ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

I 7890

ANUL X 1963

DIN SUMAR

UNELE PROBLEME PRIVIND FORMAREA ŞI DEZVOLTAREA STATULUI NOSTRU DEMOCRAT POPULAR — C. VLAD şi T. CORACIUC

CU PRIVIRE LA DEFINIREA CONCEPTULUI DE OPINIE PUBLICĂ (II) — NICULAE BELLU

CULTURĂ ŞI CONŞTIINŢĂ — AL. TĂNASE

PROBLEME FILOZOFICE ALE BIOFIZICII — V. SĂHLEANU

DIALECTICA INTERRELAŢIILOR INTRACELULARE — I. COTĂESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETĂRI FILOZOFICE * ANUL X, 4, 1963

0 IUI 2005

97

I 7890

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

2014

CERCETĂRI FILOZOFICE

2022

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

4

ANUL X

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

5022

1964

„CERCETĂRI FILOZOFICE", REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil;* ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R. P. R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. D. D. ROȘCA, membru corespondent al Academiei R. P. R. (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. VLAD; N. BELLU, *redactor responsabil-adjunct;* H. WALD.

Redacția: București, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X, nr. 4 1963

SUMAR

Pag.

C. VLAD şi T. CARACIUC, Unele probleme privind formarea şi dezvoltarea statului nostru democrat-popular 821
NICULAE BELLU, Cu privire la definirea conceptului de opinie publică (II) 833
AL. TĂNASE, Cultură şi conştiinţă 855
VICTOR SĂHLEANU, Probleme filozofice ale biofizicii 881
ION LUNGU (Cluj), Gheorghe Şincai, învăţat şi gînditor iluminist (II) . . . 895

COMUNICĂRI

C. BORGEANU, Dialectica conţinutului şi formei în progresul istoric . . . 913
MIHAI FLOREA, Concepţia materialist-dialectică despre determinism 921
I. COTĂESCU (Timişoara), Dialectica interrelaţiilor intracelulare. 933
ESTERA F. GORO şi NICOLAE DIACONESCU (Timişoara), Cu privire la dialectica conţinutului şi a formei în natura vie 947
G. BRĂTESCU, Un reprezentant al materialismului naturalist, doctorul C. A. Polichronie 957

DISCUŢII

H. USCHERSOHN, În legătură cu obiectul socialismului ştiinţific 971
Z. ORNEA, Observaţii asupra ideologiei junimiste 979

CONSULTAŢII

ANDREI WEISZMANN (Cluj), Substanţa şi cîmpul în lumina succesiunii fizicii contemporane 995

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

Sociologia burgheză contemporană şi problema claselor (*I. Tudosescu* şi *Gh. Trandafir*); Psihogeneza conceptelor geometrice (*Clara Dan*); George Barit — Scrieri social-politice (*Octavian Cheţan*); O lucrare de analiză a individualismului burghez (*T. Papadopol*) 1007

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Despre lucrările Simpozionului „Dialectica marxistă şi ştiinţele particulare" (*Tomin Uroş*) 1027
Note de lectură 1033
Note bibliografice 1041
Din sumarele revistelor străine 1045
Buletin bibliografic 1049

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

Xe année, n° 4 1963

SOMMAIRE

Page

C. VLAD et T. CARACIUC, Certains problèmes concernant la formation et le développement de l' Etat roumain démocratique populaire 821
NICULAE BELLU, À propos de la définition du concept d'opinion publique (II) 833
AL. TĂNASE, Culture et conscience 855
VICTOR SĂHLEANU, Problèmes philosophiques de la biophysique 881
ION LUNGU (Cluj), Gheorghe Şincai, savant et penseur illuministe (Les idées linguistiques et historiques sociales) (II) 895

COMMUNICATIONS

C. BORGEANU, La dialectique du contenu et de la forme au cours du progrès de l'histoire 913
MIHAI FLOREA, La conception matérialiste-dialectique au sujet du déterminisme 921
ION COTAESCU (Timişoara), La dialectique des interrelations intracellulaires 933
ESTERA F. GORO et NICOLAE DIACONESCU (Timişoara), Le rapport contenu-forme dans la nature vivante 947
G. BRĂTESCU, Un représentant du matérialisme naturaliste, le docteur C. A. Polichronie 957

DISCUSSIONS

H. USCHERSOHN, A propos de l'objet du socialisme scientifique. 971
Z. ORNEA, Observations au sujet de l'idéologie du cercle «Junimea» . . . 979

CONSULTATIONS

ANDREI WEISZMANN (Cluj), La substance et le champ à la lumière des succès de la physique contemporaine 995

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

La sociologie bourgeoise contemporaine et le problème des classes (*I. Tudosescu* et *Gh. Trandafir*); La psychogenèse des concepts géométriques. (*Clara Dan*); George Barit — Ecrits socio-politiques (*Octavian Cheţan*); Un ouvrage d'analyse de l'individualisme bourgeois (*T. Papadopol*) . . . 1007

LA VIE SCIENTIFIQUE

Les travaux du symposion «La dialectique marxiste et les sciences» (*Tomin Uroş*) 1027
Notes de lecture 1033
Notes bibliographiques 1041
Extraits des sommaires des revues étrangères 1045
Bulletin bibliographique 1049

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 4 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

К. ВЛАД и Т. КАРАЧУК, Некоторые вопросы образования и развития румынского народно-демократического государства 821
НИКУЛАЕ БЕЛЛУ, Об определении понятия общественного мнения (II) 833
АЛ. ТЭНАСЕ, Культура и сознание 855
В. СЭХЛЯНУ, Некоторые философские вопросы биофизики 881
ИОН ЛУНГУ (Клуж), Георге Шинкай — ученый мыслитель и просветитель (II) 895

СООБЩЕНИЯ

К. БОРДЖАНУ, Диалектика содержания и формы в историческом прогрессе 913
МИХАЙ ФЛОРЯ, Диалектико-материалистическое понимание детерминизма 921
ИОН КОТАЕСКУ (Тимишоара), Диалектика межклеточных взаимосвязей 933
ЭСТЕРА ГОРО и НИКОЛАЕ ДЬЯКОНЕСКУ (Тимишоара), Отношение содержание — форма в живой природе 947
Г. БРЭТЕСКУ, Представитель натуралистического материализма — доктор К. А. Полихроние 957

ДИСКУССИИ

Х. УШЕРЗОН, К вопросу о предмете научного социализма 971
З. ОРНЯ, Замечания относительно идеологии литературного общества «Жунимя» 979

КОНСУЛЬТАЦИИ

АНДРЕЙ ВАЙСМАН (Клуж), Материя и поле в свете достижений современной физики 995

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Современная буржуазная социология и классовый вопрос (*Ион Тудосеску, Георге Трандафир*); Психогенез геометрических понятий (*Клара Дан*); Общественно-политические сочинения Джордже Барица (*Окт. Кецан*); Работа, посвященная анализу буржуазного индивидуализма (*Т. Пападопол*) 1007

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Работа симпозиума «Марксистская диалектика и частные науки» (*Томин Урош*) 1027
По страницам печати 1033
Библиографические заметки 1041
Из содержания иностранных журналов 1045
Библиографический бюллетень 1049

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

UNELE PROBLEME PRIVIND FORMAREA ŞI DEZVOLTAREA STATULUI NOSTRU DEMOCRAT-POPULAR

DE

C. VLAD şi T. CARACIUC

Între problemele teoretice şi practice ale desăvîrşirii construcţiei socialiste, problemele statului nostru socialist ocupă un loc important. Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn, elaborînd programul desăvîrşirii construcţiei socialiste, a stabilit totodată locul şi rolul statului în înfăptuirea acestui program, căile evoluţiei sale. Indicaţiile congresului în ce priveşte cercetarea problemelor privitoare la rolul şi la evoluţia statului îşi menţin întreaga actualitate. Prezintă de asemenea un mare interes diferite probleme privind experienţa partidului nostru în ce priveşte formarea statului democrat-popular. Examinarea unora dintre aceste probleme constituie obiectul prezentului articol.

*

Bătălia pentru puterea populară în ţara noastră a început la 23 August 1944 prin înfăptuirea insurecţiei armate, iniţiată, organizată şi condusă de P.C.R. Victoria insurecţiei a dus la răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, la scoaterea Romîniei din războiul purtat alături de Germania nazistă şi trecerea ţării noastre de partea coaliţiei antihitleriste, întreaga Armată Romînă întorcînd armele împotriva adevăratului duşman al ţării. Insurecţia a însemnat începutul revoluţiei populare, dînd astfel „lovitura hotărîtoare poziţiilor deţinute de clasele exploatatoare, creînd condiţiile pentru instaurarea puterii populare" [1] şi marcînd prin aceasta punctul de plecare al procesului sfărîmării puterii de stat burghezo-moşiereşti. În lunile care au urmat, în lupta pentru putere, acest proces s-a desfăşurat fără întrerupere.

Demascînd manevrele reacţiunii, partidul a desfăşurat în acea perioadă o activitate politică de mare amploare pentru izolarea partidelor

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1955—1959*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 21.

așa-zis istorice și cîștigarea majorității poporului. Clasa muncitoare se afirma tot mai puternic ca forță conducătoare a maselor. În focul luptei pentru reforma agrară și cucerirea puterii se închega alianța dintre muncitori și țărani, neutralizîndu-se chiaburimea. În condițiile cînd mișcarea revoluționară se dezvolta nemijlocit din lupta întregului popor pentru eliberarea de sub jugul fascist, *procesul luptei pentru putere a antrenat mase largi* în frunte cu clasa muncitoare. Lupta pentru un guvern democratic, pentru democratizarea consecventă a țării, întărirea pozițiilor deținute de clasa muncitoare și aliații săi în guvernele cu majoritate reacționară, smulgerea treptată a organelor locale ale puterii de sub controlul reacțiunii, sînt diferitele momente ale acestui proces. Partidul îmbina în această perioadă de început a luptei pentru putere presiunea „de jos" a maselor asupra reacțiunii, cu presiunea „de sus", folosind pozițiile cîștigate în guvern, întărirea pozițiilor democratice prin preluarea conducerii primăriilor, preturilor, prefecturilor de către reprezentanții maselor cu întărirea pozițiilor pe plan central. Este semnificativ din acest punct de vedere că la sfîrșitul lunii februarie 1945 majoritatea prefecturilor se aflau în mîinile forțelor de stînga. În condițiile cînd masele populare, conduse de partid, constituiau *forța ce determina* mersul evenimentelor, Frontul Național-Democrat cu pozițiile sale din guvern și aparatul de stat, gărzile patriotice înarmate, comitetele sindicale din întreprinderi, masele muncitoare stăpîne pe stradă, în uzine și fabrici, comitetele țărănești deveneau *elemente ale unei noi puteri*, revoluționare, în curs de formare. Prin instaurarea la 6 martie 1945 a guvernului democratic, masele au hotărît soarta bătăliei pentru putere; *premisele acestei transformări calitative în domeniul puterii au fost puse prin treptata smulgere a noi și noi poziții politice din mîna reacțiunii.*

După 6 martie 1945, procesul sfărîmării aparatului de stat vechi și al făuririi noului aparat propriu statului democrat-popular s-a desfășurat în condiții noi. Această acțiune inițiată de partid se realiza acum de către puterea de stat însăși, sprijinită de lupta revoluționară a maselor. S-a trecut cu hotărîre la curățirea aparatului de stat de elementele fasciste, reacționare, la democratizarea lui. Desigur, acest aparat de stat nou, în formare, nu era încă un aparat de tip socialist; el reflecta etapa pe care o străbătea revoluția, precum și faptul că partidul folosea în acea perioadă gruparea tătărăsciană ca rezervă indirectă, reprezentanți ai acestei grupări fiind prezenți și în guvern și în organele locale ale statului. Rolul conducător al P.C.R. în stat, schimbările adînci produse în conținutul organelor puterii a permis folosirea aparatului de stat în interesul revoluției, transformarea aparatului economic de stat în scopul luptei împotriva burgheziei care încerca să folosească pozițiile sale economice pentru doborîrea regimului democrat-popular. Acest aparat economic (îndeosebi ministerele care se ocupau de problemele economice, oficiile industriale etc.) avea un rol important în înfăptuirea sarcinilor trasate de Conferința Națională a P.C.R. pentru întărirea evidenței și controlului statului democrat-popular asupra producției, repartiției și circulației produselor, îngustîndu-se pe această cale capacitatea de împotrivire a grupării burghezo-liberale din guvern.

Democratizarea aparatului de stat avea loc în condiţiile luptei pentru înlăturarea definitivă a burgheziei de pe arena politică şi, implicit, se transforma în luptă pentru crearea condiţiilor în vederea instaurării dictaturii proletariatului. Încă în cadrul primei etape a revoluţiei *s-au obţinut succese hotărîtoare în lupta pentru sfărîmarea vechiului aparat de stat.* Aceasta a contribuit la schimbarea continuă a raportului de forţe în favoarea clasei muncitoare şi a aliaţilor ei, ceea ce a făcut posibilă alungarea ultimilor reprezentanţi ai burgheziei din guvern şi apoi a monarhiei.

Cucerirea întregii puteri politice şi instaurarea dictaturii proletariatului au constituit începutul unei noi *etape, calitativ superioare*, în procesul luptei pentru dezvoltarea statului nostru democrat-popular, etapă în care s-a realizat lichidarea deplină şi definitivă a vechii maşini de stat burghezo-moşiereşti atît în conţinut, cît şi în formă, şi s-a făurit pînă la capăt aparatul nou al statului socialist.

Un rol deosebit în consolidarea statului nostru democrat-popular l-a avut crearea Partidului Muncitoresc Romîn, ca rezultat al realizării unităţii politice, ideologice şi organizatorice a clasei muncitoare. Prin aceasta s-a întărit rolul conducător al partidului în revoluţie, în stat. Revoluţia populară din ţara noastră a arătat că fără conducerea directă şi permanentă a partidului marxist-leninist al clasei muncitoare nu sînt posibile răsturnarea puterii claselor exploatatoare, făurirea şi dezvoltarea statului socialist.

În această etapă se impunea ca o sarcină de prim ordin crearea unor organe ale puterii de tip nou, a unui aparat de stat unitar, construit pe baza centralismului democratic. Formele vechi de organizare a statului, cu toate schimbările suferite în conţinut pînă la instaurarea dictaturii proletariatului, nu puteau fi păstrate, deoarece ele deveneau o frînă în întărirea noii puteri, în dezvoltarea construcţiei socialiste în ţara noastră.

A fost construit un nou aparat de stat, de tip socialist atît în formă cît şi în conţinut : organele puterii de stat — M.A.N. şi sfaturile populare, organele centrale şi locale ale administraţiei de stat, justiţia şi procuratura, noua armată, organele M.A.I.

Crearea statului nostru democrat-popular şi întărirea lui continuă a avut loc în condiţiile luptei grele duse de activul de bază al partidului, în frunte cu tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, căruia îi revin mari merite în construcţia noastră de stat, împotriva activităţii duşmănoase şi provocatoare desfăşurate de grupul fracţionist antipartinic Pauker-Luca, caracterizat între altele prin ignoranţă şi incapacitate în problemele conducerii de stat, prin promovarea metodelor şi practicilor generate de cultul personalităţii, străine leninismului :

Cîteva trăsături caracteristice ale procesului sfărîmării vechii puteri de stat şi formării statului democrat-popular :

1. Partidul comunist *a îmbinat*, în procesul cuceririi puterii, *lupta armată* cu *metode* în general paşnice. Doborîrea dictaturii militaro-fasciste, ieşirea Romîniei din războiul hitlerist se puteau realiza numai prin lupta armată şi prin întoarcerea armelor împotriva ocupanţilor fascişti. Orientarea partidului spre insurecţie, pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei armate au avut *o însemnătate hotărîtoare pentru desfăşurarea cu deplin succes a*

revoluției. Un regim care se sprijinea pe teroare, un regim de dictatură militară, fascistă nu putea fi doborît decît pe calea violenței, prin forța armelor. După înfăptuirea insurecției armate, puternica mișcare revoluționară de masă care schimba necontenit raportul de forțe în favoarea poporului n-a permis reacțiunii să declanșeze războiul civil, a asigurat cucerirea puterii de către clasa muncitoare în fruntea aliaților săi, în genere fără luptă armată. Partidul a fost însă în permanență pregătit — și în același mod a pregătit și masele — pentru a trece și la altfel de forme de luptă, dacă clasele exploatatoare ar fi reușit să împingă lucrurile pe calea violenței.

„La noi, în țară — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — ..., o serie de factori favorabili au contribuit ca, după răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, procesul revoluționar neîntrerupt care a dus la instaurarea puterii populare și la cucerirea întregii puteri de către clasa muncitoare, aliată cu țărănimea muncitoare, să se desfășoare, în linii generale, fără violență, fără război civil. Dar partidul nostru, în întreagă această perioadă, a avut în vedere și o eventuală încercare a burgheziei de a împinge lucrurile spre război civil. Aceasta a ținut trează vigilența partidului și a clasei muncitoare, a maselor populare și a contribuit la înlăturarea, fără război civil, a rezistenței claselor stăpînitoare" [1].

Partidul a folosit toate metodele pașnice care au apărut ca eficiente în vederea dezvoltării revoluției. El a transformat *lupta pentru democratizarea țării*, a aparatului de stat într-un mijloc de *apropiere a maselor de țelurile fundamentale de perspectivă ale revoluției;* de pregătire a lor în vederea trecerii la revoluția socialistă. El a transformat *alegerile* din 1946 — din care cercurile imperialiste de peste hotare se așteptau să iasă învingătoare partidele reacționare — *într-o bătălie pentru întărirea regimului democrat-popular*. Victoria strălucită obținută de Blocul partidelor democrate, în frunte cu partidul comunist, a însemnat zdrobirea politică și organizatorică a partidelor „istorice" și a deschis drum larg înaintării impetuoase a revoluției. În condițiile regimului democrat-popular, ale avîntului de luptă al poporului, *parlamentul* — în care precumpăneau reprezentanții forțelor de stînga — a devenit *un instrument al revoluției*. Partidul comunist a urmărit în permanență cu maximă vigilență formele de împotrivire a claselor exploatatoare pentru a fi capabil să dea o ripostă zdrobitoare reacțiunii.

Aceeași linie a urmat-o partidul și în acțiunea de răsturnare a monarhiei și de cucerire a întregii puteri politice. „Pornind de la raportul de forțe politice-sociale favorabil în mod hotărîtor, arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, partidul a urmărit să înfăptuiască răsturnarea monarhiei pe cale pașnică, să nu permită reacțiunii provocarea unor vărsări de sînge... Evident, abolirea monarhiei nu era de loc o sarcină simplă; dimpotrivă, cunoscînd mentalitatea și practicele regelui și anturajului său, exista pericolul ca regele să recurgă la o aventură, uzînd de prerogativele sale de șef al statului și comandant suprem al armatei, sprijinin-

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, București, Edit. politică, 1959, p. 343.

du-se pe forţele reacţionare inspirate şi încurajate de cercurile imperialiste străine. Pentru a face faţă unei astfel de eventualităţi, partidul a luat toate măsurile necesare de prevedere şi vigilenţă" [1].

În acelaşi timp, desfăşurarea victorioasă a revoluţiei, schimbarea raportului de forţe în lume, relaţiile de strînsă prietenie a Romîniei noi cu Uniunea Sovietică, au permis poporului nostru să respingă încercările statelor imperialiste de a se amesteca în treburile interne ale ţării, să preîntîmpine intervenţia imperialistă.

Astfel, în întreaga luptă pentru cucerirea şi consolidarea puterii populare, partidul nostru s-a călăuzit după indicaţiile lui Lenin, care arată că „... pentru a înfăptui sarcina sa, clasa revoluţionară trebuie să ştie să stăpînească *toate* formele sau laturile activităţii sociale, fără cea mai mică excepţie..., să fie pregătită pentru înlocuirea cea mai rapidă şi mai neaşteptată a unei forme cu alta" [2].

2. *Lupta pentru rezolvarea problemei fundamentale a revoluţiei* — problema puterii — în favoarea clasei muncitoare şi aliaţilor săi s-a împletit în modul cel mai strîns cu *lupta de eliberare naţională*. Mişcarea revoluţionară care a dus la doborîrea puterii burghezo-moşiereşti şi la instaurarea regimului democrat-popular *s-a dezvoltat nemijlocit din lupta întregului popor pentru eliberarea de sub jugul fascist* [3]. Încă din prima sa etapă, revoluţia populară a avut, pe lîngă caracterul agrar, antifeudal, şi *un puternic ascuţiş antiimperialist*. Revoluţia a smuls ţara din lanţul imperialist, a dus la cucerirea independenţei reale, politice şi economice a ţării. Constituirea statului democrat-popular, suveran şi independent, a însemnat făurirea premisei fundamentale pentru trecerea la construirea noii orînduiri, la eliberarea socială a poporului nostru prin crearea Romîniei socialiste.

3. Sfărîmarea vechiului aparat de stat burghezo-moşieresc şi formarea statului democrat-popular, a aparatului său, s-a *realizat treptat*. Începînd prin înfăptuirea insurecţiei armate din august 1944, acest proces s-a încheiat în primii ani ai construcţiei socialiste. Procesul revoluţionar unic a rezolvat, *în funcţie de etapele pe care le-a parcurs*, problema fundamentală a revoluţiei, lichidînd puterea burgheziei şi moşierimii, aparatul de stat burghezo-moşieresc şi făurind puterea democrat-populară şi aparatul corespunzător al statului nostru socialist.

4. Desăvîrşirea sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice s-a făcut în condiţiile menţinerii vechilor forme de organizare a organelor locale, ca şi a diferitelor verigi ale aparatului de stat, precum şi în condiţiile menţinerii formei monarhice de guvernămînt. Noul conţinut al statului, reprezentînd puterea democrat-populară, s-a dezvoltat un timp în cadrul vechii forme, şi-a subordonat formele organizatorice vechi — primării, preturi, prefecturi, poliţie, jandarmerie etc. — pe care le-a influenţat necontenit şi, în cele din urmă, le-a revoluţionat.

Trebuie subliniat că noul conţinut democratic al puterii îşi punea pecetea şi asupra acestor forme vechi şi, sub anumite aspecte, le modifica

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1961—1962*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 451.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., 1956, p. 79.

[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1955—1959*, E.S.P.L.P., 1955, p. 20.

și dezvolta — de pildă, înființarea Comisiilor interimare pe lîngă prefecturi, influența comitetelor sătești asupra activității primăriilor etc. Unul din elementele *esențiale* ale formei de stat, anume *regimul politic* — totalitatea metodelor și mijloacelor de exercitare a puterii — a fost transformat radical. Anumite laturi ale formei de stat, ultrareacționare — de pildă, senatul — au fost desființate încă în prima etapă a revoluției.

Între noul conținut al puterii și forma monarhică de guvernămînt au existat și s-au adîncit continuu contradicții antagoniste care și-au găsit rezolvare prin alungarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Romîne. În forma *republicii* s-a creat astfel forma corespunzătoare pentru conținutul nou, socialist al puterii de stat.

Desfășurarea procesului sfărîmării puterii de stat burghezo-moșierești și al făuririi statului democrat-popular, evidențiază astfel cu toată puterea fidelitatea nestrămutată a partidului nostru față de marxism-leninism, capacitatea sa de a aplica creator învățătura revoluționară a proletariatului la condițiile concret-istorice. Dînd răspuns problemelor complexe ridicate de lupta revoluționară, găsind soluții originale — teoretice și practice — partidul nostru și-a adus și își aduce contribuția la îmbogățirea marxism-leninismului, a experienței colective a partidelor comuniste și muncitorești.

★

Statul nostru democrat-popular s-a dezvoltat după instaurarea dictaturii proletariatului în condițiile ofensivei neîntrerupte a socialismului în toate domeniile activității sociale. În limitele prezentului articol ne vom opri numai la cîteva trăsături caracteristice ale acestei dezvoltări.

1. Una din trăsăturile fundamentale ale politicii partidului nostru în problemele construcției socialiste este *profundul ei realism*. Ostil oricăror tendințe voluntariste, subiectiviste, partidul a privit în permanență evoluția statului ca un proces necesar, legic, care se desfășoară în funcție de schimbările petrecute în producția materială, în baza economică și structura de clasă. În elaborarea măsurilor îndreptate spre perfecționarea formelor de organizare și metodelor de activitate a statului, partidul a pornit neabătut de la etapa istorică dată, de la cunoașterea temeinică a realității, de la transformările petrecute deja în viața noastră socială și de la sarcinile de înfăptuit. Aceasta a permis perfecționarea vieții de stat, exercitarea funcțiilor statului în pas cu transformările din economie, cu evoluția structurii sociale, a raporturilor de clasă. Conducerea de către partid a asigurat astfel perfecționarea continuă a statului, îndeplinirea de către stat a marilor sarcini puse de construirea socialismului.

Această linie urmată neabătut de către partid ne îndrumează și în caracterizarea situației, rolului și evoluției actuale a statului nostru.

Societatea noastră se dezvoltă în prezent sub semnul victoriei depline a socialismului la orașe și sate. A fost creată și se dezvoltă neîncetat baza tehnică-materială a socialismului pe calea industrializării — temelie trainică a marilor transformări în procesul construcției socialiste. Relațiile de producție capitaliste, clasele exploatatoare și exploatarea omului de către om, au fost lichidate. Prin încheierea colectivizării agriculturii,

relaţiile de producţie socialiste au devenit atotcuprinzătoare. Structura de clasă este proprie societăţii socialiste : clasa muncitoare îşi îndeplineşte cu cinste şi pricepere rolul de clasă conducătoare a societăţii ; ţărănimea s-a transformat într-o clasă nouă, socialistă ; intelectualitatea unică, socialistă aduce o preţioasă contribuţie la dezvoltarea economiei şi culturii socialiste. Societatea noastră evoluează în direcţia apropierii continue a claselor sociale. Principalele forţe motrice ale dezvoltării sociale au devenit forţele motrice proprii socialismului.

Aceste trăsături esenţiale ale orînduirii noastre îşi pun amprenta şi asupra caracterului şi direcţiilor de dezvoltare a statului.

Statul nostru continuă să fie un stat de dictatură a proletariatului, avînd la bază alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime, sub conducerea clasei muncitoare. Funcţiile de dictatură a proletariatului sînt îndeplinite însă în *condiţii noi*. În societatea noastră nu mai există *clase sociale* a căror împotrivire să fie reprimată, întrucît clasele exploatatoare au fost lichidate. În prezent ascuţişul organelor represive ale statului este îndreptat împotriva încercărilor elementelor duşmănoase şi ale spionilor imperialişti de a lovi în interesele socialismului ; aceasta, în condiţiile cînd lupta de clasă se desfăşoară, în principal, în domeniul ideologiei, existînd manifestări ale ei şi în domeniul politic şi economic.

Rolul conducător al clasei muncitoare se înfăptuieşte în condiţii noi, cînd victoria definitivă a socialismului a ridicat alianţa muncitorească-ţărănească şi unitatea întregului popor pe o treaptă nouă.

În aceste condiţii, statul nostru exprimă interesele tuturor oamenilor muncii, uniţi prin ţelul comun în lupta pentru desăvîrşirea construcţiei socialiste şi trecerea la comunism ; direcţia principală în care evoluează viaţa noastră de stat este adîncirea democraţiei socialiste.

„Prin conţinutul său de clasă, prin funcţiile sale îndreptate spre slujirea intereselor fundamentale ale poporului, ca şi prin întreaga sa activitate, arată tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, statul democrat-popular întruchipează puterea politică a oamenilor muncii ; formele de organizare a statului şi metodele de exercitare a puterii, asigură participarea activă, permanentă, nemijlocită, a celor mai largi mase la conducerea treburilor obşteşti. În aceasta constă izvorul forţei de nebiruit a orînduirii noastre de stat” [1].

2. Partidul nostru a privit în permanenţă statul ca *principal instrument al construirii noii orînduiri*, criticînd, împreună cu celelalte partide comuniste şi muncitoreşti, revizionismul contemporan. Expresia acestui rol o constituie evoluţia funcţiilor statului nostru democrat-popular în procesul construirii şi desăvîrşirii construcţiei socialiste.

În etapa actuală de dezvoltare a ţării noastre se înfăptuiesc cu succes sarcinile trasate de Directivele Congresului al III-lea al partidului cu privire la dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, consolidarea relaţiilor de producţie socialiste, dezvoltarea conştiinţei socialiste a maselor. Realizarea acestor sarcini, care se împletesc în modul cel mai strîns, ridică pe o treaptă mai înaltă activitatea creatoare a poporului,

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1961—1962*, Edit. politică, 1962, p. 452.

rolul statului democrat-popular în toate domeniile construcției. În aceste condiții *crește continuu însemnătatea funcțiilor economico-organizatorice și cultural-educative ale statului, devine tot mai complexă și cuprinzătoare activitatea statului pe plan internațional.*

Hotărîtor pentru desfășurarea cu succes a desăvîrșirii construcției socialiste este *creșterea continuă a activității economice-organizatorice a statului democrat-popular.*

Principala latură a funcției economice-organizatorice a statului nostru democrat-popular o constituie *planificarea economiei naționale.* Fiind proprietar al principalelor mijloace de producție, statul socialist determină direcțiile și ritmul dezvoltării economiei naționale, volumul și structura investițiilor, producției și circulației mărfurilor, creșterea productivității muncii, repartizarea forțelor de producție pe teritoriul țării.

Statul exercită funcția sa de organizare și conducere a economiei socialiste în condițiile cînd legile economice ale socialismului și-au extins acțiunea în întreaga economie, deci cînd sfera planificării a cuprins și agricultura. Folosirea științei economice în organizarea producției și valorificarea superioară a resurselor naturale ale țării, vasta experiență dobîndită în conducerea economiei, perfecționarea necontenită a planificării dezvoltării economice în funcție de elementele noi ivite în economie exprimă rolul economic crescînd al statului.

Îndeplinind politica leninistă a partidului, statul democrat-popular concentrează eforturile poporului nostru spre dezvoltarea continuă și în ritm înalt a forțelor de producție ale țării, pe baza industrializării socialiste, a dezvoltării cu precădere a industriei grele cu pivotul ei — industria constructoare de mașini. Aplicarea neabătută de către P.M.R. a învățăturii leniniste despre industrializarea socialistă, dezvoltarea complexă a economiei naționale au asigurat lichidarea, într-un termen istoric scurt, a înapoierii economice moștenită de la regimul burghezo-moșieresc. În anul 1962, producția industrială globală a fost de aproape 8 ori mai mare decît în 1948. Numai în primele trei luni ale anului 1963 s-a realizat o producție de 1,5 ori mai mare decît întreaga producție industrială a Romîniei burghezo-moșierești din anul 1938.

Statul se îngrijește în permanență de întărirea și dezvoltarea relațiilor de producție socialiste, de perfecționarea planificării economiei naționale, a formelor socialiste de repartiție. Sarcini de mare răspundere revin organelor de stat în introducerea în producție a cuceririlor tehnice-științifice contemporane, în înzestrarea economiei naționale cu utilajul cel mai modern, la nivelul tehnicii mondiale. Un rol important are statul în consolidarea relațiilor de producție socialiste la sate, în întărirea economico-organizatorică a G.A.C. și creșterea producției agricole.

Sporirea continuă a venitului național și ridicarea nivelului de trai al maselor sînt indisolubil legate de activitatea tot mai vastă și multilaterală a statului nostru în domeniul economic.

În etapa actuală, în strînsă legătură cu îndeplinirea sarcinilor construcției economice, sporesc sarcinile statului în domeniul ideologiei și culturii. În centrul activității cultural-educative a statului se află dezvoltarea conștiinței socialiste, lupta împotriva influențelor ideologiei burgheze,

a vechilor moravuri şi obiceiuri, pentru formarea atitudinii înaintate faţă de muncă şi societate, întărirea disciplinei socialiste. Importante sarcini revin statului în creşterea cadrelor, dezvoltarea ştiinţei, artei şi literaturii, în desfăşurarea unei vaste munci cultural-educative de masă.

Evoluţia activităţii represive a statului constă în restrîngerea treptată a funcţiei sale corespunzătoare, care se exprimă în trecerea judecării unor acţiuni antisociale din atribuţiile organelor de stat în competenţa unor organizaţii şi organe obşteşti. Creşte continuu rolul educativ al statului. În acelaşi timp, o dată cu munca de influenţare morală, un rol important are activitatea represivă îndreptată împotriva duşmanilor socialismului, constrîngerea de stat faţă de recidivişti, hoţi şi alte elemente ce constituie un pericol social.

În evoluţia activităţii represive a statului, partidul ţine necontenit seama de etapa de dezvoltare a ţării. Nu poate fi ignorată existenţa rămăşiţelor fostelor clase exploatatoare, a unor elemente duşmănoase, existenţa şi uneltirile imperialismului internaţional. Elementele ostile socialismului sînt izolate, n-au nici un fel de bază socială de masă, dar ar putea să aducă încă daune construcţiei socialiste dacă organele de stat şi, alături de ele, împreună cu ele, oamenii muncii nu manifestă vigilenţa necesară faţă de acţiunile lor duşmănoase.

Sub conducerea partidului, statul nostru îşi îndeplineşte sarcinile pe plan extern pe linia dezvoltării relaţiilor de colaborare cu celelalte ţări socialiste, relaţii întemeiate pe întrajutorare, deplina egalitate în drepturi şi avantaj reciproc, pe respectarea strictă a suveranităţii naţionale şi neamestecul în treburile interne. Statul ia măsurile cuvenite pentru întărirea capacităţii de apărare a ţării faţă de acţiunile agresive ale imperialismului, pentru apărarea păcii în lume, militează pentru afirmarea principiului coexistenţei paşnice între ţări cu sisteme sociale diferite, pentru înţelegerea între popoare.

3. Statul nostru, puterea clasei muncitoare aliată cu ceilalţi oameni ai muncii, este un *stat profund democratic, o democraţie socialistă*. Experienţa ţării noastre aduce o nouă confirmare tezei că în procesul construirii socialismului *se lărgeşte necontenit baza socială* a statului. Adîncirea continuă a democratismului pentru oamenii muncii, în condiţiile aplicării neabătute a principiului centralismului democratic, reprezintă o trăsătură caracteristică a întregii evoluţii a statului nostru şi, totodată, o dovadă vie a superiorităţii categorice a democraţiei socialiste asupra „democraţiei" burgheze.

Democraţia socialistă nu constă în trăsături formale, nu se limitează la proclamarea de drepturi şi libertăţi lipsite de o bază reală cînd e vorba de oamenii muncii, aşa cum stau lucrurile cu „democraţia" burgheză. Ea constă în faptul că masele populare, în frunte cu clasa muncitoare, sînt stăpîne ale puterii de stat, ale tuturor bogăţiilor ţării şi-şi făuresc, sub conducerea partidului, propria lor istorie. De aceea, dezvoltarea democraţiei noastre socialiste se exprimă în creşterea participării maselor la conducerea statului, a treburilor obşteşti, la rezolvarea sarcinilor complexe şi multilaterale ale construcţiei economice şi social-culturale.

Dezvoltarea democratismului socialist este un izvor nesecat de înflorire a aptitudinilor creatoare ale fiecărui om al muncii, de stimulare a ine-

puizabilului spirit de inițiativă a maselor, *mijlocul miraculos de care vorbea Lenin pentru întărirea statului, a orînduirii socialiste, puternice prin conștiința maselor.* Pe măsura înaintării pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste, pe măsura creșterii sarcinilor economice și social-culturale, în condițiile profundelor transformări petrecute în existența și conștiința socială a maselor, ale adîncirii și lărgirii democrației socialiste, *activitatea creatoare a poporului se dezvoltă neîncetat, rezultatele ei devin tot mai bogate.*

Formele prin care masele sînt atrase la conducerea statului, a întregii vieți economice și social-culturale, devin tot mai numeroase și mai variate. A devenit o practică obișnuită dezbaterea celor mai importante probleme de stat și social-economice cu masele largi. Reorganizarea conducerii agriculturii reprezintă o îmbinare originală a conducerii de stat cu participarea maselor la conducerea economiei. La conducerea agriculturii sînt atrase cele mai calificate cadre de specialiști, este folosită experiența lucrătorilor din aparatul de stat și cea a cadrelor care muncesc nemijlocit în unitățile agricole, în institutele de cercetări etc. Componența largă, reprezentativă, metodele de activitate fac din consiliile agricole o formă profund democratică, ce își dovedește din plin eficacitatea în asigurarea unei conduceri calificate a agriculturii noastre socialiste, la nivelul marilor cerințe ale etapei de dezvoltare a țării. De asemenea, înființarea Comitetului pentru cultură și artă asigură o largă participare obștească a intelectualilor de înaltă competență la conducerea, coordonarea și rezolvarea problemelor de cultură și artă. Aceste măsuri inițiate de partid demonstrează că *între dezvoltarea democrației socialiste*, în condițiile aplicării consecvente a principiului centralismului democratic, și *perfecționarea activității statului este o strînsă legătură.*

Sfaturile populare, organe locale ale puterii de stat și cele mai largi organizații de masă, reprezintă o adevărată școală a conducerii treburilor obștești pentru milioane de oameni ai muncii.

Sfaturile populare cuprind în prezent peste 140 000 deputați aleși, dintre care mai mult de 82% lucrează nemijlocit în producția materială; 27,41% din deputați sînt femei, iar peste 12% aparțin minorităților naționale. Întreaga activitate a sfaturilor populare se sprijină pe masele largi, care sînt antrenate în forme variate la conducerea treburilor statului pe plan local. Comisiile permanente (aproape 16 000 la număr), comitetele de cetățeni (peste 73 000 — de circumscripții electorale, de stradă, de clădiri, de părinți etc.), comitetele pentru executarea lucrărilor de contribuție voluntară, activele de cetățeni cuprind sute de mii și mobilizează milioane de oameni ai muncii la rezolvarea problemelor social-culturale, la gospodărirea regiunilor, raioanelor, orașelor și comunelor din patria noastră. Astfel, în orașul București, de pildă, numai în cadrul Comitetelor de stradă, de clădire și de cetățeni (ultimele activează în comunele suburbane) sînt cuprinși peste 32 000 de oameni ai muncii. Tot în București activează ca instructori obștești și în activele de cetățeni 1093 oameni ai muncii. Astfel în munca sfaturilor populare *se extind continuu principiile obștești*, crește participarea maselor la activitatea lor economică, culturală.

În strînsă împletire cu dezvoltarea democratismului socialist în activitatea statului se află creşterea continuă a rolului şi însemnătăţii organizaţiilor obşteşti în viaţa noastră socială.

Se lărgeşte sfera de preocupări ale organizaţiilor de masă : de la sarcinile tot mai mari în întocmirea şi îndeplinirea planurilor de dezvoltare economică a ţării, la combaterea — prin mijloacele proprii opiniei publice — a manifestărilor celor ce încalcă regulile socialiste de convieţuire. Formele de organizare a maselor folosite de organizaţiile obşteşti cunosc o varietate mereu crescîndă. Astfel, în afara organelor alese, adunărilor ordinare ale organizaţiilor respective, pot fi enumerate asemenea forme larg răspîndite : comisiile pentru întreceri socialiste, de inovaţii, de rezolvare a litigiilor de muncă, comisii de legislaţie a muncii, de asigurări sociale, de inspecţie a protecţiei muncii, comisii ale muncii culturale de masă, de cantină etc.

În asemenea forme, sute de mii de oameni ai muncii sînt atraşi într-o activitate obştească bogată în conţinut, plină de roade. De pildă, în comisiile tehnice-economice de pe lîngă birourile organizaţiilor de bază ale partidului, în colectivele pentru ridicarea calificării profesionale şi în comisiile organizate de sindicate, la Uzinele „Grivița Roşie" activează 590 muncitori, tehnicieni, ingineri, la „Semănătoarea" — 670, la „23 August" — 687.

Această enumerare arată varietatea formelor în care se desfăşoară activitatea obştească, caracterul larg, de masă al acestei activităţi, multitudinea de direcţii în care este îndreptată şi sfera ei deosebit de cuprinzătoare. Activitatea organizaţiilor obşteşti este orientată spre problemele majore ale dezvoltării economice a ţării. Sub acest aspect, creşte rolul sindicatelor în pregătirea şi îndeplinirea planurilor de producţie, în organizarea consfătuirilor de producţie, a întrecerii socialiste, în stimularea mişcării de inovaţii şi raţionalizări. În acelaşi timp, sarcini sporite revin organizaţiilor obşteşti în dezvoltarea conştiinţei socialiste, în ridicarea nivelului cultural-tehnic al muncitorilor, în încetăţenirea normelor moralei socialiste, a atitudinii înaintate faţă de muncă, de bunurile obşteşti, în întărirea disciplinei socialiste.

Un aspect important al dezvoltării democraţiei socialiste este creşterea rolului opiniei publice în respectarea legalităţii socialiste, a normelor socialiste de convieţuire. Ceea ce caracterizează activitatea opiniei noastre publice este conţinutul larg, de masă al formelor prin care se exercită, varietatea acestor forme şi sfera lor deosebit de cuprinzătoare, marea sa eficacitate. In cele peste 7500 consilii de judecată, în cele aproape 5000 comisii de împăciuire de pe lîngă Sfaturile populare comunale, orăşeneşti, raion orăşenesc, în echipele de control obştesc, activează zeci de mii de oameni ai muncii. Adunările publice, consiliile de judecată se dovedesc tribune eficace de afirmare a opiniei publice înaintate, au un mare rol educativ. Comisiile de împăciuire ajung să împace părţile, ca regulă în proporţie de 60—70%.

Scăderea numărului de infracţiuni, al încălcărilor normelor de convieţuire se datoreşte într-o însemnată măsură şi activităţii educative şi

de apărare a ordinii de drept desfășurată de opinia publică, de colectivitatea noastră socialistă.

Adîncirea democrației socialiste lărgește continuu posibilitățile statului de a-și îndeplini rolul în actualele condiții istorice. Statul nostru se întărește pe măsura creșterii puterii economice a țării, îndeplinirii sarcinilor desăvîrșirii construcției socialiste, creșterii participării maselor la activitatea statului, la conducerea treburilor obștești.

Chezășia dezvoltării statului o constituie conducerea sa de către partid. Politica marxist-leninistă a partidului însuflețește masele, le dezvoltă inițiativa, ridică necontenit activitatea creatoare a poporului. Partidul orientează organele de stat spre problemele principale, le ajută cu cadre pricepute, le controlează în muncă, le îndrumează îndeaproape pentru a desfășura o muncă de perspectivă, bazată pe cunoașterea condițiilor concrete, pentru a întări legăturile cu masele. Partidul îndrumă organele de stat spre a milita în permanență pentru perfecționarea muncii aparatului de stat, pentru dezvoltarea spiritului de inițiativă și rezolvarea operativă a problemelor, respectarea riguroasă a disciplinei de stat, a centralismului democratic și întărirea caracterului unitar al activității de stat în condițiile dezvoltării continue a democratismului socialist.

Desfășurîndu-și întreaga activitate sub conducerea partidului, atrăgînd mase tot mai largi la conducerea treburilor obștești, statul nostru se dezvoltă necontenit, îndeplinindu-și rolul său în desăvîrșirea construcției socialiste și în trecerea ulterioară la construirea comunismului.

CU PRIVIRE LA DEFINIREA CONCEPTULUI DE OPINIE PUBLICĂ (II)

DE

NICULAE BELLU

Hegel a dat o definiție opiniei publice sterilă în sine, dar care avea cel puțin meritul de a contura, în limitele unei definiții, sfera problemei, așa cum părea să se dezvăluie în vremea sa. „Libertatea subiectivă, formală pentru indivizi de a avea și de a-și exprima propriile lor judecăți, propriile lor opinii și sfaturile lor asupra treburilor generale își are manifestarea ei în ansamblul de fenomene care se numește opinia publică. La ea, generalul în sine și pentru sine, substanțialul și adevărul sînt asociate cu contrariul lor : particularul pentru sine, particularitatea opiniei mulțimii. Această existență este deci contradicția în sine însăși în ceea ce este, cunoașterea ca aparență. Este în același timp esențialul și neesențialul" [1].

Avem deci :

1) Opinia publică este manifestarea libertății subiective, formale a indivizilor de a avea și de a-și exprima propriile lor judecăți etc. ;

2) Opinia publică asociază substanțialul și adevărul cu contrariul lor (deci ne-substanțialul și ne-adevărul), care este particularitatea opiniei mulțimii (particularul în sine) ;

3) Opinia publică este contradicția în sine însăși, respectiv se neagă ceea ce se afirmă că este ; cunoașterea ca aparență, adică cunoașterea ca necunoaștere ;

4) Este în același timp esențialul și neesențialul, propoziție care nu mai adaugă nimic la cele anterioare.

Importante rămîn punctele 2 și 3. Aici se demonstrează modul lui Hegel de a înțelege pct. 1 și de a nega în esență ceea ce a afirmat în aparență. Dacă opinia publică este manifestarea libertății subiective, formale a indivizilor de a avea... etc. (pct. 1), dacă particularitatea opiniei mulțimii (a indivizilor) este nesubstanțialul și neadevărul, atunci opinia pu-

---

[1] G. W. Hegel, *Les principes de la philosophie du droit*, ed. a 7-a, Paris, Gallimard, 1940, par. 316, p. 242.

blică este manifestarea libertății nesubstanțialului și neadevărului. Aceasta este de fapt părerea substanțială a autorului. Cînd spune la pct. 2 că opinia publică *asociază substanțialul și adevărul cu...* etc., Hegel introduce aceste determinări din afara pct. 1, pentru că acolo nu se află decît *libertatea indivizilor* (*a mulțimii*), deci nesubstanțialul și neadevărul. Substanțialul și adevărul (monarhul și statul prusac, guvernul și birocrația sa) sînt astfel *asociate din afară*, întrucît Hegel nu crede că mulțimea însăși deține și adevărul, și neadevărul, ceea ce ar fi fost rațional, ci numai neadevărul. Și astfel opinia publică este contradicția în sine însăși (pct. 3), afirmă a fi aceea ce nu este, este *numai* aparența cunoașterii și nu în același timp cunoaștere și necunoaștere, cum ar fi, evident, încă o dată rațional.

Hegel pare a-și da seama de caracterul radical negativ al definiției sale și eventual de impopularitatea ei, motiv pentru care îi atribuie opiniei publice, într-un paragraf următor, deținerea „principiilor substanțiale eterne ale dreptății", principiile morale care sînt „imanente sub formă de prejudecăți" ș.a., fără a se reține totodată să completeze aceste concesii cu referiri la caracterul întîmplător al opiniei, la incertitudinea și *perversitatea* ei, la cunoștințele și judecățile false care o caracterizează [1]. Pentru că în opinia publică „adevărul și eroarea infinită sînt unite și imediate, încît nu se pot lua într-adevăr în serios nici unul, nici altul [2].

★

Acum toate acestea aparțin, s-ar părea, în întregime preistoriei. În realitate, teoria burgheză contemporană nu s-a distanțat prea mult în ceea ce privește fondul de soluția hegeliană, a dat chiar pe alocuri înapoi, iar acolo unde s-a îndepărtat totuși cît de cît, totul se rezumă la mici concesii, făcute cu multă parcimonie și supuse de îndată unor rezerve care le anulează.

Problema cheie a teoriei moderne burgheze asupra opiniei publice rămîne circumscrierea ei la sfera clasei dominante și cel mult a cercurilor care gravitează sub influența ei ideologică. Astfel încît, chiar dacă putem consemna o lărgire a cadrului considerat ca apt de a constitui o opinie publică, domeniul ei rămîne extrinsec masei, nu o încorporează. Cel mai bine a exprimat acest punct de vedere Gabriel Tarde, clasic al teoriei burgheze despre opinia publică, atunci cînd afirmă existența unei opoziții ireconciliabile între *public* și *mulțime*, considerate ca fiind „doi termeni extremi ai evoluției sociale"[3]. Pentru G. Tarde, mulțimea are „ceva de animal", după cum pentru Hegel are „ceva sălbatic". În opoziție cu mulțimea (la foule—mulțime, gloată, popor, masă), G. Tarde vede în *public* o *formație spiritualizată*, avînd o „susceptibilitate pur ideală", rezultatul unei „contagiuni fără contact, pe care o presupune această grupare pur abstractă..."[4]. La fundamentul ei istoric, după Tarde, nu este decît invenția tipografiei și, ca urmare, larga dezvoltare a presei, a difuzării

---

[1] G. W. Hegel, *op. cit.*, par. 317, p. 242.

[2] *Ibidem.*

[3] G. Tarde, *L'opinion et la foule*, Paris, 1922, p. 28—29 (prima ediție, 1902).

[4] *Ibidem*, p. 6.

cărții. Astfel „mulțimea este grupul social al trecutului", publicul este „grupul social al viitorului" [1]. Mulțimea este tenace, intolerantă, exigentă, ascuțită. În schimb publicul este select, rafinat și dispus la concesii.

Problema *publicului*, în ciuda mistificării ei în literatura burgheză și bineînțeles curățind-o de această mistificare, nu este pur și simplu o problemă inventată.

Din unghiul de vedere al problemelor de opinie publică, în termeni simpli și corecți, publicul e masă. Orice alt înțeles denaturează conceptul. Dar simplitatea și claritatea este ostilă eclectismului, împiedică disociațiile arbitrare. Or, punctul crucial al subtilităților teoretice burgheze în domeniul opiniei publice este dedublarea mulțimii în public și masă, disocierea publicului de masă. Opinia luată astfel în considerare este a publicului și nu a masei, cu alte cuvinte a burgheziei și nu a poporului. Masa este entitatea oamenilor muncii. Publicul, dimpotrivă, este partea desprinsă și în opoziție cu masa, spiritul care comandă corpului, după cunoscutul model sclavagist al lui Aristotel. Ca și cum este pur și simplu o axiomă că masa n-are spirit, nu gîndește, nu are probleme, ci numai interese, instincte, nevoi; ca și cum este o axiomă că masa este amorfă, n-are structură, nu se compune, de pildă, din muncitori, țărani, intelectuali și alte categorii mic-burgheze, iar fiecare grupare de clasă nu se structurează, la rîndul ei și împreună cu celelalte, după locul de muncă (sau după faptul că, bunăoară, n-au ce munci fiind șomeri), după meserii etc. Modul de abordare a masei n-a evoluat în esență; se ipostaziază în continuare o masă abstractă, in-formă, ai cărei componenți n-au identitate, profil, particularități, tot așa cum, în primele timpuri ale migrațiunii popoarelor în Europa antică, romanii reduceau toată diversitatea popoarelor care asaltau dominația lor la unica noțiune generică de barbari.

Masa este redusă la o imuabilă „stare de natură" informă, la o matrice germinativă, dar fără evoluție, fără istorie. Numai publicul are istorie; numai ca desprins de masă și diferențiat de ea, ca altceva decît ea, căpătăm categoria publicului. Ființa se naște astfel din neființă, ca pămîntul din haos și ca Afrodita din spuma mării.

„Publicul are o istorie tipică — scrie E. Jackson Baur. El este precedat de o « masă » în care multe individualități separate devin interesate într-o problemă socială... Un public nu ia naștere decît atunci cînd cîteva grupuri organizate propun o soluție pentru rezolvarea problemei, destinată să satisfacă interesele membrilor lui"[2]. Problema nu se reduce aici la o simplă ceartă pe cuvinte și nici la o banală aversiune de clasă împotriva oribilului termen de masă, ci la considerarea teoretică asupra perpetuității unei stări de „masă" în viața societății, sferă condamnată la inorganicitate, pasivă, inertă, omogenă în lipsa ei de efervescență spirituală și capacitate constructivă, creatoare. „Diferența crucială dintre masă și public constă în faptul că există o similitudine de păreri și acțiuni

[1] G. Tarde, *L'opinion et la foule*, Paris, 1922, p. 11.

[2] E. Jackson Baur, *Public Opinion and the Primary Group*, în „American Sociological Review", 1960, nr. 2, p. 210.

în sînul masei şi o ciocnire a opiniilor contradictorii în cadrul publicului"[1]. Totala miopie teoretică a acestui punct de vedere, aproape unanim acceptat în publicistica burgheză de specialitate, apare cu atît mai evidentă atunci cînd, pe de o parte, se recunoaşte că „opinia publică se formează în procesul discuţiilor şi al controverselor"[2], dar se exclude în acelaşi timp posibilitatea ca masa însăşi să poarte asemenea discuţii şi controverse; se decretează în mod arbitrar că membrii masei se cred incapabili de a înţelege şi a aprecia părerile şi acţiunile celorlalţi, ca fiind o aserţiune absolută, o axiomă care nici măcar nu mai trebuie demonstrată. Ridiculizîndu-i pe epigonii lui Hegel, Marx şi Engels observau în *Sfînta familie*: „De o parte se află masa ca element pasiv, lipsit de spirit, neistoric, ca element *material* al istoriei; de cealaltă parte se află *Spiritul*, *Critica*, d-l Bruno & Co., ca element activ de la care porneşte orice acţiune *istorică*"[3]. Disocierea publicului de masă şi decretarea axiomatică a masei ca ne-public nu demonstrează astfel decît că, în condiţiile capitalismului *i se contestă masei îndreptăţirea de a fi opinie publică şi că opinia publică* de care se interesează burghezia, pe care o adulează potentaţii politici şi o cercetează cu lux de reclamă teoria oficială *nu aparţine masei, ci publicului burghez.*

E tot ceea ce poate oferi această teorie în problema fundamentală a opiniei publice. „După cum elementul criticii este exclus din masă, aşa şi elementul masei este exclus din critică"[4].

Şubrezenia acestei poziţii osificate este surprinsă, indirect, pînă şi de un asemenea gînditor burghez ca J. Ortega y Gasset, anticomunist declarat, dar alarmat de impetuozitatea şi conştiinţa de sine a maselor în epoca contemporană. „Astăzi asistăm la triumful unei hiperdemocraţii în care masa acţionează direct fără lege, impunîndu-şi aspiraţiile şi gusturile sale prin mijloace de presiune materială. Ar însemna să interpretezi greşit noile situaţii, considerînd că masele au renunţat la politică şi au încredinţat conducerea unor individualităţi. Cu totul dimpotrivă. Aceasta avea loc înainte. Era democraţia liberală. Masa considera că în definitiv minorităţile de politicieni, în ciuda lipsurilor şi a păcatelor lor, se pricepeau ceva mai bine decît ele în problemele publice. Astăzi, dimpotrivă, masele cred că ele au dreptul să impună şi să dea forţă de lege.

Mă îndoiesc că au existat alte epoci în istorie în care masele să fi ajuns să guverneze atît de direct ca în zilele noastre" [5].

Dar strigătul acesta de alarmă, care exprimă spaima provocată de victoria Frontului Popular în Spania şi Franţa acelor ani dinaintea celui de-al doilea război mondial, este repede uitat, ca un vis urît, de îndată ce condiţiile internaţionale şi trădarea conducătorilor social-democraţiei de dreapta au dus la înăbuşirea în sînge a succeselor populare, prin încăl-

[1] E. Jackson Baur, *Public Opinion and the Group*, în „American Sociological Review", 1960, nr. 2, p. 210. Şi, mai departe: „Membrii unui public sînt divizaţi datorită părerilor lor opuse asupra unei probleme controversate. Membrii unei mase sînt de acord unii cu alţii şi, deşi ei pot fi în dezacord unii cu alţii, critica este diminuată deoarece ei se cred incapabili de a înţelege şi a aprecia părerile şi acţiunile celorlalţi", p. 210.

[2] *Ibidem*, p. 210.

[3] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, ed. a II-a, vol. 2, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 96.

[4] *Ibidem.*

[5] J. Ortega y Gasset, *La révolte des masses*, Paris, 1937, p. 9.

carea brutală a oricărei democrații. Este repede uitată și această „hiperdemocrație" pe care numai masele știu să o poarte pe umerii lor, dar a cărei rezistență în fața contraatacurilor înverșunate ale reacțiunii nu poate fi asigurată decît de o opinie publică activă, vigilentă, militantă, cum îi trebuie poporului și nu-i trebuie burgheziei. Burghezia tinde spre o așa-numită opinie „neutră", respectiv apologetică.

George Burdeau afirmă textual: „Privită pe o perioadă destul de lungă, opinia este o forță neutră" [1]. Concepînd că opinia publică este reprezentativă pentru o pătură relativ subțire a societății, apropiată „sferelor înalte" (cum ar spune Berthold Brecht) și sensibilă la ideile acesteia, teoria burgheză despre opinia publică a integrat-o în situația generală a clasei dominante, care, fără să renunțe la prerogativele ei, alternează în soluțiile pe care le adoptă, se sprijină succesiv pe cîteva partide (care rulează și se uzează la putere), schimbă așadar teoriile, schimbă echipele, pentru ca în fond să nu schimbe nimic. Această manevră curentă în politica de clasă a burgheziei este asimilată și formalizată într-o teorie apologetică a opiniei publice. Asemenea temeiuri îl îndreptățesc pe G. Burdeau să ofere următorul sistem de definiții al opiniei publice.

a) „Opinia este conștientă". O biată propoziție care nu spune nimic;

b) „Opinia este diferită". Asta înseamnă: „O credință generalizată în interiorul grupului nu este o opinie; este un element constitutiv al mentalității colective. Opinia nu apare decît o dată cu diferențierile ei, pentru că o opinie presupune întotdeauna o opinie contrară". Dacă autorul ar fi dorit să arate că opinia este dinamică întrucît reflectă o realitate în mișcare, că noul și vechiul se confruntă în cadrul opiniei, elaborîndu-se astfel o opinie nouă, formată și maturizată în luptă „o dată cu diferențierile ei", judecata ar fi fost rațională și rodnică. Dar autorul atinge arbitrarul și absurdul cînd spune că opinia *nu apare* decît o dată cu diferențierile ei. Adică: o dată cu diferențierile cui?; e o contradicție în termeni, de vreme ce un lucru care nu există nu se poate diferenția după cum diferențierea inexistentului, nimicului, este tot una cu inexistentul sau nimicul diferențiat. Mai important este însă faptul că *opiniei* nu-i este rezervat decît stratul îngust și mișcător, nesigur al ideilor discutabile, al controverselor, polemicilor, teren labil prin excelență, dar definitor pentru liberalismul spiritualității superficiale burgheze. Evident că o asemenea opinie nu poate fi luată în serios, cum spunea Hegel, din moment ce ea este o opinie numai atîta timp cît alternează, nu se precizează etc. și încetează să fie opinie din momentul în care devine „credință generalizată", „un element constitutiv al mentalității colective", respectiv o concepție profundă, durabilă, reprezentativă. Și nu avem aici un simplu accident de formulare, ci însuși modul de a fi înțeleasă *opinia* în teoria burgheză contemporană: un fel de excrescență a societății, care trebuie cercetată profilactic, cunoscută și tratată ca o epidemie. Or, dimpotrivă, abia un punct de vedere, o stare de spirit, o „credință" care s-a dezvoltat pînă la generalizarea ei, de pildă a unui popor care luptă pentru cucerirea independenței sale naționale sau pentru apărarea ei, a unei clase care luptă împotriva celor care o exploatează și

[1] George Burdeau, *Méthode de la science politique*, 1959, p. 387 și urm.

asupresc, nu numai că nu încetează prin aceasta să fie opinie publică, dar devine tocmai datorită acestei generalizări o opinie publică reală, eficientă, care se impune și *trebuie* să fie luată în serios.

Cu un conținut apropiat își formulează și Bogardus definiția sa: „O opinie publică este reacția predominantă pentru sau împotriva unui obiect, acțiune sau persoană. O opinie publică este constituită din reacțiile integrante ale unui grup larg de oameni, privind anumite faze ale mediului lor ..." [1]. O formulare care elimină absurdul lui Burdeau, dar nu și reducerea unilaterală a opiniei publice la o reacție sau la reacțiile integrate, care înseamnă de fapt ipostazierea ei ca o sferă a negativității, o succesiune de negativități integrate, fără pozitivitate. „Opinia publică ca proces este reacția schimbătoare a unui grup larg de oameni, privind o problemă care îi interesează"[2]. Ideea de proces ar merita să fie reținută și este desigur lucrul cel mai pozitiv pe care autorul îl aduce în discuție, accentuat de faptul că sfera acestui proces devine mai largă, cuprinzînd schimbările din felul de a fi al poporului (*folkways*) și obiceiuri [3]. Dar lucrurile se limitează aici și chiar acestea sînt imaginate pînă la urmă după tiparul unui dialog, și anume un dialog sofistic. Cît privește fondul problemei, opinia publică rămîne o „diferențiere", „o reacție", „reacțiile integrate", „reacția schimbătoare"; procesul opiniei publice începe cu o „perturbare" și se termină cu „redefinirea obiceiurilor și a felului de a fi al poporului", încît „o credință generalizată în interiorul grupului nu este o opinie", opinia fiind prin excelență negativitate și niciodată pozitivitate. Pozitivul ar fi numai lipsa opiniei. Acesta e jocul.

În același spirit se pronunță și Alfred Sauvy. „Nu se vorbește de «opinie publică» („această forță misterioasă" cum o denumește autorul) cînd există comunitate totală de idei ... *Pentru ca forța să se exercite, e necesar ca ea să întîlnească un punct de sprijin, adică o rezistență*, o oarecare opoziție ... Pentru a putea să se vorbească într-adevăr de opinie publică, e necesară o rezistență eficace sau cel puțin posibilă" [4]. Această *idee fixă* a teoriei burgheze despre opinia publică indică cel mai bine convingerea adîncă a purtătorilor ei că opinia publică este, prin natura ei, o simplă replică în raport cu ceva care o stîrnește ocazional (un grav abuz de putere, o nedreptate ieșită din comun, în sfîrșit o întîmplare de proporții mai puțin obișnuite, dar totuși o întîmplare). Opinia publică ar fi ca o succesiune de valuri, dar și acestea neregulate și accidentale. Opiniei publice îi sînt interzise profunzimile. În *Théorie des opinions*, Jean Stoetzel con-

[1] Emory S. Bogardus, *Fundements of Social Psychology*, p. 442.

[2] *Ibidem.*

[3] „Opinia publică este dinamică — scrie Bogardus. Procesul dezvoltării opiniei publice începe cu o perturbare, cu schimbări în felul de a fi al poporului (*folkways*) și obiceiuri. Se formează două tabere: una apără trecutul, cealaltă luptă pentru promovarea și acceptarea schimbărilor. Intervine rolul propagandei și al educației. Tabăra mai puternică informează publicul, tabăra mai slabă denaturează adevărul. Urmează momentul deciziilor, cînd se votează pentru o tabără sau cealaltă. După vot se redefinesc obiceiurile și felul de a fi al poporului (*folkways*)". Tot Bogardus adaugă, în paranteză, că E. C. Lindeman, Cooley și E. A. Ross consideră că există următoarele momente în procesul de *creare* (subl. ns.) a opiniei publice: inițierea (ceva e considerat fals), propagarea, discutarea, evaluarea (în raport cu interesul), investigația, reevaluarea (*ibidem*, p. 448).

[4] Alfred Sauvy, *L'opinion publique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1961, p. 6.

firmă tocmai această semnificație: ... „Opiniile și credințele sînt procese superficiale și efemere, simple riduri pe marea conștiinței, neputincioase să zdruncine profunzimile. Sînt numai expresii verbale ... trezite de activități sezoniere ale individului, de intensificările temporare ale conștiinței publice, de evenimentele recente care lovesc spiritul pe moment, pentru că sînt dramatice, oribile sau chiar numai comice sau ridicole" [1].

În opoziție cu această înclinație teoretică a autorilor citați spre ceea ce este inesențial și istoricește trecător în fenomenul de opinie publică, problema însăși este una dintre cele mai serioase pentru că pune în discuție chiar natura de a fi a opiniei publice ca fenomen social-istoric. Se neagă aici cel puțin două lucruri:

1) Că opinia publică este și altceva decît manifestarea ei ca reacție; se neagă că opinia publică înmagazinează, deține ca valori cîștigate de-a lungul dezvoltării istorice a omenirii un număr de însușiri, deprinderi, modusuri de comportare cîștigate, integrate pînă la a fi devenit propria ei natură, dar propria ei natură istoricește formată, deci care a însumat treptat și în condițiile cele mai contradictorii calități noi, în așa fel încît astăzi — cu toate zigzagurile și regresele — a devenit calitativ alta decît acel *vox populi* din timpul sclavagismului roman; se neagă că opinia publică modernă, îndeosebi aceea care reflectă lupta contemporană persistentă a maselor, există și în afara manifestărilor ei de forță, să spunem spectaculoase, înlăturîndu-se faptul că în epoca noastră, spre deosebire de trecut, tocmai existența ei, prezența ei neobservată în momentele de calm sau de calm aparent — cu toate contradicțiile care o caracterizează în asemenea perioade — face posibilă manifestarea ei observată în momentele de avînt, de activitate susținută *care tind să devină permanente*; se înțelege de la sine că fiecare perioadă în care opinia publică desfășoară o activitate mai intensă, și în funcție de profunzimea acestor acțiuni, înscrie, integrează elemente noi în arsenalul de însușiri ale opiniei publice.

2) Ca urmare celor de la pct. 1, se neagă facultatea opiniei publice de a atinge profunzimile, de a fi un agent al modificării acestor profunzimi; și dacă este pe deplin clar că existența socială (profunzimile) nu se modifică la simpla acțiune a opiniei publice, nu este mai puțin adevărat că, o dată ce însăși existența socială a devenit coaptă pentru a se modifica, opinia publică, conștiința publică a masei în acțiune devine factorul decisiv în transformarea necesității și a posibilității în realitatea practică nemijlocită.

Dar toate acestea nici nu vor, nici nu pot să le ia în considerare teoreticienii științei burgheze despre opinia publică, de unde și limitele atît de generalizate ale științii pe care o elaborează.

c) „Opinia este în același timp imperativă și ineficace"[2]. Aspectul imperativ este tratat de autor la modul accidental („în scurtele momente în care ea atinge gradul cel mai înalt de intensitate, este în stare să spargă orice rezistență ...") și nu insistă nici să-l explice, nici să-l apere. Ceea

[1] Jean Stoetzel, *Théorie des opinions*, Paris, Presses Universitaires de France, 1943, p. 182.

[2] Georges Burdeau, *Ibidem*.

ce urmează însă este mult mai semnificativ : „Dar cu cît opinia este mai exigentă, cu atît, redusă la propriile ei mijloace, este mai ineficace. Asta vine de la caracterul ei de *forță difuză* (s.n. — *N.B.*). Ea are nevoie pentru a acționa să fie pusă în mișcare de organisme care utilizează energia ei, impunîndu-i o disciplină tactică. O mișcare de opinie este zadarnică, dacă o grupare, o asociație sau un partid nu o transpune pe terenul acțiunii practice".

De notat : 1) opinia publică este cu atît mai ineficace, cu cît este mai exigentă ; 2) este o forță difuză, zadarnică, dacă nu este pusă în mișcare de organisme care utilizează energia ei, *deci de organisme din afara ei* (grupare, asociație, partid). Logica internă a punctului 1 șchioapătă de-a binelea, pentru că situația este bineînțeles inversă : cu cît opinia publică este mai exigentă, deci mai fermă și implicit mai clar orientată asupra scopurilor pe care le urmărește, cu atît este mai eficace. Dar logica autorului are totuși rațiunea sa ; ca *ideolog* burghez, el duce cu sine o permanentă umbră de neîncredere în opinia publică, deși teoretic și-a luat măsurile de siguranță, rupînd-o de masă. Cum nu poți ști totuși ce surprize poate aduce pe primul plan o opinie publică activă și exigentă (exigentă înseamnă revendicativă) și capacitatea ei de a trece repede de la o formă inferioară a luptei la una superioară, de la revendicări parțiale la revendicări generale, întreagă această perturbare îi apare ideologului burghez (și mic-burghez) ca fiind agitație sterilă și ineficace, dar, evident, în raport direct cu gradul de exigență al masei. De aceea (pct. 2), în asemenea situații, cînd e exigentă, opinia publică nu trebuie lăsată „la propriile ei mijloace", ci „trebuie să fie pusă în mișcare de organisme *care utilizează energia ei*", care o disciplinează. Este evident, în viziunea autorului, că aceste organisme *nu aparțin opiniei publice*, ci sînt considerate ca existînd în afara ei, avînd, în acest caz, misiunea de a acționa *nu ca expresii* ale opiniei publice, ci ca expresii ale unei alte forțe, care se raportează acum la opinia publică în vederea polarizării energiei sale, respectiv a devierii ei într-o direcție dorită de *această* forță, alta decît cea inițială, care aparține opiniei însăși. „Rezultă — spune autorul în continuare — că opinia publică este un mare rezervor de forță *disponibilă*, dar de forțe care cer să fie polarizate de către organele politicii militante ..., ca opinie publică ea este dezarmată" [1].

Principalul aici este aprecierea că opinia publică este „o forță difuză", „un mare rezervor de forță disponibilă", dezarmată prin însăși natura ei. Cînd e exigentă, opinia publică devine oarbă ca o stihie a naturii, ca o revărsare de ape, ca un taifun. O forță care trebuie îndiguită. Aceeași veche considerare a opiniei publice ca informă și inorganică după natura ei. Nimeni nu va contesta, și cu atît mai puțin teoria marxistă, că puterea reală a masei stă *în organizarea ei* și în desfășurarea conștientă a acțiunilor ei, sub o conducere fermă, înarmată la rîndul ei cu o concepție științifică despre societate. Toată deosebirea, și ea este radicală, stă în faptul că marxismul concepe aceste organisme ca fiind *organismele proprii ale masei*, create de mase, înăuntrul cărora tocmai aceste mase se grupează, se asociază, își dezbat propriile lor probleme, ajungînd la forme mereu

[1] Georges Burdeau, *Ibidem* (Subl. ns.)

mai superioare de organizare, de conștiință politică și disciplină organizatorică, însușindu-și tactica și strategia propriei lor lupte, care culminează cu partidul marxist-leninist al clasei muncitoare moderne. Acest proces, care cuprinde în mișcarea sa multe milioane și zeci de milioane de oameni, este refractar oricărei rețete, și aceasta cu atît mai mult, cu cît, în condițiile dominației politice și economice a unei clase exploatatoare, îndeosebi în condițiile capitalismului contemporan, masa largă a poporului, opinia publică suportă presiunea permanentă a ideologiei dominante și este afectată de ea tocmai în direcția dezorientării sale. „Cîtă vreme clasa asuprită, în cazul nostru deci proletariatul — arată Engels —, nu este încă suficient de matură pentru a se elibera ea însăși, majoritatea ei va recunoaște orînduirea socială existentă ca fiind singura cu putință și va merge din punct de vedere politic în coada clasei capitaliste [1], formînd aripa ei de extremă stîngă. Dar, pe măsură ce se apropie de maturitatea necesară pentru autoemancipare, ea se constituie într-un partid propriu și își alege reprezentanții ei proprii, nu pe aceia ai capitaliștilor" [2].

Punctul de vedere științific în această problemă devine, așadar, nu ipostazierea — ca o trăsătură generică și imuabilă a opiniei publice — a unui caracter de „forță difuză", „forță disponibilă", „dezarmată" etc., și cu atît mai puțin necesitatea unor organisme străine de ea care să o domine, ci, dimpotrivă, dezvăluirea faptului că pentru a se elibera pe sine, *masa însăși* trebuie să ajungă la acel nivel de „maturitate necesară pentru autoemancipare" cînd „se constituie într-un partid propriu", făurindu-și astfel propriul ei stat major de luptă. Deosebirea este radicală, pentru că acest punct de vedere se întemeiază pe legea internă a obiectului și dezvăluie astfel direcția lui istorică de dezvoltare.

Caracterul „difuz" al obiectului nu este decît expresia forțelor contrare care se înfruntă înăuntrul său, situație inevitabilă în condițiile capitalismului, dar în măsură să dezvăluie totodată și tendința obiectivă de modificare a obiectului însuși, parțial încă în timpul capitalismului; cînd clasa muncitoare și aliații ei parcurg un proces ascendent de unire, asociere, organizare, ia naștere partidul conducător marxist-leninist, se formează sindicatele de masă ale clasei muncitoare, asociații țărănești, instituții culturale și sportive, ia naștere presa proprie a masei, apare deci un întreg sistem de organizații proprii ale masei care îi dau organicitate, modifică „in-formitatea" anterioară a masei, ridicînd-o la nivelul unei structuri, formă în continuă dezvoltare și maturizare. Gradul acestei *formări* este, evident, diferit, dar tendința aceasta este astăzi pe deplin confirmată de practica istorică întrucît se repetă, are universalitate, e lege. Nu se neagă prin aceasta că opinia publică dintr-o țară capitalistă sau dominată de o putere capitalistă străină este în foarte multe cazuri dezorientată, nu știe cum să acționeze în vederea năzuințelor care o animă și se lasă antrenată

[1] La acest punct e locul să subliniem că pînă și un asemenea reprezentant al ideologiei burgheze ca Alfred Sauvy se vede nevoit să recunoască adevărul că, în toate timpurile, „clasele superioare (respectiv clasele dominante exploatatoare, n.n.)... , au indus opinia în eroare sau au neglijat să o informeze" (în lucr. cit., p. 121).

[2] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, ed. a II-a, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 349.

adeseori în direcții cu totul opuse aspirațiilor ei. În acest sens și cu acest scop lucrează întregul aparat de dezinformare al propagandei burgheze [1], inclusiv al bisericii, care nu văd în opinia publică decît o forță difuză, o masă de manevră aptă de a fi canalizată pe linia scopurilor urmărite de clasele exploatatoare. Dar a afirma cu pretenția de aserțiune științifică neputința opiniei publice de a fi altceva decît o asemenea masă de manevră și a refuza să vezi procesul care o ridică la depășirea acestei stări nu este decît servilism curat, servilismul teoriei burgheze despre opinia publică față de puterea înscăunată a capitalului care este astăzi opoziția de fapt, negația la putere a oricărei opinii publice reale.

SOCIALISMUL, CLASA MUNCITOARE ȘI OPINIA PUBLICĂ

Analiza concepțiilor tradiționale în problema opiniei publice — chiar și sub forma unei schițe critice sumare asupra principalilor ei piloni, acumulați în definiții — duce pas cu pas la constatarea servilismului ei apologetic față de orînduirea capitalistă cu sistemul ei de dominare și asuprire a maselor. Iar principala înfățișare a acestui servilism apologetic pe planul teoriei constă : 1) în denaturarea trăsăturilor reale ale opiniei publice din țările capitaliste, prin reducerea ei la manifestările de suprafață, cu excluderea mișcărilor și a fenomenelor de masă caracteristice, de durată, ascendente, din determinările conceptului ; 2) în ipostazierea opiniei publice de suprafață, aparținînd cu precădere mediului burghez, mic-burghez sau aflat sub înrîurirea spirituală a acestor sfere, ca fiind opinia publică în sine, natura proprie și imuabilă a acesteia. Un asemenea servilism teoretic anulează ca valoare științifică chiar și acele observații și concluzii raționale care apar în lucrările burgheze despre opinia publică, pentru că fiecare din aceste observații sau concluzii (pe care le putem aprecia ca raționale) privesc situația *particulară* a opiniei publice în condițiile capitalismului, dezvăluie *limitele* înăuntrul cărora opinia publică se poate mișca, dezvolta, poate acționa și înrîuri asupra dezvoltării evenimentelor în condițiile capitalismului, dar pretind în același timp să fie luate ca determinări generale ale opiniei publice, ca legi proprii ale opiniei publice, privită ca entitate neistorică. Încît chiar și ceea ce nu este denaturat pentru condițiile particulare ale capitalismului, *se denaturează ipso facto* prin extinderea arbitrară a acestor valori de cunoaștere, limitată la o singură orînduire social-economică (sau la un șir de orînduiri bazate pe exploatare etc.), la întreaga istorie a societății, trecutul, prezentul și viitorul opiniei publice fiind reduse la înfățișarea ei din timpul dominației capitaliste, și încă la o înfățișare trunchiată.

Criticînd, de pildă, teza *generală* a teoreticienilor burghezi cu privire la caracterul fluctuant, nestatornic etc. al opiniei publice, nu este respinsă realitatea acestei constatări, *ci faptul necorelării* ei necesare cu natura de clasă a orînduirii capitaliste și caracterul antagonist iremediabil al rela-

[1] Alfred Sauvy : „Opinia este întotdeauna dezorientată atunci cînd ea ascultă păreri divergente și mai ales informații care se contrazic" (*lucr. cit.*, p. 116).

țiilor dintre principalele clase ale societății. Fără această corelare, totul devine misterios, lipsit de sens, iar opinia publică o expresie a misterelor. În schimb, o asemenea corelare ar trebui să țină seama de faptul, dezvăluit de Marx, că în societatea bazată pe exploatare sînt „nenumărate forțe care se încrucișază, o grupă infinită de paralelograme de forțe, din care ia naștere o rezultantă — rezultatul istoric, care iarăși poate fi privit la rîndu-i ca produsul unei forțe activînd ca totalitate *în mod inconștient* (subl. lui Engels) și involuntar. Căci ceea ce vrea fiecare în parte e zădărnicit de un altul, iar ceea ce rezultă de aici este ceva ce n-a fost dorit de nimeni" [1]. Ar fi, așadar, de-a dreptul ridicol să presupui că un asemenea tip de orînduire, bazată pe războiul tuturor împotriva tuturor și care introduce concurența — generalizată în rîndurile claselor de sus și mijloc — pînă și în rîndurile muncitorilor, și-ar putea constitui o opinie publică nefluctuantă, ci stabilă, neîmpărțită în diferite curente opuse, ci omogenă etc. Tendința naturală a muncitorilor de a se uni între ei și aspirația lor spre teoria științifică a marxism-leninismului, organizarea de clasă și lupta lor consecventă împotriva exploatării aduc elemente calitative noi în opinia publică, fără să poată totuși contracara și înlătura „nenumăratele forțe care se încrusișează" pe terenul capitalismului și care continuă astfel să-și imprime nota lor dominantă asupra ansamblului opiniei publice într-o societate burgheză. Această nouă sferă, clasa muncitoare, constituie, în schimb, embrionul dezvoltării viitoare a opiniei publice, din momentul în care capitalismul este înlăturat, iar noua societate a oamenilor liberi de exploatare își începe propria ei istorie pe baza proprietății socialiste.

a) *Cum se pune problema?*

Critica profundei șubrezenii interioare a teoriei tradiționale despre opinia publică și, implicit, punerea sub semnul întrebării a înțelesului curent dat acestei categorii, corespunde necesității de a curăța terenul, de a înlătura pe cît posibil ceea ce constituie o falsă autoritate în acest domeniu, dar deține totuși prestigiul autorității, pentru a mări astfel posibilitatea observării problemei fără artificiul dogmelor sau al obișnuinței și a întreprinde efortul de reașezare a întregii probleme pe terenul ei real. Terenul real al orînduirii burgheze s-a dovedit practic impropriu pentru a genera o altă opinie publică dominantă decît aceea ale cărei contradicții sfîrșesc prin a o contesta ca opinie publică aptă să contribuie cu maximă eficiență la viața societății și înainte de toate la progresul social; iar teoria, înfrumusețînd-o și denigrînd-o totodată, i-a transformat porecla în renume, limitele ei burgheze în propriul ei act de identitate.

Și dacă verdictul de înlăturare a acestei teorii e pronunțat — încă în condițiile capitalismului — de către clasa muncitoare revoluționară, care tinde cu necesitate să-și elaboreze o opinie publică *de o cu totul altă natură*, orînduirea socialistă confirmă cu aceeași necesitate jus-

[1] *Engels către Bloch*, septembrie 1890, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 535.

tețea acestui verdict și devine totodată executorul ei practic intransigent, pentru că realitatea însăși devine mereu mai intransigentă cu persistența unei opinii publice care n-ar putea fi luată în serios. Fără a spune că în capitalism opinia publică se reduce la o aparență, observăm totuși că numai aparența de opinie publică este luată în considerare. Tocmai de această aparență socialismul tinde cu necesitate să se lipsească. Noua orînduire are o treabă proprie și dificilă de înfăptuit: construcția din temelii a propriei sale baze tehnice-economice și a propriei sale suprastructuri. Pe acest teren, aparențele sînt nu numai inutile, dar profund dăunătoare. Acum toate paralelogramele de forțe tind să conveargă, și e necesar să conveargă, spre un scop general unic: construirea și desăvîrșirea construcției socialiste. Iar această construcție este prin definiție practică, de unde derivă cu necesitate că în locul *ideii* de opinie publică, a cărei glorie efemeră este apanajul capitalismului, socialismul afirmă *practica* opiniei publice, și-și făurește deci o opinie publică practică, *a cărei glorie nu începe cu ceea ce se spune despre ea, ci cu ceea ce ea izbutește să contribuie la zidirea noii orînduiri.* Astfel încît una dintre particularitățile acestei noi opinii publice, dacă nu particularitatea ei fundamentală, este aceea de a se construi din interior, de jos în sus, de la bază spre etajele superioare. Spectacolul de opinie publică, furtunile într-un pahar cu apă care fascinează adeseori stratul subțire al opiniei publice clasice burgheze dispar din arenă. Imperiul roman încerca, și izbutea pînă la un punct, să calmeze opinia publică (*vox populi*) cu *panem et circensem*; burghezia, care a făcut din circ o afacere, a făcut totul pentru a transforma opinia publică în circ gratuit, atribuindu-și totodată meritul de a fi asigurat libertatea opiniei.

Socialismul ia opinia publică în serios pentru că a devenit vital necesară o opinie publică serioasă, respectiv o opinie a poporului înțeles în totalitatea lui, a oamenilor muncii; o opinie socialistă a maselor celor mai largi de oameni ai muncii asupra problemelor fundamentale pe care le ridică în fața lor construcția din temelii a noii lor orînduiri. Se va observa, probabil fără prea mare greutate, că aceasta este cu totul altceva decît a fabrica din exterior un climat favorabil, la nevoie o anumită efervescență sau stare de psihoză a opiniei publice, așa cum se practică curent în lumea capitalistă[1]. În afara stărilor excepționale, războiul de pildă sau dictatura fascistă, opinia publică burgheză este solicitată îndeosebi în perioadele de alegeri; în rest, pasivitatea ei binevoitoare față de actele de guvernămînt este suficientă pentru a fi prezentată ca o aprobare; o zonă tampon între puterea de stat și masa al cărei cuvînt nu este lăsat să se audă, dar împotriva căreia sînt îndreptate cu prioritate actele de guvernămînt.

---

[1] „Cine creează opinia publică?" se întreabă Bogardus; și răspunde: 1. Există oameni care prin profesiunea lor exprimă și contribuie direct la formarea opiniei publice: clerici, ziariști. 2. În spatele acestora există promotori și reprezentanți ai diferitelor interese care posedă, folosesc și domină o armată vastă de legislatori, clerici, ziariști. Puterea lor se manifestă subtil și indirect. De exemplu Hearst, care aspiră la posesia a 100 de ziare în Statele Unite. Cele trei mari puteri (după J. Galsworthy) sînt știința, finanțele și presa" (Bogardus adaugă și politica, considerînd primordiale ca importanță finanțele). Din *Fundaments of Social Psychology*, p. 446.

În socialism problema opiniei publice este înainte de toate problema masei care își făurește opinia ei, și anume înainte de toate în probleme care n-au cîtuși de puțin un caracter trecător, ci privesc activitatea lor zilnică constructivă, munca lor productivă, organizarea ei și permanenta perfecționare a acestei organizări, conducerea ei cît mai competentă, creșterea cantității și a calității producției, descoperirea rezervelor interne ale producției, creșterea productivității și, pe această bază, reducerea prețului de cost, economii, ridicarea rapidă a nivelului tehnic al producției, toate fiind probleme grele, care cer competență, preocupare, studiu, efort de gîndire, luptă împotriva rutinei și nepăsării, în sfîrșit o activitate militantă de zi cu zi, în care satisfacția de a participa la ea se îmbină cu răspunderea individuală și colectivă concretă pentru bunul mers al acestei principale activități umane. În aceasta constă, în esență, modul radical diferit de a se pune problema opiniei publice în socialism. Aici e alfa și omega, nodul gordian. Pentru că toate celelalte probleme cu caracter mai general sînt — toate — în funcție de acestea. Aici e examenul și problema la care trebuie să se răspundă. Iar a făuri, a face să se dezvolte o asemenea opinie publică e o treabă tot atît de plină de răspundere ca și funcția pozitivă pe care această opinie publică o are de îndeplinit. Căci socialismul nu se naște avînd de-a gata o asemenea opinie publică. Iar o asemenea opinie publică nu se naște spontan, fără dificultăți și lupte, nici chiar pe terenul socialismului, deși terenul socialismului naște spontan necesitatea ei, o reclamă și îi vine în întîmpinare. „N-am fost niciodată utopiști — spunea Lenin — și nu ne-am închipuit niciodată că vom construi societatea comunistă cu mîinile curățele ale unor comuniști curăței, care urmează să se nască și să fie educați într-o societate pur comunistă. Acestea sînt basme pentru copii. Noi trebuie să construim comunismul din ruinele capitalismului, și numai acea clasă care s-a călit în lupta împotriva capitalismului poate să facă acest lucru. Proletariatul — o știți foarte bine — nu este lipsit de defectele și slăbiciunile societății capitaliste. El luptă pentru socialism și în același timp împotriva propriilor sale defecte" [1]. Și, în altă parte: „Marxismul se deosebește de vechiul socialism utopic tocmai prin aceea că ultimul a vrut să construiască o societate nouă nu cu reprezentanții de masă ai materialului uman creat de capitalismul sîngeros, murdar, tîlhăresc, mercantil, ci cu oameni foarte virtuoși, crescuți în sere și pepiniere speciale. Această idee ... este considerată acum ridicolă. Dar nu toți vor sau nu toți știu să aprofundeze învățătura contrară, învățătura marxistă, să se gîndească cum se poate construi (și trebuie construit) comunismul cu materialul uman de masă, pervertit de veacuri și milenii de sclavie, feudalism, capitalism, de mică gospodărie fărîmițată, de războiul tuturor împotriva tuturor pentru un locșor pe piață, pentru un preț mai ridicat pe produse sau pe muncă" [2].

Aceștia sînt termenii reali în care se pune această problemă în fața oricărei revoluții socialiste și de-a lungul unei perioade relativ îndelungate de construire a noii orînduiri. Dar tocmai punerea problemelor în acești

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, p. 192.
[2] *Ibidem*, vol. 28, p. 386.

termeni reali şi riguroşi, liberă de prejudecăţi, liberă de orice autoamăgire sau autolinişţire, dezvăluie marea însemnătate practică şi teoretică pe care o capătă opinia publică în condiţiile socialismului şi comunismului şi, totodată, modul original de constituire a ei ca un proces al dezvoltării masei însăşi şi al ridicării ei la conştiinţa socialistă.

Acest proces îmbină în desfăşurarea lui 1) conducerea ştiinţifică a activităţii masei de către partid; 2) acumularea de către masa însăşi a unei noi experienţe, cu totul originale, în chiar procesul revoluţiei şi al construcţiei socialismului; 3) ridicarea treptată a acestei experienţe noi pînă la transformarea ei în trăsătura caracteristică a opiniei publice socialiste care s-a format pe această cale, ale cărei funcţii şi răspunderi cresc direct proporţional cu gradul ei de maturitate socialistă.

Opinia publică socialistă devine astfel unul dintre produsele cele mai specifice ale revoluţiei pe care masa însăşi îl săvîrşeşte.

b) *Indici cu privire la baza obiectivă necesară a opiniei publice socialiste şi la construcţia ei sub îndrumarea partidului clasei muncitoare*

Tendinţa de unire şi organizare a clasei muncitoare, pe care capitalismul o generează şi căreia îi creează totodată suportul ei material, uzina capitalistă, capătă în condiţiile socialismului baza ei proprie, cristalizată în proprietatea socialistă şi în relaţiile de producţie care se dezvoltă pe temeiul ei, o dată cu ea. În situaţia anterioară, capitalistă, unirea şi organizarea clasei muncitoare înăuntrul ei, la nivelul fiecărui colectiv muncitoresc format spontan în cadrul diferitelor unităţi de muncă, ca şi la nivelul unor detaşamente mai largi sau al totalităţii, avea un precumpănitor caracter de luptă împotriva exploatării şi viza în ultimă instanţă răsturnarea capitalismului. Latura constructivă a acestei uniri şi organizări se reducea, în aceste condiţii, la activitatea de pregătire organizatorică şi propagandistică a fiecărei acţiuni proprii, într-un fel la munca asupra ei însăşi; în raport cu societatea capitalistă, clasa muncitoare se postează pe o poziţie de negare a ei, luptînd s-o răstoarne pe cale revoluţionară. În socialism, întreaga activitate a clasei devine constructivă la toate nivelele şi în toate detaliile ei, atît în ceea ce priveşte rolul ei de clasă conducătoare a societăţii — căreia îi revine sarcina principală în construcţia organizatorică a noului stat, cu instituţiile şi relaţiile lor reciproce — cît şi în direcţia îndeplinirii funcţiei sale de principală clasă productivă a societăţii, respectiv organizarea, conducerea şi realizarea practică a producţiei în sectorul industrial, participarea, alături de ţărănime, la asigurarea şi dezvoltarea producţiei agricole.

„Proletariatul va folosi dominaţia lui politică ... pentru a centraliza toate instrumentele de producţie în mîinile statului, adică în mîinile proletariatului organizat ca clasă dominantă, şi pentru a mări, cît se poate de repede, masa forţelor de producţie" [1]. Dar acţiunea practică de a da viaţă

[1] K. Marx şi F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 31—32.

reală tocmai acestei uriaşe centralizări şi a trece nemijlocit la mărirea cît mai rapidă a masei forţelor de producţie ridică în faţa proletariatului *organizat* ca clasă dominantă sarcina istorică de a-şi modela propria sa organizare în conformitate cu misiunea pe care o are de îndeplinit ca clasă, respectiv ca totalitate, în masa sa. Fenomenul pe care îl pune la ordinea de zi revoluţia socialistă este acela că maxima centralizare a forţelor de producţie nu poate fi înfăptuită decît prin participarea maximă a masei însăşi la întregul proces social, şi înainte de toate la organizarea, conducerea şi realizarea producţiei sociale de însăşi masa oamenilor muncii care se organizează în acest scop. Cea mai largă democraţie conştientă şi pe deplin responsabilă devine corolarul inalienal al acestei înfăptuiri, condiţia ei fundamentală. Viaţa cere cu putere de imperativ ruptura cea mai radicală cu formele şi ideile vechi, tradiţionale. „Revoluţia comunistă este ruptura cea mai radicală cu relaţiile de proprietate moştenite din trecut; nu e deci de mirare că în cursul dezvoltării ei se produce ruptura cea mai radicală cu ideile tradiţionale"[1]. Şi ruptura începe, de astă dată, cu faptul că, înlăturînd clasele exploatatoare şi instaurînd proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie, masa oamenilor muncii îşi ia pe umerii proprii răspunderea pentru tot ce urmează să se întîmple de aici înainte. Acum vorba din bătrîni: „cum îţi vei aşterne, aşa vei dormi", capătă pentru prima dată realitate deplină, cu toată ascuţimea răspunderii pe care o relevă. Şi nu este de loc întîmplător faptul că, în iluziile lor contrarevoluţionare, clasele răsturnate de la putere îşi puneau nădejdea de restaurare în ferma lor convingere asupra neputinţei masei de a se organiza, disciplina şi ridica la capacitatea cerută de sarcinile pe care şi le-a asumat. Terenul producţiei devine astfel focarul întregii lupte, în cursul căreia masele nu puteau decît sau să învingă, sau să renunţe la libertatea pe care abia şi-au cucerit-o, şi, exprimînd tocmai cerinţa care izvora din această nouă situaţie a forţelor de clasă aflate într-o luptă „care pe care", partidul clasei muncitoare ridică la rangul de principiu fundamental al întregii sale activităţi: 1) îndrumarea maselor pe linia propriei lor organizări, corespunzătoare cu sarcinile care trebuiau rezolvate, şi 2) educarea membrilor de partid în spiritul obligaţiei de a munci în mijlocul masei, de a-şi îndeplini înainte de toate propriile lor îndatoriri de producţie în modul cel mai exemplar, devenind astfel un model de conduită înaintată, de a desfăşura maximum de iniţiativă în stimularea activităţii creatoare a maselor, învăţînd de la ele şi dînd curs părerilor, criticilor, propunerilor izvorîte din rîndurile lor. Se poate afirma cu totală îndreptăţire că întreaga istorie a anilor revoluţionari, indiferent de etapă, poartă pecetea profundă a acestei orientări, care reflectă convergenţa dintre tendinţele spontane determinate de noile condiţii ale existenţei sociale şi îndrumarea, cultivarea lor metodică, orientarea lor ştiinţifică de către partid.

În condiţiile dezvoltării revoluţiei în ţara noastră, această problemă a apărut la ordinea de zi încă înainte chiar de cucerirea puterii politice (exprimată în lozinca: „Totul pentru front, totul pentru victorie!"),

[1] K. Marx şi F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 31.

s-a accentuat o dată cu această cucerire şi a devenit cheia întregii vieţi publice din momentul trecerii nemijlocite la construirea socialismului. Reacţiunea burgheză, înspăimîntată, dădea semne de alarmă. „Niciodată exigenţele profunde ale omului nu sînt mai primejduite — scria în februarie 1945 revista burgheză „Democraţia" — decît în epocile cînd devin « obiecte » ale elanurilor colective, pentru că atunci ele corespund, în realitate, tocmai unei conştiinţe difuze, de exasperare, a mulţimilor " [1]. S-ar fi părut că omul însuşi era periclitat de *elanurile colective*, care reflectau, dimpotrivă, pasul făcut de oameni, în masa lor, spre asumarea unor noi răspunderi istorice şi, pe această cale, geneza unei noi opinii publice. „Chemarea partidului nostru « Totul pentru front, totul pentru victorie ! » — sublinia tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej — a fost urmată cu însufleţire de muncitori, ţărani, intelectuali, de toţi oamenii muncii, care, învingînd greutăţi de tot felul, luptînd cu sabotajul reacţiunii, au sprijinit cu hotărîre şi dîrzenie efortul Romîniei în războiul antihitlerist. La apelul partidului muncitorii au refăcut noduri de cale ferată, au reconstruit într-un timp extrem de scurt atelierele, podurile şi tunelurile distruse de nazişti, au asigurat aprovizionarea frontului cu muniţii, hrană şi combustibil" [2]. Masa oamenilor muncii prelua astfel în mers răspunderea pentru îndeplinirea principalelor sarcini ale momentului, demonstrînd totodată multilateralele ei capacităţi de a determina pe răspundere proprie desfăşurarea ulterioară a evenimentelor. „Dacă muncitorii din întreprinderi participă la ridicarea producţiei, ei dovedesc prin aceasta un înalt simţ patriotic, o înaltă conştiinţă faţă de răspunderile mari care apasă azi poporul nostru", arată tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej încă în acel timp [3]. În această direcţie este îndreptată cu toată energia activitatea comuniştilor. Subliniind îndatorirea lor de a-şi întări permanent legătura cu masa oamenilor muncii, de a fi „forţa motrică a organizaţiilor de masă", partidul fixează prin statutul său obligativitatea membrului de partid de a fi „exemplu în păstrarea disciplinei în muncă", „intolerant faţă de actele de indisciplină, faţă de lenevie, faţă de furt şi înşelăciune. Cel care are o atitudine nepăsătoare faţă de maşini şi scule, cel care risipeşte materialele, cel care înstrăinează bunul obştesc — împiedică ridicarea nivelului de trai al poporului. Membrii P.M.R. trebuie să creeze un adevărat *curent al opiniei muncitoreşti* împotriva unor astfel de oameni. Ei trebuie să fie promotorii noii atitudini a muncitorilor şi funcţionarilor faţă de muncă şi faţă de bunul obştesc" [4]. Partidul a ridicat problema luptei pentru o nouă atitudine faţă de muncă la nivelul unui principiu statutar de partid pentru că interesele vitale ale maselor de oameni ai muncii cereau ca noua atitudine faţă de muncă să devină modul fundamental de comportare al masei însăşi. În acest scop partidul studiază permanent experienţa acumu-

[1] „Democraţia" din 11 februarie, 1945.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *A 15-a aniversare a eliberării Romîniei de sub jugul fascist*, în *Articole şi cuvîntări, 1959—1961*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 11.

[3] „Scînteia" din 6 februarie 1945.

[4] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Romîn*, 21 februarie 1948, în *Articole şi cuvîntări*, ed. a IV-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 161. (Subl. ns.).

lată de masă și elaborează pe această bază formele organizatorice menite să stimuleze și să ridice gradul de inițiativă a maselor înseși. Hotărîrea partidului din octombrie 1951 cu privire la stimularea morală și materială a fruntașilor în producție arată că „sesizarea de îndată a elementului nou, sprijinirea inițiativei creatoare, dezvoltarea unui curent de masă pentru ca fiecare muncitor, tehnician, inginer să treacă cu hotărîre la căutarea mijloacelor pentru perfecționarea procesului de producție sînt sarcini de bază ale organizațiilor de partid, sindicale și ale conducerii administrative din întreprinderi și instituții" [1]. Se conturează astfel „noi fenomene ale vieții noastre", cum le-a numit tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej [2], a căror linie de dezvoltare ascendentă este determinată tocmai de convergența tendințelor spre organizarea internă și funcțională a masei de oameni ai muncii, rezultat al practicii de producție devenită mereu mai conștientă, cu munca desfășurată de partid în vederea stimulării și generalizării inițiativelor celor mai corespunzătoare, mai eficiente.

Are loc astfel construcția conștientă și nu stihinică, nu la întîmplare a unui nou edificiu, unitar de jos pînă sus, al opiniei publice socialiste, a cărui forță motorică spirituală este partidul în ansamblul său și totodată fiecare organizație de partid în parte, fiecare organizație de bază și grupă de partid a locului de muncă, care inspiră, conduc și dinamizează organizațiile sindicale și de U.T.M. corespunzătoare.

În acest cadru iau naștere noi forme de activitate constructivă a masei, variate prin specificul și obiectivele lor imediate de activitate, dar coincidente prin: 1) preocupările lor generale comune: creșterea producției sociale; 2) facultatea lor de a îmbina interesul particular cu cel general; 3) *stimulii* materiali cu cei de ordin moral; 4) în sfîrșit, prin capacitatea lor de a se dezvolta, dovedind prin aceasta că sînt expresia unei necesități care le propulsează, impunîndu-le mereu mai mult ca realități interne constituite, celule vitale ale modului de existență socialist. Practica socială a născut astfel: *întrecerea*, ca formă generală specific socialistă de organizare stimulativă a producției sociale pe baza cointeresării materiale; *consfătuirea de producție*, ca formă a participării directe a masei la organizarea și conducerea producției; *colectivele de inovatori*, ca formă a inițiativei de masă în vederea ridicării nivelului tehnic-științific al producției (a căror formă superioară sînt *brigăzile complexe de inovatori*, care includ muncitori, tehnicieni și ingineri); *colectivele pentru descoperirea rezervelor interne* ale fiecărui loc de muncă, ca formă a activității în vederea creșterii productivității muncii sociale; *brigada de producție* sau *echipa*, ca formă a organizării muncii în fluxul producției, variate în ceea ce privește profilul și funcțiile lor după caracteristicile locului de muncă dar tinzînd spre o anumită omogenitate în privința rolului lor de nucleu colectiv care îmbină sarcina sa principală, de producție, cu un întreg lanț de preocupări ajutătoare, printre care se numără și perfecționarea profesională, grija pentru ridicarea nivelului de cultură tehnică, învățămînt și educație morală a

[1] *Rezoluții și hotărîri ale C.C. al P.M.R.*, vol. II (1951—1953), București, E.S.P.L.P., 1954, p. 115.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Romîn*, 21 februarie 1948, în *lucr. cit.*, p. 151.

membrilor săi. Această enumerare, fără să epuizeze varietatea acestor forme, oferă totuşi o imagine asupra procesului de *organizare internă* a clasei muncitoare, cerută *nemijlocit* de activitatea ei productivă. În micul univers al fiecărei unităţi de muncă, masa îşi dezvăluie astfel *organicitatea* sa proprie, existenţa unui sistem de determinări concrete, izvorîte din nevoile practicii, organisme de a căror activitate se interesează întreaga colectivitate; apare necesitatea aprecierii pozitive sau negative a acestor variate colective grupate pe activităţi; se emit judecăţi de valoare asupra modului în care ele funcţionează, asupra eficacităţii lor; membrii diferitelor colective sînt văzuţi acum nu numai ca indivizi izolaţi, ci tocmai ca membri ai acestor colective, răspunzînd de buna lor funcţionare. Opinia publică a colectivului de muncă devine produsul natural al unui asemenea organism complex, cu o ordine de zi întotdeauna încărcată de mulţimea problemelor care se impun a fi dezbătute. Tocmai acest mecanism, care este expresia necesară a ridicării masei la activitatea istorică conştientă, a determinat necesitatea dezvoltării înăuntrul fiecărui colectiv de muncă, în secţii şi ateliere, a unei variate activităţi publicistice militante, de la ziarul de perete — organ comun al organizaţiei de partid şi al secţiei sindicale—, postul U.T.M. de control, o publicaţie satirică, pînă la tabelele de evidenţă asupra desfăşurării întrecerilor, tablourile fruntaşilor, colţul inovatorilor, extrase din dările de seamă asupra economiilor realizate, apoi vitrine cu rebuturi şi alte mijloace de dezaprobare publică a indisciplinei şi nepăsării.

Această nouă arhitectură de ansamblu a relaţiilor sociale, care izvorăşte cu necesitate din natura noii societăţi, constituie forma cea mai generală pe canavaua căreia are loc geneza opiniei publice socialiste, a cărei particularitate stă în unitatea genetică a problematicii aflate pe ordinea de zi la toate nivelele, în unitatea scopurilor şi a mijloacelor corespunzătoare care dinamizează activitatea maselor şi a reprezentanţilor lor.

Este suficient să se compare acest tablou cu imaginea despre masă ca fiind condamnată la inorganicitate şi stare in-formă, pentru a se contura cu cea mai mare claritate profunzimea schimbărilor produse, în condiţiile socialismului, nu numai în ceea ce priveşte orientarea generală a opiniei spre problemele fundamentale ale societăţii, dar şi în ceea ce am putea numi *structura publicului* care îşi elaborează opinia sa.

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ (II)

РЕЗЮМЕ

Во второй части работы рассматривается традиционное определение понятия общественного мнения и на его основании доказывается следующее: 1) современная буржуазная теория по этому вопросу в сущности не отличается от утверждения Гегеля, что общественное мнение нельзя принимать всерьез; 2) согласно этой теории, общественное мнение сводится просто к способу (публики) реагировать на события

или меры, кажущиеся неподходящими, следовательно, к деятельности, являющейся исключительно негативистской; 3) сфера деятельности общественного мнения ограничивается рамками явлений, отрицая, таким образом, его возможности проникнуть в глубину явлений; 4) наконец, общественному мнению приписывается проклятие недейственности, обрекающее его на существование в качестве «крупного резервуара *наличной* силы», безоружной по самой своей природе и способной составить маневренную массу тех сил, которые сумеют ее перехватить и направить.

Автор отмечает, что: а) реальная почва буржуазного строя практически оказывается неспособной создать иное *господствующее общественное мнение*, чем то, чьи противоречия в конце концов оспаривают его право считаться общественным мнением, могущим с максимальной эффективностью содействовать жизни общества и прежде всего общественному прогрессу; б) буржуазная теория общественного мнения допускает *двойную фальшь* тогда, когда приписывает преходящие исторические характерные черты буржуазного классового общественного мнения всему явлению общественного мнения какой-либо капиталистической страны, а также тогда, когда она считает эти буржуазные характерные черты общественного мнения определяющими для любого общественного мнения, а его буржуазную стадию вечной, неизменной.

В противоположность капиталистическому строю, теоретики которого не без основания отрицают для общественного мнения возможность быть чем-то отличным от видимости, социализм считает общественное мнение серьезным явлением по той простой причине, что его собственное развитие ставит на повестку дня жизненную необходимость серьезного общественного мнения, способного постоянно, эффективно и творчески вмешиваться в развитие событий. Для социализма является специфическим тот факт, что максимальная централизация производительных сил, ставших общенародной собственностью, и осуществление этого права социалистической собственности практически невозможны без максимального участия самих масс во всем общественном процессе, прежде всего в организации общественного производства, в руководстве им и в его осуществлении. Самая широкая сознательная демократия, *организованная и полностью ответственная* за все виды жизнедеятельности нового строя становится неизбежным следствием этого осуществления, его основным условием. Таким образом, вырисовываются «новые явления нашей жизни» (Г. Георгиу-Деж). Происходит сознательное, постепенное возведение нового здания, социалистического общественного мнения, единого сверху донизу, выражающего и синтетизирующего новые формы *конструктивной общественной деятельности* масс, разнообразные по своей специфике и ближайшим целям, но совпадающие: 1) по своим общим целям; 2) по своей способности совмещать общие и частные интересы; 3) по способности гармонично сочетать материальные и моральные стимулы; 4) по своему *постоянному* (а не переменному), *конструктивному* (а не отрицательному) и *существенному* характеру в том смысле, что результат этой сознательной деятельности

организованных масс касается как природы нового строя, так и природы нового человеческого типа, которого этот строй требует и который он моделирует в самом процессе своего развития.

À PROPOS DE LA DÉFINITION DU CONCEPT D'OPINION PUBLIQUE (II)

RÉSUMÉ

Dans la seconde partie de son étude, l'auteur analyse la définition traditionnelle du concept d'opinion publique et démontre de cette manière : 1) que la théorie bourgeoise contemporaine à l'égard de cette question ne diffère pas, dans son essence, de l'assertion d'Hegel selon laquelle l'opinion publique ne saurait être prise au sérieux ; 2) que l'opinion publique se réduit à une manière de réagir (du public) à l'égard d'événements ou de mesures qui ne lui conviennent pas, et donc à une activité purement négatoire ; 3) que l'on limite la sphère d'action de l'opinion publique seulement au niveau des phénomènes, en lui contestant la possibilité de pénétrer en profondeur ; 4) enfin, que de cette façon on soumet l'opinion publique à l'anathème de l'inefficacité, et on la condamne à être «un grand réservoir de force *disponible* », désarmé de par sa nature propre et apte à constituer une masse de manœvre pour les forces qui parviennent à la capter et à la canaliser.

L'auteur observe : a) que le terrain réel du régime bourgeois s'est avéré pratiquement impropre à engendrer une autre *opinion publique dominante* que celle dont les contradictions finissent par faire qu'on lui conteste le caractère d'opinion publique apte à contribuer, avec le maximum d'efficacité, à la vie de la société, et avant tout au progrès social ; b) que la théorie bourgeoise sur l'opinion publique commet *un double faux* lorsqu'elle attribue les caractéristiques historiques passagères de l'opinion publique bourgeoise, de classe, à l'ensemble du phénomène d'opinion publique d'un pays capitaliste, et lorsqu'elle considère ces caractéristiques bourgeoises de l'opinion publique comme pouvant définir toute opinion publique, et son stade bourgeois d'évolution comme étant éternel, immuable.

Radicalement opposé au régime capitaliste dont les théoriciens nient, non sans motif, la possibilité pour l'opinion publique d'être autre chose qu'une apparence, le socialisme prend l'opinion publique au sérieux pour le simple motif que son propre développement met à l'ordre du jour la nécessité vitale d'une opinion publique apte à intervenir constamment, avec efficacité et d'une manière créatrice dans le déroulement des événements. Ce qui est propre au socialisme, c'est le fait que la plus grande centralisation des forces de production, qui sont devenues la propriété du peuple tout entier, et l'exercice de ce droit de propriété socialiste, ne peuvent être pratiquement réalisés que par une participation maxi-

mum des masses elles-mêmes au processus social tout entier, et avant tout à l'organisation, à la direction et à la réalisation de la production sociale. La démocratie consciente la plus étendue, *organisée et entièrement responsable* pour toutes les activités vitales du nouveau régime devient le corollaire inaliénable de cette réalisation, la condition fondamentale. De cette manière se dessinent «de nouveaux phénomènes dans notre vie» (Gheorghe Gheorghiu-Dej). Une construction s'accomplit, consciente et graduelle, celle d'un nouveau édifice, l'opinion publique socialiste, unitaire de bas en haut, et qui exprime et synthétise les formes nouvelles *d'activité sociale constructive* de la masse, variées par leur caractère spécifique et par leurs objectifs immédiats, mais coïncidant : 1) par leurs préoccupations générales communes ; 2) par la faculté d'unir l'intérêt général à l'intérêt particulier ; 3) d'allier harmonieusement les stimuli matériels à ceux d'ordre moral ; 4) par leur caractère *continu* (et non pas intermittent), *constructif* (pas négatoire) et *essentiel*, dans le sens que le résultat de cette activité consciente des masses organisées intéresse aussi bien la nature du régime nouveau, que la nature du nouveau type humain que ce régime réclame et qu'il modèle au sens même de sa genèse et de son développement.

CULTURĂ ȘI CONȘTIINȚĂ

DE

AL. TĂNASE

Bogăția spirituală a omului contemporan înaintat care-și făurește conștient propria sa istorie, o istorie nouă, socialistă, conferă o deosebită importanță și semnificație actuală problemelor privind două realități sociale ce se interferează, se întrepătrund și se află într-un permanent proces de înnoire și perfecționare: *conștiința socialistă* și *cultura socialistă*. Există aici o mină inepuizabilă de investigare științifică și de generalizare teoretică ce abia așteaptă a fi explorată. Plecînd de la bogatele indicații cuprinse în lucrările clasicilor marxism-leninismului și pe baza dezvoltării contemporane a culturii — îndeosebi a revoluției culturale socialiste —, este necesară soluționarea sistematică a unor probleme filozofice ale culturii de pe pozițiile filozofiei materialist-dialectice și istorice, cu atît mai mult cu cît în acest domeniu, poate mai mult decît în oricare altul, trebuie întreprinsă o vastă muncă de curățire a galeriilor care duc la prețiosul minereu de imensul strat de zgură și reziduri depuse ca rezultat al unor false prelucrări în filozofia, sociologia, etnografia și istoria burgheză a culturii. Chiar în ceea ce privește înțelesul conceptului de cultură există în literatura burgheză aproape tot atîtea definiții cîți autori încearcă să abordeze, mai mult sau mai puțin sistematic, această problemă. Un cercetător a avut curiozitatea de a face o statistică din care rezultă că în scrierile autorilor burghezi (atîtea cîte au putut fi consultate) se găsesc nu mai puțin de 257 de definiții ale culturii, unele apropiate, altele destul de diferite, iar altele cu totul opuse [1]. Imaginea finală este aceea a unui mozaic extrem de pestriț, în care e greu să distingi între esențial și neesențial, accidental și necesar, trăsături perisabile și permanențe umane.

Dar dificultatea cercetării rezultă nu numai din împrejurarea amintită, ci și dintr-o cauză mai intimă, care ține de însăși complexitatea acestui

---

[1] Apud A. I. Arnoldov, *Социализм и культура*,, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1962, p. 38.

fenomen social. Materialismul dialectic şi istoric ne oferă criterii certe de investigare şi elaborare teoretică a acestei probleme (altminteri, una dintre cele mai pasionante şi mai generoase pentru cugetarea ştiinţifică prin multiplele sale valenţe), dar, desigur, aceasta nu exclude divergenţe de păreri, luptă de opinii în interpretarea unor aspecte, în înţelegerea unor corelaţii ale culturii şi conştiinţei. Oricare ar fi însă poziţia particulară a unui cercetător marxist într-o problemă sau alta, el trebuie să acorde atenţie, să încerce a elucida o serie de chestiuni, cum ar fi, între altele, cultură şi civilizaţie, cultură generală şi cultură tehnic-profesională, corelaţia dintre literar-artistic şi ştiinţific în definirea unui anumit profil cultural, masă şi cultură, idealul cultural socialist şi problema valorilor, universalitatea culturii ca proces istoric, raportul dintre general-uman, caracter de clasă şi caracter naţional în dezvoltarea culturii, rolul culturii în sistemul de viaţă şi conştiinţă a umanităţii socialiste etc. [1].

Rîndurile ce urmează îşi propun să dezvăluie unele aspecte privind raportul dintre cultură şi conştiinţă în primul rînd în climatul spiritual al socialismului.

1. ÎN LEGĂTURĂ CU DEFINIŢIA CONCEPTULUI DE CULTURĂ

Este destul de larg răspîndită în vorbirea cotidiană şi chiar în literatura ştiinţifică o accepţie largă a termenului „cultură", cuprinzînd atît *cultura materială*, cît şi *cea spirituală*. O asemenea accepţie e îndreptăţită în măsura în care vom releva atît unitatea indisolubilă a celor două domenii, cît şi diferenţierea lor specifică, calitativă.

De obicei cultura în sens larg sau restrîns este definită ca un ansamblu de valori finite. „Cultura este totalitatea realizărilor societăţii în domeniul învăţămîntului, ştiinţei, artei şi al altor domenii ale vieţii spirituale; capacitatea de a folosi aceste realizări pentru supunerea forţelor naturii, pentru creşterea producţiei, pentru rezolvarea sarcinilor maturizate ale dezvoltării sociale" [2]. Este rodnică în această definiţie relevarea eficienţei practice a culturii, a funcţiei sale sociale transformatoare. Cultura nu are un sens iluminist-abstract — cultivarea spiritului, a facultăţilor sufleteşti ale omului considerate în sine — ci are, în concepţia marxistă, o finalitate practică multilaterală, vizînd prefacerea atît a existenţei, cît şi a conştiinţei umane. În acest fel este definită cultura şi de către A. I. Arnoldov: „Noţiunea de cultură poate fi privită ca o totalitate de cunoştinţe şi idei, de energie de muncă şi simţăminte ale poporului, care se manifestă în practica socială, întărindu-se ori materializîndu-se în ea", iar în

[1] Cercetătorul sovietic T. G. Arzakanian vorbeşte chiar de o disciplină ştiinţifică — *teoria culturii* („Культуроведение"), care studiază ansamblul de probleme teoretice şi practice ale culturii, ale construcţiei culturale, ale istoriei culturii şi tuturor formelor de activitate culturală a omului şi societăţii. Între altele, această disciplină trebuie să soluţioneze ştiinţific probleme cum ar fi ce este cultura, valoarea culturală, moştenirea culturală, profilul cultural al poporului, apariţia şi istoria culturii. *Культура и цивилизация: Проблемы теории и истории*, în „Вестник истории мировой культуры", 1961, № 3, p. 53—54.

[2] *Большая советская энциклопедия*, vol. 24, p. 30.

sens îngust „cultura este privită ca totalitatea formelor spirituale ale vieţii societăţii (adică gradul atins de societate în dezvoltarea ştiinţei, literaturii, artei şi învăţămîntului), ca expresia şi reflectarea spirituală a practicii sociale pe o treaptă dată a dezvoltării istorice" [1]. Mai departe autorul vorbeşte despre „*esenţa dualâ a culturii spirituale*": pe de o parte, reflectarea unui anumit nivel de dezvoltare a vieţii spirituale a societăţii, iar pe de altă parte latura apreciativă, aprecierea întregii vieţi intelectuale a societăţii, a rolului şi locului său în întregul sistem al relaţiilor sociale. Să reţinem din definiţia lui Arnoldov includerea în cultură, ca un element component, a „energiei de muncă şi simţăminte ale poporului", deşi formulată astfel ideea se cuvenea a fi precizată şi clarificată.

În *Dicţionarul enciclopedic romîn*, cultura este definită ca „ansamblul valorilor materiale şi spirituale create de societatea omenească de-a lungul istoriei sale" [2].

Toate aceste definiţii care reflectă, fără îndoială, elemente reale şi esenţiale ale culturii sînt deficitare, după părerea noastră, sub două raporturi principale.

În primul rînd nu este pus în lumină *actul creator* de cultură, *procesul viu, dinamic al creaţiei de valori materiale şi spirituale* — proces ce se bazează pe cunoaştere şi fructifică datele cunoaşterii. Energia de muncă la care se referă Arnoldov este factor de cultură numai dacă ea se desfăşoară realmente într-un sens creator, avînd o finalitate umanistă. Deci nu numai *ansamblul contradictoriu al valorilor finite*, precum şi *asimilarea* şi *folosirea* lor în scopuri practice, fac parte din sfera culturii, ci şi *procesul creator* prin care iau naştere aceste valori şi care, la rîndul său, se bazează pe treapta deja atinsă în dezvoltarea culturală şi nu numai culturală a umanităţii. Firește, noi trebuie să precizăm din capul locului înţelesul materialist şi dialectic al acestei idei, deoarece este foarte răspîndită în filozofia burgheză a culturii mistificarea idealistă a procesului creator de cultură, ruperea acestuia de determinismul cauzal al vieţii sociale [3].

În al doilea rînd, în ceea ce priveşte înseşi valorile culturale gata create, definiţiile citate nu surprind natura acestora, specificitatea lor. Pentru a obţine o caracterizare mai profundă a fenomenului cultural, *punctul de vedere axiologic* — apreciativ, valorizator — trebuie completat, întregit cu *punctul de vedere gnoseologic*. Înainte de a fi întruchiparea valorică, care implică apreciere critică, judecată de valoare, cultura este *cristalizare a cunoaşterii*. *Cunoaştere*, *creaţie* şi *valoare*, ca rezultantă sintetică care implică reflectarea sau prelucrarea unor elemente, trăsături ale obiectelor lumii exterioare, realizarea unor forţe sau facultăţi esenţialmente umane, precum şi aprecierea locului şi a rolului lor în viaţa umană — iată elementele fundamentale definitorii ale conceptului de cultură luat în sens larg.

---

[1] A. I. Arnoldov, *op. cit.*, p. 39—40.

[2] *Dicţionarul enciclopedic romîn*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 855.

[3] În ţara noastră, acad. C. I. Gulian a întreprins încă din 1947, în *Introducere în sociologia culturii*, o critică marxistă a filozofiei burgheze a culturii, îndeosebi a scolii badice, opunîndu-i o explicaţie determinist-cauzală a fenomenului complex al culturii: Cf. de acelaşi autor *Marxisme et idéalisme dans l'histoire et la théorie de la culture*, în *Philosophes Roumains Contemporaines*, Bucureşti, Editions de l'Académie de la Rép. Pop. Roumaine, 1958.

Şi cu aceasta problema e departe de a fi epuizată chiar în principalele sale articulaţii.

În afară de definiţia citată, la Arnoldov găsim şi o alta care — după părerea noastră — surprinde mult mai bine, mai exact şi mai cuprinzător fenomenul cultural. În sens larg, cultura „este un fenomen social multilateral, care apare ca o sinteză organică a valorilor materiale şi spirituale dobîndite în societate ... care exprimă şi apreciază gradul material şi intelectual al dezvoltării societăţii într-o etapă istorică dată care reprezintă concluzia creatoare a activităţii umane în toate sferele vieţii sociale" [1].

Practica socială este o premisă obligatorie şi baza însăşi a culturii, dar ea nu se integrează ca atare în sfera acesteia, ci numai prin caracterul său cumulativ, susceptibil de generalizare şi de transmitere în timp şi în spaţiu. Nu practica în calitate de interacţiune multilaterală a omului cu natura şi a oamenilor laolaltă face parte din cultură, ci numai cristalizările acesteia din lumea nou creată în care se exprimă spiritul unei epoci, a unei naţiuni, a unei clase sociale.

Ceea ce Henri Wald spune despre noţiune, „magazia ideală în care omenirea îşi păstrează proviziile de cunoştinţe acumulate de-a lungul istoriei în lupta ei grea cu natura" [2], se aplică, de fapt, tuturor valorilor culturii spirituale. Cunoaşterea se integrează culturii nu numai şi nu atît în calitatea sa de *proces* individual sau colectiv (oricum *social*), ci mai ales prin ceea ce este relativ stabil în cuprinsul său, prin cristalizările sale, sub formă de limbaj, noţiuni, reprezentări, concepte ştiinţifice, imagini etc., susceptibile de generalizare şi de transmitere de la o generaţie la alta, de la un popor la altul.

2. ÎNŢELESUL ŞTIINŢIFIC AL CONCEPTULUI DE CULTURĂ ŞI ROLUL MASELOR ÎN DEZVOLTAREA CULTURALĂ A UMANITĂŢII

Elaborarea unei noţiuni ştiinţifice cuprinzătoare a culturii, stabilirea locului şi a rolului său în ansamblul fenomenelor sociale nu este doar o problemă de rigoare terminologică şi categorială pentru constituirea unui sistem armonios de categorii ale materialismului istoric din care nu poate lipsi cultura, ci are o importanţă mai generală care vizează în primul rînd rolul maselor în dezvoltarea culturală a societăţii.

Interpretarea idealistă a culturii spirituale — ca o sferă independentă, autonomă pur ideală, ruptă de viaţa materială a societăţii şi opusă acesteia, ruptă de interesele, ideile şi năzuinţele claselor sociale, — nu este decît justificarea „filozofică" a unei atitudini aristocratice, de desconsiderare şi negare a rolului maselor în creaţia culturală. De aici şi tendinţa de a reduce cultura la sfera îngustă a celor mai elaborate producţii intelectuale, atunci cînd nu este vorba de producţiile aşa-zis rafinate sau pur şi simplu decadente care exprimă marasmul, starea de decădere morală şi

[1] *Op. cit.*, p. 39
[2] *Structura logică a gîndirii*, Edit. ştiinţifică, 1962, p. 66.

socială, anticulturalismul unei clase aflate în amurgul existenţei sale. Problema pusă are două aspecte:

a) Munca, şi în primul rînd munca productivă, reprezintă nu numai izvorul ultim şi fundamental al tuturor creaţiilor civilizaţiei materiale, forţa motrice esenţială a istoriei umane dar totodată principiu creativ intern al culturii spirituale. Mărturii ca aceea a lui Gorki: „Poporul nu este numai forţa care creează toate valorile materiale, el este totodată izvorul unic şi nesecat al valorilor spirituale, el este primul filozof şi poet — primul atît în timp, cît şi în ceea ce priveşte frumuseţea şi genialitatea creaţiei; el este cel ce a făurit toate măreţele poeme, toate tragediile lumii, ca şi acea monumentală operă care se numeşte istoria culturii universale"[1], exprimă un mare şi profund adevăr pe care-l confirmă istoria tuturor civilizaţiilor. În procesul muncii se făuresc nu numai bunurile necesare satisfacerii nevoilor materiale ale societăţii dar se elaborează totodată, ca într-un uriaş laborator, elementele fundamentale pentru satisfacerea trebuinţelor sale spirituale. Şi nu este vorba de două procese paralele ci de două laturi ale unui proces unic şi unitar prin care masele făuresc istoria şi ridică viaţa umană pe culmi din ce în ce mai înalte. Producţia materială se sprijină pe folosirea conştientă a unor însuşiri sau proprietăţi ale obiectelor materiale, ale forţelor naturale şi înseamnă, în esenţă, prefacerea acestora potrivit trebuinţelor omului. Lupta pentru supunerea naturii, pentru umanizarea mediului natural este o forţă motrice de prim ordin a întregii istorii universale. Dar oamenii nu pot confecţiona nici cea mai simplă unealtă de lucru şi, în general, nu pot transforma obiectele naturale în obiecte umane fără a cunoaşte proprietăţile lor, fără a dobîndi despre ele cunoştinţe, noţiuni, reprezentări mai mult sau mai puţin elementare [2]. „Producerea ideilor, reprezentărilor, conştiinţei este iniţial nemijlocit împletită în activitatea materială şi relaţiile materiale ale oamenilor, limbajul vieţii reale. Reprezentările, gîndirea, relaţiile spirituale dintre oameni mai apar aici ca izvorînd nemijlocit din relaţiile lor materiale"[3].

Cultura începe de acolo de unde efortul omului de a depăşi şi stăpîni datele existenţei nemijlocite, de a introduce ordine raţională şi organizare în fluxul experienţei practice şi al senzaţiilor subiective se concretizează în elemente mai mult sau mai puţin stabile ale vieţii umane, în întruchipări materiale sau ideale pe linia mişcării progresive a societăţii. Din punctul de vedere al categoriilor cunoaşterii, cultura nu este posibilă la scara adaptării spontane, biologice, în care este afectată doar individualitatea lucrurilor, ci ea presupune adaptare şi prefacere conştientă a genera-

---

[1] Maxim Gorki, *Destrămarea personalităţii*, în *Gorki despre literatură*, Edit. Cartea Rusă, 1956, p. 45.

[2] „De-a lungul multor milenii, în cursul unui şir lung de generaţii, cu preţul unei uriaşe cheltuieli de forţe, prin muncă grea, prin înfrîngerea unei serii nesfîrşite de rătăciri şi de greşeli, prin jertfe nenumărate, încet dar sigur omenirea primitivă punea stăpînire pe forţele naturii, le supunea şi dădea naştere începutului culturii omeneşti... Un număr apreciabil dintre cuceririle realizate de omenirea primitivă îşi păstrează pînă azi importanţa lor în inventarul culturii contemporane" (M. O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1957, p. 10—11).

[3] K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953, p. 6.

lității lucrurilor, căci „numai omul poate transforma genul unor lucruri, numai el poate făuri noi genuri de lucruri" [1].

Oricît de săracă este viața omului primitiv, el a acumulat timp de secole și de milenii cunoștințe tot mai bogate despre lumea înconjurătoare, iar fazele culturii sale materiale — *cheleeană*, *acheuleană*, *musteriană* (paleoliticul inferior), *aurignaco-solutreană* și *magdaleniană* (paleoliticul superior), *aziliană*, *asturiană*, *Tripolie* (neolotic) —, numeroasele și variatele culturi ale epocilor următoare — a bronzului și a fierului — sînt totodată trepte ale ascensiunii culturii spirituale.

O cotitură radicală s-a produs din momentul în care achizițiile spiritului uman, toate acele cristale de cunoaștere dobîndite într-o luptă neînchipuit de grea cu natura vrăjmașă, stihinică, au putut fi generalizate și transmise din generație în generație [2] prin mijloace plastice (desene murale în peșteri, forma artistică a uneltelor de muncă și a obiectelor uzuale) cînt, dans și, mai ales, prin descoperirea scrisului. Înainte de a fi elaborate concepte și teorii științifice care reflectă însușiri mai profunde, legități interne ale lucrurilor, a fost acumulat prin contribuția maselor de producători nemijlociți, în cuprinsul a mii de generații, un volum uriaș de cunoștințe variate asupra lumii înconjurătoare care nu pot fi excluse din sfera culturii spirituale. Înainte de a fi create marile capodopere ale literaturii universale, care se prezintă și din punctul de vedere al limbajului ca adevărate modele de frumusețe artistică, a existat limba creată și vorbită de poporul însuși. Rolul poporului în crearea limbii — instrument spiritual al conviețuirii și comunicării oamenilor și totodată un factor indispensabil al progresului cultural — este atît de covîrșitor, încît puțini ideologi, chiar aparținînd claselor dominante exploatatoare, se pot încumeta să-l nege pur și simplu [3]. În procesul practicii sociale, îmbogățirea și adîncirea cunoștințelor a dus la perfecționarea gîndirii (sporirea conținutului cognitiv al noțiunilor, elaborarea legilor gîndirii) și, corespunzător cu aceasta, la perfecționarea limbajului care, impulsionat și prin descoperirea scrisului, a evoluat de la un limbaj concret, pictografic, la crearea de simboluri, la un limbaj mai abstractizat. Proprietățile lucrurilor și mai ales mișcarea acestora nu mai pot fi exprimate prin cuvinte și imagini concrete apropiate de modelul sensibil, ci reclamă mijloace de expresie lingvistică aparent mai îndepărtate de concret, dar purtătoare ale unor sensuri mai adînci și, prin aceasta, mai adecvate pentru întruchiparea și exprimarea unor cunoștințe care reflectă corelația și mișcarea lucrurilor. „Progresul limbii se măsoară deci cu capacitatea ei de a exprima idei mai multe și mai complicate și într-un mod mai clar" [4].

Nu numai cunoașterea naturii se cristalizează în fapte de cultură în procesul muncii, ci și cunoașterea relațiilor sociale. Că oamenii nu pot să producă cele necesare traiului decît în cadrul unor raporturi sociale

[1] Henri Wald, *op. cit.*, p. 24.

[2] Atîta timp cît relațiile se mărginesc la imediata vecinătate — scriau Marx și Engels — — fiecare invenție trebuie să fie făcută separat, în fiecare localitate în parte (K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 23).

[3] Asupra acestei probleme cf. și Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 283—447.

[4] Al. Graur, *op. cit.*, p. 439.

istoriceşte determinate a devenit o idee de bază, elementară a concepţiei ştiinţifice despre societate. În opoziţie cu individualismul burghez, marxismul defineşte însăşi esenţa umană ca fiind „ansamblul relaţiilor sociale".

Or, toate aceste realaţii — şi în primul rînd relaţiile de producţie —, generează de asemenea cerinţe care se reflectă în capul oamenilor ca reguli de conduită. Există o gamă vastă de obiceiuri şi moravuri, o zestre intelectuală şi afectivă latentă de deprinderi cu multe note specifice unui popor sau altuia, transmise din generaţie în generaţie, care alcătuiesc cu timpul un fel de „infrastructură spontană" a vieţii şi conştiinţei umane. Deşi asimilarea şi respectarea lor nu mai constituie un act conştient creator, deci un fapt de cultură, la origine ele au avut această calitate, au fost cristalizări conştiente ale *cunoaşterii* şi *aprecierii* relaţiilor sociale. Deci înainte de a fi elaborate teorii morale şi juridice asupra reglementării raporturilor sociale — înainte de a exista o *cultură etică* şi *juridică* doctrinară, sistematizată teoretic —, a existat şi există în permanenţă o *cultură morală* elaborată de înseşi masele muncitoare în raporturile lor reciproce de muncă şi convieţuire.

Să mai amintim bogata cultură artistică-plastică, dansurile populare, folclorul muzical, basmele, legendele, poezia populară etc., în ale căror imagini de neasemuită frumuseţe sînt cristalizate gînduri şi simţiri ale poporului de o mare forţă emoţională. Distincţia care se face — în măsura şi în sensul în care se menţine şi astăzi ca îndreptăţită — între *literatura cultă* şi cea *populară* este analogă cu aceea dintre *mişcarea artistică profesionistă* şi cea de *amatori* şi vizează anumite particularităţi de ordin istoric şi artistic. În interpretarea marxistă pătrunsă de umanism, o asemenea distincţie nu minimalizează cîtuşi de puţin literatura populară, nu o situează în afara zonei culturii, ci, dimpotrivă, o consideră ca bază a aşa-numitei literaturi culte sau arte profesioniste.

Prin cele spuse nu am urmărit să schiţăm, fie chiar şi în linii mari, tabloul contribuţiei maselor la dezvoltarea culturală a societăţii (în această problemă există o vastă literatură, dar mai mult etnografică şi antropologică decît propriu-zis filozofică şi sociologică), ci să subliniem faptul că înţelegerea ştiinţifică a conceptului de cultură nu este posibilă prin restrîngerea sa la producţia intelectuală a unei elite, considerată ca fiind singura capabilă de creaţie culturală, prin eliminarea din sfera culturii a ceea ce reprezintă, de fapt, partea cea mai constantă, fundamentală a sa — creaţia culturală a maselor.

b) Al doilea aspect care trebuie subliniat în legătură cu definiţia conceptului de cultură spirituală — ţinînd seama de felul în care s-a constituit istoriceşte aceasta din urmă — este determinat de ruptura pe care o aduce scindarea societăţii în clase antagonice între munca fizică şi munca intelectuală. Apare o contradicţie adîncă şi de nerezolvat în condiţiile proprietăţii private şi ale exploatării : producătorii nemijlociţi ai bunurilor materiale, făuritorii întregii civilizaţii, se simt înstrăinaţi în lumea pe care ei înşişi o creează. Exploatarea şi mizeria maselor, procesul de înstrăinare creează o prăpastie între valorile culturii spirituale şi masele muncitoare al căror rol pare să fie redus din unghiul de vedere care ne interesează

aici la a crea timp liber pentru o minoritate privilegiată ce deține monopolul muncii intelectuale. Antagonismul dintre munca fizică și cea intelectuală este, de fapt, un aspect particular al contradicției de clasă fundamentală din societatea respectivă. Deci, pe de o parte, masele nu pot participa multilateral, potrivit cu aptitudinile și talentele fiecărui individ, la creația culturală în formele sale cele mai evoluate și nu pot asimila pe scară largă cele mai de seamă valori care alcătuiesc fondul cultural de aur al umanității; pe de altă parte, reprezentanții muncii intelectuale, de regulă legați de interesele claselor dominante, exploatatoare, au o atitudine de desconsiderare și de minimalizare a muncii fizice. „Factorii intelectuali ai producției își măresc proporția într-o parte pentru că în numeroase alte părți ei dispar. Ceea ce pierd muncitorii parțiali, se *concentrează* în fața lor în capital. Este un rezultat al diviziunii manufacturiere a muncii ca *factorii intelectuali* ai procesului material de producție să le fie opuși muncitorilor ca *proprietate străină* și ca *forță care-i stăpînește*" [1]. Aceasta nu exclude, firește, existența unor detașamente de intelectuali care în creația lor culturală dau glas sau exprimă gînduri, sentimente, năzuințe ale poporului, dar aceasta nu afectează situația de ansamblu care generează teorii idealiste și reacționare cu privire la conținutul și la rolul culturii, raportul dintre cultură și masele muncitoare.

Cea mai răspîndită dintre ele este *teoria elitelor culturale* și a masei pasive aculturale.

Marx și Engels au dat o ripostă nimicitoare unei asemenea teorii, susținute de tinerii hegelieni, încă în 1844, în prima lor lucrare comună, *Sfînta familie*. Răspunzînd tezei reacționare potrivit căreia muncitorii fiind lipsiți de spirit critic nu creează nimic, pentru că nu creează decît obiecte „individuale", adică sensibile, tangibile, fără spirit și fără critică (numai creațiile ideale, fanteziste ale criticii sînt totul), ei scriau plini de indignare: „Muncitorul nu creează nimic; această teză este de altminteri — abstracție făcînd de faptul că muncitorul *izolat* nu produce nimic *întreg*, ceea ce este o tautologie — complet absurdă. Critica critică nu creează nimic; muncitorul creează totul, și o face în așa măsură, încît și prin creațiile spiritului său face de rușine întreaga critică" [2].

De cînd au fost scrise aceste cuvinte, ideologii burghezi au folosit încă tone de hîrtie pentru a „demonstra" lipsa de spitit critic, creator al maselor, rolul elitelor în producția valorilor spirituale. Dar dezvoltarea reală a societății, creșterea impetuoasă a rolului maselor ca făuritoare conștiente ale istoriei în toate domeniile vieții sociale, progresele uimitoare ale civilizației contemporane, care este sau tinde să fie — prin însăși natura sa, prin origine și finalitate, — o civilizație de masă, a spulberat rînd pe rînd toate variantele teoriei elitelor. Trebuie să mai observăm de altminteri că ruptura dintre cultura spirituală și „omul din masă", producătorul nemijlocit al bunurilor materiale, proprie societăților bazate pe exploatarea forței de muncă, nu este nici-

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a II-a, București, Edit. P.M.R., 1948, p. 337—338.
[2] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 1, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 26—21.

odată totală. Masele muncitoare nu au încetat nicicînd să joace un rol hotărîtor în dezvoltarea culturii, mai ales în ceea ce priveşte limba, cultura literar-artistică folclorică, cultura morală etc. Fiind însă obligaţi să muncească şi să trăiască în condiţii grele, dezumanizante, oamenii muncii nu pot participa decît într-o măsură redusă la asimilarea culturii intelectuale a trecutului şi doar indirect la crearea culturii ştiinţifice a prezentului. În actuala epocă istorică, dezvoltarea forţelor de producţie, progresul tehnic (într-un cuvînt, industria modernă) cer — iar socialismul realizează pe scară de masă această cerinţă — lichidarea acestei rupturi, îmbinarea ştiinţei cu producţia, dezvoltarea multilaterală a muncitorilor.

3. CREŞTEREA ROLULUI CULTURII SPIRITUALE ÎN DEZVOLTAREA CONŞTIINŢEI SOCIALE

Unii cercetători marxişti procedează la o lărgire maximă a conceptului de cultură, care duce, de fapt, la dizolvarea sa în alte categorii, făcînd practic cu neputinţă distingerea specificului său calitativ. De pildă Tugarinov, în cartea sa *Despre valorile vieţii şi culturii*, extinde sfera culturii asupra întregii activităţi sociale. El împarte valorile culturii în trei grupe: *materiale*, *social-politice* şi *spirituale*, corespunzător celor trei domenii ale vieţii sociale: a) *domeniul producţiei materiale*, care constă în transformarea şi folosirea obiectelor şi a forţelor naturii; b) *domeniul activităţii social-politice*, în cadrul căruia oamenii transformă sau apără formele vieţii sociale; c) *domeniul activităţii ideologice, spirituale*, în care oamenii se ocupă cu producţia şi răspîndirea ideilor [1]. Autorul insistă apoi pe larg asupra importanţei şi priorităţii valorilor materiale pentru a justifica includerea lor în sfera culturii. În ceea ce priveşte valorile social-politice (în care sînt incluse libertatea, egalitatea, fraternitatea, dreptatea), Tugarinov dezvăluie convingător nu numai importanţa lor covîrşitoare pentru viaţa social-politică a claselor, grupelor sociale, indivizilor, dar şi *natura lor dual*ă: ele sînt valori pe deplin reale, obiective, care se referă nu numai la conştiinţă, ci şi la existenţa socială a oamenilor.

Este un punct de vedere care merită să fie examinat cu luare aminte. Nu putem întreprinde aici un asemenea examen şi expune detaliat punctul nostru de vedere. Am dori să subliniem doar cîteva idei strict necesare pentru înţelegerea celor ce urmează.

— Ni se pare pe deplin îndreptăţită şi rodnică ideea clasificării valorilor după specificul celor trei domenii ale activităţii sociale.

— Nu credem însă tot atît de îndreptăţită identificarea conceptelor de valoare şi cultură, care duce la extensiunea maximă a sferei culturii, devenind oarecum cea mai generală categorie sociologică. Toate elementele culturii sînt valori, dar nu toate valorile sînt culturale, nu toate fac

[1] *О ценностях жизни и культуры*, Издательство Ленинградского университета, 1960, p. 15—16.

parte din sfera culturii. De pildă, *valorile economice*, care țin de relațiile practice dintre oameni, nu fac parte din sfera culturii; sînt valori culturale doar noțiunile, reprezentările pe care le au oamenii despre realitățile economice, începînd cu cunoștințele sau noțiunile economice cele mai elementare pînă la conceptele și teoriile economiei politice ca disciplină științifică.

Ceea ce ni se pare important de subliniat în legătură cu punctul de vedere al lui Tugarinov este necesitatea de a discerne specificul fenomenului cultural față de alte fenomene sociale. Este adevărat că valorile culturii afectează într-o măsură mai mare sau mai mică întreaga viață umană, dar de aici nu rezultă că putem opera o identificare a lor cu toate valorile vieții sociale. Chiar în ceea ce privește viața spirituală o asemenea identificare este nelegitimă. Privită ca fapt de conștiință, cultura reprezintă latura principală și hotărîtoare a acesteia. Este vorba, anume, de toate acele conținuturi de conștiință cristalizate, mai mult sau mai puțin elaborate, sub formă de cunoștințe, reprezentări, noțiuni, concepte și teorii științifice, tehnice-profesionale, imagini literar-artistice, valori morale, precum și de procesul creator care le-a dat naștere. Cu alte cuvinte, se subsumează culturii sub raport structural toate acele fapte de conștiință care se constituie ca rezultat al unei *creații conștiente* (individuale sau colective), care se prezintă, fiind întemeiate pe activitatea practică, ca *produse cumulative ale cunoașterii* sub raport gnoseologic, *valori spirituale sintetice* sub raport axiologic. „*Cultura spirituală* exprimă *realizările* unei epoci în domeniul conștiinței sociale" [1]. Toate acestea nu epuizează însă sfera conștiinței sociale care cuprinde și elemente de *psihologie socială* (ură, simpatie, dragoste, imaginație etc.), *factori de voință*, o zestre afectivă latentă care generează stări sufletești, dispoziții emoționale, precum și o gamă infinit de variată de reflectări nemijlocite, spontane și necristalizate ale lumii înconjurătoare care sînt, evident, aspecte de conștiință, dar ele nu fac parte direct, nu se integrează organic în complexul social dinamic pe care îl numim cultură. Nu există aici granițe rigide, ci, dimpotrivă, multe linii de interferență, dar o distincție, în sensul în care am schițat-o aici, se impune nu numai din considerente metodologice, ci datorită în primul rînd specificității calitative a celor două clase de fenomene. Nu este posibilă crearea unei imagini artistice sau literare valoroase fără a ține seama de stările sufletești, de dispoziții afective, de psihologia unui anumit grup sau clasă socială, dar toate acestea nu reprezintă prin ele însele fapte de cultură, ci numai imaginea artistică (respectiv opera literară sau artistică) care constituie o sinteză spirituală, întruchiparea individuală a unei anumite tipologii generale, deci o creație originală bazată pe cunoașterea generalizată. Fără îndoială că stările sufletești ale oamenilor sînt influențate de cultură, sînt modelate, spiritualizate, ridicate pe trepte mai înalte de umanitate prin asimilarea valorilor umaniste ale culturii, dar ca atare, fenomenele psihice în procesualitatea lor și în aptitudinile pe care le generează spontan, deci în *imediatitatea* lor, nu sînt elemente de cultură.

[1] *Dicționar enciclopedic romîn*, vol. I, Edit. politică, p. 855.

De aceea nu putem fi de acord cu punctul de vedere care înglobează în conceptul de cultură raportat la profilul spiritual al unui individ, alături de înţelegerea ştiinţei şi a artei, gama variată a preocupărilor pentru îmbogăţirea cunoştinţelor, şi asemenea calităţi morale cum ar fi *tactul*, *omenia*, *modestia*, *respectul* faţă de cei mai în vîrstă, faţă de femei şi de copii. Tugarinov, în cartea deja citată, consideră toate aceste calităţi care dezvăluie bogăţia lăuntrică a personalităţii, *cultura interioară* a omului alături de ceea ce el denumeşte *cultură exterioară* şi în care include *manierele*, respectarea regulilor de *bună-cuviinţă*, *politeţea* şi chiar înfăţişarea exterioară a omului, adică trăsături care nu ţin neapărat şi în toate împrejurările de nivelul cultural al omului, ci de *modul civilizat* de trai şi comportare. Oricît de mult ar fi influenţate toate elementele citate ale spiritualităţii omului de felul şi gradul culturii, ele însele considerate în sine nu se subsumează conceptului culturii spirituale ci altor concepte — *civilizaţie*, *mod de trai*, *moralitate practică*. Chiar exemplele pe care le dă Tugarinov pentru a arăta cum se manifestă absenţa culturii interioare — egoism, atitudine de dispreţ faţă de ceilalţi oameni, brutalitate, nerușinare, bîrfeli în viaţa cotidiană, spirit certăreţ şi alte asemenea trăsături antisociale care otrăvesc relaţiile dintre oameni, dezagregă colectivul, aduc neplăceri şi chiar suferinţe, trezesc instincte josnice, într-un cuvînt „frînează construirea socialismului şi comunismului, crearea unor relaţii cu adevărat umane între oameni”[1] — dovedesc că ne aflăm aici pe terenul însuşirilor morale care sînt puternic influenţate de esenţa şi nivelul culturii, dar prin ele însele nu sînt fapte de cultură. Problema nu este doar de ordin terminologic, ci implică concluzii practice pentru modul în care este abordată şi soluţionată sarcina formării şi a dezvoltării armonioase a personalităţii umane în socialism. Este adevărat că noi vorbim adesea despre *cultura sufletească* a unui om în înţelesul de *disciplină intelectuală şi afectivă*, dar aceasta presupune întotdeauna un asemenea grad de asimilare lăuntrică a anumitor valori culturale, încît ele devin mobiluri ale vieţii sufleteşti, disciplinează gîndirea şi simţirea omului.

Dacă restrîngerea conceptului de cultură la valorile cele mai elaborate sub raport artistic sau ştiinţific este legată de minimalizarea sau de negarea rolului maselor în dezvoltarea culturală a umanităţii, extinderea fără discernămînt a acestui concept la întreaga viaţă spirituală şi chiar la întreaga viaţă socială ne împiedică să înţelegem modificările structurale care au loc în dezvoltarea conştiinţei socialiste. Conştiinţa socialistă se deosebeşte radical de celelalte tipuri istorice de conştiinţă, între altele prin bogăţia şi multilateralitatea trăsăturilor şi a determinărilor sale lăuntrice, ca rezultat al reflectării unei existenţe sociale calitativ superioare, aflată ea însăşi într-un permanent şi viu proces de desăvîrşire. Cultura spirituală este o latură şi în acelaşi timp mecanism spiritual de elaborare şi de dezvoltare a noii conştiinţe.

O tendinţă legică a progresului istoric pe planul conştiinţei constă în creşterea rolului şi a greutăţii specifice a valorilor cristalizate, a laturii

[1] V. P. Tugarinov, *op. cit.*, p. 95.

culturale a conştiinţei sociale. Socialismul înseamnă şi în această privinţă o cotitură radicală în istoria umanităţii. Se realizează pentru prima dată în mod progresiv şi la scară de masă o unitate organică între activitatea oamenilor ca producători nemijlociţi de bunuri materiale şi valorile spirituale (tehnice-ştiinţifice, artistice, literare) ale culturii. Continuă să existe în conştiinţa oamenilor — şi aceasta e pe deplin firesc pentru condiţia umană în genere — o mare doză de elemente spontane, veşnic inedite şi imprevizibile — stări sufleteşti mai mult sau mai puţin pasagere, un fond de afectivitate şi habitudini moştenite şi intrate în automatismul vieţii psihice, pasiuni şi înclinaţii către un gen sau altul de activităţi, norme de conduită devenite deprinderi etc., dar ceea ce indică acum în chip hotărîtor sensul şi direcţia dezvoltării conştiinţei sociale sînt elementele sale elaborate, cristalizate sub formă de imagini artistice sau concepte ştiinţifice şi aceasta la nivelul întregii societăţi şi nu doar al unei minorităţi privilegiate.

Are loc deci o permanentă îmbogăţire a vieţii spirituale a oamenilor. Tocmai aici se vădeşte pregnant acea funcţiune dinamică a culturii de a constitui un mecanism spiritual al dezvoltării conştiinţei: pe de o parte, îmbogăţirea sa continuă cu noi înţelesuri şi cunoştinţe, cu noi potenţe cognitive şi mobiluri creatoare, iar pe de altă parte ridicarea întregii vieţi umane — cu gama sa nesfîrşită de stări psihice individuale sau colective, de moravuri şi deprinderi — la lumina reflectoarelor puternice ale culturii. Este un proces legic atotcuprinzător, de masă, specific socialismului, a cărui cauzalitate obiectivă se află în afara sferei conştiinţei, în însăşi esenţa noilor relaţii sociale, iar exponentul şi totodată agentul său cel mai înaintat este clasa muncitoare. Purtătoare a unor noi relaţii de producţie, a unui mod de producţie superior, clasa muncitoare este, în acelaşi timp, exponenta unei noi spiritualităţi, dominată de valorile raţionale şi artistice cele mai înaintate ale culturii umane.

În mod curent se vorbeşte despre *receptivitatea culturală* [1] a oamenilor muncii, fiind incluse aici, pe lîngă *nevoia cunoaşterii ştiinţifice* (curiozitatea firească de a pătrunde nu numai bazele ştiinţifice ale producţiei moderne, dar şi înţelesurile mai largi ale istoriei şi naturii, ale vieţii sociale contemporane şi ale perspectivelor evoluţiei viitoare a ştiinţei, tehnicii societăţii), anumite gusturi literare, o anumită *sensibilitate artistică*. Toate acestea alcătuiesc, putem spune, *temeiuri psihologice* sau factori psihologici ai procesului cultural prin intermediul cărora cultura se integrează în sistemul de conştiinţă al oamenilor muncii şi îmbogăţeşte viaţa lor spirituală. „Dacă vrei să te bucuri de artă – spunea Marx – trebuie să fii un om

[1] Acad. Tudor Vianu se referă la *voinţa culturală* a omului modern stăpînit de tensiunea lăuntrică a creaţiei, considerată ca un *postulat optimist* al disponibilităţii pentru actul cultural şi opusă *atitudinii pesimiste*, retrograde a celor care preconizau, în faţa spectacolului crizei profunde a lumii şi culturii burgheze, reînvierea unui nou ev mediu (*Filozofia culturii*, Bucureşti, Edit. „Publicom", 1944). Trebuie adăugat doar că o atitudine cu adevărat optimistă faţă de forţa înnoitoare a culturii, avînd ca ţel „de a împinge mai departe stăpînirea omului asupra naturii şi creşterea necontenită a spiritului său" (*op. cit.*, p. 47), este posibilă numai de pe poziţiile clasei muncitoare, chemată să transforme din temelii întreaga societate modernă, şi realizabilă numai în condiţiile create după cucerirea puterii economice şi politice de către această clasă.

cu cultură artistică"[1]. O sarcină de căpetenie a muncii cultural-educative constă tocmai în a folosi şi a îndruma rodnic toate aceste dispoziţii sufleteşti proculturale, a cultiva gusturile oamenilor în direcţia indicată de prestanţa şi autoritatea adevăratelor valori culturale. Un om căruia îi place să asculte muzică, dar îşi limitează preferinţele la formele cele mai accesibile — considerate exclusiv ca mijloace de divertisment —, poate să fie înzestrat cu o anumită *sensibilitate muzicală*, dar are un nivel scăzut de *cultură muzicală*. Aceasta din urmă se obţine prin asimilarea unor cunoştinţe sistematice de teorie şi istorie a muzicii şi mai ales prin efortul de înţelegere a *mesajului artistic* (un bogat conţinut de idei şi sentimente) pe care ni-l transmit, prin imagini specific muzicale, formele cele mai înaintate şi mai elaborate ale gîndirii muzicale (operă, sonată, simfonie, poem simfonic, muzică de cameră). Şi această apreciere e valabilă şi pentru alte genuri de artă. Puterea de înrîurire a artei plastice, forţa de emoţionare a unui tablou sau sculpturi, gradul de profunzime în care contribuie la înnobilarea vieţii sufleteşti a oamenilor şi la înscăunarea în conştiinţa şi activitatea lor a unor idealuri înălţătoare de viaţă morală şi frumuseţe depind întotdeauna, între altele, şi de nivelul de *cultură plastică* al oamenilor muncii. „Dragostea pentru frumos a caracterizat poporul nostru întodeauna. Chiar şi în condiţii vitrege de dezvoltare, el a creat neasemuite valori de artă populară. Cu atît mai mare este receptivitatea sa artistică în condiţiile dezvoltării de azi" [2]. Arta socialistă are, între altele, menirea să contribuie la educarea gustului estetic al poporului, la cunoaşterea de către acesta a marilor valori ale culturii.

„Un om cultivat artisticeşte — spune Marcel Breazu — este acela care are posibilitatea, graţie cunoaşterii limbajului artistic, să pătrundă către seva operei pentru a se bucura din plin de ceea ce îi poate oferi suculenţa ei reală..., cultura artistică autentică afinează sensibilitatea estetică pentru a primi, prin intermediul limbajului specific, mesajul profund inclus în opera de artă" [3].

Esteticienii subliniază de obicei nu emoţia ca fapt de conştiinţă cotidian, provocată de cele mai diverse întîmplări, ci *emoţia cultivată*, spiritualizată — trăire afectivă intensă a creaţiei sau a receptării operelor de artă, care produce bucurie artistică —, o *emoţie estetică* şi, ca atare — am adăuga noi —, *emoţie culturală*; are valoare estetic-culturală nu gustul ca preferinţă pur subiectivă, arbitrară, de nimic reglementată, ci gustul care îmbină trăirea afectivă şi reacţia spontană cu înţelegerea raţională, înclinaţiile subiective ale fiecărei personalităţi bogat dezvoltate cu universalitatea unor criterii ştiinţifice istoriceşte constituite de apreciere şi selecţie valorică[4].

---

1. K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953, p. 56.

2 *Salutul Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Romîn, Consiliului de stat şi Consiliului de Miniştri*, adresat Conferinţei pe ţară a Uniunii artiştilor plastici de către tov. Emil Bodnăraş, în „Contemporanul", nr. 20/5, 1963.

3 *Abstracţionismul sau indigenţa artei* în „Viaţa romînească", 1963, nr. 5, p. 98.

4 Cf., între alţii, Marcel Breazu, *Despre gustul estetic* : *gustul estetic* ca trăsătură a psihologiei sociale este definit drept „capacitatea de a reacţiona *spontan*, quasireflex, printr-un sentiment de satisfacţie sau insatisfacţie faţă de obiectele şi procesele naturale, de actele şi realizările umane sau de operele de artă privite toate ca obiecte ale însuşirii artistice a realităţii de către om" („Iaşul literar", 1962, nr. 7, p. 50).

Clasei muncitoare îi sînt deopotrivă străine aşa-zisul rafinament aristocratic, precum şi morbiditatea, decadentismul gustului burghez în artă şi cultură. Dar o clasă care realizează pentru prima dată un echilibru dinamic superior, o unitate deplină (deplină, nu absolută) între *ideal* (politic, moral, estetic) şi *realitate socială* respinge totodată *primitivismul proletcultist* şi *snobismul mic-burghez*, militînd consecvent, prin cei mai înaintaţi şi autorizaţi reprezentanţi ai săi, comuniştii, pentru cultivarea la scară de masă a gusturilor, pentru dezvoltarea capacităţii de receptivitate culturală a oamenilor muncii, care să îmbogăţească mintea şi să fructifice potenţele creative. Faptul că în ţara noastră iau o răspîndire tot mai mare *cercuri de artă plastică, cercuri de iniţiere muzicală, cinecluburi, cenacluri literare* — ca să nu mai vorbim de universităţile populare de artă plastică şi de cultură muzicală sau de uriaşa mişcare artistică de amatori — este simptomatic pentru direcţia în care evoluează conştiinţa socialistă a oamenilor muncii.

Din toate acestea rezultă, credem, cu ce pregnanţă se afirmă şi se dezvăluie eficacitatea laturii culturale a conştiinţei socialiste şi cît este de actuală această problemă pentru gîndirea filozofică şi pentru practica însăşi a desăvîrşirii revoluţiei culturale.

Am dori să mai facem două precizări:

1. Gusturile şi sensibilitatea oamenilor, dispoziţiile lor sufleteşti, pot fi — raportate la cultura spirituală — fie *pre-* şi *proculturale*, fie *a-* şi *anticulturale*. În primul caz, ele se manifestă ca forţe esenţial umane, a căror realizare în procesul practicii presupune *umanizarea naturii*. Sensibilitatea umană se deosebeşte de senzorialitatea animală prin aceea că omul se eliberează de necesitatea brută, devenind liber, creează „pe măsura oricărei specii, ştiind să dea întotdeauna obiectului măsura care-i este inerentă; de aceea omul dă formă lucrurilor şi, în conformitate cu legile frumosului" [1], dă o finalitate nouă simţurilor, le spiritualizează şi le ridică la rangul de potenţe şi de instrumente culturale. Numai astfel sînt posibile emoţia şi bucuria estetică a creării sau a receptării unei opere literare sau artistice care solicită, pe lîngă înţelegerea raţională, sensibilitate şi trăire afectivă „... Abia prin complexitatea desfăşurată a esenţei umane se dezvoltă, în parte se produce, complexitatea simţurilor *umane* subiective, ca o ureche muzicală, un ochi care percepe frumuseţea formei, într-un cuvînt *simţurile* capabile să perceapă plăceri omeneşti, adică simţuri care se confirmă ca forţe esenţiale *umane*. Căci nu numai cele 5 simţuri, ci şi aşa-zisele simţuri spirituale, simţurile practice (voinţa, dragostea etc.), într-un cuvînt simţul *uman*, umanitatea simţurilor ia naştere abia prin existenţa obiectului *său*, prin natura *umanizată*. *Dezvoltarea* celor cinci simţuri este o muncă a întregii istorii universale de pînă acum" [2]. Numai în socialism, care eliberează definitiv munca şi creaţia umană de tarele dezumanizării şi ale înstrăinării, simţurile (sensibilitatea), devin pe deplin şi la *toţi* membrii societăţii *umane*, deci proculturale.

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*, p. 46.
[2] *Idem*, p. 34—35.

În cel de-al doilea caz avem de-a face cu simţuri needucate, necultivate (*aculturale*)[1] sau aflate sub înrîurirea morbidă a unui climat social decadent, dezumanizant (*anticulturale*). În Occident au largă răspîndire „antîromanul" şi „antiteatrul", „antipictura" abstracţionistă, care sondează zonele cele mai obscure ale fiinţei umane, tenebrele subconştientului, instinctele primare, viciile cele mai abjecte. Arta care idealizează degradarea omenească, influenţînd sentimentele umane tocmai în sensul acestei degradări, este, de fapt, antiartă. Este simptomatică pentru „spiritualitatea" burgheză imperialistă contemporană *Istoria infamiei* a lui George Luis Borgese, „...sinteză a ororilor realizabile de către om", o bestie ce nu poate fi îmblînzită şi a cărui natură este încremenită în formele cele mai monstruoase [2]. De pe asemenea poziţii simţurile umane nu numai că nu sînt (şi nu pot fi) ridicate la nivelul unor *potenţe culturale active*, dar sînt împinse sub limitele umanului, fiind transformate în *forţe anticulturale active*.

2. Educarea gusturilor, perfecţionarea apercepţiei culturale nu înseamnă nicidecum nivelare spirituală. Pe planul *creaţiei*, cultura socialistă presupune (şi favorizează) cele mai diverse stiluri în funcţie de natura materialului de viaţă, particularităţi subiective ale talentului etc., cu singura condiţie a veridicităţii, a adecvării între subiect şi obiect în procesul mişcării dialectice a vieţii sociale din unghiul de vedere al forţelor care reprezintă în realitatea prezentă viitorul mişcării. Pe planul *asimilării* valorilor spirituale (sau al consumării culturii, cum se spune adesea cu un termen ce ni se pare nepotrivit), revoluţia culturală socialistă presupune (şi favorizează) cele mai variate gusturi, o gamă nesfîrşită de preferinţe şi de disponibilităţi subiective, cu condiţia corelării (raportării) lor la o nouă şi exigentă tablă de valori pe care o promovează socialismul şi a respingerii oricăror tendinţe de unilateralizare şi îngustime a orizontului.

4. REVOLUŢIA CULTURALĂ SOCIALISTĂ ŞI ÎMBOGĂŢIREA CONCEPTULUI DE CULTURĂ

Socialismul realizează cea mai adîncă transformare în toate zonele vieţii umane. Cresc vertiginos cerinţele spirituale ale oamenilor. Revoluţia culturală pune sarcini din ce în ce mai mari pe planul politicii şi al pedagogiei culturii. O mişcare culturală fără precedent în istorie prin amploarea şi adîncimea sa determină cu necesitate îmbogăţirea sistemului de noţiuni şi categorii cu care operează teoria marxistă a culturii şi, în primul rînd, a însuşi conceptului de cultură. Din această problemă vastă şi complexă vom aborda în cele ce urmează doar unele elemente.

---

[1] Marx şi Engels scriau că „cea mai frumoasă muzică *nu* are sens pentru urechea nemuzicală" ; „... Omul sărac, copleşit de griji, nu înţelege nici cel mai frumos spectacol, negustorul de minerale vede numai valoarea mercantilă dar nu şi frumuseţea şi natura specifică a mineralului, ..." (*op. cit* p. 34—35).

[2] Vezi Georgeta Horodincă, *Tăcerea, întunericul şi norocul*, în „Secolul 20", 1963, nr. 4, p. 103—110.

a) *Generalizarea culturii la întreaga societate, restabilirea pe un plan superior a unității dintre muncă și cultură este o lege a societății socialiste.* După cum se știe, însăși revoluția tehnică-industrială, avîntul fără precedent al științei și al tehnicii contemporane determină o restructurare a conștiinței omului modern în sensul creșterii rolului și ponderii elementului științific, dar numai în socialism această tendință se poate realiza în proporție de masă și în deplină unitate și armonie cu celelalte componente ale vieții spirituale.

Muncitorului contemporan dintr-o întreprindere automatizată sau în orice caz de înaltă tehnicitate, care este totodată conducător nemijlocit, organizator și stăpîn al producției, îi sînt cu totul insuficiente deprinderile simple, empirice de muncă, o anumită dexteritate tehnică. El trebuie să cunoască legile științifice ale producției moderne, însușirile sau caracteristicile de ordin mai adînc ale obiectului muncii și ale uneltelor de muncă — ceea ce presupune temeinice cunoștințe de fizică, chimie etc. —, precum și cele mai eficace căi de organizare rentabilă a procesului tehnologic, de realizare a unor indici ridicați de calitate la un preț de cost scăzut, modul în care se corelează producția sa cu ramura respectivă sau cu întreaga industrie etc., ceea ce presupune un nivel înalt de cunoștințe economice. Cu alte cuvinte, muncitorului socialist îi este necesar un nivel înalt de cultură tehnică științifică [1].

Necesitatea îmbogățirii conștiinței socialiste a clasei muncitoare prin asimilarea unui vast orizont de cultură generală și în primul rînd a valorilor culturii tehnice-științifice decurge în primul rînd din faptul că edificarea noii societăți este un proces conștient, rațional și nu spontan; el presupune *atitudine conștientă*, deci *înțelegerea științifică* a legilor dezvoltării sociale și folosirea lor în activitatea practică.

Dacă în fazele inițiale ale revoluției este posibilă și inevitabilă situația în care conștiința de clasă revoluționară a unui muncitor nu se caracterizează adesea și printr-un larg orizont de cultură generală, în fazele de maturitate ale noii societăți, de desăvîrșire a socialismului și a trecerii treptate la comunism, o conștiință socialistă înaintată — conștiința unei personalități de multilaterală și armonioasă integritate moral-spirituală — cuprinde în sine, ca un atribut necesar și esențial, un nivel ridicat de instruire profesională și de cultură generală.

Marea superioritate a socialismului, caracterul său profund umanist se dezvăluie și în faptul că tehnica nu-l strivește pe om (cum se întîmplă în capitalism), ci îl înalță, nu-i unilateralizează sensibilitatea și orizontul cultural, ci constituie un factor al instrucției politehnice și al îmbogățirii sale spirituale. Pe temeiul proprietății obștești, tehnica modernă nu constituie numai un element de bază al civilizației materiale a societății,

---

[1] Gradul și amploarea pătrunderii culturi științifice, tehnice-profesionale, în munca de producție, în activitatea practică a oamenilor muncii din țara noastră ar necesita un studiu aparte și chiar mai multe. În legătură cu această problemă, o contribuție substanțială au adus Gh. Chepeș, Elena Florea și Maria Sinescu în lucrarea *Despre lărgirea orizontului tehnic-științific al muncitorilor din R.P.R.* (pe bază de date statistice și cercetări sociologice în întreprinderi), în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5 și Mihail Cernea, *Practica producției socialiste și dezvoltarea gîndirii economice a clasei muncitoare*, în „„Cercetări filozofice", 1963, nr. 1.

ci şi o condiţie necesară a unei bogate culturi spirituale. În acest sens larg înţelege Lenin această problemă atunci cînd, referindu-se la indicele fundamental al superiorităţii socialismului, scria: „O altă condiţie a sporirii productivităţii muncii este, în primul rînd, avîntul cultural şi pe tărîmul învăţămîntului al maselor populare" [1].

Caracterul de masă al culturii socialiste se dezvăluie ca un proces cultural *generalizat*: marea majoritate şi apoi întregul popor se ridică treptat la nivelul unei participări conştiente la opera de culturalizare. Cunoştinţele de cultură ştiinţifică, literară, artistică pătrund în mase în proporţii fără precedent prin cele mai variate mijloace de difuzare. Mărturie stau în această privinţă tirajele, uneori astronomice, ale presei, periodicelor, tipăriturilor în general, numărul spectacolelor şi al spectatorilor, emisiunile de radio şi televiziune, cenaclurile literare, formaţiunile artistice de amatori, cluburile şi cămine culturale etc. Determinarea gradului de pătrundere a culturii în masele muncitoare prin investigaţie statistică ne dă, ca să spunem aşa, *măsura cantitativă* a procesului, dar nu numai atît. Cantitatea se transformă, ca peste tot în natură şi în societate, în calitate; mai mult, amploarea fără precedent a fenomenului cultural de masă, exprimat în limbajul datelor şi al cifrelor, dezvăluie prin ea însăşi o nouă calitate. Indiferent dacă îl vom surprinde la scară locală (întreprindere, raion, regiune) sau pe plan naţional, fenomenul cultural romînesc înscrie în creşterea sa o curbă ascendentă. Se poate aduce aici un volum imens de date statistice care să măsoare drumul parcurs, să indice direcţia evoluţiei viitoare. Spaţiul unui articol nu ne îngăduie o prea mare extensiune. Să spicuim totuşi unele cifre în care putem descoperi, dincolo de ariditatea lor aparentă, cînturi de izbîndă ale unui poem de muncă şi creaţie. În ţara care a moştenit de la vechiul regim o situaţie dezastruoasă în domeniul învăţămîntului — 4 000 000 de analfabeţi, milioane de copii rămaşi în afara celei mai elementare instrucţiuni şcolare, cu un liceu considerat oficial ca şcoală a elitelor (doar cca. 1% dintre elevi erau fii de muncitori şi ţărani) şi străin de nevoile poporului, de cerinţele progresului ţării — s-a reuşit într-un termen istoric foarte scurt să se realizeze progrese în dezvoltarea culturală care-i uimesc şi pe străinii cei mai puţin binevoitori ce ne vizitează ţara. Dacă ne referim chiar la mediul urban, oricum mai evoluat în trecut decît cel sătesc, constatăm următoarele:

	1938—1939	*1961—1962*
Elevi cl. I — IV	192 881	369 301
„ „ V — VII	51 000	289 297
„ „ VIII — XI	28 203	238 800

Numărul şcolilor medii serale pentru muncitori a crescut de la 35 în 1949—1950 la 126, cu 519 secţii, în 1961—1962, iar al elevilor de la 3 479 la 142 564.

Numai în 3 uzine bucureştene — „23 August", „Griviţa Roşie" şi „Semănătoarea" — numărul muncitorilor înscrişi la învăţămîntul de

[1] V. I. Lenin, *Despre cultură şi artă*, p. 255.

cultură generală și superior a crescut de la 726 în 1959—1960 la 1 688 în 1961. În această privință nici nu e posibilă vreo comparație cu anii întunecați ai regimului burghezo-moșieresc. Dacă mai adăugăm cele 6 147 de coruri, 9 126 de formațiuni de dansuri, 2 347 de formațiuni instrumentale, 6 439 de brigăzi artistice de agitație (în total 24 059 în 1961, față de 18 159 în 1959), plus miile de echipe teatrale, sutele de cenacluri literare, cercuri de artă plastică, asociații de prieteni ai filmului, ai teatrului și muzicii, obținem un tablou departe de a fi complet și cu siguranță depășit încă înainte ca rîndurile de față să fie trimise la tipar asupra dimensiunilor în care se înfăptuiește revoluția culturală în țara noastră.

Toate aceste cifre sînt grăitoare prin ele însele. Realitățile practice ale țării noastre, ca și ale celorlalte țări socialiste, dezvoltarea culturală multilaterală a poporului, îmbogățirea vieții sale spirituale și deci sporirea și diversificarea nevoilor culturale, precum și a contribuției „omului din masă" la îmbogățirea patrimoniului nostru cultural, dezmint categoric și reduc la neputință ideile burgheze despre elita culturală, calomniile privind „masa aculturală" sau chiar anticulturală. Să ne mai referim la un fenomen cultural de mare prestigiu și autoritate în rîndurile muncitorilor, mai ales în ultimii ani: universitățile populare de artă și de cultură generală.

a) *Universități muncitorești*

1956—1957		1958—1959		1961—1962		1962—1963	
Nr. univ.	Nr. cursanților	Nr. univ.	Nr. cursanților	Nr. univ.	Nr. cursanților	Nr. univ.	Nr. cursanților
Cîteva în mod experimental	3 000	180	17 000	363	31 100	265*	50 000

* Numărul universităților muncitorești a scăzut în 1962—1963 față de anul precedent ca urmare a faptului că s-au creat astfel de universități numai în întreprinderile mari — acolo unde sînt cel puțin 150 înscriși, pe 5—6 întreprinderi mai mici sau pe centre orășenești. De observat că aceasta nu a dus la scăderea, ci la creșterea numărului de cursanți.

b) *Lectorate*

1961/1962		1962/1963			
				Felul și numărul lectoratelor după conținut	
Total lectorate	Total participanți	total lectorate	total participanți	teme tehnice	teme de cultură generală
1 146	150 000	1 830	183 000	418	1 412

După cum se vede, universitățile și lectoratele muncitorești nu au o istorie prea îndelungată, dar ea este bogată în învățăminte în ceea ce privește maturizarea conștiinței socialiste a clasei muncitoare, creșterea continuă a cerințelor sale spirituale, a orizontului de preocupări culturale.

La început, în aceste universităţi se predau, pe lîngă elemente de cultură politică şi ideologică, cunoştinţe din domeniul ştiinţelor naturii (îndeosebi biologie generală). Ulterior, sfera cunoştinţelor predate în universităţile populare s-a lărgit, adăugîndu-se lecţii despre istoria patriei, istoria P.M.R., cunoştinţe tehnice. Acestea din urmă nu aveau rostul de a asigura calificarea profesională (este sarcina şcolilor şi a cursurilor tehnice, profesionale), ci de a propaga ceea ce e nou în tehnică. Această etapă, caracterizată prin predarea unor cunoştinţe disparate, necesară în ce priveşte trezirea gustului pentru învăţătură, stimularea dorinţei de cunoaştere şi asimilarea unei experienţe pedagogice specifice, s-a dovedit curînd depăşită, trecîndu-se la o orientare mai sistematică a programelor de învăţămînt *pe discipline*; nu elemente disparate şi izolate, ci adîncirea cunoştinţelor din *anumite domenii ştiinţifice*. În afara unor discipline obligatorii din domeniul *ştiinţelor sociale* (socialism ştiinţific, economie politică, materialism dialectic) şi al *ştiinţelor tehnice*, cursanţii studiază la alegere o disciplină din domeniul ştiinţelor naturii (biologie, cosmonautică, astronomie etc.) sau literatură.

Cît de mult au crescut nevoile spirituale ale muncitorilor şi s-a lărgit sfera preocupărilor culturale ne-o arată şi situaţia muncitorilor din capitală, unde, în afară de universităţile de artă — al căror număr de participanţi se dublează şi se triplează de la an la an — funcţionează un mare număr de universităţi de cultură generală, inclusiv universitatea populară orăşenească, cu o tematică foarte bogată şi variată. Astfel, în 1962—1963 au funcţionat în capitală 35 de universităţi populare, dintre care 32 (5 560 de cursanţi) în întreprinderi şi instituţii. Cele trei universităţi populare orăşeneşti, cu 7 800 de cursanţi, au un caracter diferit în ceea ce priveşte orientarea tematică: o universitate de *cultură muzicală*, una de *artă plastică* şi alta de *cultură generală*, cuprinzînd mai multe secţii.

Universităţile populare de cultură generală din întreprinderi îmbină, de fapt, pregătirea ştiinţifică profesională cu cea de cultură generală. Planurile de învăţămînt tind să reflecte — bineînţeles respectînd anumite criterii obiective izvorîte din specificul unui anumit fel de muncă, al unei anumite profesiuni etc., precum şi din progresul tehnicii şi al ştiinţei pe scară naţională sau mondială — nevoile şi preferinţele culturale ale muncitorilor.

Examinarea planurilor de învăţămînt din reţeaua complexă şi vastă a învăţămîntului de stat de toate gradele şi tipurile, a învăţămîntului de partid şi a celui obştesc (din care noi am relevat doar un singur aspect), precum şi analiza orientării tematice a tuturor celorlalte forme de activitate culturală ne duce la concluzii care reprezintă cea mai categorică dezmînţire a teoriei elitelor culturale şi arată superioritatea covîrşitoare a socialismului şi pe planul vieţii spirituale, în raport cu societatea capitalistă. Caracteristica esenţială a culturii socialiste de masă este *de ordin calitativ*: pe de o parte, însuşi *conţinutul* activităţii culturale este de altă natură, în sensul că se răspîndesc şi se asimilează în mase numai adevăratele valori culturale; pe de altă parte, participarea la opera de cultură a muncitorilor este, de fapt, mijlocit sau nemijlocit un factor de dezvoltare a conştiinţei, de perfecţionare a spiritului critic.

b) *Conceptul de cultură socialistă implică nu numai transformarea radicală a sistemului de valori spirituale, dar și un sistem corespunzător de organizare a creației și difuzării culturii, un complex instituțional, statal și obștesc adecvat celor mai variate cerințe culturale ale maselor.* În centrul acestui complex se află învățămîntul, formă instituțională fundamentală pentru generalizarea și asimilarea valorilor culturii. Toate aceste forme instituționale ale culturii — învățămîntul, organizațiile culturale de masă, casele și uniunile de creație etc. — se integrează sferei culturii nu prin latura lor instituțional-juridică și politică, ci prin *conținutul spiritual*, prin *finalitatea axiologică și umanistă a activității lor*. După cum constată și Arnoldov în lucrarea citată, în literatura marxistă contemporană a căpătat o largă răspîndire definirea culturii ca totalitate a realizărilor societății în domeniile învățămîntului, științei, artei și în alte domenii ale vieții sociale, precum și putința de a folosi aceste realizări pentru cucerirea naturii, aplicarea lor la realizarea sarcinilor sociale. Învățămîntul ca factor de cultură este pus deci în primul plan.

Între cele două laturi, *organizatorică-politică* și *conținut spiritual*, există o legătură organică, decurgînd din unitatea — atît de ordin instituțional, cît și la nivelul conștiinței sociale — a sarcinilor culturale cu cele politice ale revoluției.

Gradul de înțelegere și de realizare practică a politicii partidului presupune, între altele, un nivel tot mai înalt de cultură a poporului. Viața ne arată și în această privință corelația strînsă dintre gradul de participare a maselor la *conducerea politică* a societății prin intermediul organelor de stat și obștești și nivelul de cultură a acestor mase.

Legătura dintre politică și cultură nu este univocă. Dacă politica — ca expresia cea mai concentrată și mai directă a intereselor de clasă, ca cea mai puternică verigă de legătură pe linia determinismului cauzal între existența socială și viața spirituală a societății — determină conținutul ideologic și finalitatea socialistă a culturii, aceasta din urmă contribuie la formarea și la dezvoltarea conștiinței politice.

Lenin a acordat o atenție deosebită corelației care se stabilește în socialism între nivelul activității și al conștiinței politice a maselor și nivelul cultural al societății. Indicațiile sale bogate arată că nu e vorba de o corelație accidentală, exterioară, ci de una necesară, de o legitate obiectivă, mai bine zis de o latură a unei legități generale: „Ridicarea nivelului cultural — spunea Lenin în octombrie 1921 — constituie una din sarcinile cele mai urgente" [1]. Trebuie propagată ideea că „educația politică necesită ridicarea cu orice preț a nivelului cultural" [2]. Nu e posibilă lichidarea practică a unor asemenea racile ale trecutului, ca tărăgăneala, corupția, birocratismul etc., și realizarea unor substanțiale progrese politice și morale ale societății în direcția socialismului și comunismului „fără o ridicare generală a nivelului de cultură" [3].

---

[1] V. I. Lenin, *Despre cultură și artă*, p. 390.
[2] *Idem*, p. 391.
[3] *Idem*, p. 394.

Tendinţa fundamentală ce se manifestă în dezvoltarea statului, a suprastructurii politice socialiste, în general — în perioada desăvîrşirii socialismului şi a trecerii la comunism — este aceea a adîncirii democratismului socialist în conducerea treburilor publice, de stat şi obşteşti. Politica nu este o sumă oarecare de cunoştinţe, norme, atitudini date odată pentru totdeauna, pe care şi le poate însuşi cu uşurinţă orice om alfabetizat. Politica este o sferă a vieţii şi conştiinţei sociale socialiste aflată în continuă înnoire, îmbogăţire şi înălţare (pînă la lichidarea totală a claselor şi la victoria definitivă a comunismului), iar oamenii muncii participă cu eficienţă mereu sporită la conducerea politică a societăţii şi în funcţie de nivelul lor de cultură. În stadiul de desăvîrşire a construcţiei socialiste, a avea un înalt nivel politic înseamnă a avea o înaintată conştiinţă revoluţionară, a desfăşura o muncă creatoare de înaltă exigenţă şi responsabilitate, care nu se pot obţine fără a fi un om cu un nivel ridicat de cultură generală, un om care-şi îmbogăţeşte mereu cunoştinţele, îşi lărgeşte orizontul spiritual.

c) *Un element esenţial, definitoriu, care conferă culturii socialiste o anumită* **calitate** *specifică, determinată istoriceşte, şi o integrează organic conştiinţei socialiste în plină dezvoltare este ideologia marxist-leninistă.* Tocmai asimilarea ideologiei marxist-leniniste pe scara întregii societăţi reprezintă temeiul teoretic şi totodată forţa motrice propulsoare care face din cultura socialistă o componentă a conştiinţei şi activităţii oamenilor — şi nu a unor elite restrînse, ci a maselor largi [1].

„Revoluţia culturală înseamnă a asigura întregii creaţii culturale şi ştiinţifice *conţinutul ideologic* al concepţiei despre lume a clasei muncitoare — ideologia marxism-leninismului, înseamnă a pune toate valorile ştiinţei şi culturii neîngrădit la îndemîna celor ce muncesc: muncitori, ţărani, intelectuali. Prin aceasta cultura devine un bun al întregului popor şi ideologia marxism-leninismului principiu conducător al vieţii spirituale a poporului, baza trainică a noii culturi" [2].

Clarificarea raporturilor dintre sensul ideologic al culturii şi caracterul său de masă implică sublinierea unor idei lămuritoare:

În primul rînd ideologia (conştiinţa teoretică despre multilateralitatea raporturilor de clasă în societate) reprezintă o latură esenţială a culturii spirituale sub formă de concepte, teorii, raţionamente în care îşi găsesc o expresie cristalizată, doctrinară anumite interese de clasă. O dată cu apariţia marxismului, ideologia dobîndeşte un conţinut consecvent ştiinţific, încetează a mai fi conştiinţă mistificată, falsă şi opusă ştiinţei. Tocmai de aceea asimilarea unor cunoştinţe ideologice sistematice, închegate, precum şi o înaintată conştiinţă politică, nu sînt cîtuşi de puţin elemente exterioare sferei culturii socialiste, ci alcătuiesc, dimpotrivă, latura sa centrală. În înţelesul socialist, cu adevărat contemporan,

---

[1] Asupra locului şi rolului ideologiei în cadrul conştiinţei socialiste, vezi şi Honorina Cazacu, *Rolul ideologiei în dezvoltarea profilului spiritual al muncitorului*, în „Cercetări filozofice", 1963, nr. 3.

[2] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 367. (Subl. ns.)

al cuvîntului, ideea de *om cult* implică drept o caracteristică de bază un înalt nivel de pregătire ideologică şi conştiinţă politică.

În al doilea rînd, ideologia nu reprezintă doar un anumit domeniu special al culturii, alături de altele, ci pătrunde şi influenţează întreaga sferă a culturii, oferă criteriul hotărîtor al distincţiei unui tip de cultură de altul. Relaţiile socialiste materiale determină, în genere, cultura prin intermediul ideologiei — partea cea mai activă şi dinamică a vieţii spirituale —, deoarece este cea mai direct legată de poziţia şi interesele claselor aflate în luptă. În capitalism, caracterul antagonic al existenţei sociale, al bazei economice a societăţii, opoziţia dintre interesele sociale ale oamenilor muncii şi cele ale exploatatorilor determină caracterul contradictoriu al culturii spirituale, existenţa a două culturi diametral opuse. Teza leninistă despre cele două culturi se referă în primul rînd la conţinutul lor ideologic, deoarece în interiorul unei culturi tocmai ideologicul condiţionează sensurile celorlalte valori spirituale.

Rolul social înaintat al culturii ca armă spirituală în lupta de clasă nu aparţinea în trecut întregii culturi, ci numai culturii progresiste şi chiar aceasta din urmă reprezintă doar un factor al eliberării proletariatului de tarele morale şi ideologice ale spiritualităţii burgheze. Eliberarea politică şi economică a maselor nu e posibilă decît în practica politică a luptei de clasă, prin revoluţia socialistă. Funcţia socială eliberatoare a culturii noi se poate realiza cu deplină eficienţă doar în societatea socialistă, cînd dispare diviziunea culturii într-o cultură progresistă, democratică şi o cultură retrogradă, cînd masele — în totalitatea lor — se ridică prin muncă şi învăţătură la nivelul unei înalte culturi, unică şi unitară în esenţa ei — în *conţinutul* său *ideologic* şi în *baza sa socială*.

★

În concluzie se poate afirma că există o strînsă corelaţie între nivelul de conştiinţă socialistă a muncitorului şi nivelul lui de cultură. Raportînd această corelaţie la scara întregii societăţi, constatăm că societatea socialistă dezvoltată din care se nasc elementele comunismului, în care trăiesc şi muncesc oamenii cu cel mai înalt nivel de conştiinţă, devine societatea cea mai cultă din lume.

КУЛЬТУРА И СОЗНАНИЕ

РЕЗЮМЕ

В первой главе работы автор рассматривает некоторые наиболее распространенные определения понятия культуры, высказывая соображение, что в этих определениях, проливающих свет на реальные, существенные элементы культуры, опущено два важных аспекта:

а) *творческий акт* культуры, *живой, динамический процесс создания материальных и духовных ценностей*; следовательно, к культуре относится не только *противоречивая совокупность готовых ценностей*

и их *ассимиляция* с практической целью, но и *творческий процесс*, в котором рождаются эти ценности.

б) *аксиологическую точку зрения* в определении культурных ценностей следует пополнить *гносеологической точкой зрения*: культура является не только воплощением ценности, но и — в первую очередь — *кристаллизацией познания. Познание, творчество* и *ценность* как синтетическая равнодействующая являются, по мнению автора, основными определяющими элементами понятия культуры.

Следующая глава посвящена анализу *научного понимания понятия культуры и роли масс в культурном развитии человечества.* Против идеалистической трактовки духовной культуры как автономной, чисто идеальной сферы, оторванной от материальной жизни общества и противоположной ему, являющейся лишь «философским» оправданием позиции пренебрежения и отрицания роли масс в культурном творчестве, в работе выдвигаются две главные мысли:

а) *Труд*, в первую очередь производительный труд, представляет собой не только последний и основной источник всего того, что было создано материальной культурой, но одновременно и внутреннее творческое начало духовной культуры, фазы же материальной культуры одновременно являются и ступенями развития духовной культуры.

б) Разделение общества на антагонистические классы вызывает разрыв, противоречие между духовной культурой и производительным трудом, между умственным и физическим трудом. *Умственные факторы* производственного процесса противопоставлены рабочим, как чуждая сила, которая господствует над ними и владеет ими. Этот антагонизм может исчезнуть лишь в условиях социализма.

В третьей главе доказывается, что *в развитии общественного сознания рост роли духовной культуры* представляет собой закономерное стремление исторического прогресса в области сознания.

Автор критикует те точки зрения, которые распространяют понятие культуры на все ценности общественной деятельности. Даже в умственном отношении культура не охватывает всей духовной жизни человека. Существуют элементы *общественной психологии* (ненависть, симпатия, любовь, воображение), *волевые факторы* и даже *элементарные нормы поведения*, рассматриваемые в своей спонтанности и непосредственности, эмоциональные настроения и т.д. , которые являются аспектами сознания, но не входят прямо, не включаются органически в динамический комплекс культуры. Обогащение духовной жизни людей в условиях социализма является всеобъемлющим закономерным процессом, осуществляемым путем возрастания роли и удельного веса *синтетических духовных ценностей, присовокупительных продуктов сознания* в совокупности общественного сознания, путем воспитания художественного чувства и эстетического вкуса масс.

В последней главе автор исследует *социалистическую культурную революцию и обогащение понятия культуры*, выделяя в этом обширном и сложном вопросе три элемента:

а) *Распространение культуры на все общество и восстановление в высшем плане единства труда и культуры являются законом социалистического общества.*

б) *Понятие социалистической культуры предполагает не только коренное преобразование системы духовных ценностей, но и соответствующую систему организации создания и распространения культуры, комплекс государственных и общественных учреждений, соответствующий самым различным культурным нуждам масс.*

Формы культуры, осуществляемые через учреждения, включаются в понятие культуры благодаря своему *духовному содержанию, аксиологической и гуманистической целенаправленности своей деятельности.*

в) Существенным, определяющим элементом, придающим социалистической культуре определенное специфическое, исторически обоснованное качество и органически включающим его в развивающееся социалистическое сознание, является марксистско-ленинская идеология.

В заключение можно утверждать, что существует тесная связь между уровнем социалистического сознания людей и их культурным уровнем. Относя эту связь ко всему обществу, автор заключает, что развитое социалистическое общество, в котором зарождаются элементы коммунизма, в котором живут и трудятся люди с самым высоким уровнем сознания, становится самым культурным обществом в мире.

CULTURE ET CONSCIENCE

RÉSUMÉ

Dans le premier chapitre de l'ouvrage, l'auteur discute une série de définitions, parmi les plus répandues, du concept de culture, mais considère que ces définitions — tout en mettant en lumière des éléments réels, essentiels de la culture — omettent deux aspects importants :

a) *l'acte culturel création* de culture, le processus *vivant, dynamique de la création des valeurs matérielles et spirituelles* ; par conséquent, font partie de la culture non seulement *l'ensemble contradictoire des valeurs finies* et *l'assimilation* de celles-ci dans un but pratique, mais aussi le *processus créateur* qui donne naissance à ces valeurs.

b) *le point de vue axiologique* dans la définition des valeurs culturelles doit être complété du *point de vue gnoséologique* : la culture n'est pas seulement l'expression de la connaissance suivant une échelle de valeurs, mais aussi, et avant tout, *la cristallisation de la connaissance. Connaissance, création* et *valeur* — en tant que résultat synthétique — sont, de l'avis de l'auteur, les éléments fondamentaux, définitoires, du concept de culture.

Le chapitre suivant s'attache à analyser *le sens scientifique du concept de culture et le rôle des masses dans le développement culturel de l'humanité.* Contre une interprétation idéaliste de la culture spirituelle — en

tant que sphère autonome, purement idéale, détachée de la vie matérielle de la société et opposée à celle-ci, interprétation qui n'est que la justification «philosophique» d'une attitude qui déconsidère et qui nie le rôle des masses dans la création culturelle, l'auteur met en lumière deux idées principales :

a) *Le travail*, et en premier lieu le travail productif, représente non seulement la source première et fondamentale de toute création de civilisation matérielle, mais il est en même temps le principe créateur interne de la culture spirituelle, et les phases de la culture matérielle sont en même temps les degrès sur lesquels s'élève la culture spirituelle.

b) Le partage de la société en classes antagonistes mène à une rupture, à un antagonisme entre la culture spirituelle et le travail productif, entre le travail intellectuel et le travail physique. *Les facteurs intellectuels* du processus de production sont opposés aux travailleurs, comme une force étrangère qui les domine et les opprime. Cet antagonisme ne peut disparaître que dans les conditions créées par le socialisme.

Dans le troisième chapitre, l'auteur démontre que *dans le développement de la conscience sociale, l'accroissement du rôle de la culture spirituelle* représente une tendance du progrès historique ayant la force d'une loi, sur le plan de la conscience.

L'auteur critique les points de vue qui étendent le concept de culture à toutes les valeurs de l'activité sociale. Même sous le rapport spirituel, la culture ne comprend pas toute la vie spirituelle de l'homme. Il y a des éléments de *psychologie sociale* (haine, sympathie, amour, imagination), des *facteurs de volonté*, et même des *normes élémentaires de conduite*, considérés dans leur aspect spontané et immédiat, des dispositions émotionnelles, etc. qui sont des aspects de la conscience, mais qui ne font pas directement partie, qui ne s'intègrent pas organiquement dans le complexe dynamique de la culture. L'enrichissement de la vie spirituelle des hommes dans les conditions créées par le socialisme, est un processus très général ayant force de loi, et réalisé par l'accroissement du rôle et du poids *des valeurs spirituelles synthétiques, des produits cumulatifs de la connaissance*, dans l'ensemble de la conscience sociale, par l'éducation de la sensibilité artistique et du goût esthétique des masses.

Le dernier chapitre traite de la *Révolution culturelle socialiste et l'enrichissement du concept du culture*, en détachant de ce vaste et complexe problème, trois éléments :

a) *La généralisation de la culture à toute la société et le rétablissement, sur un plan supérieur, de l'unité entre le travail et la culture, est une loi de la société socialiste.*

b) *Le concept de culture socialiste implique non seulement la transformation radicale du système de valeurs spirituelles, mais aussi un système correspondant d'organisation de la création et de la diffusion de la culture, un complexe institutionnel, étatique et public adéquat aux exigences culturelles les plus variées, des masses.*

Les formes institutionnelles de la culture s'intègrent au concept de culture par le *contenu spirituel*, par *la finalité axiologique et humaniste de leur activité.*

c) L'élément essentiel, définitoire, qui confère à la culture socialiste une certaine qualité spécifique, historiquement déterminée, et qui s'intègre organiquement à la conscience socialiste en plein développement, est l'idéologie marxiste-léniniste.

En conclusion, on peut affirmer qu'il y a une étroite corrélation entre le niveau de la conscience socialiste des hommes et leur niveau culturel. Si l'on rapporte cette corrélation à l'échelle de la société toute entière, l'auteur conclut que la société socialiste développée, où prennent naissance les éléments du communisme, où vivent et travaillent les hommes ayant le niveau de conscience le plus élevé, devient la société la plus cultivée du monde.

PROBLEME FILOZOFICE ALE BIOFIZICII

DE

VICTOR SĂHLEANU

EVOLUȚIA ȘI ACTUALITATEA BIOFIZICII

Biofizica, o știință astăzi în plină dezvoltare, face parte dintre acele științe despre care se poate spune că își vor atinge maturitatea și perioada de adevărată înflorire abia într-un viitor apropiat. Știință de „contact" și de colaborare, ea nu este o știință nouă. La scurt timp după fundamentarea metodologică a fizicii moderne, au apărut primele lucrări importante de biofizică, cuprinse în tratatul despre mișcarea animalelor al lui Borelli (1682). Ori de cîte ori fizica făcea un pas important înainte, la scurt interval se marcau și progrese în studiul „mecanismelor" *fizice* ale proceselor fiziologice. Consolidarea unei noi ramuri a fizicii a mers, cu puține excepții, mînă în mînă cu întemeierea unei noi ramuri a *biofizicii*: ramura corespunzătoare „tutelată" de fizică.

Cele mai importante progrese ale biofizicii reflectă influența cerințelor directe sau indirecte ale practicii, și anume ale practicii medicale. Nevoile terapeuticii și ale diagnosticului constituie *cerințele directe*. *Cerințele indirecte* sînt date de necesitatea de a găsi explicații juste desfășurării fenomenelor fiziologice și patologice: „mecanismele" fiziologice și „mecanismele" bolii (luăm acest termen în sens figurativ; mai departe vom examina și alte sensuri ale acestui termen). Întrebarea pe care ne-o punem este următoarea: de ce, cu toate că aceste cerințe au fost tot atît de imperioase altădată ca și acum, biofizica nu s-a putut dezvolta altădată în ritmul în care se dezvoltă azi?

O fizică de real folos pentru descifrarea „mecanismelor" intime ale organismelor vii trebuie să fie capabilă să facă analiza și sinteza unor fenomene extrem de complexe. Aceasta presupune atingerea unui nivel înalt de dezvoltare a fizicii însăși [1]. Complexitatea acestor fenomene

[1] Rashevsky scria (1948) că, pentru cerințele biofizicii, cuceririle termodinamicii actuale nu sînt satisfăcătoare; din punctul de vedere al unui biolog, termodinamica este mai curînd o „termostatică". Cf. și studiul lui K. S. Trincer, în *„Probleme de filozofie"*, 1962, nr. 6, p. 180.

are o dublă natură : pe de o parte, ea este o complexitate a mişcării „obiectelor elementare" pe care le studiază fizica (electroni, nuclee atomice, fotoni, atomi, molecule, micele coloidale etc.) ; pe de altă parte, ea este o complexitate de structură a *sistemelor* în care sînt incluse aceste „obiecte elementare". Progresele fizicii s-au realizat în ordinea complexităţii crescînde a fenomenelor studiate, dar au fost inegale în diferitele ei sectoare. În acele sectoare care au fost mai strîns legate de problemele practice sau de marile probleme teoretice, progresul a fost mai masiv şi mai rapid. Aşa se face că structura nucleelor atomice este azi mai bine cunoscută decît termodinamica sistemelor vii.

Ceea ce caracterizează relaţiile *actuale* dintre fizică şi biologie (respectiv medicină) este *solicitarea* crescîndă a fizicii pentru dezvoltarea unor probleme teoretice şi practice ale biologiei şi medicinii. Se lichidează astfel o rămînere în urmă în unele sectoare, cum ar fi cel al teoriei sistemelor deschise şi al fizicii macromoleculelor [1]. Elaborarea unor teorii generale referitoare la *sisteme* reprezintă un progres uriaş al fizicii teoretice. O contribuţie însemnată în intensificarea studiului privind problema sistemelor a adus-o cibernetica. La progresele ciberneticii au contribuit matematicienii, fizicienii, inginerii, medicii şi biologii etc., iar cibernetica a făcut să progreseze biologia [2]. Cibernetica reprezintă, pînă la un punct, răspunsul dat de ştiinţele contemporane unor cerinţe parţial convergente ale tehnicii şi ale fiziologiei medicale. Astăzi, prin dezvoltarea atît a fizicii, cît şi a biologiei, între ele s-au stabilit multiple *puncte* de contact şi chiar adevărate *zone* de intersecţie, care ridică numeroase probleme de sinteză, de „interferenţe" metodologice etc. Rezolvarea lor reprezintă o necesitate istorică în dublu sens : pe de o parte, ea nu poate fi „evitată", ea se impune răsturnînd dogme, învingînd prejudecăţi şi rezerve ; pe de altă parte, dezvoltarea biofizicii ca „ştiinţă de contact" corespunde nevoilor teoretice şi practice, condiţionînd progresul într-o serie de domenii ale biologiei teoretice, agrobiologiei, medicinii, industriei alimentare etc.

Biofizica s-a dezvoltat totodată şi sub impulsul preocupărilor de ordin filozofic. Unele succese ale biofizicii au fost considerate ca succese ale filozofiei materialiste şi ele au fost pregătite de progresele teoriei şi metodologiei materialiste. Rolul metodologiei lui Descartes sau al iluminismului a fost deosebit de însemnat în elaborarea unor explicaţii *fizice* ale „mecanismelor vieţii" [3]. Urmărind în istoria ştiinţelor apariţia şi dispariţia sistemelor „naturaliste" (mecaniste, fizicaliste, chimiatriste etc.) în biologie şi medicină, urmărim un aspect al luptei dintre materialism şi idealism. În această luptă, elementele dramatice sînt date de eşecul tuturor încercărilor de a explica în mod satisfăcător „mecanismele" vieţii, eşec determinat atît de gradul de dezvoltare limitat istoric al fizicii

[1] A. Szent Györgyi a adus argumente pentru teza după care consideraţiile subtile de chimie fizică, bazate pe mecanica cuantică, sînt mai necesare biologului decît chimistului. Cf. *Biogenetica*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962.

[2] Cf. V. Săhleanu, în vol. *Dialectica cunoaşterii ştiinţifice*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 215—280.

[3] Cf. V. Săhleanu, *Descartes şi ştiinţele medico-biologice*, în vol. *Din istoria medicinii romîneşti şi universale*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 105—120.

şi chimiei, cît şi de caracterul mecanicist şi metafizic al filozofiei materialiste de atunci. Vitalismul, ca variantă a idealismului, a prezentat recrudescenţe în urma fiecărui eşec al interpretărilor materialist-mecaniciste. În lipsa orientării materialist-dialectice, geneza specificului vieţii (specific *ireductibil* la specificul chimiei sau al fizicii) rămînea o problemă din plin exploatată de idealism. Totuşi, printre reprezentanţii vitalismului, găsim în fiecare epocă personalităţi cu mari merite în acumularea faptelor cu valoare de argumente materialiste în biologie. La aceşti oameni de ştiinţă, poziţia „vitalistă" pornea de la absolutizarea specificului calitativ al vieţii, de la critica mecanicismului.

În etapa actuală, fizica şi biologia au devenit arena principală de luptă între idealism şi materialism [1]. Însemnătatea examinării filozofice a problemelor biofizicii, ştiinţă de contact, de colaborare şi de sinteză a fizicii şi biologiei, este de aceea deosebit de actuală. Apariţia ciberneticii şi introducerea noţiunii de „informaţie" aduc în discuţie probleme cu totul noi, care schimbă perspectiva ştiinţifică asupra organismelor vii. Pe de altă parte, zdruncinarea concepţiilor clasice despre categoriile fizicii, operată de teoriile relativităţii şi de descoperirile microfizicii, a schimbat perspectiva ştiinţifică asupra formelor de existenţă şi de mişcare a materiei. Biofizica s-a resimţit de pe urma marilor transformări ale ştiinţei sale „tutelare": fizica.

FIZICA ŞI FORMELE DE MIŞCARE A MATERIEI

Etimologia cuvîntului „fizică" [2] ne arată că ştiinţa care-i poartă numele avea iniţial, o sferă foarte largă de preocupări. În unele accepţii ale termenului de „biofizică" găsim reclamată restituirea sensului etimologic al acestui cuvînt. După autorii care susţin acest punct de vedere, prin „biofizică matematică" ar trebui să înţelegem pur şi simplu teoria matematică a unor procese şi fenomene biologice de mare generalitate cum ar fi creşterea, înmulţirea, diviziunea celulară, excitabilitatea etc. [3]. În cursul ultimelor secole însă, s-a produs o separare a ştiinţelor naturii în discipline din ce în ce mai bine conturate. Mai întîi s-a produs separarea fizicii şi chimiei — ca un ansamblu mai puţin diferenţiat — de ştiinţele biologice (zoologia, botanica etc.) şi de astronomie. Ulterior fizica s-a „separat" de chimie, proces care s-a accelerat în ultimele două decenii [4]. Paralel s-a produs apropierea fizicii de matematică, apropiere asupra căreia vom reveni.

Materialismul dialectic consideră fizica, chimia şi biologia drept ştiinţe care studiază anumite forme de mişcare a materiei: formele fizice de mişcare („cuantică" şi „moleculară"), forma chimică („atomică"), forma biologică [5]. Poziţia chimiei ridică unele probleme, deoarece forma

---

[1] Cf. *Dialectica marxistă şi ştiinţele moderne*, Bucureşti, Edit. politică, 1959—1962.

[2] Physis = natură (l. gr.).

[3] Cf. N. Rashevsky, *Mathematical Biophysics*, Chicago, 1948.

[4] Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a încetăţenit ideea despre atomi şi molecule ca sisteme avînd ordine deosebite de complexitate.

[5] Această teorie a fost dezvoltată mai ales de către Kedrov. Cf. E. Repciuc, *Despre formele de mişcare a materiei şi interdependenţa lor*, în „Cercetări filozofice". 1961, nr. 1, p. 129.

„chimică" de mișcare este oarecum „încercuită" de formele fizice de mișcare [1]. Implicit, această clasificare se raportează la o ierarhie structurală a obiectelor și sistemelor naturale : particule „elementare", atomi, molecule.

Susținem pe acei autori care consideră că fizica se ocupă cu studiul celor mai generale forme de mișcare a materiei, forme care se întîlnesc obligatoriu subordonate altora sau împletite cu altele [2]. De aici rezultă cu claritate că fizica trebuie să se ocupe cu studiul special al tuturor constituenților *obligatori* ai materiei (electroni, nucleoni, fotoni etc.) și cu studiul tipurilor celor mai generale de interacțiuni. Interacțiunea care pune în joc electronii de valență face parte din tipurile cele mai generale de interacțiuni, iar legile corespunzătoare sînt studiate atît de fizică, cît și de chimia fizică [3]. Din interacțiunea particulelor „elementare" rezultă, în anumite condiții, edificii relativ stabile : *sisteme* cum sînt atomii, prezentîndu-se sub o varietate limitată de tipuri. Din interacțiunea electronilor de valență rezultă, în anumite condiții, alte edificii relativ stabile, de ordin superior : moleculele, prezentîndu-se sub o varietate infinită de tipuri. Interacțiunile, asociindu-se și combinîndu-se, permit constituirea unei varietăți infinite de agregate, asociații și sisteme naturale concrete. De descrierea și clasificarea lor se ocupă științe cum sînt chimia, mineralogia, biologia, geofizica, astronomia ș.a. Ies în evidență astfel atît *continuitatea* dintre fizică și celelalte științe, cît și *discontinuitatea*, conform cu indicațiile metodologice ale lui Engels [4].

Materia, în infinita ei diversitate, ni se prezintă sub forme alcătuite pe baza interacțiunilor dintre particulele „elementare". Organizarea lor variată face să se manifeste cu pregnanță unele sau altele dintre interacțiuni sau dintre aspectele acestor interacțiuni. Organizarea poate face să apară un nou tip de interacțiune ? La această întrebare se poate răspunde afirmativ [5], cu următoarea precizare : tipul nou de interacțiune este nou prin *semnificația* sa, în cadrul sistemelor sau a interacțiunii dintre ele etc., și nu prin mecanismele sale cauzale, care fac parte dintre clasele de interacțiuni descrise și analizate de fizică și de chimie. Din interacțiunile de tip nou decurg legile noi, esențiale, proprii unui anumit nivel de organizare a materiei. Sînt legile biologiei, ale geologiei, ale astrofizicii etc., pentru a căror formulare sînt necesare noțiuni *suplimentare*, în afară de noțiunile fizicii și ale chimiei.

Dar fizica însăși nu poate evita preocupări referitoare la *teoria sistemelor* organizării substanței . Astfel fizica și chimia s-au ocupat mult de sistemele închise ; fizica și chimia actuală acordă o importanță mare sistemelor deschise. Organismele vii fac parte dintre sistemele deschise

---

[1] F. Engels (*Dialectica naturii*, București, Edit. politică 1959, p. 232—233) scrie că „atît fizica cît și chimia... fac parte din același ordin". F. Engels considera că amîndouă „se referă la mișcarea moleculară și cea atomică".

[2] S. E. Friș și A. S. Timoreva, *Curs de fizică generală*, ed. a II-a, vol. I, București, Edit. tehnică, 1954, p. 3.

[3] „Mecanismele" reacțiilor chimice sînt „mecanisme" *fizice*.

[4] F. Engels, *Dialectica naturii*, p. 232 : „Fiecare (știință) analizează o formă particulară de mișcare sau un șir de forme de mișcare legate între ele și trecînd una într-alta".

[5] I. Cotăescu, *Materia vie*, București, Edit. științifică, 1962, p. 199.

(în care există schimb cu exteriorul, nu numai de energie, ci și de substanță) [1]. Cibernetica acordă o importanță fundamentală sistemelor cu reglare automată. Organismele vii fac parte din sistemele cu reglare automată. Organizarea dinamică a substanței, reflectată în noțiunile de sistem închis, sistem închis sau sistem cu reglare automată, nu este singura care ne interesează. Ne interesează și clasificarea sistemelor după componentele lor (sisteme omogene și eterogene) și după structura lor stabilă (așa cum a făcut-o cristalografia). Organizarea statică, staționară sau dinamică este în fond o *ordine* specifică.

Vedem că tocmai pentru biofizică sînt fundamentale unele sectoare ale fizicii care nu sînt propriu-zis afectate studierii formelor „fizice" de mișcare a materiei. Cerințele biologiei impun biofizicii o orientare care să cuprindă în egală măsură probleme de mecanică, probleme de energetică, probleme de structură a materiei, probleme de teoria sistemelor. Mai rezultă de aici că biofizica nu este o știință numai experimentală. Ea nu poate fi identificată cu fizica experimentală aplicată în biologie sau cu metodica și metodologia experimentului fizic, ca anexă sau auxiliar al biologiei. Biofizica este și o știință teoretică, inclusiv deductiv-matematică, după „chipul și asemănarea" fizicii. Ea reprezintă, probabil, cel mai bun mijloc de a educa gîndirea abstractă și cantitativă în biologie.

„LEGILE DE SISTEM" ȘI BIOLOGIA

Noțiunea de sistem este fundamentală pentru biologie. După datele actuale ale științei, nu se poate vorbi despre *molecule* vii, ci numai despre *sisteme* vii. Forma „clasică" de organizare a materiei vii, celula, este un sistem viu elementar. Organismele, biocenozele etc. sînt sisteme vii de ordin superior.

Așa după cum am amintit mai sus, sistemele vii sînt *sisteme deschise* [2]. Sistemele care au un schimb constant de substanțe cu exteriorul au proprietăți comune, care pot fi parțial descrise și studiate cu ajutorul abstracțiilor și metodelor matematice. Aceste proprietăți se regăsesc indiferent de particularitățile de detaliu ale sistemelor, de natura substanțelor din care sînt alcătuite, de natura substanțelor care intră, sînt transformate sau ies din sistem. Proprietățile privesc curba de evoluție a sistemului, echilibrul dinamic, autoreglarea evoluției în cursul perturbațiilor etc. [3].

Sistemele vii sînt totodată *sisteme automate*. Altădată s-a subliniat analogia dintre organismele vii și unele sisteme automate realizate de tehnică; astăzi toate aceste sisteme analoge între ele sînt grupate de cibernetică în aceeași clasă de sisteme. Această grupare ia drept criteriu principii de funcționare. Principiile de funcționare pot fi parțial descrise și studiate cu ajutorul abstracțiilor și metodelor matema-

[1] Vezi L.v. Bertalanffy, *Theoretische Biologie*, vol. II, Berlin, Ed. Borntraeger, 1942. A. Oparin, *Apariția vieții pe pămînt*, București, Edit. științifică, 1961.

[2] Cf. J. Kamaryt, în vol. *Naturwissenschaft und Philosophie*, Berlin, 1960, Akademie-Verlag, p. 343.

[3] Cf. capitolul scris de Kacser în C. Waddington, *The strategy of the genes*, Londra, Ed. Allen-Unwin, 1957.

tice [1]. Ele pot fi concretizate în mod variat, cu materiale (substrate) variate, cu forme de energie variate. În toate aceste concretizări există comenzi şi reglaje, circuite inverse care fac ca „intrările" din sistem să fie continuu sub controlul informaţiei recurente, pentru a asigura eficienţa sistemului. Ca şi în cazul sistemelor deschise, şi în cazul sistemelor cu reglare automată ne întîlnim cu legi care nu sînt expresia unei anumite forme de mişcare a materiei, ci sînt expresia unei ordonări şi conexiuni specifice de „părţi" componente într-un sistem.

Legile de sistem se prezintă ca legi formale, avînd un grad de autonomie faţă de „conţinut". Într-un sistem componentele îşi au o anumită *semnificaţie* în raport cu întregul: ele au un „rol funcţional" pe care-l poate îndeplini, între anumite limite, orice altă componentă cu proprietăţi similare. Există aşadar un anumit raport între „formă" şi „conţinut", pentru care se pot da exemple mai simple sau mai complicate. Într-un sistem-tampon, alcătuit dintr-un acid slab şi din sarea sa cu o bază puternică, se menţine între anumite limite aciditatea mediului (pH), deşi se adaugă acizi sau baze. Funcţia de tampon poate fi deţinută de diverse amestecuri acid + sare. Într-un sistem în care se produce o reacţie catalitică, rolul de catalizator poate fi deţinut, de regulă, de diverse substanţe şi nu numai de una singură. O clasă particulară de legi de sistem este cea în care „rolul funcţional" al părţii este determinat în primul rînd de relaţiile spaţiale. Un recipient cu o spărtură, prin care curge conţinutul său lichid, poate fi readus la starea de echilibru prin astuparea spărturii cu un corp solid, de formă şi dimensiuni potrivite, în mare măsură indiferent de natura materialului din care este alcătuit acest corp. Din punctul de vedere din care examinăm problema, numeroase dispozitive tehnice sînt sisteme care funcţionează după „legile" specifice date de proprietăţile, forma, conexiunea şi asamblarea pieselor. Piesele pot fi înlocuite iar materialul din care sînt alcătuite poate varia calitativ pe o scară destul de largă.

Tehnica telecomunicaţiilor, ca şi a maşinilor automate (inclusiv a „automaticii intelectuale"), a făcut să se desprindă, ca un tip deosebit de sisteme, acelea în care pot avea loc mari mutaţii substanţiale şi energetice prin investiţia unor cantităţi mici de substanţă şi de energie, acţionînd în calitate de „comandă" sau „semnal" [2]. A devenit clar că acest proces implică existenţa unei anumite *organizări* a substanţei şi energiei; în aceste sisteme, efectul cantităţilor mici de substanţă şi de energie se poate face simţit numai dacă există dispozitive de amplificare, lanţuri dinamice în care să se producă „intensificări" ale efectelor, dispozitive de releu sau de rezonanţă etc. Este necesară o potrivire a „semnalului" cu receptorul corespunzător. Această potrivire face ca o anumită formă (ordonată) de energie sau de substanţă să aibă un anumit efect asupra unui sistem particular şi să nu influenţeze un altul. Noţiunea de „informa-

[1] Cf. C. Vazaca, *Analiza şi sinteza sistemelor automate liniare*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1961; S. G. Gille, P. Decaulne şi N. Pelegrin, *Teoria şi calculul sistemelor de reglare automată*, Bucureşti, Edit. tehnică, 1962.

[2] Cf. V. Săhleanu, *Valoarea metodologică a cibernetici şi a teoriei informaţiei în lumina materialismului dialectic*, în „Cercetări filozofice", 1961, nr. 4, p. 987.

ție" exprimă tocmai această *semnificație* deosebită pe care o poate avea substanța sau energia în calitate de legătură între sisteme, asigurînd relația de control între sisteme. Cibernetica a limpezit astfel considerabil studiul interacțiunilor dintre sistemele biologice ca și pe cel al interacțiunilor dintre sistemele biologice și alte sisteme (obiecte) materiale din mediu. Energia poate influența organismele vii în diferite feluri, poate fi „folosită" de acestea în diferite feluri. De exemplu, radiațiile ionizate, care poartă energie mare, alterează structura moleculară a celulelor și structura organitelor (cromozomi etc.) Ele pot produce modificări ale structurii acizilor dezoxiribonucleici, cu rol important în ereditate; o schimbare a unor porțiuni din macromoleculă se poate manifesta la nivel macroscopic ca o *mutație* (principiul intensificatorului în biologie, Timofeev-Ressovski) [1]. Organismele vii, sisteme deschise în care se produc fenomene de metabolism (deci fenomene care pun în joc electroni de valență, ioni etc.), nu pot emite radiații cu energie mare, cu sursa în procesele nucleare sau în interacțiuni cu electronii straturilor profunde. Ele *suportă* acțiunea acestor radiații, care însă nu pot fi „*utilizate*" pentru comunicație între sistemele vii sau pentru control *înăuntrul* acestora. Energia luminoasă servește însă organismelor vii și ca sursă energetică (lumina solară pentru plante), și ca purtătoare de semnale din mediu (animalele au dezvoltat corespunzător organe senzoriale speciale : ochii) ; uneori organismele vii înseși pot produce lumină (licuricii), deși, în general, ele se mărginesc să o utilizeze, absorbind-o selectiv și reflectînd-o. Energia pusă în joc pentru impresionarea ochilor este minimă, dar efectele sale biologice, la animalele înzestrate cu sistem nervos dezvoltat, sînt mari. O energie cu efecte mari, prin faptul că servește ca purtătoare de informație, este energia sonoră (cuvîntul este un „semnal al semnalelor", după I. P. Pavlov).

Este deci natural să cerem ca biofizica, în orientarea ei modernă, să privească schimburile de energie din sistemele vii sub un dublu aspect : sub aspectul energeticii clasice (energia considerată ca o capacitate de a efectua un travaliu, ca substratul formelor de manifestare ale vieții) și sub aspectul modern, al teoriei informației și al ciberneticii (energia ca purtător de semnal, de comandă).

Dar prin această cerință am scos în evidență și orientarea specifică a biofizicii, care înseamnă studiul „mecanismelor" fizice *ale vieții*, studiul modului în care viața se „servește" de mecanisme fizice pentru a-și realiza conservarea, creșterea, reproducerea, înmulțirea în spațiu și perpetuarea în timp. Ne întîlnim deci cu „subordonarea" *concretă* a legilor mișcării fizice legilor formei biologice de mișcare a materiei. Biofizica nu poate folosi în exclusivitate legile și noțiunile științei sale „tutelare", care este fizica ; pentru înțelegerea semnificației proceselor și fenomenelor pe care le studiază, are nevoie de legile și de noțiunile biologiei [2]. De aceea biofi-

[1] N. Timofeev-Ressovski în *Problemî kibernetiki*, vol. I.

[2] G. M. Frank și V. A. Enghelgardt insistă asupra faptului că într-un montaj tehnic oricît de simplu există o „conexiune a elementelor căreia nu-i sînt proprii legile obișnuite ale naturii nevii ; ele se supun unor legi noi, necunoscute înainte... Știința contemporană dezvăluie specificul calitativ chiar în fenomenele naturii nevii" (*Despre rolul fizicii și chimiei în cercetarea problemelor de biologie*, în vol. *Dialectica marxistă și științele moderne*, p. 258 și 259).

zica nu poate fi considerată ca o ramură a fizicii. Ea este o știință de colaborare, de contact, de intersecție, care poate fi considerată mai curînd ca o ramură a biologiei [1].

Homeostazia, variabilitatea, creșterea, apărarea, adaptarea, sexualitatea etc. sînt manifestări specifice sistemelor biologice. Procesele și aspectele corespunzătoare se realizează pe baza interacțiunilor chimice și fizice dintre diferite substanțe, un rol central revenind proteinelor și acizilor nucleici. În afară de substanțele macromoleculare amintite, în organismele vii servesc pentru realizarea energogenezei, creșterii, diferențierii, reglării, reproducerii, apărării etc. o mare varietate de substanțe care sînt *diferite* de la un grup de viețuitoare la altul. Această situație reflectă, în felul ei, existența *legilor de sistem*, specific biologice. Aceleași „obiective biologice" sînt atinse uneori, cu ajutorul unor „mecanisme" chimice și fizice diferite.

Interacțiunile din cadrul lumii vii sînt noi, față de cele din lumea nevie, ca *semnificație*. Ele fac parte dintre „mecanismele" *chimice și fizice* ale *vieții*. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că lumea vie cuprinde, ierarhizate, mai multe *tipuri* de sisteme, fiecare cu legile sale specifice, cu contradicțiile sale specifice: celula, organismul, biocenoza etc. În interacțiunile dintre celule intervin alte tipuri de forțe fizice și chimice decît în interacțiunile dintre organele unui individ sau dintre indivizii unei biocenoze, sau altfel dozate. Cu cît influențarea reciprocă a componentelor unui sistem viu se apropie mai mult de tipul transmiterii de informație, cu atît interacțiunile capătă un caracter mai specific. Doi indivizi umani se pot ciocni întîmplător, mișcîndu-se într-un spațiu limitat; dar această interacțiune nu se deosebește esențial de ciocnirea a două corpuri nevii. În schimb interacțiunea de tip psihic dintre ei are un grad înalt de specificitate [2]. Ea are un substrat material [3] bine fundamentat de către cercetările neurofiziologice și neurocibernetice moderne. „Mecanismele" sale sînt fizice și chimice. Dar, în cadrul sistemelor naturale de recepționare și prelucrare a informației, creierul are o poziție deosebită; iar creierul uman este, funcțional mai mult decît anatomic sau metabolic, calitativ deosebit de creierul animal, grație apariției unui nou principiu funcțional cu „*legile sale de sistem*": principiul celui de-al doilea sistem de semnalizare [4].

---

[1] Cf. E. Pop, E. A. Pora, V. Preda și V. Săhleanu, *Biofizica în învățămînt și cercetarea științifică*, în „Tribuna", 1962, nr. 31 și 32.

[2] I. A. Ponomarev, *Cu privire la problema naturii psihicului* în „Anal. rom. sov"., Med. gen., 1960, nr. 6, p. 3.

[3] Cf. Edm. Nicolau și C. Bălăceanu, *Cibernetica*, București, Edit. științifică, 1961.

[4] F. Engels (op. cit., p. 230) a arătat că prin „reducerea" pe cale experimentală a gîndirii la mișcările moleculare și chimice din creier „nu va fi epuizată esența gîndirii". Engels scrie (p. 238): „Fiziologia este, desigur, fizica și mai ales chimia corpului viu, dar totodată ea încetează de a fi numai chimie: pe de o parte sfera acțiunii ei este limitată, iar pe de altă parte tocmai fiindcă este limitată ea se ridică pe o treaptă mai înaltă" (admirabilă exprimare a faptului că legile chimiei sînt subordonate unor *legi de sistem*).

MECANICISMUL BIOLOGIC ŞI BIOFIZICA

Precursorii biofizicienilor de azi au fost iatrofizicienii din secolele XVII-XVIII. Entuziasmaţi de primele succese ale fizicii, doritori de a imprima o orientare materialistă biologiei şi medicinii, iatrofizicienii au asemănat organele unui organism cu maşini simple (pîrghii, scripeţi, pompe, foale, resorturi etc.), cu dispozitive care efectuează „operaţii" fizice (ciururi, site, filtre, foarfeci etc.) şi au dat explicaţii fenomenelor fiziologice, explicaţii bazate insuficient pe fapt, în termenii acelei ramuri a fizicii care era cea mai dezvoltată în acea vreme: mecanica. Se ştie că ideea cartesiană a „animalului maşină" a fost extinsă de Lamettrie şi asupra omului [1]. Mecanismul iatrofizicii a eşuat, rămînînd ca prototip al încercărilor principial eronate de a *reduce* formele superioare de mişcare ale materiei, la forme inferioare.

La o examinare mai atentă şi modernă a problemei, direcţia de gîndire a iatrofizicienilor ni se pare demnă de o analiză mai adîncită. A vedea în organismul viu o *maşină* — poate să însemne cel puţin unul dintre următoarele lucruri:

1. A vedea un ansamblu de fenomene şi procese *exclusiv* fizice, sau fizicochimice [2];

2. A vedea un transformator de substanţă şi de mişcare, un „generator de energie";

3. A vedea un dispozitiv în care, din aranjamentul şi alcătuirea pieselor componente, se poate deduce funcţionarea lui;

4. A vedea un dispozitiv în care piesele sînt alcătuite şi aranjate astfel încît să ducă la un rezultat anumit: în care organizarea materiei corespunde unei utilităţi („finalităţi");

5. A sublinia faptul că, printr-o anumită organizare a materiei, pot apărea efecte care nu se întîlnesc spontan în natură;

6. A sublinia aspectul de *sistem*, în care componentele eterogene sînt îmbinate într-un anumit fel, şi nu simplu alăturate sau conglomerate [3];

7. A sublinia aspectul de sistem *unitar*, în care elementele componente nu pot fi înţelese decît prin raporturile la întreg, iar ansamblul depinde de fiecare element în parte şi de interacţiunea lor.

„Mecanicismul", aşa cum este în general înţeles în filozofie, înseamnă filozofia *reducţionistă* care nu ţine seama de specificul calitativ al diferitelor forme de mişcare ale materiei. Asemănarea organismului cu o maşină nu este echivalentă totdeauna cu o interpretare reducţionistă.

Nu este permis să neglijăm faptul că maşinile sînt *sisteme* şi că ele sînt sisteme construite de om; deci, în ordine istorică, ele sînt *ulterioare* apariţiei vieţii; în ordine evolutivă, ele sînt un produs indirect *al vieţii* (prin intermediul societăţii). Cînd ne referim la una sau la alta dintre for-

---

[1] Lamettrie, *Omul-maşină*. Trad. Gh. Brătescu, Edit. ştiinţifică, 1960.

[2] Frank şi Enghelgardt denunţă, sub eticheta de „primitivizare mecanicistă"., reducerea complexului la simplu, făcînd abstracţie de specificul *sistemului*, interpretînd rezultatul ca pe o sumă (o.c., p. 256—258).

[3] Despre sisteme şi agregate, cf. R. Rochhausen, în vol. *Naturwissenschaft und Philosophie*, Berlin, 1960, Akademie-Verlag, p. 305.

mele de mişcare ale materiei, trebuie să avem în vedere în primul rînd manifestările sale *naturale*. Tehnica înseamnă o ordine artificială a lucrurilor, în care intervine acţiunea conştientă a omului, care cunoaşte şi *stăpîneşte* legile naturii. Analiza metodologică a produselor *tehnicii* este diferită de cea cerută de produsele *naturii*.

Invers, analiza obiectelor şi proceselor din natura vie ne dezvăluie o uriaşă bogăţie şi varietate de „mecanisme" fizico-chimice, care asigură viaţa organismelor (şi, în general, a sistemelor vii). Aceste „mecanisme" pot fi asimilate cu intervenţiile diferitelor tipuri de maşini. Ele au *anticipat* deci, în mare măsură, performanţele maşinilor noastre, principiile lor de funcţionare. Bineînţeles, este absurd să căutăm în organismele vii dispozitive „echivalente", prototipuri sau arhetipuri pentru toate variantele maşinilor noastre: organismele vii au realizat ceea ce era necesar pentru mişcarea biologică şi cu mijloacele „tehnologice" la îndemîna lor (substanţe chimice macromoleculare sau putînd alcătui mase compacte, membrane şi fibre etc.). Dar, mai ales în sectorul maşinilor cibernetice, dispozitivele biologice pot fi o sursă de inspiraţie pentru ingineri, idee care este una dintre tezele fundamentale ale bionicii [1].

Ce deosebeşte un „mecanism" biologic intim, explicat cauzal de către fizică şi chimie, de o performanţă tehnică? Integrarea sa într-un sistem biologic, *semnificaţia* pe care o are în cadrul unui sistem biologic reprezintă o primă notă distinctivă.

O a doua notă distinctivă este întrepătrunderea foarte intimă a fizicii şi chimiei, în realizarea unei performanţe *fiziologice*. O electrocardiogramă (rezultatul unei explorări biofizice) este foarte instructivă din acest punct de vedere. Ea exprimă variaţii de potenţial în urma depolarizării şi repolarizării electrice a fibrei cardiace. Depolarizarea înseamnă excitaţie şi permite un schimb de ioni între interiorul şi exteriorul celulei, o *renivelare* a concentraţiei acestora, care condiţionează contracţia. Repolarizarea înseamnă denivelare de concentraţie ionică, ceea ce cere energie chimică, rezultată din metabolism. Denivelarea introduce o eterogeneitate structurală, o anumită „ordine"; ea creşte deci *informaţia structurală* a sistemului. Creşterea totală este uriaşă, deoarece se petrece în milioane şi milioane de unităţi celulare.

Această întrepătrundere intimă a fizicii şi chimiei [2] reflectă proprietăţile fizico-chimice ale *materiei* vii, ai cărei constituenţi de bază sînt proteinele. Tehnica nu a folosit încă, pentru scopurile sale, un material atît de versatil şi de complex cum sînt proteinele. Rădăcinile diferitelor comportări caracteristice ale sistemelor vii trebuie căutate în proprietăţile proteinelor.

Se ştie că pentru unele sau altele dintre aspectele caracteristice vieţii se găsesc analogii şi în natura nevie sau în tehnică. Analogiile constituie între anumite limite *modele* ale sistemelor vii[3]. Nu găsim însă

---

[1] Bionica îşi propune realizarea unor dispozitive tehnice după principiile funcţionale din organismele vii.

[2] Cf. Engels, (*op. cit.*, p. 233): „Organismul... e unitatea cea mai înaltă, care întruneşte într-un singur tot mecanica, fizica şi chimia şi în care această trinitate este inseparabilă".

[3] Cf. V. Săhleanu, *Valoarea gnoseologică a modelelor şi a metodei modelării*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5, p. 1 221.

reunite în același model decît prea puține dintre aspectele caracteristice vieții. Putem porni în modelare de la comportări fragmentare sau de la legi de sistem. Dar *unitatea* acestor aspecte în sistemele vii este dată de către specificul calitativ al substanțelor constitutive și în primul rînd de către proteine. Dacă legile de sistem au o relativă autonomie față de *natura concretă* a sistemelor, sistemele vii n-au putut apărea decît pe baza proprietăților chimice și fizice ale proteinelor. Aceste proprietăți au condiționat apariția primelor sisteme deschise protobiotice (coacervatele) și organizarea atît de particulară a sistemelor vii[1].

Este organismul viu o mașină? Interpretarea „mecanicistă" a comparației „organism viu-mașină" greșea și prin subestimarea importanței întrepătrunderii biofizicii și biochimiei. Mecanicismul metafizic deschidea porțile idealismului: mașina tehnică de tip fizic este un ansamblu rigid de piese, care a fost construit cîndva de către un constructor, pe baza unui plan rațional. Interpretarea materialist-dialectică ne permite să concepem evoluția istorică obiectivă a sistemelor vii.

НЕКОТОРЫЕ ФИЛОСОФСКИЕ ВОПРОСЫ БИОФИЗИКИ

РЕЗЮМЕ

Биофизика принадлежит к наукам, перед которыми открыты большие перспективы и развитие которых является объективной необходимостью для теории и главным образом для практики (для медицины, агробиологии, пищевой промышленности и т.д.). С исторической точки зрения развитие этой «контактной науки" долгое время происходило благодаря спорадическим усилиям; зато ее теперешнее мощное и быстрое развитие вызвано крупными успехами биологии и физики.

В связи с определением физики делается обзор ее вековых связей с химией. При анализе соотношений физики с химией учитывается существование материальных систем различного порядка (частицы, атомы, молекулы) и их взаимодействие. На основании этого анализа автор указывает, что для биофизики являются существенными некоторые разделы физики, которые, собственно говоря, не занимаются изучением «физических» форм движения материи. С другой стороны, нужды биологии требуют от биофизики направления, которое в одинаковой мере охватывало бы вопросы механики, вопросы энергетики, вопросы строения материи, вопросы теории систем. Отсюда вытекает, что биофизика не является лишь экспериментальной наукой. Она не может быть отождествлена с экспериментальной физикой, примененной к биологии, или с методикой и методологией физического эксперимента в качестве придатка или помощника биологии. Биофизика является теоретической

[1] Pe scurt, biofizica actuală tinde să depășească reducționismul și prin studiul structurilor specifice *la nivel molecular*.

наукой, включающей и математическую дедукцию. Она в большой степени является общей теорией живых систем и организации материи и энергии.

Живые системы суть системы открытые, автоматические и т.д. Рассматривая подобные характеристики, автор намечает понятие «закона системы» и в связи с этим подчеркивает значение кибернетики для биофизики.

Автор считает, что по своему современному направлению биофизика должна исследовать обмен энергии в живых системах с двух точек зрения: с точки зрения классической энергетики (энергия, рассматриваемая как способность производить работу, субстрат форм проявления жизни) и с точки зрения современной теории информации и кибернетики (энергия, рассматриваемая как носитель сигнала, команды).

Таким образом, специфическое направление биофизики означает изучение физических «механизмов» *жизни*, изучение способа, при помощи которого жизнь «использует» физические механизмы для осуществления своего сохранения, роста, воспроизведения, размножения в пространстве и увековечивания во времени. Следовательно, здесь мы имеем дело с конкретным «подчинением» законов физического движения законам биологической формы движения материи. Значит, биофизика не может иметь исключительного права на использование законов и понятий своей науки — «покровительницы», которой является физика; для того, чтобы понять значение изучаемых ею процессов и явлений она нуждается в законах и понятиях биологии. Поэтому биофизика не может считаться отраслью физики. Она является наукой, основанной на сотрудничестве, контактах, пересечении, которую скорее можно считать отраслью биологии.

Физические объяснения биологических процессов необходимы, так как они представляют их причинный анализ. Что касается аналогии между организмом и машинами, то она может быть или не быть механистической (редукционистской), в зависимости от того, делаем ли мы упор на *природу* происходящих в машине явлений или же на *системный* характер машины.

В живых организмах в отличие от созданных техникой машин мы встречаем очень тесное взаимопроникновение химических и физических явлений. Оно объясняется частными свойствами протеинов. В этих свойствах нужно искать элемент, благодаря которому стало возможным образование живых *систем* и их эволюция и который представляет собой основу единства всех специфических сторон жизни, могущих быть неполностью и лишь частично *моделированными* на неживых системах.

Диалектико-материалистическое понимание живого организма, указывается в заключении, дает нам возможность правильно понять объективное историческое развитие живых систем.

PROBLÈMES PHILOSOPHIQUES DE LA BIOPHYSIQUE

RÉSUMÉ

La biophysique fait partie des sciences devant lesquelles s'ouvrent de vastes perspectives, et dont le développement est une nécessité objective pour la théorie et surtout pour la pratique (médecine, agrobiologie, industrie alimentaire, etc). Au point de vue historique le développement de cette science «de contact» a été dû, pendant longtemps, à des contributions sporadiques, tandis que son développement actuel, ample et rapide, est déterminé par les grands progrès de la biologie et de la physique.

Quant à la définition de la physique, ses liens séculaires avec la chimie sont passés en revue. Les rapports entre la physique et la chimie sont analysés en tenant compte de l'existence des systèmes matériels de différents ordres (particule, atome, molécule) et des interactions de celles-ci. Sur la base de cette analyse, l'auteur montre que certains secteurs de la physique qui ne sont pas proprement affectés à l'étude des formes «physiques» de mouvement de la matière sont cependant fondamentaux pour la biophysique. D'autre part les exigences de la biologie imposent à la biophysique une orientation comprenant également des problèmes de mécanique, d'énergétique, de structure de la matière, de théorie des systèmes. Il en résulte que la biophysique n'est pas une science uniquement expérimentale. Elle ne peut être identifiée avec la physique expérimentale appliquée à la biologie, ou avec l'ensemble des méthodes et la méthodologie de l'expérience physique — comme annexe ou comme auxiliaire de la biologie. La biophysique est aussi une science théorique, et même déductive-mathématique. Elle est, en grande mesure, une théorie générale des systèmes vivants et de l'organisation de la substance et de l'énergie.

Les systèmes vivants sont des systèmes ouverts, des systèmes automatiques, etc. En discutant de telles caractéristiques, l'auteur esquisse la notion de «loi de système», en soulignant à cet égard l'importance que présente, pour la biophysique, la cybernétique.

L'auteur considère que, dans son orientation moderne, la biophysique doit considérer les échanges d'énergie dans les systèmes vivants sous un double aspect : sous l'aspect de l'énergétique classique (l'énergie considérée comme la capacité d'effectuer un travail, comme le substratum des formes de manifestation de la vie) et sous l'aspect moderne, celui de la théorie de l'information et de la cybernétique (l'énergie considérée comme porteur de signal, de commande).

Ainsi, le but de la biophysique est d'étudier les «mécanismes» physiques *de la vie*, le mode dont la vie «se sert» de mécanismes physiques afin de réaliser sa propre conservation, sa croissance, sa reproduction, sa multiplication dans l'espace et sa perp tuation dans le temps. Il s'agit donc d'une «subordination» concrète des lois du mouvement physique, des lois de la forme biologique du mouvement de la matière. Par conséquent, la biophysique ne peut pas utiliser exclusivement les lois et les notions de sa science «tutélaire», à savoir la physique ; pour comprendre la

signification des processus et des phénomènes qu'elle étudie, elle a besoin des lois et des notions de la biologie. C'est pourquoi la biophysique ne peut être considérée comme une branche de la physique. Elle est une science de collaboration, de contact, d'intersection, qui plutôt pourrait être considérée comme une branche de la biologie.

Les explications physiques des processus biologiques sont nécessaires, car elles constituent une analyse causale de ces processus. Et pour ce qui est de l'analogie entre l'organisme et les machines, celle-ci peut être mécaniste (réductionniste) ou non, suivant que l'on mettra l'accent sur la *nature* des phénomènes qui se déroulent dans les machines, ou sur l'aspect de *système* de la machine.

Dans les organismes vivants, à la différence des machines réalisées par la technique, on se trouve en présence d'une interpénétration très étroite des phénomènes chimiques et des phénomènes physiques. Celle-ci s'explique par les propprétés particulières des protéines. C'est dans ces propriétés qu'il faut chercher l'élément qui a permis la constitution des *systèmes* vivants et leur évolution, élément qui représente la base de l'unité de tous les aspects spécifiques de la vie, aspects qui ne peuvent qu'imparfaitement et partiellement être *modelés* sur des systèmes non vivants.

La compréhension matérialiste-dialectique de l'organisme vivant, conclut l'auteur, permet de concevoir avec justesse l'évolution historique objective des systèmes vivants.

GHEORGHE ȘINCAI, ÎNVĂȚAT ȘI GÎNDITOR ILUMINIST

DE

ION LUNGU

II. IDEILE LINGVISTICE ȘI ISTORICE-SOCIALE

Colaborarea și prietenia dintre Gheorghe Șincai și Samoil Micu în perioada vieneză s-a concretizat, pe tărîm științific, în lucrarea lor comună *Elementa linguae daco-romanae, sive valachicae* (1780), operă importantă pentru definirea poziției ideologice-politice a celor doi cărturari și pentru înțelegerea mai justă a curentului latinist din secolul următor. Concepută, pe plan lingvistic, ca o justificare teoretică a inițiativei întreprinse de Samoil Micu prin publicarea *Cărții de rogacioni* (1779) cu alfabet latin, gramatica de la Viena cuprindea, de fapt, un întreg program de reformare a limbii [1].

c) LATINISMUL LINGVISTIC ȘI ISTORIC AL LUI GHEORGHE ȘINCAI

Apărută la începutul domniei lui Iosif al II-lea, de care o parte din iluminiștii epocii legau multe speranțe, *Elementa linguae daco-romanae*, deși reprezintă forma extremă a latinismului lingvistic susținut de Șincai și Micu, urmărește în primul rînd un scop politic. După cum se poate constata din scrierile lor ulterioare, cei doi învățați nu și-au aplicat principiile formulate în această gramatică. În acea perioadă, ei erau convinși că dovezile lingvistice și istorice pe care le oferă *Elementa* pot contribui la cîștigarea lui Iosif al II-lea și a vîrfurilor absolutiste în favoarea revendicărilor politice și culturale ale românilor din Transilvania. Era vorba de demonstrarea latinității, pe care ei o considerau esențială în această privință. Iosif al II-lea (de altfel ca și alți monarhi habsburgi) se intitula

[1] Pentru amănunte, vezi : Ion Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samoil Micu*, în *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 137—152.

doar „împărat roman", iar a face parte din urmaşii direcţi ai vechilor stăpînitori ai Romei reprezenta, pe atunci, un adevărat titlu de nobleţe.

Cel care stabilise, pentru prima dată în Transilvania (în dietă şi în sinodul de la Blaj), o corelaţie foarte strînsă între „nobleţe" şi „romanitate" fusese episcopul unit Inocenţiu Micu-Klein. Pe această linie, Gheorghe Şincai şi Samoil Micu nu făceau altceva decît să reia şi să dezvolte în alţi termeni consideraţiile formulate de predecesorul lor, încercînd totodată să le sprijine cu argumente istorice şi lingvistice. Demersul teoretic întreprins de Inocenţiu Micu consta, în esenţă, în alterarea unor noţiuni fundamentale („nobleţea" şi „dreptul primului ocupant") ale concepţiei juridice-politice feudale, dominantă în acea epocă, în sensul revendicărilor naţionale. Astfel, din atribut acordat exclusiv membrilor clasei feudale dominante, „nobleţea" devine, pentru episcopul unit, o calitate principală a unui popor viteaz, cum fuseseră şi erau încă socotiţi romanii, iar privilegiile izvorîte din „dreptul primului ocupant" nu se mai restrîngeau la moşiile donate de regi supuşilor lor, ci se extindeau la teritoriile cucerite de respectivul popor viteaz, ale căror beneficiar devenea. În felul acesta, drepturile romînilor din Transilvania asupra teritoriului cucerit odinioară de romani era condiţionat, în primul rînd, tocmai de dovedirea „latinităţii" lor. Inocenţiu Micu-Klein trăsese şi concluziile corespunzătoare: 1) romînii, ca urmaşi direcţi ai romanilor, au o „nobleţe" exemplară şi 2) romanii fiind „primii" cuceritori ai Daciei, urmaşii acestora trebuie să se bucure şi de privilegiile „primului ocupant". Ceea ce rămînea încă de dovedit, în condiţiile în care romînii încetaseră de mult să fie socotiţi stăpîni ai pămîntului locuit, era menţinerea neîntreruptă a vechilor cuceritori pe teritoriul Daciei. Primele două raţionamente nu au fost respinse în general, de exponenţii ideologici-politici ai claselor dominante. Puţini dintre adversarii revendicărilor social-politice ale romînilor din Transilvania ajungeau să pună la îndoială „nobleţea" romanilor şi privilegiile de care ar trebui să se bucure aceştia ca „primi ocupanţi". Mai greu le era să recunoască originea latină a romînilor. Ceea ce respingeau ei însă în mod hotărît, în special istoricii naţionalişti (saşi şi unguri), era „continuitatea" romanilor în Dacia. În definitiv, părăsirea Daciei de către romani şi revenirea ulterioară a urmaşilor lor pe acest teritoriu cereau posibilitatea existenţei unor alţi „primi ocupanţi", justificînd astfel situaţia juridică statuată în convenţia feudală „*unio trium nationum*", potrivit căreia romînii erau consideraţi ca o populaţie „tolerată". Faptul acesta merită să fie subliniat, fiindcă el explică atît eforturile depuse de reprezentanţii Şcolii ardelene spre a demonstra „latinitatea" şi „continuitatea" romînilor, cît şi disputa îndelungată (de aproape două secole) în jurul aşa-zisei probleme a „continuităţii" romanilor în Dacia, purtată de istoricii naţionalişti saşi, romîni şi unguri.

Apărînd la Viena şi în limba latină gramatica lui Şincai şi Samoil Micu nu avea decît indirect un caracter polemic. Prin lucrarea lor comună, cei doi cărturari încercau să demonstreze, în ultimă instanţă, nedreptatea ce li se face romînilor din Transilvania neacordîndu-li-se drepturi egale cu păturile privilegiate ale imperiului, din moment ce ei sînt continuatorii direcţi ai vechilor romani — stăpînii de altădată ai lumii. De aceea, atît

în prefață (sub aspect istoric), cît și în gramatica propriu-zisă (din punct de vedere lingvistic), accentul cade pe sublinierea „purității" latine a romînilor. Se fac, de pildă, trimiteri la „mărturii" (*testimonia*) din care ar rezulta că Traian, ocupînd Dacia, ar fi stîrpit complet populația băștinașă, aducînd în locul ei exclusiv coloniști latini de la Roma și din Peninsula Italică. Pretinsa exterminare a dacilor era invocată în scopul de a sugera că romînii nu reprezintă un popor „romanic" oarecare, apărut din amestecul cuceritorilor cu niște „barbari", ci sînt urmașii direcți ai romanilor. În plus, Șincai și Samoil Micu credeau că, punînd în acești termeni problema romanizării Daciei, pot explica mai ușor menținerea unei populații latine în această parte și după retragerea de către Aurelian a armatei și administrației romane în sudul Dunării. Pentru că, spun ei, chiar dacă au plecat armata și administrația, majoritatea locuitorilor a rămas, fiind legată de sol prin condițiile economice. De altfel, de agricultori aveau nevoie și popoarele migratoare — adaugă ei — , fiindcă acestea erau războinice și nu se îndeletniceau cu cultivarea pămîntului. Șincai și Micu uită însă că aceste considerații raționale vin în contradicție flagrantă cu presupusa stîrpire completă a dacilor și colonizarea integrală a noii provincii. Pe cît se vede, și logica era valorificată numai în măsura în care sprijinea punctul lor de vedere. Poziția este comună ambilor cărturari, fiindcă, deși prefața în care sînt expuse aceste idei poartă numai semnătura lui Șincai, el ține să precizeze că la baza concepției formulate a stat o lucrare istorică a lui Samoil Micu (*Despre începutul romînilor din Dacia*, pierdută ulterior). Șincai avea, de asemenea, o lucrare istorică (pierdută și aceasta), *Dialog despre romîni*, după cum afirmă el însuși în *Chronică* [1].

Angajați în susținerea „purității" latine pe tărîm istoric, Șincai și Samoil Micu se simt obligați să se mențină pe o poziție corespunzătoare și în domeniul lingvisticii. Astfel, în locul unei gramatici a limbii poporului, ei prezintă, de fapt, o demonstrație a asemănării, mergînd uneori pînă la identitate, dintre „latina" vorbită în timpul lor de romîni și latina clasică (literară) a vechilor romani. Deși, sub aspectul formal, *Elementa* se împarte în *Etimologie*, *Sintaxă* și *Ortografie*, ea reprezintă mai degrabă o fonetică latinizantă, prin care se încearcă justificarea introducerii alfabetului latin și a unei ortografii etimologice extremiste, decît o gramatică propriu-zisă. Drept urmare, cuvintele românești, în forma în care sînt ortografiate de ei, devin de neînțeles pentru necunoscătorii limbii latine. De exemplu: *gheață*, *muiere*, *om*, *oameni*, *cal*, *băteam*, *cînd*, *cum* se transformă în: *glacie*, *muliere*, *homeni*, *cavall*, *batevam*, *quand*, *quale*, *quum*.

Dar, oricît s-au străduit ei să dovedească „puritatea" latină a limbii romîne, limba însăși îi contrazicea. Cuvintele nelatine, îndeosebi bogatul lexic slav al limbii romîne, nu puteau fi trecute cu vederea, după cum nu puteau fi neglijate nici modificările însemnate suferite de cuvintele de origine latină. De aceea, în prefață, pe lîngă tezele menționate pînă acum, Șincai introduce și explicații cu privire la existența lexicului nelatin, la

[1] „...*Am fost scris în dialogul, pre carele voiam a-l tipări cu Grammatica cea românească" (ei nu m-au îngăduit fensura curței cei împărătești de la Vienna...*" (vol. I, p. 243).

„*stîlcirea*" (denumire sub care este desemnat procesul de dezvoltare a limbii) cuvintelor latine şi folosirea alfabetului cirilic. Ca susţinători ai „purităţii" latine, Şincai şi Micu nu admit, firesc amestecul populaţiei daco-romane cu slavii. Spre a nu veni în dezacord complet cu faptele istorice, ei acceptă însă o influenţă puternică a popoarelor migratoare asupra „romanilor" din Dacia. Deşi foarte importantă pentru istoria ulterioară a poporului romîn (în funcţie de aceasta explică Şincai atît decăderea social-politică a romînilor, cît şi „îmbolnăvirea" limbii), influenţa popoarelor migratoare este considerată exterioară, am spune mecanică. Mai mult, în procesul de diferenţiere a limbii romîne de cea latină, convieţuirea cu slavii şi, în general, cu popoarele care au trecut peste teritoriul Daciei este pusă pe acelaşi plan cu separarea bisericii de răsărit de cea de apus şi cu introducerea slavonei ca limbă a cultului ortodox.

Neînţelegînd dezvoltarea socială, cu legile ei obiective, cei doi cărturari au o concepţie metafizică, idealist-raţionalistă, asupra formării limbii şi poporului romîn. Iluzia lor idealist-raţionalistă merge pînă la neglijarea caracterului ireversibil al procesului istoric, avînd convingerea că, o dată cunoscînd cauzele unor fapte şi găsind „remediul" înlăturării lor, lucrurile vor putea fi restabilite în forma iniţială, potrivit axiomei: *sublata causa, tollitur efectus*. Pe această linie, ei şi propun măsuri pentru „vindecarea" limbii: adoptarea alfabetului latin (acţiune începută, după cum se ştie, de Micu în *Cartea de rogacioni*); introducerea unei ortografii etimologice extremiste (expusă în *Elementa*) şi înlocuirea cuvintelor nelatine cu altele din latina literară, avînd drept călăuză un dicţionar latin-romîn şi romîno-latin (la întocmirea căruia va lucra Samoil Micu, dar pe care nu-l va termina). Acest program de reformare a limbii reprezintă latinismul romînesc în forma cea mai radicală, pe care Samoil Micu şi Gheorghe Şincai l-au părăsit ulterior, dar pe care l-au reluat latiniştii din secolul al XIX-lea (îndeosebi I. Massim şi A. Treboniu-Laurian). Experienţa de viaţă, munca de cercetare istorică şi de propagandişti ai iluminismului, apropierea tot mai organică de aspiraţiile maselor populare au contribuit din plin la orientarea lor spre o concepţie mai înaintată asupra lumii, care, deşi idealist-raţionalistă în ansamblu, prezintă şi aproximări în direcţia înţelegerii materialist-mecaniciste a unor lucruri şi fenomene, inclusiv din domeniul societăţii.

Samoil Micu va traduce lucrări de filozofie wolffiană (*Logica*, *Etica şi politica* etc. de Baumeister) într-o limbă accesibilă (şi cu alfabet cirilic), în care neologismul este folosit cu multă precauţie şi în care efortul de a găsi corespondenţe în graiul vorbit de mase pentru termenii de specialitate ni se pare de-a dreptul impresionant. Pe cărturarul din Sad îl stăpîneşte tot mai puternic dorinţa de a fi înţeles de masele largi. „Bunăvoinţa" împărătească şi alegerea unui episcop unit favorabil luptei de emancipare naţională s-au dovedit iluzorii. Deşi principala sa operă istorică (*Istoria, lucrurile şi întîmplările romînilor...*) o redactase în latineşte, acum trece la întocmirea unui compendiu în limba romînă (*Scurtă cunoştinţă a istoriei romînilor*), pe care îl expune în graiul vorbit de mase şi cu caractere cirilice. Din aceasta din urmă şi publică începutul în *Calendarul de la Buda*. Nu mai vorbim de Şincai, care, în această perioadă (după cum s-a putut vedea

în prima parte a studiului de faţă), a dus o muncă de popularizare a cunoştinţelor ştiinţifice şi a lucrat la *Chronica* sa, scrisă, de asemenea într-o limbă accesibilă publicului larg.

Ceea ce solicită încă precizări se leagă de paternitatea gramaticii. În ediţia din 1780 se indica pe foaia de titlu a lucrării, că ea a fost „*composita*" de Samuel Klein de Sad şi „*locupletata vero, et in hunc ordinem redacta*" de Georgiu Gabriel Şincai. În 1805 (Viena), *Elementa* apare în ediţia a II-a, substanţial schimbată şi purtînd numai semnătura lui Şincai. Este adevărat, în această vreme Şincai o ducea foarte greu şi e posibil ca Micu să-i fi cedat drepturile sale de autor. Fapt este însă că această nouă ediţie a gramaticii renunţă la „purismul" latin, inclusiv la principiul etimologic. Renunţă şi la programul de „însănătoşire" a limbii, pledînd totuşi pentru alfabetul latin, dar apreciindu-l şi pe cel cirilic, pe care îl numeşte „strămoşesc". În prefaţă, Şincai, anunţă că pregăteşte o gramatică „illiricovalachică" (cu litere cirilice), în care se va ocupa de limba vorbită de popor [1]. În ce priveşte ortografia, schimbarea produsă este concludentă. Astfel, dacă în prima ediţie se afirmă şi se aplică un etimologism de-a dreptul absurd, în ceea de-a doua apropierea de ortografia fonetică este împinsă uneori chiar mai departe decît în scrierea noastră de astăzi. Spre ilustrare, citäm, după D. Popovici [2], cîteva cuvinte în transcriere paralelă (ediţiile 1790 şi 1805):

1780:	*1805:*
cane	câne
muliere	muiere
ell, eli	iel, iei
fili	fii

Ca unul ce studiase la Roma, Şincai acordă mare importanţă ortografiei folosite de italieni. El şi indică de altfel modelul urmat atunci cînd arată că, în cazul lui *ce, ci, ge, gi* e bine să se scrie „*more Italorum*". Acest fapt nu-l împiedică, bineînţeles, să formuleze şi rezerve faţă de ortografia italiană, preferînd în cazul lui *g* dur ortografia „*more Gallorum*" [3]. Apropiindu-se tot mai mult de înţelegerea limbii ca mijloc de comunicare între oameni, Şincai se străduieşte să asigure o ortografie cît mai adecvată pronunţării şi sensului cuvintelor. Astfel, într-o scrisoare către Lipszky (*Epistola Georgii Şincai de Eadem ad spectabilem et clarissimum virum Ioannem de Lipszky*, 1804), etimologistul extremist din 1780 propune acum extinderea ortografiei de „tip italian" şi pentru *che, chi, ghe, ghi* [4]. Reiese deci că Şincai abandonase complet iluzia de reformare latinistă a limbii.

În privinţa latinismului istoric, poziţia lui Şincai este mai complexă, iar schimbările petrecute în convingerile sale, deşi importante, nu se îndepărtează prea mult de tezele formulate în prefaţă la *Elementa* (1780). Demonstrarea „latinităţii" şi a „continuităţii" romînilor în Dacia este

[1] Cf. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii*, vol. III, Bucureşti, 1933, p. 290.

[2] Cf. D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 248.

[3] *Ibidem.*

[4] Cf. D. Popovici, *op. cit.*, p. 249.

reluată atît în răspunsul pe care îl dă istoricului sas Eder, care se ridicase împotriva memoriului din 1791 (*Supplex libellus Valachorum*), cît şi în opera sa istorică principală, *Chronica*. Accentul principal cade însă acum pe dovedirea „continuităţii", contestată de Eder, Engel şi de alţi istorici ai vremii. Folosind nenumărate mărturii istorice, pe care le confruntă unele cu altele, întregind informaţiile scrise cu supoziţii logice, Şincai duce o polemică susţinută în această problemă. Este adevărat că de data aceasta (ne referim la *Chronică*) istoricul nu mai pomeneşte de „*stîrpirea completă*" a dacilor (vorbeşte chiar în termeni elogioşi despre ei) şi nu respinge eventualele amestecuri ale populaţiei daco-romane cu elemnte provenite din popoarele migratoare. Şincai emite chiar ipoteza că, secole de-a rîndul, populaţia daco-romană din Dacia a purtat denumirea diverselor popoare migratoare care au dominat-o (pecenegi, cumani etc.), ceea ce explică, după părerea lui, faptul că romînii nu sînt menţionaţi ca atare în cronicile vremii. El subliniază totodată că detractorii „continuităţii" recurg, în general, la interpretarea răuvoitoare a acestei împrejurări. Pentru Şincai, romînii nu mai reprezintă pe romanii de odinioară, ci un popor nou, romanic, la fel cu italienii, francezii etc.

În anticritica adusă lui Eder (*Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder in supplicem libellum Valachorum Transsylvaniae*), redactată în limba latină, istoricul vine în apărarea revendicărilor formulate în memoriul înaintat lui Leopold al II-lea, respingînd cu vehemenţă teza istoricului sas Eder, potrivit căreia romînii ar fi fost aduşi ulterior din sudul Dunării şi, ca atare, nu ar fi îndreptăţiţi la egalitate cu păturile privilegiate. Istoricul romîn combate, punct cu punct, tezele eronate susţinute de fostul său coleg în domeniul învăţămîntului.

Comentînd diferitele evenimente istorice în care romînii şi-au înrăutăţit situaţia, Şincai deplînge nu o dată, plin de indignare, starea în care au decăzut aceştia. De pildă, în legătură cu întîmplările petrecute în Moldova la 1563, el scrie: „*Vai neamului romînesc şi iarăşi vai! carele uitîndu-şi vita şi seminţa, geame supt jugul altor neamuri... deşteaptă-te, drept aceia, o iubit neamul meu, şi ai minte!*" [1].

Referirea la „gloria romană" şi la trecutul strămoşilor are un scop propagandistic, pe care îl întîlnim şi la Samoil Micu, şi trebuie să-l intrerpretăm în sensul aprecierilor făcute de Marx în legătură cu reprezentanţii burgheziei ascendente. În acest sens, K. Marx arăta în *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*: „*Tradiţia tuturor generaţiilor moarte apasă ca un coşmar asupra mintii celor în viaţă. Şi chiar atunci cînd par preocupaţi să se revoluţioneze pe ei şi lucrurile, să creeze ce n-a mai fost, tocmai în asemenea epoci de criză revoluţionară cheamă cu teamă în ajutorul lor spiritele trecutului, împrumută de la ele numele, lozincile de luptă, costumul, pentru a juca, în această travestire venerabilă şi cu acest limbaj împrumutat, noul act al istoriei universale*" [2]. Referindu-se concret la eveni-

[1] *Chronica*, vol. II, ed. a II-a Bucureşti, 1886, p. 337—338.

[2] K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a 2-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 243 (Subl. ns.)

mentele istorice, întemeietorul socialismului ştiinţific precizează: „... Protagoniştii, ca şi partidele şi masa vechii revoluţii franceze, au îndeplinit, în costume romane şi cu fraze romane, sarcinile epocii lor" [1]. Sau, ceva mai departe K. Marx conchide: „Învierea morţilor a servit deci în acele revoluţii pentru a glorifica noile lupte, nu pentru a le parodia pe cele vechi, pentru a exagera în imaginaţie sarcina dată, nu pentru a da înapoi în faţa rezolvării ei în realitate..." [2].

Cele spuse de Marx în legătură cu burgheziile apusene sînt valabile, credem, şi pentru burghezia romînă din Transilvania. Natural, trebuie ţinut seama de condiţiile istorice concrete, de particularităţile locale. Astfel, în timp ce în calea afirmării burgheziilor apusene piedica principală o constituia puterea feudalilor proprii, iar „eroii" romani erau chemaţi să dărîme regalitatea şi dominaţia politică a aristocraţilor, drumul tinerei burghezii romîne era barat în special de feudalii naţiunii dominante (la rîndul lor subordonaţi faţă de statul absolutist austriac) şi eroii romani erau invocaţi ca forţă conducătoare a unei naţiuni care trebuia să se afirme ca atare.

„Latinitatea" şi „continuitatea" romană în Dacia nu reprezentau deci simple argumente lingvistice şi istorice, ci lozinci propagandistice importante, în stare să mobilizeze la acţiuni politice de prim ordin: lupta pentru emanciparea naţională şi pentru crearea unui stat propriu independent. „Dacia Romană" simboliza, pentru Şincai şi pentru ceilalţi exponenţi ai Şcolii ardelene, momentul istoric în care populaţia daco-romană din Transilvania avusese un rol hotărîtor în viaţa social-politică, bucurîndu-se de drepturi depline asupra teritoriului pe care se afla. Tocmai de aceea eforturile cărturarului transilvănean se îndreptau în primul rînd spre trezirea conştiinţei propriilor „compatrioţi" asupra faptului că nu sînt decît „vechii romani" ajunşi într-o situaţie deplorabilă, din care trebuie să iasă cît mai neîntîrziat. Aceasta şi este sensul ideologic mai profund al latinismului istoric profesat de Şincai atît în lucrările anterioare, cît şi în *Chronică*, şi numai sub acest aspect poate fi înţeles cu adevărat sensul polemic al activităţii sale iluministe.

d) *Concepţia istorică.* Şincai a rămas în conştiinţa posterităţii ca istoric, numele său fiind legat de *Chronica romînilor...* [3], în care a adunat truda sa de o viaţă întreagă. Mii de autori vechi sau contemporani cu el, documente de arhivă şi interpretări teoretice din cele mai diverse sînt puse la contribuţie spre a fundamenta dreptul la viaţă şi la libertate a poporului din care făcea parte.

Cărturarul transilvănean şi-a intitulat lucrarea modest *Chronică*, deşi a încercat să înmănuncheze în paginile ei tot ce se referea, într-un fel

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *op. cit.*, p. 244.

[2] *Ibidem*, p. 245.

[3] Titlul complet sub care a fost editată este: *Chronica romînilor şi a mai multor neamuri* (încît) *au fost date aşa de amestecate cu romînii, cît lucrurile şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înţeles.* Lucrarea poartă de asemenea indicaţia: *Din mai multe mii de autori, în cursul de 34 ani, culese şi după anii de la naşterea Domnului Isus Hristos alcătuite* (de) Gheorghe Şincai de Şinca (Doctorul Filozofiei şi al Theologiei, fostul Director al şcoalelor naţionalnice în toată ţeara Ardealului şi Diortositoriul cărţilor în crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti).

092

sau altul, la trecutul poporului romîn. Într-un anumit sens, el a avut totuşi dreptate. Cum subliniază N. Iorga, „*această operă e din cele mai bogate, din cele mai muncite, din cele mai cinstite ce se pot închipui. E un admirabil repertoriu, o culegere de izvoare din cele mai îmbelşugate, la care se recurge încă şi astăzi şi se va recurge încă multă vreme*" [1]. Valoroasă, pasionantă, cartea lui Şincai nu izbuteşte totuşi să reconstituie istoria poporului romîn în desfăşurarea ei complexă, vie şi tulburătoare. *Chronica* rămîne o mare operă în care este adunat un material extrem de valoros pentru întocmirea unei istorii adevărate, dar în care evenimentele istorice „*samănă tot aşa de puţin cu istoria, cu viaţa adică înviată, pe cît samănă de puţin plantele exotice, uscate şi păstrate în rafturile numerotate ale unei farmacii cu pădurea ecvatorială care le-a produs, în care ele au trăit în lumina dogoritoare a soarelui pline de sevă, de culoare şi de putere*[2].

Dar, în pofida acestor neajunsuri, *Chronica* lui Şincai a însemnat mai mult decît toate cronicile precedente în istoriografia noastră. Nici un fapt şi nici un document nu este invocat numai spre a demonstra erudiţia autorului; totul este folosit spre a răspunde cît mai limpede şi convingător la multele probleme nedezlegate pe care le punea dezvoltarea istorică a poporului său asuprit. Chiar înşirînd citate din miile de autori, Şincai n-a relatat pur şi simplu evenimente, ci a încercat să le descopere cauzele şi sensul înlănţuirii lor. Cu tot respectul său pentru biserică şi pentru suveranii aşa-zişi luminaţi, el nu a îngenuncheat în faţa vreunei instituţii feudale, nici nu s-a străduit să pună într-o lumină favorabilă clasele şi grupurile sociale privilegiate. N-a înţeles motorul dezvoltării sociale, după cum, în general, nu a reuşit să surprindă legităţile obiective ale fenomenelor şi proceselor sociale. A preţuit însă aportul anonim al maselor şi a condamnat cu hotărîre orînduirea care le condamna la exploatare şi asuprire. L-a frămîntat mereu descoperirea adevărului, în triumful căruia crede cu toată pasiunea sa de cărturar patriot şi gînditor înaintat.

Parcurgînd lista (întocmită de Al. Papiu-Ilarianu [3]) lucrărilor istorice consultate, a documentelor de arhivă şi a altor mărturii istorice folosite de Şincai, rămîi surprins de scrupulozitatea ştiinţifică şi de energia cheltuită spre a da răspunsuri drepte, obiective la problemele complicate pe care le ridica o istoriografie încă la începuturile sale. Cronicarii moldoveni şi munteni (de la Ureche pînă la Dimitrie Cantemir şi la stolnicul Cantacuzino), istoricii unguri şi germani (contemporani cu el sau mai vechi), cronicarii şi istoricii francezi, italieni, polonezi, bizantini şi romani, foile îngălbenite de vreme din arhivele romane, vieneze sau pestane, totul este pus să aducă mărturie despre povestea adevărată a unui popor harnic, brav şi înzestrat, dar urgisit de stăpînitori băştinaşi şi străini la o viaţă de cumplită şi revoltătoare mizerie.

Format la şcoli clericale, Şincai nu a putut să înlăture cu totul reminiscenţele providenţialiste în interpretarea faptelor istorice (cel mai adesea, vestigiile concepţiei clericale sînt legate de înseşi izvoarele istorice

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne*, vol. III, Bucureşti, 1933, p. 235.

[2] *Ibidem*.

[3] Al. Papiu-Ilarianu, *op. cit.*, p. 127—134.

folosite). Privită însă în ansamblu, concepţia istorică a lui Şincai, deşi idealistă, este profund laică şi raţionalistă. Faptele şi întîmplările istorice sînt urmărite în determinarea lor naturală şi în înlănţuirea lor logică. Virtuţile popoarelor, ale domnitorilor şi conducătorilor de oşti, împrejurările politice interne şi externe, interesele confesionale, adesea de clasă (fără a fi însă explicitate ca atare) sînt chemate de el să explice cauzele diferitelor evenimente şi schimbări istorice. Chiar dacă pomeneşte uneori de „providenţă" sau divinitate, acestea nu determină, în concepţia sa, mersul istoric concret. Remarcabilă pentru poziţia înaintată a lui Şincai este, de pildă, înţelegerea caracterului de clasă al convenţiei feudale încheiate de păturile privilegiate din Transilvania în timpul răscoalei de la Bobîlna (*unio trium nationum*) : „...*Căci unirea, carea o au făcut nobilii* (*boeri*) *cu saşii şi cu secuii în anul 1437, nu e împotriva a tot neamului romînesc, precum nu iaste nici împotriva neamului unguresc, care de aşiderea nu se numeşte în unirea aceia, ci numai împotriva proştilor* (iobagilor — *I.L.*) *iaste*" [1].

Fiu al epocii sale, Şincai acordă, firesţe, importanţă exagerată, adeseori decisivă, personalităţilor istorice (împăratul Traian, Ştefan cel Mare, Iosif al II-lea etc.) în dezvoltarea socială. Spre deosebire însă de Samoil Micu, care reducea cauzele schimbărilor istorice aproape exclusiv la personalităţi, Şincai nu neglijează nici rolul maselor, nici interesele de clasă ale diferitelor pături sociale.

Şincai este, totodată, primul istoric romîn care subliniază (începînd cu titlul lucrării) interdependenţa istoriei popoarelor care locuiesc pe acelaşi teritoriu sau în aceeaşi zonă geografică. În explicarea succeselor şi insuccesselor în luptele cu turcii, nu o dată subliniază autorul *Chronicii* comunitatea şi divergenţele de interese ale diferiţilor conducători de popoare, legate de situaţia concretă din formaţiile statale respective.

Nu poate fi neglijată nici atenţia acordată de cărturarul transilvănean criticii izvoarelor istorice; adesea recurge la confruntări, dojenindu-i pe „*prea-învăţaţii*" săi contemporani (Engel, Eder etc., nefiind cruţat nici prietenul şi colaboratorul său Samoil Micu) pentru inadvertenţe între explicaţiile şi faptele citate. Desigur, nu totdeauna Şincai izbuteşte să ia o atitudine cu adevărat critică faţă de izvoarele istorice. Nu trebuie uitate însă nici condiţiile în care şi-a desfăşurat munca de documentare şi elaborare ştiinţifică. Cu greu s-ar putea trece, de asemenea, peste un fapt cu totul remarcabil la un istoric romîn de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea; aprecierea domnitorilor şi oamenilor politici în funcţie de consecinţele politicii lor pentru starea materială a maselor populare. Propagandist iluminist, Şincai laudă şi dojeneşte pe protagoniştii principali ai evenimentelor istorice.

Prin informaţia extrem de bogată pe care a folosit-o, prin critica izvoarelor şi interpretarea laică a faptelor şi întîmplărilor istorice, Şincai poate fi considerat un adevărat precursor al istoriografiei ştiinţifice [2].

---

[1] *Chronica*, vol. I, p. 270—271.

[2] Metoda folosită de Şincai, scrie Edgar Quinet, îl aşază pe acesta „au rang des créateurs de la grande école hystorique du dix-neuvième siècle". Ceva mai departe : „Il avait fait pour la Roumanie ce que *muratori* a fait pour l'Italie, les bénédictins pour la France, et ce qui manque encore à plus d'une nation orgueilleuse de son passé et de son présent" (*Les roumains*, în *Œuvres complètes*, Paris, 1857, citat după Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 138).

Perspectiva raționalistă-iluministă îi îngăduie lui Șincai să adîncească uneori împrejurările care condiționează anumite fapte istorice, să încerce să desprindă cauzele lor. Interpretarea idealistă îl împiedică însă să înțeleagă esența procesului istoric, oprindu-se adesea la descrierea evenimentelor și la sesizarea condițiilor neesențiale și, ca atare, neconcludente. Cîteodată, el scrutează mai adînc faptele, surprinzînd ceva din adevărata lor determinare obiectivă. Așa, de pildă, unirea unei părți a ortodocșilor din Transilvania cu biserica Romei nu este limitată de Șincai la pretinse intenții nobile din partea lui Leopold I (cum făcuse Samoil Micu), deși nici acestea nu sînt omise, ci cercetează și dedesubturile ei materiale (legate, la el, totuși numai de confesiuni), interesele catolicilor, fără să ajungă însă la demascarea completă a țelurilor politice urmărite de Habsburgi prin acest act. De altfel, ca josephinist, Șincai nici nu putea să meargă mai departe.

e) *Ideile social-politice.* Ocupîndu-ne de latinismul lingvistic și istoric al lui Șincai, am văzut că în a doua parte a vieții sale cărturarul transilvănean s-a apropiat din ce în ce mai mult de năzuințele maselor populare, militînd pentru trezirea conștiinței lor naționale, încercînd să le însufletească cu idealurile gloriei „strămunilor romani". Cu toate acestea, Șincai nu a alunecat în naționalism, ci a susținut necesitatea înțelegerii între cei oropsiți. Deși condamnă cu vehemență pe asupritorii străini, înglobîndu-i adesea sub denumirea națională colectivă (turci, unguri, polonezi etc.), Șincai nu urăște alte popoare, făcînd distincție între oprimatori și poporul din care fac parte aceștia. De exemplu, după ce critică fără cruțare domnia lui Despot Vodă, el ține să precizeze: „...*Eu așa aspru scriind despre Despot n-am vrut, nici vreau să vatăm vreun neam, că neamurile toate au preț înaintea mea... nu mai să nu fie de năravul lui Despot*" [1]. În privința ungurilor, cărturarul ardelean își exprimă regretul că nu sînt uniți cu romînii, fapt care, după părerea sa, a dus la decăderea comună a celor două popoare. În acest sens, el notează referindu-se la anul 1440: „...*Ungurii cei vestiți mai înainte în toată lumea, de atunci au început a merge înapoi ca racii de cînd s-a despărțit de romîni...*" [2]. În altă parte, respinge părerea contrară: „*Zic unii că și aceia ar fi zis Paul Tomorii despre ardeleni, că ce le trebuie ungurilor romîni la biruință? carea de au fost așa, destul de rău au vorbit, căci ungurii numai pînă atunci au fost pururea biruitori, pînă cînd au fost una cu romînii, iar după ce s-au despărțit de romîni, mai tot rău le-au mers, cum s-au arătat la anii de mai înainte*" [3].

E adevărat, există unele pasaje în care, ocupîndu-se de situația romînilor din Transilvania, Șincai se ridică împotriva stăpînirii ungurilor, fără să facă precizările necesare, deși nu este exclus să le fi subînțeles. Asemenea scăderi subliniază limita de clasă și istorică a învățatului romîn.

Ca exponent al aspirațiilor naționale care încep să se contureze tot mai clar, Șincai se ridică împotriva dezbinării dintre moldoveni și mun-

---

[1] *Chronica*, vol. II, p. 342—343.
[2] *Ibidem*, p. 3.
[3] *Ibidem*, p. 241.

teni, susținînd necesitatea unirii lor într-un singur stat național, menit să le aducă libertatea și independența națională. Pe această linie, el remarcă: „...*Lesne poți vedea că pre neamul romînesc mai mult l-au stricat mai întîi neînțelegerea între dînșii și pizma din lăuntru, carea și pre strămoșii noștri romanii cei vechi singură i-au mîncat, apoi pizma și fala creștinilor din vecini și mai vîrtos a leșilor, decît neamurile cele păgîne tătarii și turcii; căci de acestea lesne și prea ușor s-ar fi apărat romînii, mai ales de nu s-ar fi despărțit moldovenii și muntenii în doua domnii, ci ar fi fost toți supt un cap ținînd la olaltă*"[1]. Această idee a unității naționale revine mereu în paginile *Chronicii*. Latinismul său istoric are deci un corolar mai cuprinzător: sublinierea necesității creării unui stat național unit și independent, ceea ce, în condițiile istorice respective, reprezintă un aport progresist în dezvoltarea ideilor politice din țara noastră.

Așa cum am amintit în treacăt, Șincai făcea parte din acei istorici care folosesc cercetarea științifică pentru susținerea unor idei politice legate de problemele acute ale vremii sale. Iluminist moderat (în sensul absolutismului „luminat", de tip josephinist), el militează pentru reforme care să ducă la ridicarea materială și culturală a poporului.

Iluzia iluministă și limitele de clasă reies pregnant din convingerea lui Șincai că știința de carte și dezvoltarea meșteșugurilor ar putea schimba substanțial situația grea a maselor populare. Simpatia sa pentru reformele mărunte de sus concordau, într-un anumit sens, cu poziția marii majorități a intelectualității josephiniste, care înaintase memoriul către împărat într-o vreme cînd revoluția burgheză din Franța era în plină desfășurare.

Cum se știe, Șincai a pus mari speranțe în politica de reforme promovată de Iosif al II-lea, care urmărea întărirea absolutismului austriac. Practic, această politică însemna abolirea treptată a iobăgiei prin adaptarea intereselor proprietarilor feudali la noile relații de producție, capitaliste, reformarea și consolidarea aparatului birocratic, înflorirea industriei prin încurajarea marii burghezii austriece, extinderea culturii în rîndurile tuturor naționalităților din imperiu, laicizarea învățămîntului și a vieții de stat.

Despre josephinism s-a scris mult și din diferite puncte de vedere. În trecutul îndepărtat, din rațiuni lesne de înțeles, politica josephinistă a fost idealizată la maximum. În unele lucrări burgheze contemporane, acest mod de interpretare a fost reeditat chiar în ultimii ani[2]. Esențial este însă faptul că noile lucrări nu aduc nici un element nou care să necesite o schimbare de perspectivă în această problemă. Prelucrarea critică a acestor materiale ar putea lămuri multe amănunte ale politicii josephiniste, caracterul ei reformist rămînînd însă cel cunoscut.

Ca reprezentant al intelectualilor romîni din perioada de formare a burgheziei romîne din Transilvania, Șincai nu a fost un josephinist ortodox,

---

[1] *Chronica*, vol. I, p. 599.

[2] Principalele lucrări, apărute în Austria și, în general, în Occident cu privire la josephinism în ultimii 20 de ani sînt consemnate de istoricul italian Salvatore Francesco Romano în recenzia *Studi su Giuseppe II e il „giuseppinismo"*, din. „Rivista storica italiana", anul LXIX, fasc. I, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1957, p. 110—127.

deşi a pus speranţe sincere în politica habsburgului „luminat". De domnia lui Josif al II-lea, învăţatul ardelean a legat atît obţinerea de drepturi politice pentru mica nobilime şi burghezia romînească în formare, cît şi lichidarea exploatării feudale la sate. Precizările sale în această privinţă sînt, cred, destul de relevante. De exemplu, comentînd războiul ţărănesc din 1514 şi starea jalnică în care se afla ţărănimea ardeleană, cărturarul transilvănean ţine să adauge că : „*Romînii cei proşti* (iobagii — *I.L.*) *au jemut supt tiranie pînă la anul 1785, cînd s-au milostivit augustul împărat Iosif II a strica iobăgia* (de fapt numai servitutea personală, adică a abolit interdicţia care-i lipsea pe iobagi de dreptul de a se muta de pe o moşie pe alta — *I.L.*). *Barem de ar fi trăit împăratul Iosif pînă cînd ar fi uşurat şi jugul bieţilor proşti, cari nu mult s-au uşurat prin stricarea iobăgiei*"[1]. Poziţia apologetică faţă de Iosif al II-lea nu-l împiedică, pe cît se vede, să constate cu amărăciune că reforma nu însemna, de fapt, mare lucru.

Din citatul de mai sus reiese totodată că învăţatul romîn era profund interesat în uşurarea situaţiei mizerabile în care se găsea ţărănimea din timpul său. Ca gînditor iluminist şi patriot înţelept, el găseşte accente de indignare şi mînie împotriva stării de asuprire şi exploatare în care se găsea marea majoritate a poporului său. Deplînge această situaţie, descriind un tablou de un realism zguduitor. Cu toate acestea, limitarea reformistă nu-i permite să îndemne pe ţărani la luptă revoluţionară, cum va face peste cîţiva ani Ion Budai-Deleanu. Atitudinea sa sincer demofilă merită să fie subliniată. Pe această linie, Şincai remarca, între altele : „... *Ba proştii*" (ţăranii) „*la atîtea ajunsese în vremea mea, de se vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe care lăcuia împreună; afară de slujbele*" (prestaţiile) „*care le făcea domnilor pămînteşti, începînd de luni pînă sîmbătă seara în toată săptămîna preste tot anul, dumineca fiindcă alte nu să putea lucra, domnii cei pămînteşti pre iobagii săi îi trimitea cu cărţi*" (scrisori) „*pe la alţi domni*" [2].

Şi în cazul acesta Şincai nu uită să facă legătura dintre asuprirea socială şi cea naţională, condamnînd în special pe renegaţi. În definitiv, vrăjmaşul său personal, episcopul Bob, storcea în modul cel mai necruţător pe iobagii romîni de pe pămînturile bisericii unite, acumulînd bani pe care îi dădea pe camătă nobilimii maghiare. Pe de altă parte, Bob încerca pe toate căile să împiedice dezvoltarea mişcării de emancipare a romînilor. De aceea, într-o scrisoare către episcopul Bob, spre a sublinia cîrdăşia acestuia cu nobilii unguri, istoricul i se adresează în bătaie de joc într-o limbă maghiară stricată.

Deşi prieten cu episcopul Ignatie Darabant, Şincai a supus de asemenea unei critici ascuţite clerul superior de toate confesiunile. Fostul student la de *Propaganda fide* nu s-a împăcat nici cu făţărnicia clericală şi nici cu interesele lumeşti ale marilor prelaţi catolici. Pe iezuiţi i-a duşmănit şi demascat cu o deosebită fervoare. Poate nicăieri ca în atacurile împotriva clerului superior şi a iezuiţilor nu se vede mai bine atitudinea deistă a cărturarului nostru iluminist. Dar, cum arătam în altă parte,

---

[1] *Chronica*, vol. II, p. 215.

[2] *Ibidem*, p. 214.

nici faţă de actul unirii cu biserica Romei Şincai nu se dovedeşte un adept prea credincios. El afirmă răspicat, făcînd bilanţul critic al unirii: „*Unirea aceasta... mai pre urmă numai popilor au folosit, că aceştia au dobîndit puţină scutinţă cam anevoie...*, *căci lătinilor*" (romano-catolicilor) „*destul le este că, înşelînd pre romîni în partea lor, au putut învinge cu numărul pre calvini, cari în sine era cei mai tari în timpul acela*" [1].

Sub presiunea adevărului istoric, Şincai se dezice uneori cu totul de clerul superior, înfăţişîndu-l ca pe o pătură spoliatoare a poporului: „*Ce vrea arhiereii aceştia? să te înveţe să-ţi prindă partea spre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri? Nu crede, o romîne! pentru că numai punga ta o voiesc ca să-şi umple pungile lor şi tu să rămîi rob la cei pre carii mai marii tăi*" (strămoşii romani) „*i-au stăpînit oarecînd*" [2], pasaj demn de iluminismul secolului al XVIII-lea, în care simţim ceva din sarcasmul lui Budai-Deleanu şi o fărîmă din spiritul deist al voltairianismului.

Atacul anticlerical îl întîlnim adesea în paginile *Chronicii*. Istoricul iluminist nu scapă ocazia spre a-şi formula critica sa necruţătoare. De exemplu, redînd vizita la Braşov a patriarhului Dosoftei al Ierusalimului, Şincai demască scopul adevărat al acesteia: „*...Dositheiu, patriarhul Ierusalimului...*, *carele venise în Ardeal la Braşău cît să ceară milă de la creştini, cît să-şi vîndă indulgenţele sau ertările de păcate, de care şi tatăl meu Ioann Şincai îşi cumpărase una cu 40 de lei ca să i se pună pe pept cînd se va astruca, dară eu n-am lăsat să i să pună, bine ştiind că darul lui Dumnezău nu se poate vinde pe bani*" [3]. Pe un alt prelat, Pahomie, care vizitase Moldova în 1512 cu aceleaşi scopuri, istoricul nostru îl ironizează şi mai sarcastic: „*...Din care*" (din faptele acestuia) „*poţi învăţa cum trebuie tunse oile cele cuvîntătoare*" [4].

Un loc special ocupă în opera sa, după cum spuneam, demascarea iezuiţilor. În acest scop Şincai se foloseşte şi de datele secrete descoperite de el în arhivele Vaticanului. Vorbind, de pildă, despre rezoluţia lui Gheorghe Basta (din Cluj, 1604) în care sînt amintiţi şi iezuiţii, Şincai ţine să precizeze: „*Fiindcă în rezoluţia aceasta să pomenesc iezuiţii, şi eu încă i-am pomenit în mai multe locuri, ca cei ce se vor naşte şi* (vor) „*trăi întru avenire să ştie cine au fost iezuiţii, iată tîlcul: Aceştia au fost un cin călugăresc urzit de sfîntul Ignatie Loiola, spaniolul, cu puţin după ce au început Martin Luter în anul 1517 a-şi semăna eresul, în care cin*" (ordin) „*nu să primea alţi fără numai aceia carii era au de foarte mare talent, au de mare viţă şi bogat neam, au prea formoşi; cu care trei lucruri aveau între sine pre cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare plinea toate prin rudeniile sale, cei formoşi era văzuţi la toţi şi mai ales la femei, prin care apoi lucra cum vrea. Nici e minciună aceasta, căci o am citit aceasta în regulele lor celea ascunse şi numai cu mîna scrise, care eu însumi le-am dat în porunca cardinalului Ştefan Borgia să le lege Cordovan Roşu într-aurit, cînd eram bibliotecariu în colegiul* De

[1] *Chronica*, vol. II, p. 215.
[2] *Ibidem*, p. 338.
[3] *Chronica*, vol. III, p. 310.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 208.

propaganda fide *din Roma*" [1]. Critica iezuiților este prezentă și în numeroase alte pasaje din scrierile sale, unde sînt ținuiți ca autori de tîlhării și de uneltiri perfide.

★

Diversele aspecte ale vieții și activității lui Gheorghe Șincai subliniate în cuprinsul acestui studiu, îl înfățișează pe învățatul ardelean ca pe un gînditor iluminist. Formația clericală l-a împiedicat într-o anumită măsură să elaboreze o concepție mai înaintată. Deși deist, Șincai a răspîndit însă cu entuziasm cunoștințele științifice ale vremii, a demascat clerul superior și ordinul iezuiților. Nu s-a împăcat nici cu menținerea neschimbată a feudalismului; a urît iobăgia și exploatarea în general la care erau supuși țăranii din timpul său, s-a ridicat împotriva jugului străin și a visat să-și vadă poporul liber, într-o țară în continuu progres. Ca mic nobil și exponent al unei burghezii pe cale de constituire (tocmai de aceea slabă și reformistă), a împărtășit în oarecare măsură limitele și neputințele acesteia, dînd un anumit credit josefinismului. Cu toate aceste laturi negative, învățatul transilvănean s-a simțit mereu atașat de poporul său, pentru care a nutrit o dragoste sinceră, căruia i-a închinat toată energia și cunoștințele sale.

Nu avem încă o ediție completă a operelor acestui înflăcărat iluminist, primul propagandist de seamă al cunoștințelor științifice în țara noastră și dușman al obscurantismului. Există însă un monument puternic și nepieritor, care înfioară generație după generație și pe care l-a durat el însuși în conștiința posterității: puterea de muncă și de sacrificiu în slujba adevărului, a poporului din care a făcut parte.

ГЕОРГЕ ШИНКАЙ — УЧЕНЫЙ МЫСЛИТЕЛЬ И ПРОСВЕТИТЕЛЬ

(ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ОБЩЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ)

РЕЗЮМЕ

Первая часть исследования лингвистических и общественно-исторических взглядов Георге Шинкай посвящена рассмотрению латинской теории трансильванского ученого в области языкознания и истории.

Его первым научным трудом в этой области является книга *Elementa linguae daco-romanae* (Вена, 1780), написанная в сотрудничестве с его старшим другом Самоилом Мику, в которой выражено их латинское кредо, заключена попытка доказать латинскую «чистоту» румынского языка и народа. Исходя из иллюзии, что латинское происхождение дает румынам такие же права и привилегии, как и те, которыми пользовались господствовавшие феодальные классы, они утверждают, что Траян истребил даков и заселил Дакию только римлянами, защищая мнение о непрерывном бытовании римлян в этой провинции и т.д. Но

[1] *Chronica*, vol. III, p. 482.

поскольку румынский язык оказался слишком отличным от литературного латинского языка, продолжением которого, по их мнению, он являлся, Шинкай и Мику вынуждены были говорить об «искажении» слов и о заимствовании древнеславянской формы (кириллицы). В заключение они предлагают целую программу латинской реформы языка: принятие латинского алфавита, применение экстремистской этимологической орфографии (разработанной в Elementa) и замену нелатинских слов, руководствуясь при этом латино-румынским и румынско-латинским словарем.

Но ни Шинкай, ни его друг Мику не последовали этой программе, которую позднее приняли последователи «латинской школы» следующего века. Шинкай и Мику писали свои дальнейшие работы на языке, на котором говорили массы, и пользовались кириллицей. Их страсть «просветителей» приблизила их к массам. «Римский» идеал послужил для них лишь средством для «пробуждения» национального сознания. Шинкай, например, в своей *Хронике* не раз ссылается на «доблести» и на храбрость римлян для того, чтобы побудить современников ликвидировать тьму и притеснение.

Во второй части статьи исследуются главные определяющие черты его общественно-исторической концепции. Будучи обманут политикой «просвещенного» абсолютизма, в котором как представитель идеологии зарождающейся буржуазии он видел поддержку в борьбе за национальное освобождение трансильванских румын, Шинкай в области общественно-политической мысли не пошел дальше реформизма Иосифа II австрийского. Он сурово осуждал крепостничество, хвалил реформы Иосифа и с сарказмом обличал иезуитов и клерикальную верхушку. В национальном плане Шинкай критиковал разобщение румын и боролся за их «объединение» в рамках единого государства.

Концепция Шинкая об обществе является в общем идеалистически-рационалистической. Вообще он уделяет решающую роль историческим личностям (Траяну, Матвею Корвину, Стефану Великому, Иосифу II и т.д.), религиозной борьбе, но иногда отмечает и классовый характер некоторых союзов или законов («unio trium natiorum») и т.д. Он высказывался за солидарность соседствующих народов, против шовинизма. Шинкай-историк пользуется многочисленными историческими документами и трудами, пытаясь критически подойти к источникам. В этом смысле он является первым румынским современным историком.

Если в своих работах по популяризации науки (главным образом в *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului* и в *Istoria Naturii sau a Firei*) Шинкай изложил механистически-материалистические принципы галилео-ньютоновской физики для того, чтобы при их помощи бороться с предрасудками и суевериями и для того, чтобы выводить из них практические уроки для жизни людей, в *Хронике* исторические события и происшествия дают ему аргументы для поддержания борьбы за национальное пробуждение и прогресс своего народа. В жизни и в своих трудах Шинкай был патриотом и воинствующим просветителем, пламенным пропагандистом «разума», который должен был победить тьму феодализма.

GHEORGHE ŞINCAI, SAVANT ET PENSEUR ILLUMINISTE

(LES IDÉES LINGUISTIQUES ET HISTORIQUES-SOCIALES)

(II)

RÉSUMÉ

La première partie de l'analyse des idées linguistiques et historiques-sociales de Gheorghe Şincai est axée sur l'étude du latinisme linguistique et historique du savant transylvain.

Les débuts dans ce domaine scientifique il les fit avec l'ouvrage intitulé *Elementa linguae daco romanae* (Vienne, 1780), écrit en collaboration avec son ami plus âgé, Samoil Micou, et dans lequel est exposé leur *credo* latiniste, la tentative de démontrer la «pureté» latine de la langue et du peuple roumain. Considérant que leur latinité devait conférir aux Roumains des droits et des privilèges égaux à ceux des classes féodales dominantes, Şincai et Micou soutenaient l'idée de l'extermination des Daces par Trajan, du peuplement de la Dacie uniquement par des Romains, de la continuité des Romains en Dacie, etc. Néanmoins, comme la langue roumaine s'avérait être trop différente du latin littéraire, dont ils pensaient que la langue roumaine ne fait que le continuer, Şincai et Micou se sont trouvés obligés de parler d'une «déformation» des mots et d'un emprunt du vêtement slavon (alphabet cyrillique). Pour y remédier, ils proposaient un véritable programme de réformation latiniste de la langue: l'adoption de l'alphabet latin, l'application d'une orthographie étymologique extrémiste (qu'ils soutenaient dans les *Elementa*...) et le remplacement des mots non latins par des mots latins, en prenant pour guide un dictionnaire latin-roumain et roumain-latin.

Toutefois, ni Şincai ni son ami Micou n'ont suivi ce programme, qui a été repris ultérieurement par les latinistes du siècle suivant. Şincai et Micou ont écrit leurs ouvrages ultérieurs dans le langage parlé par les masses, et en utilisant l'alphabet cyrillique. Leur passion d'«éclaireurs» les a rapproché des masses. L'idéal «romain» leur a servi seulement de moyen pour «réveiller» la conscience nationale. Ainsi Şincai, dans sa Chronique, mentionne plus d'une fois les «vertus» et la bravoure des Romains, afin de stimuler ses contemporains pour sortir des ténèbres et de l'oppression.

La seconde partie de l'article analyse les traits principaux définissant la conception historique-sociale de Şincai. Leurré par la politique de l'absolutisme «éclairé», dans laquelle, en tant que porte-parole idéologique d'une bourgeosie en cours de formation, il voyait une aide dans la lutte pour l'émancipation nationale des Roumains de Transylvanie, Şincai n'a pas dépassé dans le domaine de la pensée sociale-politique, le joséphisme. Il a sévèrement critiqué le servage, il a loué les réformes de Joseph II et a démasqué avec sarcasme les jésuites et les sommités cléricales. Sur le plan national, Şincai a critiqué la désunion des Roumains, en militant pour leur «union» en un seul Etat.

La conception de Şincai sur la société est, en général, idéaliste-rationaliste. Il accorde en général un rôle décisif aux personnalités historiques (Trajan, Matei Corvin, Etienne le Grand, Joseph II, etc.), aux luttes religieuses, mais, parfois, il ne néglige pas le caractère de classe de certaines alliances ou législations (*«unio trium natiorum»*). Il s'est prononcé pour la solidarité entre les peuples voisins et contre le chauvinisme. En tant qu'historien, Şincai utilise de nombreux documents et travaux historiques, tâchant d'appliquer aussi la critique des sources. En ce sens, il est le premier historien moderne de la Roumanie.

Si, dans les ouvrages de vulgarisation de la science (particulièrement dans *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului* et dans *Istoria Naturei sau a Firei*), Şincai a exposé les principes matérialistes-mécanistes de la physique de Galilée et de Newton, afin de combattre, en s'y appuyant, les préjugés et les superstitions, et d'en tirer les enseignements pratiques pour la vie humaine, dans *Chronică*, les événements et les faits historiques lui offrent des arguments pour soutenir la lutte pour le réveil et le relèvement national de son peuple. Şincai a été, dans sa vie et dans ses écrits, un patriote et un illuministe militant, un fougueux propagandiste de la «raison», qui devait vaincre les ténèbres de la féodalité.

DIALECTICA CONȚINUTULUI ȘI FORMEI ÎN PROGRESUL ISTORIC

DE

C. BORGEANU

Teoria marxist-leninistă a progresului social are o însemnătate metodologică deosebită pentru știință și practică. Ea ne dă unicul criteriu științific pentru aprecierea diferitelor fenomene sociale, pentru desemnarea lor ca progresiste sau reacționare. Această apreciere presupune însă totodată luarea în considerare a unei cerințe fundamentale a metodei dialectice : tratarea multilaterală a fenomenelor. Anumite laturi ale unui eveniment sau proces prezintă, după cum se știe, trăsături tipic progresiste, altele nu. Se creează astfel situații complexe în ceea ce privește aprecierea globală, ca progresist sau reacționar, a unui fenomen.

În comunicarea de față vom aborda numai un aspect al acestei probleme, și anume necesitatea, pe de o parte, de a discerne conținutul de formă, iar pe de altă parte de a privi conținutul și forma în unitatea lor dialectică atunci cînd apreciem un fenomen ca progresist sau reacționar.

1. Una dintre problemele cele mai importante ale teoriei marxist-leniniste a progresului este cea a stabilirii criteriilor acestuia. Slăbiciunea concepțiilor asupra progresului de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea consta tocmai în adoptarea arbitrară și în absolutizarea unor criterii ale progresului care se refereau în primul rînd la viața spirituală a oamenilor. Analiza istorică, chiar sumară, dovedea însă destul de repede lipsa de temeinicie științifică a unor asemenea criterii. Sînt cunoscute astfel în istoria doctrinelor asupra progresului numeroasele discuții pe care le-a stîrnit problema evului mediu, considerat în ansamblul lui ca o perioadă de întuneric între antichitatea clasică și Renaștere. În lumina criteriilor de progres general admise și care aveau în vedere în primul rînd dezvoltarea culturii, a științelor și artelor, evul mediu nu putea să fie decît „o prăpastie sinistră între două culmi luminoase"[1]. Confruntarea cu istoria punea deci filozofia progresului în

[1] Cf. P. Mouy, *L'idée de progrès dans la philosophie de Renouvier*, p. 48.

fața dilemei : ori renunțarea la ideea de progres, ori renunțarea la criteriile general admise ale acestuia.

Concepția marxist-leninistă a situat problema progresului pe un teren real. Criteriile progresului nu mai sînt impuse din afară, ca expresie a unui anumit ideal, ci decurg din analiza științifică a însuși fenomenului social, a conținutului și formei acestuia, a aspectelor sale determinante și determinate [1]. În felul acesta noțiunea de progres a devenit o noțiune științifică.

Evidențiind dialectica forțelor de producție și a relațiilor de producție care explică succesiunea formațiunilor social-economice, clasicii marxism-leninismului au subliniat în repetate rînduri că fiecare orînduire socială reprezintă un progres față de orînduirea anterioară, deoarece generează posibilități obiective superioare și creează stimulente pentru dezvoltarea la un nivel mai înalt a forțelor de producție. În acest sens vorbea Lenin despre forțele de producție ca un criteriu suprem al progresului social. Pornind de aici însă, unii autori dau formulări unilaterale criteriilor progresului, absolutizînd rolul forțelor de producție și subliniind în insuficientă măsură legătura acestora cu relațiile de producție. Uneori se consideră că criteriul progresului ar putea fi numai de ordin cantitativ, că două fenomene ar putea fi comparate în ceea ce privește progresivitatea lor numai atunci cînd specificul calitativ al acestor fenomene este exprimat printr-o cantitate determinată. În acest sens, rolul forțelor de producție în calitate de criteriu fundamental al progresului este demonstrat pornind de la ideea că, dintre cele două laturi ale modului de producție, relațiile de producție ar fi caracterizate prin discontinuitate, în timp ce forțele de producție sînt caracterizate prin dezvoltare continuă, cumulativă, care poate fi exprimată prin relații cantitative precise [2].

Înțelegerea dezvoltării progresive a societății presupune însă subliniere legăturii dialectice indisolubile a conținutului și formei producției materiale, a forțelor de producție și a relațiilor de producție.

În realitate, forțele de producție se caracterizează atît prin schimbări cantitative, cît și prin schimbări calitative. Superioritatea unui nou mod de producție rezidă nu numai și nu în primul rînd în creșterea cantitativă a forțelor de producție, cît în crearea și în extinderea unui nou tip de forțe de producție, calitativ deosebit de cel anterior. Marx vorbea în această privință despre „un sistem osos și muschiular al producției" care caracterizează o anumită orînduire socială. Productivitatea muncii, ritmul creșterii productivității muncii care marchează superioritatea noii orînduiri sociale nu exprimă numai nivelul dezvoltării forțelor de producție, ci și modul în care un anumit tip de relații de producție influențează dezvoltarea forțelor de producție, cu alte cuvinte exprimă eficiența stimulentelor și a condițiilor create de aceste relații.

---

[1] Vezi în această privință C. Borgeanu, *Cu privire la caracterul științific al noțiunii de progres*, în „Cercetări filozofice", 1957, nr. 4.

[2] O astfel de punere a problemei întîlnim, de pildă, într-un studiu al unui remarcabil cercetător al problemelor progresului social, profesorul N. S. Kon (vezi, *Проблемы развития в природе и обществе*, Moscova-Leningrad, 1958, p. 174).

Evidențiind unilateral rolul forțelor de producție în calitate de criteriu al progresului, putem ajunge la aprecieri eronate. Astfel, o nouă formațiune social-economică nu creează de la început forțe de producție superioare celei anterioare, ci are nevoie adesea de un timp destul de îndelungat pentru aceasta. Totuși noua orînduire reprezintă de la început un progres față de cea veche.

De asemenea ar fi cu totul nejust să apreciem un fenomen ca progresist sau reacționar în condițiile capitalismului contemporan, de exemplu în raport cu faptul dacă contribuie sau nu la dezvoltarea forțelor de producție. Sînt cunoscute fenomene care duc la o dezvoltare temporară a forțelor de producție în anumite sectoare ale vieții economice și în anumite țări capitaliste, dar care nu numai că nu sînt progresiste, dar sînt profund reacționare. În analiza unor asemenea fenomene trebuie să se țină seama de faptul că orînduirea capitalistă, în ansamblul ei, este o orînduire în decadență, că direcția principală a progresului în epoca contemporană este cea care duce spre socialism. Criteriul principal de apreciere îl constituie aici, prin urmare, măsura în care un fenomen sau altul vine în sprijinul luptei maselor muncitoare, al clasei muncitoare pentru pace, democrație și socialism.

O mare însemnătate o are în această privință critica pe care Lenin o aduce obiectivismului care se mărginește să constate necesitatea unui proces, în loc să lămurească care anume formațiune social-economică dă conținut acestui proces, care clasă anume determină această necesitate. Lenin arată că o apreciere obiectivistă care face abstracție de formațiunea social-economică, de relațiile de producție, de clasele care exprimă aceste relații duce la o poziție apologetică.

Această teză este deosebit de actuală în lupta împotriva apologeților moderni ai capitalismului care scot în lumină doar anumite aspecte ale progresului tehnic actual, lăsînd în umbră antagonismele profunde de care este legată introducerea tehnicii noi în condițiile capitalismului contemporan, abordînd prin urmare dezvoltarea forțelor de producție independent de relațiile de producție. Această absolutizare a forțelor de producție constituie un aspect caracteristic al sociologiei burgheze contemporane, concretizat în două direcții principale. Prima trage concluzii pesimiste din dezvoltarea tehnicii contemporane, considerînd că ea mutilează dezvoltarea spirituală a omului. Progresul tehnic n-ar fi prin urmare întovărășit de progresul cultural și moral, ci, dimpotrivă, l-ar frîna, i s-ar opune [1].

Cea de-a doua direcție caută, dimpotrivă, în dezvoltarea tehnicii, remediul miraculos care ar înlătura toate tarele capitalismului. Sînt cunoscute astfel teoriile tehnocratice îmbrățișate cu căldură de către teoreticienii revizioniști și social-democrați de dreapta, după care dezvoltarea tehnicii ar schimba însăși esența capitalismului și l-ar transforma într-o

[1] Concepțiile care postulează o opoziție absolută și permanentă între progresul tehnicii și cel al culturii au fost adesea supuse criticii în literatura marxistă. Autorul acestei comunicări s-a referit la această problemă în culegerea *Studii de materialism istoric*, București, Edit. științifică 1960.

societate a administratorilor. După ideologul social-democrat P. Sering, proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și-ar pierde, în aceste împrejurări, în principiu funcțiile ei. Ca atare, problema schimbării relațiilor de proprietate, a relațiilor de producție nici nu s-ar mai pune. Principala sarcină a clasei muncitoare ar fi doar să sprijine progresul tehnic care ar inaugura „o nouă epocă de aur a omenirii".

Pe o poziție asemănătoare se situează diversele teorii despre „societatea industrială" și societatea bazată pe „consumul de masă". Aceste teorii încearcă să periodizeze istoria omenirii exclusiv pe baza dezvoltării forțelor de producție. În esență, ele împart istoria omenirii într-un stadiu al „societății tradiționale", care comportă diferite faze, și altul al „societății industriale", spre care s-ar îndrepta mai devreme sau mai tîrziu toate popoarele lumii. Exemplul „societății industriale" tipice l-ar constitui Statele Unite ale Americii prezentate ca punct terminus al dezvoltării istorice omenești.

Concepțiile asupra „societății industriale" constituie o apologie a capitalismului contemporan, trecînd sub tăcere toate tarele acestuia. Se unilateralizează astfel rolul forțelor de producție, al industriei în special, ignorîndu-se însemnătatea relațiilor de producție care caracterizează fiecare formațiune social-economică, fiecare treaptă a progresului. Or, relațiile de producție constituie cadrul social-economic în care se dezvoltă forțele de producție, asigură această dezvoltare mai departe sau, dimpotrivă o împiedică. În pofida faptului că anumite țări capitaliste prezintă un nivel relativ înalt al forțelor de producție, capitalismul contemporan este în ansamblul său o orînduire profund reacționară, măcinată de antagonisme incurabile, condamnată pieirii. Analiza progresului tehnic nu poate face abstracție de relațiile de producție. În condițiile capitalismului contemporan, aceste relații determină existența unor limite serioase în introducerea tehnicii noi. De asemenea, odată introdusă, tehnica nouă are, datorită acelorași relații, consecințe adesea ruinătoare pentru oamenii muncii.

Prin urmare, dezvoltarea forțelor de producție constituie criteriul fundamental al progresului numai în corelație cu un anumit tip de relații de producție, în cadrul unei anumite formațiuni social-economice, pentru care forțele de producție respective sînt caracteristice. O formațiune social-economică este progresistă prin posibilitățile pe care le oferă pentru dezvoltarea forțelor de producție, chiar dacă aceste posibilități — în perioada imediat următoare instaurării noilor relații de producție sau datorită unui șir de împrejurări speciale — necesită încă o perioadă de timp pentru transformarea lor în realitate [1].

În condițiile orînduirilor presocialiste, un asemenea decalaj între conținutul și forma producției s-a manifestat, de pildă, prin faptul că orînduirea feudală a avut nevoie de aproximativ două secole pentru a

[1] Necesitatea unei analize mai complexe a criteriilor progresului, a evidențierii legăturii dintre nivelul forțelor de producție și cadrul social în care se dezvoltă acestea este subliniată în articolele lui I. N. Semionov, *Criteriul obiectiv al progresului social*, în „Voprosî filosofii", 1962, nr. 9, și G. E. Glezermann, *Factorii principali ai progresului social contemporan* în „Filosofskie nauki", 1963, nr. 2.

demonstra superioritatea sa față de orînduirea anterioară, cadrul mai larg pe care-l oferă pentru dezvoltarea forțelor de producție. O dată cu apariția capitalismului, ritmul de dezvoltare istorică devine mai rapid. Cu toate acestea și capitalismul a avut nevoie de aproximativ un secol pentru a-și dovedi superioritatea față de feudalism.

Orînduirea socialistă înlătură caracterul anatagonist al progresului social, caracterizîndu-se printr-o dezvoltare ascendentă, continuă și multilaterală prin reducerea radicală și modificarea calitativă a decalajului dintre conținutul și forma producției materiale. Relațiile de producție socialiste, stimulentele pe care le creează își manifestă de la început superioritatea față de relațiile anterioare, asigurînd o dezvoltare rapidă a forțelor de producție, în ciuda faptului că o serie de țări în care a izbîndit revoluția socialistă se caracterizau, în condițiile capitalismului, printr-o deosebită înapoiere economică.

În condițiile socialismului, progresul tehnic este descătușat de opreliștile pe care i le pune în față capitalismul. Relațiile de producție socialiste determină ritmuri de dezvoltare a producției și productivității muncii inaccesibile capitalismului.

Pe măsura dezvoltării spre socialism și comunism, concordanța conținutului și a formei producției materiale este ridicată pe o treaptă din ce în ce mai înaltă. Un exemplu caracteristic în această privință îl constituie modul în care s-a înfăptuit în țara noastră transformarea socialistă a agriculturii. După cum s-a subliniat în repetate rînduri în documentele partidului nostru, acest proces a avut loc în mod continuu, treptat, pe măsura creării bazei tehnice materiale necesare și a convingerii țărănimii asupra superiorității agriculturii socialiste. Politica științifică, creatoare a partidului nostru a avut drept rezultat faptul că, în întreaga perioadă a construcției socialiste la sate, producția vegetală și animală a întregistrat o continuă creștere. Dacă în 1950 producția medie de grîu era de 800 kg/ha, în 1961 ea a ajuns la 1340 kg/ha. În același interval, producția de porumb la hectar a crescut de la 740 kg la 1 670 kg. În ciuda problemelor complexe inerente procesului de colectivizare, relațiile de producție socialiste și-au dovedit astfel chiar de la început superioritatea, creînd posibilitatea introducerii tehnicii înaintate în agricultură și a obținerii de recolte din ce în ce mai bogate.

2. Însemnătatea înțelegerii unității dialectice a conținutului și formei în aprecierea caracterului progresist al unor fenomene și în atitudinea față de ele este puternic reliefată de către Lenin într-o serie de articole publicate în perioada primei revoluții ruse. Astfel, în lucrarea *Programul agrar al social-democrației în prima revoluție rusă*, analizînd programul agrar al lui Stolîpin — care însemna menținerea în cel mai înalt grad a înrobirii și a iobăgiei (trasformată în spirit burghez), o mai crîncenă exploatare și asuprire a țărănimii și a maselor populare în general —, Lenin arăta că acest program nu poate fi calificat totuși ca reacționar în sens economic, deoarece el merge pe linia evoluției capitaliste, ușurează, împinge înainte

această evoluție. „Această legislație — spunea Lenin — este, fără îndoială, progresistă în sensul economic-științific"[1].

Din această apreciere rezultă oare că partidul clasei muncitoare ar fi trebuit, în epoca respectivă, să susțină această legislație? La această întrebare, Lenin răspunde categoric : nu, condamnînd pe marxiștii „legali" care perorau că trebuie sprijinită burghezia în lupta împotriva vechii orînduiri.

Motivînd această atitudine, Lenin dă cîteva indicații metodologice extrem de prețioase pentru înțelegerea problemelor progresului social. Într-adevăr, în Rusia, în epoca respectivă, direcția economică a progresului social nu putea fi decît evoluția burgheză a relațiilor de producție la sate. Această evoluție putea să aibă însă loc în mai multe forme. Prima, promovată de Stolîpin, era o evoluție burgheză de tip moșieresc, prusac care însemna dezvoltarea extrem de lentă a forțelor de producție, dezvoltarea încetinită a capitalismului, suferințe și chinuri incomparabil mai mari pentru masele muncitoare. Cea de-a doua era o evoluție burgheză de tip țărănesc — după expresia lui Lenin —, ceea ce însemna o dezvoltare mai rapidă a forțelor de producție în condiții mai bune pentru masele țărănești (desigur în limitele în general posibile în cadrul producției de mărfuri). Numai o evoluție într-o astfel de formă putea fi sprijinită de către partidul muncitoresc.

Situația analizată de Lenin ne indică, prin urmare, un caz în care un proces poate avea un conținut economic progresist prin direcția sa generală, dar o formă reacționară. Aprecierea generală a fenomenului și, îndeosebi, atitudinea față de acesta trebuie să țină seama de ambele laturi. Un conținut poate îmbrăca mai multe forme. Aprecierea unui fenomen ca progresist sau reacționar trebuie să țină seama nu numai de conținut, care joacă rolul determinant, ci și de acea formă care asigură în condițiile date dezvoltarea într-o măsură mai mare a tendințelor progresiste ale conținutului. Forma influențează asupra conținutului și, în anumite împrejurări, determină, așa cum am văzut în cazul anterior analizat, atitudini diametral opuse.

Raportul conținut—formă exprimă de asemenea raportul dintre economie și politică. Un anumit conținut economic îmbracă adesea o formă politică. Între acestea pot fi inadvertențe, deși, în ultima instanță conținutul economic este determinant. Lenin vorbea despre întîietatea politicului asupra economicului în perioada dictaturii proletariatului, subliniind faptul că orice măsură economică trebuie apreciată din punct de vedere politic, din punctul de vedere al orînduirii social-politice, al faptului dacă ea întărește sau nu această orînduire, deoarece puterea politică a clasei muncitoare constituie premisa fundamentală a făuririi noii economii.

Corelînd unitatea dialectică a forțelor de producție și a relațiilor de producție cu unitatea conținutului economic și a formelor sale social-politice, apare mai evident de ce în centrul teoriei marxist-leniniste asupra progresului stă noțiunea de formațiune social-economică. Fiecare etapă

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 13, București, E.P.L.P., 1957, p. 237.

în dezvoltarea progresului istoric este marcată de o anumită formațiune social-economică. Aprecierea diferitelor evenimente și acțiuni trebuie făcută în raport cu acea formațiune care reprezintă progresul în condițiile istorice date. În liniile cele mai generale, ceea ce contribuie la apropierea de această formațiune, la făurirea acestei formațiuni, la întărirea ei este progresist și invers. Ținînd seama de faptul că noua formațiune reprezintă progresul deoarece conține posibilitatea dezvoltării forțelor de producție la un nivel superior, aprecierea diferitelor fenomene presupune o analiză complexă sub aspect economic, politic, ideologic etc.

Dialectica conținutului și formei trebuie avută în vedere și în analiza dezvoltării progresive a unor domenii particulare ale vieții sociale, de pildă a artei. Problema progresului artistic este încă destul de puțin elaborată în literatura de specialitate. Fără a intra în discuțiile duse în această problemă, se poate afirma că unul dintre elementele esențiale ale progresului în artă privește conținutul ideologic al acesteia, scopurile ei sociale.

Există însă cazuri cînd un conținut ideologic înalt îmbracă o formă necorespunzătoare, care viciază conținutul și opera de artă în ansamblul ei. Orientarea ideologică a tabloului lui Picasso *Guernica* sau, mai bine zis, intenția lui este incontestabil progresistă. Pictorul a încercat prin acest mijloc să-și exprime simpatia sa față de revoluția spaniolă, oroarea sa față de masacrele asupra populației pașnice săvîrșite de către fascism. Aceste sentimente își găsesc, însă, expresia într-o formă inadecvată sau cel puțin unilaterală. Dacă sentimentele și ideile înaintate ale pictorului sînt cunoscute, ele pot fi cu greu descoperite prin contemplarea tabloului. Cel mult, din tablou se poate desprinde monstruosul, oroarea. Evidențierea faptului că această monstruozitate aparține fascismului, simpatia umană pentru miile de oameni uciși mișelește la Guernica nu apare în tablou. Simbolistica greoaie, ermetismul anihilează intențiile și ideile pictorului.

Prin urmare, dezvoltarea ascendentă a artei, ca și cea a altor domenii ale vieții sociale, presupune în primul rînd progresul conținutului, dar o dată cu acesta și acela al formei care exprimă acest conținut. Este cunoscut, desigur, faptul că adesea un conținut nou folosește o formă veche, dar el modifică această formă astfel încît ea să-l poată servi, în cele din urmă determinînd și o formă adecvată.

3. În concluzie, comunicarea de față a căutat să reliefeze unul dintre aspectele necesității tratării multilaterale a problemei progresului social.

Dacă analizăm progresul istoric în lumina dialecticii formei și conținutului, putem evidenția următoarele puncte cardinale: a) conținut progresist — formă progresistă; b) conținut progresist — formă reacționară; c) conținut reacționar — formă progresistă; d) conținut reacționar — formă reacționară. Acestea sînt cazuri limită, deoarece ele comportă numeroase nuanțe, de exemplu aceea cînd conținutul este progresist, iar forma, deși nu este reacționară, nu constituie totuși un cadru care asigură dezvoltarea sub toate aspectele sau într-un ritm corespunzător a conținutului. În toate aceste cazuri nu am tratat aparte problema rolului determinant al conținutului, fapt în general cunoscut și admis, pe care l-am avut permanent în vedere de-a lungul întregii argumentări. Nu am analizat

în mod special nici cazul c), pentru care există numeroase ilustrări în literatura de specialitate și care nu pune probleme deosebite dacă ținem seama de teza privind rolul determinant al conținutului.

Ne-am oprit mai mult asupra cazului b), deoarece, în anumite situații, o formă inadecvată nu numai că-și exercită influența asupra orientării conținutului, dar poate schimba caracteristica de ansamblu a fenomenului și, în consecință, atitudinea față de acesta.

Analiza unor asemenea situații ne arată nu numai diversitatea modurilor în care forma își exercită influența asupra conținutului, dar presupune și unele precizări în ceea ce privește definirea conținutului. În mod curent, prin conținut se înțelege totalitatea elementelor din care este compus un obiect sau fenomen. În literatura filozofică marxistă a apărut însă tendința de a lărgi și, în același timp, de a preciza într-o anumită măsură această definiție a conținutului, ținînd seama de faptul că reducerea la o sumă de elemente nu poate explica într-o serie de împrejurări rolul său determinant.

Astfel, unii autori încearcă să definească conținutul nu prin elementele fenomenelor, ci prin mișcarea lor, adică prin procesele care au loc în ele [1]. Alții includ în conținut atît elementele fenomenelor, cît și mișcarea lor, considerînd că în viața socială conținutul nu-l reprezintă pur și simplu obiectele și nici pur și simplu mișcarea, ci obiectele care se mișcă, iar forma este nu numai forma materiei, ci și a mișcării [2].

Asemenea încercări sînt îndreptățite și ele contribuie la precizarea sensului acestor categorii, ținînd seama de modul în care ele au fost folosite de către clasicii marxism-leninismului. Avînd în vedere situațiile prezentate, credem că o definire mai precisă a conținutului unui fenomen ar trebui să includă *elementele, procesele și tendințele de dezvoltare* a obiectelor și fenomenelor. Dacă ne referim astfel la conținutul progresului sănătății publice, de pildă, acesta nu include numai medicii, spitalele, instrumentarul sanitar etc., ci și amplasarea unităților sanitare și chiar anumite aspecte ale organizării aparatului sanitar care exprimă o anumită orientare, o anumită politică în domeniul sănătății publice. Dacă am considera toate aceste aspecte doar de domeniul formei, nu am putea înțelege cum conținutul determină forma.

Analiza noțiunilor de conținut și formă, a raporturilor dialectice dintre acestea se dovedește astfel de cea mai mare importanță pentru înțelegerea progresului vieții sociale în ansamblu, ca și al diferitelor domenii ale acesteia.

---

[1] Ф. И. Гаргавенко, *Вопросы диалектического материализма*, Moscova, 1960, p. 261—262.

[2] А. Е. Фурман, în *Основные категории и законы материалистической диалектики*, Moscova, 1962.

CONCEPȚIA MATERIALIST-DIALECTICĂ DESPRE DETERMINISM

DE

MIHAI FLOREA

În actuala etapă de dezvoltare a cunoașterii omenești, problema determinismului, mai precis rezolvarea ei de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste, prezintă un mare interes atît din punct de vedere teoretic, cît și din punct de vedere metodologic.

Din punct de vedere *teoretic*, rezolvarea acestei probleme se înscrie pe linia necesității mereu actuale de a dezvolta, preciza și adînci tezele de bază ale filozofiei marxist-leniniste la nivelul și necesitățile epocii contemporane. Rezolvarea teoretică principială a acestei probleme, fundamentarea ei pe bază de argumente convingătoare logice-dialectice și pe baza datelor experimentale ale diferitelor științe particulare echivalează cu apărarea și consolidarea materialismului dialectic și istoric împotriva atacurilor înverșunate ale filozofiei burgeze idealiste contemporane. În zilele noastre, una dintre direcțiile principale de atac ale idealismului împotriva materialismului este încercarea de a dovedi pe toate căile pretinsa inconsistență a concepției deterministe în general și de a o înlocui cu concepții teleologice și indeterministe.

Rezolvarea acestei probleme are și o mare importanță din punct de vedere *metodologic* pentru cercetarea în domeniul științelor particulare. Înțelegerea materialist-dialectică a determinismului, a caracterului său universal și a modului său specific de manifestare în diversele domenii ale realității contribuie la orientarea eforturilor oamenilor de știință în rezolvarea problemelor specifice ale domeniilor particulare de cercetare, contribuie la înțelegerea faptului că unitatea dintre știință și materialism — unitate care, de altfel, a existat totdeauna, întrucît știința nu poate fi decît materialistă — se manifestă la actualul nivel al cunoașterii ca unitate a științei cu materialismul dialectic, nu cu orice fel de materialism.

★

Determinismul este concepția care consideră că mișcarea și dezvoltarea obiectelor și fenomenelor se produce în mod obiectiv și necesar în

cadrul legăturii universale a obiectelor şi fenomenelor, conform unor anumite legi şi datorită unor cauze materiale care acţionează în condiţii date.

Determinismul este, în general, indisolubil legat de materialism şi, în funcţie de dezvoltarea istorică a acestuia, a cunoscut şi el un proces de trecere de la o formă la alta.

Primul moment important în istoria cauzalităţii şi a determinismului a fost forma sa metafizică şi mecanicistă, cunoscută sub denumirea de determinism clasic (secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea). Reprezentînd o primă treaptă în descrierea mişcării (mai ales a mişcării mecanice), această concepţie a determinismului a sprijinit dezvoltarea ştiinţelor naturii pînă la jumătatea secolului trecut, cînd ştiinţele au început să dea la iveală fapte care veneau în contradicţie cu caracterul metafizic şi mecanicist al determinismului, cunoaşterea ştiinţifică ajungînd într-o etapă calitativ nouă, cînd metafizica făcea loc dialecticii. Acesta a fost şi momentul cînd pe plan filozofic se constituie, ca generalizare a cunoaşterii şi a practicii epocii, materialismul dialectic şi istoric, iar în cadrul acestei filozofii se conturează o nouă concepţie deterministă. Concepţia nouă, materialist-dialectică asupra determinismului reprezintă continuarea firească a tradiţiei materialiste a determinisimului clasic, depăşind în acelaşi timp limitele istorice metafizice şi mecaniciste ale acestuia, care în zilele noastre reprezintă o piedică în calea cunoaşterii ştiinţifice.

Din punct de vedere filozofic, determinismul mecanicist se întemeia pe simplificarea metafizică a diversităţii şi complexităţii de legături şi interacţiuni şi pe reducerea acestora la cauzalitate, iar din punct de vedere ştiinţific pe modelul mecanicii clasice, care, după cum se ştie, era la timpul respectiv ştiinţa cea mai dezvoltată.

Absolutizarea cauzalităţii, precum şi neglijarea, negarea oricărei alte legături, sau interacţiuni în cadrul sau în afara sistemului dat, întemeiază concluzia determinismului metafizic, potrivit căreia efectul este în întregime cuprins în cauză, iar cauza în întregime cuprinsă în efect, că între cauză şi efect există o identitate cantitativă. De aici concluzia şi mai generală că prezentul este în întregime cuprins în trecut, iar viitorul este în întregime cuprins în prezent. Între trecut, prezent şi viitor ar exista o identitate cantitativă, teză pe care se sprijină admiterea caracterului perfect uniform şi reversibil al timpului şi, în consecinţă, concepţia neştiinţifică a dezvoltării ciclice.

La rîndul ei, cauzalitatea este înţeleasă tot metafizic şi mecanicist, ca un raport rigid de succesiune univocă şi constantă între două sisteme (obiecte sau fenomene), între cauză şi efect. Identificarea determinismului cu cauzalitatea, adică interpretarea oricărei legături numai ca legătură de la cauză la efect, exclude în mod principial întîmplarea, întrucît aceasta este considerată ca un fenomen fără cauză. Toate legăturile sînt considerate nemijlocite şi derivînd cu necesitate din sistemul dat. Cauzalitatea este identificată cu necesitatea, considerată şi ea ca absolută prin negarea întîmplării. Cunoaşterea mişcării determinate se reduce în concepţia determinismului metafizic la examinarea relaţiilor cauzale ca relaţii de succesiune temporală şi genetică.

În felul acesta, mişcarea de la cauză la efect se realizează nu numai în mod necesar, ci chiar în mod fatal, căci nimic nu mai poate interveni pentru a influenţa într-un fel oarecare această desfăşurare. Pentru o stare dată a unui sistem oarecare, ar exista o singură posibilitate de mişcare în viitor. Această posibilitate, cuprinsă în sistemul dat, devine realitate în mod necesar şi, ca atare, posibilitatea este identică cu realitatea. Posibilitatea se identifică cu cauza, realitatea cu efectul; iar relaţia posibilitate-realitate se identifică cu relaţia cauză-efect, înţeleasă după cum am văzut mai sus.

În sfîrşit, constituit pe modelul mecanicii clasice [1], vechiul determinism consideră raporturile dintre cauză şi efect numai ca raporturi externe între obiecte şi fenomene, nu şi ca raporturi interne. În concepţia determinismului mecanicist, cauza dispare o dată cu producerea efectului (trece în întregime în efect), aşa încît efectul este considerat ca rezultat *pasiv* al cauzei. Efectul nu influenţează în nici un fel cauza.

Determinismul astfel înţeles, era considerat ca o teorie universală, în stare să explice nu numai mişcarea din punct de vedere mecanic a macrocorpurilor, ci şi oricare alt fenomen, inclusiv fenomenele moleculare şi atomice, unde întîmplarea este considerată de asemenea exclusă. Înseşi legile statisticii clasice, formulate pentru mase mari de obiecte şi fenomene, erau considerate ca perfect reductibile la legile dinamice. Fenomenele cuprinse în legile statistice erau considerate ca fiind şi ele supuse determinismului macrocorpurilor, dar, întrucît sînt inobservabile în mod individual, sînt cuprinse global în aceste legi [2].

Această înţelegere a determinismului redus exclusiv la cauzalitate presupune în mod implicit izolarea totală a sistemului, a seriei cauzale faţă de condiţiile externe şi faţă de factorii întîmplători sau, cel puţin, considerarea acestora ca fiind imuabile. Or, o asemenea izolare nu este posibilă în realitate. De exemplu, în cazul mişcării subatomice, unde avem de-a face cu caracterul dual de undă-corpuscul, unde caracterul cuantic al materiei şi energiei face imposibilă reducerea influenţelor la limită, exclude influenţele infinit de mici, posibile numai în macrocosm. O asemenea izolare nu este posibilă nici în natura vie, unde interacţiunea foarte complexă dintre organism şi mediu este condiţia absolut necesară a vieţii. iar mediul conţine o pluralitate de factori întîmplători în raport cu cerinţele organismului. Cu oarecare aproximaţie, o izolare relativă se realizează în unele cazuri numai în mecanica macrocorpurilor, unde descrierea pe această bază a mişcării poate fi aproximativ exactă [3].

---

[1] Mecanica clasică studiază forma cea mai simplă de mişcare a materiei: deplasarea corpurilor în spaţiu. Or, deplasarea corpurilor în spaţiu se întemeiază într-adevăr pe acţiunea unor forţe materiale externe în raport cu obiectele care se mişcă. Într-unul dintre postulatele fundamentale ale mecanicii clasice este cuprins faptul că „legile naturii sînt exterioare obiectelor pe care le guvernează" (vezi J. P. Vigier, *Teoria nivelurilor şi dialectica naturii*, în „Probleme de filozofie" 1962 nr. 10, p. 107—109).

[2] Vezi St. Popescu, *Rolul cognitiv al teoriei în fizică*, în *Studii de materialism dialectic*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960; vezi şi Remus Rădulet, *Principiul cauzalităţii în fizică*, în *Dialectica cunoaşterii ştiinţifice*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1962.

[3] Vezi St. Popescu, *op. cit.*, şi V. Novacu, *Problema determinismului în mecanica cuantică*, în *Materialismul dialectic şi ştiinţele contemporane ale naturii*, Bucureşti, Edit. politică, 1959.

Din punct de vedere gnoseologic, determinismul clasic consideră că posibilitatea de a determina complet şi univoc starea trecută sau viitoare a unui sistem oarecare (a unui singur atom sau chiar a universului) este dată, în principiu de cunoaşterea stării sistemului la un moment dat. Dacă totuşi descrierea pe această bază a mişcării reale a unui sistem oarecare nu coincide totdeauna pe de-a-ntregul cu realitatea, această neconcordanţă sau concordanţă numai relativă între fenomenul real şi descrierea lui este pusă nu pe seama factorilor întîmplători, neprevăzuţi în calcul (aceştia nu există), ci pe seama incapacităţii omeneşti de a urmări un determinism riguros, dar prea complicat, care scapă mijloacelor date de investigaţie [1].

Engels a combătut la vremea lui punctul de vedere metafizic şi mecanicist al determinismului clasic, absolutizarea necesităţii şi negarea întîmplării, arătînd că prin aceasta „nu întîmplarea este ridicată la nivelul necesităţii, ci necesitatea e coborîtă pînă la nivelul întîmplării" [2], comparînd determinismul în accepţia lui clasică cu fatalismul.

La rîndul său, Lenin [3] a combătut punctul de vedere care reduce legătura universală a obiectelor şi fenomenelor la cauzalitate, cunoaşterea esenţei la cunoaşterea legăturilor cauzale, insistînd asupra căilor de adîncire a cunoaşterii.

În operele clasicilor filozofiei marxist-leniniste se găsesc toate elementele necesare pentru înţelegerea profundă, materialist-dialectică a determinismului, a categoriilor legate de acesta şi a raportului dintre aceste categorii. Plecînd de la indicaţiile clasicilor marxism-leninismului, numeroşi filozofi şi oameni de ştiinţă au mers pe linia elucidării unor aspecte importante ale înţelegerii materialist-dialectice a determinismului.

Astfel, prof. V. P. Tugarinov [4] a făcut o încercare valoroasă de a expune ordinea şi legătura categoriilor materialismului dialectic în general, inclusiv a categoriilor legate de determinism; I. T. Frolov [5] include în determinism legitatea statistică şi pe această bază evidenţiază şi rolul întîmplării, iar S. L. Rubinştein [6] defineşte determinismul pe baza interacţiunii. Fizicianul sovietic V. A. Fok [7] evidenţiază raportul dintre

---

[1] „...Starea actuală a universului este efect al oricărei stări anterioare şi cauză a oricărei stări viitoare a lui... O inteligenţă care, într-un moment dat, ar cunoaşte toate forţele care acţionează în natură şi situaţia respectivă a lucrurilor care o compun... dacă ar fi destul de vastă pentru a supune analizei aceste date, ar putea cuprinde într-o aceeaşi formulă mişcările celor mai mari corpuri din univers şi cele ale celui mai uşor atom; nimic nu ar fi nesigur pentru ea, şi viitorul, ca şi trecutul ar fi prezent în faţa ochilor ei. În perfecţiunea pe care a ştiut să o dea astronomiei, spiritul uman oferă o slabă schiţă a acestei inteligenţe. Toate eforturile lui în căutarea adevărului tind să-l apropie fără încetare de inteligenţa pe care am înfăţişat-o, de care ea rămîne totdeauna infinit de departe" (P. S. Laplace, *Calculul probabilităţilor*). Citat după Remus Răduleţ, *op. cit.*, p. 90—91.

[2] F. Engels, *Dialectica naturii*, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 199—202.

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 127—130, 167, 286 ş. a.

[4] V. P. Tugarinov, *Corelaţia categoriilor materialismului dialectic*, Litografia şi tipografia învăţămîntului, 1957.

[5] I. T. Frolov, *Determinism şi teleologie*, în „Probleme de filozofie", 1958, nr. 2.

[6] S. L. Rubinştein, *Existenţă şi conştiinţă*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1960.

[7] V. A. Fok, *Despre interpretarea mecanicii cuantice*, referat ţinut la Conferinţa unională asupra problemelor filozofice ale ştiinţelor naturii, Moscova, 1958.

DIALECTICA INTERRELAȚIILOR INTRACELULARE [1]

DE

I. COTĂESCU (Timișoara)

Cercetarea științifică a început prin descifrarea interrelațiilor în scara dimensională direct accesibilă simțurilor omului. Dar la această scară dimensională cea mai mare parte dintre fenomene nu-și dezvăluie esența, care trebuie căutată la scări dimensionale inaccesibile cercetării directe. Așa de exemplu, oricît de mari ar fi străduințele depuse pentru înțelegerea vieții din comportarea plantelor și animalelor și din aspectul lor exterior, nu se poate ajunge decît la ipoteze mai mult sau mai puțin plauzibile cu privire la mecanismele caracteristice materiei vii. Din această necesitate s-a născut pe rînd anatomia și fiziologia, histologia, biochimia, biofizica etc. Numeroasele discipline care studiază multiplele aspecte ale materiei vii s-au putut constitui prin adoptarea metodelor și mijloacelor de investigație mai ales ale chimiei și fizicii.

Ca rezultat al dezvoltării posibilităților de investigație s-a ajuns în ultimul secol, și în mod special în ultimele decenii, la o cantitate foarte mare de cunoștințe care se cer sistematizate pentru a se putea înțelege locul pe care-l ocupă în imaginea de ansamblu pe care ne-o putem face despre materia vie și pentru a putea preciza la ce ne putem aștepta și la ce nu din partea unei anumite metode de investigație sau din cercetarea unui anumit aspect sau manifestare a materiei vii.

Fără o temeinică prelucrare teoretică a imensului material faptic și fără justa orientare materialist-dialectică a cercetătorului, cercetarea științifică poate fi sterilă.

Prelucrarea teoretică a materialului faptic este din zi în zi mai grea, obligînd pe cel ce o încearcă să aibe o cantitate foarte mare de informație și o pregătire teoretică și filozofică, adecvată.

---

[1] Comunicare susținută la sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Institutul de Medicină din Timișoara (30 mai — 1 iunie 1963).

★

Mişcarea ca mod de existenţă a materiei e legată şi de o anumită treaptă sau nivel de organizare, mişcarea biologică reprezentînd modul de existenţă al materiei pe cea mai înaltă treaptă de organizare.

În definiţia dată vieţii ca mod de existenţă al corpurilor albuminoide*, Engels a avut în vedere cele două aspecte ale aceleiaşi realităţi : „modul de existenţă" adică o anumită formă de mişcare a materiei şi „corpul albuminoid" adică o anumită organizare a materiei.

Viaţa, mişcarea biologică, ca formă superioară de mişcare a materiei este calitativ diferită de mişcarea fizică şi de mişcarea chimică, pe care le include fără a se putea identifica sau reduce la acestea.

Deci în primul rînd apare necesitatea unei juste aprecieri a raportului dintre mişcarea fizică, mişcarea chimică şi mişcarea biologică şi respectiv între treptele de organizare corespunzătoare ale materiei.

Această precizare este cu atît mai necesară cu cît există tendinţa de a fi identificate procesele fizice şi chimice caracteristice materiei vii cu procesele fizice şi chimice din lumea nevie.

Se naşte întrebarea, oare în materia vie fenomenele fizice şi chimice nu se petrec după aceleaşi legi ca în lumea nevie?

Dacă am răspunde negativ la această întrebare ar însemna să rupem mişcarea biologică de mişcarea fizică şi de mişcarea chimică ; aceleaşi legi pot fi valabile şi în lumea nevie şi în lumea vie : o soluţie a unui electrolit şi in vivo şi in vitro desfăşoară aceeaşi presiune osmotică, viteza reacţiilor chimice este dependentă de temperatură şi in vivo şi in vitro, o moleculă de glucoză oxidată in vitro pînă la CO_2 şi H_2O, degajă aceeaşi cantitate de energie ca şi in vivo etc. Răspunsul la întrebare nu poate fi nici afirmativ pentru că în acest caz ar însemna că se poate reduce mişcarea biologică la mişcarea chimică şi mai departe la mişcarea fizică.

Răspunsul corect este şi negativ şi afirmativ : aceleaşi legi sînt valabile în aceleaşi condiţiuni şi în materia vie şi în materia nevie dar condiţiile în care mişcarea fizică şi mişcarea chimică se desfăşoară în materia vie sînt proprii numai mişcării biologice şi se caracterizează prin interrelaţii şi interdependenţe care nu pot fi întîlnite decît în materia vie, interrelaţii şi interdependenţe care pot pune în evidenţă şi aspecte ale mişcării fizice şi chimice necunoscute în afara mişcării biologice.

Această teză poate fi uşor ilustrată. Astfel trecînd de la treapta de organizare atomică şi de la mişcarea fizică corespunzătoare la treapta de organizare moleculară (chimică), apar proprietăţi ale învelişului electronic atomic care *nu puteau* fi descoperite studiind numai atomii care participă la formarea moleculei. Mişcarea chimică este calitativ diferită de mişcarea fizică şi calitatea nouă apare tocmai prin crearea condiţiilor necesare manifestării unor calităţi ale învelişului electronic — am putea spune a unor potenţionalităţi — care nu aveau cum să fie cunoscute numai din studiul atomului : condiţiile noi create de treapta de organizare chimică constă în legătura dintre atomi într-o unitate nouă : molecula.

---

* „*Viaţa este modul de existenţă a corpurilor albuminoide*". F. Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 94.

Astfel apar două direcții de cercetare: cercetarea în continuare a mișcării fizice în condițiile mișcării chimice, adică descoperirea și studierea proprietăților atomului și în primul rînd a învelișului electronic, prin care participă la realizarea mișcării chimice, direcție de cercetare care face obiectul chimiei fizice și studierea *calității noi*: a mișcării chimice care face obiectul chimiei și care utilizează metode care-i sînt proprii, adecvate treptei de organizare și mișcării calitativ deosebite de mișcarea fizică a treptei atomice de organizare a materiei.

Se pot deosebi trei categorii de legi (de relații):

— a) legile mișcării fizice, valabile și pentru atomul izolat și pentru atomul legat în moleculă,

— b) legile mișcării fizice proprii numai atomului legat în moleculă adică numai în condiția creată de treapta de organizare superioară și

— c) legile mișcării chimice corespunzătoare treptei de organizare și mișcării calitativ noi.

Pentru înțelegerea mișcării chimice de cea mai mare importanță sînt tocmai legile mișcării fizice proprii condițiilor create de mișcarea chimică, legi care sînt în același timp și ale fizicii și ale chimiei și care fac obiectul domeniului de graniță dintre fizică și chimie, legi prin care se explică și continuitatea și discontinuitatea dintre mișcarea fizică și mișcarea chimică sau felul în care continuitatea se transformă în discontinuitate și invers.

Cele spuse pînă acum cu privire la continuitatea și discontinuitatea mișcării fizice și mișcării chimice sînt, deși nu în acest fel formulate, acceptate: nici un cercetător de exemplu care face spectroscopia unui compus organic nu se așteaptă să găsească liniile spectrale de absorbție caracteristice atomilor din care este compusă molecula, dar radioactivitatea tritiului (H^3) sau a carbonului radioactiv (C^{14}) va fi la fel măsurată și dacă hidrogenul sau carbonul radioactiv este sau nu combinat în molecule.

Raportul dialectic dintre mișcarea fizică și mișcarea chimică, arată clar că mișcarea chimică nu poate fi identificată sau redusă la mișcarea fizică dar că în același timp, sfera mișcării fizice intră incomplet în sfera mișcării chimice, fizica și chimia se întrepătrund delimitînd în contururi estompate domeniul de graniță al chimiei fizice sau al fizicii chimice.

Făcînd același raționament pentru înțelegerea de data aceasta a raportului dintre mișcarea chimică și mișcarea biologică apar de asemenea cele trei categorii de legi: legile chimice, legile biochimice și legile biologice, biochimia reprezentînd studiul legilor chimice în condițiile create de mișcarea biologică și organizarea corespunzătoare sau cu alte cuvinte se poate afirma că biochimia studiază în special acele proprietăți chimice sau acele aspecte ale mișcării chimice care nu apar decît în condițiile mișcării biologice.

Dar condiția biologică în care se desfășoară mișcarea chimică nu poate rămîne fără efect și asupra mișcării fizice. De aceea biofizica are ca obiect studierea în special a aspectelor mișcării fizice în condițiile mișcării biochimice și biologice. Ar fi de remarcat că domeniul chimiei fizice este în cea mai mare parte cuprins în biofizică în care intră în plus noi aspecte ale mișcării fizice dependente direct de mișcarea biologică.

Pe baza raționamentului desfășurat se poate ajunge la concluzia că în materia vie se găsesc :

1) legi ale mișcării fizice ;

2) legi ale mișcării fizice în condițiile create de mișcarea chimică ;

3) legi ale mișcării fizice în condițiile create direct sau indirect de mișcarea biologică (obiectul biofizicii și biochimiei fizice) ;

4) legi ale mișcării chimice ;

5) legi ale mișcării chimice în condițiile create de mișcarea biologică (obiectul biochimiei) și

6) legi proprii materiei vii — mișcării biologice.

De cea mai mare importanță sînt aspectele mișcării fizice și mișcării chimice care nu apar decît în condițiile biologice.

Din faptul că în materia vie se pot întîlni și procese fizice și procese chimice care decurg absolut la fel ca în afara materiei vii nu se poate trage concluzia că toate aspectele mișcării fizice sau chimice întîlnite în materia vie sînt identice cu procese care se întîlnesc și în afara materiei vii.

Această poziție pe care se mai află încă foarte mulți cercetători, face ca în biologie în general și în medicină în special să abunde ipoteze explicative a căror esență este identificarea proceselor fizice și chimice proprii materiei vii cu procese similare (dar nu identice) reproductibile în afara materiei vii.

Aceasta și explică insuccesele în numeroase direcții de cercetare din care se pot aminti : insuccesul în explicarea mecanismelor de producere ale potențialelor bioelectrice, ipoteza proceselor de membrană prin care se încearcă explicarea schimbului intra- extracelular, transportul activ transcelular, contracția musculară etc. În aceeași categorie intră și insuccesele biochimiei într-unul din cele mai importante domenii de cercetare în enzimologie, oglindite în izolarea a mai puțin de 1/3 din activitățile enzimatice existente într-o celulă cît și în imposibilitatea precizării mecanismului catalizei enzimatice, pentru a nu mai vorbi de modelele electrice ale influxului nervos, de tendința de generalizare a legii totului sau nimic după modelul tubului electronic (circuit închis sau deschis) etc.

Cu siguranță că recunoașterea existenței unor aspecte ale mișcării fizice și chimice proprii materiei vii, va permite descifrarea acestora și prin aceasta lărgirea cunoștințelor noastre nu numai despre materia vie ci despre materie în general. Atunci abia se va putea încerca cu succes reproducerea lor artificială.

★

Engels, în *Anti-Dühring* și în *Dialectica naturii* deosebește ca mișcări fundamentale ale materiei : mișcarea mecanică, mișcarea fizică, mișcarea chimică, mișcarea biologică și mișcarea socială.

Astăzi conținutul noțiunilor de mișcare fizică, chimică și biologică este mult mai bogat și mișcarea mecanică ne apare ca o formă a mișcării fizice (interacțiune a cîmpurilor gravitaționale și electromagnetice, transformarea energiei potențiale în energie actuală etc.).

Atunci cînd vorbim de legile mișcării fizice, chimice și biologice vorbim de legile speciale ale fenomenelor fizice, chimice și biologice dar

în același timp și de legile generale dialectice. Legile speciale au caracter limitat la o anumită mișcare sau la o anumită formă a mișcării pe cînd legile dialectice generale sînt legile tuturor formelor de mișcare, legile speciale oglindesc mai ales discontinuitatea, legile generale dialectice mai ales continuitatea : trecerile de la un aspect la altul în cadrul aceleiași mișcări pe de o parte, de la mișcarea fizică la mișcările de ordin superior pe de altă parte. De aci nu rezultă că legile speciale nu ar fi dialectice, din contră ele exprimă legile generale în cazul concret, particularizează legile generale.

Afirmația lui Engels că în natură domnește dialectica are un înțeles cu mult mai profund decît s-ar părea la o analiză superficială, raportul dintre legile dialectice speciale și generale nu este decît raportul dintre particular și general. Cu cît relațiile desprinse din ansamblu sînt mai simple, mai speciale, cu atît crește numărul condițiilor în care legea specială este valabilă dar strîmtarea limitelor între care o lege este valabilă nu arată decît măsura în care s-a trecut de la general la particular de la legile generale dialectice la legea particulară (sau specială) și chiar mai departe de la particular la singular.

Dezvoltarea actuală a științelor naturii demonstrează în modul cel mai evident că legile speciale sînt în primul rînd aspecte ale legilor generale.

Această realitate este oglindită printre altele și în ideea larg acceptată și dezbătută a întrepătrunderii științelor și în afirmarea necesității și importanței teoretice și practice a dezvoltării domeniilor de graniță dintre științe adică tocmai a acelor domenii în care legile speciale capătă un caracter mai accentuat general dialectic.

★

Celula reprezintă unitatea elementară și în același timp fundamentală a materiei vii — numai celula are toate componentele necesare desfășurării mișcării biologice și în primul rînd numai în celulă există procesul continuu contradictoriu de asimilație și dezasimilație.

La rîndul lor, celulele sînt foarte diferite de la monocelulare la pluricelulare, de la vegetale la animale. Aceasta înseamnă că se pot deosebi în celule două procese : procesul fundamental de asimilație-dezasimilație comun tuturor celulelor, adică contradicția specifică prin care toate celulele sînt materie vie și un proces de funcție diferențiată variabil de la celulă la celulă care poate să conste în anumite particularități ale felului în care se desfășoară asimilația și dezasimilația sau și în dezvoltarea în special a unor proprietăți cum ar fi o sinteză diferențiată, contracția, influxul nervos.

Atît procesul fundamental de asimilație-dezasimilație cît și funcția diferențiată (cînd există) sînt legate de structuri intracelulare care permit să vorbim de treptele funcțional-structurale subcelulare.

La această noțiune de treaptă sau nivel structural-funcțional subcelular s-a ajuns prin întîlnirea cercetărilor de microscopie optică și electronică cu cercetările de biochimie și biofizică.

Pe baza datelor astăzi existente se pot preciza următoarele nivele structural-funcționale intracelulare : nivelul organitelor celulare și al protoplasmei nediferențiate și nivelul molecular-macromolecular.

Organitele celulare — nucleul, condriomul, centrosomul, aparatul Golgi etc. — apar la microscopul optic incluse într-o substanță optic vidă adică nestructurată. Această aparență, corelată cu apariția pe preparatele microscopice a unei membrane celulare a reprezentat baza morfologică sau structurală a concepției după care celula poate fi asemănată unui osmometru.

Microscopul electronic nu a dus la descoperirea unei noi trepte structurale dar a permis precizarea structurii organitelor celulare și a pus în evidență structura protoplasmei nediferențiate considerate pînă atunci fără structură. Microscopia electronică a arătat că protoplasma nediferențiată este formată din reticolul endoplasmatic — membrane care pe de o parte limitează un sistem canalicular ce comunică cu exteriorul celulei, pe de altă parte o plasmă matricială. Atît membranele intracelulare cît și cele care delimitează celula în exterior au structură similară și o membrană în sensul unei formațiuni diferențiate așa cum apărea la microscopul optic, nu există.

Cu alte cuvinte, microscopia electronică a precizat infrastructura microscopică a componentelor celulare vizibile și cu microscopul optic.

Dacă se compară infrastructura microscopică a protoplasmei nediferențiate cu a structurilor diferențiate se constată că specializarea, diferențierea, are două aspecte : un aspect structural și un aspect funcțional. Structurile îndeplinesc procese fizico-chimice cu atît mai specializate cu cît și structural sînt mai diferențiate. Ceea ce este comun tuturor structurilor diferențiate este structura fibrilară din ce în ce mai evidentă și mai omogenă în două variante : varianta lamelară și varianta fibrilară propriu-zisă. Aceasta înseamnă că funcția este legată de creșterea ordonării spațiale (tridimensionale) (sau în alți termeni de scăderea entropiei).

Structura fibrilar-lamelară în forma ei cea mai puțin diferențiată apare în membranele reticolului endoplasmatic (a protoplasmei nediferențiate) atingînd maximul de diferențiere în formațiuni ca cloroplastele, în structurile contractile din miofibrele netede, cardiace și striate și în neurofibrilele neuronilor.

De structura și infrastructura microscopică este legată activitatea enzimatică înlănțuită caracteristică mișcării biologice. Din această cauză cea mai mare parte din acțiunile enzimatice dispar o dată cu distrugerea structurilor în intenția de izolare a unei anumite activități enzimatice. Aceasta dovedește că procesele chimice nu se petrec în celulă în mediu omogen lichid, ci este vorba de o cataliză complexă în mediu heterogen, structura — ordonarea spațială — avînd o importanță hotărîtoare în desfășurarea activităților enzimatice, activități care în același timp sînt și biochimice și biofizice : biochimice în măsura în care moleculele organice sînt modificate, degradate sau sintetizate, biofizice în special prin mecanismele energodinamice care abia încep să fie descifrate.

Rezumînd se poate spune că treapta subcelulară a protoplasmei nediferențiate și diferențiate se caracterizează prin structuri de care direct

sau indirect este legată activitatea enzimatică înlănțuită prin care se realizează deopotrivă procesul fundamental de asimilație-dezasimilație și activitățile diferențiate celulare și care în ansamblu participă la realizarea calității de viu a întregii celule, calitate pe care nici una din structurile componente nu o au și care rezultă ca un salt calitativ manifestat prin proprietățile fundamentale: nutriție, excriție, creștere, diviziune (înmulțire) sau prin activități diferențiate predominant chimice (fotosinteză, secreție etc.) sau predominant fizice (contracție-mișcare).

Care sînt însușirile care caracterizează o treaptă morfofuncțională și dece se poate vorbi de treapta celulară și treapta subcelulară a protoplasmei nediferențiate și diferențiate?

În general se poate vorbi de o treaptă structural-funcțională dacă îndeplinește următoarele condiții principale:

a) are proprietăți noi pe care nici unul din constituenții din treapta inferioară nu le are;

b) reprezintă un ansamblu structural-funcțional care dacă este desfăcut în componenții care-l alcătuiesc, pierde și însușirile caracteristice, însușiri rezultate din acumularea cantitativă a constituenților de treaptă inferioară;

c) are o heterogenitate mai mare decît a constituenților luați individual;

d) prezintă un grad de ordonare mai mare decît a constituenților de treaptă inferioară.

Treapta celulară este cea mai importantă treaptă a materiei vii pentru că destrămarea acestei trepte determină și pierderea calității de viu, dispare mișcarea caracteristică și contradicția specifică ei și deci și posibilitatea de a studia mișcarea biologică.

Treptele sau nivelele morfofuncționale supracelulare existente în organismele pluricelulare, păstrînd calitatea de viu pe care le-o conferă structura celulară, au și calități noi. Astfel țesuturile, organele, aparatele-sistemele și organismul întreg reprezintă tot atîtea nivele structural-funcționale. Pe fiecare nivel de la țesut pînă la organismul întreg se întîlnesc proprietăți caracteristice nivelului respectiv și care nu pot fi investigate decît prin metode adecvate. Astfel pe un organ cum este de exemplu inima se pot studia:

a — proprietățile celulare generale (calitatea de materie vie) și speciale (miofibra);

b — proprietățile țesutului muscular în aspectele generale sau speciale: legătura dintre miofibre, raportul dintre celule și spațiile intercelulare, vascularizația, schimburile dintre vase și celule etc.;

c — proprietățile organului ca unitate morfofuncțională: formă, încăperi, ordinea de contracție, circulația funcțională, travaliul mecanic efectuat etc.

Chiar din acest exemplu se poate vedea că metodele de investigație trebuie să fie adecvate treptei investigate adică însușirilor noi care nu pot fi investigate pe constituenții de treaptă inferioară. Dar aici apare clar că și celula miocardică în condițiile țesutului cardiac sau ale organului întreg își poate pune în valoare proprietăți care nu pot fi studiate pe celula

izolată. Şi aici se pot diferenţia proprietăţile celulare investigabile pe celula izolată, proprietăţile care apar în condiţiile organizării tisulare şi mai departe proprietăţile care apar în condiţiile organizării de organ.

Dacă cercetătorul se adresează organului, el trebuie să aibă o clară orientare în sensul că trebuie să ştie ce poate obţine prin metoda utilizată şi cărei trepte morfofuncţionale îi aparţin proprietăţile descoperite. Cele mai valoroase date sînt desigur acelea rezultate dintr-o investigaţie complexă care se adresează în acelaşi timp tuturor treptelor cuprinse în organ cum ar fi de exemplu: investigarea travaliului (treapta organ) concomitent cu circulaţia coronariană, schimburile dintre sînge şi celule (treapta tisulară) şi cu determinarea consumului de oxigen, consumului de glucoză etc. (treapta celulară).

E clar că determinînd procese celulare cum ar fi de exemplu consumul de oxigen în condiţiile activităţii organului întreg se vor obţine rezultate diferite faţă de determinarea consumului de oxigen pe celule izolate dar şi determinînd numai travaliul inimii (investigaţie de organ) nu se vor putea obţine date nici despre treapta tisulară şi cu atît mai puţin despre cea celulară.

Această exemplificare are menirea de a arăta că în treptele supracelulare raportul dialectic dintre nivelele structural-funcţionale este de acelaşi tip ca în trecerea de la mişcarea fizică la mişcarea chimică şi cea biologică şi nivelele structurale corespunzătoare care toate nu reprezintă în fond decît aspecte ale trecerii cantităţii în calitate şi invers şi tot ce se leagă de această lege care tocmai din cauza aceasta şi este o lege generală a mişcării (indiferent de forma mişcării).

Trecînd de la treapta celulară la treapta imediat inferioară de data aceasta, la treapta protoplasmei nediferenţiate şi diferenţiate, dispare sistemul viu cu tot ceea ce este legat de el. Aceasta nu înseamnă de loc că ar fi inutilă cercetarea, s-ar putea spune a subansamblurilor celulare cum ar fi cercetările făcute de mitocondrii, cloroplaste şi granule fotosintetizante etc. sau pe microsomi care reprezintă în fond forma în care se obţine prin homogenizare protoplasma nediferenţiată. Din contră, cu cît vor fi mai bine cunoscute subansamblurile, cu atît mai bine va fi înţeles ansamblul, dar la rîndul lor subansamblurile nu-şi pot dezvălui toate proprietăţile lor decît în ansamblul celular şi de aceea, de la investigaţia pe mitocondrii sau pe alte organite nu se poate aştepta lămurirea însuşirilor celulare caracteristice numai acestei trepte, însuşiri care rezultă din *funcţionarea coordonată* a subansamblurilor. Aşa de exemplu nu este nici o garanţie că efectul pe care-l are o substanţă asupra activităţii enzimatice înlănţuite a mitocondriei izolate va fi acelaşi şi pe celula întreagă şi cu atît mai puţin se va putea şti care va fi efectul asupra funcţiilor celulare proprii numai treptei celulare: creştere, multiplicare etc.

Trecînd mai departe de la treapta subcelulară a protoplasmei diferenţiate şi nediferenţiate la treapta moleculară-macromoleculară, dispare structura subansamblurilor celulare şi activitatea enzimatică înlănţuită legată de complexa structură spaţială protido-lipido-glucido-minerală a protoplasmei. Investigaţia făcută pe o enzimă izolată apropie pe cercetător eventual de posibilitatea de a descoperi mecanismul acţiunii enzimatice,

îi poate folosi activitatea enzimatică la o determinare chimică, dar îl îndepărtează de ansamblul celular atît de mult încît integrarea rezultatelor devine foarte grea şi adesea imposibilă.

Succesele obţinute în descifrarea structurii moleculare a materiei vii şi în mod deosebit în descifrarea structurii unor proteine şi a acizilor nucleici pe de o parte, pe de altă parte cunoaşterea acţiunilor enzimatice sub aspectul modificării moleculelor substrat au dus la concepţia biologici moleculare care consideră că procesele biologice sînt în ultimă instanţă procese moleculare, ajungînd la concluzia că investigarea acestui nivel va putea lămuri mecanismele proprii materiei vii. O exagerare a acestei concepţii — părerea că ar exista macromolecule vii — a fost combătută în paginile revistei, „Probleme de filozofie" şi nu e necesar să fie redeschisă discuţia care poate fi considerată încheiată.

Dar, spre decepţia adepţilor biologiei moleculare, însemnate procese biologice şi în special energetica celulară nu pot fi formulate decît parţial în termeni moleculari. Energetica celulară cea mai nouă, dar poate cea mai importantă ramură a biologiei celulare, studiază mecanisme care în ultimă analiză sînt de ordin cuantic şi noi speranţe se leagă de biologia cuantică sau submoleculară a cărei existenţă poate fi considerată în parte ca faliment al biologiei moleculare.

Dacă se acceptă că biologia studiază mişcarea biologică, adică o formă de mişcare a materiei cu anumită organizare şi dacă se acceptă mai departe că unitatea elementară a materiei vii este celula, biologia nu poate începe decît cu celula, iar o biologie moleculară sau submoleculară nu poate fi biologie decît dacă prin aceasta se înţelege studiul mecanismelor moleculare şi submoleculare (cuantice) în condiţiile mişcării biologice, adică un alt nume dat biochimiei şi biofizicii.

Noţiunile de *biologie moleculară* şi *biologie submoleculară* sînt, după părerea noastră, nejustificate din punct de vedere al nivelului structural-funcţional investigat: aceasta ar presupune sau că mişcarea biologică începe în nivelele respective (molecular, submolecular), sau că procesele biologice pot fi reduse la mişcarea chimică şi mişcarea fizică.

În două valoroase lucrări editate în 1957 şi 1960 (*Bioenergetica* şi *Introducere în biologia submoleculară*), Szent-Györgyi[1], recunoscînd nivelele structural-funcţionale de la treapta submoleculară la organismul întreg, încearcă totuşi să explice acţiunea unor medicamente asupra organismului întreg prin prisma „biologiei submoleculare". Este incontestabil că pătrunsă în celulă, o moleculă activă (un medicament) modifică, prin mecanisme molecular-submolecular (fizico-chimice) interrelaţiile intracelulare, dar rezultatul modificării interrelaţiilor intracelulare apare mai întîi în treapta celulară iar mai departe intervin complexele interrelaţii de ordin supracelular, astfel încît explicarea acţiunii farmacodinamice asupra organismului întreg trebuie să ţină seama de felul în care modificarea activităţii celulare (a unor categorii de celule şi ţesuturi) contribuie la modificarea din treaptă în treaptă a funcţiilor caracteristice şi în fine

[1] A. Szent-Györgyi, *Bioenergetics*, Academic Press, 1957 şi *Introduction to a submolecular biology*, Academic Press, 1960 (New York).

din modificarea interrelațiilor dintre sisteme și aparate rezultă și un efect de ansamblu asupra întregului organism.

Trecerea de la nivelul macromolecular la nivelul micromolecular ne duce în domeniul chimiei pure și bineînțeles mai departe în domeniul chimiei fizice și fizicii.

Dacă se ține seama de nivelele structural-funcționale subcelulare, apare clar că înțelegerea întregului, adică a celulei (și prin aceasta a materiei vii) trebuie să meargă din aproape în aproape: înțelegerea activității proprii unui nivel prin constituienții și proprietățile acestora de nivel imediat inferior, prin investigație simultană a nivelelor subcelulare pe celula întreagă, adică în complexitatea *tuturor interrelațiilor verticale* (de la nivel la nivel) și *orizontale* (între constituenții aceluiași nivel). Desigur, o asemenea cercetare în același timp sintetică și analitică a celulei întîmpină numeroase dificultăți tehnice, dar se pare că principala dificultate constă în neînțelegerea raporturilor dialectice dintre nivelele structural-funcționale intracelulare.

★

Desfacerea ansamblului celular în constituenții moleculari și identificarea acestora este doar primul pas spre descifrarea anatomiei moleculare pentrucă pe primul plan trece felul în care moleculele sînt angrenate spațial, angrenare spațială de care depind și proprietățile protoplasmei nediferențiate și diferențiate prin care se realizează mai departe în ansamblul celular mișcarea biologică.

Din punct de vedere funcțional, izolarea și studierea in vitro a unei activități enzimatice are aceeași valoare cognitivă ca a moleculei pentru structură. Pentru înțelegerea interrelațiilor funcționale intracelulare e nevoie ca studiul acestora să se facă pe celula întreagă pentru motivele deja expuse.

Vorbind despre aspectul funcțional al interrelațiilor intracelulare toți cercetătorii marxiști sînt de acord cu Engels și cu Lenin: viața înseamnă o contradicție și contradicția specifică materiei vii este asimilația-dezasimilația, cele două laturi contradictorii ale procesului metabolic unitar. Cercetările recente arată în modul cel mai evident că în adevăr fiecare structură celulară este supusă unui proces continuu de degradare și de refacere și că în fiecare moment, structurile sînt bilanțul morfologic al celor două procese contradictorii: asimilația și dezasimilația.

Cu toate acestea, asimilația și dezasimilația nu sînt considerate de biochimiști ca procese opuse. V. A. Engelhardt susține acest punct de vedere, aducînd ca justificare „strînsa lor legătură lăuntrică, intercondiționarea lor reciprocă" [1].

Vorbind de legătura dintre asimilație și dezasimilație, de condiționarea lor reciprocă biochimiștii nu fac decît să recunoască unitatea contrariilor, dar unitatea dialectică a contrariilor nu presupune nici un moment contopirea acestora de așa natură încît să nu poată fi identificate,

[1] V. A. Engelhardt, *Însușirile specifice ale metabolismului biologic*, în „Probleme de filozofie", 1960, nr. 7, p. 137.

să nu poată fi recunoscute ca procese distincte care se realizează prin mecanisme proprii. Ori cît de mare ar fi interdependența, condiționarea reciprocă, atît asimilația cît și dezasimilația, dacă nu ar fi în același timp două laturi, două înlănțuiri de procese distincte, n-ar forma contradicția specifică materiei vii pentru că „Dedublarea unicului și cunoașterea părților lui contradictorii..... constituie *fondul*... dialecticii" [1].

După părerea noastră nu numai că asimilația și dezasimilația pot fi identificate ca înlănțuiri de procese distincte dar că fără această identificare nu se poate înțelege nici calitatea morfofuncțională a ansamblului — a celulei — calitate care rezultă din predominanța asimilației sau din predominanța dezasimilației.

Noi credem că am adus argumente suficiente că în realitate asimilația și dezasimilația sînt două înlănțuiri de procese distincte. Analiza materialului nostru experimental și prin acesta a datelor din literatură, ne duce la concluzia că mecanismul esențial al dezasimilației este oxidația biologică și fosforilarea oxidativă, iar al asimilației, integrarea de molecule organice de sinteză intracelulară și integrarea de molecule organice și minerale de aport exogen în structurile protoplasmei nediferențiate și diferențiate.

Astfel identificate, cele două laturi ale contradicției specifice ne-au permis găsirea indicilor biochimici, energetici, morfologici și electrobiochimici care caracterizează starea morfofuncțională a celulei atunci cînd predomină asimilația sau predomină dezasimilația introducînd noțiunea de bilanț energetic și morfologic.

Noi am demonstrat că starea morfofuncțională a celulei este dependentă de raportul dintre viteza dezasimilației și viteza asimilației și că cele două procese sau înlănțuiri de procese enzimatice, asimilația și dezasimilația, pot decurge în cadrul unor anumite limite cu viteze diferite, predominanța asimilației sau a dezasimilației putîndu-se exprima ca raport al vitezelor lor.

Nu e locul să arătăm cît de fructuoase au fost aceste rezultate pentru că ele au fost publicate în special începînd din 1956 (și expuse într-o formă mai ușor accesibilă în volumul *Materia vie*, Ed. științifică, apărut în ianuarie 1963) dar din păcate răsunetul lor este încă prea mic atît în țară cît și în străinătate dînd impresia că biochimiștii nu se pot ridica de la treptele subcelulare la treapta celulară, fiind mulțumiți deocamdată că au reușit să treacă de la treapta moleculară la treapta protoplasmei nediferențiate (microsomi) și diferențiate (mitocondrii, nucleu etc.).

În cele ce urmează, fără a intra în detalii de biochimie și biofizică, voi încerca să schițez unele aspecte generale ale interrelațiilor funcționale intracelulare.

În ce privește interdependența dintre asimilație și dezasimilație, apare clar faptul că dezasimilația întreține asimilația în primul rînd prin energia necesară sintezei și integrării de molecule, energie pe care o furnizează sub formă de codehidraze reduse și apoi prin lanțul respirator prin sinteza continuă de acid adenozintrifosforic (ATP) compus organic-

[1] V. I. Lenin, *Marx-Engels-Marxism*, Edit. politică, București, 1958, p. 286.

mineral care joacă rol de acumulator de energie, iar în al doilea rînd prin moleculele cu număr mic de atomi de carbon rezultate din degradarea oxidativă a moleculelor organice cu număr mare de atomi de carbon, moleculele cu număr mic de atomi de carbon, fiind materialul principal al sintezei intracelulare. La rîndul ei asimilația întreține dezasimilația prin sinteza și întreținerea aparaturii enzimatice a degradării oxidative și prin sinteza continuă de glucoză, principala sursă energetică a celulei.

Apare deosebit de important faptul că mecanismul prin care dezasimilația întreține asimilația este diferit de mecanismul prin care asimilația întreține dezasimilația. În special din punct de vedere energetic, încărcarea acumulatorului fosfatic de energie de către dezasimilație în primul rînd pe seama glucozei care la rîndul ei este sintetizată de asimilație face ca principalele puncte de legătură dintre cele două procese să fie pe de o parte acidul adenozintrifosforic și pe de altă parte glucoza. Asimilația și dezasimilația apar ca un proces circular, un perpetuum mobile în care pierderea de energie este compensată prin aport exogen de energie sub formă de molecule organice, iar în cadrul biosferei prin fixarea energiei solare în cloroplaste sub formă de energie de sinteză a glucozei din CO_2 și H_2O.

La rîndul lor, atît asimilația cît și dezasimilația cuprind mecanisme enzimatice circulare din care unele bine cunoscute (ciclul acizilor tricarboxilici, ciclul ureopoetic, ciclul Lynen de sinteză al acizilor grași, ciclul pentozic) și altele mai puțin bine cunoscute (ciclul aparat nuclear — aparat enzimatic citoplasmatic ca mecanism al autoregenerării specifice a protoplasmei).

Caracterul circular al interrelațiilor intracelulare dintre asimilație și dezasimilație și în cadrul acestora dintre componentele lor circulare secundare, care în fond reprezintă contradicții secundare, sugerează și existența unor mecanisme de autoreglare, care în ultimă analiză nu ar fi decît aspectul cibernetic al contrariilor în interdependență circulară care determină la rîndul lor stări ciclice morfofuncționale ale celulei prin predominanța consecutivă a asimilației sau a dezasimilației.

Starea morfofuncțională a celulei apare așadar ca o calitate determinată de raportul cantitativ (raport de viteze) dintre asimilație și dezasimilație.

Contradicția specifică asimilație-dezasimilație este comună tuturor celulelor, ba ceva mai mult, este impresionant faptul că mecanismele prin care se realizează atît în celulele animale cît și în celulele vegetale sînt identice, demonstrînd unitatea lumii vii.

Dar în celulele animale, cu cît sînt mai diferențiate cu atît apar mai bine individualizate structuri care îndeplinesc o anumită funcție diferențiată, care la rîndul ei este supusă procesului de degradare și refacere, pe de o parte, iar pe de altă parte consumă din energia rezultată din dezasimilație, apărînd astfel o nouă contradicție: contradicția dintre asimilație-dezasimilație și activitatea fiziologică diferențiată. Nici această contradicție secundară nu este tratată ca atare și prea puțină atenție s-a acordat rolului proprietăților enzimatice ale structurilor diferențiate,

cum ar fi miofibrilele și neurofibrilele în ansamblul metabolismului celular, cu toată evidența furnizată de numeroase date indirecte (asupra cărora noi am atras de mult timp atenția) a existenței și a unei legături, se poate spune inverse [1].

★

Comunicarea de față e departe de a epuiza subiectul, cu atît mai mult cu cît intrarea în amănuntele dialecticii interrelațiilor intracelulare ne-ar obliga să facem o expunere detaliată a proceselor fizico-chimice și a încadrării lor în ansamblul celular.

Am ținut doar să atragem atenția că fără o justă orientare a cercetătorilor, fără un punct de vedere clar dialectic, descifrarea interrelațiilor intracelulare este imposibilă, indiferent de numărul datelor experimentale prezente și viitoare.

În adevăr, interrelațiile intracelulare cu cele două aspecte — structural și funcțional — sînt atît de complexe din cauza coexistenței și interacțiunii tuturor treptelor de organizare ale materiei, pe de o parte, iar pe de altă parte din cauză că mișcarea biologică creează condiții atît de complexe mișcării fizice și chimice încît celula apare ca un labirint în care fără firul Ariandei, fără dialectica materialistă, cercetătorul este definitiv rătăcit.

Comunicarea de față își va atinge scopul dacă va trezi interese pentru abordarea efectiv dialectică a interrelațiilor intracelulare de către cei care ar trebui să se considere obligați de a nu se mulțumi numai cu recunoașterea formală a tezelor lui Engels despre viață și dacă acest interes se va manifesta printr-o discuție în paginile revistei „Cercetări filozofice" pe baza materialului faptic obținut prin folosirea dialecticii ca instrument de cercetare.

[1] Vezi I. Cotăescu, *Contribuție la studiul contradicției interne în materia vie*, Acad. R.P.R., Baza Timișoara în „Studii și cercetări. Științe medicale", VIII, nr. 3—4, 1961, p. 239.

CU PRIVIRE LA DIALECTICA CONȚINUTULUI ȘI A FORMEI ÎN NATURA VIE[1]

DE

ESTERA F. GORO și NICOLAE DIACONESCU
(Timișoara)

Alianța dintre filozofia marxist-leninistă și științele naturii, a cărei necesitate a subliniat-o cu tărie Lenin, a devenit în zilele noastre o cerință imperioasă. Progresul vertiginos al științelor ridică în fața cercetătorilor naturii sarcina de a generaliza datele acumulate, de a cunoaște și a mînui categoriile materialismului dialectic, concepte fundamentale comune tuturor științelor. Totodată, categoriile materialismului dialectic își pot preciza, îmbogăți și verifica conținutul numai prin confruntarea continuă cu realitatea, cu practica științelor particulare.

Categoriile reprezintă jaloane, puncte de sprijin pentru cercetarea științifică concretă, luminînd ascensiunea gîndirii de la abstract la concret, de la general la particular.

★

Pentru a putea urmări particularizarea categoriilor conținut și formă în biologie, este necesar să ne referim la principalele teze ale materialismului dialectic cu privire la această pereche de categorii.

Conținutul și forma reprezintă categorii corelative al căror raport dialectic se exprimă prin caracterul primordial, determinant al conținutului față de formă; prin faptul că modificarea conținutului se petrece înaintea modificării formei; prin acțiunea inversă exercitată de formă asupra conținutului, aceasta influențînd la rîndul ei dezvoltarea conținutului.

În ceea ce privește interpretarea sensului acestor categorii, în literatura marxistă contemporană se întîlnesc unele neconcordanțe care trebuie supuse discuției.

Dacă majoritatea autorilor sînt de acord în definirea formei ca organizare, structură a conținutului, în ce privește conținutul însuși, el este

[1] Comunicare prezentată la a IV-a sesiune științifică a cadrelor didactice de la Institutul de medicină din Timișoara (31 mai — 1 iunie 1963).

interpretat în diferite feluri. Unii înțeleg prin conținut „totalitatea elementelor din care se compune un obiect" [1]. Alții „baza, latura principală a obiectului, care exprimă esența lui și care se manifestă în toate elementele lui" [2].

După părerea noastră, prima definiție este insuficient de cuprinzătoare: ea ignorează faptul că procesele înseși, proprii tuturor obiectelor, intră în sfera conținutului acestora. Cea de-a doua definiție anulează, după părerea noastră, limitele dintre categoria de *conținut* și cea de *esență*. Or, aceste două categorii nu coincid. Esența este exprimată nu numai prin conținut, ci în aceeași măsură prin modul de organizare, de structurare a acestuia, prin formă. Referindu-se la corelația formei cu esența, Lenin scrie: „Forma este esențială. Esența are formă. Într-un fel sau altul, în dependență și de esență..." [3].

Din considerentele de mai sus, ni se pare mai adecvată definiția dată conținutului de M. M. Rosenthal și G. M. Straks: „În lumea obiectivă conținutul este latura internă a obiectelor, care reprezintă totalitatea elementelor și proceselor ce formează baza existenței și a dezvoltării lucrurilor" [4]. Cu sens apropiat sînt și definițiile date conținutului de V. I. Sviderski [5], A. S. Mamzin [6], A. M. Minasian [7].

Ce anume reprezintă conținutul și ce anume forma în materia vie?

Studierea fenomenului biologic ne conduce la concluzia că în materia vie *conținutul* este constituit din totalitatea *proceselor biologice*, în ultimă instanță a proceselor metabolice, precum și din diferitele *componente ale substanței vii*. Modul de organizare a acestora în *timp* și *spațiu* constituie *forma* materiei vii.

În funcție de cele două laturi ale conținutului, indisolubil legate între ele, forma în materia vie are un dublu aspect: 1. *organizarea în timp* a proceselor biologice, care se exprimă în coordonarea temporală a desfășurării diferitelor manifestări ale proceselor metabolice și care constituie *forma internă*, și 2. *organizarea spațială* a diferitelor componente ale materiei vii, care constituie, de fapt, *forma externă*. Unitatea și interdependența lor permanentă, manifestată în primul rînd în „spațializarea" proceselor desfășurate în timp, constituie în esență specificul unității indestructibile dintre spațiu, timp și materie în sfera materiei vii.

Problema conținutului și a formei în materia vie nu poate fi înțeleasă fără abordarea ei prin prisma categoriilor parte — întreg.

---

[1] *Curs de materialism dialectic*, Universitatea București, 1959, p. 32.

[2] *Bazele filozofiei marxiste*, manual, Acad. de Științe a U.R.S.S., ed. a II-a, București, Edit. politică, 1962, p. 280.

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 114.

[4] M. M. Rosenthal și G. M. Straks, *Categoriile dialecticii materialiste*, București, Edit. științifică, 1957, p. 205.

[5] V. I. Sviderski, *Despre reflectarea de către dialectica materialistă a relației dintre elementele și structura fenomenelor*, în „Anal. rom. sov.", Seria filozofie, 1960, nr. 4.

[6] A. S. Mamzin, *Categoriile de conținut și formă în biologie*, în „Probleme de filozofie", 1960 nr. 7.

[7] A. N. Minasian, *Categoriile conținut și formă și trecerile lor una într-alta*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 6.

Organismul viu este un sistem unitar complex, ale cărui părți sînt la rîndul lor ele însele sisteme subordonate, care se află funcțional și structural în relații reciproce contradictorii unele față de altele, ca și față de sistemul de ansamblu. Fiecare dintre nivelele structurale determinate ale organismului (celulă, țesut, organ, sisteme de organe) reprezintă o entitate biologică reală, cu determinări cantitative și calitative proprii, avînd un anumit conținut și o anumită formă internă și externă. Totodată, un anumit nivel structural în ansamblul său, raportat la nivelul structural supraordonat, intră în sfera conținutului acestuia din urmă.

Se ridică întrebarea: este justificată folosirea frecventă a noțiunilor *funcție — formă* pentru a desemna particularizarea în biologie a categoriilor filozofice conținut și formă? Categoric nu, deoarece, pe de o parte, în felul acesta se face o substituire de planuri: din cuplul de categorii *filozofice* conținut-formă se păstrează sensul categorial, filozofic al celui de-al doilea termen, primul fiind înlocuit cu o categorie *biologică* specifică — funcția. Pe de altă parte, precum vom vedea, funcția nu este echivalentul conținutului materiei vii.

Ce anume trebuie să înțelegem prin categoriile biologice *funcție* și *structură*?

Funcția nu este echivalentă cu conținutul, ea constituie numai o parte a acestuia, *procesele biologice*, cuprinzînd totodată o parte a formei: *organizarea temporală* a acestor procese (forma internă).

Structura, la rîndul ei, nu este echivalentă cu forma, ea cuprinde o parte a conținutului, *componentele substanței* vii, și cealaltă latură a formei, *organizarea spațială* a acestor componente (forma externă).

Corelația dintre categoriile funcție—structură, două aspecte indisolubil legate ale fenomenului biologic — exprimă procesul obiectiv de întrepătrundere, de trecere a conținutului în formă, și invers, unitatea lor contradictorie. Această întrepătrundere a conținutului și formei în materia vie ilustrează în mod elocvent ideea exprimată încă de Hegel, care scria: „În sine avem aici raportul absolut al conținutului și formei, anume preschimbarea unuia în celălalt, astfel încît conținutul nu este decît o preschimbare a formei în conținut, iar forma nu este decît preschimbarea conținutului în formă" [1].

Funcția și structura reprezintă două fețe ale aceleiași medalii, inseparabil legate între ele, influențîndu-se reciproc.

Realizările științelor din ultimul timp au dus la o aprofundare a particularității *conținutului materiei vii*, și anume atît a naturii elementelor componente ale substanței vii (în primul rînd a celor mai importanți polimeri biologici — proteine, acizi nucleici, polizaharide), cît și a naturii proceselor metabolice, a rolului lor ca bază a tuturor funcțiilor biologice.

Factorul determinant, primordial în evoluția organizării temporale-spațiale a materiei vii este metabolismul. În procesul dezvoltării istorice a metabolismului un rol hotărîtor și diriguitor l-au avut condițiile de viață, ale mediului extern, care, interiorizîndu-se în materia vie și integrîndu-se

[1] G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I, *Logica*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 247.

într-o calitate nouă, superioară, schimbă caracterul interacțiunii dintre organism și mediu și, implicit, organizarea spațială-temporală a metabolismului.

De asemenea, paralel cu înțelegerea strict morfologică a *formei organismului* (ca un ansamblu de structuri morfologice, anatomice, histologice), în biologia contemporană se conturează o nouă concepție, mai profundă, asupra formei, potrivit căreia aceasta din urmă reprezintă o anumită interdependență și concordanță reciprocă a proceselor fiziologice și biochimice, o organizare a metabolismului nu numai în spațiu, ci și în *timp*.

Astfel, în concepția academicianului A. I. Oparin, organizarea conținutului vieții (metabolismul) este privită în primul rînd ca formă internă lăuntrică a procesului vieții, ca expresie a unei anumite desfășurări riguros determinate în timp a reacțiilor biologice, coordonate de obicei în complexe cu mai multe trepte. Această coordonare este rezultatul dezvoltării materiei de la forma chimică de mișcare la cea biologică și a dezvoltării ulterioare a formei biologice de mișcare a materiei. Esența organizării procesului metabolic constă în faptul că ea rezultă cu necesitate din natura corpului viu însuși și este un proces care se autorealizează și se autoreglează, urmărind restabilirea și înnoirea întregului sistem viu în ansamblu.

După părerea academicianului A. I. Oparin, în cursul dezvoltării mișcării materiei de la forma chimică la cea biologică, de la schimbul de substanțe anorganice la metabolism, a căpătat o însemnătate hotărîtoare *organizarea în timp*, care a condiționat apariția sistemelor biologice primare, apariția organizării spațiale. Succesiunea și rapiditatea reacțiilor protoplasmei au fost factorii hotărîtori pentru diferențierea corpurilor vii inițiale de mediul ambiant, conferindu-le superioritate față de sfera unor mișcări și transformări mai puțin și altfel organizate. În procesele primare ale selecției naturale au fost favorizate și consolidate acele funcții care au fost capabile de reacții ordonate și rapide.

Relevînd de asemenea importanța organizării în timp a proceselor biologice, P. K. Anohin atrage atenția asupra unui specific calitativ deosebit de important al structurii temporale proprii materiei vii : reflectarea anticipativă a realității.

Apariția primelor corpuri proteice, care au dobîndit ulterior funcția fermentativă, a făcut posibilă dezvoltarea unor anumite lanțuri de reacții preferențiale, adică prezentînd o accelerare catalitică selectivă, și în primul rînd a unor lanțuri de reacții care, fiind esențiale pentru conservarea vieții, au fost repetate de o mulțime de ori sub influența acțiunilor exterioare. Pe fondul formațiunilor coacervate întrucîtva omogene s-au format căile unor lanțuri de reacții preferențiale care evoluau cu o viteză enormă. Dacă într-o anumită porțiune de substanță vie, reprezentînd un sistem polimolecular deschis, au devenit posibile reacții chimice variate, cu viteze foarte mari, atunci anumite acțiuni externe *iterate*, chiar dacă erau separate prin intervale de timp importante, au putut fi reflectate în transformări chimice rapide ale acestei substanțe. „Așa s-a format treptat capacitatea primelor organisme de a reflecta lumea anorganică exterioară nu în

mod pasiv, ci activ, anticipînd în protoplasmă fenomenele cu desfăşurare consecutivă şi repetată din lumea exterioară...

Întreaga istorie a regnului animal este un exemplu clar al perfecţionării acestei legi universale, cea mai veche, care ar putea fi denumită *reflectarea anticipativă a realităţii*, adică desfăşurarea accelerată de milioane de ori a lanţurilor de reacţii chimice care reflectau în trecut transformările succesive ale acestei realităţi" [1]. După concepţia lui P. K. Anohin, anticiparea evenimentelor din lumea exterioară este un fenomen universal al vieţii, care a determinat toate formele comportamentului adaptativ animal.

Caracterul specific, particularităţile conţinutului materiei vii au determinat în acelaşi timp şi o *organizare spaţială* specifică materiei vii. Sintetizînd rezultatele obţinute în această privinţă de numeroşi cercetători, şi îndeosebi de V. I. Vernadski, autorii sovietici A. Urmanţev şi I. P. Trusov ajung la concluzia că structura spaţială calitativ deosebită a materiei vii ne îndreptăţeşte să vorbim despre un spaţiu biologic, o structură spaţială proprie numai materiei vii. Particularităţile principale ale acestei structuri constau în următoarele: 1) caracterul specific şi original al formelor exterioare şi al structurii plantelor şi animalelor; 2) organizarea spaţială a celulei proprie numai naturii vii, şi organizarea extrem de complexă şi de specifică a moleculelor (substanţe proteice şi acizi nucleici), prezente numai în materia vie; 3) tipurile de simetrie, caracteristice numai organismelor; 4) construirea organismelor din molecule şi cristale de o singură formă — dextro- sau levogire; 5) manifestarea însuşirii de „dextro" sau de „levo" în substanţa vie la nivelul molecular şi morfologic, ceea ce ar pleda pentru ipoteza caracterului neeuclidian al spaţiului organismelor; 6) simetria organismelor, care se deosebeşte prin linii şi suprafeţe curbe, caracteristice geometriilor lui Riemann; 7) legătura profundă dintre structura celulei, a substanţelor proteice, a acizilor nucleici pe de o parte, şi asimetria protoplasmei şi metabolism pe de altă parte; şi, în sfîrşit 8) rolul de seamă al selecţiei naturale în crearea spaţiului organismelor adaptat la îndeplinirea unei anumite funcţii [2].

Structura corpurilor vii, organizarea lor nu sînt decît expresia exterioară a specificului metabolismului biologic, care îl deosebesc de schimbul de substanţe din natura anorganică. Odată apărut, spaţiul biologic a suferit modificări şi s-a dezvoltat datorită metabolismului inerent organismelor, precum şi acţiunilor continue ale mediului exterior, sub controlul selecţiei naturale. În biologie întîlnim un întreg sistem de structuri subordonate în mod ierarhic. Fiecare din nivelurile structurale are anumite legi, atît legi comune cu celelalte nivele, cît şi legi specifice proprii.

Fiind determinată de specificul conţinutului, *forma în materia vie* are, la rîndul ei, un *rol activ* important în dezvoltarea acestuia. Rolul activ al formei interne se manifestă în caracterul selectiv al metabolismului, în atitudinea activă faţă de agenţii organici exteriori şi împărţirea acestora

[1] P. K. Anohin, *Reflectarea anticipativă a realităţii*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 7 p. 117—118.

[2] Vezi I. A. Urmanţev. I. P. Trusov, *Formele şi relaţiile spaţiale în natura vie*, în „Probleme de filozofie", 1958, nr. 6. Vezi şi F. Wiener, *Problemele spaţiului în natura vie*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 1.

în două mari categorii: dăunători vieții și favorabili conservării ei. De asemenea, rolul activ al organizării temporale își găsește expresia în procesul reflectării anticipative a realității, precum și în funcția de autoreglare, prezentă atît la organismele inferioare, cît și — în mod calitativ deosebit — la organismele superioare.

Organizare spațială a substanței vii, forma externă — are de asemenea un rol activ în dezvoltarea metabolismului. Acesta se manifestă în structura asimetrică a protoplasmei, prin acea configurație specifică a moleculelor proteice, pe care acestea o capătă fiind componentele structurale ale sistemului viu și de care este strîns legată activitatea lor fermentativă, prin facilitarea proceselor de autoreglare etc.

★

O problemă controversată care se ridică în legătură cu categoriile conținut-formă este cea a raportului dintre conținut și *conturul spațial*, limitele exterioare ale obiectului.

Unii autori contestă — mai mult sau mai puțin explicit — legitimitatea includerii conturului spațial în sfera categoriei filozofice de formă. Astfel, filozoful sovietic V. P. Tugarinov afirmă că „putem distinge două sensuri ale categoriei de formă: sensul de structură sau mod de organizare al conținutului și sensul de contur exterior" [1]. Radu Tomoiagă, în lucrarea *Materialismul dialectic despre categorii*, contestă — după părerea noastră, pe bună dreptate — justețea concepției lui Tugarinov cu privire la pretinsul sens plurivoc al categoriilor în general, al categoriei de formă în special. „În realitate — afirmă el —, forma nu are două sensuri categoriale diferite, ci *un singur sens categorial*, acela de structură a conținutului" [2]. Nu putem fi însă de acord cu afirmația imediat următoare a autorului, și anume că cel de-al doilea sens al categoriei de formă, adică forma înțeleasă ca aspect, contur exterior, n-ar fi un sens categorial, filozofic, ci un sens noțional vulgar.

A. M. Minasian se ridică împotriva tendințelor unor autori de a exclude din sfera categoriei filozofice de formă sensul de limită exterioară a conținutului. „Este just — afirmă el — că « latura filozofică » trebuie separată de cea « nefilozofică ». Important este însă și altceva: să nu sărăcim « latura filozofică ». De ce expresia « limitele exterioare ale conținutului » nu constituie latura filozofică a formei?" [3]. Definind categoria de formă, autorul include, printre alte aspecte care nu intră în atenția noastră, și aspectul exterior al fenomenului.

În același sens este interpretată categoria de formă de A. S. Mamzin. „Forma este o categorie filozofică care exprimă modul de legătură dintre elementele conținutului, structura lui internă și externă, care se manifestă

---

[1] V. P. Tugarinov, *Corelația categoriilor materialismului dialectic*, București, Litografia și tipografia Ministerului Învățămîntului, 1957, p. 105—106.

[2] Radu Tomoiagă, *Materialismul dialectic despre categorii*, București, Edit. politică, 1958, p. 54.

[3] A. M. Minasian, *Categoriile conținut și formă și trecerile lor una într-alta*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 6, p. 73.

atît în aspectul exterior al fenomenului, cît şi în caracterul legic al legăturii elementelor şi proceselor care-l alcătuiesc" [1].

Nu este însă argumentată în nici una din lucrările menţionate includerea conturului exterior în sfera categoriei filozofice de formă.

După părerea noastră, şi limita exterioară a conţinutului face parte integrantă din sensul categorial, filozofic, al conceptului de formă (ea nu reprezintă nicidecum un sens noţional vulgar), în măsura în care şi conturul exterior reprezintă reflectarea conţinutului, organizarea, structura lui. Problema care se ridică aici este aceea de a acorda cea mai mare atenţie unei cerinţe fundamentale a dialecticii materialiste, şi anume de a folosi totdeauna categoriile materialismului dialectic în contexte strict determinate şi în sensuri strict definite.

Să urmărim deci aspectele acestei probleme în materia vie.

Am văzut mai înainte că prin forma externă în biologie înţelegem organizarea spaţială a elementelor, a părţilor componente ale materiei vii. Organizarea spaţială la rîndul ei are două laturi, şi anume: modul de articulare între ele a elementelor componente (ceea ce în biologie este denumit de obicei „structură internă") şi delimitarea spaţială a întregului, a ansamblului (ceea ce se denumeşte în mod curent „formă externă"). *Conturul exterior* este deci — după părerea noastră — *o parte integrantă a formei externe.*

Este îndeobşte recunoscut faptul că structura internă a organelor se află în legătură indisolubilă cu funcţia specifică a acestora.

Astfel, funcţiei contractile a muşchilor îi corespunde structura specifică a fibrei musculare, funcţiei de susţinere a oaselor, structura lor interioară, hawersiană, funcţiei excretoare a rinichiului, structura nefronului (glomerulul şi tubul urinifer), funcţiilor biligenetice, glicogenetice şi glicolitice, uropoietice, structura specifică a masei hepatice etc.

Dar în timp ce atît funcţiile, cît şi structura intimă a acestor organe sînt similare în scara vertebratelor, în privinţa aspectului exterior, al conturului spaţial constatăm mari diferenţe de la o clasă de vertebrate la alta.

Cu toată structura lor internă similară, forma exterioară a oaselor, muşchilor diferă profund.

Plămînul la reptile are formă de sac, este nelobat; la păsări este ovoid, cu diverticuli multipli; la mamifere forma lui este conoidă, iar masa parenchimatoasă este fragmentată (sau nu) într-un număr foarte variabil de lobi. Ficatul prezintă de asemenea mari variaţii de aspect exterior: la unii peşti este reprezentat prin coloane hepatice răspîndite pe lîngă ansele intestinale, la alţii apare sub formă ovoidă alungită, nelobat; la reptile variază de la aspectul cilindroid al ficatului de şarpe pînă la forma bilobată, cu multe accidente, a ficatului de broască ţestoasă. La mamifere, masa hepatică se prezintă de asemenea, uneori fisurată, alteori unitară. Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru inimă, care, de la un simplu tub contractil la peşti, evoluează pînă la forma pe care o cunoaştem la mamifere şi om.

---

[1] A. S. Mamzin, *Categoriile de conţinut şi formă în biologie*, în „Probleme de filozofie", 1960, nr. 7, p. 91.

Se poate deci constata că, în timp ce structura internă a unui organ corespunde nemijlocit funcției sale specifice, conformația exterioară, conturul exterior al organului este determinat cu preponderență de alți factori. (Într-o lucrare publicată încă în 1948, prof. B. Menkes subliniază că nu forma macroscopică a rinichiului, ci numai cea histologică și submicroscopică este expresia nemijlocită a funcției acestui organ.) [1]

Nu îndreptățește oare această constatare părerea acelora care neagă apartenența aspectului exterior la sensul categorial al conceptului de formă? După părerea noastră, categoric nu. Și iată de ce.

În primul rînd, aspectul, conturul spațial exterior al unui organ (sau al oricărui alt nivel structural) nu este absolut independent de conținutul organului respectiv. Este evident că oricare organ reprezintă o masă de elemente structurale specifice, fără de care nu poate fi conceput ca atare. Masa totală a elementelor structurale capătă un aspect extern care este condiționat într-o anumită măsură de unii parametri cantitativi, de plasticitate etc. ai acestei mase.

În al doilea rînd, în determinarea conturului, aspectului exterior al unui anumit organ rolul hotărîtor revine unor factori care țin tot de sfera conținutului, nu însă al organului propriu-zis, ci a conținutului *nivelului structural superior* în care se integrează organul. Această constatare necesită unele precizări.

Conținutul organismului ca întreg nu este echivalent cu suma conținutului organelor sale componente. Desigur, în cadrul organismului ca sistem supraordonat, sistemele parțiale — organele —au o relativă independență (interdependența însăși presupune inițial un anumit grad de independență). Tocmai această independență relativă a organelor ne îndreptățește să stabilim un specific calitativ al acestora în cadrul ansamblului, calitate care se exprimă atît în funcția lor specifică, cît și în structura corespunzătoare acesteia. Absolutizarea acestei independențe relative duce însă la concluzii greșite.

Astfel, cunoscuții biologi germani Max Hartmann și Bernhard Rensch reduc, în spiritul determinismului mecanicist, complexul cauzal de ansamblu la suma relațiilor cauzale simple ale părților componente. Această poziție, denumită de biologul materialist Rudolf Rochausen „merism" („meros" în limba greacă înseamnă parte), lasă, ca orice poziție materialist-mecanicistă, o portiță deschisă spre agnosticism. Nereușind, în ultimă instanță, să epuizeze natura întregului prin simpla însumare a părților, concepția „meristă" constată că în examinarea procesului biologic rămîne un rest absolut incognoscibil. Max Hartmann afirmă că „acest rest irațional al existenței este în afara sferei științelor naturii" [2].

O poziție opusă în privința corelației parte-întreg este cea „holistă", reprezentată printre alții de A. Mayer-Abich, care absolutizează rolul organismului în ansamblul său în determinarea părților componente, trecînd cu vederea faptul că întregul, ca sistem supraordonat, *depinde și el*

---

[1] B. Menkes, *Conceptul lărgit al morfologiei și dialectica formei*, în „Studii", 1948, nr. 2, p. 50.

[2] M. Hartmann, *Biologie und Philosophie*, Berlin, 1925, p. 16.

de sistemele subordonate. Holismul consideră că în organism acționează forțe mistice, imateriale (*Ganzheitkräfte*).

În examinarea interrelației conținut-formă în materia vie, nu putem face abstracție de legătura cauzală corelativă, relevată încă de Haeckel, de dependența funcțională a fiecărui sistem subordonat (pînă la componentele celulei), de sistemul superior, inclusiv mediul exterior. Tocmai legăturile contradictorii ale unor sisteme subordonate, relativ independente, determină acțiunea calitativ diferită a nivelului structural superior ca întreg.

Considerînd organismul ca sistem supraordonat al organelor ce-l compun (sisteme parțiale subordonate), trebuie deci să avem în vedere specificul calitativ al acestui nivel structural superior. Conținutul organismului ca întreg este determinat la acest nivel tocmai de *interrelațiile dintre sistemele subordonate, dintre aceste sisteme și ansamblul ca atare*, în cadrul procesului fundamental de *interrelații cu mediul exterior*. În acest context, conturul exterior al organelor apare ca o manifestare a *formei întregului*, a organismului, fiind determinat de conținutul organismului în ansamblul lui. *Delimitarea externă a organelor — parte a formei externe — este deci determinată nu atît de conținutul specific al acestor organe, față de care ea este de fapt aleatorie, cît mai ales de conținutul organismului ca tot unitar.*

Spre exemplu, conformația exterioară a ficatului este determinată atît de forma corpului (aspectul de coloană hepatică la șarpe sau ovoid la alte animale), de interdependențele spațiale din cavitatea abdominală dintre celelalte organe și ficat, cît și de posibilități dinamice ale trunchiului. Ficatul este fistulat, multilobat la cîine, pisică și cobai, a căror coloană vertebrală dorsală este adaptată structural la mișcări de hiperextensie; este în schimb unitar la cal, oaie, om etc., la care structura coloanei vertebrale nu permite asemenea mișcări.

★

Organizarea spațial-temporală a metabolismului organismelor, forma lor internă și externă, este expresia dezvoltării lor istorice, fixată prin ereditate, în procesul complex de interacțiune cu mediul exterior. În acest proces, organismul se transformă orientat, în mod neîntrerupt, pe toate treptele și în toate etapele existenței sale. Factorii care determină viitorul unui individ provin din istoria lui, reprezentînd — am putea spune, parafrazînd expresia lui Anohin — „reflectarea retroactivă a realității", experiența generică și individuală acumulată.

Așa cum remarcă N. A. Bernstein, pe lîngă această „programare de către strămoși a viitorului pentru fiecare descendent", trebuie luat în seamă un alt fapt biologic specific, și anume *principiul dinamic*, care creează la individ o tendință activă, antientropică către realizarea modelului codificat. „Această mișcare spre structurare, adică spre o scădere a probabilității formațiilor care se constituie, este legată, la fel ca orice proces antientropic, de considerabile cheltuieli metabolice ale unor forme de energie prețioasă. Impresia cea mai puternică ne-o produce « dărnicia »

organismului în formare, atunci cînd caută cu orice chip, trecînd peste piedici mari sau mici, să-şi realizeze neapărat morfogeneza programată" [1].

După ipoteza — foarte plauzibilă — a lui Bernstein, organismul are o atitudine diferită faţă de acţiunea exercitată de mediu asupra sa în funcţie de variabilele sale *esenţiale* sau *neesenţiale*. În raport cu cele din urmă, organismul este „conciliant", adaptativ, realizînd o bogăţie uriaşă de aspecte fenomenale. Însă în raport cu variabilele sale esenţiale, codificate, organismul se comportă activ, „cedînd" incomparabil mai greu.

Care va fi raportul dintre forma din materia vie şi acţiunile mediului exterior în lumina principiului activismului?

Forma internă, organizarea temporală a proceselor metabolice, ţine fără doar şi poate de sfera *esenţei*, reprezintă deci latura cea mai trainică şi stabilă a formei biologice. Această constatare apare evidentă dacă luăm în considerare că procesul metabolismului se caracterizează în întreaga biosferă prin reacţii biochimice care sînt identice în toate detaliile mecanismelor plurifazice, reprezentînd succesiunea aceloraşi reacţii (de exemplu, procesul de descompunere anaerobă a zahărului, fermentarea sau glicoliza, respiraţia celulară). De-a lungul lanţului infinit de modificări ale întregului ansamblu de funcţii şi structuri în cursul evoluţiei organismelor vii, coordonarea reacţiilor metabolice s-a impus ca un principiu esenţial, necesar.

Forma externă, ca organizare spaţială a elementelor conţinutului, ţine şi ea de sfera esenţei, deşi exprimă o esenţă mai puţin profundă decît organizarea în timp. Şi în această privinţă se manifestă pregnant caracterul conservator al formei — la toate nivelurile structurale. (Se ştie că organizarea spaţială lăuntrică, intimă a diferitelor organe: plămîn, ficat, rinichi, muşchi etc. este principial aceeaşi la toate animalele care posedă organele respective.) Aşadar, organismul în realizarea programului privind forma internă şi externă se manifestă activ, învingînd obstacolele exterioare eventuale din calea realizării programului său de morfogeneză.

Cea de-a doua latură a formei externe, *conturul spaţial* al întregului, ţine în schimb mai mult de sfera *fenomenului*. În privinţa acestuia, organismul se manifestă „conciliant" faţă de mediu, realizează o vastă gamă de variaţii cantitative, în limitele măsurii.

★

Prezenta comunicare n-a epuizat — şi nici nu şi-a propus acest lucru — întreaga problematică a raportului dintre conţinut şi formă în materia vie. Scopul său a fost acela de a evidenţia aspectele ei principale şi actuale, aflate în discuţia filozofilor şi a oamenilor de ştiinţă.

---

[1] N. A. Bernstein, *Noile linii de dezvoltare în fiziologie şi cibernetică*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 8, p. 93.

UN REPREZENTANT AL MATERIALISMULUI NATURALIST, DOCTORUL C. A. POLICHRONIE

DE

G. BRĂTESCU

Către sfîrşitul anului 1876, un nume nou se impunea atenţiei cititorilor presei noastre ştiinţifice: doctorul Constantin A. Polichronie, care semna în „Romînia medicală" o serie de note despre *fiziologia şi patologia somnului*, iar în „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor" lucrarea intitulată *Ereditatea afecţiunilor mintale în raport cu ereditatea facultăţilor intelectuale*. Intenţia mărturisită a autorului era de a da la iveală un ciclu de *studii de fiziologie normală şi patologică*, abordînd astfel un domeniu pînă atunci foarte puţin explorat în publicistica medicală romînească.

Este semnificativ că Polichronie a hotărît să deschidă acest ciclu prin cîteva articole consacrate sistemului nervos, funcţiilor şi afecţiunilor sale. El stăruie asupra însemnătăţii primordiale a activităţii nervoase pentru organismele animale superioare şi, îndeosebi, pentru organismul uman. „Din toate aparatele anatomice — constată el — cel mai important şi (cel) pe care fiziologia trebuie să(-l) claseze în primul rang este, fără nici o contestaţie, aparatul inervaţiunii. Nu numai că el constituie instrumentul direct şi special al manifestaţiunilor inteligenţei, dar pretutindenea ne întîlnim cu puterea lui dominatrice; astfel, el intervine în toate funcţiunile vieţii şi nu este un singur punct al organismului care să nu cunoască suzeranitatea lui. Acolo unde există, totu-i este subordonat şi, din moment ce este alterat, toate actele lui sînt deranjate şi, putem zice, chiar anulate" [1]. Această declaraţie categorică îndreptăţeşte includerea lui Polichronie printre precursorii nervismului în Romînia. Fie şi numai pentru acest motiv el merită să figureze la loc de cinste în istoria gîndirii noastre medicale, întrucît orientarea nervistă permite o explicare mai profundă

[1] C. A. Polichronie, *Studii de fiziologie normală şi patologică. Fiziologia şi patologia somnului sau somnul natural şi boalele lui*, Bucureşti, 1877, p. 31. Acest volum de 48 de pagini reuneşte articolele publicate în „Romînia medicală" între 8 septembrie 1876 şi 6 februarie 1877.

a proceselor fiziologice prin evidențierea rolului dominant al sistemului nervos în asigurarea unității funcționale a organismului, unitate manifestată atît în interdependența organelor, cît și în reacțiile adaptative la solicitările mediului extern.

Polichronie arată că, „pentru economiile superioare", sistemul nervos reprezintă „un adevărat mijloc de centralizațiune", deoarece „axul central" al acestui sistem „ține în mîinile sale toate firele mașinii animale", astfel că „prin el se leagă toate fenomenele vieții și fără a lui influență totul ar fi un haos" [1]. Savantul observă că „sistemul nervos este civilizațiunea adusă în economia animală, cu toate splendidele ei rezultate" [2]. Această formulare confuză ascunde, de fapt, un sîmbure evoluționist, cu atît mai prețios cu cît, la vremea aceea, darvinismul încă nu căpătase deplin drept de cetate în lumea medicală franceză, mediu în care s-a închegat personalitatea științifică a lui Polichronie. Dar nu este mai puțin adevărat că în lucrările acestuia nu se vădește îndeajuns influența rodnică a concepțiilor transformiste. În general, nervismul său nu depășește limitările pe care le prezenta această orientare sub forma profesată de Fr. Magendie, J. Flourens, Cl. Bernard și A. Vulpian, corifeii școlii fiziologice franceze de acum un veac.

Semnalarea unor asemenea deficiențe nu poate însă umbri meritele scrierilor lui Polichronie, după cum nu știrbește din incontestabila valoare a luărilor lui de poziție în problemele filozofice.

Într-o epocă în care, sub înrîurirea scepticismului cultivat de pozitiviști, mulți cercetători declarau că au îndoieli în privința perspectivei de a se ajunge cîndva la cunoașterea esenței fenomenelor psihice, Polichronie notează că, deși în acest domeniu „ne găsim încă în prezența multor chestiuni nerezolvate și, putem zice, chiar neîncepute", el speră că, „grație oamenilor de știință și, în special, exploratorilor fiziologiei și patologiei experimentale, multe lacune vor fi umplute (o dată) cu progresul științei" [3].

În legătură cu discuțiile asupra realității localizărilor cerebrale, Polichronie a abordat curajos problema substratului material al proceselor psihice. El se numără printre acei naturaliști care, după expresia lui Lenin, „afirmă categoric că gîndirea este o funcție a creierului" [4].

Opiniile sale antiidealiste se sprijineau în această privință nu numai pe autoritatea unor cercetători ale căror lucrări le prețuia cu deosebire, dar și pe concluziile „modestelor experiențe" de farmacodinamie întreprinse de el însuși. Polichronie condamnă teoriile filozofilor care, îndemnați de „spiritualismul lor exagerat", consideră creierul ca fiind „un organ inert, fără nici un drept în exercițiul facultăților intelectuale". Întrucît atît fiziologia, cît și patologia demonstrează că normala desfășurare a proceselor sufletești este condiționată de integritatea structurilor cerebrale, el se declară de acord cu cei care recunosc că „cerebrul este în adevăr

---

[1] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 3—4.
[2] *Ibidem*, p. 4.
[3] *Ibidem*, p. 3.
[4] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, București, 1954, p. 80.

centrul intelectual" şi care privesc lobii cerebrali drept „agenţii fenomenelor psihice" [1].

Aceste fenomene nu depăşesc niciodată cadrul natural, astfel că sînt de neconceput în absenţa unui suport material şi fără consum de materie, deoarece, nota savantul, „totul în natură se uzează lucrînd şi nu produce ceva decît pierzînd din materie" [2]. Desigur că „pierderea din materie" Polichronie nu o concepe ca echivalînd cu distrugerea absolută a materiei cerebrale, cu dispariţia fără urmă a acesteia. El are aici în vedere doar „consumul" de substanţă inerent oricărui proces material. În cazul activităţii cerebrale, acest consum duce la obţinerea unor forme inferioare de organizare, la degradarea reversibilă a structurilor. Referindu-se, aşadar, la „pierderea de materie" ce se produce în cursul desfăşurării proceselor psihice, savantul nu numai că nu le atribuie acestora un caracter imaterial, ci subliniază spaţialitatea, deci materialitatea lor.

Ba, mai mult, convingerea sa în materialitatea fenomenelor cerebrale normale şi patologice era atît de fermă, încît se socotea îndreptăţit să nege existenţa maladiilor funcţionale ale sistemului nervos central: „Trebuie să admitem în principiu — scria Polichronie — că tulburarea profundă şi permanentă a funcţiunilor intelectuale coincide totdeauna cu o leziune a cerebrului" [3]. Afirmaţia aceasta (caracteristică, de altminteri, pentru mulţi reprezentanţi ai materialismului mecanicist) este fără îndoială greşită, aşa cum rezultă, de pildă, şi din uşurinţa cu care astăzi se pot obţine nevroze experimentale la animale prin simpla supraîncordare a proceselor de excitaţie sau de inhibiţie de la nivelul scoarţei cerebrale, fără producerea concomitentă a unor alterări morfologice. Dar punctul de vedere eronat al lui Polichronie constituie în bună măsură o reacţie „inadecvată" la teoriile absurde emise de acei psihiatri idealişti care includeau toate bolile mintale printre afecţiunile *sine materia*, pe motiv că procesele psihice ar fi de natură imaterială, reprezentînd manifestări ale unui principiu spiritual insesizabil şi neinfluenţabil prin acţionarea asupra organului cerebral.

Dacă Polichronie supralicitează, şi deci greşeşte, în discuţia despre substratul lezional al afecţiunilor psihice, el adoptă totuşi o atitudine justă într-o serie de alte probleme în care materialiştii vulgari alunecau îndeobşte pe poziţii antiştiinţifice. Aşa este cazul în ce priveşte mult dezbătuta corelaţie dintre dimensiunile creierului şi gradul dezvoltării intelectuale. Polichronie notează că e nefundat să se considere raportul dintre greutatea totală a encefalului şi greutatea întregului corp ca avînd valoarea unui indice calitativ al activităţii nervoase superioare. „Ceea ce trebuie să servească de bază în acest studiu — adaugă el cu circumspecţie — nu este greutatea sau volumul cerebrului în întregimea lui, ci substanţa grisă coprinsă într-însul, căci ea singură posedă celule, adică elementele în realitate creatorii ale organului" [4].

---

[1] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", VIII (1877), nr. 2 din 25 ianuarie, p. 28.
[2] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 13.
[3] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", VIII (1877), nr. 5 din 10 martie, p. 74.
[4] Idem, nr. 4 din 25 februarie, p. 58.

De asemenea el atrage atenţia asupra faptului că „de la forma exterioară a craniului nu putem lua o puternică informaţiune" despre inteligenţă [1]. Este o clară aluzie critică la teoriile fanteziste ale anatomistului german Fr. J. Gall, care, către 1800, devenise celebru ca părinte al „doctrinei frenologice", bazată pe presupunerea că toate caracterele psihice s-ar exterioriza în relieful cerebral care, la rîndul său, ar influenţa forma craniului, astfel că prin studierea „boselor" craniene s-ar putea determina aptitudinile, tendinţele înnăscute şi chiar gradul de inteligenţă al individului. Polichronie arată că frenologia nu posedă o fundamentare ştiinţifică riguroasă, căci se orientează spre „ipoteză şi imaginaţiuni" [2], şi preconizează o „geografie" fantezistă a localizărilor cerebrale [3].

Cu şi mai multă înverşunare denunţă el pe acei „indivizi care speculează pe oamenii creduli şi care, atribuindu-şi darul devinator, îşi dau măreţul titlu de *fizionomişti*, cu puţin modestele pretenţiuni că pot cunoaşte calităţile sau defectele tuturor persoanelor ce văd pentru prima oară" [4]. Se ştie că teoriile pastorului elveţian J. K. Lavater despre fizionomie ca „oglindă a sufletului" continuau să se bucure de o largă circulaţie printre profani, atrăgînd chiar şi pe unii reprezentanţi ai materialismului vulgar care vedeau în ele ilustrarea principiului „corelaţiei absolute" dintre spirit şi corp. Exista acum un secol o întreagă literatură „fiziognomistă", constînd mai ales din „atlase fiziognomice" care pretindeau să înlesnească stabilirea profilului moral în funcţie de forma nasului, a pleoapelor, a urechilor etc. B. P. Haşdeu a tipărit în 1864 un studiu despre „filozofia portretului lui Ţepeş" bazat pe „tezele" lui Lavater, din care citează cu complezenţă. Chiar în anul în care Polichronie întreprinde publicarea articolelor de care ne ocupăm, Haşdeu redactează o nouă versiune a nuvelei sale *Ursita*, a cărei intrigă se întemeiază în bună parte pe „concepţia fiziognomică" [5]. Cu atît mai binevenită a fost demascarea de către Polichronie, de pe poziţiile medicului şi fiziologului, a unor asemenea aberaţii.

Cît priveşte ereditatea funcţiilor psihice şi a bolilor mintale, problemă care a prilejuit mai ales în ultimele două veacuri speculaţii din cele mai nefericite, nu cunoaştem suficient de exact punctul de vedere al lui Polichronie, întrucît publicarea în „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor" a studiului respectiv s-a întrerupt brusc, din motive neprecizate, atunci cînd autorul nu epuizase măcar tratarea tematicii pe care şi-o propusese pentru capitolul introductiv. Din materialul pe care a apucat totuşi să-l tipărească rezultă că se ferea de exagerările profesate de adepţii fatalităţii „ereditătii intelectuale" şi ai transmiterii inevitabile la descendenţi a psihopatiilor. Polichronie recunoştea că „ereditatea bolilor mintale este o problemă a cărei rezolvare lasă încă de dorit" şi constata că „ipotezele cele mai ingenioase" erau infirmate de cercetările statistice [6].

---

[1] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", VIII (1877), nr. 5 din 10 martie, p. 73.
[2] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 45.
[3] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", VII (1876), nr. 25 din 25 decembrie, p. 360.
[4] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 44.
[5] „Revista literară şi ştiinţifică", I (1876), nr. 2 din 15 martie, p. 98 etc.
[6] „Gezeta medico-chirurgicală a spitalelor", VII (1876), nr. 22 din 15 decembrie, p. 345 şi 349.

Studiul lui Polichronie asupra „fiziologiei şi patologiei somnului" a fost publicat în întregime, drept care ne putem forma o imagine completă şi corectă despre vederile sale în această problemă care constituia şi ea subiectul unor vii dispute între partizanii materialismului şi cei ai idealismului.

Autorul apără fără rezerve poziţia materialistă, arătînd că somnul reprezintă un fenomen fiziologic în care nu intervine nici un element supranatural, chiar atunci cînd este vorba de hipnoză sau de somnambulism. Rolul biologic al somnului este efectuarea „travaliului de reparaţiune" impus de obosirea diferitelor organe, şi în primul rînd a sistemului nervos. Discutînd mecanismul instaurării stării de somn, Polichronie respinge teoriile anemierii sau pletorei cerebrale, aproape universal admise la acea epocă. El dă dovadă de mult bun-simţ ştiinţific cînd critică argumentele adepţilor ambelor teorii, arătînd că modificarea circulatorie înregistrată la nivelul creierului adormit nu constituie cauza esenţială a somnului, ci doar un proces derivat, „o împrejurare secundară"[1], întrucît ea nu corespunde sensului biologic fundamental al fenomenului: repausul şi repararea ţesuturilor epuizate prin funcţionare. „Somnul — remarcă Polichronie — este posibil oricare ar fi condiţiunea circulaţiei cerebrale... Singura condiţiune indispensabilă este inerţia funcţională a elementelor nervoase" [2].

De subliniat că el se apropie într-o anumită măsură de concepţia pavlovistă asupra mecanismului somnului, conform căreia „somnul normal, periodic, apare în urma unei stări de inhibiţie care începe să predomine din ce în ce mai mult, stare legată de epuizarea progresivă a organului (a emisferelor cerebrale. — *G.B.*) în întreaga sa masă în timpul perioadei de veghe, de activitate" [3]. Polichronie porneşte tot de la constatarea că „organele maşinii animale, în care înţelegem şi pe cerebru", nu pot funcţiona fără întrerupere, deoarece „o lucrare prea îndelungată le uzează şi reclamă trebuinţa unui oarecare timp de repaus pentru a face o nouă aprovizionare... Într-un cuvînt, le trebuie perioade de inerţie mai mult sau mai puţin regulate" [4]. Semnalăm în treacăt justa includere a creierului printre „organele maşinii animale", ca să insistăm asupra expresiei „perioadă de inerţie", care, cu oarecare aproximaţie, poate fi asimilată *inhibiţiei* pavloviste (cu observaţia că, uneori, Polichronie extinde această „inerţie" şi asupra altor structuri morfo-fiziologice, în afară de sistemul nervos).

Revenind la citatul de mai sus, remarcăm şi expresia „maşină animală", care, de altfel, se întîlneşte destul de frecvent în articolele lui Polichronie. Simpla utilizare a acestei expresii într-o scriere medicală nu constituie prin ea însăşi un indiciu că autorul împărtăşeşte convingeri mecaniciste. Desigur că nu vocabularul, ci fondul gîndirii decide în această privinţă. Referindu-ne la concepţiile lui Polichronie, vom constata însă că ele suferă cu adevărat de neajunsurile şi de alunecările proprii mate-

[1] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 13.
[2] *Ibidem*, p. 16.
[3] I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1953, p. 310.
[4] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 13—14.

rialismului nedialectic. Aceasta se vădeşte chiar în problema fiziologiei somnului.

Somnul, afirmă Polichronie, „generalmente se consideră ca un repaus al cerebrului, deşi pe nedrept; măduva spinală, sistemul muscular şi mai cu deosebire organele senzuale (de simţ. — *G.B.*) iau o parte mult mai mare decît cerebrul" [1]. La fel, enumerînd procesele a căror însumare condiţionează apariţia stării de somn, el aminteşte despre osteneala muşchilor, oboseala „celulelor intelectuale", „oboseala şi inerţia elementelor senzoriale" şi „paralizia" nervilor vasomotori ai segmentului cefalic, cu predominarea nu a fenomenelor de epuizare a „celulelor intelectuale", ci a oboselii organelor de simţ [2]. Punînd astfel accentul pe componenta senzorială, Polichronie o minimalizează pe cea corticală, care, aşa cum a dovedit I. P. Pavlov, reprezintă la om elementul esenţial în menţinerea stării de veghe şi în producerea somnului. O caracteristică a fiziologiei şi psihologiei bazate pe materialismul mecanicist este însă tocmai această ignorare a rolului de propagandist pe care-l joacă scoarţa emisferelor cerebrale în întreaga activitate nervoasă a animalelor superioare şi, în special, a omului.

Fiindu-le străină metoda dialectică, materialiştii mecanicişti sînt incapabili să sesizeze pe deplin deosebirea *calitativă* dintre reflexele elementare „carteziene" şi ceea ce I. M. Secenov a denumit „reflexele creierului" şi, mai ales, dintre comportamentul animalelor superioare şi procesele psihice omeneşti, dintre primul şi cel de-al doilea sistem de semnalizare. Aşa se explică tendinţa pe care o manifestă şi Polichronie de a concepe întreaga activitate nervoasă a omului în limitele unei reflexologii senzualiste. Această poziţie, caracteristică de asemenea pentru materialiştii secolului al XVIII-lea, nu a putut fi depăşită în mod hotărît decît de cercetătorii care folosesc sistematic metodologia dialectică materialistă. Doar ei sînt în măsură să demonstreze că scoarţa cerebrală a omului nu este o simplă staţie intermediară de centralizare şi de coordonare pentru fibrele care vin de la organele de simţ şi cele care merg la formaţiunile efectoare, ci reprezintă un produs al evoluţiei, o structură materială complex organizată, dominînd întreaga activitate organică şi servind drept suport indispensabil celor mai subtile procese „sufleteşti" de adaptare calitativ superioară la cerinţele mediului fizic, biologic şi *social*.

Trebuie însă remarcat că, atunci cînd trece la analiza anumitor aspecte particulare ale problemei somnului, Polichronie adoptă un punct de vedere mai corect decît al multora dintre contemporanii săi.

Astfel el consideră visurile drept efectul „unei stări de veghe parţiale a cîtorva organe cerebrale, cu sau fără activitatea organelor exterioare corespondente", aceasta deoarece, mai cu seamă către sfîrşitul somnului, „cerebrul adoarme în cîteva locuri, pe cînd alte părţi continuează a funcţiona". „Imaginile" înmagazinate de creier în cursul stării de veghe se prezintă atunci spontan, lor adăugîndu-li-se „impresiunile viscerale" ce sosesc neîncetat de la organele interne, care nu-şi întrerup acti-

[1] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 4.

[2] *Ibidem*, p. 16—17.

vitatea în timpul somnului [1]. Iată ce determină conținutul viselor. Luînd atitudine împotriva unor concepții mistice foarte răspîndite, Polichronie scrie: „Visurile, multă vreme considerate ca acte supranaturale, ca avertismente cerești și ca prevestiri ale viitorului, nu sînt altceva decît un travaliu al cerebrului căruia îi lipsește examenul realității prin încetarea organelor senzuale de a mai funcționa și prin întreruperea relațiunilor cu lumea exterioară" [2].

Polichronie se ocupă apoi de patologia somnului, domeniu în care efectuase cercetări personale. În legătură cu insomnia se declară de acord cu ipoteza că „sediul fiziologic al acestui simptom este în substanța corticală a emisferelor cerebrale, căci, generalmente, insomnia este provocată de diferite preocupațiuni morale și intelectuale" [3], drept care stăruie asupra factorilor de igienă mintală în aplicarea tratamentului. Cînd trece în revistă medicația somniferă, el semnalează cele mai recente achiziții terapeutice și consemnează o serie de experiențe și de observații proprii. Prezintă un deosebit interes următoarea notație care demonstrează că, într-un fel, Polichronie a intuit perspectivele somnoterapiei: „În serviciul d-lui Richet am avut ocaziunea de a observa cazuri de inflamațiuni oculare unde bromurul nu numai că provoca somnul, dar părea că exercită o acțiune favorabilă asupra afecțiunii ochilor; siguramente, o parte din aceste bune efecte aparțin, credem, acțiunii hipnotice a acestui medicament"[4].

În continuare, el dezvoltă „teoria fiziologică" a coșmarului (visul opresiv), cu care prilej pomenește ironic despre „teoria mistică, aceea a evului mediu", care atribuia „influenței demonului" producerea unor asemenea visuri [5].

În aceeași ordine de idei combate prejudecățile legate de somnambulism, hipnotism și somnul letargic. Polichronie se străduiește să destrame „misterul" în care șarlatanii căutau să învăluie aceste fenomene. El afirmă cu hotărîre că „nu este cîtuși de puțin trebuință a supoza existența unui fluid special pentru a explica fenomenele ce pot provoca manoperile magnetizorilor", adică ale hipnotizatorilor. Nimic nu-i îndreptățește pe aceștia „a crede în existența unei puteri și dominațiuni supranaturale", căci toate manifestările „cu care ei alimentează și exploată încă astăzi credulitatea umană" capătă sau vor căpăta neapărat o explicație științifică deplină [6].

Simpla răsfoire a celor mai „serioase" ziare ale timpului dovedește cît de oportună era luarea de poziție a lui Polichronie împotriva celor care fie din naivitate, fie din venalitate cultivau practicile ce aveau să capete denumirea de „metapsihice": pe lîngă reclamele magnetizatorilor, care anunțau spectacole sau făgăduiau cure miraculoase, gazetele inserau lungi relatări despre isprăvile extraordinare ale somnambulilor, despre

---

[1] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 6—7 și 17.
[2] *Ibidem*, p. 17.
[3] *Ibidem*, p. 22.
[4] *Ibidem*, p. 29.
[5] *Ibidem*, p. 34.
[6] *Ibidem*, p. 42—44.

prezicerile confirmate ale „devinatorilor", despre descoperirile „clarvăzătorilor" etc. Autoritățile sanitare luptau cu destul de puțin succes împotriva „tămăduitorilor" care pretindeau că utilizează „magnetismul animal" sau alte „fluide" imateriale. Ba unii dintre aceștia îndrăzneau să ceară concursul organelor sanitare, ca de pildă, un anume J. G. Cuhlman din Galați, „doctor în filozofie", care solicita autorizația de a „curarisi bolnavii abandonați de domnii doctori ca neîncurabili (sic!) prin magnetism animal" [1]. Fără îndoială că Polichronie nu era singur în această luptă contra obscurantismului. Mulți alți medici din administrația sanitară sau din afara ei au denunțat superstițiile și șarlatanismul. Lor li s-au alăturat unii savanți care nu erau medici, așa cum a fost cazul cu Em. Bacaloglu, autorul unui vehement articol împotriva speculanților „puterilor oculte", a magnetizorilor, clarvăzătorilor, spiritiștilor etc. [2]. Intervenția lui Polichronie în această campanie se remarcă însă prin calitatea și amploarea argumentației, care include fapte și mărturii originale.

Că studiul despre „fiziologia și patologia somnului" nu a trecut neobservat o dovedește și recenzia apărută în revista „Columna lui Traian" sub semnătura doctorului G. Zotu. Recenzentul îl felicită pe autor pentru „frumoasa idee ce a avut de a întreține publicul cu o cestiune așa de interesantă" [3], dar ridică numeroase obiecții de amănunt, în legătură mai ales cu formulările lui Polichronie. De notat că Zotu plasează discuția pe terenul strict al fiziologiei sau, mai bine zis, al psihologiei, arătîndu-se incapabil să aprecieze însemnătatea orientării filozofice a scrierii recenzate.

La întrebarea: „Fiziologia cerebrală ne poate da o psihologie?", pe care gînditorul materialist Șt. C. Michăilescu o formulase în 1872, în cursul unei polemici cu doctorul Al. Sutzu [4], Polichronie (ca și Michăilescu) dă fără echivoc un răspuns afirmativ, bazîndu-se pe cuceririle cele mai noi ale fiziologiei nervoase și ale psihiatriei.

Este semnificativă în această privință declarația pe care o face în 1877, într-un articol publicat în revista al cărui director era chiar el: „Astăzi însăși psihologia s-a împăcat cu materialismul, ea însăși împrumută și solicită date din descoperirile acestuia" [5]. Dacă ținem seama de orientarea generală a activității publicistice a lui Polichronie, de preocuparea sa pentru punerea în evidență a determinismului material al fenomenelor psihice, de repetatele săgeți pe care le trimite în lagărul idealiștilor [6], declarația de mai sus capătă valoarea unei profesiuni de credință.

Polichronie nu a putut depăși orizontul filozofic al materialiștilor naturaliști. Prizonier, ca toți aceștia, a metodei metafizice, el a împăr-

---

[1] „Arhivele Statului", București, Direcția generală a serviciului sanitar, dos. nr. 112/1863, fila 130.

[2] „Revista științifică", IV (1874), nr. 22 din 1 ianuarie, p. 343—349.

[3] „Columna lui Traian", VIII (1877), nr. 8—9 din august—septembrie, p. 450.

[4] „Tranzacțiuni literare și științifice", I (1872), nr. 2 din 1 martie, p. 32—38.

[5] „Revue médicale roumaine", I (1877), nr. 1 din 17 februarie, p. 24.

[6] De pildă, în articolele despre „fiziologia și patologia somnului" Polichronie nu pierde prilejul de a ironiza „doctrina mai mult filozofică decît fiziologică" a balneologului și „magnetizatorului" Charles Despine, „ale cărui opiniuni spiritualiste sînt destul de accentuate" (p. 38 și 41).

tăşit multe dintre concepţiile lor eronate. Dar fermitatea cu care a respins infiltraţiile idealiste în medicină şi psihologie justifică includerea lui printre reprezentanţii gîndirii progresiste romîneşti de acum un secol.

★

Nu cunoaştem decît lacunar biografia lui C.A. Polichronie. Informaţiile pe care ni le-au furnizat documentele arhivistice şi publicaţiile oficiale ale epocii, precum şi cele care reies din înseşi scrierile lui, permit totuşi fixarea principalelor jaloane ale vieţii acestuia.

Ştim că Polichronie s-a născut în oraşul Slatina, probabil în jurul anului 1845, căci la 28 noiembrie 1860 este admis printre elevii Şcolii naţionale de medicină şi farmacie din Bucureşti [1].

Conform regulamentului şcolii, el întrerupe cursurile teoretice în septembrie 1863 pentru a funcţiona ca subchirurg la spitalul judeţean din Tîrgu-Jiu [2]. În raportul său din martie 1865 despre „conduita şi capacitatea personalului medical în subordine", doctorul Gh. Gross, medicul primar al judeţului Gorj, îl enumeră pe subchirurgul Constantin Polichronie printre funcţionarii care, „cu toată aptitudinea dobîndită prin îndelungatul serviciu întru exersarea restrînselor lor datorii în afacerea medicală, îşi îndeplinesc serviciul cu promptitudine" [3].

În lista elevilor aflaţi la studii peste hotare întocmită la 19 septembrie 1867 de directorul Şcolii de medicină din Bucureşti, Polichronie figurează ca student al Facultăţii de medicină din Montpellier [4]. O lună mai tîrziu, în tabloul absolvenţilor şcolii „cu poziţia lor actuală", publicat în „Monitor", întîlnim imdicaţia că Polichronie era înscris la facultatea din Paris, „cu spesele sale" [5]. Faptul că diplomatul şcolii din Bucureşti a putut studia în străinătate pe cheltuială proprie arăta că familia sa poseda o stare materială satisfăcătoare, după cum hotărîrea din 1860 a lui Polichronie de a se înscrie la această şcoală, frecventată numai de tineri care nu dispuneau de mijloace băneşti destul de importante pentru a-şi completa înseşi studiile secundare în Franţa pentru ca pe baza bacalaureatului francez să fie admişi la una dintre facultăţile de acolo dovedeşte că situaţia materială a părinţilor lui nu era totuşi strălucită. Şcoala de medicină din Bucureşti a fost sistematic ocolită de vlăstarele boierimii şi ale burgheziei mari.

Semnalarea, la numai o lună interval, a prezenţei lui Polichronie la două facultăţi de medicină diferite poate trezi unele îndoieli asupra exactităţii informaţiilor respective, mai precis asupra celei care menţionează frecventarea universităţii din Montpellier. De menţionat că orientarea ştiinţifică a celor două instituţii de învăţămînt medical a fost cu totul diferită. La Paris, atmosfera ştiinţifică era dominată de materialismul naturalist, pe cînd facultatea din Montpellier devenise, de multe decenii, o citadelă a vitalismului. În nici o şcoală medicală a timpului teoriile biologice şi medicale idealiste nu erau mai insistent şi mai deschis propovăduite ca aici, „principiul vital" şi „sufletul" reprezentînd factori curent folosiţi în „explicarea" fenomenelor normale şi patologice întîlnite în laborator sau în clinică. Este greu de crezut că Polichronie şi-ar fi putut forma şi aprofunda convingerile lui materialiste rămînînd într-un asemenea mediu. Amintim în legătură cu aceasta că Dimitrie Ulea, alt medic reprezentant al materialismului naturalist în ţara noastră, a părăsit către 1865 facultatea din Montpellier, plecînd la Paris, printre altele fiindcă nu-l satisfăcea continua invocare a „doamnei forţe vitale"

[1] „Monitorul, jurnal oficial", 1867, nr. 234 din 18 octombrie, p. 1188.
[2] Idem, II (1863), nr. 30 din 10 octombrie, p. 241.
[3] Arhivele statului" Bucureşti, Direcţia generală a serviciului sanitar, dos. nr. 26/1865, fila 56.
[4] „Arhivele statului", Bucureşti, Ministerul Instrucţiunii Publice, dos. nr. 383/1867.
[5] „Monitorul, jurnal oficial", 1867, nr. 234 din 18 octombrie, p. 1188.

la cursuri și în clinici [1]. În cazul cînd Polichronie a frecventat într-adevăr universitatea din Montpellier, atunci nu este exclus ca mutarea sa la o altă facultate să se fi datorat aceluiași refuz de a se adapta mediului favorabil vitalismului și idealismului.

Polichronie a făcut la Paris studii medicale deosebit de temeinice. A lucrat în clinica chirurgului Louis-Alfred Richet, iar pe profesorul Auguste Verneuil, unul dintre primii partizani ai antisepsiei în patria lui Pasteur, îl numește „excelentul meu maestru" [2]. În 1878, Polichronie îi consacră lui Claude Bernard un articol necrologic în care scrie : „Era, ca toate spiritele mari, ca toate inteligențele grandioase, un filozof, ceea ce nu constituie un neînsemnat titlu de glorie"[3] ; și adaugă : „Îmi amintesc cu durere și recunoștință că am avut cinstea să urmăresc lecțiile acestui om incomparabil și că el a binevoit să mă admită să lucrez în laboratorul său, în care am primit sfaturile lui și ale vrednicului său elev, d. Paul Bert"[4]. În introducerea tezei sale de doctorat, Polichronie precizează că în laboratorul lui Bert de la Sorbona a dobîndit primele noțiuni de fiziologie experimentală și s-a convins nu numai că această știință este „foarte atrăgătoare", dar că singură ea „oferă baze serioase pentru completarea instrucțiunii practice ce se poate căpăta în spital, la patul bolnavului, în amfiteatre și în laboratoarele de anatomie patologică" [5]. Recunoaștem în această afirmație una dintre tezele larg dezvoltate de autorul *Introducerii în studiul medicinii experimentale.*

În ambianța creată de Claude Bernard și de discipolii săi, Polichronie s-a convins curînd că știința medicală intrase într-o etapă de depășire a clinicii descriptive hipocratice și a terapiei empirice. Tînărul nostru compatriot și-a descoperit o adevărată vocație de experimentator și a avut astfel prilejul să încerce toate satisfacțiile și deziluziile hărăzite cercetătorului de laborator.

Primele cercetări întreprinse de Polichronie aveau ca temă fiziologia gustului [6] ; ulterior el s-a ocupat de grefele animale. Dîndu-și seama că și aici merge pe cărări bătătorite a abordat, sub influența lucrărilor lui Vulpian, problema farmacodinamiei purgativelor insistînd asupra efectelor fiziologice ale sărurilor de sodiu și potasiu[7], dar s-a convins destul de curînd că nici în această privință nu poate aduce o contribuție personală apreciabilă. A ajuns astfel să-și concentreze eforturile în direcția elucidării fiziologiei și farmacologiei unor vomitive de origine vegetală, ceea ce i-a permis să elaboreze o valoroasă teză de doctorat despre „acțiunea terapeutică și fiziologică ipecacuannei și a alcaloidului său".

În textul tipărit al tezei sînt reproduse peste 30 de protocoale ale unor experiențe proprii pe cîini, iepuri, cobai și broaște. Doctorandul își apără vederile originale, nesfiindu-se să polemizeze, ori de cîte ori era cazul, cu autori consacrați. Teza are 100 de pagini și este însoțită

---

[1] „Nosograful ospitalui de Neamț", I (1877), nr. 1 din 5 iulie, p. 3—4. Vezi și articolul nostru *Dimitrie Ulea precursor al orientării materialiste în neurologia românească*, în „Neurologia, psihiatria, neurochirurgia", V (1960), nr. 2 din martie — aprilie, p. 171—175.

[2] „Revue médicale roumaine", I (1877), nr. 2 din 19 martie, p. 47.

[3] Faptul că Polichronie îi recunoaște lui Claude Bernard calitatea de filozof merită să fie subliniat cu atît mai mult, cu cît ilustrul savant și gînditor materialist francez afirmase, dintr-un „scrupul" pozitivist, că „medicina experimentală... nu simte nevoia să se alăture nici unui sistem filozofic" (*Introducere în studiul medicinii experimentale*, București, 1958, p. 318).

[4] „Revue médicale roumaine", II (1878), nr. 5—6 din 1 aprilie, p. 164.

[5] C. A. Polichronie, *Etude expérimentale sur l'action thérapeutique et physiologique de l'ippécacuanha et de son alcaloïde*, Paris, 1874, p. 3.

[6] Pe coperta broșurii *Fiziologia și patologia somnului* este menționată, printre lucrările „de același autor", publicația intitulată *Studii fiziologice asupra gustului.* Nu cunoaștem această scriere a lui Polichronie, dar bănuim că este vorba de un articol tipărit într-o revistă franceză, în perioada în care tînărul savant își începuse activitatea de cercetător.

[7] În aceeași listă de publicații ale lui Polichronie figurează și o lucrare intitulată *Acțiunea sărurilor de potasă asupra economiei animale.*

de o planşă cu grafice de înscriere a variaţiilor presiunii vasculare după administrarea de emetină la ciinii curarizaţi. Se poate afirma, fără teama de a greşi, că nici o lucrare ştiinţifică publicată pînă la acea dată de un medic romîn nu dovedeşte o atît de sigură stăpînire a mijloacelor moderne de investigaţie, o asemenea consecvenţă în desfăşurarea raţionamentului ştiinţific şi, mai cu seamă, o astfel de preocupare pentru orientarea creatoare a cercetărilor de laborator.

Cele mai multe dintre experienţele menţionate de Polichronie în lucrarea sa inaugurală au fost efectuate sub îndrumarea profesorului Edme-Félix-Alfred Vulpian, în laboratorul acestuia de la Şcoala practică de înalte studii, anexă a Facultăţii de medicină. Vulpian nu era numai un admirabil fiziolog, un experimentator renumit, un talentat pedagog, dar şi un materialist militant. Numirea sa, în 1867, ca profesor de anatomie patologică fusese întîmpinată cu ostilitate de mulţi membri ai consiliului academic care îi imputau tocmai lipsa lui de conformism în ce priveşte convingerile filozofice.

În introducerea tezei sale de doctorat Polichronie aminteşte că a recurs adesea la sfaturile lui Vulpian şi că acesta i le-a acordat totdeauna „cu bunăvoinţa sa cunoscută" [1]. Nu ni se pare însă exagerată presupunerea că influenţa maestrului asupra studentului nu s-a limitat numai la cercul preocupărilor de fiziologie experimentală ; contactul personal cu marele savant, cît şi studierea lucrărilor lui nu au putut să nu influenţeze orientarea filozofică a lui Polichronie.

După ce şi-a susţinut cu succes teza de doctorat în 1874, fiind distins cu titlul de „laureat al Facultăţii de medicină din Paris", Polichronie s-a întors în patrie. În ianuarie 1875 a dobîndit dreptul de liberă practică [2], iar către sfîrşitul aceluiaşi an numele său apare pe lista membrilor fondatori ai Institutului vaccinal din Bucureşti [3].

Deocamdată tînărul medic nu a solicitat nici un post în ierarhia sanitară, urmărind, probabil, să se afirme mai ales pe linie ştiinţifică. În septembrie 1876 el începe publicarea în „Romînia medicală" a unui studiu de fiziologie nervoasă, iar în decembrie i se deschid paginile „Gazetei medico-chirurgicale a spitalelor" pentru un articol cu caracter asemănător.

Proiectele sale publicistice erau însă mai vaste şi mai ambiţioase. La 17 februarie 1877 apare primul număr din „Revue médicale roumaine", periodic editat de C. A. Polichronie. În istoria presei noastre medicale aceasta este prima revistă tipărită într-o limbă străină.

În articolul programatic Polichronie mărturiseşte că, atunci cînd a plănuit fundarea gazetei, „a consultat mai degrabă vocea patriotismului decît propriile forţe şi mijloace". Era, într-adevăr, un act de mare curaj această încercare a unui medic începător de a asigura apariţia la Bucureşti a unui nou ziar ştiinţific într-o perioadă în care cele existente abia îşi duceau existenţa, măcar că în colegiile lor redacţionale figurau numele cele mai răsunătoare.

Dintre articolele ştiinţifice publicate în primul număr al revistei se remarcă studiul intitulat *Cercetări fiziologice asupra apomorfinei*, în care Polichronie relatează concluziile experienţelor sale pe animale în legătură cu efectele vomitive ale morfinei. Se pare că aceste experienţe, pe o temă cu care el se familiarizase încă de la Paris, le-a executat într-un laborator personal, căci la acea epocă nu exista nici un laborator de fiziologie pe lîngă instituţiile noastre de învăţămînt. Cu fiece prilej, Polichronie va reveni în scrierile sale asupra importanţei amenajării în Bucureşti a unui asemenea laborator.

Apariţia gazetei lui Polichronie s-a întrerupt din iunie 1877 pînă în aprilie 1878. Între timp directorul publicaţiei îşi oferise serviciile „ospitalelor Independenţei", înfiinţate de un comitet în frunte cu Maria Rosetti [4]. După ce a lucrat în cursul verii la spitalul amenajat la

---

[1] C. A. Polichronie, *op. cit.*, p. 6.
[2] „Monitorul oficial", 1875, nr. 18 din 24 ianuarie, p. 359.
[3] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", VI (1875), nr. 24 din 25 decembrie, p. 377.
[4] „Romînul", XXI (1877), 31 iulie, p. 685.

Craiova, Polichronie a condus operațiile de instalare a unui nou spital la Turnu-Măgurele, mai aproape de teatrul de război [1].

În octombrie 1877, el este numit profesor de igienă și medicină populară la liceul „Matei Basarab" din București [2]. Avem toate motivele să credem că Polichronie aspira să fie admis în corpul didactic al Facultății de medicină. Revista sa se făcuse ecoul insistentei campanii purtate de tinerii medici bucureșteni cu preocupări științifice pentru înființarea în cadrul facultății a unui corp de agregați [3]. Cu atît mai surprinzător este de aceea faptul că, în 1879 — anul cînd se anunță concursul pentru ocuparea catedrei de fiziologie de la Facultatea de medicină —, Polichronie, după toate probabilitățile, părăsește Bucureștiul. Într-adevăr, în iunie 1879 ziarul „Pressa" anunță „apariținea din nou și sub mai bune auspicii" a bilunarului (!) „Revue médicale roumaine" și reproduce sumarul numărului recent [4], indicînd două adrese pentru cei dornici să se aboneze, una la București și alta la Paris [5]. Publicațiile noastre medicale sînt mai explicite în această privință, precizînd că gazeta lui Polichronie apare în capitala Franței și asigurîndu-l pe director că nici acolo „concursul Societății științelor medicale nu-i va lipsi și că toți compatrioții săi se vor sili a contribui la reușita operei sale" [6]. O confirmare în plus a expatrierii lui Polichronie este anunțarea, în iulie 1879, a vacanței catedrei de igienă de la liceul „Matei Basarab" [7].

Ce-l va fi determinat pe Polichronie să ia această gravă hotărîre? Condițiile atît de neprielnice la acea epocă pentru desfășurarea unui program metodic de cercetări științifice la București, conflictele cu „colegii" invidioși sau ostili concepțiilor sale, anumite împrejurări de ordin familial?

În lista medicilor bucureșteni din raportul pe 1879 al Serviciului sanitar al capitalei, în dreptul numelui lui Polichronie nu mai este indicată nici o adresă [8], ca în tabelele din anii următori însuși numele acestuia să fie omis [9]. Nu știm ce activitate va fi desfășurat în Franța compatriotul nostru după 1879 [10], după cum nu cunoaștem nici anul încetării sale din viață.

★

Aruncînd o privire de ansamblu asupra scrierilor lui Polichronie, se poate remarca o anumită gradație în ce privește evoluția atitudinii filozofice a acestuia. În teza de doctorat din 1874 el face elogiul fiziologiei contemporane, mărturisindu-și încrederea în uriașele posibilități de cunoaștere și în perspectivele practice ale științelor experimentale. Artico-

[1] „Românul", XXI (1877) 16 septembrie, p. 823—824.
[2] „Monitorul oficial", 1877, nr. 231 din 13 octombrie, p. 5 927.
[3] „Revue médicale roumaine", I (1877), nr. 2 din 19 martie, p. 48.
[4] Numărul nu figurează în colecția Bibliotecii Academiei R.P.R.
[5] „Pressa", XII (1879), nr. 134 din 17 iunie, p. 3.
[6] „Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor", X (1879), nr. 10 din 1 iulie, p. 141.
[7] „Progresul medical român", I (1879), nr. 26 din 7 iulie, p. 208.
[8] I. Felix, *Raport general asupra Serviciului igienii publice a capitalei*, București, 1880, p. 82.
[9] Derutantă este apariția în „Anuarul medicilor din România", editat în 1898, a numelui lui C. A. Polichronie (la p. 21), dar tot fără indicarea vreunei adrese. Bănuim că e vorba de menționarea acestuia doar în virtutea faptului că, în 1875, dobîndise dreptul de liberă practică în țară.
[10] Se pare că din „Revue médicale roumaine" nu a apărut acolo decît numărul amintit (în tot cazul presa noastră medicală nu mai semnalează un altul). Conștiincioasa *Bibliographie franco-roumaine* (Paris, 1930) de *Al. și G.H. Rally* nu menționează nici o altă carte a lui Polichronie publicată în Franța, în afara tezei lui de doctorat. La fel Gh. Crăinicianu, în a sa *Literatură medicală română* (București, 1907).

lele sale din 1876 marchează un evident pas înainte prin aceea că abordează problematica activității nervoase superioare de pe poziții care exclud compromisurile cu idealismul. În sfîrșit, Polichronie proclamă categoric, în 1877, necesitatea fundamentării fiziologice *materialiste* a cercetărilor de psihologie. S-ar spune că, în acești trei ani, savantul a trecut de la un „scientism" nediferențiat din punct de vedere filozofic la convingeri ferme materialiste.

În realitate, procesul acesta desigur că nu a fost atît de schematic, desfășurîndu-se, în detalii, după o logică internă și conform unei cronologii, în funcție de împrejurările concrete. Este probabil că, încă din primii ani de studenție, o dată cu intensificarea preocupărilor sale științifice și cu trezirea interesului pentru problemele de filozofie, admiratorul lui Claude Bernard și al lui Vulpian să fi devenit un adept al materialismului naturalist. Considerente „tactice" îl vor fi împiedicat totuși pe Polichronie să-și afișeze în teza de doctorat convingerile filozofice, socotite de mulți ca „subversive". Asemenea reticențe nu mai aveau însă obiect cînd a fost vorba de articolele publicate în revistele medicale românești și, mai cu seamă, în propria sa gazetă, articole în care a afirmat deschis superioritatea orientării materialiste.

De notat că, la epoca apariției lucrărilor lui Polichronie, în publicistica medicală românească nu mai întîlnim autori care să recunoască fără ezitare că sînt materialiști. De la Nicolae Negură, care nu se temuse în 1865 să se declare partizan al materialismului, nici un alt scriitor medical n-a îndrăznit să susțină necondiționat această orientare, chiar dacă, așa cum era cazul cu A. Sutzu, profesau concepții antiidealiste.

Dar meritul lui Polichronie nu este numai acela de a fi făcut o clară profesiune de convingeri materialiste. Argumentarea științifică medicală a tezelor filozofice pe care le-a apărat a fost de o calitate net superioară celei folosite de contemporanii săi Negură, Sutzu sau Ulea. Polichronie nu era un publicist compilator, fie chiar un compilator cu mare talent și discernămînt, ci un savant experimentator preocupat să aducă o contribuție creatoare la rezolvarea problemelor abordate.

Perioada în care Polichronie își face intrarea în viața noastră științifică medicală corespunde etapei cînd, datorită destrămării rînduielilor feudale și cuceririlor recente ale științelor naturii, materialismul naturalist ocupă poziții de prim ordin în gîndirea filozofică românească [1]. În medicina românească, deceniul dinaintea războiului de independență s-a caracterizat printr-o viață științifică tot mai intensă : apar noi ziare medicale, se extinde activitatea asociațiilor profesionale, este înființată Facultatea de medicină din București. În ce privește formarea cadrelor medicale, Polichronie saluta faptul că, în jurul anului 1870, numărul doctorilor în medicină autohtoni l-a depășit pe cel al medicilor străini profesînd în România [2]. În chiar anul apariției revistei lui Polichronie s-a proiectat convocarea primului Congres al corpului medical și farmaceutic din țara noastră. Trebuie, pe

[1] Vezi studiul lui *S. Ghiță, Dezvoltarea materialismului naturalist din Romînia în perioada 1860—1890*, în culegerea *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. III, București, 1960, p. 165—230.

[2] „Revue médicale roumaine", I (1877), nr. 1 din 17 februarie, p. 19.

de altă parte, amintit puternicul curent democratic care, după 1875, s-a manifestat printre medicii tineri, şi mai ales printre studenţii medicinişti, sub influenţa ideilor difuzate de N. Zubcu-Codreanu şi N. Russel, membri ai primelor cercuri revoluţionare din ţara noastră care şi-au încheiat studiile medicale la facultatea din Bucureşti [1].

Constantin A. Polichronie şi-a desfăşurat activitatea publicistică tocmai în această atmosferă de avînt ştiinţific şi de radicalizare politică. Alături de o întreagă pleiadă de medici şi de naturalişti, el a dus o luptă hotărîtă împotriva obscurantismului, contribuind din toate puterile la ceea ce Şt. C. Michăilescu numea cîndva „restituirea" materiei „în drepturile care i-au fost atîta timp răpite".

[1] Vezi articolul nostru (în colaborare cu *G. Grosz*), *Tradiţii democrate şi revoluţionare ale medicinii romîne*, în „Ocrotirea sănătăţii în R.P.R.", VI (1956), nr. 1, ianuarie — martie, p. 82—83.

ÎN LEGĂTURĂ CU OBIECTUL SOCIALISMULUI ȘTIINȚIFIC

DE

H. USCHERSOHN

Profundele transformări prin care trece societatea contemporană, înaltul nivel al practicii revoluționare contemporane a maselor, în frunte cu clasa muncitoare condusă de partidul ei revoluționar, în opera de pregătire a revoluției socialiste sau de construire a socialismului și comunismului impun cu necesitate — pe baza principiului unității dintre teorie și practică — dezvoltarea creatoare a învățăturii marxist-leniniste în ansamblu, precum și a fiecăreia dintre părțile sale constitutive, și în mod deosebit a teoriei comunismului științific. Pe această linie se înscriu dezbaterile începute în ultimii ani în țările socialiste, inclusiv în țara noastră, cu privire la definirea obiectului socialismului științific și la delimitarea lui de obiectul celorlalte științe sociale, în primul rînd de acela al materialismului istoric. Autorul sovietic D. I. Cesnokov subliniază just că dacă această problemă a putut fi rezolvată relativ ușor pînă la Revoluția din Octombrie, după acest moment istoric, pe măsura dezvoltării procesului de construire a socialismului și comunismului, problema devine din ce în ce mai complexă, deoarece obiectul fiecăreia dintre aceste discipline se lărgește continuu și fiecare dintre ele începe să se ocupe, în mare măsură, cu aceleași probleme[1]. Ț. A. Stepanian arată că cerința delimitării obiectului socialismului științific decurge, printre alți factori, și din tendința generală a întăririi unității științelor (paralel cu diferențierea lor progresivă), tendință deosebit de evidentă în domeniul științelor naturii, dar manifestă și în domeniul științelor sociale [2].

Condițiile concrete în care se predă socialismul științific în țara noastră începînd din 1957 — în sensul că este prima disciplină socială cu care iau contact studenții din învățămîntul superior — au impus ela-

---

[1] D. I. Cesnokov, *Materialismul istoric și comunismul științific*, în „Anal. rom.-sov", seria Filozofie, 1962, nr. 3, p. 5—6.

[2] Ț. A. Stepanian, *Despre obiectul cursului „Bazele comunismului științific"*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 6, p. 27.

borarea unei tematici speciale, în care sînt incluse chestiuni de materialism istoric și de economie politică absolut necesare înțelegerii problemelor de socialism științific, a fenomenelor sociale contemporane. Dar lipsa unei delimitări riguroase a obiectului propriu socialismului științific a avut repercusiuni asupra modului de predare a celorlalte discipline sociale — a materialismului istoric și economiei politice a socialismului. De pildă, problemele proprii materialismului istoric erau abordate și tratate aproape în întregimea lor în cadrul cursului de socialism științific. Această suprapunere a obiectului materialismului istoric socialismului științific și economiei politice a socialismului avea, de fapt, ca rezultat o relativă îngustare a cursului de economie politică și filozofie, îngrădindu-le posibilitatea de cercetare aprofundată a problemelor specifice.

De aceea discuția începută în țara noastră în ultima vreme — și îndeosebi cea recentă, la care au fost antrenate cadrele didactice care predau științele sociale în învățămîntul superior — va trebui să aibă ca rezultat precizarea *unghiului specific de studiere* a fenomenelor sociale pentru toate cele trei părți constitutive ale învățăturii marxist-leniniste, în vederea delimitării științifice a obiectului lor.

Una dintre problemele centrale ale discuției este cea a repetărilor, deseori masive, determinate de lipsa unei delimitări riguroase a celor trei discipline. Or, ținînd seama de caracterul unitar al teoriei marxist-leniniste, de strînsa interdependență a părților constitutive, este evident că niciodată nu vor putea fi evitate cu totul repetările. Ceea ce trebuie însă să se realizeze este lichidarea paralelismelor (problemele teoretice ale materialismului istoric sau cele ale construcției economice a socialismului erau tratate și la socialismul științific, după cum problemele politicii partidului, specifice socialismului științific, erau tratate deseori *exhaustiv* în cadrul materialismului istoric și economiei politice). Ele vor trebui înlocuite doar prin *referiri* la unele probleme studiate amănunțit de fiecare dintre cele trei discipline.

Care este obiectul socialismului științific?

În această problemă împărtășim părerea cercetătorilor care, pornind de la definiția clasică a socialismului științific dată de F. Engels în *Anti-Dühring*, interpretează obiectul acestei științe — dacă nu explicit, cel puțin implicit — ca *știință a relațiilor și ideilor politice*. Aceasta ar constitui obiectul specific al socialismului științific ca știință socială particulară, nefilozofică. În studiul citat, D. I. Cesnokov insistă asupra faptului că comunismul științific este strategia și tactica partidului marxist-leninist și, ca atare, *se sprijină* pe legile obiective, atît economice, cît și cele generale studiate de materialismul istoric. Comunismul științific, precizează el, studiază căile, formele, metodele, mijloacele științifice folosite de partid în opera vastă a construirii socialismului și comunismului. Punctul specific de vedere al socialismului științific ar fi conducerea științifică de către partid a întregului proces de construire a socialismului și comunismului.

Ni se pare că autorii care definesc obiectul socialismului științific ca știință a legilor formațiunii comuniste confundă *baza teoretică* a socialismului științific (legile obiective studiate de economia politică și de mate-

rialismul istoric) cu însăși obiectul acestei științe: politica științifică a partidului.

Mulți autori obiectează împotriva limitării obiectului comunismului științific la studiul ideilor și relațiilor politice pe motivul că în comunism aceste relații vor dispare. Este însă un fapt că pînă în comunism vor exista idei și relații politice, al căror studiu trebuie să constituie obiectul unei științe sociale independente. În afară de aceasta, relațiile politice nu vor dispare pur și simplu, ci se vor transforma în sistemul autoadministrării obștești comuniste, care, cu atît mai mult, va reclama o știință specială de conducere a societății, acest sistem fiind tocmai obiectul științei respective, al socialismului științific. Constituirea socialismului științific ca știință socială independentă se încadrează în procesul istoric al diferențierii continue a științelor sociale, impusă de procesul multilateral al revoluției și construcției socialismului și comunismului.

Există *o știință a politicii partidului revoluționar* al clasei muncitoare, a relațiilor și ideilor politice proprii perioadei de transformare a capitalismului în socialism și comunism și tocmai aceasta este socialismul științific. Politica partidului se bazează pe cunoașterea și *folosirea* conștientă a legilor obiective ale dezvoltării sociale, dar știința politicii nu studiază aceste legi, ele făcînd parte din obiectul de studiu al economiei politice și al materialismului istoric [1].

Este incontestabil că studiul ideilor și relațiilor politice justifică obiectul unei științe speciale, după cum, pe alt plan, știința dreptului studiază ideile și relațiile juridice. Latura politică a fenomenelor sociale nu poate fi înglobată, după părerea noastră, în obiectul altor științe (științele juridice, de pildă), ea constituind *în condițiile formațiunii comuniste* obiectul unei științe deosebite. Pe de altă parte, această latură a fenomenelor sociale nu poate constitui un domeniu indistinct și comun celorlalte științe sociale (îndeosebi economiei politice a socialismului sau materialismului istoric). Așa cum economia politică, prin abstractizare, desprinde din ansamblul fenomenelor sociale aspectele economice, tot astfel socialismul științific, prin abstractizare, desprinde din ansamblul fenomenelor sociale aspecte politice și, în speță, activitatea partidului și a statului socialist. În această accepție, problema modului specific de aplicare (*folosire*) a legilor universal-valabile ale revoluției și construcției socialismului la condițiile concrete din fiecare țară apare cu toată evidența ca o problemă specifică de socialism științific. Materialismul istoric și economia politică nu pot face, bineînțeles, abstracție de aspectele politice ale fenomenelor studiate, dar nu le tratează ca fiind obiectul lor propriu de cercetare și studiu.

Obiectul socialismului științific îl constituie deci studiul *legilor politice*.

Una dintre legile care stă la baza politicii partidului revoluționar al clasei muncitoare este legea creșterii rolului conducător al partidului în perioada construirii socialismului și comunismului. În capitolul de

[1] Aici nu este vorba de *politica curentă* a fiecărui partid comunist concretă și diferită în raport cu condițiile specifice ale fiecărei țări, ci de legile general-valabile ale politicii partidului în perioada revoluției socialiste și a construirii noii orînduiri, legi care stau la baza politicii curente a diferitelor partide.

încheiere a *Istoriei P.C.U.S.* se spune: „Dezvoltarea societății sovietice a făcut să iasă la iveală următoarea *lege*: creșterea continuă a rolului partidului în construirea comunismului, în conducerea politică, ideologică a societății, în viața economică sau culturală a țării" [1]. Generalizînd experiența construirii socialismului în țara noastră, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea la Congresul al III-lea al P.M.R.: „În lupta pentru desăvîrșirea construcției socialiste, crește în măsură și mai mare rolul conducător al partidului în întreaga activitate de stat, economică și social-culturală" [2].

Legea creșterii rolului conducător al partidului este o lege obiectivă pentru că exprimă *direct* o necesitate obiectivă. Raportul dintre conținut și formă este riguros determinat, în același sens în care definim legile științei ca o reflectare în conștiința omului a legilor obiective.

După părerea noastră, majoritatea legilor general-valabile ale revoluției socialiste și construirii socialismului formulate în *Declarația Consfătuirii de la Moscova din 1957* (conducerea de către partid a maselor, alianța dintre clasa muncitoare și masele principale ale țărănimii, lichidarea proprietății capitaliste și instaurarea proprietății socialiste, transformarea socialistă a agriculturii etc.) sînt legi ale relațiilor politice specifice perioadei de trecere de la capitalism la socialism, legi ale activității politice a partidului marxist-leninist.

În lumina acestor considerații, ne declarăm în dezacord cu unele păreri exprimate de participanții la discuția din jurul obiectului socialismului științific.

a) În primul rînd, trebuie să arătăm că socialismul științific *nu se identifică cu istoria mișcării muncitorești* sau cu istoria perioadei construirii socialismului [3]. În conformitate cu concepția marxist-leninistă despre raportul dintre istoric și logic, teoria obiectului se deosebește de istoria obiectului sau a științei respective. Nici teoria socialismului științific nu se identifică cu istoria mișcării revoluționare a proletariatului. Tocmai în acest sens a definit Engels socialismul științific ca „expresie teoretică a mișcării proletare" [4]. Aceasta nu înseamnă însă că teoria socialismului științific ar putea face abstracție de istoria mișcării muncitorești, aceasta din urmă fiind de fapt premisa necesară, izvorul generalizărilor sale teoretice, dar nu constituie obiectul propriu-zis al socialismului științific.

b) Socialismul științific *nu este sociologia marxistă* (sociologia formațiunii comuniste, după R. Florian). Din acest punct de vedere împărtășim părerile exprimate atît de P. Popovici și O. Trăsnea [5], cît și de

---

[1] *Istoria P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1959, p. 777. (Subl. ns.)

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1960, p. 93.

[3] Vezi L. N. Kogan, *Место и задачи курса основ научного коммунизма в высшей школы*, în „Философские науки", 1962, nr. 3, p. 106.

[4] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 336.

[5] Paul Popovici și Ovidiu Trăsnea, *Cu privire la caracterul și obiectul materialismului istoric și la raportul său cu socialismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 3.

N. Kallos și A. Roth [1]. Atît teza după care sociologia marxistă — diferită de materialismul istoric — ar fi o știință nefilozofică, cît și teza după care sociologia marxistă este identică cu socialismul științific sînt, după părerea noastră, nefundamentate. Există o singură sociologie marxistă, ca știință filozofică, și este sinonimă cu materialismul istoric [2].

Cei care identifică socialismul științific cu sociologia marxistă pleacă de la o *înțelegere greșită a obiectului materialismului istoric*. Materialismul istoric, ca știință filozofică, ar studia în această concepție fenomenele sociale numai la cel mai înalt grad de generalizare (raportul dintre existența socială și conștiința socială). R. Florian concepe materialismul istoric ca pe o știință pur deductivă, bazată pe generalizarea datelor științelor sociale particulare (inclusiv ale sociologiei marxiste), care nu poate fi legată nemijlocit de practică (și deci nu o poate generaliza), așa cum sînt legate științele sociale particulare. Practica socială a unei orînduiri sociale în ansamblul ei ar trebui generalizată de o știință socială nefilozofică, care ar fi sociologia marxistă [3]. După R. Florian, procesul general al dezvoltării sociale — obiectul materialismului istoric — nu poate fi studiat *decît cu ajutorul nemijlocit* al rezultatelor obținute de sociologia marxist-leninistă pe baza generalizării practicii sociale.

Istoria constituirii și dezvoltării materialismului istoric infirmă această opinie (fără ca prin aceasta să negăm absolut rolul științelor sociale particulare în dezvoltarea materialismului istoric). Materialismul istoric s-a născut din generalizarea *nemijlocită* a practicii revoluționare a proletariatului din primele decenii ale secolului al XIX-lea și nu a unor autentice științe sociale, deoarece acestea n-au putut apărea înaintea materialismului istoric, și a fost dezvoltat de Lenin în noile condiții ale imperialismului, pe baza generalizării formelor noi ale mișcării revoluționare a proletariatului în condițiile epocii imperialiste.

R. Florian consideră că recunoașterea sociologiei marxist-leniniste ca știință de sine stătătoare va permite ca cercetările în domeniul materialismului istoric să se concentreze mai mult asupra rolului acestuia de teorie a cunoașterii pentru științele sociale particulare în rezolvarea problemelor de metodologie a acestor științe [4]. Rolul filozofiei marxiste în ansamblul ei (implicit deci și al materialismului istoric) nu se reduce însă la funcția gnoseologică și metodologică, concepție de mult criticată, deoarece, în fapt, aceste funcții decurg din funcția ontologică, care este primordială. Materialismul istoric constituie o metodă generală de cunoaștere, o bază metodologică pentru științele sociale *numai pentru că este știința legilor obiective* cele mai generale ale dezvoltării sociale.

R. Florian consideră că materialismul istoric nu poate fi sociologie, întrucît nu ar avea ca obiect studiul fenomenelor sociale concrete. El leagă ideea recunoașterii sociologiei marxist-leniniste ca *știință de sine stătătoare*

[1] N. Kallos și A. Roth, *Materialismul istoric ca sociologie marxistă și comunismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5.

[2] Vezi și G. E. Glezerman, *În jurul obiectului materialismului istoric*, în „Probleme de filozofie", 1960 nr. 3.

[3] R. Florian, *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 1, p. 149—150.

[4] R. Florian, *art. cit.*, p. 148.

(deci independentă de materialismul istoric) de faptul că necesitatea studierii complexității fenomenelor sociale contemporane a impus pe scară largă organizarea cercetărilor sociologice concrete [1]. În realitate, complexitatea fenomenelor sociale impune o *cercetare sociologică concretă multilaterală*. Or, aceasta nu poate fi rodul exclusiv al unei singure științe sociale, chiar dacă i-am spune sociologie, ca știință generală nefilozofică. Această cercetare constituie sarcina *tuturor* științelor sociale, *inclusiv a materialismului istoric* ca știință filozofică. Fiecare știință socială studiază o latură specifică a fenomenelor și dintr-un unghi de vedere specific. În acest sens, materialismul istoric studiază fenomenele sociale concrete din punctul de vedere al legilor celor mai generale ale societății în ansamblul ei. Numai materialismul istoric poate oferi baza metodologică necesară înțelegerii interrelațiilor complexe, legice, dintre diferitele fenomene sociale în cadrul organismului social unitar.

c) Ț. A. Stepanian consideră studierea formelor concrete de manifestare ale legilor generale ale societății în cadrul formațiunii comuniste ca primul obiectiv al cursului de comunism științific. Nu sîntem de acord cu această părere, susținută de mulți autori, după care socialismul științific ar studia *formele concrete de manifestare a legilor generale ale societății* în perioada construirii socialismului și comunismului, deoarece acest studiu constituie *obiectul materialismului istoric*.

Materialismul istoric nu se rezumă numai la studiul legilor generale ale societății, el analizează *și modul lor specific de acțiune* în fiecare orînduire [2]. Ca știință filozofică, materialismul istoric nu poate descoperi esența fenomenelor sociale decît pe baza structurii sociale specifice, istoricește determinată, a fiecărei orînduiri. Materialismul istoric studiază astfel modul concret de acțiune a legii concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție, aspectele concrete ale tipurilor de revoluții (inclusiv revoluția socialistă, care, după unii autori, ar trebui studiată doar de socialismul științific) sau ale tipurilor de state, inclusiv statul de dictatură a proletariatului etc. De aceea nu putem fi de acord cu Ț. A. Stepanian atunci cînd consideră că materialismul istoric ar studia lupta de clasă ca forță motrice a dezvoltării tuturor formațiunilor antagoniste, iar comunismul științific ar studia legile luptei de clasă a proletariatului împotriva burgheziei [3]. În acest sens ne exprimăm acordul cu observația cuprinsă în articolul lui N. Kallos și A. Roth, după care socialismul științific nu studiază legile obiective ale luptei de clasă a proletariatului împotriva burgheziei sau ale revoluției socialiste, legi care constituie obiectul de studiu al materialismului istoric.

d) Ne declarăm de asemenea în dezacord cu părerea, susținută de mulți autori [4], după care socialismul (comunismul) științific ar fi știința

---

[1] R. Florian, *art. cit.*, p. 148.

[2] Vezi L. N. Kogan, *art. cit.*, p. 106.

[3] Ț. A. Stepanian, *art. cit.*, p. 35.

[4] Vezi L. N. Kogan și M. A. Stepinski, *О курсе основ Научного коммунизма*, în „Философские науки", 1962, nr. 4; V. G. Smolkov, *научная конференция о предмете и структуре курса основ теории научного коммунизма*, în „Философские науки", 1962, nr. 5.

care *studiază formațiunea comunistă în ansamblul ei* prin prisma legilor specifice. Ț. A. Stepanian consideră că obiectul comunismului științific îl constituie *studiul întregului complex de legi sociale* care stau la baza transformării revoluționare a capitalismului în socialism, în cadrul căruia, într-o etapă a dezvoltării acestei orînduiri, ar intra și legile politice, precum și relațiile ideologice [1]. Pentru Stepanian acesta ar constitui al doilea obiectiv important al cursului de comunism științific. Plecînd de la aceeași concepție, Makrousov și Ovander cer să se includă în cursul de comunism științific și probleme de etică, estetică și ateism științific [2]. R. Florian spune că, pentru a cunoaște generalul cu sfera cea mai largă, la nivelul întregii societăți, obiect al materialismului istoric, trebuie cunoscut generalul la nivelul fiecărei orînduiri social-economice luate ca un tot, ca o unitate, ceea ce ar constitui obiectul unei științe nefilozofice — sociologia marxistă [3]. El afirmă că ar fi o greșeală să se includă în sfera disciplinei materialismului istoric fenomene sociale cu grade deosebite de generalitate [4].

În primul rînd, în ceea ce privește *legile specifice* ale formațiunii comuniste știm că ele cuprind și legi economice care sînt studiate de economia politică a socialismului. Or, mulți autori care susțin părerea de mai sus nu precizează despre care legi specifice este vorba.

Dacă este vorba de legile *ansamblului formațiunii comuniste*, atunci, după părerea noastră, ele constituie obiectul materialismului istoric ca știință filozofică și nu al unei științe particulare nefilozofice (comunism științific sau „sociologie marxistă" ca știință nefilozofică). În afara științelor sociale particulare, care generalizează aspecte izolate ale vieții sociale (economice, politice, juridice etc.), există o singură generalizare a fenomenelor sociale în ansamblul societății, aceea a materialismului istoric ca disciplină filozofică. Această generalizare privește atît *întreaga istorie* a societății, cît și *totalitatea* fenomenelor sociale caracteristice fiecărei orînduiri. Generalizarea ansamblului fenomenelor sociale la nivelul fiecărei orînduiri sociale implică în mod necesar, în analiza interrelațiilor legice, complexe ale fenomenelor economice, politice și ideologice, rezolvarea raportului dintre existența socială și conștiința socială. Mulți autori recunosc că materialismul istoric nu studiază numai legile generale ale dezvoltării sociale, ci și *raporturile legice* dintre diferitele fenomene sociale care constituie structura oricărei orînduiri [5]. Și Ț. A. Stepanian recunoaște în mod just că materialismul istoric are ca obiect studiul legilor generale ale noii orînduiri, ca și unitatea și corelația dintre diferitele laturi și sfere ale vieții sociale [6]. Numai materialismul istoric ca

---

[1] Ț. A. Stepanian, *art. cit.*, p. 32.

[2] Vezi S. I. Semeonov, *Нужен ли особый курс теории научного коммунизма?*, în „Философские науки", 1962, nr. 4, p. 145.

[3] R. Florian, *op. cit.*, p. 140.

[4] *Ibidem*, p. 142.

[5] L. N. Kogan, *art. cit.*, p. 104—105.

[6] Ț. A. Stepanian, *art. cit.*, p. 29.

știință filozofică studiază societatea în ansamblul ei, ca un tot, în interdependența proceselor economice, politice și ideologice [1].

Pe de altă parte, de problemele generale ale construcției socialismului și comunismului — probleme incluse în majoritatea programelor propuse pentru cursul de socialism (comunism) științific — se ocupă întreaga învățătură marxist-leninistă, ca și alte științe sociale [2]. De aceea studiul acestei probleme nu poate constitui obiectul unei singure științe, fiecare știință socială — atît științele particulare, cît și filozofia — cercetînd aceste probleme dintr-un unghi specific de vedere. În principiu, considerăm că simpla enumerare a unor probleme nu poate constitui prin sine obiectul unei științe sociale, dacă nu se precizează latura specifică a fenomenelor sociale pe care o studiază.

Majoritatea autorilor recunosc că socialismul științific se ocupă în principal de politica partidului, de căile și metodele științifice folosite de partid în rezolvarea sarcinilor construirii socialismului și comunismului, dar consideră că aceasta constituie doar *o parte* a obiectului acestui curs, care ar cuprinde însă și studiul legilor obiective ale noii orînduiri [3]. Ț. A. Stepanian definește obiectul comunismului științific ca știința despre legitățile pregătirii, construirii și dezvoltării formațiunii comuniste [4], înglobînd în această definiție atît legile studiate de economia politică și materialismul istoric, cît și legile politice obiective, precum și legile ideologiei în general. O astfel de înțelegere nu credem că poate contribui la delimitarea riguroasă a obiectului celor trei părți constitutive ale teoriei marxist-leniniste.

Este necesar să reținem o idee prețioasă, exprimată de N. A. Suslov la Consfătuirea unională a lucrătorilor din domeniul științelor sociale, privind distincția dintre *cursul de bazele comunismului științific* și *teoria comunismului științific*. Cursul de bazele comunismului științific s-ar sprijini pe teoria comunismului științific, dar ar include și principalele sale etape istorice, teoria mișcării muncitorești internaționale, ar analiza practica construirii socialismului, insistîndu-se asupra problemelor centrale ale construirii comunismului [5].

Credem că prin precizarea obiectului socialismului științific s-ar putea clarifica și sarcinile care rezultă pentru lucrătorii din domeniul științelor sociale din importanta indicație a Congresului al III-lea al P.M.R. cu privire la generalizarea bogatei practici sociale a oamenilor muncii din țara noastră în lupta pentru desăvîrșirea construcției socialismului și, în mod deosebit, a aspectelor multilaterale ale activității politice a partidului nostru.

---

[1] În acest sens, Glezerman precizează că legile materialismului istoric sînt generale în dublu sens : 1) în sensul că acționează în toate sau cel puțin într-o serie de formațiuni sociale ; 2) în sensul că exprimă relațiile reciproce dintre diferitele sfere, laturi ale societății ca organism unitar (G.E. Glezerman, *În jurul obiectului materialismului istoric*, în „Probleme de filozofie", 1960, nr. 3, p. 17).

[2] Vezi și G. E. Glezerman, *art. cit.*, p. 24.

[3] Vezi Ț. A. Stepanian, *art. cit.*, p. 31 ; V. G. Smolkov, *art. cit.*

[4] Ț. A. Stepanian, *art.cit.*, p. 126.

[5] „Kommunist", 1962, nr. 3, p. 32.

OBSERVAȚII ASUPRA IDEOLOGIEI JUNIMISTE *

DE

Z. ORNEA

Mobilul social și de clasă al junimismului devenise destul de clar de la primele sale manifestări publice. Limpede din capul locului era faptul că tinerii intelectuali ieșeni care, sub conducerea lui Titu Maiorescu, afirmau un curent organizat de idei în ideologia și cultura românească, erau partizanii unei orientări în bună măsură deosebite de cea cunoscută și îmbrățișată pînă atunci. Mai toți își făcuseră studiile în universități germane și se formaseră în spiritul ideologiei junkerimii și al filozofiei idealiste germane. La bătrînețe, în 1906, Maiorescu, într-o scrisoare către discipolul său I. Petrovici, dădea indicații semnificative pentru atmosfera spirituală în care s-a format: „Curentul filozofic în timpul studierii mele la Berlin (...) era pe de o parte combaterea hegelianismului prin profesorul chemat pentru aceasta și influent la guvern, A. Trendelenburg; alături de acesta, un rest de hegelianism expirînd, reprezentat prin bunul orator Karl Werder (...) și prin superficialul frazeolog Michelet, profesor extraordinar. La plecarea mea din Berlin pentru a veni în țară, în 1861, însuși profesorul Werder m-a sfătuit să mă ocup de Schopenhauer pentru a ajunge prin el la Kant, *Critica rațiunii pure*, ca un izvor ce va trebui din nou desfundat" [1]. Pe lîngă mărturisirea aceasta edificatoare privind ambianța filozofică a studenției lui Maiorescu, din care este de reținut în mod special faptul că viitorul întemeietor al junimismului fusese sfătuit să se ocupe de Schopenhauer pentru ca, prin intermediul acestuia, să ajungă „înapoi la Kant", trebuie luate în considerație și direcțiile social-politice specifice Germaniei din acea vreme. Formați sub raport spiritual în acest cadru, viitorii junimiști se vor strădui să imprime culturii românești direcția socotită de ei drept cea mai potrivită pentru Romînia: anume, descătușarea de sub influența ideologică-politică a Franței și apropierea de aceea a Germaniei. Țara revoluției din 1789, de

* Fragment dintr-o lucrare mai amplă despre critica junimismului.

[1] Vezi I. E. Torouțiu, *Documente literare*, vol. V, p. 27.

mare prestigiu printre oamenii de cultură progresistă de la noi, era socotită un ferment periculos și un exemplu cu totul dăunător, demonstrîndu-se superioritatea culturii germane, mai pe potriva „necesității" noastre. Th. Rosetti declarase deschis acest lucru cînd spusese că, „dintre toate țările culte, Franța era pe la mijlocul veacului trecut aceea al cărei contact era poate mai primejdios pentru dezvoltarea noastră intelectuală și socială". Și aceasta pentru că era „ieșită de curînd din zvîrcolirile revoluției celei mari" [1]. În această acțiune de revizuire a orientării, junimiștii au avut de întîmpinat rezistența lumii culturale românești, crescută în spiritul valorilor franceze, chiar dacă acestea erau depreciate la noi și diluate într-un liberalism demagogic.

Junimismul a pornit ofensiva pe un front larg, care a cuprins toate aspectele culturii românești. S-a popularizat cu insistență cultura germană : filozofia, literatura, sociologia, estetica, lingvistica, dreptul, economia politică, fără a se neglija problemele de ordin strict politic. Ibrăileanu, insistînd asupra cauzelor sociale care au determinat acțiunea de blamare și compromitere a spiritului și influenței franceze la noi, spunea, într-o formulă cu intenție de definire, că „junimismul (...) este neîncrederea în utilitatea transformării țării într-o țară cu caracter curat european (...) și mai ales după asemănarea Franței, care, ea, a zguduit din temelie așezările politice și sociale din Europa". Dezvoltîndu-și ideea, Ibrăileanu preciza și mai clar intenția junimiștilor, subliniind că „lor nu le-a plăcut ca de aceste achiziții (ale revoluției franceze. — *Z. O.*) să se folosească masa cea mare a poporului român" [2]. Observația este îndreptățită și ea surprinde una din principalele determinări sociale ale junimismului. Orientarea culturii românești spre Germania, crearea acelui curent germanic atît de discutat în epocă au fost înlesnite și de venirea în țară a lui Carol de Hohenzollern, care și-a propus să îndrepte dezvoltarea social-politică a Românîei pe drumul prusac. În acest scop, Carol a sprijinit și cultivat junimismul, evidențiind justețea programului afirmat de societatea ieșeană. Maiorescu notează cu satisfacție în ale sale *Însemnări zilnice* atenția pe care i-o acordă principele în vizita pe care acesta o făcuse la Iași în 1871, inventariind minuțios toate dovezile de bunăvoință. Gratitudinea principelui nu era întîmplătoare. Ea semnifica sancționarea pozitivă a idealurilor junimiste pe care Carol le cunoștea de ajuns.

Dar cu aceasta pătrundem într-unul din capitolele de bază ale ideologiei junimiste, cel privitor la ireductibila antinomie dintre fondul nostru economic și spiritual și formele de civilizație importate din afară. Ca în toate problemele, junimismul n-a adus nici aici un punct de vedere original. A transplantat doar la noi ecourile unor puncte de vedere de largă circulație în sociologia burgheză a timpului.

Cum se știe, întreaga ideologie junimistă era clădită pe principii evoluționiste, demonstrîndu-se mereu că tot răul constatat pe tărîm social-economic, politic, cultural și științific, de care suferea Românîa, se datora tocmai încălcării brutale a acestui principiu al evoluției organice.

---

[1] Th. Rosetti, *Mișcarea socială la noi*, după *Antologia scriitorilor ocazionali*, p. 41.
[2] G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, 1909, p. 97—98.

Așezarea acestui principiu la baza concepției ideologice junimiste nu era de loc o întîmplare. Ea semnifica deopotrivă poziția socială și de clasă a cenaclului ieșean și atmosfera spirituală în care s-au format viitorii săi conducători. Crezul junimist cu privire la evoluție provine, inițial, din romantismul filozofic german, conceput ca o teorie idealistă a evoluției.

Căderea lui Napoleon și venirea Restaurației în Franța a fost însoțită de încercarea de a fundamenta teoretic revenirea la privilegiile vechiului regim. A fost în acest sens necesar un corp de idei teoretic fundamentate, care să se opună filozofiei materialiste a secolului al XVIII-lea. Ideologia Restaurației trebuia, așadar, să ofere o justificare teoretică străduințelor aristocrației de a restaura valori de mult depreciate, ca ideea monarhiei, pentru a anula libertățile individuale, pentru a întări principiul ierarhiei și al inegalității, al absolutismului. Joseph de Maistre și De Bonnald s-au distins în această direcție. Revoluția era prezentată, în filozofia Restaurației, drept un fenomen prin excelență negativ, distrugător, negîndu-se pe acest temei întreaga filozofie a secolului al XVIII-lea, căreia i se contesta orice valoare. Raționalismul era înfățișat drept o creație arbitrară, de proveniență pur intelectuală, care ar fi întrerupt nefiresc linia de evoluție în gîndirea social-filozofică și politică. (Această teză o vom regăsi la junimism în teoria importului ideologic și revoluționar pe care l-ar fi realizat pașoptismul.) Prin de Maistre și De Bonnald, filozofia Restaurației a pătruns în Germania, luînd forma unui curent romantic de o mare complexitate, la care își vor aduce contribuția deopotrivă purtătorii de cuvînt ai junkerimii și cei ai burgheziei. Marx spunea că „prima reacțiune împotriva revoluției franceze și a iluminismului legat de ea a fost, firește, de a privi totul din punct de vedere medieval, romantic" [1]. Această caracterizare se referă la romantismul reacționar german. Dincolo de unele laturi pozitive ale aripii reacționare a romantismului german — Novalis, Tieck, Schlegel, Schleiermacher etc., relevate analitic de către acad. C. I. Gulian în *Metodă și sistem la Hegel* [2], — acesta a servit ca instrument util reacțiunii feudale prin idealizarea evului mediu, prin îndemnul la întoarcerea spre trecut, conceput ca un climat ideal pentru viața spirituală. Perioada de acțiune a romantismului german se întinde de-a lungul întregii epoci, latura lui reacționară fiind evident îndreptată împotriva influențelor revoluționare de dincolo de Rin. Acad. Tudor Vianu avea dreptate cînd arăta în 1933 : „Se poate spune că gîndirea socială a lui Maiorescu este un moment al Restaurației europene, ajunsă însă pe tărîmurile noastre după ce își îndeplinise rolul în Occident"[3]. Maiorescu și ceilalți junimiști vor încorpora în universul lor spiritual, ideologic ura la adresa căii revoluționare de soluționare a contradicțiilor sociale, reținînd indicațiile privind evoluția lentă, organică pe care le proslăveau atunci reprezentanții junkerimii și ai burgheziei germane învinse. Climatul acesta ideologic de blamare vehementă a spiritului revo-

[1] K. Marx și F. Engels, *Despre literatură*, București, E.P.L.P., 1953, p. 240.

[2] Vezi C. I. Gulian, *Metodă și sistem la Hegel*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 79—91.

[3] Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, București, 1933, p. 37.

luționar, a democratismului politic, de nesocotire trufaș-aristocratică a aspirațiilor poporului și de proslăvire a principiului autorității monarhice s-a dovedit hotărîtor pentru profilul convingerilor social-politice ale viitorilor junimiști. Iar preluarea acestor teze în crezul ideologic junimist și strădania de a le aplica în țara noastră se datorează în bună măsură și faptului că, păstrînd proporțiile, realitățile social-economice și politice din Romînia se asemănau într-o anumită măsură cu cele ale Germaniei deceniului al 5-lea al veacului trecut.

În sfîrșit, trebuie consemnat și fenomenul schopenhauerismului, care a exercitat de asemenea influență asupra junimismului. Sfatul primit în 1861 de Maiorescu — după mărturisirea lui din scrisoarea către I. Petrovici, citată anterior — de a-l studia pe Schopenhauer, pentru a ajunge pe această cale „înapoi la Kant", reflecta o stare de fapt în Germania de după 1848. Întreaga atmosferă politică-socială dominantă determina pe plan filozofic răfuiala necruțătoare cu hegelianismul, care prin elementele sale iluministe, raționaliste amintea de suflul generos al filozofiei franceze din secolul al XVIII-lea. Schopenhauer, care-și elaborase principalele lucrări în primele decenii ale veacului, fără a izbuti să recolteze vreun succes, a ajuns deodată, după 1848, în mare vogă, citit, citat și prețuit de cercurile junkerimii reacționare și ale burgheziei cvasiliberale. Înfrîngerea revoluției burgheze crease o stare de deznădejde generală printre cei ce așteptaseră triumful ei, o stare de pesimism accentuat, favorabil răspîndirii concepției despre viață a lui Schopenhauer. Autorul neluatei în seamă, la vremea apariției, al *Lumii ca voință și reprezentare* devine curînd unul din conducătorii spirituali ai națiunii, dar nu prin operele sale reprezentative, ci prin culegerile de disertații populare (*Parerga și Paralipomena*), pătrunse de spiritul nociv al concepției schopenhauriene despre lume și viață. Doctrina lui Schopenhauer, accesibilă prin modalitatea expunerii unui cerc larg de lectori, apărea ca o adevărată salvare, singura filozofie potrivită și acceptabilă. Explicînd succesul schopenhauerismului, Franz Mehring observă pătrunzător: „Cît de alinător suna pentru cei care aduseseră patria într-o situație jalnică pesimismul care fugea de lume și «dovedea» că, potrivit legilor imuabile ale naturii, oamenii sînt siliți să trăiască în cea mai mizerabilă lume posibilă; cît de consolator suna pentru trădătorii libertății și ai poporului evanghelia dezolării, o evanghelie care, pentru orice minte sănătoasă, nu dovedea decît că profetul care o propovăduia nu era el însuși sănătos la minte" [1].

Nu e locul aici și nici nu e necesară o detaliată prezentare a filozofiei lui Schopenhauer, care se considera adevăratul moștenitor al lui Kant prin rezolvarea (de la dreapta) a contradicțiilor kantianismului. Fapt este că, prin modalitatea rezolvării problemei existenței, Schopenhauer se așază pe terenul romantismului. El va continua opoziția romantică împotriva raționalismului, a iluminismului.

Nimic nu a detestat mai mult Schopenhauer decît idealurile îmbrățișate de popor ale revoluției de la 1848. A combătut cu nedezmin-

[1] Franz Mehring, *Pagini de critică*, E.S.P.L.A., 1958, p. 109.

țită consecvență liberalismul, democrația, a încercat să demonstreze necesitatea unei structuri aristocratice a societății, unei guvernări monarhice, iar averea a lăsat-o prin testament, nu fără semnificație, celor care au înăbușit revoluția din 1848 la Frankfurt pe Main.

Ceea ce au preluat viitorii junimiști de la Schopenhauer nu e atît sistemul său filozofic, cît spiritul pe care îl degaja acel „Weltanschauung" particular al filozofului german, antiraționalismul și antimaterialismul, antirevoluționarismul și împăcarea cu realitatea socială existentă, acel evoluționism cu o apăsată tentă pesimistă în interpretarea vieții, disprețul pentru mase și democrație. Altfel spus, au preluat îndeosebi concepția social-politică a filozofului iraționalist. La aceasta trebuie adăugat crezul estetic schopenhauerian, de certă importanță în arhitectonica sistemului său filozofic, pe care Maiorescu și alți junimiști l-au îmbrățișat și l-au popularizat la noi, ridicîndu-l la rangul de școală estetică aproape unică, de valoare absolută. Adus în Romînia prin canalele junimismului, schopenhauerismul s-a bucurat de beneficiul unui adevărat cult, multe generații de elevi și studenți fiind învățați să reducă filozofia modernă la opera lui Schopenhauer.

Acestor influențe li s-au asociat mai tîrziu împrumuturile din teoriile evoluționiste de tip spencerian. Așa cum au apreciat studiile marxiste recente asupra lui Spencer [1], filozofia acestuia a îndeplinit în epoca sa o funcție contradictorie. În timp ce în țările anglo-saxone și în toată Europa occidentală ea a fost stindardul teoriilor contrarevoluționare, antidialectice și antimaterialiste, în țările care au pășit de-abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea pe calea dezvoltării capitaliste doctrina lui Spencer a servit, pe de o parte, ca mijloc de luptă pentru apărarea științei, pentru afirmarea evoluției în natură și societate, împotriva misticismului religios, iar pe de altă parte ca argument teoretic împotriva oricăror idei și mișcări cu caracter progresist, revoluționar. Caracterul acesta contradictoriu al spencerianismului se vădește și în influențele exercitate în țara noastră, de pildă asupra Junimii și a curentului de idei din jurul revistei „Contemporanul". Delimitările țin aici în primul rînd și hotărîtor de pozițiile de clasă radical diferite ale celor două grupări și curente ideologice. La Junimea, opera filozofului englez servea, pe de o parte, ca fundament teoretic în afirmarea unei concepții în general scientiste despre natură și pentru demonstrarea necesității evoluției organice; pe de altă parte însă, ea servea în mod fățiș în lupta împotriva progresului social, înțeles ca depășire a rînduielilor burghezo-feudale, împotriva mișcării socialiste. La „Contemporanul", atît în perioada 1881—1885, cît și după aceea, Spencer a fost de asemenea folosit pentru promovarea noilor teorii științifice despre natură, respingîndu-se însă *în întregime* sociologia sa reacționară. Privind faptele din acest unghi de vedere, observăm că evoluționismul spencerian folosit de junimiști îndeplinea într-un fel o funcție pozitivă, mai ales pe linia popularizării unor noutăți din domeniul științei, a recunoașterii existenței unei legități în natură. Aceasta contribuie la cucerirea tineretului intelectual, conferind societății ieșene prestigiul unui

[1] Vezi, de pildă, *Istoria filozofiei*, vol. III, București, Edit. științifică, 1960, p. 346.

organism la curent cu ultimele cuceriri ale științei și care își fundamenta punctele de vedere pe aceste teorii științifice. Pe tărîm sociologic însă, junimiștii au reținut foarte mult din ceea ce este reacționar în concepția lui Spencer. În lupta lor împotriva socialismului Spencer a fost larg folosit, Maiorescu traducînd chiar o lucrare cu obiect precis antisocialist a acestuia (*În contra socialismului*). Junimismul a selectat din spencerianism ideea despre „evoluționismul lin", despre noțiunea de evoluție înțeleasă antidialectic, ca excluzînd total saltul calitativ, revoluționar în procesul dezvoltării. Din această cauză, deși în comparație cu punctul de vedere al conservatorilor „puri", junimiștii se situau pe poziții mai avansate, recunoscînd necesitatea unei evoluții sociale, ei apărau și promovau concepții reacționare, ostile progresului adevărat. Reflectînd interesele moșierimii din partidul conservator antrenate la relații capitaliste, ei admiteau ideea progresului numai ca o evoluție la nesfîrșit, nicăieri supusă unui moment de transformare calitativă [1].

Tot pe linia cultivării evoluționismului se încadrează și îmbrățișarea concepției sociologului englez Henry Thomas Buckle, care, în principala sa operă, *Istoria civilizației în Anglia*, scrisă de pe pozițiile geografismului în sociologie, recunoștea în același spirit necesitatea evoluției istorice. Apare de aceea ca nefundat punctul de vedere cu privire la caracterul conceptului de progres în doctrina maioresciană afirmat de prof. Liviu Rusu în articolul *Însemnări despre Titu Maiorescu*, apărut în „Viața romînească", 1963/nr. 5. Autorul articolului depune multă stăruință pentru a convinge că Maiorescu nu a fost ostil progresului („Rezultă clar că este cu totul greșit să se afirme că Maiorescu ar fi fost *în principiu* ostil progresului"), reproducînd în acest sens și unele citate. Că Maiorescu nu a fost ostil progresului ca idee generală este în parte adevărat. Numai că important pentru înțelegerea științifică, marxist-leninistă a problemei nu este atît evidențierea acceptării *în principiu* a ideii de progres, cît — vorba prof. Liviu Rusu — „modalitatea de a-l realiza". Or, din acest punct de vedere, conceptul de progres la Maiorescu avea un caracter foarte îngust, pe potriva poziției de clasă pe care o reprezenta, junimiștii fiind purtătorii de cuvînt cei mai reprezentativi pentru soluția prusacă în evoluția Romîniei. Unilateralizarea problemei legată de înțelegerea maioresciană a conceptului de progres duce la denaturarea ei, contribuind la crearea unei imagini apologetice, după care Maiorescu ar fi fost o personalitate progresistă în epocă. Determinarea științifică a concepției lui Maiorescu nu se poate realiza prin interpretarea ei în afara condiționării istorico-sociale, prin izolarea unor trăsături din ansamblul în care se încadrează.

Memorialiștii Junimii au evocat interesul membrilor societății pentru opera lui Buckle. Iacob Negruzzi își amintea că, „așa, pe la început, ne procurasem toți *Istoria civilizației în Inglitera* a lui H. Th. Buckle și o ceteam cu mare hărnicie" [2]. Iar Gh. Panu, mai explicit, precizează că „cel care răspîndise gustul citirii uvrajelor lui Buckle fu d. Maiorescu.

[1] Vezi I. E. Torouțiu, *Documente literare*, vol. V, p. 27.
[2] I. Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, în *T. Maiorescu-Omagiu*, București, 1909, p. 15.

D-sa nu numai că a făcut prelegeri populare pe tema învățatului englez, dar a făcut chiar un curs la Universitate asupra lucrărilor lui Buckle, deși era profesor de logică și psihologie. Cursul, cu oarecare bunăvoință, intra în istoria filozofiei" [1].

Obiectul principal al atacului junimist era mișcarea pașoptistă, care, motivau ei, a încălcat tradiția istorică, a nesocotit obiceiurile și specificul nostru, transplantînd din afară simple forme goale : instituții, principii constituționale, reforme privind starea socială, economică și politică a țării profund străine și, de aceea, fatal nepotrivite. Revoluția de la 1848 era blamată și împroșcată cu noroi, iar Constituția de la Izlaz era calificată de Maiorescu drept „o operă de fantezie, fără valoare practică". În general, declara Maiorescu mai tîrziu, „cu modul de judecată istorică ce predomnea între noi, *mai mult englezește evoluționar decît franțuzește revoluționar* (subl. ns. — *Z. O.*) așa-numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanță ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia" [2]. În acest fel, reducînd întregul proces de la 1848 la un act de vanitate al tinerilor de a adopta la noi idei, modalități de organizare văzute în Apus, junimismul nega mobilul de clasă al mișcării pașoptiste, nesocotea transformările evidente pe care le trăise organismul nostru economic în secolul al XIX-lea, deși acestea imprimaseră Romîniei pecetea unor certe amprente capitaliste, puternicele resturi feudale neputînd sugruma relațiile capitaliste care cuceriseră teren sigur peste tot. În consecință, de pe poziții violent criticiste, ei au întocmit un rechizitoriu aspru și fals a ceea ce considerau a fi import de idei revoluționare. Încă din 1868, în articolul *Contra direcției de astăzi în cultura romînă*, Maiorescu semnalase ca o greșeală a păturii culte a epocii faptul că, în contact cu Apusul, „se pătrunseră numai de efecte, dar nu pătrunseră pînă la cauze, văzură numai formele de deasupra ale civilizației, dar nu întrevăzură fundamentele istorice mai profunde, care au produs cu necesitate acele forme și fără a căror preexistență ele nici nu ar putea exista" [3]. În 1870, Maiorescu, în cadrul prelegerilor organizate de Junimea, conferențiază despre *Formă și fond*. După rezumatul conferinței (textul conferinței nu s-a păstrat) făcut de Miron Pompiliu în „Convorbiri", rezultă că Maiorescu se arăta îngrijorat de faptul că „romînii comit cele mai mari greșeli în această privință, ei introduc lucruri fără necesitate decursă din spiritul națiunii, se impun instituțiuni neînțelese mai de nimeni, ignorîndu-se astfel caracterul și deprinderile poporului și nesocotindu-se faptul incontestabil că popoarele nu se ridică la o cultură adevărată decît cu încetul" [4]. Sublini-

[1] Gh. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, vol. II, p. 147.
Citită de toți junimiștii mai cultivați, cartea lui Buckle a fost discutată și în „Convorbiri literare". Mai întîi o recenzase V. Pogor (cel care arbora întotdeauna ideile ultimei cărți citite), elogios, declarîndu-se de acord cu tezele autorului. În 1869, discuția asupra *Istoriei civilizației în Anglia* este reluată, și Xenopol publică de-a lungul cîtorva numere o amplă recenzie. De semnalat că Xenopol, subliniind valorile operei, reproșa sociologului englez, printre altele, faptul de a fi socotit civilizația drept rezultatul exclusiv al progresului factorului intelectual.

[2] Maiorescu, *Istoria contemporană a Romîniei*, București, 1932, p. 41 și 40.

[3] *Convorbiri literare*, decembrie 1868, p. 303.

[4] *Ibidem*, mai, 1871, p. 69.

erea necesității de a pune în „concordanță" formele evolutive cu spiritul națiunii, cu deprinderile și caracterul poporului, sînt deplin revelatoare pentru crezul ideologic junimist, ele urmărind în ultimă analiză să sublinieze că înnoirile prezentului trebuie necondiționat grefate pe fondul și în spiritul trecutului, care trebuie cu grijă conservat. P. P. Carp exprima această idee foarte clar cînd declara programatic : „În noua noastră organizare și în reformele noastre au comis (pașoptiștii. — *Z. O.*) marea greșeală de a nu înțelege adîncul adevăr că *nici o reformă nu este roditoare decît cînd e o continuare a trecutului*". De aceea, singura necesitate pe care o recunoștea ca valabilă era ca „treptat să îmbunătățim starea de mai înainte" [1]. Aceasta era deviza esențială a ideologiei junimiste. Jeremiada după tradițiile trecutului care ar fi fost încălcate o aflăm și la Th. Rosetti, unul dintre cei cinci inițiatori ai Junimii, și aici avînd același scop, deloc ideal și dezinteresat. În studiul din 1874, *Direcțiunea progresului nostru*, el afirmă aceleași idealuri retrograde : „În dorul nemărginit și nesocotit de a ne însuși formele civilizației înaintate, de a introduce în viața noastră publică instituțiile popoarelor celor mai culte — se lamenta autorul —, *ni s-a rupt cu o mînă sacrilejă toate tradițiile vechi, tot șirul dezvoltării istorice*. În loc de a dezvolta în sens modern datinile și instituțiile strămoșești, în loc de a căuta și a găsi formele sub care ideea modernă a statului s-ar fi putut introduce în conștiința poporului, noi am găsit mai lesne de a împlînta în bloc și fără cea mai mică cugetare critică formele prelucrate de alte ginți, care, oricît de perfecte ar putea fi, nu corespund nici trebuințelor, nici trecutului, nici simțămintelor intime ale poporului nostru" [2] (subl. ns.).

Pledoria tînguitoare a junimismului era prin excelență conservatoare. De fapt, ei nu opuneau nimic pozitiv stărilor noi, denunțate ca străine și dăunătoare. Junimismul inițial nu a izbutit măcar să indice la nivel cît de cît organizat fie și elementele constitutive ale acelei culturi pe care o apărau cu atîta sîrg de infiltrațiile distrugătoare ale „noii civilizații". Făcînd eforturi de a le determina, Th. Rosetti, de pildă, le căuta exclusiv în sfera morală, observînd la modul cel mai general că ea ar fi prin excelență refractară tendințelor înnoitoare. De aici, socotea el, provine și marea greșeală rezultată din strădaniile pașoptiștilor, care au încercat introducerea „deodată și cu toptanul a unei culturi cu totul nouă *într-o țară picată de veacuri în cea mai adîncă lîncezire și inerție*" [3].

Sub aspect teoretic, junimismul inițial, al fondatorilor, n-a putut trece în planul ideologiei peste formula „începuturile noastre de cultură au fost falsificate prin imitarea formelor civilizației apusene". Ceea ce era foarte puțin, mai ales dacă ținem seama că această observație nu depășea stadiul constatativului. Dacă nu socotim contribuția tardivă a lui Rădulescu-Motru, cu lucrarea *Cultura română și politicianismul* (1904), nu rămîne de consemnat în această privință decît campania criticistă pornită de Maiorescu în 1868, cu atît de disputatul studiu *În contra direcției de*

[1] P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 297. (Subl. ns.)

[2] Th. Rosetti, articolul citat de E. Lovinescu, *Antologia Junimii*, p. 132.

[3] *Ibidem*. (Subl. ns.)

astăzi în cultura romînă, la care se va adăuga un șir de articole, cronici, recenzii, studii, comentînd și reluînd, într-un fel sau altul, teza maioresciană asupra discrepanței dintre formă și fond, dintre fondul nostru social și formele civilizației de aiurea importate.

Dincolo de șubrezenia teoretică, general-filozofică a acestei teze de fundamentală importanță în ideologia junimistă, falsitatea ei apare limpede o dată cu raportarea la condițiile concrete social-economice ale timpului. Ca în majoritatea tezelor și principiilor de bază ale junimismului, și în cazul de față se pornea de la unele elemente reale, fără a angaja însă esența organismului nostru economic. Odată absolutizate, aceste elemente împrumutau fenomenului social de la noi dimensiuni ireale, dîndu-i o înfățișare denaturată. Adevărat în observația junimistă era faptul că la mijlocul veacului trecut relațiile capitaliste din economia românească dovedeau o relativă insuficiență în dezvoltare în raport cu stadiul în care se aflau alte țări. Junimiștii ignorau însă cu totul faptul că în ultimele decenii, țările românești făcuseră pași hotărîtori pe drumul ascensiunii capitaliste și nu prevedeau — ceea ce era esențial — că viitorul apropiat va sancționa triumful acestor noi realități economice și sociale asupra celor feudale.

Nu este locul aici să întreprindem o detaliată analiză a economiei românești în acea vreme pentru a demonstra falsitatea tezei junimiste. Cititorul interesat o poate afla în lucrări de specialitate [1]. Cîteva aspecte definitorii pentru fenomenul în chestiune sînt însă necesare. De obicei, în argumentele junimiste privind negarea relațiilor capitaliste în economie cel mai des folosit era cel al inexistenței sectorului industrial; ceea ce ar dovedi — afirmau ei — că formele suprastructurale, specifice unei ordini capitaliste, nu au fost reclamate de „fond". În acest fel ei eludau sistematic, pe de o parte, faptul real al pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură, iar pe de altă parte faptul tot atît de real că, în chiar sectorul industrial — cu totul ignorat de junimism —, se făcuseră pași importanți pe drumul capitalismului. Dezvoltarea industrială în Romînia progresa — ce-i drept, încet — în industria ramurilor de primă prelucrare (morărit, alcool, cherestea), în domeniul transporturilor etc. Caracteristic pentru transformările capitaliste din economia țării noastre în acea perioadă erau și dezvoltarea circulației capitaliste a mărfurilor, creșterea comerțului exterior, apariția unei întregi rețele bancare avînd nucleul central în Banca Națională.

Aceste prefaceri pe plan economic determinaseră sensibile modificări și în structura socială a țării, dînd o altă înfățișare raporturilor de clasă. Or, schema socială falsă imaginată de junimism admitea ca singure clase sociale „reale" boierimea și țărănimea; existența burgheziei era negată, iar meseriașii erau excluși din discuție sub motivul că erau ...străini. În realitate, burghezia se contura tot mai mult ca o forță socială distinctă, cu interese proprii, pentru înfăptuirea cărora va trebui să se angajeze

[1] Vezi I. Adam și N. Marcu, *Dezvoltarea capitalismului în agricultura Romîniei*, vol I și II; *Istoria economiei naționale*, curs litografiat I.S.E., 1961; N. N. Constantinescu, *Aspecte ale dezvoltării capitalismului premonopolist în Romînia*, București, E.S.P.L.P., 1957.

în dispute cu boierimea. Datorită însă puternicelor rămășițe feudale din economie, burghezia se dovedea relativ puțin fortificată. La aceasta a contribuit și specificul procesului ei de formare. Burghezia românească nu a apărut în principal prin diferențierea petrecută în sînul meșteșugarilor și a țărănimii. Evident, istoria a reținut și în cazul țării noastre situații cînd meșteșugari și mici negustori au ajuns, treptat, în situația de mari capitaliști. Dar în bună măsură, dacă nu chiar în cea mai mare măsură, burghezia românească s-a format mai ales pe calea antrenării în relațiile capitaliste a micii boierimi. Uneori chiar boierii mari își plasau treptat capitalul în întreprinderi cu profil industrial. Aceasta, laolaltă cu menținerea în agricultură a unor puternice bastioane feudale, imprimaseră burgheziei un fel de infirmitate de structură, înclinată fiind în mod obiectiv la colaborare cu clasa „vrăjmașă".

Dar această particularitate a formării burgheziei românești nu însemna că ea nu exista, că nu avea interese proprii și contradictorii față de cele ale boierimii. În cazul de față, sub raport sociologic nu prezintă mare interes compoziția partidului liberal (în care se distingeau două aripi, cea a păturii interesate în dezvoltarea industriei : Brătianu, Rosetti, Kogălniceanu, și acea reprezentînd interesele boierimii antrenate la relații capitaliste : Sturdza, Vernescu etc.). Important este faptul că realmente a existat și se întărea continuu o burghezie cu interese specifice, tinzînd spre crearea unui climat favorabil realizării dezideratelor ei de clasă. Or, această situație impunea cu necesitate și apariția unor așezăminte suprastructurale corespunzătoare modificărilor petrecute în baza economică.

Generația de la 1848, care a ridicat steagul luptei împotriva atotputerniciei feudale, pentru crearea unui nou edificiu politic, împotriva așezămintelor politice vechi, în care boierimea era atotputernică, pentru eliberarea și împroprietărirea țăranilor, pentru libertăți democratice etc., a răspuns unor determinate cerințe social-economice și politice. Fără îndoială, cum se știe, multe din aceste sarcini nu au putut fi înfăptuite sau au căpătat înfățișări denaturate, caricaturale, deopotrivă datorită insuficientei maturități a burgheziei și rezistenței înverșunate a boierimii. Aceasta nu ne poate duce însă la concluzia că țelurile pentru care s-a ridicat la luptă generoasa pleiadă de tineri de la mijlocul veacului trecut ar fi fost inventate de ei prin copierea unor stări de lucruri văzute în străinătate, după cum denaturarea, uneori pînă la grotesc, de către burghezia liberală a instituțiilor specific burgheze, alienarea aproape totală a comandamentelor de seamă ale pașoptismului în deceniile din a doua jumătate a veacului nu pot genera concluzia inutilității acestora sau a apariției lor de nimic reclamată. Analiza situației economice, ca și a structurii și dinamicii sociale a vremii, nu îndreptățește cu nimic asemenea puncte de vedere.

Toate aceste fapte, lapidar expuse, atestă rolul tot mai important pe care îl cucereau relațiile capitaliste în lupta cu cele feudale și demonstrează că, în general, Romînia evoluase sensibil pe drumul capitalist. Junimismul, promotorul modalității prusace în dezvoltarea spre capitalism, altfel spus, al conservării pentru multă vreme încă a relațiilor feudale, pornea de la sublinierea excesivei importanțe a acestora, mini-

malizînd ponderea noilor raporturi capitaliste. În fond, junimismul inversa raportul real dintre cele două laturi ale procesului prin ignorarea vădită a realității economice și sociale a vremii. Adepții modului de a cugeta „englezește evoluționar" dovedeau o totală neînțelegere a dezvoltării istorice a Romîniei, absolutizînd stadiul contemporan lor — falsificat și acela prin unilateralizare — și considerîndu-l caracteristic pentru o întreagă epocă istorică. Este semnificativ că punctul de vedere exprimat între anii 1868 și 1875 nu a suferit modificări nici după 1900, pînă în preajma primului război mondial, deși Romînia se transformase sensibil în urma prefacerilor capitaliste.

Această viziune metafizică, falsă, întemeiată pe clare interese de clasă a fenomenului economic-social romînesc, a generat celebra teză, definitorie pentru ideologia junimistă, despre antinomia dintre fondul nostru economico-social și formele suprastructurale. După cum ne demonstrează însă faptele, această teză era înălțată pe postamente de nisip. Ideologul burghez Ștefan Zeletin avea dreptate să afirme că „reacțiunea Junimii s-a format pe alăturea de cercetarea faptelor" [1]. Fără consistență, abundînd în fraze și propoziții cu o strălucire de suprafață, dar fără acoperire, sociologia Junimii era, cum s-a spus, un fel de sociologie beletristică.

Ieșită din laboratoarele junimismului, teza contradicției dintre formă și fond aplicată la societatea romînească a fost îmbrățișată de toate școlile și curentele sociologice romînești (cu excepția lui Zeletin și Sanielevici), trecută de aici în literatură și chiar în gazetărie, făcînd efectiv o epocă. A fost astfel acreditat la noi acest paradox sociologic potrivit căruia un întreg organism suprastructural ar fi putut fi rezultatul ambiției vane a unui grup de entuziaști, rupți de „tradițiile" și „obiceiurile" naționale, și nu consecința firească, obiectivă a unui îndelungat proces de transformare istorică. Această teză poate fi ușor detectată chiar și la Gherea. Așa-zisa lege a dezvoltării specifice a țărilor înapoiate, formulată de Gherea în *Neoiobăgia*, după care aici forma precede în chip necesar fondul, avea la bază, în ultimă analiză, tot teza junimistă a formei fără conținut, subliniindu-se însă de astă dată posibilitatea și necesitatea evoluției spre fazele avansate ale capitalismului în contact cu țările apusene. Evident, poziția socială de pe care se accepta aici teza formelor fără fond era net deosebită, Gherea străduindu-se să se delimiteze de punctul de vedere junimist. În *Ce vor socialiștii romîni*, vorbind despre „partida reacționară junimistă a dlor Carp, Maiorescu" și despre relativa similitudine a poziției socialiste cu cea junimistă în problema teoriei formelor fără fond, Gherea prevedea că „unii oameni nepătrunzători pot găsi chiar asemănare între noi și între reacționari. Pricina este că a fost și este ceva comun între reacționari și între revoluționari, și anume critica formelor sociale de acum". Numai că „revoluționarii critică societatea pentru că vor să o vază realizînd o formă mai înaintată, pe cînd reacționarii o critică pentru că vor să întoarcă societatea cîteva veacuri îndărăt" [2]. Delimitarea e importantă, marcînd clar deosebirea de poziție —

[1] Șt. Zeletin, *Burghezia romînă*, București, Edit. Cultura națională, f.a., p. 225.
[2] C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii romîni*, Iași, 1886, p. 101.

sub raportul intereselor sociale de clasă — reprezentate de cele două curente de idei. Faptul împrumutării falsei teze junimiste de către Gherea, chiar dacă altfel folosită, nu poate fi însă negat.

Numai sociologia marxistă, cu mijloacele ei de investigare științifică, a putut zdrobi prejudecata asupra acestei teze junimiste îndătinată cu încăpățînare în aproape întreaga literatură sociologică de la noi. Cercetarea realității vremii de pe pozițiile sociologiei marxist-leniniste a dus la stabilirea adevărului cu privire la coexistența, în a doua jumătate a veacului trecut, a relațiilor capitaliste cu puternice rămășițe ale feudalismului, acestea din urmă fiind efectiv silite să cedeze treptat terenul în favoarea relațiilor noi capitaliste. Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, subliniind cauzele reformismului din concepția lui Dobrogeanu-Gherea, preciza că acesta „a apreciat însă greșit condițiile obiective ale etapei în care se afla țara noastră, nu vedea că în Romînia — țară cu o economie înapoiată, în care predomina agricultura — capitalismul era în plină dezvoltare, iar o dată cu aceasta creștea proletariatul industrial, ca o clasă revoluționară, de sine stătătoare și în plină ascensiune" [1]. Această caracterizare privind aprecierea greșită de către Gherea a condițiilor obiective ale țării noastre în aeea perioadă este deosebit de edificatoare și în privința justei înțelegeri a caracterului fals al tezei junimiste despre forma fără conținut.

★

Revenind la perioada de constituire a junimismului și oprindu-ne asupra studiului lui Maiorescu care a exprimat într-o formă concentrată ideologia junimistă (*În contra direcției de azi în cultura romînă*), trebuie subliniat caracterul său în esență negator. Ca și altă dată, Maiorescu a pornit și acum de la constatarea unor deficiențe reale, pe care le-a exagerat însă, dîndu-le soluții ineficace, de pe pozițiile sociale pe care le apăra. Insuficienta dezvoltare a culturii noastre din acea perioadă, decăderea pînă la caricatură a principiilor pașoptismului, fraza umflată și demagogia deșănțată folosită de politicienii liberali, împrumuturile în toate domeniile de la autori de notorietate în Apus, epigonismul în care se complăceau mulți dintre aceia care reprezentau cultura romînă la acea dată erau fapte incontestabile, pe care Maiorescu le-a surprins cu ascuțime. Din acest punct de vedere, demascarea a ceea ce junimismul a numit formele goale în știința și cultura romînă îndeplinea, parțial, o funcție pozitivă. Se atrăgea atenția asupra tendinței nefaste în dezvoltarea acestora, indicîndu-se (vezi propunerile lui Maiorescu privind reorganizarea învățămîntului) măsuri parțial eficiente privind asanarea instituțiilor cultural-științifice și de învățămînt. Acesta este un merit real, pe care istoria învățămîntului romînesc, de pildă, îl va consemna negreșit. Numai că, alături de aceste consecințe pozitive, studiul maiorescian citat atestă luări de atitudine retrograde față de organismul cultural-științific al epocii, generate de ideologia junimistă. Problema care se

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, p. 426—427.

punea în fața situației constatate de autorul studiului era, desigur, aceea de a găsi mijloacele cele mai eficace pentru a corija ce era defectuos și a îndrepta dezvoltarea viitoare a așezămintelor noastre cultural-științifice pe un făgaș normal și sănătos. Maiorescu propunea însă tranșant să se dărîme aproape tot ce se clădise pînă atunci, motivînd exagerat că întreg edificiul nostru cultural era așezat pe false postamente. În domeniul învățămîntului, de pildă, Maiorescu constata că, „înainte de a avea învățători sătești, am făcut școli prin sate și, înainte de a avea profesori capabili, am deschis gimnazii și universități și am falsificat instrucțiunea publică"[1]. Plasîndu-se și aici pe terenul principiilor evoluționiste (adică mai întîi buni profesori și învățători pentru cursul primar, apoi profesori pentru formele superioare ale învățămîntului), Maiorescu ocolea însă întrebarea firească : era oare mai bine à nu avea de loc școli la sate, gimnazii și universități? Și atunci unde anume, în ce alte condiții se puteau crea cadrele acestea de intelectuali, a căror lipsă o acuza atît de vehement? Din tabăra junimistă nu venea nici un răspuns. Același lucru se poate spune și despre reproșurile violente ale lui Maiorescu pentru faptul de a se fi creat academie fără a avea oameni de știință, conservator fără muzicieni, școală de bele-arte fără pictori de valoare și teatru național fără dramaturgie originală de valoare. Maiorescu releva unele aspecte întrucîtva juste, dar ocolea în discuție chiar fondul problemei. Era adevărat că la noi, se făcea atunci mult zgomot — specific moravurilor burgheze — în jurul unor instituții de știință, artă și cultură, devansîndu-se mult valoarea lor. Rezultă însă din aceasta necesitatea de a cere desființarea lor, de a nega utilitatea lor, ca instituții care, la urma urmei, contribuiau efectiv la crearea și dezvoltarea științei, a artei și culturii românești, creînd un climat favorabil pentru aceasta : gust, deprinderi, fond aperceptiv? Problema era, repetăm, nu de a desființa, ci de a lua măsuri eficiente pentru însănătoșirea lor, în vederea menirii pentru care fuseseră create. Soluția lui Maiorescu, rezumată în formula „prin urmare, vom zice că este mai bine să nu facem o școală de loc, decît să facem o școală rea", pentru că în felul acesta „producem un șir de forme ce sînt silite de a exista un timp mai mult sau mai puțin lung fără fondul lor propriu" [2], nu era, evident, acceptabilă. Exagerată era apoi chiar premisa de la care se pornea, anume negarea oricărei valori a așezămintelor existente, considerarea că, de fapt, civilizația noastră nu are nimic original, nimic valoros, nimic care să merite atenția și prețuirea. Se proceda sistematic la ignorarea nedreaptă a unor realizări de seamă chiar în epocă, în domeniul științelor naturii, de pildă, unde tradițiile *Societății de medici și naturaliști* — 1833 — promovau un puternic climat științific. Oameni de știință ca Gr. Cobălcescu, Iuliu Barasch, C. Davilla, St. Michăilescu, dr. Babeș, Em. Bacaloglu etc. s-au distins încă atunci cu realizări durabile, ignorate însă de junimiști. Acad. C. I. Gulian observa de aceea cu dreptate că, dacă „acești oameni de știință și cultură s-ar fi luat după îndemnul lui Maiorescu, atunci poporul romîn nu ar fi beneficiat de puternica miș-

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, în „Convorbiri literare", decembrie 1868, p. 305.

[2] *Ibidem*, p. 306.

care științifică și culturală realizată de acești oameni democrați și patrioți" [1].

Direcția culturală afirmată de junimism era numai un aspect, o componentă a planului general de reformă multilaterală pe care își propune să o realizeze în Romînia. În 1870, cînd se făceau consultări în vederea formării unui guvern junimist, Maiorescu îi amintea într-o scrisoare lui Carp : „Încă o dată : dacă e ca « Junimea » să nu apară ca un neînsemnat minister de tranziție și să nu se uzeze, *ea trebuie să înfățișeze țării acea operă unitară de reforme* de care tu vorbeai mereu. *Într-asta este sa raison d'être, și anume cea mai esențială*" [2].

Proiectul de program al lui Maiorescu — încarnare a tezelor sale cu privire la caracterul stricăcios, păgubitor al formelor suprastructurale — pe care își propunea să-l aplice în cazul cînd ar fi devenit ministru încă din 1871 —, constituia o lovitură frontală dată culturii romînești, instituțiilor culturale și de învățămînt [3]. De aceea a și stîrnit împotrivirea unanimă a oamenilor de știință și cultură progresiști.

Această „reformă" generală, în care cultura era numai unul din capitole, țintea spre așezarea organismului nostru social, economic și politic pe drumul îngust și dăunător al căii prusace, de dezvoltare a capitalismului, cerut, chipurile, de tradiția istorică, de specificul național, de întreaga noastră evoluție anterioară. Concepția evoluționistă de tip germanic, evoluționismul spencerian pe plan sociologic, întreaga doctrină a formelor fără fond slujeau acestui scop final, cu stăruință urmărit în virtutea intereselor sociale, de clasă, pe care le reprezenta junimismul pe plan ideologic. Cînd Rădulescu-Motru, unul din fruntașii noii generații de junimiști de la sfîrșitul veacului al XIX-lea, afirma pe fondul știutelor idei junimiste că „poporul nostru n-a putut cîștiga în trecutul său nici deprinderile unei munci disciplinate care fac înflorirea activității industriale de aiurea ; nici deprinderile comerciale și spiritul de prevedere cu care sînt înzestrate alte popoare ; (...) nici una din acele deprinderi superioare care dau o actualitate culturii desăvîrșite, așa cum s-ar înțelege o asemenea cultură în Apusul Europei !", intenția socială era destul de străveziu acoperită, chiar cititorul mai puțin avizat putînd înțelege că aici se protesta împotriva dezvoltării industriei, pentru acomodarea ordinii sociale existente la unele transformări capitaliste, pentru evoluție lentă și echilibru, pentru armonie între cele două forțe sociale exploatatoare, boierimea și burghezia. Și Motru nu afirma în 1904 idei noi în această problemă. Relua doar teze devenite publice de la începutul existenței Junimii, discutate, disputate și combătute nu numai de adversarii societății ieșene, dar chiar și de unii dintre membrii ei marcanți. În această direcție, poziția potrivnică față de unele teze principale ale doctrinei junimiste adoptată de Xenopol, Conta, Eminescu ș.a., este deplin revelatoare.

---

[1] Acad. C. I. Gulian, *Valorificarea critică și necritică a lui Titu Maiorescu*, în „Contemporanul", 14 iunie 1963.

[2] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I, București, 1937, p. 157. (Subl. ns.).

[3] *Ibidem*, I, p. 136—139.

★

Cum am încercat să arătăm, junimismul a reprezentat în Romînia, la mijlocul veacului trecut, un moment al ideologiei Restaurației. Aceasta nu însă în spiritul integral al filozofiei sociale a unor de Maistre sau De Bonnald, ca o întoarcere la stările de fapt feudale, ci într-o formă modificată și adaptată, militînd pentru conciliere între feudalism și capitalism, pentru evoluție lentă, adică mai mult în spiritul evoluționismului filozofiei și sociologiei burgheze germane de la mijlocul veacului trecut și al evoluționismului organic de tip spencerian.

Fenomen de însemnătate în cultura, filozofia și sociologia romînească, cu o posteritate considerabilă datorită eforturilor generațiilor de postjunimiști, junimismul a îndeplinit funcții contradictorii. Pe poziții avansate în raport cu aripa moșierească a conservatorilor „ruginiți" (Lascăr Catargi, Lahovary, Gr. Sturdza, I. Em. Florescu, Gh. Cantacuzino etc.), care voiau permanentizarea anacronicelor relații feudale și se opuneau oricăror înnoiri capitaliste, junimismul s-a străduit să îndrepte însă Romînia pe drumul greoi și ineficace al evoluției prusace spre capitalism, păstrînd în esență elemente puternice ale feudalismului.

Determinarea științifică, nuanțată a rolului îndeplinit de ideologia junimistă în epocă se înfățișează ca o problemă complexă, a cărei rezolvare solicită pe mai departe o analiză atentă și mereu aprofundată, în spiritul principiului leninist al moștenirii culturale.

SUBSTANȚA ȘI CÎMPUL ÎN LUMINA SUCCESELOR FIZICII CONTEMPORANE

DE

ANDREI WEISZMANN (Cluj)

În cercetarea structurii concrete a materiei, științele naturii au obținut pînă în prezent succese incontestabile. Metodele și rezultatele fizicii — ca să ne referim la știința care are un rol conducător în cercetarea structurii materiei — au dezvăluit adîncimi ale materiei a căror existență nici n-a fost măcar bănuită cu cîțiva ani înainte. Dar natura este inepuizabilă și putem spune, împreună cu Newton, că, în afara acelor cîteva pietricele sclipitoare găsite pe malul mării, oceanul ascunde infinit mai multe și mai frumoase.

În zilele noastre fizica este preocupată de problema structurii profunde a materiei, de proprietățile și fenomenele ce se desfășoară în adîncul microelementelor constitutive, pregătindu-se pentru un pas nou, probabil hotărîtor pentru concepția actuală asupra microcosmului: studiul particulelor elementare.

Fizica contemporană este caracterizată prin reflectarea unei dualități specifice a formelor de apariție continue și discontinue ale materiei: dualitatea undelor continue și a particulelor discrete. Această situație este verificată în toate domeniile explorate pînă în prezent în fizică.

Se pune însă problema dacă această generalizare este îndreptățită pentru orice nivel al structurii materiei, și această problemă merită să fie analizată mai îndeaproape, atît din punct de vedere fizic, cît și filozofic.

Pentru aceasta considerăm că este esențial să pornim de la cercetarea celor două forme de bază concrete de manifestare a materiei, care sînt substanța și cîmpul. Ce este una și ce înțelegem prin cealaltă? Am putea spune pe scurt că sub noțiunea de substanță sînt cuprinse în general formele discontinue, discrete, individuale, în formă de particule ale materiei, pe cînd materia care se manifestă ca undă, continuă, „fluidă" reprezintă cîmpul.

Desigur aceste noțiuni nu sînt și vom vedea că nici nu pot fi riguroase căci se pune întrebarea firească: unde este limita dintre ele? Pînă

unde putem vorbi de substanță și unde intervine cîmpul? După părerea noastră, punerea problemei în acest sens este metafizică. O asemenea limită nici nu există! Evident, nu putem lichida această problemă nici prin simpla afirmație că aceste două forme apar întotdeauna și peste tot numai împreună, în interdependență strînsă una cu cealaltă, renunțînd la orice analiză ulterioară. Această unitate și interdependență există în mod incontestabil. Fenomenele fizice, procesele materiale pun în evidență cînd aici cînd acolo una sau alta dintre aceste forme de manifestare. În fizică se cunoaște bine și se poate demonstra natura ondulatorie a corpurilor, fizica poate de asemenea să ne prezinte cvasipalpabil cuantele discrete ale luminii și ale cîmpului în general. Totuși, în cadrul acestei unități, contrariile trebuie să fie delimitate. Dar, după cum vom vedea mai jos, această delimitare nu este atît de ușoară. Trebuie să vedem mai întîi pe baza căror criterii obiective un obiect fizic oarecare poate fi cuprins în sfera noțiunii de substanță sau în cea a noțiunii de cîmp. Desigur, poate fi vorba numai de proprietăți măsurabile, criteriile fizicii fiind cu precădere cantitative. Faptul că un *obiect fizic* oarecare (sub această noțiune vom cuprinde tot ceea ce este material, independent de forma lui de apariție) este considerat substanță sau cîmp poate fi decis numai pe baza unor proprietăți bine determinate, limitate și măsurabile, pentru a obține decizii univoce. Noțiunile de continuu și de discontinuu cu care am făcut prima încercare de a delimita substanța de cîmp, în enunțarea generală la care ne-am oprit pînă acum, nu satisfac aceste cerințe, ele fiind prea vagi. Să precizăm acest lucru. Un obiect, o masă, de exemplu, este discontinuă atunci cînd o examinăm din *punctul de vedere* al raporturilor ei față de celelalte oibecte din jur în ceea ce privește poziția, mișcarea, forma, și în general caracterele ei individuale. (Desigur, în acest caz nu ne interesează procesele fizice sau chimice care au loc între timp în interiorul acestui obiect.) Ea devine însă continuă în momentul cînd o examinăm, de exemplu, din *punctul de vedere* al comportării ei în cazul unui efort serios exercitat, să spunem, la suprafața ei, cînd examinăm deci înseși procesele continue ce se desfășoară înăuntrul ei și nu ne interesează plasarea spațială momentană sau mișcarea ei materială luată în ansamblu ca un întreg.

În esență deci, proprietățile continue și discontinue ca atare, considerate în general, nu reprezintă criterii suficiente pentru determinarea univocă a caracterului de substanță sau de cîmp al unui obiect fizic. Pentru a ajunge la această concluzie am considerat unul și același obiect din „*puncte de vedere*" diferite. Trebuie să subliniem aici că în această problemă a „punctului de vedere" nu este vorba de un oarecare punct de vedere subiectiv, ci despre principiul fizic al relativității, după care cercetarea oricărui fenomen din natură este posibilă numai raportată la un sistem de referințe dat, rezultatele obținute neavînd altfel nici un sens. Acest principiu fizic este formularea naturalistă a legii dialecticii despre legătura și interdependența fenomenelor, care pot fi studiate numai în cadrul unor condiții bine determinate, ruperea lor din contextul acestor condiții fiind incompatibilă cu esența fenomenelor. Caracterul continuu sau discontinuu al unui obiect se dovedește a fi relativ și nu poate avea

o valabilitate absolută. Mai mult decît atît, considerăm că în general nu poate fi dată nici o definiție a substanței și a cîmpului valabilă pentru orice nivel al structurii materiei.

După părerea noastră, toate investigațiile de pînă acum care s-au orientat spre găsirea *criteriilor generale* și *absolute* ale definirii substanței și cîmpului n-au ținut seamă în suficientă măsură de condiția dialectică *sine qua non* a legăturii, condiționării și interdependenței universale a fenomenelor.

Proprietățile în cauză pot fi căutate, găsite și prezentate univoc numai într-un sistem determinat, la un nivel de cercetare bine determinat. Această afirmație este, după părerea noastră, unul dintre acele rezultate care trebuie luate în considerare în cele ce urmează.

MACROCOSM ȘI MICROCOSM

Trebuie să studiem deci în primul rînd problema nivelelor de cercetare în cadrul cărora criteriile caracteristice substanței, respectiv cîmpului, mai asigură o reprezentare [1] univocă. S-ar părea la prima vedere că ar fi o soluție acceptabilă considerarea nivelelor macro- și microcosmice, prin macrocosm înțelegînd în general universul dimensiunilor relativ mari față de microcosm, care cuprinde domeniile dimensiunilor relativ mici. Desigur că apare imediat întrebarea unde începe primul și unde se sfîrșește celălalt nivel și va trebui să dăm, în măsura în care acestea sînt admise de însăși dialectica faptelor, criterii precise de delimitare.

Vom preciza de la început că nu ne ocupăm de spațiul cosmic. Din punctul de vedere al problemei analizate de noi, cunoașterea acestor domenii ale lumii materiale este încă la început și în această direcție ne putem aștepta la atîtea descoperiri noi și rezultate neașteptate, încît orice afirmație în această direcție, referitoare la problemele analizate de noi, ar avea actualmente un caracter extrem de hazardat. Vom considera deci prin macrocosm totalitatea obiectelor fizice de dimensiuni medii, legate de viața noastră cotidiană. Pentru a delimita nivelul microcosmic să ne oprim pentru început la nivelul atomilor, adică să considerăm atomul în ansamblu, ca întreg, drept limită superioară a microcosmului. Această delimitare este încă destul de imprecisă, și ea va mai fi corectată pe parcurs, dar o luăm totuși în considerare ca o delimitare auxiliară pentru o determinare univocă a substanței și a cîmpului la un nivel oarecare cercetat. Această din urmă determinare va constitui de fapt baza pentru delimitarea riguroasă a înseși nivelelor de structură ale materiei.

După acest prim pas să căutăm criteriile adecvate pentru nivelul ales.

Să începem cu nivelul macrocosmic definit de noi. Iată cîteva obiecte fizice din jurul nostru : masa, stiloul, cerneala, apa, lumina, cîmpul

[1] În limbajul specific al fizicii teoretice înțelegem prin reprezentare acea formă matematică concretă cu ajutorul căreia descriem legile determinate ale unor procese fizice. Astfel, de exemplu, în descrierea unor fenomene intraatomice folosim reprezentarea Heisenberg, respectiv cea Schrödinger, de altfel echivalente între ele.

magnetic terestru, cîmpul gravitațional etc. Sistemul de referință va fi fixat prin faptul că analizăm obiectele în ansamblul lor ca unități individuale, lăsînd pentru moment la o parte structura lor internă, care aparține în general nivelului microcosmic. Care dintre obiectele amintite mai sus pot fi deci considerate substanțe și care cîmpuri? Considerînd valabile *la acest nivel*, pentru a distinge între substanță și cîmp, criteriile legate de caracterul continuu și discontinuu (undă și corpuscul), atunci masa, stiloul etc., care au un caracter net discontinuu, vor fi considerate substanță, în timp ce lumina, cîmpul magnetic terestru și cîmpul gravitațional, care au un caracter continuu, vor fi considerate drept cîmpuri. Rămîne însă problema unor obiecte ca cerneala, apa etc.? Caracterul lor continuu e vizibil, căci una din principalele lor proprietăți este mișcarea ondulatorie. Totuși delimitarea lor spațială apare ca un element de discontinuitate. Acest criteriu al continuității este deci insuficient chiar la nivelul macrocosmic definit mai sus, pentru acele obiecte fizice care, la acest nivel, au atît un caracter continuu, cît și unul discontinuu. Obiectele macrocosmice au însă unele proprietăți care pot servi drept criteriu riguros pentru a determina univoc caracterul de substanță sau de cîmp, și anume: delimitarea lor spațială (forma), poziția lor spațio-temporală (mișcarea mecanică) precum și faptul că au *masă*. Proprietatea unui corp de a avea o formă spațială nu necesită explicații suplimentare; nici în legătură cu masa nu vom spune aici mai mult decît că o luăm în sensul de măsură a inerției mecanice a corpurilor.

Va trebui însă să facem unele precizări în ce privește măsura mișcării. Fizica cunoaște două asemenea măsuri: energia și cantitatea de mișcare (impulsul). Care dintre acestea vor fi folosite și cînd anume în scopul propus, aceasta nu formează momentan obiectul studiului nostru. În legătură cu măsura mișcării dorim să semnalăm doar atîta: că energia, ca măsură adecvată a mișcării materiei, are un sens foarte larg și cuprinde mult mai mult decît forma de mișcare mecanică, prezentată mai sus. Energia măsoară însăși schimbarea, transformarea unei forme de mișcare într-alta, variația calitativă, ca însăși mișcarea dialectică a materiei.

Forma exterioară, energia, impulsul și masa, iată caracteristicile — pe lîngă caracterul continuu și discontinuu — care reliefează caracterul de substanță sau de cîmp al unui obiect fizic oarecare, la nivelul macrocosmic relativ la un sistem de referință bine determinat.

Așadar vom considera substanță la nivelul macrocosmic orice obiect fizic avînd o formă spațială distinctă și finită, care posedă o valoare energetică și de impuls determinată, masa lui de repaus fiind diferită de zero, iar caracterul lui discontinuu putînd fi pus în evidență relativ simplu. Dat fiind că energia și impulsul, ca măsuri ale mișcării materiale, nu pot lipsi niciodată — căci materia și mișcarea sînt indisolubil legate între ele —, rezultă că lipsa uneia dintre celelalte caracteristici trece obiectul considerat în rîndul cîmpurilor.

În acest fel clasificarea exemplelor de mai sus e univocă: masa, stiloul, cerneala, apa etc. sînt forme de apariție cu caracter substanțial, iar cîmpul magnetic terestru, lumina (undele electromagnetice), gravitația etc. exemplifică noțiunea de cîmp.

Desigur că această clasificare este univocă numai în măsura în care însuși nivelul (macrocosm) a fost precizat în mod univoc. Dacă acesta din urmă este rupt în mod rigid din contextul realității materiale unice, în permanentă interacțiune, atunci univocitatea de mai sus obține un sens strict axiomatic. Deoarece însă această metodă de izolare este antidialectică, apare limpede că clasificarea rigidă a obiectelor fizice în substanță și cîmpuri este metafizică.

Una dintre caracteristicile de bază ale lumii materiale este dependența reciprocă, interacțiunea și condiționarea fenomenelor. Pentru analiza specifică a uneia, respectiv a altei proprietăți materiale, sau pentru evidențierea uneia dintre ele, în mod temporar putem rupe unele fenomene din acest context general. Această izolare poate fi însă numai relativă și, ca atare, este totdeauna problematică. Forma de apariție a obiectelor fizice din macrocosm, în cadrul unui proces sau fenomen dat, poate avea un caracter substanțial sau de cîmp, dar această formă, după cum reiese din cele de mai sus, este întotdeauna relativă.

Am amintit deja că limita superioară a microcosmului se extinde pînă la atom ca întreg. Această barieră de nivel a fost pînă acum rezultatul unei alegeri pur arbitrare. În cele ce urmează vom observa că acele variații în definirea substanței și a cîmpului care ne îndreptățesc să distingem macrocosmul de microcosm apar într-adevăr la nivelul atomului, considerat ca unitate, sau al sistemelor atomice (de exemplu molecule).

NIVELUL ATOMIC

Pășind în lumea atomilor, atenția noastră se îndreaptă de la început spre definirea obiectelor fizice. Procesele din natură, experiențele fizice și cele chimice organizate ne arată că conceperea obiectelor fizice la acest nivel e mult mai problematică decît a fost la nivelul macrocosmic. Interdependențele reciproce sînt mult mai pronunțate, delimitarea e mult mai dificilă. Din motive ce vor fi clarificate mai jos, e bine să îngustăm noțiunea de macrocosm, determinînd un nou nivel. Să studiem mai întîi atomul (și eventual și sistemul atom-molecule) ca o lume unitară, așa cum o caracterizăm de obicei: un nucleu central de sarcină pozitivă învelit de un nor de electroni negativi. La acest nivel, să zicem atomic, obiecte fizice pot fi considerate: însuși atomul (dacă molecula e luată drept barieră de nivel), electronul, nucleul, lumina, cîmpul nuclear etc.

Se pune întrebarea: la nivelul atomic, care dintre obiectele fizice enumerate mai sus sînt considerate forme de apariție substanțiale și care de cîmp? Unde e limita dintre ele, există oare, în definitiv, o asemenea limită și care sînt criteriile pentru a determina această limită la acest nivel?

Mai putem oare opera la nivelul atomic cu caracteristicile substanță și cîmp sau nu? Sîntem oare capabili să reflectăm corect procesele materiale obiective ce se desfășoară la nivelul considerat cu aceste două noțiuni macroscopice (și numai cu ele) sau nu? La primul nivel submacroscopic, în lumea atomilor, această reflectare este încă relativ completă cu ajutorul noțiunilor macroscopice intuitive. (Înțelegem în fizică prin reflectare

intuitivă o reflectare prin imagini macroscopice, față de reflectarea zisă neintuitivă: aceea pur matematică.)

Cele expuse mai sus necesită o dezvoltare mai amplă. Să luăm unul dintre obiectele fizice ale nivelului atomic, să zicem electronul. Putem oare atribui o formă spațială determinată și finită, acestui obiect? Experiențele fizice răspund negativ la această întrebare. Electronul nu este nici sferă, nici cub, nici o altă formație căreia să-i poată fi atribuită o formă spațială macroscopică finită și izolată. Electronul este un obiect material, un corp a cărui formă spațială nu poate fi reflectată prin imaginile intuitive ale noțiunilor noastre macroscopice; existența electronului trebuie reflectată adecvat, iar această reflectare diferă întrucîtva de reflectarea obiectelor macroscopice. Forma spațială limitată și finită, ca o proprietate *sine qua non* a obiectului fizic, a dispărut la acest nivel.

Să ne referim acum la poziția spațio-temporală și la variațiile ei, adică la mișcarea mecanică a obiectelor atomice.

Legile fizice care dezvăluie exact mișcările de la nivelul atomic ne informează că la acest nivel prin mișcare trebuie să înțelegem întotdeauna ceva mai mult decît o simplă schimbare de poziție spațială, fiind vorba întotdeauna și de un proces de variație și transformare. Interpretarea corectă a relației de incertitudine a lui Heisenberg evidențiază tocmai faptul că, limitîndu-ne la nivelul atomic numai la noțiunile rigide ale mișcării mecanice, va apărea în mod inevitabil o incertitudine în determinarea stării obiectului nostru fizic. Această incertitudine este în legătură cu constanta de acțiune a lui Planck, una din constantele de bază ale lumii microfizice. Rezultatele menționate dovedesc faptul că mișcarea microobiectelor e mult mai complexă ca simpla deplasare mecanică a obiectelor macroscopice; la nivelul atomic apar aspecte ale mișcării care în macrocosmos au stat complet sau aproape complet în umbră și au jucat un rol neînsemnat, aproape imperceptibil.

Tocmai din aceste motive mișcarea materială la nivelul considerat este caracterizată în primul rînd de energia și impulsul obiectelor date.

În ceea ce privește masa ca măsură a inerției, nu vom lua deocamdată în seamă noile sale aspecte care apar la nivelul atomic, deoarece aceste aspecte vor deveni într-adevăr esențiale la un nivel și mai adînc, în domeniul particulelor așa-zise elementare. Obiectele fizice din lumea atomilor mai posedă numai în parte o masă de repaus bine măsurabilă. Este adevărat că această masă de repaus nu este identică cu cea definită în macrocosm, dar asupra acestei probleme vom reveni ceva mai tîrziu.

Ce proprietăți caracterizează deci obiectele fizice ale nivelului atomic? Răspunsul este clar: unitatea dialectică a noțiunilor de undă și corpuscul și sinteza continuu-discontinuu, reflectată în conștiința noastră în mod univoc de funcția de undă *psi* ψ. Această funcție de undă și legile conexate descriu starea fizică a obiectului, valorile proprii ale energiei și impulsului, caracteristicile lui ondulatorii și corpusculare.

Cînd poate fi considerat, așadar, un obiect atomic substanță și în ce condiții se prezintă el sub formă de cîmp? *La acest nivel, un obiect fizic poate fi considerat ca formă de apariție substanțială atunci cînd are o energie proprie și un impuls propriu bine determinat, masa lui de repaus*

diferă de zero și în practica fizico-chimică caracterul lui discontinuu e preponderent. În lipsa ultimelor două caracteristici, obiectul e considerat drept cîmp.

Pe această bază atomul, nucleul și electronul pot fi considerați substanțe, iar undele electromagnetice și cîmpul nuclear forme de cîmp. Dar, după cum se observă ușor, linia de demarcație nu este nici pe departe atît de ascuțită ca în macrocosm, în așa fel încît am putea chiar inversa destul de ușor clasificarea formelor de apariție a obiectelor fizice date mai sus. La nivelul atomic am putea considera obiectele fizice atît drept substanță, cît și drept cîmp, ori mai curînd și substanță, și cîmp, sau chiar ceva mai complex. Caracteristica de bază a nivelului atomic poate fi rezumată în următorul enunț: la acest nivel dispar izolarea și delimitarea formelor de apariție substanță și cîmp, iar descrierea proprietăților obiectelor fizice devine mai exactă dacă părăsim imaginile macrocosmice intuitive, introducînd în locul acestora noțiuni mai precise, poate mai puțin intuitive, care reflectă însă mai adecvat realitatea obiectiv existentă.

NIVELUL PARTICULELOR ELEMENTARE

În fizica contemporană, așa-zisele particule elementare, exceptînd formațiile denumite cvasiparticule, sînt considerate ultimele cărămizi ale structurii materiei.

Limita superioară a acestei lumi ultramicroscopice coincide cu bariera inferioară a nivelului atomic, cu nucleul. Această delimitare în sine este foarte relativă și în fond fără prea mare valoare, căci, după cum vom vedea mai jos, însuși electronul va trebui să fie înglobat în rîndul obiectelor acestui ultraunivers, cu toate că mai sus a fost considerat ca un individ al nivelului atomic. Dar aceasta e o urmare firească a naturii dialectice a lucrurilor înseși. Limita inferioară a nivelului obiectelor elementare subatomice nu a fost încă stabilită de fizica contemporană, și după cum arăta Lenin, natura nici nu cunoaște o asemenea limită inferioară, căci materia este infinită în orice direcție.

Dacă pentru delimitarea nivelelor avem în vedere domeniile de dimensiuni măsurabile macroscopic, atunci putem afirma că lumea macroscopică este domeniul dimensiunilor medii avînd ca limită inferioară dimensiuni de ordinul a 10^{-8} cm; nivelul atomic este cuprins între mărimile de ordinul a 10^{-8} cm pînă la 10^{-13} cm, iar domeniul subatomic studiat în prezent are limita superioară de ordinul a 10^{-13} cm. Desigur se pune sub semnul întrebării însăși posibilitatea folosirii în aceste domenii a unor măsurători de tip esențialmente macroscopic. Justificarea sau contrazicerea acestui procedeu se va clarifica mai jos.

Noțiunea actuală de particulă elementară, folosită în fizica modernă, nu are însă nici o legătură cu imaginea „clasică" a particulei schițate mai sus. De fapt aceasta a devenit evident chiar la definirea substanței și a cîmpului pe nivelul atomic. Delimitarea finită spațială se șterge și, împreună cu ea, dispare și limita rigidă dintre cele două forme de apariție de bază. Mișcarea, transformarea sînt puse din ce în ce mai mult în evi-

022.

dență și astfel alunecă și direcția determinării obiectului fizic de la substanță spre cîmp.

În ajutorul nostru, pentru elucidarea noțiunilor de cîmp, vine un factor pînă acum aproape complet neglijat: acțiunea. Această entitate fizică — pe care clasicii marxism-leninismului, sub forma interacțiunii universale, au aplicat-o de mult ca un factor de bază în construcția materialist-dialectică a teoriei despre materie — începe să joace un rol din ce în ce mai hotărîtor în științele naturii ale zilelor noastre.

Acțiunea, propagarea acțiunii, interacțiunea sînt asemenea noțiuni fără de care astăzi fizicianul nu poate face nici un pas.

Proprietățile cîmpurilor materiale, definite prin caracteristicile lor ce apar în procesul de interacțiune, pot fi delimitate mai simplu. Caracteristicile de bază ale fenomenelor materiale la acest nivel vor fi descrise însă în mare măsură prin forme matematice. Cauza acestui fapt rezidă în evidențierea din ce în ce mai pronunțată, la nivelul subatomic, a mișcării, a variației permanente și (după cum vom vedea mai amănunțit, tocmai din cauza interacțiunii) a transformărilor reciproce continue, care sînt reflectate cel mai adecvat în conștiința noastră de aparatul matematic.

Neavînd aici posibilitatea expunerii consecvent matematice a conținutului fizic propriu legat de noțiunea cîmpurilor materiale, va trebui să ne mulțumim cu indicația destul de vagă că proprietățile cîmpurilor se reprezintă în limbajul matematic prin niște funcții adecvate care satisfac anumite ecuații diferențiale date. Pentru a ne apropia de o imagine intuitivă, fără să comitem o greșeală esențială, vom spune că la acest nivel cîmpul este descris printr-o superpoziție bine determinată a unor unde plane.

Noțiunea „nouă" introdusă este unda plană. Aceasta este însă o noțiune macroscopică bine cunoscută. Sensul ei fizic se dezvăluie însă esențialmente numai aici la nivelul subatomic.

Ceea ce este principial nou în definirea cîmpului prin superpoziția undelor plane este faptul că fiecare undă plană componentă a superpoziției amintite este reprezentată printr-o cuantă elementară de cîmp. Astfel unda plană poate fi caracterizată precis prin frecvența (pulsația) și lungimea ei de undă. Or, tocmai frecvența și lungimea de undă ale undei plane sînt într-o relație determinată cu energia și impulsul cuantei cîmpului. Constanta de bază a acestei relații este tocmai cuanta elementară de acțiune introdusă de Max Planck. Sensul fizic real al cuantei elementare de cîmp se dezvăluie tocmai în interacțiune. În urma interacțiunii, starea unui cîmp dat se modifică permanent, îmbogățindu-se (în sens pozitiv sau negativ) cu un anumit număr determinat întreg de cuante.

Caracteristicile cantitative determinate ale cîmpului sînt astfel date.

Iată deci caracterizarea completă a noțiunii de cîmp la nivelul subatomic: cîmpul este un obiect fizic care posedă o valoare energetică și de impuls bine determinată. Și ce este substanța la acest nivel? De fapt, mai sus am determinat-o și pe aceasta: este un element, o cuantă a cîmpului, un asemenea obiect fizic care posedă o valoare energetică și de impuls bine determinată. Așadar nu apare nici o deosebire între cîmpul „continuu"

și particula — cuanta lui — „discretă" (discontinuă). Acest microobiect care este „simultan și cîmp și particulă", avînd ca cea mai generală caracteristică valoarea lui energetică și de impuls bine determinată, poartă astăzi numele de particulă elementară [1].

În acest sens, pentru conceperea „particulelor elementare" cunoscute pînă în prezent nu dispunem de nici un criteriu al elementarității. Se naște din nou o prăpastie considerabilă între denumirea de „particulă elementară" și conținutul ei efectiv, conceput în fizica actuală. „Particula elementară" nu este deci nici elementară și nici particulă și de aceea o vom denumi *microobiect*.

Actualmente fizica cunoaște 32 de astfel de microobiecte. Relațiile concrete cantitative ale structurii acestora nu sînt încă dezvăluite. Mai lipsesc de asemenea și unele conexiuni calitative. Cunoașterea lor constituie una din sarcinile cele mai urgente ale viitorului apropiat.

DIALECTICA MICROOBIECTULUI ȘI PROBLEMA SUBSTANȚEI ȘI A CÎMPULUI

După cum am amintit mai sus, cercetarea formelor de apariție ale materiei — dialectica structurii obiectelor fizice — se complică între altele și din cauza problemei masei, și nu numai în sensul apariției defectului de masă cunoscut din fenomenele de transformare reciprocă a particulelor elementare, ci și dintr-un punct de vedere mult mai profund, principial. În decursul raționamentelor folosite am observat că acțiunea, și îndeosebi interacțiunea, joacă un rol de bază în conceperea proprietăților materiei. Fizica modernă însă pătrunde mult mai adînc în esență. Faptele empirice experiențele demonstrează că masa unor microobiecte, variază nu numai datorită interacțiunii lor cu alte microobiecte, ci și datorită așa-zisei autointeracțiuni, adică a interacțiunilor cu ele însele. Este vorba de constatarea univocă, teoretică și experimentală că microobiectul acționează și asupra lui însuși; asupra particulei acționează permanent nu numai „cîmpul" celorlalte particule din mediul înconjurător, dar și cîmpul lui propriu. Acest fapt se exprimă calitativ și cantitativ în primul rînd prin aceea că masa particulei este nu numai o masă așa-zisă mecanică, ci întotdeauna și o masă de altă natură, considerată în mod obișnuit ca o masă electromagnetică. Aceasta însă nu exprimă nici pe departe exact semnificația foarte profundă a proceselor ce se desfășoară în lumea ultra-

[1] În istoria fizicii cuanta cîmpului apare pentru prima oară ca element al cîmpului electromagnetic. Ea a primit mai tîrziu numele de foton, cuanta luminii. Cealaltă particulă cunoscută atunci, electronul, părea mai curînd un corpuscul decît o cuantă a cîmpului. Fotonul, din punctul de vedere al intuiției formate despre particule, apărea ca un corpuscul „inferior" electronului. Din punctul de vedere al fizicii moderne însă — pornind tocmai de la rezultatul consemnat mai sus, după care cele mai generale caracteristici ale cuantei cîmpului sînt valorile ei energetice și de impuls bine determinate — nu există deosebire între electron și foton (în sensul amintit) : amîndoi sînt obiecte fizice (particule) elementare. Electronului, de o valoare energetică și de un impuls bine determinate, îi corespunde în mod univoc o undă plană de frecvență și lungime de undă bine determinate. Superpoziția undelor plane în cauză formează cîmpul : în cazul fotonului cel electromagnetic, iar în cazul electronului, cel electro pozitronic.

Între aceste două obiecte microfizice există totuși o oarecare deosebire legată de masa lor.

atomică, căci fizica n-a reușit nici pînă astăzi să dezvăluie esența acestei mase. Pentru studiul nostru însă este suficient să subliniem faptul că noțiunea de masă mecanică folosită mai mult sau mai puțin justificat la nivelul macrocosmic și în parte și la nivelul atomic nu mai este de loc o caracteristică determinantă a obiectelor fizice la nivelul subatomic.

Și aceasta din motivele următoare. Fizica a studiat pînă în prezent masa ca o proprietate caracteristică și distinctivă a substanței și a cîmpului, punînd problema dacă obiectul respectiv în stare de repaus are sau nu o masă diferită de zero. Starea de repaus însă trebuie concepută ca o stare determinată într-un sistem de referință legat de obiectul analizat (un sistem care efectuează o mișcare mecanică împreună cu obiectul). Dar, din moment ce obiectul este în *permanentă* interacțiune cu sine însuși (particula cu cîmpul lui propriu), starea de repaus concepută în sensul de mai sus *nu există*. Ca atare masa își pierde caracterul intrinsec, definit mai sus pentru caracterizarea stării microobiectului, și este considerată numai indirect pentru caracterizarea obiectelor subatomice. Această afirmație trebuie înțeleasă în sensul că măsura inerției macroobiectului rămîne și pe mai departe masa acestuia, dar această inerție reprezintă o proprietate cu mult mai largă decît cea concepută la nivelul macrocosmic și astfel nu mai apare ca o măsură independentă în ecuațiile ce descriu starea microobiectelor.

Am putea exprima cele de mai sus și astfel: cu toate că atît substanța, cît și cîmpul posedă masă, întrucît „transformarea substanță-cîmp" afectează tocmai masa, această entitate nu mai poate fi măsurată independent.

Mărimile măsurabile la acest nivel, după cum am văzut mai sus, sînt cele două măsuri ale mișcării: energia și impulsul. Deoarece în această mișcare este cuprinsă și automișcarea microobiectului (interacțiunea lui cu sine însuși), impulsul și energia vor trebui să conțină și masa lui. Într-adevăr, operatorii fizico-matematici (atît operatorul energiei, cît și al impulsului) care descriu starea microobiectului reflectă atît calitativ, cît și cantitativ masa lui. Acest fapt este expresia fizică clară a automișcării materiei. *Într-adevăr, interacțiunea microobiectului cu sine însuși, interacțiune ce se exprimă în această nouă manifestare a masei, nu este altceva decît corespondentul fizic al principiului dialectic al automișcării materiei obiective.*

Cu aceasta am ajuns deci în faza în care putem da un răspuns la întrebarea dacă natura așa-zisă duală a materiei poate fi susținută la orice nivel, dacă formele ei de apariție de substanță și de cîmp pot să ne furnizeze pe orice nivel imaginea adecvată a realității complexe.

Din cele expuse mai sus a devenit clar că, intrînd din ce în ce mai mai adînc în structura elementară a materiei, caracteristicile distinctive dintre aspectele continue-discontinue ale materiei devin din ce în ce mai rare și se îmbogățesc, se accentuează și se intensifică importanța caracteristicilor comune. Astfel apare necesară delimitarea unor nivele succesive din ce în ce mai profunde, pentru a putea caracteriza aspectul obiectelor fizice. S-a arătat că la nivelul subatomic energia și impulsul

nu mai pot fi luate în considerare ca parametri caracteristici unor aspecte diferite, ca drept parametri caracteristici comuni. Mai mult încă, la acest nivel dispar cu desăvîrșire parametrii caracteristici unor aspecte în măsură să ne asigure deosebirea dintre substanță și cîmp, cum ar fi forma spațială finită, distinctă și limitată sau poziția spațială determinată în sensul mecanicii. După cum am văzut, însăși masa inertă mecanică dispare ca parametru, distinctiv fiind absorbită de parametrii mai generali ai aspectelor comune.

Astfel putem conchide că pe nivelele materiale din ce în ce mai profunde numărul aspectelor distinctive dintre substanță și cîmp se restrînge și se intensifică, se accentuează din ce în ce mai mult importanța elementelor care caracterizează aspectele comune. În ultimul paragraf vom demonstra că acest proces duce la dispariția completă a elementelor distinctive iar în cazul nivelelor celor mai profunde, din cauza interacțiunii materiei cu sine însăși, distincția unor aspecte de substanță și cîmp își pierde complet sensul.

Pentru ca acest răspuns să fie și mai convingător, să ne referim la următorul rezultat al fizicii moderne. Am amintit că putem reprezenta orice cîmp sub forma superpoziției unui sistem determinat de unde plane. Această reprezentare ne-a lăsat încă imaginea caracterului ondulatoriu și în același timp cuantificat, adică corpuscular al cîmpului. Dar din punct de vedere matematic e demonstrabil faptul că această reprezentare e și mai riguroasă dacă se face nu cu un sistem determinat de unde plane, ci, în general, cu un sistem așa-zis complet de funcții arbitrare. Aceste funcții însă nu sînt legate nici de proprietatea corpusculară, nici de cea ondulatorie. În acest fel sînt reflectate pur și simplu procesele dialectice radicale ce se desfășoară în adîncurile microcosmului.

Mai precis, aceste funcții reflectă în mod univoc starea fizică a microobiectelor. Această reflectare a proceselor microscopice ale materiei este mult mai precisă, cu toate că mai puțin intuitivă, decît prin imaginile macroscopice de cîmp și corpuscul. Aceste rezultate nu înseamnă nicidecum că noi ar trebui să ne mulțumim de acum înainte numai cu această reflectare abstractă, fără imagini macroscopice; dar aceasta este o chestiune care nu face obiectul articolului de față.

Important e doar faptul că procesele materiale ale unor domenii încă necunoscute astăzi se desfășoară și ele după anumite legi obiective determinate, independent de modul în care le reprezentăm, le reflectăm în conștiința noastră.

Sociologia burgheză contemporană şi problema claselor

În ansamblul sociologiei burgheze contemporane, problema claselor sociale ocupă un loc central. Lupta ascuţită dintre materialismul istoric şi diferitele curente ale sociologiei burgheze se desfăşoară mai ales pe terenul definirii noţiunii de clasă socială.

Definirea ştiinţifică a noţiunii de clasă socială influenţează în mod hotărîtor concluziile practic-politice ce decurg din teoria marxist-leninistă despre clase şi lupta de clasă. Se explică, aşadar, de ce atacurile sociologiei burgheze contemporane împotriva materialismului istoric sînt îndreptate în primul rînd spre denaturarea conţinutului ştiinţific al noţiunii de clasă socială. Sociologii burghezi urmăresc ca, prin mistificarea conţinutului acestei noţiuni, prin camuflarea caracterului obiectiv al categoriei de clasă socială, să atenueze ascuţişul luptei clasei muncitoare şi a maselor largi populare pentru progres social, să neutralizeze activitatea lor revoluţionară. Din această împrejurare se desprinde necesitatea luptei ideologice intransigente împotriva falsificării de către ideologii burghezi a concepţiei marxist-leniniste despre clase şi lupta de clasă. Un efort preţios în această direcţie îl constituie lucrarea tov. Stela Cernea, *Sociologia burgheză contemporană şi problema claselor*, apărută în Editura ştiinţifică în 1962.

Autoarea a desprins cîteva din teoriile cele mai reprezentative ale sociologiei burgheze cu privire la problema claselor sociale, pe care le analizează în mod critic. Sarcina pe care şi-a propus-o a fost aceea de a dezvălui — pe baza învăţăturii marxist-leniniste şi în lumina realităţii din ţările capitaliste — bazele teoretice idealiste, inconsistenţa ştiinţifică şi caracterul apologetic profund reacţionar al doctrinelor sociologice burgheze cu privire la structura de clasă a societăţii, la perspectivele schimbării ei, la problemele luptei de clasă în capitalismul contemporan.

Clasicii marxism-leninismului au acordat o mare atenţie precizării conţinutului noţiunii de clasă socială. Preluînd în mod critic contribuţiile istoricilor burghezi ai restauraţiei, ale socialiştilor utopici şi ale economiştilor englezi, ei au creat o teorie nouă, ştiinţifică şi revoluţionară asupra claselor sociale, dezvăluind cauzele obiective ale scindării societăţii în grupuri şi clase sociale. Meritul lor deosebit constă în faptul că au legat existenţa claselor de anumite faze istorice de dezvoltare a producţiei sociale, criteriul principal, definitoriu al deosebirilor de clasă fiind modul de proprietate asupra mijloacelor de producţie. Deosebirile de proprietate constituie temeiul obiectiv al stabilirii rolului pe care îl au clasele în organizarea socială a muncii, precum şi modul de repartiţie al bunurilor materiale. Toţi aceşti factori economici determină, în ultimă instanţă, natura raporturilor care se stabilesc în procesul de producţie între diferite clase şi pături sociale, raporturi care se manifestă nu numai pe plan economic, ci şi pe plan politic şi ideologic.

Autoarea insistă asupra valorii cognitive şi a însemnătăţii metodologice a definiţiei ştiinţifice a claselor sociale, subliniind că noţiunea marxist-leninistă de clasă socială are o deosebită importanţă pentru activitatea practică a partidului clasei muncitoare, ea permiţînd fundamentarea teoretică a necesităţii obiective a luptei de clasă în orînduirile bazate pe clase antagoniste, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare şi instaurării dictaturii proletariatului. Partidele comuniste şi muncitoreşti, înarmate cu concepţia marxist-leninistă despre clase şi lupta de clasă, analizează concret raportul de forţe dintre burghezie şi proletariat în fiecare etapă istorică, îşi stabilesc în mod ştiinţific aliaţii şi direcţiile luptei lor de clasă.

Considerăm că ar fi fost utilă şi analiza însemnătăţii metodologice a categoriei de clasă socială pentru celelalte ştiinţe sociale. În lucrare acest aspect este doar amintit, fără a căpăta o dezvoltare şi tratare corespunzătoare. Or, se ştie că Marx şi Engels au acordat o deosebită importanţă categoriilor materialismului istoric nu numai pentru transformarea sociologiei într-o ştiinţă, ci şi pentru ansamblul concepţiei materialiste cu privire la viaţa socială. Istoria, istoria filozofiei, dreptul, etica, estetica etc. au părăsit terenul speculaţiei abstracte, subiective şi au devenit ştiinţe numai o dată cu crearea materialismului istoric.

Marx şi Engels au reliefat caracterul de clasă al formelor ideologice ale conştiinţei sociale şi a ştiinţelor sociale respective. Criteriul principal pentru aprecierea activităţii sociale a oamenilor, inclusiv a producţiei lor spirituale, este criteriul de clasă. Nu se pot formula judecăţi de valoare asupra culturii spirituale a diferitelor clase sociale şi epoci istorice fără respectarea riguroasă a acestui criteriu obiectiv de selecţie. Un exemplu edificator îl oferă dezvoltarea istorică a ideologiei burgheze. În condiţiile ascensiunii ei sociale, burghezia a adus contribuţii valoroase la patrimoniul istoriei culturii omeneşti. După cucerirea puterii politice, interesele ei materiale conservatoare, opuse tendinţelor progresive ale dezvoltării societăţii, au determinat alunecarea ideologiei burgheze pe un făgaş reacţionar din ce în ce mai pronunţat. În epoca contemporană, ideologia burgheză este ostilă progresului social, se opune la tot ce este nou, raţional.

În încercarea ei de a dezorienta lupta revoluţionară, de a abate atenţia oamenilor muncii de la problemele arzătoare ale contemporaneităţii, burghezia monopolistă contemporană mistifică realitatea socială, creează o imagine deformată, apologetică a societăţii burgheze. Ea se foloseşte în această direcţie în primul rînd de noţiunea de clasă socială, căreia se străduieşte să-i ascundă caracterul obiectiv, oferind în schimb fel de fel de criterii subiective de definire a claselor sociale.

Denaturînd noţiunea marxistă de clasă socială, ideologii burghezi îşi creează astfel o platformă pseudoştiinţifică pentru denaturarea altor fenomene sociale, pentru introducerea arbitrarului în toate sferele activităţii spirituale. Toate acestea au scopul de a idealiza şi de a permanentiza situaţia de clasă dominantă a burgheziei contemporane. Din toate acestea rezultă importanţa metodologică majoră a noţiunii marxist-leniniste de clasă socială pentru toate ştiinţele sociale, pentru lupta împotriva ideologiei burgheze în ansamblul ei.

Lucrarea recenzată, pe baza unui bogat material bibliografic, demască conţinutul reacţionar şi apologetic al unora dintre cele mai răspîndite teorii sociologice burgheze cu privire la definiţia claselor.

În arsenalul teoretic al sociologiei burgheze contemporane, o notă aparte prezintă psihosociologia burgheză şi empirismul sociologic. Aceste două variante ale gîndirii sociologice burgheze sînt înrudite nu numai în ceea ce priveşte ţelul social urmărit, ci şi prin metodologia de cercetare. Deopotrivă folosesc criterii subiective în aprecierea fenomenelor sociale, limitîndu-se fie la un empirism îngust, la descrirea neselectivă a unor aspecte secundare, nesemnificative ale vieţii sociale, fie la reducerea fenomenului social la cel biologic. În această manieră,

psihosociologia consideră că natura împărțirii în clase a societății ar fi de ordin subiectiv, volițional. G. Eysenack afirmă, după cum citează autoarea, că „prin clasă socială înțelegem ceva absolut subiectiv, și anume: impresia individului cu privire la situația sa proprie în sistemul claselor sociale" [1].

Materialismul istoric respinge și demască teoriile psihosociologiste asupra claselor, demonstrînd caracterul obiectiv al categoriei de clasă socială și al luptei de clasă.

Curentul empirist în sociologie, indiferent de variantele sale (microsociologia sau „hiperempirismul dialectic"), oglindește tendința generală a sociologiei burgheze de a folosi eclectismul ca metodă, iar idealismul subiectiv, pozitivismul ca teorie filozofică. Gurwitch, de pildă, afirmă că clasele sociale sînt grupuri individuale, „de fapt", deosebirea dintre ele fiind mai ales de ordin exterior. El mai adaugă și alte caracteristici care deosebesc clasele între ele: constituirea „la distanță", „incompatibilitatea radicală dintre clase", „tendința către o structură intensă", „suprafuncționalitatea" etc. Toate acestea nu spun însă nimic despre natura obiectivă a claselor sociale, despre raporturile de producție dintre oameni care stau la baza deosebirilor lor sociale.

Denaturarea conceptului marxist-leninist de clasă socială și interpretarea lui idealist-subiectivă și eclectică de către sociologii burghezi urmăresc prezentarea neștiințifică a structurii societății capitaliste contemporane.

Pentru mișcarea comunistă și muncitorească internațională are o mare importanță înțelegerea științifică a structurii de clasă a societății capitaliste și a dinamicii raporturilor dintre clasele societății capitaliste contemporane. Structura socială a țărilor capitaliste este constituită din cele două clase antagoniste fundamentale — burghezia și proletariatul —, precum și dintr-o serie de pături sociale intermediare. Pe măsura ascuțirii contradicțiilor de clasă are loc o polarizare din ce în ce mai mare a societății capitaliste. La un pol al societății se află burghezia monopolistă exploatatoare, ultrareacționară, iar la celălalt pol se află masele largi populare asuprite de monopoluri. În fruntea luptei antimonopoliste a maselor populare se află clasa muncitoare în frunte cu partidul ei marxist-leninist. Tocmai pentru a neutraliza avîntul revoluționar al maselor populare, pentru a lipsi practica mișcării muncitorești de o teorie călăuzitoare, sociologia burgheză contemporană procedează la mistificarea conținutului noțiunii de clasă socială și a structurii sociale a capitalismului contemporan.

În lucrarea recenzată se acordă un spațiu larg criticii teoriilor antiștiințifice ale sociologiei burgheze în problemele structurii de clasă ale capitalismului contemporan, demonstrînd, pe baza unui bogat material faptic, falsitatea teoriilor sociologiei burgheze despre schimbarea naturii de clasă a burgheziei și proletariatului, precum și inconsistența științifică a mitului burghez al „clasei de mijloc".

Abundă în literatura sociologică occidentală teorii despre așa-zisa „schimbare" a capitalismului, despre „transformarea" sa într-o nouă orînduire, cu o nouă stratificare socială. Cu ajutorul celor mai diverse argumente neștiințifice, sociologia burgheză și reformistă încearcă să convingă masele de oameni ai muncii că burghezia ar dispărea treptat și că proletariatul ar înceta să mai fie o clasă exploatată. Această teorie a „democratizării capitalului" este susținută de sociologi de cele mai diverse orientări. Astfel, sociologul anticomunist francez R. Bertrand Serret, după cum arată autoarea, emite teza că burghezia a fost o clasă numai în perioada revoluției burgheze, astăzi ea devenind „o entitate lipsită de orice sens concret, iar cuvîntul burghez nu este decît un calificativ golit de valoare obiectivă" [2].

În esență, pe aceeași linie teoretică evoluează și reformismul contemporan. J. Moch,

[1] G. Eysenack, *Psyhology of Politics*, London, 1956, p. 14.

[2] R. Bertrand Serret, *Le mythe marxiste des classes*, Paris, p. 25.

afirmă nici mai mult nici mai puțin că „progresul tehnic a răscolit structura socială a statelor. Schema fundamentală a capitalismului a dispărut". „Astăzi — scrie mai departe J. Moch — proprietatea ia adesea o formă «supraanonimă», în care dreptul juridic, proprietatea și puterea sînt disociate"[1]. Unitatea de vederi în problema structurii sociale a capitalismului contemporan între sociologia burgheză și sociologia reformistă se manifestă și în teoriile „mobilității straturilor" și „capitalismului popular".

Cercetarea sociologică burgheză face astăzi mult caz de „obiectivitate" pentru a contraargumenta tezele marxist-leniniste despre clase și lupta de clasă în capitalism. Bazîndu-se pe o testologie arbitrară, ea caută să conteste existența burgheziei și proletariatului, afirmînd că ele se dizolvă îngroșînd rîndurile „clasei de mijloc", care, chipurile, ar forma clasa ideală a viitorului. Într-o asemenea societate a „salariaților" se estompează contradicția fundamentală dintre proletariat și burghezie.

Este important de reținut că unii teoreticieni reformiști se alătură sociologilor burghezi în această problemă, susținînd că dezvoltarea noilor pături de salariați ai capitalismului ar determina înlăturarea contradicției dintre proletariat și burghezie. Cu alte cuvinte, mitul burghez al „clasei de mijloc" se aseamănă în multe privințe cu teoria revizionistă a „integrării pașnice a capitalismului în socialism".

Situația social-economică a capitalismului contemporan, proletarizarea unor pături numeroase din rîndurile micilor producători confirmă însă pe deplin învățătura marxist-leninistă despre polarizarea socială în capitalism și infirmă totodată elucubrațiile sociologilor burghezi și reformiști despre dispariția claselor și a luptei de clasă în actuala etapă de dezvoltare a capitalismului.

Speriate de avîntul revoluționar al maselor populare, cercurile burgheziei monopoliste exercită o presiune ideologică intensă pentru a denatura conținutul științific al sociologiei marxist-leniniste cu privire la structura socială și la direcția de dezvoltare a capitalismului contemporan. Speculațiile teoretice ale sociologiei burgheze converg aproape unanim spre negarea luptei de clasă ca motor al rezolvării contradicțiilor capitalismului contemporan, spre negarea caracterului obiectiv al progresului social.

Autoarea lucrării, demonstrînd că lupta de clasă este o lege obiectivă a dezvoltării sociale și bazîndu-se pe analiza concretă a ascuțirii luptei de clasă din țările capitaliste, demască unele dintre cele mai răspîndite teorii ale sociologiei burgheze contemporane care neagă existența luptei de clasă. Cititorul poate găsi în paginile lucrării recenzate referiri competente în legătură cu teoriile care contestă lupta de clasă în actualele condiții de dezvoltare ale capitalismului, prezentînd-o drept o „invenție" a marxismului; cu teoriile care încearcă să înlocuiască lupta de clasă cu alte forme de ciocniri sociale, individuale; cu concepțiile care recunosc în parte existența luptei de clasă, însă o limitează doar la aspectul economic, negînd necesitatea luptei revoluționare pentru socialism. În cuprinsul lucrării se dezvăluie de asemenea conținutul neștiințific, reacționar al teoriilor revizioniste ale social-democrației de dreapta, care susțin dispariția luptei de clasă în condițiile capitalismului contemporan. Toate aceste variante ale sociologiei burgheze, deși diverse și contradictorii, se întîlnesc pe același teren comun: anticomunismul.

Pe linia negării luptei de clasă, mai ales a obiectivității ei, o răspîndire largă au teoria „stratificării sociale" sau a „mobilității sociale", și varianta modernă a teoriei „păcii de clasă", doctrina „relațiilor umane". Prima dintre ele procedează la ștergerea deosebirilor esențiale dintre clase, fapt care, chipurile, ar asigura armonia dintre clase, țintind să convingă masele largi populare că lupta de clasă a devenit astăzi inutilă. A doua și cea mai răspîndită teorie sociologică burgheză

[1] Joules Moch, *Socialisme vivant*, Paris, 1960, p. 9 și 57.

contemporană urmăreşte să argumenteze „colaborarea de clasă" între capitalişti şi muncitori, care ar fi deopotrivă de interesaţi în creşterea productivităţii muncii şi a profitului capitalist. Astfel doctrina „relaţiilor umane" este direct opusă teoriei ştiinţifice marxist-leniniste a luptei de clasă. Autoarea demască conţinutul apologetic, neştiinţific şi reacţionar al ambelor teorii, dar în ce priveşte teoria „mobilităţii sociale", critica rămîne mai mult la nivelul unor enunţuri. Chiar dacă mitul „mobilităţii" a fost spulberat de evenimentele contemporane şi supus unei critici ştiinţifice în numeroase lucrări marxiste, era nevoie de o analiză mai profundă a conţinutului său, făcută de pe poziţiile marxism-leninismului, combătut nu numai cu argumente ale unor sociologi burghezi care, sub presiunea faptelor, au renunţat la această teorie.

Lucrarea de faţă are o bogată problematică; ea desprinde aspectele cele mai importante ale sociologiei burgheze cu privire la problema claselor. Majoritatea problemelor analizate în cuprinsul lucrării şi reliefate de noi dovedesc caracterul ştiinţific al lucării, ea înscriindu-se ca o contribuţie în activitatea ideologică din ţara noastră.

Fără îndoială, tema abordată nu poate fi epuizată într-o singură lucrare. Există numeroase şcoli şi curente, concepţii, păreri despre clase şi lupta de clasă în sociologia burgheză. Autoarea a încercat să cuprindă cît mai multe dintre aceste curente; în aceasta constă, în mare parte, şi aspectul pozitiv al lucrării. Eficienţa şi combativitatea lucrării ar fi sporit însă, după părerea noastră, dacă autoarea, renunţînd în parte la puzderia de exemple şi citate din sociologii burghezi criticaţi, ar fi analizat mai amplu şi mai profund concepţiile burgheze cele mai caracteristice şi mai nocive în lupta ideologică actuală. Impresia de mozaic pe care o produce în prezent cartea ar fi putut fi astfel evitată.

Cartea tov. Stela Cernea oferă cititorilor o închegată expunere asupra conţinutului categoriei marxist-leniniste de clasă socială şi asupra teoriei luptei de clasă, subliniind, după cum am arătat, funcţiile metodologică şi cognitivă a învăţăturii marxist-leniniste despre clase şi lupta de clasă în condiţiile luptei de eliberare a maselor populare din robia capitalistă. Autoarea nu a acordat însă relativ aceeaşi atenţie şi analizei rolului cognitiv al noţiunii marxist-leniniste de clasă socială pentru practica construirii societăţii comuniste. Analiza evoluţiei structurii de clasă în etapa desăvîrşirii construcţiei socialismului şi a-construcţiei desfăşurate a comunismului i-ar fi permis să dezvăluie modul în care dezvoltarea socială contemporană îmbogăţeşte teoria marxistă despre clase, confirmă legile şi direcţiile evoluţiei structurii de clasă spre societatea comunistă fără clase, în care se va instaura o deplină egalitate socială a tuturor membrilor societăţii.

Tocmai avînd în vedere rolul cognitiv şi metodologic deosebit al noţiunii de clasă pentru practica construirii socialismului şi comunismului devine explicabil de ce în sociologia burgheză contemporană apar ca ciupercile diferite „teorii" despre clase şi lupta de clasă, care urmăresc, prin mistificarea noţiunii de clasă, să neutralizeze rolul factorului subiectiv în construirea socialismului şi comunismului. Importante implicaţii practice are teoria marxist-leninistă despre clase şi pentru lupta de eliberare naţional-colonială, precum şi pentru mişcarea general-democratică din epoca contemporană, aspecte pe care autoarea le trece de asemenea cu vederea.

Totodată, lucrarea s-ar fi îmbogăţit substanţial dacă autoarea ar fi urmărit şi critica principalelor teorii neştiinţifice, reacţionare despre clase şi lupta de clasă care au avut răspîndire în sociologia burgheză românească din trecut. Aceasta i-ar fi permis autoarei să desprindă mai pregnant şi mai profund caracterul ştiinţific al politicii partidului nostru de aplicare creatoare la condiţiile ţării noastre a învăţăturii marxist-leniniste, în special a teoriei despre clase şi lupta de clasă.

Teoria marxist-leninistă despre clase şi lupta de clasă are o importanţă mereu actuală

în lupta împotriva ideologiei burgheze; ea constituie o armă teoretică de neprețuit în lupta clasei muncitoare și a maselor populare din lumea întreagă pentru victoria revoluției proletare, pentru construirea socialismului și comunismului. Actualitatea dezbaterii unor asemenea probleme este convingător evidențiată și de lucrarea la care ne-am referit.

I. Tudosescu și Gh. Trandafir

Psihogeneza conceptelor geometrice

Dezvoltarea continuă a gnoseologiei marxiste este, după cum se știe, strîns legată de dezvoltarea continuă a științelor. Datorită acestui fapt, abordarea creatoare a teoriei cunoașterii necesită cunoștințe vaste atît din domeniul filozofiei, cît și din cel al științelor speciale. Atacarea unor probleme gnoseologice de către specialiști ai diferitelor discipline științifice se înscrie, așadar, pe o linie deosebit de fecundă atît pentru filozofie, cît și pentru disciplinele respective. Cartea lui E. Fischbein *Conceptele figurale*[1] face parte din acest gen, fiind o lucrare atît de psihologie genetică, cît și de filozofie.

Psihologia genetică, și în special urmărirea modului în care conceptele logice sau cele matematice și geometrice se formează la copii, constituie un domeniu deosebit de propice pentru generalizări gnoseologice, acest proces fiind relevant pentru *caracterul* obiectiv sau subiectiv, activ sau pasiv, reflectoriu sau convențional al conceptului.

Am putea spune că fuziunea dintre cercetările de psihologie genetică și concluziile gnoseologice este în acest caz aproape naturală, derivînd din esența însăși a procesului cercetat.

Lucrarea lui E. Fischbein, care are ca obiect cercetarea acestui proces, cuprinde două părți: prima parte, cea predominant filozofică, tratează *natura* conceptelor geometrice, iar cea de-a doua, cea psihologică, se ocupă — pe baza unui bogat material experimental — de modul de însușire a conceptelor geometrice de către copii.

Legătura dintre cele două părți ale lucrării nu este însă, după părerea noastră, atît de multilaterală cît ar permite natura proceselor studiate. Concepțiile gnoseologice privind natura conceptelor geometrice nu sînt prezentate ca *rezultatul*, *concluzia* cercetărilor psihologice. N-am putea spune că aceste concepții nu sînt supuse unor verificări în partea experimentală; totuși ele nu sînt supuse unor verificări concludente în sensul ca materialul experimental să *excludă* orice altă interpretare sau ca soluțiile propuse să fie mai eficace decît altele posibile, dovedind astfel justețea interpretărilor date de autor. Această primă parte a cărții, chiar dacă, în fapt, nu s-ar fi născut independent de cea de-a doua, este expusă și trăiește independent. Raționamentele autorului, pe care se bazează această parte a cărții, se remarcă prin stringența lor logică, prin consecvența și profunzimea cu care autorul degajează toate consecințele ideii sale fundamentale. Caracteristica acestei prime părți a cărții este construcția ei logică solidă; legătura dintre cele două părți se înfăptuiește organic și explicit în direcția care merge de la filozofie către știința specială. Partea gnoseologică fixează acele *puncte de vedere* în lumina cărora cercetările experimentale vor fi *interpretate* de către autor. Autorul își sprijină ideile filozofice expuse în prima parte a cărții pe indicațiile clasicilor marxism-leninismului, precum și pe istoria filozofiei și a științei în general. Cu toate acestea nu putem spune

[1] E. Fischbein, *Conceptele figurale (Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză)*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963.

că ideile filozofice ale autorului trebuie acceptate ca integral şi în mod necesar adevărate; că construcţia logică solidă a acestei prime părţi s-ar fi coagulat în demonstraţii riguroase, irefutabile, care, chiar în lipsa unor dovezi experimentale concludente, s-ar impune integral, fără rezerve şi fără adaosuri; ceea ce putem spune însă este că această carte conţine multe idei noi, originale, care merită toată atenţia. După părerea noastră, în abordarea viitoare a problemelor tratate în această carte trebuie luată în considerare şi perspectiva pe care E. Fischbein ne-o oferă asupra lor.

★

Problema filozofică principală tratată de autor se referă la natura conceptelor geometrice, în special şi a celor matematice în general.

Problema naturii conceptelor matematice ocupă un loc deosebit de important, aproape un rol privilegiat, în orice sistem gnoseologic. Atenţia de care se bucură această problemă derivă din specificul matematicii, ea avînd *alt tip* de necesitate şi *alt tip* de raport cu experienţa decît oricare altă ştiinţă (în afară de logică, cu care are o asemănare profundă, structurală).

Matematica posedă trei caracteristici esenţiale: rigoare, fecunditate şi adecvare faţă de real.

Empirismul clasic încerca să explice cunoaşterea matematică, accentuînd caracterul ei empiric, de ştiinţă a naturii; pe această cale, adecvarea ei faţă de real şi fecunditatea ei căpătau explicaţii satisfăcătoare. Greutăţile s-au ivit însă la interpretarea rigorii matematicii, a necesităţii ei interne unice faţă de celelalte discipline (exceptînd logica), a relaţiei ei în orice caz mediate faţă de experienţă.

Apriorismul, dimpotrivă, interpreta matematica drept o creaţie pură a raţiunii. În acest fel, necesitatea ei internă, pur logică, deductivă, şi raportul ei mediat (negat total de apriorişti) cu experienţa găseau o explicaţie, bineînţeles idealistă. Greutăţi insurmontabile se ridicau însă în faţa acestei concepţii în explicarea adecvării matematicii faţă de real şi, parţial, în explicarea fecundităţii ei (acest ultim aspect fiind negat în parte de şcolile convenţionaliste, care reduc matematica la tautologie). Adecvarea matematicii faţă de real nu poate fi explicată altfel, în cadrul acestei concepţii, decît transformînd şi ştiinţele experimentale şi natura în întregime într-o emergenţă a subiectului gînditor, solipsism total, care, în mod evident, frizează absurdul.

Dificultatea constă deci în explicarea unitară, coerentă şi completă a tuturor caracteristicilor esenţiale ale matematicii. Autorul lucrării atacă frontal această problemă grea, prima parte a cărţii fiind consacrată în întregime expunerii punctului său de vedere asupra naturii conceptelor geometrice.

Cheia explicaţiei date de E. Fischbein constă în constatarea faptului că *anumite* domenii ale realităţii, mai precis anumite *legi care guvernează anumite domenii ale realităţii*, formează un sistem închis, sînt independente de toate celelalte legi ale realităţii, permiţînd astfel, pe plan teoretic, separarea lor completă.

În realitatea obiectivă, arată autorul, nu există o interdependenţă amorfă, haotică, o interinfluenţare a absolut tuturor fenomenelor de către toate celelalte fenomene; nu acesta este sensul legii dialecticii privind interdependenţa fenomenelor. Legile realităţii sînt structurate pe *domenii de legitate*, ierarhic suprapuse. În interiorul acestor domenii, interdependenţele ating o mare densitate. Domeniile înseşi sînt mai mult sau mai puţin în interdependenţă. Gîndirea, pentru a nu cădea în eroare, trebuie să respecte anumite principii care delimitează tocmai domeniul de invarianţă al proprietăţilor, structurarea lor în domenii relativ distincte.

Autorul dezvoltă pe larg ideea că diversele ştiinţe experimentale (fizica, chimia, biologia etc.) se ocupă de stabilirea unor legităţi care se află într-o strînsă interdependenţă obiectivă cu alte legităţi, un şir de experienţe fiind necesare pentru stabilirea, izolarea unui raport. Astfel, de exemplu, în fizică, din ansamblul fenomenelor se izolează *un grup* de fenomene între care există o inter-

acţiune obiectivă strînsă, constantă, cum ar fi între volum şi temperatură. Totuşi această izolare nu este absolută, relaţia respectivă fiind interdependentă obiectiv şi cu alte fenomene (de ex. cu presiunea). La fel chimistul apelează atît de des la eprubetă deoarece el nu poate asigura unicitatea, simplitatea totală a proprietăţilor de care se ocupă, el nu poate desprinde un domeniu de fenomene ale cărui legi să se dovedească a fi cu totul independente de celelalte domenii; el nu se poate asigura împotriva intervenţiei unor legităţi pe care le-a ignorat. Din acest motiv, al interdependenţei obiective mai mult sau mai puţin strînse dintre un grup de fenomene şi multe alte grupuri de fenomene, ştiinţele respective sînt nevoite să facă mereu apel la experienţă. În schimb „*domeniul numerelor, domeniul relaţiilor cantitative* — scrie autorul — se relevă a fi *în mod obiectiv* integral separabil de ansamblul proprietăţilor obiective şi aceasta numai pentru că este vorba de entităţi care fac total abstracţie de *calitate*, de determinarea internă specifică a obiectului" (p. 19). Făcînd abstracţie totală de orice aspect calitativ, relaţiile cantitative formează un sistem de legităţi închis, separabil, detaşabil complet din contextul celorlalte aspecte ale realităţii. Relaţiile dintre cantităţi *sînt absolut invariante*, nedepinzînd de aspectele concrete ale obiectelor; de aceea concluziile raţionamentelor care operează cu ele sînt şi ele absolut invariante, adică riguroase, universale.

Aşadar, după autor, matematica este o ştiinţă a realului, care porneşte de la practică; acest aspect explică adecvarea ei faţă de real. Totodată însă aspectul de care se ocupă matematica — cel al relaţiilor cantitative — fiind obiectiv independent de orice alt aspect al realităţii, este prin natura obiectului ei total detaşabil de orice alt aspect al realului în afară de logică, sub controlul căreia rămîne permanent, iar acest fapt explică posibilitatea transformării matematicii într-o ştiinţă deductivă care, după un contact iniţial cu experienţa, se poate dezvolta independent de ea, deductiv, ducînd la concluzii certe, necesare şi universale. „Certitudinea logică — scrie pe drept cuvînt autorul — nu are altă sursă decît realitatea obiectivă. Numai prin acest acord al aparatului logic însuşi cu relaţiile esenţiale din realitatea obiectivă este posibil ca din premise adevărate să se obţină concluzii adevărate" (p. 82).

Ideea de bază a lui E. Fischbein este, aşadar, detaşabilitatea obiectivă completă a aspectului cantitativ de cel calitativ. După părerea noastră, aceasta este constatarea *unui fapt* care explică multe caracteristici ale matematicii, dar care cere, la rîndul lui, o sumedenie de explicaţii.

De ce la o formalizare completă a matematicii, la care se face abstracţie chiar şi de aspectele cantitative, dăm de structuri logice? De ce sînt concluziile unui raţionament matematic aplicabile fizicii, şi chiar revelatoare de noi aspecte, dacă separaţia dintre aspectul cantitativ şi cel calitativ este obiectivă şi absolută? De ce sînt anumite raţionamente matematice aplicabile în ştiinţele experimentale, iar altele, tot atît de riguroase, nu? Credem că, pentru elucidarea numeroaselor probleme filozofice pe care le ridică natura cunoştinţelor matematice, punctul de vedere al autorului este foarte util, dar în sine este incomplet. Credem că la elucidarea acestor probleme trebuie avute în vedere şi alte aspecte, în primul rînd dialectica specifică a cantităţii şi a calităţii, raporturile complexe de dependenţă şi de independenţă ale acestor două aspecte fundamentale ale realităţii, apoi raportul dintre structura obiectelor şi aspectul lor concret, structura avînd o constanţă mult superioară determinărilor concrete, matematica fiind în principal studiul structurilor cantitative; de asemenea, trebuie cercetat, după părerea noastră, raportul dintre structurile *obiective* şi *logice*, ultimele fiind analoge cu primele, şi totuşi mai vaste decît ele, marcînd sfera *posibilului*; raportul dintre structurile logice şi cele matematice, acestea din urmă fiind mai particulare. Independenţa cantităţii de calitate, scoasă în evidenţă de autor, nu constituie decît un moment real şi important, ce-i drept, al unor interacţiuni complexe reciproce ale acestor două deter-

minări. Dovadă este că, accentuînd momentul de independenţă, autorul a reuşit să explice multe aspecte ale constituirii matematicii ca ştiinţă deductivă, dar, neglijînd într-o oarecare măsură aspectul dependenţei, nu a reuşit să explice satisfăcător cum devine acest aspect independent parte integrantă a unor cunoştinţe privind aspectele concrete ale materiei, de exemplu fizica. Problemele enumerate nu contrazic prin nimic concepţia autorului, dar tratarea lor complementară ar fi întregit viziunea oferită de autor.

Trecînd la analiza naturii conceptelor geometrice, autorul arată că, „spre deosebire... de numere, care, exprimînd raporturi cantitative pure, fac abstracţie prin însăşi esenţa lor de natura concretă a lucrurilor, proprietăţile spaţiale păstrează un anumit grad de interdependenţă cu celelalte aspecte ale realităţii, fapt dovedit de evoluţia geometriei şi a fizicii în ultimele decenii. Dar această interdependenţă nu este remarcabilă decît la scara cosmică, la nivelul dimensiunilor mijlocii şi ale practicii curente, proprietăţile spaţiale apar cu totul separabile, independente, invariante în raport cu ansamblul celorlalte legi care guvernează fenomenele materiale" (p. 21). Natura cea mai generală a cunoştinţelor geometrice fiind astfel explicată şi geometria integrată în matematică, se trece la cercetarea specificităţii conceptelor geometrice.

Primul lucru pe care autorul îl constată este că „entităţile geometrice nu sînt obiecte schematizate la extrem, ci reflectările unor *proprietăţi* ale acestor obiecte, proprietăţi spaţiale referitoare în esenţă la formă şi dimensiune" (p. 23). Modelul fundamental pentru făurirea geometriei l-au constituit corpurile solide, cu dimensiuni şi forme relativ constante. Specificitatea conceptului geometric constă, după autor, în a fi concomitent o reflectare conceptuală şi una intuitivă. Figura geometrică este, pe de o parte, o abstracţie, ea posedă *toate* calităţile unui concept: esenţialitate, generalitate, puritate, invarianţă; pe de altă parte însă, conceptul geometric nu pierde prin aceasta însuşirea intuitivităţii, fiind concomitent şi reflectarea *intuitivă* a proprietăţilor spaţiale fundamentale, a întinderii şi a formei. Aceste considerente îl determină pe autor să conchidă că figurile geometrice, în sensul propriu al cuvîntului, sînt entităţi mentale, forme de gîndire care totuşi nu se pot reduce la noţiuni, nici la reprezentări, motiv pentru care el le-a numit *concepte figurale*. Pe scurt, conceptele figurale sînt imagini-abstracţii. Entităţi mixte, conceptual-intuitive, se găsesc, după părerea autorului, şi în alte ştiinţe, experimentul mintal, atît de des utilizat în diferite ştiinţe, presupunînd întotdeauna o imagine intuitivă, aflată însă sub control conceptual. Această imagine intuitivă nu poate fi redusă la reprezentare; ea este în întregime subordonată conceptului. În cadrul ei, concretul nu este reprodus decît în unele detalii, dirijate de concept, imaginea intuitivă fiind astfel un model al şirului de concepte şi participînd la caracteristicile conceptului.

Ideea autorului ni se pare justă şi, din-tr-un anumit punct de vedere, foarte semnificativă.

În zilele noastre, tendinţa comună a multor discipline ştiinţifice merge în direcţia unei formalizări crescînde, a unei eliberări de aspectele concrete, intuitive. Încercarea de a înlătura *complet, absolut* intuiţia din ştiinţă, s-a dovedit însă a fi imposibilă. Chiar în disciplinele cele mai formalizate şi axiomatizate, în însăşi alegerea axiomelor intuiţia îşi are rolul ei. Dar formalizarea crescîndă, care este un moment al abstractizării, s-a dovedit deosebit de fructuoasă din multe puncte de vedere, printre altele scoţînd la iveală structuri comune identice ale unor domenii complet diferite în concretitudinea lor.

Formalizarea se luptă însă cu o intuiţie primară, *opusă* conceptului. Faţă de această intuiţie, autorul scoate în evidenţă o intuiţie evoluată, subtilizată, solidară cu conceptul, care, aducînd aportul concretitudinii, fecundează conceptul, subordonîndu-se însă totodată conceptului, mulîndu-se după concept. Idei similare există şi la F. Gonseth, care se ocupă pe larg de schimbările suferite de intui-

tivitate sub înrîurirea conceptului. Ceea ce găsim nou în ideile lui Fischbein este integrarea intuitivității evoluate în actul însuși al creației teoretice, este funcția de model pe care intuitivitatea o îndeplinește lîngă concept.

Întorcîndu-se la geometrie, autorul arată că, față de caracterul momentan, schimbător al imaginilor — abstracții din celelalte științe, în geometrie ele formează structuri stabile. Stabilitatea lor, spre deosebire de alte științe, derivă din faptul că în limitele experienței curente relațiile spațiale sînt independente de celelalte fenomene ale realității. Ca atare, cercetarea vizează spațiul pur, dar ceea ce se obține prin cercetarea respectivă va fi oricînd aplicabil realității obiective. Din acest motiv, în formația stabilă conceptuală-intuitivă care caracterizează conceptele figurale „structura intuitivă dobîndește ea însăși toate atributele conceptului, integral, fără rezerve, fără aderențe reziduale, ca în alte domenii" (p. 131). Această fuziune dintre aspectul intuitiv și cel abstract, conceptualizarea integrală, fără reziduuri, a reflectării intuitive a proprietăților spațiale fac posibil ca în geometrie locul verificării practice să fie luat de raționamente demonstrative de tip matematic.

Menționăm ca deosebit de interesante analizele autorului privind relația dintre reflectarea intuitivă și cea conceptuală în cadrul geometriei, modul convingător în care el prezintă fuzionarea acestor două aspecte, derivînd din ea toate caracteristicile geometriei.

★

Dacă prima parte a cărții își trăiește viața independent de cea de-a doua, aceasta din urmă în schimb este dependentă de prima. Bogatul material experimental din această parte este ordonat, explicat, interpretat cu toată consecvența pe baza poziției autorului, clarificată în prima parte.

Bineînțeles, trebuie să ne punem întrebarea dacă această ordine a cărții nu este cumva una expozitivă, convențională, dacă deci inversarea ordinii nu ne-ar duce la concluzia opusă, că concepțiile filozofice ale autorului sînt concluzia, generalizarea cercetărilor sale experimentale? La această întrebare, după părerea noastră nu se poate răspunde univoc. Cercetările experimentale au contribuit, desigur, la cristalizarea ideilor autorului; totuși din cercetările experimentale nu se poate degaja ideea că concepția filozofică a autorului ar fi singura valabilă; autorul nici nu încearcă alte interpretări pentru a dovedi falsitatea lor. A doua parte a cărții se sprijină integral pe prima parte, fără reciprocitate însă.

În ceea ce privește modul în care autorul experimentează, credem că este o continuare a drumului deschis de Jean Piaget în această direcție. Psihologul elvețian este întemeietorul psihologiei genetice experimentale; printr-un șir de experiențe ingenioase, continuate cu perseverență timp de decenii, el a descifrat un domeniu imens și de o mare importanță pentru psihologie. Prin scopurile u mărite însă, contrar unor aparențe, Piaget este înainte de toate un filozof. Lucrările sale experimentale din domeniul psihologiei genetice vizează elaborarea unor concepții filozofice, a unei gnoseologii experimentale. Vasta sa muncă de cercetare oferă astfel un material extrem de variat și totodată pestriț: există aici material experimental, interpretat într-un mod idealist de către Piaget, dar care poate și trebuie să fie fructificat de pe o poziție materialistă, științifică; există o orientare metodologică, justă în esența ei, de a cerceta experimental problemele gnoseologiei, orientare mult exagerată, mergînd pînă la ideea falsă de a transforma gnoseologia integral într-o știință experimentală; există, în fine, în concepțiile filozofice ale lui Piaget un amestec de dialectică, tendințe realiste, chiar materialiste uneori, subordonate de el unei concepții de ansamblu subiectiviste. Este meritul lui E. Fischbein de a se fi orientat bine în acest amalgam, de a fi mers cu curaj în direcțiile fecunde și de a se fi delimitat în multe privințe de Piaget, interpretînd de pe pozițiile materialismului dialectic propriile sale experiențe. De aceste interpretări nu este cazul să ne ocupăm în mod special, deoarece cuvîntul îl au aici în principal psihologii. Remarcăm

însă interesul filozofic al acestor experiențe, și în special al celor care pun în lumină lupta dintre planul intuitiv și cel logic, procesul subordonării succesive a aspectelor intuitive de către cele logice în decursul evoluției intelectuale a copilului. Este un merit incontestabil al autorului acela de a fi tras o serie de concluzii pedagogice din cercetările lui, propunînd anumite schimbări în modul de predare a geometriei în școli, o predare etajată a acesteia, care să țină seama de relația dintre intuiție și concept specifică diferitelor vîrste — concluzii care credem ar trebui luate în considerație.

★

Scurta recenzie a cărții lui E. Fischbein n-a putut scoate în evidență reala bogăție de idei a acestei cărți, consistența ei, precizia ei. Ea face parte dintre lucrările românești originale de o valoare incontestabilă, aducînd un spor real de cunoaștere atît psihologului, cît și filozofului.

Clara Dan

George Bariț — Scrieri social-politice

„Un exemplu însă ne va lumina mai bine — scria în 1851 George Bariț, relatînd cititorului „Foaiei pentru minte, inimă și literatură" situația din Franța, cu evidente referiri la starea de lucruri din Transilvania. — Ce ar face un bolnav dacă, în loc de a-i da tot ce-l poate face sănătos, i-ai declara numai că el are tot dreptul ca să fie sănătos. Întocmai este și soarta omului, pe care sau neștiința, sau mișelia (mizeria — *O.C.*) sa îl ține în sclavie; prin urmare, dacă vrei să-l faci în adevăr liber, nu e destul să-l proclami cu tobe și cu trîmbițe că el are dreptul de a fi liber, ci ești datori să-i dai și puterea și mijloacele de a ajunge să fie liber" (p. 145)[1].

Unda dezamăgirii strecurată în aceste rînduri tulbura lumina bucuriei aprinsă în întreaga ființa sa, în urmă cu abia trei ani, la vestea desființării iobăgiei „în tot Ardealul, pe toată vecia, începînd din 18/6 iunie 1848... Piară-i și numele și toată suvenirea ei", exclama atunci George Bariț. Și, dezvăluindu-și adînca emoție, el nota: „Plînsul mă înecă, pentru că în viața mea publică de jurnalist, lovită și cutreierată de atîtea valuri și prigoniri nemeritate, nu mai cunoscui altă bucurie..." (p. 106).

Dar încă în acele zile de ascuțite frămîntări social-politice G. Bariț nu uita să sublinieze îndatorirea întregii pături culte înaintate de a veghea ca masele să nu recadă în vechile servituți feudale. Ridicarea materială a poporului romîn, pe temeiul împroprietăririi maselor țărănești, o vedea legată și determinată, în lumina concepției sale iluministe, de ridicarea culturală și politică a maselor: „... În școală stă însăși mărimea și slava statului, scria G. Bariț. În zadar vrea o nație să-și lipească sieși slava de adevărata cultură, pînă cînd plasele (păturile — *O.C.*) cele de rînd a locuitorilor nu sînt scoase din neștiință și cruzime. Căci noi știm cum că mulțimea norodului face nația, iar nu cîteva persoane trufașe întru vechimea familiilor sale. Așadar, educația poporului e cea dintîi treabă a patrioților" (p. 52).

Atitudinea antifeudală fermă a cărturarului iluminist, fruntaș de seamă al revoluției din 1848 din Transilvania, publicist și istoric, întemeietor al presei românești transilvănene, s-a manifestat pe planuri multiple, cu o consecvență rar întîlnită în epocă.

Lupta împotriva feudalismului rămîne trăsătura dominantă a întregii sale activități.

---

[1] *George Bariț — Scrieri social-politice*, studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, Edit. politică, 1962 (trimiterile la lucrarea recenzată se vor da în continuare în text).

Chiar şi în ultima perioadă a vieţii sale, denunţarea rămăşiţelor puternice ale iobăgismului, critica vehementă a noilor forme de aservire a ţărănimii, generate atît de modul trunchiat, oneros în care au fost eliberaţi ţăranii (exproprierea pămîntului făcîndu-se îndeosebi în favoarea latifundiarilor), cît şi de procesul de pătrundere a capitalismului în agricultură, conferă scrisului său o puternică actualitate în epocă. Iată ce nota, de pildă, în 1884, plin de revoltă surdă şi amărăciune, sub povara anilor care au trecut fără să aducă schimbări hotărîtoare în situaţia apăsătoare a maselor ţărăneşti din Transilvania: „Iobăgia, sau adică crunta serbietute feudală, s-a desfiinţat în an 1848. Aşa ţine toată lumea, care caută numai la ceea ce stă scris în cutare lege. Se va fi şters iobăgia pe hîrtie, dară dorerile posterioare ale ei simt amar pînă în ziua de astăzi şi se vor mai simţi încă zeci de ani. Desdăunarea (despăgubirea. — *O.C.*) feudalilor cu sute de milioane şi cu interesele lor curente încă pe alţi vreo 30 de ani, pentru *robotă*; desdăunarea cu zeci de milioane pentru zeciuieli şi cea mai nouă pentru vii; miile de procese urbariale pentru hotare şi păduri, regaliile, adică circiumăritul, morăritul, măcelăritul etc. etc., chiar şi comasările şi segregările sînt tot atîtea greutăţi de plumb legate de picioarele locuitorilor, ca moştenire rămasă de la iobăgie" [1].

Studierea, valorificarea şi însuşirea tradiţiilor progresiste, înaintate ale gîndirii şi activităţii sale, ascunse şi denaturate de ideologia oficială din trecut, au atras atenţia unui număr însemnat de cercetători din domeniul istoriei, al filozofiei, al istoriei literaturii etc. Însemnate rezultate ale acestor eforturi — concretizate în studii, comunicări, articole publicate în presa centrală şi în revistele de specialitate — au fost închinate aniversării a 150 de ani de la naşterea sa.

Printre aceste manifestări un prim loc revine, desigur, volumului antologic de scrieri social-politice din opera lui G. Bariţ, apărut la începutul acestui an în Editura politică. Alcătuită pe baza bibliografiei complete a operei lui G. Bariţ — bibliografie elaborată în cadrul Filialei de la Cluj a Academiei R.P.R. de George Em. Marica — , antologia este însoţită de un studiu introductiv, documentat şi cuprinzător, semnat de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan şi George Em. Marica.

Unul dintre meritele principale ale volumului recenzat constă, după părerea noastră, în cuprinderea tuturor perioadelor activităţii lui George Bariţ, începînd din 1835 pînă în 1890. În felul acesta este depăşită acea practică limitativă care lega activitatea teoretică şi practică a lui Bariţ exclusiv de anii revoluţiei, evidenţiindu-se semnificaţia cuprinzătoare şi valoroasă a activităţii sale şi în cea de-a doua parte a vieţii.

Această orientare a autorilor se reflectă, pe de o parte, în cuprinsul *antologiei*, unde scrierile lui Bariţ sînt selectate nu numai din perioada revoluţiei de la 1848, ci mai ales după anul 1860, cînd activitatea sa publicistică devine mai rodnică; iar pe de altă parte este reflectată în însuşi cuprinsul *Studiului introductiv*, în analiza concepţiilor sale social-politice.

Această idee majoră a întregului volum este exprimată în mod clar de autorii studiului introductiv: „Coordonatele concepţiei sale social-politice sînt aceleaşi în 1838, în 1848 şi în 1860. La nici unul dintre intelectualii romîni ardeleni ai epocii nu se poate observa o continuitate în atitudine ca la Bariţ. Îmbrăţişînd de timpuriu idealurile democratice ale clasei sale în perioada ei de ascensiune revoluţionară, el le rămîne ataşat pînă la sfîrşit. Anii au adus numai o adîncire şi o mai bună argumentare a necesităţii înfăptuirii lor" (p. 35).

Evidenţierii cît mai pregnante a acestei teze îi este subordonată însăşi structura studiului. Autorii au evitat analiza concepţiei social-politice a lui Bariţ pe temele ei fundamentale, înlocuind-o cu o analiză predominant istorică, divizată în trei perioade: 1812—1848; 1849—1866; 1867—1893. Această modalitate de abordare ţinteşte în primul rînd spre claritatea demonstraţiei, spre o mai rigu-

[1] „Observatorul", 1884, nr. 54, p. 216.

roasă convingere a cititorului asupra permanențelor majore din activitatea publicistică a lui Bariț, și anume :

— Antifeudalismul său necruțător, însoțit de lupta împotriva absolutismului ;

— Lupta sa consecventă pentru ridicarea bunăstării și culturii poporului romîn din Transilvania, pentru apărarea drepturilor sale naționale ;

— Atitudinea sa înaintată în problema națională ; diferențierea pe care a făcut-o întotdeauna între clasa stăpînitoare și poporul națiunii dominante ; străduințele depuse pentru realizarea unei înțelegeri între masele populare de diferite naționalități din Transilvania ;

— Critica obscurantismului clerical, a confesionalismului, care încerca să înlocuiască lupta antifeudală a maselor asuprite din Transilvania prin lupta pentru dominație între diferitele biserici (ortodoxă, catolică, protestantă etc.) ;

— Critica, mai ales sub influența unor scrieri socialist-utopice, a unor laturi ale vieții sociale și social-politice din țările capitaliste (situația lucrătorilor, parlamentarismul burghez, colonialismul etc.).

Studiul cronologic, pe perioade, întreprins de autori, își vădește însă și reversul negativ. Istoricitatea expunerii eludează în mare măsură unitatea și profunzimea analizei logice, determinînd reluări de probleme, repetiții, împiedicînd adîncirea investigației. În fiecare din cele trei perioade sînt reluate și explicitate aceleași probleme de bază, menționate anterior, fără ca autorii să acorde întotdeauna o deosebită atenție evidențierii aspectului nou adus de scrisul lui Bariț pe linia sporului de adîncime și de argumentare.

De asemenea, o lacună a studiului introductiv cu repercusiuni asupra înțelegerii de ansamblu a personalității lui George Bariț o constituie insuficienta atenție acordată elucidării bazei de clasă a activității sale, analiza burgheziei românești din Transilvania menținîndu-se la nivelul afirmațiilor generale de suprafață. Ca o consecință directă a acestui fapt, în cuprinsul studiului întîlnim aprecieri globale, neaprofundate. Astfel Bariț este prezentat ca „reprezentant al tinerei burghezii romîne din Transilvania" (p. 24) și situat „printre reprezentanții ideologiei burgheziei în ascensiune din Transilvania" (p. 27), aprecieri în general juste, dar care se cereau aprofundate ; în același studiu introductiv Bariț este caracterizat și ca făcînd parte din „acea fracțiune a intelectualității romîne care se situa pe poziții burghezo-democratice" (p. 17) în revoluția din 1848, și, totodată, autorii îl consideră în mod greșit ca „democrat burghez, exponent al micii burghezii" (?) (p. 28).

Cercetările asupra pătrunderii capitalismului în Transilvania și, legate de aceasta, asupra dezvoltării burgheziei românești transilvănene (printre care menționăm și studiul lui V. Cheresteșiu, *Contribuții la istoria mișcărilor țărănești în Transilvania în anul revoluționar 1848*, în „Studii și referate privind istoria Romîniei...", partea a II-a) au evidențiat intensificarea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a procesului de descompunere a feudalismului și pătrunderea tot mai accentuată a capitalismului în viața economică a Transilvaniei, în condițiile frînării acestui proces de către absolutismul habsburgic, care menținea Transilvania în situația de semicolonie (sursă de materii prime și piață de desfacere). Acest proces a determinat și dezvoltarea lentă, unilaterală a burgheziilor naționale transilvănene, precum și slăbiciunea lor economică și politică.

În această perioadă și în aceste condiții apare în Transilvania și o burghezie romînească, a cărei dezvoltare avea însă de întîmpinat greutăți sporite, fiind una dintre burgheziile împinse pe un plan secund de clasele dominante ale națiunii conducătoare. Majoritatea burgheziei românești era comercială (datorită și interdicției, pînă prin 1850, de a înființa întreprinderi industriale) ; de asemenea un loc de seamă în rîndurile ei îl ocupă intelectualitatea. Iar acel act al dominației de clasă a nobililor maghiari, sași și secui „Unio trium nationum", din 1437, îndreptat împo-

triva luptei comune a iobagilor romîni şi maghiari, era încă în vigoare. Potrivit literei lui, întreaga populaţie românească transilvăneană, inclusiv burghezia, era considerată ca „tolerată", lipsită de drepturi naţionale. Această situaţie a făcut ca lupta comună a maselor populare şi a burgheziei româneşti pentru dobîndirea recunoaşterii ca naţiune egală în drepturi cu celelalte să se situeze pe primul loc faţă de contradicţia de clasă din rîndul populaţiei româneşti din Transilvania [1]. Deosebind două epoci ale capitalismului, fundamental diferite din punctul de vedere al mişcărilor naţionale, Lenin preciza în mod clar: „Avem, pe de o parte, epoca prăbuşirii feudalismului şi absolutismului..., cînd pentru prima dată mişcările naţionale devin mişcări de masă, atrăgînd în arena politică, într-un fel sau altul, *toate* clasele populaţiei..." [2]. În această perioadă, şi în Transilvania reprezentanţii înaintaţi ai burgheziei româneşti luptă în numele întregii populaţii româneşti pentru drepturi naţionale şi lichidarea privilegiilor feudale.

Burghezia românească din Transilvania nu alcătuia însă un tot omogen. Deşi vital interesată, ca *clasă*, în lichidarea feudalismului şi a absolutismului habsburgic, în cucerirea drepturilor naţionale, *nu* întreaga burghezie românească transilvăneană participa în aceeaşi măsură şi cu aceeaşi hotărîre la această luptă alături de masele largi populare. Aprecierea lui G. Bariţ ca reprezentant al *întregii* burghezii româneşti din Transilvania nu corespunde întru totul realităţii istorice, trecînd cu vederea existenţa diferitelor grupări în sînul acestei burghezii. După părerea noastră, o analiză adîncită a atitudinii şi intereselor acestor grupări faţă de problemele fundamentale ale epocii lor ar fi permis o mai bogată caracterizare în primul rînd a concepţiilor social-politice ale lui Bariţ, fixarea lor mai precisă în epocă, prin desprinderea mai pregnantă a elementelor sale înaintate, valoroase, precum şi a limitelor gîndirii sale.

Se ştie că o parte a acestei burghezii româneşti era legată prin interese politice şi economice de regimul habsburgic şi milita pentru menţinerea stării de lucruri existente. Ne referim la acea minoritate a burgheziei româneşti alcătuită din înalţi clerici, ofiţeri, funcţionari superiori din aparatul de stat etc.

Cea mai mare parte a burgheziei româneşti transilvănene, însă, mai ales în preajma anului revoluţionar 1848, se pronunţa cu hotărîre împotriva vechilor rînduieli feudale şi a asupririi naţionale, situîndu-se în general pe poziţii progresiste. Dar chiar în sînul acestei majorităţi a burgheziei româneşti s-au delimitat două orientări distincte, îndeosebi sub imperativul evenimentelor revoluţionare. Pe de o parte, orientarea *democrat-revoluţionară* care milita pentru rezolvarea situaţiei prin revoluţie, cu participarea largă a maselor. Situîndu-se pe poziţia ridicării la luptă a poporului şi a înarmării lui, Avram Iancu susţinea necesitatea dobîndirii drepturilor sociale şi naţionale „cu lancea lui Horia" şi nu prin reforme, aprobînd totodată şi sprijinind străduinţele lui Bălcescu îndreptate spre stabilirea unei înţelegeri cu revoluţionarii maghiari, în vederea unei acţiuni revoluţionare comune. Pe de altă parte, se impunea curentul *democrat-burghez*, care, chiar dacă admitea în mod condiţionat revoluţia, şi numai ca o soluţie *in extremis*, milita în principal pentru o rezolvare a situaţiei pe calea reformelor. Printre reprezentanţii acestui curent, un loc însemnat ocupă G. Bariţ, care va face parte şi dintre conducătorii partidului naţional-romîn, partidul aripii radicale a burgheziei româneşti din Transilvania.

Analizînd activitatea social-politică a lui G. Bariţ, autorii studiului introductiv o caracterizează cu justeţe ca expresie a unei poziţii democrat-burgheze. Lipsesc însă total orice fel de referiri la poziţiile ideologice ale celorlalte grupări din cadrul burgheziei româneşti transilvănene, a căror abordare ar fi

---

[1] Vezi şi studiul lui Radu Pantazi, *Ideile social-politice ale lui G. Bariţ*, în lucrarea *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1957.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Eitd. P.M.R., 1950, p. 401.

oferit autorilor rodnice piste în aprofundarea temei propriu-zise.

Această lacună a studiului atrage după sine insuficienţe serioase şi în analiza *limitelor* gîndirii social-politice a lui Bariţ. În mod cu totul surprinzător, autorii întreprind o raportare a poziţiei ideologice a lui Bariţ, a soluţiilor oferite de el, nu faţă de problemele fundamentale ale epocii sale, care se ridicau cu acuitate în faţa maselor populare (lupta împotriva feudalismului şi a absolutismului, pentru desfiinţarea iobăgiei, pentru drepturi naţionale etc.), ci faţă de tarele societăţii capitaliste. În locul unei analize menite să distingă adevăratele limite ale concepţiei sale social-politice, prin raportarea la poziţia cea mai înaintată din acea epocă de ascuţită luptă antifeudală, la democratismul revoluţionar, autorii ne oferă o aspră judecată a limitelor gîndirii lui Bariţ ca... critic al orînduirii burgheze. Apărîndu-l pe Bariţ de o presupusă (şi imaginată) acuzare că ar fi fost un apologet al orînduirii capitaliste (probabil dată fiind lupta sa antifeudală? !), autorii arată, şi aceasta pe bună dreptate, că el a sesizat şi multe dintre aspectele întunecate ale societăţii capitaliste, criticîndu-le cu asprime. Dar, sugerează autorii, în această critică Bariţ nu s-a situat pe poziţii...marxiste. Cam acesta este conţinutul şi sensul limitelor pe care le descoperă autorii în gîndirea lui Bariţ. Se afirmă textual: „N-a înţeles însă în mod just calea lichidării nedreptăţilor şi contradicţiilor societăţii burgheze. A manifestat interes pentru proletariat şi pentru mişcarea socialistă, dar n-a văzut rolul istoric al clasei muncitoare"... „El critică numai dezvoltarea marelui capital, considerîndu-l doar pe acesta vinovat de aspectele hidoase ale orînduirii burgheze" (p. 27 şi respectiv 28).

După părerea noastră, *nu acest aspect* al concepţiilor social-politice ale lui Bariţ — privind critica unor aspecte ale societăţii capitaliste — este cel hotărîtor în caracterizarea de ansamblu a gîndirii sale şi, implicit, în precizarea limitelor ei. Realitatea socială în mijlocul căreia a trăit şi a luptat cu consecvenţă pentru înfăptuirea idealurilor sale democrat-burgheze nu oferea temeiuri suficiente pentru dezvoltarea sa ideologică ca critic al societăţii capitaliste. Altele erau, după cum am văzut, marile probleme sociale ale epocii şi ale societăţii în care şi-a desfăşurat activitatea.

Principalele limite ale gîndirii sale sînt legate, după părerea noastră, de atitudinea sa faţă de problemele revoluţiei şi ale dezvoltării sociale, atitudine determinată de concepţia sa idealist-iluministă asupra societăţii.

Ca democrat-burghez, ca exponent al aripii radicale a burgheziei romîneşti din Transilvania, în gîndirea social-politică a lui Bariţ este decisivă ideea că rezolvarea, schimbarea situaţiei grele de aservire, mizerie, asuprire naţională, lipsă de cultură a poporului romîn din Transilvania, este posibilă, în principal, numai prin schimbarea legilor, prin luminarea maselor şi activizarea păturii culte. Chiar atunci cînd face parte, în toamna anului 1848, din Comitetul naţional romîn care conducea revoluţia, Bariţ se pronunţă împotriva războaielor, pentru curmarea măcelurilor, a violenţelor, împotriva oricăror excese ale ambelor tabere încleştate în luptă.

Afirmaţia autorilor studiului introductiv că, „în împrejurările anului revoluţionar 1848, el se apropiase de concepţia revoluţionară, îndemnînd la distrugerea feudalismului"(p. 29), nu are suficientă acoperire. De altfel, înşişi autorii preferă, în locul analizei unor texte ale lui Bariţ, să facă o trimitere la un studiu semnat de Radu Pantazi. Dar nici în acest din urmă studiu [1] această teză, deşi afirmată, nu este sprijinită prin texte edificatoare. Acea perioadă din „preajma anului 1848" la care se referă Radu Pantazi este, de fapt, anul 1864, cînd Bariţ denunţa tăios în „Gazeta Transilvaniei" (nr. 17) iluzia că vreodată clasele dominante din Imperiul habsburgic ar putea renunţa de bunăvoie la privilegiile lor. Dar şi în acest text nu revoluţia este înfăţişată ca factor principal şi decisiv în obţinerea de către masele populare a unor schimbări

[1] Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 202 şi 204.

radicale ale situaţiei lor, ci *teama* claselor dominante în faţa *ameninţării* revoluţiei. Revoluţia este prezentă şi aici doar ca modalitate extremă, de ultimă instanţă, ca ultimă soluţie pentru rezolvarea diferendelor sociale. Această admitere condiţionată a revoluţiei apare constant în scrisul lui Bariţ, fie că se referă la evenimentele revoluţionare din anii 1437—1438 (articolul *Despre belul civil transilvan din anii 1437—1438*), fie că analizează diferitele războaie drepte şi nedrepte sau îndeamnă tinerii să îndrăgească ostăşia (articolele *Exerciţiul în arme. Limba militară* şi *Articole militare*), fie că informează cititorii asupra unor evenimente de peste hotare (articolul *Republica Franţei. Paris. Revoluţiune mută şi nesîngeroasă*).

Uneori în scrisul lui Bariţ licăresc într-adevăr şi unele lumini care vestesc apropieri, trecătoare însă, de o concepţie revoluţionară. Aceasta însă nu în preajma şi nici în timpul evenimentelor din 1848, ci mult mai tîrziu. Astfel, în memorabilul său studiu despre *Avram Iancu* (apărut în „Transilvania", nr. 21 şi 22 din 1872) — studiu remarcabil mai ales prin concepţia istorică înaintată care îl străbate — , apare pregnant recunoaşterea necesităţii de neînlăturat a revoluţiei: „Este un adevăr foarte trist — subliniază G. Bariţ — că libertatea în această lume trebuie să se răscumpere aşa des prin vărsare de sînge; *însă nu avem ce face, aşa merge pe acest glob*; lupta pentru existenţă şi libertate curge neîncetat sub forme foarte diverse, pînă ce de atîtea ori oamenii recurg şi la arme" (subl. ns. — *O.C.*) (p. 237).

În cuprinsul acestui studiu exprimarea adeziunii sale la cauza revoluţiei din 1848, precum şi faţă de modalitatea de acţionare a lui Iancu — lupta poporului înarmat împotriva asupritorilor săi — , îi prilejuieşte lui G. Bariţ nu numai accente de caldă preţuire şi dragoste pentru tribunul revoluţiei, ci, totodată, şi o strălucită analiză a raporturilor dintre personalitate şi masă, analiză demnă de condeiul oricărui gînditor înaintat. „În viaţa popoarelor — scrie Bariţ — sînt unele momente extraordinare şi epocale, momente de viaţă şi de moarte, cînd ele îşi leagă soarta lor de cîte un nume, de cîte un individ, cărui apoi îi urma oareşicum orbeşte, la bine şi la rău, ca prin farmec sau predestinaţie. Însă tot aşa este iarăşi adevărat că numai epocile extraordinare produc oameni extraordinari, precum şi că numai popoare ajunse la un grad oarecare al conştiinţei de sine şi al culturii se ştiu folosi de asemenea epoci şi îşi aleg sau recunosc de conducători pe bărbaţi de aceea care au venit tocmai la timp, nu atît ca să vorbească, cît mai vîrtos ca să lucreze, bărbaţi ai faptelor, ai acţiunii, care apucaseră, cum am zice, a zbea (a sorbi. — *O.C.*) în sine spiritul naţiunii, care ştiuseră a-şi identifica interesele lor cu ale poporului şi a se inspira de mărimea epocei în care au ajuns" (p. 237).

După cum am menţionat, lupta împotriva obscurantismului, a întunericului spiritual semănat cu sîrg de teologi în rîndul maselor populare, a stimulat deseori forţa critică a scrisului lui Bariţ, constituind, alături de respingerea consecventă a clericalismului şi a confesionalismului, una dintre coordonatele reprezentative ale gîndirii sale social-politice. Această latură a activităţii lui se cuprinde însă anevoie în limitele unei investigaţii grăbite, dezvăluind aspecte complexe şi uneori contradictorii.

Autorii studiului introductiv, simplificînd într-o anumită măsură lucrurile, comasează întreaga sa atitudine în problemele criticii religiei în limitele anticonfesionalismului său, denumit de ei şi anticlericalism; iar limitele gîndirii sale în acest domeniu sînt explicate exclusiv prin situarea pe poziţiile unui anumit deism filozofic.

Într-adevăr, în scrierile lui Bariţ dominantă este abordarea problemelor religiei prin prisma *politicii*. Acest lucru este clar afirmat într-unul din articolele sale consacrate criticii confesionalismului: „Mai încetişor, domnilor cei cu religiunea în gură şi egoismul cel mai scîrbos în inimă..., nu avem a face nici cu teologia dogmatică, nici cu filozofia în religiune, ci numai şi numai cu aceea *politică*, în care se amestecă teologia dogmatică şi riturile religioase" (p. 224).

Denunţînd funcţia şi rolul social nefast al luptelor pentru supremaţie dintre diferitele biserici şi rituri, Bariţ a respins totodată categoric pretenţiile reprezentanţilor acestora la extinderea şi consolidarea dominaţiei bisericii în viaţa social-politică şi culturală a Transilvaniei. Asemenea dispute aparent străine de interese pămînteşti, precizează el, nu sînt decît „curat numai un calcul rece, interesat, prevăzător, neadormit, neobosit, care se încoardă din răsputeri ca cu ajutorul certelor religioase să tragă foloase în parte cît se poate mai mari şi mai sigure, iar mai cu deosebire din duşmăniile religioase se formează acele scări prin care cineva vrea a înainta la predominare politică şi naţională" (p. 159 — 160). Adîncind subtextul acestor perfide calcule politice ascunse sub masca propovăduirii intoleranţei şi a urii confesionale fanatice, Bariţ arată că ele vizează abaterea atenţiei maselor populare de la interesele lor reale şi fundamentale „pentru ca acestea să uite pînă şi cîştigarea pîinii de toate zilele şi să se încaiere asupra disputelor despre cărările cîte ar duce la cer" (p. 160).

Dincolo însă de predominanţa luptei împotriva confesionalismului (pe deplin justificată de condiţiile specifice social-politice şi ideologice ale Transilvaniei din acele timpuri), în scrisul lui Bariţ sînt cuprinse şi atacuri viguroase împotriva superstiţiilor de tot felul, a obscurantismului clerical „care necinsteşte natura omenească" şi aşterne „solzii cei grei ai prejudecăţilor" pe ochii neamurilor lumii.

Nu trebuie omis însă nici o clipă faptul că Bariţ a fost în primul rînd un militant şi un gînditor social-politic. Dacă lupta sa împotriva confesionalismului evidenţia pericolul pe care aspiraţiile fanatice şi departe calculate ale diferitelor culte religioase spre supremaţie politică şi culturală în stat îl reprezentau pentru lupta antifeudală a maselor împovărate de „rîncede privilegii" nobiliare, critica ascuţită a obscurantismului spiritual, menţinut îndeosebi de teologi, viza înlăturarea unora dintre principalele piedici spirituale aflate în calea ridicării culturale a maselor. În acest sens, lupta lui Bariţ împotriva întunericului spiritual la care feudalismul condamnase irevocabil masele se împletea strîns cu lupta lui pentru înfiinţarea de şcoli, care să dea „prilej tuturor mădularelor societăţii ca să-şi dezvolte fieştecare puterile sale, atît cele trupeşti, cît şi cele sufleteşti" (p. 58). Dar nu pentru orice fel de şcoli milita Bariţ. Cele cîteva şcoli confesionale româneşti existente erau prea deajuns. El cerea înfiinţarea de „şcoli reale, tehnice şi comerciale", în care principala pondere să revină predării cunoştinţelor ştiinţifice despre lume, pentru ca în scurt timp să ştim a ne lucra noi înşine „productele patriei noastre".

Dezvăluind temeiurile sociale şi ţelurile proprii confesionalismului, caracterul fals şi dăunător al „credinţelor deşarte", al obscurantismului, Bariţ rămîne totuşi prizonierul unei concepţii generale cu caracter deist. El se pronunţa împotriva ateismului, împotriva respingerii fundamentelor religiei, fără a deveni însă vreodată sprijinitorul entuziast al ei şi chiar fără a-şi exprima analitic şi decis atitudinea. Sîntem în prezenţa unui deism sui-generis, întemeiat mai mult pe rezerve şi reţineri decît pe afirmarea clară a unei poziţii.

Care este contextul acestei atitudini contradictorii? Condiţiile vitrege ale formării şi dezvoltării burgheziei româneşti din Transilvania, ale luptei ei pentru drepturi politice şi economice egale cu cele ale celorlalte burghezii naţionale din cadrul Imperiului habsburgic au determinat, după cum am menţionat, relativa ei slăbiciune şi înapoiere.

În aceste împrejurări, cînd asupra maselor populaţiei româneşti se exercitau puternice presiuni economice, politice şi religioase în cadrul politicii generale de germanizare şi maghiarizare a naţionalităţilor din imperiu, alianţa cu biserica îi era necesară burgheziei româneşti transilvănene, religia servind, în situaţia dată, la apărarea drepturilor naţionale ale poporului român, în primul rînd prin promovarea limbii naţionale şi a conştiinţei unităţii naţionale. „Popoarele subjugate şi apăsate — scria Bariţ — şi-au căutat pururea oareşicare scăpare şi neatîrnare în capişti

şi temple, la altarele zeilor; vezi însă că pretutindeni, apărînd şi păstrînd religia, se încordau să-şi apere fiinţa şi existenţa naţională, sau cel puţin speranţa de a se mai reorganiza vreodată" [1].

Apreciind lucid situaţia clasei pe care o reprezenta, Bariţ a recunoscut acest rol al bisericii romîne din Transilvania, respingînd însă în mod consecvent *atît tendinţele ei autarhice* („aşadară, confensionalismul ortodox, imitînd şi chiar maimuţînd şi el între toate pe confesionalismul ultramontan [2], dar certîndu-se unul cu altul adesea pînă la furie şi turbare, avea aceeaşi ţintă: reacţiunea despotică şi sacrificarea individualităţilor naţionale planului himeric de a le suplini pe acestea cu sine însuşi, adică cu confesionalismul, carele devenise de mult instrument în mîinile despotismului celui mai rafinat", p. 230), *cît şi atitudinea ei potrivnică* răspîndirii *adevăratei ştiinţe* („numai teologii dacă n-ar duce frică aşa mare de ştiinţele fizice, poporul ar fi şi mai deştept, ar şi flămînzi mai puţin", p. 141).

Iar pentru a neutraliza excesul de importanţă pe care şi-o atribuia biserica şi apologeţii săi în ce priveşte rolul religiei în istoria poporului romîn, Bariţ scrie adevărate pagini de antologie, pe care praful istoriei nu s-a depus nici astăzi şi al căror caracter de replică se cere încă subliniat: „Mai înainte de toate *nu* este adevărat că naţionalitatea — şi cu ea, firește, limba romînească — ar fi fost susţinută şi salvată *în curs de una mie* şapte sute de ani exclusiv numai cu ajutorul confesiunii şi al ritului religios, ci, din toată aceea aserţiune aruncată în lume ca şi una dogmă sîntă, este numai atît adevărat că în unele timpuri grele a venit şi confesiunea în ajutorul naţiunii. De altă parte însă, în istoria noastră se află consemnate şi păstrate cîteva epoce fatale în care naţiunea romînească, în parte sau uneori şi întreagă, împreună cu limba şi cu statul romînesc întreg, era pe aici să dispară de pre faţa pămîntului, fără ca confesiunea, cu întreaga biserică, cu întregul cler, să fi fost în stare de a-i întinde măcar atît ajutor cît poate da cineva cu întinderea degetului mic la un om ce se află în pericol de a se îneca. Tot aşa este de adevărat că oricînd naţiunea daco-romînească, ca individualitate şi ca factor politic, a devenit în poziţiunea de a fi susţinută exclusiv numai prin confesiune şi prin biserică, atunci ea numai cît a vegetat ca plantele, iar viaţă organică naţională şi viaţă de stat nu a fost în stare să dezvolte" (p. 226).

Opera lui George Bariţ, ţîşnită din adîncul frămîntărilor epocii sale, deschide multiple piste de analiză menite să îmbogăţească cunoaşterea patrimoniului culturii progresiste a poporului nostru.

Un merit al studiului introductiv îl constituie, după părerea noastră, tocmai faptul de a fi reuşit să schiţeze trăsăturile de *ansamblu* ale operei şi personalităţii lui George Bariţ, sugerînd totodată cititorilor şi complexitatea problemelor implicate în această cercetare.

Considerăm însă că un sprijin substanţial în aprofundarea pe mai departe a operei social-politice a lui Bariţ ar fi constituit publicarea în cuprinsul volumului şi a *bibliografiei complete* a scrierilor sale, elaborată, după cum menţionează autorii, de George Em. Marica. Lipsa acestei bibliografii, însoţită de publicarea fragmentară a majorităţii covîrşitoare a scrierilor cuprinse în antologie, împiedică în mare măsură folosirea volumului ca instrument de lucru în studierea mai departe a gîndirii lui Bariţ.

Contribuind la cunoaşterea vieţii şi activităţii uneia dintre figurile proeminente din trecutul culturii noastre înaintate, volumul, în întregul lui, acoperă un gol resimţit în literatura noastră de specialitate, fără a rezolva însă problema unei ediţii ştiinţifice a operei lui George Bariţ.

Octavian Cheţan

[1] Vezi Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 216.
[2] Orientarea cea mai conservatoare şi mai reacţionară a bisericii catolice.

O lucrare de analiză a individualismului burghez [1]

Ce este individualismul în general şi individualismul burghez în special? În ce condiţii a apărut individualismul, care este dezvoltarea istorică a individualismului burghez şi cum s-a reflectat el în gîndirea socială?

Aceste probleme constituie obiectul lucrării filozofului ceh Karel Mácha *Asupra criticii individualismului burghez.*

Individualismul, se arată în capitolul introductiv al lucrării, este o contradicţie socială specifică, contradicţie între indivizi (şi nu între clase sau grupuri). În forma sa istorică, individualismul, ca fenomen social, este legat de existenţa claselor. În sens propriu însă, individualismul este o categorie istorică caracteristică pentru formaţiunea social-economică capitalistă. Purtători şi promotori ai individualismului sînt clasele exploatatoare şi, îndeosebi, clasa burgheză.

Individualismul burghez şi-a găsit, după cum se ştie, reflectarea ideologică în concepţia individualistă despre raportul dintre personalitate şi societate. Pe baza indicaţiilor clasicilor marxismului şi a unor date concrete, K. Mácha arată că această concepţie este o expresie a dezumanizării personalităţii umane în condiţiile orînduirii capitaliste, o reflectare denaturată a relaţiilor sociale capitaliste, a antagonismului care caracterizează aceste relaţii.

Autorul evidenţiază în continuare, pe baza unei bogate documentări, principalele etape ale dezvoltării istorice a concepţiei individualiste despre raportul dintre personalitate şi societate, felul cum s-a manifestat această concepţie în teoriile despre „contractul social" (Hobbes, Grotius, Althusius, Spinoza, Rousseau etc.), despre „libertate" şi „egalitate", în economia politică burgheză (îndeosebi la clasicii economiei politice burgheze) şi în ideologia religioasă (protestantism).

Apariţia acestor concepţii despre raportul dintre individ şi societate este legată, după părerea filozofului ceh, de răspîndirea relaţiilor băneşti în toate domeniile vieţii sociale, de extinderea şi dezvoltarea pe care le-a cunoscut comerţul în societatea capitalistă.

Autorul distinge două perioade principale în dezvoltarea istorică a individualismului burghez ca concepţie despre raportul dintre om şi societate. Prima perioadă începe o dată cu apariţia burgheziei ca clasă socială şi durează pînă la venirea burgheziei la putere. Concepţiile individualiste despre personalitate reprezentau în această perioadă o expresie ideologică a trecerii de la feudalism la capitalism şi de aceea au jucat un rol în general pozitiv. A doua perioadă începe după instaurarea orînduirii capitaliste şi continuă pînă astăzi. În această perioadă, ca urmare a ascuţirii contradicţiilor societăţii capitaliste, a neputinţei burgheziei de a rezolva aceste contradicţii, concepţiile individualiste (ca de exemplu cea a lui John Stuart Mill) au un caracter făţiş apologetic.

În aceeaşi perioadă, îndeosebi după trecerea capitalismului în stadiul său monopolist, în ideologia burgheză au apărut (ca urmare a falimentului concepţiilor individualiste despre personalitate) unele „noi" concepţii despre raportul dintre individ şi societate, concepţii care, după cum arată autorul, sînt aparent opuse celor individualiste, dar în realitate nu fac decît să mascheze tendinţele egoiste, antisociale ale burgheziei imperialiste. Este vorba despre concepţiile fasciste şi în mod special despre concepţia universalistă a lui O. Spann, concepţie cu caracter profascist.

Partea a doua a lucrării este consacrată expunerii concepţiei marxist-leniniste asupra raportului dintre individ şi societate.

Concepţia materialistă a istoriei, observă autorul, consideră problema raportului dintre personalitate şi societate ca o problemă a

[1] Karel Mácha, *Ke kritice buržoašního individualismu*, Nakladatelstvi Ceskoslovenské Akademie věd, Praga, 1960.

activităţii practice a oamenilor. Libertatea personalităţii este determinată de libertatea acelei clase sociale din care face parte personalitatea dată. Raportul este aici reciproc, dat fiind că nu există libertatea unei clase fără libertatea indivizilor din care este alcătuită şi invers.

Libertatea personalităţii (în sensul marxist al acestui termen), subliniază autorul, înseamnă mult mai mult decît „independenţa" individului propovăduită de teoreticieni ai individualismului burghez. Comunismul cere şi asigură o asemenea libertate pentru om, care elimină posibilitatea intrării omului în conflict cu societatea. Comunismul nu priveşte personalitatea ruptă de societate, ci unitatea dialectică a individului şi colectivului, a omului şi societăţii. Scopul comunismului, un scop real şi deja în curs de realizare în ţările socialiste, este o nouă relaţie între societate şi individ, o societate alcătuită din indivizi pentru care societatea întruchipează propria lor realizare şi se integrează pe această cale în societatea lor ca personalităţi multilateral dezvoltate şi în continuă dezvoltare multilaterală.

Există manifestări de individualism burghez în ţările care construiesc socialismul? Autorul răspunde la această întrebare în mod afirmativ, arătînd totodată că aceste rămăşiţe ale trecutului vor dispărea în comunism în măsura în care se va afirma mereu mai profund şi multilateral noua atitudine socialistă faţă de muncă şi faţă de proprietatea obştească.

Un deosebit interes teoretic şi practic ar fi prezentat aici evidenţierea, pe baza unor fapte concrete, a luptei împotriva manifestărilor de individualism burghez în perioada construirii socialismului, precum şi elaborarea unor concluzii corespunzătoare, apte să contribuie la înlăturarea acestui fenomen negativ din viaţa societăţii socialiste.

Lucrarea filozofului ceh aduce o contribuţie interesantă la elucidarea conceptului de *individualism* ca o categorie istorică a cărei geneză şi dezvoltare aparţine orînduirilor bazate pe exploatare şi căreia victoria socialismului şi comunismuiui îi lichidează baza obiectivă şi-i îngustează treptat cîmpul de acţiune.

T. Papadopol

DESPRE LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI „DIALECTICA MARXISTĂ ȘI ȘTIINȚELE PARTICULARE"

În aprilie 1963 s-au desfășurat, în Aula Academiei R.P.R., lucrările simpozionului *Dialectica marxistă și științele particulare.* După cum a arătat în cuvîntul său de deschidere președintele Academiei R.P.R., acad. I. Murgulescu, scopul simpozionului a fost abordarea aspectelor metodologice ale diferitelor științe particulare în lumina materialismului dialectic. Materialismul dialectic, ca metodologie generală a științelor speciale, se îmbină organic cu metodologiile particulare, constituind o unitate dialectică deosebit de rodnică.

Cercetătorii contemporani — a subliniat acad. I. Murgulescu — sînt confruntați mereu cu problemele filozofice pe care le ridică știința modernă, sînt permanent puși în fața sarcinii de a trece de la cercetarea de specialitate la generalizări filozofice.

În aceste condiții, pentru a nu rătăci drumul, oamenii de știință trebuie să se înarmeze cu o perspectivă filozofică consecvent științifică, cu legile filozofiei marxist-leniniste, care s-au dovedit a fi reflectarea fidelă a celor mai generale legi ale întregii realități materiale. Pentru îndeplinirea acestor cerințe, conlucrarea dintre cercetătorii din domeniul științelor particulare și cei din domeniul științelor filozofice este nu numai utilă, ci și necesară.

În cadrul simpozionului au fost prezentate 12 comunicări, în care au fost dezbătute probleme metodologice ale diferitelor discipline științifice.

Acad. C. I. Gulian a prezentat prima temă a simpozionului intitulată *Vladimir Ilici Lenin și critica idealismului în metodologie.* În cadrul comunicării, autorul a dezbătut unele probleme ale metodei, tratate de V. I. Lenin în *Caiete filozofice* și *Materialism și empiriocriticism.* Analiza profundă pe care o face Lenin în aceste opere geniale constituie pilde strălucite de aplicare a dialecticii materialiste, constituie totodată verificarea în practică a teoriei marxiste a dialecticii, a noilor laturi și trăsături ale dialecticii, descoperite de Lenin.

Acad. C. I. Gulian a subliniat că problema metodei are sens numai în concepția materialist-dialectică, în care, cum arată Lenin, „există în mod *real*, obiectiv, *trei* termeni: 1) natura; 2) cunoașterea omului... și 3) forme de reflectare a naturii în cunoașterea omului..." [1].

Subliniind acest aspect fundamental al metodei în concepția marxist-leninistă, acad. C. I. Gulian a precizat că originea materială a gîndirii nu trebuie absolutizată într-atît încît să ne închipuim că ea ne scutește de *efortul metodic* al reflectării. Dacă ar fi așa, arată autorul, n-am greși niciodată, n-am

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., 1956, p. 151.

cunoaște eroare, n-ar exista deosebirea dintre adevăr și fals, n-ar mai avea rost, în fond, întreaga teorie a cunoașterii.

Un loc important din comunicare a fost rezervat criticii concepțiilor machiste, pozitiviste privind metoda și, în primul rînd, caracterul convențional și idealist-subiectivist al acestora.

Caracterul partinic al filozofiei, opoziția ireconciliabilă dintre materialism și idealism subliniate puternic de Lenin — a arătat autorul — se manifestă și în problema metodei. Lenin a demonstrat netemeinicia unei concepții despre o metodologie situată deasupra materialismului și idealismului. Orice concepție despre metoda de gîndire, ca și orice explicare a unei metode, implică o concepție materialistă sau idealistă despre metodă.

În comunicarea sa, acad. Ath. Joja a dezbătut o problemă de mare însemnătate și actualitate, și anume *problema analizei și sintezei în complexul dialecticii materialiste*, subliniind faptul că analiza și sinteza sînt în lucruri și de aceea sînt *în gîndire*, sînt operații fundamentale ale științei.

Analiza este o forță prodigioasă a gîndirii, capabilă să dezvăluie elementele principale ale unui fenomen, transformîndu-l dintr-un necunoscut în cunoscut, dintr-un lucru în sine într-un lucru pentru noi, pe care îl putem utiliza în practică și în știință. Subliniind eficiența și activitatea de pionier a analizei, acad. Ath. Joja a subliniat că analiza științifică nu se exercită numai în vederea cunoașterii elementelor, ci și în vederea înțelegerii *conexiunii* lor sistematice, evoluînd astfel spre sinteză. Cu alte cuvinte, unitatea dialectică a analizei și sintezei intervine de la început, în orice analiză științifică, deoarece aceasta este orientată spre *stabilirea structurii, esenței, legii*.

Analiza — a arătat acad. Ath. Joja — are ca finalitate sinteza. Sinteza are ca mijloc de realizare analiza. Pe de o parte, fără analiză, sinteza duce cu ușurință la ruperea de realitate, de viață, la generalizări pripite și uneori de-a dreptul fantastice; pe de altă parte, analiza fără sinteză e afectată de o gravă miopie și lipsită de orizont.

Critica psihologismului sociologic în lumina dialecticii materialiste este tema comunicării prezentată de acad. M. Ralea. În cadrul comunicării, autorul a supus unei critici fundamentate curentul psihologist al sociologiei burgheze contemporane, care încearcă să explice viața socială prin factori psihici și să pună la baza sociologiei fie psihologia individuală, fie psihologia socială. Psihologismul sociologic ocupă — după cum arată acad. M. Ralea — poziția cea mai subiectivistă printre diferitele curente sociologice burgheze, încercînd să înlocuiască relațiile sociale obiective prin trăirile individuale sau colective, prin fenomene psihologice, de conștiință, care nu fac decît să reflecte în chip subiectiv, printr-un proces dialectic foarte complex, existența obiectivă. Se recurge astfel la instrumente furnizate de o știință particulară, ca psihologia, concepută idealist și nedialectic, pentru a întări idealismul în sociologie și filozofie. Psihologismul sociologic are și aspecte practice foarte precise care vizează neutralizarea luptei de clasă, modificarea atitudinii pozitive a maselor muncitoare față de uriașele transformări de pe arena istoriei mondiale care întăresc tot mai mult pozițiile și prestigiul lagărului socialist.

Aplicarea psihologismului în sociologie — a subliniat acad. M. Ralea — împinge în chip inevitabil această disciplină către idealism și subiectivism, ceea ce este incompatibil cu adevărata știință. Sociologia nu se poate dezvolta ca știință reală decît eliminînd din domeniul ei orice încercare de psihologism. Singura sociologie autentică este sociologia marxistă, adică materialismul istoric.

Comunicarea prezentată de acad. V. Malinschi, intitulată *Dialectica materialistă și economia politică*, a fost consacrată unor aspecte filozofice ale economiei politice.

Raportul față de dialectică determină astăzi ca și în trecut — a arătat autorul — caracterul științific sau neștiințific al cercetărilor în domeniul economiei politice. În eficiența și caracterul științific al metodei

sale dialectice rezidă unul din izvoarele nesecate ale forței economiei politice marxiste, nu numai analitice și generalizatoare, ci și transformatoare.

Acad. V. Malinschi a subliniat că experiența țării noastre, care sub conducerea P.M.R. a pășit pe drumul construirii socialismului și se găsește azi în etapa desăvîrșirii construcției socialiste, reprezintă un exemplu neîntrecut de aplicare creatoare a dialecticii în dezvoltarea economiei politice marxiste. Modul cum s-au înfăptuit marile realizări în domeniul industrializării, al transformării socialiste a agriculturii, al formării noilor relații de producție, asigurarea permanentă a cointeresării materiale și a ridicării continue a nivelului de trai al oamenilor muncii, perfecționarea metodelor de conducere planificată a economiei naționale, larga mobilizare a maselor populare în îndeplinirea sarcinilor construcției socialiste constituie un exemplu strălucit de fundamentare științifică a dezvoltării continue, ascendente, a economiei naționale prin folosirea optimă a resurselor naturale și a potențialului uman al țării noastre. Partidul nostru a dat numeroase exemple de aplicare creatoare a dialecticii la cele mai complexe probleme ale vieții economice interne și internaționale, cum sînt: îmbinarea dialectică a dezvoltării complexe industriale cu dezvoltarea multilaterală a agriculturii, a avîntului nostru economic cu adîncirea relațiilor de colaborare cu țările socialiste; îmbinarea intereselor naționale cu cele internaționale pe baza respectării suveranității fiecărui stat etc.

În comunicarea intitulată *Dialectica materialistă în cercetarea valorii estetice*, prof. Marcel Breazu și Mircea Popescu au dezbătut unele probleme metodologice ale esteticii marxiste. Elaborarea unei metode riguroase de cercetare a valorii estetice, arată autorii, presupune conturarea unei concepții științifice cu privire la artă. Concepția marxist-leninistă asupra artei, înțeleasă ca formă a conștiinței sociale, determinată în ultimă analiză de condițiile vieții materiale și îndeosebi de baza economică a societății, conturează și metoda științifică de cercetare în domeniile esteticului.

Metoda de cercetare marxist-leninistă în problemele valorii estetice — au subliniat autorii — nu se poate sprijini decît pe metodologia generală a științelor sociale — materialismul istoric. De aceea, plecînd de la principiile teoretice fundamentale ale concepției materialiste a istoriei, cercetătorul în estetică, în teoria diferitelor ramuri de artă, în istoria artelor, va trebui să mînuiască cu iscusință metoda dialectică, analizînd modalitatea specifică de acțiune a legilor dialecticii în domeniul esteticului.

Acad. D. Dumitrescu a prezentat comunicarea intitulată *Despre valoarea metodologică a matematicii în lumina materialismului dialectic*. Dintre aspectele acestei comunicări, scoatem în evidență mai ales problema raportului între matematică, pe de o parte, și tehnica și știința pe de altă parte. Acad. D. Dumitrescu desprinde trei momente principale ale acestui raport, și anume: 1) Realizările importante ale tehnicii științifice se efectuează fără un dezvoltat instrument matematic; 2) Dezvoltarea tehnicii și a științei și cercetarea matematicii evoluează paralel, în interdependență; 3) Cercetarea matematică interpretează și pregătește abstracțiunile necesare dezvoltării ulterioare a tehnicii și științei.

Deosebit de actuală pentru cercetarea științifică contemporană este analiza celui de-al treilea aspect. La întrebarea cum se explică faptul că formulele matematice adesea anticipează asupra descoperirii unor fenomene în diferite științe, autorul răspunde că matematica este o disciplină cu o logică internă extrem de dezvoltată. Datele diferitelor științe, ale fizicii mai ales, ridică în fața matematicianului anumite probleme, îi permit elaborarea unor abstracții. Odată elaborate aceste abstracții noi, matematicienii le analizează, dezvăluindu-ne o bogăție de relații necunoscute pînă atunci și anticipînd într-o oarecare măsură dezvoltarea unor discipline științifice, cum este fizica.

Cercetînd un anumit fenomen, fizicianul la rîndul său încearcă să-i găsească legea cantitativă. Pentru aceasta el are la îndemînă tezaurul de noțiuni și legi elaborate deja de matematică. El știe ce fenomene au stat la baza elaborării fiecăreia din aceste abstracții (în mod direct sau indirect), știe care sînt legitățile lor și le compară cu datele experimentale privind fenomenul studiat. În funcție de fenomen și de abstracțiile matematice, corectînd formula matematică, modelînd-o după fenomenul fizic, el ajunge să descopere legea matematică a fenomenului fizic.

De unele probleme filozofice ale matematicii s-a ocupat și acad. Miron Nicolescu în comunicarea sa intitulată *Caracterul reflectoriu al matematicii*. Subliniind caracterul extrem de abstract al matematicii, autorul a arătat că acest lucru nu desființează legătura dintre matematică și realitatea obiectivă. Termenul inițial al oricărui lanț de abstracții în matematici — a precizat acad. M. Nicolescu — este împlîntat întotdeauna în lumea reală.

Vorbind despre particularitățile abstracțiilor matematice, acad. M. Nicolescu a arătat că ele constau în faptul că aceste abstracții reflectă numai latura cantitativă a lumii reale, că ele operează asupra unor abstracții deja constituite și că acest proces de abstractizare nu se încheie niciodată. Numai faptul că abstracțiunea matematică constituie o reproducere a unui aspect restrîns dar universal al realității — a aspectului cantitativ — îi dă posibilitatea să meargă mai departe decît merge abstracțiunea în științele naturii.

Subliniind legătura strînsă între matematică și alte discipline științifice, faptul că aparatura matematică este folosită tot mai mult ca un instrument metodologic în cadrul altor științe, acad. Miron Nicolescu a arătat că matematica nu se reduce și nici nu trebuie să se reducă la simplul rol al unui birou de comenzi pentru celelalte științe. Infuzată permanent cu seva proaspătă și înnoitoare a dezvoltării practicii sociale și a progresului științelor naturii, matematica își lărgește necontenit domeniul relațiilor cantitative studiate, parcurge noi trepte în procesul de abstractizare a noțiunilor și creează teorii care vor putea fi folosite cu și mai mult succes de științele naturii.

Comunicarea *Metodele științelor fizice și materialismul dialectic*, prezentată de prof. V. Novacu, a relevat unele aspecte ale metodei experimentale în fizică. Imensa eficacitate dobîndită de această metodă, a arătat autorul, se datorește faptului că dezvoltarea mijloacelor de investigație a avut loc paralel cu o dezvoltare uriașă a teoriei fizice și cu perfecționarea metodelor teoretice. Pentru dezvoltarea științelor fizice sînt specifice metoda ipotezelor și metoda principiilor. Ipoteza este metoda obișnuită în procesul cunoașterii, ea constă în depășirea acumulării de fapte obținute pe baza analizei fenomenelor, prin supoziții despre esența lor lăuntrică, urmărind o interpretare teoretică. Dar ipotezele sînt clădite pe presupuneri probabile cu privire la forme inobservabile în mod direct ale conexiunii fenomenelor care urmează să fie verificate de experiența nemijlocită.

Principiile sînt fapte experimentale generalizate, această generalizare conținînd însă în esență un element ipotetic. Partea analitică a principiilor o constituie metoda inductivă bazată pe generalizarea faptelor, dar sarcina principală a metodei principiilor constă în a obține pe cale deductivă, sintetică, corolare care trebuie să fie supuse confirmării experimentale. Principiile pot fi generalizate, modificate sau completate, dar nu pot să se năruie cu desăvîrșire, întrucît, spre deosebire de ipoteze, sînt expresia unor experiențe nemijlocite. Astfel, principiile termodinamicii au fost completate și generalizate de mecanica statistică, iar electrodinamica, de teoria electronilor a lui Lorentz, edificiul lor teoretic rămînînd aproape neatins. Succesiunea principiilor teoretice — a subliniat prof. V. Novacu — este deci una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale dezvoltării cunoașterii în științele fizice.

În comunicarea sa autorul s-a ocupat de asemenea de aplicarea metodelor mate-

matice în fizică, un aspect foarte caracteristic al dezvoltării științei fizice contemporane. Subliniind marea importanță a acestor metode, precum și a metodei deductive în general pentru progresul fizicii, prof. V. Novacu a arătat că ar fi incorect ca de aici să se tragă concluzia că în fizica contemporană teoriile au devenit atotcuprinzătoare și metoda deductivă bazată pe formalismul matematic al fizicii teoretice a cîștigat o primordialitate față de metodele experimentale. Fără îndoială am avea o imagine greșită despre fizica contemporană. Ea se caracterizează de fapt printr-o avalanșă de descoperiri experimentale din cele mai importante în cele mai diverse domenii.

Raportul dintre chimie și fizică reprezintă tema principală a comunicării acad. C. D. Nenițescu, intitulată *Materialismul dialectic și metodologia în chimie.* Analizînd unele aspecte ale dezvoltării chimiei ca știință, autorul ajunge la concluzia că metodele fizice de cercetare capătă o pondere tot mai mare în chimie. După părerea acad. C. D. Nenițescu, chimia nu a putut rezolva decît cu ajutorul fizicii problemele ei esențiale, teoriile fundamentale ale chimiei contemporane fiind de asemenea toate de origine și factură fizică. În legătură cu aceasta, acad. C. D. Nenițescu s-a referit la teoria electrostatică a legăturii electrovalente, teoria mecanic-cuantică a legăturii covalente și a legăturii metalice, teoria stării de tranziție a reacțiilor chimice, la teoriile învelișului de electroni și ale nucleelor atomilor. Sistemul periodic — a arătat autorul — a fost descoperit de un chimist genial pe baza unor fapte și deducții izvorînd din chimie. Toată dezvoltarea ulterioară a acestor legi fundamentale ale materiei este însă o realizare a fizicii.

Acad. Ștefan Milcu s-a ocupat în comunicarea sa de *Unele probleme endocrinologice în lumina categoriei materialist-dialectice de interdependență.* Autorul și-a întreprins analiza pornind de la teza că numai cunoscînd interrelațiile obiective atît dintre aspectele generale cît și dintre cele specifice ale unui fenomen particular, vom putea utiliza o metodologie corectă, cu toate consecințele ce decurg pentru cunoașterea și interpretarea lor.

În unele domenii ale științei, ca endocrinologia, se manifestă cu o mare evidență interdependența fenomenelor. Fără existența unei interrelații interglandulare și interhormonale, funcționarea sistemului endocrin ar fi haotică. Acad. Șt. Milcu a precizat că fiecare glandă endocrină are în sistemul endocrin mai mult decît rolul unei părți componente, întrucît separată de sistem își pierde calitatea funcțională și structura pe care a avut-o. Caracterul de sistem al interrelației endocrine este demonstrat printre altele și de faptul că apariția unor modificări structurale sau funcționale într-o glandă, sau eliminarea ei, produce modificări funcționale ale întregului sistem. Dacă la aceasta se adaugă legătura existentă între sistemul endocrin și sistemul nervos, precum și legătura acestor două sisteme cu celelalte organe, obținem o imagine concludentă a importanței pe care categoria filozofică de interdependență o are în cercetarea medicală modernă.

Comunicarea prezentată de acad. A. Kreindler, *Aspecte dialectice ale interconexiunilor în creierul omenesc,* a subliniat importanța uriașă a metodologiei materialist-dialectice în cercetarea modului de funcționare a creierului. Descoperirile din ultimii ani — a arătat autorul — au dovedit că funcționarea creierului este legată de o interconexiune continuă dar variabilă între diferitele lui structuri morfofuncționale. Acad. A. Kreindler a dezbătut de asemenea problema interacțiunii dintre formația reticulată și scoarța cerebrală, a acelei interconexiuni care stă la baza informării continue a efectorului despre ceea ce a efectuat etc. Acesta este un aspect al conexiunii inverse care are o mare însemnătate pentru funcționarea sistemului nervos.

Autorul a acordat o mare atenție problemei raportului dialectic dintre obiect și subiect în procesul reflectării și, în legătură cu aceasta, interconexiunii dintre procesul muncii și vorbire. Vorbirea — a arătat acad. A. Kreindler — a luat naștere din interconexiunea care s-a stabilit în mod necesar în

cursul dezvoltării procesului muncii, între om și semenii săi. Vorbirea s-a născut din nevoile sociale, din interacțiunea și interconexiunea dintre indivizi.

Abordînd problema interrelației dintre gîndire și vorbire, autorul a precizat că gîndirea se dezvoltă o dată cu dezvoltarea vorbirii și paralel cu ea. Aceste două procese se influențează continuu reciproc nu numai în cursul procesului de dezvoltare în ontogeneză, dar și în cursul procesului normal de formulare verbală a gîndirii la om.

Acad. A. Săvulescu a analizat în comunicarea sa *Raportul dialectic dintre metoda biologică și dialectica materialistă*, sau legătura dintre metodele biologice propriu-zise de cercetare și metodele fizico-chimice folosite în biologie. Subliniind importanța tot mai mare a metodelor fizico-chimice în cercetarea biologică, autoarea a subliniat în același timp rolul primordial jucat de metoda biologică propriu-zisă. Fiind o formă superioară de mișcare a materiei, viața nu poate fi redusă la procese fizico-chimice și deci cercetarea acestui fenomen nu poate fi făcută numai cu ajutorul metodelor fizico-chimice.

De asemenea, în cadrul biologiei, metodele fizico-chimice nu sînt identice cu metodele fizico-chimice folosite în cercetarea materiei lipsite de viață. Or, caracterul fizico-chimic al interacțiunilor fenomenelor din organismul viu prezintă deosebiri calitative față de interacțiunile din mediul lipsit de viață. Elementul viu — a arătat acad. A. Săvulescu — nu este rezultatul unor factori nefizici, ci ia naștere din desfășurarea simultană și coordonată a unor fenomene în interdependență. Din împletirea și dezvoltarea unui număr de factori aflați în interacțiune, ia naștere specificul vieții, care reprezintă *altceva* și *mai mult* decît suma aritmetică a factorilor.

Este știut că foarte multe descoperiri în biologie s-au făcut prin metode biologice, care numai ulterior au permis pătrunderea în mecanismul intim al fenomenelor prin metode și interpretări fizico-chimice, care astăzi sînt indispensabile în cercetarea biologică.

Prin îmbinarea metodelor biologice, chimice și fizice în studiul proceselor vitale — a subliniat acad. A. Săvulescu — trebuie să se țină seamă de corelația dintre formele superioare și cele inferioare ale mișcării materiei pentru a nu se omite specificul acelei forme de mișcare care este proprie organismelor vii.

La discuțiile care au avut loc în urma prezentării comunicărilor au luat parte 36 de oameni de știință care au dezbătut probleme filozofice importante și interesante ale cercetării în cadrul diferitelor discipline științifice.

După cum a arătat în cuvîntul său de încheiere președintele Academiei R.P.R., acad. I. Murgulescu, simpozionul *Dialectica materialistă și științele particulare* a constituit o manifestare deosebit de rodnică, dovedind încă o dată orientarea materialist-dialectică a oamenilor de știință din țara noastră.

Sub îndrumarea continuă a partidului, cercetătorii din diferite domenii ale științei au devenit conștienți că numai folosind în mod judicios, cu toată rigoarea și în același timp aplicînd nuanțat metodologia materialist-dialectică, pot ajunge la succese durabile în cercetarea științifică.

Din dezbaterile în cadrul simpozionului a reieșit necesitatea unor colaborări mai sistematice și eficiente între reprezentanții științelor particulare și filozofi. Practica vieții noastre științifice dovedește că această colaborare constituie una din condițiile fundamentale ale progresului cunoașterii științifice.

Tomin Uroș

NOTE DE LECTURĂ

Despre definirea obiectului eticii

În ultima vreme, o dată cu intensificarea preocupărilor practice pe tărîmul educației maselor în spiritul moralei comuniste și a cercetărilor teoretice privind elaborarea categoriilor și normelor eticii, în rîndurile eticienilor marxiști s-a dezvoltat o discuție privitoare la definirea mai riguroasă a însuși obiectului eticii ca disciplină filozofică. În cadrul acestei dezbateri se înscrie și articolul *Cu privire la definirea obiectului eticii marxist-leniniste* de A. L. Haikin, apărut în culegerea „Problemele eticii marxist-leniniste", editată în cadrul seriei de „Anale" (nr. 20) ale Institutului pedagogic din Tambov — U.R.S.S.

Autorul pornește de la premisa că, în cursul elaborării diferitelor doctrine etice de-a lungul secolelor, însuși obiectul eticii ca disciplină a evoluat, s-a schimbat, s-a îmbogățit.

De aici rezultă o cerință directă privind formularea însăși a definiției obiectului, astfel încît ea să nu fie nici prea restrictivă și nici prea largă. Deficiența comună atît a definițiilor excesiv de „largi", cît și a celor nejustificat de „înguste", consideră autorul, constă în faptul că ele ignorează însăși istoria doctrinelor etice, istorie în cursul căreia s-au constituit și s-au precizat conținutul și tematica ei (p. 6).

În acest sens, autorul obiectează împotriva definiției date eticii în „Marea Enciclopedie sovietică" pe considerentul că această definire a eticii *în general* pornește de la conținutul problematic al teoriei eticii marxist-leniniste. Or, etica marxistă a îmbogățit considerabil problematica acestei discipline, a modificat însuși obiectul ei, introducînd spre studiu în acest obiect probleme și laturi noi, pe care doctrinele etice premarxiste nu le-au avut în vedere. Prin urmare, o definire a eticii care pornește de la conținutul eticii marxist-leniniste este în mod forțat mai largă și mai cuprinzătoare decît problematica teoriilor etice premarxiste. Se ajunge astfel la o caracterizare a eticii care nu concordă cu întreaga istorie a dezvoltării doctrinelor etice și care include note definitorii ce nu sînt proprii majorității teoriilor etice nemarxiste. Or, spune autorul, caracterizarea eticii trebuie să fie suficient de largă atît pentru a cuprinde teoria morală marxistă, cît și pentru a nu pune oarecum în afara eticii doctrinele premarxiste și contemporane nemarxiste; simultan, ea trebuie să fie suficient de *precisă* pentru ca, utilizînd-o, etica să poată fi distinsă de orice altă știință filozofică.

Din acest punct de vedere, rezultă că trăsăturile cele mai generale comune diferitelor teorii etice, în ciuda profundelor deosebiri dintre ele, constă în aceea că : *a*) ele au urmărit să fundamenteze teoretic noțiunile etice, să dea o anumită rezolvare problemei libertății morale și, în funcție de această rezolvare, să definească categoriile de datorie, responsabilitate morală etc. ; *b*) ele au căutat să apere

un anumit sistem de norme de comportare referitoare la relațiile individului față de societate, stat, familie etc. Ținînd seama de aceste considerente, autorul socotește că etica trebuie caracterizată ca „învățătura care fundamentează teoretic categoriile moralei și care are drept scop să apere un sistem determinat de principii și norme morale" (p. 7).

În aceeași ordine de idei a polemicii împotriva definițiilor prea înguste sau prea largi, autorul obiectează împotriva includerii în *știința* etică a problemelor privind normele etichetei, întrucît etica se ocupă de *legile vieții morale*; totodată el obiectează împotriva reducerii eticii la o teorie care fundamentează numai *aprecierea* morală a acțiunilor oamenilor, adică la o simplă teorie a valorilor morale, deoarece astfel se ajunge — — din altă direcție — tot la omiterea cercetării *legităților* progresului moral, a rezolvării problemei raportului dintre necesitate și libertate morală.

În problematica eticii ca știință, marxism-leninismul a produs o profundă revoluție atît prin elaborarea, pentru prima oară, a unei concepții generale materialiste și dialectice despre fenomenele sociale, inclusiv cele spirituale, cît și prin abordarea unor probleme etice noi, fundamentale pentru înțelegerea fenomenului moral. În acest sens autorul obiectează împotriva unor caracterizări — — printre care cea dată de A. F. Șișkin în lucrarea *Din istoria doctrinelor etice* — care îngustează revoluția săvîrșită de marxism în etică la un plan strict teoretic, prezentînd-o ca înlocuire a unor sisteme etice neștiințifice cu unul științific. În fond, subliniază A. L. Haikin, este vorba de mult mai mult, și anume de dezvăluirea *esenței* moralei, de descoperirea *legităților* progresului moral, de *includerea practicii* în teoria moralei ca bază a moralei și ca criteriu al ei. Îndeosebi recunoașterea rolului practicii ca bază a dezvoltării morale, subliniază autorul, a deschis un cîmp larg cercetării științifice în etică și imprimă o forță activă transformatoare teoriei etice marxiste.

Tocmai datorită acestei cotituri în abordarea problemelor eticii au putut fi rezolvate consecvent științific o serie de probleme care secole de-a rîndul au fost controversate în diferite doctrine morale: problema raportului dintre voința individului și lumea înconjurătoare, relația sentiment—rațiune în activitatea volițională a individului, relația morală personalitate—societate ș.a. Incapacitatea elucidării acestor probleme a făcut ca diferitele doctrine etice premarxiste să nu poată rezolva satisfăcător problema condițiilor libertății interioare a omului, problemă soluționată abia de pe pozițiile eticii marxiste.

Alături de aceasta, arată autorul, un element esențial al revoluției produse de marxism-leninism în etică este faptul că a fost fundamentată pentru prima oară în mod științific o teorie morală care exprimă *interesele majorității covîrșitoare* a omenirii, interesele celor ce muncesc, preluînd totodată ceea ce era înaintat în tradițiile morale ale oamenilor muncii.

Continuînd și preluînd tradițiile moralei progresiste, morala comunistă se deosebește *calitativ* de ideile morale după care s-au condus clasele asuprite ale formațiunilor sociale presocialiste. Deosebirea fundamentală în această privință constă în faptul că ea se bazează pe *înțelegerea științifică* a istoriei și societății și constituie generalizarea teoretică a *practicii morale* a maselor populare care luptă pentru transformarea revoluționară socialistă a societății. Dată fiind legătura organică existentă între morala comunistă și tradițiile morale progresiste anterioare, ar fi însă nejustificat, consideră pe bună dreptate autorul, să se includă în obiectul eticii marxiste exclusiv cercetarea principiilor moralei comuniste; chiar aceste principii trebuie privite în procesul constituirii și devenirii lor istorice. Totodată autorul face și observația întemeiată că istoria marxistă a eticii nu se poate limita numai la cercetarea succesiunii sistemelor etice, ci sarcina ei principală constă în studierea evoluției conștiinței morale a maselor populare.

Pe baza considerentelor expuse, autorul propune următoarea definiție a obiectului eticii marxist-leniniste: „Etica marxist-leninistă este știința care studiază legitățile nașterii și schimbărilor moralității, apariția și dezvoltarea moralei comuniste, care fundamentează, pe baza generalizării teoretice a practicii maselor populare, principiile și categoriile eticii după care se conduc constructorii noii societăți, precum și metodele formării convingerilor comuniste și căile învingerii rămășițelor capitalismului" (p. 22—23).

Alături de studiul la care ne-am referit mai sus, volumul amintit mai cuprinde următoarele studii: *Categoriile eticii marxist-leniniste*, de S. S. Utkin; *Rolul opiniei publice în formarea moralei comuniste*, de P. I. Bokariov, *Dezvoltarea stimulilor morali în munca de folos obștesc*, de P. E. Minaev; *Obiectiv și subiectiv în educație*, de G. I. Borisov; *Munca — mijloc de educație morală a elevilor în școala internat*, de M. I. Smirnov; *Teoriile etice ale reprezentanților filozofiei clasice germane*, de A. L. Haikin; *Influența moralei comuniste asupra altor forme ale conștiinței sociale*, de N. M. Muhortov.

M.C.

Despre statul de democrație națională

Epoca trecerii societății de la capitalism la socialism este însoțită în mod legic de un fenomen internațional de o deosebită însemnătate: prăbușirea sistemului colonial al imperialismului, pe ruinele căruia apar tinerele state suverane. În fața acestor state se pune în mod firesc problema: pe ce cale vor păși în dezvoltarea lor viitoare? În articolul *Despre căile de dezvoltare necapitalistă a țărilor care s-au eliberat*[1], G. I. Mirski încearcă să dea un răspuns teoretic acestei probleme.

Articolul cuprinde o interesantă tratare filozofică a faptelor și evenimentelor care se desfășoară în fostele imperii coloniale. Subliniind faptul că în condițiile în care capitalismul nu mai este un sistem atotcuprinzător, iar socialismul a devenit factorul hotărîtor al dezvoltării sociale contemporane, autorul arată că pentru dezvoltarea tinerelor state care au înlăturat jugul colonial s-au creat și se dezvoltă continuu anumite condiții obiective și subiective care le permit să treacă la forme necapitaliste de dezvoltare, iar celor ce au pornit deja pe calea capitalistă, să nu parcurgă în mod obligatoriu toate etapele ei istorice. Desigur că alegerea căii de dezvoltare este o chestiune care privește popoarele înseși și ea va fi rezolvată în primul rînd pe baza raportului de forțe concret din fiecare țară.

Autorul consideră că premisele obiective pentru trecerea țărilor slab dezvoltate pe calea necapitalistă sînt următoarele: 1. Dezvoltarea fostelor țări coloniale și dependente nu mai poate fi determinată exclusiv de legile economice capitaliste; 2. Un factor deosebit de important al vieții internaționale este existența sistemului socialist care, prin ajutorul pe care îl acordă acestor țări, nu poate să nu exercite o influență serioasă asupra popoarelor respective, atît din punct de vedere moral, cît și material, fapt care slăbește considerabil dependența lor de imperialism; 3. Îndreptată la început numai spre eliberarea națională, mișcarea de eliberare se îndreaptă ulterior împotriva bazelor economice ale imperialismului, cît și împotriva forțelor reacționare din interior; 4. Forța politică principală care luptă pentru independența deplină (naționalizarea proprietăților străine, crearea și întărirea sectorului de stat, planificarea economiei, cooperativizarea agriculturii etc.) este clasa muncitoare; 5. Discreditarea capitalismului ca orînduire socială în ochii maselor, ele identificînd colonialismul cu imperialismul.

În schițarea premiselor obiective ale evoluției necapitaliste, autorul omite însă tocmai factorul economic intern care este, în ultimă analiză, determinant pentru direcția

[1] G. I. Mirski, *O путях некапиталистического развития освободившихся стран*, în „Философские науки", 1962, № 6.

în care se dezvoltă aceste țări. În altă ordine de idei, Mirski amintește de statornicirea industriei de stat, lărgirea comerțului de stat în detrimentul sectorului privat, dezvoltarea mișcării cooperatiste la sate; or, tocmai maturizarea unor asemenea forme economice, care nu au în toate împrejurările un conținut capitalist, preponderența lor în economia tinerilor state naționale, poate constitui o premisă obiectivă esențială pentru o dezvoltare necapitalistă.

Forma politică pe care o va îmbrăca calea necapitalistă de dezvoltare a fostelor țări coloniale și semicoloniale este statul de democrație națională, o soluție apărută în lupta practică a popoarelor, care îmbină organic două elemente fundamentale și strict complementare: lupta pentru independența națională și lupta pentru democrație.

Statul de democrație națională are sarcina de a lupta împotriva neocolonialismului, a imperialismului și a blocurilor sale militare agresive, de a respinge metodele dictatoriale și despotice de guvernare, asigurînd poporului largi drepturi și libertăți democratice. Aceste obiective ale democrației naționale sînt apropiate păturilor largi ale populației, inclusiv micii burghezii și sînt însușite de ele.

Autorul arată că democrația națională nu este un tip de stat stabilit pentru toate țările și definit după criterii rigide și statice. Diferitele forme ale democrației naționale sînt determinate de raportul forțelor de clasă format în țările respective.

Pentru perspectivele dezvoltării viitoare a țărilor de curînd eliberate, o deosebită importanță are caracterul progresiv și evolutiv al democrației naționale. În unele cazuri are loc o evoluție rapidă spre socialism (de exemplu Cuba), iar în alte cazuri, ea reprezintă o perioadă istorică destul de lungă. Dar democrația națională — arată autorul — nu constituie o etapă intermediară inevitabilă în trecerea la calea de dezvoltare necapitalistă, deoarece atunci cînd burghezia refuză categoric colaborarea cu forțele progresiste, apopiindu-se de imperialism și de reacțiunea feudală, clasa muncitoare poate trece hotărît la înlăturarea burgheziei de la putere și la formarea statului democrat-popular.

În cadrul articolului, autorul se mai ocupă și de problema claselor sociale care alcătuiesc societatea tinerelor state: burghezia (mare, mijlocie, mică), feudalii, țărănimea, clasa muncitoare. Evidențiind rolul și locul fiecăreia în cadrul revoluției naționale, G. I. Mirski arată că singura clasă socială vital interesată în realizarea tuturar sarcinilor democrației naționale este clasa muncitoare în alianță cu țărănimea, sub conducerea partidului marxist-leninist. Ea va lupta consecvent pentru a transforma democrația națională într-un stat de democrație populară.

E.F.

Despre logica formală hegeliană

În *Știința logicii* lui Hegel, problemelor propriu-zise de logică formală nu li se acordă decît un spațiu relativ restrîns. Acest fapt rezultă nemijlocit din panlogismul hegelian; logicul străbate la Hegel *toate* formele de manifestare ale Ideii Absolute, atît în stadiul „predemiurgic" — înfățișat în *Știința logicii* — cît și în „creațiile" sale propriu-zise, a căror expunere formează — în cadrul sistemului hegelian — obiectul filozofiei naturii, a dreptului, istoriei etc.

De aceea, remarcă Fr. Schmidt [1], logica *formală* a lui Hegel trebuie să fie *reconstituită prin abstracție* din sistemul parțial al științei logicii (vezi *Enciclopedia*, § 82). O asemenea „reconstrucție" a logicii formale constă, în fond — după părerea lui Fr. Schmidt — , în „debarasarea" logicii hegeliene tocmai de ceea ce este dialectic. „O asemenea reconstrucție a «simplei logici a intelectului» (adică a logicii formale — G. Ö.) din sistemul parțial al logicii speculative (adică dialectice — G.Ö.) ar trebui să lase la o parte tocmai

[1] Fr. Schmidt, *Hegels formale Logik*, în „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", 1963, nr. 4, p. 415—422.

acele momente ale acesteia care... pun în mișcare «materialul osificat» al logicii tradiționale" (p. 416). Această interpretare a raportului dintre logica dialectică și logica *formală* *înăuntrul* sistemului hegelian este o problemă interesantă. Poziția autorului nu este însă suficient de clară; el nu face distincție între cele două accepții ale logicii formale la Hegel. Marele dialectician *respinge*, pe de o parte, „logica intelectului", prin care înțelege logica tradițională, „metafizică" — — exagerare combătută de logicienii marxiști interpreți ai logicii hegeliene; pe de altă parte însă, în *logica subiectivă*, care la Hegel este singura care se ocupă în mod explicit de formele logice ca atare, găsim o analiză *dialectică* a formațiunilor logicii clasice, analiză *logic-dialectică* deci la care *nu* ajungem însă prin „reconstrucție" sau prin „abstracție"; logica subiectivă a lui Hegel, care conține analiza formelor gîndirii, este și ea **logic-dialectică**. Logica subiectivă a lui Hegel reprezintă deci o analiză *dialectică* a *logicii formale*. Dacă am face abstracție de dialectica „logicii subiective", nu am avea în fața noastră logica formală a lui Hegel, ci „o clasă vidă". Trebuia să distingem deci între „logica subiectivă", ca parte a *Științei logicii*, și „logica formală a intelectului", respinsă de Hegel. Această distincție, insistăm, nu este clară în articolul pe care-l prezentăm. Ce-i drept, la Hegel problemele logicii formale nu apar expuse în mod sistematic, dar principalele ei formațiuni — conceptul, judecata, silogismul — își găsesc importanța cuvenită în vastul sistem hegelian și în mod explicit, nu numai sub forma panlogismului.

În a doua parte a studiului se trece la critica „dialectizării" logicii formale de către Hegel. Autorul arată, pe baza unei analize nuanțate, că în interpretarea legilor generale ale gîndirii, în special a legii identității, Hegel forțează dialecticitatea acestora, depășind limitele logicului în genere. Nu subliniem decît critica pe care o face Fr. Schmidt cu privire la „dialectizarea" legii identității la Hegel, pentru că aceasta din urmă reprezintă *un* caz cu totul semnificativ în această privință.

Trecerea, uniunea identității și a deosebirii este explicată de Hegel, după cum știm, prin postularea inerenței deosebirii în identitate (identitatea fiind diferită de diferență). Fr. Schmidt arată în această privință că „Hegel confundă ceea ce este identic cu relația de identitate, respectiv ceea ce este identic cu sine sau se află în relație de identitate cu altul se confundă cu relația de identitate însăși" (p. 417). Astfel, din faptul că identitatea se *deosebește* de celelalte relații Hegel ajunge la teza după care relația de identitate ar conține deosebirea *în sinea sa*. Ce-i drept — arată în continuare autorul — relația de identitate ($A = A$) nu este identică cu celelalte relații! Sau, exprimat în formule: $(A = A) \neq (A\ R\ B)$, respectiv $(A\ R\ A)$. De aici nu urmează însă că relația de identitate n-ar fi identică cu sine. Formula $(A = A) \neq (A = A)$ trebuie respinsă.

Fr. Schmidt aduce astfel o critică interesantă în ceea ce privește conceptul de identitate și trecerea sa în diferență. Regretăm însă tratarea prea sumară a formelor de logică și lipsa distincției amintite.

G. Ö.

O încercare nereușită de combatere a umanismului burghez

Literatura consacrată analizei „destinului" omului în condițiile „civilizației tehnologice" s-a îmbogățit recent cu un mănunchi de articole publicate într-un număr special al revistei catolice „La Table Ronde", dedicat problemei *Culturii populare* (vezi „La Table Ronde", nr. 184, mai, 1963). Printre ele se inserează articolul lui Pietro Prini, intitulat *Monde du travail et formation humaine*.

Referindu-se la pedagogii care recunosc criza omului modern, copleșit de „conștiința nenorocită" a separării de sine însuși prin propria sa activitate, Pietro Prini combate atitudinea de resemnare față de această

situație și falsul umanism bazat pe sisteme de educație neștiințifice și reacționare, fără să depășească, așa cum se va vedea, limitele acestuia. Făcînd o comparație între neoumaniștii din ultimele două secole — iluminiști și romantici — și succesorii lor de azi, autorul critică tendința celor din urmă de a rupe educația de imperativele vieții, de a o izola de „munca zilnică", plasînd-o în sfera „omului interior", a „omului spiritual". „De aici decurge — scrie P. Prini — *dualismul* care caracterizează o mare parte a instituțiilor de educație : pe de o parte *umanism interior*, al unei culturi a spiritului de care profită elitele și, pe de altă parte, un *dresaj tehnic și profesional* al muncitorului, sau, mai exact, al masei divizate, nivelate și funcționalizate în munca industrială. Domnia omului, realizarea umanității încep acolo unde se termină activitatea omului faber, subordonarea lui legilor evidente ale producției... Demascarea contradicției și sterilității acestui tip de umanism aristocratic, individualist și retoric — care constituie o renaștere evidentă a neoumanismului iluminist și romantic — este o cucerire a conștiinței morale și educative a timpului nostru..." (p. 63).

Critica făcută de autor „umanismului" și instituțiilor de educație burgheze este pozitivă în primul rînd prin criteriul pe care se sprijină : concordanța educației cu „dialectica nevoii, a utilității și a muncii". În concepția autorului munca este ridicată la rangul de valoare primă, iar omul muncii, producătorul nemijlocit devine obiectul principal al umanismului modern. „Pentru umanism, problema de azi este aceea de a regăsi sensul uman al muncii, încorporîndu-l în contextul valorilor personale și comunitare... datoria esențială a noii pedagogii este aceea de a sustrage lumea muncii de la orice forme de alienare..." (p. 63).

Căutînd premisele obiective ale elaborării umanismului modern, P. Prini, după ce analizează consecințele nefaste ale producției în serie asupra dezvoltării personalității, ajunge la concluzia că la baza problemei raportului dintre muncă și „formarea omului" se află separarea dintre muncă și produsul muncii, dintre sarcinile de programare încredințate organelor de conducere și responsabilitatea execuției asumată de ansamblul muncitorilor. Concluzia sa ține seama însă numai de aspectul tehnic al problemei, lăsînd neatins tocmai aspectul esențial, și anume condiționarea social-economică.

Încercînd să explice perspectiva rezolvării problemei, abordată în lumina acestei concluzii, autorul nu poate face abstracție de condițiile social-economice concrete ale muncii în capitalism. Dar tocmai aici, așa cum era de așteptat, se manifestă caracterul neștiințific și reacționar al poziției sale. Analiza pierde caracterul lucid și finețea criticii prezente la începutul articolului. Faptele sînt idealizate și denaturate, iar unele idei juste (cum ar fi, de exemplu, ideea depășirii primejdiei mecanizării totale a omului prin însăși dezvoltarea pe o treaptă nouă, superioară a automatizării, cînd omul este eliberat de automatism prin transferarea acestuia în mașină) — neîncadrate într-o concepție sociologică științifică, își pierd valoarea pozitivă. Considerînd — pe bună dreptate — că munca modernă nu este în mod inexorabil o represiune a personalității, P. Prini își sprijină afirmația nu prin susținerea necesității de a înlătura proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și implicit munca exploatată, ci pe părerea contradictorie că munca la bandă rulantă, deși reprimă inteligența inventivă, creatoare, favorizează dezvoltarea gîndirii lucide, clare și precise. Rezultatele cercetărilor de psihologie și higienă a muncii efectuate în țările capitaliste infirmă categoric cele susținute de autor.

Privind problema muncii în capitalism în perspectivă etică, autorul consideră că pentru transformarea ei în activitate esențial umană se găsesc condițiile necesare în însăși organizarea întreprinderii capitaliste, care oferă, printre altele, „o gamă largă de virtualități pentru inițiativă, critică și decizie". Acest punct de vedere dovedește ignorarea faptului că înstrăinarea muncii, ca formă de înstrăinare a esenței umane, este consecința

necesară a ansamblului relațiilor capitaliste. A preconiza sustragera muncii „de la orice forme de alienare" pornind de la condițiile întreprinderii capitaliste, considerată ca o entitate în sine, izolată de complexul relațiilor capitaliste, însemnaă a nega necesitatea de a înlătura *capitalismul ca sistem de alienare*. Or, tocmai sublinierea acestei necesități constituie esența rezolvării științifice a problemei înstrăinării muncii.

Exprimîndu-și optimismul în ceea ce privește posibilitatea găsirii unui remediu împotriva depersonalizării muncitorului în însăși condițiile oferite de organizarea muncii în uzina capitalistă, autorul nu poate face cu totul abstracție de contradicția de interese manifestată în conflictul dintre muncitori și patroni. „Dacă este adevărat — scrie el — că direcția întreprinderii trebuie să vizeze interesele producției... mai mult decît interesele imediate ale colectivului de muncă, este necesar ca cel din urmă să organizeze apărarea legitimă a drepturilor și intereselor sale... Vitalitatea întreprinderii reclamă dialectica fecundă dintre suveranitatea direcției... și comunitatea muncitorilor... care elaborează... o formă de autoguvernare ce apără drepturile sale" (p. 65). El „uită" însă să precizeze că „interesele producției" reprezintă de fapt interesele exploatatorilor, iar dialectica raporturilor dintre muncitori și patroni, departe de a constitui o unitate armonioasă, o condiție a vitalității întreprinderii capitaliste, se manifestă în formele unei lupte de clasă din ce în ce mai ascuțite și mai conștiente, care subminează bazele relațiilor de producție capitaliste.

Critica făcută de Pietro Prini umanismului burghez ca și propunerile pentru elaborarea unui nou umanism își pierd valoarea în contextul unei concepții generale retrograde, care neagă lupta de clasă, acceptă menținerea relațiilor de producție capitaliste, pledează pentru „solidaritate socială" și urmărește „să realizeze fără echivoc cooperarea evanghelică a oamenilor bine intenționați" (p. 65). Preconizarea unui umanism care să aibă în centrul preocupărilor sale dezvoltarea omului total în condițiile societății capitaliste bazate pe exploatarea muncii, rămîne o derutantă utopie. Omul total, care își regăsește și dezvoltă esența umană într-o activitate creatoare și transformatoare, nu poate fi decît produsul relațiilor sociale socialiste.

L. M.

Sterilitatea unei critici idealiste la adresa empirismului sociologic

Înmulțirea, în ultima vreme, a criticilor la adresa empirismului sociologic pornite din propriul lagăr al sociologilor burghezi este un fapt cunoscut. Explicația stă în aceea că orbecăiala empiristă lipsită de orizont a împins sociologia burgheză într-o criză atît de acută, încît, în speranța de a-i reface prestigiul pierdut, unii din proprii săi stegari au început să adopte o atitudine critică, urmărind, firește, să-i conserve nealterat același spirit neștiințific și reacționar.

Un studiu al sociologului american David Gray publicat în ultimul număr din anul trecut al revistei „The American Journal of Economics and Sociology" [1] vine să se înscrie în preocuparea critică mai sus notată, ilustrînd două aspecte semnificative pentru poziția unei serii de sociologi burghezi : consemnarea critică relativ lucidă a stărilor de lucruri, dublată de o sterilitate totală sub raportul diagnosticării și al explicării cauzelor reale și al indicării soluțiilor care se impun.

În procesul pe care-l face empirismului, David Gray disociază minuțios și supune criticii o seamă de formule devenite cuvinte de ordine ale empirismului contemporan. Înclinarea spre preocuparea minoră, mărunțirea și sfîrtecarea obiectului de cercetat etc., proprii acestei orientări sociologice, își caută adesea justificarea în spatele unor fraze de

[1] David J. Gray, *Sociology as a Science. A Dysfunctional Element*, în „The American Journal of Economics and Sociology", 1962, nr. 4.

felul următor: „Știința înaintează cu pași mărunți"; „Fiecare studiu specializat contribuie la acumularea cunoașterii" etc. Contraargumentația profesorului american evidențiază — pe cazurile concrete în care abundă viața curentă a sociologiei americane — ridicolul unor asemenea justificări, inconsistente pînă și în fața bunului-simț elementar.

Empirismul a început prin a trîmbița bătăios cerințele „verificabilității", „exactității", „testabilității" etc. materialului sociologic. Promisiunile — constată cu amărăciune Gray — au rămas neîndeplinite. La adăpostul acestor cerințe și-a făcut loc lipsa de finalitate în cercetare, deruta, bîjbîiala pe un cîmp infructuos. „Chestionarele continuă să fie întocmite, interviurile continuă să fie luate", dar „raportarea informațiilor obținute la propoziții de importanță sociologică generală rămîne extrem de slabă, și în multe cazuri inexistentă".

Sub semnul empirismului, sociologia americană a ajuns la ceea ce Gray numește o „inhibiție metodologică", echivalentă cu „a permite ca mijloacele să aleagă scopurile..., a îngădui ca tehnicile să determine preocupările noastre sociologice". Indiciu elocvent de neputință și parazitism, această prevalare a aparaturii de lucru asupra tematicii și orientării a creat o situație specifică pentru ceea ce Gray denumește „comentariul social" în S.U.A. În prezent, arată el, „cele mai importante comentarii cu privire la problemele sociale ale zilei au început să fie întreprinse nu de către sociologi, ci de către ziariști și oameni de litere...". Prin urmare, în ceea ce-i privește pe sociologi, în loc de a-i apropia de problemele reale ale vieții sociale, empirismul îi îndepărtează și le înalță în cale o barieră de netrecut. „Nu este oare rezonabil să aștepți — se întreabă Gray —, dacă sociologia se definește drept studiu al societății, ca sociologii să întreprindă comentariile sociale cele mai însemnate?". Dar nici această așteptare nu-și află împlinirea în sociologia burgheză americană. Cerința ca „propozițiile sociologice... să fie formulate cu referire la probleme strict delimitate" a făcut ca „sociologii moderni să se ocupe rar de problemele sociale pe care oamenii le privesc, pe bună dreptate, ca cele mai urgente ale timpului nostru". Ceea ce profesorul american crede că poate denumi aici, cu un eufemism, „elementul disfuncțional", care prejudiciază însuși sensul suprem al existenței sociologiei, poate și trebuie să fie înțeles în realitate ca o recunoaștere supremă din partea sa a faptului că, de pe pozițiile empirismului, tentativa de a orienta științific sociologia s-a dovedit imposibilă și s-a soldat în mod practic prin eșec.

După asemenea consemnări, concluzia firească ar fi aceea a opoziției totale dintre știința sociologică și metoda empiristă, caracteristică sociologiei burgheze. O îndelungată practică sociologică a demonstrat că fundamentarea sociologiei ca știință impune înlăturarea empirismului, iar aceasta este posibil pe o singură bază — de pe pozițiile marxist-leniniste, ale materialismului dialectic. Dar dacă exercitarea criticii la adresa empirismului a intrat în preocupările lui Gray, însușirea unei asemenea concluzii — de altfel consecvent logică criticii pe care o întreprinde el însuși — nu mai intră în vederile profesorului american. Gray își orientează concluziile într-o direcție în care, evident, îl pîndește o altă fundătură. El intră în cursa pe care empirismul o întinde atunci cînd, cu lozinci ca „testabil", „delimitabil", se drapează diversionist în faldurile științei, se lasă antrenat în stratagemă și începe să pună sub semnul îndoielii, o dată cu empirismul, însuși principiul metodei științifice în cercetarea socială. Pentru el, a fi „sociolog empirist" echivalează cu a fi „sociolog științific". În loc de a sublinia, așadar, opoziția dintre empirism și metoda științifică în sociologie, Gray le trece sub un numitor comun, deschizînd în schimb o opoziție artificială între metoda științifică care ar include „acumularea de fapte", „delimitarea" etc. și orientarea sociologiei spre problematica majoră, esențială, a realității. Dacă, conform termenilor lui Gray, „acceptarea de către sociologi a metodei științifice i-a dus la ignorarea problemelor cu consecințe sociale generale", atunci la întrebarea

sa dacă „își merită oare prețul o asemenea cunoaștere", stabilită mai ales cu ajutorul metodei științifice, pare firesc să se dea un răspuns negativ, să se susțină renunțarea la metoda științifică în favoarea orientării majore a problematicii sociologice.

În mod evident, ceea ce se ocolește aici este faptul că astfel pusă problema — sau metodă științifică fără abordarea problemelor esențiale, sau această abordare, dar cu sacrificarea metodei științifice — se stabilește forțat o alternativă falsă, pentru că amîndouă condițiile nu numai că nu se exclud, dar, dimpotrivă, se identifică în modul cel mai riguros. Condiția sesizării acestei identități între metoda științifică și abordarea problemelor generale și esențiale este însă recunoașterea bazei teoretice care o afirmă nestingherit, și anume a materialismului dialectic. După cum am văzut, tocmai o asemenea recunoaștere o ocolește în fel și chip sociologul american. Deruta și neputința în care se zbate gîndirea sa, devin astfel simptomatice pentru confuzia și sterilitatea pe care le cunoaște gîndirea sociologică aflată în prizonieratul pozițiilor idealiste și al slujirii intereselor de clasă ale burgheziei.

M.L.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Lupta dintre materialism și idealism în istoria filozofiei din Romînia, București, Edit. politică, 1963, 93 p.

Redactată de un colectiv format din N. Gogoneață, M. Cernea și R. Pantazi pe baza cercetărilor întreprinse în Institutul de filozofie al Academiei R.P.R., lucrarea evidențiază principalele momente ale luptei dintre materialism și idealism în istoria filozofiei din Romînia, precum și activitatea Partidului Muncitoresc Romîn de răspîndire a filozofiei marxist-leniniste în țara noastră.

Broșura demonstrează că nici în țara noastră gîndirea filozofică nu s-a dezvoltat pe o linie lipsită de contradicții, ci, dimpotrivă, printr-o luptă permanentă între concepțiile progresiste, materialiste, și concepțiile reacționare idealiste. Cei mai buni fii ai poporului nostru s-au făcut interpreții năzuințelor sale de libertate și dreptate și au combătut teoriile retrograde, idealismul și misticismul religios.

Aceste tradiții de gîndire progresistă au fost continuate și ridicate pe o treaptă nouă, superioară, de clasa muncitoare din Romînia și de partidul ei marxist-leninist. Marxismul a dat proletariatului romîn o armă teoretică neprețuită, care l-a călăuzit în lupta sa pentru doborîrea regimului burghezo-moșieresc și în opera de construire a societății socialiste.

Înfățișînd principalele etape ale acestui proces, lucrarea analizează :

— Dezvoltarea ideologică în cursul orînduirii feudale și în perioada de descompunere a relațiilor feudale ;

— Lupta ideologică în perioada revoluției de la 1848 și a întemeierii statului național romîn pînă la apariția mișcării muncitorești ;

— Începuturile pătrunderii și răspîndirii marxismului ;

— Lupta dintre materialism și idealism în prima etapă a crizei generale a capitalismului. Activitatea P.C.R. de răspîndire a marxismului și de combatere a filozofiei burgheze reacționare ;

— Gîndirea social-politică și filozofică marxist-leninistă în Romînia între 1944 și 1962.

Lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori, constituind un prim mijloc de contact cu studierea acestor tradiții de gîndire progresistă, materialistă, cu studierea luptei partidului nostru pentru răspîndirea marxism-leninismului în Romînia și pentru aplicarea lui creatoare la condițiile din țara noastră.

RADU PANTAZI, *Filozofia marxistă în România. Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 219 p.

Pătrunderea marxismului în ţara noastră semnifică acel moment care împarte istoria filozofiei din România în două mari perioade : premarxistă şi marxistă. Analiza acestui proces de pătrundere şi de răspîndire a filozofiei marxiste în ţara noastră prin prisma *istoriei filozofiei româneşti*, reliefarea faptului esenţial că acest proces a reprezentat un salt calitativ, o revoluţie în filozofia românească, urmărirea dezvoltării filozofiei marxiste la noi în diferite perioade în funcţie de perioadele de dezvoltare a mişcării muncitoreşti din România constituie tema centrală a lucrării.

Cele două mari părţi ale volumului (partea I, *Pătrunderea şi răspîndirea marxismului în România în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea*, şi partea a II-a, *Răspîndirea marxismului în perioada 1900—1917*) sînt subordonate unei tratări preponderent teoretice, pe probleme.

Astfel, după primele două capitole, consacrate analizei *condiţiilor pătrunderii marxismului în România* (I) şi *începutului perioadei marxiste în istoria filozofiei din România* (II) (din cuprinsul cărora menţionăm temele majore : mijloacele şi căile pătrunderii marxismului în România ; legitimitatea socialismului în România ; delimitarea mişcării socialiste faţă de curentele socialiste nemarxiste), capitolul al III-lea este axat pe analiza *răspîndirii tezelor de bază ale marxismului şi a dezbaterii problemelor sociale, politice şi culturale în presa socialistă*. Structura pe paragrafe a acestui capitol desprinde din tema centrală problemele economiei politice marxiste, ale materialismului dialectic şi ale materialismului istoric (menţionăm aici critica proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie ; propagarea ideilor marxiste privitoare la stat ; răspîndirea ideilor marxiste cu privire la patrie şi patriotism şi la lupta împotriva asupririi naţionale ; probleme de ştiinţă şi cultură).

În a doua parte a lucrării, după o caracterizare a *epocii* (cap. IV) se analizează în cuprinsul capitolului al V-lea *continuarea şi lărgirea procesului de răspîndire a marxismului* (în domeniul materialismului istoric şi al luptei împotriva încercărilor ideologilor burghezi de a denatura marxismul).

Ultimul capitol (VI) este consacrat *luptei dintre marxism şi ideologia burgheză şi reformistă în problemele dezvoltării economico-sociale şi perspectivelor socialismului în România*. După caracterizarea stadiului dezvoltării economice-sociale a României, autorul abordează temele : ideea necesităţii revoluţiei socialiste şi a cuceririi puterii politice ; rolul proletariatului în lupta împotriva exploatării şi asupririi ; necesitatea partidului politic al proletariatului ; problema viabilităţii socialismului în România ; problema naţională ; problema războiului şi a păcii.

S. F. ODUEV, *Esenţa reacţionară a nietzscheanismului*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 260 p.

Literatura panegirică consacrată filozofiei şi personalităţii lui Friedrich Nietzsche inundă piaţa de cărţi din Germania occidentală şi din alte cîteva ţări capitaliste. Această situaţie simptomatică atestă faptul că nietzscheanismul — preferat din totdeauna de ideologii imperialismului german şi folosit pentru legitimarea politicii de jaf şi cotropire — este reînviat încă o dată şi folosit ca armă în lupta ideologică din zilele noastre.

Lucrarea lui S. F. Oduev, tradusă din limba rusă, întreprinde o analiză critică a doctrinei nietzscheene, în special sub aspectul problemelor sociologice principale formulate de Nietzsche în creaţia sa de mituri, care continuă să captiveze şi astăzi interesul multor ideologi ai imperialismului aparţinînd unor diverse curente filozofice.

Atenţia acordată de autor sociologiei nietzscheanismului este motivată, pe de o

parte, de locul central pe care ea îl ocupă în sfera preocupărilor filozofice ale lui Nietzsche însuşi, iar pe de altă parte de faptul că sociologia este unul dintre domeniile de gîndire în care interesele diverşilor săi exponenţi se înfruntă în chipul cel mai făţiş, unde măştile pseudoobiectivităţii sînt repede părăsite şi poziţia şi interesele de clasă ale purtătorilor ei ies cu claritate la lumină. În domeniul sociologiei, chiar acei ideologi burghezi care resping integral nietzscheanismul ca sistem filozofic se reîntîlnesc într-o strînsă comuniune cu el.

Pentru a ilustra raza de influenţă a doctrinei lui Nietzsche, autorul cărţii analizează exemplul unor filozofi şi socialişti burghezi aparţinînd unor curente diferite, care îşi dau mîna în propriile concluzii sociologice, acceptînd în esenţă tezele de bază ale nietzscheanismului. Fără a-i considera pe toţi aceştia continuatori direcţi ai lui Nietzsche, autorul demonstrează în mod convingător că filozofia lui Nietzsche este o anticipare şi totodată o consfinţire teoretică iluzorie a politicii şi practicii burgheziei monopoliste, ai cărei apărători contemporani navighează în balta îngustă a ideilor formulate de Nietzsche încă la începutul epocii imperialismului.

Capitolele cărţii sînt următoarele: Apologia nietzscheanismului în literatura burgheză; Nietzsche şi epoca sa; Ce se ascunde sub „încercarea de revizuire a tuturor valorilor?"; Campania împotriva ideii de progres social. „Eterna reîntoarcere" şi *amor fati* (iubirea destinului); Voinţa de putere ca principiu fundamental al fabricării relaţiilor sociale; Mitul supraomului şi esenţa lui reacţionară; „Teoria" ierarhiei şi antidemocratismul; Rasismul şi cosmopolitismul; Cultul războiului.

Lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori, constituind o competentă şi accesibilă sursă de informare şi documentare asupra unui fenomen ideologic reactualizat de ideologia burgheză contemporană.

И. А. ЛЕОНТИЕВ, *О ленинских Тетрадях по империализму.* (Cu privire la *Caietele despre imperialism* ale lui Lenin), Moscova, Изд. социально-экономической литературы, 1962, 205 p.

Pe baza materialelor pregătitoare adunate şi prelucrate de către Lenin în procesul studierii stadiului monopolist al capitalismului, incluse în volumul *Caiete despre imperialism*, autorul acestei lucrări face o încercare reuşită de a pune în lumină în toată bogăţia sa laboratorul creaţiei leniniste. Capitolele cărţii sînt următoarele:

I. Crearea de către Lenin a teoriei marxiste a imperialismului;

II. Scurtă privire asupra conţinutului *Caietelor despre imperialism*;

III. Metodele leniniste de culegere, prelucrare şi folosire a materialelor;

IV. „Sfătuirile" cu Marx şi Engels;

V. Planurile de studiu;

VI. Prelucrarea cîtorva probleme ale imperialismului în *Caiete despre imperialism.*

Cartea are meritul deosebit de a conduce cu pricepere pe cititorul *Caietelor despre imperialism* în studiul vastului material care nu constituie, de fapt, un text pregătit pentru tipar, ci conspectele, observaţiile, schiţele lui Lenin în procesul general al elaborării teoriei leniniste despre imperialism.

Autorul îşi poate socoti sarcina îndeplinită dacă această carte va constitui un ajutor eficace pentru cititorul operei leniniste. Cartea poate fi recomandată unui larg cerc de cititori.

В. И. АСТАНОВ, *Что такое эстетика? Эстетика как наука* (Ce este estetica? Estetica ca ştiinţă), Moscova, Изд. Московского университета, 1962, 112 p.

Lucrarea este consacrată analizei rolului şi locului esteticii în cadrul celorlalte ştiinţe sociale, precum şi în viaţa de toate zilele a constructorilor comunismului. Atenţia autoru-

lui este concentrată mai cu seamă asupra obiectului esteticii ca știință, asupra raportului dintre estetică și artă și asupra condițiilor social-istorice ale apariției concepțiilor estetice.

Un capitol important este cel intitulat „Estetica marxist-leninistă", în care se face o analiză a concepției materialist-dialectice despre estetică, legată de combaterea teoriilor idealiste, metafizice, reacționare asupra esteticii.

V. I. Astanov subliniază faptul că, în epoca construirii socialismului și comunismului, viața impune esteticii noi sarcini, impune participarea ei activă la cele mai diferite procese ale vieții materiale și spirituale a societății.

Scrisă într-o formă ușor accesibilă, bazată pe un bogat material ilustrativ, cartea constituie o contribuție la aprofundarea problemelor esteticii.

И. Н. НАЗАРОВ, *Производительный эксперимент и его роль в познании* (Experimentul de producție și rolul său în cunoaștere), Moscova, Изд. социально-экономической литературы, 1962, 132 p.

Cartea este consacrată problemei rolului și locului experimentului de producție, ca parte componentă a practicii social-umane. Autorul analizează accepția științifică a experimentului de producție și în același timp urmărește istoria apariției și a dezvoltării experimentului de producție pentru a clarifica însemnătatea lui, ca mijloc de cercetare experimentală, în scopul creării unei noi tehnici și tehnologii.

În lucrare se acordă un loc însemnat cercetării rolului experimentului de producție ca mijloc de verificare a justeții ideilor tehnice, demonstrării influenței experimentului de producție în dezvoltarea cunoașterii științifice, în crearea noilor teorii atît în domeniul tehnicii, cît și în științele naturii.

Cuprinsul cărții este următorul :

Cap. I. Noțiunea de experiment de producție. Apariția și dezvoltarea lui.

Cap. II. Experimentul de producție ca mijloc de cercetare experimentală a formelor tehnice de folosire a legilor naturii.

Cap. III. Experimentul de producție ca mijloc de înrădăcinare a realizării științei în producție.

Cap. IV. Experimentul de producție, mijloc de verificare a justeții ideilor tehnice.

Cap. V. Experimentul de producție ca izvor al dezvoltării cunoașterii științifice, al creării noilor teorii.

Cap. VI. Însemnătatea practică a problemei rolului experimentului de producție în cunoaștere.

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

Revista *DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE*, 1963, nr. 3,4,5

Nr. 3 din 1963 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" cuprinde, între altele, următoarele materiale :

H. Reinhold, *Über die theoretischen grundlagen der Politik der friedlichen Koexistenz in Deutschland* (Despre bazele teoretice ale politicii de coexistență pașnică în Germania).

Autorul expune conținutul problemei naționale germane, arătînd aspectul nou pe care l-a căpătat această problemă după înfrîngerea fascismului și crearea primului stat german al muncitorilor și țăranilor. Partea principală a articolului este consacrată particularităților politicii de coexistență pașnică în Germania, importanței acestei politici pentru rezolvarea problemei germane.

W. Eichhorn, *Zu einigen Fragen der Entwicklung der Ethik als Wissenschaft*, (I) (Asupra unor probleme ale dezvoltării eticii ca știință (I)).

Articolul se ocupă cu fundamentarea științifică, materialist-istorică a eticii. Autorul insistă în mod special asupra necesității folosirii în etică a cercetărilor sociologice concrete, precum și a metodelor și modurilor de gîndire folosite în cibernetică.

G. Söder, *Philosophische Aspekte der Perspektivplanung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts* (Aspecte filozofice ale planificării de perspectivă a progresului tehnic-științific).

Cercetînd această problemă, autorul formulează în mod argumentat părerea că pentru planificarea în perspectivă a progresului tehnic-științific al unei ramuri industriale trebuie să se pornească de la rolul acestei ramuri în societatea actuală și viitoare, ținînd totodată seama de primatul politicii asupra tehnicii. Autorul pledează pentru colaborarea economiștilor, tehnicienilor și filozofilor în domeniul planificării în perspectivă a progresului tehnic științific.

W. Pagel și H. Zimmer, *Zur Bestimmung des Gegenstandes der Wissenschaft Technologie und ihrer allgemeinen Methodologie* (Asupra definirii obiectului și metodologiei generale a tehnologiei ca știință),

Autorii arată legătura obiectiv-determinată care există între tehnologie ca știință și filozofia marxistă. Ei consideră de asemenea că pentru definirea obiectului acestei științe trebuie să se pornească de la factorii de bază ai oricărui proces de producție — obiectul muncii, mijloacele de muncă și producător — , arătîndu-se legăturile lor reciproce.

Numărul 3 din 1963 mai cuprinde materiale de discuții, note și comunicări, printre care articolul *Considerații asupra cercetărilor sociologice concrete* (I) de W. Eichhorn.

★

Numărul 4 din 1963 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" conține, printre altele, următoarele materiale :

G. Söder şi A. Lange, *Weltanschauung und Aktionseinheit* (Concepţia despre lume şi unitatea de acţiune).

Autorii combat teoriile subiectiviste ale unor conducători ai Partidului Social-Democrat German cu privire la sciziunea mişcării muncitoreşti germane. Ei arată că astăzi, ca şi în trecut, interesele comune ale social-democraţilor şi comuniştilor impun unitatea clasei muncitoare germane în lupta pentru revendicările sale economice, pentru preîntîmpinarea unui nou război mondial.

H. Kreschnak, *Zur Einheit von Logischem und Historischem in der Erkenntnistheorie* (Asupra unităţii logicului şi istoricului în teoria cunoaşterii).

Autorul consideră că aplicarea principiului unităţii dintre logic şi istoric este posibilă şi necesară şi în domeniul gnoseologiei. Acest principiu trebuie însă îmbinat cu principiul unităţii dintre teoria cunoaşterii, dialectică şi logică în aşa fel, încît dezvoltarea raporturilor gnoseologice fundamentale, a conţinutului cunoaşterii (dialectică) şi a formelor cunoaşterii (logică) să apară ca trei aspecte ale unui proces unitar.

R. Thiel, *Zum Gebrauch der Kategorien Quantität und Qualität* (Asupra folosirii categoriilor cantitate şi calitate).

Autorul cercetează problema unor noi posibilităţi de aplicare a categoriilor cantitate şi calitate. Astfel de posibilităţi oferă îndeosebi matematica. După părerea autorului, matematica în stadiul său actual conţine mijloace care permit modelarea şi precizarea unor relaţii care fac parte din obiectul filozofiei.

În acelaşi număr sînt publicate articolele : G. Mende, *Acesta este filozoful nostru* (articol consacrat celei de-a 75-a aniversări de la moartea lui I. Dietzgen) şi F. Schmidt, *Logica formală a lui Hegel.*

Numărul 4 din 1963 mai cuprinde recenzii, note şi comunicări, printre care menţionăm : *Asupra celui de-al V-lea Congres mondial de sociologie*, de V. S. Semionov, şi *Observaţii asupra primei etape a celui de-al II-lea conciliu al Vaticanului* de H. Hartwig.

★

Numărul 5 din 1963 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" cuprinde articole ale filozofilor din Republica Democrată Germană consacrate celui de-al XIII-lea Congres internaţional de filozofie, care va avea loc în septembrie a.c. la Mexico şi în care se vor discuta temele : „Problema omului" şi „Critica epocii noastre". Aceste articole sînt :

G. Heyden, *Zum Problem unseres Zeitalters* (Asupra problemei epocii noastre).

Pornind de la definiţia marxistă a epocii noastre şi de la înţelegerea marxistă a principiului coexistenţei paşnice dintre state cu orînduiri sociale deosebite, autorul arată netemeinicia şi caracterul fals al aşa-numitei teorii a epocii ideologice, după care opoziţia dintre capitalism şi socialism ar fi rezultatul deosebirilor spirituale dintre ţările capitaliste şi ţările socialiste.

M. Klein, *Von der Bestimmung des Menschen in unserer Epoche* (Asupra definirii omului în epoca noastră).

În epoca noastră, arată autorul, modelul noii imagini a omului nu este pur şi simplu o *idee* a omului, ci însuşi omul progresist, comunist, în formele din ce în ce mai perfecte pe care el le capătă în construirea socialismului şi comunismului, în lupta pentru pace şi progres social. Acest fapt explică împrejurarea că o definiţie obiectivă, ştiinţifică a omului epocii noastre poate fi dată numai pe baza principiilor filozofiei marxist-leniniste, de pe poziţiile clasei muncitoare şi ale progresului social, în luptă împotriva antropologiei şi ideologiei burgheze reacţionare.

I. Schmollack, *Probleme des sozialistischen Menschenbildes* (Probleme ale imaginii omului socialist).

Autorul scoate în evidenţă însemnătatea teoretică a legăturii dintre om şi muncă, dintre om şi proprietatea asupra mijloacelor de producţie pentru fundamentarea imaginii marxiste a omului. În articol sînt de asemenea cercetate unele probleme referitoare la formarea omului în procesul construirii socialismului, precum şi problema profilului personalităţii în socialism.

W. Eichhorn, *Die Auswirkung des wissenschaftlich-technischen Revolution auf dem Menschen als Produktivkraft* (II) (Influenţa revoluţiei tehnice-ştiinţifice asupra omului ca forţă de producţie (II)).

Autorul arată că revoluţia tehnică şi ştiinţifică din secolul nostru se desfăşoară în mod liber numai în condiţiile socialismului. Ceea ce caracterizează efectele revoluţiei tehnice-ştiinţifice în socialism constă în faptul că omul, muncitorul este din ce în ce mai mult eliberat de participarea directă la procesul producţiei şi devine un conducător şi organizator al producţiei.

În articol sînt de asemenea tratate unele aspecte ale problemei apropierii între munca fizică şi cea intelectuală în condiţiile socialismului, precum şi problema uşurării muncii fizice, a dispariţiei muncilor grele în condiţiile automatizării

H. Hiebsch şi M. Vorwerg, *Über Gegenstand, Aufgaben und Methoden der marxistischen Socialpsychologie* (Despre obiectul, sarcinile şi metodele psihologiei sociale marxiste).

Prima parte a articolului este consacrată analizei critice a psihologiei sociale burgheze. În partea a doua a articolului se arată necesitate elaborării unei psihologii sociale marxiste. Autorul consideră că obiectul psihologiei sociale marxiste îl constituie problemele legate de cooperare (în sensul dat de Marx acestui termen), aspectele psihologice ale cooperării. Prin însăşi natura obiectului său, psihologia socială ca ştiinţă trebuie, după părerea autorului, să folosească pe scară largă cercetările social-psihologice concrete, cercetări efectuate pe baza unei metodici ştiinţifice.

R. Steigerwald, *Die apologetische Aufgabe bürgerlicher Zeitdeutungen* (Menirea apologetică a interpretărilor burgheze ale epocii).

Autorul scoate în evidenţă caracterul apologetic, reacţionar al teoriilor burgheze contemporane referitoare la epoca noastră şi, în special, interpretarea dată epocii noastre de A. Weber în cartea *Der dritte oder der vierte Mensch* (Al treilea sau al patrulea om).

H. Ley, *Verfälschung des Menschenbildes* (Falsificarea imaginii omului). Autorul supune unei temeinice analize critice concepţia despre om a lui A. Fortmann, concepţie antievoluţionistă şi în cele din urmă rasistă.

S. Kirschke, *Der Neothomismus und die Anthropogenese* (Neotomismul şi antropogeneza). Articolul dezvăluie caracterul antiştiinţific şi absurd al teoriilor elaborate de unii ideologi clericali contemporani pentru fundamentarea mitului biblic cu privire la originea omului.

Numărul 5 din 1963 al revistei „Deutsche Zeitschrift für philosophie" cuprinde de asemenea unele recenzii.

Revista „*MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE*"

Din nr. 2/1963 al revistei „Magyar Filozofiai Szemle" (Revista Maghiară de Filozofie) prezentăm următoarele studii şi articole :

Korach Mór, *Unele probleme gnoseologice ale metrologiei.* Studiul prezintă sintetic problemele filozofice ale metrologiei care au fost dezbătute în ultimul timp în literatura de specialitate şi elaborează o serie de principii gnoseologice ale metrologiei, printre care reţinem următoarele : faptul metrologic al exactităţii relative, deosebirea neesenţială a unităţilor care pot fi măsurate direct, şi respectiv, numai indirect. Caracterul schematic al metrologiei, legătura dintre dezvoltarea fizicii şi calitatea şi numărul unităţilor de bază etc.

Vitányi Iván, *Gradele reflectării estetice a realităţii. Idei privitoare la estetica artei populare.* În urma unui scurt istoric al problemei cercetate autorul trece la tratarea artei, în special a artei populare din punct de vedere al teoriei leniniste a reflectării. Arta este o unitate a activităţii şi a creaţiei finite, iar raportul dintre acestea din urmă se poate realiza în proporţii diferite. Din acest punct de vedere putem distinge trei grade ale reflectării realităţii prin mijloace artistice : la nivelul primei trepte predomină activitatea artistică, care nu se concretizează în creaţie

finită; treapta a doua se caracterizează prin unirea mai strînsă a creaţiei şi a operei create, ceea ce este propriu artei populare, în timp ce la înălţimea celei de-a treia trepte, apar creaţii finite sub forma operelor care au calitatea de a deveni mărfuri. Studiul subliniază necesitatea de a studia din punct de vedere al reflectării nu numai *rezultatul*, creaţia finită a activităţii artistice, dar şi a acelei activităţi care nu duce întotdeauna la creaţii finite.

Tamás György, *Critica concepţiei logicii formale cu privire la identitate.* Depăşirea logicii formale cu scopul elaborării logicii dialectice presupune analiza critică a înţelegerii obişnuite a categoriei identităţii. Autorul prezintă mai întîi analiza separată a identităţii şi a diferenţei, pentru a contrapune în acest fel abordarea abstractă, unilaterală a acestor categorii, analizei *concrete*, dialectice, care concepe identitatea în unitate dialectică cu diferenţa. A doua parte a studiului este consacrată operaţiilor determinate de legea identităţii cum ar fi identificarea, distingerea, cerinţa univocităţii etc., pentru a demonstra insuficienţa viziunii logic-formale şi necesitatea abordării la nivelul logicii dialectice pînă şi a operaţiilor elementare ale gîndirii.

M. Zsigmond Anna, *Cîteva probleme principiale ale concepţiei pur logice a adevărului.* Parte a unei monografii care va analiza critic opera logicianului idealist maghiar, Pauler Ákos, prezentul studiu după o analiză critică a concepţiei despre adevăr a lui Bolzano, trece la „dezvoltarea" acestei concepţii de către Lotze şi Pauler; concepţia acestora din urmă deşi conţine anumite elemente pozitive sub aspectul criticii psihologismului, este în esenţa ei viciată — arată autoarea — pentru că nu face decît să reînvie concepţia idealist-obiectivă a lui Platon cu privire la hipostazierea „ideilor" sub forma adevărului.

Pirityi Ottó, *Trăsăturile morale şi funcţia educativă a sistemelor de cointeresare materială.* Studiul cercetează sistemele de cointeresare sub aspect psihologic, etic şi pedagogic, şi scoate în evidenţă importanţa factorilor educativi cu caracter „activ" în vederea transformării socialiste a conştiinţei oamenilor muncii. Autorul arată că sistemul actual al stimulării, datorită faptului că nu realizează condiţiile unei mobilizări unitare a oamenilor muncii, dă naştere uneori pe lîngă consecinţe economice dăunătoare şi unor fenomene psihologice şi morale negative.

BIBLIOTECA CENTRALĂ SIBIU

BULETIN BIBLIOGRAFIC

K. MARX şi F. ENGELS, *Despre religie*, ed. a III-a, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 340 p.

* * * *În numele păcii şi prieteniei*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 302 p.

* * * *Anul revoluţionr 1848 în ţările romîne*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 48 p.

I. BANU, *Heraclit din Efes*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 382 p.

* * * *Etica marxistă*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 466 p.

* * * *Istoria literaturii ruse*, vol. I, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 632 p.

* * * *Militarismul german şi Romînia*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 133 p.

M. NICOLESCU, *Händel*, Bucureşti, Edit. muzicală, 1963, 338 p.

E. PRICOPE, *Simfonia pînă la Beethoven*, Bucureşti, Edit. muzicală, 1963, 382 p.

* * * *Probleme filozofice şi sociale ale ciberneticii*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 424 p.

T. VÎRGOLICI, *Începuturile romanului romînesc*, Bucureşti, Edit. pentru literatură, 1963, 132 p.

А. С. БОГОМОЛОВ, *История буржуазной философии эпохи империализма*, Издательство Московского Университета, 1962, 98 стр. (C.A.S. BOGOMOLOV, *Istoria filozofiei burgheze din perioada imperialismului*, Edit. Universităţii din Moscova, 1962, 98 p.).

Н. ИРИБАДЖАКОВ, *Современные критики марксизма*, Издательство иностранной литературы, Москва, 1962, 618 стр. (N. IRIBADJACOV, *Critici contemporani ai marxismului*, Edit. pentru literatura străină, Moscova, 1962, 618 p.).

И. С. НАРСКИЙ, Л. Н. СУВОРОВ, *Позитивизм и механическая ревизия марксизма*, „Высшая школа", Москва, 1962, 83 стр. (I. S. NARSKI, L. N. SUVOROV, *Pozitivismul şi revizuirea mecanicistă a marxismului* „Şcoala superioară", Moscova, 1962, 83 p.).

Н. А. МУСОБАЕВА, *Проблема причинности в философии и биологии*, Издательство Академии наук Казахской ССР., Алма-Ата, 1962, 291 стр. (N. A. MESOBAEVA, *Problema cauzalităţii în filozofie şi în biologie*, Edit. Academiei de ştiinţe din R.S.S. Kazahă, Alma-Ata, 1962, 291 p.).

* * * *Происхождение религии*, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1962, 76 стр. (*Originea religiei*, Edit. Academiei de ştiinţe a U.R.S.S., Moscova-Leningrad, 1962, 76 p.).

Г. СЕЛЬЗАМ, *Философия в революции*, Издательство иностранной литературы, Москва, 1963, 196 стр. (H. SELSAM, *Filozofia în revoluţie*, Edit. pentru literatură străină, Moscova, 1963, 196 p.).

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

ATH. JOJA, *Studii de logică*, vol. I, 392 p., 26,20 lei.
* * * *Dialectica cunoașterii științifice*, 336 p., 10,90 lei.
* * * *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Română, Contribuții la cercetarea problemei*, 619 p., 15,40 lei.
* * * *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, 311 p., 23,10 lei.
* * * *The Rumanian Journal of Sociology*, 279 p., 22,10 lei.
G. W. F. HEGEL, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I. Logica*. Traducere de D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, 375 p., 19,30 lei.

ECONOMIE

* * * *Studii de economie socialistă*, 331 p., 13,10 lei.
* * * *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, 341 p., 12,70 lei.
DAVID RICCARDO, *Opere alese*, vol. II. Traducere de Ștefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.
ADAM SMMITH, *Avutia națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I. Traducere de Al. Hallunga, VIII + 344 p. + 1 pl., 25,90 lei.

PSIHOLOGIE

TATIANA SLAMA-CAZACU — *Dialogul la copii*, 168 p., 5,65 lei.
Sub red. prof. univ. AL. ROȘCA. *Tratat de psihologie experimentală*, 652 p., 25,40 lei.
E. FISCHBEIN, *Conceptele figurale. Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză*, 476 p., 16,30 lei.
P. POPESCU NEVEANU, *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, 447 p., + 3 pl., 22,80 lei.
* * * *Culegere de studii de psihologie*, vol. IV, 363 p. + 3 pl., 17,30 lei.

ȘTIINȚE JURIDICE

NICOLAE DAȘCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, AL. BOLINTINEANU, O.N.U. — *organizare și funcționare*, 507 p., 25,60 lei.
TR. IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria și practica litigiilor precontractuale*, 412 p., 18,80 lei.
TR. IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria generală a contractelor economice*, 430 p., 19,50 lei.
V. DONGOROZ, S. KAHANE, I. OANCEA, I. FODOR, S. PETROVICI, *Infracțiuni contra avutului obștesc*, 483 p., 17 lei.
ANITA NASCHITZ și INNA FODOR, *Rolul practicii judiciare în formarea și perfecționarea normelor dreptului socialist*, 303 p., 11,20 lei.
VINTILĂ DONGOROZ și colab., *Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală din actele normative din 1956—1960*, 600 p., 23,50 lei.
* * * *Îndreptarea legii 1652* „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris VII", 1051 p., 4,50 lei.

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ
„INFORMAȚIA"
BUCUREȘTI
c. 3157

41 002

Lei 6.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

Biblioteca oraş
S i b i u

CERCETĂRI FILOZOFICE

I 7891

ANUL X 1963

DIN SUMAR

ACTIVITATEA OBŞTEASCĂ ŞI INFLUENŢA EI ASUPRA CONŞTIINŢEI SOCIALE A MUNCITORILOR — HONORINA CAZACU

MODIFICĂRI ALE CONŞTIINŢEI ŢĂRĂNIMII COLECTIVISTE OGLINDITE ÎN ACTIVITATEA BRIGĂZILOR ŞTIINŢIFICE — MIHU ACHIM

CU PRIVIRE LA LEGEA CAUZALITĂŢII ÎN FIZICĂ — ASARI POLIKAROV (R. P. Bulgaria)

ASPECTE FILOZOFICE ÎN GENETICA MOLECULARĂ — ILEANA MĂRCULESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETĂRI FILOZOFICE * ANUL X, 5, 1963

1993

0 IUL. 2005

97

I 7891

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

2014 2022

CERCETĂRI FILOZOFICE

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

5
ANUL X
1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

5778

1964

„CERCETĂRI FILOZOFICE", REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil*; ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R. P. R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. D. D. ROȘCA, membru corespondent al Academiei R. P. R. (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. VLAD; N. BELLU, *redactor responsabil-adjunct*; H. WALD.

Redacția: București, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X, nr. 5 1963

SUMAR

Pag.

HONORINA CAZACU, Activitatea obştească şi influenţa ei asupra conştiinţei sociale a muncitorilor 1057
MIHU ACHIM (Cluj), Modificări ale conştiinţei ţărănimii colectiviste oglindite în activitatea brigăzilor ştiinţifice 1075
SILVIAN IOSIFESCU, Implicaţiile unei dezbateri estetice 1095
ASARI POLIKAROV (R. P. Bulgaria), Cu privire la legea cauzalităţii în fizică . . 1103
SORIN VIERU, Trăsături generale ale raţionamentului deductiv 1133
I. SULEA-FIRU, Despre caracterul de clasă reacţionar al principalelor curente pedagogice oficiale din Romînia între cele două războaie mondiale (perioada 1929—1940) 1147

COMUNICĂRI

ILEANA MĂRCULESCU, Aspecte filozofice în genetica moleculară 1163
PETRE RAICU, Unele aspecte teoretice ale problemei bazei materiale a eredităţii 1177

DISCUŢII

NINA MĂRGINEANU, Consideraţii asupra psihologiei sociale 1193
ION ILIESCU şi IGNAT BOCIORT (Timişoara), Pe marginea proiectului de programă pentru disciplina bazele esteticii marxist-leniniste 1203
HENRI WALD, Obsesia deducţiei în explicarea inducţiei 1211
OVIDIU BĂDINA, Ideologia mişcării socialiste premarxiste din Romînia (1875—1883/1884) 1225

LECŢII

N. KALLOS şi A. ROTH (Cluj), Societatea şi individul 1241

CONSULTAŢII

EM. DROB, Situaţia revoluţionară 1259

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

Estetică şi teorie literară (*Ion Pascadi*); Discuţii asupra raportului dintre materialismul istoric şi sociologia marxistă (*Maria Micu*); O monografie despre opera şi activitatea lui Mihail Kogălniceanu (*Z. Ornea*) 1271

NOTE

Note de lectură 1287
Din sumarele revistelor străine 1297

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

Xe année, no 5 1963

SOMMAIRE

Page

HONORINA CAZACU, L'activité sociale et son influence sur la conscience sociale des travailleurs 1057
MIHU ACHIM (Cluj), Modifications de la conscience des paysans collectivistes, reflétées dans l'activité des brigades scientifiques 1075
SILVIAN IOSIFESCU, Les implications d'un débat esthétique 1195
ASARI POLIKAROV (R. P. de Bulgarie), Sur la loi de la causalité en physique 1103
SORIN VIERU, Traits généraux du raisonnement déductif 1133
I. SULEA-FIRU, Sur le caractère réactionnaire de classe des principaux courants pédagogiques officiels de Roumanie entre les deux guerres mondiales (période 1929—1940) 1147

COMMUNICATIONS

ILEANA MĂRCULESCU, Aspects philosophiques de la génétique moléculaire . 1163
PETRE RAICU, Quelques aspects théoriques du problème de la base matérielle de l'hérédité 1177

DISCUSSIONS

NINA MĂRGINEANU, Considérations sur la psychologie sociale 1193
ION ILIESCU et IGNAT BOCIORT (Timişoara), En marge du projet de programme pour la discipline : les bases de l'esthétique marxiste-léniniste . 1203
HENRI WALD, L'obsession de la déduction dans l'explication de l'induction . 1211
OVIDIU BĂDINA, L'idéologie du mouvement socialiste prémarxiste de Roumanie (1875—1883/1884) 1225

LEÇONS

N. KALLOS et A. ROTH (Cluj), La société et l'individu 1241

CONSULTATIONS

EM. DROB, La situation révolutionnaire 1259

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

Estéthique et théorie littéraire (*Ion Pascadi*) ; Discussions sur le rapport entre le matérialisme historique et la sociologie marxiste (*Maria Micu*) ; Une monographie sur l'œuvre et l'activité de Mihail Kogălniceanu (*Z. Ornea*) . . 1271

NOTES

Notes de lecture 1287
Extraits des sommaires des revues étrangères 1297

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 5 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

ХОНОРИНА КАЗАКУ, Общественная деятельность и ее влияние на общественное сознание рабочих 1057
МИХУ АКИМ (Клуж), Изменения в сознании крестьянства, охваченного коллективизацией, отраженные в деятельности научных бригад 1075
СИЛЬВИАН ИОСИФЕСКУ, Следствия одной дискуссии по эстетике 1095
АСАРИ ПОЛИКАРОВ (Народная Республика Болгария), О законе причинности в физике 1103
СОРИН ВИЕРУ, Общие черты дедуктивного умозаключения 1133
И. СУЛЯ-ФИРУ, О реакционном классовом характере главных официальных течений педагогики в Румынии в период между двумя мировыми войнами (1929—1940 гг.) 1147

СООБЩЕНИЯ

ИЛЬЯНА МЭРКУЛЕСКУ, Философские аспекты молекулярной генетики 1163
ПЕТРЕ РАЙКУ, Некоторые теоретические аспекты проблемы материальной базы наследственности 1177

ДИСКУССИИ

НИНА МЭРДЖИНЯНУ, Соображения в связи с социальной психологией 1193
ИОН ИЛИЕСКУ и ИГНАТ БОЧОРТ (Тимишоара), К вопросу о проекте программы по дисциплине Основы марксистско-ленинской эстетики 1203
ГЕНРИ ВАЛЬД, Навязчивая идея дедукции в объяснении индукции 1211
ОВИДИУ БЭДИНА, Идеология домарксистского социалистического движения в Румынии (1875—1883/1884) 1225

ЛЕКЦИИ

Н. КАЛЛОС и А. РОТ (Клуж), Общество и личность 1241

КОНСУЛЬТАЦИИ

Эм. ДРОБ, Революционная ситуация 1259

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Эстетика и теория литературы (*Ион Паскади*); Дискуссии о соотношении между историческим материализмом и марксистской социологией (*Мария Мику*); Монография о творчестве и деятельностим. Когэльничану (*З. Орня*) 1271

ЗАМЕТКИ

По страницам печати 1287
Из содержания заграничных журналов 1297

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACTIVITATEA OBȘTEASCĂ ȘI INFLUENȚA EI ASUPRA CONȘTIINȚEI SOCIALE A MUNCITORILOR

DE

HONORINA CAZACU

Între profunzimea schimbărilor sociale și participarea maselor la aceste schimbări există o relație directă : cu cît este mai adîncă prefacerea socială, cu atît crește masa de oameni care participă la realizarea ei. Descoperind această lege, Marx și Engels scriau : „O dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește" [1].

Acțiunea acestei legi sociale se realizează, pînă în socialism, îndeosebi în perioadele de revoluție, cînd masele impun prefacerea vechilor relații sociale și creează relații sociale noi. Acțiunea ei este deci discontinuă, limitată.

Prin natura sa, socialismul determină cea mai adîncă schimbare din istoria omenirii : lichidarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și crearea relațiilor de producție socialiste. Această revoluție, a cărei profunzime nu are egal în istorie, determină în mod necesar reconstruirea, revoluționarea tuturor relațiilor sociale dintre oameni. Concordanța care se înfăptuiește în socialism între caracterul forțelor de producție și relațiile de producție, între relațiile de producție socialiste și toate celelalte relații sociale nu se poate realiza decît prin antrenarea treptată și din ce în ce mai amplă de către partid a maselor la dezvoltarea relațiilor sociale socialiste, la perfecționarea lor necontenită. Legea creșterii masei participante la creația istorică se realizează în socialism în mod continuu, sfera ei de acțiune se extinde, ea fiind folosită în mod conștient de către partid. Democratismul socialist este expresia politică a acțiunii acestei legi în socialism și totodată instrumentul prin intermediul căruia partidul atrage mase mereu mai largi la acțiunea de dezvoltare și perfecționare continuă a tuturor relațiilor sociale socialiste.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, p. 91.

„Este o realitate esențială a vieții social-politice din țara noastră — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — lărgirea continuă a democratismului orînduirii noastre, care, în forme multiple, asigură participarea largă, activă și entuziastă a maselor la conducerea construcției economice și culturale" [1].

Activitatea obștească depusă de oamenii muncii în toate sferele vieții sociale este una din laturile esențiale ale democratismului socialist. Sfera activității obștești s-a lărgit, conținutul ei s-a îmbogățit. Prin intermediul organizațiilor obștești, masele participă la conducerea și rezolvarea unor probleme sociale majore. Amploarea și conținutul mereu mai bogat al activității obștești a maselor, atît în cadrul organelor de stat, cît și al celor obștești, constituie măsura lărgirii și adîncirii democratismului socialist.

Între activitatea pe tărîm obștesc a maselor și procesul dezvoltării conștiinței lor sociale există o interdependență permanentă. Pentru a pătrunde în articulațiile acestei interdependențe este necesar să cunoaștem, pe de o parte, amploarea, diversitatea și liniile principale pe care se desfășoară activitatea obștească, iar pe de alta natura specifică a acestei activități și, ca atare, natura specifică a influenței sale asupra conștiinței sociale. Activitatea obștească depusă de muncitori este terenul pe care îl vom folosi pentru cercetarea concretă a acestui raport.

AMPLOAREA ACTIVITĂȚII OBȘTEȘTI DEPUSE DE MUNCITORI

O încercare de pătrundere în dinamica internă a raportului pe care voim să-l cercetăm nu poate avea sorți de izbîndă în afara unei cunoașteri multilaterale, a examinării concrete a laturii cantitative și a celei calitative a fenomenului. Să cunoaștem, pentru început, cîteva date statistice. Ele se referă la trei uzine din capitală : „Grivița Roșie", „23 August" și „Semănătoarea", aparținînd toate industriei constructoare de mașini. Deoarece din statistica de uzină lipsesc datele care ne puteau permite urmărirea dinamicii acestui fenomen pe un număr de ani, am efectuat o statistică *pe anii 1955—1962* în cadrul unui grup de *645* de muncitori din aceste uzine [2]. Ei fac parte din cinci secții considerate caracteristice pentru pro-

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 381.

[2] În această statistică au fost incluse, ca activități obștești : activitatea depusă de muncitorii aleși membri în comitetele raionale și în comitetul orășenesc de partid, de U.T.M., în consiliul sindical orășenesc ; în birourile organizațiilor de bază P.M.R., în comitetele de partid, organizatori de grupe de partid, propagandiști, agitatori în uzine ; membri în comitetele U.T.M. pe uzină, pe secții, pe ateliere, organizatori de grupe U.T.M. ; membri în comitetele sindicale pe uzină, pe secții sau ateliere, responsabili de grupe sindicale, responsabili cu problema asigurărilor sociale sau cu problemele culturale în grupele sindicale ; corespondenți la gazeta de perete și corespondenți la ziare ; deputați în Sfaturile populare raionale și în Sfatul popular orășenesc, în Marea Adunare Națională ; organizatori de grupe de partid în blocuri, membri în comitetele de stradă, membri în comisii de control obștesc. Nu au fost incluși în această statistică : cei care au fost membri ai unor echipe artistice, difuzori de ziare, difuzori de cărți, cei care au depus muncă patriotică în uzină sau în afara uzinei, deși și astfel de activități au trăsături caracteristice muncii obștești.

filul uzinelor amintite: secția cazangerie (la „Grivița Roșie"), secțiile turnătorie de oțel și motoare (la „23 August"), secțiile mecanică și preparat (la „Semănătoarea").

În ce măsură participă muncitorii din aceste uzine la activitatea de folos obștesc? Să luăm, de exemplu, una din cele cinci secții, secția cazangerie a uzinei „Grivița Roșie". Situația între anii 1955—1962 se prezintă aici astfel:

Tabelul nr. 1

Dinamica participării muncitorilor din secția cazangerie la activitatea obștească

Numărul de muncitori cuprinși în anchetă	Numărul de muncitori care au depus o activitate obștească permanentă în anii:							
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
137	27	25	30	35	39	42	49	75

Rezultă din acest tabel că în cadrul grupului care a format eșantionul nostru din secția cazangerie, ponderea muncitorilor antrenați în activitatea de folos obștesc a crescut treptat, an de an, ajungînd de la 20% în 1955, la 55% în 1962 (Deci o creștere de 35%). Este acest fapt caracteristic numai pentru secția cazangerie? Cunoașterea situației concrete în fiecare din cele cinci secții în parte ne poate oferi răspunsul la asemenea întrebare.

Tabelul nr. 2

Dinamica participării grupului de 645 muncitori la activitatea obștească

Denumirea secției	Numărul de muncitori din secție cuprinși în anchetă	Numărul de muncitori care au depus o activitate obștească în anii:								Creșterea ponderii în 1962 față de 1955
		1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	
Cazangerie („Grivița Roșie")	137	27	25	30	35	39	42	49	75	35,0%
Turnătorie oțel („23 August")	238	33	40	42	45	44	46	50	85	21,9%
Motoare („23 August")	93	20	22	23	23	28	30	35	57	39,8%
Mecanică („Semănătoarea")	81	17	18	20	20	32	28	33	47	37,0%
Preparat („Semănătoarea")	96	8	10	15	19	21	20	25	33	26,0%
Total	645	105	115	130	142	164	166	192	297	

Imaginea pe care o avem acum fiind mai amplă, necesită să ne oprim mai mult asupra ei. Se conturează cîteva caracteristici:

1) Fenomenul de creştere a numărului de muncitori participanţi la activitatea de folos obştesc semnalat în grupul din secţia cazangerie nu este o excepţie, ci, dimpotrivă, se dovedeşte a fi o regulă, deoarece el apare ca fiind caracteristic pentru fiecare din secţiile cercetate. Linia care rezultă, analizînd o perioadă de şapte ani, la oricare din secţii ne-am opri, este o linie ascendentă. Imaginea de ansamblu care apare este deci aceea a unei tendinţe mai generale, de creştere treptată, dar fermă a numărului de muncitori antrenaţi în activitatea de folos obştesc. Astfel, în cadrul eşantionului de 645, a crescut ponderea muncitorilor care depun activitate obştească, de la 16% în 1955, la 46% în 1962, cu variaţii nesemnificative pe secţii.

În această creştere treptată, dar fermă, se reflectă corelaţia armonioasă care se stabileşte necontenit între relaţiile de producţie socialiste, pe de o parte, şi democratismul socialist, pe de altă parte: pe măsura dezvoltării şi perfecţionării acestor relaţii, creşte numărul de muncitori care participă la conducerea şi rezolvarea problemelor economice-sociale, acest fenomen contribuind direct la lărgirea democratismului socialist.

2) În cadrul acestei tendinţe generale se observă o creştere mai mare în ultimii doi ani, şi îndeosebi în anul 1962. Astfel, în timp ce ritmul mediu anual de creştere a fost în perioada 1956—1961 de circa 11%, în 1962 faţă de 1961 creşterea a fost de 55%. Apare astfel faptul că în etapa actuală, cînd se desăvîrşesc relaţiile de producţie socialiste sub toate laturile lor, iar progresul istoric este mai accelerat decît în etapa anterioară, concordanţa subliniată mai sus se realizează în continuare în chip armonios şi prin aceea că are loc o creştere mai rapidă decît în etapa anterioară a numărului de muncitori antrenaţi în activitatea obştească.

Grupul de 645 de muncitori selecţionat prezintă diferenţe în ce priveşte vîrsta, apartenenţa politică, gradul lor de pregătire tehnică-profesională [1]. Dintre acestea, apartenenţa politică prezintă interes pentru

Tabelul nr. 3

Apartenenţa politică a muncitorilor participanţi la activitatea obştească

Apartenenţa politică a muncitorilor cuprinşi în statistică	Numărul lor în eşantion	Numărul de muncitori care au depus o activitate obştească permanentă în anii:							
		1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Membri şi candidaţi de partid	237	73	82	91	104	111	114	131	185
Membri ai U.T.M.	157	6	5	9	10	19	19	24	53
Fără de partid	251	26	28	30	28	33	33	37	59
Total	645	105	115	130	142	164	166	192	297

[1] Aceste caracteristici au fost respectate în acţiunea de selecţionare a grupului cercetat, prin aplicarea unor criterii (vîrstă, pregătire culturală generală, meserie, apartenenţă politică) în aşa fel, încît în eşantionul de 645 de oameni se reflectă aproximativ media privind aceste caracteristici în uzinele cercetate.

cercetarea fenomenelor care ne interesează aici. Din punct de vedere al apartenenței politice, care este situația, în acest grup, a participanților la activitatea de interes obștesc?

Ce caracteristici se desprind din datele cuprinse în tabelul nr. 3? În primul rînd, faptul că și înăuntrul fiecăreia dintre grupările după apartenență politică întîlnim aceeași tendință semnalată la început, și anume creșterea an de an, cu unele mici variații, a numărului de muncitori atrași în activitatea de interes obștesc. În al doilea rînd, apare și o altă caracteristică ce s-a relevat cînd am observat grupul în ansamblu, nediferențiat după apartenența politică, și anume că în 1962, față de 1961, creșterea este superioară în toate cele trei grupuri față de creșterea medie anuală în perioada 1956—1961. În grupa muncitori membri de partid ritmul mediu anual de creștere a fost de circa 10%, în timp ce în 1962 față de 1961 creșterea a fost de 41%. În grupa muncitori membri ai U. T. M. s-au înregistrat creșterile de 26% (pentru perioada 1956—1961) și 120% în 1961—1962 (aici factorul vîrstă joacă un rol însemnat în creșterea deosebită care apare: în urmă cu opt sau cu cinci ani, mulți din muncitorii foarte tineri astăzi se aflau încă pe băncile școlii). În grupa celor fără de partid ritmul a fost de 6% (între 1956—1961) și 59% (în 1961—1962).

Faptul că aceste două caracteristici: a) creșterea sistematică și b) creșterea mai rapidă, în ultimul timp, a numărului de muncitori participanți la activitatea obștească, apar și atunci cînd cercetăm grupul în ansamblu, și atunci cînd îl cercetăm diferențiat, după apartenența politică a oamenilor, pun în lumină gradul de profunzime al procesului, existența lui ca proces cu ramificații ample în rîndul tuturor muncitorilor. În al treilea rînd: imaginea continuă să se concretizeze atunci cînd comparăm cele trei grupe între ele: procentul cel mai mare de participanți la munca obștească l-au dat în fiecare an muncitorii comuniști. În 1955, proporția a fost de 31% pentru muncitorii comuniști și de 10% în rîndul muncitorilor fără de partid. În 1962 situația se prezintă astfel: muncitorii comuniști din grupul cercetat participă la activitatea de folos obștesc în proporție de 78%, muncitorii fără de partid în proporție de 23,5%. În faptul că an de an procentul cel mai mare de participanți la activitatea de folos obștesc l-au dat muncitorii comuniști se exprimă contribuția deosebită, care sporește mereu, a activului muncitoresc de partid la înfăptuirea hotărîrilor de partid și de stat, aportul lor deosebit la rezolvarea unor probleme sociale majore. Creșterea absolută și relativă a numărului de muncitori comuniști în munca de folos obștesc este un proces firesc, deoarece tocmai prin intermediul lor se realizează zi de zi principiul conducerii de partid în toate domeniile. În al patrulea rînd, ca un rezultat al creșterii prestigiului organizațiilor de partid în sînul maselor, al întăririi unității dintre partid și cele mai largi mase ale poporului, se observă că în ultimii ani în rîndul muncitorilor fără de partid creșterea este chiar mai accelerată decît în grupa muncitori membri de partid.

Este cazul să observăm totodată aici, în legătură cu corelația existentă în socialism între gradul de dezvoltare al relațiilor de producție și gradul de adîncire a democratismului socialist, că această corelație, în afară de

trăsătura ei caracteristică generală, trebuie înțeleasă în mod concret-istoric în fiecare etapă dată.

Procentele obținute pe baza statisticii efectuate în acest grup nu le considerăm absolute, dat fiind numărul relativ mic în cadrul căruia s-a efectuat cercetarea. Ele trebuie verificate încă pe baza unor cercetări ulterioare, însă valoarea lor ca tendință reală nu poate fi minimalizată. Pe lîngă faptul că dezvăluie procese profunde ale vieții sociale reale, valoarea lor constă și în faptul că pot constitui piste ale unor viitoare cercetări. Corelate cu date statistice privind participarea restului populației la activitatea de folos obștesc, ele pot oferi apoi o bază pentru concluzii cu caracter mai general.

Vom reține din statistica analizată pînă acum : a) creșterea permanentă, fermă a numărului de muncitori care activează pe tărîm obștesc ; b) accelerarea acestui proces în ultimul timp ; c) faptul că aceste două caracteristici sînt prezente în rîndul tuturor muncitorilor, indiferent de apartenența lor politică ; d) cel mai mare procent de activiști pe tărîm obștesc îl dau muncitorii comuniști.

Imaginea obținută pînă acum ne relevă amploarea fenomenului, mișcarea sa ascendentă, gradul de intensitate a dezvoltării sale — în întregul său și în părțile sale componente —, elemente de natură, pe de o parte, să sublinieze însemnătatea lui ca practică socială, iar pe de altă parte, dată fiind amploarea și tendințele sale ascendente, să atragă atenția asupra necesității cercetării lui în calitate de stimul al dezvoltării conștiinței sociale. În legătură cu această ultimă problemă, se nasc firesc cîteva întrebări : 1) *cum*, pe ce căi influențează activitatea obștească asupra conștiinței sociale ? 2) *ce* înscrie, ce construiește activitatea obștească pe aria conștiinței sociale a oamenilor, pe ce direcții acționează ea în mod deosebit asupra acestei conștiințe, de ce natură este această influență ?

CUM ȘI ÎN CE DIRECȚII PRINCIPALE ACȚIONEAZĂ ACTIVITATEA OBȘTEASCĂ ASUPRA CONȘTIINȚEI SOCIALE A MUNCITORULUI ?

Atît în uzină, cît și în afara uzinei, în toate domeniile vieții sociale, întîlnim la tot pasul forme extrem de numeroase ale activității obștești a maselor. Diversitatea și multitudinea lor nu exclude însă unitatea lor. Prin toate aceste forme masele își aduc contribuția, în diferite sectoare de activitate, pe măsura pregătirii și capacității lor, la desăvîrșirea construcției socialismului. Conducerea de către partid și în acest domeniu asigură orientarea generală a activității obștești a milioane de oameni spre un țel unic, realizează din multitudinea de forme ale activității obștești un sistem armonios, flexibil, apt să răspundă năzuințelor maselor, să canalizeze aceste năzuințe. Diversitatea formelor folosite, mijloacele și soluțiile pentru rezolvarea problemelor sociale care se pun în fața fiecărei organizații obștești constituie contribuția creatoare a maselor.

Conținutul principal al activității obștești în această etapă îl constituie lupta pentru desăvîrșirea construcției socialismului. Acest conținut se realizează pe cîteva *linii principale*, care se conturează cînd analizăm

scopurile pe care și le propun să le realizeze cei ce participă în diverse forme ale acestei activități. Deosebim astfel: 1) activitatea obștească în sprijinul producției; 2) activitatea obștească în domeniul social-cultural; 3) activitatea obștească pe plan statal.

În cadrul acestor linii principale se grupează și se dezvoltă forme concrete și variate, prin intermediul cărora cei ce muncesc contribuie în mod voluntar, în timpul lor liber, la activități care depășesc întotdeauna interesele lor strict personale. Activitatea obștească în sprijinul producției, de pildă, se realizează prin participarea muncitorilor la organizarea, controlul și conducerea producției în uzină, adică la perfecționarea relațiilor de producție și în primul rînd a organizării socialiste a muncii, precum și la dezvoltarea relațiilor de colaborare și ajutor reciproc. În domeniul social-cultural, muncitorii au preocupări deosebit de variate, de la acțiuni de răspîndire a științei și culturii pînă la prețul de cost și calitatea mesei la cantina uzinei, de la înfrumusețarea străzilor în cartier și pînă la controlul în magazine. În domeniul statal, muncitorii participă, alături de ceilalți oameni ai muncii, la activitatea sfaturilor populare și în Marea Adunare Națională.

★

În uzină, principalele organizații prin intermediul cărora muncitorii își desfășoară activitatea lor obștească în sprijinul producției și în domeniul social-cultural sînt organizațiile de partid, sindicale și ale U.T.M.

Din întreagă această diversitate de forme și mijloace se desprind, din unghiul de vedere care interesează cercetarea de față, două căi principale pe care acționează activitatea obștească asupra conștiinței sociale a muncitorilor. Acestea se conturează a fi următoarele:

1. Influența activității obștești sub formele ei colective; 2. influența activității obștești, ca activitate personală, asupra celui care o îndeplinește. Ele sînt legate una de alta, însă datorită anumitor caracteristici pot fi analizate separat.

I. *Sub formele ei colective* — ca activitate a unor organizații — activitatea obștească exercită una din cele mai puternice influențe asupra conștiinței sociale. Dintre aceste forme colective, influența cea mai puternică o are organizația de partid. Forța sa ideologică, educativă, mobilizatoare este determinată de faptul că membrii de partid, strîns legați prin unitate de țeluri și voință, acționează ca un monolit în vederea înfăptuirii liniei politice a partidului. De aceea organizația de partid devine un catalizator în direcția accelerării energiilor, a inițiativelor; judecata ei colectivă, hotărîrile ei colective, opinia colectivă care se formează înăuntrul său sînt factori de natură să transforme, să ridice mereu nivelul de conștiință al oamenilor.

Practica arată că activitatea obștească depusă de organizațiile de partid din uzine în sprijinul producției, și îndeosebi activitatea desfășurată în vederea atragerii muncitorilor la organizarea, controlul și conducerea producției, exercită un rol de prim ordin asupra conștiinței lor sociale.

În cele trei uzine (ca și în toate unitățile industriale), în centrul muncii organizațiilor de bază, a comitetelor de partid, stau problemele politicii economice a partidului. În ultimii ani, una din principalele preocupări ale colectivelor din aceste trei uzine a fost introducerea tehnicii înaintate în producție și folosirea mai completă a utilajelor. În legătură cu aceasta, în toate aceste uzine, și în mod deosebit la „Grivița Roșie" și „Semănătoarea", a fost pusă ca problemă-cheie problema profilării lor.

„Datorită profilării și specializării — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — se elimină paralelismele în fabricarea unor produse și cresc posibilitățile întreprinderilor de a introduce tehnica înaintată și a folosi mai complet capacitatea utilajelor, obținînd produse de calitate superioară și la un preț de cost redus" [1].

Comitetele de partid din uzinele cercetate, organizațiile de bază din secții, grupele de partid au pus în centrul preocupărilor lor economice privind producția problema modului cum să acționeze pentru traducerea în viață a acestei indicații de partid.

Toate acestea apar la prima vedere chestiuni pur tehnice, fără legătură cu sfera conștiinței sociale a oamenilor. Dacă cercetăm *procesul rezolvării unor asemenea probleme* așa cum se desfășoară el în realitate, aparența lasă locul unor imagini noi. Vom lua un caz concret [2]: la uzina „Semănătoarea", de pildă, adîncirea profilării uzinei a atras după sine, printre alte multe măsuri, și reorganizarea unor ateliere pe baza principiului tehnologic al fluxului continuu. Unul din atelierele care a intrat în raza reorganizării a fost și cel de mecanică. Reorganizarea atelierului pe această nouă bază a constituit „un examen serios al forței de mobilizare a organizației de partid" — arăta secretarul biroului organizației de bază de la mecanică, tov. Radian Porumbescu.Cu toate acestea, examenul a fost trecut cu succes.

Rezultatul pe plan tehnic-economic a fost trecerea și în acest atelier la noul proces de producție.

În 1962, în cuvîntarea rostită la conferința organizației orășenești de partid București, referindu-se la uzina „Semănătoarea", tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta:... „Profilarea uzinei „Semănătoarea" pe 4 tipuri importante de mașini agricole pentru recoltat, prin renunțarea treptată la produsele neomogene fabricate în trecut ..., a permis modernizarea tehnologiei și organizarea în flux continuu a procesului de producție, cu influențe pozitive asupra creșterii productivității muncii și reducerii prețului de cost" [3].

Dar rezultatele pe planul conștiinței sociale în ce constau ele în acest caz concret? Cum s-a înscris această acțiune, ca și altele asemănătoare,

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, București, Edit. politică, 1962, p. 269.

[2] Cazul concret la care ne referim aici l-am ales pentru că îl considerăm tipic pentru activitatea obștească desfășurată în această etapă de către organizațiile de partid din uzine în sprijinul producției. În forme diferite, în condiții diferite, care depind de specificul uzinei, de sarcinile ei etc., procesul are loc în liniile sale principale într-un mod asemănător cu cel relatat aici.

[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, p. 269.

pe aria vastă și complexă a acestei conștiințe, ce resorturi a pus ea în mișcare?

În acest caz concret, ca și în multe altele, nu s-a trecut la acțiunea amintită numai pe baza unei hotărîri administrative, deși, după cum se știe, conducerea uzinei fiind unică, muncitorii sînt obligați să respecte hotărîrile acesteia. Important este însă faptul că tocmai în vederea înfăptuirii cu optime rezultate a hotărîrii conducerii administrative, *organizația de partid a fost aceea care, înțelegînd însemnătatea politico-economică a acestei reorganizări, s-a ocupat în mod deosebit de ea.* Sarcina organizației de partid era în primul rînd aceea de a face să fie înțeleasă de toți muncitorii necesitatea acțiunii întreprinse și însemnătatea ei generală, de a explica avantajele ei tehnice și economice, de a asigura mobilizarea întregului colectiv la rezolvarea ei. Era necesar deci să se desfășoare ceea ce în limbajul muncii de partid se numește, simplu, „o muncă politică-educativă și organizatorică concretă, de la om la om", muncă pe care biroul organizației de bază de la atelierul mecanică a făcut-o, mobilizînd la început comuniștii organizației și un număr de muncitori fără de partid și dezbătînd cu ei aspectele economice și politice ale problemei; la rîndul lor, aceștia au devenit agitatori, adică oameni care trezesc interesul pentru o anumită problemă în rîndul celorlalți și le solicită participarea la rezolvarea ei; s-a folosit gazeta de perete; ingineri și tehnicieni au făcut expuneri explicînd noul proces [1] etc.

Ce elemente noi, cu caracter mai general, de natură să contribuie la dezvoltarea conștiinței sociale a oamenilor, au apărut în cursul acestei acțiuni?

1) Analizînd o problemă nouă, cunoscînd avantajele ei tehnice-economice și însemnătatea sa pentru politica noastră economică generală, *orizontul oamenilor s-a îmbogățit, ei au căpătat noi cunoștințe.*

2) În cursul acțiunii *s-a dezvăluit atitudinea oamenilor față de tehnica nouă*, la majoritatea lor *o atitudine înaintată*, de interes, pasiune, la unii, dimpotrivă, *spirit de rutină* și conservatorism, în rîndul altora *pasivitate*; au fost scoase în evidență ideile interesante, propunerile și inițiativele menite să contribuie la rezolvarea optimă a problemei, au fost criticate concepțiile înapoiate s-a trezit interesul celor pasivi, *s-a dezvoltat lupta de opinii, a învins' opinia înaintată* [2].

3) *În cursul acestei acțiuni, muncitorii au acumulat o nouă experiență*, aceasta s-a adăugat altora, anterioare. Asemenea experiențe, sedimentîndu-se în conștiința oamenilor, se transformă la un moment dat în *deprinderi.* Printre acestea, *deprinderea de a organiza mai bine munca* — nu numai munca personală, ci a *unui întreg colectiv* conform unor cerințe noi ale tehnicii și tehnologiei moderne — are o mare însemnătate. Acumu-

---

[1] Din arhiva pe anii 1961 și 1962 a organizației de bază a P.M.R., atelierul mecanică al uzinei „Semănătoarea".

[2] ... Așa cum se întîmplă de obicei cu tot ce este nou — scria unul din tehnicienii uzinei —, multora dintre noi *unele lucruri nu le erau clare*, alții, pătrunși de spirit conservator, spuneau: „Mai bine să lucrăm așa cum am apucat ..." (articolul *Nu e o problemă pur tehnică*, în gazeta „Semănătoarea" nr. 137) (*subl. ns.*).

lînd experiența unor asemenea acțiuni, muncitorul începe să se detașeze, să se deosebească treptat și din ce în ce mai temeinic de tipul de muncitor simplu executant al unui act de muncă strict individual. Prin participarea la asemenea acțiuni el se deprinde *să devină treptat conducător al producției*, adică să aibă inițiativă, să facă propuneri, să lupte pentru îndeplinirea lor nu numai de către el, ci de colective întregi etc. Nu întîmplător în perioada la care ne referim aici dezbaterile în consfătuirile de producție din secție și din grupele sindicale au fost deosebit de vii, s-au făcut propuneri numeroase, au apărut noi inițiative. Una dintre aceste inițiative, născută în echipa complexă de la linia nr. 5, denumită de membrii ei „Controlorul nostru este conștiința", a fost deosebit de interesantă. Acest colectiv a hotărît să-și organizeze munca în așa fel, încît să ajungă la „zero rebut" [1].

A învăța asemenea lucruri, ca organizarea și conducerea producției, are o însemnătate excepțională. Lenin scria: „. . . atunci cînd *toată lumea* va învăța să conducă și va conduce realmente în mod de sine stătător producția socială, cînd toată lumea va realiza în mod de sine stătător ținerea evidenței și controlul asupra trîntorilor, a coconașilor, a escrocilor și a celorlalți «păzitori ai tradițiilor capitalismului», — eschivarea de la această evidență și acest control, exercitat de întregul popor, va deveni inevitabil atît de anevoioasă, va deveni o excepție atît de rară, va fi însoțită probabil de o sancționare atît de rapidă și de aspră . . ., încît *necesitatea* respectării regulilor simple, fundamentale ale oricărei conviețuiri omenești va deveni foarte repede *o deprindere*" [2].

Fără îndoială că nu ne aflăm în etapa cînd „toată lumea a învățat să conducă de sine stătător producția socială", dar ceea ce este real este faptul că asemenea acțiuni, ca aceea descrisă mai sus, sînt o școală în care muncitorul începe să învețe, să se deprindă a conduce producția zi de zi. Aici se dovedește încă o dată caracterul științific al conducerii politice de către partid: orientînd permanent organizațiile de bază să pună în centrul muncii lor problemele producției, partidul are în vedere și asemenea rezultate, care nu se pot naște decît treptat, pe baza practicii de fiecare zi, dar a unei practici orientate spre înțelegerea însemnătății ei politice generale.

4) A sporit capacitatea organizației de bază de a influența colectivul în direcția necesară, iar verificarea în practica ulterioară de către muncitori a foloaselor personale și generale obținute în urma reorganizării întreprinse a dus la *creșterea rolului organizației de partid în formarea opiniei colective*.

Aceste „elemente" nu au apărut ca noi numai în cursul acțiunii de care a fost vorba aici. Multe din ele s-au adăugat altora asemănătoare,

---

[1] Echipa execută o serie de operații extrem de importante la axul combinei C.1. Una din hotărîrile principale luate în colectiv, după reorganizarea atelierului în flux continuu, a fost aceea ca fiecare să devină un controlor de calitate a muncii depuse de cel care execută operații la ax înaintea sa. Procentul de rebut a scăzut în urma acestei inițiative la zero. Inițiativa s-a extins apoi și în alte echipe și secții.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 471—472.

existente în climatul spiritual general al acestui colectiv de muncă. În realitate, acest proces este o părticică a unui „flux continuu" de influență, exercitat de organizația de partid care, în cele mai diferite probleme, luptînd pentru rezolvarea lor împreună cu întregul colectiv, realizează necontenit ridicarea întregului colectiv pe trepte de conștiință superioare.

O influență specifică în dezvoltarea conștiinței sociale a muncitorilor exercită și organizațiile sindicale din uzine în acțiunile pe care le întreprind în sprijinul producției. Însemnătatea unui asemenea mijloc, cum sînt consfătuirile de producție organizate de comitetele sindicale pe grupe, secții sau pe uzină este deosebită. Prin intermediul lor muncitorii se deprind cu organizarea muncii în colectiv, se deprind să controleze modul cum se aduc la îndeplinire propunerile făcute în consfătuirile anterioare, într-un cuvînt, participă mereu mai eficient la organizarea și conducerea producției în uzină.

INFLUENȚA ACTIVITĂȚII OBȘTEȘTI CA SARCINĂ PERSONALĂ ASUPRA CELUI CARE O ÎNDEPLINEȘTE

Pînă acum ne-am referit la procese *generale* care au loc pe plan spiritual în viața unei colectivități atunci cînd aceasta este solicitată să rezolve prin forțe proprii o problemă economică însemnată. *Aceste procese generale se reflectă însă, în cazul fiecărui subiect participant la proces*, într-un mod care ține atît de specificul sarcinilor pe care organizația i le-a încredințat să le ducă la îndeplinire, cît și de pregătirea sa (profesională, politică și culturală generală), de trăsăturile sale de caracter etc. Aceste procese generale determină astfel, în cazul fiecărui subiect, procese specifice pe planul conștiinței sale.

Dintr-o anchetă efectuată în cadrul aceluiași grup de 645 de muncitori în rîndul cărora s-a efectuat statistica amintită la început [1], a rezultat că aceste procese specifice, cu toată marea lor diversitate, cu toată complexitatea și profunzimea lor, pot fi cercetate și analizate concret; sintetizate și dezvăluite astfel, ele pot ajuta la înțelegerea atît a însemnătății influenței exercitate de activitatea obștească asupra conștiinței sociale, cît și a modalității de formare a acestei conștiințe, la desprinderea celor mai însemnate trăsături care apar, a trăsăturilor care se dezvoltă în primul rînd în etapa pe care o parcurgem etc.

În această anchetă, printre întrebările puse grupului de 645 de muncitori, una s-a adresat în mod special celor care depun o activitate obștească permanentă în uzină sau în afara uzinei, cerîndu-le să indice în ce a constat, după părerea lor, principala influență exercitată de această activitate asupra lor înșile. Marea varietate a răspunsurilor reflectă caracterul complex, bogat al acestei influențe.

---

[1] Ancheta sociologică a fost efectuată de colectivul secției de materialism istoric din Institutul de filozofie în anul 1962, în cadrul unei cercetări privind problemele conștiinței sociale a clasei muncitoare din țara noastră.

Tabelul nr. 4

În ce direcții principale influențează activitatea obștească asupra celui care o îndeplinește?

Numărul celor care participă la activitatea obștească	Numărul celor care au răspuns	1					2					3	4		5			Total răspunsuri
		Cunoașterea și înțelegerea liniei politice a partidului, orizont politic	Dezvoltarea conștiinței politice, a simțului politic	Vigilență, combativitate, intransigență	Să devină mai conștient, să fie exemplu pentru alții	Sporirea simțului de răspundere	Să muncească în colectiv	Să cunoască oamenii și nevoile lor, să aibă atitudine justă față de oameni	Să se apropie de colectiv	Să aibă atitudine justă față de muncă	Să se dezvolte moral	Grija pentru interesele generale	Să-și ridice nivelul cultural	Creșterea nivelului general de cunoștințe	Mai activ, perseverent	Dezvoltarea spiritului critic, a exigenței	Experiență, inițiativă	
297	224	68	12	7	15	25	21	24	10	11	11	32	17	19	7	11	8	298

Numărul muncitorilor care au răspuns la această întrebare — 224 — raportat la numărul de muncitori care depun activitate obștească (din grupul cercetat de noi) — 297 — arată că au răspuns 75% din subiecți, ceea ce denotă că un număr foarte mare de muncitori au confirmat, prin faptul că ne-au răspuns, existența influenței exercitate de activitatea obștească. Cei 25% muncitori care nu au răspuns nu atestă afirmarea faptului contrar, al lipsei de influență — de altfel, nici unul dintre muncitorii care au completat chestionarele anchetei noastre nu au afirmat că activitatea obștească n-ar avea influență asupra lor —, ci posibilitatea unor greutăți în formularea unui răspuns, în discernarea acestei influențe etc.

În ce constă această influență? Dintr-o privire de ansamblu asupra tabelului nr. 4 rezultă că această influență este apreciată de toți muncitorii ca o *influență asupra conștiinței lor*, sub diverse aspecte.

De subliniat este și faptul, remarcabil în semnificația lui, că *toți* cei care au răspuns au apreciat că activitatea obștească pe care o depun acționează în direcția *dezvoltării* conștiinței lor.

Cu toată marea diversitate a răspunsurilor, ele au putut fi clasificate în cîteva grupe principale :

1) 127 de muncitori — adică 54% din totalul celor care au răspuns la întrebare — au apreciat că activitatea obștească ce o depun exercită influență îndeosebi în direcția creșterii conștiinței lor politice. Din cadrul acestui grup se detașează în mod deosebit cei care au apreciat cunoașterea și înțelegerea liniei politice a partidului, orizontul politic, dezvoltarea simțului lor politic ca principală influență (63% din totalul de 127).

Statistica, deși incontestabil valoroasă atunci cînd cercetăm tendințele, cînd căutăm să obținem media etc., are însă și defectul că ascunde concretul individual. Răspunsurile primite la această întrebare, pe lîngă o mare diversitate, conțin o bogăție de idei, de sentimente, de gînduri care nu pot apărea în toată frumusețea lor în tabele sau grafice. Redăm cîteva din aceste răspunsuri din grupul menționat aici :

a) lăcătuș, 20 de ani, membru de partid, uzina „Semănătoarea", secția preparat : „Am reușit să capăt o mai mare maturitate, înțelegere în direcția cunoașterii politicii partidului în toate domeniile de activitate" ;

b) lăcătuș, 29 de ani, membru de partid, aceeași secție : „Mi-a dat un orizont larg în înțelegerea și aplicarea politicii partidului în opera de construire a socialismului în țara noastră" ;

c) strungar, 24 de ani, membru al U.T.M., aceeași uzină, secția mecanică : „Să înțeleg just politica partidului nostru și să fiu un om demn de societatea socialistă" ;

d) electrician, 23 de ani, membru de partid, uzina „23 August", secția motoare : „Munca obștească m-a ajutat să-mi însușesc învățătura marxist-leninistă și linia politică a partidului nostru" ;

e) turnător, 40 de ani, fără de partid, aceeași uzină, secția turnătorie de oțel : „Mi-am dat seama că prin această muncă contribui mai mult la construirea socialismului" ;

f) cazangiu, 22 de ani, membru U.T.M., uzina „Griviția Roșie", secția cazangerie : „Văd mai limpede sarcinile noastre, știu cum să organizez îndeplinirea lor".

2) Un alt grup mare de răspunsuri apreciază că activitatea obștească i-a influențat mai ales în direcția dezvoltării unor trăsături specifice moralei socialiste : 77 de răspunsuri față de 224 de muncitori care au răspuns, adică 34 % (de fapt, ponderea acestei grupări în totalul răspunsurilor este mai mare, deoarece asemenea indici ca sporirea simțului de răspundere, a conștiinciozității etc. nu sînt specifici numai formei politice a conștiinței sociale, ci și formei morale a acesteia). În cadrul acestui grup, ponderea cea mai mare o au răspunsurile care se referă la o trăsătură de bază a moralei socialiste — colectivismul. Redăm și cîteva dintre aceste răspunsuri :

a) strungar, 29 de ani, membru de partid, uzina „Semănătoarea", secția mecanică : „Mi-a dezvoltat preocuparea pentru întregul colectiv" ;

b) vopsitoare, 27 de ani, membră de partid, uzina „23 August", secția motoare : „M-a ajutat să înțeleg că oricît de puțin ar face un om, acest puțin poate sluji tuturor" ;

c) lăcătuș, 19 ani, membru U.T.M., uzina „Semnănătoarea", secția preparat : „Mi-a dat conștiința că fac o muncă utilă pentru mine și pentru ceilalți" ;

d) turnător, 30 de ani, fără de partid, uzina „23 August", secția turnătorie oțel : „Mi-au crescut preocupările pentru binele celor de pe strada mea" ;

e) bobinator, 50 de ani, fără de partid, uzina „23 August", secția motoare : „Se pare că m-a făcut să ies din individualismul meu și să iubesc mai mult pe cei ce mă înconjură" ;

f) montator, 33 de ani, membru de partid, uzina „Grivița Roșie", secția cazangerie: „Am simțit o mare fericire cînd, practic, mica mea contribuție la construirea socialismului a dat rezultate. Uneori mă întreb : cum aș fi văzut și înțeles viața fără să întîlnesc partidul ? Îi sînt recunoscător că l-am întîlnit".

3) Activitatea obștească acționează și în direcția sporirii grijii muncitorilor pentru interesele generale, în direcția ridicării nivelului lor cultural, precum și pe linia dezvoltării unor trăsături de caracter. După cum reiese din tabel, un grup numeros de muncitori — 14% din totalul celor care răspund — apreciază că au devenit mai hotărîți, mai perseverenți etc.

După cum se poate observa din răspunsurile primite, sarcina celui care încearcă să surprindă statistic o asemenea gamă variată și interesantă de păreri nu este chiar simplă, deoarece de foarte multe ori răspunsurile, prin semnificațiile lor bogate, profunde, depășesc cu mult schemele, iar cercetătorul este nevoit — pentru a surprinde totuși semnificațiile lor principale — să renunțe uneori la nuanțe. Lăsînd de aceea la o parte grupările stabilite, dacă reconstituim din nou ansamblul răspunsurilor primite, pe lîngă aceste direcții principale, care reies pe baza stabilirii unor grupări, o idee generală se impune, idee a cărei semnificație este deosebită, și anume faptul că toți muncitorii care ne-au răspuns au pornit de la a considera caracterul activ al conștiinței sociale ca o necesitate.

Menționăm din nou că nu considerăm aceste procente ca absolute : aici, în aprecierile primite, pot exista o multitudine de factori de care, dacă ținem seama, procentele nu pot rămîne cu o valoare absolută. De pildă, un muncitor care consideră că este înzestrat cu trăsături morale înaintate, poate aprecia că principala direcție în care l-a influențat activitatea obștească nu a fost pe linia colectivismului sau pe linia dezvoltării unor trăsături de caracter cum este perseverența ș.a.m.d. Făcînd această rezervă, menționăm totodată că nu exactitatea procentelor interesează aici, ci *tendința* care rezultă din asemenea sondări de opinie personală. Și aceste tendințe sînt valoroase nu numai prin faptul că dezvăluie măsura în care oamenii sînt conștienți de un anumit proces, îi apreciază valoarea pentru experiența lor personală, dar și pentru că ele, în ansamblu, aruncă o lumină asupra mecanismului procesului, indicîndu-ne care sînt direcțiile lui principale, care dintre acestea ocupă un loc de frunte.

*

În concluzie, se poate observa pe baza materialului de viață analizat că, în etapa pe care o parcurgem, activitatea obștească — manifestare specifică a democratismului socialist — a căpătat o pondere mare ca factor cu acțiune pozitivă în dezvoltarea conștiinței sociale muncitorești. Dată fiind creșterea an de an a numărului de muncitori care îndeplinesc sarcini obștești permanente, atît în uzină, cît și în afara uzinei, deci linia ascendentă a acestui fenomen, se poate afirma că ponderea acestui factor în dezvoltarea conștiinței sociale va crește cu necesitate în procesul desăvîrșirii în continuare a construcției socialismului.

ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ РАБОЧИХ

РЕЗЮМЕ

Общественная деятельность, развиваемая трудящимися во всех областях общественной жизни, является одной из существенных сторон социалистического демократизма. Этой деятельностью рабочий класс РНР вносит очень ценный вклад в завершение строительства социализма.

Статистика, составленная в 1955—1962 гг. по группе из 645 рабочих трех бухарестских заводов, образовавших ядро социологической анкеты, выявила: а) постоянный, устойчивый рост числа рабочих, развивающих различную деятельность общественного порядка; б) ускорение этого роста за последнее время; в) что эти две тенденции свойственны как рабочим — коммунистам и членам Союза рабочей молодежи, так и беспартийным рабочим; г) что наибольший процент общественных деятелей дают рабочие — коммунисты.

Размах явления, его восходящее движение, степень интенсивности его развития являются элементами, могущими подчеркнуть существенную сторону процесса расширения социалистического демократизма, значение этого процесса как общественной практики, обратить внимание на необходимость его изучения в качестве стимула развития общественного сознания. Ответ на естественно рождающиеся вопросы: как, какими путями действует деятельность в интересах общества на общественное сознание?; что вписывает эта деятельность в область сознания? — может помочь нам понять исторически-конкретный механизм соотношения между общественной практикой и общественным сознанием, творческие возможности социалистической общественной практики.

Существуют два пути, по которым общественная деятельность действует на общественное сознание рабочих: 1) в коллективной форме; 2) в форме личной деятельности. Между ними существует тесная связь.

В коллективной форме, как деятельность партийных и профсоюзных организаций, а также организаций Союза рабочей молодежи, развиваемая для претворения в жизнь политики партии в области завершения социалистического строительства, общественная деятельность оказывает особое влияние. Во время действий, предпринятых заводскими партийными организациями, например, рабочие должны решать новые вопросы, связанные с повышением технического уровня производства, с совершенствованием социалистических производственных отношений; мобилизация коллективов рабочих на решение таких вопросов вызывает в их рядах передовое отношение или, напротив, пассивность, рутину, что ведет к развитию борьбы мнений, в которой обыкновенно побеждает передовое мнение; в результате участия в таких действиях опыт рабочих обогащается, и они приучаются п инимать участие в организации производства и в руководстве им; в этих

действиях возрастает роль партийной организации в образовании коллективного мнения.

Эти общие процессы, происходящие в умственном плане всего коллектива, отражаются в сознании каждого рабочего в зависимости от специфики конкретной общественной задачи и от индивидуальной подготовки рабочего (профессиональной, политической, общеобразовательной), от черт его характера и т.д. Исследование показало, что на этом этапе главными направлениями,в которых общественная деятельность влияет на того, кто ее развивает, являются следующие: развитие его политического сознания, главным образом в отношении осведомленности о политической линии партии и понимание этой линии; развитие некоторых моральных черт, в особенности по линии коллективизма, повышения культурного уровня, а также по линии развития некоторых черт характера.

На этапе, проходимом нашей страной, общественная деятельность — специфическое проявление социалистического демократизма — приобрела бóльший удельный вес, являясь фактором положительного действия в развитии социалистического сознания рабочих, а влияние этой деятельности будет продолжать расти.

L'ACTIVITÉ SOCIALE ET SON INFLUENCE SUR LA CONSCIENCE SOCIALE DES TRAVAILLEURS

RÉSUMÉ

L'activité sociale déployée par les travailleurs dans toutes les sphères de la vie sociale est un des côtés essentiels de la démocratie socialiste. La classe ouvrière de la République Populaire Roumaine apporte, par cette activité, une contribution de grande valeur à l'achèvement de l'édification du socialisme.

Une statistique dressée pour les années 1955—1962, parmi 645 travailleurs appartenant à trois usines de Bucarest — groupe de travailleurs qui a fourni l'échantillon d'une enquête sociologique — a permis de constater : a) l'accroissement permanent, ferme, du nombre de travailleurs qui exercent diverses activités d'intérêt public ; b) l'accélération de cet accroissement, constaté récemment ; c) le fait que ces deux tendances sont propres aussi bien aux travailleurs communistes qu'à ceux qui font partie de l'organisation U.T.M. (Union de la Jeunesse Ouvrière), ainsi qu'aux travailleurs n'appartenant à aucun parti ; d) le plus grand pourcentage de militants sur le terrain social est fourni par les travailleurs communistes.

L'ampleur de ce phénomène, son mouvement ascendant, l'intensité de son développement sont des éléments de nature à souligner un côté essentiel du processus d'extension du démocratisme socialiste, l'importance de ce processus en tant que pratique sociale, est d'attirer l'attention sur la nécessité de l'étudier, en sa qualité de stimulus du développement de la

conscience sociale. La réponse à certaines questions qui se posent tout naturellement : comment, par quelles voies, agit l'activité d'intérêt public sur la conscience sociale ? Qu'est-ce qui inscrit cette activité sur la surface de la conscience ? Quelles sont les directions dans lesquelles elle agit particulièrement ? — peuvent nous aider à comprendre le mécanisme concret, historique, de la relation entre la pratique sociale et la conscience sociale, du pouvoir créateur de la pratique sociale socialiste.

Il y a deux voies principales par l'intermédiaire desquelles l'activité sociale agit sur la conscience sociale des travailleurs : 1) la forme collective ; 2) la forme de l'activité personnelle. Il existe entre elles une étroite liaison.

Sous la forme collective — en tant qu'activité des organisations du parti, des organisations syndicales ou de l'U.T.M., activité que l'on développe afin de traduire en faits la politique du parti pour l'achèvement de l'édification socialiste — l'activité sociale exerce une influence particulière. Par exemple, au cours des activités entreprises par les organisations du parti dans les usines, les ouvriers sont confrontés avec des problèmes nouveaux liés à l'élévation du niveau technique de la production, au perfectionnement des rapports de production socialistes, qu'ils sont appelés à résoudre eux-mêmes ; ceci fait surgir dans leurs rangs des attitudes progressistes, ou bien, au contraire, de la passivité, de la routine, ce qui engendre une lutte d'opinions, lutte dans laquelle c'est en général l'opinion avancée qui sort victorieuse. En participant à de telles actions, l'expérience des travailleurs s'enrichit, et ceux-ci s'habituent à participer à l'organisation et à la direction de la production ; au cours de ces actions, le rôle de l'organisation de parti dans la formation de l'opinion collective s'accroît.

Ces processus généraux qui se manifestent sur le plan spirituel de toute une collectivité se reflètent dans la conscience de chaque travailleur, en fonction du caractère spécifique de sa tâche sociale concrète, de sa préparation individuelle (professionnelle, politique ou de culture générale), de ses traits de caractère, etc. L'enquête a révélé qu'au cours de cette étape les directions principales dans lesquelles l'activité sociale influence celui qui la pratique sont : le développement de sa conscience politique — particulièrement en ce qui concerne la connaissance et la compréhension approfondie de la ligne politique du parti ; le développement de certains traits moraux — particulièrement sur la voie du collectivisme, de l'élévation de son niveau culturel ainsi que du développement de certains traits de son caractère.

Au cours de l'étape que parcourt la République Populaire Roumaine, l'activité sociale — manifestation spécifique de la démocratie socialiste — a acquis un grand poids en tant que facteur ayant une action positive dans le développement de la conscience socialiste des travailleurs et son influence continuera à s'accroître.

MODIFICĂRI ALE CONȘTIINȚEI ȚĂRĂNIMII COLECTIVISTE OGLINDITE ÎN ACTIVITATEA BRIGĂZILOR ȘTIINȚIFICE

DE

MIHU ACHIM (Cluj)

După numai cîțiva ani de la victoria Revoluției din Octombrie, V. I. Lenin — bazîndu-se pe o serie întreagă de date referitoare la numărul de biblioteci din Rusia, la activitatea acestora, la tipărirea presei și cărților etc. — a relevat un fenomen al activității spirituale propriu socialismului : „«De jos », adică din masa oamenilor muncii pe care capitalismul — și în mod fățiș, prin violență, și prin fățărnicie și înșelăciune — îi înlătura de la învățătură, țîșnește o puternică năzuință spre lumină și știință" [1]. Acest fenomen plin de semnificații pentru înțelegerea transformărilor conștiinței făuritorilor noii societăți este prezent și în viața patriei noastre.

Printre mijloacele cu ajutorul cărora partidul nostru desfășoară o permanentă și intensă muncă politică-educativă în satele și comunele patriei noastre — ca, de pildă învățămîntul politic și ideologic, învățămîntul agrozootehnic de masă, munca politică-educativă de masă, schimburi de experiență, vizite la gospodării de stat și colective fruntașe, conferințe, activitatea așezămintelor culturale, răspîndirea cărții etc. — un loc important îl ocupă brigăzile științifice. Contribuția lor la dezvoltarea conștiinței socialiste a țărănimii a fost subliniată în mod repetat în cadrul dezbaterilor ultimei plenare a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, atît în raportul cu privire la munca cultural-educativă în condițiile satului colectivizat, cît și în luările de cuvînt pe marginea lui [2]. Însemnătatea acestui mijloc folosit pentru înfăptuirea revoluției culturale din țara noastră poate fi întrezărită din faptul că în perioada de iarnă (sfîrșitul anului 1962 și începutul anului 1963) brigăzile științi-

---

[1] V. I. Lenin, *Despre cultură și artă*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 371.

[2] Vezi *Activitatea cultural-educativă la sate. Dezbaterile plenarei Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă*, în „Scînteia", anul XXXII, nr. 5 876, 28 aprilie 1963.

fice au ieşit în satele şi comunele patriei de 5 665 de ori [1]; numai în regiunea Cluj peste 6 300 de intelectuali din oraşe s-au deplasat iarna trecută la ţară în cadrul brigăzilor ştiinţifice sau pentru a ţine conferinţe şi simpozioane.

În prezent, cînd în ţara noastră are loc procesul desăvîrşirii construcţiei socialismului, însemnătatea brigăzilor ştiinţifice creşte în mod deosebit. Ele răspund, alături de alte mijloace ale muncii de culturalizare, exigenţelor actuale ale procesului de dezvoltare a conştiinţei socialiste a ţărănimii şi de eliberare a ei de sub influenţa deprinderilor şi ideilor trecutului, proces pe care partidul nostru îl apreciază drept una din pîrghiile principale pentru întărirea economică-organizatorică a gospodăriilor colective şi, în general, pentru dezvoltarea multilaterală a satului colectivizat. Plecînd de la indicaţia leninistă că ştiinţa trebuie să intre cu adevărat în conştiinţa constructorilor noii societăţi şi să devină un element component al vieţii lor de toate zilele, Partidul Muncitoresc Romîn socoteşte că formarea omului societăţii noi cu o cultură generală multilaterală şi un înalt nivel de pregătire profesională este o sarcină principală şi deosebit de actuală pe linia dezvoltării conştiinţei noi a ţărănimii colectiviste şi a atragerii ei din ce în ce mai mult la activitatea constructivă conştientă [2]. Tocmai de aceea la Congresul al III-lea al P.M.R. s-a arătat că „trebuie îmbunătăţită şi lărgită, cu activa participare a oamenilor de ştiinţă şi cultură, munca de răspîndire a cunoştinţelor ştiinţifice, de popularizare, pe înţelesul maselor largi, a concepţiei materialiste despre lume, de combatere a vederilor înapoiate, superstiţiilor, prejudecăţilor şi misticismului" [3].

★

Pe linia îndeplinirii indicaţiilor partidului, în raionul Gherla activează 9 brigăzi ştiinţifice. Una dintre ele, care a luat fiinţă de-abia în luna februarie a acestui an, are un caracter special, ea adresîndu-se muncitorilor, colectiviştilor şi unor pături ale intelectualităţii din oraşul Gherla. Cele 8 brigăzi ştiinţifice destinate comunelor şi satelor sînt formate din 48 de membri : 24 de profesori (în special din domeniile istoriei, naturale, matematică), 7 jurişti, 8 medici, 8 ingineri agronomi şi zootehnicieni şi un membru al cabinetului P.M.R. al raionului Gherla. Totodată trebuie subliniat faptul că cei 48 de membri ai brigăzilor ştiinţifice reprezintă doar o parte relativ redusă din numărul total al intelectualilor cuprinşi în activitatea de propagandă cultural-ştiinţifică. Astfel, în intervalul de timp cuprins între 1 decembrie 1962 şi 1 martie 1963, cînd aceste brigăzi au efectuat 32 de deplasări, numărul intelectualilor din oraşele Gherla şi Cluj care au mers în comunele şi satele raionului s-a ridicat la 315. La manifestările cultural-ştiinţifice organizate cu concursul lor au participat 25 636 de cetăţeni.

---

[1] Demostene Botez, *Bilanţ de activitate culturală*, în „Contemporanul", nr. 13 (859), 29 martie 1963.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn*, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 84.

[3] *Ibidem*, p. 102.

Încă în 1923, în articolul *Pagini de jurnal*, V. I. Lenin a scos în evidență dublul rol pe care îl joacă „deplasările sistematice la țară ...” [1]. Cercetarea activității brigăzilor științifice trebuie să țină seama de aceste idei. Brigăzile științifice realizează într-adevăr, pe de o parte, atragerea cadrelor didactice și a altor intelectuali de la oraș la munca de construire a socialismului la sate, iar pe de altă parte ridicarea conștiinței socialiste a țărănimii colectiviste.

Brigada științifică nu trebuie definită numai ca un grup de intelectuali care merg la sat. Activitatea brigăzilor științifice începe o dată cu punerea întrebărilor de către țărani, continuă în mod deosebit cu pregătirea răspunsurilor de către membrii brigăzii și ia sfîrșit, în linii mari, în momentul prezentării lor nemijlocite în fața masei de țărani. Fiecare din aceste momente are importanța sa bine determinată și numai corelarea lor cît mai perfectă poate contribui la obținerea tuturor rezultatelor posibile care decurg din particularitățile acestei forme a muncii cultural-științifice. Finalitatea întregii activități a brigăzilor științifice este de a explica țărănimii colectiviste fenomenele naturii, de a propaga date din cele mai diferite domenii ale științei, de a aduce la cunoștința maselor politica partidului și bazele ei teoretice, rezultatele obținute pe drumul construcției socialiste la nivelul raionului, regiunii și țării, evenimentele de politică internă și internațională și poziția partidului nostru față de problemele majore ale contemporaneității.

Această formă a muncii cultural-științifice prezintă anumite particularități, în raport cu celelalte, care o fac să aibă o eficacitate ridicată și să fie mult apreciată de către colectiviști :

1) Mai mult decît alte mijloace educative, activitatea brigăzilor științifice se desfășoară în cadrul unor limite strict concrete, impuse de însești întrebările formulate nemijlocit de către colectiviștii dintr-o comună sau sat. În mod curent, în timpul clarificării unor răspunsuri se ridică din rîndul auditoriului alte întrebări și chiar se poartă discuții care antrenează un număr însemnat de colectiviști. Trebuie de asemenea menționat faptul că, din necesitatea cunoașterii adecvate a problemelor unei comune sau unui sat, inginerii agronomi și zootehnicieni din brigăzile științifice sînt de fiecare dată cooptați tocmai dintre aceia care își desfășoară activitatea în comuna ori satul unde se deplasează brigada. În felul acesta propaganda desfășurată prin intermediul brigăzilor științifice este mai strîns legată de problemele curente ale colectiviștilor.

2) Spre deosebire de cinematograf, teatru, spectacolele date de căminul cultural etc., brigada științifică are o arie de probleme deosebit de largă, din cele mai diferite domenii ale vieții spirituale, putînd astfel contribui la dezvoltarea conștiinței socialiste a țăranilor nu numai într-un anumit domeniu, ci, concomitent, în mai multe : politic, juridic, economic, filozofic etc. ; un mare rol revine brigăzilor științifice în îmbogățirea orizontului de cunoștințe științifice despre natură al colectiviștilor. Astfel, prin mijlocirea lor, setea de cultură a țărănimii poate fi satisfăcută multilateral.

---

[1] V. I. Lenin, *Despre cultură și artă*, p. 422.

3) Activitatea brigăzilor ştiinţifice are un caracter complex, rezultat nu numai din diversitatea problemelor abordate, ci şi din îmbinarea unor elemente variate ale muncii educative. Unele brigăzi, înainte de a răspunde la întrebări, practică obiceiul de a prezenta cîte o scurtă informare despre situaţia politică internaţională şi aproape toate folosesc puterea de ilustrare şi convingere a expoziţiilor, filmelor decumentare etc. În lămurirea întrebărilor ridicate de colectivişti, membrii brigăzilor ştiinţifice folosesc de cele mai multe ori planşe, grafice, scheme, mulaje etc. În raionul Zalău, regiunea Cluj, cele 10 brigăzi ştiinţifice au folosit adeseori în activitatea lor o expoziţie documentară intitulată „Dezvoltarea societăţii omeneşti pe teritoriul raionului Zalău", în care sînt incluse şi materiale cu caracter general în legătură cu apariţia vieţii şi a omului. În raionul Gherla, regiunea Cluj, un membru al uneia dintre brigăzi a construit un dispozitiv simplu, dar sugestiv, care prezintă în miniatură zborul rachetelor cosmice pe o orbită în jurul globului pămîntesc.

Faptul că activitatea brigăzilor ştiinţifice se împleteşte cu alte forme de educaţie, că răspunsurile sînt ilustrate prin diferite procedee şi, la dorinţa colectiviştilor, completate, dînd naştere unor discuţii interesante, explică caracterul viu, atractiv şi, în cele din urmă, eficienţa deosebită a acestei forme a muncii cultural-ştiinţifice.

4) Împrejurarea că ţăranii colectivişti primesc lămuriri asupra problemelor ce-i interesează prin consultarea directă a unor specialişti, profesori, medici, agronomi etc., sosiţi de la oraş în mod special în acest scop, constituie o altă particularitate a brigăzilor ştiinţifice. Prestigiul de care se bucură grupul de intelectuali veniţi în comună sau sat acordă un plus de valoare activităţii brigăzilor, valoare care se concretizează nu numai într-o participare sporită a cetăţenilor la expunerea răspunsurilor, dar şi în creşterea gradului de convingere a ideilor prezentate.

5) În sfîrşit, mai notăm ca o caracteristică a muncii brigăzilor ştiinţifice în raport cu alte mijloace ale muncii cultural-ştiinţifice şi faptul că între momentul în care un ţăran a pus o întrebare şi cel în care un membru al brigăzii dă răspunsul există o distanţă de timp de aproximativ două săptămîni, suficientă pentru o documentare riguroasă a răspunsului şi mai cu seamă pentru pregătirea lui în direcţia unei cît mai mari accesibilităţi.

★

În analiza activităţii brigăzilor ştiinţifice prezintă un deosebit interes structura şi ponderea diferitelor genuri de întrebări primite din partea colectiviştilor. Întrebările ne atrag atenţia în mod deosebit, deoarece scot în evidenţă preocupările spirituale ale colectiviştilor. Mai mult, din cercetarea unor întrebări se pot înţelege mai uşor unele tendinţe care apar în procesul dezvoltării conştiinţei socialiste a ţărănimii colectiviste.

Pentru analiza propusă am totalizat şi grupat pe probleme întrebările puse de ţăranii colectivişti din 18 comune şi sate ale raionului Gherla în perioada 1 ianuarie — 1 martie 1963. Datele respective au fost obţinute din tabelele cu întrebările puse de colectivişti şi centralizate de către di-

rectorii căminelor culturale, din notele informative întocmite de responsabilii brigăzilor științifice, materiale păstrate de Comisia de răspîndire a cunoștințelor științifice din cadrul Comitetului raional pentru cultură și artă. În același scop am purtat discuții cu membrii acestor brigăzi și cu directorii căminelor culturale.

Primul tabel sintetic cuprinde date referitoare la locul de deplasare, numărul de participanți și numărul total de întrebări puse.

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Locul de deplasare			Numărul de participanți	Numărul de întrebări
	Denumirea	Comună	Sat		
1	Bîrlea	—	da	81	28
2	Vișa	—	da	75	17
3	Dîrja	da	—	—*	15
4	Cubleșul	—	da	230	18
5	Panticeu	da	—	195	23
6	Buza	da	—	570	12
7	Chesău	—	da	183	15
8	Bunești	—	da	265	24
9	Gădălin	da	—	75	20
10	Vultureni	da	—	237	15
11	Suatu	da	—	225	18
12	Aluniș	—	da	120	19
13	Sucutard	da	—	264	24
14	Așchileul Mare	da	—	140	16
15	Vultureni	da	—	180	20
16	Sîntioana	da	—	216	21
17	Chiochiș	da	—	280	22
18	Jula	—	da	200	16
			Total	3 636	343

* Au lipsit datele.

Tabelul de mai sus cuprinde datele necesare pentru a obține numărul mediu de întrebări ridicate pentru o deplasare : 19, cifra minimă fiind 12. Rezultă de asemenea că numărul mediu de participanți la fiecare deplasare a unei brigăzi științifice este de 214. Aceste cifre sînt concludente pentru a ilustra interesul pe care îl suscită brigăzile științifice atît în comunele, cît și în satele din raion. De asemenea, numărul mare de participanți la întîlnirile membrilor brigăzilor științifice cu colectiviștii ilustrează și faptul că întrebările puse exprimă, de regulă, preocupările unor grupuri mai mari de colectiviști. De multe ori, întrebările stabilite de către colectiviști cu cel puțin două săptămîni mai înainte de sosirea brigăzilor sînt completate, dezvoltate, precizate de către alți colectiviști decît aceia care le-au ridicat inițial. Din cele 343 de întrebări la care au dat răspuns cele 8 brigăzi științifice, 45 au fost suplimentare, adică puse chiar în timpul cînd membrii brigăzilor științifice dădeau lămuririle cuvenite. Adevărul că unele dintre întrebările pe care le cercetăm ridică în fața brigăzilor probleme de interes general este confirmat și de constatarea că, într-o formă sau alta, un număr destul de însemnat dintre ele se repetă în comune și sate situate în diferite colțuri ale raionului sau regiunii. Ele sînt întîlnite deopotrivă în comuna Panticeu care se află în apropierea raionului Huiedin, în comuna Suatu lîngă raionul Luduș și în comuna Buza situată aproape de raionul Bistrița. Multe dintre întrebările care au stat în atenția brigăzilor științifice în raionul Gherla au fost lămurite și în comunele și satele din alte raioane ale regiunii Cluj : Zalău, Huiedin, Cîmpeni etc. O serie întreagă din problemele ridicate de întrebările colectiviștilor din raionul Gherla sînt identice cu cele din comunele și satele Brîglez, Cristoțel, Inău, Rona, Husia, Popeni, Poarta Sălajului etc., aparținînd raionului Zalău [1].

Prima concluzie care rezultă din analiza celor 343 de întrebări se referă la sfera largă a preocupărilor manifestate de țărănimea colectivistă, de la datele strîns legate de activitatea de producție pînă la probleme cu caracter social general, de la cunoștințele despre cauzele vînturilor și ale zăpezii pînă la cele privitoare la structura soarelui și a planetelor care îl înconjură.

Totodată atrag atenția de la început numărul și frecvența ridicată a unor întrebări de genul : *Ce descoperiri științifice au rezultat în urma zborurilor în spațiul cosmic? Dacă se vor trimite nave cu ființe omenești pe alte corpuri cerești? Din ce se fabrică masele plastice și ce întrebuințări au în agricultură? Ce este cibernetica și care este importanța ei? Care sînt ultimele cercetări și rezultate în combaterea cancerului? Ce se știe despre bomba nucleară de 100 de mii de megatone? Care sînt caracteristicile spărgătorului de ghiață atomic „V. I. Lenin”?* Prezența

[1] „Făclia”, organ al Comitetului regional Cluj al P.M.R. și al Sfatului popular regional, an. XVII, nr. 5 081 din 27 februarie 1963. Mai mult decît atît, unele dintre probleme sînt comune și altor regiuni. Vezi în acest sens articolul *Intelectualii în sprijinul muncii culturale la sate*, publicat în „Scînteia” (an. XXXII, nr. 5 928 din 19 iunie 1963), în care sînt prezentate succint cîteva date în legătură cu activitatea brigăzilor științifice în regiunea Maramureș.

întrebărilor de acest gen relevă faptul că țărănimea colectivistă nu se rezumă la recuperarea înapoierii culturale care i-a fost hărăzită sub vechiul regim burghezo-moșieresc. În strînsă legătură cu însușirea valorilor de bază — aflate mai de mult în tezaurul cultural al omenirii, dar inaccesibile țărănimii în trecut —, desfășurarea actuală a operei de ridicare culturală a satului are un caracter profund contemporan. Satul nostru colectivist, aflat în plin proces revoluționar de culturalizare, înlătură pe zi ce trece discrepanța moștenită dintre nivelul său de cultură în raport cu cel al orașului și în același timp ține pasul cu progresul permanent al științei și culturii socialiste și mondiale.

Receptivitatea ridicată a țărănimii față de ceea ce este nou în domeniul științelor, tehnicii, evenimentelor internaționale etc. dovedește limpede netemeinicia teoriilor sociologiei țărăniste din Romînia burghezo-moșierească. Reprezentantul de frunte al acestei sociologii, C. Rădulescu-Motru, era de părere că prin „finalitatea spiritualității sale", prin „destinul său" țăranul romîn este conservator. Dar iată că țăranul colectivist nu mai muncește astăzi așa cum a pomenit din „moși strămoși". Însetată de cunoaștere, mintea lui a depășit cu mult pretinsele cadre ce i-au fost atribuite pe nedrept de ideologii burghezi. Avînd pretenția că este un bun cunoscător al caracteristicilor sufletești ale țărănimii romîne, Rădulescu-Motru considera, profund jignitor, că activitatea cultural-științifică în cadrul populației de la sat ar trebui să fie fundamentată pe principiul: „Puțină știință cărturărească, adică puține raționamente predate cu scopul de a explica și convinge" [1]. Țăranul nostru, scrie el, „n-are nevoie de atîtea raționamente abstracte și de atîtea convingeri individuale", îi este de ajuns „să știe vedea și reacționa precis" [2]. Datele pe care le oferă analiza întrebărilor formulate de țăranii colectiviști în fața brigăzilor științifice, ca de altfel datele oferite de întreaga viață spirituală a satului colectivizat, sînt în măsură să sublinieze atît caracterul neștiințific al planurilor „culturale" ale ideologilor „statului țărănesc", cît și caracterul lor reacționar. Niciodată, și cu atît mai puțin astăzi, satului romînesc nu i-a fost funciarmente propriu un „suflet împietrit", iar teoria despre „psihologia cimitirului dorințelor de inovație" [3], care constituie, după Motru, caracteristica imuabilă a satului romînesc, rămîne indicele profund demascator al poziției în același timp antiumane și antinaționale a purtătorilor ei (clasele exploatatoare și ideologii lor). Chiar și acest aspect limitat pe care îl cercetăm — activitatea brigăzilor științifice într-un raion al patriei noastre — demonstrează convingător marea aptitudine a țărănimii de a se ridica, în condițiile eliberării ei de exploatare și asuprire, la nivelul preocupărilor cultural-științifice contemporane.

---

[1] C. Rădulescu-Motru, *Romînismul*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1936, p. 193.

[2] *Ibidem*, p. 185.

[3] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, București, Edit. Casa școalelor, 1927, p. 210.

★

Analiza în continuare a întrebărilor formulate de către țăranii colectiviști solicită, după părerea noastră, clasificarea lor după conținut în cîteva grupe mai importante. Iată care sînt aceste categorii, precum și greutatea lor specifică în ansamblul întrebărilor :

Tabelul nr. 2

I	Științele naturii în general : geografie fizică, fizică, biologie, astronomie, bioastronomie, cercetarea spațiului cosmic.	122
II	Agrozootehnie ; probleme economico-organizatorice care vizează activitatea gospodăriilor colective.	63
III	Medicină socială ; igienă generală și a muncii.	60
IV	Științe sociale particulare : economie politică, istorie, științe juridice, etică ; perspectivele de dezvoltare economică, culturală etc. a țării, regiunii, raionului, comunei, satului ; evenimente internaționale.	50
V	Probleme filozofice generale ; probleme filozofice ale vieții sociale.	36
VI	Altele (curiozități turistice, culinare, lingvistice etc.).	12

Socotim necesar să prezentăm de asemenea și tabelul următor, care relevă frecvența întrebărilor din cele 7 grupe pe fiecare deplasare (vezi p. 1101).

Tabelul nr. 3 oferă concluzia că aproape în fiecare comună sau sat se repetă și adeseori predomină chiar anumite întrebări. Corelînd datele din tabelele 2 și 3, obținem constatarea că greutatea specifică cea mai ridicată — atît pe ansamblul raionului, cît și aproape în fiecare comună ori sat — o au întrebările care se înscriu în sfera de preocupări a științelor sociale (categoriile III, IV, V și cele din categoria a II-a referitoare la problemele economice-organizatorice ale gospodăriilor colective — însumate). Urmează întrebările referitoare la unele probleme ale științelor naturii : geografie fizică, fizică, biologie, astronomie. Distingem în cadrul acestei categorii un grup de aproximativ 41 de întrebări care se referă în special la condițiile naturale de climă și de sol ale desfășurării agriculturii. Astfel, 104 întrebări (41 din categoria I și 63 din categoria a II-a), adică aproape 1/3 din totalul întrebărilor, sînt strîns legate de activitatea de producție a țărănimii colectiviste. Vizînd lămurirea unor probleme științifice, de cunoașterea cărora depinde în bună măsură rezolvarea sarcinilor economice ale desăvîrșirii socialismului la sate, ele pot fi subsumate, într-un sens, întrebărilor cu caracter social, care vădesc astfel o predominare absolută. Această predominanță este cu atît mai semnificativă pentru definirea procesului de prefacere socialistă pe care îl parcurge conștiința țărănimii, cu cît cunoștințele social-politice și economice sînt propagate la sate în mai mare măsură decît acelea din științele naturii, prin intermediul variatelor forme de învățămînt ideologic, conferințe etc.

Revenind asupra întrebărilor referitoare la problemele agriculturii, trebuie să subliniem că în ansamblul lor ele reflectă pe planul activității

Tabelul nr. 3

Nr. crt.[1]	Felul întrebărilor pe categorii[2]					
	I	II	III	IV	V	VI
1	9	1	4	14	—	—
2	5	7	1	1	3	—
3	1	6	5	1	2	—
4	9	3	2	—	2	2
5	8	5	5	—	2	3
6	8	—	—	—	3	1
7	8	—	2	2	—	3
8	6	3	6	5	4	—
9	10	4	2	3	1	—
10	1	—	4	4	6	—
11	9	2	2	2	1	2
12	7	3	4	3	2	—
13	16	—	8	—	—	—
14	3	1	7	4	—	1
15	7	4	2	4	3	—
16	1	15	2	1	2	—
17	7	4	4	5	2	—
18	8	4	—	1	3	—
Total:	122	63	60	50	36	12

[1] Numărul curent corespunde cu acela din tabelul nr. 1.
[2] Categoriile sînt cele enumerate în tabelul nr. 2.

spirituale preocupările actuale ale unei clase noi, care trăiește și muncește în condițiile create în urma victoriei depline și definitive a socialismului la sate. Cele 28 000 de familii de țărani colectiviști din raionul Gherla, regiunea Cluj, lucrează pe baza metodelor agrotehnice avansate, 75 000 de ha. Volumul lucrărilor agricole mecanizate a crescut simțitor de la an la an.

Numai S.M.T. din comuna Bonțida, care deservește un teritoriu însemnat din raionul la care ne referim, a lucrat în vara anului 1962 cu 311 tractoare, 332 de pluguri, 179 de semănători, 172 de batoze și 9 combine față de numai 49 de tractoare, 56 de pluguri, 21 de semănători, 41 de batoze și o combină cîte avea în anul 1959. În raion muncesc 73 de ingineri agronomi și zootehniști, care împărtășesc cunoștințele lor celor aproape 7 000 de colectiviști înscriși în 134 de cursuri de învățămînt agrozootehnic de 3 ani. În urma rezultatelor bune obținute de colectiviști, fondul de bază al gospodăriilor colective a sporit considerabil, de la 12 393 380 de lei în 1959 la 42 223 213 lei în 1960. Este prin urmare firesc ca problemele sporirii producției pe baza științei, a gospodăririi și dezvoltării avutului obștesc, problemele organizării producției socialiste etc. să facă parte din preocupările de prim ordin ale colectiviștilor și să suscite inevitabil anumite lămuriri și răspunsuri. În multe cazuri aceste lămuriri și răspunsuri sînt cerute brigăzilor științifice.

Numărul mare al întrebărilor de acest gen (104) este o dovadă că sarcinile sporirii producției vegetale și animale pe baze științifice și prin mai buna organizare a muncii în G.A.C. stau astăzi pe primul plan atît în activitatea materială de producție a țărănimii colectiviste, cît și în preocupările ei spirituale.

Din totalul de 104 întrebări, 63 se referă direct la activitatea de producție și la bunul mers al gospodăriilor colective, exprimînd năzuința colectiviștilor de a cunoaște temeiurile științifice ale practicii lor nemijlocite. Cu toate acestea, trebuie să notăm că unele întrebări din această categorie, deși se referă în mod deosebit și direct la practica agricolă, vădesc o îmbinare a problemelor producției agricole cu cele de cultură generală. O delimitare riguroasă a întrebărilor pe cele două tipuri de probleme este uneori de-a dreptul imposibilă și în general ar simplifica lucrurile, pentru că ar omite faptul că în mod efectiv și permanent năzuința de cunoaștere a țărănimii depășește, chiar atunci cînd este vorba de activitatea ei fundamentală, cadrul îngust al unor cunoștințe strict profesionale.

Aceste 63 de întrebări pot fi clasificate firesc pe domeniile principale ale practicii colectiviștilor : a) întrebări referitoare la agrotehnică (*După trifoi ce putem cultiva cu rezultatele cele mai bune, grîu sau porumb? De ce grîul de toamnă poate fi semănat și primăvara? Din ce cauză porumbul hibrid, cu o productivitate de 5 000 kg la ha, nu poate fi semănat în anul următor de către gospodăria colectivă? Ce culturi se pot semăna în ogorul negru? Din ce soiuri de semințe s-a obținut porumbul hibrid?* etc.) ; b) referitoare la sectorul zootehnic (*Care este importanța creșterii unor animale ca vaci, porcine, păsări? Ce soiuri de găini sînt rentabile în gospodăria noastră, adică în gospodăria colectivă din comuna Panticeu? Ce se înțelege prin șeptelul de animale? Cum influențează adăpostul asupra sănătății și producției la animale de diferite specii? Cum se hrănesc științific animalele și care sînt avantajele acestei hrăniri? Ce îngrijiri să dăm vacilor cu lapte ca să nu scadă producția de lapte iarna?* etc.) ; c) referitoare la problemele economice-organizatorice care interesează activitatea în gospodăriile colective (*Care sînt formele cele mai bune de organizare a muncii în G.A.C.-uri?*

Care sînt avantajele muncii pe echipe în G.A.C.-uri? Care sînt căile de dezvoltare multilaterală a G.A.C.-urilor? Ce metode putem folosi pentru întărirea disciplinei în muncă în G.A.C.-uri, în vederea executării unor munci de calitate superioară? Ce este avutul obștesc al gospodăriei colective și cum trebuie apărat? etc.).

După cum se vede, întrebările de mai sus se circumscriu în problematica temelor de bază ale propagandei de partid, agrozootehnice și cultural-științifice desfășurate la sate de către partid sau, sub conducerea lui, de către diferite instituții și organizații. Această constatare este în măsură să ne dovedească faptul că sarcinile muncii de propagandă stabilite de către partidul nostru sînt organic legate de cele mai esențiale nevoi ale vieții de zi cu zi a țărănimii colectiviste. Partidul nostru ține seama astfel de indicația leninistă, deosebit de actuală, că, legînd „avîntul general al culturii și științei de nevoile economice cele mai nevralgice", „vom face ca nevoia de a învăța a maselor muncitoare să se intensifice însutit"[1].

Apare în același timp limpede că în activitatea brigăzilor științifice problematica actuală a muncii de propagandă la sate se întîlnește, coincide cu năzuința spre cunoaștere a colectiviștilor înșiși, ceea ce are desigur consecințe directe, în sens pozitiv, asupra eficienței acestui mijloc al revoluției culturale la sate.

Celelalte 41 de întrebări din cadrul primei categorii, legate și ele într-un fel sau altul de activitatea de bază a țărănimii, apar de obicei formulate astfel: *Cauzele vînturilor. Cum se pot folosi în agricultură? Cum ajută zăpada agriculturii? Dacă pe dealuri este dăunătoare și din ce cauză? Dacă se pot produce ploi artificiale? Care sînt efectele perioadei de soare calm asupra climei? Dacă anotimpurile în ultimul secol au suferit modificări și dacă acest fapt are influență asupra agriculturii? Dacă experiențele cu arma nucleară influențează asupra vremii?* etc.

Aceste întrebări apar așadar mai îndepărtate de problemele practice nemijlocite, cu toate că în mod evident, nu sînt rupte de practică. Ele cer îndeosebi explicarea unor fenomene de geografie fizică, mai ales meteorologice, a căror cunoaștere permite, pe lîngă lărgirea orizontului de cunoștințe de cultură generală, și desfășurarea în mai bune condiții a lucrărilor agricole. Întrepătrunderea dintre pregătirea științifică-profesională și cultura generală — semnalată în analiza anterioară a întrebărilor cu caracter principal practic — este dezvoltată aici în sensul prevalării problemelor de cultură generală.

Celelalte întrebări din grupa I vizează probleme de cultură generală. Ele exprimă, în mai mare măsură decît celelalte întrebări cercetate pînă acum, dorința țărănimii de a-și îmbogăți cunoștințele nu numai exclusiv din domeniul activității ei de bază sau al domeniilor într-un fel sau altul înrudite, ci și din alte sectoare ale științelor naturii. Din întrebările de acest gen din categoria I amintim: *Cîte mișcări are pămîntul? Dacă aerul are greutate și care este greutatea sa? Ce este vidul? Dacă o dată cu trecerea timpului puterea razelor solare scade? De ce a înghețat Polul nord și Polul sud și cînd a avut loc acest îngheț? Cum a ajuns lemnul în pă-*

[1] V. I. Lenin, *Despre cultura proletară*, București, Edit. politică, 1961, p. 11.

mînt de s-a transformat în cărbune? Cum au luat naștere vulcanii? Cîtă apă și cît uscat există pe glob? etc.

Caracterul unor asemenea întrebări — ale căror răspunsuri se află în manualele pentru cele 8 clase, pe care astăzi le absolvă oricare fiu de colectivist — pune și mai mult în lumină soarta tragică a unor generații private cîndva de binefacerile culturii. De pe înălțimile prezentului socialist, ale agrotehnicii și marii agriculturi mecanizate, oamenii aceștia, cărora multora dintre ei abia primul cincinal le-a adus lumina cărții, folosesc fiecare prilej pentru a afla lucruri despre care altădată nici nu știau întreba. Întrebări ca acestea la care ne referim avertizează împotriva oricăror simplificări, fiind dătătoare de seamă pentru varietatea nivelelor la care operează revoluția culturală, pentru complexitatea acesteia.

O mențiune deosebită trebuie acordată întrebărilor din domeniul astronomiei, bioastronomiei și celui al cercetării spațiului cosmic: *De ce steaua polară se vede de fiecare dată în același loc, iar Luna, Soarele și Pămîntul se mișcă? De ce se observă uneori cercuri în jurul Soarelui și Lunii sub formă de ceață? Care este cauza deplasării meteoriților? Cum se formează eclipsele de Soare și Lună? Ce sînt stelele căzătoare? De ce fug stelele pe cer? Dacă mai sînt oameni pe alte planete? Dacă pe planetele Marte și Venus sînt condiții pentru existența vieții? Dacă există viață în Lună? Dacă navele sovietice „Vostok" 1, 2, 3 și 4, în zborul lor, nu se puteau lovi de anumite corpuri cerești? Ce descoperiri științifice au rezultat în urma zborurilor în spațiul cosmic? Dacă se vor trimite nave cu ființe omenești în alte planete?* etc.

Le-am separat de celelalte întrebări de cultură generală pentru a sublinia creșterea interesului și pentru asemenea probleme teoretice detașate de activitatea imediat practică. Ele constituie un argument în plus că țărănimea noastră nu se mai poate limita cîtuși de puțin la „o bună intuiție în tehnica gospodăriei sătești" și nici considera cartea ca fiind „de o utilitate foarte relativă"[1] în pregătirea sa, după cum socoteau sociologii țărăniști. În plus, aceste întrebări ne fac să înțelegem o dată mai mult ce influență stimulativă a avut asupra minții oamenilor lansarea în cosmos a sateliților și rachetelor cosmice.

Printre celelalte mijloace cu ajutorul cărora statul nostru acordă o atenție susținută apărării sănătății cetățenilor săi, un loc de frunte îl ocupă munca sanitară, desfășurată de cadre medicale cu o calificare corespunzătoare, caracterizată printr-un puternic conținut preventiv. Ea reprezintă un ajutor eficace în activitatea de înlăturare a pseudoexplicațiilor cu privire la boli și vindecarea lor, proprii magiei, explicații sădite în mintea țărănimii de veacurile de mizerie și incultură. Întrebările din categoria a III-a (medicină, igienă generală și a muncii) — *Ce trebuie să facă omul pentru menținerea sănătății și prelungirea vieții lui? Ce condiții contribuie la reducerea mortalității infantile? Ce boli se transmit de la animale la om? Ce sînt microbii și cum pot fi distruși? Ce este reumatismul și cum se tratează? Ce boală este cancerul? Din ce provine icterul negru?* etc. — sînt o mărturie că în cadrul acestei munci sînt antrenate și brigăzile științifice. Răspîndind

[1] C. Rădulescu-Motru, *Rominismul*, p. 185.

în mase reguli igienice și cunoștințe medicale, ele contribuie și pe această cale la dezvoltarea conștiinței țărănimii colectiviste.

În configurația spirituală a satului de azi nu-și mai găsesc locul întrebări de genul : Ce descîntători trăiesc în sat ? Care sînt descîntecele pe care le știe fiecare descîntător ? Cum se descîntă fiecare boală ? De ce farmece se tem mai cu seamă oamenii din sat ? etc., care în trecut aveau un caracter curent în satele patriei noastre și deci trebuiau luate în considerare de sociolog[1]. Acumulînd cunoștințe medicale indispensabile necesităților sanitare actuale, țărănimea colectivistă își ridică simultan nivelul de cunoștințe de cultură generală. În plus, învățînd din datele medicinii să-l privească pe om de pe pozițiile biologiei materialiste, țăranul colectivist se apropie treptat, și prin mijlocirea acestui domeniu al cunoașterii, de concepția științifică despre lume.

O serie relativ mare de întrebări se referă la problemele vieții sociale. Ea grupează întrebările din categoria a IV-a (științe sociale particulare etc.), o parte din categoria a II-a (problemele economice-organizatorice ale activității gospodăriilor colective) și în sfîrșit, cele din categoria a V-a (probleme filozofice generale, probleme filozofice ale științelor sociale).

Luate împreună, aceste întrebări argumentează concluzia că pe țăranul satelor noastre nu-l interesează doar problemele gospodăriei sale individuale, așa cum se întîmpla pe vremuri într-o foarte mare măsură. Viața sa spirituală actuală se caracterizează prin tendința de a depăși nivelul conștiinței comune și rudimentare pe care o poseda în trecut asupra celor mai imediate realități sociale. Ea se îmbogățește îndeosebi cu cunoașterea multiplelor cerințe și probleme pe care le ridică dezvoltarea gospodăriei colective din care face parte și dezvoltarea socialistă a întregii țări. Mai mult decît atît, conștiința sa tinde să se apropie de cunoașterea mersului istoriei și a necesităților ei pe temelia și prin mijlocirea diferitelor date despre viața socială, și mai ales a acelora oferite de științele sociale particulare.

Un număr destul de însemnat dintre întrebările din categoria a II-a, asupra cărora ne-am mai oprit, atestă că țărănimea nu mai este în zilele noastre un lucrător anarhic cum o înfățișa C. Rădulescu-Motru. „Românul — spunea el — nu muncește metodic, ci în salturi ; are lungi perioade de odihnă, iar la nevoie dă pe brînci și face muncă de sclav"[2]. După cum rezultă din întrebările la care ne referim, țărănimea colectivistă, conștientă de consecințele practice ale acestui fapt, se străduiește să cunoască principalele probleme legate de activitatea și perspectivele de dezvoltare multilaterală a G.A.C.-urilor, de cerințele noilor relații de producție socialiste, de normele muncii în gospodăria colectivă etc. Țăranii colectiviști se obișnuiesc în cursul practicii socialiste de producție și prin întregul lor mod de trai să lucreze planificat, să-și organizeze munca pe

[1] *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, Institutul de științe sociale al Românici, București, 1940, p. 257—258.

[2] C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, în *Enciclopedia română*, vol. I, București, 1938, p. 166.

temeiuri noi, corespunzător cerințelor de continuitate și ritmurilor înalte ale economiei socialiste, ceea ce determină modificări radicale în psihologia sa, în întreaga sa conștiință.

În ciuda aceleiași concepții burgheze care susținea că „romînul consideră nerespectarea legii ca titlu de mărire și putere"[1], țărănimea colectivistă se interesează îndeaproape de legislația statului nostru și se întreabă totodată ce măsuri trebuie luate de opinia satului în sensul păstrării cu sfințenie a legilor și normelor juridice : *Ce modificări au apărut în legislația silvică? Dacă se ține cont de starea de ebrietate în judecarea proceselor? După ce criterii se acordă copiii în caz de divorț? Ce se înțelege prin huliganism și cum se pedepsește? Care sînt măsurile de apărare a avutului obștesc?* etc.

Un număr de 50 de întrebări cuprind probleme variate prin conținutul și prin aria lor de generalitate, care în mare măsură fac obiectul de cercetare al științelor sociale particulare (categoria a IV-a) : *Cînd va fi electrificată comuna sau satul respectiv? Care sînt realizările regimului nostru în orașul Gherla și în întregul raion? Cine face parte din O.N.U., Ce rol are, de ce a fost înființată? Care sînt popoarele care în prezent luptă pentru eliberarea lor de sub robia colonială? Ce țări și-au cîștigat de curînd independența? Ce presupune ridicarea economică și culturală a țărilor slab dezvoltate? Care este rolul familiei în educația copiilor? Dacă pe la noi au trecut toate popoarele migratoare? Cum s-a format limba fiecărui popor și cîte limbi se vorbesc pe pămînt?* etc. Ele oglindesc interesul țărănimii colectiviste de a dobîndi cît mai multe cunoștințe noi despre fenomenele vieții sociale contemporane. Conștiința țărănimii nu manifestă prin urmare nici în acest sector al cunoașterii vreo dovadă de conservatorism și inerție. Țărănimea colectivistă aspiră — după cum se poate observa chiar și numai din cele cîteva întrebări semnalate — să cunoască o gamă largă de fenomene sociale, de la problemele dezvoltării comunei sau satului unde trăiește pînă la problemele evoluției evenimentelor din diferite regiuni sau țări ale globului, de la problemele de istorie și economie mondială pînă la probleme de drept și etică. Dacă ne referim numai la întrebările date ca exemplu mai sus, putem constata că unele dintre ele se înscriu pe linia consolidării unor cunoștințe însușite cu alte ocazii despre o seamă de fenomene sociale de o mare actualitate și importanță în zilele noastre : colonialism, independență, țări slab dezvoltate etc.

Pe linia căutărilor neobosite, interesul țărănimii colectiviste nu ocolește problematica vastă a naturii, vieții și gîndirii, ca și a spațiului cosmic. Astfel ea se întreabă : **Ce este lumea în care trăiesc oamenii și cum a apărut? Ce este și cum s-a născut viața?** (*Cum a apărut viața pe pămînt? Cînd și ce vietate a apărut pentru prima dată pe pămînt?* etc.); **Cum a apărut omul și prin ce se deosebește el în mod esențial de animale?** (*Cum s-a format omul? Animalele gîndesc? Cum a apărut vorbirea și cînd? Cum se explică schimbările survenite în organismul uman de la apariție și pînă azi?* etc.); **Ce determină dezvoltarea societății și care**

[1] C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului romîn*, în *Enciclopedia romînă*, vol. I, București, 1938, p. 167.

este viitorul ei? (*Ce determină dezvoltarea societății? Care sînt asemănările și deosebirile dintre socialism și comunism? Ce orînduire va urma după comunism?* etc.); **De ce și cînd a apărut religia și în ce raport se află ea cu știința?** (*Cum a apărut religia? Cum s-a format și răspîndit religia? Cum au apărut sectele religioase? Cîte feluri de secte sînt și care sînt mai periculoase? În ce constă contradicția dintre știință și religie?* etc.).

Precum se poate observa din întrebările de mai sus, probleme cu un caracter filozofic foarte variat frămîntă astăzi mintea colectiviștilor. Acest succes incontestabil obținut în procesul formării și dezvoltării conștiinței socialiste a țărănimii colectiviste este, printre altele, un rezultat al schimbării situației ei de clasă și al ritmului rapid înregistrat în anii regimului democrat-popular de către dezvoltarea învățămîntului și culturii.

★

Dacă privim global întrebările ridicate de țăranii colectiviști din raionul Gherla, putem observa că, în general, ele reunesc probleme care se referă la cele mai variate cunoștințe științifice, de la datele concrete ale științelor particulare ale naturii și sociale pînă la cele abstracte ale filozofiei. Aceasta definește fără îndoială tendința țărănimii colectiviste de a-și însuși o imagine științifică, materialistă despre întreaga lume înconjurătoare.

Tendința semnalată se realizează ireversibil împotriva explicațiilor mistice, cultivate de veacuri în conștiința țărănimii de către moșierime și burghezie. Este un fapt ce poate fi dovedit prin aceea că majoritatea întrebărilor care se referă la concepția despre lume au, după cum se poate constata din exemplele citate, un caracter laic, ignorînd imaginea denaturată despre lume oferită de religie. De asemenea, un alt grup de întrebări din aceeași categorie, cu un neîndoielnic caracter ateist, cer cunoașterea adevărului despre originea religiei, despre raportul de opoziție dintre ea și știință, despre sectele religioase etc. Pierzîndu-și treptat, dar sigur, pozițiile avute în trecut în conștiința țărănimii, religia încetează treptat de a fi o trăsătură esențială a „sufletului românesc", cum susțineau ideologii burghezi. Astăzi, în ansamblul conștiinței țărănimii, fenomenele religioase nu „se desprind mai puternic"[1], cum erau obligați să constate monografiștii burghezi. Ele, dimpotrivă, scad din intensitate și se deplasează spre periferia conștiinței sociale a țărănimii noastre noi.

Una dintre concluziile cele mai importante care se desprinde din cercetarea întrebărilor puse de țăranii colectiviști din raionul Gherla privește modalitatea specifică de dezvoltare a conștiinței socialiste a noii clase țărănești. Este vorba de faptul că practica agricolă socialistă și cunoștințele agrozootehnice și economice-organizatorice indispensabile desfășurării ei se dovedesc a fi motorul și mobilul principal în formarea unui orizont cultural-științific din ce în ce mai larg al țărănimii colectiviste.

---

[1] *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, p. 211.

Multe din întrebările cercetate — așa cum a reieșit și din analiza structurii lor — ne indică faptul că însușirea de către țărănime a datelor științelor naturii, științelor economice, filozofice etc. se face în strînsă dependență de problemele practice imediate și sub impulsul acestora. Întrezărim astfel un proces de integrare organică a cunoștințelor agrozootehnice și economice-organizatorice, obligatorii desfășurării producției agricole în condițiile satului colectivizat mai întîi într-un context științific mai larg, legat de muncile agricole desfășurate la nivelul actual al dezvoltării științei și tehnicii, apoi în cunoștințe de cultură generală îndepărtate printr-o serie întreagă de mijlociri din viața practică și, în ultimă instanță, într-o gîndire generală materialistă despre lume. Dezvoltarea conștiinței țărănimii urmează calea ridicării de la datele științifice despre activitatea practică imediată la ideile altor științe ale naturii și sociale și de aici pînă la probleme cu caracter filozofic. Aceasta nu înseamnă desigur că numai acumularea cunoștințelor agrozootehnice și economice-organizatorice condiționează însușirea datelor științifice, deși rolul lor în această direcție este foarte mare. Anumite cunoștințe obținute prin intermediul tuturor formelor muncii cultural-științifice (de la absolvirea diferitelor grade ale învățămîntului de stat și frecventarea sistematică a învățămîntului de partid și de U.T.M., de la conferințe, lecturi, radio, presa larg răspîndită și pînă la cinematograf, teatru etc.), apoi descoperirile și evenimentele științifice epocale, modificările survenite în situația internațională etc., aduse la cunoștința țărănimii prin activitatea propagandiștilor, toate acestea constituie fondul general de cunoștințe și totodată climatul spiritual general care propulsează interesul cultural-științific al țărănimii colectiviste.

Însușirea de către țărănime a cunoștințelor din cele mai diferite domenii ale culturii spirituale este, după cum se știe, un proces complex. Conștiința țărănimii, în trecut îmbibată de concepții idealiste și mai ales mistice despre lume, nu reflectă transformările petrecute pe planul existenței sociale de fiecare dată în mod direct, imediat și în toată profunzimea lor. Transformarea radicală a conștiinței țărănimii colectiviste sub influența noului ei mod de viață și a întregii activități ideologice și științifice desfășurate la sate sub conducerea partidului implică condiționarea reciprocă a unor laturi inegal dezvoltate ale conștiinței, niveluri diferite de însușire a cunoștințelor științifice de la om la om, păstrarea în unele cazuri, pentru o anumită perioadă de timp, a unor idei neștiințifice alături de altele științifice, lupta dintre ideologia nouă și cea veche etc. Într-o oarecare măsură acest fapt este oglindit în întrebările pe care le analizăm.

Unele întrebări — cum ar fi: *De ce cad stelele de pe cer? De ce fug stelele pe cer? Cum au apărut cele două genuri (bărbătesc și femeiesc). Cînd și unde pentru prima dată? Pe ce este axat pămîntul? De ce astăzi nu se mai nasc oameni din maimuță? Cum se explică evoluția păsărilor? Ce a apărut întîi: oul sau găina?* etc. — solicită în mod neadecvat, simplist sau chiar naiv, explicația unor fenomene profund dialectice.

Alte întrebări, e drept puține la număr — *Cînd s-a făcut lumea și cine a făcut-o? Dacă Hristos a fost pe pămînt și de ce anii se numără*

de atunci? Cine l-a făcut pe om? Dacă povestea lui Noe e adevărată. Cîți oameni au trăit înainte de Noe, de ce naționalități au fost? etc. — exprimă, pe de o parte, faptul că în conștiința țăranilor există încă numeroase rămășițe mistice-religioase — ceea ce se vede din însuși modul în care sînt formulate unele întrebări —, iar pe de altă parte curiozitatea firească a țăranilor, nevoia lor de a ști, de a cunoaște adevărul asupra unor fapte, evenimente istorice, mituri etc. în jurul cărora slujitorii religiei au propagat veacuri și milenii de-a rîndul idei și reprezentări false, denaturante. Este deci o sarcină importantă și mereu actuală a propagandei ateiste de a răspunde cu eficacitate acestei curiozități, dînd răspunsuri competente, convingătoare și unor asemenea întrebări.

★

Cercetarea activității brigăzilor științifice este necesară din mai multe motive. Ea permite obținerea unor date prețioase asupra schimbărilor petrecute în conștiința țărănimii colectiviste și a tendințelor ei de dezvoltare (ceea ce am încercat, în măsura posibilităților, să arătăm). Totodată cercetarea activității brigăzilor științifice poate informa competent asupra problemelor care atrag atenția colectiviștilor, sugerînd teme pentru conferințe, utilitatea organizării unor cicluri de expuneri și seminarii pe probleme și de diferite grade de accesibilitate etc. În al treilea rînd, cunoașterea activității brigăzilor științifice poate reprezenta un îndreptar util în munca Consiliului pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice, în special în munca de editare a broșurilor de popularizare a cunoștințelor științifice din toate domeniile. În felul acesta s-ar aduce un element în plus în direcția îmbunătățirii activității editoriale : opinia largă a țărănimii colectiviste. În sfîrșit, analiza deplasărilor făcute de membrii brigăzilor științifice (mai ales sub aspectul răspunsurilor date, al calității lor, al ilustrării lor cu material ajutător etc.) poate contribui la îmbunătățirea activității acestui important și eficace mijloc al revoluției culturale.

Datorită acestor motive, considerăm necesară studierea sistematică a muncii brigăzilor științifice. Primii pași în această direcție pot fi făcuți în următoarele sensuri : 1) Comitetele raionale de cultură și artă ar trebui nu numai să strîngă întrebările și rapoartele de activitate din partea conducătorilor de brigăzi, ci să le și ordoneze conform unor norme științifice precis stabilite, în așa fel încît ele să poată fi centralizate, fie la nivelul raioanelor și regiunilor, fie la nivelul țării. Întrebările pot fi clasificate după frecvența lor, după domeniul la care se referă, după caracterul lor inedit etc. 2) S-ar putea organiza consfătuiri metodice la nivelul regiunilor sau chiar al țării în vederea studierii și popularizării celor mai bune metode de muncă în scopul îndrumării activității membrilor brigăzilor științifice. 3) Revistele de specialitate să deschidă coloanele lor studiilor consacrate cercetării acestei probleme.

ИЗМЕНЕНИЯ В СОЗНАНИИ КРЕСТЬЯНСТВА, ОХВАЧЕННОГО КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЕЙ, ОТРАЖЕННЫЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАУЧНЫХ БРИГАД

РЕЗЮМЕ

Автор показывает в статье результат своего социологического исследования деятельности, развиваемой в селах района Герла Клужской области восемью научными бригадами, состоящими из интеллигенции: преподавателей естествознания, математики и истории, юристов, врачей, агрономов и зоотехников, партийных работников.

Преследуя цель выявления значения и особой эффективности этого аспекта культурной революции, развивающейся на селе под руководством РРП, исследование освещает некоторые специфические особенности деятельности научных бригад: 1) эта деятельность протекает в строго конкретных рамках, продиктованных вопросами, сформулированными крестьянами — членами коллективных хозяйств каждого села или хутора; 2) проблематика обсуждений на встречах научных бригад с крестьянами является намного более широкой и разнообразной, чем проблематика других форм культурно-просветительной работы на селе; 3) научные бригады используют разнообразные воспитательные средства, сопровождая свои ответы рисунками, практическими демонстрациями, выставками, диафильмами и другим наглядным материалом; 4) исходя непосредственно от людей умственного труда, компетентных, пользующихся авторитетом, специально приезжающих в деревню, ответы на вопросы приобретают еще большую убедительность.

Несмотря на то, что они формулируются индивидуально, вопросы, на которые должны отвечать научные бригады, отражают то, что занимает значительные группы крестьян — членов кллективных хозяйств. Это позволило автору выявить на основании обработки и анализа вопросов актуальные умственные интересы крестьянства, а также некоторые стремления, возникающие в процессе развития их социалистического сознания. Так, анализ вопросов выявляет особый интерес, проявляемый крестьянами, входящими в коллективные хозяйства, к вопросам общественных наук, их стремление познать научные основы выполняемого ими труда в новых условиях крупного социалистического сельского хозяйства, их желание расширить свой научно-культурный горизонт, соответствующий эпохе, в которую они живут. Жажда культуры, восприимчивость ко всему новому в науке, технике и международной жизни, стремление к достижению самых высоких вершин человеческого познания, все более могучая тенденция освободиться от реакционного балласта догм, которые в течение ряда веков распространялись церковью все это отражается в вопросах, формулируемых перед научными бригадами и характеризует новый духовный мир крестьян — членов коллективных хозяйств. Действительность этого нового духовного мира, находящегося в стадии полного преобра-

зования, лишний раз доказывает научную необоснованность, реакционный и антигуманный характер „теорий" относительно крестьянства, распространявшихся идеологами старого буржуазно-помещичьего строя.

Одновременно в статье подчеркивается сложность и разнообразие уровней, на которых происходит культурная революция в наших селах. Ряд вопросов еще свидетельствует о существовании пережитков прошлого в умах крестьян — членов коллективных хозяйств, а также о некоторых трудностях, с которыми крестьяне сталкиваются в понимании некоторых научных вопросов. Все это указывает на необходимость непрерывного развития и совершенствования форм и методов воспитательной работы, проводящейся на селе под руководством РРП.

MODIFICATIONS DE LA CONSCIENCE DES PAYSANS COLLECTIVISTES, REFLÉTÉES DANS L'ACTIVITÉ DES BRIGADES SCIENTIFIQUES

RÉSUMÉ

L'auteur présente dans son ouvrage le résultat de l'enquête sociologique qu'il a poursuivie au sujet de l'activité de huit brigades scientifiques formées par des intellectuels, — professeurs de sciences naturelles, de mathématiques et d'histoire, juristes, médecins, ingénieurs agronomes et zootechniciens, militants de parti.

Visant à mettre en évidence l'importance et l'efficacité particulière que revêt cet instrument de la révolution culturelle développée dans les villages sous la direction du Parti Ouvrier Roumain, l'enquête met en lumière quelques aspects spécifiques de l'activité des brigades scientifiques : 1) cette activité se déroule dans les limites strictement concrètes imposées par les questions formulées par les paysans collectivistes dans chaque commune ou village ; 2) les problèmes qui peuvent être abordés au cours des rencontres entre les brigades scientifiques et les paysans sont bien plus vastes et plus variés que ceux pouvant être abordés par d'autres formes de l'activité culturelle dans les villages ; 3) les brigades scientifiques utilisent des méthodes éducatives variées, leurs réponses étant etayées de planches, de démonstrations pratiques, d'expositions, de diafilms et d'autres matériaux intuitifs ; 4) étant fournies directement par des intellectuels compétents et jouissant de prestige, venus dans le village à ce propos, les réponses aux questions posées sont d'autant plus convaincantes.

Quoique formulées individuellement, les questions auxquelles doivent répondre les brigades scientifiques ont un caractère représentatif pour les préoccupations de groupes plus amples de paysans collectivistes. Cela a permis à l'auteur de surprendre — après interprétation et analyse des questions posées — les préoccupations spirituelles actuelles des pay-

sans, ainsi que certaines tendances qui apparaissent au cours du processus de développement de leur conscience socialiste. C'est ainsi que l'analyse des questions révèle l'intérêt tout particulier que les paysans collectivistes manifestent à l'égard des problèmes des sciences sociales, leur désir de connaître les bases scientifiques du travail qu'ils fournissent eux-mêmes dans les conditions nouvelles de la grande agriculture socialiste, ainsi que le désir d'atteindre un horizon culturel-scientifique plus avancé et qui soit à la mesure de l'époque dans laquelle ils vivent. La soif de culture, une attitude réceptive à l'égard de ce qui est nouveau dans la science, dans la technique et dans la vie internationale, le désir de s'élever sur les cimes les plus hautes de la connaissance humaine, la tendance, toujours plus forte, de s'émanciper du balast réactionnaire des dogmes répandus, au cours des siècles, par l'église, — préoccupations qui sont évidentes dans les questions formulées devant les brigades scientifiques — tracent le contour du monde spirituel nouveau de la paysannerie collectiviste. La réalité de ce monde spirituel nouveau, qui se situe en pleine transformation socialiste, éclaire une fois de plus l'absence de fondement scientifique, le caractère réactionnaire et antihumain des « théories » sur les paysans, répandues par les idéologues de l'ancien régime bourgeois-agrarien.

On souligne, en même temps, la complexité et la variété des niveaux auxquels se déroule la révolution culturelle dans nos villages. Une série de questions laisse encore percer l'existence de restes du passé dans l'esprit des paysans collectivistes, ainsi que certaines difficultés que les paysans ont à comprendre certains problèmes scientifiques. Tout cela montre la nécessité de développer et de perfectionner sans cesse les formes et les méthodes du travail éducatif qui se déroule dans les campagnes sous la direction du Parti Ouvrier Roumain.

IMPLICAȚIILE UNEI DEZBATERI ESTETICE

DE

SILVIAN IOSIFESCU

În ultimii ani, în estetica occidentală au devenit mai frecvente încercările de definire a artei și a operei de artă. La Congresul internațional de estetică ținut la Atena în 1960, o comunicare a lui Mickel Dufrenne a încercat o definiție fenomenologică. Iar ultimul număr pe 1961 al publicației americane „The Journal of Aesthetics and Art Criticism" cuprinde un „simpozion despre artă și definirea artelor", cu trei intervenții : *Definirea artelor* de Monroe C. Beardsley, estetician cu notorietate, profesor la Swaetmore College, *Arta pură și simplă* de Douglas N. Morgan, de la Universitatea din Texas, *Comentarii critice* de Mary Mothersill, de la Univeristatea din Chicago[1].

De la prima vedere, pentru stadiul esteticii occidentale e semnificativă o persistentă punere sub semnul întrebării a înseși conceptelor fundamentale. Și în științele naturii se reiau noțiunile fundamentale, care sînt adîncite o dată cu fiecare nou stadiu de dezvoltare. Dar alături de rectificările succesive de erori există aici un proces de însumare a cunoștințelor, de infinite progrese relative spre adevărul absolut. Într-un stadiu dat, nuanțele de poziție sînt firești. Dar opoziția ireductibilă cu privire la definirea „energiei", „particulelor elementare", „metabolismului" etc. este de neconceput pentru un grad minim de seriozitate științifică.

Și în estetica marxist-leninistă stadiul de elaborare a științei face să subziste necesitatea aprofundării unor concepte fundamentale. Există termeni foarte importanți care desemnează probleme aflate încă în dezbatere. Astfel este discuția din ultimii ani cu privire la definirea și cuprinderea istorică a realismului. Dar chiar acest exemplu de concept fundamental pus în discuție arată și deosebirile esențiale. În cadrul esteticii marxiste se pune problema dacă realismul e o *anumită* metodă artistică sau un concept mai general decît cel de metodă, o atitudine în raportul

[1] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", iarna 1961, p. 175–198.

dintre artă și realitate; se propune ca moment de apariție antichitatea sau Renașterea. Dar cu privire la esența realismului consensul a existat și există, pentru că e implicat în consecințele estetice ale filozofiei materialiste. Principiile esteticii marxist-leniniste sînt definite și unitare, chiar dacă diverse probleme parțiale rămîn *sub lite*.

În „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", dimpotrivă, soluțiile date cu privire la definirea artei au, după cum vom vedea, *semne algebrice deosebite*. E un aspect al unei situații generale ce se poate observa din orice perspectivă dacă considerăm fie stadiul actual, fie evoluția esteticii burgheze contemporane. Spre deosebire de unitatea poziției materialiste — unitate dinamică, cu indispensabile dezbateri creatoare — principalele direcții estetice din ultimele decenii, neokantianismul, neohegelianismul lui Croce, fenomenologia, contextualismul etc., posedă, eventual, frontiere, dar nu și teritorii comune. Tot astfel, de la *Ion*, *Republica* și *Phaidon* se poate vorbi în minimă măsură de o moștenire estetică, de echivalentul a ceea ce estetica materialistă păstrează, cu corectări și completări, din gîndirea lui Aristotel sau din cea a Renașterii.

Pe lîngă stadiul general al decadenței capitalismului, care explică și implică repunerea periodică în discuție a conceptelor estetice fundamentale, interesul special pentru definirea artei și a operei de artă trebuie raportat în același timp la situația artei însăși, așa cum evoluează ea în condițiile capitalismului contemporan. Amestecul de artă și non-artă ia forme progresive în muzica, literatura și plastica occidentului. Formele de dezagregare pătrund cu ostentație, schițează prin nihilismul lor artistic gesturi de frondă care se vor confundate cu revolta. Fenomenul e bine cunoscut și nu vom mai insista asupra lui. Trebuie subliniat însă că pe lîngă unele atitudini critice se remarcă în estetica burgheză contemporană tendința de „a ține pasul", de a se arăta suficient de receptivă față de muzica concretă, de romanul „alb", de colajele de obiecte eteroclite ale suprarealiștilor. În darea de seamă despre al patrulea Congres internațional de estetică, din 1960 Max Rieser constată: „Programul oficial propunea o discuție cu privire la «situația actuală a problemelor estetice», dar participanții au fost preocupați mai ales de problemele artei moderne și de raporturile dintre această artă și cea a trecutului. În ansamblu, atitudinea savanților adunați acolo față de arta modernă a fost extrem de amicală, în ciuda faptului că istoricii de artă au jucat un rol proeminent în dezbateri"[1].

În această lumină, simpozionul din „The Journal of Aesthetics and Art Criticism" crește în interes. E semnificativ impasul la care ajung cei trei interlocutori, cu toată seriozitatea lor și cu toate eforturile de rigoare și finețe cheltuite. E impasul unei metode și al unei concepții despre artă.

Trebuie notat că imprecizia în definirea artei stăruie mai de mult în gîndirea estetică americană. *Dicționarul filozofic* editat în 1942 de Dagobert Runes nu cuprinde printre termeni „opera de artă". Articolul consacrat termenului „artă" e prea concis redactat de doi autori. Glenn R.Morrow amintește definiția lui Aristotel, distinge arta ca „ramură a cunoașterii" de „știința teoretică și de înțelepciunea practică" și o opune naturii „ca pro-

[1] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", p. 199.

ces de producție"[1]. Istoricul de artă Lionello Venturi, se ocupă de clasificările artelor, în special de Lessing și de neoherbatianul Zimmermann. De fapt, articolul respectiv al *Dicționarului filozofic* nu cuprinde o definiție propriu-zisă a artei, referirea la Aristotel neputînd fi considerată ca atare.

Dificultatea se regăsește în termeni echivalenți și în dicționare filozofice mai recente. *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* al lui André Lalande distinge pentru artă în afară de sensul extraestetic (ansamblu de procedee servind la producerea unui anumit rezultat), și „arta" sau „artele" „fără epitet" : „orice producere a frumuseții în operele unei ființe conștiente"[2]. Astfel, arta e definită prin frumos, categorie aflată în dispută de 24 de secole. Sub semnătura lui Luigi Steffanini, *Enciclopedia filosofica*, lucrarea colectivă italiană din 1957, definește și ea termenul drept „orice expresie a activității fanteziei creatoare de frumusețe, ce se înfăptuiește prin sunet, vers, culoare etc."[3]. Și *Dizionario di termini filosofici* — mai sumar, dar purtînd girul unui gînditor cu originalitatea și prestigiul lui F.Adorno amicul lui Thomas Mann, propune o definiție similară cu cea a lui Lalande. Primul sens, cel tehnic, e formulat identic. Sensul estetic sună și el asemănător : „producerea de către om de opere frumoase"[4].

★

Primul text al simpozionului pornește — cum o arată și titlul său, *Definirea artelor* — de la soluții anterioare, pe care le respinge. Monroe C. Beardsley amintește pe scurt de sensul etimologic, „arta ca iscusință conștientă" ori de „arta ca emoție", se oprește apoi asupra școlii lui Wittgenstein, a pozitivismului logic. Cele două soluții principale de tip pozitivist discutate sînt cea a lui Paul Ziff, care consideră că conceptul de artă poate fi definit doar disjunctiv și că termenul „operă de artă" reprezintă o noțiune de tipul *Family resemblance*, și cea a lui Morris Weitz, care reia argumentarea lui Wittgenstein cu privire la termenul „joc" și o aplică la artă. După Weitz, noțiunea de artă și cea de joc sînt exemple de „structură deschisă". Sensul lor poate fi lărgit după noile opere și noile forme, „pe măsură ce apar".

Recunoaștem în aceste teze ale pozitivismului logic vechile poziții ale pragmatismului american la care s-au asociat tezele inspirate de „Cercul vienez" al lui Schlick și Franck. Regăsim și la A.J.Ayer, cel mai notoriu discipol al lui Wittgenstein, o soluție subsumabilă aceleiași atitudini. După Ayer, judecățile de valoare, „aserțiunele axiologice", nu pot fi nici adevărate, nici false. Ayer neagă posibilitatea de a se descoperi un criteriu de validitate a judecăților etice „pentru că n-au nici un fel de valoare obiectivă,... sînt pure expresii ale sentimentului și, ca atare, nu intră în categoria adevărului sau erorii. Sînt neverificabile"[5]. Valorile este-

---

[1] „Philosophical Library", New York, 1942, p. 24.
[2] „Presses Universitaires de France", Paris, 1956, p. 79—80.
[3] *Enciclopedia filosofica*, vol. I, Istituto per la Collaborazione culturale, Venezia-Roma, 1957, p. 386.
[4] Edit. Felice Le Monnier, Firenze, 1959, p. 15.
[5] Alfred Jules Ayer, *Langage, vérité et logique*, Paris, Flammarion, 1956, p. 152.

tice sînt considerate identic : „Așa cum am mai spus-o, concluziile noastre asupra naturii eticului se aplică și în estetică. Termenii estetici sînt folosiți exact în același mod ca și termenii etici. Termeni estetici ca „frumosul" și „hidosul" sînt folosiți ca și termenii etici nu pentru a formula judecăți de fapt, ci pur și simplu, pentru a exprima anumite sentimente și pentru a provoca un anumit răspuns"[1].

Potrivit acestor puncte de vedere, termenul de artă desemnează mai mult sau mai puțin convențional activități mereu noi. Gnoseologic avem de-a face cu o variantă a relativismului. Autorii citați socotesc această soluție ca fiind cea mai favorabilă atitudinii de disponibilitate față de orice formulă *dernier cri*, față de cele mai non-artistice forme de artă. Structura termenului fiind deschisă, lista activităților care se pot prevala de calitatea artistică e infinită ; ea poate include și colajele suprarealiste din fire de păr și romanul alcătuit din foi detașate, pe care cititorul le așază în ordinea preferată.

Scepticismul acestei atitudini e însă greu de acceptat, și sofismul refuzului de a defini arta se poate observa lesne. Chiar fără a accepta definiții rigide, ne dăm seama că clasarea unei noi activități înăuntrul artei implică o cît de sumară fixare a noțiunii de artă. Aceeași dorință de a se arăta receptiv îl face pe M.C.Beardsley care polemizează cu școala lui Wittgenstein, să declare că definiția nu trebuie să devină piedică în calea inovației : „Să propui o definiție pentru termenul «muzică» nu înseamnă desigur, «să legiferezi» ceea ce are de făcut creatorul de artă și nu impune nici un fel de limită activității creatoare". Beardsley consideră totuși „util pentru estetică" existența unui termen generic care să indice chiar vag, „obiectele ce intră în cîmpul său de interes".

M.C. Beardsley nu acceptă imposibilitatea definirii artei, postulată de pozitivismul logic, nici reducerea artei la emoție și propune o definiție proprie a artei și operei de artă. Metoda sa e înrudită cu cea fenomenologică. El lasă la o parte factorul istoric. Înlătură și factorul „creație intențională" și vorbește de „arta fără artist".

Pe această cale Beardsley caută pe rînd elementele comune și esențiale din muzică, plastică și literatură, adică tocmai acelea care le dau calitatea de a fi muzică, plastică sau literatură. Socotește că în muzică factorul fundamental îl constituie melodia, iar melodia o identifică cu mișcarea coerentă, organizată : „Nu e numai succesiune, ci *mișcare* cu proprietăți cinetice particulare. Melodia urcă și coboară, se repede și se dă înapoi, alunecă și sare, zăbovește și se pierde. Trebuie să considerăm că avem de-a face aici cu un proces ordonat, marcat de existența unei cumulări de energie, a unui consum, a unei tensiuni maxime"[2]. Caracterul de proces, de mișcare ordonată deosebește o melodie de sunetul unui fierăstrău care despică un butuc, de pildă.

Termenul generic de plastică neexistînd în engleză, Beardsley propune provizoriu o inovație verbală : *visic* de la cuvîntul *vision*. Și aici e căutat elementul definitoriu, în stare să diferențieze anumite pînze abstracte de vopseaua vărsată pe dușumea cu care, cum observă fără intenții mali-

[1] Alfred Jules Ayer, *Langage, vérité et logique*, Paris, Flammarion, 1956, p. 159.
[2] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", p. 180.

țioase esteticianul american, bunul-simț e ispitit uneori să le confunde. Acest element e găsit tot în „coerența structurală".

În literatură, problema capătă o complexitate sporită pentru că trebuie distinse versurile de proză, romanele de narațiunile istorice etc. Eliminînd din discuție toate aceste aspecte, Beardsley caută esența poeticului. Ia ca exemplu un *hai-ku* de trei versuri din poezia japoneză a secolului al XVIII-lea : „Frunze căzătoare/ Se reazimă una de alta/ Ploaia bate în ploaie". Argumentarea estetică recurge la o destul de facilă reducere la absurd. Se arată — lucru destul de evident — că varianta „Frunze căzătoare/ Se reazimă una de alta/ Penițele costă șase cenți și jumătate bucata" nu constituie un poem. Căutînd aceeași trăsătură definitorie, el propune coerența, caracterul complet (*completeness*), faptul că în fața poemului nu ne întrebăm : „cine?", „de ce?", „în ce scop?", că textul își are propria lui rațiune.

Se poate vedea că, în cele trei arte principale, coerența, organizarea caracterul complet constituie după Beardsley trăsături definitorii pentru opera de artă. Restul textului înlătură din definiție judecata de valoare, pe care o consideră o etapă ulterioară. Un minim de coerență și de organizare clasează o operă în cadrul artei. Un grad superior de organizare și de coerență o desemnează drept o creație artistică „bună", „realizată". În definirea artei, ca și în valorificarea ei. Beardsley evită deci, pînă la capăt, orice referire la gîndirea artistică sau la raportul dintre artă și realitate. Existența, ca și valoarea artistică, e dată de „coerență" sau de „caracterul complet", deci de factori anistorici și formali.

Monroe C. Beardsley este singurul care propune o definiție proprie a artei. Celelalte două texte, ale lui Douglas Morgan și Mary Mothersill, cuprind mai mult remarci critice. Rămînînd pe aceleași poziții estetice, ele demonstrează totala vulnerabilitate a primului text.

În cea mai plină de vervă dintre cele trei participări, Douglas Morgan demonstrează cu politețe ironică inconsistența definiției propuse de Beardsley și, folosind un joc de cuvinte, afirmă că tezele acestuia lasă arta — recte, definiția artei — „atît de pură, încît devine prea simplă". „Coerența", „caracterul complet și structural" îi par pe drept cuvînt însușiri prea generale, care se aplică în aceeași măsură artisticului și non-artisticului : „Un vas cu fructe așezat pe o masă — scrie Morgan, — trebuie văzut tot atît de minim coerent și complet ca și imaginea picturală pe care i-o dă Cézanne. Conchid că la acest grad minim, descoperirile d-lui Beardsley cu privire la condițiile fenomenal-perceptuale ale obiectelor estetice nu clarifică nimic"[1]. Nici gradul superior sau inferior de coerență sau de caracter complet nu sînt de mai mare ajutor. Arpegiul simplu, I, III, V, I, — do, mi, sol, do — le posedă în mare măsură.

Morgan combate în continuare antiistorismul și izolarea fenomenologică a definiției propuse. Consideră că „arta fără artist" ignorează varietatea formelor istorice. Pentru arta romantică, „caracterul complet" e inadecvat, pentru că e contrazis de aspirația romantică către nedefinit și infinit.

[1] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", p. 188.

„În concluzie — scrie Morgan — nu contest că un anumit grad de coerență și de caracter complet se pot găsi în orice artă dacă vom căuta cu destulă insistență, dar (afirm) că, dacă vom căuta cu insistență le găsim la fel de bine și în afara artei"[1]. I se reproșează lui Beardsley că în definirea artei comite un *petitio principii*, descoperă ceea ce singur a introdus în demonstrație.

Ca și „arta fără artist", e respinsă și formula „arta fără consumatorul de artă", implicată în definiția discutată. Demonstrația lui Morgan capătă aici un caracter relativist, opera fiind socotită artistică sau nu după nivelul consumatorului sau chiar după momentul și dispoziția în care e percepută: „În anumite condiții, cvartetul de Schubert nu e ascultat de mine ca muzică; în altele, da"[2].

La Douglas Morgan scepticismul față de definiții e cerut de o și mai accentuată disponibilitate față de inovațiile și de pseudoinovațiile artistice. El tinde să confunde orice definiție cu limitarea dogmatică. Vorbind pe rînd în numele unui scriitor, pictor sau compozitor, esteticianul apără colajul de obiecte sau muzica concretă, pe motivul că acestea apropie arta de viață: „Cînd vorbesc, eu acționez — ne spune pictorul. — Mișcările mele sînt arta mea, căci arta mea nu mai e artificiu. E onestă... Te voi sili să vezi ceea ce-i aici, în fața dumitale. Nu te voi lăsa să pui nimic altceva în locul artei sau vieții...". Sau muzicianul: „Muzica e sunet. Dar de ce să fie totdeauna sunet imaginar sau artificial? De ce să nu auzim ceea ce se află în jur și așteaptă să fie auzit. Eu tind să scap sunetul de simbolism, să te fac să auzi și să-l iubești așa cum este, *fără să te întrebi mereu ce înseamnă*?" (subl. ns.)

„Sînt departe de a accepta fiecare cuvînt al acestor artiști ipotetici — scrie Morgan — sînt, chiar mai departe de a aclama orice operă a lor, dar cred că trebuie să ținem seama de concepția lor asupra naturii și asupra funcției experienței artistice"[3].

Viciul fundamental al acestor argumentări se observă ușor. „Apropierea artei de viață" înseamnă pentru el confuzia dintre materialul artei și cel al vieții. La autorii colajelor sau montajelor de sunete „concrete" arta nu mai e gîndire în imagini, ci construcție de senzații, care refuză orice semnificație și sînt menținute la nivelul „vizualului pur", al „sonorului pur". Această „apropiere de viață" amintește iluzia naturalistă a „feliei de viață" și, mai mult, prin menținerea la nivelul senzației, amintește de simfoniile de parfumuri ale personajelor lui Huysmans. Viața redusă la instinct refuză în aceeași măsură planul gîndirii, ca și cea redusă la „percepția pură", cu deosebirea că naturaliștii au spus, de fapt, mai mult decît au intenționat programatic să spună.

Intervenția lui Mary Mothersill e mai sumară. Nici ea nu propune o definiție proprie, ci se mărginește să critice pozițiile predecesorilor. E de acord cu Morgan asupra caracterului vag și nesatisfăcător al definiției propuse de Beardsley, e de acord că criteriile respective se aplică oricărui obiect din natură. Nu acceptă nici eliminarea istoricității. Pe de

[1] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", p. 188.
[2] *Ibidem*, p. 191.
[3] *Ibidem*, p. 190.

altă parte, îi reproșează lui Morgan neclaritatea poziției : „E greu de stabilit care e poziția lui Morgan. Ca și dl. Beardsley el respinge atitudinea lui Wittgenstein, după care «opera de artă » nu poate fi definită precis..., totuși obiecțiile pe care le aduce unei definiții generale par identice cu argumentele lui Wittgenstein a cărui concluzie o respinge"[1].

★

Ce se poate observa la cele trei intervenții din cadrul simpozionului despre definirea artei și operei de artă?

Toate trei sînt convingătoare prin ceea ce resping și inconsistente prin ceea ce propun, ajungînd la rezultatul, doar în aparență paradoxal, că se anulează unele pe altele. Beardsley face o critică destul de strînsă refuzului lui Wittgenstein de a defini arta. Douglas Morgan demonstrează lipsa de viabilitate a definiției lui Beardsley, completat fiind de Mary Mothersill, care semnalează contradicția existentă la Morgan.

Nu relevăm situația pentru comicul ei. Ea nu e neobișnuită. Disproporția dintre valoarea negației și cea a afirmației se întîlnește destul de frecvent în dezbaterea unor probleme dificile.

Semnificativ este însă că modul cum se înfundă diversele drumuri adoptate e consecința a două fapte înrudite. Se datorește, în primul rînd, tendinței de a găsi o formulă destul de largă care să cuprindă și formele de dezagregare, o formulă compatibilă cu dispariția granitei dintre artă și nonartă. Iar această hiperreceptivitate pornește de la o concepție despre artă care-i face pe cei trei interlocutori să caute definiții în afara ideologicului.

Din acest punct de vedere, deși Beardsley ia atitudine împotriva pozitivismului logic, în timp ce Morgan, fără a evita autocontrazicerea, pare înclinat să-l accepte, recunoaștem platforma comună. Pentru Ayer, judecata estetică e expresie emotivă și artisticul e circumscris în zonele afective. Beardsley caută esența artisticului în foarte generale caractere de ordin formal. Morgan optează pentru senzorialul pur. În toate cazurile, din sinteza pe care o reprezintă opera de artă e eliminat un element fundamental : semnificația, respectiv generalitatea.

Estetica marxist-leninistă operează cu categoria de „formă specifică a conștiinței sociale" și cu cea de „individualitate semnificativă" atunci cînd se referă la artă și la unitatea artistică, la imagine. Sinteza între ideologic și senzorial, între emotiv și rațional explică sensul generic, explică ceea ce e artă, în genere, în muzică, în literatură sau în plastică. Iar deosebitele mijloace de expresie explică diferențele de limbaj dintre diferite arte.

Problema nu trebuie și nu poate fi simplificată. A fost semnalată eroarea acelora care nu făceau necesară distincția dintre precizia diferitelor limbaje artistice și vorbeau despre cunoașterea în muzică sau în arhitectură în termeni identici cu cei potriviți pentru literatură.

Locul decorativului variază de la artă la artă. În muzică și literatură el e subordonat ideii muzicale sau literare. Apogiaturile presărate inutil supără, dau impresia de vid, așa cum supără tropii fără necesitate artistică. În artele plastice, rolul elementului decorativ descrește de la arhitectură spre pictură și grafică. El rămîne important în cadrul artelor denumite

[1] „The Journal of Aesthetics and Art Criticism", p. 197.

5778

chiar „aplicate şi decorative". Deşi poteria şi tapiseria au cunoscut diferite etape în care au folosit subiectul şi au dobîndit aproape caracter de arte figurative, nu vom ajunge prea departe dacă vom căuta rostul gnoseologic al motivelor de pe covoare sau de pe vase. Dar artisticul şi non-artisticul nu sînt entităţi metafizice, etanş despărţite. Arta „decorativă şi aplicată" se află la frontiera dintre opera concepută ca obiect artistic independent şi unealta lucrată artistic.

Trebuie acordat rolul cuvenit elementului decorativ, mai ales în plastică. În lucrarea sa despre cunoaşterea artistică, M.Breazu pune în gardă împotriva vehiculării simpliste a termenului de cunoaştere, mod de gîndire care tratează nediscriminat o operă literară şi un monument arhitectonic. I se poate reproşa autorului că a insistat prea puţin asupra deosebirilor de limbaj între arte şi deci asupra gradelor diferite de claritate pe care le poate căpăta cunoaşterea artistică, dar poziţia generală e fermă şi anti-vulgarizatoare.

Problema foarte dificilă a deosebirilor de limbaj artistic ar fi meritat o mai adîncită dezbatere. Despre muzică se discută, în acest sens, de cîteva secole. Există formulări peremptorii care au tăgăduit muzicii nu numai capacitatea de a comunica idei, ci chiar şi pe aceea de a transmite emoţii mai precise. Astfel a fost, în 1854, studiul lui Eduard Hanslick despre *frumosul în muzică*, unul dintre primele manifeste ale „auditivului pur". Pentru Hanslick, muzica nu e nici emoţie, nici idee, ci numai o tehnică anumită, un sistem de simetrii şi de arabescuri sonore. În aceiaşi ani, Wagner construia însă drama muzicală, menită să strîngă raporturile dintre literatură şi muzică, pe baza posibilităţii de corespondenţe semnificative între sunet şi idee.

Fără a reduce muzica toată la cea programatică, rămîne incontestabilă capacitatea oricărei piese muzicale — fugă sau poem simfonic — de a comunica semnificaţii mai largi, complexe ideo-emotive, pe care nu trebuie să încercăm a le traduce cu precizia superioară a literatului. Nici muzica, nici arhitectura nu sînt în afara ideologicului. O dovedeşte şi existenţa curentelor în amîndouă aceste arte, a curentelor care grupează operele şi pe artişti după criterii estetice-filozofice şi nu numai după diferenţe de stil. Artisticul e inseparabil de semnificaţie, cu diversele ei grade de precizie. Coerenţa, organicitatea operei de artă sînt trăsături secundare, care capătă sens doar în raport cu cea fundamentală, de individualitate semnificativă.

Pornind de la premise filozofice şi estetice deosebite, cele trei texte din revista americană păstrează aceeaşi separaţie între artistic şi ideologic. Aceasta duce fie la vagul definiţiei lui Beardsley care ignorează semnificaţia artisticului, fie la refuzul la fel de inacceptabil de a defini conceptul de artă. De aici impresia de construcţie în vid pe care o lasă cele trei texte cu toată fineţea unora dintre argumentări. Dificultatea nu se reduce la problema definirii artei; ea se regăseşte şi în dezbateri despre stil, despre curente, ori despre alte categorii estetice. Pentru asemenea poziţie, despărţirea etanşă dintre artistic şi ideologic face insolubilă problema şi perpetuează încurcătura limbilor, lipsa de continuitate în gîndirea estetică, eterna reîncepere.

CU PRIVIRE LA LEGEA CAUZALITĂȚII ÎN FIZICĂ

DE

ASARI POLIKAROV (R. P. Bulgaria)

Principiul cauzalității ar putea fi exprimat într-o formă generală astfel: „Fiecare schimbare are o cauză"; dar atunci ar fi prea vag în ceea ce privește conținutul concret și importanța practică pentru fizică. Experiența științifică ne-a învățat că nu orice schimbare în sens obișnuit este și o schimbare în sens științific, în acest din urmă caz nefiind incluse schimbările primare, constante, staționare (existînd posibilitatea să se distingă între diferite grade de staționaritate).

De aceea în fizica clasică s-au făcut încercări de a se formula mai concret principiul cauzalității. Se pune problema care dintre aceste formulări este cea mai eficace și dacă este aplicabilă și la alte domenii (ale fizicii moderne) sau cum trebuie generalizată, respectiv precizată.

1. CAUZALITATEA ÎN MECANICA LUI NEWTON

După cum se știe, mecanica lui Newton se bazează pe următoarele 3 principii (axiome):

1) principiul inerției;

2) legea impulsului, după care accelerația este proporțională cu forța imprimată și are direcția dreptei pe care acționează această forță;

3) egalitate între forțele de acțiune și reacțiune.

În timp ce în concepția lui Aristotel „orice mobil trebuie în mod necesar să fie mișcat de ceva, fiindcă prin sine nu-și poate avea începutul mișcării" [1], după principiul inerției mișcarea este eternă; forțele produc doar o schimbare a vitezei de mișcare (accelerație).

Aceasta este un mod foarte interesant de a pune problema, și anume că toate schimbările condiționate cauzal au loc, ca să zicem așa, pe fundalul unei eterne mișcări acauzale.

---

[1] Aristoteles, *Physik*, VII, 1.

De aceea acauzalitatea nu înseamnă neapărat şi întotdeauna indeterminism, deşi această identificare este făcută de unii idealişti în scopul speculaţiilor lor. În schimb, distingem între acauzalitate şi constatare a absenţei relaţiilor cauzale, pe de o parte, şi între poziţia filozofică generală (= indeterminism, anticauzalitate), pe de altă parte.

Această concepţie asupra forţelor presupune că toate cauzele sînt cauze ale variaţiei vitezei de mişcare (cauze exterioare mobilului). Adăugînd ipoteza că toate forţele sînt forţe centrale şi că fiecărei forţe de acţiune îi corespunde o forţă egală de reacţiune, căpătăm expresia concepţiei asupra cauzalităţii din mecanica lui Newton.

Formularea cea mai precisă a programului mecanicii o găsim la Helmholtz, care consideră drept sarcină a ştiinţei fizice, în ultimă instanţă, reducerea tuturor acţiunilor din natură la forţe de atracţie şi de respingere a căror intensitate depinde numai de distanţa dintre punctele în interacţiune. În studiul *Scopurile şi succesele ştiinţei naturii* (1871), el scria: „Dacă mişcarea mecanică este schimbarea primară care stă la baza tuturor celorlalte schimbări din univers, atunci toate forţele elementare sînt forţe mecanice şi scopul final al ştiinţelor naturii este acela de a găsi mişcările care stau la baza tuturor celorlalte transformări şi forţele lor motrice, prin urmare de a se dizolva în mecanică" [1].

Cea mai dificilă problemă pentru aceasta este problema forţelor. Concepînd forţa drept cauză a variaţiei mişcării (a vitezei ei), se presupune existenţa ei independentă, obiectivă. Aceasta este concepţia adepţilor lui Newton, în parte şi a lui Newton însuşi. De pildă, Newton explică aceasta în felul următor:

„Dacă o forţă oarecare produce o anumită mişcare, atunci o forţă dublă cauzează una de două ori mai mare, indiferent dacă aceasta acţionează în acelaşi timp şi împreună sau treptat şi succesiv" [2].

După cum se vede, Newton vorbeşte aici despre efectul forţelor, despre producerea unor anumite mişcări; şi mai clar reiese aceasta dintr-o scrisoare către Bentley (1693), în care Newton compară forţele de gravitaţie cu mîna lui Dumnezeu, în sensul că ele ar putea să dea planetelor o mişcare de cădere spre soare, pe cînd mişcările transversale ar avea nevoie de intervenţia lui Dumnezeu. Această concepţie este legată de ipoteza unei *actio in distance* a forţelor.

Totodată se găseşte chiar la Newton o afirmaţie despre forţă ca o caracteristică matematică, prin care poate fi descrisă mişcarea (accelerată) a corpurilor.

De fapt avem o interacţiune a corpurilor, o transmitere (schimb) a mişcării. Din punct de vedere cantitativ, aceasta poate fi determinată prin impuls sau prin transfer de impuls, adică prin mărirea variaţiei impulsului în timp, pe care o numim forţă. În acest sens, forţa este „numai măsura, nu cauza mişcării" (E. du Bois-Reymond).

Apreciind ca greşită tratarea obişnuită a forţei ca o existenţă de sine stătătoare, Engels porneşte de la posibilitatea diverselor forme

[1] H. Helmholtz, *Populäre wissenschaftliche Vorträge*, Braunschweig, 1871, p. 193.

[2] I. Newton, *Principiile matematice ale filozofiei naturale*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1956, p. 37.

de mișcare de a trece una într-alta și definește forța ca transfer de mișcare, adică ca transfer de energie [1].

Mai tîrziu apar încercări radicale de a renunța în general la noțiunea de forță. O astfel de concepție o susține Clifford. El scrie : „Tot ceea ce știm cu privire la forță și mișcare este faptul că o anumită grupare a corpurilor înconjurătoare produce o anumită schimbare în mișcarea unui corp. Acum se obișnuiește să se spună că această grupare a corpurilor înconjurătoare ar genera o anumită forță și această forță ar fi aceea care produce schimbarea mișcării. Dar de ce acest element de legătură? De ce nu plecăm dintr-o dată de la condițiile mediului înconjurător la schimbarea mișcării care rezultă din ele? Dacă ne obișnuim să trecem direct de la una la cealaltă fără mijlocirea noțiunii intercalate de forță, atunci aceasta nu va fi necesară și va fi dată uitării, ca și alte noțiuni nefolositoare, și prin aceasta va dispare și tendința de a atribui acestei fantome însușiri atît de reale și materiale precum este indestructibilitatea" [2].

Pe această linie se situează și cunoscuta încercare a lui Hertz de a elabora o mecanică din care să fie exclusă noțiunea de forță.

În acest sens, nu forța este cauza accelerației, ci dispunerea corpurilor într-un moment este cauza dispunerii lor în momentul următor. Cu alte cuvinte, după ce efectul a fost generat, el se continuă într-un anumit fel. Mecanica newtoniană permite să rezolvăm astfel de probleme.

Ca teorie fizică, mecanica lui Newton este un sistem determinist în care forțele determină modul de mișcare al corpurilor. Și invers, plecînd de la o mișcare cunoscută, se poate conclude asupra forței imprimate. Ca exemplu tipic în această privință poate servi trecerea de la legile cinematice ale mișcării planetare la legea gravitației și deducerea lor din legea gravitației, unul din cele mai mari triumfuri ale dinamicii newtoniene.

În acest sens afirmă Einstein că înaintea lui Newton nu prea existau rezultate pozitive pe care să se bazeze încrederea în existența unei cauzalități fizice complete. După părerea lui Born, teoria prenewtoniană a mișcărilor planetare reprezintă un exemplu strălucit de descriere matematică și deterministă, dar nu și de descriere cauzală. El înțelege prin descriere cauzală pe aceea care răspunde la întrebarea „ de ce", pe cînd descrierea deterministă presupune numai constatarea relației externe (ca, de exemplu, succesiunea între zi și noapte).

Newton însuși este pentru o explicare cauzală a fenomenelor. În cartea a III-a a *Principiilor* el formulează următoarea regulă pentru cercetarea naturii :

„A nu admite mai multe cauze pentru explicarea lucrurilor naturale decît cele reale și care sînt suficiente pentru explicarea aparențelor lor".

Regula a II-a sună :

„De aceea trebuie să atribuim, pe cît posibil, unor efecte similare aceleași cauze. Astfel respirației omului și a animalelor, căderii pietrelor

---

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, Edit. politică, 1959, p. 263.

[2] W. C. Clifford, în, „Nature", XXII, 122 (1873), citat după F. Rosenberger, *Geschichte der Physik*, T. III, Braunschweig, 1890, p. 576.

în Europa şi America, luminii focului din vatră şi a soarelui, reflectării luminii pe pămînt şi pe planete" [1].

Modul de a aborda problema cauzalităţii în mecanica clasică conţine, după părerea noastră, trăsăturile esenţiale ale concepţiei cauzalităţii în fizică. Din aceasta fac parte ideea transmiterii mişcării şi desfăşurării ei legice, care constituie direcţiile principale în care s-a dezvoltat ulterior problema. Prima direcţie este legată de dezvoltarea ideii de energie, iar cea de-a doua este reprezentată de mecanica analitică.

Este interesant că noţiunea de forţă are deja la Newton sensul de travaliu sau, mai precis, de lucru mecanic. După unii autori, teorema lui Newton după care efectul agentului extern este măsurat prin produsul dintre forţa şi viteza sa conţine implicit aproape întreaga teoremă a energiei [2]. Dar diferenţierea noţiunii de forţă şi elaborarea noţiunii de energie sînt rezultatul unei evoluţii îndelungate.

Pe de altă parte, principiile variaţionale ale mecanicii sînt o generalizare corespunzătoare a legilor newtoniene; după părerea unor autori ele sînt în principiu chiar identice cu legile newtoniene [3].

Mai trebuie să observăm că, întrucît accelerația apare simultan cu forţa, în mecanica lui Newton cauza şi efectul sînt simultane. În schimb este succesivă ordinea stărilor sistemelor dinamice.

Acest cerc de probleme este explicat mai îndeaproape în capitolele următoare.

2. LEGEA CAUZALITĂŢII CA PRINCIPIU DE CONSERVARE

În opera sa principală, *Principiile filozofiei* (1644), Descartes a formulat legea inerţiei şi legea conservării cantităţii de mişcare, care, după părerea sa, sînt suficiente pentru a explica toate fenomenele naturii.

Programul lui Descartes este un program materialist pentru explicarea tuturor fenomenelor pe baza cauzelor şi a mecanismului intern. Dar el este limitat de faptul că în forma sa pură prevede numai o interpretare mecanică a tuturor fenomenelor naturii. Dar şi aceasta înseamnă un pas uriaş înainte.

Aceeaşi părere este caracteristică şi pentru cunoscutul cartezian Huygens, şi anume că în filozofia adevărată cauzele tuturor efectelor naturale pot fi reduse la cauze mecanice. Altfel, trebuie „să renunţăm complet la orice speranţă de a înţelege cîndva ceva în fizică" [4]. Această părere este tipică pentru întreaga epocă; ea este preponderentă în fizică pînă la sfîrşitul secolului.

Formularea generală a cauzalităţii este concretizată în formele sale speciale, care reflectă particularităţile fizicii carteziene. Deoarece întreaga cantitate de mişcare din univers e considerată ca o mărime constantă, o mişcare poate lua naştere numai pe seama unei alte mişcări

[1] I. Newton, *op. cit.*, p. 314.
[2] J. C. Maxwell, *Substantz und Bewegung*, Braunschweig, 1879, p. 86.
[3] Vezi, de exemplu, E. Mach, *Mechanik*, Leipzig, 1908, p. 428 şi urm.
[4] Ch. Huygens, *Abhandlungen über das Licht*, Leipzig, 1913, p. 10.

prin transmitere sau, în cazul cel mai simplu, prin ciocnirea a două corpuri. Această părere îi duce pe cartezieni la concepția că :

1) toate cauzele sînt cauze ale mișcării și

2) efectul (mișcarea unui corp) apare simultan cu consumarea cauzei (mișcării celuilalt corp) care a generat mișcarea.

Primul principiu apare deosebit de clar în conceperea gravitației ca un mod de mișcare, concepție care a fost apărată cu pasiune de Huygens și după aceea a fost dezvoltată în ipoteza lui Lomonosov și Lesage.

În epoca în care exista credința fermă că mișcarea mecanică este singurul mod universal de mișcare, nu putea fi vorba de nici o transformare a mișcării.

În ceea ce privește al doilea punct, merită să fie luată în seamă părerea lui d'Alambert după care cauzele în mecanică ne sînt date în mod clar numai atunci cînd ele pot fi reduse la ciocnire ; în toate celelalte cazuri însă, ca de exemplu, în cazul greutății, ele sînt complet necunoscute. De aceea mecanica este o știință matematică riguroasă numai în prima parte, în partea a doua se bazează numai pe experiență.

Plecînd de la noua sa noțiune de forță (în esența ei echivalentă cu noțiunea de energie), Leibniz formulează renumitul său principiu al cauzalității în forma *causa aequat effectum*, după care „efectele... sînt întotdeauna proporționale cu cauzele lor sau cu forțele producătoare" [1].

Principiul conservării materiei în toate transformările posibile conține o formulare cantitativă a principiului cauzalității, după care eefctele sînt egale cu cauzele lor. Această concepție o întîlnim și la o serie de savanți adepți ai ideii conservării materiei, ca R. Boyle, J. Rey, Lomonosov și alții.

„Totul în natură este astfel orînduit, încît cu creșterea cauzei se mărește și efectul ei" [2], scrie Lomonosov.

Acest principiu a jucat un mare rol, mai ales la *stabilirea* teoremei conservării energiei. Acest mod cantitativ de a aborda problema relațiilor cauzale, ținînd *seama* de principiul conservării materiei și a mișcării l-a condus pe R. Mayer la o nouă concepție asupra transformării reciproce (în raporturi constante) a tuturor „forțelor" posibile din natură.

În lucrarea sa *Observații asupra forțelor din natura anorganică*, Mayer scria : „Forțele sînt cauze ; deci principiul « *causa aequat effectum* » le poate fi perfect aplicat. Dacă cauza c are efectul e, atunci c = e ; dacă, la rîndul lui, e este cauza unui alt efect, f, atunci e = f ș.a.m.d. : c = e = = f... = c. Dintr-un lanț de cauze și efecte după cum rezultă din natura unei ecuații, nu se poate anula nici o verigă și nici o parte a unei verigi. Această primă însușire a tuturor cauzelor o numim *indestructibilitatea* lor". Și, mai departe : „Această capacitate de a putea primi diverse forme este a doua însușire esențială a tuturor cauzelor. Considerînd ambele însușiri, vom spune : cauzele sînt obiecte indestructibile (cantitativ) și variabile (calitativ)" [3].

---

[1] G. W. Leibniz, *Hauptschriften*, vol. I, Leipzig, 1879, p. 277.
[2] M. V. Lomonosov, *Opere filozofice alese*, Moscova, 1950, p. 150.
[3] R. Mayer, *Mechanik der Wärme*, Stuttgart, 1893, p. 23—24 și 47—48.

Este interesant că aceleași păreri le are și contemporanul său Faraday. În studiul său *Improbabilitatea ipotezei asupra forței de contact* el observă : „Forța de contact contrazice marele principiu al științei naturii după care cauza și efectul sînt identice" [1].

Pentru Helmholtz, cauza este ceea ce rămîne sau există invariabil în spatele schimbării, anume materia și legea ei de acțiune, forța.

Această concepție poate fi interpretată în diverse feluri. Ea este în legătură cu principiul conservării energiei. În mod obișnuit, acesta este înțeles numai cantitativ, avîndu-se în vedere numai conservarea. Engels însă pune accentul pe latura calitativă care se referă la transformare. Numai din acest punct de vedere putem înțelege relația justă dintre legea cauzalității și teorema energiei. Ca și aceasta, legea cauzalității trebuie înțeleasă și sub aspect calitativ, și sub aspect cantitativ. Ea se referă la transformare (cauzație), care din punct de vedere cantitativ este caracterizată printr-o echivalență.

Astfel, dacă din punctul de vedere al concepției mecaniciste cauza și efectul sînt identice ca esență și mărime, în concepția materialist-dialectică ele sînt identice numai ca mărime, în privința calității (adică dacă este vorba de o transformare) ele sînt diferite. Legea cauzalității capătă pe baza principiului conservării energiei o concretizare adecvată. Atît cauza, cît și efectul sînt diferite forme de energie. Generarea efectului trebuie înțeleasă în sensul unei transformări de energie, cauza fiind legată de scăderea, iar efectul de creșterea energiei. Din punct de vedere cantitativ, energia — sau, mai exact, vectorul energie — impuls — poate fi considerată ca măsura acțiunii cauzale. De aici rezultă că schimbările în care această măsură rămîne constantă, nu au o cauză fizică și în consecință, legea cauzalității capătă următoarea formulare : suma cauzelor și efectelor din univers este constantă (Fr. Zölner) [2].

Această concepție este împărtășită de o serie de autori, ca, de exemplu, N. Oswald, A. Haas, W. Gerlach și alții. Astfel, după Haas, în teorema conservării forței își găsește și ideea cauzalității expresia cea mai precisă și mai riguroasă [3].

În principiul conservării energiei, scrie Gerlach, „cercetarea experimentală vine în contact cu principiul cauzalității. Din punct de vedere experimental există o înrudire foarte apropiată între legea cauzalității și teorema energiei" [4].

În acest sens, Mach denumește principiul imposibilității unui perpetuum mobile ca o formă specială a legii cauzalității. În schimb, A. Pichl, H. Driesch și alții privesc principiul cauzalității ca pe un principiu mai cuprinzător, din care se poate deduce teorema energiei.

Cînd cauza este privită în legătură cu mișcarea materiei, atunci este clar că procesul transmiterii și transformării mișcării nu are loc succesiv în timp, ci simultan, în sensul că efectul apare simultan cu dispa-

---

[1] M. Faraday, *Experimental Research* ..., vol. II, seria a XVII-a, § 24, X.
[2] R. Mayer, *Kraft ist alles*, (1943), p. 54.
[3] Citat după A. Mittasch, *J. R. Mayers Kausalbegriff*, Berlin, 1940, p. 121.
[4] *Ibidem*, p. 124.

riția cauzei (independent de timpul cît durează acest proces !). Acestea sînt două laturi ale aceluiași proces de transfer de energie și de impuls; altfel ar fi violate legile de conservare. De aceea, toți adepții concepției examinate sînt de acord în problema simultaneității cauzei și a efectului.

Părerea că concepția abstractă, atemporală asupra cauzalității este cea fundamentală este susținută și de M. Born [1].

Pe lîngă acest fel de cauzalitate, care poate fi denumit cauzalitate de conservare mai avem un al doilea fel, și anume cauzalitatea de declanșare [2]. Aceasta din urmă se efectuează cu o energie minimă. S-ar putea vorbi și despre o cauzalitate-semnal, care, în cazul limită se realizează fără consum de energie (în acest caz, numai o anumită configurație poate condiționa desfășurarea procesului). În cazul acestui al doilea fel de legătură cauzală avem de-a face cu stări instabile.

În ceea ce privește principiul „cauze mici — efecte mari", acesta poate fi subordonat principiului conservării. În acest scop, este suficient să se împartă procesele respective în două etape. În prima etapă cauza mică provoacă un efect la fel de mic. În etapa a doua intră în joc unele rezerve... (potențiale) de energie, în care caz există iarăși o egalitate între aceste rezerve și efectul declanșat.

După cum se știe, Hertz a încercat în mecanica lui să reducă energia potențială la cea cinetică (a unor mase ascunse). Dar această încercare a dat greș. Dintr-un punct de vedere mult mai general, după care energia ca mișcare (în sens calitativ) în sensul materialismului dialectic cuprinde toate modificările, energia potențială este și ea legată, după Engels, de o modificare, și anume de cea a configurației.

3. LEGEA CAUZALITĂȚII CA PRINCIPIU AL MINIMEI ACȚIUNI

Noua etapă în dezvoltarea mecanicii lui Newton, care este legată de introducerea metodelor analitice și a fost pregătită prin lucrările lui L. Euler, J. Bernoulli și d'Alambert, a fost deschisă de *Mecanica analitică* a lui Lagrange (1878).

Mecanica analitică se deosebește de mecanica newtoniană prin principiile variaționale. În conformitate cu acestea, mișcarea are loc în așa fel, încît o mărime caracteristică a ei (de exemplu acțiunea) are întotdeauna o valoare extremală.

În optică, acest principiu este cunoscut din timpul lui Fermat. În mecanică, el a fost formulat inițial de Maupertius (1740).

Din principiul minimei acțiuni (respectiv din celelalte principii variaționale) se pot deduce ecuațiile dinamicii. Stabilindu-se o relație între valorile coordonatelor și cele ale impulsurilor sistemului de puncte materiale, aceste ecuații permit să se găsească coordonatele punctelor ca funcții de timp, adică să se obțină imaginea integrală a mișcării.

---

[1] M. Born, *Natural Philosophy of Cause and Chance*, Oxford, 1949, p. 8.
[2] A. Mittasch, *op. cit.*, cap. A, III și IV.

Soluția este dată în forma cea mai generală, ca clasă a mișcărilor cinematice posibile. Mișcarea reală este determinată prin indicarea totalității coordonatelor și impulsurilor inițiale (care caracterizează starea inițială a sistemului).

Aceasta este problema lui Cauchy, care permite să se determine, în cazul unei valori date a funcției mișcării și a derivatei în raport cu timpul (viteza) la un moment inițial, toate valorile ulterioare, adică să se prevadă desfășurarea schimbărilor. Pentru ecuații diferențiale cu derivate parțiale de ordinul doi lineare, ea are următoarea formulare :

Trebuie determinată integrala $Z(x, y)$ a ecuției

$$F\left(x, y, z, \frac{\partial z}{\partial x}, \frac{\partial z}{\partial y}, \frac{\partial^2 z}{\partial x^2}, \frac{\partial^2 z}{\partial y^2}, \frac{\partial^2 z}{\partial x \partial y}\right) = 0,$$

care, împreună cu derivata parțială

$$\frac{\partial z}{\partial x} \text{ pentru } x = x_0,$$

coincid cu funcții date dinainte.

$$F\Big|_{x=x_0} = \varphi(y) \frac{\partial z}{\partial x}\Big|_{x=x_0} = \psi(y).$$

Ea se rezolvă și altfel, fie prin indicarea coordonatelor în două momente diferite, fie printr-o altă combinare a condițiilor inițiale.

Dacă un sistem este caracterizat prin totalitatea ecuațiilor diferențiale de grad superior, atunci trebuie incluse în condițiile inițiale și numărul corespunzător de derivate.

Numai cunoașterea lor permite în principiu rezolvarea exactă a problemei.

Astfel putem formula următorul principiu : starea unui sistem mecanic la un moment oarecare este univoc determinată de starea lui la un moment inițial. Cu alte cuvinte, într-un sistem izolat, din stări inițiale identice rezultă întotdeauna una și aceeași serie de stări următoare. Cînd starea inițială este cunoscută, atunci, pe baza legilor mecanicii, putem să determinăm toată istoria ulterioară a sistemului.

Aceasta ar putea fi considerată drept expresie a legii cauzalității în mecanica analitică.

Se poate da și o altă formulare, și anume : există o lege care permite să se calculeze pentru fiecare stare inițială A_0 stările următoare A_1, A_2... dacă cunoaștem stările inițiale în interiorul unui volum V și stările pe suprafața F de frontieră în fiecare moment al timpului considerat.

Legea cauzalității afirmă deci că în fiecare caz, adică pentru fiecare volum V cu suprafața de frontieră F, există o lege care permite să se calculeze din starea A_0 stările ulterioare A_1, A_2... [1].

[1] Ph. Frank, *Das Kausalgesetz und seine Grenzen*, Viena, 1932, p. 239.

Nu este greu să se vadă că în mecanica clasică noțiunea de cauzalitate este identificată cu legitatea dinamică.

Starea unui sistem este dată de ansamblul variabilelor dinamice independente.

Interpretarea legii cauzalității ca principiu al minimei acțiuni este posibilă numai în anumite condiții. Din punct de vedere matematic, identificarea legii cauzalității cu problema lui Cauchy este posibilă numai în anumite limite; problema lui Cauchy nu poate fi complet adecvată principiului cauzalității mai ales pentru că în conexiunea cauzală sînt incluse și condițiile la limită.

Din punct de vedere filozofic, legea cauzalității poate fi înțeleasă ca principiu al minimei acțiuni numai cu condiția excluderii interpretării teleologice.

Din punct de vedere istoric, descoperirea principiului minimei acțiuni este legată de considerații teleologice (Maupertuis) și la rîndul lui a sprijinit concepția teleologică [1]. Alături de o concepție radicală și de una mai moderată, după care explicația teleologică este singura explicație, respectiv este o explicație superioară celei cauzale, s-a mai cristalizat și concepția după care amîndouă explicațiile sînt echivalente. O astfel de concepție o întîlnim la Euler. Acesta scria că este posibil să se determine toate fenomenele din univers prin cauze finale cu ajutorul metodei maximului și minimului.

Pe aceeași linie se situează și concepția lui H. Weyl, după care din legitatea naturii însăși nu se poate stabili vreo deosebire între cauzalitate și finalitate; această deosebire nu ar privi cunoașterea științelor naturii, ci interpretarea lor metafizică. Finalitatea și-ar păstra drepturile ei depline alături de cauzalitate [2].

S-au făcut și încercări concrete de a formula o fizică nu numai pur cauzală, ci și structurată finalist, în care procesele să fie determinate de trecut și de viitor [3].

Toate aceste încercări au un caracter idealist.

Interpretarea teleologică a principiului minimei acțiuni a fost combătută deja în fizica clasică de o serie de savanți remarcabili, ca Lagrange, Laplace, Hertz și alții.

Concepția materialist-dialectică neagă în chip dialectic o astfel de interpretare, depășind finalitatea sau, cu alte cuvinte, subordonînd-o cauzalității.

Explicarea cauzală a finalității în regnul animal o datorăm în primul rînd lui Darwin. O contribuție foarte importantă la elucidarea principială a acestei probleme o aduce în timpul nostru cibernetica.

Concepția asupra legăturii univoce între trecut, prezent și viitor este reprezentată de Leibniz. El scria despre principii ale schimbării prin care ceea ce se petrece mai tîrziu poate fi explicat prin ceea ce s-a petrecut mai înainte.

---

[1] Vezi, de exeemplu, B. A. Wenzel, *Philosophie als Weg*, Leipzig, 1939, p. 29.

[2] H. Weyl, *Philosophie der Mathematik*, München, 1928, p. 162.

[3] H. G. Kűssner, *Principia physica*, Göttingen, 1946; vezi și H. Ertel, *Kausalität, Teleologie und Willensfreiheit als Problemkomplex der Naturphilosophie*, Berlin, 1954.

Marile succese obținute mai ales în aplicarea acestor metode la domeniul mecanicii cerești, îndeosebi în lucrările lui Laplace, au contribuit într-o măsură extraordinar de mare la statornicirea părerilor, atît de caracteristice acelei epoci, despre valabilitatea universală a legilor mecanicii.

În ceea ce privește determinarea cauzelor din efecte, Laplace accentuează că acest lucru poate fi făcut numai cu o probabilitate mai mică sau mai mare.

În conformitate cu aceasta, după Reichenbach, forma potrivită a principiului cauzalității este următoarea:

I. Dacă descriem un eveniment printr-un număr finit de parametri, atunci se poate prevedea dezvoltarea viitoare a acestui eveniment cu probabilitatea P.

II. Această probabilitate P tinde către unu cu cît ținem seama de mai mulți parametri [1].

Dacă se presupune în sensul mecanicismului din secolul al 18-lea că toate felurile de mișcare din natură sînt deplasări mecanice sau pot fi reduse la acestea și că pot fi descrise prin ecuațiile diferențiale ale dinamicii, atunci întreaga imagine a lumii capătă un caracter fatalist. Dacă ne imaginăm o ființă excepțional înzestrată, capabilă să scrie sistemul complet de ecuații diferențiale ale tuturor particulelor din univers și să-l rezolve pe baza cunoașterii forțelor care acționează la un anumit moment este clar că din punctul de vedere al determinisului mecanicist această ființă ar fi capabilă să dezvăluie viitorul și să cunoască întregul trecut al universului.

Tocmai această părere este exprimată de Laplace...

Pozitiviștii identifică cauzalitatea, ca determinare, cu previziunea (M. Schlick, Ph. Franck și alții). Această absolutizare a laturii gnoseologice îl împinge pe Franck la părerea că concepția cauzală are sens numai atunci cînd sîntem în stare (să știm și) să precizăm tot. Aceasta este în concordanță cu așa-zisul spirit laplaceean. De aceea Franck consideră că formularea laplaceeană a legii cauzalității (ca cerință a unei formule universale) este cea mai precisă și riguroasă care i-a fost dată cîndva [2]. Dar aceasta conferă ideii lui Laplace trăsături specifice idealiste, care nu au nimic comun cu adevărata gîndire a lui Laplace. Franck însuși înțelege că introducerea „inteligenței" atotcuprinzătoare este pentru Laplace numai o chestiune de exprimare și că această idee ar putea fi exprimată și fără această ipoteză auxiliară [3].

Din acest punct de vedere ar trebui — strict vorbind — să cunoaștem totul (toate coordonatele și impulsurile tuturor punctelor materiale și forma tuturor funcțiilor pentru toate masele), pentru a putea face previziuni, ceea ce din punct de vedere practic este lipsit de sens.

---

[1] H. Reichenbach, *Aims of Modern Philosophy of Nature*, în *Modern Philosophy of Science*, L.-N. Y., 1959, p. 96.

[2] Ph. Franck, *op. cit.*, p. 32.

[3] *Ibidem*, p. 32.

Practic este important să putem face previziuni pe baza unui număr relativ mic de parametri. De aceea legii cauzalității i se dă următoarea formulare :

„Chiar și prin introducerea unui număr limitat de mărimi de stare și la o distribuție inițială nu prea complicată a acestor mărimi de stare, putem obține ca la revenirea aceleiași stări să revină întotdeauna toată seria stărilor legate de ea prima dată" [1].

În afară de aceasta, formularea legii cauzalității este legată și de structura universului (de felul proceselor). Legea cauzalității după care A este urmat întotdeauna de B poate fi aplicată numai atunci cînd A se repetă de multe ori. Dacă starea A ar fi o stare a întregului univers, am putea aplica principiul cauzalității numai presupunînd că întregul univers parcurge încontinuu un proces circular [2].

Dificultățile pe care le întîmpină Franck în formularea principiului cauzalității rezultă mai ales din atitudinea sa pozitivistă, după care fenomenele obiective dispar din cîmpul său vizual și se ocupă doar de „trăiri".

În contradicție cu punctul de vedere pozitivist, o serie de adepți ai idealismului obiectiv (H. Driesch, A. Wenzl, G. Hermann, P. van Laer și alții) accentuează că previziunea și determinarea cauzală sînt două lucruri deosebite.

Dacă unii autori absolutizează determinismul laplaceean (de multe ori pentru a discredita pur și simplu determinismul), întîlnim uneori și o critică prea radicală a acestei concepții, care, după părerea noastră, nu-și atinge ținta. De fapt, după părerea noastră, forma concepției deterministe se reduce la următoarele două afirmații :

a) există o legătură necesară, univocă între stările universului ;

b) starea universului este determinată prin totalitatea coordonatelor și impulsurilor pentru toate punctele materiale.

Aceste două afirmații au un caracter diferit și, ca atare, o soartă diferită. Prima constituie, după părerea noastră, *formularea cea mai generală a determinismului*, care își păstrează importanța și pentru legități mai complicate. A nega această afirmație ar însemna pur și simplu o renunțare la determinism. Aîta este situația cu cea de-a doua afirmație. Ea este o concretizare a celei dintîi. Această concretizare a fost făcută pe baza mecanicii clasice, atunci nefiind posibil altfel.

Tocmai acesta este călcîiul lui Achile al concepției laplaceene. Este cunoscut faptul că deja în domeniul termodinamicii, ca și al electrodinamicii, starea sistemului este determinată altfel.

De aici rezultă că critica nediferențiată a determinismului laplaceean este falsă, renunțîndu-se pe lîngă conținutul specific-mecanicist și la formularea generală. Aceasta înseamnă să arunci și copilul odată cu apa și să deschizi, eventual, porțile speculațiilor idealiste.

---

[1] Ph. Franck *op. cit.*, p. 52.

[2] *Ibidem*, p. 230.

Principiul general al conexiunii cauzale a luat în mecanica clasică, în fiecare etapă de dezvoltare, forme concrete, şi anume :

1. Legea cauzalităţii poate fi identificată cu principiul energiei. În conformitate cu acesta, şi cauza şi efectul sînt energie şi prin urmare sînt (cantitativ) egale. Determinarea cauzală înseamnă transformare de energie şi are loc simultan : cauza se epuizează o dată cu producerea efectului ei ;

2. Legea cauzalităţii se suprapune principiului minimei acţiuni. În acest caz, drept „cauză" trebuie considerată starea iniţială, în timp ce stările ulterioare sînt „efectele" ei. Dintr-o stare iniţială rezultă univoc stările ulterioare.

Aceste două concepţii au trăsături generale comune. Amîndouă presupun izotropia spaţiului, ca şi omogenitatea spaţiului şi a timpului.

La această împrejurare s-a referit deja Maxwell. El explică principiul cauzalităţii, după care „aceleaşi cauze generează întotdeuna aceleaşi efecte", în felul următor :

„Deosebirea între două fenomene nu depinde de diferenţa pură a momentelor de timp sau a locurilor la care şi în care se petrec ele, ci numai de deosebirea dintre esenţe, de configuraţia sau de mişcarea corpurilor respective. De aici rezultă că, dacă un fenomen s-a petrecut la un anumit moment şi într-un anumit loc, este posibil ca un fenomen identic să se petreacă la un alt moment şi într-un alt loc" [1].

Ulterior, remarcabila matematiciană, E. Noether a dezvăluit strînsa legătură dintre omogenitatea spaţiului şi timpului şi principiile de conservare. Plecînd de la principiile variaţionale ale mecanicii clasice, ea a demonstrat că proprietăţile de omogenitate sînt legate de patru caracteristici fizice ale mişcării, şi anume de energie, de impuls, de moment cinetic şi de centrul de greutate iniţial pentru care sînt valabile principiile de conservare. Acestea exprimă trăsăturile formelor fizice de mişcare. În timpul nostru s-a relevat valabilitatea lor şi în domeniul mecanicii cuantice, ca şi în cel al teoriei cîmpului.

În afară de aceasta, pentru toate legăturile cauzale este valabil principiul acţiunii din aproape în aproape (Descartes, Faraday şi alţii), după care între cauză şi efect există, direct sau indirect, un contact spaţial. Aceasta se mai numeşte şi acţiune prin contiguitate.

În sfîrşit, să amintim că concepţia după care cauza precedă efectul sau cel mult este simultan cu el este numită principiul succesiunii (*antecedence*) (Born).

Aceste trăsături comune ale celor două concepţii asupra cauzalităţii ne conduc imperios la o problemă foarte importantă, şi anume dacă aceste concepţii diferite asupra principiului cauzalităţii reprezintă etape sau laturi diferite ale acestuia. Pentru a răspunde la această întrebare este necesar să cercetăm îndeaproape legătura cauzală în alte ramuri (nemecanice) ale fizicii. Să vedem cum stau lucrurile în fizica cîmpului (electrodinamica).

---

[1] J. C. Maxwell, *op. cit.*, p. 14—15.

4. CONCEPȚIA CAUZALĂ ÎN TEORIA CÎMPULUI

Trecerea la studiul fenomenelor electrice și magnetice a însemnat o depășire a granițelor de aplicabilitate a mecanicii. Asemănarea formală a legilor lui Coulomb și Ampère a făcut să apară tendința de a interpreta fenomenele noi plecînd de la programul mecanicii forțelor centrale, pe baza schemei formale a acțiunii la distanță.

Întemeietorul direcției noi în teoria electricității și magnetismului a fost genialul savant autodidact Faraday. Inducția electromagnetică descoperită de el a făcut posibilă formularea în principiu a noilor concepții asupra acțiunii prin contiguitate. Desăvîrșirea lor logică a fost făcută de Maxwell. Sistemul lui Maxwell este realizarea logică consecventă a principiului acțiunii din aproape în aproape.

Teoria lui Maxwell a căpătat o dezvoltare prin teoria electronilor, care s-a constituit pe baza succeselor atomisticii și a descoperirii electronului. Ea își propune să explice detaliat, microscopic o serie de fenomene, ca emiterea undelor electromagnetice, polarizarea electrică, dispersiunea și absorbția, însușirile magnetice ale materiei și conductibilitatea electrică.

Ca exemplu putem da producerea undelor electromagnetice. Aici avem o transformare continuă a cîmpului electric într-un cîmp magnetic, și invers. Acest proces are loc cu conservarea energiei și pe baza principiului acțiunii prin contiguitate (cu viteza luminii). Teoria cîmpului electromagnetic este o teorie deterministă. Înainte de toate, fenomenele electromagnetice se supun principiului conservării energiei ; de aici se pot deduce ecuațiile lui Maxwell.

În afară de aceasta, toate variațiile cîmpului electromagnetic într-un punct și la un moment dat depind de valorile în punctul vecin în momentul anterior. Abstracție făcînd de conținutul esențial nou al ecuațiilor lui Maxwell, respectiv al ecuației de propagare a undelor electromagnetice dedusă din ele, acestea se rezolvă univoc din condițiile inițiale și la limită.

Etapa următoare a electrodinamicii este legată de teoria relativității. Dacă teoria specială a relativității înseamnă dezvoltarea mai departe a electrodinamicii lui Maxwell-Lorentz, teoria generală a relativității a reușit să extindă concepția cîmpului asupra gravitației. Prin aceasta a fost desăvîrșită lupta îndelungată împotriva ideii neștiințifice de „acțiune la distanță".

Din această teorie, pe de o parte, rezultă în special că viteza luminii nu este numai o constantă universală, ci și viteza limită pentru transferul de materie și cîmp, un echivalent fizic sui-generis al infinitului matematic.

Pe de altă parte, modificarea intervalelor spațiale și temporale față de diferite sisteme în mișcare relativă face posibil să se modifice ordinea fenomenelor observate. Pornind de la invarianța succesiunii cauzale față de orice sistem inerțial, Langevin ajunge la concluzia că asemenea interacțiuni nu se pot transmite cu o viteză care să depășească viteza luminii în vid [1].

---

[1] P. Langevin, *Opere alese*, Moscova, 1949, p. 153 (în l. rusă).

Este demn de remarcat faptul că Einstein, în cercetările sale asupra formelor generale covariante ale ecuațiilor cîmpului gravitațional, a fost nevoit să postuleze 4 ecuații neinvariante pentru g_{ik} pentru a păstra principiul cauzalității.

În dezvoltarea ulterioară a teoriei, această cerință a căzut. Astfel, îndeosebi D. Hilbert (1921) a arătat că la aplicarea așa-ziselor coordonate spațio-temporale naturale principiul cauzalității este întotdeauna respectat.

Aceasta duce la următoarea formulare a principiului cauzalității: „Din cunoașterea mărimilor fizice de stare în prezent rezultă toate afirmațiile despre acestea pentru viitor, în mod necesar și univoc, în măsura în care ele au sens fizic" [1]. Demonstrarea afirmațiilor fizice cu sens (invariante) este dată în lucrarea amintită a lui Hilbert.

În acest fel, formularea analitică a legii cauzalității a căpătat o nouă precizare.

După cum vedem, în domeniul fizicii cîmpului avem nu numai o transformare (și conservare) a energiei, ci și o legitate anumită a propagării undelor electromagnetice.

De obicei, numai această din urmă legitate este considerată drept principiu al cauzalității. Acest fapt a fost exprimat în mod tipic de exemplu de către Jordan.: „Principiul cauzalității (în fizica cîmpului) nu este chiar o lege a naturii — legile naturii sînt ecuații diferențiale, cărora le este subordonat acest cîmp fizic — , ci este o consecință matematică scoasă din legile naturii, o teoremă obținută din teoria matematică a ecuațiilor diferențiale hiperbolice aplicată la legile naturii" [2].

Nu putem fi de acord cu o asemenea concepție (nici în privința mecanicii), și anume din următoarele motive.

Înainte de toate, am putea considera în acest caz tot atît de bine valorile ulterioare drept cauză a celor anterioare sau, în conformitate cu principiul variațional al lui Langrange, am putea considera chiar pozițiile la momentul inițal și la cel final drept cauză a unei traiectorii precise [3].

În afară de aceasta, nu toate procesele îndeplinesc condițiile corectitudinii. În legătură cu aceasta, capătă o importanță esențială problema alegerii stării inițiale. În cazul unei mișcări staționare putem lua drept stare inițială o stare oarecare. Dar nu mai este acesta cazul cînd este vorba de schimbarea unor „regimuri" ale sistemului, în care nu este posibilă o violare a stabilității.

Am dori să observăm că legarea legii cauzalității de posibilitatea previziunilor (exacte) duce la pericolul susținerii unui criteriu subiectiv al cauzalității. Cauzalitatea există independent de faptul dacă putem prezice starea viitoare a unui sistem dat. Previziunea însăși depinde de caracterul complet al cunoștințelor noastre.

---

[1] D. Hilbert, *Die Grundlagen der Physik*, Gesamelte Abhandlungen, vol. III, Berlin, 1935, p. 275.

[2] P. Jordan, *Kausalität und Statistik in der modernen Physik*, „Die Naturwiss". 15, 106 (1927).

[3] G. Ludwig, *Die Grundlagen der Quantenmechanik*, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1954, p. 175.

În acest caz, caracterul previziunilor este legat de caracterul legilor. Deoarece legile mecanicii și legile celorlalte științe nu pot fi puse pe aceeași treaptă, este clar că ar fi complet neîntemeiat să se pretindă previziuni cantitative de la relații cauzale care sînt date în formă calitativă (de exemplu în științele sociale). În afară de aceasta, îndeosebi cînd pornim de la legități statistice, atunci nu sîntem în stare să tragem concluzii asupra comportării particulei izolate sau a individului izolat; ele permit doar o previziune statistică (probabilă).

Cunoașterea legăturilor cauzale permite să facem prognoze; dar din posibilitatea pronosticului nu rezultă încă cunoașterea legăturilor cauzale. Conform esenței acestei chestiuni este posibil un pronostic deja atunci cînd regimul modificării procesului (sau, altfel spus, legătura condiționată de regim) este stabilit cu totul independent de legătura genetic-cauzală. Este cazul cu toate legitățile cinematice, îndeosebi mișcarea planetelor, mișcarea pendulului și altele. Într-adevăr, aici toate stările următoare sînt înlănțuite cu cea anterioară, dar în nici un caz drept cauză și efect, ci ca un anumit fel al modificării, a cărei cauză este în afara acestei succesiuni. Pe drept cuvînt Born accentuează că din aceasta putem prevedea evenimente viitoare, dar întrebarea „de ce" nu are sens [1].

În definitiv, caracterul incomplet al previziunilor trebuie atribuit insuficientei cunoașteri a dependenței momentane și nu realizării cauzalității în genere. Aici apare îndeosebi marea importanță euristică a principiului cauzalității.

Determinismul mecanicist este în esență de natură fatalistă. Împotriva lui au protestat pe bună dreptate o serie de savanți, cărora le-a venit greu să se obișnuiască cu un astfel de cadru rigid. Caracteristică în această privință este afirmația lui Nernst că „versiunea obișnuită pînă acum a principiului cauzalității, ca o lege naturală absolut riguroasă, a înghesuit gîndirea în patul lui Procust și de aceea este de datoria cercetării naturii să slăbească aceste cătușe, astfel ca mersul liber al gîndirii filozofice să nu mai fie stînjenit. Este de dorit, prin urmare, schimbarea formulării legii cauzalității obișnuite pînă acum și provenite din fizica clasică, ca acesta să-și capete din nou o valabilitate precisă" [2].

5. FORMULAREA GENERALĂ A LEGII CAUZALITĂȚII

În lumina gnoseologiei materialist-dialectice, legea cauzalității trebuie formulată astfel ca ea să reflecte legăturile cauzale esențiale din realitate.

La fiecare conexiune cauzală trebuie deosebite două momente:

a) generarea efectului (a consecinței),

b) dezvoltarea ulterioară a fenomenului.

În ceea ce privește generarea proceselor fizice, aceasta nu este altceva decît un transfer și o transformare de energie și impuls. Un fenomen

---

[1] M. Born, *op. cit.*, p. 8.

[2] W. Nernst, *Zum Gültigkeitsbereich der Naturgesetze*, „Die Naturwiss", m. 10, 1922, p. 494.

decurge după apariția sa într-un anumit mod. Aici există o legătură univocă între starea inițială și stările următoare, prin care devine posibilă prevederea procesului...

În conformitate cu aceasta avem două legități, și anume, în primul rînd, principiul conservării energiei și impulsului și, în al doilea rînd, principiul minimei acțiuni (respectiv un alt principiu variațional). *Amîndouă împreună îndeplinesc funcția legii cauzalității.*

Este important să relevăm faptul că o asemenea generalizare a legii cauzalității satisface principiul permanenței. Aici apare în mod vădit și specificul procesului de cunoaștere de a se despărți în două concepții opuse, care în realitate nu se exclud, ci se completează.

Această interpretare explică faptul că în manualele de fizică principiul cauzalității nu este amintit ca regulă generală, și anume deoarece funcțiile acestuia sînt îndeplinite de cele două principii amintite, care-și găsesc o largă aplicare în fizică. În acest sens, identificarea legii cauzalității cu unul dintre cele două principii trebuie considerată ca o concepție incompletă, unilaterală.

Aceasta ne dă un criteriu clar pentru a înțelege care dintre fenomene și legi sînt de natură cauzală.

În același timp, diferențierea acestor două momente este condiționată de fenomenele cauzale. Principiul energiei este valabil și pentru etapa a doua după cum în prima etapă există un anumit mod de transfer al energiei și impulsului. Aceasta poate fi considerată drept microcauzație. Așa, de exemplu, propagarea undelor poate fi considerată în sensul principiului lui Huygens, după care undele sînt compuse din microunde. În genere are sens să vorbim despre cauză numai în raport cu divizarea (relativă) a proceselor[1]. În fluxul general al energiei există numai un „regim" staționar al schimbării, care constă în procese concrete, cu istoria lor, la care putem urmări originea, evoluția și dispariția lor. Așa, de exemplu, formarea unor stele izolate este numai o etapă în dezvoltarea căii lactee, originea planetelor o etapă în decursul dezvoltării sistemului stelar și altele asemănătoare.

Totodată este limpede că legea cauzalității este concretizată în mod diferit în diferitele domenii ale fizicii.

Recent, Terleţki a propus ca principiul fizic al cauzalității să fie considerat drept o consecință a celui de-al doilea principiu al termodinamicii sau ca o expresie specială a lui [2]. În legătură cu aceasta, el relevă univocitatea (respectiv ireversibilitatea) legăturilor cauzale.

Dar în acest caz se vorbește de ireversibilitate în sensul comun, anume despre imposibilitatea de a inversa ordinea cauzei și efectului, ceea ce nu poate fi identificat fără dificultăți cu noțiunea termodinamică de ireversibilitate, întrucît printr-o compensare (respectiv creștere a entropiei) procesele termodinamice (mai bine spus, stările) se pot inversa.

---

[1] F. Engels, *op. cit.*, p. 213–214.

[2] I. P. Terleţki, *Principiul cauzalității și cel de-al doilea principiu al termodinamicii*, DAN SSSR, *133*, 1329 (1960).

Din punctul nostru de vedere, relația de subordonare între legea cauzală și principiul al doilea al termodinamicii este exact inversă. Ultima este doar o parte componentă a legii cauzalității în aplicarea ei concretă la domeniul termodinamicii.

6. CAUZALITATE ȘI STATISTICĂ

Dezvoltarea fizicii a făcut posibil ca, pe lîngă legile dinamice (ale mecanicii newtoniene), să se elaboreze și legi statistice.

Prin legi dinamice înțelegem în sens mai larg nu numai legile dinamicii, ci toate legile care privesc comportarea obiectelor individuale. Legile statistice, în schimb, sînt legi ale comportării unui ansamblu de obiecte sau evenimente.

Referitor la unele legi, ca, de exemplu, ecuația difuziei sau ecuația conductibilității termice, există deosebiri de vederi asupra faptului dacă ele aparțin legilor statistice sau celor dinamice. Prima părere a fost reprezentată de Planck, a doua de Samoilovici .După Kraievski, ele sînt legi dinamice cu substrat statistic. De fapt aceasta este o încercare de a extinde domeniile legilor dinamice. Poate ar fi mai practic să se facă în acest caz o deosebire între legi statistice de primul și al doilea fel.

Într-o perioadă, ocazional și astăzi încă, s-au făcut diferite încercări de a se reduce legile statistice la legi dinamice.

Expresia tipică a acestei concepții mecaniciste a fost dată de W. Gibbs. După el, legile termodinamicii sînt expresia aproximativă și probabilă a comportării unor astfel de sisteme, care constau dintr-un mare număr de particule. Mai precis, ele exprimă legile mecanice ale acestor sisteme în felul în care apar ele unor ființe care nu au percepții suficient de fine pentru a sesiza mărimile de ordinul celor care privesc diferitele particule individuale și care nu pot repeta experiențele lor atît de des ca să obțină unele rezultate în afară de cele probabile.

Planck își exprimă convingerea că ipoteza unei cauzalități riguroase e de preferat, pur și simplu din cauză că legitatea dinamică cuprinde mult mai mult și mai adînc decît cea statistică, care renunță dinainte la anumite valori de cunoaștere.

Această concepție este și astăzi destul de răspîndită (printre savanții occidentali). Astfel, de exemplu, după Heisenberg legitățile statistice înseamnă de regulă că sistemul fizic respectiv este numai incomplet cunoscut [1].

Aici apare deosebit de limpede legătura între mecanicism și idealismul subiectiv. Mecaniciștii interpretează legile statistice, în sensul subiectivismului, nu ca o reflectare a unor legități statistice obiective, ci ca o formă specială a cunoașterii noastre (incomplete) sau, mai precis, a ignoranței.

---

[1] W. Heisenberg, *Das Naturbild der heutigen Physik*, Hamburg, 1956, p. 26.

Aceste încercări au dat greş. Din punct de vedere filozofic, ele sînt mecaniciste şi, prin urmare, lipsite de perspective. Inconsistenţa lor este dovedită şi pe baza unor cercetări speciale.

În legătură cu aceasta este important să se deosebească între două feluri de statistică. Avem de-a face cu statistica, de exemplu, la măsurarea unei lungimi. În acest caz sîntem siguri că lungimea are o valoare bine determinată şi cauza rezultatelor deosebite ale măsurătorii se reduce la greşelile de măsurare. Aici statistica este rezultatul final al ignoranţei noastre, adică are un caracter subiectiv. Dar există şi astfel de situaţii, în care statistica are un caracter cu totul obiectiv. Reducerea unor asemenea cazuri la cel amintit mai înainte a fost izvorul unor greşeli esenţiale în această problemă, care în ultimă instanţă alunecă într-o concepţie idealist-subiectivă.

În lumina materialismului dialectic, dimpotrivă, legităţile statistice sînt obiective, caracterizînd ansamblul ca atare.

Ele nu se pot reduce la legi dinamice şi nici nu pot fi deduse din ele.

Cercetările lui Boltzmann, Smoluhovski, Krîlov şi ale altor savanţi confirmă caracterul obiectiv al legilor statistice. Dacă la timpul ei elaborarea teoriei cinetico-moleculare (atunci ea a fost denumită teoria mecanică a căldurii) a fost un triumf al programului mecanic în fizică, dezvoltarea fizicii statistice a contribuit la înţelegerea faptului că mişcarea (termică) moleculară se conformează unor legi care nu pot fi reduse la mecanică.

În consecinţă, ajungem la părerea că legile dinamice constituie o abstracţie a unui fel de legături care sînt caracteristice în anumite condiţii pentru obiectul individual, pe cînd legile statistice sînt o abstracţie a legăturilor esenţiale pentru un ansamblu. Prin urmare, legile statistice nu sînt nici mai puţin obiective, nici mai puţin precise decît legile dinamice. Dacă ţinem seama de teoria materialist-dialectică a unităţii dintre parte şi întreg, după care întregul nu este pur şi simplu o sumă a părţilor sale componente, ci are un specific calitativ, nu sîntem îndreptăţiţi să absolutizăm legile dinamice.

Ansamblurile au legile lor specifice, şi anume stabilitatea frecvenţei, şi, conform cu aceasta ,caracteristici specifice, ca, de exemplu, temperatură, entropie şi altele asemănătoare.

Aici apare încă o dată problema relaţiei de subordonare a acestor două feluri de legităţi, dar de această dată în sensul unei reduceri a legilor dinamice la cele statistice. În această privinţă trebuie să deosebim două puncte de vedere. Conform punctului de vedere moderat, legile dinamice sînt pur şi simplu irelevante în privinţa celor statistice. Conform punctului de vedere radical, legile dinamice nu sînt altceva decît un caz limită al celor statistice, făcîndu-se abstracţie de legăturile reale.

Această părere este reprezentată de o serie de idealişti, care de obicei sînt înclinaţi să opună legile statistice astfel exprimate, cauzalităţii. Conform punctului de vedere pozitivist, limitele aplicabilităţii ecuaţiilor diferenţiale (ale mecanicii, electrodinamicii) coincid cu limitele determinismului însuşi. Determinismul riguros, care este atribuit de

obicei fizicii clasice, bazate pe ecuații diferențiale, este numai un determinism aparent [1].

Asemănătoare este și concepția lui Born. Considerînd cauzalitatea ca o dependență a unei anumite situații de alta, el relevă faptul că deja la cercetarea mișcării mecanice simpla prezență a unor greșeli la măsurarea stării inițiale a sistemului duce, după un anumit timp la o asemenea situație, că din punct de vedere teoretic se dovedește a fi imposibil să se determine cît de cît mulțumitor starea următoare a sistemului. În genere, nu există o comportare determinată a sistemelor mecanice; de aceea mecanica clasică trebuie înlocuită cu o teorie statistică [2].

Ideea despre primatul legilor statistice în sens mecanicist este reprezentată deja de Exner. El este de părere că procesele elementare, de exemplu, ciocnirea a două molecule, nu sînt eventual subordonate unei legi cauzale. Totuși, prin efectuarea valorii medii se pot deduce legi în care este exprimată determinarea cauzală [3].

Legile dinamice reprezintă un grad superior de abstracție a realității. De aceea unii autori sînt de părere că aceste legi nu stau pe picior de egalitate ca tipuri diferite de legitate, ci ca două etape în dezvăluirea legilor obiective. Din acest punct de vedere se constată o trecere de la legile dinamice la cele statistice în toate ramurile fizicii. Această tendință se accentuează în legătură cu dezvoltarea fizicii moderne, îndeosebi a mecanicii cuantice.

În economia politică, Marx restrînge în mod conștient sarcina științei la studiul unor mărimi medii ca compoziția socială medie a capitalului nu numai pentru că este practic imposibil să se țină cont de particularitățile individuale ale tuturor capitalurilor separate din diferitele ramuri de producție, ci și datorită faptului că particularitățile individuale sînt lipsite de importanță pentru elaborarea legilor generale ale economiei capitaliste.

Aceasta nu exclude condiționarea cauzală a fenomenelor întîmplătoare. Acest lucru este reliefat de mulți autori. Redăm o astfel de afirmație: „Teorema principală a lui Iacob Bernoullis «legea numerelor mari» poate fi dedusă numai pe baza unor premise deterministe... Principiile calculului probabilității sînt valabile numai atunci cînd întîmplările sînt regularități ascunse de complicații. Numai atunci putem avea o idee rațională asupra anumitor numere medii, obținute pentru anumite intervale de timp" [4], scrie Fries.

Aceasta este și poziția altor autori, după care legile statistice ale frecvenței nu pot izvorî niciodată dintr-o bază indeterministă. Împotriva unei statistici „primare" se pronunță și Wenzl, Kahl-Furthmann,

---

[1] R. v. Mises, *Über kausale und statistische Gesetzmäßigkeit in der Physik*, în „Naturwiss." nr. 18, 1930, p. 145.

[2] M. Born, *Vorhersagbarkeit in der Klassichen Mechanik*, V, „Zs. f. Phys.", nr. 153, 1958, p. 372.

[3] F. Exner, *Vorllesungen über die physikalichen Grundlagen*, în „Naturwiss.", Leipzig, 1922, cap. IV.

[4] J. F. Fries, *Kritik der Prinzipien der Wahrscheinlichkeitsrechnung*, Braunschweig, 1842.

Dessauer și alți idealiști obiectivi. „Într-o lume în care domină întîmplarea pură, din tot poate deveni orice și de aceea nu pot exista nici legități statistice" [1] se poate citi la B. Erdmann.

Cauzalitatea considerată ca conservare a energiei și a impulsului este valabilă pentru ansamblurile statistice, mai mult încă, și pentru fiecare element în parte ale acestora.

Cauzalitatea ca legătură între stările succesive nu se reduce la legi dinamice. Și în cazul lanțurilor statistice (procese stohastice) poate fi vorba de o legătură cauzală, îndeosebi de o dependență a unor fenomene imediat premergătoare (lanțuri Markov).

Deosebirea între evenimentele condiționate cauzal și cele care nu sînt legate cauzal (respectiv valori) se face pe baza unor metode matematice speciale (analiza ritmometrică).

7. PROBLEMA CAUZALITĂȚII ÎN MECANICA CUANTICĂ

a) *Punerea problemei*

Și adepții concepției complementarității presupun acțiunea legii cauzalității în cazul fiecărei măsurări în sensul unei legături univoce între procesul măsurării și rezultatul ei. Altfel nu ar fi posibilă nici o măsurare. Heisenberg explică aceasta în felul următor: „Noi nu putem comunica desfășurarea și rezultatul unei măsurători decît dacă descriem manipulațiile necesare și citirea indicatorului ca procese obiective care au loc în spațiul și timpul intuiției noastre și noi n-am putea să tragem concluzii dintr-un rezultat al măsurării asupra însușirilor obiectului observat, dacă legea cauzală n-ar garanta o legătură clară între acestea două" [2]. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, și determinarea proceselor descrise prin funcția de undă este unanim recunoscută. Astfel, accentuează Heisenberg, posibilitățile însele nu sînt în nici un caz nedeterminate; dimpotrivă ,ele sînt determinate precis prin formalismul teoriei cuantice.

Schimbarea stării unui microsistem este indicată prin ecuația lui Schrödinger. Această ecuație este, în principiu, de același tip ca și ecuațiile canonice din mecanica clasică sau ecuațiile lui Maxwell din electrodinamică. Într-adevăr, dacă pornim de la această ecuație cu valori inițiale ($t = 0$) pentru funcția de undă, putem determina valorile ei în momentul următor. În acest fel, starea microsistemului este determinată prin starea inițială.

„În tabloul mecanic cuantic al universului, determinismul domină tot atît de riguros ca și în fizica clasică, numai că simbolurile folosite sînt altele și se operează cu alte prescripții de calcul" [3].

Neținînd cont de caracterul general al acestei formulări a legii cauzalității, funcția de undă ne dă, de fapt, numai probabilitatea distribuției

---

[1] Citat după H. Gross, *Willensfreiheit oder Schicksal*? München, 1939, p. 176.
[2] W. Heisenberg, *Wandlungen in der Naturwissenschaft*, Stuttgart, 1959, p. 55.
[3] M. Planck, *Der Kausalbegriff in der Physik*, Leipzig, 1952, p. 13—14.

particulelor și nu descrierea lor în parte. Dar aceasta corespunde caracterului mecanicii cuantice ca teorie statistică. Este lipsit de orice temei să se pretindă ca legile statistice să dea mai mult (!) decît conțin ele în conformitate cu natura lucrurilor.

b) *Concluzii indeterministe*

Deoarece în fizica atomică este imposibil să se determine simultan și coordonatele, și impulsurile, previziunea lor este de asemenea imposibilă. Cu alte cuvinte, nedeterminarea coordonatelor și impulsurilor la un moment dat duce la nedeterminarea lor și în viitor. De aici se trage concluzia că studiul cauzal este inaplicabil, că procesele au loc într-un mod nedeterminat, că microparticulele posedă „libertate de voință" etc. etc. Heisenberg scria deja încă din anul 1927, la sfîrșitul lucrării sale clasice în care s-a stabilit relația de nedeterminare :

„În formularea strictă a cauzalității : dacă cunoaștem precis prezentul, atunci putem calcula viitorul — nu concluzia este falsă, ci premisa... Deoarece toate experiențele sînt supuse legilor mecanicii cuantice, prin mecanica cuantică se constată nevalabilitatea legii cauzalității în mod definitiv" [1].

Puțin mai tîrziu s-a afirmat, de pe pozițiile concepției complementarității, că descrierea spațio-temporală a proceselor, pe de o parte, și principiul clasic al cauzalității, pe de altă parte, reprezintă aspecte complementare ale fenomenelor fizice, aspecte care se exclud reciproc. În teoria cuantică putem obține cauzalitatea numai în schema matematică, nu și în spațiu și timp.

După Heisenberg, are sens să se atribuie unui anumit efect o anumită cauză numai atunci cînd putem observa efectul și cauza fără să perturbăm desfășurarea procesului. El este de părere că, caracterul statistic al legilor mecanicii cuantice înseamnă în principiu o renunțare la determinism.

Dirac vorbește de asemenea despre o revizuire a concepției noastre asupra cauzalității.

„Legea cauzalității — explică el — poate fi aplicată numai unui sistem care nu este expus unor perturbări... Deoarece nu este acesta cazul în mecanica cuantică, în teoria cuantică este valabil numai indeterminismul principial" [2].

Natura însăși nu s-a decis dinainte în privința proceselor atomice individuale, ea îndeplinește hotărîri imprevizibile, care numai în media statistică arată regularități precise, afirmă Jordan.

Numărul unor asemenea afirmații se poate continua oricît. Legea cauzalității din fizică sau determinismul în genere sînt expuse unor atacuri necontenite, vestindu-se,, sfîrșitul determinismului" (Eddington).

Firește, atunci cînd idealiștii critică și resping concepția cauzalității, ei au de obicei în vedere concepția mecanicistă.

---

[1] W. Heisenberg, *Über den auschanlichen Inhalt der quanten theoretischen Kinematik und Mechanik*, în „Zs. f. Phys.", nr. 43, 1927, p. 197.

[2] P.A.M. Dinc, *The Principles of Quantum Mechanics*, Oxford, 1958, p. 4.

Este interesant că şi unii adversari ai indeterminismului, ca de Broglie, Bohm, Vigier şi alţii, împărtăşesc părerea că mecanica cuantică (în forma ei actuală) este indeterministă. Bohm consideră interpretarea obişnuită a mecanicii cuantice drept mecanicism indeterminist. Heisenberg adaugă noi consideraţii împotriva cauzalităţii. El scrie că, întrucît situaţia actuală din teoria particulelor elementare conduce la înlocuirea tipurilor anterioare de relaţii cauzale între particule (aplicate la domenii spaţiotemporale foarte mici) prin interacţiuni cu un caracter mai general, trebuie „să ţinem seamă de devierile de la legea cauzală şi acolo unde teoria cuantică actuală mai funcţionează cauzal".

Aceasta este adus ca argument pentru a înlătura din ce în ce mai mult reprezentările deterministe.

În cazul cînd valabilitatea legii cauzalităţii este pusă în legătură cu existenţa lumii exterioare reale, se trage adesea concluzia că o astfel de lume nu există.

Această situaţie este folosită pentru a trage concluzii de natură teologică. Aici ne referim în primul rînd la faimosul pasaj din Eddington după care în genere religia a devenit practicabilă pentru un savant rezonabil abia din 1927. Jordan afirmă în mod asemănător că în „deciziile libere" ale fenomenului atomic s-ar manifesta necontenit forţa creatoare a lui Dumnezeu. Jeans afirmă, la rîndul său: „Imaginea universului a început acum să semene mai mult cu un mare sistem de idei matematice decît cu o maşină" [1]. Cu aceştia se ia la întrecere A. Compton, după care ipoteza despre o zeitate raţională constituie o explicaţie mai plauzibilă a universului decît oricare altă ipoteză.

Cîţiva adepţi ai liberului arbitru cred că primesc un sprijin hotărîtor din partea fizicii atomice moderne.

„Dacă atomul este indeterminat — scrie Eddington — atunci în mod precis şi spiritul uman este tot aşa; fiindcă nu putem accepta uşor o teorie după care spiritul ar fi mai mecanic decît atomul" [2].

Tipică în acest sens este şi afirmaţia lui Jordan:

„Afirmarea determinismului, deci « negarea libertăţii voinţei », este prin urmare contrazisă pe de o parte, de experienţele fiziologiei şi, pe de altă parte, de fizica atomică" [3].

Pe această cale se încearcă chiar să se rezerve un loc în natură miracolului.

c) *Controversă critică*

În măsura în care concepţia indeterministă este dezvoltată pe bază idealistă subiectivă (mai mult sau mai puţin consecventă), toată această direcţie constituie o critică „de la dreapta" a concepţiei cauzale kantiene

---

[1] J. Jeans, în „The Literary Digest", din 20 decembrie 1930, citat după B. Bavink *Das Weltbild der heutigen Naturwissenschaften und seine Beziehungen zur Philosophie und Religion*, Iserlohn, 1947, p. 61.

[2] A. Eddington, în „Math. Gaz., 16, 66, (1932), citat după E. Whittaker, *Der Anfang und das Ende der Welt*, Stuttgart, 1955, p. 105.

[3] P. Jordan, *Die Quantenmechanik und die Grundprobleme der Biologie und Psychologie*, în „Naturwiss" 20, 818 (1932).

și humeiste, cu alte cuvinte cauzalitatea este negată chiar și ca activitate a conștiinței.

Această tendință mai radicală nu întîmpină o rezistență numai din partea unor reprezentanți ai idealismului obiectiv, *ci și* din partea adepților concepției kantiene și, parțial, chiar a celei pozitiviste (vechi).

Pe de altă parte acestei interpretări indeterministe a fenomenelor atomice îi este opus metarialismul mecanicist. De pe o astfel de poziție sau de pe o poziție cu precădere mecanicistă a fost atacată această concepție de unii fizicieni.

În sfîrșit, această concepție a fost criticată și de pe pozițiile materialismului dialectic. Aici putem aminti, în primul rînd, pe remarcabilul fizician francez Langevin, ca și cîțiva fizicieni sovietici, printre care Vavilov, Fock, Blohințev și alții. Se observă o tendință de apropiere de acest punct de vedere a unor fizicieni care inițial erau într-o măsură mai mare sau mai mică adepți ai concepției mecaniciste.

Să redăm cîteva afirmații tipice ale reptezentanților direcțiilor amintite.

Pe bună dreptate observă Schlick : „Aspectele noi prin care fizica cea mai recentă a contribuit la problema cauzalității nu constă în faptul că valabilitatea principiului cauzalității este pusă la îndoială în genere, nici în faptul că microstructura ar fi descrisă poate prin regularități statistice, în loc de regularități cauzale, sau în aceea că înțelegerea unei valabilități pur probabiliste a legilor naturii ar fi înlăturat credința în valabilitatea ei absolută" [1]. În aceasta Schlick nu vede nici o dovadă a falsității unei anumite afirmații, ci numai un indiciu al neeficacității unei reguli. Rămîne prin urmare, speranța că principiul cauzalității poate triumfa o dată cu progresul ulterior al cunoașterii.

Dacă mai înainte Ph. Franck a adus multe îndoieli împotriva principiului cauzalității, care îl puneau pur și simplu sub semnul întrebării, recent el susține părerea că viitorul *este determinat* și că este vorba numai de faptul *cum* este el determinat.

Contradicția flagrantă a indeterminismului a fost exprimată astfel de Jordan, un zelos adept al acestuia :

„Dacă în natură n-ar exista cauzalitate, atunci în genere n-ar fi posibilă cercetarea și nici n-ar putea fi adusă vreo dovadă pentru absența cauzalității" [2].

Discutînd această problemă, March scoate în relief faptul că pentru fizică nu poate fi vorba de un indeterminism complet, fie și din motive de autoconservare, deoarece și-ar nega ea însăși orice drept de existență dacă ar considera că în natură domnește anarhia pură. El denumește cauzalitatea din domeniul atomic cauzalitate statistică.

Din punctul de vedere kantian, este în genere respinsă posibilitatea unei revizuiri a principiului cauzalității pe baza cercetării empirice. Pe această linie se situează considerațiile lui Bergmann :

---

[1] M. Schlick, Die *Kausalität in der gegenwärtigen Physik*, în *Gesetz, Kausalität und Wahrscheinlichkeit*, p. 27.

[2] P. Jordan, *Die Physik und das Geheimnis des organischen Lebens*, p. 25.

„Nu putem declara ca nevalabilă o propoziție de forma «Dacă — atunci» declarînd că premisa este nerealizabilă sau, mai exact, că este falsă. Falsitatea propoziției condiționale nu înseamnă nici măcar falsitatea consecventului, și cu atît mai puțin falsitatea conexiunii condiționale, care ea singură reprezintă conținutul principiului cauzalității. Așadar, nu poate fi vorba despre constatarea definitivă a nevalabilității legii cauzalității datorită mecanicii cuantice, ci cel mult despre inaplicabilitate" [1].

Kantianul Honigswald este de părere că „relația de incertitudine" nu neagă univocitatea și prin aceasta cauzalitatea, ci în principiu o afirmă.

„Cît timp — scrie el — fizica operează cu noțiunile de fenomen, de fapt, de proces, atîta timp este vorba și de univocitate, adică de o ordine a dependenței în natură și prin aceasta de « cauzalitate »". Și mai departe : „După cum respingerea relației de nedeterminare nu este nici pe departe o cerință gnoseologică, tot așa nici negarea cauzalității nu este o cerință a fizicii" [2].

Și Heyde se declară foarte hotărît pentru cauzalitate. După părerea lui, la baza deprecierii cauzalității se află faptul că anumite fenomene subatomice apar *fără o cauză vizibilă.*

„Dar de cînd lipsa unei cunoașteri este același lucru cu cunoașterea unei lipse?.." se întreabă el. Și răspunde : „Din vremea pozitivismului ! (căci fizicienilor pozitiviști le este suficient să nu găsească o cauză specială pentru ceva, pentru a afirma după aceea că este vorba de ceva acauzal")[3]. Observînd că cauzalitatea nu înseamnă previziune numeric exactă, Br. Banch afirmă că nu avem de-a face cu o criză a cauzalității, ci cu o criză a formulării. În acest sens se consideră că nu este vorba aici de acauzalitate, ci de un caracter nemecanic (al fenomenelor. — *Nota trad.*).

În spiritul concepției tomiste despre independența filozofiei față de știință, cunoscutul teolog episcopul Sheen susține părerea că nu există nimic în mecanica cuantică care să denote că un fenomen fizic nu este cauzal. De aceea el neagă orice bază pentru liberul arbitru în fizică.

Părerea despre o libertate de voință a microobiectelor este discutată de autori ca Schlick, Franck, I. Edwards, F. Sheen, Whithaker.

„Libertatea morală, care presupune noțiunea de responsabilitate, nu este opusă cauzalității, ci ar fi chiar neputincioasă fără ea", citim la Schlick.

Franck se pronunță împotriva abuzului care se face adesea astăzi cu noile concepții asupra cauzalității, și care are ca scop să le utilizeze chiar în favoarea tendințelor celor mai retrograde și neștiințifice. După el, toate încercările de a exploata mecanica cuantică în favoarea libertății de voință sînt lipsite de perspectivă. O concepție asemănătoare are și N. Hartmann, Maritain și alții. Conform acestei păreri, noțiunea psihologică de cauzalitate este primară și generală.

---

[1] H. Bergmann, *Der Kampf um das Kausalgesetz in der jüngsten Physik*, Braunschweig, 1929, p. 39.

[2] R. Hönigswald, *Kausalität und Physik*, 1933.

[3] J. Heyde, *Entwertung der Kausalität*? Stuttgart, 1947, p. 51.

De altfel, există neînțelegeri asemănătoare și între adepții concepției opuse, despre determinarea voinței. Unii dintre ei (Russel) acceptă nedeterminarea în lumea atomului, pe cînd alții (J. Jeans) o resping.

Împotriva indeterminismului se pronunță Born. El scrie:

„Afirmația care se face adesea că fizica modernă a renunțat la cauzalitate este cu totul lipsită de temei. Este adevărat că fizica modernă a renunțat și a modificat unele idei tradiționale; dar ea ar fi încetat să fie o știință dacă ar fi renunțat la cercetarea cauzelor fenomenelor" [1]

Concepția cauzalității a fost apărată în mod hotărît de Langevin. El afirmă foarte categoric:

„Ceea ce înțelegem astăzi prin criză a determinismului este în esență o criză a mecanicismului, pe care încercăm să-l adaptăm pentru înțelegerea fenomenelor noi. Noi ne convingem de faptul că reprezentările și noțiunile pe care le-am folosit în lumea macroscopică..., dacă sînt transpuse în domeniul mărimilor microscopice, se dovedesc a fi improprii" [2].

Întreaga nenorocire a indeterminiștilor de astăzi rezultă din faptul că:

1) pornesc de la concepția idealistă despre cauzalitate ca o activitate specială, organizată a conștiinței noastre;

2) confundă principiul cauzalității ca principiu general cu expresia lui specială în forma legităților dinamice și

3) identifică întîmplarea cu acauzalitatea.

În aceste condiții descoperirea unor noi forme de conexiuni cauzale nu înseamnă pentru ei distrugerea concepției apriorice kantiene asupra cauzalității, ci pur și simplu distrugerea concepției cauzale. Deoarece o serie de fizicieni contemporani au rămas prizonieri ai modului de gîndire metafizic, ei se găsesc între Scila fatalismului mecanicist și Caribda indeterminismului.

De aceea critica leninistă a empiriocriticismului nu numai că rămîne în întregime în vigoare, dar capătă o importanță și o actualitate crescîndă. Și astăzi, ca și cu 50 de ani în urmă, necunoașterea dialecticii, a teoriei dialectice despre adevărul relativ și absolut și fetișizarea matematicii duce la aceleași concluzii stupide despre dispariția materiei, despre realitatea diminuată a microobiectelor, despre imposibilitatea de a cunoaște natura ș.a.m.d.

d) *Încercări de soluționare a problemei*

Încercările de soluționare în această privință merg în următoarele direcții:

a) încercări de a schimba însăși mecanica cuantică;

b) încercări de modificare a formulării legii cauzalității și, ca variantă a acestora, strîns legate de ele,

b1) încercări de a schimba noțiunea de „stare" a sistemului.

---

[1] M. Born, *op. cit.*, p. 3—4.

[2] P. Langevin, *op. cit.*, p. 361.

Deoarece încercările de primul tip au fost deja analizate de noi [1], trecem la discutarea încercărilor de al doilea tip.

După Février interpretarea indeterministă este o posibilitate alternativă [2].

O serie de autori, ca Bohr, Born, Reichenbach, Weizsäcker şi alţii, fac o deosebire între cauzalitate şi determinism. Să redăm afirmaţia lui Born. Pe de o parte, determinismul presupune că evenimentele care se petrec la momente diferite sînt în aşa fel legate între ele prin legi, încît pot fi prevăzute situaţii necunoscute (în trecut sau în viitor). Pe de altă parte, cauzalitatea presupune existenţa unor legi, pe baza cărora survenirea unei realităţii B dintr-o anumită clasă depinde de survenirea unei realităţi A dintr-o altă clasă, cuvîntul „realitate" putînd să însemne un obiect fizic oarecare, o relaţie sau un eveniment. Într-un sens asemănător, Hund afirmă că noţiunea de cauzalitate utilizată de filozofi nu este potrivită, fiind în schimb pe deplin potrivită determinarea riguroasă.

Bineînţeles, prin aceasta scăpăm de unele dificultăţi în domeniul cuantic, dar şi de problematica propriu-zisă a concepţiei cauzalităţii.

Cu totul inacceptabile pentru noi sînt şi concepţiile deterministe fundamentate idealist. Astfel, după Jeans nu există cauzalitate în lumea fenomenelor şi, dimpotrivă, există în lumea esenţelor. Indeterminismul nu-şi are locul în natura obiectivă, ci doar în interpretarea noastră subiectivă a naturii, se poate citi la el [3]. De fapt, Jeans scapă de indeterminism, renunţînd însă la atomism. În acelaşi timp, determinismul său este destul de ciudat: este determinismul cunoaşterii noastre, respectiv al necunoaşterii noastre. El scrie textual:

„Imaginea ondulatorie nu arată că viitorul rezultă în mod riguros din prezent, ci faptul că caracterul incomplet al cunoştinţelor noastre viitoare rezultă din caracterul incomplet al cunoştinţelor noastre prezente" [4].

La sfîrşitul lucrării sale, Jeans pledează pentru o nouă definiţie a determinismului. Acest lucru este perfect legitim, deoarece prin materialism Jeans înţelege întotdeauna materialism mecanicist şi, corespunzător, prin determinism înţelege determinism mecanicist.

Margenau fundamentează realitatea fizică a funcţiei de undă prin aceea că ea se supune unei legi cauzale.

Conform poziţiei materialiste, această problemă are 3 interpretări posibile:

1) abaterile individuale sînt condiţionate de ceva şi, ca atare,

1a) este posibil să fie luate în considerare sau, dimpotrivă,

2) ele sînt neesenţiale pentru stabilirea legităţilor obiective cărora li se supun fenomenele corespunzătoare.

Primul punct de vedere este exprimat în mod pregnant de Einstein într-o scrisoare din anul 1944 către Max Born: „Tu crezi în Dumnezeu

---

[1] A. Polikarov, *Über die Deutung der Quantenmechanik*, Wiss. Z. Humbold Univ. Berlin, Math-Nat., R XI (1962), H. 1.

[2] P. Février-Destouches, *Déterminisme et indéterminisme*, Paris, 1955.

[3] J. Jeans, *Physik und Philosophie*, Zürich, 1951, p. 286.

[4] *Ibidem*, p. 243 şi 266.

care dă cu zarul și eu în legitate deplină într-o lume a ceva ce există în mod obiectiv.... Eu sper că cineva va găsi o cale mai realistă, respectiv o bază mai clară, pentru o astfel de concepție decît îmi este dat mie. Marele succes inițial al teoriei cuantice nu mă poate determina să cred în jocul fundamental cu zarurile" [1].

În sensul acestor puncte de vedere se pronunță v. Laue. El scrie: „Strîns legată de problema naturii corpusculare sau ondulatorii a materiei este aceea dacă procesele naturii sînt întru totul determinate sau sînt supuse numai unei legi probabiliste. Întreaga fizică de dinainte se bazează pe încrederea în determinare. Eu vreau să cred că discuțiile referitoare la această chestiune ar trebui de asemenea amînate pînă cînd cunoștințele noastre despre materie vor înlătura nesiguranța actuală" [2].

În spatele statisticii fenomenelor sociale, de exemplu mortalitatea, se ascund cauze individuale. Dar noi putem presupune că această stare de lucruri este universală, că în spatele fiecărei statistici se află neapărat fenomene și legități dinamice sau, cu alte cuvinte, că legile dinamice sînt primare și cele statistice derivate. Dar oare cealaltă posibilitate a unei statistici primare, care nu poate fi redusă la legi dinamice elementare nu este imaginabilă?

După Schrödinger ar fi un cerc vicios, evident greșit, de a ne lăsa constrînși de determinismul macroscopic și să postulăm în mod obligatoriu legi absolut cauzale în spatele legilor *statistice* observate.

Bavink, interpretînd probabilitatea ca un „fenomen spiritual", consideră și microobiectele, care sînt descrise prin funcția ψ, drept fenomene spirituale. Și între iezuiți se aud glasuri că în fizica atomică ar trebui să ne mulțumim cu legi statistice[3].

Din faptul că acest punct de vedere este reprezentat de idealiști nu rezultă nici pe departe că el nu ar fi realizabil pe o bază materialistă. Chiar și Frank rîde pe bună dreptate de o astfel de argumentare în favoarea idealismului. El accentuează că, în principiu, nu există nici o diferență între soluțiile ecuațiilor lui Schrödinger și cele ale mecanicii clasice.

În fizica statistică clasică nu sîntem capabili să determinăm poziția și impulsurile particulelor. Dar această incapacitate este considerată ca fiind numai de ordin practic. Dar de unde reiese aceasta? De ce nu este ea de natură principială? Aceasta este o chestiune de interpretare filozofică și nu de demonstrare nemijlocită. Concepția care presupune existența acestor caracteristici este mecanicistă, în schimb cealaltă este nemecanicistă. Ea poate fi idealistă, dar și materialist-dialectică: aici se manifestă importanța concepției despre lume pentru abordarea problemei respective, pentru interpretarea stării respective de lucruri.

După concepția ansamblurilor, forma mecanică obișnuită a conexiunii cauzale se păstrează și în mecanica cuantică, dar nu în cazul unui micro-

---

[1] Citat după M. Born, *Natural Philosophy of Cause and Chance*, p. 122.

[2] M. v. Laue, *Materiewellen und ihre Interferenzen*, Leipzig, 1948, p. 61.

[3] A. Steichen, *Das Geheimnis des Mikrokosmos*, în „Stimmen der Zeit", 120, 439 (1930/31).

sistem individual, ci în cazul ansamblurilor statistice ale mecanicii cuantice.

Merită să fie amintită părerea lui Frenkel după care teoria cuantică a cîmpului este strict deterministă. Indeterminismul aparent se manifestă în teoria cuantică numai atunci și numai în măsura în care încercăm să punem în concordanță reprezentarea de cîmp și cea corpusculară a fenomenelor.

În concepția realității stării cuantice a microobiectelor (Fok), legea cauzalității se referă la ceea ce este potențial posibil. În ceea ce privește părerea lui Fok după care cauzalitatea constă pur și simplu în existența unor legi ale naturii, ea este inacceptabilă, fiindcă prin aceasta problema propriu-zisă este ocolită.

În sensul modului nostru de a aborda problema, în fizica atomică problema cauzalității se reduce la valabilitatea principiului conservării energiei și impulsului și a principiului minimei acțiuni în mecanica cuantică.

Este cunoscut faptul că aceste două principii sînt valabile pentru mecanica cuantică (pentru sisteme staționare). În acest sens, ea este prin urmare deterministă ca și mecanica clasică.

Specificul mecanicii noi constă în faptul că starea microsistemelor, spre deosebire de sistemele mecanice obișnuite, este caracterizată prin funcția de undă.

Această funcție este determinată cu mai puțini parametri (în comparație cu cele din mecanica clasică) : ori p, ori q. De aici rezultă specificul comportării (regimului) obiectelor cuantice.

Aici mai vrem să punem în discuție încă o posibilitate, anume că procesele statistice de acest tip nu pot fi subsumate categoriei de „schimbare", după cum mișcarea rectilinie și uniformă nu reprezintă schimbarea în sens mecanic. Cauza acestei situații constă în faptul că ar fi nelegitimă extinderea schimbărilor care privesc particulele individuale asupra întregului, deoarece ar presupune o anumită individualitate a particulelor. Prin urmare, întrebarea privitoare la cauzele schimbărilor este ea însăși nelegitimă.

Se atrage atenția asupra deosebirii dintre probabilitatea mortalității care este diferită pentru diferitele vîrste pe de o parte, și probabilitatea dezintegrării atomilor și a unor procese asemănătoare, care rămîne una și aceeași în orice moment, pe de altă parte. Acest fapt este interpretat în sensul că în cazul al doilea nu există cauze interne.

Aceasta nu trebuie conceput în sensul că procesele individuale ar fi nedeterminate. O astfel de ipoteză duce la concluzia că principiul energiei are numai valabilitate statistică. Această concepție, care a fost reprezentată la timpul ei de Bohr, Kramers și Slater, a fost înlăturată prin experiențe directe.

Recent, Bohr concepe caracterul statistic al formalismului mecanicii cuantice ca o generalizare firească a descrierii deterministe în fizica clasică. El deosebește între cauzalitate și determinism, respingînd determinismul clasic (în sensul idealului lui Laplace despre o determinare absolută) în mecanica cuantică. Bohr nu neagă existența cauzalității ca o relație

între cauză și efect, dimpotrivă, el accentuează faptul că ea se menține întru totul în mecanica cuantică.

Fizica modernă, care a cercetat mai îndeaproape momentele conexiunii universale, ale unității dintre necesitate și întîmplare, a dus la încă o concretizare a principiului cauzalității, și în acest sens reprezintă o nouă confirmare a tezelor generale ale materialismului dialectic.

Desigur, rămîn probleme deschise, care vor trebui să devină obiectivul cercetărilor viitoare. Dat tocmai poziția față de principiul cauzalității devine o linie de demarcație din ce în ce mai esențială în direcția generală a acestor cercetări și tocmai în această privință principiul cauzalității își dovedește importanța sa metodologică covîrșitoare.

TRĂSĂTURI GENERALE ALE RAȚIONAMENTULUI DEDUCTIV

DE

SORIN VIERU

Calculele logice permit formalizarea riguroasă a unei clase de inferențe cu mult mai vastă decît cea considerată de logica clasică; logica matematică a analizat noi forme particulare de raporturi de la temei la consecință, de la premise la concluzie. În același timp însă, tocmai această varietate sistematică, această lume a formelor particulare de deducție, studiată și grupată în calcule logice și discipline metalogice, a sugerat concluzia că particularul nu trebuie confundat cu generalul, că o formă de inferență (forma silogistică, să spunem) nu trebuie confundată cu *forma inferenței în genere*. Paralel cu studiul diverselor forme, se pune deci problema caracterizării generale a inferenței deductive, a unei caracterizări mai bogate în conținut și mai extinsă ca sferă în comparație cu ceea ce putea spune logica clasică.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra cîtorva trăsături generale ale inferenței deductive, trăsături reliefate pregnant tocmai în logica formală modernă. Precizăm că avem în vedere, în cele ce urmează, numai raționamentele „cele mai simple, cele care nu se mai compun la rîndul lor din alte inferențe. Orice lanț de inferențe (de exemplu deducerea din axiome a teoremei lui Pitagora) se compune din „pași", celule deductive elementare. În cadrul celulei, concluzia derivă *nemijlocit* (prin aplicarea unei singure operații de inferență) din premisele asertate; o celulă deductivă elementară mai poate fi caracterizată și prin opoziția dintre premisă și concluzie; într-un raționament compus, concluzia unei inferențe poate deveni la rîndul ei premisă. Precizăm de asemenea și faptul că avem în vedere numai inferențele care operează cu enunțuri nemodale ce satisfac principiul bivalenței. Este evident că aceasta nu este generalizarea cea mai îndrăzneață care ar putea fi întreprinsă, dat fiind că apariția logicilor modale și polivalente pune problema deducției într-un mod și mai abstract. De asemenea, nu ne ocupăm de deducțiile transfinite (cu o infinitate de premise).

În aceste condiții, putem spune oare ceva precis, substanțial despre forma-raționament? Răspunsul este afirmativ. După cum se știe, orice

raționament vehiculează cu două categorii de enunțuri: *premise* și *consecințe* din *premise*. Sîntem în prezența unui raționament numai dacă premisele, luate împreună (deci: clasa premiselor sau conjuncția premiselor), *implică logic* concluzia. În al doilea rînd, raționamentul elementar *asertează* concluzia, o desprinde ca adevărată numai dacă este asertată clasa (conjuncția) premiselor, adică dacă este asertat adevărul simultan al tuturor premiselor. Distincția care se impune este dintre *raportul* de inferență între premise-consecință și *operația* de inferență, operație de trecere de la premise la consecință, de detașare (desprindere) a concluziei din premise.

Logica formală modernă studiază din punct de vedere sintactic și semantic raporturile de implicație deductivă, justificînd astfel operațiile de inferență. În legătură cu rezultatele obținute, care pot fi găsite în orice manual modern, ne vom referi la două trăsături fundamentale ale raționamentului deductiv: 1) caracterul extensional al raționamentului; 2) structura generală a formei raționament.

1. CARACTERUL EXTENSIONAL AL RAȚIONAMENTULUI DEDUCTIV

Analiza formală a raporturilor și operațiilor deductive nu angajează întreg conținutul formal al enunțurilor raportate în raționament, ci numai o latură a lor, latura e x t e n s i o n a l ă. Trebuie avut însă în vedere că termenul „extensionalitate" capătă în logica formală modernă o accepție diferită de cea din logica tradițională; aici nu este vorba de problema clasică a comprehensiunii și extensiunii (a conținutului și a sferei) conceptelor și a interpretării în extensiune sau comprehensiune a enunțurilor. Caracterul extensional al raționamentului este legat de faptul că *enunțuri cu aceeași valoare de adevăr și aceeași structură sînt angajate în aceleași raporturi deductive, permit aceleași operații de inferență, guvernate de aceleași legi logice.*

Pentru a formaliza raționamentele și a controla corectitudinea lor, adică pentru a stabili raporturile deductive între enunțuri, a formula legile logice și regulile de inferență, sîntem obligați să analizăm structura enunțurilor angajate în aceste raporturi deductive. Această analiză se soldează prin construirea unor forme propoziționale care prezintă următoarea proprietate fundamentală: ele se transformă în propoziții care au întotdeauna aceeași valoare de adevăr dacă acelorași variabile propoziționale le substituim propoziții cu aceeași valoare de adevăr, iar variabilelor pentru termeni le substituim termeni cu aceeași extensiune. Formele propoziționale care au această proprietate sînt numite *extensionale. Caracterul extensional al raționamentului* rezidă tocmai în faptul că acele raporturi dintre enunțuri care stau la baza formei raționament depind exclusiv de valoarea de adevăr și structura enunțurilor, precum și de structura termenilor, iar structura enunțurilor este redată de forme propoziționale extensionale.

Corolarul acestei situații este *indiferența formei raționament* față de orice proprietăți formale ale enunțurilor care angajează în mod organic însuși *sensul* enunțurilor, precum și *sensul* termenilor care intervin în cadrul enunțurilor și *legătura de sens* a termenilor și enunțurilor. În aceasta rezidă

și limita fundamentală a procedeelor de formalizare a enunțurilor în toate teoriile logice elementare, de la Aristotel și pînă la actualele sisteme moderne.

Pentru a nu pluti în abstract, vom exemplifica prin „implicația materială" din logica propozițiilor; este vorba despre forma propozițională „dacă p atunci q", formă care devine prin definiție adevărată pentru *orice* propoziții substituite în locul lui p și q, cu condiția ca q să fie adevărat sau cel puțin p să fie fals. Fie acum propoziția : „dacă este foc, este fum" ; de obicei, noi o folosim nu ca simplă implicație materială, ci ca o judecată ipotetico-cauzală, ca reflectare a unui raport obiectiv de cauzalitate între două tipuri de fenomene ale realității; considerarea ei ca „implicație materială" este implicit o *sărăcire* a conținutului ei formal, o reducere a unui *propter hoc* la un *post hoc* (în aceasta constă una din rădăcinile logice ale concepțiilor idealiste agnostice despre cauzalitate !). Dar, în contextul *modului ponens*, de pildă, și în general ori de cîte ori considerăm „dacă este foc, este fum" ca premisă sau concluzie într-o inferență, formalizarea sa ca „implicație materială" (ca enunț a cărui valoare de adevăr depinde numai de valoarea de adevăr, dar nu și de legătura de sens a antecedentului și consecventului) este satisfăcătoare. Fără a epuiza conținutul formal al judecății ipotetice de felul implicației cauzale, reducerea ei la o implicație materială în logica bivalentă a propozițiilor, precum și formalizarea altor forme, redă anumite trăsături de bază ale acestora; se face însă abstracție de *alte* trăsături, de asemenea fundamentale, de asemenea generale, ale aceloraşi forme — se face abstracție de acelea care sînt indiferente pentru raționament sau, mai exact, *sînt indiferente pentru legea raportării și regula deducerii concluziei din premise* [1].

Această din urmă rezervă este necesară, nu numai pentru a delimita problema formei raționament de problemele altor forme logice, cum este judecata, ci și pentru a delimita înseși problemele *formal-structurale* ale raționamentului de problemele gnoseologice și pragmatice (de utilizare) ale raționamentului. Altfel spus, pentru a delimita aspectele formalizabile de aspectele neformalizabile (sau cel puțin neformalizate) ale raționamentului.

Într-adevăr, raționamentul rămîne o operație de gîndire cu numeroase aspecte neformale (și neextensionale), deși *formalizarea raționamentului* manifestă *indiferență*, neglijează aspectul subiectiv, *finalitatea* raționamentului (tot așa cum, exprimînd legile de operație cu numere, formulele aritmeticii nu ne spun cine, în ce scop și pe ce bază operează cu numere). Asemenea probleme nu pot fi expulzate din logică cu epitetul descalificativ de „probleme psihologice" ; în realitate, acestea sînt probleme care

---

[1] Trebuie spus că în logica formală modernă există repetate încercări, mai ales în ultimul timp, de abordare mai fină a conținutului formal al enunțurilor. Citām în acest sens sistemele logice care folosesc în locul „implicației materiale" alte forme de implicație („implicația strictă", „implicația cauzală" ș.a.). Se caută o logică intensională. Rezultatele obținute sînt extrem de interesante, deschizătoare de drumuri noi, dar ele nu afectează în mod principial problema *raționamentului ca formă logică*, ci privesc în special *judecata ca formă logică*; iată motivul pentru care ne dispensăm aici de considerarea sistemelor logice citate.

interesează logica şi gnoseologia; pentru a rezolva asemenea probleme datele logicii formale sînt indispensabile.

Caracterul extensional al raţionamentului, respectiv formalizarea, vizează numai raportul de la premise la concluzie, valabilitatea decurgerii, a inferării din premise. Răspunsul la alte întrebări, referitoare tot la raţionament, poate necesita o depăşire a cadrului acestei formalizări extensionale.

Dăm un exemplu din care să reiasă necesitatea depăşirii unei abordări pur extensionale. Ne referim la înţelegerea caracterului tautologic şi totuşi realmente fecund al unei forme de inferenţă atît de simplă cum este *modus ponens*.

Se ştie că între propoziţiile : p „dacă p atunci q" şi q intervine un raport de implicaţie deductivă. De aceea, dacă asertez primele două, am dreptul să asertez q. Să ne întrebăm cum trebuie interpretat „dacă p atunci q" : ca judecată ipotetică, în sensul logicii clasice, sau ca simplă „implicaţie materială", adică simplă funcţie de adevăr?

La această întrebare sîntem obligaţi să răspundem cu o altă întrebare : se are în vedere raportul dintre premisele şi concluzia unui *modus ponens*, raport în stare să justifice legea de decurgere şi corectitudinea operaţiei de detaşare a concluziei din premise, pe baza adevărului *dinainte stabilit*, pe baza adevărului „material" al premiselor? Sau se are în vedere altceva, şi anume condiţiile de stabilire a adevărului premiselor? Dacă se are în vedere numai justeţea decurgerii (şi tocmai aceasta este problema centrală a raţionamentului în logica elementară), formalizarea judecăţii ipotetice ca simplă funcţie de adevăr, ca „implicaţie materială" este *suficientă*; dacă avem însă în vedere demersul prin care stabilim adevărul material al lui „dacă p atunci q" şi totodată sporul de informaţie pe care îl poate aduce concluzia unui *modus ponens*, atunci este *necesară* depăşirea formalizării de mai sus (desigur că nu avem în vedere cazul în care „dacă p atunci q" este concluzia unei alte inferenţe deductive sau este admis axiomatic).

Într-adevăr, presupunînd că stabilim adevărul lui „dacă p atunci q" numai ca adevăr al unei implicaţii materiale, atunci procesul de inferenţă devine sau imposibil sau inutil, noutatea concluziei este exclusă, chiar dacă reducem această noutate la simpla surpriză psihologică (reducere cu totul ilicită). Ca să stabilesc adevărul lui $p \rightarrow q$ dispun de un singur mijloc : să stabilesc în prealabil valoarea de adevăr a lui p şi a lui q. Dacă ştiu că $p \rightarrow q$ este adevărat pentru că (cel puţin) q este adevărat, concluzia unui *modus ponens* nu-mi spune nimic nou; iar dacă adevărul lui $p \rightarrow q$ este stabilit pe baza falsităţii lui p, atunci valoarea lui q fie că rămîne anonimă fie că este aflată pe altă cale decît *modus ponens* (căci p este inasertabil). Pentru ca să justific *rigoarea* unui *modus ponens*, necesitatea decurgerii concluziei din premise, „implicaţia materială" este suficientă; pentru a-mi explica fecunditatea, valoarea euristică a unui *modus ponens*, va trebui să admit că adevărul său poate fi stabilit şi altfel decît pe baza valorilor de adevăr ale lui p şi q. Pentru o teorie care se interesează şi de procedeele de stabilire a adevărului material al premiselor unei inferenţe (inte-

res manifestat încă de Aristotel), „implicația materială" este insuficientă. Dar trebuie recunoscut că această problemă depășește cadrul logicii formale elementare.

2. STRUCTURA GENERALĂ A RAȚIONAMENTULUI

Se știe că la baza raționamentului stă un anumit raport între premise și consecință. Această relație este elementul fundamental al conținutului formal al raționamentului. Premise, respectiv consecință, aceste enunțuri apar însă abia în raționament. Relația există în mod virtual la nivelul enunțurilor căci este vorba de *raporturi între enunțuri*. Dar relația este *pusă*, se manifestă, se explicitează, „intră în exploatare" abia la nivelul unei forme logice fundamentale superioare, forma raționament.

Nu ne putem limita la considerarea acestei relații în sine. Constituirea raționamentului are loc tocmai prin *punerea* acestei relații, prin *punerea* unor raporturi preexistente la nivelul formelor mai simple. Problema filozofică a trecerii de la *forma enunț* la *forma raționament* se prezintă deci, sub aspectul cel mai elementar, ca problemă a *operațiilor logice* de *raportare* a enunțurilor. Constituirea unui raționament presupune: 1) *descoperirea și punerea raporturilor* dintre enunțuri, raporturi care structurează raționamentul; 2) *folosirea acestor raporturi* pentru *întemeierea* unor enunțuri pe baza altora, și îndeosebi pentru *trecerea* de la enunțuri adevărate la alte enunțuri adevărate, într-un cuvînt, pentru descoperirea a noi adevăruri. În acest din urmă caz, „raționamentul ne dă: a) cunoștințe noi; b) întemeierea acestor cunoștințe" [1].

În mod corespunzător se prezintă și structura generală a raționamentului. Anume, raționamentul apare sub două forme fundamentale, forme totuși principial deosebite, și anume: 1) *ca enunț logic-adevărat*; 2) *ca succesiune de un anumit tip între enunțuri adevărate*. În mod corespunzător, structura raționamentului este formalizabilă: 1) *ca teză logică*; 2) *ca regulă de deducție* (*regulă de inferență*) [2].

Cele două forme sub care se prezintă raționamentul sînt amîndouă folosite în procesul cunoașterii umane. De asemenea, cele două procedee de formalizare sînt utilizate de-a lungul întregii istorii a logicii formale. Aristotel, după cum relevă Lukasiewicz, a prezentat raționamentul silogistic ca teză logică, în timp ce logica tradițională, postaristotelică, formalizează silogismul printr-o regulă de operație, printr-o schemă de inferență. Astfel, în timp ce în *Analiticele prime* vom întîlni formulări de genul: „Dacă B se enunță despre orice A, iar C despre orice B, C se enunță despre orice A", în logica tradițională, același mod silogistic este prezentat prin următoarea regulă de operație:

Orice B este C (*Barbara*)
Orice A este B

Orice A este C

[1] Ath. Joja, *Studii de logică*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 123.
[2] Vezi Jan Lukasiewicz, *Elementy logiki matematyczney*, Varșovia, 1958, p. 17—22.

Înşirarea propoziţiilor una sub alta, ordinea aranjării primelor două judecăţi, precum şi linia care desparte premisele silogismului de concluzie, sînt trăsături neesenţiale. Aceeaşi regulă de operaţie ar putea fi formulată, de exemplu, astfel: „Orice B este C; orice A este B; *deci* orice A este C". În sfîrşit, s-ar putea construi scheme sau formule pur simbolice atît pentru teze logice, cît şi pentru reguli de operaţie, cum se şi face în bună logică formală modernă. Distincţia între raţionament ca enunţ logic-adevărat şi raţionament ca succesiune determinată de enunţuri adevărate este însă de ordin principial, nu este tributară notaţiei alese.

Spre deosebire de Aristotel, stoicii formalizau logica lor printr-un ansamblu de reguli de inferenţă. În logica formală modernă, structura raţionamentelor este expusă de cele mai multe ori sub forma unor teze logice, grupate în sisteme formale. În ultimele decenii, o dată cu sistemele de „deducţie naturală" iniţiate de Gentzen, se observă un reviriment, construindu-se şi sisteme de reguli de deducţie.

Ceea ce deosebeşte logica formală modernă de întreaga logică formală anterioară nu este folosirea în exclusivitate a unui anumit tip de formalizare a raţionamentului (ca teză logică sau ca regulă de deducţie), respectiv înţelegerea raţionamentului ca enunţ logic-adevărat sau ca succesiune de enunţuri, ca asertare a unui enunţ (concluzia) pe baza altora (premisele). Este caracteristică însă pentru logica formală modernă deplina înţelegere a distincţiei dintre teza logică şi regula de operaţie, conştiinţa teoretică a determinărilor cu care operează teoria logică. Aceasta distinge în mod favorabil logica matematică de doctrinele logice anterioare care folosesc îndeobşte spontan pentru a formaliza raţionamentul, fie teze logice, fie reguli de deducţie, fără a sesiza deosebirea lor formală.

Raţionamentul ca *aplicare* a unei reguli de inferenţă este o succesiune de enunţuri, dar el însuşi nu este un enunţ. El se defineşte ca *operaţie logică* prin care stabilim adevărul unei propoziţii, numite concluzie, în baza altor propoziţii, adevărate sau luate prin ipoteză ca adevărate. Regula de inferenţă defineşte condiţiile generale, formale ale acestei operaţii.

Am văzut însă că justificarea inferenţei rezidă în raportul enunţurilor. Operaţia foloseşte acest raport, se bazează pe el. Însuşi acest raport, *ca raport*, se exprimă de asemenea printr-o propoziţie, şi anume una logic-adevărată. Se poate spune de aceea că această propoziţie este un raţionament [1].

---

[1] Orice raţionament poate fi exprimat sau, ca să spunem aşa, redus la un enunţ logic-adevărat. În logica matematică se demonstrează o „teoremă a deducţiei" care ne oferă un procedeu adecvat acestui scop Aşa cum spuneam în altă parte, pe noi ne interesează raţionamentele cele mai simple, şi nu raţionamentele compuse la rîndul lor din alte raţionamente. Aplicînd „teorema generală a deducţiei" la aceste cazuri simple, se stabileşte că dacă o propoziţie (concluzia) se deduce pe baza unei reguli de operaţie din alte propoziţii (premise), atunci implicaţia avînd ca antecendent una din premise şi avînd drept consecvent concluzia, oricare ar fi ea, se deduce şi ea din restul premiselor. Acest procedeu poate fi repetat pînă cînd se obţine o implicaţie logic-adevărată. Pe de altă parte, premisele unui raţionament pot fi strînse într-o singură propoziţie compusă, conjuncţia lor. Aşadar, dacă dintr-o conjuncţie de propoziţii se deduce o propoziţie, atunci implicaţia avînd ca antecedent conjuncţia premiselor şi concluzia drept consecvent va fi logic-adevărată.

Dacă raționamentul este exprimabil ca propoziție logic-adevărată, în schimb nu orice propoziție logic-adevărată este un raționament. De exemplu, „Orice om este om", „Unii oameni sînt oameni" sînt propoziții logic-adevărate, dar nu sînt raționamente. Întrucît un raționament presupune prezența a cel puțin două propoziții, orice propoziție logic-adevărată care exprimă structura unui raționament trebuie să fie propoziție *compusă*. În orice asemenea propoziție compusă intervine în mod obligatoriu cel puțin un conectiv al logicii propozițiilor. Cadrul general al oricărei teorii axiomatice a deducției este logica propozițiilor.

Fiind dat un raționament corect ca *succesiune* de propoziții, deci ca operație de deducere, putem exprima printr-o propoziție logic-adevărată raportul dintre premise și concluzie. Am văzut că acea propoziție ar avea forma unei implicații logice. Dar același raport — clasa (conjuncția) premiselor implică cu necesitate concluzia — poate lua nenumărate înfățișări. Într-un raționament corect:

— este imposibil ca premisele să fie adevărate și concluzia falsă;

— în mod necesar: o premisă este falsă sau cel puțin concluzia este adevărată;

— dacă concluzia este falsă, cel puțin una din premise este falsă;

— dacă concluzia e falsă, conjuncția premiselor este falsă etc.

Pentru a exprima diversele ipostaze ale aceluiași raport de implicație deductivă se poate recurge la alte operații ale logicii propozițiilor, aplicîndu-le într-o ordine determinată asupra componentelor raționamentului. Astfel, forma silogistică *Barbara*, care se prezenta ca implicație avînd conjuncția premiselor ca antecedent și concluzia drept consecvent („Dacă orice S este M și orice M este P, atunci orice S este P") presupune în același timp că „Unii S nu sînt M, sau unii M nu sînt P, sau orice S este P" („sau" fiind înțeles în sens neexclusiv și particulara negativă fiind definită ca negație a universalei afirmative cu aceiași termeni luați în aceeași ordine).

Mai este aceasta un silogism, o formă silogistică? Este greu să răspundem afirmativ, deoarece aici nu avem o implicație, un antecedent și un consecvent cu rol de premise sau concluzie. Pe de altă parte însă, această formă logic-adevărată exprimă un raport logic fără de care nu există forma *Barbara*, căci acolo una din premise este falsă („Unii S nu sînt M" ori „Unii M nu sînt P") sau cel puțin concluzia („Orice S este P") este adevărată. Disjuncția logic-adevărată de mai sus exprimă și ea raporturile enunțurilor unor raționamente în *Barbara*, dar ea exprimă totodată raporturi care permit constituirea altor forme silogistice. De exemplu, disjuncția „Unii S nu sînt M, sau orice S este P, sau unii M nu sînt P" este echivalentă cu propoziția „Dacă orice S este M, atunci unii M nu sînt P sau orice S este P" și echivalentă, mai departe, cu propoziția: „Dacă unii S nu sînt P, atunci dacă orice S este M, atunci unii M nu sînt P", ceea ce echivalează cu forma silogistică *Bocardo*: „Dacă unii S nu sînt P, și orice S este M, atunci unii M nu sînt P". Așadar, una și aceeași propoziție logic-adevărată exprimă raporturi care pot interveni în diverse raționamente. Deși orice raționament își găsește expresia într-o propoziție logic-adevărată, nu orice propoziție logic-adevărată definește în mod univoc un raționament. Dar dacă propoziția *logic-adevărată* este de forma

unei implicații $A \rightarrow B$, sau de forma unei disjuncții $\overline{A}$ v B, sau de forma unei negații $\overline{A.B}$, atunci ea exprimă acel raport dintre A și B care ne permite să admitem B dacă admitem A [1].

Deci orice raționament poate fi *formalizat* ca teză logică sau ca *regulă* ori *schemă de operație*; oricărei *reguli de operație* îi corespunde o teză logică sau un grup de teze logice echivalente; aceste teze logice *justifică* teoretic, *explică* valabilitatea logică, „infailibilitatea" regulii de operație.

Trebuie desigur să deosebim *formalizarea raționamentului* (ca teză logică sau ca regulă de operație) de *forma sub care se prezintă raționamentul* (propoziție logic-adevărată sau succesiune de propoziții adevărate). Orice teză este o propoziție logic adevărată a unei anumite teorii logice (de exemplu: „Dacă p atunci p", „Dacă orice S este P, atunci unii S sînt P", „Dacă orice S este P și orice P este Q, atunci orice S este Q"); o teză logică este o expresie în care nu intervin decît variabile și constante logice, o formă propozițională care devine propoziție adevărată pentru orice valoare dată variabilelor; tezele logice se numesc și formule *valide*. În schimb, nu orice propoziție logic-adevărată este o teză logică [2].

La fel, dacă raționamentul se prezintă ca o succesiune de propoziții, ca asertare a concluziei pe baza premiselor asertate în prealabil, el nu coincide nemijlocit cu regula de operație. Noi putem accepta *regula* de inferență *Barbara* „Orice S este P; orice Q este S; deci orice Q este P", deoarece, oricare ar fi semnificația termenilor generali notați prin S, P, Q, rămîne sigur că „Dacă orice S este P și orice Q este S, atunci orice S este Q".

Acceptînd o *regulă* de operație pentru că am acceptat o teză care constată o anumită relație, nu putem însă valida o *operație de inferență* numai pe temeiul acceptării unei propoziții logic-adevărate.

Dacă raționamentul este o succesiune de propoziții adevărate, astfel încît ultima propoziție decurge din cele precedente, atunci primele propoziții o implică cu necesitate pe ultima. Invers însă, o propoziție logic-adevărată nu constituie o bază suficientă pentru construirea unei demonstrații ale cărei propoziții intră în conexiunea cuvenită în cadrul propoziției logic-adevărate; ea constituie numai condiția *formală* necesară, dar *insuficientă* pentru construirea unei inferențe. Logica studiază condițiile formale ale

---

[1] Se va remarca, desigur, că în exemplele de mai sus A și B nu sînt variabile propoziționale ci notații ale oricăror *forme propoziționale*. De exemplu, $A \rightarrow B$ nu reprezintă o formulă anumită a logicii propozițiilor, ci o formă care exprimă structura generală *a oricăror formule* al căror semn principal este $\rightarrow$.

[2] De exemplu, raționamentul: „Dacă orice mamifer este vivipar și orice ornitorinc este mamifer atunci orice ornitorinc este vivipar" nu este, desigur, o teză logică, dar este o propoziție logic-adevărată (care nu conține variabile). Adevărul acestei din urmă propoziții este garantat de *proprietățile formale* ale expresiilor „dacă ...atunci", „și", „orice... este" proprietăți formale care *determină raportul* dintre premise și concluzie. Acest raționament este *formalizat* (= generalizat) prin intermediul unei teze logice, apare ca *rezultat al formalizării*. Răsturnînd însă metoda, rezultatul poate fi luat ca punct de plecare și atunci raționamentul nostru va apărea ca *rezultat*, ca *aplicare*, ca un caz particular al unui raport general, ca manifestare a unei *legi logice* formulate ca teză.

corectitudinii raționamentului, garantează valabilitatea decurgerii, dar în cazul general, nu garantează însăși valabilitatea premiselor (dacă aceste premise nu sînt logic-adevărate sau logic-false, ci numai adevărate sau false).

În încheiere, trebuie să ne oprim asupra cîtorva probleme de principiu, a căror soluție rezultă din analiza dublei forme a raționamentului (propoziție-adevărată și succesiune de propoziții adevărate).

1) *Corectitudine și adevăr.* Conexiunea dintre *operația* de inferență și *relația* de implicație logică, dintre *trecerea* de la premise la consecință și *raportarea* lor în cadrul unei propoziții logic-adevărate exprimă, de fapt, raportul dintre *corectitudine* și *adevăr formal.* Operația de inferență este *corectă* numai dacă o propoziție de formă bine definită este *adevărată. Baza corectitudinii este adevărul.* Corectitudinea se referă întotdeauna la efectuarea unei operații, la aprecierea rezultatului unei operații: regulile de inferență — reguli de asertare a unei propoziții pe baza altor propoziții — constituie codul corectitudinii logice a raționamentului. Adevărul *formal, logic* al raționamentului se referă la relații între termeni și propoziții, relații care decurg din însești proprietățile formale (generale) ale termenilor și propozițiilor, relații care oglindesc însești relațiile lumii obiective.

Adevărul formal al raționamentului este explicitat de propoziția logic-adevărată care exprimă raportul dintre componentele raționamentului. În formă generalizată, acest adevăr formal (logic) se exprimă în formule care conțin numai variabile și constante logice (tezele, formulele logic-adevărate, formele propoziționale valide, axiomele și teoremele calculului logic). Conținutul acestui adevăr formal este *raportul care întemeiază* raționamentul.

Corectitudinea raționamentului se referă la legitimitatea *operației* de inferare din premise, deci nu la propoziția logic-adevărată, ci la succesiunea corectă de propoziții adevărate.

Într-un sens mai larg, ne aflăm în prezența unui raționament *corect* ori de cîte ori, formalizînd enunțurile prin forme propoziționale, obținem o regulă de deducție (sau cînd, formalizînd enunțurile prin forme propoziționale, obținem o teză care raportează formulele corespunzătoare premiselor la formula corespunzătoare consecinței). Cu alte cuvinte, raționamentul este corect atunci cînd clasa sau conjuncția premiselor implică cu necesitate concluzia. Situația descrisă este compatibilă cu falsitatea unor premise sau a concluziei, deoarece falsul implică orice. Dar numai atunci cînd, alături de condiția de mai sus, este satisfăcută și cerința adevărului premiselor, este *garantat* adevărul concluziei. Criteriului formal expus anterior i se adaugă deci condiția adevărului „material" al premiselor. Într-adevăr, constituirea efectivă a raționamentului presupune atît regula de deducție (regulă de asertare a concluziei pe baza asertării premiselor), cît și o regulă mai generală de *asertare*: este *corect* să asertăm numai enunțuri *adevărate.*

În toate cazurile, *corectitudinea unui raționament este nedezlipită de adevărul unei propoziții logice.*

2) *Trecerea de la forma judecată la forma raționament.*

Trecerea de la o formă fundamentală a gîndirii logice, judecata, la altă formă fundamentală, superioară, ca raționament, este elucidată pe deplin în lumina a ceea ce am numi dubla formă a raționamentului (forma care raportează anumite propoziții la altele care se deduc din primele și forma care deduce efectiv concluzia din premise pe baza adevărului material al premiselor). A doua formă, de asertare a unor propoziții pe baza asertării altora, presupune prima formă, dar *nu se reduce la ea*; o putem caracteriza ca forma *dezvoltată* a raționamentului, ea realizînd de altfel funcția principală a raționamentului ca operație logică, funcția de întemeiere și de descoperire a unor adevăruri pe baza altor adevăruri. Dimpotrivă, am putea caracteriza prima formă ca formă *inițială, elementară* a raționamentului, care îndeplinește nemijlocit funcția de raportare a enunțurilor. Prima ipostază a raționamentului — am numi-o *relațională*, în opoziție cu ipostaza *operațională* — se menține încă la nivelul formei judecată, dar constituie totodată „începutul" formei raționament.

Raționamentul începe prin a fi judecată ! Căci nimeni nu va pregeta să numească raționament o propoziție logic-adevărată de forma „Dacă A aparține la toți B, iar B la toți C, A aparține la toți C" [1] sau orice altă propoziție logic-adevărată, a cărei structură este exprimată de o formă propozițională a silogisticii aristotelice sau a oricărui alt sistem logic; propoziția logic-adevărată este compusă la rîndul ei din alte propoziții (nu obligatoriu logic-adevărate sau adevărate) care se raportează între ele, astfel încît, adevărul unora fiind dat, „altceva decît datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat", (cum se poate spune, parafrazîndu-l pe Aristotel).

Înțelegerea dublei forme a raționamentului, înțelegere cristalizată abia la nivelul logicii formale moderne, permite formularea ideii dialectice cu privire la coincidența nemijlocită a raționamentului — în stadiul incipient — cu judecata — în stadiul ei superior, evoluat. Căci, dacă raționamentul *începe* printr-o propoziție logic-adevărată (operația de deducere este corectă numai dacă o anumită propoziție este logic-adevărată), *forma* judecată se termină, culminează în propoziții logic-adevărate prin care se raportează propoziții la propoziții și care exprimă *cele mai generale, mai stabile* raporturi, raporturile formale. A spune că *raționamentul este judecată* nu este mai paradoxal ca a spune că *cercul este poligon, particula este cîmp* (*dens*), *viul este organic, omul este animal.* Actualul stadiu de dezvoltare al logicii formale ne permite să formulăm numeroase asemenea enunțuri „paradoxale" („propoziția este o formă propozițională... cu nici o variabilă liberă", „predicatul este o formă

[1] Aristotel, *Orgnon*, II, *Analitica primă*, II, 10, 60 b (București, Edit. științifică, p. 206).

de enunț", „raționamentul este o propoziție") cu care alte științe ne-au obișnuit pînă la punctul în care ele nu mai șochează „bunul-simț". Asemenea enunțuri — al căror conținut trebuie, desigur, explicat, precizat, aprofundat — exprimă intuitiv, neformal coincidența la limită a contrariilor, trecerea lor unul în altul, ducerea pînă la capăt a unui proces care determină ivirea unei forme calitativ noi. Subiectul unor asemenea judecăți exprimă *rezultatul* unui proces; predicatul exprimă nu numai determinația actuală, ci și punctul inițial, starea depășită a subiectului.

Dialectica raționamentului *începe* prin aceea că... raționamentul este o judecată.

3) *Structura raționamentului și legile logice.* Raportul dintre premisele și concluzia unui anumit tip de raționament este formalizabil printr-o formă propozițională care nu conține decît variabile și constante logice și care devine o propoziție logic-adevărată pentru orice substituție corectă a unor expresii cu semnificație precisă în locul tuturor variabilelor libere. Adevărul propoziției logic-adevărate este compatibil cu orice repartiție a valorilor de adevăr ale propozițiilor și a extensiunii termenilor (subînțelegîndu-se că valoarea de adevăr a propozițiilor și extensiunea termenilor nu variază pe parcursul aceluiași raționament și că trebuie să substituim una și aceeași expresie în una și aceeași variabilă); ca urmare, adevărul unei asemenea propoziții poate fi constatat „stînd cu spatele la realitate", prin simpla parcurgere a cazurilor *posibile*, prin *analiza logică*.

Formalizarea diverselor tipuri de raționament ca teze logice ne duce la descoperirea a numeroase *legi ale logicii*. Orice teză logică este expresia, formularea simbolică a unei legi a logicii — a unui raport general, esențial, necesar între „obiectele logice", între propoziții și termeni. Prin forma sa, raționamentul este *legic*, este manifestarea nemijlocită a unei legi logice; făcînd abstracție de semnificația termenilor și a propozițiilor, punînd în locul lor variabile, formalizarea logică surprinde raporturile logice în generalitatea lor.

Logica tradițională nu recunoaște decît 3 sau 4 legi ale logicii formale, pe care uneori le botează și „principii". În realitate, lumea legilor logice este *inepuizabilă*. Nu există nici un temei științific de a separa problema legilor logice de problema raționamentului. Rămînînd în cadrul silogisticii aristotelice, putem spune, de pildă, că „Dacă orice M este P și orice S este M, atunci orice S este P" — forma silogistică *Barbara* — este formularea unei legi a logicii în aceeași măsură ca și „Unii S sînt S", „Dacă unii S sînt P, atunci P sînt S" etc. Se poate afirma, desigur, că unele legi logice au o valoare euristică mai mare decît altele, sînt folosite mai frecvent decît altele, au aplicări mai fructuoase (astfel, *Barbara* are o importanță practică infinit mai mare decît un mod al celei de-a 4-a figuri silogistice), dar nu putem accepta prejudecata că legile silogisticii aristotelice sau ale oricărei alte teorii logice se reduc la principiul identității, al noncontradicției, al terțului exclus și al rațiunii suficiente.

★

În încheiere trebuie să observăm că orice raționament este, prin natura sa lăuntrică, expresia dialecticii *singularului*, *particularului* și

generalului. Nu ne referim aici la dialectica silogismului, la raportarea termenilor în silogism, ci — dintr-un alt punct de vedere — ne referim la orice formă de raționament.

Orice raționament operează cu premise și concluzii care au un anumit *sens*, *un conținut aparte*. Premisele, concluzia, termenii care le compun constituie „materia" raționamentului. Logica formală face abstracție de conținutul specific al fiecărui exemplu de raționament, face abstracție de semnificația determinată a termenilor și enunțurilor, deși nu face abstracție de faptul că termenii și enunțurile au o semnificație.

Enunțurile care intervin într-un raționament reprezintă *momentul singularului* în raționament, adică ceea ce deosebește un anumit raționament de alt raționament avînd aceeași formă (nu ne referim deci la *judecăți singulare*, ci la caracterul specific, cît se poate de eterogen al semnificației enunțurilor cu care operăm într-un raționament).

Pe de altă parte, caracterul cel mai general al raționamentului constă în *raportul* premise-consecință. Toate raționamentele, diferite nu numai ca „materie", dar și ca structură (exemplu : un silogism în *Barbara*, o inferență prin *modus ponens*), mai au totuși în comun *cea mai generală trăsătură*, manifestă acest raport *universal*. Raportul premise-consecință este momentul *universalității* în cadrul raționamentului. Universalul există în și prin singular, relația de implicație logică există între relatele sale, între enunțurile care, așa cum am văzut, stau pe poziția singularității.

Și, în sfîrșit, *legătura* dintre enunțuri în cadrul raționamentului este justificată formal, transpare în însăși structura enunțurilor. Structura, pe care ar fi nejust s-o identificăm cu însăși *forma*, îndeplinește aici funcția *particularului*, ea fiind temeiul raportării formale a enunțurilor. Faptul că *structura* este momentul *particular* care mediază între singularitate (enunțuri) și universalitate (raporturi deductive) este pus în evidență de următoarea reflecție banală : *structura* este ceea ce pot avea în comun enunțurile, altfel complet diferite, sau raționamentele, altfel diferite. Structura este întotdeauna de ordinul generalului (în caz contrar, orice enunț ar avea structura sa aparte, formalizarea n-ar avea nici un sens, logica ar fi imposibilă), dar nu de ordinul maximei generalități (altfel toate enunțurile ori raționamentele ar avea aceeași structură, formalizarea ar fi inutilă).

Admițînd o caracterizare structurală, raportul de la premise la consecințe este de o generalitate mai înaltă ca cea a structurilor ; *aceleași* raporturi deductive intervin între diverse structuri.

În cele de mai sus ne-a preocupat tocmai momentul *universalității* în cadrul formei raționament. Nu ne-am ocupat de diverse tipuri de raționament, ci de caractere generale ale formei raționament. Dar ceea ce am încercat să sugerăm este tocmai *unitatea* celor trei momente, unitate dialectică de natură reflectorie.

ОБЩИЕ ЧЕРТЫ ДЕДУКТИВНОГО УМОЗАКЛЮЧЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются некоторые общие черты элементарных дедуктивных умозаключений (которые не состоят в свою очередь из других умозаключений).

В первую очередь рассматривается вопрос об экстенсиональном характере умозаключения, связанном с тем, что высказывания, равнозначные по своим значениям истинности и строению, входят в одни и те же дедуктивные отношения, позволяют выполнение одних и тех же операций, связанных с умозаключением, ими управляют одни и те же законы логики.

Далее рассматривается общее строение умозаключения. Умозаключение может выступать в двойной форме истиннологического предложения, относящего посылки к выводу (хотя не всякое истиннологическое предложение является умозаключением), или как последовательность предложений, так, что вывод вытекает из посылок. Можно говорить о реляционной и операционной формах заключения. Соответственно, умозаключение формализуется как логический тезис или как правило вывода.

Из анализа вытекают выводы относительно: 1) соотношения между правильностью и истиной; 2) диалектического перехода от суждения к умозаключению: умозаключение как истиннологическое предложение является и суждением и умозаключением; 3) умозаключения как выражение диалектики *единичного*, *частного* и *общего*. Следовательно, момент единичного представлен „*материей*" умозаключения, тем, чем отличается одно заключение от другого, имеющего такую же форму: *структура* выполняет функцию частного, а *отношение* логической импликации между посылками и выводом является самой общей, можно сказать, универсальной чертой заключения.

TRAITS GÉNÉRAUX DU RAISONNEMENT DÉDUCTIF

RÉSUMÉ

On analyse certains traits généraux des inférences déductives élémentaires (inférences qui, à leur tour, ne se composent pas d'autres inférences).

On y traite en premier lieu, du problème du caractère extensionnel du raisonnement, en liaison avec le fait que des énoncés ayant la même valeur de vérité et la même structure sont engagés dans les mêmes rapports déductifs, permettant d'effectuer les mêmes opérations d'inférence, et tous gouvernés par les mêmes lois logiques.

On analyse ensuite la structure générale du raisonnement. Le raisonnement peut se présenter sous la double forme de proposition logiquement vraie qui rapporte les prémisses à la conclusion (bien que toute proposition logiquement vraie ne soit pas nécessairement un raisonnement), ou d'une succession de propositions, de sorte que la conclusion découle des prémisses. On pourrait mentionner une forme relationnelle et une forme opérationnelle de l'inférence. D'une manière correspondante,

le raisonnement peut devenir formel en tant que thèse logique et en tant que règle d'inférence.

En analysant la double forme de l'inférence, l'auteur dégage des conclusions concernant : 1) le rapport entre le correct et le vrai ; 2) le passage dialectique du jugement au raisonnement : le raisonnement, en tant que proposition logiquement vraie, est à la fois jugement et raisonnement. Le raisonnement commence par être jugement ; 3) le raisonnement, en tant qu'expression de la dialectique du *singulier*, du *particulier* et du *général*. Le moment du singulier est représenté par conséquent par la « matière » du raisonnement, par ce qui distingue une inférence d'une autre inférence ayant la même forme : la *structure* remplit la fonction du particulier et le rapport d'implication logique entre les prémisses et la conclusion constitue le trait le plus général — voire universel — de l'inférence.

DESPRE CARACTERUL DE CLASĂ REACȚIONAR AL PRINCIPALELOR CURENTE PEDAGOGICE OFICIALE DIN ROMÎNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE
(PERIOADA 1929—1940)

DE

I. SULEA-FIRU

Dacă în primele două decenii ale secolului, în cîmpul pedagogiei oficiale din țara noastră, s-au dezvoltat îndeosebi cele două curente pedagogice principale, „idealismul activ" și „etnopedagogia"[1], în perioada ce urmează tabloul curentelor s-a complicat în primul rînd prin diversificarea tendințelor, — reflex al derutei pedagogiei burgheze în fața creșterii continue a presiunii maselor populare setoase de cultură și dreptate socială. Ideologii aflați în slujba claselor dominante căutau noi soluții, accentuînd importul teoriilor pedagogice din țările imperialiste din Apus, teorii cunoscute sub denumirea de curentul „școlilor noi", și care cuprindeau un amestec haotic de false inovații în domeniul educației, în opoziție și în concurență unele cu altele. Fenomenul oglindea implicit împrăștierea și divizarea gîndirii pedagogice burgheze, descompunerea pedagogiei și școlii burgheze în epoca imperialismului. Fel de fel de școli „noi" își proclamau întîietatea în Apus. Dintre cele mai cunoscute în epocă menționăm: școala Abbotsholm în Anglia, școala de la Roches în Franța, căminele de educație la țară (*Landerziehungsheime*) în Germania etc., avînd ca reprezentanți pe Reddie în Anglia, Lietz și Winnecken în Germania, Demolins în Franța, Ferrière în Elveția etc. Pe lîngă acestea o mulțime de metode „noi" de educație își disputau influența în țările imperialiste: metoda Montessori, metoda Decroly, sistemul Winnetka, Dalton Plan, Jena Plan ș a. Școlile „noi" pretindeau că își bazează sistemul de educație pe principiile lui J. J. Rousseau, că se sprijină pe „știința copilului" (pedologie). În fond, ele falsificau pedagogia lui Rousseau și psihologia copilului, urmărind, pe de o parte, să despartă educația fiilor de țărani și muncitori de educația tine-

[1] Vezi „Cercetări filozofice", 1963, nr. 1.

rimii aparținînd burgheziei bogate și cu situații înalte, iar pe de altă parte, prin conținutul obiectelor de învățămînt și prin metodele de instrucție și educație, să dea acestor două categorii de copii o pregătire diferită, în conformitate cu interesele burgheziei de a salva societatea capitalistă intrată în perioada de descompunere. „Școlile noi", prin felul în care erau organizate și prin metodele folosite, erau destinate numai fiilor de bogătași care urmau să devină conducători ai luptei burgheziei împotriva clasei muncitoare și colonizatori ai popoarelor subjugate.

Popularizarea pedagogiei școlilor „noi" în Romînia a început încă înainte de primul război mondial, însă numai prin mențiuni în diverse scrieri și reviste pedagogice, și mai sistematic, de către Vladimir Ghidionescu, care popularizează cu precădere școlile „noi" din Germania. După primul război mondial, literatura pedagogică de popularizare a școlilor și metodelor „noi" din Apus s-a accentuat, pentru ca în deceniul al treilea propaganda pentru organizarea unor astfel de școli să ia un avînt deosebit, fie prin traduceri, fie prin studii și articole în ziare și reviste.

În această perioadă, dominată de repercusiunile crizei economice din anii 1929—1933, clasele dominante din Romînia au intensificat și mai mult exploatarea maselor muncitoare. Economiile bugetare s-au făcut cu precădere din bugetul învățămîntului, al școlilor și spitalelor și din punga muncitorilor, a țăranilor și a funcționarilor. S-au desființat nenumărate școli, s-au făcut pensionări înainte de termen în rîndurile învățătorilor și profesorilor, s-au scăzut salariile corpului didactic prin celebrele „curbe de sacrificiu", iar plata salariilor astfel scăzute se amîna cu lunile.

Pe plan mondial, situația încordată creată de criza economică, de ascuțirea contradicțiilor dintre proletariat și burghezie, de neputința guvernelor reacționare de a înșela pe mai departe masele prin minciunile „democrației" burgheze a determinat cercurile monopoliste dintr-o serie de țări să treacă la instaurarea fascismului, spre a înăbuși mișcarea muncitorească și a pregăti înarmarea și dezlănțuirea celui de-a doilea război mondial. După instaurarea regimului hitlerist în Germania (1933), fascismul italian, japonez și german au aprins focare de război în Europa, Asia și Africa. Statele imperialiste din Europa, ca și Statele Unite ale Americii, au încurajat și ajutat pregătirea agresiunii Germaniei hitleriste împotriva Uniunii Sovietice. În aceste condiții internaționale și mai ales în urma glorioaselor lupte din februarie 1933, clasele dominante din Romînia, înspăimîntate de primejdia răsturnării dominației lor, și-au intensificat politica de încurajare a fascismului, pe care, pînă la urmă, l-au și adus la putere. Partidele burgheze care s-au perindat la guvernarea țării au subjugat tot mai deplin țara capitalului străin, au înhămat-o la carul politicii agresive a statelor imperialiste, agravînd astfel și mai mult situația maselor muncitoare, care acum trebuiau să suporte pe spinarea lor și uriașele cheltuieli ale înarmării în vederea războiului [1]. În acești ani, teoriile rasiste ale hitlerismului sînt importate și în țara noastră, iar educația tineretului este îndrumată tot mai mult spre

[1] *Vezi Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia. 1934—1937*, București, vol. IV, E.S.P.L.P., 1957, p. 35.

fascism. Poporul romîn — potrivit intenţiilor claselor exploatatoare dominante — trebuia înecat şi mai adînc în întunericul inculturii, al obscurantismului şi al urii de rasă, pentru a fi mai uşor de manevrat în vederea realizării politicii reacţionare, antipatriotice promovate de aceste clase.

În aceste condiţii, dacă propaganda pentru şcolile şi metodele „noi" n-a avut urmări practice serioase la noi în ţară, abstracţie făcînd de puţinele şi neînsemnatele şcoli „experimentale" şi de influenţa suferită de programele şi metodele unora din şcolile de copii mici şi primare (metoda Montessori, metoda Decroly, „metoda globală", şcolile în aer liber etc.), adepţii şcolilor şi metodelor „noi" însă, prin scrierile lor, au dominat în publicistica pedagogică din această perioadă. Ei susţineau, împotriva „vechii' pedagogii — care îşi formula doctrina pe cale deductivă din speculaţiile filozofilor idealişti şi în primul rînd din filozofia spiritualistă a lui Herbart —, o pedagogie bazată pe studiul psihologic, fiziologic, sociologic şi pedagogic al copilului, pe metoda de învăţămînt şi educaţie stabilită experimental. Curentul şcolii „noi" sau „active" nu era însă un curent unitar. Aproape că nu a existat pedagog burghez cît de modest în Romînia, în perioada celor două războaie mondiale, care să nu se fi declarat şi împănat ca adept al şcolii „active" sau „noi", care să nu se fi prezentat ca luptător convins împotriva şcolii „pasive", a dogmatismului şi tocelii, care să nu fi elogiat metodele „active", „socratice", „euristice", „maietutice" etc. În general, curentul şcolii „active" se ridica împotriva pedagogiei vechi, dogmatice, împotriva schematismului sec, herbartian, revendicînd moştenirea pedagogică, progresistă, ideile lui Montaigne, Rabelais, Rousseau, Pestalozzi. Se pleda pentru o educaţie şi instrucţie bazată pe cunoaşterea psihologiei copilului, a vîrstelor, pentru o educaţie a inteligenţei creatoare a copiilor, pe baza activităţii lor proprii, a judecăţii proprii a elevilor, pe baza îmbinării teoriei cu practica, a îmbinării educaţiei intelectuale cu cea fizică, morală şi estetică etc.

Ideea „activizării" elevilor, ideea şcolii „prin viaţă", „pentru viaţă" — idei progresiste apărute în lucrările unor pedagogi ca rezultat al presiunii maselor de învăţători şi profesori pentru înnoirea şi perfecţionarea metodelor de educaţie şi de instrucţie —, tocmai aceste elemente pozitive ale „şcolii active" au atras numeroşi practicieni cinstiţi şi dornici de progres în şcoală. Dar şcoala „activă", apărută din necesităţile obiective care cereau o înnoire a practicilor perimate din şcoli, a fost „teoretizată" de pedagogi burghezi, dîndu-i-se o fundamentare idealistă şi un sens individualist, în conformitate cu interesele burgheziei. Astfel, în Apus, sub steagul pseudoînnoirilor „revoluţionare" din domeniul pedagogiei şi şcolii, pedagogii burghezi nu făceau decît să înlocuiască herbartianismul, care nu mai corespundea necesităţilor societăţii burgheze în faza ei de descompunere, cu falsa şi reacţionara *Arbeitschule* (şcoala muncii) a lui Georg Kerschensteiner, cu pragmatismul lui W. Jammes şi variantele sale: instrumentalismul lui J. Dewey, funcţionalismul lui Claparède etc. Teoriile sociologice, psihologice şi pedagogice pseudoştiinţifice ale acestora etc. au fost larg popularizate în presa pedagogică din Romînia între cele două războaie mondiale. Datorită însă tradiţiei herbartiene puternice din pedagogia romînească şi datorită influenţei pedagogiei oficiale din universităţi,

„activismul" din Romînia acestei epoci consta — aproape la toți pedagogii teoreticieni și practicieni mai însemnați sau mai mărunți, dar cu pretenția de a fi „la zi" cu ultimele noutăți pedagogice — în modernizare mai mult sau mai puțin complicată a „treptelor formale" herbartiene.

În general, propaganda școlilor și metodelor noi a avut ca rezultat o complicare a problematicii pedagogice și o confuzie crescîndă în orientarea învățămîntului și a pregătirii învățătorilor și profesorilor. Desigur, nici școala și nici pedagogia n-au avut de cîștigat din toată această confuzie. Dimpotrivă, această situație a întărît și mai mult poziția dominantă a curentelor tradiționale ale pedagogiei idealiste și etniciste, furnizîndu-le noi posibilități de a accentua educația tineretului în spiritul intereselor claselor exploatatoare. Propagarea ideilor pedagogice reacționare ale lui Kerschensteiner, ale pseudopsihotehnicii americane etc., traducerile numeroase de scrieri pedagogice reacționare și neștiințifice din Apus au jucat un rol nefast în pedagogia romînească și au avut un efect dezastruos în practica școlară. Îndeosebi pedologia burgheză, cu elucubrațiile ei biologice pseudoștiințifice, a pătruns chiar și în școlile normale de învățători, constituind unul din mijloacele de infiltrare a teoriilor rasiste.

Din întregul eșafodaj al pedagogiei școlilor „noi", au pătruns în pedagogia romînească — și prin ea în învățămînt —, pe lîngă pedologie, așa-zisul studiu al elevului, testologia, așa-zisa „metodă euristică" și așa-zisa „conducere de sine a clasei", în unele școli primare și secundare mai „avansate". Restul, adică majoritatea școlilor, continuau să folosească metodele tradiționale ale „școlii pasive", bazată pe memorizarea mecanică de cunoștințe rupte de viață și pe disciplina prin constrîngere.

Caracterul idealist, antiștiințific și reacționar imprimat de pedagogia oficială metodei „active", studiului elevului, metodei testelor, disciplinii „consimțite", pedagogiei experimentale și „științifice" se vădește la cea mai sumară analiză.

La baza învățămîntului de toate gradele, pedagogia din această epocă pretindea că pune psihologia infantilă și a adolescenței, adaptarea metodelor de educație și învățămînt la individualitatea elevilor, adică ceea ce s-a numit „individualizarea învățămîntului și educației", „orientarea profesională", „selecția capacităților", „școala după măsură" etc.

O categorie a adepților „școlii active", lăsînd pe seama filozofiei idealiste rezolvarea problemei *idealului* educației, a procedat la „desfilozofizarea" pedagogiei, crezînd în mod greșit că numai astfel ea se poate constitui ca știință a fenomenului educativ, a legilor obiective ale educației.

În majoritatea cazurilor, „știința" pedagogiei s-a confundat cu psihologia și sociologia obiectivistă burgheză. În schimb, reprezentanții acestui curent „științific", antifilozofic, care confundau filozofia idealistă, speculativă și sterilă cu filozofia în general sau materialismul mecanicist cu materialismul în general și care pretindeau că cercetează legile obiective ale educației, au rămas într-un fel sau altul prizonieri ai idealismului, cu toate implicațiile lui, departe de înțelegerea justă, științifică a realităților. S-a adeverit astfel o dată mai mult, ca și în cazul celorlalte curente ale școlii „noi" sau „active", că nici teoria, nici practica nu pot fi cu adevărat

ştiinţifice şi progresiste dacă nu au un fundament ştiinţific, materialist, dacă nu se situează conştient şi consecvent pe poziţiile clasei muncitoare.

Iată de ce, în mijlocul atîtor curente „noi" care au apărut ori s-au dezvoltat în domeniul pedagogiei româneşti, în al treilea deceniu al secolului nostru, dominant a rămas tot curentul „etnopedagogic", care ajunge acum la apogeul său, confundîndu-se pînă la identificare cu fascismul. Încă de la apariţia *Personalismului energetic* (1927) al lui Rădulescu-Motru se poate afirma că pedagogia burghezo-moşierească a trecut făţiş de pe poziţii „democratice" burgheze pe poziţii fasciste. Dacă în trecut se mai vorbea de „personalitate" ca ideal al educaţiei pentru toţi copiii, de aici înainte se propunea ca scop al educaţiei dezvoltarea în fiecare copil a unui *anumit tip* de personalitate, pentru care fiecare individ ar fi, chipurile, *sortit* în mod irevocabil, prin ereditate şi prin clasa socială căreia îi aparţine. „Individul — scria Motru — devine nu oricare fel de personalitate după alegere, ci devine personalitatea care *virtual se găseşte de mai înainte* în aptitudinile lui moştenite" [1]. Conform acestui principiu idealist şi profund reacţionar, copii de muncitori şi de ţărani sînt sortiţi de la „natură" să nu se poată ridica la alt fel de personalitate decît aceea de robi smeriţi.

C. Rădulescu-Motru „găsise" mijlocul de a fundamenta „ştiinţific" pedagogia reacţionară etnicistă prin metoda „experimentală". Chiar în anii crizei economice din 1928—1933, el inaugurase, ca şi Fl. Ştefănescu-Goangă, un nou curent pedagogic, cel al „pedagogiei experimentale". Laboratoarele lor au întreprins numeroase cercetări testologice spre a determina tipul de individualitate al elevilor şi tipul de personalitate spre care urmează să fie îndreptaţi. Folosirea psihologiei pentru „justificarea" menţinerii fiilor de muncitori şi ţărani departe de învăţătură a fost principala sarcină a pedagogiei oficiale din Romînia, îndeosebi după anul 1928. Individualizarea învăţămîntului a fost concepută ca mijloc de separare arbitrară a educaţiei şi instrucţiei copiilor pe clase aşa-zise „omogene". Fl. Ştefănescu-Goangă şi şcoala lui milita în acest sens, cerînd: „Reorganizarea şcolară pe baze ştiinţifice (?), înfiinţarea de şcoli sau clase pentru copii debili mintali, pentru copii înapoiaţi mintali şi pentru copii înzestraţi, cu programe de studii şi metode de instrucţie şi educaţie potrivite cu nivelul mintal al copiilor din fiecare grupă" [2].

Folosind teste neştiinţifice, aplicate în condiţii artificiale, precum şi coeficienţi de inteligenţă stabiliţi arbitrar, pedagogia „experimentală" furniza claselor dominante posibilitatea de a motiva „ştiinţific" categorisirea copiilor lor printre cei înzestraţi şi pretenţia de a li se da o educaţie diferită de aceea a copiilor oamenilor muncii, de a organiza învăţămîntul maselor în conformitate cu interesele de clasă ale burgheziei şi moşierimii, de a pregăti copiii claselor dominante ca „elite" pentru funcţii de conducere şi a împiedeca astfel accesul fiilor de muncitori şi de ţărani în învăţămîntul şi în şcolile de tip superior.

---

[1] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, Bucureşti, 1927, p. 118. (subl. ns.).

[2] Fl. Ştefănescu-Goangă, în prefaţa cărţii lui L. Rusu, *Selecţia copiilor dotaţi*, Cluj, 1929, p. III.

Acest obiectiv reiese cu claritate, spre pildă, încă în 1927 din expunerea de motive a proiectului de reformă a liceului „filozofic". Copiii oamenilor muncii trebuiau educați pentru muncă, pe cînd cei ai claselor dominante, spre a deveni „elite" conducătoare, aristocratice, care să privească cu dispreț munca fizică, lucrurile, grijile de toate zilele : „Pe elevii de liceu meniți unor *rosturi publice* trebuie să-i dispunem sufletește astfel ca ei să vibreze de nevoia spirituală de a se ridica *de la grija zilei* la privirea lucrurilor *sub speciae aeternitatis*" pe baza unei „culturi generale..., așezată pe cunoștințe temeinice, luminată de idealism". În discuțiile Consiliului de Miniștri din 22 februarie 1927, autorul proiectului mărturisește deschis că se gîndește *numai la elevii cei mai buni* (adică din familiile înstărite) care vor urma liceul și nu se preocupă de soarta celor ce rămîn în drum, pe care îi cuprinde laolaltă sub denumirea de avortoni sociali [1].

Nu întîmplător pedagogia decadentă, pragmatică a lui Dewy a avut un mare răsunet și a fost larg popularizată în Romînia în acel timp, ca și psihologia americană și germană care explicau întreaga viață și conduită umană prin impulsuri, instincte, porniri etc. și care defineau inteligența în funcție de „succesul" în viață, indiferent de mijloacele întrebuințate. Faptul că o societate este împărțită în săraci și bogați, în conducători și conduși nu se explică, după această psihologie, prin factori economici-sociali, ci prin împărțirea „firească" a oamenilor după „echipamentul" lor nativ. Conform acestor teorii, unii se nasc cu „menirea" de a fi conducători și alții de a fi conduși, fiindcă unii ar avea de la natură capacitate și menire de a domina, iar alții de a se supune, unii s-ar naște inteligenți, alții debili mintali.

O întreagă tipologie „vocațională" și o pedagogie corespunzătoare s-a creat pe aceste principii antiștiințifice și reacționare, mai ales în perioada 1933—1940. În pedagogia curentului „vocaționalist" își găsea expresie cel mai adînc dispreț față de oamenii muncii. Problema cea mai urgentă a pedagogiei romînești era, după această pedagogie, „restaurarea ierarhiei valorilor", răsturnată pe cale revoluționară — adică de către marxism-leninism — după primul război mondial [2]. După ideologii regimului burghezo-moșieresc, nenorocirea societății romînești din acea epocă consta nu în faptul că masele muncitoare erau exploatate și asuprite, ci, dimpotrivă, în faptul că „cei săraci" au pretenții mai mari decît le este îngăduit și atentează la ordinea socială. Caracteristica timpului ar fi „o boală gravă de voință" [3], fiindcă „niciodată mai mult decît azi nu au existat *săraci relativi*, deci din punct de vedere *subiectiv*. Căci nimeni nu se străduiește să-și echilibreze bugetul, să-și *propoziționeze* cheltuielile cu venitul..." [4]. Remediul? „Să facem echilibru în noi înșine" [5]. După acest „gînditor", sărăcia maselor nu era reală, obiectivă, ci doar... o părere subiectivă.

---

[1] I. Lupaș, *Probleme școlare*, București, 1936, p. 103.
[2] C. Narly, *Pedagogia generală*, 1938, p. 24.
[3] *Ibidem*, p. 25.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, p. 26.

Salvarea omenirii deci nu putea veni, după acest pedagog, decît prin alungarea acestei „iluzii", pentru ca, „urmîndu-l pe Kant", prin educaţie să ajungem la „înfăptuirea domniei lui Dumnezeu pe pămînt" [1].

Cum va putea educaţia să ajute individul să realizeze acest „ideal"? Prin educarea fiecăruia în direcţia *profesiei-vocaţie* în care se realizează personalitatea, adică „maximum de desăvîrşire într-o fiinţă umană a originalităţii sale specifice în cadrul principiului social, principiu prin care înţelegem armonia productivă cu mediul" [2]. Cel mai mare pericol social îl constituiau, după această pedagogie, „dezrădăcinaţii", „declasaţii", adică aceia care „şi-au greşit cariera", care aspirau la alt destin decît acela la care i-au „predeterminat" originalitatea lor specifică şi clasa socială căreia îi aparţineau în regimul burghezo-moşieresc.

De aceea se conchidea că cea mai mare atenţie trebuie acordată studiului individualităţii şcolarilor, spre a se şti care este *originea lor socială*, *originalitatea lor specifică* şi a o îndruma prin educaţie spre o *profesiune-vocaţie* corespunzătoare. În acest scop s-a alcătuit aşa-numita „foaie de observaţie vocaţională" (F.O.V.), care, alături de nenumărate fişe de observaţie (sau fişe personale, fişe pentru studiul individualităţii etc.) care circulau în acel timp, urmărea „diagnosticarea aptitudinilor" elevilor, pentru a servi la „individualizarea învăţămîntului şi educaţiei", la orientarea profesională şi la „selecţia capacităţilor".

Fixarea unei tipologii în care să se încadreze varietăţile umane individuale şi stabilirea unei metodologii în vederea diagnosticării tipurilor de personalitate, spre care trebuie îndreptată educaţia indivizilor, au constituit principala problemă a pedagogiei teoretice şi practice din această epocă. Studiile de psihologie infantilă, psihologie a adolescenţelor, psihologie diferenţială, psihologie a învăţării, psihologie a educatorului etc., foarte numeroase în această perioadă, au adus, desigur, şi unele contribuţii în ceea ce priveşte îndemnul spre o cunoaştere ştiinţifică a psihologiei vîrstelor, a aptitudinilor, însă atît concepţia care stătea la baza acestor studii, cît şi scopurile pe care le serveau erau net reacţionare şi antiştiinţifice. După cum am văzut, aceste studii se întemeiau pe concepţia falsă după care predispoziţiile native ar fi fixe, imuabile şi ar determina în mod fatal soarta viitoare a copiilor. Pe de altă parte, clasarea copiilor în categorii după „scara inteligenţei", spre a le da o educaţie şi instrucţie deosebită şi o îndrumare profesională pe bază de criterii arbitrare, nu urmărea în fond decît despărţirea educaţiei copiilor în viitoare „elite" conducătoare şi viitori robi în folosul celor dintîi.

Educaţia în vederea clasei sociale din care fac parte copiii şi din care vor face parte cînd vor fi maturi era în aşa fel organizată şi îndrumată de pedagogia şi psihologia pedagogică din această epocă, încît, încă din şcoala elementară, chiar dacă copiii nu erau împărţiţi în clase omogene de „normali", „dotaţi", „anormali" etc., ei erau totuşi de fapt despărţiţi prin felul în care erau trataţi copiii oamenilor simpli şi ai celor bogaţi şi sus-puşi. Nu numai că se cerea ca toată atenţia învăţătorilor să fie acordată acestora din urmă,

[1] C. Narly, *Pedagogia generală, 1938*, p. 83.
[2] *Ibidem*, p. 232.

nu numai că aceştia erau sprijiniţi şi promovaţi, iar ceilalţi erau umiliţi şi nedreptăţiţi, dar prin „noile" metode introduse în şcoală se cultiva sistematic la unii complexe de superioritate, iar la ceilalţi de inferioritate. Nu puţin au contribuit la aceasta „conducerea de sine a clasei" care imita în mic societatea şi statul burghez împărţit în conducători şi conduşi, apoi clasificarea elevilor după tipuri de personalitate stabilite arbitrar şi ierarhizarea lor după aşa-zisul coeficient de inteligenţă [1]. N-au lipsit şcoli unde învăţători sau profesori zeloşi (voind să arate că aplică cele mai „avansate" metode psihotehnice) afişau în clase liste cu numele elevilor aşezaţi în ordinea indicată de „scara metrică a inteligenţei" [2]. Copiii care au obţinut coeficientul de 1,40 figurau în fruntea listei ca *genii*, cei cu 0,70 ca *debili mintali*, cei cu 0,50 ca *imbecili*, iar cei cu 0,25 ca *idioţi*[3]. Se poate lesne închipui ce efecte nefaste aveau aceste liste asupra copiilor care se vedeau afişaţi ca „genii" sau „idioţi", precum şi asupra părinţilor unor astfel de copii... Aceste diferenţe „mintale" stabilite arbitrar erau considerate „ştiinţific" ca fiind native şi definitive pentru toată viaţa : „Aceste diferenţe mintale native se menţin în tot timpul creşterii şi dezvoltării copilului şi nu pot fi înlăturate nici prin dobîndirea de cunoştinţe, nici prin educaţie"[4].

Substratul reacţionar şi antipopular al acestor teorii psihopedagogice a fost dezvăluit cu multă claritate în publicistica marxistă din ţara noastră, în anii crizei economice : „Teoreticienii acestui învăţămînt uită sau se prefac că uită că aceste capacităţi native nu sînt produsul unei *ordini naturale*, ci produsul unei *ordini sociale*...". Prin teoriile lor, psihologii şi pedagogii regimului burghezo-moşieresc urmăreau să dovedească „ştiinţific" că „stratificaţia socială (prin urmare şi distribuţia inegală a averilor) *îşi are originea în inegalitatea nativă a indivizilor*. În acest caz, capacităţile psihice ale indivizilor vor fi la baza distribuţiei averilor. Din aceasta ar rezulta... că : coeficientul sau indicele de capacitate intelectuală a indivizilor este a se căuta în registrele fiscului" [5].

Caracterul de clasă al acestor teorii se învedera prin faptul că ele „justificau" permanenţa împărţirii societăţii în „elite" conducătoare şi poporul exploatat, dozînd şi limitînd la minimum cantitatea şi calitatea învăţămîntului pentru fiii muncitorilor şi ţăranilor, destinaţi unei robii veşnice : „Clasa stăpînitoare reglementa cu dibăcie coeficientul «luminaţilor». Aceasta, avînd în stăpînirea sa *monopolul instrucţiei*, va şti să păstreze la un anumit nivel *circulaţia elitelor*. Abia atunci cînd nu vor mai exista clase sociale (şi acesta este mersul societăţii : spre societate fără clase) cultura va fi un bun al tuturor, nu un fruct oprit..." [6].

---

[1] Coeficientul de inteligenţă (Q), după formula W. Stern, era $\frac{VI}{VC} = Q$, adică vîrsta inteligenţei stabilită prin teste împărţită la vîrsta cronologică.

[2] Această „scară" a fost alcătuită de Binet şi Simon în Franţa, Bobertag în Germania, Decroly în Belgia, Terman în S.U.A. etc.

[3] Aceste „grade" de inteligenţă au fost stabilite de psihologul american Terman.

[4] Fl. Ştefănescu-Goangă, *op. cit.*, p. 111.

[5] Oscar Jianu, *Introducere în pedagogia marxistă*, în „Stînga", 1932, nr. 4, p. 4.

[6] *Ibidem*, p. 7.

Prin teorii antiştiinţifice se „dovedea" că este „firesc" ca unii să fie exploataţi, iar alţii exploatatori. Relaţia de exploatare nu conţine după această „teorie" nimic imoral sau condamnabil; dimpotrivă, ea exprimă însăşi „armonia şi coeziunea socială", prin care se asigură atît „fericirea" exploatatorului, cît şi cea a exploatatului... Ca să se dovedească aceasta, se raţiona în felul următor: De vreme ce toţi ne naştem cu o anumită originalitate specifică, nu putem fi fericiţi decît dacă ne realizăm pe noi înşine în conformitate cu acea originalitate, căci: „Fericirea nu este şi nu a fost niciodată decît un simptom că sîntem pe drumul realizării noastre ca indivizi şi ca gen uman" [1]. Deci cea mai mare fericire a muncitorului este de a fi exploatat, ...întocmai precum „cea mai fericită clipă a martirului este aceea în care e ţintuit pe cruce" [2]. Cinismul acestei concepţii exprimă teama şi ura claselor stăpînitoare faţă de masele muncitoare. După susţinătorii ei, muncitorii ar fi o categorie de oameni pe care soarta lor însăşi, datorită conformaţiei lor psihofizice, i-a destinat exploatării, pe cînd exploatatorii o categorie de oameni „superiori", pe care tot o conformaţie psihofizică specială îi îndreptăţesc să fie stăpîni şi exploatatori: „Exploataţii se găsesc întotdeauna cu precădere în rîndurile celor legaţi de obiect, de rocă, de glie, de ciocan, iar exploatatorii în rîndurile acelora ce *izbutesc* să găsească domenii sau *forme noi* spre care îi *predispune* originalitatea lor specifică integrativă" [3]. Cu alte cuvinte, după această concepţie, nu orînduirea capitalistă, bazată pe exploatare sălbatică a omului de către om, ci însăşi *alcătuirea naturală* a fiinţei psihofizice, „originalitatea specifică", îi leagă pe unii de rocă (minerii), pe alţii de ciocan (muncitorii), pe alţii de glie (ţăranii), ei nefiind capabili decît de o muncă fizică, mecanică: „Pentru o parte din omenire acea activitate pur mecanică poate foarte bine să fie corespunzătoare vocaţiei. Îndeplinirea cît mai conştiincioasă din punct de vedere subiectiv, cît mai perfectă din punct de vedere obiectiv a acelei activităţi înseamnă pentru acea parte a omenirii maximum de realizare individuală şi în acelaşi timp maximum de aport al lor la colectivitate, deci maximum de realizare a imperativului personalităţii" [4]. A lupta să răstorni „ordinea existentă" însemna, pentru aceşti ideologi, a lupta pentru degradarea omului, a personalităţii sale: „Distrugerea ordinii existente nu ar duce decît la depravarea şi dezagregarea sufletească a cetăţenilor" [5].

Absurditatea unor astfel de concepţii nu se putea sprijini, desigur, decît pe iraţionalism, pe misticism, pe reînvierea obscurantismului medieval. Iată de ce pedagogii orînduirii burghezo-moşiereşti inaugurează în această epocă un nou fel de a concepe istoria pedagogiei, revalorificînd gîndirea pedagogică a sfinţilor părinţi, de la sfinţii Vasile, Ion Hrisostomul, Tertulian, Ieronim, Augustin pînă la doctorii scolasticii, spre a dovedi că „învăţămîntul medieval putea produce oameni de un nivel şi o forţă logică uimi-

---

[1] C. Narly, *Pedagogia generală*, p. 353 (subl. ns.).
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 511.
[4] *Ibidem*, p. 252.
[5] C. Narly, *Istoria pedagogiei*, vol. I, 1953, p. 19.

toare"[1], capabili să aducă „argumente minunate prin care proba că Sfînta Fecioară a născut fără păcat..." [2].

Iată conceptul fals de personalitate îmbrățișat de acești ideologi. O personalitate irațională, mistică, bazată pe religie și supunere : „Încă o dată accentuăm — insistă unul din ei —, în supunerea față de Dumnezeu noi vedem devoțiunea față de ideal, față de singurul ideal permanent, acel al desăvîrșirii, care după părerea noastră culminează cu ceea ce noi numim personalitate"[3].

În lumina celor expuse pînă aici, se poate conchide că epoca dintre cele două războaie mondiale a fost în filozofie și pedagogie o epocă a falselor „mari căutări" de idealuri de personalitate, de „vocație", „misiuni" și „destine". Sub asemenea laitmotive se ascundeau de fapt interesele de clasă ale burgheziei și moșierimii, iar teoriile care stăteau la baza acestor concepții de esență rasistă nu urmăreau de fapt decît să opună concepției materialist-istorice despre om și societate o concepție antiștiințifică și reacționară, menită să educe poporul muncitor și „elitele" lui conducătoare în convingerea că orînduirea exploatatoare a statului burghezo-moșieresc ar fi o orînduire „organică", armonioasă, unitară și firească, în care fiecare clasă socială are rosturi naturale de îndeplinit și în care orice individ poate să-și găsească maximum de realizare ca personalitate și maximum de fericire prin integrarea sa în chip „armonios-productiv" în societatea și statul burghezo-moșieresc. Educația „națională", scopul suprem al pedagogiei din acest timp, era în realitate principalul mijloc de a împiedica trezirea și dezvoltarea conștiinței de clasă în rîndurile poporului și de a inocula mitul unității naționale a întregului popor, „imperativul" solidarității de „neam" și de „credință". În felul acesta se încerca abaterea energiei revoluționare a maselor exploatate de pe făgașul luptei de clasă împotriva exploatatorilor pe făgașul luptei „naționale" împotriva „străinilor".

Spre a avea aparențe științifice și spre a înșela mai ușor masele și tineretul, etnopedagogia pretindea că se întemeiază pe *etnopsihologie*, adică pe „însușirile caracteristice ale națiunii romîne ca directive în formularea idealului" [4] — cum spunea Găvănescul în 1922 sau cum va spune Rădulescu-Motru peste 20 de ani : etnopsihologia este „știința de bază pentru *educarea* și pentru *conducerea politică* a națiunii"[5], „etnopsihologul devine astfel un reformator social, iar rezultatele etnopsihologiei se încorporează ca argumente pentru susținerea unei *anumite* conduceri politice" [6]. Ce însemna această „anumită conducere politică" ? În 1922, după primul război mondial, ea însemna „unificarea sufletească națională" [7], „păstrarea și dezvoltarea patrimoniului moral al geniului latin, ferindu-l de conta-

[1] C. Narly, *Istoria pedagogiei*, vol. I, 1953, p. 171.
[2] *Ibidem*, p. 170.
[3] *Ibidem*, p. 20.
[4] Ion Găvănescul, *Orientarea culturii și educației naționale în lumea nouă după război*, în „Buletinul S.P.U.", 1922—1923, nr. 2, p. 12.
[5] C. Rădulescu-Motru, *Etnicul romînesc. Comunitate de origină, limbă și destin*, București, 1942, p. 25.
[6] *Ibidem*, p. 27 (subl. ns.).
[7] I. Găvănescul, *op. cit.*, p. 19.

giuni ce-l pot denatura..., ținîndu-l, din contră, în contact intim cu sufletele care trăiesc din aceeași lumină civilizatoare..., cele două culturi ale democrației occidentale : cultura franceză și cultura engleză" [1]. Sau, cum afirma în 1924 dr. C. Angelescu : „Sporirea rezistenței la atacurile interne și externe" — formulă al cărei sens era cerința intensificării politicii antipopulare, antimuncitorești, antimarxiste.

Această politică a evoluat de la alianța cu „democrațiile occidentale", adică cu imperialismul francez, englez și american, la alianța cu imperialismul german. După primul război mondial, cînd imperialismul german a fost învins, orientarea spre „democrațiile occidentale" era însoțită de o aspră critică a culturii germane și a poporului german însuși, a „firii teutonice", ce „se caracterizează prin... brutalitate, răutate, ferocitate"[2]. Cînd însă, după două decenii, același imperialism german devenise iarăși puternic, rolul „democrațiilor" occidentale a încetat, iar fascismul german fundamentat acum pe teoriile antiumane ale rasismului avea „rol constructiv în viața națiunilor europene" [3]. Alături de fascismul italian și nazismul german, ideologii claselor stăpînitoare din Romînia au trecut la formularea teoriei „romînismului", legat, chipurile, „direct de firea sau istoria poporului" [4]. De fapt „romînismul" era legat direct de interesele și soarta statului burghezo-moșieresc. „Romînismul" a fost definit clar de Motru în preajma celui de-al doilea război mondial (exact așa cum îl definise Găvănescul sau Angelescu îndată după primul război) drept o reacție „în contra concepțiilor materialiste" [5], care amenințau existența acelui stat, iar peste 6 ani „misiunea de romîn" a fost caracterizată ca „sentinelă a civilizației", în alianță cu fascismul, împotriva primului stat al muncitorilor și țăranilor. Aceasta o spune clar însuși cel care a formulat doctrina „romînismului" : „În trecutul său, poporul romîn a mers ca apărător al creștinătății alături de popoarele slave, iar astăzi, ca apărător al civilizației europene, merge alături de poporul german, în contra tocmai a celui mai numeros dintre popoarele slave" [6].

★

În toată această perioadă, forța care a luptat consecvent și neabătut împotriva politicii antipopulare și antipatriotice a claselor dominante din Romînia a fost Partidul Comunist Romîn. Luminat și călăuzit de învățătura marxist-leninistă și apărînd adevăratele interese ale celor ce muncesc, P.C.R. a demascat tot timpul manevrele ipocrite ale ideologilor regimului burghezo-moșieresc, prin care aceștia căutau să înșele poporul romîn spre a-l subjuga, exploata și jertfi pentru interesele egoiste ale capitaliștilor și moșierilor, a-l induce în eroare prin diversiuni rasiste, prin calomnii și minciuni împotriva Uniunii Sovietice, a-l antrena în criminalul război pus

[1] I. Găvănescul, *op. cit.*, p. 60—61.
[2] *Ibidem*, p. 32.
[3] C. Rădulescu-Motru, *Romînismul, catehismul unei noi spiritualități*, București, 1936, p. 58.
[4] *Ibidem*, p. 94.
[5] *Ibidem*, p. 120.
[6] Idem, *Etnicul romînesc, Comunitate de opinie, limbă și destin*, 1942, p. 92.

la cale de imperialismul apusean în frunte cu cel german. În domeniul școlar, P.C.R. a dus o luptă susținută, dezvăluind caracterul antiștiințific și reacționar al reformelor școlare din această perioadă. În presa de partid și în numeroasele publicații îndrumate de partid, în presa progresistă [1] s-a luat atitudine hotărîtă de pe poziția clasei muncitoare și a poporului muncitor împotriva legiuirilor școlare nedrepte, împotriva măsurilor dăunătoare la care au recurs autoritățile de stat în politica lor școlară antipopulară. În timpul crizei economice și în perioada următoare, în care s-a dezvăluit în toată goliciunea ei politica claselor dominante dușmănoase poporului, presa de partid și presa progresistă îndrumată de partid și-au intensificat activitatea demascatoare de o însemnătate patriotică deosebită. Astfel, în „Studențimea nouă" din 15 februarie 1931, se protestează împotriva taxelor mari de la universitate și împotriva abuzurilor unor profesori universitari (de exemplu M. Dragomirescu) de la facultatea de litere din București care obligau studenții să cumpere cursurile și cărțile publicate de ei ; „Tînărul leninist" din 1 aprilie 1931 protestează împotriva economiilor impuse de guvern în dauna învățămîntului, remarcînd pe bună dreptate că „guvernul găsește că în țara noastră lumea știe prea multă carte, fiindcă un sfert din populația Romîniei știe să scrie și să citească. Dar e nevoie de economii în bugetul țării și economia trebuie realizată de pe urma închiderii școlilor și spitalelor și din punga muncitorilor, a țărănimii și a funcționarului sărac". În „Viitorul social" din 25 octombrie 1931 se protestează împotriva curbelor de sacrificiu impuse pe salariile corpului didactic. Proteste energice împotriva reducerilor bugetare, a „economiilor" la capitolul învățămîntului formulează revista „Frontul evenimentelor culturale" din 1 ianuarie 1933, 12 februarie 1933, 5 martie 1933 ș.a., arătînd printre altele că în urma acelor economii rămîneau peste 1 500 de profesori fără posturi. „Lupta universitară" din 3 februarie 1933 sprijină grevele studențești din acel timp, iar *Chemarea către învățătorii și institutorii săraci* din august 1933 protestează împotriva pensionărilor, a închiderii școlilor, a concedierilor corpului didactic, a reducerii salariilor și militează în favoarea dezvoltării învățămîntului. O activitate progresistă a desfășurat în acel timp și revista „Viața Romînească", protestînd împotriva situației deplorabile a învățămîntului popular, împotriva analfabetismului, a economiilor pe seama învățămîntului, militînd pentru un învățămînt științific, împotriva misticismului și recenzînd critic, de pe poziții progresiste, unele scrieri pedagogice apărute.

Filozofia idealistă, neohegelianismul fascist italian, teoria diversionistă a „specificului național", teoria statului țărănesc, religia și obscurantismul ca instrumente de înrobire a poporului au fost cu perseverență combătute de revistele „Era nouă", „Bluze albastre", „Cultura proletară",

---

[1] Vezi S. Ghiță, *Momente din lupta pentru introducerea spiritului științific în școala romînească* în „Revista de pedagogie", an. 8 (1959), nr. 6 (noiembrie -decembrie), p. 62—77. Vezi și Truțer Tiberiu și Ion Stanciu, *Lupta partidului pentru promovarea principiilor democratice în școală și a ideilor progresiste în pedagogie* (1921—1947), în „Revista de pedagogie", an. 10 (1960), nr. 4 (aprilie), p. 46—62.

„Frontul evenimentelor culturale și sociale" ș.a. Această ultimă revistă, vorbind despre „mult dezbătuta criză a științei", arată că ea este de fapt criza științei și a școlii burgheze. „Criza învățămîntului" din Romînia, criză din care guvernanții reacționari ai țării voiau să scape prin propaganda religioasă, prin „creștinism activ", „luptător" și prin mărirea numărului de ore de religie, a fost dezvăluită de către aceeași revistă în adevărata ei semnificație, ca fiind „o latură a descompunerii suprastructurii spirituale a actualei ordini sociale. Ea (criza învățămîntului — *I.S.F.*,) se manifestă nu numai în decăderea nivelului material al învățămîntului, ci și în insuficiența ideologică a unei lumi care fuge din ce în ce mai mult de adevăr, pentru că adevărul nu-i spune altceva decît că în curînd va trebui să moară" [1].

Cu clarviziune științifică și cu vigoare deosebită se înfierau în presa de partid și în publicațiile îndrumate de partid politica reacționară școlară, conținutul neștiințific al învățămîntului, metodele de educație prin care clasele stăpînitoare din Romînia urmăreau să pregătească tineretul în vederea războiului. Avertismentul pe care l-a dat încă din 1932 *Buletinul comitetului de acțiune împotriva războiului*, atrăgînd atenția asupra direcției periculoase care se dădea învățămîntului din Romînia în acea perioadă, a constituit un strigăt de alarmă : „Școala în toate gradele ei — se spunea în acest buletin — se prezintă ca un altar uriaș al războiului. Atît metoda pedagogică, cît și cunoștințele care se predau au în vedere ținta supremă de a modela gîndirea tineretului în forme prielnice agitației războinice. În școală domnește o disciplină oarbă ; inițiativa tinerelor vlăstare este înăbușită pe toate căile, spiritul de smerită ascultare este insuflat cu forța, toate acestea pentru a deprinde de pe acum tineretul la supunere oarbă într-un viitor război".

Forțele progresiste din domeniul pedagogic-școlar au dus în tot acest timp o luptă dîrză și susținută, dînd numeroase jertfe, căci orice manifestare fățișă de opoziție față de politica antiumană și antinațională era reprimată cu cruzime. Corpul didactic era ținut sub teroare și în cruntă mizerie, în timp ce clasele dominante se lăfăiau în belșug, iar ideologii lor, spre a dezbina poporul muncitor, spre a-l abate de la lupta de clasă și a-l pregăti pentru „jertfa totală pentru neam și rege" — cum suna un laitmotiv al pedagogiei din preajma războiului —, pretutindeni și prin toate mijloacele propagau misticismul, rasismul, șovinismul, militarismul. Chiar și cei mai „pașnici" filozofi și etnopedagogi burghezi se întreceau să scrie cărți, broșuri, articole în favoarea „Străjii țării", a premilităriei etc. Documentele P.C.R. din acel timp, demascînd această politică reacționară promovată de clasele dominante din Romînia și care punea în primejdie viața poporului nostru muncitor, arătau că „metodele fasciste ale lui Hitler și Mussolini se introduc fără rușine în practica dictaturii burghezo-moșierești din Romînia..., un val șovinist fără pereche îneacă întreaga țară ; muncitorii și slujbașii naționalităților asuprite sînt azvîrliți în stradă, iar copiii lor din școli... Copiii și tinerii sînt predați regimului cazon

[1] *Criza învățămîntului în Romînia*, în „Frontul evenimentelor culturale și sociale", nr. 6 din 15 ianuarie 1933, p. 7.

prin legi militariste. Lozinca oficială a stăpînilor a devenit : «Totul pentru război, toată vlaga poporului în serviciul războiului » [1].

În întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, P.C.R. a stat în fruntea luptei pentru adevăratele interese ale poporului muncitor, apărînd totodată dreptul poporului nostru la învățămînt și la cultură, militînd pentru înmulțirea școlilor, pentru combaterea analfabetismului, pentru un învățămînt științific, împotriva misticismului, pentru răspîndirea cunoștințelor și ideilor înaintate, pentru o mai bună pregătire a corpului didactic, pentru apărarea drepturilor lui.

★

În anii care ne despart de istoricul act din 23 August 1944 s-au realizat în țara noastră transformări fundamentale nu numai în viața materială a poporului nostru, ci și în domeniul culturii. Analfabetismul a fost în esență lichidat, iar cultura pătrunde tot mai mult în masele largi populare. Întreg învățămîntul, din obscurantist, mistic, antiștiințific și antipopular, a fost revoluționat și transformat într-un învățămînt riguros științific și antiobscurantist, pus în slujba poporului muncitor și a construirii celei mai înaintate orînduiri sociale, a societății socialiste, comuniste. Dintr-o instituție de înrobire și de învrăjbire a poporului muncitor, școala a devenit o instituție de progres și de înfrățire a celor ce muncesc, indiferent de limba pe care o vorbesc ; dintr-un privilegiu al copiilor de moșieri, capitaliști și chiaburi, ea a devenit un bun al fiilor de muncitori și de țărani muncitori, pe toate treptele sale, de la școala elementară pînă la cele mai înaintate instituții de învățămînt. După reforma învățămîntului din 1948, școala, dintr-o instituție ruptă de viață și de nevoile reale ale poporului nostru, a devenit un principal factor de educație a fiilor întregului nostru popor muncitor și de formare a cadrelor necesare în toate domeniile de muncă pentru construirea unei Romînii noi, socialiste. Școala de azi pregătește un tineret nou, înarmat cu cunoștințe științifice înaintate și cu deprinderi de muncă cîștigate pe baza însușirii tehnicii celei mai înaintate, un tineret însuflețit de un patriotism de tip nou, patriotismul socialist, care îmbină adevărata dragoste de patrie cu internaționalismul proletar.

Paralel cu dezvoltarea rețelei de școli și cu îmbunătățirea conținutului învățămîntului și a metodelor de educație și instrucție, crește și numărul învățătorilor și al profesorilor, crește și nivelul pregătirii lor de specialitate și pedagogice. Nenumărate condiții de bună pregătire și de continuă creștere a nivelului ideologic, cultural, profesional și material al corpului didactic se creează neîncetat prin grija partidului clasei muncitoare. Institutele pedagogice, institutele de perfecționare a corpului didactic, cercurile pedagogice, consfătuirile pedagogice și nenumărate alte mijloace de pregătire și de perfecționare sînt puse la îndemîna corpului didactic de toate gradele. Hotărîrea C.C. al P.M.R. și C.M. din iulie 1959 cu privire la îmbunătățirea salarizării corpului didactic, instituirea de grade, de titluri de învățători și profesori fruntași, emeriți etc. sînt tot atîtea

[1] *Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia.* 1934—1937, vol. IV, p. 157.

condiții care ridică neîncetat rolul social al corpului didactic, nivelul lui de viață și de pregătire, cu urmări pozitive asupra creșterii nivelului de pregătire a viitorilor cetățeni și constructori ai socialismului și comunismului.

★

În mijlocul realităților noi, create prin lupta și munca poporului nostru condus de partidul clasei muncitoare, pedagogia se transformă și ea dintr-o armă a claselor exploatatoare împotriva poporului muncitor într-o armă a clasei muncitoare împotriva împilatorilor poporului, pentru cucerirea unei vieți noi, mai bune, mai drepte și mai frumoase. Numai situîndu-se pe poziția clasei muncitoare pedagogia poate deveni o știință adevărată, pentru că această clasă, fiind cea mai avansată clasă a societății contemporane, este și cea mai interesată în cunoașterea adevărului și fără adevăr nu poate exista știință. Pedagogii din țara noastră au astăzi condiții optime de a contribui activ și creator la perfecționarea științei educației, a pedagogiei, prin generalizările științifice pe care le fac posibile vastele experiențe educative din domeniul școlar, ce se lărgește și se adîncește din zi în zi, precum și din toate celelalte domenii de activitate obștească, toate avînd astăzi, în regimul de democrație populară, un caracter esențialmente educativ. În această muncă creatoare, pedagogii au un neprețuit ajutor în conducerea înțeleaptă a partidului, precum și în experiența și creațiile pedagogilor din țările frățești ale lagărului socialist, în lucrările marilor pedagogi sovietici, tot mai larg cunoscuți și apreciați la noi, în frunte cu Krupskaia, Makarenko și alții. Numai în mijlocul realităților noi, calitativ deosebite, contrare societății capitaliste și statului burghezo-moșieresc, își pot găsi sens creator și condiții de optimă realizare elemente progresiste din pedagogia trecutului, își poate găsi un rol adevărat școala muncii. Numai într-o societate și într-un stat ale căror temelii le formează frăția și ajutorul reciproc dintre cei ce muncesc își poate avea un rost adevărat o școală bazată pe studiul științific al psihologiei copilului, al psihologiei adolescentului, al individualității elevului, al individualizării învățămîntului, al dezvoltării aptitudinilor, pentru formarea unor personalități demne de numele de om, pentru care munca este o datorie de onoare, un izvor al adevărului și progresului, o necesitate de viață.

ASPECTE FILOZOFICE ÎN GENETICA MOLECULARĂ

DE

ILEANA MĂRCULESCU

Genetica moleculară este o disciplină relativ recentă. Deşi acizii nucleici sînt cunoscuţi de aproape 100 de ani, după unii autori, apariţia geneticii moleculare datează abia din 1928, cînd Griffith a comunicat în „The Journal of Hygiene" un fenomen straniu, şi anume transformarea pneumococilor *R* nevirulenţi în pneumococi *S* virulenţi ca urmare a introducerii la şoareci a unor culturi de pneumococi *S* omoriţi cu ajutorul unor temperaturi înalte. Faptul a fost explicat cu 16 ani mai tîrziu, de către Avery, Mc. Leod şi Mc. Carthy, printr-o *transformare ereditară* a pneumococilor nevirulenţi sub influenţa ADN-ului culturii de pneumococi ucişi. Pentru prima dată, determinanţii genetici ai celulei au primit o concretizare chimică sub forma acidului dezoxiribonucleic (ADN).

Genetica moleculară este o ramură a biologiei moleculare, aceasta din urmă reprezentînd un avanpost al biologiei experimentale contemporane.

Problematica filozofică a biologiei moleculare reiese cu evidenţă din însuşi obiectul disciplinei : biologia moleculară studiază *viaţa la nivel molecular*. Ce reprezintă acest concept ? Putem considera substructurile celulare ca vii în afara celulei ? Sistemele macromoleculare care alcătuiesc organitele celulei-nucleu, condriozomi, mitocondrii, ribozomi etc. — posedă ele oare însuşirile vieţii ? Aceasta este prima problemă filozofică pe care o suscită apariţia biologiei moleculare, cea de-a doua fiind o problemă de metodologie : dacă este justificat studiul vieţii la acest nivel, atunci cu ce metode trebuie el întreprins, care este valoarea comparativă a metodelor experimentale folosite în biologia moleculară ? Un răspuns de principiu la aceste două chestiuni ne va permite să abordăm dintr-un unghi mai larg şi problemele geneticii moleculare. Studiind manifestările fenomenelor şi proceselor specific vitale la nivelul molecular,[1] din punctul de vedere al *mecanismului* realizării lor, biologia moleculară ajunge la un rezultat surprinzător de dialectic în esenţa lui şi anume că nici una din struc-

turile propriu-zise moleculare ale celulei nu posedă în mod izolat însuşirea vieţii, dar că din interacţiunea acestor structuri, care se află *în funcţiune* în cadrul sistemului celular, reiese viaţa, ca formă de mişcare a acestui nivel de organizare specifică a materiei. Nu există moleculă vie, e absurd să se vorbească despre viaţă ca fiind însuşirea unei anumite structuri moleculare sau supramoleculare ; nucleul nu e viu, ribozomii nu sînt vii, deşi în interiorul lor se petrece sinteza proteinelor, cel mai specific proces component al metabolismului ; molecula de proteină nu este vie, acidul nucleic ca atare nu este viu. Nu se poate defini cu precizie nici măcar dacă sistemul *acid nucleic + proteină* este viu, întrucît în afara celulei, sub formă de virus, el nu prezintă nici una din însuşirile vieţii, se află într-o stare de anabioză totală [1].

Aşadar, nu putem vorbi de viaţă la nivelul nici uneia din structurile moleculare *izolate* ale celulei. Şi, totuşi, viaţa reiese din activitatea funcţională conjugată, din interacţiunea specifică a acestor structuri. Biologia moleculară a atacat de front mecanismul biochimic al unor funcţii vitale pe care fiziologia secolului al XIX-lea le abordase sub un aspect mai mult descriptiv, fenomenologic. Procesul contracţiei musculare, observat şi experimentat pentru prima dată de Galvani în 1771, capătă acum o concretizare biochimică. Se ştie că orice mişcare, orice deplasare în spaţiu a unor organisme, organe etc. apare ca rezultat al interacţiunii biochimice dintre o macromoleculă de proteină contractilă (de pildă, în contracţia musculară, miozina) cu un component micromolecular, acidul adenozintrifosforic, ATF, care este în acelaşi timp şi un acumulator de energie. Proteina contractilă, miozina, acţionează în interacţiunea dată ca un ferment care realizează eliberarea energiei, concentrată în legăturile chimice ale ATF-ului. Actomiozina, de pildă, care acţionează ca un ferment de descompunere a ATF-ului, transformă energia chimică a acestuia în energie mecanică. Acelaşi mecanism se regăseşte cu o uimitoare constanţă în toate tipurile de mişcare biologică ce implică în acelaşi timp o deplasare în spaţiu : mişcările flagelatelor, mişcările spermatozoidului, ale frunzelor de mimoză, mişcarea interioară a protoplasmei celulare, deplasările care au loc în procesul de diviziune celulară, de pildă mişcările cromozomilor în anafază, injectarea acidului nucleic infectant al bacteriofagului în celula bacteriană ; în toate aceste fenomene diverse se regăsesc aceleaşi structuri biochimice, care asigură aceleaşi transformări energetice. Engelhardt a denumit acest domeniu al biologiei moleculare *mecanochimia vieţii*, vrînd să scoată în evidenţă prin aceasta faptul că ea studiază chimismul mişcărilor mecanice (deplasărilor) care au loc în organisme. Este evident fără alt comentariu că mişcările mecanice care au loc la nivelul unui mobil oarecare inanimat sau într-un mecanism artificial, ori la nivelul orbitelor electronice sau la cel al orbitelor planetare se petrec după cu totul alte legi *de esenţă* şi mecanisme cauzale decît deplasările

[1] V. A. Engelhardt numeşte din această pricină virusurile „sisteme la limita dintre viu şi neviu" (vezi *Căi şi sarcini ale biologiei moleculare*, în „Vestnik Akad. Nauk S.S.S.R.", 1962, nr. 6, p. 47).

mecanice în sistemele vii. Şi în organisme există diferenţe, şi anume între proteinele de structură.

O substanţă ca ATF este însă pretutindeni prezentă şi procesul se petrece în linii mari după aceeaşi schemă specific biologică, ceea ce nu atrage după sine negarea legilor fundamentale ale mecanicii clasice, cel puţin la nivel macroscopic. Dar modul de realizare al acestor mişcări presupune transformări energetice specifice viului, ca transformarea energiei unor compuşi organici prin intermediul unor compuşi macromoleculari acţionînd ca fermenţi, mecanism absent în alte domenii ale mecanicului. Biologia moleculară, folosind legile fizicii şi chimiei, nu este mecanicistă, nu reduce viul la non-viu, superiorul la inferior etc., cum se repetă în mod necritic şi, din păcate, încă prea adesea, ci, dimpotrivă, detectînd acţiunea legilor fizicii şi chimiei la nivelul structurilor viului şi în forma specifică pe care le-o impun acestor legi structurile biologice, ea explică funcţiile vitale ca reieşind din interacţiuni materiale ale unor compuşi moleculari organizaţi în structuri determinate.

Un exemplu ilustrînd faptul că biologia moleculară, folosind metode fizice şi chimice nu ignorează specificitatea de organizare a materiei vii este studiul biofizic al fotosintezei. După Calvin[1], structurile care realizează procesul de fotosinteză în plante sînt de trei feluri : cloroplaste integre, aflate în celule, cloroplaste izolate, aflate în afara celulei, şi, în sfîrşit, plăci lamelare , din care sînt compuse cloroplastele. Aceste lamele au formă de disc. Fiind lipite prin marginile lor, discurile pe care le alcătuiesc sînt astfel goale pe dinăuntru. Puse unul peste altul, aceste discuri ating o lungime de 2 000 Å în cloroplastele spanacului. În lipsa clorofilei sau a protoclorofilei, lamelele *lipsesc de asemenea* din cloroplast. Dacă într-un mod oarecare inhibăm sinteza clorofilei, nu se mai formează lamele normale, ceea ce demonstrează interdependenţa dintre existenţa acestor structuri biologice specifice şi prezenţa moleculelor substanţei chimice, clorofila. Această substanţă nu acţionează decît dispusă în structuri lamelare şi, invers, structurile nu se menţin dacă substratul lor chimic este absent. Organizarea complexă a clorofilei în cloroplaste la nivel molecular asigură procesul bioenergetic al trecerii undei de excitaţie de la molecula de clorofilă care a absorbit o cuantă de energie la celelalte molecule. Acest transport de energie reprezintă în fapt migraţiunea unui exiton de-a lungul reţelei clorofiliene pînă cînd întîlneşte un punct de ionizare la nivelul căruia electronii se pot mişca într-o direcţie, iar „găurile" (sarcinile pozitive) în direcţia contrară. Pe de o parte are loc formarea oxigenului, pe de alta reducerea carbonului. Aceste două procese, ca şi scindarea exitonului[2], fenomen energetic remarcabil, sînt asigurate în egală măsură de modul specific de „înfăşurare" a moleculelor de clorofilă înăuntrul discului lamelar al cloroplastului. În interiorul discului se găsesc fermenţii, catalizatori ai proceselor care duc la eliberarea de O_2. La exteriorul discului sînt dispuşi fermenţii care participă la reducerea bioxidului de carbon. Clorofila însăşi e dispusă spaţial într-un mod specific : nucleele aromatice au o înclinare de 45° faţă de axul moleculei întregi. Între ele se situează carotinoidele şi fosfolipidele, alternînd. Numai o modelare biofizică ingenioasă a fost capabilă să confirme această arhitectonică moleculară presupusă a clorofilei. Pe scurt, experimentul biofizic menit să confirme această dispoziţie spaţială se baza pe însuşirile de rezonanţă paramagnetică ale electronilor în cloroplaste. Cloroplastele întregi de spanac au fost iradiate la 25 şi —150°C timp de 30 de secunde cu lumină obişnuită. Semnalele de rezonanţă paramagnetică ale electronilor au fost înregistrate în diverse porţiuni ale cloroplastului confirmînd schema ipotetică a utilizării energiei solare în cloroplaste. Or, această schemă energetică nu ar putea fi realizată decît dacă structura lamelară a cloroplastului joacă rolul unui strat asimetric, care realizează pe laturile sale opuse în mod simultan un proces oxidant şi un proces reductor *în momentul iradierii cu lumină solară.*

---

[1] M. Calvin, *Obţinerea şi transmiterea energiei în fotosinteză*, în „Reviews of Modern Physics", vol. 31, ianuarie 1959, nr. 1, „Biophysical Science, A Study Program", trad. rusă, Moscova, t. I, 1961, p. 200.

[2] *Exiton* — pereche de sarcini cu semne opuse care se deplasează solidar pînă la un punct.

Am adus acest exemplu pentru a arăta că metodele biofizice nu răpesc specificitatea viului, schematizîndu-l. Ele îl analoghează cu procesele fizice tocmai pentru a-i detecta structurile fine, păstrînd rolul lor funcțional specific. Așadar, procedeul analizei experimentale la nivel molecular are avantajul de a descoperi structura și funcțiile fizico-chimice ale vieții care apar la acest nivel, în lumina principiului integralității organice [1].

Metoda generală a biologiei moleculare este studiul experimental al unor metode simplificate ale funcțiilor vitale. Ea tinde să reproducă, în condiții de simplificare extremă, funcții ale vieții care se manifestă la nivelul molecular (respirație, contracție, transmisiune nervoasă etc.). Această metodă nu implică o interpretare reducționistă, în care întregul să fie identificat cu părțile lui nici măcar sub raportul mișcării. După Engels, mișcarea unui corp oarecare, izolat, nu există în natură; mișcarea reprezintă întotdeauna o mișcare a unor corpuri în interacțiune; mai mult, însăși mișcarea este influența reciprocă a corpurilor unul asupra celuilalt.

Interacțiunea care se realizează în cadrul celulei între structurile ei fundamentale constituie baza mobilă contradictorie a existenței vieții. Toate nivelurile de organizare a materiei participă în această interacțiune : nivelul subatomic sau cuantic, nivelul atomic, cel molecular, cel supramolecular sau subcelular (structurile nucleului celulei și cele ale citoplasmei). Dar abia la nivelul celulei apare viața ca atare, în multitudinea funcțiilor ei. Împreună cu Rîjkov [2] credem că viața poate fi determinată numai după o multitudine de criterii și că prezența numai a unuia sau două din atributele ei nu înseamnă încă viață. O dată cu cercetarea atributelor vieții la nivel molecular, limitele între viu și neviu devin din ce în ce mai greu de urmărit. Este foarte probabil ca progresul în realizarea sintezelor necelulare de proteine și acizi nucleici (pe cale pur chimică) să aducă precizări ulterioare conceptului de viață, să ajute la o delimitare mai concretă, mai strictă a localizării atributelor dinamice ale vieții (metabolism, ereditate, autoreplicare) la nivelul structurii moleculare.

---

[1] Tocmai în asemenea domenii intermediare — ca cel dintre fizică și biologie — se petrec interferențele cele mai interesante, de pildă între legile mecanicii clasice și cele ale mecanicii cuantice. Într-un studiu metodologic, David Bohm caracterizează acest domeniu în felul următor : „Un domeniu intermediar în care sistemele conțin un număr considerabil de particule, nu îndeajuns de mare pentru a fi complet clasice în comportarea lor, dar totuși îndeajuns de mare pentru a începe să exhibeze tendința clasică de a manifesta un mod definit de actualizare a potențialităților. În domeniul intermediar are loc un nou tip de lege, care, într-un mod anumit, sintetizează aspectele mecanicii cuantice și clasice. Acest domeniu intermediar se situează tocmai în jurul ordinului de mărime a particulelor *virale*, care se află la limita vieții ... Sînt molecule foarte mari, care manifestă unele proprietăți mecanice și totuși se apropie foarte mult de *limita* clasicului. O lege care combină proprietăți clasice și cuantice ar exprima ceva analog cu una din proprietățile particulare și caracteristice ale sistemelor vii, și anume de a avea o serie enormă de potențialități și de a se mișca continuu către actualizări variate ale acestor potențialități, fără să cadă pentrn aceasta într-o stare în care nu mai au alte potențialități ulterioare.

Dacă există asemenea legi, atunci pot exista fapte care nu încap în cadrul conceptelor fizicianului. Ele ar putea fi exprimabile complet numai cu ajutorul unor noi concepte, care sînt de fapt o definiție a unora din cele mai esențiale caracteristici ale sistemelor vii" (David Bohm, *Methodology and Scientific Knowledge*, în B.J.P.S., august 1961, p. 115).

[2] V. Rîjkov, *Despre criteriile vieții*, în „Probleme de filozofie", 1959, nr. 5.

Pentru stadiul actual al cercetărilor ni se pare că rămîne valabilă concepția integralistă a lui Claude Bernard : „Singură *celula* trăiește ; restul nu este decît accesoriu, sau, altfel spus, nu este decît *mecanism* în vederea vieții celulei".

★

Patru sînt, după părerea noastră, sursele fundamentale pe care s-a înălțat, cu o accelerație uimitoare în ultimii ani, edificiul geneticii moleculare, disciplină biologică de la care așteptăm în viitorul apropiat rezultate egale, ca importanță vitală pentru om și ca grad de pătrundere în secretele naturii, cu cele ale fizicii nucleare.

Aceste patru surse sînt, în ordinea importanței lor epistemologice și pentru rezultatele finale urmărite de genetică, următoarele :

1. Sintezele chimice complexe, în special sinteze de proteine și acizi nucleici ;

2. Progresele în cercetarea microarhitectonicii celulare ;

3. Un factor teoretic la început pur ipotetic, împrumutînd elemente conceptuale din matematică și cibernetică ;

4. Noțiuni și concepte din genetica clasică, modificate de rezultatele recente ale biochimiei genetice și metabolismului.

Primul element în ordinea importanței nu este însă și primul în ordine cronologică. În realitate, genetica modernă moleculară s-a sprijinit pe noțiuni și pe reprezentări mai vechi ale geneticii clasice, de pildă noțiunea de genă ca atom al eredității [1] (cu tot ceea ce conceptul de atom implică în materie de structură fină) ; dispoziția liniară a genei de-a lungul cromozomului ; concepția despre genă ca macromoleculă (T. H. Morgan) ; noțiunea de mutație.

Genetica moleculară a reafirmat necesitatea, susținută de genetica clasică formală, de a se alege ca obiecte de studiu genetic organisme cu un ciclu de înmulțire rapid. Se știe că într-un trecut nu prea îndepărtat școala miciurinistă a criticat sever alegerea drosophilei ca obiect de studiu genetic, obiectînd lipsa ei de importanță economică. Or, drosophila reprezenta în acel moment un obiect ideal pentru studierea frecvenței recombinărilor dintre diverse fragmente ale cromozomilor supuse mutațiilor, avînd în vedere ciclul de aproximativ 20 de zile al înmulțirii ei și variabilitatea deosebit de evidentă. Pentru studiul structurii interioare a genei însă, un asemenea obiect se dovedește inadecvat. Genetica moleculară s-a îndreptat către obiecte microscopice, virusuri și bacterii, datorită simplității lor structurale și rapidității enorme a înmulțirii (ciclul de înmulțire durează cîteva minute, iar experimentele pot fi făcute pe miliarde de exemplare). În același timp, bacteriile oferă un material experimental unde „evoluția poate fi observată *pe viu*", fenomenul adaptării se remarcă de la generație la generație, caracterele dobîndite în ontogeneză se transmit în mod indiscutabil la urmași. Este știut că fenomenele vii mai puțin diferențiate au evoluția cea mai polimorfă și mai rapidă.

[1] Vezi S. Benzer, *Genetic fine Structure*, în „Harvey lectures", 1961, nr. 56.

Alegerea microorganismelor ca obiect de studiu genetic are, pe lîngă avantajul comodității, și avantajul utilității. Studiul variabilității microbiene este de o mare importanță practică pentru medicină, agricultură, industrie alimentară. Dar nu e de loc obligatoriu ca adecvarea obiectului la natura cercetării experimentale și utilitatea economică să coincidă. Într-o cercetare de perspectivă — și genetica este o disciplină fundamentală a biologiei — trebuie să primeze acele obiecte care asigură condiții optime de cunoaștere a legilor naturii, a mecanismelor profunde ale fenomenelor. Avantajul practic al cercetării fundamentale nu va întîrzia să se arate, în măsura în care practica nu poate utiliza decît cunoștințe care vizează esența fenomenelor.

Or, în etapa actuală de dezvoltare a geneticii, esența fenomenului transmiterii ereditare poate fi și trebuie să fie surprinsă la nivel molecular, pe obiecte adecvate instrumentației folosite de această știință.

Ce preia și ce nu preia genetica moleculară din genetica clasică sau formală? Iată o întrebare interesantă din punct de vedere filozofic. În primul rînd, se preia ideea că transmisiunea ereditară a caracterelor și însușirilor este un proces localizabil spațial, care, ca orice însușire și fenomen, are atît coordonate spațiale, cît și temporale. Genetica modernă nu preia din genetica clasică ideea că ereditatea este o proprietate exclusivă a celulelor sexuale sau a nucleelor acestor celule. După cum au arătat Kremianski[1], Rochhausen [2] și alții, fenomenul recunoscut al eredității citoplasmatice a înmuiat pozițiile metafizice, exclusiviste din genetica clasică, dîndu-le o orientare apropiată în unele privințe de genetica miciurinistă. Monopolul ereditar al celulelor sexuale în transmisiunea ereditară și cel al nucleului în cadrul celulei au fost negate. În același timp însă a rămas valabilă ideea unei diferențieri istorice, filogenetice a organelor reproducătoare, purtătoare de informație ereditară și capabile s-o transmită la urmași. A rămas de asemenea și ideea unei diferențieri în interiorul celulei a unor structuri cu maximum de stabilitate genetică, capabile să asigure prin particularitățile lor funcționale transmisiunea ereditară : acizii nucleici.

Acizii nucleici sînt substanțe a căror moleculă este formată dintr-un dublu lanț în formă de spirală sau elice. Fiecare lanț elicoidal are o structură simetrică, spațial complementară față de celălalt lanț, în ceea ce privește configurația atomilor. Fiecare spirală este compusă din verigi de patru tipuri, denumite nucleotizi[3]; numărul acestor verigi variază de la cîteva sute la cîteva mii. Specificitatea genetică a organismelor este asigurată de succesiunea determinată a acestor nucleotizi în molecula acizilor nucleici. Nucleotizii se deosebesc între ei prin bazele care intră în compoziția lor. Aceste baze sînt 4 : 1) adenina ; 2) guanina ; 3) citozina ; 4) uracilul (în

---

[1] V. I. Kremianski, *Contribuții la discutarea problemelor filozofice ale geneticii contemporane*, în „Probleme de filozofie", 1960, nr. 9.

[2] Rudolf Rochhausen și Gerd Ludwig, *Einige philosophische Probleme der modernen Genetik*, în „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", 1963, nr. 2, p. 171.

[3] Un nucleotid este un compus chimic format dintr-o bază azotoasă, un zahar și acid fosforic (de exemplu timină + dezoxirioboză + acid fosforic).

ARN) sau timina (în ADN). Schimbarea succesiunii acestor baze, de pildă înlocuirea citozinei cu uracil sau a adeninei cu guanină, duce fie la pierderea activității biologice (efect letal), fie la mutații sau la modificarea specificității ereditare. Între genă și caracterele și însușirile organismului se interpune un drum lung de transformări biochimice, în care cea mai caracteristică etapă este sinteza proteinelor specifice fiecărui tip de metabolism. Acesta este un proces metabolic care se petrece sub controlul acizilor nucleici. Proteinele, după cum se știe, sînt molecule mari care constau din 20 de aminoacizi diferiți, integrați în lanțuri polipeptidice. De pildă, vazopresina, proteină sintetizată recent, este alcătuită dintr-un lanț polipeptidic și 8 resturi de aminoacizi. Insulina din 21 de resturi, în două lanțuri polipeptidice ș.a.

Spiralele de ADN sînt legate între ele prin legături de hidrogen care se pot scinda în două; în momentul diviziunii celulare, pe matricea fiecăreia din ele se reconstruiește la loc cealaltă jumătate. Procesul de transmisiune a informației ereditare se petrece în mod schematic în felul următor: pe matricea ADN-ului se construiește un ARN purtător de informație sau mesager (*i*-ARN sau *m*-ARN). Acesta are o structură hibridă, complementară cu cea a ADN-ului din nucleu și poartă informația ereditară de la ADN la ribozomi. Pe de altă parte, pe baza energiei furnizate de ATF și cu ajutorul fermenților, sînt activați aminoacizii celulei. Aceștia sînt transportați pînă la ribozomi de o altă fracție de ARN, ARN transportor (*t*-ARN), și structurați informațional de ARN mesager. Aminoacizii astfel formați se combină între ei într-o succesiune de lanțuri cu legături polipeptidice și astfel apar moleculele de proteine.

Raportul dintre fenomenul transmisiunii ereditare și substratul său biochimic trebuie înțeles [1] prin prisma general-biologică a raportului dintre structură și funcție, expresie concretă a raportului filozofic categorial și dintre formă și conținut. Nu poate fi conceput fenomen sau funcție biologică fără substrat corespunzător. Orice știință este obligată să caute mecanismul prin care se realizează o funcție, să găsească purtătorii chimici ai funcției respective.

Ereditatea apare, bineînțeles, ca un rezultat al întregului organism. Așa cum respirația, de pildă, este o însușire a întregului (organism, celulă), dar se realizează printr-un proces chimic bine definit, localizabil, cu o structură specială, tot astfel și ereditatea este o însușire dinamică: transmisiunea de la părinți la urmași a însușirilor și caracterelor prin intermediul unui mecanism biochimic structurat. Este necesară o sinteză dialectică între punctul de vedere al discontinuității spațiale absolute și al continuității temporale, profesat de școala geneticii clasice, și punctul de vedere al continuității spațiale și discontinuității temporale, susținut în fond de școala lui Lîsenko. Într-adevăr, primii apărau caracterul exclusiv discret, topologic, combinatoriu al mutațiilor și continuitatea materialului ereditar de-a lungul timpului, prin diviziunea zestrei ereditare, ajungînd pînă la conceptul metafizic și idealist al imortalității plasmei germinative.

[1] Vezi *Философские проблемы современного естествознания*, (*Probleme filozofice ale științelor contemporane*), Moscova, 1959, p. 551.

În concepția lui Lîsenko, dimpotrivă, ereditățiii i se acordă atributul continuității spațiale (ereditatea ar fi o însușire nelegată de vreo structură anume, ci existînd în mod difuz la orice nivel, în orice părticică a corpului viu în mod egal). Din punct de vedere temporal însă, în fiecare generație ereditatea ar apărea *de novo*, sau cel puțin ar fi puternic modificată, ca expresie a modificărilor mediului. „În fiecare generație, corpul viu se construiește pe sine din nou prin asimilarea condițiilor de mediu" (Lîsenko). Inconstanța cromozomilor ca formație celulară a servit drept argument pentru a critica ideea continuității în timp a ereditățiii. În sfîrșit, prin accentuarea unilaterală a rolului formator al mediului și prin definirea ereditățiii numai ca „cerință față de mediu" sau ca expresie concentrată a influențelor trecute ale mediului, cu omiterea elementului de autonomie și mai ales a celui de transmisie de la părinți la urmași, care este esențial, s-a exagerat continuitatea spațială și discontinuitatea temporală a ereditățiii. Or, fenomenul ereditățiii, ca și oricare alt fenomen al lumii vii și nevii, trebuie privit în lumina unității continuului și discontinuului, care au loc atît în spațiu, cît și în timp.

Genetica moleculară a restabilit în drepturile ei, pe baze faptice, experimentale, și o altă pereche de contrarii, aplicată în mod defectuos din punct de vedere metodologic pînă de curînd. Este vorba de unitatea și diferența dintre ereditate și metabolism.

În genetica miciurinistă, legătura dintre ereditate și metabolism era concepută teoretic într-un mod atît de strîns și absolut, încît deosebirea dintre ele era practic ignorată. Ereditatea, metabolismul și reactivitatea, fiind privite în mod corect ca o unitate indisolubilă, erau totuși considerate *în mod nediferențiat* ca însușiri globale ale viului, ale celulei, ale organismului. Astfel, ereditatea, în definiția lui Lîsenko, este concepută ca o modalitate de reacție la condiții modificate de mediu, ceea ce reprezintă de fapt însușirea reactivității. În genetica formală, dimpotrivă, ereditatea era privită ca o însușire complet independentă, ruptă atît de metabolismul celular, cît și de reactivitate și complet neinfluențată de ele. Genetica formală postula un dualism radical, o eterogenitate de natură între somă și germen. Rămîne nu mai puțin adevărat faptul că o separare, o diferențiere spațială, relativă — ca între structurile care asigură mecanismul transmisiunii ereditare și cele care neglijează diferite procese metabolice — există ; se petrece pe plan morfologic o oarecare, relativă polarizare a structurilor în cadrul celulei. Polarizarea nucleu-citoplasmă reprezintă pe plan structural diferențierea funcției genetice de cea metabolică în cadrul celulei.

Biochimia modernă a contribuit la spulberarea mitului unei ereditățiii absolut autonome atît față de mediu, cît și față de metabolism. Pe tărîmul biochimiei, pe care în mod peiorativ Lîsenko o denumea în 1949 „simplu indicator al procesului vital", s-a petrecut apropierea, sinteza celor două puncte de vedere. Genetica moleculară a demonstrat pe baze biochimice, interdependența strînsă dintre ereditate și metabolism. Ereditatea se manifestă, se realizează, trece din posibilitate în realitate numai în decursul unui proces metabolic. Informația ereditară, codificată în acizii nucleici, nu este capabilă de actualizare decît în cursul unui com-

plicat proces metabolic, biochimic, ale cărui verigi sînt din ce în ce mai bine cunoscute și reproduse experimental.

Pentru a înțelege însă procesul complicat prin care informația ereditară determină, dirijează epigeneza organelor și țesuturilor, a fost necesar să se facă apel la cîteva noțiuni de cibernetică și de matematică. Astfel trebuia să fie recunoscut faptul că informația poate fi înmagazinată în medii materiale. Așa după cum mașinile electronice de calcul înmagazinează informația pe benzi magnetice, tot astfel, în structura chimică a celulelor germinale, informația este stocată sub forma unor modificări structurale ale acizilor nucleici.

James Watson și Francis Crick au emis ideea că informația genetică este conținută în ordinea specifică a bazelor azotate dispuse liniar, topologic. Ei au cercetat planul general de construcție al nucleotizilor, primind în 1962, împreună cu Morris Wilkins, premiul Nobel pentru studiul structurii moleculare a ADN-ului, în timp ce John Candrew primea în același an premiul de chimie pentru analiza roentghenografică a structurii a două proteine animale, hemoglobina și mioglobina.

În 1961 Kornberg și S. Ochoa reproduc sinteza pe bază de fermenți a ADN-ului și ARN-ului, ale cărei particularități confirmă mecanismul propus de Crick. Este lansată ideea „o genă — un ferment" (Beadle), după părerea lui Crick „una din cele mai frapante generalizări ale biochimiei" [1] (ulterior criticată atît din punct de vedere teoretic deductiv, cît și pe plan experimental).

Cristalografia cu raze Roentgen a constituit una din metodele cele mai puternice de studiu ale arhitectonicii moleculare a celulei. Cu ajutorul ei, biofizicienii nu numai că au reușit să descifreze ordinea în care sînt dispuși aminoacizii în componența proteinelor, dar au reușit pentru prima dată să obțină un tablou complet al dispoziției tuturor părților moleculei în spațiul tridimensional, al structurii ei, cu o localizare spațială precisă a fiecăruia din cei 2 500 de atomi care participă în construcția acestei molecule gigantice.

Cercetarea bazelor moleculare ale eredității era începută. S-a presupus, ca schemă inițială, că informația ereditară este înscrisă în ADN, transmisă ARN-ului, pe tiparul căruia, în ribozomi, se sintetizează proteina. Această presupunere a rămas totuși ipotetică, primind din cînd în cînd precizări de ordin teoretic, pînă cînd în august 1961 Nirenberg și Matthaei au reușit să obțină dintr-un polinucleotid sintetic (poliuracil), pe un substrat necelular compus din ribozomi și amestec de aminoacizi, un polipeptid alcătuit numai din fenilalanină, făcînd astfel o splendidă demonstrație a efectului *genic in vitro*.

În ce constă acest efect? În faptul că sinteza proteinei, care se petrece într-un loc distinct de nucleu, și anume în ribozomi, nu se face la întîmplare, în mod haotic, ci după o anumită secvență a aminoacizilor, condiționată de codul genetic cuprins în ADN. Succesiunea aminoacizilor în orice proteină este asigurată de succesiunea bazelor într-o regiune anumită a unei molecule de acid nucleic.

---

[1] F. H. C. Crick, *On the genetic Code. Science*, vol. 139, nr. 3 554, 1963.

În proteine găsim de obicei 20 de aminoacizi, iar în acizii nucleici 4 tipuri de baze. *Codul* genetic descrie modul în care o secvență de 20 sau mai mulți aminoacizi poate fi determinată printr-o secvență de 4 baze de tip diferit. Cea mai mare parte, dacă nu toată informația genetică, este purtată de ADN, cu excepția unor virusuri care au numai ARN. Problema care se pune este : în ce mod un alfabet cu 4 litere este transcris în alfabetul cu 20 de litere al aminoacizilor ? Printr-un foarte simplu raționament ne putem da seama că, pentru codificarea celor 20 de aminoacizi care se întîlnesc în toate proteinele, combinații de cîte 2 nucleotizi nu sînt corespunzătoare, căci acestea permit numai $4^2=16$ posibilități ; dacă însă luăm cîte 3 combinații de 4 nucleotizi, obținem $4^3 = 64$. Descoperirea naturii generale a codului genetic pentru proteine (decembrie 1962) de către Crick, Watson și Willkins dă un impuls neobișnuit cercetării. Codul genetic are, după acești autori, următoarele caracteristici generale :

1) numărul bazelor care codifică un aminoacid este egal cu trei (sau, ceea ce este mai puțin probabil, cu un multiplu de trei). Crick numește „codon" ansamblul de baze care codifică un aminoacid ;

2) codul nu prezintă suprapuneri (încălecări) ;

3) mesajul se citește în mod corect prin grupări de 3, pornind de la un punct anumit ;

4) secvența codului în genă este coliniară cu secvența aminoacizilor ;

5) codul este *degenerat*, adică cel mai adesea un același aminoacid poate fi codificat în mai multe feluri ;

6) codul este universal, adică prezintă aceleași caracteristici pentru orice fel de organisme.

Experiențele genetice care au confirmat natura generală a codului au fost făcute pe bacteriofagul T-4, care provoacă formarea unor pete sterile în culturile de *Escherichia coli*. Aceste cercetări se concentrează asupra unor porțiuni infime din structura genetică a bacteriofagului, ceea ce permite să se facă analize aproape la nivel molecular. Ideea hărților genice, preluată din genetica clasică, rămîne valabilă și deschide perspective cercetării structurale biochimice. Se păstrează ideea caracterului discret al informației ereditare și sînt dovedite valabile legile analizei combinatorii care reglează procesul de transmisiune a caracterelor dobîndite. Se studiază mutații induse la nivelul acizilor nucleici cu ajutorul unor factori chimici, de pildă acidul azotos asupra virusului mozaicului tutunului și bacteriofagului T-4. Se studiază de asemenea sinteza indusă a proteinei cu ajutorul unor nucleotizi sintetici. La mai puțin de un an după comunicarea lui Nirenberg și Matthaei, apar o serie de lucrări ale lui Severo Ochoa și colaboratori, efectuate pe preparate necelulare de *Escherichia coli*, al căror rezultat este descifrarea codului genetic pentru 19 din cei 20 de aminoacizi. Codul glutaminei a fost ulterior descifrat și el.

Repercusiunea teoretică a acestor rezultate experimentale nu poate fi încă măsurată în toată amploarea ei. Metodologic, concluzia cea mai evidentă este aceea a fertilității întrepătrunderii metodelor de cercetare ; fără biochimie, biofizică, virusologie etc., genetica nu ar fi făcut nici unul din pașii înainte pe care i-a făcut. Coborîrea geneticii de la nivelul fenomenului, observabil pe faze, ca segregarea caracterelor parentale în hibrizi,

pînă la nivelul microscopic, cromozomial şi infracromozomial, supramolecular şi molecular nu a însemnat analiticitate sterilă, ci apropierea de esenţa mecanismului determinant al transmisiunii ereditare. Ce a devenit în acest context străvechea noţiune de genă ? Ca şi atomul, gena s-a dovedit a nu fi o limită pînă dincolo de care nu poate trece gîndirea noastră ! Gena s-a despicat în : subunităţi structurale (cistronii), unităţi de recombinare (reconii), unităţi de mutaţie (mutonii, unitate pînă acum minimală a ereditătii, compusă dintr-un triplet de baze azotate). Fiecare din însuşirile presupuse ale genei este distribuită astfel între unităţile ei structurale, căpătînd o concretizare morfofuncţională, biochimică. Între fragmentele structurale ale genei există diferenţe de frecvenţă a mutaţiilor. Topografia mutaţiilor atît naturale, cît şi induse este deosebit de complicată. Mutaţiile pot fi induse *in vitro* sau *in vivo*, prin factori care dezaminează, depurinizează sau înlocuiesc analog bazele azotoase. Compararea datelor analizei genetice cu structura moleculară a ADN-ului se dovedeşte a fi un domeniu plin de perspective. Pînă la ora actuală, graţie cunoaşterii topografiei genetice putem dirija în mare măsură latura cantitativă — frecvenţa mutaţiilor. Industria actuală a antibioticelor se bazează pe acest proces. Studiul interacţiunilor chimice între factorii mutageni şi diferitele segmente ale ADN-ului, o dată cu evoluţia mijloacelor tehnice, ne vor conduce la dirijarea calitativă a mutaţiilor, la descoperirea unor vaccinuri mai eficiente etc. Cancerul rămîne, poate, problema nr. 1 a cărei soluţionare practică sîntem în drept s-o aşteptăm de la genetica moleculară. Datele geneticii moleculare şi ale biologiei moleculare în genere conduc la o serie de consecinţe interesante şi noi în domeniul teoriei evoluţiei, al originii vieţii. Considerarea interacţiunii acizi nucleici — proteine ca fundamentală pentru înţelegerea proceselor ereditătii, luarea în considerare a rolului stabilizator al acizilor nucleici în lupta antientropică a organismului pun într-o lumină nouă teoria lui Oparin asupra etapelor dezvoltării primelor fiinţe vii [1].

Din punct de vedere teoretic, aceste rezultate experimentale spectaculoase induc cîteva idei filozofice, care au, bineînţeles, nevoie de o elaborare amănunţită şi de o discuţie largă.

1. În primul rînd ne fac să înţelegem că nici dualismul exclusiv, nici unitatea armonică lipsită de deosebiri contradictorii nu reprezintă un tablou fidel al raporturilor şi interacţiunilor din celulă. În interiorul celulei există o diferenţiere a funcţiilor mergînd pînă la polarizare în anumite momente nodale ca de pildă cel al diviziunii celulare.

2. ADN, ARN informaţional şi proteinele se sintetizează într-un mod specific după principiul matricial al complementarităţii sau asimetriei de structură. Această particularitate a „structurii biologice" este un aspect esenţial care poate fi regăsit la nivelul multor mecanisme biologice.

3. Chiar cel mai intim şi mai specific proces biologic, procesul transmisiunii informaţiei ereditare de la acizii nucleici la proteină, se face cu concursul *tuturor* formelor precedente de mişcare a materiei, inclusiv forma mecanică (transportul mecanic realizat de ARN-transportor).

---

[1] Vezi „Voprosî filozofii", 1963, nr. 3.

4. Procesul inducției, care stă la baza fenomenului mutagen, a copierii identice, a embriogenezei, a regenerării, a difuziunii impulsului nervos etc., își găsește un analog în modele fizice atît clasice (oscilatorii), cît și cuantice (fenomene de rezonanță). Sinteza acestor două tipuri de legități, studiul modalităților specifice prin care se realizează inducția la diferite niveluri de organizare a materiei vii, ținînd seama de legile de sistem și nu neglijîndu-le, constituie un domeniu de specificitate a biologiei. Interacțiunile specifice constituie una din caracteristicile, constantele unei forme de mișcare a materiei.

5. Ereditatea și metabolismul sînt diferite și în același timp interdependente ; pornind de aici, se cere o fuziune cît mai completă a metodelor biochimice, comparative de studiere a metabolismului și a constantelor ereditare (onto- și filogenetice).

6. Din punct de vedere metodologic, este interesantă de studiat sinteza spiritului analitic și a celui integralist în biologia moleculară.

Principiul pe care trebuie să-l aplice biologia, chiar atunci cînd procedează analitic, la nivel molecular este să nu piardă din vedere tocmai ceea ce organismele au mai specific : viața, sesizabilă prin integrarea funcțiilor ei, studiate experimental, analitic.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ МОЛЕКУЛЯРНОЙ ГЕНЕТИКИ

РЕЗЮМЕ

Автор развивает антиредукционистскую точку зрения, связанную с жизненными явлениями в молекулярном масштабе. Каждая структура, существующая внутри клетки, специализируется в одном жизненном процессе, но нельзя говорить о жизни в отношении ни одной из этих структур, взятых в отдельности. Жизнь происходит из постоянного взаимодействия между молекулярными структурами, действующими как механизмы в целях отправления биологических функций клетки. Биофизика и биохимия создают упрощенные модели этих структур, совершенно не сводя для этого живое к неживому. Молекулярная биология раскрывает, таким образом, глубоко диалектическое положение: не существует жизни без лежащего в основе физического и химического механизма, ни один механизм не является живым сам по себе.

Молекулярная генетика развилась, исходя из определенных концептов классической генетики. Она основывается главным образом на возможности комплексных химических синтезов (протеинов и нуклеиновых кислот). Автор исследует элементы опытного и теоретического порядка, благодаря которым было воздвигнуто здание современной молекулярной генетики; он обсуждает определенные методологические вопросы, как, например, вопрос о структурной локализации передачи по наследству, об участии различных типов движений (следо-

вательно, включается и механика) в осуществлении кодекса наследственности до протеинового синтеза. Эволюция основных идей в генетике стремится доказать необходимость комбинированного использования биофизических и биохимических методов на уровне макромолекул, причем все включается в функциональную концепцию жизни. С методологической точки зрения немыслимо считать наследственность и обмен веществ ни абсолютно независимыми, ни недифференцированной единицей. Наследственность нельзя также понимать или как исключительно дискретное явление, или как нечто, имеющее лишь непрерывную природу. Наследственность является непрерывной и прерывистой как с пространственной, так и с временной точки зрения.

Молекулярная генетика требует углубленного изучения индуктивного процесса, являющегося одним из типов специфического взаимодействия живого.

ASPECTS PHILOSOPHIQUES DE LA GÉNÉTIQUE MOLÉCULAIRE

RÉSUMÉ

L'auteur développe un point de vue antiréductionniste concernant l'étude des phénomènes vitaux à l'échelle moléculaire. Chacune des structures existant à l'intérieur de la cellule se spécialise pour un processus vital quelconque, mais on ne peut parler de vie pour aucune de ces structures prises isolément. La vie résulte d'une interaction continuelle entre des structures moléculaires qui fonctionnent comme des mécanismes en vue du fonctionnement biologique de la cellule. La biophysique et la biochimie créent des modèles simplifiés de ces structures, sans réduire du tout pour cela le vivant au non-vivant. La biologie moléculaire révèle ainsi une situation profondément dialectique : point de vie sans mécanisme physique et chimique sous-jacent, chaque mécanisme par lui-même n'est point vivant.

La génétique moléculaire s'est développée en partant de certains concepts de la génétique classique. Elle repose surtout sur la possibilité des synthèses chimiques complexes (protéines et acides nucléiques). L'auteur analyse les éléments d'ordre expérimental et théorique qui ont donné naissance à l'édifice de la génétique moléculaire actuelle ; il discute certains problèmes méthodologiques comme celui de la localisation structurelle de la transmission héréditaire, celui de la participation des divers types de mouvements (la mécanique y compris) dans la réalisation du code héréditaire jusqu'à la synthèse protéinique. L'évolution des idées fondamentales en génétique converge pour démontrer la nécéssité d'un emploi conjugué des méthodes biophysiques et biochimiques, au niveau des macromolécules, le tout intégré dans une conception fonctionnelle de la vie. Du point de vue méthodologique, on ne peut concevoir l'hérédité et le métabolisme ni comme absolument indépendants, ni comme une

unité non différenciée. De même, on ne peut plus concevoir l'hérédité soit comme un phénomène exclusivement discret, soit comme possédant une nature seulement continue. L'hérédité est continue et discontinue aussi bien du point de vue spatial que temporel.

Le génétique moléculaire réclame une étude approfondie du processus d'induction qui constitue l'un des types des interactions spécifiques du vivant.

UNELE ASPECTE TEORETICE ALE PROBLEMEI BAZEI MATERIALE A EREDITĂȚII

DE

PETRE RAICU

Primele observații privind ereditatea la plante și animale au fost efectuate încă din antichitate, însă genetica — știința eredității — s-a dezvoltat ca o ramură deosebită a științelor biologice numai în ultimul secol, după apariția teoriei dezvoltării lumii vii a lui Charles Darwin. În scurta și frămîntata sa existență, genetica a fost o arenă de luptă între materialism și idealism, luptă care continuă și astăzi sub diferite aspecte. Pornindu-se de la teoria darvinistă a pangenezei, teorie greșită, la care însuși Darwin a renunțat mai tîrziu, au fost elaborate o seamă de teorii corpusculare ale eredității de către *K. Nägeli*, *Hugo de Vries*, *A. Weismann*, *W. Iohannsen* etc. Aceste teorii susțin, în esență, împărțirea metafizică a organismului în două părți distincte, din care numai una este înzestrată cu ereditate, aflată sub formă de particule infime, discrete, care au primit diferite denumiri în funcție de autori.

Situația actuală din genetică se caracterizează prin existența a două orientări și anume : orientarea miciurinistă, care a preluat tezele materialiste ale marilor biologi ai secolului trecut *Jean-Baptiste Lamarck* și *Charles Darwin* și le-a completat cu teze noi privind mai ales transformarea dirijată a eredității organismelor, și orientarea reprezentată de genetica formală actuală, care are la bază teoria cromozomică a eredității, elaborată de biologul american *T. Morgan* și școala lui.

Cercetările noi privind mai ales rolul acidului dezoxiribonucleic (ADN) în ereditate au o mare însemnătate teoretică, deoarece cele două orientări în genetică au o poziție diferită în problema bazei materiale a eredității.

De multă vreme în genetică se fac cercetări referitoare la substratul material al eredității, mai ales privitor la rolul nucleului și al citoplasmei în ereditate. Relativ recent s-a descoperit că acidul dezoxiribonucleic (ADN) are un rol genetic important, fapt care a făcut ca problema substratului material al eredității să fie reluată la un nivel superior.

Încă în 1928, bacteriologul *E. Griffith* a descoperit că este posibilă transformarea unui tip de pneumococ în altul prin contactul cu resturile sale. Înoculînd șoareci cu pneumococi avirulenți de tip „R" împreună cu pneumococi virulenți de tip „S" omorîți în prealabil prin căldură, în toate animalele de experiență s-au găsit pneumococi virulenți de tip „S". *E. Griffith* a constatat astfel că tipul „R" s-a transformat în tip „S", fără a reuși însă să explice cauza acestei transformări.

În 1944 *A. Avery și colaboratorii* au descoperit, repetînd experiența *in vitro*, că principiul transformator îl constituie ADN-ul. Astfel de experiențe la microorganisme au fost efectuate și de alți cercetători, obținîndu-se rezultate similare. În acest sens pot fi citate lucrările microbiologilor sovietici *G. P. Kalina* (1952), *V. D. Timakov* (1952), *N. A. Krasilnikov* (1955), care, cultivînd un tip de microorganisme pe un mediu cu filtrate ale unui alt tip de microorganisme, au reușit să transforme primul tip în cel de-al doilea.

Cercetări oarecum similare au fost efectuate în U.R.S.S. la diferite specii de păsări, cărora li s-a transfuzat sînge de la o rasă la alta sau de la o specie la alta. Sînt bine cunoscute cercetările efectuate de *P. M. Sopikov* (1951), *A. M. Gromov* și *P. I. Feoktistov* (1956), *H. F. Kușner* (1958) și alții. De pildă, profesorul sovietic *P. M. Sopikov* a efectuat transfuzii sistematice de sînge de la cocoși din rasa Australorp, cu penaj negru, la găini din rasa Leghorn, cu penaj alb. Din ouăle obținute de la aceste găini au apărut indivizi care parțial prezentau pene negre asemănătoare cu ale rasei donatoare de sînge. Aceste modificări s-au dovedit a fi ereditare. Analizînd rezultatele obținute în experiențele de transfuzare de sînge la păsări, unii genetiști consideră că modificările ereditare s-ar datora ADN-ului din eritrocitele sîngelui. Dovada că ADN este agentul transformator a fost adusă de *J. Benoit și colaboratorii* (1959), care au obținut modificări ereditare cu ajutorul ADN-ului la rațe. În acest scop s-a extras ADN în stare aproape pură din testiculele și eritrocitele sîngelui unor masculi din rasa Khaki Campbell. Acest acid a fost apoi introdus intraperitoneal la 12 boboci de rață (3 masculi și 9 femele) din rasa Pekin, prin injecții săptămînale.

La rațele Pekin supuse tratamentului s-au observat modificări importante ale unor caractere și însușiri, obținîndu-se astfel un tip nou de rațe, „Blanche-neige". În cele trei generații obținute pînă în 1959 în descendența acestor indivizi modificați din 2 099 de indivizi examinați s-a constatat că 289 de indivizi sînt de tip „Blanche-neige", 932 de indivizi sînt de tip Pekin și 878 de indivizi sînt de tip intermediar. Aceasta arată că modificările apărute în urma tratamentului cu ADN sînt ereditare.

Influența ADN-ului asupra diferitelor procese biologice la plantele superioare a fost mai puțin studiată. S-a dovedit totuși că ADN are o influență însemnată asupra creșterii și morfogenezei plantelor, iar cu ajutorul metodei Feulgen s-a pus în evidență localizarea sa exclusivă în nucleu. Cercetările noastre (*P. Raicu* și *M. Elias*, 1962) au arătat că ADN manifestă o influență considerabilă asupra germinației, a creșterii și a pigmentației coleoptilelor de grîu din speciile *T. aestivum* și *T. durum*, iar în funcție de specia de la care provine extrasul de ADN acesta a stimulat

sau inhibat creşterea plantelor, fenomen datorit probabil ereditătii diferite a celor două specii luate în studiu.

Cercetări interesante privind rolul genetic al ADN-ului au fost efectuate recent la virusuri. În acest scop s-au folosit bacteriofagi, care sînt nişte virusuri ce infectează bacteriile. Bacteriofagul T 2, de pildă, examinat la microscopul electronic, se prezintă sub forma unui mic ciocan, avînd un cap în care se află ADN şi o coadă alungită, formată din proteine. Infectarea bacteriilor de către virus are loc astfel : bacteriofagul este adsorbit la suprafaţa bacteriei, de care se prinde cu vîrful cozii. După aceea ADN migrează prin interiorul cozii proteice şi pătrunde în interiorul bacteriei. La suprafaţa bacteriei rămîne numai învelişul bacteriofagului, denumit şi „fantoma virotică", care este de natură proteică. Într-un timp relativ scurt, bacteria este lizată şi apar în locul ei 200—300 de bacteriofagi.

O problemă legată de procesul descris este următoarea : pe ce bază se afirmă că în interiorul bacteriei pătrunde numai ADN fagului şi nu pătrund proteine ? Pentru a evidenţia care componentă a fagului pătrunde în interiorul bacteriei, s-a folosit metoda marcării cu elemente radioactive a ADN-ului sau a proteinelor. De pildă, dacă se cultivă bacteriofagii pe un mediu cu fosfor radioactiv, ADN acestor fagi devine radioactiv, deoarece conţine fosfor, în timp ce proteinele vor rămîne reci, deoarece nu conţin fosfor. După ce fagul infectează bacteria, cu ajutorul unui micromanipulator se separă „fantoma virotică" de bacterie, constatîndu-se că ea este aproape rece, adică nu conţine decît foarte puţină radioactivitate, în timp ce bacteria devine radioactivă. Se constată de asemenea că fagii nou apăruţi prin liza bacteriei conţin o parte importantă din radioactivitatea iniţială. Aceste cercetări arată că ADN virusurilor are un rol genetic însemnat, el putînd să se autoreproducă în interiorul bacteriei şi totodată să determine sinteza proteinelor specifice, adică să aibă o activitate heterocatalitică.

Unele virusuri, cum este, de pildă, cel care provoacă boala cunoscută sub denumirea de mozaicul tutunului, nu conţin ADN, ci numai acid ribonucleic (ARN). La virusul mozaicul tutunului, alcătuit din ARN şi din proteine, s-a reuşit separarea celor două componente, obţinîndu-se infecţii artificiale la plantele de tutun numai cu ajutorul ARN-ului. Aceasta înseamnă că ARN s-a reprodus în interiorul celulelor plantei şi a determinat sinteza proteinelor specifice virusului.

Din punct de vedere chimic, ADN este un acid nucleic localizat în nucleul celulelor, şi în special în cromozomi, în timp ce ARN, alt acid nucleic, se găseşte în special în citoplasmă. În nucleu, ADN nu se află în stare liberă, ci unit cu substanţe proteice sub formă de nucleoproteine.

ADN se prezintă sub formă de macromolecule care pot atinge dimensiuni foarte mari, avînd o greutate moleculară de aproximativ $6 - 10 \times 10^6$. Cercetări privind structura moleculară a ADN-ului au fost efectuate de *J. Watson* şi *F. Crick* (1953), care au studiat diagramele de difracţie ale sale în raze X, metodă care permite stabilirea cu precizie a locului pe care-l ocupă atomii în molecule. Pentru această lucrare, ei au primit premiul Nobel pentru fizică pe anul 1962. Macromolecula de ADN este formată din elemente denumite mononucleotide, fiecare element fiind alcă-

tuit din acid fosforic, un zahar, respectiv dezoxiriboza, şi o bază. În macromolecula de ADN se află 4 tipuri de baze, şi anume : adenina şi guanina (baze purinice), citozina şi timina (baze pirimidinice). Macromolecula de ADN este formată din două lanţuri paralele de nucleotide, înfăşurate în formă elicoidală în jurul unui ax comun şi care au unul o direcţie ascendentă şi altul descendentă. Distanţa dintre două nucleotide succesive este de 3,4 Å, iar pasul elicei este de 34 Å, ceea ce corespunde la 10 perechi de nucleotide.

Cele două lanţuri paralele ale ADN-ului, formate din radicali fosforici şi dezoxiriboză, sînt legate între ele cu ajutorul bazelor purinice şi pirimidinice în felul următor : adenina cu timina, guanina cu citozina. S-a constatat că cele două lanţuri polinucleotidice sînt complementare, deoarece de ordinea în care se succedă bazele unuia depinde modul de dispoziţie a bazelor în celălalt.

Posibilităţile de variaţie ale macromoleculei de ADN sînt cu adevărat imense, datorită faptului că legăturile adenină-timină şi citozină-guanină se pot succeda într-o ordine diferită în lanţul macromoleculei. După cum cu alfabetul Morse se poate scrie orice cuvînt numai cu ajutorul a două semne diferite, tot aşa cu ajutorul celor patru nucleotide se poate forma un număr uriaş de tipuri de ADN, care diferă între ele prin ordinea nucleotidelor.

Un aport important la descoperirea specificităţii acizilor nucleici a fost adus de către biochimistul sovietic *A. N. Belozerski* (1962). S-a dovedit astfel şi pe cale biochimică faptul că nu numai proteinele sînt compuşi specifici ai diferitelor tipuri de organisme, ci şi acizii nucleici au această specificitate.

O problemă importantă din punct de vedere biologic este cea a modului de autoreproducere a macromoleculei de ADN. Pe baza schemei de alcătuire a macromoleculei, acest fenomen poate fi explicat astfel : la un moment dat, la extremitatea sau într-un punct oarecare al macromoleculei de ADN are loc o rupere a legăturilor de hidrogen între cele două lanţuri polinucleotidice, după care ruperea se continuă de-a lungul macromoleculei asemănător cu desfacerea unui fermoar. În acelaşi timp are loc o derulare a lanţurilor polinucleotidice, şi, ca urmare, fiecare nucleotidă se roteşte într-un plan orizontal spre exterior. În sucul celular care constituie mediul ambiant pentru ADN se află nucleotide diferite, care au fost sintetizate în celulă şi care conţin cele 4 baze : adenină, guanină, citozină şi timină. Ţinînd seama de corespondenţa care trebuie să existe între bazele purinice şi pirimidinice, o nucleotidă care conţine adenină se va lega cu o nucleotidă care conţine timină, iar una care conţine guanină se va lega cu una ce conţine citozină. În felul acesta are loc dedublarea macromoleculei de ADN fiecare macromoleculă fiică fiind formată dintr-un lanţ polinucleotidic vechi şi unul nou sintetizat. Acesta este tipul semiconservator de autoreproducere al macromoleculei de ADN.

Cercetări recente au arătat că ADN are şi o activitate heterocatalitică, participînd la biosinteza proteinelor. Primele rezultate în această direcţie au fost obţinute de biochimistul sovietic *B. V. Kedrovski* încă în

1942. Ulterior, aceste cercetări au fost dezvoltate, ajungîndu-se la concluzia că prezența fiecăruia dintre cei 20 de aminoacizi care intră în compoziția proteinelor este determinată de o tripletă de nucleotide, care are rolul unei matrițe. În felul acesta în ADN se află un fel de cod care condiționează o anumită ordine a aminoacizilor în substanța proteică, ducînd astfel la sinteza diferitelor tipuri de proteine. Biochimiștii sovietici *A. N. Belozerski* (1962) și *A. S. Spirin* (1962) au constatat în cercetările lor că între modul de alcătuire a ADN-ului și ARN-ului există o anumită corelație. Pe această bază s-au dezvoltat o seamă de cercetări care au arătat că, de fapt, biosinteza proteinelor se realizează în citoplasmă, unde, după cum se știe, nu există ADN, ci numai ARN.

Lucrările biochimiștilor sovietici *V. A. Engelhardt* (1962), *I. B. Zbarski* (1962), *A. S. Spirin* și *V. N. Smirnov* (1962), *A. N. Belozerski* (1962), *V. S. Tongur* (1962) și alții, precum și lucrări executate în alte țări, au reușit să lămurească în mare măsură modul cum se realizează biosinteza proteinelor în celulă. Iată etapele acestui proces : în nucleu, în anumite sectoare ale macromoleculei de ADN denumite cistroni, se sintetizează, ca pe o matriță, ARN de informație (ARN-i), sinteză catalizată de fermentul ARN polimerază. ARN-i este un polinucleotid cu greutatea moleculară de 10^5, care se reînnoiește foarte rapid, durata medie de existență a unei astfel de macromolecule fiind de numai 4—10 secunde. Cantitatea de ARN-i din celulă reprezintă numai 2—3% din cantitatea totală de ARN.

După cum arată cercetătorul sovietic *V. S. Sapot* (1962), studiul glandelor salivare de la țînțari din genul *Chironomus* și de la alte cîteva insecte a dus la descoperirea unor îngroșări caracteristice pe cromozomi, denumite *puffe*, care sînt bogate în ARN. Folosirea atomilor marcați a arătat că aceste *puffe* nu sînt niște simple depozite de ARN, ci locuri unde acesta este sintetizat și de unde apoi este deplasat în citoplasmă. Cercetări ulterioare au arătat că este vorba de fapt de ARN-i. Acest tip de ARN are rolul de a transmite informația genetică din nucleu în citoplasmă, unde are loc sinteza proteinei.

S-a constatat că sinteza moleculelor proteice are loc în citoplasmă în niște structuri speciale foarte mici, de formă sferică, denumite ribozomi. Aceste formații sînt alcătuite dintr-un tip special de ARN, denumit acid ribosomal sau ARN-r, și o cantitate aproximativ egală de proteină, fiind deci vorba de particule ribonucleoproteidice. În ribozomi se află cea mai mare cantitate de ARN din celulă, pînă la 85%, sub formă macropolimerică.

În citoplasmă se găsesc diferitele tipuri de aminoacizi care sînt trecuți în ribozomi, în „fabrica de proteină", cu ajutorul unui acid ribonucleic solubil micropolimeric, denumit ARN-s, format din 80—100 de nucleotide și cu o greutate moleculară de aproximativ 30 000. Pentru fiecare tip de aminoacid există un anumit tip de ARN-s cu care se combină și, în felul acesta aminoacizii ajung în ribozomi. Activizarea aminoacizilor are loc astfel : aminoacizii reacționează cu acidul adenozintrifosforic (ATF) în prezența unor enzime din sucul celular și formează astfel o formă activă a aminoacizilor, denumită aminoaciladenilati. Pentru integrarea aminoacizilor în lanțul polipeptidic, aceștia se unesc cu tipul respectiv de ADN-s,

ajung în ribozomi, unde are loc sinteza proteinei, și apoi ARN-s este pus în libertate, astfel că procesul poate fi reînceput. Dispunerea aminoacizilor în molecula proteică într-o anumită ordine în ribozomi se efectuează sub influența ARN-i, ajuns acolo după sinteza sa în nucleu.

În ceea ce privește sinteza ARN-ului, cercetările cu ajutorul izotopilor radioactivi au arătat că acesta, deși a fost decelat în mod practic în toate părțile celulei, este sintetizat în nucleu. Tipul de ARN-i este sintetizat cu ajutorul ADN din cromozomi, iar celelalte două tipuri (ARN-s și ARN-r) sînt sintetizate cu participarea nucleolului.

Confirmarea schemei generale de biosinteză a proteinelor a avut loc la Simpozionul internațional de biochimie de la Moscova din 1961, la care *M. W. Nirenverg* și *J. H. Matthaei* au comunicat că, cu ajutorul unui polinucleotid artificial care nu conținea decît un singur tip de baze, și anume uracilul, au reușit să sintetizeze proteina polifenilalanina. Această proteină este formată exclusiv din aminoacidul fenilalanina, de unde se poate trage concluzia că drept cod pentru această proteină servește tripleta de mononucleotide uracil-uracil-uracil.

Într-o lucrare recentă, acad. *I. L. Kunianț* și profesorul *S. I. Alihanian* (1963) arată că s-a reușit să se descifreze codul pentru toți cei 20 de aminoacizi care alcătuiesc proteinele. De pildă, pentru alanină tripleta de baze corespunzătoare din ARN este uracil-citozină-guanină, pentru asparagină tripleta este uracil-adenină-adenină, pentru metionină tripleta este uracil-adenină-guanină etc.

Recent s-a demonstrat pe cale experimentală că modificările din structura macromoleculei acizilor nucleici duc la modificarea biosintezei proteinelor și, respectiv, la apariția de mutații ereditare. *I. L. Kunianț* și *S. L. Alihanian* arată în acest sens că prin tratarea *in vitro* a virusului mozaicului tutunului cu acid nitros are loc dezaminarea unor nucleotide, astfel că adenina trece în hipoxantină, guanina în xantină și citozina în uracil. Folosirea virusului tratat pentru infecții artificiale a dus la apariția a numeroase mutante ale virusului. În mod similar, prin tratarea bacteriofagului T 4 cu 5-brom-uracil și 2,6-diaminopurină are loc modificarea succesiunii bazelor purinice și pirimidinice în macromolecula de ADN a fagului, fapt care duce la apariția de mutante.

Rolul important al ADN-ului în mecanismul de apariție al mutațiilor a fost arătat în mod indirect și de cercetările lui *B. L. Astaurov* (1962), care a iradiat cu raze Roentgen ouă ale viermelui de mătase (*Bombyx mori*) în curs de dezvoltare. În cazul iradierii atît a nucleului, cît și a citoplasmei, doza letală a fost de cca. 6 000 R, în timp ce dacă s-a iradiat numai citoplasma, în care nu se află ADN, doza letală a fost de peste 500 000 R, adică de aproape 100 de ori mai mare. Rezultate asemănătoare au fost obținute de *V. A. Strunikov*, care a folosit atît raze X, cît și raze γ emise de cobaltul radioactiv.

Prin folosirea unor fascicule de radiații α emise de poloniu, care au o putere de pătrundere redusă, s-a reușit să se iradieze separat sau numai nucleul, sau numai citoplasma la ouăle de broască, de *Drosophila melanogaster*, la sporii ferigii *Pteris longifolia* etc. Restul celulei era protejat cu un ecran, pentru a împiedica iradierea sa. În experiențele lui *B. L. Astaurov*

s-a obținut un efect puternic prin iradierea nucleului și mult mai slab prin iradierea citoplasmei. După părerea sa, efectul biologic puternic al radiațiilor ionizante asupra nucleului se explică prin faptul că se produc modificări ireversibile la nivelul ADN-ului, ceea ce are drept consecință apariția de mutații ereditare.

În ceea ce privește apariția tumorilor maligne, există o seamă de cercetări moderne care arată rolul important al acizilor nucleici. Așa cum arată *A. M. Studistki* (1962), teoria biochimico-genetică modernă a cancerului consideră că mecanismul apariției acestei boli este următorul: ADN + agentul cancerigen → mutații ale ADN + selecția celulelor viabile → ADN cancerigen → ARN cancerigen → proteina tumorală → cancerul. Majoritatea cercetătorilor care studiază problema cancerului sînt în prezent de acord că agenții cancerigeni tulbură procesul de biosinteză al proteinei normale sau lezează verigile intermediare ale acestui proces, fenomen care duce la sinteza de proteine tumorale. Cercetările profesorului sovietic *I. M. Olenov* și ale colaboratorilor săi *S. E. Bressler* și *D. I. Podgailtkaia* (1962) au adus dovezi directe în sprijinul tezei privind rolul ADN-ului în cancerogeneză. Ei au extras ADN dintr-o sușă de sarcom rezistentă la substanța antitumorală sarcolizina și l-au introdus în mediul pe care creștea o altă sușă sensibilă la sarcolizină. S-a reușit astfel să se transforme sușa nerezistentă în sușă rezistentă. O realizare importantă o constituie separarea unor cantități însemnate de ARN-i dintr-o tumoare malignă, separare realizată în laboratorul profesorului *I. B. Zbarski* din Moscova.

Cercetările citate arată concludent că, în procesul de apariție a mutațiilor, inclusiv al celor care determină formarea tumorilor maligne, un rol important îl au acizii nucleici. Desigur că pot exista însă și alte mecanisme de acțiune ale factorilor mutageni sau cancerigeni.

Cercetările recente privind rolul genetic al ADN-ului au o mare însemnătate gnoseologică materialistă, prin aceea că folosirea metodelor moderne de investigație ale biofizicii, biochimiei, radiobiologiei, citologiei, virusologiei etc. a făcut posibilă adîncirea cunoștințelor despre ADN, o componentă importantă a materiei vii, și au dus la descoperirea unor verigi ale mecanismului de transmitere a informației ereditare de la ascendenți la descendenți.

Trebuie remarcat faptul că succesele cele mai mari în studiul bazei materiale a eredității s-au obținut mai ales prin folosirea metodelor biofizicii și biochimiei, științe de contact care s-au dezvoltat furtunos în ultimii ani. Problema raportului dintre fizică și chimie, pe de o parte, și biologie, pe de alta, continuă încă să suscite numeroase discuții. Unii genetiști, adepți ai orientării miciuriniste, deși arată în general că este necesară utilizarea fizicii și chimiei pentru cunoașterea materiei vii, consideră totodată că prin metode fizico-chimice nu este posibil studiul eredității și că numai metodele biologice sînt acelea care pot duce la rezultate pozitive în studiul acestor însușiri fundamentale ale materiei vii. Referindu-se la raportul dintre fizică, chimie și biologie, T. D. Lîsenko scrie următoarele: „Eu am spus și scris de multe ori că corpurile vii trebuie studiate atît de biologi cît și de chimiști, de fizicieni și de mulți alți specialiști care au ne-

voie de aceasta. Dar fiecare trebuie să studieze domeniul său şi să nu substituie studierea unuia dintre ele prin studierea altuia" [1].

În natură, între diferitele fenomene deosebite calitativ nu există o separare rigidă, ci ele sînt legate reciproc. Ştiinţele naturii care studiază fenomenele respective trebuie să reflecte această legătură reciprocă, astfel că între diferitele ramuri ale ştiinţelor naturii este necesară o strînsă legătură. Pornind de la această idee, încă în secolul trecut *F. Engels* a prevăzut apariţia unor ştiinţe „intermediare" sau „de contact", care, îmbinînd diferitele ramuri ale ştiinţelor naturii, pot duce la rezultate remarcabile în dezvoltarea cunoaşterii ştiinţifice. Prevederea lui *F. Engels* s-a adeverit pe deplin. Rezultatele obţinute în studiul bazei materiale a eredităţii cu ajutorul metodelor biofizice şi biochimice arată că aceste ştiinţe „intermediare" au început deja să contribuie la dezvoltarea geneticii. Susţinerea ideii că numai cu metode biologice poate fi studiată ereditatea înseamnă în ultimă analiză, unilateralitate în cercetare şi nu este de natură să contribuie la adîncirea procesului de cunoaştere a bazei materiale a eredităţii.

Înţelegerea determinismului la nivelul naturii vii ca interacţiune complexă dintre organism şi mediu permite explicarea ştiinţifică a legăturii necesare dintre legile proprii celulei vii, care pot fi studiate cu ajutorul metodelor biofizicii şi biochimiei, şi legile biologice, care privesc organismul în general, în raporturile sale cu mediul şi evoluţia sa istorică cum ar fi selecţia naturală, lupta pentru existenţă etc. În lumina determinismului dialectic apare evident faptul că procesele care au loc la nivelul funcţional-structural subcelular reprezintă, prin specificul lor, rezultatul istoric al interacţiunii organism-mediu, reflectînd totodată, prin prelucrare şi integrare, acţiunea factorilor externi ai condiţiilor date de mediu. Cunoaşterea proceselor proprii nivelului funcţional-structural subcelular permite descifrarea mecanismelor prin care mediul intern, pe o treaptă mai profundă a esenţei sale biologice, reacţionează la acţiunea mediului extern, avînd drept rezultat, pe planul mai îndepărtat al evoluţiei organismului şi a speciei, lupta pentru existenţă, selecţia naturală, anumite particularităţi de adaptare etc. Necesitatea îmbinării metodelor biofizice şi biochimice cu cele biologice în studiul eredităţii apare obiectiv determinată. Este meritul oamenilor de ştiinţă care, intuind importanţa disciplinelor de contact, au început studiul eredităţii cu mijloace biofizice şi biochimice şi au obţinut rezultate valoroase, chiar dacă unele teze teoretice generale de care sînt conduşi sînt greşite. Apreciind importanţa cercetărilor privind ADN, genetistul sovietic *N. D. Ivanov* (1962) scrie următoarele: „... Întrucît reprezentanţii geneticii formale studiază partea fenomenelor eredităţii legată de rolul ADN-ului — făcînd abstracţie de tezele lor teoretice generale greşite —, ei contribuie totuşi la acumularea de fapte necesare pentru generalizări cu adevărat ştiinţifice ale fenomenului eredităţii. În aceasta constă de fapt conţinutul ştiinţific al geneticii formale contemporane" [2].

---

[1] T. D. Lîsenko, *În legătură cu problema raportului biologiei cu chimia şi fizica*, în „Probleme de filozofie", 1959, nr. 10, p. 130 — 131.

[2] N. D. Ivanov, *Darwinismul şi teoriile eredităţii*, Bucureşti. Edit. ştiinţifică, 1962. p. 138.

Despre ce teze teoretice generale greşite este însă vorba? Noile cercetări privind ADN au dus pe unii genetişti la exagerarea rolului său în ereditate, considerîndu-l chiar substrat material exclusiv al eredităţii. În susţinerea acestui punct de vedere greşit s-au adus o seamă de argumente privind posibilităţile de variaţie extraordinare ale macromoleculei de ADN, localizarea sa exclusivă în nucleul celular şi în special în cromozomi, stabilitatea sa metabolică foarte mare, modul său de autodedublare, rolul său în biosinteza proteinelor, legătura sa cu procesul de inducere a mutaţiilor etc. Pe baza argumentelor de mai sus, adepţii geneticii formale au tras concluzia că numai ADN constituie substratul material exclusiv al eredităţii, iar macromoleculele de ADN specifice unui organism pot fi identificate cu complexul de gene care determină transmiterea caracterelor şi însuşirilor la descendenţi.

În concepţia orientării darvinist-miciuriniste în genetică, ereditatea poate fi definită drept capacitatea organismelor de a reproduce la descendenţi un tip de metabolism relativ asemănător cu al ascendenţilor. Ereditatea este o însuşire biologică generală a materiei vii, a organismelor, şi încercarea de a transforma ADN în substratul material exclusiv al eredităţii înseamnă reintroducerea în biologie a neodarvinismului.

În genetică se duc de multă vreme discuţii privind rolul nucleului şi al citoplasmei în ereditate. Cariogenetiştii, preluînd tezele weismanniste despre ereditate consideră că aceasta este localizată în cromozomi şi, respectiv, în nucleul celulelor. Genetica formală actuală, generalizînd în mod eronat materialul faptic privind rolul genetic al ADN-ului, consideră de asemenea că nucleul în care se află ADN constituie substratul material exclusiv al eredităţii.

Orientarea darvinist-miciurinistă, dimpotrivă, consideră că ereditatea este un atribut al întregii celule şi în general al materiei vii. Această teză este susţinută în prezent de un bogat material faptic privind ereditatea citoplasmatică. Iată cîteva experienţe în acest sens. *F. von Wettstein* (1928) a efectuat încrucişări reciproce între două specii de muşchi (*Funaria hygrometrica* × *F. mediterranea*) şi a observat că sporofitul era mult mai asemănător formei materne. Producerea pe calea regeneraţiei a gametofitului cu acelaşi număr de cromozomi ca şi sporofitul a arătat că gametofitul hibrid diploid seamănă de asemenea mai mult cu forma maternă.

Ph. L'Héritier (1948) a studiat un caz de ereditate citoplasmatică la *Drosophila melanogaster*, la care sensibilitatea la CO_2 se transmite la descendenţi datorită unui factor localizat în citoplasmă. La fel *T. M. Sonneborn* (1954) a studiat fenomenul eredităţii citoplasmatice la *Paramecium aurelia*. La acest infuzor există două tipuri de indivizi. Unul dintre aceste tipuri este capabil să secrete în mediul înconjurător o substanţă toxică, denumită „paramecină", care provoacă moartea celuilalt tip care nu secretă această substanţă. Paramecina este secretată de nişte particule „kappa" localizate în citoplasmă, în număr de aproximativ 400, care sînt vizibile la microscop. Tipul sensibil este lipsit de aceste particule „kappa". S-a constatat că însuşirea de a elabora paramecina se transmite ereditar pe cale citoplasmatică, independent de nucleu. În sfîrşit, trebuie citate cercetările care au dus la crearea unor linii androsterile de porumb, la

care sterilitatea este determinată de factori localizați în citoplasmă. Pentru practica producerii hibrizilor dubli de porumb, aceasta constitue o realizare remarcabilă, reducînd considerabil cheltuielile legate de producerea seminței. La noi în țară, studiile efectuate la Institutul pentru cereale și plante tehnice de la Fundulea au dus la obținerea unor linii androsterile valoroase, care se experimentează în vederea introducerii lor în producție.

Mult interes prezintă cercetările lui *I. Danielli și colaboratori* (1957), care au transplantat nuclei de la *Amoeba proteus* în citoplasma altei specii, *Amoeba discoides*, și au constatat la 6 ani de la transplantare că citoplasma a avut o influență tot atît de mare ca a nucleului în transmiterea caracterelor și însușirilor ereditare. De asemenea s-a constatat că nucleele de *Amoeba proteus*, după o îndelungată ședere în citoplasma speciei *Amoeba discoides*, au devenit asemănătoare cu nucleele acestei din urmă specii. Aceste cercetări constituie o dovadă directă a faptului că și citoplasma este înzestrată cu ereditate.

O altă categorie de argumente în sprijinul tezei că ereditatea este o însușire biologică generală a materiei vii o constituie faptul că și alte componente ale materiei vii, nu numai ADN, sînt înzestrate cu ereditate. Astfel virusurile fitopatogene, cum sînt mozaicul tutunului, necroza tutunului, virusul X al cartofului, mozaicul galben al napilor etc., și unele virusuri zoopatogene, cum sînt virusurile poliomielitei, gripei, paraliziei ovine, encefalomielitei cabaline, febrei aftoase etc., nu conțin de loc ADN, ci numai ARN. Este pe deplin dovedit în prezent că ARN are un rol însemnat în transmiterea ereditară a caracterelor și însușirilor la aceste virusuri.

Un interes deosebit îl prezintă cercetările efectuate în U.R.S.S. de *V. N. Polșkova* și *P. P. Saharov* (1962), care, folosind o metodică foarte originală de experimentare, au stabilit la microorganisme că fracțiunea proteică, în absența acizilor nucleici, este capabilă să manifeste efectul transformator. Prin cultivarea îndelungată a unor stafilococi, salmonele și a altor microorganisme pe un mediu la care s-a adăugat fracția proteică de la o suș rezistentă la streptomicină, s-a reușit să se inducă această însușire la microorganismele respective. În mod similar s-au indus cu ajutorul fracției proteice, fără participarea ADN-ului, particularități antigenice și alergice.

În sfîrșit, trebuie citate lucrările lui *H. Ljunggren* (1962), care a reușit, cu ajutorul unui preparat de polizaharide extrase de la o suș de *Rhizobium trifolii*, să inducă unele însușiri la alte suș ale bacteriei din aceeași specie. Este adevărat că autorul menționează că preparatul nu a fost perfect pur și că nu este exclusă posibilitatea existenței unor cantități reduse de ADN. Dar această rezervă este făcută de asemenea de majoritatea cercetătorilor care au lucrat cu ADN și care au menționat că preparatul de ADN nu a fost perfect pur.

S-a afirmat de unii cercetători că ADN este constant din punct de vedere cantitativ, în celulele somatice aflîndu-se o cantitate dublă față de celulele sexuale. De la această regulă există însă numeroase excepții. *J. Brachet* (1952) a arătat, de pildă, că în ovulele nefecundate ale ariciului

de mare cantitatea de ADN variază în limite foarte mari şi se poate ajunge la completa sa dispariţie. Pe baza acestor cercetări şi analizînd de asemenea rezultatele unor experienţe similare, *J. Brachet* a ajuns la concluzia că „rezultatele acestei cercetări (care trebuie extinsă şi asupra altor specii) arată de asemenea că conţinutul acidului dezoxiribonucleic în diverşi nuclei nu este neapărat multiplul conţinutului acestuia în spermatozoizi, precum s-a presupus anterior"[1]. *N. S. Demianovskaia* (1957), studiind modificările biochimice în miceliul de *Actinomyces globisporus streptomicini Kras.* în procesul dezvoltării sale, a constatat că la un moment dat ADN dispare, fiind înclocuit de un alt acid nucleic, care are în locul timinei o altă bază. *A. Marshak* şi *C. Marshak* (1956), efectuînd determinarea cantitativă a ADN-ului în ovulele şi spermatozoizii echinodermelor *Arbacia punctulata, Astorias forbetti* şi *Tripneustes ventricesus*, au constatat că acesta variază în limite foarte mari, ovulele mature nefecundate dînd o reacţie Feulgen negativă, ceea ce arată că ele nu conţin de loc sau conţin cantităţi cu totul infime de ADN.

În ceea ce priveşte stabilitatea metabolică a ADN-ului, trebuie arătat că aceasta are numai caracter relativ, fiind vorba de un echilibru dinamic între ADN şi celelalte componente ale celulei. De aceea afirmaţia lui *H. Stich* (1957) că „acidul dezoxiribonucleic poate fi considerat drept component stabil al celulei, nesupus sau supus în mică măsură reînnoirii"[2], sau a lui *R. Sinsheimer* (1957) că „astăzi în fond toată lumea este de acord că din punct de vedere metabolic acidul dezoxiribonucleic este inert"[3] sînt eronate, deoarece încearcă să excludă ADN din procesele metabolice specifice tuturor organismelor vii. După cum mai înainte se încerca să se excludă cromozomii şi genele din circuitul metabolic, în prezent se face aceasta cu ADN, căruia i se atribuie rolul de suport material exclusiv el eredităţii.

Analizînd în ansamblu materialul faptic referitor la problema rolului genetic al acidului dezoxiribonucleic, se constată că ADN, fiind o componentă importantă a nucleului celular, joacă un rol important, dar nu exclusiv, în biochimismul materiei vii şi, desigur în ereditatea caracterelor şi însuşirilor organismelor. Ţinînd seama de eterogenitatea caracteristică substanţei vii şi de materialul experimental existent, se poate afirma că nucleul şi, respectiv ADN au un rol genetic mai important decît alte componente ale celulei şi o mare însemnătate în metabolismul organismelor vii. „La procesul ereditar — scrie *W. Hollitscher* (1962) — părţile şi procesele organismului nu participă în acelaşi mod şi nici măcar nu participă toate"[4].

---

[1] J. Brachet, *Роль ядра и цитоплазмы в процессах синтеза и в морфогенезе* (*Rolul nucleului şi al citoplasmei în procesele sintezei şi în morfogeneză*), în *Современные* în *проблемы цитологии*, 1955, p. 14.

[2] H. Stick, *Строение и функция ядрышек* (*Structura şi funcţia nucleolilor*), *în Проблемы цитофизиологии*", 1957, p. 48.

[3] R. Sinsheimer, *First steps toward a genetic chemistry*, în „Science", 1957 vol. 125, n. 3 258, p. 1 023.

[4] W. Hollitscher, *Natura în lumina ştiinţei*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, p. 301.

Diferențierea în interiorul celulei a unei structuri și, respectiv, a unei funcții specializate în transmiterea informației ereditare la descendenți este rezultatul procesului istoric de evoluție, în care selecția naturală a avut un rol însemnat. În felul acesta, particularitățile biologice ale organismului, ajunse la un anumit grad de evoluție, tind să se transmită în mod identic la generația filială. Aceasta este latura conservativă a ereditații. După cum se știe însă, în natură nu există niciodată identitate absolută între ascendenți și descendenți. Sub influența mediului exterior schimbător are loc un proces de modificare dinamică a mediului interior al celulei. Ca urmare, contradicția externă organism-mediu se transformă în contradicție internă între latura conservatoare a ereditații, care tinde să transmită informația ereditară nemodificată la descendenți, și metabolismul modificat, care constituie premisa variabilității. Desigur că modificările în metabolismul celular sînt reflectate în structura și, respectiv, în funcțiile acizilor nucleici, astfel că este posibilă transmiterea la descendenți a unei informații ereditare modificate.

Exagerarea importanței uneia din cele două laturi contradictorii ale ereditații (conservatismul și variabilitatea) are consecințe teoretice și practice importante. Astfel, unii dintre adepții geneticii formale, considerînd în mod eronat că ADN este inert din punct de vedere metabolic, ajung la concluzii teoretice greșite, cu caracter idealist. Este cunoscut faptul că mulți geneticieni formali consideră ereditatea ca fiind exclusiv fenomenul asemănării generației filiale cu cea parentală, adică înțeleg prin ereditate numai procesul conservativ de transmitere a particularităților biologice la descendenți. Cercetările privind ADN sînt folosite de acești geneticieni ca un argument pentru susținerea unei concepții eronate, în care nu este loc pentru modificarea dirijată a ereditații și nici pentru evoluție.

Unii adepți ai orientării miciuriniste în genetică exagerează cealaltă latură a ereditații, și anume variabilitatea. Pornind de la această idee, ei accentuează unilateral rolul formator al mediului extern în unitatea dialectică organism-mediu, omițînd din definiția ereditații tocmai un aspect esențial, și anume cel al transmiterii informației ereditare la descendenți. Însăși genetica este definită unilateral, ca știință care studiază „ereditatea și variabilitatea ei". Ținînd seama de cele două laturi contradictorii ale ereditații: conservatismul și variabilitatea, este mai just ca genetica să fie definită ca știința ce studiază ereditatea.

Cercetările noi în genetică, din care a fost prezentată numai o mică parte, și încercările de generalizare filozofică a lor în lumina geneticii formale arată că lupta dintre materialism și idealism în genetică în etapa actuală îmbracă forme noi. Analiza critică filozofică multilaterală a noilor teorii idealiste din genetică de pe pozițiile orientării darvinist-miciuriniste privind ereditatea are o mare însemnătate teoretică și practică. Este însă necesar a sublinia că nu trebuie confundată orientarea miciuristă în genetică cu exagerările unor adepți ai acestei orientări, care susțin greșit ideea că ereditatea nu poate fi studiată decît prin metode biologice și minimalizează rolul cercetărilor privind acizii nucleici și în general substratul material al ereditații, declarîndu-le ca fiind principial

greșite. Aceasta este o poziție retrogradă, care împiedică dezvoltarea cunoașterii științifice și aduce deservicii însăși orientării miciuriniste, condamnînd-o la stagnare. „Teoria miciurinistă — scrie *B. Kedrov* — trebuie să se îmbogățească prin datele furnizate de toate științele naturii, și în primul rînd prin cele ale biologiei moleculare, care permit abordarea corpului viu din interior, elucidarea unității dialectice și a interacțiunii fenomenelor care se produc în organismul viu... Ar fi o foarte mare greșeală respingerea acestor studii științifice, calificîndu-le drept vitaliste sau idealiste, pentru simpla rațiune că ele leagă proprietatea eredității de formațiuni materiale particulare cu caracter organic... Trebuie părăsită această atitudine vulgară de a condamna greșit pe biologii care studiază fenomenele vitale la nivel molecular" [1].

Cercetările moderne privind mai ales acizii nucleici nu constituie nicidecum un material faptic în sprijinul interpretărilor idealiste ale geneticii formale. Dimpotrivă, pătrunzînd mai adînc în studiul vieții, aceste cercetări constituie o bază trainică pentru orientarea darvinist-miciurinistă, orientare care arată că între organism și mediu există o legătură dialectică ce se realizează prin intermediul metabolismului, în care acizii nucleici au un rol important. Adîncirea cunoștințelor despre acizii nucleici înseamnă, în ultimă analiză, aprofundarea studiului materiei vii. Aceasta va contribui, desigur, la mărirea posibilităților de transformare dirijată a eredității viețuitoarelor conform cu nevoile societății, fapt de excepțională însemnătate practică.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАТЕРИАЛЬНОЙ БАЗЫ НАСЛЕДСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

Цель настоящей статьи — истолковать с позиций диалектического материализма новейшие данные относительно материальных основ наследственности. После изложения недавних открытий в области современной генетики, автор подчеркивает значение исследований о структуре и генетической роли дезоксинуклеиновой кислоты для объяснения механизма передачи наследственной информации. Основываясь на тезисе сложного взаимодействия между организмом и средой и объективной связи между законами живой клетки и общими биологическими законами, автор утверждает необходимость сочетания биофизических и биохимических законов с законами биологическими в изучении наследственности. В связи с этим, признавая особое значение дезоксинуклеиновой кислоты в биохимизме живой материи, автор критикует в своем исследовании как попытку представителей формаль-

[1] B. Kedrov, *Revoluție în științele naturii*, în „Contemporanul" nr. 26 (872) din 28 iunie 1963.

ной генетики абсолютизировать роль нуклеиновых кислот в наследственности, так и недооценку биофизических и биохимических методов некоторыми представителями мичуринской генетики. Опровергая концепцию, по которой дезоксинуклеиновая кислота являеется исключительным субстратом наследственности, он приводит в качестве аргумента динамическое равновесие между дезоксинуклеиновой кислотой и остальными компонентами клетки, цитоплазматическую наследственность, роль протеиновой фракции в индукции свойств и т.д. Все это доказывает действительность дарвинистско-мичуринского тезиса, по которому наследственность является свойством всего организма.

Автор считает также, что, учитывая неоднородную природу живой материи, ядро и дезоксинуклеиновая кислота играют более важную роль, чем другие компоненты клетки.

Исследуя две противоречивых стороны наследственности — консерватизм и изменчивость — автор указывает, что преувеличение одной из них в ущерб другой имеет ненаучные теоретические последствия. Так, преувеличение консервативной стороны сторонниками формальной генетики, считающими, что дезоксинуклеиновая кислота является инертной с точки зрения обмена веществ, ведет к идеалистической концепции, отрицающей возможность направленного изменения наследственности, а преувеличение изменчивости некоторыми сторонниками мичуринской генетики, защищающими исключительную роль внешней среды в наследственности, опускает существенное явление передачи наследственной информации потомкам.

В заключение подчеркивается необходимость изучения нуклеиновых кислот представителями мичуринского направления в генетике для углубления знаний, касающихся живой материи, и для увеличения возможностей направленного изменения наследственности.

QUELQUES ASPECTS THÉORIQUES DU PROBLÈME DE LA BASE MATÉRIELLE DE L'HÉRÉDITÉ

RÉSUMÉ

Le but de l'article est d'interpréter, à partir des positions du matérialisme dialectique, les données les plus récentes concernant les bases matérielles de l'hérédité. Après avoir présenté les découvertes récentes dans le domaine de la génétique moderne, l'auteur souligne l'importance des recherches sur la structure et le rôle génétique de l'ADN pour expliquer les mécanismes de transmission de l'information héréditaire. S'appuyant sur la thèse de l'interaction complexe entre organisme et milieu et du lien objectif entre les lois de la cellule vivante et les lois biologiques générales, l'auteur soutient la nécéssité de combiner les méthodes biophysiques et biochimiques avec les méthodes biologiques dans l'étude de l'hérédité. A ce propos, et reconnaissant l'importance particulière de l'ADN dans le biochimisme de la matière vivante, l'auteur critique aussi bien la tentative d'absolutiser le rôle des acides nucléiques dans l'hérédité,

par les représentants de la génétique formelle, que la sousappréciation de ce rôle et des méthodes biophysiques et biochimiques par certains représentants de la génétique mitchourinienne. Pour combattre l'opinion qui considère l'ADN comme le substratum exclusif de l'hérédité, l'auteur avance l'argument de l'équilibre dynamique entre l'ADN et les autres composantes de la cellule, l'hérédité cytoplasmique, le rôle de la fraction protéinique dans l'induction des qualités, etc. Tout cela démontre la validité de la thèse darwiniste-mitchourinienne, suivant laquelle l'hérédité est une qualité de l'organisme tout entier.

L'auteur considère en même temps que, tenant compte de l'hétérogénéité caractéristique de la matière vivante, le noyau et respectivement l'ADN ont un rôle génétique plus important que les autres composantes de la cellule.

Soulignant les deux côtés contradictoires de l'hérédité — le conservatisme et la variabilité — l'auteur montre que l'exagération de l'un au détriment de l'autre mène à des conséquences théoriques non scientifiques. Ainsi, l'exagération du côté conservateur par les adeptes de la génétique formelle en considérant l'ADN comme étant inerte du point de vue métabolique mène à une conception idéaliste qui nie la possibilité de la modification dirigée de l'hérédité, tandis que l'exagération de la variabilité par certains adeptes de la génétique mitchourinienne, en soutenant le rôle exclusif du milieu extérieur dans l'hérédité, omet le phénomène essentiel de la transmission de l'information héréditaire chez les descendants.

Pour conclure, on souligne la nécessité, pour les représentants de l'orientation mitchourinienne de la génétique, d'étudier les acides nucléiques, afin d'approfondir les connaissances concernant la matière vivante et d'augmenter les possibilités d'une transformation dirigée de l'hérédité.

CONSIDERAȚII ASUPRA PSIHOLOGIEI SOCIALE

DE

NINA MĂRGINEANU

CE ESTE PSIHOLOGIA SOCIALĂ?

Clarificarea teoretică a problemelor de psihologie socială este impusă de necesitățile studierii concrete și multilaterale a unor fenomene sociale de natură spirituală, a căror cunoaștere aprofundată are o mare importanță practică pentru creșterea eficienței propagandei ideologice în rîndurile maselor largi ale poporului. Trebuie menționat însă că problematica psihologiei sociale a fost neglijată în planul tratării ei teoretice de către sociologii marxiști, fără a fi nesocotită în practica însăși a revoluției și a construcției socialismului.

Anumite aspecte ale psihologiei sociale au făcut și fac obiectul de studiu al mai multor științe, cum ar fi psihologia, pedagogia, etica, estetica, istoria etc. Se pune întrebarea : este oare necesară o știință de sine stătătoare care să se ocupe în mod special de fenomenele de psihologie socială sau ele pot fi studiate exclusiv în cadrul cercetărilor sociologice concrete care se desfășoară pe planul general al preocupărilor de materialism istoric? Argumentul în favoarea constituirii psihologiei sociale ca știință ar fi următorul : psihologia socială cuprinde acele fenomene a căror explicație nu poate fi satisfăcătoare nici exclusiv pe calea psihologiei, nici exclusiv pe calea sociologiei. Ele nu pot fi explicate pe cale exclusiv psihologică deoarece nu reprezintă o sumă mecanică a conștiințelor individuale, ci un fenomen calitativ nou. Or, psihologia generală studiază activitatea psihică a individului sub aspectul ei formal, făcînd abstracție, în cea mai mare parte a problemelor, de condițiile sociale *specifice* în care se formează psihicul uman.

În măsura în care fenomenele de psihologie socială au un caracter de masă și sînt generate de anumite condiții specifice ale vieții materiale (condițiile epocii, națiunii, clasei etc.), ele posedă în mod funciar un caracter sociologic. Totodată, datorită laturii afective, emoționale, puternic pre-

zentă, aceste fenomene se desfășoară și după anumite legități psihologice. De aici rezultă că metodologia cercetării fenomenelor de psihologie socială trebuie să includă atît principiile metodologiei cerecetărilor sociologice, cît și pe cele ale psihologiei.

Încercarea de a constitui o știință de sine stătătoare care s-ar ocupa de fenomenele psihologiei sociale aparține și unor sociologi burghezi de la sfîrșitul secolului al XIX-lea (G. Tarde, E. Durkheim, Ch. Blondelle etc.). Ei au semnalat faptul că conștiința colectivă diferă specific de conștiința individuală prin acele trăsături care apar ca rezultat al interacțiunii, al comunicării indivizilor în societate.

Încercările psihosociologilor burghezi de a găsi anumite legități specifice ale comportării unor grupuri sociale au fost de la bun început destinate eșecului, datorită concepției lor teoretice și metodologiei lor empirist-idealiste. Pornind cu intenția de a sociologiza psihologia (în special Durkheim), ei ajung, în mod paradoxal, la psihologizarea sociologiei. Materialul faptic bogat acumulat în urma unor cercetări sociologice concrete de către acești psihosociologi n-a putut servi pentru o generalizare științifică adecvată, deoarece de la bun început se proclama o autonomie a sferei relațiilor spirituale față de cea a relațiilor materiale. Considerînd drept obiect de studiu al psihologiei sociale așa-numitele tipuri de comportament, moravurile, sociologii burghezi ai secolului al XIX-lea le analizează în afara legăturii și determinării lor de către relațiile economice din epoca dată.

Din punct de vedere filozofic-teoretic, psihosociologia burgheză se caracterizează prin idealism subiectiv : ea substituie socialului psihologicul și acordă personalității rolul determinant ; din punct de vedere metodologic se caracterizează prin *empirism* și *fenomenalism* (pune pe același plan relațiile și faptele sociale esențiale cu cele neesențiale, întîmplătoare), precum și prin *indeterminism* (negarea influenței poziției de clasă asupra psihicului și comportării oamenilor și punerea pe prim plan a „factorilor interni", instinctuali, psihici etc.).

În privința finalității ei practic-politice, psihosociologia burgheză se prezintă ca un curent sociologic diversionist, reacționar. Ea se ridică deschis împotriva teoriei marxiste a claselor și luptei de clasă, a revoluției proletare. Caracterul diversionist, net anticomunist, devine și mai evident dacă ne referim la unele tendințe contemporane. Sarcina ei este de a elabora cele mai potrivite metode de sondaj a intențiilor și frămîntărilor maselor și de elaborare a rețetelor de reglementare a relațiilor sociale în favoarea clasei dominante [1].

În materialul de față vom analiza psihologia socială sub aspectul raportului ei față de existența socială și față de ideologie.

În cercetarea psihologiei sociale trebuie să avem în vedere faptul că este vorba în primul rînd de psihologia unor grupuri mari de oameni — clase sau pături sociale — constituite în mod obiectiv, după criterii

---

[1] În articolul de față nu ne ocupăm de critica curentelor sociologice burgheze care analizează fenomenele psihologiei sociale, deoarece o analiză detaliată a acestora poate fi găsită în articolele lui T. Herseni publicate în „Revista de psihologie", 1960, nr. 4 ; 1961, nr. 3 ; 1962, nr. 2.

esențiale determinate de existența socială a acestor grupuri. O asemenea abordare a problemei este în directă opoziție cu psihosociologia burgheză, care cercetează stările de spirit colective ale unor grupuri plecînd de la criterii exterioare și de cele mai multe ori arbitrare, subiective.

Nici psihologia socială marxistă nu elimină din preocupările ei problema manifestărilor psihice ale unor grupuri de oameni mai restrînse și care sînt constituite după criterii secundare în raport cu criteriul fundamental de clasă. În analiza acestor fenomene (de exemplu psihologia unui colectiv profesional) se ține seama însă de încadrarea lui în sistemul relațiilor sociale existente.

În literatura marxistă, psihologia socială este definită aproape exclusiv sub aspectul modalității specifice de reflectare a existenței sociale, prin comparație tacită sau explicită cu ideologia. Astfel, în culegerea *Formele conștiinței sociale*, ea este definită ca „reprezentări și idei nesistematizate, precum și sentimente sociale, printre care un loc însemnat îl ocupă domeniul emoțiilor" [1]. De asemenea, Tugarinov, în lucrarea *Corelația dintre categoriile materialismului istoric*, notează: „Psihologia socială cuprinde acele gînduri și idei despre viața socială care nu și-au găsit o formulare și o sistematizare ideologică precisă și clară" [2].

Este evident că pentru a defini psihologia socială, comparația ei cu ideologia pe linia modalității de reflectare este necesară, dar ni se pare a fi insuficientă, deoarece prin aceasta nu reușim să scoatem în evidență specificitatea de conținut a psihologiei sociale. Insuficiența distincției dintre psihologia socială și ideologie pe baza modalităților proprii de reflectare a existenței se relevă cu prilejul analizei acelor aspecte specifice psihologiei sociale care nu sînt susceptibile de sistematizare și conceptualizare (de exemplu starea de spirit, tradițiile naționale etc.). În surprinderea specificului psihologiei sociale trebuie avut în vedere și ce anume din existența socială determină nemijlocit faptul de conștiință corespunzător. Din acest punct de vedere, după părerea noastră, definiția dată de filozoful sovietic A. G. Kovalev este mai adecvată. După Kovalev, psihologia socială se poate defini drept „profilul psihic al națiunii, opinia publică a anumitor clase, ca expresie integrală a reprezentărilor și a noțiunilor, a năzuințelor și intereselor care exprimă cerințele colectivelor, stările de spirit ca cele mai mobile stări psihice, oglindind nemijlocit schimbările și transformările sociale care, într-un fel sau altul, ating nevoile maselor, în sfîrșit fenomenele voinței și ale unității de acțiune a maselor" [3].

Putem distinge din această definiție două momente: unul gnoseologic, de reflectare, celălalt „practic", de acțiune, de comportare. Cu acest prilej apare problema raportului dintre conștiința comună și psihologia socială, care de cele mai multe ori, declarat sau tacit, sînt identificate.

Considerăm că momentul cognitiv al psihologiei sociale, adică reprezentările și noțiunile, opinia publică ca judecată apreciativă, izvorîtă

[1] *Формы общественного сознания*, Изд. Москв. Унив., 1960, p. 12.

[2] V. P. Tugarinov, *Corelația dintre categoriile materialismului istoric*, București, Edit. științifică, 1960, p. 121.

[3] A. G. Kovalev, *Предмет и проблемы социальной психологии*, în culegerea *Вопросы марксистской социологии*, Изд. Ленингр. Унив., 1962, p. 111.

din anumite stări de spirit etc., constituie *conținutul specific al conștiinței comune*. Latura volitivă, afectivă, comportarea, acțiunea propriu-zisă etc. constituie, după părerea noastră, *conținutul specific al psihologiei sociale*, care cuprinde însă și conștiința comună. Din acest punct de vedere identificarea celor două aspecte ale conștiinței este nepermisă, de vreme ce conștiința comună constituie doar o latură a psihologiei sociale.

Distincția, se înțelege, este relativă, deoarece, dacă este conștientizat, mobilul comportării, al stării afective sau volitive aparține conștiinței comune.

De asemenea, în această definiție se vădește încercarea de a particulariza raportul dintre existența socială și conștiința socială. Spre deosebire de formele ideologice ale conștiinței sociale, psihologia socială reflectă relațiile practice *imediate* ale grupului respectiv, relațiile sociale personale într-o măsură considerabil mai mare decît ideologia. De exemplu, starea de spirit, ca însoțitoarea cea mai caracteristică pentru psihologia socială a fenomenelor de masă, care redă orientarea generală a fenomenului psihic colectiv respectiv, este dinamică și receptivă îndeosebi la problemele care afectează nemijlocit interesele grupului social respectiv. Marx, în *Sfînta familie*, ripostînd lui Bruno Bauer, care a încercat să explice nereușita parțială a revoluției franceze prin participarea masei, care degradează, chipurile, „ideea", remarcă că lipsa entuziasmului la o parte din mase se datora faptului că principiul revoluției n-a constituit pentru ea un interes real, ci a fost doar „ideea" acestuia. De aici rezultă că entuziasmul necesar participării maselor într-o acțiune socială mare depinde de măsura în care eventualele schimbări sociale afectează nemijlocit schimbările condițiilor lor de trai. Voința, entuziasmul, unitatea de acțiune a întregului popor rus în Marea Revoluție Socialistă din Octombrie s-a datorat, *printre altele*, și faptului că ea s-a desfășurat sub lozincile „pîine", „adăpost", „pace".

În această ordine de idei devine evident greșită poziția unor autori care afirmă în mod categoric că psihologia socială este mult mai conservatoare decît ideologia. Analiza trebuie făcută în mod diferențiat. Trebuie să facem astfel o distincție între elementele cognitive, care sînt mai stabile, și cele emoționale și volitive, care sînt mai puțin stabile; între reprezentările, stările de spirit mai profunde și persistente, mai puțin mobile, care reflectă condițiile cele mai generale relativ constante de viață, și cele care țin de condiții mai speciale și mai schimbătoare; de asemenea, între stările de spirit care apar spontan și cele care apar sub influența ideologiei.

Argumentelor celor care susțin caracterul accentuat conservator al psihologiei sociale le putem răspunde în felul următor: există „forța obișnuinței", „forța tradiției", dar, pe de altă parte, este vorba de o reacție spontană, stihinică la anumite fenomene sociale, este vorba de stări de spirit, sentimente care țin de natura afectivă a omului, care este mult mai mobilă decît cea intelectuală, și, în sfîrșit, este vorba de o trăsătură a psihologiei sociale cum e transmisibilitatea stării de spirit, „forța exemplului". Lenin vorbește deseori în lucrările sale tocmai de oscilațiile stării de spirit a țărănimii, de mobilitatea și instabilitatea atitudinii față de revoluția burghezo-democratică din 1905—1907. Deci, în ceea ce privește reacția

la schimbările sociale care afectează nemijlocit condițiile de viață ale unei anumite clase, psihologia socială își dovedește pe deplin mobilitatea sa.

Plehanov, în cunoscuta sa schemă, situează psihologia socială imediat după orînduirea social-politică și înaintea formelor ideologice ale conștiinței sociale. Această situare corespunde tezei cu privire la faptul că toate ideologiile au o rădăcină comună, psihologia epocii date.

Această idee ni se pare justă nu numai din punct de vedere istoric (psihologia socială precedînd formele ideologice ale conștiinței sociale), ci și pentru faptul că psihologia socială mediază într-un fel relația ideologiei cu existența socială, oferind ideologiei „prelucrarea inconștientă" a existenței. Mai departe ideologia este elaborată de teoreticienii unei anumite clase pentru a afirma sau a nega o anumită orînduire social-politică. Pentru transformarea revoluționară a unei societăți perimate și construirea uneia noi, superioare, este nevoie de activitatea practică revoluționară a unei anumite clase. De aici rezultă necesitatea existenței unei coincidențe a ideologiei cu psihologia clasei respective. În procesul pregătirii, al educării maselor, psihologia este acea bază nutritivă care favorizează apariția și formarea ideologiei corespunzătoare.

Tot în această ordine de idei se pune problema relației psihologiei sociale cu suprastructura. Există o părere că psihologia socială, spre deosebire de ideologie, n-ar face parte din suprastructură (Kovalev). Considerăm greșită în principiu această părere și credem că în legătură cu locul psihologiei sociale în sistemul interacțiunii dintre bază și suprastructură trebuie făcute unele nuanțări. Dacă vorbim de suprastructură în sens general, așa cum spune Marx, „deasupra formelor de proprietate..... se ridică întreaga suprastructură a sentimentelor, iluziilor, concepțiilor și noțiunilor," atunci este evident că psihologia socială constituie un fenomen suprastructural. De asemenea, psihologia socială intră în suprastructură și în mod mijlocit, prin intermediul formelor ideologice.

Există însă anumite particularități ale psihologiei sociale care țin de specificul psihicului uman și care, nefiind generate de o anumită bază economică, nu fac parte din suprastructură.

ARTA ȘI PSIHOLOGIA SOCIALĂ

Arta, ca formă a conștiinței sociale, are oarecum o situație specială; ea are ca obiect specific de reflectare tocmai psihologia socială.

Filozoful marxist italian A. Labriola, în studiul său despre materialismul istoric, remarcă, printre altele, că psihologia socială ca fenomen real nu poate fi în întregime transpusă în concepte abstracte, deoarece ea are anumite trăsături care se pretează mai mult la o redare descriptivă și de aceea un timp îndelungat ea a fost apanajul artei. Fără să considerăm această idee drept un argument care ar pune la îndoială necesitatea și posibilitatea studiului științific al psihologiei sociale, trebuie să recunoaștem, într-un anumit sens, justețea sa.

Psihologia socială, considerată din punct de vedere psihologic, reprezintă un ansamblu de stări de natură intelectuală, emotivă și volitivă

care sînt provocate de fenomenele vieții sociale. Acest colorit puternic emotiv accentuează atitudinea subiectivă a omului față de aceste fenomene, evenimente, împrejurări sociale, fără să minimalizeze semnificația socială largă a reacției respective pentru un anumit grup social. Aceste caracteristici ale psihologiei sociale reclamă forma artistică de reflectare.

Psihologia unui personaj descris în artă capătă o importanță uriașă tocmai pentru faptul că ea este psihologia unei clase sociale întregi sau cel puțin a unei pături. Deci problema oglindirii psihologiei sociale pe plan artistic este nemijlocit legată și de problema tipicului în artă. Făcînd distincție între tipul social și tipul artistic, Lenin sublinia că realizarea celui din urmă este posibilă numai prin încadrarea lui în situația individuală, prin analiza caracterelor și a psihicului tipurilor respective (*Scrisoare către I. Armand*).

Dacă nu despre artă în ansamblu, atunci cel puțin despre literatură putem afirma că obiectivul ei principal îl constituie reflectarea psihologiei sociale a anumitor clase, pături sociale etc.

În această ordine de idei trebuie să notăm: caracterul complex, neomogen, „capricios" al psihologiei sociale a constituit o greutate în plus pentru artiștii din trecut în interpretarea și indicarea unei soluții pentru situația descrisă. Nu putem să nu amintim de analiza făcută de Lenin creației lui Tolstoi. În articolele sale despre Tolstoi, Lenin caracterizează în mod detaliat psihologia țărănimii ruse din perioada revoluției din 1905—1907, al cărei exponent a fost Tolstoi. Atitudinea țărănimii față de revoluție a fost contradictorie. Pe de o parte, așa cum spune Lenin, țărănimea, în virtutea jugului iobăgist și a ruinării care a urmat reformei agrare, a acumulat o ură puternică față de exploatatorii săi; pe de altă parte, tot datorită condițiilor de trai, țărănimea exprima în mod stihinic protestul său, ea fiind însă inconștientă de formele vieții noi, de formele luptei, neînțelegînd necesitatea abolirii prin forță a țarismului. Această contradicție reală a psihologiei țărănimii patriarhale a fost surprinsă de către Tolstoi în mod genial.

În acest context, un interes deosebit prezintă următoarea idee a lui Lenin, că „Tolstoi se situează pe punctul de vedere a țăranului patriarhal, naiv, că *transpune psihologia acestuia în critica sa, în doctrina sa*" [1]. Acest lucru, continuă Lenin, a determinat atît părțile pozitive ale criticii lui Tolstoi (puterea de convingere, sinceritate, năzuința de a pătrunde la «rădăcina răului» etc.), cît și părțile ei negative, deoarece „Tolstoi oglindește atît de fidel starea lor de spirit, încît introduce în doctrina sa naivitatea lor, izolarea lor de politică, misticismul lor, dorința lor de a se izola de lume, «neîmpotrivirea la rău», blestemele lor neputincioase la adresa capitalismului și a «puterii banului»" [2]. Lenin subliniază că contradicțiile din concepția lui Tolstoi sînt rezultatul condițiilor sociale complexe, al influențelor sociale, al contradicțiilor istorice, care determină laolaltă psihologia claselor.

---

[1] V. I. Lenin, *Despre cultură și artă*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 115, (subl. ns.).
[2] *Ibidem*.

RAPORTUL DINTRE IDEOLOGIE ȘI PSIHOLOGIA SOCIALĂ

În capitolul precedent am menționat că psihologia socială a precedat istoricește ideologia. Odată cu separarea muncii intelectuale de cea fizică, odată cu scindarea societății în clase, apare o categorie specială de oameni, care se ocupă exclusiv de elaborarea formelor ideologice ale conștiințe, sociale. Totodată și psihologia socială, care caracteriza pînă atunci viața spirituală a întregii societăți primitive, capătă un caracter de clasă, formînd, laolaltă cu ideologia, conștiința de clasă.

„Ideologia este acea parte a conștiinței sociale legată nemijlocit de rezolvarea sarcinilor sociale care se ridică în fața societății și de aceea ea reflectă relațiile sociale în scopul schimbării sau consolidării lor" [1]. Din definiția dată reiese că ideologia reprezintă totalitatea ideilor, concepțiilor despre ansamblul relațiilor sociale al căror conținut este determinat nemijlocit (ideologia politică, juridică) sau în ultimă instanță (arta) de interesele economice ale clasei respective. Termenul „ideologie", așa cum pe bună dreptate remarcă V. Tugarinov, are sens numai în condițiile existenței claselor antagoniste.

În linii mari, ideologia unei anumite clase corespunde psihologiei ei sociale. Însă se poate constata o anumită neadecvare a ideologiei față de psihologia socială. Acest lucru se explică prin faptul că ideologia este elaborată de unii reprezentanți ai clasei, iar majoritatea membrilor clasei, cum remarcă Marx, se raportează pasiv la ea. De asemenea, datorită caracterului conceptualizat, ideologia se dezvoltă și în virtutea unei anumite logici interne, preluînd, adaptînd materialul acumulat anterior. De aici rezultă „desprinderea ei" de caracterul psihologiei clasei respective.

Independența relativă a ideologiei față de psihologia socială este și mai evidentă dacă ne vom referi la exprimarea ideologică a intereselor claselor exploatate în orînduirile sociale presocialiste. Situația se complică prin faptul că ideologii clasei exploatate erau, uneori, proveniți din clasele exploatatoare și deci influența psihologiei clasei respective a fost inevitabilă. Apoi condițiile obiective îi împiedecau să cunoască mai de aproape, mai profund viața sufletească, năzuințele poporului și mai ales să găsească soluția corespunzătoare. De aici rezultă utopismul acestor concepții, „drama" acelor artiști care închinau creația lor poporului, dar care n-au fost nici cunoscuți, nici înțeleși de el.

Se cere o anumită precizare a tezei lui Plehanov cu privire la ideologie ca expresie a unei anumite psihologii sociale. Fiind justă în esență, această teză duce oarecum la minimalizarea rolului ideologiei în formarea unei anumite psihologii sociale. Plehanov are dreptate atunci cînd, în analiza fenomenelor artistice (de exemplu romantismul francez), apelează la anumite trăsături ale psihologiei sociale sau a epocii sau a clasei. Într-adevăr, în cazul artei, a cărei legătură cu relațiile economice este mult îndepărtată și mediată, este necesar să ținem cont de specificul național al poporului, de psihologia clasei care promovează un curent artistic sau altul. Însă în practica luptei politice a proletariatului această teză a fost dăunătoare,

[1] V. Kelle, M. Kovalzon, *Formele conștiinței sociale*, București, Edit. științifică, 1961, p. 20.

deoarece ea pledează, în ultimă instanță, pentru spontaneitatea mișcării revoluționare a proletariatului.

În lucrarea *Ce-i de făcut?*, Lenin a subliniat că între psihologia clasei muncitoare și ideologia marxistă se stabilește un raport principial nou, care are următoarele trăsături:

1. Situația materială a proletariatului și îndeosebi lupta lui de clasă îl duc la o stare de spirit prin care el presimte opoziția fundamentală de interese cu burghezia. Astfel, Lenin, în aceeași lucrare, analizează etapele mișcării revoluționare a proletariatului rus, urmărind acumularea elementelor conștiinței sale.

2. Ideologia marxist-leninistă s-a format pe baza generalizării științifice a mișcării revoluționare a proletariatului.

Aceasta a determinat deplina corespondență a ideologiei marxist-leniniste cu psihologia proletariatului, capacitatea sa de a și-o însuși cu succes și profunda influență transformatoare a ideologiei marxiste asupra psihologiei proletariatului.

Ideologia marxist-leninistă corespunde pe deplin și intereselor vitale ale țărănimii, însă modelarea psihologiei țărănimii sub influența ideologiei marxiste este îngreuiată datorită caracterului complex al situației economico-sociale a țărănimii, care și-a pus amprenta asupra psihicului ei. În procesul schimbării radicale a vechii psihologii a țărănimii și a formării treptate a unei înțelegeri ideologice a problemelor existenței sale, partidul ține seama de natura dublă a intereselor economice și a psihologiei țăranului.

În raport cu ideologia, psihologia socială manifestă următoarele trăsături: 1) caracterul ei spontan; 2) neomogenitatea, inconsecvența, care se explică prin diversitatea mai mare a condițiilor imediate pe care le reflectă, prin influența ideologiei clasei dominante, prin mobilitatea laturii emotive a psihologiei sociale; 3) caracterul ei nesistematizat, neconceptualizat (referitor la partea conștiinței comune).

În cadrul psihologiei sociale există anumite noțiuni și reprezentări formate în practica vieții cotidiene. Teza după care poporul este adevăratul creator al culturii spirituale poate fi adîncită din punct de vedere teoretic prin analiza aportului efectiv al diferitelor forme ale conștiinței comune în constituirea și dezvoltarea permanentă a formelor ideologice ale conștiinței sociale. Însă nu toate elementele conștiinței comune reprezintă reflectări adecvate, multe din ele conțin denaturări, mistificări, iluzii. Aceste elemente denaturate se datoresc atît nemijlocit condițiilor înseși de existență, nivelului cultural scăzut, cît și influenței ideologiei neștiințifice și mistificatoare, exercitate de clasele dominante exploatatoare.

În condițiile socialismului, în condițiile unei munci ideologice susținute, psihologia socială a maselor suferă o modificare esențială. Însușirea ideologiei marxiste de către popor elimină treptat reprezentările denaturate, modificînd prin aceasta caracterul inconștient al psihologiei sociale. În privința laturii practice a psihologiei sociale, modificarea pe care o suferă în condițiile socialismului ține mai ales de ridicarea impulsurilor emotive la nivelul convingerilor, ceea ce asigură o coeziune

între motivația ideologică a anumitor acțiuni și starea de spirit spontană sub impulsul căreia se realizează nemijlocit această acțiune.

În concluzie, vom încerca să schițăm structura conștiinței sociale. Conștiința socială reprezintă întregul ansamblu al vieții spirituale a societății. Din cadrul acestui ansamblu se desprind, în primul rînd, două componente principale : ideologia și psihologia socială, care formează conștiința de clasă.

În afară de aceasta, conștiința socială include diferite științe despre natură, care fac parte din ideologie numai prin partea lor de interpretare filozofică. Excluderea lor din cadrul conștiinței sociale, așa cum face V. Tugarinov, n-are nici o justificare, deoarece și ideile despre natură, în esență, sînt idei sociale, iar prin formă științele naturii nu se deosebesc prin nimic de științele sociale (sistematizarea și conceptualizarea cunoștințelor acumulate).

De asemenea, ni se pare inutilă introducerea de către unii autori (de exemplu Baranov) a noțiunii de „conștiința practică" pe lîngă conștiința teoretică și psihologia socială. În realitate, această noțiune este substituită noțiunii de psihologie socială.

★

Cunoașterea adîncă a legităților psihologiei, a dinamismului ei, este cerută de însăși practica construirii socialismului. Astfel, metodele specifice de colectivizare în diferite țări socialiste au fost determinate, între altele, și de tradițiile specifice ale țărănimii din aceste țări.

O importanță deosebită are cunoașterea psihologiei sociale a maselor în creșterea eficienței și în găsirea modalității celei mai adecvate în propaganda ideologiei marxist-leniniste, îndeosebi în propaganda ateismului. De asemenea, studiul aprofundat al psihologiei sociale a diferitelor grupuri sociale este necesar din motivele arătate și pentru artiștii noștri.

În materialul de față am încercat doar să schițăm o problematică generală care se conturează în abordarea psihologiei sociale de pe pozițiile sociologiei marxiste. Considerăm că o elaborare în detaliu a uneia sau a alteia din aceste probleme nu se poate dispensa de cercetarea sociologică concretă, încă foarte puțin întreprinsă pînă acum de sociologii marxiști, ceea ce explică în parte și caracterul insuficient, oarecum schematic și prea abstract al literaturii marxiste consacrată problemelor teoretice generale ale psihologiei sociale.

PE MARGINEA PROIECTULUI DE PROGRAMĂ PENTRU DISCIPLINA BAZELE ESTETICII MARXIST-LENINISTE[1]

DE

ION ILIESCU şi IGNAT BOCIORT (Timişoara)

Proiectul cursului de *Bazele esteticii marxist-leniniste* elaborat de prof. N. Moraru, conf. J. Janoşi, candidat în ştiinţe filozofice, şi lectorii G. Bălan, candidat în ştiinţe filozofice, A. Strihan, I. Toboşaru, Ana-Maria Cordescu, constituie nu numai un ghid în activitatea didactică-ştiinţifică a cadrelor însărcinate cu predarea esteticii în învăţămîntul nostru superior, ci şi o valoroasă contribuţie la dezvoltarea esteticii în patria noastră. Este cel dintîi proiect conceput în spirit ştiinţific la noi în ţară, menit să orienteze pregătirea estetică de bază a creatorilor de artă şi a tuturor lucrătorilor în domeniul ideologic. Chiar prin acest fapt proiectul se cere amplu dezbătut. În cele ce urmează vom face cîteva observaţii şi propuneri care, după părerea noastră, ar contribui la îmbunătăţirea lui.

Elaborarea unui asemenea proiect de programă analitică a ridicat, desigur, în faţa autorilor numeroase dificultăţi. Precum se ştie, unele probleme şi categorii ale esteticii nu sînt încă suficient de bine conturate, altele mai controversate, iar în ceea ce priveşte valorificarea ştiinţifică a gîndirii estetice din ţara noastră sîntem abia la primii paşi. Este un merit deosebit al autorilor faptul că au depus eforturi pentru ca problemele cursului de estetică să-şi primească răspunsuri ştiinţifice. Orientarea ideologică a proiectului şi fundamentarea filozofică a problemelor pe care le cuprinde fac ca acest proiect să fie străbătut de un spirit contemporan, să răspundă sarcinilor şi întrebărilor celor mai arzătoare care se ridică astăzi în domeniul educaţiei estetice a oamenilor muncii. Cea mai mare parte din temele propuse au fost judicios elaborate, conţinutul acestora fiind bogat, unitar şi sistematic expus (*Estetica idealistă germană*, *Estetica*

---

[1] *Programa cursului de Bazele esteticii marxist-leniniste* (Proiect), apărută în „Revista învăţămîntului superior", 1962, nr. 1—2, p. 69—82.

democraților revoluționari ruși, *Apariția și dezvoltarea esteticii marxist-leniniste*, *Caracterul de clasă și spiritul de partid în artă*, *Realismul socialist* etc.).

Proiectul ne apare însă inegal. Unele teme necesită, după părerea noastră, anumite îmbunătățiri: completări, precizări și, în cîteva cazuri, restructurări. Opinăm și pentru o parțială schimbare a ordinii temelor. Ni se pare neindicat că arta ca formă a conștiinței sociale — problemă inseparabil legată de teme cum sînt: caracterul de clasă și spiritul de partid al artei, caracterul popular și specificul național etc. — să fie despărțită de acestea prin intercalarea temelor privitoare la istoria ideilor estetice. De altfel, nu credem că este bine să reducem ponderea acestei probleme în cadrul cursului, plasînd-o în partea finală a lecției introductive.

Tema a VII-a (*Concepțiile estetice din secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea în țara noastră*) ar trebui expusă nu după partea despre estetica marxistă, ca o anexă a materialului de istoria ideilor estetice, ci după tema a V-a (*Estetica democraților revoluționari ruși*), întrucît o dată cu tratarea esteticii marxist-leniniste nu mai facem doar o lecție de istorie a ideilor estetice, ci pășim în însuși miezul problemelor de estetică și, în acest caz, e bine să evităm revenirea la probleme de istorie a ideilor estetice, fie ele ale esteticii românești.

În sfîrșit tema a XVI-a (*Ramuri, genuri și specii în artă*) ar trebui tratată după probleme ca partinitatea, caracterul popular și specificul național al artei, și nu înaintea lor, întrucît ni se pare mai logic să se discute întîi problemele fundamentale privind conținutul artei și apoi cele ale genurilor, speciilor și formelor sub care se manifestă în prezent arta.

E necesar de asemenea ca anumite probleme actuale în cadrul luptei ideologice contemporane și unele probleme de importanță practică deosebită să dobîndească o pondere sporită, devenind teme aparte, evitînd expedierea lor în cadrul altor teme. E vorba de: arta ca formă a conștiinței sociale, procesul de creație în artă, lupta esteticii marxiste împotriva esteticii burgheze contemporane. În schimb, cursul de *Bazele esteticii marxist-leniniste*, pentru a nu repeta teme tratate fie la teoria literaturii, fie la literatura contemporană, s-ar putea încheia, după părerea noastră, prin capitolul *Realismul socialist*, unde, sintetic, și-ar găsi loc și realizările pe tărîm *estetic* din țara noastră, fără a aluneca în istoria artei contemporane. În orice caz, tema a XXI-a (*Literatura și arta în perioada desăvîrșirii construcției socialismului și a construirii comunismului*) ar trebui înlocuită printr-o eventuală temă ca: *Succesele esteticii în perioada desăvîrșirii construcției socialismului și a construirii comunismului.* (Firește aceste succese nu se pot discuta independent de fenomenul artistic viu, dar cursul de *Bazele esteticii marxist-leniniste* nu se poate limita la consemnarea operelor remarcabile din diferitele ramuri ale artei, sarcina sa fiind de a generaliza experiența artistică a epocii noastre).

Considerăm de asemenea necesar ca programa definitivă să indice și numărul de ore afectat fiecărei teme. În concluzie, am propus următoarea structură pentru viitoarea programă:

Tema 1. *Obiectul și sarcinile esteticii marxist-leniniste. Raporturile esteticii cu alte științe sociale. Raporturile estetice dintre om și realitate* (4 ore);
Tema 2. *Concepțiile estetice în antichitate* (2 ore);
Tema 3. *Concepțiile în feudalism și Renaștere* (2 ore);
Tema 4. *Concepțiile estetice în perioada clasicismului și iluminismului* (2 ore);
Tema 5. *Estetica idealistă germană* (2 ore);
Tema 6. *Estetica democraților revoluționari ruși* (2 ore);
Tema 7. *Ideile estetice în cultura românească* (4 ore);
Tema 8. *Apariția și dezvoltarea esteticii marxiste* (2 ore);
Tema 9. *Arta ca formă a conștiinței sociale* (2 ore);
Tema 10. *Caracterul de clasă și spiritul de partid în artă* (2 ore);
Tema 11. *Caracterul popular și specificul național al artei* (2 ore);
Tema 12. *Conținut și formă în artă* (2 ore);
Tema 13. *Imaginea artistică, Tipicul și tipizarea* (2 ore);
Tema 14. *Procesul creației artistice* (2 ore);
Tema 15. *Categoriile estetice* (2 ore);
Tema 16. *Frumosul* (4 ore);
Tema 17. *Sublimul* (2 ore);
Tema 18. *Tragicul* (2 ore);
Tema 19. *Comicul* (2 ore);
Tema 20. *Ramuri, genuri și specii în artă* (4 ore);
Tema 21. *Stil, curent, metodă* (2 ore);
Tema 22. *Combaterea ideilor esteticii burgheze contemporane. Demascarea conținutului reacționar al diferitelor orientări ale artei contemporane* (2 ore);
Tema 23. *Realismul socialist. Lupta partidului clasei muncitoare din țara noastră pentru afirmarea principiilor realismului socialist* (4 ore).

După aceste mențiuni, care au avut în vedere proiectul de programă în ansamblu, vom face cîteva observații care privesc această programă nu numai ca instrument didactic, ci și ca un material menit să orienteze cercetarea științifică în domeniul esteticii. Pentru ca sesizările noastre să fie cît mai la obiect, le vom grupa pe teme, asumîndu-ne prin aceasta, cu bună știință, și riscul unui coeficient de didacticism.

Tema I (*Obiectul și sarcinile esteticii marxist-leniniste. Raporturile dintre om și realitate. Teoria leninistă a reflectării și arta. Specificul reflectării artistice. Arta și rolul ei în viața socială. Educația estetică*). Această temă este prea încărcată și materialul pare insuficient sistematizat. Problema obiectului esteticii și cea a artei ca formă a conștiinței sociale (desigur, într-o strînsă legătură) ar trebui totuși prezentate, din necesități metodice, separat, reținînd din problemele artei atît cît este necesar pentru definirea obiectului esteticii. În această lecție introductivă ar fi suficient să se prezinte obiectul esteticii, sarcinile și importanța acestei științe, raporturile ei cu alte științe sociale — cu filozofia, etica, pedagogia, științele particulare ale artei —, precum și legătura dintre concepțiile estetice și cele politice. O atenție deosebită va trebui acordată problemei rapor-

turilor estetice dintre om și realitate, în care includem, firește, și exprimarea în artă a unor atari raporturi. Cu toate acestea, majoritatea problemelor cuprinse în ultimul aliniat al acestei teme (arta și viața socială; caracterul suprastructural al fenomenului artistic; funcțiile sociale ale artei etc.) ar putea constitui conținutul unei teme separate: arta ca formă a conștiinței sociale, în cadrul căreia s-ar putea reliefa legătura dintre artă și celelalte forme ale conștiinței sociale, oferindu-se totodată și o privire istorică asupra evoluției idealului estetic, ilustrînd convingător și idealul estetic în comunism.

Tema a II-a (*Concepțiile estetice în antichitate, feudalism și Renaștere*). Ar fi bine să se dea o imagine, fie chiar sumară, asupra ideilor estetice din India, China și în general din Orient, întrucît ideile estetice nu încep cu Grecia. Considerațiile despre arta antică (arhitectura, sculptura, literatura, teatrul) ar trebui reduse la ceea ce e strict necesar pentru a înțelege generalizările estetice. În schimb, s-ar putea înfățișa succint gîndirea estetică la Pitagora, Socrate, Heraclit, Democrit. Se impune discutarea ideilor lui Horațiu și amintirea ideilor lui Plotin.

Gîndirea estetică în orînduirea feudală este ilustrată în proiect doar prin exponenții liniei idealiste (Augustin, Toma d'Aquino). Este necesar să fie dezbătută, măcar în parte, și contribuția unor teoreticieni ca Boethius, Pierre Abélard, Ulrich von Strassbourg. Valorificînd ideile acestor oameni de cultură, se va putea ilustra mai bine lupta dintre materialism și idealism. Nu trebuie apoi pierdut din vedere că în această perioadă la popoarele orientale arta realistă cunoaște o înflorire. Gîndirea estetică materialistă, generalizînd practica artistică, se ridică pe trepte remarcabile, la concepții demne de menționat (Van Ciun etc.).

Estetica din epoca Renașterii ar putea fi îmbogățită prin ideile unor filozofi și artiști ca Leon Battista Alberti, Nicolaus Cusanus, Dürer, Erasmus, Rabelais (fără necesitatea de a intra în amănunte). Firește, trebuie să se idice și limitele ideilor estetice ale gînditorilor din epoca feudalismului și a Renașterii.

Tema a III-a (*Concepțiile estetice în perioada clasicismului și a iluminismului*). La această temă avem de propus ca în prezentarea iluminismului englez să se adauge, pentru o mai evidentă subliniere a luptei dintre materialism și idealism, contribuția unor gînditori ca David Hume sau Francisc Hutchenson. Ne întrebăm dacă în încheierea acestui capitol nu ar fi oportună o schițare a principiilor estetice ale romantismului, realismului critic și ale naturalismului, o dată cu indicarea particularităților creației artistice aparținînd acestor momente din dezvoltarea artei.

Tema a VII-a (*Concepțiile estetice din secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-a în țara noastră*). Reținem cu satisfacție introducerea în programă a unei teme privitoare la concepțiile estetice din cultura românească. Sugerăm însă că aceste idei să fie urmărite încă de la primele manifestări și continuate pînă la zi, pentru a nu da o imagine trunchiată asupra gîndirii estetice din țara noastră. Socotim că ar trebui valorificate ideile estetice implicate în preocupările de teoria literaturii, de poetică și stilistică anterioare pașoptiștilor (oamenii de cultură din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Școala ardeleană, poeții Văcă-

rești). În ceea ce privește generația de la 1848, va trebui să fie valorificată și contribuția lui Eliade Rădulescu, a scriitorilor și publiciștilor ardeleni (George Barițiu, de exemplu).

În cadrul mișcării culturale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea ar trebui valorificată contribuția scriitorilor noștri clasici și analizat rolul jucat de revista „Convorbiri literare".

Proiectul de programă lasă a se înțelege că în curentul literar semănătorist („caracter diversionist") și în cel poporanist („caracter reacționar") nu există nimic pozitiv pe tărîm estetic. Ni se pare nefiresc să discutăm bazele estetice ale poporanismului făcînd abstracție de estetica ibrăileană, pe care programa o rupe de curentul literar poporanist.

Tema a VIII-a (*Lupta Partidului Munciotresc Romîn pentru o artă legată de cauza clasei muncitoare, pentru realismul socialist*). Credem că aici nu s-a reușit pe de-a întregul să se ilustreze lupta de idei din perioada dintre cele două războaie. Din temă rezultă ideile estetice înnoitoare, promovate în această perioadă de P. C. R. Poate că ar fi însă necesar să se urmărească mai îndeaproape fenomenul estetic din acest moment, să se valorifice „sîmburele rațional" al gîndirii unor esteticieni ca Tudor Vianu, Mihail Ralea, Al. Dima, Liviu Rusu, Mircea Mancaș, Camil Petrescu, George Călinescu etc. Caracterul rațional și lucid al multora dintre tezele formulate de acești esteticieni într-o perioadă plină de confuzii ideologice ar merita atenție, ele reprezentînd generalizări întemeiate foarte adeseori pe succesele remarcabile ale artei romînești și ale artei înaintate de peste hotare.

Părerea noastră este că această temă ar trebui discutată în ultimul capitol al cursului, după prezentarea realismului socialist, înfățișîndu-se lupta partidului pentru afirmarea noii metode de creație atît înainte de 1944, cît și după această dată, urmărindu-se procesul de clarificare ideologică și de maturizare artistică a scriitorilor, muzicienilor, pictorilor, sculptorilor.

Notă. În principiu sîntem de acord ca istoria ideilor estetice să fie prezentată înainte de a începe expunerea sistematică a tezelor de bază ale esteticii marxist-leniniste. După cum se poate observa am făcut chiar unele propuneri de îmbogățire a părții istorice, nu fără teama de a supraîncărca totuși această parte, care are un rol auxiliar în cadrul cursului *Bazele esteticii marxist-leniniste*. Ne punem însă întrebarea dacă acest curs nu ar avea o structură mai unitară și o mai accentuată eficiență pedagogică în cazul cînd ideile estetice ale trecutului ar fi prezentate în cadrul temelor sistematice ale esteticii marxist-leniniste. Ideile despre frumos, despre sublim etc., care s-au manifestat în istoria acestei discipline ar putea fi expuse tot așa de bine în momentul care se studiază aceste categorii. Firește, ideea la care ne referim ar comporta o schimbare de structură a programei.

Tema a IX-a (*Esteticul. Categoriile estetice*). Propunem să se rețină aici numai problemele în directă legătură cu categoriile estetice, care trebuie indicate cît mai clar, făcîndu-li-se o caracterizare mai precisă. Ar trebui amintite și alte categorii estetice, cum sînt monumentalul, eroicul, grațiosul.

Tema a X-a (*Frumosul*). Avînd în vedere caracterul controversat al categoriei frumosului, s-ar impune înainte de toate o definire mai edi-

ficatoare a acestei categorii. Totodată, credem necesar să se amintească elementele componente ale frumosului, cum ar fi: armonia, simetria, ritmul, măsura, unitatea în diversitate, viabilul etc.

Tema a XI-a (*Sublimul*). Ar fi binevenită amintirea *Tratatului despre sublim*, cel puțin pentru a ilustra vechimea preocupărilor speciale consacrate acestei categorii.

Tema a XII-a (*Tragicul*) *și a XIII-a* (*Comicul*). S-ar cere precizări la probleme cum sînt: tragicul ca formă de manifestare a contradicțiilor sociale; comicul ca reflectare a contradicțiilor obiective din societate; modalitatea, măsura comicului (?). Majoritatea indicațiilor privind categoria tragicului și pe acea a comicului se referă exclusiv la literatură, trecînd cu vederea manifestările acestor categorii în celelalte ramuri ale artei și riscînd o suprapunere cu teoria literaturii: („Varietățile comediei; dezvoltarea istorică a formelor comediei").

Tema a XIV-a (*Conținut și formă în artă*). Cu toate că idealul estetic este implicat de temă și idee, credem necesar să se prevadă în mod special în programă și idealul estetic, pentru a i se acorda în curs atenția cuvenită. Compoziția se cere discutată înaintea subiectului. Măiestria artistică, așa cum e prevăzută în programă, poate crea impresia că este înțeleasă doar ca o problemă a formei, cînd în realitate este vorba pe de o parte, de realizarea desăvîrșită a operei în toate momentele structurii ei — tematica, ideologia, problematica, tipologia, arhitectonica (în cazul literaturii și stilistica, poetica) — iar pe de altă parte este vorba de unitatea armonioasă a tuturor acestor elemente. Mențiunea privitoare la mijloacele de expresie va trebui îmbogățită diferențiat, în funcție de feluritele ramuri ale artei. Prevederile privitoare la combaterea naturalismului și a formalismului pot fi concentrate, întrucît se repetă de mai multe ori, chiar în cadrul acestei teme.

Tema a XV-a (*Imaginea artistică, Tipicul și tipizarea. Procesul creației artistice*). Tema pare prea încărcată. Dacă specificul imaginii artistice în diferite ramuri ale artei este într-adevăr necesar și posibil să se arate aici, specificul acestei imagini în diferitele genuri depășește preocupările unui curs de estetică generală. Aceeași observație în legătură cu tipicul. Considerăm că în cursul de estetică expunerea privitoare la procesul creației artistice nu trebuie să se limiteze la generalități, ci să prezinte și să analizeze sub cît mai multe aspecte momentele procesului de creație, aducînd în dezbatere o serie de probleme cu o importanță practică deosebită. De aceea am opinat pentru dezvoltarea tuturor acestor probleme într-o temă separată.

Tema a XVI-a (*Ramuri, genuri și specii în artă*). În cadrul acestei teme nu găsim necesar să se repete probleme ca raportul dintre conținutul artei și obiectul artei; unitatea dintre conținut și formă în artă etc., care au fost tratate anterior la tema a XIV-a. (În general, am sugera ca programa să fie revăzută, pentru a se elimina foarte multe repetări care apar.)

Tema a XVIII (Caracterul popular și specificul național al artei). Deși bogată în idei, acestei teme îi lipsește o mențiune esențială: în ce constă specificul național în artă. În acest sens, ar trebui făcută o legătură între

caracteristicile națiunii și modul specific, creator, în care acestea se reflectă în artă (traiul oamenilor în condiții istorice determinate, frumusețile patriei și cadrul fizic în care se desfășoară acțiunea, fizionomia psihică, particulară — tradiții, obiceiuri, sentimente etc. — și specificitatea națională a limbajului, a procedeelor, în diferitele ramuri ale artei poporului nostru). De asemenea, esența caracterului popular al artei se pierde în observații particulare.

Tema a XIX-a (*Stil, curent, metodă în artă*). Pentru a evita unele neclarități care ar putea să apară la studenți, ar trebui precizate diferitele accepții curente ale stilului, în raport cu sensul estetic al acestei categorii (stilul unui curent, al unei epoci trebuie deosebite de stilul individual al artistului și de stilul în accepția lingvistică). În ceea ce privește curentul („Succesiunea curentelor și analiza principalelor curente în artă") este necesar să se precizeze care sînt principalele curente pe care le au în vedere autorii. Tot așa, nu se arată care sînt „diferitele metode de creație" și nu se vorbește nimic de principiile concrete care deosebesc între ele metodele de creație. Prevederile privitoare la realism ca metodă de creație ar trebui îmbogățite, specificîndu-se particularitățile esențiale distinctive ale diferitelor forme istorice ale realismului.

Avînd în vedere importanța cursului de *Bazele esteticii marxist-leniniste* atît pentru dezvoltarea acestei discipline în țara noastră, cît și pentru înțelegerea științifică a fenomenului artistic — element esențial în formarea viitorului profesor, artist etc. —, se impune un spor de minuțiozitate în perfectarea programei pe baza unui cît mai larg schimb de opinii.

Cursul de *Bazele esteticii marxist-leniniste* presupune cunoștințe din domeniul filozofiei, al literaturii universale și naționale, cunoștințe de istoria artelor, de stilistică etc. Preocupările acestui curs sînt direct legate de activitatea unor variate domenii ale științei și culturii. Participarea la discuții a tuturor factorilor interesați ar fi salutară. Firește, toate aceste discuții, inclusiv propunerile de mai sus, nu pot avea pretenția unor teze indiscutabile, menirea lor fiind doar aceea de a sesiza aspecte care, dintr-un unghi sau altul, s-ar cuveni să intre din nou în atenția specialiștilor care au alcătuit acest proiect de programă deosebit de valoros și de util.

OBSESIA DEDUCȚIEI ÎN EXPLICAREA INDUCȚIEI

DE

HENRI WALD

„Inducția și deducția sînt legate între ele în mod tot atît de necesar ca și sinteza și analiza. În loc de a ridica unilateral în slavă pe una din ele în detrimentul celeilalte, trebuie să ne străduim să le aplicăm pe fiecare la locul ei, iar aceasta o putem realiza numai dacă nu pierdem din vedere legătura dintre ele, faptul că ele se completează reciproc".

(F. ENGELS) [1]

„Problema inducției — scria nu de mult Bertrand Russell — constituie, de secole, un adevărat scandal în teoria cunoașterii și în filozofia științelor" [2].

Într-adevăr, fiind o inferență prin care cunoașterea „sare" de la oglindirea individualului la reflectarea generalului, inducția scandalizează deducția, deoarece nimeni nu ne poate asigura că dacă unii A sînt B, atunci orice A este B sau, după cum se exprimă Jean Nicod, „cine ne asigură că formula cea mai comodă despre ceea ce se cunoaște este și formula cea mai probabilă despre ceea ce se ignoră?" [3].

Însă inducția nu cred că este un scandal gnoseologic, ci numai unul strict logic. Ea apare ca un scandal gnoseologic numai în concepția logicienilor care n-au izbutit încă să se elibereze de obsesia structurii logice a deducției, atunci cînd vor să explice inferența inductivă. Scoțînd la iveală

---

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, Edit. politică, 1959, p. 209—210.

[2] Bertrand Russell, *Prefață* la lucrarea lui Jean Nicod, *Le problème logique de l'induction*, P.U.F., 1961, p. V.

[3] Jean Nicod, *op. cit.*, p. 14.

profunda originalitate a inducției în raport cu deducția, materialismul dialectic pune capăt scandalului secular.

★

Problema raportului dintre inducție și deducție nu este altceva decît forma pe care o capătă în logică cea de-a doua latură a problemei fundamentale a filozofiei. La întrebarea: de unde provine sporul de informație pe care îl posedă premisa majoră a unei deducții față de informațiile pe care i le pun la dispoziție premisele inducției din care derivă? nu se poate răspunde decît lămurindu-se saltul dialectic prin care cunoașterea urcă de pe treapta senzorială pe cea rațională. Problema raportului dintre inducție și deducție este expresia logică a problemei raportului gnoseologic dintre senzorial și rațional. De aceea răspunsul la problema *logică* a raportului dintre inducție și deducție depinde de răspunsul dat problemei *gnoseologice* a raportului dintre experiență și rațiune, care, la rîndul lui, depinde în ultimă instanță de răspunsul la problema *ontologică* a raportului dintre individual și general. Nu se poate da un răspuns satisfăcător problemei raportului dintre inducție și deducție decît în lumina unității ontologiei, gnoseologiei și logicii materialismului dialectic. Unitatea dialectică dintre *inducție și deducție* (= obiect al logicii) este determinată de unitatea dialectică dintre *senzorial și rațional* (= obiect al gnoseologiei), care, la rîndul ei, este determinată de unitatea dialectică dintre *individual și general* (= obiect al ontologiei).

Problema trecerii cunoașterii de la oglindirea unor *lucruri individuale* care fac parte din același gen la reflectarea *genului* din care fac ele parte a frămîntat intens mintea genială a celui care a pus bazele științifice ale logicii. „Este deci evident — scrie Aristotel — că e cu necesitate inducție aceea care ne face să cunoaștem principiile, căci în acest fel însăși senzația produce în noi universalul” [1].

Gîndirea sa dialectică și cu puternice tendințe materialiste l-a ajutat să nu izoleze inducția de deducție, deși îi era limpede opoziția dintre ele. „Nu cunoaștem, într-adevăr, decît prin inducție sau prin demonstrație. Or, demonstrația se face pornind de la principii universale și inducția, de la cazuri particulare” [2], scrie Aristotel. Convins că senzorialul este primordial față de rațional, Aristotel și-a dat seama și de primordialitatea inducției față de deducție. El arată că „nu se poate să se extragă [știință] din universale fără inducție și nici să fie obținută prin inducție fără senzație” [3].

Aristotel revine în mai multe locuri asupra ideii că inducția începe cu perceperea singularelor și furnizează în cele din urmă principiile universale ale demonstrației.

Aristotel a rămas, astfel, mult mai aproape de înțelegerea justă a raportului dintre inducție și deducție decît urmașii săi, care au aban-

---

[1] Aristotel, *Organon*, t. IV, trad. Jean Tricot, Paris, J. Vrin, 1938, p. 246.
[2] *Ibidem*, p. 95—96.
[3] *Ibidem*, p. 97.

donat începutul cu începutul dialectica maestrului lor și s-au înfundat în cele din urmă în metafizica scolasticii.

Împotriva deductivismului sterp al scolasticii și nu împotriva adevăratei logici aristotelice se ridică Francis Bacon, atrăgînd atenția asupra primordialității inducției față de deducție. La sterilitatea deductivismului scolastic se referă el atunci cînd reproșează spiritului că „năzuiește să ajungă la cea mai mare generalitate pentru a se odihni acolo, iar de experiență se dezgustă după puțin timp" [1]. Deducțiilor obscurantismului medieval, Bacon le opune vigoarea și fecunditatea inducției. „Deci toată nădejdea stă în adevărata inducție" [2], proclamă el. Însă Francis Bacon se pronunță nu numai împotriva deductivismului, ci și împotriva inductivismului. El respinge atît inductivismul „furnicilor", care se mulțumesc să-și strîngă proviziile și să consume tot ce au strîns, cît și deductivismul „păianjenilor", care își urzesc pînza din propria lor substanță.

El este de părere că „cea mai mare nădejde a noastră, de la care așteptăm totul, este alianța strînsă și trainică dintre cele două facultăți: experiența și rațiunea (unire care n-a fost încă săvîrșită)" [3].

Numai că această „alianță strînsă și trainică" dintre practică și teorie, dintre inducție și deducție, nu va fi explicată și realizată consecvent științific decît mult mai tîrziu, la jumătatea veacului al XIX-lea, de către materialismul dialectic. Pînă atunci, lupta împotriva deductivismului, promovat în continuare, pe alte baze în special de către Descartes și Leibniz, va fi purtată de inductiviști.

Absolutizînd opoziția dintre inducție și deducție, Leibniz nu poate să mai vadă și unitatea lor.

„Umbra rațiunii care se ivește la animale — scrie el — nu este decît așteptarea unui eveniment asemănător într-un caz care pare asemănător cu trecutul, fără a cunoaște dacă aceeași rațiune are loc. Oamenii înșiși nu acționează altfel în cazurile în care sînt doar *empirici*. Dar se ridică deasupra animalelor în măsura în care văd legăturile dintre adevăruri; legăturile care constituie ele însele adevăruri necesare și universale" [4].

Pentru el, „cauza din lucruri corespunde rațiunii din adevăruri" [5]. Deductivismul său îl face să răstoarne cu capul în jos raportul firesc dintre „cauza din lucruri", care este primordială, și „rațiunea din adevăruri", care este secundă.

În vreme ce Descartes, propovăduind deducția sintetică, cere omului de știință să-și „conducă în ordine gîndurile, începînd cu obiectele cele mai simple și cele mai ușor de cunoscut, pentru a urca puțin cîte puțin, treptat, pînă la cunoașterea celor mai compuse..." [6], John Stuart Mill va reduce întreaga cunoaștere la inducția analogică, afirmînd că „orice inferență este de la particular la particular" [7], iar „intercalarea unei propoziții

---

[1] Francis Bacon, *Noul organon*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 38
[2] *Ibidem*, p. 37.
[3] *Ibidem*, p. 80.
[4] Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Paris, Flammarion, p. 425.
[5] *Ibidem*, p. 425.
[6] Descartes, *Discours de la méthode*, Paris, E.S., 1950, p. 55.
[7] J. St. Mill, *Système de logique...*, t. I, Paris, Alcan, 1909, p. 217.

generale nu adaugă nici o iotă probei" [1]. Din punctul de vedere al lui Descartes, cunoașterea pornește nu prin contact real cu lucrurile existente independent de conștiința noastră, ci de la evidența, claritatea, distincția, ordinea pe care le resimte conștiința; pentru J. St. Mill, propozițiile generale nu conțin nici o informație în plus față de cele furnizate de inducția a cărei concluzie este fiecare dintre ele. În logica lui Descartes, ideile generale fac posibilă cunoașterea unor noi adevăruri; în logica lui J. St. Mill, ideile generale nu fac decît să înregistreze adevărurile deja cunoscute. Descartes nu se îndoiește nici o clipă de fecunditatea deducției. Mill însă o contestă fără rezerve.

Opoziția dintre inducție și deducție l-a preocupat și pe Kant. Admițînd că „inducția extinde *datele empirice* de la particular la general prin mijlocirea *mai multor obiecte*" [2], Kant nu uită să precizeze că, spre deosebire de *certitudinea* concluziilor deductive, concluziile inductive sînt doar *probabile*. „Experiența — scrie el — nu dă niciînd propozițiilor ei *universalitate* adevărată sau strictă, ci numai presupusă și relativă (prin inducție), astfel că de fapt ar trebui să se spună : pe cît am observat pînă acum nu se găsește nici o excepție de la cutare sau cutare regulă" [3].

Dar Kant nu s-a oprit numai asupra opoziției dintre inducție și deducție; el a examinat și legăturile dintre ele. Numai că el coboară unitatea dialectică dintre inducție și deducție la nivelul unei simple interdependențe între două elemente de egală valoare : sensibilitate și intelect. „Fără sensibilitate — subliniază el — nu ne-ar fi dat nici un obiect și fără intelect n-ar fi gîndit niciunul. Cugetări fără conținut sînt goale, intuiții fără concepte sînt oarbe. De aceea e tot atît de necesar de a-și face conceptele sensibile (adică de a li se adăuga obiectul în intuiție), ca și de a-și face intuițiile inteligibile (adică de a le aduce sub concepte). Amîndouă puterile, sau facultățile nici nu pot schimba funcțiunile lor. Intelectul nu poate intui nimic și simțurile nu pot gîndi nimic. Numai din faptul că ele se unesc poate izvorî cunoașterea. Din această cauză însă totuși nu e îngăduit a amesteca contribuția lor, ci avem puternice motive de a le separa cu grijă una de alta și a le deosebi" [4].

Caracterul contradictoriu al filozofiei lui Kant și preponderența idealist-subiectivă a ei au ascuns sub interdependența dintre sensibilitate și intelect atît primordialitatea inducției față de deducție, cît și trecerea inducției în deducție, acordînd în cele din urmă o mai mare importanță deducției decît inducției.

Dintre filozofii „moderni", Kant s-a apropiat cel mai mult de înțelegerea originalității profunde a inducției, dar apriorismul său l-a înclinat mult mai mult de partea deducției.

Caracterul idealist al dialecticii sale l-a împins și pe Hegel la subestimarea deductivistă a inducției.

---

[1] J. St. Mill, *Système de logique...*, t. I, Paris, Alcan, 1909, p. 209.
[2] *Logique de Kant*, Paris, Hadrange, 1840, p. 221.
[3] Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Casa școalelor, 1930, p. 39.
[4] *Ibidem*, p. 88.

„Într-o inducție — scrie el — singularitățile nu pot fi niciodată epuizate. Cînd spunem : toate metalele, toate plantele etc., aceasta înseamnă numai : toate metalele, toate plantele cunoscute pînă acum. Orice inducție este de aceea incompletă" [1]. Pentru a reliefa și mai mult inferioritatea calitativă a inducției față de deducție, Hegel înfățișează astfel structura a ceea ce numește el silogism inductiv :

P S U
S
S
.
.
.
la infinit [2].

Prin această schemă, Hegel subliniază că termenul mediu, care condiționează unirea particularului cu universalul, este de fapt o colecție de singulare veșnic incompletă.

Hegel rămîne mult mai impresionat de inferioritatea *logică* a inducției față de deducție decît de superioritatea *gnoseologică* a inducției față de deducție.

Deductivismul a izbutit în cele din urmă să impună majorității covîrșitoare a logicienilor contemporani prejudecata că modelul de inferență către care trebuie să năzuiască întreaga cunoaștere este deducția. În comparație cu deducția — *modelul ideal de inferență* —, inducția a fost întotdeauna dezavantajată. De aceea logicienii se străduiesc din răsputeri să ridice inducția la nivelul deducției, să apropie gradul de certitudine al inducției de gradul de certitudine al deducției, să dea inducției o structură logică asemănătoare cu cea a deducției, să micșoreze deosebirea calitativă dintre ele.

Două sînt principalele căi folosite de logicienii moderni pentru a diminua cît mai mult inferioritatea inducției față de deducție : acceptarea caracterului legic al naturii ca premisă majoră supremă a oricărui silogism inductiv și introducerea calculului probabilității.

Revenind la Aristotel, Maurice Dorolle, de pildă, acceptă că „majora silogismului nu este făcută dintr-o colecție de cazuri ; este expresia naturii esențiale a unui tip de existente. Deducția cazurilor speciale sau individuale s-ar defini ca un fel de a le *regăsi* sub lege, grație enunțului unei proprietăți esențiale" [3]. Pentru el inducția, a cărei concluzie este premisa majoră a silogismului, nu se termină cu înregistrarea cazurilor cercetate, ci merge pînă ajunge la formularea unei legi. M. Dorolle socotește că inducția este „mersul gîndirii către lege" [4].

În ciuda concepției sale neopozitiviste, Hans Reichenbach este și el de părere că fără credința în legitatea universului inducția și-ar pierde ros-

---

[1] G. W. F. Hegel, *Logica*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 322.
[2] *Ibidem*, p. 321.
[3] Maurice Dorolle, *Le raisonnement par analogie*, Paris, P.U.F., 1949, p. 121.
[4] *Ibidem*, p. 108.

tul. „Independent de soluția ei — scrie el — putem afirma că credința în legitimitatea absolută a inducției este trăsătura esențială a modului de gîndire empiric. Fără sprijinul principiului inductiv, ar fi imposibil să se scoată ceva din observații în favoarea legilor universale"[1].

Însă soluția așezării deasupra oricărei inducții a unei premise majore supreme privind legitatea existenței este considerată inacceptabilă, deoarece presupune deja demonstrat tocmai ceea ce urmează să se demonstreze : o premisă majoră supremă nu poate nici ea să fie altceva decît concluzia unei inducții, or valabilitatea acestei concluzii se sprijină pe o inducție căreia tot ea îi acordă valoare.

Dacă structura logică a inducției ar fi, după cum crede R.Harré, următoarea[2] :

$$\begin{array}{l} a_1 X \rightarrow b_1 Y \\ a_2 X \rightarrow b_2 Y \\ a_3 X \rightarrow b_3 Y \\ \hline X \rightarrow Y \end{array}$$

atunci premisa majoră care ar transforma-o într-o deducție riguroasă ar fi :

$$(a_1\, a_2\, a_3\, X \rightarrow b_1\, b_2\, b_3\, Y) \rightarrow (X \rightarrow Y).$$

În realitate această premisă majoră nu poate transforma probabilitatea inductivă într-o certitudine deductivă, deoarece ea însăși este doar probabilă, fiind concluzia inducției pe care vrea s-o fundamenteze. Premisa majoră : dacă toate evenimentele de tipul X cunoscute pînă acum (a_1, a_2, a_3) au fost urmate de evenimente de tipul Y (b_1, b_2, b_3), atunci orice X este urmat de Y, provine la rîndul ei dintr-o inducție, care trebuie abia fundamentată, și așa mai departe la infinit.

Deși convins că „demersul inducției nu este rațional, ci intuitiv"[3], Rudolf Carnap încearcă să apropie valoarea previzională a inducției de modelul deductiv. „Trebuie să admitem că pînă acum — scrie el — expresia „probabilității" a fost folosită și ca un concept psihologic. El ar putea fi consemnat ca un concept al credinței *faptice* (neraționale) : „Persoana *X* crede în timpul *t* în ipoteza *h* cu gradul de probabilitate *c*. Acest concept poate deveni important pentru toate științele care se ocupă cu comportarea umană, ca psihologia, sociologia etc. El nu poate servi totuși ca temei al construcției unei logici inductive, care trebuie să fie un ajutor pentru toate științele particulare"[4]. Pentru a demonstra că *„probabilitatea inductivă poate fi interpretată ca deductibilitate parțială"*[5], Carnap caută să sporească deductibilitatea inducției cu ajutorul calculului probabilității. „În logica inductivă — susține el — situația este cu totul asemănătoare cu cea din lo-

---

[1] Hans Reichenbach, *Atome et cosmos*, Paris, Flammarion, 1938, p. 262.

[2] R. Harré, *An introduction to the logic of the sciences*, London, 1960, p. 115.

[3] Rudolf Carnap, *Inductive Logik und Wahrscheinlichkeit, bearbeitet von Wolfgang Stegmüller*, Wien, 1958, p. 69.

[4] *Ibidem*, p. 36.

[5] *Ibidem*, p. 8.

gica deductivă. Formulări psihologiste apar aici, desigur, mai multe. După cum conceptul de bază al logicii deductive, anume conceptul inferenței logice, este un concept obiectiv, tot așa este și conceptul de bază al logicii inductive, anume conceptul gradului de verificare sau de probabilitate"[1].

Calculul probabilității nu vizează însă autoraportul dintre individual și general, ci numai eteroraportul dintre parte și întreg. Probabilitatea inductivă la care se referă Carnap are în vedere nu „generalul" ci „totalul", nu „genuri", ci „colecții". „Un enunț care se referă la *probabilitatea inductivă* are drept conținut o relație între o ipoteză și o totalitate de date experimentale (de pildă, rezultate determinate ale observației)"[2].

De aceea probabilitatea poate deveni concluzia unei deducții. Iată structura logică pe care o poate căpăta un asemenea silogism al probabilității:

— Numărul total de arbori este de 678
— Numărul stejarilor este de 337

— Probabilitatea ca un arbore să fie un stejar este de 1/2.

Dar un asemenea raționament este într-adevăr un silogism, dar nu mai este de loc o inducție după cum nici silogismul inductiv analizat de Aristotel nu mai este inducție, ci un silogism deductiv, de figura I, modul barbara, cu un termen mediu vizînd o colecție completă.

Așadar, nici calculul probabilității nu este în stare să transforme saltul gnoseologic de la „unii S sînt P" la „orice S este P" într-o inferență logică riguroasă.

Inducția nu este, în sens strict, o inferență a gîndirii logice, ci o inferență a cunoașterii. Ea nu este propriu-zis un raționament. Ch. Perelman și L. Albrechts-Tyteca au întrezărit și ei complexitatea inducției în raport cu deducția. După părerea lor, inducția este „un raționament complex, care combină procedee retorice cu inferențe logice, și un apel la experiență..."[3].

Cînd o inducție — fie că merge de la constatarea individualului la dezvăluirea generalului, sau se ridică de la cunoașterea părții la aceea a întregului, fie că se desfășoară de la înregistrarea efectului la descoperirea cauzei — capătă forma logică a unui raționament, ea ori încetează să fie inducție, ori se termină cu o concluzie doar plauzibilă. „Forma fundamentală a raționamentului plauzibil, care este conformă cu *modus tollens* al silogisticii clasice, poate fi descrisă — după Pólya — în felul următor:

B decurge din A
B este adevărat

A este deci plauzibil"[4].

[1] Rudolf Carnap, *Inductive Logic und Wahrscheinlichkeit, bearbeitet von Wolfgang Stegmüller*, Wien, 1958, p. 33.
[2] *Ibidem*, p. 6.
[3] Ch. Perelman et L. Albrechts-Tyteca, *Rhétorique et philosophie*, Paris, P.U.F., 1952, p. 39.
[4] Rezse Tarjan, *Automates neuronaux*, în „Recherches internationales", 1962, nr. 29, p. 149.

Deoarece *modus tollens* interzice trecerea de la afirmarea consecventului la afirmarea antecedentului, silogismul lui G.Pólya nu poate avea decît o concluzie plauzibilă.

Nebăgînd de seamă că într-o inferență plauzibilă ceea ce este raționament nu poate fi plauzibil deoarece este deducție, în care concluzia decurge cu necesitate logică din premise, iar ceea ce este plauzibil nu poate fi raționament deoarece este inducție, care cere verificare experimentală, G.Pólya încearcă să dea inducției o structură logică asemănătoare cu aceea a silogismului ipotetico-categoric. „Avem aici — scrie el — o schemă de *inferență plauzibilă*:

A implică B
B adevărată

A mai plauzibilă

Linia orizontală figurează din nou « prin urmare ». Această schemă o vom denumi schema inductivă fundamentală sau, pe scurt, « schema inductivă »"[1].

Lui G. Pólya îi scapă din vedere faptul că în acest caz plauzibilitatea nu mai privește raportul logic dintre concluzie și premise, dar continuă să privească raportul gnoseologic dintre concluzie și realitate.

Ceea ce deosebește în mod fundamental o inferență inductivă de un raționament este că în vreme ce inferența inductivă este obligată se apeleze la verificare experimentală pentru a se încheia, raționamentul se poate desfășura pînă la capăt fără ca gîndirea să părăsească planul logic. Momentul experimental face parte din însăși esența inducției. În vreme ce experiența participă la inducția spontană, experimentul participă la cea științifică.

G. Pólya se apropie de înțelegerea deosebirii fundamentale dintre inducție și deducție ori de cîte ori subliniază faptul că inducția este plauzibilă, iar deducția este demonstrativă. El remarcă, pe bună dreptate, că așanumita „inducție matematică" nu este nicidecum inducție, ci deducție, deoarece nu-i plauzibilă, ci demonstrativă. „Avem aici un procedeu de demonstrație de o importanță fundamentală. Am putea să-l denumim «trecerea de la n la $n+1$» însă de obicei i se spune « inducție matematică ». Această denumire uzuală este o denumire foarte nepotrivită pentru un procedeu de demonstrație, dat fiind că inducția... ne dă numai o concluzie plauzibilă și nu una demonstrativă"[2].

G.Pólya știe că inducția este o atitudine care „are scopul de a adapta opiniile noastre la experiența noastră într-un mod cît se poate de eficient"[3] dar influențat de neopozitivism, care continuă să îmbîcsească cea mai mare parte din atmosfera filozofică a S.U.A., el depreciază logica esențelor și supraestimează logica relațiilor, propunînd ca schemă fundamentală a in-

[1] G. Pólya, *Matematica și raționamentele plauzibile*, București, Edit. științifică, 1962, p. 9.

[2] G. Pólya, *op. cit.*, p. 138.

[3] *Ibidem*, p. 22.

ducției nu inferența inductivă care se termină cu constituirea premisei majore a unui silogism categoric, ci trecerea doar plauzibilă de la afirmarea consecventului la afirmarea antecedentului într-un silogism ipotetic. Desigur că printre raționamentele plauzibile ar mai trebui să fie socotite și trecerile gîndirii de la adevărul unei particulare afirmative la adevărul universalei afirmative cu același subiect și același predicat.

Convins de faptul „că raționamentul inductiv este un caz particular al raționamentului plauzibil"[1], dar obsedat de modelul deductiv de inferență, G.Pólya alege ca formă fundamentală a inducției structura logică a silogismului ipotetic, și anume unul dintre cele două moduri *neconcludente* ale raționamentului de implicație.

Într-adevăr în vreme ce

$$\frac{p \rightarrow q \quad p}{q} \qquad \text{și} \qquad \frac{p \rightarrow q \quad \bar{q}}{\bar{p}}$$

sînt raționamente în care concluzia decurge cu necesitate din premise,

$$\frac{p \rightarrow q \quad q}{p\ ?} \qquad \text{sau} \qquad \frac{p \rightarrow q \quad \bar{p}}{\bar{q}\ ?}$$

sînt inferențe în care concluzia este numai probabilă.

Împotrivindu-se tendințelor cantitativiste de care dau dovadă unii cercetători în utilizarea teoriei probabilităților la sporirea plauzibilității concluziilor inductive, G.Pólya ne avertizează : „. . . În aplicațiile teoriei probabilităților la raționamentele plauzibile evitați, din principiu, valorile numerice"[2], iar ceva mai jos insistă asupra faptului că „teoria probabilităților trebuie aplicată raționamentelor plauzibile, însă numai calitativ"[3]. Certitudinea concluziilor inductive nu poate fi atinsă numai cantitativ. Trecerea cunoașterii de la oglindirea individualului la reflectarea generalului și de la oglindirea efectului la reflectarea cauzei este prin excelență un *salt calitativ*.

Reiese din analiza acestor două încercări de a spori la maximum deductivitatea inducției că subaprecierea deductivistă a inducției nu poate duce la înțelegerea științifică a raportului dintre inducție și deducție. Este neapărat necesară renunțarea la *obsesia deducției* și explicarea științifică a raportului dintre inducție și deducție în lumina materialismului dialectic[4].

Într-adevăr după cum inducția nu poate constitui un model de inferență pentru deducție, nici deducția nu poate reprezenta un model de inferență pentru inducție.

A anula inferioritatea inducției față de deducție înseamnă a lipsi deducția de fundamentul ei. Inducția este baza deducției, după cum experiența este baza rațiunii și practica baza teoriei. Superioritatea *inducției*

---

[1] G. Pólya, *op. cit.*, p. 10.
[2] *Ibidem*, p. 160.
[3] *Ibidem*, p. 160.
[4] Obsesia modelului deductiv este denunțată și de R. Harré, în *op. cit.*, p. 116 și urm.

față de *deducție* constă în faptul că poate sări de la constatarea unui număr mic de fenomene la premisa majoră a unui silogism, care structurează logic reflectarea esenței tuturor fenomenelor de același gen. Superioritatea deducției față de inducție constă în faptul că poate trece de la adevăruri cunoscute la un adevăr pînă atunci necunoscut, cu o stringență perfectă și fără să mai facă apel la experiență. „Trecerea de la idei la idei se operează cu o stringență care lipsește trecerii de la fapte la idei, fiind o trecere de la omogen la omogen"[1], precizează acad. Ath. Joja.

Superioritatea logică a deducției față de inducție își are deci izvorul în inferioritatea logică a inducției față de deducție. În vreme ce inferențele inductive sînt inferioare inferențelor deductive din punctul de vedere al stringenței logice și al independenței relative față de experiență, inferențele inductive sînt superioare inferențelor deductive din punctul de vedere al fecundității cognitive. Inferioritatea *logică* a inducției față de deducție nu este altceva decît umbra superiorității *gnoseologice* a inducției față de deducție. Posibilitatea deducției de a se desfășura omogen, pe plan logic, este creată de trecerea eterogenă a inducției de la senzorial la logic. Prin inducție omul trece de la oglindirea senzorială a individualului, a fenomenalului, a întîmplătorului la reflectarea rațională a generalului, a esențialului, a necesarului. Practica se transformă în teorie tot prin inducție. Datorită capacității sale de a induce, omul este o ființă în stare să prevadă mersul lucrurilor. Descoperind ceea ce este general, el a descoperit și ceea ce este reiterativ. Cu ajutorul inducției, omul și-a anexat și dimensiunea infinită a viitorului. Inducție mai înseamnă și trecerea de la cunoașterea realului la cunoașterea posibilului. Inducția este principala cale prin care viitorul pătrunde în prezent. Viitorul nu are altă posibilitate de a pătrunde în practica prezentului decît prin intermediul inducției. Puterea de previziune a deducției este derivată; ea își are izvorul în capacitatea specifică inducției de a privi în viitor. Fiind în general concluzie a unei inducții, ipoteza devine, prin verificarea experimentală, premisă majoră a unei deducții a cărei concluzie este o previziune științifică.

Inducția trebuie deci apreciată nu numai în comparație cu rigurozitatea logică a deducției ci în primul rînd din punctul de vedere al rostului pe care îl are în procesul cunoașterii.

Dar înainte de toate este necesar să se precizeze ce trebuie să se înțeleagă prin inducție. Lui André Lalande i „se pare că, de fapt, termenul de *inducție* se aplică oricărei conduite a raționamentului care merge fie 1. de la indici percepuți la o realitate necunoscută pe care acești indici o dezvăluie (inducții reconstructive), fie 2. de la mai special la mai general (de la indivizi la specie, de la specie la gen, de la fapte la legi); sau mai exact, fiindcă însești faptele sînt, după cum am văzut, deja interpretări, de la legi mai speciale la legi mai generale"[2].

Din definiția lui A. Lalande rezultă că orice demers ascendent al cunoașterii este o inducție. Se pare, însă, că demersurile ascendente ale cunoașterii sînt de trei feluri:

---

[1] Acad. Ath. Joja, *Studii de logică*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 130.
[2] André Lalande, *Les théories de l'induction et de l'expérimentation*, Paris, 1929, p. 13—14.

a) Trecerea de la senzorial la logic;
b) Trecerea de la judecăți particulare la judecăți universale;
c) Trecerea de la mai puțin general la mai general.

Trecerea de la senzorial la logic este procesul de generalizare și abstractizare care se termină cu formarea conceptului; trecerea de la judecăți particulare la judecăți universale este procesul prin care cunoașterea sare de la înregistrarea unor fapte particulare la reflectarea legilor lor, prin intermediul revenirii la experiență; trecerea de la mai puțin general la mai general este procesul prin care gîndirea urcă de la consecințe la principii, de la teoreme la axiome[1].

În sens strict, se numește inducție numai trecerea de la judecăți particulare la judecăți universale prin intermediul verificării experimentale a ipotezei mijlocitoare.

Trecerea de la senzorial la logic este un proces pur gnoseologic, care se termină de îndată ce atinge planul logic, iar trecerea de la special la general este un proces pur logic, care se dispensează de apelul la experiență. Numai trecerea de la judecăți particulare la judecăți universale este un proces care face apel atît la experiență cît și la gîndirea logică; însă tot ce aparține gîndirii logice este de natură deductivă, inducția fiind doar saltul de la strîngerea faptelor particulare la formularea legilor care le guvernează. Nici un moment nu trebuie confundată inducția cu deducțiile care participă la desfășurarea ei. Este adevărat că o inducție nici nu începe, nici nu se dezvoltă și nici nu se încheie fără participarea deducției, dar unitatea dintre inducție și deducție nu anulează opoziția dintre ele, ci, dimpotrivă, o presupune[2].

„Galileu — scrie acad. Ath. Joja — a trecut de la un mic număr de fapte la concepte, la legile căderii corpurilor, extinzînd la toate corpurile observațiile făcute asupra cîtorva. Ajungînd la concluzia sa (legea căderii corpurilor), el a sărit de la fapte la concept, constituind concluzia sa — comandată de un mic număr de fapte — în majora unui silogism, dovedind astfel că inducția se realizează printr-un act deductiv"[3].

Faptul că inducția se realizează printr-un act deductiv înseamnă că, la un moment dat, inducția se transformă în contrariul ei, în deducție, dar în nici un caz nu poate să însemne că însăși inducția este deducție.

Deși opuse, inducția și deducția sînt interdependente; în cadrul acestei unități contradictorii, inducția este primordială față de deducție, deoarece saltul inductiv este acela care face din deducție o fereastră deschisă către viitor: de asemenea, între inducție și deducție se desfășoară un proces de întrepătrundere, prin care inducția se transformă mereu în deducții.

Fundamentul inducției nu este deducția; dimpotrivă, inducția este fundamentul deducției. Fundamentul inducției este practica umană social-istorică. Omul n-ar putea să transforme lumea în care trăiește dacă

---

[1] Desprinderea celor mai generale legi de dezvoltare ale realității din legile generale formulate de diferitele științe particulare nu este o inducție, ci o deducție de la general la cel mai general, de la un general de un anumit grad de generalitate la generalitatea extremă, supremă.

[2] Vezi și *Structura logică a gîndirii*, București, Edit. științifică, 1962, p. 165—169.

[3] Ath. Joja, *op. cit.*, p. 130.

n-ar cunoaște însușirile generale ale lucrurilor și raporturile generale dintre ele. Intervenind în conflictul epistemologic dintre Albert Einstein și Niels Bohr, cunoscutul fizician L. Rosenfeld scrie : „Pur și simplu nu ne este permis de a neglija faptul că știința este o activitate umană legată de orice proces de adaptare organică a spiritului uman la lumea exterioară" [1].

Materialismul dialectic afirmă mult mai mult : spre deosebire de toate celelalte ființe incapabile de inducție, capabile să reflecte doar senzorial individualitatea lucrurilor și a raporturilor dintre ele, omul nu se mulțumește să se adapteze la mediul său înconjurător, ci izbutește din ce în ce mai bine să adapteze mediul său înconjurător la nevoile omenești. Știința umană este mult mai mult decît un instrument de adaptare ; ea este un instrument de transformare deliberată a naturii și societății. După ce arată că „reflectarea anticipativă a realității este forma fundamentală de adaptare a materiei vii la structura spațio-temporală a lumii anorganice, în care succesiunea și iterația sînt parametrii temporali principali" [2], psihologul sovietic P.K. Anohin precizează : „Creierul... nu cunoaște limite pentru reflectarea anticipativă a realității. El are posibilitatea de a anticipa în microintervale de timp un lanț de evenimente care pot să dureze ani" [3].

Practica socială prin care oamenii își transformă mediul lor ambiant este aceea care obligă cunoașterea la inferențe inductive. Fără cunoașterea generalului și a iterativului nu se poate purcede la transformarea lumii. Marx remarca în *Capitalul* că „orice știință ar fi de prisos dacă forma de manifestare și esența lucrurilor ar coincide nemijlocit..." [4]. Marx a insistat asupra faptului că „a reduce mișcarea vizibilă și pur aparentă la mișcarea intimă și reală este o sarcină a științei..." [5].

Inducția este izvorul puterii de previziune a științei. De aceea, filozofia burgheză contemporană se înverșunează îndeosebi împotriva capacității inducției de a face posibilă prevederea evenimentelor viitoare.

Pentru Hans Reichenbach, „categoriile metafizice de spațiu, de timp, de substanță, de forță, de lege, toate neîndoielnic antropomorfice, nu mai constituie astăzi decît podoaba plină de imagini, floricelele, fără legătură cu experiențele trăite, pe care se sprijină realmente rezultatele cunoașterii fizice" [6]. El este de acord că inducției nu-i revine alt rol decît „să infereze din experiențe observate altele viitoare" [7], însă ne previne că „fiecare pas al devenirii corespunde unei noi aruncături de zar" [8]. În consecință, gîndirea ar fanda prin inducție nu într-un viitor necesar, ci într-unul contingent.

---

[1] L. Rosenfeld, *Le conflit épistémologique entre Einstein et Bohr*, în „Rev. de métaphysique et de morale", 1962, nr. 2, p. 151.

[2] P. K. Anohin, *Reflectarea anticipativă a realității*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 7, p. 118.

[3] *Ibidem*, p. 119.

[4] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 770.

[5] *Ibidem*, partea I, București, E.P.L.P., 1953, p. 308.

[6] Hans Reichenbach, *op. cit.*, p. 265—266.

[7] *Ibidem*, p. 264.

[8] *Ibidem*, p. 257.

Ludwig Wittgenstein este mai radical. „Evenimentele viitoare — scrie el — nu pot fi deduse din evenimentele prezente. Înlănțuirea cauzală este o superstiție”[1]. Alții consideră întreaga realitate obiectivă ca pe un produs al înfrîngerilor noastre și nu ca pe ceva existent independent de noi. „Lumea noastră lamentabilă sau derizorie este spectacolul proiectat de către eșecurile noastre”[2].

Faptul că „evenimentele viitoare” pe care le anunță inducția împing prezentul în trecut cu o viteză din ce în ce mai mare, sporind considerabil puterea oamenilor asupra naturii și societății, smulge unor filozofi burghezi din zilele noastre accente de cumplită disperare. „Timpul zăpăcește spiritul, care descoperă un plus pe care nu el l-a pus acolo. Este tocmai ceea ce explică faptul că timpul provoacă o repulsie, care merge de la neplăcere la spaimă”[3].

★

În concluzie inducția nu poate fi înțeleasă pînă la capăt decît prin contradicție dialectică cu deducția, împreună cu care formează o unitate autodinamică, înăuntrul căreia inducția este primordială și într-un continuu proces de întrepătrundere cu deducția. Inducția este saltul gnoseologic pe care îl săvîrșește reflectarea în momentul cînd trece de la constatări empirice privitoare la un număr finit de cazuri la o previziune teoretică vizînd infinitul; saltul gnoseologic inductiv nu se poate realiza însă fără participarea nemijlocită și permanentă a aparatului logic deductiv.

Principalul este să nu se confunde niciodată inducția cu deducția care o face posibilă.

---

[1] L. Wittgenstein, în A. Cuvillier, *Textes choisis des auteurs philosophiques*, vol. II, Paris, 1961, p. 14.

[2] Amedée Ponceau, *Le sens de l'existence du monde*, în „Rev. de mét. et de mor.”, 1961, nr. 4, p. 458.

[3] Jean Pépin, *Le temps et le mythe*, în „Les études philos.”, 1962, nr. 1, p. 67.

IDEOLOGIA MIȘCĂRII SOCIALISTE PREMARXISTE DIN ROMÎNIA (1875 – 1883/1884)

DE

OVIDIU BĂDINA

Problema pătrunderii și propagării ideilor socialiste în Romînia a mai constituit și cu alte prilejuri obiectul diferitelor articole sau lucrări. Acest lucru este firesc pentru că ideile socialiste au avut în țara noastră un ecou deosebit. Încă din primele decenii ale secolului trecut în Principatele romîne se fac simțite ideile socialismului utopic. Tudor Diamant, adept al lui Ch. Fourier, desfășoară între anii 1832 și 1835 o agitație cu caracter socialist utopic, concretizată în organizarea falansterului de la Scăeni (1835). Revoluționarii pașoptiști, în perioada formației lor, au cunoscut unele idei ale socialismului utopic francez și, în anumite limite, ei le-au folosit în lupta împotriva relațiilor feudale din țara noastră[1].

În ultimele trei decenii ale secolului trecut acțiunile de luptă a muncitorilor din Romînia se dezvoltă. Totodată, mișcarea revoluționară socialistă ia amploare pe plan european, în Romînia apar și se răspîndesc idei socialiste.

Promotorii ideilor socialiste premarxiste în Romînia între anii 1875 și 1883/1884 au fost intelectuali progresiști, printre care un rol de seamă l-au avut Nicolae Codreanu, dr. Russel, C.Dobrogeanu-Gherea, frații Nădejde, Zamfir C. Arbore și alții. Materialele publicate în timpul vieții și activității acestora, ca și documentele descoperite în ultima vreme, ne dau posibilitatea cunoașterii mai adînci a climatului ideologic care a favorizat pătrunderea și răspîndirea ideilor marxiste în țara noastră și a conținutului ideologic al activității lor.

Fostul student al facultății de medicină din Petersburg, *Nicolae Codreanu*, citise literatură clasică rusă și studiase lucrările lui Belinski, Cernîșevski, Dobroliubov, Pisarev și ale altor clasici și revoluționari ruși încă din

[1] Referitor la aceasta, vezi G. Zane, *L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés Roumaines et le socialisme prémarxiste à l'époque de 1848*, în „Revue des sciences sociales", t. VI, nr. 2, 1962, p. 191.

anii cînd urmase seminarul la Chișinău[1]. El se formase ideologiceşte sub influența directă a gîndirii democrat-revoluționare ruse din deceniul al 7-lea şi a mişcării narodnice din acel timp. Anii studenției petrecuți la Academia medico-chirurgicală din Petersburg — unul din centrele revoluționare ruse influente — i-au imprimat o anumită conduită politică şi o linie ideologică precisă. Încă din acei ani, în cercurile cu care avea legături Codreanu circulau în afara lucrărilor revoluționarilor democrați ruşi, scrieri ale lui Batunovici, Mihailov, Marx, Lassalle, Darwin, Stuart Mill etc.[2]. Acestea erau destinate lecturii membrilor cercului, dar şi altor intelectuali.

În întreaga sa activitate, Codreanu s-a manifestat ca narodnic, a îmbrățişat tezele fundamentale ale mişcării narodnice specifice primei etape, fiind însă receptiv şi la alte influențe. Puținele sale lucrări rămase sub formă de scrisori adresate unor prieteni (majoritatea publicate în broşura *O pagină din socialismul romîn*, apărută în 1880 sub îngrijirea d-rului C.Istrate[3]) dovedesc cu prisosință aceasta.

Pentru Nicolae Codreanu națiunea înseamnă în primul rînd masa *țărănimii*. El crede că „viitorul țăranului şi prin urmare al națiunii este învăluit în nouri întunecoşi, trişti şi grozavi pentru dînsa".

Prin *poporul muncitor*, N.Codreanu înțelege însă nu numai „pe acei care muncesc cu brațele, dar şi pe doctori, învățători de şcoale rurale etc."[4]. Iar în altă parte preciza : „Ca unul ce sînt pus în mijlocul populațiunei rurale, ca unul ce privesc pe toate zilele păsurile ei, grozava nefericire a ei, vream să-ți scriu puțin despre această populațiune, care ea singură şi împreună cu clasa muncitoare de prin oraşe ne-a păstrat naționalitatea noastră, limba şi datinele străvechi, pe cînd clasa privilegiată devenea : ba slavă, ba greacă etc. etc., după cum îi venea mai bine"[5].

Faptul că lui N.Codreanu i-a fost clară împărțirea societății de atunci în mari grupe sociale distincte, antagoniste, i-a dat posibilitatea să sesizeze unele aspecte fundamentale ale societății burghezo-moşiereşti din Romînia şi să le supună unei critici ascuțite. „Poate fi vorba de armonia intereselor între minoritatea privilegiată şi majoritatea poporului?". Răspunsul lui N.Codreanu este categoric : „Interesul proprietarului este ca țăranul să nu aibă niciodată pămînt, pentru ca astfel să-l poată ține mai bine sub dependința sa ; desigur că interesele țăranului sînt cu totul opuse.

Interesul fabricantului este ca lucrătorul să primească o plată cît mai mică, muncind, de s-ar putea, 24 de ore pe zi ; lucrătorii însă, prin greve destul de însemnate, riscînd de a pierde pînă şi existența familiilor lor, îşi manifestă pe tot minutul dorința de a li se mări salariul şi a li se reduce orele de lucru"[6].

---

[1] Vezi *O pagină din socialismul romîn*, p. 10 ; Zamfir C. Arbore, *Din amintirile mele*, Craiova, 1896, p. 210 ; *Societatea de mîine*, 1936, nr. 6, p. 175.

[2] Zamfir C. Arbore, *Temniță şi exil*, p. 51. Mihailov era unul dintre primii adepți ai lui Neceaev la Petersburg (vezi J. W. Bienstock, *Histoire du mouvement révolutionnaire en Russie*, I (1790—1894), Paris, 1920, p. 121 şi 129.

[3] Vezi *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 824.

[4] *O pagină din socialismul romîn*, p. 39.

[5] *Ibidem*, p. 21.

[6] *Ibidem*, p. 33—34.

Denunțarea războiului ca „organizarea omucidului în mase de către clasele privilegiate cu scop de a-și grămădi comori și a-și zidi castele și palate din sîngele și lacrimile poporului”[1] este însoțită de critica instituțiilor burghezo-moșierești, și îndeosebi a justiției burgheze, menită să apere interesele claselor dominante. „ Legea pedepsește pe un țăran care taie o bucată de lemn din pădurea boierului pentru a-și încălzi copiii degerați de frig – scria N. Codreanu.Pedepsește oare legea pe boierul care, folosindu-se de nevoia țăranului, îi cumpără munca pentru ani întregi înainte, robindu-i astfel singurul mijloc de existență atît a lui, cît și a copilașilor lui?”... „Legea însă susține toate instituțiunile sociale existente și pedepsește cu asprime orice violare a lor” [2].

De la această critică a diverselor aspecte structurale și suprastructurale ale orînduirii burgheze, Codreanu ajunge la problema statului. El acceptă numai acea teză conform căreia statul ar fi „o conspirațiune a minorității contra imensei majorități”[3]. El socotește că aceasta ar fi o poziție socialistă.

Teza cu privire la stat susținută de Codreanu era promovată de majoritatea curentelor socialist-eclectice din acea epocă și, în anumite privințe, făcea punte de legătură între ele. Ea poate fi întîlnită în unele lucrări ale socialiștilor utopici chiar în secolul al XVII-lea [4]. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea ea era acceptată de narodnicii ruși, dar era însușită și propagată mai ales de anarhiști, care se declarau, în general, împotriva statului. Tezei pe atunci la modă în lumea capitalului, după care „proprietatea este dreptul de a profita și a uza de foloasele muncii fie manuale, fie intelectuale”, Codreanu îi opune teza lui Proudhon după care „proprietatea este un furt”. Codreanu aduce drept argument „autoritățile științei sociale dl. Mill, Men [5], Spencer, Lavalle [6], care sînt de acord în a afirmarea că proprietatea a venit în urma jafului, tîlhăriei, înșelăciunii etc. etc. [7]. Propagarea acestei teze era un fapt pozitiv pentru acele condiții și reflecta o poziție înaintată.

Dr. Russel era un socialist eclectic. El considera socialiști pe Saint-Simon, Robert Owen, Marx, Lassalle, Herzen, Lizogub... [8]. El nu a izbutit să înțeleagă deosebirea fundamentală dintre marxism, pe de o parte, și ideile socialiștilor utopici, ale lassalleenilor și narodnicilor ruși,

---

[1] *O pagină din socialismul romîn*, p. 34.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem*, p. 30.

[4] De exemplu, în *Utopia* lui Thomas Morus sau în *Nefericitul călător* (1594) de Thomas Nashe (1567—1601). Vezi A. L. Morton, *Utopia engleză*, București, Edit. politică, 1958, p. 36 și 55.

[5] În „Emanciparea”, 1883, nr. 3, art. semnat de Caiu Grachu, se arată că este vorba de Henri Man, jurist englez. Nu este exclus să fie însă Mann Horace (1796—1859), filantrop, educator și scriitor american, care a profesat filozofia și economia politică. A scris, printre altele, *Importanța educației într-o republică* (1852), tradusă în franceză în 1873.

[6] Credem că este vorba de Emile-Louis-Victor, baron de Laveleye (1882—1892), care publicase în 1874 *La propriété et ses formes primitives*, după ce în 1872 publicase *Essai sur les formes de gouvernement dans les sociétés modernes.*

[7] *O pagină din socialismul romîn*, p. 36; vezi și p. 41—42.

[8] Dr. Russel, *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, Iași, 1880, p. 17.

pe de altă parte. Pentru el socialiștii sînt acei „oameni pe care natura i-a înzestrat cu o mai mare doză de instincte altruiste decît pe oamenii de rînd" [1].

Russel arată că socialiștii sînt cei care „propovăduiesc nu *împărțirea averilor*, ci *numai reîntoarcerea tuturor instrumentelor mari de muncă* (*pămîntul*, *fabricile*, *drumurile de fier etc.*) *din proprietatea individuală de astăzi în proprietatea colectivă a grupurilor* (colectivităților) de muncitori" [2]. Argumentînd necesitatea *„reîntoarcerii instrumentelor mari de muncă"*, Russel face însă apel la lucrările lui Emile de Laveleye referitoare la istoria proprietății [3].

Unele elemente de analiză a societății capitaliste îl arată însă pe Russel ca militant socialist apropiat de înțelegerea necesității luptei organizate a maselor împotriva ordinii capitaliste. Aceste idei înaintate sînt rodul contactului său direct cu mișcarea socialistă internațională, cu membrii Internaționalei I, rodul cunoașterii literaturii acesteia.

El afirma necesitatea și obligația ca socialiștii să nu se mărginească la simpla propagandă, ci să contribuie la organizarea maselor poporului pentru a putea în momentul favorabil să opună „forțelor organizate a minorității capitaliste puterea și mai bine organizată a poporului și să poată, chiar fără a vărsa o picătură de sînge, a sfărîma ordinea socială actuală, raporturile tradiționale de forță existente între diferitele grupe sociale și a-l înlocui printr-o formă mai altruistă, mai justă, colectivismul" [4]. Alături de critica pe care o face ordinii capitaliste, rămîne pozitiv crezul său, convingerea sa că viitorul societății aparține comunismului (colectivismului, cum spune el). Acel *Program al colectivismului* [5], publicat de Russel în lucrarea sa *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, conține și teze înaintate. De exemplu, punctul 1 al programului său prevedea „sechestrarea proprietăților private asupra instrumentelor mari de muncă (fie naturale, fie capitale) și trecerea lor în proprietatea colectivă a grupurilor agricole și industriale a muncitorilor". Dar, în același punct al *Programului*, există teza lassalleeană: „Asigurarea muncitorului cu productul integral al muncii lui" [6], teză combătută la vreme de K. Marx [7]. Aici este însă izbitoare asemănarea în problema realizării și organizării societății viitoare dintre unele teze ale lui Russel și unele teze ale programului lui Lavrov [8]. Este însă cert că ideile acestea circulau în acea epocă și ele se întîlnesc în lucrările mai multor gînditori ai vremii.

---

[1] Dr. Russel, *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, Iași, 1880, p. 20.

[2] *Ibidem*, p. 18.

[3] *De la propriété et des formes primitives*, vol. I, 1872. În vol. 8° (Germer-Baillière et C-ie), lucrare al cărui titlu este greșit citat de dr. Russel.

[4] *Un studiu psychiatric* ..., p. 31—32.

[5] Unele probleme referitoare la „colectivism", vezi în Emile de Leveleye, *Le socialism contemporain*, ed. a 2-a, Paris, cap. V, p. 285—310.

[6] *Un studiu phychiatric* ..., p. 32.

[7] Vezi K. Marx, *Critica programului de la Gotha*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 11—12.

[8] Vezi expunerea punctelor principale ale programului lui Lavrov în J. W. Bienstock, *Histoire du mouvement révolutionnaire en Russie*, I, p. 138—139.

Pozitiv este faptul că dr. Russel își dă seama că e necesar nu numai să lupte împotriva capitalismului, ci și să se construiască ceva în locul lui, și anume „colectivismul", care „este numai o fază a evoluției care, într-un mod fatal, trebuie să urmeze fazei capitaliste a societății" [1].

Lui N. Codreanu, dr. Russel, C. Dobrogeanu-Gherea și Zamfir C. Arbore li s-au alăturat în perioada 1875—1877 o serie de oameni înaintați, romîni și imigranți ruși. Amintim printre aceștia pe V. Gh. Manicea, C. Stăuceanu, C. I. Istrati, Alexandru Spiroiu, Paul Scorțeanu, Bacalbașa, Nicolae Demetrescu (N. D. Saphir), A. S. Trușcă și alții.

Adepții ideilor socialiste din acea vreme au militat pentru crearea unei societăți „social-democratice romîne", precum și a unui partid socialist. Dacă n-au izbutit aceasta, au reușit în schimb să editeze în 1877 ziarul „Socialistul" care apare la București la 26 mai 1877. Din păcate nu s-a păstrat decît un singur număr (primul) din cele trei numere semnalate că ar fi apărut [2].

Articolul de fond al primului număr reflectă o încercare programatică, dar în același timp în cuprinsul lui se sublinia și necesitatea delimitării mișcării socialiste de diversele orientări politice burgheze.

„Socialistul" urmărea scoaterea intelectualității din indiferența ce o manifesta față de tot ce o înconjura, îndreptarea privirilor ei asupra suferințelor și nevoilor poporului, pregătirea ei pentru a deveni apărătoare a celor asupriți, luptătoare pentru progres social, economic și cultural. „Determinați-vă în fine a avea principii, a lucra pentru binele tuturor. Scopul acestui ziar este să vă ajute în această direcție" — se arăta în articolul de fond.

Pe linia umanitarismului se integrează și articolul *Rezbelul*, care însă conținea o serie de idei ce dovedesc, în fond, o înțelegere neadecvată a momentului istoric în care se afla Romînia.

În afară de comentarii, știri de politică externă și internă, reține atenția foiletonul literar și poezia lui N. D. Saphir, care, din acest moment, se manifestă alături de unii din acei care vor pune bazele revistei „Contemporanul".

„Socialistul" este primul organ de presă din Romînia care se declară în mod oficial, prin titlu, adeptul ideilor socialiste. El își propune să contribuie la formarea principiilor democratice și să lupte pentru ca toți să „lucreze pentru binele tuturor".

Ca orientare ideologică el se află pe o poziție democratică. În materialele publicate se întîlnesc vizibile accente antimonarhice și anticlericale. Articolele nu se ridică însă la nivelul înțelegerii științifice a esenței fenomenelor sociale abordate.

★

După încetarea războiului ruso-romîno-turc, sărăcia cuprinsese întreaga populație muncitoare. Un contemporan al evenimentelor nota:

---

[1] *Un studiu psychiatric* ..., p. 29. Vezi și Ovidiu Bădina, *Însemnări pe marginea proiectului de periodizare*, în „Cercetări filozofice", 1958, nr. 5, p. 120—121.

[2] Vezi și Nerva-Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice romînești*, descrierea biografică, vol. I, p. 678.

„Dacă anul 1877 a fost anul entuziasmului, al speranțelor mari și al victoriilor, în schimb anul 1878 fu anul decepțiilor și al deziluziilor" [1].

N. Codreanu a întreprins o călătorie prin țară în vara anului 1878 pentru a discuta cu tovarășii săi de idei probleme ale mișcării. După cum remarca unul dintre contemporanii săi, „după ce s-a înapoiat la București el se simți mulțumit și liniștit, fiindcă gîndul său de <a> se înființa o societate social-democratică, precum și ideea editării unui ziar socialist în curînd era să se realizeze" [2].

Dar Codreanu n-a putut să-și vadă atins țelul pentru care a luptat. Clasele exploatatoare, speriate de influența mereu crescîndă a ideilor înaintate, au ajutat Ohranei țariste în acțiunea de urmărire a revoluționarilor. După răpirea lui Gherea (octombrie 1878) a început urmărirea lui Codreanu și a altor revoluționari. Aceștia au fost nevoiți să-și restrîngă activitatea.

Lipsurile materiale, condițiile grele în care a muncit și a luptat N. Codreanu și-au pus pecetea pe sănătatea lui și la 31 decembrie 1878, el moare la Curtea de Argeș.

Cauza lui a fost însă continuată de tovarășii săi de idei. În anul 1879 ei reușesc să editeze revista „Besarabia" (apărută între lunile septembrie și noiembrie). Această denumire, precum și articolul-program care reflectă cîteva teze fundamentale greșite, lăsau să înțeleagă că revista va îmbrățișa în unele privințe pozițiile cercurilor burghezo-moșierești. În realitate, după cum arată conținutul articolelor publicate de-a lungul celor trei luni, acele prime impresii au fost mai ales rezultatul unei manevre tactice, menită să abată atenția oficialităților de la problemele sociale și de la tezele socialiste conținute în unele articole. Experiența revistei „Socialistul" îi făcuse mai prudenți. Inițiatorul revistei, dr. Russel, a fost sprijinit mai ales de frații Nădejde, care se alăturaseră mișcării [3].

Relații cu revista a avut și Z. Arbore [4]. Analiza publicației arată că ideile de critică socială și soluțiile propuse erau grefate pe o poziție teoretică narodnică, cu foarte multe elemente anarho-comuniste, mai ales cînd se dezbătea problema înlocuirii vechii societăți, a structurii și funcționării societății viitoare.

În articolul-program se arăta că revista urmărește să contribuie la lămurirea și rezolvarea unor probleme cu caracter politic, dar și la educarea politică și cultural-științifică a maselor. Între altele se precizează că ea se va ocupa „mai cu dinadinsul de binele țăranului", își va da părerea în chestiuni la ordinea zilei, va lupta împotriva „tuturor prejudiciilor și deprinderilor neîntemeiate", va căuta să facă cunoscute în mase rezultatele științei sub deviza: „Lumina să alunge întunericul".

---

[1] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată, 1871—1884*, vol. I, 1927, p. 215.

[2] *Societatea de mîine*, an. XIII, 1936, nr. 6, p. 176, col. II.

[3] Vezi „Dacia viitoare", an. I, nr. 11, 1 iulie 1883, p. 169; „Lupta zilnică", nr. 107 din 10 mai 1915, p. 2, col. V; „Societatea de mîine", 1936, nr. 6, p. 176, col. I, nota 3; „Azi", an V, nr. 23, mai—iunie 1936, p. 2 172; C. Mille, în *Dinu Milian*, 1887, lasă să se înțeleagă că I. Nădejde era întemeietorul și susținătorul revistei „Besarabia".

[4] Vezi și *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, partea I, p. 590 — 591 și 593.

Au fost publicate de asemenea și articole de puternică satiră antiboierească, antidemagogică. Dialogul dintre *Coconul Iftimi de la Pribegi* și *N. Căscăuță*, în care intervin mai apoi și alte personaje tipice pentru păturile parazitare — negustorul *Chir Panaite*, *dl. Condescu* (funcționar) și preotul — constituie o încercare curajoasă de critică la adresa ordinii burghezo-moșierești [1].

Problema evreiască, la modă în acea vreme, își găsește și ea loc în coloanele revistei. Dacă în articolul-program sînt unele idei greșite, atitudinea ulterioară a revistei reflectă o poziție înaintată. Distincția nu se face după criterii naționaliste : „romîn — neromîn", ci raportîndu-se la poziția socială: exploatați și exploatatori. Pentru militanții socialiști romîni, se afirmă în unul dintre articole, „poporul muncitor fie evrei, fie romîni) are inimicii cei mai neîmpăcați !

Datoria junimei cinstite de amîndouă națiile — se arată în continuare — e de a se uni întru dînșii și cu poporul spre a organiza cruciade în contra lipitorilor"[2].

Revista „Besarabia" publică și articole cu caracter teoretic în problema realizării și organizării „societății viitoare"[3], despre necesitatea înlocuirii statului — instrument de clasă al exploatatorilor — cu „statul poporului". Este evidentă aici influența puternică a cercurilor din care Russel făcuse parte și cu care mai era în legătură. În cazul teoriei despre stat, tezele dominante sînt în mod vădit anarhiste. Statul este definit ca „un complot al minorității subjugate", ca o „societate secretă al cărei scop e cunoscut numai de acei care stau la putere..."[4].

Revista a publicat și articole teoretice referitoare la diferite probleme sociale (de exemplu articolele *Proprietatea*; *Studii politico-sociale*; *Burghezia și liberalismul* etc.), în care sînt implicate numeroase idei de critică socială, dar care reflectă totodată un mod îngust și simplificator de înțelegere a lor. Astfel, dacă în articolul *Burghezia și liberalismul*[5] se observă influența liberalismului burghez, în cel despre „proprietate" se resimte și influența anarhismului. Deși autorul articolului la care ne referim se consideră socialist, el se ridică nu împotriva proprietății burgheze și a consecințelor sale sociale, politice și economice, ci împotriva proprietății în general.

Un alt grup de articole cu un caracter general-filozofic era destinat propagandei științifice și filozofice. Amintim dintre acestea: *Ce există în univers*[6], *Este materia eternă, adică fără început și fără sfîrșit, sau nu?*[7]. Sînt publicate și articole care urmăresc popularizarea unor cunoștințe

---

[1] *Musiu-Căscăuță*, în „Besarabia", an. I, nr. 3, Iași, joi 4 octombrie 1879, p. 1—2. Vezi de asemenea art. de fond din nr. 5, joi 11 octombrie, p. 1.

[2] *Naduvurile foiletonistului*, în „Besarabia", an. I, nr. 5, Iași, 11 octombrie 1879, p. 1.

[3] Vezi „Besarabia", nr. 14, din 21 noiembrie 1879, p. 1.

[4] *Ibidem*, nr. 8 din 21 octombrie 1879, p. 1.

[5] *Ibidem*, nr. 13, p. 1 și 2; nr. 14, p. 2 și 3; nr. 5, p. 2.

[6] *Ibidem*, nr. 7, p. 1—2.

[7] *Ibidem*, nr. 9, p. 1.

științifice (de exemplu *Archeopterixul*[1], *Camere mortuare preistorice în Andaluzia*[2], *Obiceiurile furnicilor*[3] etc.).

Aceste articole, scrise probabil de Nădejde[4], sînt de un nivel mediu (raportat la nivelul epocii), larg accesibile, contribuind la lărgirea orizontului cultural-științific al cititorilor.

Și articolele cu caracter filozofic aparțin lui Ion Nădejde. Republicarea lor sub o formă îmbunătățită în paginile revistei „Contemporanul" constituie o dovadă elocventă. Ele au meritul afirmării unei orientări materialist-ateiste consecvente. Poziția lor generală este însă materialist-mecanicistă, iar în multe cazuri exemplificările făcute pe baza datelor științifice sînt depășite de epoca în care erau publicate. Nivelul lor teoretico-științific este inferior materialismului lui V. Conta.

După suprimarea revistei, reprezentanții mișcării socialiste premarxiste din Romînia au încercat să continue activitatea de propagandă filozofică și social-politică prin publicarea unor lucrări sub formă de broșuri. Într-o scrisoare adresată lui Russel, Z. Arbore afirmă că împărtășește pe deplin propunerea acestuia „cu privire la publicarea cîtorva broșuri atît pentru intelectuali, cît și pentru popor"[5]. El însuși se îngrijea de traducerea din rusă în romînă a lucrării *Plugărimea*, sugerînd totodată ideea înființării unei colecții care să poarte denumirea de „Bibliotecă populară", cu un conținut variat și larg accesibil maselor de cititori de la noi. În acest sens, Z. Arbore propune chiar ca Nădejde, pe baza lucrărilor lui Ernest Haeckel, să publice o cărțulie de circa 40 de pagini, sub titlul *De unde și cum au apărut oamenii pe pămînt*[6]. În același timp cei din București pregăteau, și mai apoi au publicat, lucrarea despre N. Codreanu[7], în care vedeau pentru prima dată lumina tiparului și scrisorile lui Codreanu adresate doctorului C. I. Istrati.

Gherea, care în acești primi ani se ocupase mai ales de problemele materiale ce priveau mișcarea, participă acum mai activ la propaganda filozofică și social-politică. În zilele cînd se pregătea apariția revistei „Romînia viitoare" (1880), în scrisoarea sa către dr. Russel, după ce arăta că „Scorțeanu va trebui să facă diferite modificări în mica sa tipografie"[8], Gherea solicita și articole științifice, propunînd totodată ca Nădejde să scrie cîteva articole de popularizare a teoriei lui Darwin. În aceste articole, sublinia Gherea, Nădejde se poate declara ateist[9]. Toate acestea se vor realiza însă abia în paginile revistei „Contemporanul".

Orientarea mai ales spre problemele teoretice ale științelor naturii își avea explicația în experiența revistei „Besarabia". În acest sens, această

---

[1] Vezi „Besarabia", nr. 2.
[2] *Ibidem*, nr. 4.
[3] *Ibidem*, nr. 6.
[4] Vezi și *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, partea I, p. 592.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, p. 593. În același loc, Arbore îi recomanda dr-ului Russel în legătură cu Nădejde : „Nu trebuie să-l presați prea mult, lăsați-l să-și urmeze calea științei, iar noi, care nu avem ce pierde, noi îi vom oferi țăranului romîn quintezența concepțiilor noastre".
[7] *Ibidem*.
[8] De aceea el a vrut ca revista să se tipărească în tipografia lui Grecescu (*ibidem*, p. 669).
[9] *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, p. 665.

orientare poate fi considerată ca o măsură tactică, menită să prevină unele eventuale dificultăți din partea organelor de stat. Cauzele ei sînt însă și de alt ordin. Coloratura politică diversă a mișcării duce la neînțelegeri între protagoniști[1], iar acestea aveau urmări asupra orientării publicațiilor. Ținînd seama de toate acestea, Gherea îi scria lui Russel că „revista trebuie să înceapă abia atunci cînd există deja un partid cît de cît organizat"[2]. Discuțiile dintre Gherea, Russel și Z. Arbore aveau ca scop orientarea revistei „Romînia viitoare", care urma să apară, în primul rînd spre abordarea unor probleme teoretice. După cum scria Gherea, „... va fi mai mult un jurnal de dezvoltare a ideilor teoretice decît jurnal agitatoriu"[3]. Și Zamfir C. Arbore, care împărtășea aceste idei, are un rol deosebit în apariția revistei. Grupul de colaboratori — Jacques-Elisée Réclus[4], Michel-Elie Réclus[5], Cezar de Paepe[6], Charles-Ferdinand Gambon[7], Rudolf Kalm, Gustav Lefrançais[8], Louis-Xavier de Richard[9], M. Dragomanov[10], Sergiu A. Podolinski, M. Pavlic, Culikovski, Emilio Covelli, Francesco Merlino, militanți social-politici de diferite orientări

---

[1] În iunie 1879, cînd relațiile dintre Russel și Arbore deveniseră încordate, Arbore îi scria primului : „Toată această chestiune este de așa natură, încît nu merită, dragă Russel, ca pentru ea să rupem acele legături trainice care ne leagă, adică care mă leagă pe mine personal de Dvs. și de aceea mă întreb pentru ce o asemenea purtare. Ajunge. Și fără aceasta viața mea aici nu este prea ușoară (*Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, partea I, p. 589). În 1880, Gherea îi scria lui Russel : „Ceaikovski presupunea, nu știu de ce, că nu sînt în termeni buni cu dumneata și de aceea se scuză că nu poate să-ți trimită astfel scrisoarea. Eu înțeleg". *Ibidem*, p. 650—651. Se vede că existau unele disensiuni între militanții socialiști premarxiști din Romînia. Acestea au avut ecou și în afară.

[2] *Ibidem*, p. 654.

[3] *Ibidem*, p. 669.

[4] Geograf și sociolog francez, teoretician al anarhismului. A trăit între 1830 și 1905. În 1865 a devenit membru al Internaționalei I, unde s-a alăturat bacuninismului. În 1871 a participat la Comuna din Paris.

[5] Frate cu E. J. Réclus. A participat la Comuna din Paris, unde a fost numit director al Bibliotecii Naționale.

[6] Medic belgian care a participat la mișcarea socialistă. Orientarea sa era proudhonistă. El se declara „colectivist". A trăit între 1842 și 1890. A fost cunoscut ca om politic și teoretician. Lucrări cu caracter sociologic mai cunoscute scrise de el pînă în 1880 : *Malthusienii* (Geneva, 1869) ; *Cercetări asupra principiilor fundamentale ale economiei sociale* (Berlin, 1879) ; *Știința socială după Colina și de Potter* (Zürich, 1880) ; *Excesul de muncă și insuficiența alimentară la clasa muncitoare* (Lyon, 1880) ; *Eseu asupra organizării serviciilor publice în societatea viitoare* (Bruxelles, 1880).

[7] (1820—1887), democrat mic-burghez francez, participant la Comuna din Paris, membru al Consiliului Comunei, unde s-a alăturat majorității iacobine-blanquiste. În timpul „săptămînii sîngeroase" a luptat pe baricade apărînd Comuna.

[8] (1826—1901), militant politic francez, membru al Consiliului Comunei din Paris în 1871, proudhonist de stînga. Pentru sprijinirea bacuniniștilor (1872) a fost exclus din Internaționala I. A scris *Etude sur le mouvement communaliste à Paris en 1871* (Neuchâtel, 1871).

[9] Jurnalist și poet francez, autorul pamfletului *Le Patriote français*, pentru care este obligat să se refugieze în Elveția. Este alături de comunarzi. Lui i se datoresc *La Résurrection de la Pologne* (1863) ; *Ciel, Rue et Foyer* (1866) ; *Le cri de la France* (1871) ; *Le Fédéralisme* (1878) ș.a.

[10] Mihail Petrovici Dragomanov (1841—1895), istoric, etnograf și publicist ucrainean. A exprimat ideologia național-liberală a burgheziei ucrainene. După 1876 s-a stabilit la Geneva unde a trăit pînă în 1889. De aici a întreținut legături strînse cu militanții ucraineni ai mișcării de eliberare națională din Rusia și din Galiția. Ridicîndu-se împotriva marxismului, Dragomanov a susținut ideea formării unui stat bazat pe feudalismul burghez (vezi și V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, 1959, p. 435).

politice, cunoscuți în mișcarea revoluționară a timpului, mulți dintre ei apropiați lui Arbore — trebuia să contribuie la creșterea prestigiului mișcării socialiste din Romînia. Revista „Romînia viitoare" n-a avut însă eficiența scontată.

Orientarea spre probleme teoretice generale, spre popularizarea și răspîndirea cunoștințelor științifice în masele de cititori devine evidentă mai ales în paginile revistei „Contemporanul" (1881—1891), care apare sub conducerea lui Ion Nădejde. Începînd cu primele numere, sînt abordate probleme care privesc darwinismul[1], precum și diferite alte realizări ale științei, popularizarea unor cunoștințe științifice[2]. Menționăm ciclul de articole intitulat *Ce știm despre lume?*[3] Sînt publicate articole despre Vasile Conta și filozofia sa materialistă[4] și ciclul de articole *Educațiunea intelectuală, morală și fizică după Spencer*[5]. Mai ales sub semnătura Sofiei Nădejde, revista publică articole referitoare la familie, căsătorie[6], egalitatea și neegalitatea celor două sexe[7], libertatea femeii[8], femeia și drepturile politice[9] etc.

Alături de reușite pagini literare sau de articole privind teoria limbii, întîlnim interesante articole de istorie, geografie, științe naturale, medicină, biologie, filozofie. Din ultima categorie reține atenția și ciclul *Este oare spirit ca ceva deosebit de materie?*[10], în care I. Nădejde reia pe larg și la un nivel superior o seamă de probleme abordate în revista „Besarabia".

Prin această orientare spre problemele actuale ale științei, „Contemporanul" a contribuit la pregătirea unui climat propice afirmării unei gîndiri materialiste, ateiste, precum și la autoeducarea militanților socialiști de la noi, înlesnindu-le apropierea treptată de marxism. În paginile revistei „Contemporanul" va apărea în 1885 traducerea lucrării *Originea familiei, proprietății private și a statului. În legătură cu cercetările lui Lewis H. Morgan, de Friederich Engels*[11], iar în 1887 *Cîntece și obiceiuri la nunți* (studiu asupra originii familiei de P. Lafargue), cu încercări de

---

[1] „Contemporanul", an. I (1881—1882), p. 6, 36, 805 (indicăm nunai paginile unde încep articolele).

[2] *Ibidem*, p. 380, 390, 458, 502, an. II (1882—1883), p. 193, 237, 262, 318, 350, 388, 464, 485, 518, 538, 547, 636, 746, 789, 873, an. III (1883—1884), p. 154, 235, 274, 308, 395. 789, 873, an. III (1883—1884), p. 154, 235, 274, 308, 395, 754, 829, 903 etc.

[3] *Ibidem*, an. I (1881—1882), p. 43, 86, 127, 185, 227, 275, 309, 415, 425, 480, 707, 888.

[4] *Ibidem*, p. 811; an. II (1882—1883), p. 32, 49, 88, 123, 178, 203.

[5] *Ibidem*, an. I (1882—1883), p. 200, 247, 272, 312, 345, 386, 433, 485, 524, 545, 622, 644, 678, 760, 794, 844, 882, 906.

[6] *Ibidem*, p. 626; an. II (1882—1883), p. 361, 472, 577; 401, 521 etc. Sînt interesante și materialele semnate de C. Mille.

[7] *Ibidem*, p. 295; an. II (1882—1883), p. 14; an. IV (1884—1886), p. 869.

[8] *Ibidem*, an. II, p. 712.

[9] *Ibidem*, an. II (1883—1884), p. 816.

[10] *Ibidem*, p. 352, 371, 410, 585, 624, 708.

[11] Traducerea a fost începută în „Contemporanul", an. IV, sem. II, nr. 17, 15 septembrie—1 octombrie 1885, p. 641—651 și continuată în nr. 18, p. 688—696; nr. 19, p. 721—732; nr. 20—21, p. 806—812; nr. 22, p. 841—861; nr. 23—24, p. 899—932.

aplicare la romîni[1], traduceri făcute de I. Nădejde, precum și *O scrisoare în privința partidei socialiste*[2] de F. Engels.

★

În mișcarea socialistă de la noi, anii 1880—1881 semnifică trecerea la o activitate propagandistică mai intensă a ideilor socialiste. Alături de scrierile lui N. Codreanu, publicate în *O pagină din socialismul romîn* (1880), au apărut lucrările *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase* de dr. Russel (1880), *Socialismul înaintea justiției*, *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, edificatoare pentru înțelegerea nivelului ideologic al mișcării socialiste premarxiste din Romînia acelei vremi.

Anii 1880—1881 pot fi socotiți și ca un moment în care anarhismul, ajuns în plină glorie printre socialiștii premarxiști romîni din deceniul al 8-lea, începe să intre în declin. Aceasta în primul rînd datorită necesităților social-politice reale care se impuneau mișcării socialiste de la noi. Dr. Russel, de pildă, se ocupă cu destul succes în acești ani de organizarea meseriașilor din Iași. El alcătuiește statutele societății lucrătorilor ciubotari din Iași, precum și manifestul către lucrătorii ciubotari[3]. De asemenea, adresa lucrătorilor căruțași și lemnari către Ministerul de Interne, prin care cer aprobarea statutelor „societății lucrătorilor căruțași și lemnari din orașul Iassy"[4], arată că Russel își extinsese sfera activității sale.

Zamfir C. Arbore, de la oscilările lui anarhiste, alunecă în această perioadă din ce în ce mai mult spre liberalismul burghez.

Procesul fraților Nădejde exprimă în aceste condiții un început de înfruntare deschisă și publică a două poziții social-politice și filozofice categoric opuse. Scoaterea fraților Nădejde din învățămînt, alungarea d-rului Russel din țară, persecuțiile îndreptate împotriva altor fruntași ai mișcării etc. însemnau totodată recunoașterea de către oficialitățile burghezo-moșierești a mișcării socialiste din țara noastră ca o forță ce exercita o deosebită înrîurire în rîndurile intelectualității și care începuse să contribuie la organizarea celor ce muncesc.

În urma acestui val de reprimări se părea că mișcarea socialistă a fost înfrîntă. În realitate, în anii imediat următori, ea crește în intensitate, se dezvoltă și se maturizează. Apar periodicele „Emanciparea" (1883)

---

[1] „Contemporanul", an. V, sem. II (1887), p. 511—522; an. VI, sem. I (1887), p. 1—97.

[2] *Ibidem*, an. VI, sem. I (1887), p. 571.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, partea a II-a, p. 685—689.

[4] *Ibidem*, p. 837.

și „Revista socială" (1884, 1886/1887), în care, alături de idei socialiste eclectice, pătrund de la început și idei marxiste, care, de aici înainte, încep să cîștige teren. Articolul lui Gherea *Un răspuns d-lui prim-ministru I. C. Brătianu* (semnat cu pseudonimul Caius Grachus), publicat în „Emanciparea"[1] și tipărit în același an și în broșură, este primul articol în care în mod deschis autorul îmbrățișează poziția marxistă în înțelegerea problemei valorii și plusvalorii. Începînd cu nr. 4, revista „Emanciparea" publică pentru prima dată la noi fragmente din *Capitalul* lui Marx traduse, pe alocuri prelucrate, de Toni Bacalbașa[2].

„Revista socială" subliniază în articolul-program: „Întemeindu-ne pe știință, pe studiul evoluțiunei omenești din timpurile cele mai vechi și pînă acum, zicem că mersul societății către socialism, către colectivism este (de) neînlăturat; noi sîntem numai acei care am ajuns din felurite pricini să înțelegem acest adevăr mai înainte decît alții și, prin urmare, sîntem datori a-l face cunoscut, a lucra astfel, împingînd omenirea înainte, arătînd unde e lumina și unde e întunericul, a ajuta omenirea în mersul ei pe calea progresului..."[3].

În articolul-program sînt afirmate însă și multe idei eronate și chiar cele mai înaintate dovedesc o înțelegere trunchiată a poziției marxiste. Terminologia este uneori proudhonistă, iar alteori este străvezie tendința care a dus la bernșteinism. Este important de semnalat însă faptul că în această revistă *devine evident efortul depus de socialiștii* români spre a se apropia de marxism. Chiar din nr. 1 „Revista socială" începe publicarea articolului *Karl Marx și economiștii noștri*[4].

★

Alături de revoluționarii la care ne-am referit și, în anumite limite, împreună cu aceștia, o contribuție la răspîndirea ideilor socialiste în țara noastră au adus și alți militanți social-politici români. Ne referim la Titus Al. Dunka și periodicul „Înainte" (1880) editat de el, precum și la „cercul revoluționarilor de la Bruxelles-Paris", reprezentați de revista „Dacia viitoare" (1883), care sînt și ei în acești ani adepți ai ideilor socialiste.

Titus Al. Dunka, un om cu vederi progresiste, se alătură de tînăr unor acțiuni care aveau un caracter revoluționar. În anul 1862 este voluntar în armata republicană ungară din Italia, în 1863—1864 luptă în rîndul răsculaților polonezi împotriva asupririi țariste, apoi lucrează ca inginer la Canalul Suez. Reîntors în țară pleacă iarăși în Italia, unde în 1867 îl întîlnim comandant în legiunea maghiară și luptă sub ordinele lui Garibaldi în campania din Trentin. În vara aceluiași an se întoarce în Romînia pentru a participa la organizarea corpului de voluntari ai generalului Magheru[5]. În 1870, cînd Prusia a atacat Franța, printre cei 900

[1] „Emanciparea", 1883, nr. 3, p. 46—55.

[2] *Ibidem*, nr. 4, p. 61—63; nr. 5, p. 79—81; nr. 7, p. 108—111. Vezi și *Marx și Engels în limba romînă, 1871—1944*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1956, p. 9—10.

[3] „Revista socială", nr. 1, p. 6—20; nr. 2, p. 41—56; nr. 3, p. 81—99; nr. 4, p. 121—139; nr. 5, p. 161—182; nr. 6, p. 217—234.

[4] *Ibidem*, an. I, nr. 1 din 10 aprilie 1884, p. 4.

[5] Vezi Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor din Romînia*, București, 1898, p. 68—69.

de voluntari romîni înrolați în armata franceză era și Titus Dunka [1]. În ianuarie 1877 participă la alegeri „de un deputat la Colegiul al III-lea de la Iași" unde este învins de Al. Holban [2]. Tot în anul 1877, avînd gradul de căpitan, a luat parte activă la războiul pentru independență, remarcîndu-se în luptele de la Plevna [3].

În această vreme el a întreținut legături strînse cu Garibaldi, care era alături de popoarele din Balcani în lupta lor de eliberare națională [4], și ia contact cu mișcarea socialistă premarxistă din Romînia. După încetarea apariției revistei „Besarabia", el înființează periodicul „Înainte !" (1880), prin care spera să contribuie la răspîndirea ideilor socialiste la noi, să preia și să ducă mai departe sarcina ce și-o asumase periodicul condus de dr. Russel și Ioan Nădejde.

Titus Dunka, om care cunoscuse personal, între 1862 și 1882, pe „Garibaldi, Mazzini, Kosuth, Emilio Castelar, R. Zorilla, Mieroslavski, J. Stevens (șeful finianilor), Gambeta, Rocheford, Ledru Rolin, Esquiros, Alex. Dumas (tatăl) etc." [5] era un eclectic lipsit de profunzime și nestabil în susținerea anumitor idei. Periodicul „Înainte !" reflectă pe deplin aceasta. Dunka și periodicul condus de el au însă meritul de a fi popularizat idei înaintate de largă circulație în mișcarea revoluționară din Europa acelei vremi.

★

La Paris, în prima jumătate a deceniului al 9-lea al secolului trecut, se întîlneau și discutau probleme științifice și social-politice numeroși tineri studenți romîni, dintre care unii au ajuns mai tîrziu personalități de prestigiu în domeniul științei, literaturii sau politicii (ne referim la prof. dr. Cantacuzino, dr. Emil Racoviță, prof. dr. D. Voinov, prof. dr. A. Slătineanu, prof. Dragomir Hurmuzescu, dr. S. Irimescu, Vasile Ștefan, dr. Mützner, dr. Gîlcă, Ion Eustațiu, dr. Cruceanu, I. Purcăreanu, dr. Stoicescu-Ploiești, P. Anghel, C. Nottara, Dionisie Many, Iancu Procopiu, C. D. Anghel, Mișu Alex. Săulescu, C. Crupenski, Chilimoglu, Mitrany, Const. și George Diamandy și alții). Dacă în vremea studiilor în Franța cei mai mulți dintre ei aveau o deosebită simpatie pentru ideile socialiste, mai tîrziu ei vor abandona poziția din anii studenției pentru a ajunge în grupări și partide politice burgheze. La Bruxelles, cam în același timp, au studiat și s-au organizat în cerc socialist: C. Mille, Alex. Bădărău, V. G. Morțun, Zamfir Filotti, Gr. Maniu (care folosea pseudonimul Gr. Munteanu) ș.a. Aceștia avuseseră în anii 1879—1881 legături cu mișcarea socialistă de la Iași [6]. Formarea lor ideologică avusese loc sub influența

[1] „Gazeta Transilvaniei", anul 35, 1871, nr. 32, p. 3.

[2] Vezi Titus Dunka, *Alegerea liberă, Tristul adevăr asupra alegerii de un deputat al Colegiului al III-lea de la Iași, în zilele de 11—12 ianuarie 1877.*

[3] Vezi și Lucian Popescu, *Enciclopedia cugetarea*, p. 298.

[4] Vezi *Scrisoarea lui Garibaldi adresată lui Titus Dunka* în „Telegraful", an. VII, 1877, nr. 1 521, p. 1.

[5] Vezi coperta a IV-a a lucrării *Învingător și învins* de Titus Dunka, Iași, 1898.

[6] C. Mille fusese apropiat lui I. Nădejde și d-rului Russel încă din perioada 1879—1881. El îndeplinea chiar unele misiuni importante pentru mișcare (vezi C. Mille, *Dinu Milian*, 1887, p. 233—235, 238—239, 243—255). Al. Bădărău era prieten cu C. Mille și cu alți tineri adepți ai ideilor socialiste. Printre cei eliminați din Universitatea din Iași în urma mișcării din 1881 este și el (*ibidem*, p. 240, 256—292).

d-rului Russel și a lui I. Nădejde. „Dacia viitoare", publicație care apare la Paris între 1 februarie și 1 aprilie, iar apoi la Bruxelles între 15 aprilie și 15 august 1883, de două ori pe lună, dovedește, pe de o parte, că era sprijinită de tinerii ce studiau la Paris și Bruxelles [1], iar pe de altă parte, mai ales prin cei grupați în cercul de la Bruxelles, reflectă legătura de idei cu cercul socialist de la Iași. În paginile revistei se simte puternic spiritul anarhist. În „Dacia viitoare" se publică chiar unele articole teoretice traduse din „La Revolte" [2], organul anarhiștilor.

Revista manifestă o atitudine înaintată în înțelegerea moștenirii noastre filozofice materialiste. Se ia apărarea materialismului lui V. Conta [3] atacat de „Revista teologică" și se răspunde vehement la atitudinea insolentă a presei burgheze față de starea lui Eminescu, cerînd să i se acorde marelui nostru poet cinstea cuvenită [4]. „Dacia viitoare" are de asemenea meritul de a fi contribuit la răspîndirea ideilor lui Darwin și Haeckel [5], de a fi luat atitudine împotriva religiei pe care o socotea „piedica cea mai puternică progresului și emancipării popoarelor" [6].

În unele probleme de economie politică cei din cercul de la Bruxelles s-au apropiat de o înțelegere marxistă, iar în explicarea valorii de întrebuințare și de schimb a mărfii ei au apărat teze marxiste. Ei afirmau că „*valoarea de schimb a lucrurilor este pricinuită numai de munca omenească mijlociu necesară pentru a le face*"; iar în polemica cu cei de la „Binele public" susțineau că „pe cîtă vreme nu veți dovedi că teoria lui *Marx* citată mai sus este falsă, avem tot dreptul de a spune că bogații nu cîștigă nici de la mașini, nici de la soare, nici de la lună, nici de la pămînt, ci numai de la muncitori. Aceștia primesc ca salariu o parte din valoarea de schimb produsă și restul intră în pungile bogaților" [7].

Articolul *Karl Marx*, publicat în nr. 5 al revistei [8], arată că membrii acestui cerc se străduiau să-și însușească învățătura marxistă. În problemele teoriei luptei de clasă ei sînt însă unilaterali, limitați, avînd uneori grave erori de interpretare.

★

Această sumară trecere în revistă a principalelor momente și aspecte ale ideologiei socialiste premarxiste din Romînia impune sublinierea cîtorva concluzii.

---

[1] O notă din nr. 6 din 15 aprilie 1883, p. 96, preciza : „Redacția „Daciei viitoare" schimbîndu-se de la Paris la Bruxelles, ne anunță că nimic nu s-a schimbat în linia sa de purtare".

[2] Din nr. 2/1883, *Răzvrătirea și darvinismul*, în „Dacia viitoare", nr. 11, p. 172—174; din nr. 7/1883, *Sociala sau politica*, în „Dacia viitoare", nr. 12, p. 186—189.

[3] Vezi „Dacia viitoare", nr. 10.

[4] *Ibidem*, nr. 3, p. 203—204.

[5] *Ibidem*, nr. 4, p. 59—61; nr. 14, p. 209—213 etc.

[6] *Ibidem*, nr. 9, p. 135.

[7] *Ibidem*, nr. 5, p. 66.

[8] *Ibidem*, p. 67—68.

1. Mișcarea socialistă din Romînia deceniilor 8 și 9 ale secolului trecut se caracterizează, mai ales cînd e vorba de N. Codreanu, prin predominarea tezelor narodnice. Intrarea d-rului Russel și a lui Zamfir C. Arbore în mișcarea socialistă din Romînia are ca rezultat introducerea și propagarea în scris a unor teze evident anarhiste, care s-au menținut multă vreme în mișcarea socialistă de la noi, precum și a unor teze lassalleene și proudhoniste. Mișcarea socialistă din Romînia anilor 1875 —1880/1881 se caracterizează ca o mișcare de diverse tendințe socialiste (socialism mic-burghez, anarhism, narodnicism etc.).

N. Codreanu, dr. Russel, Z. Arbore, Gherea, Nădejde ș.a. cunoscuseră *Capitalul* lui Marx, unele lucrări despre *Capitalul*, unele articole despre probleme de bază ale marxismului, mai ales prin intermediul presei revoluționare din Europa și în primul rînd a presei narodnice și anarhiste. Pozitiv este faptul că ei s-au preocupat de cunoașterea învățăturii lui Marx. Ei însă n-au devenit în acești ani adepți ai marxismului.

Sub aspect ideologic, mișcarea socialistă premarxistă din Romînia era lipsită de omogenitate. Analiza lucrărilor scrise, precum și a acțiunilor întreprinse de ei, confirmă această concluzie. Pe acest temei ne manifestăm rezerva față de unele aprecieri ale tov. P. Lucaciu, care, în articolul său recent publicat, afirmă că „orientarea revoluționarilor ruși spre tineretul studios era o consecință a ideologiei narodnice care stătea la baza întregii lor activități. Această orientare va domina și cercurile din țara noastră aproape un deceniu" [1]. Necorespunzătoare, din punct de vedere al reflectării nivelului la care ajunsese ideologia românească în această etapă, ni se pare și caracterizarea nenuanțată a reprezentanților cercurilor socialiste premarxiste de la noi ca „democrați-revoluționari", apreciere făcută de unii autori, printre care și de subsemnatul, cu alt prilej. După cum am atătat mai sus, aceasta nu corespunde realității decît în parte.

Evident că nu se pot face demarcații categorice de la un gînditor la altul, de la un moment la altul; se pot sesiza însă aspectele esențiale, o anumită evoluție în rezolvarea problemelor teoretice și ale practicii majore. În acest sens se poate afirma că eforturile lor de clarificare ideologică au dat în unele cazuri rezultate valoroase. Unii dintre aceștia însă, care în primii ani de activitate au avut merite deosebite în mișcarea muncitorească, își abandonează treptat poziția socialistă, ajungînd spre sfîrșitul secolului trecut să trădeze mișcarea socialistă.

2. Anii 1880—1881, după cum am văzut, s-au caracterizat în primul rînd ca ani de îndîrjită luptă între reacțiune și mișcarea socialistă din Romînia, pe de o parte, și prin puternice frămîntări ce priveau probleme organizatorice și ideologice ale mișcării, pe de altă parte. Abordînd critic realitatea social-politică de la noi, reprezentanții cercurilor socialiste erau puși în fața necesității de a-și clarifica propriile poziții ideologice.

3. Procesul complex desfășurat în perioada 1875—1883/1884 a pregătit condițiile care au permis trecerea de la un climat ideologic dominat de teze

[1] P. Lucaciu, *Ideologia cercurilor socialiste din Romînia între anii 1875 și 1883*, în „Cercetări filozofice", 1963, nr. 3.

narodnice (în cazul lui N. Codreanu) și anarhiste (la dr. Russel, C. Z. Arbore), la însușirea treptată, la apărarea și răspîndirea unor teze marxiste de către mișcarea socialistă de la noi. Referirile la Marx, izolate în această perioadă, devin tot mai frecvente începînd cu 1883.

Ele încep să se impună însă în țara noastră abia în anii 1883—1884. Subliniem faptul că tot în acești ani, 1883—1884, se face remarcat efortul *conștient*, și recunoscut ca atare, de însușire a tezelor marxiste și de încercare a socialiștilor romîni de a se situa pe această poziție.

SOCIETATEA ȘI INDIVIDUL

DE

N. KALLOS și A. ROTH (Cluj)

Problema raporturilor dintre individ și societate se află în focarul marilor dezbateri ideologice ale contemporaneității. Și este firesc să fie așa, deoarece ea constituie totodată una dintre marile probleme practice ale zilelor noastre, avînd o legătură intimă cu profundele transformări sociale care se desfășoară azi pe arena mondială. Problema în sine nu este nouă; ea străbate întreaga istorie a cugetării filozofice, social-politice și etice. Actualitatea ei deosebită e impusă în primul rînd de agravarea contradicțiilor interne ale capitalismului contemporan, de apariția și de consolidarea relațiilor socialiste pe scara unui întreg sistem mondial, de ridicarea unor popoare care însumează sute de milioane de oameni pe avanscena istoriei, de creșterea imensă a activității, a gradului de conștiință și organizare a maselor populare. Activitatea conștientă a maselor populare înseamnă implicit activitatea indivizilor din care sînt formate aceste mase. Viața nouă a popoarelor care trăiesc în țările socialiste implică o nouă situație a individului în societate, situație în care fericirea individului este organic legată de propășirea întregii colectivități socialiste și în care s-au creat condițiile dezvoltării multilaterale a personalității umane. Actualitatea problemei decurge totodată din cerințele luptei ideologice împotriva anticomunismului contemporan, care, în toate variantele sale — de la apologeții fățiși ai capitalismului, pînă la adepții așa-zisului „socialism etic" —, ascunde adevărul asupra incompatibilității dintre afirmarea libertății individuale ca fiind caracteristică orînduirii capitaliste și faptul real că omul muncii este constrîns să trăiască nu numai sub povara exploatării, dar și a întîmplării și nesiguranței, fiind jertfit întotdeauna intereselor majore ale fructificării capitalului monopolist.

Problema raportului dintre individ și societate se înfățișează sub două aspecte principale, distincte, deși interdependente : un aspect social-economic și unul de natură etică.

Sub raport social-economic se ridică întrebarea : care este poziția individului în societate, care este dependența sau independența lui de condițiile

sociale ale existenței sale? Care este rolul individului în transformarea acestor condiții? Altfel spus, aceasta este problema raportului dintre determinismul social-istoric și libertatea de acțiune a individului.

Sub raport etic, întrebările pot fi formulate astfel: care sînt îndatoririle morale ale individului față de societate și ale societății față de individ? Care este raportul dintre interesele sociale și cele individuale? Care sînt aspectele etice ale problemei raportului dintre determinismul social și libertatea de acțiune a individului?

1. PROBLEMATICA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI ETICĂ ÎN RAPORTUL DINTRE INDIVID ȘI SOCIETATE

După cum se știe, înainte de apariția marxismului nu a existat o concepție materialistă despre societate și istoria ei; toate concepțiile premarxiste despre societate, chiar și cele avansate, se mișcau în cadrul general al idealismului istoric. În consecință, latura social-economică a problemei raportului dintre individ și societate nu și-a putut găsi, în gîndirea premarxistă, soluționarea consecvent științifică. Cu toate acestea, gînditorii premarxiști reprezentanți ai forțelor sociale progresiste au contribuit cu unele elemente la pregătirea rezolvării științifice a problemei, atît sub aspectul său filozofic-sociologic, cît și — mai cu seamă — sub aspectul său etic. Cercetînd variate și importante aspecte etice ale raportului dintre societate și individ, cei mai înaintați gînditori premarxiști au dezvoltat concepții umaniste valoroase în această problemă. Considerînd însă totodată sfera eticului ca fiind primordială, nevăzînd fundamentul obiectiv, material al relațiilor concret-istorice dintre individ și societate, deci nedepășind limitele idealismului istoric, ei nu au mai găsit soluția consecvent științifică a problemei nici sub aspectul său etic.

Spre deosebire și în opoziție cu concepțiile premarxiste, care fie că au rupt aspectul etic al relației dintre individ și societate de aspectul social-economic, adică de fundamentul obiectiv al acestei relații, fie că le-au tratat în mod unilateral, marxismul a explicat pentru prima dată mișcarea socială ca un proces istoric natural, înlocuind speculațiile despre „societatea în general" și despre „individul uman ca atare" cu categoria științifică a formațiunii social-economice și a individului ca produs și personificare a ansamblului relațiilor sociale istoricește constituite. Raportul dintre societate și individ este întotdeauna un raport concret între o anumită formațiune social-economică cu legile sale specifice de formare, funcționare și dezvoltare, pe de o parte, și individ, pe de altă parte, știind că „esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat", ci, „în realitatea ei, ea este ansamblul relațiilor sociale" [1].

Între societate și individ există o relație dialectică. Societatea nu este o simplă sumă a indivizilor care o compun, nu este un agregat mecanic de indivizi, ci totalitatea organică a *relațiilor* sociale dintre indivizi. „So-

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, p. 576.

cietatea nu e constituită din indivizi — spune Marx —, ci exprimă totalitatea legăturilor, raporturilor în care se află unii față de alții acești indivizi" [1]. Cu alte cuvinte, indivizii nu trăiesc pur și simplu *alături* unii de alții. Individualitatea lor se afirmă și se manifestă prin raporturile lor cu alți indivizi, ei există ca indivizi umani — membri ai societății omenești — prin raporturile în care intră cu alți indivizi în cadrul societății; în afara acestor relații nu pot exista. Producția de bunuri materiale necesare pentru existența societății și a indivizilor are deopotrivă un caracter eminamente social; producerea valorilor spirituale de asemenea. „Individul *este* ființă *socială* — scrie Marx. Manifestarea sa vitală — chiar dacă nu apare în forma nemijlocită a unei manifestări colective, înfăptuite în același timp cu alții — este o manifestare și confirmare a vieții sociale" [2].

Tocmai de aceea societatea nu există, cum arată Marx, ca o abstracție opusă individului; ea există realmente numai în și prin relațiile sociale dintre indivizi.

În ceea ce privește individualitatea omului ca ființă socială, trebuie observat că aceasta poate fi cercetată sub multiple aspecte, prin prisma diferitelor sale manifestări. Bunăoară, dreptul privește individul ca purtător al unor relații juridice, subiect al unor drepturi și obligații, făcînd abstracție de alte aspecte ale individualității umane. Psihologia cercetează în primul rînd mecanismul lăuntric al proceselor psihice ce caracterizează individul. Individul poate fi și obiect al studiului antropologic și, sub acest aspect, el reprezintă trăsăturile diferențiale, morfofiziologice ale speciei într-o etapă determinată a dezvoltării. Dar aceste unghiuri de vedere prezintă individul sub aspecte particulare, în mod fragmentar. Marxismul scoate de aceea în relief prioritatea unghiului de vedere sociologic, care privește individul ca totalitate a relațiilor sociale istoricește determinate, ca expresie individuală a acestor relații. Orice abordare a unei laturi a individualității omenești care nu ține seama de prioritatea punctului de vedere sociologic marxist alunecă în mod inevitabil spre unilateralitate, spre idealismul istoric.

În esența concepției materialiste a istoriei se cuprinde ideea determinismului social, ideea rolului primordial, determinant al organismului social față de individ. Nici un individ nu poate fi independent de condițiile sociale ale existenței sale; nu este posibil, arată Lenin, a trăi în societate și a fi independent de societate. Condițiile sociale ale existenței umane au un caracter istoric, schimbător; în formațiunile antagoniste, ele includ în sine relațiile dintre grupurile sociale fundamentale, clasele antagoniste ale acestor formațiuni. Tocmai de aceea poziția socială a individului în aceste formațiuni cuprinde, ca element determinant, poziția sa de clasă.

Recunoașterea determinismului social obiectiv nu duce de loc în sociologia marxistă la fatalism, nu înseamnă de loc negarea libertății de acțiune a individului și a rolului acțiunii sale în transformarea condițiilor sociale ale existenței. Specificul mișcării sociale constă tocmai în

[1] K. Marx, *Grundriss der Kritik der politischen Ökonomie*, Dietz-Verlag, 1953.

[2] K. Marx și F. Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Dietz-Verlag, Berlin, 1955, p. 130.

faptul că ea reprezintă activitatea nenumăraților indivizi dotați cu conștiință și voință. Legile obiective ale dezvoltării sociale acționează tocmai în și prin activitatea indivizilor. Este cunoscută explicația lui Engels în această chestiune, care arată că „din faptul că voințele individuale ... nu realizează ceea ce vor, ci se contopesc într-o medie generală, într-o rezultantă comună", care corespunde însăși necesității istorice, „nu trebuie totuși trasă concluzia că ele urmează să fie socotite egale cu zero. Dimpotrivă, fiecare în parte contribuie la această rezultantă și, în măsura aceasta, este cuprinsă în ea" [1].

Concepînd astfel raportul dintre necesitatea istorică și rolul activității indivizilor în transformarea societății, marxismul a respins atît fatalismul, cît și voluntarismul și subiectivismul în explicarea mișcării sociale și a raportului societate-individ, rupînd totodată cercul vicios în care se mișcaseră concepțiile sociologice iluministe. Criticînd aceste din urmă concepții, Marx arăta în *Tezele* sale despre Feuerbach că teoria predecesorilor săi materialiști, după care împrejurările sociale și influența lor asupra individului sînt schimbătoare, pierde din vedere că împrejurările sînt schimbate de oamenii înșiși. De fapt, „coincidența dintre schimbarea împrejurărilor și schimbarea activității omenești sau propria schimbare nu poate fi privită și înțeleasă în mod rațional decît ca *practică revoluționară*" [2]. Relațiile sociale cu caracter *material* — relațiile de producție —, care constituie baza tuturor relațiilor sociale, pot fi transformate numai printr-o activitate practică, iar această activitate nu poate fi dusă de individul izolat, ci numai de masele populare. Numai integrîndu-se în această acțiune, activitatea individului nu va rămîne un act izolat, înecat în oceanul unor acte contrare, ci va putea dobîndi eficiență socială. În procesul practicii revoluționare, schimbîndu-se realmente relațiile sociale, se creează baza reală a transformării indivizilor înșiși.

Subliniind primordialitatea aspectului social-economic al determinismului social, al rolului practicii revoluționare în raportul dintre individ și societate, marxismul acordă totodată importanța cuvenită aspectului etic al acestei probleme, cercetînd în fiecare caz concret: a) care trebuie să fie comportarea individului față de clasa pe pozițiile căreia se situează și față de societatea în care trăiește, pentru ca activitatea să fie pozitiv apreciată; b) în ce măsură asigură o anumită societate condițiile necesare pentru satisfacerea intereselor și dezvoltarea multilaterală a individului. Sub ambele laturi, aspectul etic al corelației individ-societate include și întrebarea: în numele căror norme sau idealuri istorice este determinate este apreciată atitudinea individului față de colectivitatea concretă în care trăiește și a acesteia față de individ? Toate acestea implică criteriul de clasă în societățile de clasă, întrucît ele exprimă poziția și rolul social al diferitelor clase. În acest sens trebuie înțeleasă indicația lui Lenin că punctul de vedere etic este sub raport practic subordonat principiului luptei de clasă.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 535.

[2] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, p. 576.

În orînduirile presocialiste, trăsăturile cele mai valoroase din punct de vedere etic cu privire la raporturile dintre individ, clasă socială și societate se realizează și se manifestă în procesul luptelor de clasă de cea mai mare anvergură istorică, în mișcarea revoluționară a clasei muncitoare. Această mișcare apare și se dezvoltă în orînduirea capitalistă, treapta ultimă a orînduirilor bazate pe exploatarea omului de către om. Este necesar deci să examinăm relațiile dintre societate și individ în capitalism.

2. RELAȚIILE DINTRE SOCIETATE ȘI INDIVID ÎN FORMAȚIUNILE PRECAPITALISTE ȘI ÎN CAPITALISM

Pentru înțelegerea aspectelor specifice aduse de capitalism în relațiile dintre societate și individ, este necesar, credem, să aruncăm o scurtă privire istorică asupra modului cum s-au prezentat aceste relații în formațiunile precapitaliste.

În condițiile comunei primitive, relațiile dintre societate și individ erau simple și „străvezii". Oamenii își apropiau cele necesare traiului în luptă grea și continuă cu forțele naturii, dar în cadrul unor relații sociale caracterizate prin legăturile muncii în comun, bazate pe colaborare, ajutor reciproc și cointeresarea tuturor, pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. Pe această primă treaptă istorică de organizare social-economică a societății ne apare într-un mod deosebit de clar rolul determinant al societății față de individ, dependența individului de colectivitate. În cadrul acestor relații, posibilitatea fiecăruia de a-și asigura simpla existență materială depindea de eforturile comune, iar individul era apreciat după aportul adus prin calitățile și activitatea sa personală la menținerea existenței întregii comunități. Această societate primitivă, lipsită de exploatare și de antagonisme sociale, a zămislit indivizi a căror demnitate personală a fost cu atîta căldură zugrăvită de Engels în cunoscuta sa carte despre *Originea familiei, a proprietății private și a statului*. Bineînțeles, orînduirea primitivă nu trebuie idealizată nici sub aspectul raportului dintre societate și individ. Comuna primitivă constituie o formă socială impusă de nivelul rudimentar al forțelor de producție, egalitarismul fiind o condiție indispensabilă a asigurării simplei existențe a comunității în lupta continuă cu forțele naturii. Fiecare individ rămînea absolut subordonat comunității în modul său de a simți, gîndi și acționa. „Pe cît de impunători ne apar oamenii în această epocă, pe atît de puțin se deosebesc ei unii de alții..." [1], scrie Engels, adăugînd cuvintele lui Marx că oamenii mai erau legați de cordonul ombilical al comunității primitive. Relațiile acestei comunități nu permiteau dezvoltarea multilaterală a personalității omenești.

Progresul societății omenești, incluzînd și progresul în raportul societate-individ, se dezvoltă — sub ambele aspecte: sociologic și etic — pe o cale profund contradictorie. Trecerea de la comuna primitivă la sclavagism a însemnat un uriaș pas înainte în dezvoltarea forțelor de producție, în eliberarea societății de sub tirania forțelor naturii. Acestea au

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. II, p. 273.

creat condițiile unei dezvoltări incomparabil mai bogate a individului, a personalității umane, deși ele priveau de astă dată în mod aproape exclusiv minoritatea dominantă. Apariția proprietății private asupra mijloacelor de producție și a exploatării modifică radical relațiile dintre om și om, dintre individ și societate, declanșează antagonismele sociale. Noile relații dintre societate și individ nu mai erau simple și „străvezii", ca cele ale comunei primitive; în cadrul lor, posibilitatea individului de a-și asigura existența nu mai depinde de el și de eforturile colective ale comunității. Nu forțele naturii sînt de acum în primul rînd opuse omului, ci forțele sociale, devenite străine și oprimatoare pentru marea majoritate a oamenilor.

Poziția individului în societate depinde, în toate formațiunile bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, de apartenența lui de clasă. Neputînd exista în afara societății, individul nu poate exista în aceste formațiuni în afara raporturilor dintre clasele sociale caracteristice formațiunilor respective. În aceste împrejurări poziția socială a individului este determinată sub aspectul ei esențial de poziția clasei de care aparține.

Împărțirea societății în stări, de pildă, însemna totodată asigurarea unor privilegii politice-juridice stărilor sus-puse și, implicit, privarea maselor muncitoare de aceste drepturi, permițînd astfel utilizarea constrîngerii extraeconomice pentru asigurarea exploatării și constituind un sistem al dependenței personale a indivizilor față de cei ce stăteau pe treptele mai înalte ale ierarhiei feudale. Sistemul dependenței personale în complicata ierarhie feudală apăsa în primul rînd asupra maselor muncitoare private de drepturi, excluzînd libertatea individuală a acestora. În general acest sistem era potrivnic dezvoltării și manifestării individualității omenești. La aceasta se adăuga presiunea ideologiei feudale, cu deosebire a celei religioase. Punînd pe primul plan preocuparea individului pentru „mîntuirea" sufletului său, socotindu-l responsabil pentru actele sale în ultimă instanță în fața divinității imaginare și nu în fața colectivității omenești, religia neagă în fond natura socială a omului, tinde să rupă individul de colectivitate. Preocuparea ideologiei religioase de individ — de fapt doar de imaginea abstractă și denaturată a individului, de „sufletul" acestuia încărcat de „păcatul originar" — nu înseamnă de loc punerea pe prim plan a individului și a intereselor sale reale. Dimpotrivă, este bine cunoscut faptul că, propagînd supunerea, smerenia, ascetismul, subordonînd năzuințele și înclinațiile firești ale individului „voinței divine,", religia a făcut tot ce i-a stat în putință pentru zdruncinarea și distrugerea individualității. În comunitatea religioasă, considerată de religie ca prototip ideal al oricărei comunități omenești, oamenii își pierd trăsăturile individuale, făcînd cu toții parte din turma păstorului „divin".

În trecerea de la feudalism la capitalism se schimbă din nou, atît sub aspect sociologic, cît și etic, raporturile dintre societate și individ.

Nu întîmplător, ridicîndu-se împotriva feudalismului și a stîlpului său ideologic — concepția religioasă despre lume și viață —, burghezia a desfășurat steagul libertăților individuale. Conținutul originar al individualismului burghez a fost dat de tendința, indiscutabil progresistă, de a

sfărîma barierele stărilor feudale, de a dărîma principiul și practica dependenței personale a individului de alți indivizi. Dar libertatea individului, propagată de burghezia în ascensiune, avea drept conținut, după cum arată Marx, libertatea intelectului (libertatea de gîndire în sens luminist), libertatea cetățenească (în sensul burghez al egalității juridice) și libertatea concurenței economice (libertatea vînzării și cumpărării forței de muncă). Omul producător de bunuri materiale și spirituale, necesitățile acestuia, posibilitatea dezvoltării sale multilaterale au rămas dincolo de limitele libertății individului, tot așa după cum, în general, rolul hotărîtor al maselor populare în istorie a rămas în limitele înțelegerii idealiste a istoriei.

Astfel, individualismul burghez s-a născut ca o expresie a poziției și intereselor proprietarului privat, care își realizează profitul prin exploatarea oamenilor „liberi", liberi de obligațiile feudale și liberi de orice mijloace de producție în afara forței lor de muncă, a proprietarului care dușmănește orice piedică în calea liberei concurențe „Burghezia a desființat, pretutindeni unde a ajuns la putere, toate relațiile feudale, patriarhale, idilice. Ea a rupt fără milă pestrițele legături feudale care-l legau pe om de « superiorul său firesc » și nu a lăsat altă legătură între om și om decît interesul gol, decît neîndurătoarea « plată în bani peșin ». Ea a înecat fiorul sfînt al extazului pios, al entuziasmului cavaleresc, al sentimentalismului micului burghez în apa înghețată a calculului egoist" [1], citim în *Manifestul partidului comunist*. În felul acesta, individualismul burghez este, de la început, inseparabil sub raport etic de egoismul burghez, care, în mod deschis sau tacit, consideră interesele personale nemijlocite drept singur etalon al aprecierii „morale" a activității omului și a condițiilor oferite acestuia de către societate, de către colectivitatea concretă în care trăiește individul.

Marcînd un pas înainte față de condițiile orînduirii feudale, relațiile capitaliste au adus cu sine noi antagonisme sociale, în care raportul dintre individ și societate se pune într-un fel nou, specific treptei ultime a formațiunilor bazate pe exploatare și asuprire.

Individualismul burghez, ale cărui trăsături negative se manifestă cu toată evidența în perioada maturității și apoi a descompunerii capitalismului, reflectă generalizarea extremă a contradicției dintre individ și societate. Astfel, teoria libertății individuale, care inițial combătea oprimarea feudală a individului în numele „drepturilor naturale", înnăscute ale omului, evoluînd pe terenul proprietății private capitaliste, s-a transformat în practica individualismului burghez, respectiv în contrapunerea individului față de societate, în propagarea „izolării tragice" a individului, ceea ce implică, sub raport etic, concluzia extrem de reacționară a iresponsabilității sociale a individului.

Desigur, nici în capitalism nu există o contradicție abstractă între societate ca atare și individ ca atare. Este vorba și aici de raportul concret dintre indivizii care aparțin unei anumite clase sociale și formațiunea social-economică dată. Dacă punem întrebarea : ce oferă societatea individului și ce drepturi și îndatoriri are individul față de societate, constatăm

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Edit. politică, 1958, p. 468.

ușor că burghezul se raportează altfel la societatea capitalistă decît proletarul, și această societate oferă condiții diferite pentru dezvoltarea personalității și satisfacerea cerințelor și intereselor individuale ale unuia și altuia.

Modul de a fi al capitalismului se bazează pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție; individualitatea sa se realizează în apărarea și sporirea proprietății sale; libertatea sa individuală este în primul rînd libertatea de a exploata forța de muncă străină, folosind în principal mijloacele constrîngerii economice, pe care i le pune la îndemînă tocmai proprietatea. Pentru capitalist, toate posibilitățile de afirmare a individualității sale depind de averea sa; individualitatea sa se măsoară în bani. Relațiile capitaliste înlocuiesc însușirile naturale, firești ale individului cu însușiri ce țin de puterea transformatoare, „miraculoasă" a banilor. Burghezul avut, scrie Marx, poate să spună despre sine: „Eu sînt slut, dar pot să-mi cumpăr cea mai frumoasă femeie... eu sînt prost, necinstit, nerușinat, un om stupid, dar banii sînt în cinste — în cinste este și stăpînul banilor" [1]. Marx scoate puternic în relief că poziția ocupată de individ în societatea burgheză, considerația de care se bucură el, soarta sa, nu depind de calitățile sale personale, ci de averea pe care o posedă sau nu. Iar sursa averii în capitalism nu poate fi alta decît exploatarea celor ce muncesc. Tocmai aici găsim un aspect deosebit de frapant al fățărniciei individualismului burghez, care face mare zarvă în jurul „șanselor egale" ale indivizilor în lupta pentru existență în societatea capitalistă, trecînd sub tăcere datul fundamental că cei lipsiți de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și care formează covîrșitoarea majoritate a indivizilor nu au nici o șansă în această luptă.

Existența individuală a capitalistului este inseparabilă de apartenența sa de clasă, interesele sale individuale sînt legate de existența orînduirii burgheze. Raportul dintre capitalistul individual și societatea capitalistă este complex: făcînd parte din clasa dominantă, el e înainte de toate cointeresat alături de toți capitaliștii în menținerea acestei orînduiri; în al doilea rînd, tendința sporirii nelimitate a averii sale îl opune, în calitate de veșnic concurent, celorlalți capitaliști; în al doilea rînd, în calitatea sa de capitalist-exploatator, el se opune maselor muncitoare.

Rezultă din aceasta că poziția și interesele sale individuale îl leagă pe capitalist de clasa sa și de orînduirea în care este dominantă această clasă, dar că nu este exclusă apariția unor contradicții între unii indivizi ai acestei clase și ambianța socială generală în care trăiesc aceștia. Legile obiective ale capitalismului acționează ca o forță „oarbă" și străină chiar față de capitalistul individual; interesele unor pături ale clasei capitaliste dominante pot veni în contradicție cu interesele altor pături ale aceleiași clase; această posibilitate este puternic actualizată de către capitalismul monopolist, cu deosebire de capitalismul monopolist de stat, care opune interesele grupurilor restrînse ale oligarhiei financiare intereselor tuturor păturilor poporului, inclusiv ale burgheziei mici și mijlocii, constituind temeiuri ale opoziției dintre individ și societate și în sînul burgheziei. Cu

[1] K. Marx și F. Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, p. 162—163.

atît mai mult există această posibilitate pentru indivizii din unele pături sociale, cum este în primul rînd intelectualitatea. Trecerea multor intelectuali pe pozițiile clasei muncitoare, ale forțelor democratice și progresiste, precum și fenomenele de dezorientare, de criză ideologică și morală a multor altor intelectuali burghezi care nu au găsit această cale, dovedesc existența unor contradicții și conflicte între aceștia și clasa dominantă în orînduirea capitalistă. Astfel de contradicții dintre individ și societate sînt sesizate de către unele curente filozofice-sociologice burgheze, cum ar fi existențialismul, care prezintă însă contradicția în mod abstract, adică desprinzînd-o de baza sa de clasă și dîndu-i prin aceasta o coloratură tragică, insolubilă.

Cu totul altfel se prezintă raportul dintre societate și individ în aceeași orînduire dacă este vorba de individul care aparține proletariatului, maselor muncitoare. Posibilitățile acestuia de a-și satisface cerințele și interesele individuale sînt determinate de privarea lui de proprietatea asupra mijloacelor de producție, de poziția sa subordonată în sistemul economic și politic capitalist. De aici și atitudinea sa negativă față de orînduirea dată. În acest caz este vorba într-adevăr de o contradicție dintre societatea dată și individ. Nici acest individ nu este însă izolat în opoziția sa față de societatea capitalistă; el își poate realiza interesele fundamentale alăturîndu-se luptei comune a celor ce muncesc împotriva capitalului.

Societatea capitalistă dezvoltă în cel mai înalt grad fenomenul pe care Marx l-a desemnat prin termenul de înstrăinare. În capitalism, esența omului se înstrăinează și apare în fața individului ca o forță străină și ostilă. Trăsătura fundamentală a omului ca ființă socială este activitatea sa productivă; producția de bunuri materiale este sfera fundamentală a activității sociale a omului. Societatea produce bunuri materiale, în ultima analiză, pentru necesitățile existenței și dezvoltării sale. Însă în capitalism acest scop fundamental nu se manifestă în mod nemijlocit. Clasa dominantă, proprietară a mijloacelor de producție, subordonează întreaga producție socială scopului nemijlocit al obținerii profitului; legea economică fundamentală a capitalismului este legea plusvalorii. Intrînd în sistemul relațiilor de producție capitaliste, producătorul nemijlocit de bunuri materiale își înstrăinează singura sa proprietate — forța de muncă, element esențial al individualității sale —, pe care o vinde ca pe o marfă capitalistului; forța de muncă înstrăinată produce bunuri materiale, în care se incorporează o parte a esenței sale umane, a individualității sale, și care de asemenea îi sînt înstrăinate. Înstrăinarea devine și mai accentuată datorită specificului diviziunii capitaliste a muncii, care transformă pe muncitor într-o simplă anexă a mașinii utilizînd doar o frîntură a posibilităților și aptitudinilor sale, înăbușind și schilodind celelalte, împiedicînd dezvoltarea armonioasă și completă a individualității sale. Drept rezultat, individului aflat în această situație subordonată din punct de vedere economic și social în cadrul relațiilor capitaliste, locul și rolul său în societate îi apar ca rezultat al acțiunii unor forțe străine și opuse.

La toate acestea se adaugă în ultima vreme, în țările capitaliste cele mai dezvoltate, un fenomen ce accentuează înstrăinarea și antagonismul dintre oamenii muncii și relațiile capitaliste : cei ce muncesc devin în tot mai

mare măsură dependenți de marile monopoluri nu numai în calitate de producători, ci și de consumatori. Apologeții „capitalismului popular" fac mare zarvă în jurul sistemului vînzărilor în rate a diverselor obiecte de larg consum, aparate casnice, mașini, mobilier, apartamente, prezentînd acest sistem ca realizare a unei societăți a „bunăstării generale". În realitate, acest sistem — accesibil numai unei părți relativ mai bine remunerate a celor ce muncesc — pune pe „beneficiari" într-o stare de dependență economică permanentă de marile firme creditoare, silindu-i să-și subordoneze toate eforturile sarcinii de a achita veșnicele datorii, nemaivorbind de faptul că la prima ocazie de neachitare în termen a unei rate — și asemenea ocazii, în condițiile nesiguranței zilei de mîine caracteristice economiei capitaliste cu șomajul său cronic de masă, sînt cît se poate de dese — obiectele reintră automat în posesiunea firmelor creditoare, care le pun din nou în vînzare. Este larg cunoscută la noi zguduitoarea dramă a scriitorului progresist american Arthur Miller *Moartea unui comis-voiajor*, care înfățișează soarta unui mic funcționar care-și macină viața luptîndu-se cu veșnicele datorii și care își pierde slujba și deci posibilitatea de a-și susține existența, după mulți ani de muncă, tocmai înainte de a putea achita ultimele rate.

Trebuie observat că în multe lucrări sociologice burgheze contemporane sînt sesizate unele aspecte ale înstrăinării în capitalism și ale consecințelor sale nefaste asupra individului. Contradicțiile reale tot mai acute ale capitalismului constrîng pe unii dintre ideologii burghezi să folosească, desigur în mod parțial și deformat, în reprezentarea proceselor cercetate de ei unele aspecte ale analizei marxiste a înstrăinării. Caracteristic pentru poziția acestor ideologi este conceperea înstrăinării ca o fatalitate inexorabilă, deducerea ei din specificul tehnicii industriale moderne și nu din relațiile capitaliste de producție. În această perspectivă, muncitorul este considerat în conflict nu cu relațiile de producție capitaliste și cu clasa dominantă în aceste relații, ci cu „societatea" înțeleasă în mod abstract. De aici concluziile pesimiste, absența soluțiilor reale în aceste concepții sociologice și filozofice sau promovarea unor pseudosoluții, cum ar fi transpunerea problemei cu caracter fundamental economic în sfera eticului, a „autoperfecționării" morale și intelectuale a individului.

În opoziție cu concepțiile burgheze, marxismul oferă nu numai analiza multilaterală, științifică a cauzelor și a efectelor înstrăinării în capitalism, ci — tocmai prin aceasta — indică și soluția reală a acestei probleme. Cauza fundamentală a înstrăinării, a sugrumării individualității oamenilor muncii în capitalism fiind proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și exploatarea omului de către om, singura cale a desființării acestei situații și totodată a stabilirii concordanței dintre interesele individuale și cele sociale, dintre cerințele dezvoltării individului și cele ale societății este trecerea revoluționară de la capitalism la socialism. Înfăptuirea revoluției socialiste este misiunea istorică a mișcării muncitorești, condusă de partidele comuniste. Integrîndu-se activ în această mișcare, a cărei cale este luminată de știința marxist-leninistă, oamenii muncii dobîndesc posibilitatea de a înțelege natura forțelor sociale care acționează asupra lor și care apar inexplicabile și fatale în fața individului izolat, dobîndesc

posibilitatea de a acționa practic și eficient împotriva acestor forțe. Participînd la lupta practică revoluționară împotriva capitalismului, oamenii muncii își afirmă totodată individualitatea, își cîștigă și apără demnitatea personală : un luptător conștient pentru cauza clasei muncitoare, pentru cauza democrației și socialismului nu mai este o ființă umilită și strivită de mecanismul necruțător al relațiilor capitaliste.

În opoziție cu individualismul specific burghez, solidaritatea de clasă a celor ce muncesc ridică pe plan superior principiul umanist fundamental al subordonării intereselor individuale, particulare și momentane față de interesele obștești, generale, fundamentale ale clasei muncitoare, ale maselor populare, ale progresului istoric general. Această solidaritate se bazează pe recunoașterea faptului că interesele individuale și particulare ale fiecărui om al muncii pot fi satisfăcute numai prin promovarea consecventă a intereselor obștești, generale, fundamentale, de clasă.

3. RELAȚIILE DINTRE SOCIETATE ȘI INDIVID ÎN SOCIALISM

Socialismul întemeiază raporturile dintre societate și individ pe o bază nouă. În opoziție cu orînduirea capitalistă și cu întreaga eră istorică a exploatării, socialismul asigură un fundament trainic concordanței mereu mai profunde și generalizate dintre interesele sociale și cele individuale ale oamenilor muncii, dintre cerințele progresului societății întregi și cele ale dezvoltării multilaterale a personalității umane.

Societatea lipsită de antagonisme de clasă ca urmare a desființării claselor exploatatoare oferă tuturor oamenilor muncii condiții reale pentru satisfacerea cerințelor și intereselor individuale și stimulează cu necesitate dezvoltarea multilaterală a personalității lor. În socialism, pentru prima dată, dezvoltarea individului nu lezează interesele altor indivizi, ci, dimpotrivă, dezvoltarea fiecăruia, condiționată de progresul societății în ansamblu, contribuie la propășirea acesteia din urmă. Încă în *Ideologia germană*, întemeietorii marxismului scriau :

„În cadrul societății comuniste, singura în care dezvoltarea liberă și originală a indivizilor încetează să fie o vorbă goală, această dezvoltare este condiționată tocmai de legătura dintre indivizi, legătură care se alcătuiește în parte din premisele economice, în parte din solidaritatea necesară pentru libera dezvoltare a tuturor și, în sfîrșit, din caracterul universal al activității indivizilor, pe baza forțelor productive existente" [1]. Numai societatea lipsită de exploatare asigură condițiile obiective ale dezvoltării libere și complexe a individului. Prin aceasta se fundamentează din punct de vedere sociologic raportarea principial nouă a individului față de societate, a intereselor individuale față de interesele obștești.

În opoziție cu orînduirile bazate pe exploatare, societatea socialistă se caracterizează prin concordanța fundamentală dintre interesele sociale și cele individuale, întrucît interesele individuale ale oamenilor muncii reclamă respectarea și promovarea cu prioritate a intereselor obștești.

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, p. 459.

În societatea socialistă, satisfacerea cerințelor materiale și spirituale ale fiecărui om al muncii luat aparte este organic legată de interesele celorlalți indivizi, de propășirea economică și spirituală a întregii societăți.

În ce constă interesul individual al muncitorului? De a obține un nivel de trai cît mai înalt posibil în etapa dată a dezvoltării sociale, de a-și asigura condițiile unui trai civilizat, sănătos și îndestulat pentru sine și pentru familia sa. Singura cale rațională, eficientă și morală totodată pentru satisfacerea acestor cerințe ale tuturor muncitorilor este creșterea generală a producției și a productivității muncii sociale, creșterea continuă a venitului național, menținerea păcii și a securității popoarelor. Orice încercare de satisfacere a intereselor individuale pe altă cale decît aceasta este antisocială, deci imorală și, în ultimă analiză, ineficientă și dăunătoare și din unghiul de vedere al individului care s-ar izola de colectivitate și și-ar atrage oprobiul public.

Tot astfel interesul individual al țăranului colectivist este sporirea veniturilor sale. Veniturile individuale ale țăranului colectivist depind însă nemijlocit de puterea economică a gospodăriei colective, de obținerea unor producții tot mai mari. În cuvîntarea rostită la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale la 11 aprilie 1962, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a pus în lumină marea influență pozitivă a creșterii fondului indivizibil al gospodăriilor colective asupra creșterii veniturilor și a valorii zilei de muncă. Aici se împletește interesul general al economiei naționale cu interesul individual al fiecărui țăran muncitor în parte.

Totodată, în societatea socialistă, multe cerințe ale traiului îndestulat, sănătos și civilizat al individului se realizează prin grija obștii socialiste, respectiv a statului socialist: învățămîntul public de toate gradele, ocrotirea sănătății, asigurările sociale, posibilitățile de odihnă, sport și de cultură, ca să vorbim numai de aspectele resimțite în mod direct de fiecare individ, de fiecare familie de oameni ai muncii.

Vorbindu-se de interesele individuale ale oamenilor muncii, se au în vedere, de obicei, numai interesele lor nemijlocite, direct perceptibile de către aceștia. Este locul să se arate în același timp că *interesele individuale* nu se reduc la cele nemijlocite, direct perceptibile. Concordanța intereselor generale cu cele individuale în socialism înseamnă în primul rînd coincidența deplină a intereselor societății cu interesele *mijlocite* — am putea zice: de largă perspectivă — ale individului, acestea din urmă nefiind altceva decît interesele societății raportate la individ.

Principiul prioritații intereselor generale ale societății socialiste față de interesele individuale nemijlocite nu înseamnă cîtuși de puțin că acestea din urmă ar putea fi neglijate de către societate. Măsura în care societatea satisface interesele individuale nemijlocite este determinată de gradul de dezvoltare a societății socialiste în etapa istorică dată. Dar, în limitele posibilităților oferite de fiecare etapă dată a dezvoltării, societatea socialistă desfășoară o grijă maximă față de interesele individuale nemijlocite ale membrilor săi. Nefolosirea posibilităților oferite de societatea socialistă pentru satisfacerea intereselor individuale nemijlocite ale celor ce muncesc este străină de natura societății noastre și de principiile umanismului. În socialism, grija societății pentru individ este o condiție a dez-

voltării și propășirii societății în ansamblu; gradul satisfacerii intereselor individuale ale oamenilor muncii este un indiciu al gradului de dezvoltare a societății în ansamblu.

Concordanța dintre interesele generale ale societății socialiste și cele individuale se fundamentează înainte de toate în sfera vieții economice. Dezvoltarea multilaterală a individului, îmbogățirea vieții sale spirituale și morale presupune, în primul rînd, ca o condiție *sine qua non*, asigurarea necesităților materiale fundamentale ale individului. În ideologia anticomunistă este larg răspîndită ideea calomnioasă conform căreia marxismul ar reduce, chipurile, interesele individuale și cerințele dezvoltării personalității la satisfacerea nevoilor economice, că ar înfățișa în mod unilateral problema, prezentînd-o din punctul de vedere al unui *homo oeconomicus*. În realitate, dimpotrivă, pentru capitalist și nu pentru omul societății socialiste, interesele economice particulare reprezintă un scop în sine. În socialism, satisfacerea nevoilor economice ale oamenilor muncii constituie condiția primordială și de neocolit care stă la baza dezvoltării multilaterale a personalității umane. Asigurarea cerințelor materiale legate de o viață îndestulată, sănătoasă și civilizată a indivizilor își are temelia în făurirea, consolidarea și dezvoltarea continuă a bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului. „Profundele schimbări calitative în structura forțelor și relațiilor de producție au făcut posibile ritmuri înalte de creștere în toate ramurile, dezvoltarea echilibrată și armonioasă a întregii economii, făurirea unei vieți mereu mai bune, mai îmbelșugate", spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej [1].

Astfel, ca rod al politicii economice a partidului nostru, în 1962 producția globală a industriei a fost de aproape 8 ori mai mare decît în 1948; valoarea globală a producției a fost cu aproape 8 miliarde de lei mai mare față de cea prevăzută inițial și cu 55% mai mare decît în 1959, în acești trei ani realizîndu-se un ritm mediu de creștere de 15,7% față de 13% prevăzut de Directivele Congresului al III-lea al partidului. Venitul național sporește într-un ritm susținut, creînd resursele pentru ridicarea sistematică a nivelului de trai al celor ce muncesc. Ridicarea puterii de cumpărare a populației este ilustrată de creșterea volumului mărfurilor vîndute prin comerț cu peste 50% față de 1959. Crește mereu salariul social al oamenilor muncii, reprezentat prin alocațiile statului pentru ocrotirea sănătății, prevederile și asigurările sociale, pentru învățămînt și cultură. S-a introdus gratuitatea completă a manualelor pentru elevii școlii generale de opt ani, au fost desființate taxele școlare pentru toate formele de învățămînt; față de 1948 a crescut cu circa 60% numărul elevilor din școlile de cultură generală, iar numărul studenților s-a dublat. Prin toate acestea și prin alte realizări, întregul plus produs social este folosit într-o formă sau alta în interesul oamenilor muncii, al propășirii întregii societăți și al indivizilor deopotrivă.

Victoria deplină a relațiilor socialiste la orașe și sate a schimbat radical nu numai structura de clasă a societății noastre, ci, prin aceasta,

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, București, Edit. politică, 1962, p. 452.

situația indivizilor în viața socială. A dispărut din societatea noastră nesiguranța existenței individuale, grija apăsătoare în fața zilei de mîine, atît de caracteristice capitalismului. În acest sens, după desființarea claselor exploatatoare, o importanță covîrșitoare a avut încheierea procesului de colectivizare a agriculturii, proces care a smuls țărănimea muncitoare din condițiile nestabile și lipsite de perspective ale existenței legate de mica producție de mărfuri. Pe baza economiei socialiste unitare, în procesul desăvîrșirii construcției socialiste, planificarea dezvoltării economice are în vedere îmbinarea armonioasă a intereselor sociale generale și a intereselor individuale ale tuturor oamenilor muncii.

Integrarea oamenilor muncii individuali în marea colectivitate a societății socialiste se realizează prin intermediul colectivelor concrete de muncă și de trai în care ei își desfășoară activitatea productivă, social-politică, culturală, sportivă etc. Aceste colective constituie o ambianță socială nemijlocită de mare importanță în viața indivizilor. Este cunoscută deosebita insistență cu care economiștii, sociologii și psihologii burghezi se ocupă, în ultimii ani, de problemele ambiențelor sociale nemijlocite, a așa-numitelor „microorganisme sociale", care, după părerea lor, ar avea o importanță determinantă atît în formarea indivizilor, cît și în dezvoltarea societății în ansamblu. Critica marxistă a diferitelor variante ale teoriilor „microsociologice" a scos cu tărie în evidență, ca una din denaturările fundamentale comise de acestea, izolarea artificială a unor „molecule sociale" de structura reală economică și de clasă a organismului social, arătînd că în orice orînduire socială colectivele de muncă și de trai reflectă într-un fel sau altul trăsăturile caracteristice fundamentale ale societății date. Tocmai de aceea ideea creării unor „relații umane" în aceste colectivități restrînse în condițiile antagonismelor de clasă specifice capitalismului contemporan este fie utopică, fie de-a dreptul diversionistă; pe cale psihosociologică nu se pot transforma relațiile social-economice obiective. Nu prin „îmbunătățirea" sau „umanizarea" raporturilor din cadrul „moleculelor sociale" se transformă societatea, ci, dimpotrivă, în urma transformării revoluționare socialiste a societății se creează condițiile apariției și consolidării unor colective de muncă și de trai de tip nou, care poartă amprenta trăsăturilor caracteristice ale societății noi, socialiste. În procesul muncii eliberate de exploatare se făuresc în cadrul brigăzilor de producție din întreprinderile industriale și din gospodării colective sau de stat, ca și în colectivele de creație științifică sau artistică, relații principial noi dintre om și om, relații caracterizate prin egalitatea socială bazată pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție, pe principiul socialist al retribuției după muncă, relații caracterizate prin colaborare și întrajutorare tovărășească. Departe de a constitui „molecule sociale" izolate, colectivele concrete de muncă și de trai asigură totodata multiple și variate legături ale oamenilor muncii cu marea colectivitate a societății socialiste în continuă dezvoltare. Posibilitățile acestor colective de a influența în mod pozitiv dezvoltarea individului în interesul acestuia și al întregii societăți deopotrivă sînt foarte mari; mare este și răspunderea lor socială în asigurarea unor raporturi de tip socialist între societate și individ.

Schimbarea fundamentului obiectiv al raportului dintre individ, colectivitate restrînsă și societate atrage după sine schimbarea aspectului moral al acestor raporturi.

Opoziția fundamentală dintre morala comunistă și morala burgheză în privința raportului dintre individ și societate constă în situarea în capul scării valorilor morale a colectivismului în prima, a individualismului în cea de-a doua. Așa cum proprietatea privată asupra mijloacelor de producție naște inevitabil individualismul, tot astfel proprietatea socială generează în mod firesc colectivismul.

Individul pătruns de cerințele conștiinței morale comuniste așează pe prim plan interesele obștești și procedează astfel nu mînat de o concepție ascetică, de nesocotirea intereselor sale individuale, ci condus fiind de conștiința faptului că aceasta este singura cale rațională și eficientă a promovării atît a intereselor sale, cît și a celorlalți indivizi, deci și a îndeplinirii îndatoririlor sale față de societate. Colectivitatea socialistă poate asigura, pentru prima dată în istorie, atît sub aspectul economic-social, cît și moral, condițiile prielnice pentru dezvoltarea multilaterală a tuturor oamenilor muncii, pentru afirmarea pe scară de masă a personalităților.

Pentru ca individul să se poată afirma ca personalitate, calitățile, proprietățile, aptitudinile sale trebuie să aibă posibilitatea de a se dezvolta și de a depăși pragul potențialității. În acest sens, personalitatea nu este un concept antropologic, ci unul sociologic. Este cît se poate de limpede că societățile bazate pe exploatarea omului de către om nu oferă maselor largi de oameni ai muncii posibilitatea de a se manifesta ca personalități.

Afirmarea personalității, dezvoltarea ei multilaterală este nemijlocit legată și condiționată de libertate. În cadrul societății capitaliste, libertatea individuală consemnează acea sferă în cadrul căreia omul se detașează de stat, scapă de imixtiunea lui; pentru indivizii aparținînd claselor exploatatoare, această sferă se creează prin bogăție și prin participare la puterea de stat, iar oamenii muncii cîștigă o libertate relativă în procesul luptei colective pentru drepturile lor. Libertatea individului, posibilitățile dezvoltării multilaterale a personalității în socialism nu este determinată de sfera drepturilor smulse de la stat, ci, dimpotrivă, de unitatea dintre personal și obștesc, de măsura identificării intereselor obștești cu cele personale. Pe plan social, libertatea în socialism se bazează pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție, pe controlul conștient și metodic al întregii societăți asupra forțelor dezvoltării sociale, pe drepturile egale ale tuturor indivizilor eliberați de asuprire și exploatare și pe mijloacele pe care societatea le pune la dispoziția tuturor. „Numai în cadrul colectivității individul capătă mijloacele care îi dau posibilitatea unei dezvoltări multilaterale a aptitudinilor sale; prin urmare, numai în cadrul colectivității devine posibilă libertatea personală. În surogatele de colectivități de pînă acum, în stat etc., libertatea personală a existat numai pentru indivizii care s-au dezvoltat în cadrul clasei dominante și numai în măsura în care au fost indivizi ai acestei clase... În condițiile unei colectivități reale (prin care Marx înțelege societatea socialistă — *n.n.*), indivizii își dobîndesc libertatea în cadrul asociației lor și prin inter-

mediul ei" [1]. Prin lichidarea relațiilor bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și a exploatării omului de către om generată de ea, se lichidează implicit rădăcinile schilodirii spirituale și morale a individului, ale înstrăinării esenței umane. Se creează astfel prima ambianță socială propice realizării obiectivului concret al umanismului: dezvoltarea multilaterală și armonioasă a omului, care nu mai este izolat de raporturile sociale și nu mai simte aceste raporturi ca o apăsare a unor forțe străine și dușmănoase față de sine, ci care, dimpotrivă, se află în centrul raporturilor sociale, devenite „transparente", cunoscute și conștient stăpînite de forța unită a întregii comunități sociale socialiste.

Societatea socialistă asigură prin mijloace reale și concrete libertățile și drepturile indispensabile pentru dezvoltarea multilaterală și armonioasă a personalității. Printre aceste libertăți și drepturi asigurate, un loc deosebit de important îl ocupă dreptul și libertatea de a munci. Dreptul de a munci este consfințit de constituția statului socialist și este garantat prin relațiile socialiste de producție, prin dezvoltarea în ritmuri mari a bazei tehnice-materiale a socialismului. Munca în socialism este o activitate liberă, are un caracter principial nou. Ea nu se mai desfășoară in interesul vreunei clase exploatatoare, roadele activității productive intră în stăpînirea celor ce muncesc. Libertatea muncii se manifestă și prin situația schimbată a muncitorului în procesul de producție; el nu mai este un sclav al mașinii, personalitatea lui nu mai e mutilată, el participă activ la organizarea și la conducerea producției. Munca socialmente utilă este principala sferă a formării aptitudinilor creatoare și înaltelor calități morale ale omului socialist, este mijlocul de perfecționare și dezvoltare a personalității sale. Munca în socialism nu se rezumă numai la activitatea profesională. Însăși natura orînduirii socialiste impune oamenilor să iasă din cadrul muncii profesionale și să efectueze diferite forme de activitate, care oferă posibilitatea ca personalitatea să se manifeste ca un creator conștient în diferite domenii ale vieții sociale.

Socialismul și îndeosebi comunismul elimină treptat deosebirile dintre munca fizică și intelectuală, oferind condițiile materiale și timpul liber necesar pentru ca indivizii să-și însușească realizările științei contemporane, comorile culturii naționale și universale, să-și ridice încontinuu nivelul lor cultural-tehnic, să se desăvîrșească din punct de vedere moral. Socialismul și îndeosebi comunismul creează posibilități nelimitate pentru toți oamenii muncii de a-și dezvolta în mod liber și deplin capacitățile, de a-și forma o personalitate multilaterală și armonioasă.

În omul nou al societății socialiste și comuniste se îmbină în mod armonios bogăția spirituală, puritatea morală și perfecțiunea fizică.

★

În socialism și în comunism se stabilește deci un raport principial nou între societate și individ. Socialismul și comunismul constituie acea orînduire socială care se construiește și se făurește atît spre binele tuturor oamenilor în ansamblu, cît și spre binele fiecărui om în parte, spre binele

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, 1958, p. 76—77.

individului, în care interesele general-obștești și cele particulare se intercondiționează reciproc. Marxism-leninismul respinge pseudorevoluționarismul alimentat din mentalitatea mic-burgheză, care contrapune slujirea cauzei revoluționare generale față de atitudinea plină de omenie în relațiile personale, cotidiene. Marxismul a respins și respinge „socialismul etic" al reformismului, care fixează drept țel al mișcării socialiste nu eliberarea clasei muncitoare, ci așa-zisa fericire individuală pe baza „înnobilării" relațiilor personale dintre indivizi. Un astfel de „socialism" poartă pecetea ipocriziei caracteristice concepțiilor social-politice și etice burgheze și clericale. Marxism-leninismul subliniază, dimpotrivă, prioritatea rezolvării marilor probleme social-politice de care depinde fericirea indivizilor. Subliniind necesitatea de a se dezvălui conexiunea generală a fenomenelor sociale și de a se soluționa cu prioritate marile probleme ridicate de raporturile ce stau la temelia acestei conexiuni, marxismul nu presupune cîtuși de puțin neglijarea problemelor individului și ale relațiilor dintre indivizi, ci oferă tocmai singura rezolvare reală a acestor probleme.

Atitudinile contrare cerințelor umanismului comunist în relațiile vieții personale, incorectitudinea, reaua-credință și reaua-voință, suspiciunea și jignirea oamenilor în demnitatea lor personală, lipsa de grijă și de atenție față de nevoile lor, abuzul de putere, subiectivismul și neprincipialitatea în aprecierea și promovarea oamenilor muncii constituie manifestări antisociale, profund străine de moralitatea comunistă; deși se manifestă în sfera vieții personale, individuale, în relațiile personale ale oamenilor muncii, ele sînt nu mai puțin dăunătoare, în ultimă analiză, din unghiul de vedere al intereselor generale ale societății socialiste; ele sînt incompatibile cu esența orînduirii despre care Marx spunea că este „omenirea socializată".

Și, tot așa cum politica partidului marxist-leninist pregătește încă în perioada desăvîrșirii construcției socialiste condițiile economice ale trecerii ulterioare spre construirea comunismului, activitatea desfășurată de partid în domeniul educației comuniste a maselor populare promovează înrădăcinarea deplină, pe scara întregii societăți, în viața obștească și personală deopotrivă, a normelor de comportare izvorîte din umanismul adevărat, comunist al marxism-leninismului.

SITUAȚIA REVOLUȚIONARĂ

DE

EM. DROB

Potrivit concepției marxist-leniniste, revoluțiile sociale sînt fenomene obiective, generate de cauze economice și sociale profunde, independente de voința oamenilor și nicidecum cazuri „anormale" sau „stări patologice ale organismului social", cum pretind teoriile burgheze și reformiste. În opoziție cu ideologiile claselor reacționare din toate timpurile și, mai ales, în opoziție cu ideologia burgheziei contemporane, care neagă, într-o formă sau alta, total sau parțial, determinismul social, materialismul istoric susține singurul punct de vedere științific, verificat de practica socială, și anume că: 1) societatea umană se află într-un continuu proces de dezvoltare de la o orînduire inferioară la alta superioară, 2) acest proces este guvernat de legi obiective, care acționează independent de voința oamenilor, 3) legile obiective se realizează prin intermediul acțiunii oamenilor, care sînt ființe conștiente, și 4) oamenii pot grăbi procesul amintit, dacă cunosc și țin seamă, în acțiunile inițiate de ei, de cerințele acestor legi.

În cadrul științei marxist-leniniste despre dezvoltarea societății umane, teoria revoluției sociale ocupă un loc de frunte. Acest lucru este pe deplin explicabil, întrucît sociologia marxist-leninistă — materialismul istoric, — ca, de fapt, întreaga învățătură elaborată de Marx, Engels și Lenin, nu este o construcție filozofică speculativă, ci rezultatul generalizării practicii sociale multiseculare a omenirii, precum și a prelucrării critice a istoriei gîndirii științifice.

Marx denumea revoluțiile „locomotivele istoriei" [1], deoarece ele împing societatea înainte, înlocuind astfel un mod de producție perimat cu altul superior.

Revoluția socială este mijlocul prin care istoria își croiește drum spre societatea fără clase, comunismul.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 211.

Teoria marxist-leninistă a revoluției sociale și, în cadrul ei, teoria revoluției socialiste analizează: 1) *cauzele și condițiile* obiective și subiective ale revoluției, 2) caracterul ei, adică *tipurile* de revoluție, și 3) *forțele motrice* ale revoluției.

Cauza fundamentală a oricărei revoluții sociale o constituie contradicția care ia naștere pe o anumită treaptă a dezvoltării sociale — în sînul orînduirilor sociale bazate pe proprietatea privată — între forțele de producție și relațiile de producție ce devin cătușe, o haină prea strîmtă pentru dezvoltarea celor dintîi. Referitor la această problemă, în celebra prefață la lucrarea *Contribuții la critica economiei politice*, Marx scria: „Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele materiale de producție ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decît expresia lor juridică, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se prefac în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială" [1]. Acest conflict nu se rezolvă spontan, de la sine, ci ca urmare a luptei dintre clasele care sînt legate de diferite forme de proprietate. Contradicția dintre forțele materiale de producție noi și relațiile de producție vechi capătă forma contradicției dintre clasa dominantă din societatea respectivă și clasele dominate și asuprite. Revoluția socială este încleștarea decisivă dintre clase și are drept consecință, în cazul cînd este victorioasă, înlocuirea unui mod de producție învechit cu altul nou, care asigură noi condiții progresului social. Dar revoluția socială nu poate izbucni în orice moment, numai în virtutea existenței cauzei generale, contradicția dintre forțele materiale de producție și relațiile de producție. Revoluțiile sociale pot izbucni — a arătat V. I. Lenin — numai atunci cînd există un întreg complex de condiții concret-istorice obiective și subiective.

Ridicîndu-se împotriva teoriei marxist-leniniste a revoluției socialiste, ideologii burgheziei contemporane — fie că este vorba de cei ce reprezintă „Institutul războiului, al revoluției și al păcii" din S.U.A., de laburiștii englezi sau de social-democrații de dreapta austrieci etc. — propagă cu asiduitate teza calomnioasă a „exportului" de revoluție, menită să servească, de cele mai multe ori, politica imperialistă a exportului real de contrarevoluție.

Izbucnirea revoluției într-o țară sau alta este rezultatul necesar al dezvoltării sociale din acea țară. Nimeni nu poate impune din afară sau provoca la comandă revoluția. Aceasta izbucnește numai acolo unde și atunci cînd s-au maturizat acele condiții obiective și subiective interne care fac revoluția nu numai istoricește necesară, dar și nemijlocit posibilă.

Ansamblul condițiilor obiective *necesare* izbucnirii revoluției a fost denumit de Lenin *situația revoluționară*. În lucrarea sa *Falimentul Internaționalei a II-a*, Lenin enumeră trei simptome caracteristice situației revoluționare, și anume:

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 371.

„1) Neputința claselor stăpînitoare de a-și menține dominația într-o formă neschimbată; o criză sau alta a «vîrfurilor», criza politicii clasei stăpînitoare, care provoacă o spărtură prin care răbufnește nemulțumirea și revolta claselor asuprite. De obicei, pentru ca revoluția să izbucnească nu e de ajuns ca «păturile de jos să nu mai vrea» să trăiască ca înainte, ci mai e necesar ca «vîrfurile să nu mai poată» trăi ca înainte. 2) O înăsprire, mai pronunțată decît cea obișnuită, a sărăciei și a mizeriei claselor asuprite. 3) O însemnată creștere, în virtutea cauzelor menționate, a spiritului combativ al maselor, care în epoca «pașnică» se lasă jefuite în liniște, iar în vremuri de vîltoare sînt împinse atît de întreaga conjunctură a crizei, *cît și de «vîrfurile» înseși*, să acționeze independent pe arena istoriei" [1].

După cum rezultă din definiția dată de Lenin, situația revoluționară este acel moment în dezvoltarea socială și politică a unei orînduiri bazate pe exploatare și împărțită în clase antagoniste care se caracterizează prin existența unei crize politice, a unei crize de regim, însoțită de o accentuată înrăutățire a situației economice a claselor asuprite, și, ca urmare a acestor cauze, de o puternică creștere a spiritului revoluționar al maselor.

Apariția situației revoluționare este independentă de voința oamenilor, a partidelor și claselor. Situația revoluționară este generată de ascuțirea contradicțiilor economice, politice și sociale ale orînduirii bazate pe exploatarea omului de către om. Procesul al cărui rezultat este situația revoluționară se caracterizează printr-un înalt grad de complexitate. Ascuțirea contradicțiilor dintre forțele de producție și relațiile de producție este cauza de ultimă instanță și ea se realizează prin intermediul unor verigi politice-sociale. Numai urmărirea acestor verigi în înlănțuirea lor obiectivă permite surprinderea determinismului cauzal al situației revoluționare.

Deși procesul de formare a situației revoluționare într-o țară sau alta își are cauzele sale interne hotărîtoare, în condițiile capitalismului monopolist situația revoluționară nu este un fenomen exclusiv național. În condițiile imperialismului, întrucît capitalismul a devenit un sistem mondial unic de asuprire a celor ce muncesc și deci dezvoltarea economică, politică și socială a fiecărei țări este determinată de dezvoltarea întregului sistem, consecințele nefaste ale acțiunii legilor modului de producție capitalist au ca rezultat apariția unor situații revoluționare pe regiuni întregi, zone ale globului. Așa s-au petrecut lucrurile în perioada primului război mondial, cînd în multe țări europene a existat o situație revoluționară, sau după cel de-al doilea război mondial, cînd un număr mare de țări din Europa și Asia au cunoscut o situație revoluționară.

În zilele noastre, sistemul capitalist este cuprins de un proces adînc de decădere și descompunere. Contradicțiile imperialismului s-au agravat la maximum și au accelerat procesul de transformare a capitalismului monopolist în capitalism monopolist de stat. Astăzi, interesele unui mănunchi de monopoluri se află într-o contradicție de neîmpăcat cu interesele

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 202.

întregii națiuni. „Antagonismele de clasă și naționale, contradicțiile interne și externe din cadrul societății capitaliste s-au agravat puternic" [1].

Conflictul dintre forțele de producție și relațiile de producție din lumea capitalistă n-a fost niciodată atît de adînc ca în zilele noastre. Aceasta se oglindește în agravarea caracterului anarhic al producției capitaliste, în piedicile puse folosirii realizărilor științei și tehnicii contemporane în interesul progresului social, în accentuarea instabilității economiei, în folosirea incompletă a capacităților de producție și a forței de muncă etc. Se ascut contradicțiile dintre capital și muncă etc. Domnia monopolurilor face ca procesul de ruinare a țărănimii și a unor largi pături ale burgheziei mici și mijlocii să se accentueze necontenit.

Paralel cu ofensiva împotriva situației economice a maselor, burghezia imperialistă desfășoară o largă acțiune împotriva drepturilor și libertăților democratice ale oamenilor muncii. Orientarea burgheziei monopoliste în domeniul politicii interne este spre regimurile de tip fascist. Dar nici pe această cale ea nu mai poate face față grandioasei lupte pe care forțele muncii și democrației o desfășoară împotriva capitalului și a reacțiunii. „Temeliile orînduirii capitaliste au putrezit în așa măsură, încît în multe țări burghezia imperialistă guvernantă nu mai este în stare să se opună în mod independent forțelor democrației și progresului, care cresc și-și întăresc coeziunea" [2]. Nu există țară capitalistă — mare sau mică — în care masele să nu desfășoare anual zeci și sute de acțiuni pentru apărarea intereselor lor. Și această situație generală din lumea capitalistă se accentuează permanent, în primul rînd datorită adîncirii contradicțiilor sistemului capitalist, dar și datorită influenței exercitate de sistemul mondial socialist.

În Declarația reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din anul 1960 de la Moscova se subliniază că „*principala trăsătură distinctivă a timpurilor noastre este transformarea sistemului mondial socialist în factorul hotărîtor al dezvoltării societății omenești*" [3]. Înrîurirea pe care sistemul mondial socialist o exercită asupra dezvoltării revoluției mondiale, asupra vieții politice din fiecare țară capitalistă este realizată nu prin amestec în treburile interne ale popoarelor — așa cum procedează cercurile reacționare imperialiste, în scopul de a menține regimurile putrede dintr-o serie de țări —, ci prin construcția economică, prin forța exemplului: „Întărirea și dezvoltarea sistemului socialist exercită o influență mereu crescîndă asupra luptei popoarelor din țările capitaliste. Prin forța exemplului său, sistemul mondial socialist revoluționează mințile oamenilor muncii din lumea capitalistă, îi însuflețește în lupta împotriva capitalismului, ușurează într-o măsură uriașă condițiile în care se desfășoară această luptă" [4].

---

[1] *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*. București, Edit. politică, 1960, p. 10—11.

[2] *Ibidem*, p. 13—14.

[3] *Ibidem*, p. 9.

[4] *Ibidem*, p. 10.

Dar dacă situația revoluționară nu mai este un fenomen exclusiv național, procesul dezvoltării ei diferă de la țară la țară.

★

În condițiile imperialismului, ascuțirea contradicțiilor economice ale sistemului capitalist este oglindită la nivel politic de faptul că orînduirea politică burgheză, pe scara întregului sistem sau pe grupe de țări, intră pe zi ce trece într-o contrazicere profundă cu mersul dezvoltării sociale. Atît situația economică grea, cît și metodele de guvernare ale burgheziei, care recurge la reacțiune, nemulțumesc mase tot mai largi. În asemenea momente, masele intră în fierbere. O situație prerevoluționară se caracterizează tocmai printr-un puternic avînt al luptei maselor pentru apărarea intereselor lor, printr-o puternică creștere a nemulțumirii celor mai largi pături de oameni ai muncii (inclusiv a celor mai înapoiate pături ale populației) față de metodele de guvernare burgheze. Cînd starea de spirit combativă a maselor a atins un grad înalt, normele vieții politice de pînă atunci nu mai sînt respectate. Grevele, mitingurile, demonstrațiile se țin lanț. În asemenea momente, masele exercită o puternică presiune politică asupra cercurilor guvernante, subminînd orînduirea politică a burgheziei. În aceste condiții, cercurile guvernante burgheze, nemaiputînd să înfrîngă avîntul revoluționar prin mijloace obișnuite, promit și uneori înfăptuiesc unele modificări parțiale ale orînduirii politice, de cele mai multe ori însă ele trec la represalii sîngeroase.

Această situație Lenin a numit-o *criză politică*. Și, pentru ca ea să ducă la o situație revoluționară, trebuie să cuprindă atît pe exploatați, cît și pe exploatatori. Nu orice criză politică atinge însă bazele orînduirii de stat burgheze, ci numai criza politică *revoluționară*. Spre deosebire de criza politică *constituțională*, care este o criză a puterii și se soldează cu unele modificări neesențiale ale suprastructurii politice existente, criza politică *revoluționară* este *o criză de regim* și vizează întregul edificiu politic al orînduirii de stat burgheze. În ce constă esența deosebirii dintre o criză constituțională și o criză revoluționară? „În faptul că — arăta V. I. Lenin, referindu-se la situația din Rusia țaristă — prima poate fi rezolvată pe terenul actualelor legi fundamentale și al actualelor rînduieli de stat, în timp ce rezolvarea celeilalte necesită sfărîmarea acestor legi și a acestor rînduieli..."[1].

Întrucît cele două forme ale crizei politice au o bază socială comună, și anume mișcarea de masă a claselor revoluționare, în condiții concret-istorice poate apărea în mod obiectiv posibilitatea transformării crizei constituționale în criză revoluționară. Realizarea acestei posibilități obiective însă depinde de activitatea factorului subiectiv.

Din cele de mai sus trebuie reținut faptul esențial că, pentru a exista o situație revoluționară, trebuie să existe, de regulă, o criză politică revoluționară. Aceasta înseamnă că nemulțumirea, revolta maselor asuprite trebuie să fie însoțită de neputința clasei dominante de a mai stăpîni și guverna ca pînă atunci „Numai asuprirea, oricît de cruntă ar fi ea, nu

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 12, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 199.

creează întotdeauna o situație revoluționară în țară. De cele mai multe ori, pentru revoluție nu este suficient ca *păturile de jos să nu vrea* să mai trăiască așa ca mai înainte. Se mai cere totodată ca *păturile de sus să nu poată* stăpîni și guverna ca înainte"[1].

Neputința burgheziei de a mai guverna ca pînă atunci pune în mod obiectiv problema trecerii puterii în mîinile clasei muncitoare, pune problema necesității instaurării dictaturii proletariatului. Dar punerea problemei nu înseamnă implicit și rezolvarea ei. Criza politică revoluționară nu provoacă prin ea însăși, în mod spontan, revoluția, și cu atît mai puțin victoria revoluției.

Un element important, specific situației prerevoluționare, îl constituie înrăutățirea considerabilă, față de cea obișnuită, a condițiilor de viață a claselor exploatate. Originea acestui simptom o găsim în acțiunea distructivă a legilor social-economice ale modului de producție capitalist, în ascuțirea contradicției dintre forțele de producție și relațiile de producție învechite. Urmările deosebit de dezastruoase pentru masele muncitoare ale acțiunii acestor legi, respectiv pauperizarea absolută și relativă a unor mase de oameni ai muncii din ce în ce mai largi în anumite condiții concret istorice, ca, de exemplu, în perioada dintre cele două războaie mondiale sau în zilele noastre, în condițiile sporirii maxime „a profiturilor burgheziei imperialiste prin exploatarea clasei muncitoare și jefuirea păturilor largi ale populației"[2], constituie izvorul principal și baza crizei revoluționare.

Cu cît aceste urmări sînt mai accentuate, cu atît mai puternic iese în evidență nemulțumirea unor mase tot mai largi al căror spirit revoluționar crește. Lupta economică ia o amploare neobișnuită și treptat, pe măsura creșterii experienței maselor și datorită activității partidului clasei revoluționare, capătă un pronunțat conținut politic.

★

Întreg acest ansamblu de condiții obiective, după cum s-a arătat mai sus, este indispensabil izbucnirii revoluției. Totuși, numai existența situației revoluționare este insuficientă pentru izbucnirea revoluției. Asemenea situații revoluționare au existat în perioada primului război mondial nu numai în Rusia, ci și în Anglia, Franța etc., și totuși revoluția nu a izbucnit în acestea din urmă. De asemenea, în țara noastră, în anii 1917—1920 a existat o situație revoluționară. Cu toate acestea, în perioada respectivă, în țara noastră nu a izbucnit revoluția, pentru că n-au existat factorii subiectivi necesari pentru aceasta, și în primul rînd pentru că nu a existat un partid proletar marxist-leninist.

Pentru ca revoluția să izbucnească, spunea Lenin, este necesară o criză generală națională, care să cuprindă atît pe exploatați, cît și pe exploatatori. În lucrarea sa *Stîngismul—boala copilăriei comunismului*, V. I.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 19, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 210—211.

[2] *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, p. 10.

Lenin scria încă în 1920: „... Revoluția este imposibilă fără o criză națională generală (care să atingă și pe exploatați și pe exploatatori). Deci, pentru ca revoluția să aibă loc, trebuie, în primul rînd, să obținem ca majoritatea muncitorilor (sau în orice caz majoritatea muncitorilor conștienți, care gîndesc și sînt activi din punct de vedere politic) să înțeleagă pe deplin necesitatea revoluției, să fie gata să-și dea viața pentru ea; în al doilea rînd, trebuie ca clasele stăpînitoare să treacă printr-o criză de regim, care să atragă la viața politică pînă și masele cele mai înapoiate (caracteristica oricărei revoluții adevărate este creșterea rapidă, înzecită sau chiar însutită a numărului elementelor apte pentru lupta politică ale masei muncitoare și asuprite, pînă atunci apatică), care să slăbească guvernul și să dea posibilitate revoluționarilor să-l răstoarne repede"[1].

Criza generală națională exprimă unitatea dialectică a condițiilor obiective și subiective. Aceasta înseamnă că pentru izbucnirea revoluției trebuie să fie coapte nu numai condițiile obiective — să existe o situație revoluționară —, ci și condițiile subiective: activitatea revoluționară conștientă a clasei înaintate, rezultat al experienței acumulate de aceasta și care se concretizează în „capacitatea *clasei* revoluționare de a întreprinde acțiuni revoluționare de masă îndeajuns de *puternice* pentru a înfrînge (sau a slăbi considerabil) vechiul guvern, care niciodată, nici chiar în epoca crizelor, nu « cade » dacă nu-l răstorni"[2].

Unitatea indisolubilă a factorului obiectiv și subiectiv, a condițiilor obiective și subiective necesare izbucnirii revoluției constituie legea fundamentală a oricărei revoluții. Această unitate este dată de criza națională generală, care „înseamnă un stadiu în dezvoltarea situației revoluționare, cînd la condițiile obiective se adaugă condițiile subiective, necesare revoluției" [3].

Odată izbucnită, pentru a fi victorioasă, revoluția cere o intensă activitate de mobilizare, organizare și îndrumare din partea partidului clasei muncitoare. Experiența Germaniei, Finlandei etc. în perioada 1914—1923 este grăitoare în acest sens.

Astăzi, cînd sistemul mondial capitalist în ansamblul lui este copt pentru revoluția socială a proletariatului, întrucît, după ce a dezvoltat în proporții uriașe forțele de producție, capitalismul a devenit cel mai mare obstacol în calea progresului social, posibilitatea izbucnirii unor crize naționale generale în diverse țări, crize care să cuprindă atît pe exploatați, cît și pe exploatatori, este tot mai mare. Regimurile fasciste dintr-o serie de țări sau orientarea care se manifestă în multe țări capitaliste organizate în blocuri militare spre asemenea regimuri, înrăutățirea condițiilor de viață pentru masele largi și creșterea spiritului revoluționar al acestor mase, oglindit de uriașa dezvoltare a luptei greviste și de riposta hotărîtă în fața tendințelor de fascizare, toate acestea au dus la concluzia formu-

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 68.

[2] *Ibidem*, vol. 21, p. 202—203.

[3] I. A. Krasin, *V. I. Lenin despre situația revoluționară*, în „Probleme de filozofie", 1958, nr. 4, p. 63.

lată în *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești* ținută la Moscova în 1960, și anume că orînduirea capitalistă a intrat într-o nouă etapă a crizei generale, fapt care va duce la eliberarea unui alt șir de țări de sub lanțurile robiei capitaliste.

★

Istoria patriei noastre, istoria revoluției populare înfăptuite de poporul nostru condus de P.C.R., a confirmat întrutotul justețea teoriei marxist-leniniste despre revoluție și despre situația revoluționară. Analiza dezvoltării Romîniei între anii 1940 și 1944 dovedește că în această perioadă au apărut și s-au dezvoltat factori social-politici care, în preajma memorabilei zile de 23 August 1944, au generat toate acele simptome indicate de Lenin pentru o situație revoluționară.

Astfel, la sfîrșitul lunii august 1940, odiosul act de trădare națională care a fost dictatul de la Viena, impus Romîniei de Germania hitleristă și Italia fascistă, a stîrnit un puternic val de nemulțumire în sînul întregului popor. Singurul partid politic care a luat atitudine hotărîtă împotriva dictatului de la Viena și care a explicat maselor caracterul trădător al politicii cercurilor guvernante a fost P.C.R. Partidul Comunist a desfășurat o largă activitate de organizare a revoltei legitime a maselor. În numeroase orașe ale țării, ca Brașov, Cluj, Timișoara, Iași etc., masele de oameni ai muncii și-au exprimat indignarea și revolta prin mari demonstrații de protest, desfășurate sub lozinci ca: „Jos dictatura foamei și terorii lui Carol al II-lea!", „Jos dictatul imperialist de la Viena!", „Vrem un guvern popular!", „Vrem prietenie cu popoarele libere ale Uniunii Sovietice!"[1].

Amploarea acțiunilor din această perioadă a slăbit considerabil bazele orînduirii politice. Clasele exploatatoare își vedeau primejduită dominația. Aceasta le-a determinat să procedeze la înlăturarea dictaturii lui Carol al II-lea și la înlocuirea lui cu Mihai și instaurarea la 6 septembrie 1940 a dictaturii militare-fasciste în frunte cu Antonescu. Prin această măsură, clasele exploatatoare au izbutit să prelungească zilele, și așa numărate, ale putredului lor regim burghezo-moșieresc. Dictatura fascistă a nemulțumit prin întreaga sa politică internă și externă cele mai largi pături ale populației.

Trădarea intereselor naționale prin aservirea politică și economică a țării față de Germania hitleristă și tîrîrea Romîniei în criminalul război antisovietic, jertfirea a sute de mii de vieți omenești fără nici o justificare istorică și doliul adus în atîtea cămine, lichidarea celor mai elementare drepturi și libertăți democratice și instaurarea unei crîncene terori împotriva forțelor democratice, ofensiva împotriva nivelului de trai al maselor și deci foametea și mizeria cruntă — iată prin ce se caracteriza politica dusă de clica antonesciană.

Dictatura militară-fascistă, prin întreaga sa politică internă și externă, a ascuțit la maximum toate contradicțiile regimului burghezo-

[1] Vezi *Lecții în ajutorul celor ce studiază istoria P.M.R.*, București, Edit. politică, 1961, p. 405.

moșieresc de clasă și naționale, a determinat continua ascuțire a spiritului combativ al maselor.

Această politică de trădare a intereselor naționale a culminat cu dezlănțuirea la 22 iuuie 1941 a mîrșavei agresiuni împotriva Uniunii Sovietice.

În timpul criminalului război antisovietic situația economică a maselor a atins un înalt grad de ruinare. Un factor specific țării noastre, care a determinat creșterea stării de nemulțumire a maselor, radicalizarea acțiunilor lor, a fost caracterul spoliator al ocupației germane. Prin politica lor antinațională, clasele exploatatoare au pus la dispoziția frontului german teritoriul țării, resursele materiale și umane. Monopolurile germane au ajuns să controleze întreaga economie națională, supunînd-o unui jaf nemaiîntîlnit în istoria țării. Pagubele cauzate economiei romînești prin aservirea țării Germaniei hitleriste echivalau cu bugetul țării pe timp de 12 ani.

Exploatarea oamenilor muncii s-a intensificat în acest timp la maximum, nivelul lor de trai înregistrînd o scădere vertiginoasă. „Costul vieții era în continuă creștere. În general, pe țară, nivelul prețurilor la produsele de larg consum a ajuns în august 1944 la 1.392,8% față de august 1939 iar salariile au ajuns în aceeași perioadă doar la 275,5%" [1]. Să adăugăm la aceasta faptul că produsele agroalimentare, datorită faptului că erau cărate în Germania hitleristă, apăreau pe piață în cantități cu totul neîndestulătoare. Și în rîndurile țărănimii situația era la fel de grea. Pămînturile rămîneau nelucrate deoarece cei mai mulți dintre țărani erau concentrați, animalele de muncă erau rechiziționate, iar atelajele ce mai rămăseseră erau folosite la diverse prestații obligatorii. Puterea de cumpărare a țăranilor scăzuse în decembrie 1942 la 39,4% față de perioada 1927—1929. Nici alte pături sociale, de exemplu funcționarii, unele pături ale intelectualității, nu o duceau mai bine.

Dar suferințele provocate de situația economică deplorabilă nu erau singurul izvor al revoltei maselor. Ele erau însoțite de alte șiruri de suferințe provocate de jertfirea de către regimul fascist a sute de mii de vieți omenești. În timp ce trimitea să moară pe front în numele unei cauze antipopulare mii și mii de muncitori, țărani, intelectuali etc., în spatele frontului, clica antonesciană ducea în fața plutoanelor de execuție și arunca în lagăre și închisori pe cei ce se ridicau în apărarea intereselor poporului.

Revolta spontană a maselor, determinată de caracterul reacționar, antipopular al politicii dictaturii militare-fasciste, revoltă îndrumată și organizată de P.C.R., submina tot mai mult bazele orînduirii burghezo-moșierești. Împotrivirea crescîndă a cuprins cele mai diferite pături sociale: clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturilor burgheziei mici și mijlocii.

Dintre formele de luptă ale clasei muncitoare în perioada 1940—1944 reținem cu deosebire: 1) *conflictele de muncă și grevele* în întreprinderile care produceau armament sau care aveau comenzi militare, ca, de pildă:

---

[1] Vezi *Lecții în ajutorul celor ce studiază istoria P.M.R.*, București, Edit. politică, 1961 p. 428.

la uzinele „Lemaître", „Wolff", „Arsenalul" din București, „Concordia"-Ploiești, „Astra" și „Textila"-Arad sau la Atelierele C.F.R. „Grivița", „Malaxa", la întreprinderile din Petroșani, Hunedoara, Reșița, la „Steaua romînă" și „Vega", „Copșa Mică"-Cugir și C.F.R. Brașov etc.; 2) *acțiunile de sabotaj*, care în această perioadă au căpătat o mare amploare. În cele mai multe întreprinderi industriale activau sub conducerea comuniștilor grupe de sabotaj. Așa, de exemplu, la uzinele Lemaître existau organizate grupe de sabotaj în aproape toate secțiile. Muncitorii ceferiști din diverse orașe ale țării, provocînd aprinderea osiilor la vagoane, au împiedicat transportul trupelor și armamentului.

Starea de spirit antifascistă care domnea în sînul clasei muncitoare este redată astfel într-o informare a Siguranței: „...Muncitorimea din capitală se arată preocupată de evenimentele externe și sociale. Mersul războiului este urmărit cu atenție și întorsătura ce a luat a pus în discuție probleme sociale. Se vorbește de noua ordine ce va veni, și în această privință aproape toți muncitorii sînt de acord că ... va veni regimul de adevărată democrație"[1].

Sub influența luptei duse de clasa muncitoare în special în satele din jurul centrelor industriale, atitudinea țărănimii față de dictatura fascistă avea un caracter profund ostil, dușmănos. Sabotajul este și în cazul țărănimii principala formă de împotrivire față de dictatura fascistă. El îmbracă forma refuzului de a livra alimente armatei fasciste, de a preda cotele și de a achita impozitele impuse de organele administrative fasciste. Împotrivirea țărănimii s-a manifestat și în refuzul de a se prezenta la încorporare[2], precum și în ajutorul dat ostașilor care părăseau frontul. Dar împotrivirea țărănimii a luat forme și mai acute. Astfel, la Curtici, țăranii au atacat trenuri cu cereale și alimente destinate armatei germane, iar în unele comune țăranii au alungat pe hitleriști și au dat foc cantonamentelor.

Să urmărim acum care era starea de spirit în sînul claselor exploatatoare.

În perioada 1943—1944, sub influența rezistenței populare în continuă creștere și a puternicelor lovituri date de Armata Sovietică trupelor coaliției fasciste, regimul antonescian a început să se clatine. Evoluția evenimentelor politice interne și internaționale a determinat adîncirea contradicțiilor dintre clica antonesciană și celelalte grupări politice burghezo-moșierești, fapt care a contribuit la destrămarea bazei politice a regimului fascist, la grăbirea prăbușirii lui. Principalele grupări politice burghezo-moșierești — P.N.Ț., P.N.L. și camarila regală —, care pînă atunci, cu toate disensiunile dintre ele și clica antonesciană își dăduseră adeziunea și sprijiniseră politica aventuristă și de trădare a intereselor naționale, depun acum eforturi desperate pentru a schimba mersul evenimentelor, pentru a recîștiga încrederea maselor. În iunie 1944, după

---

[1] Vezi *Lecții în ajutorul celor ce studiază istoria P.M.R.*, București, Edit. politică, 1961 p. 436.

[2] „În octombrie 1943, în Delta Dunării, din 4 000 de țărani chemați la încorporare s-au prezentat numai 1 500" (*ibidem*, p. 437).

ani și ani de refuz, conducătorii așa-ziselor partide „istorice" acceptă propunerea P.C.R. de a se crea Blocul național-democrat. Dar, după cum spunea tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej la Conferința națională a P.C.R. din 1945, „aceasta nu a fost în fond decît o nouă manevră prin care ei căutau să se salveze și să conserve pozițiile economice și politice, să-și creeze puncte de sprijin pentru a putea sabota și submina dinăuntru lupta poporului pentru libertate și pentru înscăunarea unui regim cu adevărat democratic în țara noastră"[1].

În ceea ce privește relațiile dintre camarila regală și clica antonesciană, în anii 1943—1944 ele înregistrează o continuă înrăutățire. Singura speranță a regelui și a sfetnicilor săi de a scăpa de răspunderile grele ce îi apăsau pentru tîrîrea Romîniei în criminalul război antisovietic era să participe la înlăturarea lui Antonescu. „În aceste condiții, regele și cercurile palatului au fost nevoite să accepte planul de acțiune stabilit de Partidul Comunist, singura forță politică reală care acționa în vederea răsturnării guvernului antonescian și ieșirii Romîniei din războiul hitlerist. Însuși faptul acesta constituie recunoașterea rolului hotărîtor jucat de partid în acest moment crucial pentru destinele țării"[2].

Criza prin care treceau clasele exploatatoare din Romînia anilor 1943—1944 atinsese acel moment din evoluția sa în care activitatea principalelor grupări politice ce le reprezentau era caracterizată prin derută, anarhie, lipsă de unitate de vederi etc. Burghezia și moșierimea nu mai puteau guverna ca pînă atunci, dar nici nu erau capabile să ia măsuri în vederea unor reforme parțiale ale puterii de stat. Principalele grupări politice ce reprezentau clasele exploatatoare, nemaiavînd priză în mase, au fost nevoite să se alieze cu singura forță politică reală — P.C.R.

Creșterea valului revoltei populare conduse de Partidul Comunist și neputința claselor exploatatoare de a stăvili avîntul revoluționar al maselor prin metode obișnuite dovedesc că în preajma zilei de 23 August 1944 Romînia se afla în fața unei profunde crize de regim, confirmată întru totul de evoluția ulterioară a evenimentelor.

Din cele spuse rezultă că în perioada imediat premergătoare zilei de 23 August s-au dezvoltat elementele obiective care generează o situație revoluționară. Totodată au apărut și s-au maturizat acele elemente subiective în măsură să dea curs și să înfăptuiască cerințele acestei situații obiective. Rezultanta unui asemenea proces revoluționar complex, desfășurat în împrejurări naționale specifice — dintre care cea mai importantă consta în faptul că „mișcarea revoluționară se dezvolta nemijlocit din lupta întregului popor pentru eliberarea de sub jugul fascist"[3] — a fost realizarea cu succes a insurecției armate, care a constituit începutul revoluției populare în patria noastră.

★

Situația revoluționară și criza națională generală sînt două noțiuni distincte. Situația revoluționară constituie factorul obiectiv care *face*

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 25.
[2] Idem, *Articole și cuvîntări. 1959-1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 440.
[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, 1955—1959, Edit. politică, 1959, p. 20.

posibilă izbucnirea revoluției. Criza națională generală constituie acel moment în care s-au copt atît condițiile obiective, cît și condițiile subiective, fiind cauza imediată a izbucnirii revoluției. Asta înseamnă că izbucnirea revoluției se produce numai atunci cînd, concomitent cu existența unei situații revoluționare, clasa revoluționară posedă a) un înalt grad de organizare, b) o bogată experiență necesară conducerii în luptă a tuturor celorlalte clase și pături asuprite și c) o conștiință atît de dezvoltată, încît membrii clasei să nu precupețească nimic pentru victoria revoluției.

Criza națională generală determină izbucnirea revoluției socialiste, dar nu și victoria acesteia. Pentru ca revoluția socialistă să fie victorioasă, se mai impune o cerință; existența unui partid de tip nou, care să desfășoare o vastă activitate organizatorică etc., să mobilizeze și să conducă clasa revoluționară și, prin intermediul ei, toate clasele exploatate și asuprite în lupta acestora pentru smulgerea puterii din mîinile clasei dominante.

Situația revoluționară și criza națională generală nu trebuie identificate cu criza generală a capitalismului. Aceasta din urmă constituie baza pe care apar cele dintîi.

Am văzut că în condițiile imperialismului situația revoluționară nu este un fenomen exclusiv național. Ea poate să apară în mai multe țări capitaliste deodată. Pînă în momentul de față însă ea n-a cuprins niciodată întregul sistem mondial al capitalismului, ci numai părți ale lui. Și anume acele părți, regiuni, zone în care contradicțiile sistemului capitalist erau mai ascuțite. Situația revoluționară și criza națională generală apar deci în cadrul crizei generale a capitalismului ca momente prielnice pentru izbucnirea revoluției socialiste.

Estetică şi teorie literară [1]

Lucrarea lui Ion Ianoşi *Romanul monumental şi secolul XX* ridică în faţa cititorului numeroase probleme şi aduce de cele mai multe ori un răspuns competent şi convingător. În această analiză estetico-literară sînt prezentate cîteva dintre liniile generale de dezvoltare a literaturii realiste contemporane, impunîndu-se profunzimea observaţiei, nivelul ştiinţific ridicat al cercetării. Aducînd un aport original la lămurirea unor probleme ale esteticii, autorul duce totodată mai departe studierea unor categorii de bază ale teoriei literaturii, ca şi analiza unor opere literare, realizînd astfel o lucrare valoroasă atît pentru esteticieni, teoreticieni şi critici literari, cît şi pentru publicul larg.

Înainte de a trece la analiza unora dintre problemele de estetică abordate în cuprinsul volumului, ţinem să subliniem, în acord cu autorii tuturor recenziilor apărute, sinteza reuşită dintre analiza estetică-generală şi cercetarea fenomenului literar concret.

În cercetarea noastră estetică au putut fi întîlnite adesea teoretizări abstracte, concluzii generale obţinute pe cale pur deductivă, la care erau adăugate apoi spre ilustrare exemple culese din diferite domenii ale literaturii şi artei. De asemenea, în lucrările de teorie şi istorie a literaturii, în cronicile literare, a apărut nu o dată în mod supărător menţinerea exclusivă în sfera materialului faptic, teama de concluzii generalizatoare.

Subliniind în mod programatic ideea sintezei dintre estetică şi teoria literaturii, Ion Ianoşi arată în capitolul introductiv : „Credem că n-ar fi lipsit de sens ca un timp — pînă la stabilirea unui echilibru sănătos între general şi particular — esteticianul să se intereseze în studiile sale mai mult de fenomenul concret, literar, muzical, plastic, teatral, cinematografic decît de estetică însăşi (căci pe aceasta din urmă, prin forţa lucrurilor, nu o va pierde din vedere); şi, invers, specialistul ramurii artistice să-şi impună el singur o cît mai intensă preocupare pentru estetică şi filozofie" (p. 105) [2].

---

[1] Ion Ianoşi, *Romanul monumental şi secolul XX*, Bucureşti, Edit. pentru literatură, 1963.

[2] Sîntem de acord, alături de Ov. S. Crohmălniceanu în cronica sa (*Gazeta literară*), cu acestă idee, dar avem în vedere nu numai exigenţa ca filozofii şi esteticienii să se apropie de problemele teoriei şi criticii de artă, ci şi invers. Din păcate, ultima parte a citatului de mai sus este omisă în cronica citată.

Dacă speculaţia goală trebuie respinsă, aceasta nu înlătură însă necesitatea cercetării problemelor esteticii generale şi nu transformă cercetarea categorială într-o joacă sterilă, care trebuie prin urmare dispreţuită şi neglijată, aşa cum s-ar putea înţelege din introducerea la cronica din „Gazeta literară". Cercetarea „veşnicelor teme", cum le numeşte Ov. S. Crohmălniceanu („oglindirea realităţii în artă, formă şi conţinut" etc.), nu poate fi repudiată în sine, totul depinde de felul în care ele sînt abordate.

După cum vom vedea, „veşnicele teme" citate, ca şi nenumărate altele, se dovedesc a fi de fapt inepuizabile şi, datorită modificărilor lor în decursul istoriei artei şi literaturii, de loc imuabile.

Declarația de principii a lui Ion Ianoși, citată mai sus, devine însăși metoda de cercetare și ea se realizează în cea mai mare măsură prin desprinderea ideilor teoretice, a categoriilor estetice generale din analiza concretă, din explorarea unui bogat material faptic. În felul acesta cartea devine o pledoarie convingătoare împotriva generalităților și a banalității, analiza se îmbină cu sinteza, inducția cu deducția. Ceea ce s-ar putea obiecta lucrării este faptul că ideile teoretice cuprinse în capitolul introductiv, considerațiile și nuanțările ce se fac pe parcursul analizei unor romane semnificative nu sînt urmate de o sinteză finală, care să încoroneze arhitectura logică a cărții.

În ceea ce ne privește, vom încerca să relevăm faptul că, tocmai ocupîndu-se de fenomenul artistic concret, Ion Ianoși reușește să aducă o contribuție la „cercetarea estetică generală", cu atît mai mult cu cît majoritatea recenziilor de pînă acum s-au oprit în exclusivitate asupra aportului său în cercetarea problemelor teoriei și istoriei literare.

Prezintă interes considerațiile autorului asupra *valorii estetice*, problemă mult dezbătută în rîndurile esteticienilor marxiști. Arătînd în mod just că esteticul se constituie pe baze sociale, în raport cu societatea, Ion Ianoși subliniază că el este o valoare obiectivă, cu nimic mai puțin obiectivă decît calitățile fizice sau chimice. Obiectivitatea valorii estetice se determină în procesul practicii sociale, pe planul existenței sociale a oamenilor, și nu în afara sa. Valorile există astfel independent de conștiința noastră, dar nu independent de viața noastră socială, ele constituindu-se ca o realitate obiectivă. „Realitatea la care ne referim este condiționată de existența socială — arată el. Cheia care poate explica obiectivitatea esteticului este tocmai această categorie fundamentală a materialismului istoric. Punînd accentul unilateral pe existența naturală, am aluneca spre materialismul vulgar. Avînd în vedere exclusiv conștiința socială (și cu atît mai mult cea individuală), am capitula în fața interpretărilor subiectiviste. Criteriul existenței sociale ne apără de amîndouă aceste extreme" (p. 10).

Bineînțeles, acest criteriu trebuie aplicat în mod diferențiat, în funcție de natura fenomenului cercetat : în cazul obiectelor și fenomenelor sociale, obiectivitatea valorii estetice este evident determinată de societate, în cazul naturii, aceasta nu poate deveni estetică decît raportată la societate, în procesul practicii umane. Esențial este faptul că valorile estetice sînt însușiri social-obiective, bineînțeles nu imuabile, ci, dimpotrivă, relative, concret istorice.

Caracterul social-obiectiv și concret-istoric al valorilor este evidențiat de Ion Ianoși pe parcursul unor analize concrete. Semnificative sînt în acest sens considerațiile sale despre tragic în analiza romanului lui Șolohov *Donul liniștit* : „Analizînd tragicul din *Donul liniștit*, trebuie așadar să precizăm că el nu se reduce și nu poate fi redus la tragedia lui Grigori Melehov. În crîncena înfruntare dintre albi și roșii, cauza dreaptă este de partea ultimilor, deci pierderile lor se înscriu cu maximă evidență și fără echivoc în rîndul celor tragice. E drept că aici tragicul are o substanță aparte, grație convingerii nestrămutate în justețea cauzei apărate și a viziunii clare asupra viitorului, care definesc conștiința comunistului chiar în momentul jertfei supreme" (p. 263—264).

Tragicul, verigă în lanțul înaintării victorioase, este în acest caz determinat obiectiv de dinamica dezvoltării sociale, a luptei de clasă, și nu de aprecierea subiectivă, iar situația concretă, epoca, au un cuvînt hotărîtor în determinarea valorilor. Aceasta nu înseamnă însă că valorile există izolate de conștiința socială, de om și de omenire. Mai mult chiar. În unele cazuri, factorul subiectiv joacă un rol deosebit, influențînd direct asupra conținutului axiologic al fenomenului și faptului respectiv, fără a fi însă determinant. „Despre Hamlet se spune că este cel mai tragic personaj al lui Shakespeare, pentru că e conștient de tragedia sa și are forța morală de a o explora pînă la capăt. Grigori Melehov este un erou cu totul altul, are o tragedie cu totul alta.

Dar și ea este accentuată de conștiința rătăcirilor și erorilor, de conștiința că viața a fost ratată și drum înapoi nu există..." (p. 273), arată autorul.

Analizînd sistemul categoriilor estetice, instrument de lucru folosit pe parcursul întregului volum, Ion Ianoși face considerații interesante asupra frumosului, eroicului, comicului, asupra interdependenței valorilor estetice, ca și a îmbogățirii și modificării conținutului lor, în funcție de dezvoltarea practicii social-istorice. Sînt interesante opiniile sale asupra raportului dintre diferite categorii (tragic-sublim, tragic-dramatic, frumos-sublim, eroic-sublim), ca și distincția dintre valori reale și pseudovalori.

În mod deosebit, cercetarea se oprește asupra sublimului, și mai ales asupra uneia dintre varietățile sale, monumentalul.

Schimbările petrecute în realitate au modificat profund conținutul categoriei estetice a sublimului, făcînd totodată să crească însemnătatea ei în cadrul esteticii marxist-leniniste. Categorie estetică de bază, sublimul se referea în trecut cu deosebire la natură și la măreția eroului singular. Fenomenele și faptele sublime erau în mod greșit considerate oarecum „în afara" societății, iar omul avea de obicei față de ele o atitudine pasivă, contemplativă. Un asemenea punct de vedere nu era întîmplător și exprima, între altele, capacitatea redusă a omului de a influența natura, participarea sa în general spontană la viața socială, ca și slaba legătură a științei esteticii cu realitatea. Estetica marxist-leninistă acordă o însemnătate deosebită sublimului pornind tocmai de la faptul real că în epoca noastră crește considerabil și participarea activă a maselor muncitoare la creația istorică conștientă, ceea ce înseamnă și o lărgire substanțială a ariei de fenomene și fapte apte de a fi valorificate drept sublime. Fără a neglija sectoarele „clasice" ale sublimului, estetica marxist-leninistă se preocupă îndeosebi de tumultoasa activitate a maselor populare, de înfăptuirile vastelor colectivități și de personalitățile ce exprimă interesele lor. „Ceea ce interesează mai ales — subliniază Ion Ianoși — este descătușarea socială a omenirii, măreția demonstrată în istoricele încercări de a înnoi cu adevărat relațiile dintre oameni. Poporul este adevăratul creator al istoriei, și *istoria poporului este principalul izvor și sferă de manifestare a sublimului*" (p. 14). Precizînd sfera categoriei estetice a monumentalului ca una dintre variantele sublimului, Ion Ianoși arată că, deși la prima vedere s-ar părea că între ele nu există nici o deosebire, în realitate fenomenul măreț nu este neapărat și un fenomen mare (ca dimensiuni, amploare), măreția nu se exteriorizează totdeauna în mărime. Sublimul, conchide el, poate fi sau nu monumental.

Autorul definește categoria estetică luată în discuție astfel: „În monumental își dau întîlnire măreția și mărimea, sublimul intensiv și extensiv, conținutul vast și forma grandioasă. Monumentalul este una din modalitățile sublimului, dintre cele mai proprii, deoarece aici dimensiunile lăuntrice își găsesc o exteriorizare corespunzătoare, esența vastă se manifestă în fenomenul vast" (p. 19). Se precizează în același timp că, reprezentînd o trăsătură artistică importantă alături de numeroase alte trăsături, monumentalitatea este departe de a fi singurul „stil al epocii" noastre. Monumentalul stă la baza unor opere artistice alături de felurite alte categorii estetice tot atît de viabile.

Caracterizarea generală a monumentalului justifică, după părerea noastră, locul său în rîndul categoriilor estetice generale. Așa cum este definit, monumentalul poate fi aplicat — în funcție de specific — și în arhitectură, și în sculptură, în literatură sau muzică.

Subliniind faptul că există o „simpatie" a unor calități estetice generale pentru anumite forme artistice particulare — desigur înțeleasă nu rigid, exclusivist —, Ion Ianoși arată că tendința amintită este confirmată și de monumental: „Spuneam înainte că în cadrul sculpturii, ca și al picturii, au apărut specii anume profilate în direcția monumentalului, fără ca trăsătura dată să lipsească din alte specii ale respectivelor ramuri. În cadrul

muzicii de asemenea există forme mai adecvate ale exprimării monumentalului. În literatură monumentalul are o sferă de manifestare largă, dar cu vădite preferinţe pentru speciile *epice*" (p. 36—37).

Aceste consideraţii relevă încă o dată legătura internă, profundă, între conţinutul şi forma operei de artă. Un conţinut monumental se cere structurat într-o formă monumentală şi specificul diferitelor genuri şi specii artistice este determinat de necesitatea de a cuprinde într-o modalitate adecvată marea diversitate a realităţii oglindite în artă.

Dacă definirea generală a monumentalului ni se pare corespunzătoare, credem totuşi justă observaţia lui D. Micu din recenzia sa [1], şi anume că o definiţie a monumentalului în roman lipseşte. Cu toate acestea, pe parcursul analizei estetice concrete, această noţiune generală dobîndeşte un conţinut mai precis, îşi conturează sfera.

Vom încerca să spicuim cîteva dintre trăsăturile monumentalităţii în roman, evidenţiate de autor pe parcursul analizei.

După cum se subliniază în lucrare, romanul-epopee „apare atunci cînd *conţinutul artistic nemijlocit şi principal al romanelor îl constituie activitatea istorică a maselor populare.* Patosul istoric, panorama dezvoltării istorice tumultoase, zugrăvirea pe prim-plan şi cu precădere a marilor colectivităţi şi a reprezentanţilor ei puternic individualizaţi, reflectarea muncii creatoare a maselor şi a eroilor care i se consacră, iată fundamentul pe care se înalţă epopeea ca modalitate estetică de reflectare a realităţii" (p. 94).

Conform acestei caracterizări, apare limpede că romanele monumentale analizate nu sînt toate romane-epopee, deoarece conţinutul artistic nemijlocit şi principal nu-l constituie activitatea istorică a maselor populare (vezi, de pildă, ciclul Forsyte). Este de remarcat totuşi că, în toate cazurile, activitatea maselor reprezintă în romanul monumental un fundal care apare mai mult sau mai puţin pregnant. De altfel şi aici distincţiile sînt multiple. Dacă în unele cazuri (*Război şi pace*, *Klim Samghin*, dilogia despre Henri Quatre, romanele lui Sadoveanu) monumentalul apare în activitatea individuală a exponenţilor masei, în alte cazuri (*Donul liniştit*, *Răscoala*) rolul hotărîtor îl joacă masele ca erou colectiv.

Cum remarca Ion Ianoşi, „determinant în *Donul liniştit* nu e un erou sau cîţiva luptători, ci eroismul maselor ridicate în sprijinul revoluţiei socialiste. Apariţii ca acelea citate au, dincolo de sensul lor nemijlocit, funcţia de a sugera acest eroism de masă, eroismul muncitorilor şi ţăranilor care ştiu că a început înflorirea simbolicului mesteacăn alb rus şi că «restul este un fleac»". (p. 278).

Evidenţiind specificul monumentalului, Ion Ianoşi arată că acestuia îi este proprie „viziunea macrocosmică", „conştiinţa grandiosului", accentuarea istorismului în redarea realităţii. *Război şi pace* este „istoria poporului", *Viaţa lui Klim Samghin* este „panorama dinamică a deceniilor", *Donul liniştit* este istoria războiului civil şi a revoluţiei socialiste la sate în desfăşurarea ei, *Răscoala* exprimă „clocotul maselor"

Romanul psihologic, care se interesa cu precădere de omul „individual", trece pe planul al doilea faţă de romanul monumental, în care autorii, în funcţie de concepţia lor despre lume, se interesează mai ales de omul „istoric", de conţinutul social al fiecărui personaj şi conflict, de semnificaţia istorică a gîndurilor, sentimentelor, raporturilor intime.

Lucrul este deosebit de evident în romanele monumentale ale scriitorilor realist-socialişti. Aici „istoria se transformă din fundalul unor drame personale în componenta esenţială de conţinut — îmbinată mai mult sau mai puţin organic cu conflicte intime — şi în esenţă definitorie a întregii acţiuni. Din acest punct de vedere, *Viaţa lui Klim Samghin* reprezintă un pas înainte faţă de *Război şi pace* şi nu a putut fi egalat de romanele realist-critice contemporane cu un declarat conţinut istoric (Remarque, Feuchtwanger, A. Zweig, Hemingway, du Gard

[1] D. Micu, *Monumentalul în epică*, în „Contemporanul", nr. 23 din 7 iunie 1963.

etc.)" (p. 203). În sensul acesta, în roman subiectul îl constituie istoria, iar personajele apar evident ca interpreţii ei. Bineînţeles, modalitatea artistică concretă a realizării monumentalului suferă schimbări nu numai de la scriitor la scriitor, ci şi de la operă la operă, dar aici joacă un rol esenţial idealul.

Ion Ianoşi compară în acest sens două lucrări aparent înrudite. *Ulysse* de James Joyce şi *Viaţa lui Klim Samghin*. În primul caz, negativismul absolut, cinismul, identificarea lui Joyce cu eroul său — un individualist la fel ca şi Klim — transformă romanul (scris de altfel cu vervă şi talent) într-o antiepopee, în care lumea este subordonată unui erou ultramediocru, pierzîndu-şi existenţa şi semnificaţia proprie. *Ulysse* este astfel o carte structural antiepică, antimonumentală, este un roman antiuman, inaugurînd şi ilustrînd criza speciei în literatura burgheză contemporană. Klim Samghin face parte din aceeaşi categorie ca şi Leopold Bloom, eroul lui Joyce. În cazul lui însă lucrurile se schimbă radical: acest ultramediocru devine un „spectator fără voie" a tot ce se întîmplă în viaţă. Transformîndu-se în personajul central al epopeei, Klim reflectă în conştiinţa sa întreaga istorie, sensul şi direcţia dezvoltării societăţii. Individualismul este condamnat de istorie, realitatea apare în ceea ce are ea esenţial şi principal. Gorki realizează astfel „sinteza particulară între un micro- şi un macrocosmos, un eu ultramediocru şi o lume monumentală" (p. 232), ceea ce nimiceşte primul şi proslăveşte al doilea termen.

Interacţiunea dintre valori şi idealurile estetice apare aici foarte strînsă, poziţia de clasă a scriitorului fiind determinantă în evidenţierea valorilor autentice în zugrăvirea realistă a lumii.

Caracterizarea monumentalului se precizează în definirea raportului dintre individ şi colectiv, dintre detaliu şi ansamblu. Analizînd „prototipul etern" — romanul *Război şi pace* —, Ion Ianoşi arată: „Cheia epopeei constă în fond în această ridicare a secundarului la nivel de esenţă, a părţii la întreg, a individualului la colectiv" (p. 186). Evidenţiind integrarea elementelor şi momentelor în cadrul întregului, în imaginea colectivă, autorul subliniază că aceasta nu înseamnă dispariţia individualizării; dar componentele nu pot fi înţelese decît în cadrul ansamblului, analiza este întotdeauna subordonată sintezei. „Cititorul cuprinde sfere din ce în ce mai largi, personajele se integrează în imagini colective, ele la rîndul lor sînt unite în imagini tot mai sintetice. Rezultatul final este o *singură imagine monumentală*, îmbinare organică a nenumăratelor personaje, fapte, scene şi imagini mai restrînse: imaginea nemuritoare a Rusiei, a poporului său de neînfrînt" (p. 186).

Din cele de mai sus reiese că o trăsătură a monumentalului în literatură o reprezintă sinteza social-istorică largă, construcţia unor tipuri cu o mare capacitate reprezentativă şi a unor subiecte şi intrigi capabile să rezume expresiv procese complexe din viaţa obştească. Trebuie remarcat că atracţia spre monumental în romanul contemporan nu este întîmplătoare. În general, schimbarea locului unei valori sau alteia în sistemul valorilor trebuie pusă în legătură cu modificările care au loc în realitate. Epoca noastră caracterizată prin procese social-istorice de însemnătate şi amploare mondială care transformă lumea într-o scenă a unor permanente prefaceri, manifestă în acest sens o preferinţă deosebită (alături de altele) pentru monumental, datorită capacităţii acestuia de a o cuprinde şi exprima adecvat.

Fiind una dintre modalităţile artistice proprii pentru exprimarea prezentului, monumentalul în literatura realist-socialistă serveşte totodată şi pentru zugrăvirea acelui trecut care a pregătit viaţa de astăzi. Explicînd naşterea unor asemenea romane, Ion Ianoşi scrie: „Trecutul e un bun sfetnic al prezentului, iar explicarea sa reclamă la rîndul său perspectiva creată de prezent. În anii 30, în Uniunea Sovietică tema construcţiei socialiste şi tema cuceririi puterii se completează organic, se ajută reciproc. Dacă în romanele primului cincinal conştiinţa grandiosului se exteriorizează sub un anume fel, în *Viaţa lui Klim Samghin*, *Donul liniştit*,

Calvarul, *Ultimul din Udeghe* sau în ciclul *Transformarea Rusiei*, sublimul îmbracă forme nemijlocit monumentale, epopeice" (p. 260).

Romanul monumental realist-socialist, spre deosebire de prototipul său clasic, realizează contopirea integrală a factorului intim cu cel social — larg, a problemelor familiare cu problemele întregii societăți. După cum arată autorul referindu-se la romanul lui Șolohov, zugrăvirea aspectelor intime este acum îmbibată de spirit epopeic într-o măsură mai mare decît în forma tradițională, viața poporului se manifestă chiar prin intermediul familiei, iar psihologia individului e redată prin imaginea colectivității. Mergînd pe linia evidențierii locului monumentalului în roman, Ion Ianoși precizează că monumentalitatea ca însușire poate apărea în opera literară dispersată și nu într-o formă concentrată, specializată anume pentru a o exprima. În aceste cazuri nu avem de-a face cu un roman monumental. Atunci însă cînd monumentalul devine în roman precumpănitor, concretizîndu-se cu maximă forță, această calitate estetică îl transformă într-o modalitate artistică definită, pe care autorul o numește ROMANUL MONUMENTAL.

În recenzia sa, D. Micu obiectează împotriva acestui termen, susținînd că ar fi mai bine să renunțăm la o asemenea titulatură, deoarece „romanul monumental" presupune o judecată de valoare ; or, conceput ca o „categorie epică", el poate însuma atît capodopere, cît și producții mediocre.

Observația ni se pare justificată. Ion Ianoși pendulează aici între cele două accepții. În unele cazuri romanul monumental este considerat în mod explicit ca o specie literară la fel ca oda, schița, elegia sau sonetul și, ca atare, termenul are un sens pur constatativ. „Am dori să subliniem — arată el — că nu poate fi vorba de o ierarhie între modalitățile speciei, după cum nu se poate concepe o asemenea scară de valori în privința speciilor sau ramurilor. Romanul nu este superior nuvelei, iar forma monumentală nu este superioară celei nemonumentale" (p. 66). În cele mai multe cazuri însă, autorul presupune implicit că romanele monumentale reprezintă opere realizate din punct de vedere artistic și el acordă acestui termen un sens apreciativ evident. Romanul monumental reprezintă pentru Ion Ianoși monumentalitatea realizată într-o formă concretă și, ca atare, termenul exprimă nu o judecată de existență, ci una de valoare. El remarcă în acest sens că „fluvii sau cicluri de mii de pagini pot fi lipsite de monumentalitate" (p. 68), dînd implicit monumentalității girul valorii autentice, realizate.

Credem că „romanul monumental" nu conferă automat valoare artistică și nu reprezintă o treaptă a unei ierarhii valorice. O asemenea ierarhie depinde nu de alegerea unei modalități artistice anumite, ci de măiestria și de talentul cu care sînt surprinse în opera literară aspectele realității reflectate. Cucerirea dreptului de existență a acestui termen îl obligă pe Ion Ianoși la precizări și nuanțări în măsură să-i evidențieze caracterul în același timp constatativ și apreciativ.

După autor, monumentalitatea atinge în roman diferite niveluri. Încercînd o clasificare a acestora pe baza terminologiei folosite de teoria literaturii, Ion Ianoși vorbește despre trei asemenea „niveluri".

Un prim nivel îl reprezintă monumentalitatea exterioară, formală, care poate avea sau nu un conținut corespunzător. Definit de obicei prin termenii *roman-fluviu* și *roman-ciclu*, în el se încadrează romane ca *Rougon-Maquart* (E. Zola), *Jean Cristophe* (R. Roland), *Familia Thibault* (Roger Martin du Gard) sau *În preajma revoluției* (C. Stere).

Vorbind de *romanul-frescă* sau *romanul-cronică*, Ion Ianoși evidențiază un al doilea nivel al monumentalității, mai profund și de conținut, care reprezintă oglinda orizontală a epocii sau reproducerea verticală a unei anumite perioade istorice.

După autor, „termenul cu corespondentul real cel mai profund, care specifică «stratul» cel mai adînc al monumentalității este *romanul-epopee*" (p. 69).

Esențiale ni se par însă nu atît distincțiile terminologice, deși ele sînt absolut necesare, cît evidențierea modalității concrete în care

valorile estetice găsesc forme şi expresii literare adecvate pentru a exprima mai complet şi mai cuprinzător marea variabilitate şi flexibilitate a formei, în funcţie de conţinutul pe care urmează să-l structureze. Acest punct de vedere apare explicit atunci cînd Ion Ianoşi subliniază că „măreţia eroilor, întîmplărilor, idealurilor nu trebuie să rezulte neapărat dintr-o lărgime nemijlocită în spaţiu şi întindere directă în timp. Monumentalitatea trebuie să fie înainte de toate *lăuntrică*, îmbinată sau nu cu monumentalul exterior" (p. 69). În această accepţie monumentalul nu vizează doar forma, ci, în primă instanţă, conţinutul, deci opera literară ca un tot.

Fără îndoială, conţinutul însuşi se modifică extrem de mult în funcţie de domeniul realităţii reflectat în opera literară, ca şi de idealul şi talentul creatorului. De aceea nu se poate vorbi de o esenţă unică a monumentalităţii, identică pentru toate ramurile artei, independentă de realitatea oglindită, de poziţia de clasă şi de măiestria omului de artă.

Pornind tocmai de la o asemenea înţelegere nuanţată a „veşnicei teme", conţinut şi formă, Ion Ianoşi reuşeşte să evidenţieze specificul cîtorva romane monumentale ca modalităţi artistice proprii epocii contemporane. Totodată, titlurile sugerate în recenziile lui Al. Dima şi Ov. S. Crohmălniceanu conturează un tablou elocvent al bogăţiei şi varietăţii modalităţilor romanului monumental în literatura realistă a secolului al XX-lea şi credem că o cercetare viitoare trebuie să le aibă în vedere. Asemenea lucrări sînt bine venite, cu condiţia ca autorul sau autorii să realizeze şi cu acest prilej sinteze organice între estetică şi teoria literaturii.

Ion Pascadi

Discuţii asupra raportului dintre materialismul istoric şi sociologia marxistă

În ultimii ani a apărut un însemnat număr de lucrări dedicate problemelor materialismului istoric ca sociologie ştiinţifică. Printre acestea se numără şi recenta culegere de studii intitulată *Probleme de sociologie marxistă*[1], cuprinzînd contribuţia a şapte filozofi sovietici în tratarea diferitelor aspecte ale sociologiei marxiste.

Din multilateralitatea aspectelor prezentate în culegere desprindem cîteva, care se impun prin actualitatea lor în cadrul disputelor filozofice internaţionale, prin unele contribuţii în elucidarea unor categorii filozofice şi sociologice.

O problemă mult discutată în ultimul timp în frontul filozofic marxist este aceea privind raportul dintre materialismul istoric, sociologia marxistă şi cercetările sociologice concrete. Desigur că aici nu este vorba de dezbateri de terminologie, ci de conţinut, de principiu.

V. P. Rojin, autorul primului studiu din culegerea de faţă, deşi nu se opreşte asupra tuturor părerilor exprimate în legătură cu obiectul materialismului istoric, desprinde două orientări principale: prima orientare, în frunte cu I. Kuckzynski, consideră sociologia drept o ştiinţă complet independentă de materialismul istoric. V. P. Rojin nu insistă

[1] Вопросы марксистской социологии, Издательство Ленинградского университета, 1962. Lucrarea cuprinde următoarele studii: V. P. Rojin, *Despre obiectul sociologiei marxiste*; I. S. Kon, *Despre obiectul sociologiei (scurt studiu istoric)*; B. A. Ceaghin, *Al IV-lea Congres internaţional de sociologie şi cîteva probleme ale sociologiei burgheze contemporane*; M. D. Pliner, *Ridicarea nivelului cultural-tehnic al clasei muncitoare (după materiale din întreprinderi din Leningrad)*; M. D. Sargorodski, *Cauzele şi profilactica criminalităţii*; A. G. Kovalev, *Obiectul şi problemele psihologiei sociale*; L. G. Harcev, *Căsătoria şi familia ca problemă sociologică ştiinţifică*.

asupra acestei soluţii, deoarece ea a fost criticată amănunţit în literatura filozofică. A doua orientare, care identifică materialismul istoric cu sociologia marxistă, este proprie unor filozofi ca Verbin, Kelle, Kovalzon, Kolbanovski etc.

Deşi primii trei autori consideră în mod just că materialismul istoric este singura sociologie ştiinţifică, dat fiind faptul că legile generale ale dezvoltării sociale sînt în acelaşi timp şi legi care acţionează în toate formaţiunile sociale-istorice, ei atribuie totuşi, după cum observă Rojin, drept de existenţă şi unei ştiinţe sociale, „sociologia concretă", care ar studia trăsăturile specifice ale fenomenelor sociale etc. Cu alte cuvinte, ei justifică existenţa unei sociologii a diferitelor formaţiuni social-economice, deosebită de materialismul istoric. Rojin — în chip îndreptăţit, credem — nu este de acord cu această idee, dar el nu argumentează în ce constă netemeinicia ei şi se mulţumeşte cu afirmaţia că „autorii nu au dus problema pînă la capăt, rămînînd neclar în ce raport se află materialismul istoric ca ştiinţă filozofică şi ca sociologie" [1].

O altă părere asupra căreia se opreşte Rojin este cea a lui Kolbanovski, care deosebeşte două aspecte ale materialismului istoric ca sociologie: în primul rînd materialismul istoric ca sociologie studiază cele mai generale legi şi categorii ale mişcării sociale, iar în al doilea rînd studiază specificul formaţiunilor, ale diferitelor fenomene sociale în anumite perioade. În acest al doilea aspect, cercetările respective au ca bază metodologia materialismului istoric. Legat de această distincţie, Rojin arată, şi pe drept cuvînt, că Kolbanovski nu a reuşit să evite contradicţiile legate de greutatea rezolvării problemei: „...Pe de o parte el proclamă că materialismul istoric este identic cu sociologia marxistă, pe de altă parte că el este baza teoretică a sociologiei" (p. 5).

[1] *Probleme de sociologie marxistă*, p. 47. (În continuare trimiterile se vor da în text.)

Şi ceilalţi autori ai studiilor din culegerea amintită identifică total sociologia ştiinţifică cu materialismul istoric. Astfel, I. S. Kon afirmă direct că materialismul istoric „îndeplineşte funcţia de sociologie generală" (p. 43), iar L. G. Harcev arată că „sociologia este, înainte de toate, o ştiinţă filozofică, şi astfel a fost considerată nu numai de marxism, ci şi de Spencer, Comte, Durkheim, adică de sociologi care au continuat să fie autorităţi şi pentru sociologii burghezi contemporani. De aceea problematica sociologiei trebuie să aibă caracter teoretic larg" (p. 127).

Rojin nu este de acord cu această identificare completă a materialismului istoric cu sociologia, deoarece rămîn nerezolvate cel puţin două probleme:

— formularea unui răspuns clar asupra obiectului materialismului istoric ca ştiinţă filozofică şi ca sociologie;

— în ce constă raportul materialismului istoric ca ştiinţă filozofică şi ca sociologie cu cercetările sociologice concrete.

În precizarea poziţiei sale privind existenţa celor *două sensuri ale materialismului* istoric, Rojin porneşte de la indicaţiile date în operele fondatorilor marxism-leninismului. Bunăoară, el se referă în mod concret la două pasaje din opera lui V. I. Lenin, *Materialism şi empiriocriticism* [2] şi la operele lui Engels

[2] Referindu-se la Blei, Petzoldt, Mach, V. I. Lenin scrie: „Veşmîntul pretenţios al subterfugiilor verbale, subtilităţi silogistice trase de păr, scolastică rafinată, — într-un cuvînt, acelaşi lucru atît în gnoseologie cît şi în sociologie, acelaşi conţinut reacţionar în dosul aceleiaşi firme ţipătoare" (*Opere*, vol. 14, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 316).

Al doilea fragment priveşte criticarea de către Lenin a revizionismului în domeniul filozofiei şi sociologiei: „Falsificarea din ce în ce mai subtilă a marxismului, adaptarea din ce în ce mai rafinată a teoriilor antimaterialiste la marxism — iată ce caracterizează revizionismul contemporan şi domeniul economiei politice, şi în problemele de tactică, şi în domeniul filozofiei în genere, atît în cel al gnoseologiei cît şi în cel al sociologiei" (*ibidem*, p. 324).

Anti-Dühring şi *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*.

Aşa cum observă Rojin, problema fundamentală a filozofiei aplicată la studiul societăţii omeneşti priveşte raportul dintre existenţa socială şi conştiinţa socială. Tocmai studierea acestui raport şi dezvăluirea celor mai generale legi şi forţe motrice ale dezvoltării societăţii constituie trăsătura specifică a materialismului istoric ca ştiinţă filozofică.

Dar în ce constă specificul sociologic al materialismului istoric? Pentru a răspunde la această întrebare, autorul se referă nemijlocit la *Capitalul* lui Marx, considerat drept un model de analiză sociologică a societăţii capitaliste din vremea lui Marx.

Reamintind că „în cercetarea sociologică dată de Marx în *Capitalul* intră studiul materialist al societăţii capitaliste în ansamblu ca un organism viu" [1], Rojin conchide: „...*Explicarea materialistă a naturii sociale a fenomenelor materiale, sociale, politice, a vieţii spirituale în general, a legităţilor dezvoltării şi a rolului lor în viaţa socială* — iată în ce constă esenţa cercetărilor sociologice" (p. 11—12).

În continuare autorul distinge două sensuri ale sociologiei: în sens larg, sociologia este teoria generală a dezvoltării sociale, ştiinţa despre cele mai generale legi şi forţe motrice ale dezvoltării sociale; în sens restrîns, sociologia este ştiinţa despre legile dezvoltării şi funcţionării formaţiunilor social-economice, despre forţele lor motrice.

[1] V. P. Rojin desprinde din analiza făcută de Marx următoarele aspecte de cercetare sociologică: „1) exprimarea pe plan social a relaţiilor de producţie sub forma structurii de clasă specifice societăţii burgheze şi lupta claselor antagoniste; 2) organizarea politică şi juridică a societăţii capitaliste, apărută pe baza relaţiilor de producţie; 3) relaţiile burgheze de trai şi de familie; 4) conştiinţa socială şi ideologia burgheză dominantă, ca reflectare a relaţiilor economice capitaliste" (p. 113).

După părerea noastră, această delimitare, în loc să contribuie la lămurirea problemei, mai mult o complică; nu se mai observă acum în ce constă deosebirea dintre sensul filozofic al materialismului istoric şi sensul larg al sociologiei, iar dacă nu este nici o deosebire, atunci în ce constă independenţa relativă a celor două sensuri ale materialismului istoric?

Considerînd că rezolvarea justă a raportului dintre materialismul istoric şi sociologie nu este posibilă fără a înţelege existenţa unei independenţe relative a materialismului istoric ca ştiinţă filozofică şi ca sociologie, autorul nu aprofundează însă această idee, pe care o considerăm profundă şi rodnică. Credem că ar fi fost fructuoasă analiza caracterului lor unitar şi relativ independent pentru îmbogăţirea şi împrospătarea argumentării. De asemenea considerăm că o serie de probleme dificile, ca, de pildă, corelaţia dintre cele mai generale legi ale materialismului istoric (ca ştiinţă filozofică) şi unele rezultate mai speciale, obţinute în urma cercetărilor sociologice concrete, ar putea căpăta o valorificare mai precisă pentru soluţionarea acestei relative independenţe a sensurilor materialismului istoric. Desigur că cele două aspecte ale materialismului istoric sînt strîns împletite între ele, dat fiind că cele mai generale legi ale societăţii se manifestă în fenomene particulare, prin legităţi speciale.

O serie de filozofi marxişti nu sînt de acord cu ideea că materialismul istoric este şi filozofie, şi sociologie în acelaşi timp, atribuind sociologiei un sens mult mai larg. Pe această linie se înscriu soluţiile date de G. G. Karavaev [2] şi Mihu Achim [3] (Cluj), care identifică, după părerea noastră în mod nejustificat, sociologia cu totalitatea ştiinţelor sociale

[2] Karavaev, *Materialismul istoric şi cercetările sociologice concrete*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 4.

[3] Mihu Achim, *Materialismul istoric, socialismul ştiinţific şi sociologia*, în „Cercetări filozofice", 1963, nr. 2.

(atît ştiinţele particulare, cît şi materialismul istoric).

Ideea care străbate ca un fir roşu operele clasicilor este aceea că materialismul istoric este unica sociologie ştiinţifică.

A doua problemă ce se pune şi a cărei rezolvare este condiţionată de rezolvarea primei probleme este cea privitoare la raportul materialismului istoric cu cercetările sociologice concrete.

Toţi autorii studiilor din culegere sînt de acord în ce priveşte necesitatea şi utilitatea teoretică şi practică a cercetărilor sociologice concrete. Nu întotdeauna însă se exprimă clar care este raportul dintre aceste cercetări sociologice concrete şi materialismul istoric.

De pildă, Rojin arată că „teoria filozofică şi sociologică a materialismului istoric se dezvoltă pe baza studierii factorilor sociali ai realităţii concrete" (p. 14), că cercetările sociologice concrete au „scopul de a studia legile specifice şi natura socială a diferitelor fenomene sociale" (p. 14), însă precizează că ele nu se identifică cu teoria generală a societăţii. Dar autorul îşi bazează această părere pe analogia dintre teoria economică şi ramurile economiei concrete, fără a aduce alte precizări. Nu ni se pare satisfăcătoare această analogie pentru simplul motiv că altul este raportul dintre economia concretă de ramură şi teoria economică (ambele avînd de cercetat, la diferite grade de generalitate, acelaşi fenomen economic) şi raportul dintre materialismul istoric şi cercetările sociologice concrete (cercetări sociologice care nu privesc numai domeniul materialismului istoric, ci şi domeniul celorlalte ştiinţe sociale particulare : economia politică, estetica, etnografia, ştiinţele juridice, psihologia etc.). Credem că părerea lui I. S. Kon este mai aproape de adevăr cînd susţine că, „nefiind parte a materialismului istoric însuşi, acest gen de cercetări sociologice concrete, care ar putea fi denumite „sociologie specială", îl îmbogăţeşte şi îl concretizează. Nu vedem însă necesitatea de a le da o denumire aparte, cea de „sociologie specială", deoarece ele sînt direcţii de cercetare în cadrul diferitelor ştiinţe sociale. Materialismul istoric (în ambele sale sensuri), ca şi oricare ştiinţă socială, studiază în mod direct societatea, parcurgînd treptele oricărei investigaţii ştiinţifice : strîngerea, ordonarea, prelucrarea datelor despre realitatea studiată, formularea unor concluzii. Desigur că aceste cercetări efectuate de materialismul istoric au un specific faţă de cercetările efectuate de ştiinţele particulare, care au la bază metodologia materialismului istoric. Primele studiază fenomenele dezvăluindu-le semnificaţia lor generală, rolul jucat de ele în ansamblul organismului social, cu alte cuvinte, într-o manieră filozofică, desprinzîndu-le tendinţa de dezvoltare. Un exemplu de analiză sociologică a unui fenomen social propriu orînduirii comuniste a fost dat de Lenin în *Marea iniţiativă*, unde a făcut o cercetare concretă, foarte detaliată a însemnătăţii istorice a subotnicelor comuniste.

Răspîndirea în lărgime şi adîncime a cercetărilor sociologice concrete pune o serie de probleme, ca aceea a diferenţierii ştiinţelor despre societate, cît şi tendinţa opusă a colaborării diferitelor ştiinţe sociale. Desigur, acest fenomen nu are nimic comun cu „multilateralitatea" cercetărilor sociologice burgheze. Toţi autorii au subliniat că transformarea sociologiei burgheze într-o cercetare pur empirică a dus la transformarea ei într-o factologie lipsită de perspectivă. Cercetările sociologice concrete efectuate de sociologia marxistă şi de celelalte ştiinţe particulare au la bază metodologia ştiinţifică, materialist-istorică, care îi oferă orientare şi perspective.

Maria Micu

O monografie despre opera şi activitatea lui Mihail Kogălniceanu [1]

Marile noastre personalităţi care s-au afirmat în deceniile de mijloc ale veacului trecut au dovedit o mare varietate de preocupări. Deopotrivă oameni de ştiinţă (istorici, economişti, ingineri, agronomi, arheologi) şi de cultură, scriitori care au rămas cu lucrări durabile în patrimoniul literaturii naţionale, militanţi activi pe tărîm politic, aceste personalităţi au lăsat o moştenire valoroasă care va fi mereu discutată şi analizată. Printre aceste figuri proeminente, alături de Bălcescu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, Cezar Bolliac, mai tîrziu Odobescu, Hasdeu ş.a., se află în primele rînduri Mihail Kogălniceanu.

Revendicat deopotrivă de istoria literaturii, a ziaristicii, a limbii, a învăţămîntului, Mihail Kogălniceanu s-a remarcat îndeosebi ca istoric, economist şi luptător progresist pe tărîm social-politic. Lăsînd posterităţii o moştenire atît de bogată în sensuri şi valori, nu e deloc inexplicabilă ampla literatură exegetică referitoare la opera şi la activitatea sa. În întreaga această bibliografie de exegeză se găsesc însă foarte puţine lucrări de ansamblu, mai toate oprindu-se asupra unui aspect distinct al operei lui Kogălniceanu. Lucrarea masivă de aproape 400 de pagini a tînărului cercetător Virgil Ionescu este prin excelenţă monografică, oferind cititorului o imagine cuprinzătoare asupra personalităţii evocate. Bazat pe o metodologie ştiinţifică, marxist-leninistă şi efectiv foarte informat (se poate spune fără greş că autorul a parcurs aproape tot ce există scris *de* şi *despre* Kogălniceanu şi evenimentele aferente), V. Ionescu a realizat o monografie utilă şi în numeroase locuri valoroasă.

Propunîndu-şi să studieze întreaga operă şi activitate a lui Kogălniceanu, autorul şi-a împărţit lucrarea în capitole corespunzătoare, fiecare analizînd unul din aspectele principale ale temei. În afară de substanţialul capitol biografic, celelalte se ocupă pe rînd de „activitatea istoriografică şi concepţia despre istorie ca „ştiinţă", apoi de Kogălniceanu ca „om de litere, animator al vieţii culturale din ţara noastră", de „activitatea şi ideile în domeniul economico-social" şi, în sfîrşit, de „Mihail Kogălniceanu în cadrul frămîntărilor şi combinaţiilor(?) politice ale vremii sale". Analiza este peste tot aprofundată şi atentă, formulîndu-se judecăţi pătrunzătoare şi concluzii judicioase.

Capitolul care se ocupă de Kogălniceanu ca istoriograf şi istoric izbuteşte să scoată în evidenţă ceea ce reprezintă autorul lui *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens*. Am sublinia aici mai ales paginile în care se demonstrează cu justeţe noutatea în epocă (pentru ţara noastră) a punctului de vedere afirmat de Kogălniceanu cu privire la rolul istoricului. În lucrările sale, Kogălniceanu stăruia asupra ideii că istoria nu trebuie să se limiteze la descrierea faptelor. După el, istoricul trebuie să judece faptele narate, să depună stăruinţe pentru a determina cauzalitatea producerii lor, să le aprecieze dacă s-au desfăşurat după anume cerinţe ale evoluţiei procesului istoric. Chiar dacă istoricul Kogălniceanu n-a ajuns la problema motorului faptelor istorice, a determinării lor economice (lucru intuit şi aplicat uneori în mod parţial de Xenopol), important e că la luptătorul de la 1848 faptele istorice nu mai sînt, ca în istoriografia medievală, rezultatul intervenţiei divinităţii, ci al propriei activităţi a oamenilor. E un progres evident, prezent în egală măsură şi în concepţia despre istorie a lui Bălcescu, mai ales în ideea acestuia despre „misia" fiecărei naţiuni în omenire. Or, această idee, dincolo de fondul ei idealist, a avut o certă funcţie social-politică progresistă. Preţioasă se do-

[1] Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu, contribuţii la cunoaşterea vieţii, activităţii şi concepţiilor sale*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 380 p.

vedeşte a fi şi ideea, relevată nuanţat de autor, despre istorie ca mijloc de cunoaştere a existenţei noastre ca popor, despre rolul ei în cultivarea sentimentului patriotic, apoi despre raportul, aşa cum îl înţelegea Kogălniceanu, dintre istoria naţională şi cea universală şi, în sfîrşit, despre concepţia istoricului privind rolul poporului şi al personalităţii în istorie. V. Ionescu scoate în evidenţă remarcabilul progres marcat de Kogălniceanu în această privinţă în raport cu istoriografia românească anterioară. El a relevat rolul hotărîtor al poporului în făurirea marilor fapte şi evenimente şi a înţeles că marile personalităţi personifică idealurile şi năzuinţele poporului într-un moment anume al dezvoltării sale, rezumînd o activitate social-politică seculară. Pozitiv şi plin de interes este examenul comparativ realizat de autor cu acest prilej între punctele de vedere ale lui Kogălniceanu şi cele afirmate de Bălcescu în aceste probleme. Se scoate astfel în evidenţă nu numai apropierea dintre cei doi autori în concepţia despre istorie, dar şi superioritatea lui Bălcescu în asemenea chestiuni importante ca obiectul istoriei, rolul poporului şi al personalităţii în istorie, cauzalitatea faptelor istorice.

Ceea ce se impune observaţiei în acest amplu capitol din monografia lui Virgil Ionescu este conştiincioasa informare în literatura exegetică despre opera istoricului Kogălniceanu. Tabloul general, caracterizările locale sînt juste şi pătrunzătoare, dar ele nu duc cercetarea mai departe de nivelul atins pînă acum.

Există, fără îndoială, lucruri, date, fapte în plus, adunate printr-o muncă migăloasă de studiu de arhivă, mai ales în impunătoarea colecţie de manuscrise Kogălniceanu aflate la Academia R.P.R. Aceasta însă numai în ordinul sporirii documentaţiei. E, de altfel, şi foarte greu de adus ceva nou la acest capitol după jumătate de secol de cercetare, după ce există o atît de multilaterală literatură de exegeză.

Chiar dacă nu aduce fapte sau aprecieri noi privind lucrările literare şi activitatea culturală (în jurul cărora s-au dus la noi în ultimii ani rodnice discuţii), capitolul special dedicat analizării acestei laturi a operei lui Kogălniceanu îşi află un loc util în arhitectonica generală a lucrării. Fără existenţa acestui capitol, fără îndoială, imaginea de ansamblu asupra operei şi personalităţii lui Kogălniceanu ar fi fost lacunară. Autorul se opreşte în mod sistematic asupra rolului îndeplinit de Kogălniceanu ca îndrumător cultural, ca scriitor propriu-zis, ca istoric al culturii şi critic literar, ca ziarist şi, în sfîrşit, despre preocupările sale în domeniul învăţămîntului.

Importanţă specială prezintă activitatea şi scrisul lui Kogălniceanu în domeniul îndrumării vieţii culturale a epocii. Pentru că Mihail Kogălniceanu a rămas cunoscut în istoria literaturii noastre nu atît ca scriitor al timpului, cît mai ales ca îndrumător al literaturii, ca animator cultural, ca militant activ pentru un specific naţional în proza şi poezia românească. Autorul monografiei se ocupă de acest lucru, îi dezvăluie semnificaţia, subliniind nu de puţine ori şi analitic contribuţia celui care a iniţiat şi a condus „Dacia literară" (1840). *Introducţia* din primul număr al revistei, un adevărat manifest-program privind calea de evoluţie a literaturii naţionale, a îndeplinit un rol de seamă. Aici s-au înscris deziderate istoriceşte necesare, ca acelea despre crearea unei literaturi naţionale comună tuturor provinciilor locuite de români (o literatură care „s-ar îndeletnici cu producţiile româneşti fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune"), lupta pentru producţii originale, împotriva „dorului imitaţiei" şi a traducerilor, „pentru că omoară în noi duhul naţional", recomandarea tematicii istorice şi folclorice ca izvor principal de inspiraţie în literatură şi transformarea acesteia într-un mijloc eficient de reflectare a realităţilor sociale şi naţionale. De numele lui Kogălniceanu şi al „Daciei literare" se leagă, aşadar, un moment de seamă în istoria literaturii româneşti, militantismul literaturii paşoptiste, atît de hulit de Maiorescu şi de întreaga estetică juni

mistă, aflîndu-şi unele din principiile directoare în *Introducţia* semnată de conducătorul publicaţiei. Chiar dacă revista a fost interzisă de domnitorul Mihail Sturdza după al treilea număr, ea a izbutit să trezească un mare ecou în epocă, să adune în jurul ei cele mai proeminente personalităţi scriitoriceşti şi să publice lucrări reprezentative ale literaturii timpului, exercitînd influenţe şi în deceniile următoare. Deficitar în acest capitol ni se pare faptul că diversele aspecte ale activităţii de literat şi de animator cultural a lui Kogălniceanu, tratate istoric şi fragmentar, sînt într-un fel deopotrivă apreciate. Nu se realizează, altfel spus, ierarhizarea în importanţă a variatelor preocupări din această sferă de probleme, lăsînd lectorului o nepotrivită imagine egalizatoare.

Un loc aparte ocupă în lucrare capitolul despre concepţiile economice-sociale ale autorului *Dorinţei partidei-naţionale*. După părerea noastră, acesta este şi cel mai valoros capitol din lucrare. În general, mai puţin discutată (în special concepţia economică), această latură a operei şi activităţii lui Kogălniceanu a găsit în Virgil Ionescu un cercetător competent, care a izbutit s-o redea, în spirit critic, în ceea ce are caracteristic şi esenţial. Tînărul cercetător se ocupă de multă vreme de studierea concepţiei economice-sociale a lui Kogălniceanu. Această preocupare s-a materializat parţial într-un studiu publicat în 1957 în „Probleme economice". De astă dată problema e reluată pe un plan mai amplu şi dezbătută metodic. Paragrafe speciale analizează pe rînd concepţia lui Kogălniceanu despre dezvoltarea societăţii, despre lupta împotriva dominaţiei feudale a clericilor (secularizarea averilor mănăstireşti), despre concepţia şi activitatea „omului de la 2 mai"[1] în problema agrară, în domeniul creării şi dezvoltării industriei, a comerţului intern şi extern, a căilor de comunicaţie, a reformei finanţelor, creditului şi sistemului bănesc. Menţionăm îndeosebi paragrafele închinate analizei concepţiei lui Kogălniceanu în problemele efectiv legate de dezvoltarea economiei naţionale pe drumul capitalismului. Şi aceasta nu numai pentru modalitatea realizării lor, ci şi — cum spuneam — pentru faptul că au fost mai puţin discutate altădată, autorul aducînd realmente o contribuţie originală în studierea operei lui Kogălniceanu.

Lupta lui Kogălniceanu, concepţia sa în problema agrară, izvorîtă din democratismul, din convingerile progresiste ale luptătorului de la 1848, este prezentată analitic pentru întreaga perioadă în care s-a desfăşurat. De la punctele referitoare la problema agrară înscrise în *Dorinţele partidei naţionale* din 1848 şi pînă la lupta lui Kogălniceanu în deceniul al nouălea pentru modificarea legii învoielilor agricole e o continuitate principială, punctată de oscilaţiile, regresul sau revenirile specifice, determinate de poziţia socială pe care s-a situat, de interesele de clasă pe care le-a apărat. Examenul e aici nuanţat, urmărindu-se demonstrarea ideii (chiar dacă nu e afirmată explicit) după care reformismul iniţial, din faza 1848 (opus şi inferior atitudinii revoluţionare a lui Bălcescu), se poate recunoaşte şi în caracterul reformei din 1864, concepută de Kogălniceanu şi în atitudinea din deceniile următoare faţă de diferitele legiuiri agrare preconizate de partidele burgheziei şi moşierimii. Într-adevăr, cel care pleda încă în prefaţa la *Letopiseţele Ţării Moldovei* pentru calea „reformelor blînde şi graduale" şi se ridica împotriva transformărilor revoluţionare nu putea să conceapă reforma agrară, în 1860—1864, altfel decît ca un compromis între feudalitate şi cerinţele obiective ale dezvoltării capitaliste. Autorul scoate în evidenţă, pe linia acestei idei, faptul că reforma agrară, deşi a dat o puternică lovitură feudalismului, a conservat în bună măsură relaţiile tipic feudale, consacrînd evoluţia Romîniei spre capitalism pe cale prusacă. Aceasta este o caracteristică definitorie pentru concepţia social-economică a lui Ko-

[1] La 2 mai 1864, Kogălniceanu, în calitate de prim-ministru al lui Cuza-vodă, a dat citire mesajului domnesc de dizolvare a Adunării Legislative, sancţionînd ceea ce s-a numit lovitura de stat a domnitorului Cuza.

gălniceanu, pentru activitatea lui politică, subliniind valorile ei înaintate în epocă şi limitele de clasă nu în funcţie de cerinţele actuale, ci de chiar perioada istorică în care s-a manifestat. Lupta lui Kogălniceanu în deceniile următoare, cînd socotea că problema agrară s-ar putea rezolva eficient dacă s-ar aplica în litera şi spiritul ei reforma din 1864, boicotată, amînată şi deformată de moşierime în alianţă cu burghezia, reflectă aceeaşi înţelegere reformistă. De aceea credem că atitudinea lui faţă de legiuirile învoielilor agricole, deşi s-a delimitat net în această problemă faţă de propunerile conservatorilor junimişti (relatate de V. Ionescu în lucrare), nu se deosebeşte în mod esenţial de poziţia celorlalţi liberali şi chiar a junimiştilor. Pentru că, de fapt, cu nuanţe şi deosebiri neesenţiale, atît Kogălniceanu, cît şi liberalii brătieniști şi gruparea junimistă au militat pentru calea prusacă în evoluţia Romîniei pe drumul capitalismului.

Paragrafele care analizează concepţia lui Kogălniceanu în problemele dezvoltării industriei, comerţului (intern şi extern), transportului, sistemului bănesc şi creditului se bucură de o tratare, după părerea noastră, în general corespunzătoare. Problemele sînt urmărite istoric, adică aşa cum au evoluat şi s-au structurat ele în lucrările sau acţiunile publice ale lui Kogălniceanu. Merită a fi amintit în mod deosebit evidenţierea poziţiei potrivnice liber-schimbismului afirmate de Kogălniceanu, lupta lui consecventă pentru protecţia industriei naţionale ca mijloc necesar şi eficace pentru stimularea dezvoltării ei. Aici se reflectă limpede interesele păturii sociale pe care o reprezenta Kogălniceanu, burghezia interesată în dezvoltarea industriei, el însuşi mare întreprinzător industrial, întemeietorul marii industrii textile în Romînia. Concepţia economistului în problemele politicii comerciale şi vamale este, de asemenea, direct determinată de poziţia lui de clasă. Elocventă sub acest raport e atitudinea lui pentru o politică vamală protecţionistă, capabilă să împiedice concurenţa exercitată de produsele străine asupra fabricatelor industriei româneşti născînde. Opoziţia fermă şi constantă adoptată de Kogălniceanu faţă de ruinătoarea convenţie comercială încheiată de conservatori cu Austro-Ungaria în 1875 dovedeşte atitudinea sa patriotică şi pe acest tărîm, deosebirea dintre punctul de vedere al păturii sociale pe care o reprezenta şi celelalte (moşierimea liberală şi cea conservatoare) din coaliţia burghezo-moşierească. Întreg acest capitol izbuteşte să scoată în evidenţă caracterul progresist al concepţiei economice şi sociale a lui Kogălniceanu, superioritatea ei în comparaţie cu poziţia ideologică a liberalilor brătieniști şi a conservatorilor.

Un alt capitol, în mare parte bine realizat, este şi ultimul, care se ocupă de Kogălniceanu ca om politic. Aici se oferă cititorului un tablou cuprinzător al întregii activităţi politice depuse de una din personalităţile burgheze progresiste din veacul trecut. Pe alocuri chiar cu un spor de informare, capitolul acesta prezintă pe rînd date şi aprecieri asupra activităţii politice a lui Kogălniceanu în perioada de pregătire a revoluţiei din 1848 în Moldova şi a exilului, perioadă avîntată — premergătoare şi de după Unire — — din timpul lui Cuza, cu toate luptele împotriva boierimii, a războiului de independenţă şi în ultimul deceniu al vieţii sale, cînd situaţia de disidenţă faţă de liberalii brătieniști şi imposibilitatea de a-şi depăşi orizontul de clasă au imprimat activităţii sale politice un caracter profund contradictoriu. Mai interesant apare ultima parte a capitolului, datorită în primul rînd faptului că această perioadă a activităţii politice a lui Kogălniceanu a fost mai puţin discutată în literatura de specialitate decît aceea desfăşurată în deceniile V—VIII. Analiza e în aceste pagini mai nuanţată, dezbătîndu-se situaţia deosebită a lui Kogălniceanu, care era cooptat în ministerele Brătianu numai în ultimă analiză, datorită popularităţii sale, avînd în ele o existenţă, cum spunea el, de „ministru meteor", dar repede înlocuit, făcînd opoziţie (cînd nu era în guvern) brătienilor de pe poziţiile unui democratism care mai amintea de convingerile luptătorului de la

1848. Nu e mai puţin adevărat că, în situaţiile grele pentru guvernele liberale şi pentru I. C. Brătianu personal, acela care a acoperit, cu girul personalităţii sale de mare prestigiu în epocă, matrapazlîcurile politicianiste a fost tot Kogălniceanu, neputîndu-se rupe de clasa din care făcea parte, deşi încerca să se delimiteze public de reprezentanţii ei cei mai autorizaţi. Această situaţie profund contradictorie a „omului de la 2 mai" este într-o oarecare măsură relevată în carte, dar fără amploarea necesară.

Deficitară e în acest capitol, credem, nu analiza activităţii politice a lui Kogălniceanu, ci ceea ce s-ar putea numi o anume schematizare şi egalizare a raporturilor generale de clasă, pe plan social şi politic din epocă. E subliniată, pe bună dreptate, legătura de interese, comunitatea în mare dintre grupările sociale, partidele coaliţiei burghezo-moşiereşti în deceniile de după detronarea lui Cuza. Se acordă însă prea puţină atenţie deosebirilor de vederi, disputelor nu întotdeauna de natură politicianistă, ci şi economic determinate, dintre diversele grupări sociale şi politice ale burgheziei şi moşierimii în această perioadă de după 1869. Nu se explică mai ales cauzalitatea economică a acestor raporturi divergente. Or, fără aceasta e greu de explicat, cu toată profunzimea implicată, particularitatea specifică a poziţiei politice a lui Kogălniceanu în perioada de după detronarea lui Cuza, cînd omul politic Kogălniceanu, deşi în situaţia de vremelnic opoziţionist, a luat totuşi parte activă la viaţa politică a Romîniei burghezo-moşiereşti, colaborînd de pe poziţiile unui liberalism mai radical cu grupările politice ale monstruoasei coaliţii. Era necesar, de pildă, să se explice cauzalitatea economică-socială a unui fenomen politic ca „opoziţia unită" (1883-1888) dintre aripa cea mai reacţionară — boierimea, care se opunea oricăror înnoiri capitaliste — a partidului conservator (Lascăr Catargi, Blaremberg etc.) şi aripa moşierească a liberalilor (Vernescu etc.), în timp ce junimiştii din partidul conservator colaborau cu aripa brătienistă a liberalilor. Kogălniceanu a făcut parte din „opoziţia unită", şi fără înţelegerea cauzei apariţiei ei nu poate fi explicată nici poziţia lui Kogălniceanu. „Opoziţia unită" nu e, credem rezultatul strict al unor combinaţii politice ; ea are determinări obiective care trebuie căutate şi în comunitatea de interese ale celor două grupări moşiereşti din cele două partide (liberali şi conservatori). Kogălniceanu s-a alăturat lor, în primul rînd, probabil în mod sincer, crezînd că află aici o tribună de luptă împotriva brătienilor, care deprecia-seră demagogic adevăratele principii liberaliste şi democratice în adevărul şi raţiunea cărora el continua să creadă. Şi poate că nu e tocmai indiferentă alăturarea lui Kogălniceanu la „opoziţia unită" faţă de situaţia lui de stăpîn al unei imense proprietăţi moşiereşti acumulată în ultima parte a vieţii. Lucrurile acestea nu le aflăm însă în volumul lui Virgil Ionescu, deşi lipsa lor prejudiciază înţelegerea personalităţii politice, atît de complexe a lui Kogălniceanu, a activităţii sale în deceniile VIII-IX ale veacului trecut.

Meritul important al monografiei lui Virgil Ionescu pe lîngă cele relatate mai sus, de ordinul informaţiei — pe bază de arhivă şi de bibliotecă — al justeţei aprecierilor şi judecăţilor de valoare etc. îl constituie faptul că oferă o imagine cuprinzătoare, chiar atotcuprinzătoare, asupra operei şi activităţii lui Kogălniceanu. Dar strădania aceasta pozitivă de a discuta analitic absolut toate laturile problemei în capitole, subcapitole şi paragrafe distincte a dus la o mărunţire a lucrurilor, la risipirea aprecierilor pe parcursul celor 400 de pagini în dauna întregului din care fac parte. Există în lucrare, cum spuneam, multe observaţii foarte juste, privind interpretarea şi aprecierea operei lui Kogălniceanu atît în sens negativ, cît şi pozitiv, dar ele sînt prea puţin subordonate unei idei centrale diriguitoare asupra rolului şi locului ocupat de Kogălniceanu în epocă. Ar fi fost necesară o apreciere de ansamblu, într-o viziune unitară, sintetică asupra personalităţii prezentate, care să plece, poate, de la poziţia de clasă a lui Kogălniceanu, studiată în dinamica raporturilor de clasă din acea vreme.

Un capitol final care să adune printr-un efort de sinteză toate aprecierile risipite pe parcurs, într-un tablou general şi unitar, ar fi putut, poate, să umple lacuna aceasta.

Dincolo de aceste observaţii rămîne faptul important că lucrarea lui Virgil Ionescu este printre foarte puţinele care oferă o imagine asupra tuturor laturilor operei şi activităţii uneia din personalităţile care şi-a legat numele de cele mai importante evenimente istorice, de interes naţional, ale veacului trecut.

Z. Ornea

NOTE DE LECTURĂ

Despre dialectica dezvoltării forțelor de producție

Problema dialecticii forțelor de producție și a relațiilor socialiste de producție, problema specificului contradicției dintre ele în condițiile socialismului, a specificului stimulilor interni ai dezvoltării modului de producție socialist și a laturilor sale componente solicită tot mai mult preocupările teoretice ale filozofilor și economiștilor marxiști. În acest sens, o problemă discutată și controversată în ultimii ani este aceea a izvoarelor interne ale dezvoltării forțelor de producție, problemă abordată și în articolul lui G.K. Gumnițki, *Ce determină dezvoltarea forțelor de producție?*, publicat la rubrica „Discuții" a revistei „Filosofskie nauki", 1963, nr. 2.

Autorul articolului amintit se ocupă îndeosebi de problema cauzei determinante a dezvoltării forțelor de producție și, legată de ea, de problema rolului naturii și științelor naturii în această dezvoltare. El se alătură punctului de vedere expus în articolele altor autori[1] care au obiectat împotriva „cercului logic" ce rezultă din afirmarea, deseori simplificatoare, a faptului că relațiile de producție determină dezvoltarea forțelor de producție, relații care, după cum se știe, la rîndul lor sînt determinate ele însile de dezvoltarea forțelor de producție. Pentru a depăși acest „cerc logic", G.K.Gumnițki consideră că analiza trebuie concentrată asupra izvoarelor interne din însăși sfera forțelor de producție, care determină dezvoltarea acestor forțe.

În această privință G.K.Gumnițki se delimitează de ceilalți autori care au criticat amintitul „cerc logic", considerînd că ei nu dau un răspuns satisfăcător la problema cauzelor dezvoltării forțelor de producție, întrucît nu țin seama de însemnătatea *naturii* în acest proces de dezvoltare. În această privință, autorul consideră că forțele de producție sînt determinate în dezvoltarea lor, nu pur și simplu de „nivelul deja atins", ceea ce este, fără îndoială, just. Nivelul deja atins constituie desigur *o condiție* de bază, punctul de plecare pentru dezvoltarea mai departe a forțelor de producție, condiție care influențează proporțiile, ritmul și direcțiile concrete ale acestei dezvoltări, dar care nu poate prin sine însăși să determine această dezvoltare. Autorul citat consideră că „dezvoltarea forțelor de producție este determinată...de raportul acestor forțe și a nivelului lor cu natura exterioară" (p. 133).

Pentru a-și clarifica punctul de vedere, autorul stabilește o distincție, de altfel destul de greu sesizabilă, între noțiunea de „me-

---

[1] A. I. Krîlov, *Despre contradicțiile dezvoltării forțelor de producție*, în „Probleme de filozofie", 1957, nr. 4; D. M. Ugrinovici, *Despre izvoarele dezvoltării forțelor de producție*, în „Probleme de filozofie", 1958, nr. 1.

diu geografic" şi cea de „natură". Prima noţiune exprimă, după el, specificul condiţiilor naturale ale vieţii unui anumit popor, cea de-a doua oglindeşte natura în ansamblul ei, unică pentru întreaga omenire; prin urmare, rezultă că ar fi vorba nu atît de două noţiuni diferite, cît de un raport între *general* şi *particular* sau între întreg şi parte. Distincţia stabilită este folosită de autor mai departe pentru a releva importanţa factorului „natură" pentru dezvoltarea producţiei şi pentru a se delimita în această privinţă de punctul de vedere „geografist", criticat de materialismul istoric, care, după cum se ştie, constă în exagerarea rolului mediului geografic în dezvoltarea socială.

Subliniind ideea justă a rolului naturii în dezvoltarea producţiei, sub unghiul de vedere al valorificării în procesul interacţiunii dintre om şi natură a resurselor naturale, al luării în stăpînire a naturii de către om, G.K. Gumniţki ajunge totuşi, după părerea noastră, la o anumită unilateralitate, scăpînd din vedere caracterul social al procesului de producţie. Modul în care are loc interacţiunea dintre om şi natură este determinat, într-o măsură hotărîtoare, nu numai de nivelul dat al forţelor de producţie, ci şi de specificul relaţiilor de producţie ce se stabilesc între oameni. Deşi recunoaşte rolul important al relaţiilor de producţie în dezvoltarea forţelor de producţie, autorul, în încercarea de a găsi legile interne specifice ale dezvoltării forţelor de producţie, afirmă greşit că „relaţiile de producţie totuşi *nu determină* dezvoltarea forţelor de producţie" (p. 132), că „prin interacţiunea omului şi a naturii trebuie explicate legile procesului muncii, acţiunea forţelor de producţie şi dezvoltarea lor"(pag.133).

Fără îndoială, între elementele structurale componente ale forţelor de producţie există un proces dialectic de interacţiune reciprocă, proces în esenţa căruia rezidă o serie de stimuli interni care se înscriu în complexul de factori ce determină dezvoltarea forţelor de producţie. Printre aceşti stimuli interni se numără îndeosebi înrîurirea pe care uneltele de muncă o exercită asupra producătorilor, asupra forţei de muncă, contribuind la transformarea acesteia, precum şi, la rîndul ei, acţiunea pe care o exercită producătorii asupra uneltelor de muncă, în sensul perfecţionării lor pe măsură ce se dezvoltă experienţa şi deprinderile lor de producţie. Totuşi, a reduce la aceşti stimuli „interni" dezvoltarea forţelor de producţie înseamnă a aplica în mod îngust teza dialectică despre rolul hotărîtor al factorului *intern* în procesele dezvoltării, în sensul că nu se ţine seama că forţele de producţie nu pot fi privite niciodată izolat de relaţiile de producţie în cadrul cărora ele sînt puse în mişcare ; ele deci nu trebuie privite ca o „entitate" separată şi total distinctă de aceste relaţii, căutîndu-se factorii dezvoltării ei exclusiv în interiorul acestei entităţi considerată de sine stătătoare, întrucît această „entitate" este de fapt *o parte* a unui întreg. Cealaltă parte a întregului, vorbind în linii mari, este reprezentată de relaţiile de producţie ; mai mult decît atît, aceste două părţi se întrepătrund organic înăuntrul întregului şi de aceea este greşit a împinge analiza pînă la considerarea schematică a forţelor de producţie rupte din unitatea lor dialectică cu relaţiile de producţie. Lipsa de justificare a unei asemenea exagerări este dovedită şi de faptul că chiar raportul dintre elementele structurale componente ale forţelor de producţie — cum sînt uneltele de muncă şi oamenii — este el însuşi un element al relaţiilor de producţie, şi anume relaţia economică de proprietate, care exprimă poziţia oamenilor faţă de uneltele de muncă. Prin urmare, şi dialectica internă a acestor elemente componente ale forţelor de producţie nu este cîtuşi de puţin liberă de înrîurirea diferitelor elemente ale relaţiilor de producţie.

În această lumină, însăşi formula „cercului logic" trebuie privită critic, în sensul că existenţa reală a unei *interacţiuni permanente* între forţele de producţie şi relaţiile de producţie, existenţa reală a influenţei determinante a forţelor de producţie asupra relaţiilor de producţie şi existenţa reală a rolului relaţiilor de producţie în determinarea dezvoltă-

rii forţelor de producţie trebuie reflectată ca atare în noţiunile teoretice. Dialectica arată că efectul nu este numai efect, ci poate, la rîndul său, să devină cauză, în această transformare dialectică neexistînd propriu-zis un „cerc logic" formal. Principalele legi care guvernează dezvoltarea forţelor de producţie sînt legi *economice* şi exprimă astfel esenţa relaţiilor de producţie ca relaţii economice. Forţele de producţie ale societăţii nu se pot dezvolta decît în procesul activităţii de producţie a oamenilor, în procesul acţiunii oamenilor asupra naturii, iar activitatea de producţie a oamenilor este configurată de relaţiile care se stabilesc între ei. De aceea, sublinierea justificată a rolului naturii în procesul dezvoltării forţelor de producţie nu ar trebui contrapusă funcţiei determinante pe care o au relaţiile social-economice dintre oameni în dezvoltarea forţelor de producţie, ci trebuie privite amîndouă în unitatea lor organică, în interacţiunea lor.

M. Cernea

B. M. Kedrov despre repetabilitate

Traducînd în romîneşte una dintre ultimele lucrări ale savantului sovietic B.M.Kedrov[1], Editura ştiinţifică completează biblioteca filozofică în limba romînă cu un volum asupra unei probleme puţin elaborate pînă acum şi care răspunde unei reale cerinţe pentru studiul şi aprofundarea filozofiei marxiste. B.M.Kedrov, a cărui fiecare nouă apariţie în librării este primită cu viu interes atît de lucrătorii în filozofie, cît şi de un număr destul de mare de cercetători din diferitele domenii ale ştiinţelor naturii, aduce şi de astă dată o contribuţie originală prin analiza multilaterală şi subtilă a categoriei *repetabilităţii*. Bizuindu-se pe noile cuceriri ale ştiinţelor contemporane, autorul determină sfera şi conţinutul categoriei abordate, universalitatea şi limitele ei, precizîndu-i locul şi însemnătatea în rîndul categoriilor materialismului dialectic.

Creatorii filozofiei marxiste au fundamentat existenţa repetabilităţii în natură şi societate ca una dintre manifestările caracteristice ale legii negării negaţiei. A fost astfel elaborată teza fundamentală a filozofiei marxiste asupra caracterului progresiv al dezvoltării, în luptă împotriva concepţiei metafizice, mecaniciste a ciclurilor, care absolutiza repetabilitatea proceselor şi nega apariţia noului în procesul dezvoltării. Bazîndu-se pe aceste elaborări, B.M.Kedrov analizează *fenomenele repetabile*, le sistematizează după natura lor obiectivă. Astfel, autorul distinge *trei tipuri de fenomene şi procese repetabile* :

a) **repetabilitatea simplă** în cadrul aceleiaşi etape a dezvoltării, cînd periodic, sub formă de ciclu, sînt reproduse aceleaşi stări ale fenomenelor, obiectelor;

b) **repetabilitatea parţială** pe trepte diferite ale dezvoltării, cînd unele trăsături caracteristice ale fenomenelor sînt reluate în condiţii noi, pe trepte superioare ale dezvoltării;

c) **repetabilitatea de un gen deosebit,** cînd, pe lîngă repetarea unor trăsături, particularităţi ale proceselor anterioare, are loc o schimbare a ritmului, proporţiilor, a profunzimii acestor trăsături.

Folosind un bogat material de exemplificare, autorul analizează în cele trei capitole ale lucrării tipurile enumerate de repetabilitate.

Observînd tipul de repetabilitate simplă, care nu este legată de legea negării negaţiei, repetarea fenomenelor avînd loc pe aceeaşi treaptă a dezvoltării, autorul dezvăluie că nu putem vorbi nici în acest caz de o repetabilitate absolută, întrucît nu există condiţii perfect identice în care să se repete două procese. Totodată, pe treptele inferioare ale mişcării materiei — mişcarea mecanică, fizică, chimică — deosebirile dintre două procese repetabile sînt atît de neînsemnate, încît se poate face abstracţie de ele, iar repetarea poate fi considerată în forma ei pură (de exemplu, pendulul ideal, mişcarea pe orbită a corpurilor

[1] B. M. Kedrov, *Repetabilitatea în procesul dezvoltării*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963.

cereşti, procesele ciclice termodinamice etc.). B.M.Kedrov arată în acelaşi timp că ciclurile nu sînt eterne, aşa cum le-au conceput metafizicienii, ci constituie elemente care prin însumarea lor pregătesc trecerea la o altă treaptă de dezvoltare a materiei.

Capitolul al II-lea analizează repetabilitatea în cadrul acţiunii legii negării negaţiei, adică acele procese care constituie, după cum arată V.I.Lenin, „repetarea, într-un stadiu superior, a anumitor trăsături, însuşiri etc. din stadiul inferior" şi „reîntoarcerea aparentă la vechi..."[1].

Autorul critică pe cei care, pornind de la faptul că repetarea fenomenelor este parţială, neagă caracterul universal al legii negării negaţiei, întrucît se interpretează astfel greşit o teză a lui F.Engels care scrie în *Anti-Dühring*: „... (Parţial în istorie, integral în gîndire) pe baza experienţei dobîndite se atinge din nou, însă pe o treaptă superioară, punctul de plecare iniţial"[2]. Autorul consideră că Engels nu a avut în vedere negarea caracterului universal al legii, ci modul de manifestare a repetabilităţii, care nu poate fi deplină decît în sfera cunoaşterii, adică în circuitul practică-teorie-practică. B.M.Kedrov are în vedere faptul că procesul cunoaşterii este un proces progresiv, în decursul căruia se realizează un spor de cunoaştere, iar noul punct de plecare al cunoaşterii constituie o treaptă superioară, care se întemeiază pe cunoştinţele acumulate în cursul procesului anterior. Deci nici în domeniul gîndirii repetabilitatea nu este deplină, ci se referă la drumul parcurs în procesul cunoaşterii „de la contemplarea vie la gîndirea abstractă şi apoi la practică", după care ciclul reîncepe pe o treaptă superioară.

Printre problemele tratate în acest capitol este şi aceea legată de caracterul contradictoriu al dezvoltării, proces care se realizează prin trecerea de la o calitate veche la una nouă, fiecare calitate în parte fiind finită şi avînd o ramură ascendentă şi una descendentă, care duce la dispariţia fenomenului dat. Întrucît materia este veşnică şi infinită, ea repetă în mod veşnic şi infinit, în *condiţii similare, toate însuşirile şi atributele* sale. Dacă, în condiţii schimbate, unele însuşiri încetează să se manifeste, atunci ele vor apărea în mod inevitabil într-un alt loc în spaţiu şi în alt moment în timp, ori de cîte ori se reproduc condiţiile apariţiei lor. În felul acesta se realizează ceea ce a denumit Engels „circuitul etern al materiei în mişcare..."[3].

Repetabilitatea proceselor în întregul univers este o consecinţă a faptului că materia este infinită şi veşnică şi că în toate transformările sale ea este capabilă să-şi manifeste oricare din atributele ei.

De aici autorul conchide că teza dezvoltării progresive, valabilă pentru oricare obiect sau parte finită a universului, nu poate fi aplicată întregii materii în totalitatea ei. Căci caracterul progresiv al dezvoltării presupune un început şi un sfîrşit, un punct iniţial şi un punct final, care nu pot fi admise pentru univers în ansamblul său, *ci numai pentru părţile finite ale sale*. Aceste consideraţii scot în evidenţă contradicţia dialectică a universului infinit alcătuit din mărimi finite.

Mai puţin explicit ni s-a părut paragraful „«Repetabilitatea» în cursul dezvoltării *regresive*", proces care — după autor — se produce în sens invers, de la superior la inferior.

Deşi autorul afirmă fără echivoc caracterul necesar şi inevitabil ascendent al dezvoltării în lumea obiectelor finite, totuşi acceptarea ideii unei „dezvoltări regresive" lipseşte de suficientă claritate, cel puţin terminologică, imaginea întregului proces. De precizat că autorul include în ceea ce numeşte „dezvoltare regresivă" direcţia descendentă în fenomene, obiecte, care nu poate fi abstrasă din unitatea mişcării, a dezvoltării, fiind — din acest punct de vedere — un moment al

---

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, în *Opere*, vol. 38, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 216, 217.

[2] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 3-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 385.

[3] F. Engels, *Dialectica naturii*, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 12.

dezvoltării. Poate fi însă denumită această mișcare descendentă „dezvoltare regresivă"?

În capitolul al III-lea, autorul analizează repetabilitatea de un gen deosebit, care se poate manifesta în două feluri : a) procesul inițial complet și de lungă durată este reprodus pe o bază nouă într-un mod prescurtat și rapid (ex. ontogenia repetă filogenia) sau b) procesul inițial se manifestă în mod succint și rapid reproducîndu-se ulterior pe o treaptă nouă într-un proces desfășurat și de lungă durată (embrionul unui organism complex, care conține în formă nedezvoltată trăsăturile fundamentale și specifice ale viitorului organism).

Interesantă ni s-a părut analogia făcută între acest tip de repetabilitate din realitatea obiectivă și desfășurarea activității de gîndire a omului. Primul caz de repetabilitate manifestată în domeniul gîndirii este numită de autor drept „rezumare succintă a cunoștințelor parcurse" ; al doilea caz, drept „planificarea de perspectivă a celor ce urmează să aibă loc". Analizînd cele două cazuri ale repetabilității de un gen deosebit sub aspect psihologic, autorul dezvăluie legătura lor cu particularitățile unor funcții ale psihicului uman. Astfel, de primul caz al repetabilității este legată *memoria*, care fixează într-o formă prescurtată cele cunoscute ; de cel de-al doilea caz este legată *imaginația* omului, care-și reprezintă conturul unui obeict sau acțiuni ce urmează să se înfăptuiască în viitor. Totodată, autorul atrage atenția asupra însemnătății a două aspecte ale repetabilității de un tip deosebit pentru activitatea practică a oamenilor, pentru formarea caracterului sistematic al muncii intelectuale.

E. B.

O nouă monografie despre Einstein [1]

B.G.Kuzneţov este autorul multor lucrări de istorie și filozofie a științelor naturii, consacrate analizei istorice a unor principii fundamentale ale științelor naturii, precum și al unor lucrări monografice despre Lobacevski, Mendeleev, Edison etc.

Baza metodologică fundamentală a studiilor elaborate de B.G.Kuzneţov este ideea rolului euristic mereu crescînd pe care îl capătă, în condițiile actuale ale dezvoltării științei—și în particular a fizicii —, analiza istorică a științelor pentru dezvăluirea legilor și tendințelor de evoluție a științei. Caracterul radical al prefacerilor din știința actuală determină un fenomen important pentru cunoașterea științifică, și anume faptul că „dezvoltarea viitoare a științei nu mai este în funcție doar de starea ei în momentul de față, ci rezultă din sinteza și din generalizarea «cvadridimensională» a științei în îndelungata ei istorie"[2]. Prin generalizarea „cvadridimensională" a unui principiu, de exemplu, autorul înțelege reducerea acestui principiu la baza sa cea mai generală și originară pentru a-i înțelege identitatea, continuitatea, permanența lui. Această sinteză și generalizare ne permit să înțelegem sensul profund al actualei revoluții din știință, al lărgirii și uneori al radicalei renunțări la unele din principiile științei, la care asistăm astăzi.

De pe aceste poziții teoretice-metodologice abordează autorul, în recenta sa lucrare „momentul Einstein" în evoluția fizicii și a gîndirii științifice în general.

Sensul și conținutul fundamental al vieții lui Einstein sînt atent refăcute de B.G.Kuzneţov după chipul în care au fost zugrăvite de

[1] B. G. Kuzneţov, *Эйнштейн (Einstein)*, *Изд. АН СССР*, 406 p. (ed. I, 1962 ; ed. a II-a, 1963).

[2] B. G. Kuzneţov, *Evoluția imaginii științifice a lumii*, București, Edit. științifică, 1962, p 9.

însuşi Einstein nu numai în lucrările ştiinţifice, publicistice şi epistolare, ci şi în schiţele sale autobiografice în care şi-a expus tendinţele în cunoaşterea legilor naturii, credoul său gnoseologic, aprecierea ideilor ştiinţifice din trecut, geneza interesului său pentru matematici etc.

În ceea ce priveşte opera ştiinţifică a lui Einstein, după lucrările celebre ale lui Pauli, Eddington, Max Born, Friedman, Vavilov, Fok, Frenkel, Bergman s-ar părea că nu se mai poate spune nimic nou. Totuşi, baza teoretică de la care porneşte autorul în analiza creaţiei einsteiniene îi oferă posibilitatea unor concluzii noi care, în unele cazuri, schimbă unghiul de vedere în aprecierea operei lui Einstein.

Ne vom opri pe scurt asupra a două probleme principale ridicate de lucrare în acest sens.

Prima, de ordin general, e analiza izvoarelor istorice ale gîndirii teoretice einsteiniene şi locul ei în contextul filozofic al timpului. Această problemă e tratată în special în capitolele intitulate „Raţionalismul" şi „Einstein şi pozitivismul".

B. G. Kuzneţov refuză interpretarea tradiţională a izvoarelor istorice ale concepţiei marelui savant şi le leagă într-un mod original cu ideile raţionalismului, îndeosebi cu ideile lui Spinoza. Pe baza unei analize complete a ideilor cuprinse în fragmentele autobiografice ale lui Einstein, şi în special a ideilor care „au lucrat" realmente în descoperirile sale fizice, autorul stabileşte o legătură logică incontestabilă îndeosebi cu ideile raţionalismului din secolul al XVII-lea, care a rupt cu gîndirea scolastică, închisă în ea însăşi, şi s-a întors către natură, căpătînd un caracter practic şi naturalist-ştiinţific.

Einstein s-a declarat adesea în dezacord cu gnoseologia lui Kant şi în special cu ideea caracterului aprioric al spaţiului şi timpului. De la Hume, Einstein „a preluat" idei pe care acesta nu le-a avut. Dacă Hume era sceptic faţă de cunoaştere în general, Einstein se îndoieşte numai de o anumită treaptă concretă a cunoaşterii — mecanica lui Newton. Între aceste poziţii, cu toată asemănarea formală (speculată de neopozitivişti), se deschide o prăpastie. Pentru a fi sceptic faţă de o teorie concretă, istoric-limitată, trebuie să fii încrezător în adevărul obiectiv al ştiinţei în ansamblu, în apropierea ei de adevărul absolut. Faţă de filozofia clasică, gîndirea filozofică a lui Einstein, raţionalistă, a respins „atît concepţia despre originea aprioricâ a conceptelor ştiinţifice, cît şi concepţia despre ştiinţă ca sumă a datelor ordonate ale observaţiei nemijlocite" (p.68-69).

Un loc important în lucrare îl ocupă clarificarea raportului lui Einstein cu pozitivismul. Adesea a fost subliniat şi de multe ori denaturat raportul său cu Mach. Dacă la început Einstein a cochetat cu filozofia lui Mach, mai tîrziu şi-a dat seama de inconsistenţa şi de şubrezenia ei.

În autobiografia sa, Einstein a dat o apreciere deosebită criticii noţiunii newtoniene a spaţiului absolut, conţinută în *Mecanica* lui Mach. Şi această problemă a raportului dintre critica adusă lui Newton de către Mach şi de către Einstein e elucidată de Kuzneţov. Critica adusă de Mach spaţiului absolut al lui Newton, căruia acesta îi atribuia un rol deosebit în construcţia teoretică a mecanicii (vezi primul ei principiu), în defavoarea ideii interacţiunii corpurilor materiale considerate drept cauză a tot ce se petrece în lume („principiul lui Mach", după expresia lui Einstein), era insuficientă din punct de vedere ştiinţific, deoarece era îndreptată împotriva ideii obiectivităţii spaţiului. Einstein nu s-a îndoit însă niciodată de obiectivitatea spaţiului, critica reprezentărilor newtoniene fiind pentru el doar punctul de plecare în găsirea unor noi reprezentări despre spaţiu ca formă obiectivă a existenţei materiei. Ulterior Einstein s-a convins nu numai de şubrezenia filozofiei lui Mach, ci şi de limitarea „principiului lui Mach," care, de fapt, reprezenta o denaturare subiectivistă a unei idei enunţate încă de Spinoza.

În continuare, B. G. Kuzneţov prezintă raportul lui Einstein cu orientările filozofice pozitiviste contemporane. Analizînd articolul său *Observaţii asupra teoriei cunoaşterii a lui*

B. Russell, autorul arată cît de departe era Einstein de empirismul fenomenologic al urmaşilor lui Mach şi de concepţiile convenţionaliste ale lui Poincaré despre independenţa procesului logic pur faţă de experienţă.

Concluzia acestei analize: Einstein a adoptat raţionalismul, dar n-a mers mai departe decît Spinoza.

Am dori să adăugăm necesitatea unei analize mai aprofundate a premiselor dialectice ale gîndirii lui Einstein, apărute, formate spontan în rîndul oamenilor de ştiinţă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Este vorba, în primul rînd, de reprezentarea, dialectică-spontană desigur, asupra materiei şi mişcării. Teoria relativităţii, apărută la începutul secolului al XX-lea, care a înfrînt imaginea metafizică asupra spaţiului şi timpului, nu se putea constitui fără o reprezentare dialectică asupra materiei şi mişcării. Einstein a pus la baza teoriei relativităţii restrînse presupoziţia după care cîmpul electromagnetic nu are nevoie de un purtător material special, eterul, pentru că însuşi cîmpul are o realitate fizică. Dar aceasta implica o lărgire a reprezentării despre materie.

A doua problemă la care ne oprim e tratată de autor îndeosebi în capitolele „Relaţia lui Einstein cu mecanica cuantică" şi „Teoria relativităţii, cuantele şi teoria unitară a cîmpului". Primul aspect al problemei, analizat în primul din aceste capitole, e reprezentat de atitudinea complexă a lui Einstein faţă de mecanica cuantică. El a combătut adesea „indeterminismul" şcolii de la Copenhaga, precum şi tratarea pozitivistă generală a mecanicii cuantice. În „conflictul epistemologic" izbucnit între Einstein şi N. Bohr, Einstein nu s-a situat, cum se afirma adesea, pe poziţiile mecanicii clasice, ci a criticat interpretarea statistică-probabilistă a mecanicii cuantice, presimţind, intuind o teorie mai generală şi mai precisă decît actuala teorie cuantică, care să descrie nu numai probabilitatea proceselor, ci înseşi procesele microfizice. De-abia astăzi, în lumina noilor cuceriri ştiinţifice, se poate aprecia just raportul lui Einstein faţă de mecanica cuantică.

Substanţială ni se pare contribuţia autorului în valorificarea operei einsteiniene din ultimele decenii ale vieţii marelui gînditor, expusă în al doilea capitol citat. Problema ridicată aici este următoarea: era conţinut vreun grăunte raţional în încercările lui Einstein efectuate începînd din deceniul al III-lea pînă la sfîrşitul vieţii sale de a crea o teorie unitară a cîmpului? Încă pînă nu de mult, majoritatea fizicienilor răspundeau negativ. Astăzi opinia ştiinţifică începe să se schimbe în favoarea lui Einstein. Totuşi, o argumentaţie logică, directă, hotărîtoare a răspunsului pozitiv întîlnim pentru prima dată în această lucrare. Aceste încercări, considerate pînă acum ca o perioadă nerodnică în viaţa lui Einstein, apar fizicianului din deceniul nostru ca geniale anticipări ale tendinţelor contemporane ale ştiinţei.

★

Cartea lui B. G. Kuznețov depăşeşte limitele genului biografic. Ea ridică marile probleme ale ştiinţei şi evoluţiei ei: care e farul călăuzitor al gîndirii fizice a secolului nostru, încotro merge fizica teoretică a secolului al XX-lea. Ştiinţa în genere, şi fizica îndeosebi, a dobîndit în acest secol o asemenea însemnătate socială, încît se pune ca o problemă hotărîtoare — şi nu numai pentru cunoaştere — *locul pe care îl are fizica secolului al XX-lea* în istoria dezvoltării materiale şi spirituale a omenirii.

Biografia lui Einstein nu poate evita asemenea întrebări, într-atît de mare este aportul său în ştiinţă. Viaţa sa e letopiseţul luptei raţiunii pentru suveranitate împotriva tuturor formelor misticismului şi antiintelectualismului. Descoperirile sale ştiinţifice nu sînt numai iluminări geniale, ci şi trepte logice ale progresului istoric al ştiinţei. Iată de ce analiza evoluţiei şi a sensului obiectiv al ştiinţei secolului al XX-lea constituie adevărata biografie a „marelui transformator al ştiinţelor naturii", cum l-a numit Lenin pe Einstein.

I. Pîrvu

Ficțiuni și mituri în istorie[1]

În „Diogène", nr. 42 din aprilie-iunie 1963, *Alfred Stern*, profesor de filozofie și de limbi moderne la Institutul de tehnologie din California, se ocupă de problema ficțiunilor și miturilor în istorie.

Autorul este de părere că istoria se scrie cu ajutorul unor ficțiuni și mituri, că psihologia și științele sociale trebuie să aibă misiunea să descifreze tendințele și scopurile autorilor respectivi. Astfel, Machiavelli lăudase abilitatea claselor dominante de a crea mituri religioase capabile să servească interesele lor politice și considera că menirea principilor creștini era de a născoci cu abilitate diferite ficțiuni pe care naivitatea poporului le-ar crede adevărate și care, cu timpul, s-ar transforma în mituri. Urmărind acest scop, principii puteau acționa împotriva cuvîntului dat, a caritații, a umanității, a religiei (*operare contro alla fede, contro alla carita, contro alla umanita, contro alla religione*), păstrînd însă cu grijă o aparență de „bunătate, fidelitate, umanitate și spirit religios" (în *Il Principe*, cap. XVIII).

Stern analizează folosirea miturilor în istoria politică din epoca fascismului și subliniază că „această nouă mitologie istorică" a avut baze teoretice și filozofice, pe cînd „doctrina lui Machiavelli nu era decît o metodologie practică în vederea cuceririi și păstrării puterii" (p.106).

Astfel, Friederich Nietzsche susține că ficțiunile sînt necesare vieții, necesare omului și funcției sale vitale de bază, acțiunii. Minciuna era pentru el condiția vitală, primordială.

Autorul studiului ne arată că pe aceeași cale a iraționalismului și alogismului a mers și gînditorul german Hans Vaihinger. Influențat de Kant, Nietzsche și Schopenhauer, Vaihinger a înfățișat în *Filozofia ficțiunilor*[2] diferitele ficțiuni „teoretice, practice și religioase care au curs printre oameni" (p.107). El lărgește sfera acestora și ajunge să cuprindă printre ele diferite noțiuni filozofice, determinări categoriale, legi ale logicii, noțiuni ale matematicii și ale științelor sociale etc., chiar idealuri și valori. Toate acestea sînt considerate de el subiective, personale și fără legătură cu realitatea. De altfel, părerea lui este că trebuie să renunțăm la cunoașterea realității. Imaginativ și amoral, el jonglează cu adevărurile și le amestecă, le contopește cu erorile, le pune la același nivel, folosindu-le pe rînd ca mijloace de dominare a realității înconjurătoare. Concepțiile sale au anumite înrudiri și apropieri cu pozitivismul și cu reacționara filozofie germană din perioada preimperialistă, așa-numita „filozofie a vieții", care lupta fățiș împotriva tuturor ideilor progresiste și umanitare.

Din cercetările lui Stern reiese limpede că aceste eforturi intelectuale de falsificare a realității nu au fost întîmplătoare. Crearea diferitelor ficțiuni și transformarea lor în mituri au avut scopuri ideologice reacționare, îndeosebi folosite de fascism. „Dar pe cînd o ficțiune — scrie Stern — este o falsificare metodică, conștientă și *mărturisită* a realității, un mit istoric sau social este o falsificare conștientă, dar *nemărturisită* a realității, falsificare care tinde să înlocuiască conceptele abstracte prin personificări și care este propusă ca adevăr credulității maselor" (p.113). În epoca noastră, continuă autorul studiului, transformarea voită a ficțiunilor în mituri a fost des practicată în scopuri ideologice, îndeosebi de către fascismul italian și german. Într-unul din discursurile sale, Mussolini declarase cu emfază și suficiență că el și-a creat propriul său mit, că mitul „este o credință, o pasiune și că nu este deloc necesar să fie și o realitate". S-a manifestat aici influența teoriilor lui Georges Sorel și Vilfredo Pareto, care pretindeau cu cinism că nu este nevoie de sisteme științifice fundamentate de concepții, ci de mituri și credințe care să influențeze poporul în sensul dorit. Noi știm că Pareto a fost răsplătit de fascism și numit în postul de senator pentru tiradele sale iraționale, pentru teoria sa despre

---

[1] Alfred Stern, *Les fictions et les mythes en histoire*, în „Diogène", nr. 42, 1963, p. 103—121.

[2] *Die Philosophie des Als-Ob*, Leipzig, 1924.

„elite", pentru tratarea pragmatică a politicii și ideologiei, pentru atacurile sale fățișe împotriva democrației, împotriva marxismului. Alfred Stern conclude cu fină ironie că mitul prin care „Italia trebuia să-și realizeze destinul de grandoare și glorie sub egida fascismului s-a prăbușit în cadrul celui de-al doilea război mondial, dovedind cu prisosință că nu avea *«nici o legătură cu realitatea »*" (subl. ns., p.115).

Stern admite că unele ficțiuni simbolice au o oarecare menire istorică și dă exemplul lui Wilhelm Tell. Cînd Schiller a scris în 1804 celebra sa piesă romantică, el era convins de realitatea istorică a dramei sale. S-a ajuns însă mai tîrziu aproape la certitudinea că originea povestirii lui Tell era o ficțiune poetică ce a măgulit mîndria națională a elveților și care s-a transformat în dogmă istorică. În timpul celui de-al doilea război mondial, cînd Elveția era amenințată din toate părțile de hitlerismul atroce și necruțător, Tell a redevenit „gloriosul simbol al încrederii unei națiuni în viitorul său și în libertatea sa, chiar în fața unui pericol de moarte" (p.121). În cazul acesta, ficțiunea a reușit să dea curaj și să însuflețească oamenii, ca și cînd ar fi existat în realitatea istorică.

De remarcat totuși că, indiferent de gradul de ficțiune în legenda lui Tell, ea a exprimat în mod simbolic realitatea unei anumite epoci de luptă a poporului elvețian și tocmai aceasta i-a conferit o reală forță de comunicare constructivă.

Articolul lui Alfred Stern este lipsit de concluzie, dar analiza întreprinsă de el aruncă o lumină asupra unor concepții filozofice care sub aparența unui joc abil și fără importanță al imaginației și minciunii au fost de fapt izvorul de inspirație al celor mai iraționale elaborări filozofice și al unor practici politice antiumane prin excelență.

S. O.

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

REVISTA „DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE"
nr. 6/1963

Numărul 6/1963 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" cuprinde printre altele următoarele articole :

G. Klaus, *Die Kybernetik, das Program der SED und die Aufgaben der Philosophen* (Cibernetica, Programul Partidului Socialist Unit din Germania și sarcinile filozofilor).

Autorul abordează unele probleme ale ciberneticii, legate de sarcinile puse de programul Partidului Socialist Unit din Germania în domeniul economiei și științei. În centrul atenției autorului stă conținutul filozofic și gnoseologic al problemelor ciberneticii, rezolvarea cărora prezintă interes atît pentru dezvoltarea filozofiei marxiste, cît și pentru dezvoltarea a însăși ciberneticii și a științelor particulare.

F. Jahrov, *Die revolutionäre Arbeiterbewegung und die Entwicklung des deutschen Nationalcharakters* (Mișcarea muncitorească revoluționară și dezvoltarea caracterului național german).

Autorul arată importanța mișcării muncitorești revoluționare din Germania, pentru dezvoltarea națiunii germane, rolul clasei muncitoare din R. D. G., pentru formarea națiunii socialiste germane.

J. Höppner, *Aspekte des marxistischen Freiheitsbegriffs und ihre Ausprägnung beim jungen Marx* (Aspecte ale noțiunii marxiste de libertate și conturarea lor la tînărul Marx).

Articolul reprezintă o analiză a ideilor despre libertate conținute în operele de tinerețe ale lui Marx. Autorul arată valoarea acestor idei și însemnătatea lor pentru formarea concepției marxiste asupra libertății.

În același număr al revistei *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* este continuată discuția asupra raportului dintre teorie și practică, cu un articol al lui D. Wahl, și sînt publicate considerațiile lui W. Grahn cu privire la filozofia imperialistă a dreptului în Germania occidentală, precum și alte note și recenzii.

REVISTA „MAGYAR FILOZOFIAI SZEMLE"

nr. 3/1963

Numărul 3/1963 al revistei „Magyar Filozofiai Szemle" (Revista maghiară de filozofie) conține o serie de studii și articole, dintre care prezentăm următoarele :

Kárpati Sándor, *A szocialista forradalom házánkban mint a népi demokratikus forradalmak egyik formája* (Revoluția socialistă în patria noastră ca o formă a revoluțiilor democrat populare).

Studiul analizează condițiile interne și internaționale ale Revoluției socialiste din R.P.U. insistînd asupra unor momente specifice ale desfășurării ei. Autorul se ocupă mai pe larg de rolul specific al frontului popular și de condițiile dezvoltării lui în Ungaria, de răsturnarea burgheziei și instaurarea dictaturii proletariatului — procese care au avut loc în mod relativ pașnic, de faptul că la victoria revoluției a contribuit o alianță de clasă relativ largă, deoarece marea majoritate a țărănimii mijlocașe a fost în alianță cu clasa muncitoare încă înaintea deplinei instaurări a dictaturii proletare.

Kónya István, *Kapitalizmus és kalvinizmus* (Capitalismul și calvinismul).

Studiul urmărește dezvoltarea calvinismului, ca element al suprastructurii capitaliste de la începuturile sale pînă la cel de-al doilea război mondial. Se arată că calvinismul a reprezentat forma religioasă a ideologiei burgheziei ascendente, nemature. Burghezia odată ajunsă la putere, rolul teologiei protestante devine apologetic. Dacă în perioada capitalismului clasic, teologia protestantă încearcă să „rezolve" antagonismul dintre credință și știință, în etapa imperialistă a capitalismului, ea devine cu totul iraționalistă și se raliează cu filozofia reacționară a burgheziei muribunde.

Márkus György, *A filozofus Bertrand Russell* (Filozoful Bertrand Russell).

Prima parte a studiului se ocupă de dezvoltarea filozofică a lui B. Russell, de la idealismul obiectiv de tip neohegelian și platonizant la idealismul subiectiv. În a doua parte, autorul analizează poziția lui Russell așa cum este ea expusă în ultimele sale lucrări (*Cunoașterea umană* și *Dezvoltarea mea filozofică*) în care Russell se străduiește să înlăture exagerările idealist subiectiviste din *ontologia* sa, ceea ce nu-i reușește — arată autorul — pentru că în gnoseologia sa susține teze agnostice și sceptice. Autorul analizează pe larg categoria de bază a ontologiei russelliene anume „evenimentul" și arată că datorită caracterului polisemantic al acestei noțiuni, în mod mascat și inconsecvent, în ultimă instanță Russell dă un răspuns idealist cu privire la raportul dintre materie și conștiință.

Balogh József, *A társadalmi törveny marxista forrásai* (Izvoarele conceptului marxist de lege socială).

Studiul analizează premisele teoretice ale concepției lui Marx despre lege. În acest context autorul supune cercetării poziția lui Hegel și a reprezentanților științelor naturii trecînd apoi la analiza unor aspecte din concepțiile reprezentanților economiei politice clasice engleze. Smith și Ricardo, constată autorul — spre deosebire de Hobbes, Montesquieu, Quesnay, care explicau specificitatea socialului în mod nemijlocit prin natural — reușesc să elaboreze o imagine a socialului, care are drept temei economicul determinat de legități obiective. Autorul arată însă că numai concepția materialistă a istoriei a creat posibilitatea lui Marx să înlocuiască imaginea socialului natural (természeti társadalom) prin imaginea naturalist istorică (természeti történeti társadalom) a societății, esența căreia rezidă în concepția marxistă asupra legii sociale.

Szigetvári Sándor, *Az induktiv és deduktiv következtetések nehány problémája.* (Cîteva probleme ale raţionamentului inductiv şi deductiv).

După ce autorul distinge metodele inductive şi deductive de raţionamentele inductive şi deductive, scoate în evidenţă că acestea din urmă se întemeiază pe raporturile obiectiv existente dintre individual şi general şi se deosebesc între ele potrivit sensului, direcţiei raţionării. Studiul insistă asupra criticii poziţiei extensiviste a raţionamentului şi subliniază superioritatea poziţiei comprehensive, care singură poate asigura cunoaşterea generalului autentic şi explica trecerea abstractului în concret logic.

Kulcsár Kálmán, *A marxista szocialógiatörténet elökérdései* (Probleme privind premisele istoriei sociologiei marxiste).

Studiul începe cu distingerea sociologiei de celelalte ştiinţe privitoare la societate, stabilind că ea—spre deosebire de acestea din urmă—nu are un caracter normativ, dimpotrivă, cercetează existentul, legile societăţii. Funcţia de a influenţa asupra dezvoltării societăţii devine o trăsătură esenţială a sociologiei *marxiste*, care — spre deosebire de cea burgheză — este pătrunsă de spirit revoluţionar şi pe baza cunoaşterii legităţii sociale sprijină activitatea îndreptată spre transformarea radicală a vechii orînduiri social-economice istoriceşte depăşită.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

ATH. JOJA, *Studii de logică*, vol. I, 392 p., 26,20 lei.
* * * *Dialectica cunoașterii științifice*, 336 p., 10,90 lei.
* * * *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Română, Contribuții la cercetarea problemei*, 619 p., 15,40 lei.
* * * *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 311 p., 23,10 lei.
* * * *The Rumanian Journal of Sociology*, 279 p., 22,10 lei.
G. W. F. HEGEL, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I. Logica.* Traducere de D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, 375 p., 19,30 lei.

ECONOMIE

* * * *Studii de economie socialistă*, 331 p., 13,10 lei.
* * * *Studii privind istoria economică a Romîniei*, vol. I, 341 p., 12,70 lei.
DAVID RICCARDO, *Opere alese*, vol. II. Traducere de Ștefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.
ADAM SMITH, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I. Traducere de Al. Hallunga, VIII + 344 p. + 1 pl., 25,90 lei.

PSIHOLOGIE

TATIANA SLAMA-CAZACU, *Dialogul la copii*, 168 p., 5,65 lei.
Sub redacția prof. univ. AL. ROȘCA. *Tratat de psihologie experimentală*, 652 p., 25,40 lei.
E. FISCHBEIN, *Conceptele figurale. Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză*, 476 p., 16,30 lei.
P. POPESCU-NEVEANU, *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, 447 p. + 3 pl., 22,80 lei.
* * * *Culegere de studii de psihologie*, vol. IV, 363 p. + 3 pl., 17,30 lei.

ȘTIINȚE JURIDICE

NICOLAE DAȘCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, AL. BOLINTINEANU, *O.N.U. — organizare și funcționare*, 507 p., 25,60 lei.
TRAIAN IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria și practica litigiilor precontractuale*, 412 p., 18,80 lei.
TRAIAN IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria generală a contractelor economice*, 431 p., 19,50 lei.
V. DONGOROZ, S. KAHANE, I. OANCEA, I. FODOR, S. PETROVICI, *Infracțiuni contra avutului obștesc*, 481 p., 17 lei.
VINTILĂ DONGOROZ și colab., *Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală din actele normative din 1956—1960*, 600 p., 23,50 lei.
ANITA NASCHITZ și INNA FODOR, *Rolul practicii judiciare în formarea și perfecționarea normelor dreptului socialist*, 303 p., 11,20 lei.
* * * *Îndreptarea legii 1652*, „Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris VII", 1051 p., 4,50 lei.

ERATĂ

Pag.	rîndul:	în loc de:	se va citi:	din vina:
1082	25 de jos	p. 1101	1083	editurii
1123	1 „	Dinc	Dirac	„
1231	23 de sus	minorității subjugate“	minorității dominante în contra majorității subjugate“	autorului

Cercetări filozofice nr. 5/1963

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ
„INFORMAȚIA"
BUCUREȘTI
c. 3776

41 002

Lei 6.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

Biblioteca oraș
S i b i u

CERCETĂRI FILOZOFICE

I 7892

ANUL X 1963

DIN SUMAR

LA APARIȚIA „LOGICII" LUI HEGEL ÎN ROMÎNEȘTE
RADU STOICHIȚĂ

PROBLEME DE METODĂ ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ
H. CAZACU, GH. CHEPEȘ, E. CERNEA

STIL ȘI ORNAMENT – CATEGORII ALE ESTETICII VIEȚII COTIDIENE
MARCEL BREAZU

CONCEPȚIILE SOCIAL – POLITICE ALE LUI MAIORESCU
HORIA BRATU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETARI FILOZOFICE * ANUL X, 6, 1963

EA RPR

0 IUI 2005

7892

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

ULU 2014

CERCETĂRI FILOZOFICE

U IAȘI 2022

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

6

ANUL X

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

6182

1954

„CERCETĂRI FILOZOFICE", REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil;* ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. D. D. ROȘCA, membru corespondent al Academiei R.P.R. (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. VLAD; NICULAE BELLU, *redactor responsabil-adjunct*; H. WALD.

REDACȚIA: BUCUREȘTI, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X, nr. 6 1963

SUMAR

Pag.

RADU STOICHIȚĂ, La apariția *Logicii* lui Hegel în romînește 1307
GHEORGHE P. APOSTOL, Introducerea în producție a cuceririlor științei și tehnicii moderne — factor esențial al dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului 1327
H. CAZACU, M. CERNEA și GH. CHEPEȘ, Probleme de metodă în cercetarea sociologică 1341
MARCEL BREAZU, Stil și ornament — categorii ale esteticii vieții cotidiene 1361
T. SCHATTELESZ, Funcția de cunoaștere a metodei matematice în economie 1383

COMUNICĂRI

FLORIN CONSTANTINESCU (Cluj), Despre interpretarea cauzală a relațiilor funcționale în fizică 1403
P. S. POPOV (U.R.S.S.), Deducerea regulii transpoziției compuse la stoici . . . 1413
PAVEL APOSTOL, Două scrieri materialiste de la începutul secolului al XX-lea 1419
IOAN ILIESCU (Timișoara), Probleme de estetică în filozofia lui Vasile Conta 1431

DISCUȚII

HORIA BRATU, Concepțiile social-politice ale lui Maiorescu 1445
PAUL POPOVICI, Despre conținutul materialismului istoric 1471
I. FELEA, Cine a editat „Romînia viitoare" din 1880? 1485
NICULAE BELLU, Proiect de tematică pentru cursul de etică marxistă . . 1491

MIȘCAREA FILOZOFICĂ DE PESTE HOTARE

Cercetări sociologice de teren (*M.C.*) 1525

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Filozofia marxistă în Romînia (*Augustin Deac*); O lucrare utilă pentru studiul eticii marxiste (*Gh. Berescu*); Doctrina lui Heraclit din Efes în lumina istorismului marxist (*P. Vaida*); Textele lui Heraclit în limba romînă (*Neculai V. Baran*); „Totalitatea concretă" și „apărătorii" existențialiști ai dialecticii (*Alexandru Florian*); Introducere în problemele eticii (*R. Mihailovici*) 1533

NOTE

Note de lectură 1565
Note bibliografice 1572
Din sumarele revistelor străine 1577
Buletin bibliografic 1581
Index alfabetic 1583

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

Xe année, no 6 1963

SOMMAIRE

Page

RADU STOICHIȚĂ, La publication en version roumaine de la *Logique* de Hegel 1307
GHEORGHE P. APOSTOL, L'application à la production des conquêtes de la science et de la technique moderne — facteur essentiel du développement de la base technique et matérielle du socialisme 1327
H. CAZACU, M. CERNEA et GH. CHEPEȘ, Problèmes de méthode dans la recherche sociologique 1341
MARCEL BREAZU, Style et ornement — catégories de l'esthétique de la vie quotidienne 1361
T. SCHATTELESZ, La fonction de connaissance de la méthode mathématique en économie 1383

COMMUNICATIONS

FLORIN CONSTANTINESCU (Cluj), La signification causale des relations fonctionnelles en physique 1403
P. S. POPOV (U.R.S.S.), La déduction de la règle de la transposition composée chez les stoïciens 1413
PAVEL APOSTOL, Deux écrits matérialistes au commencement du XXe siècle 1419
IOAN ILIESCU (Timișoara), Problèmes d'esthétique dans la philosophie de Vasile Conta 1431

DISCUSSIONS

HORIA BRATU, Les conceptions sociales-politiques de Titu Maiorescu . . . 1445
PAUL POPOVICI, Sur le contenu du matérialisme historique 1471
I. FELEA, Par qui fut édité le journal « Romînia viitoare » de 1880 ? 1485
NICULAE BELLU, Plan de thèmes pour le cours d'éthique marxiste 1491

LE MOUVEMENT PHILOSOPHIQUE À L'ÉTRANGER

Recherches sociologiques sur le terrain (*M.C.*) 1525

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

La philosophie marxiste en Roumanie (*Augustin Deac*) ; Un ouvrage utile pour l'étude de l'éthique marxiste (*Gh. Berescu*) ; La doctrine d'Héraclite d'Ephèse à la lumière de l'historisme marxiste (*P. Vaida*) ; Les textes d'Héraclite en roumain (*N. Baran*) ; « La totalité concrète » et « les défenseurs » existentialistes de la dialectique (*Alexandru Florian*) ; Introduction à l'éthique (*R. Mihailovici*) 1533

NOTES

Notes de lecture 1565
Notes bibliographiques 1572
Extraits des sommaires des revues étrangères 1577
Bulletin bibliographique 1581
Index alphabétique 1583

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 6 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

РАДУ СТОЙКИЦЭ, *Логика* Гегеля на румынском языке 1307
Г. П. АПОСТОЛ, Внедрение достижений науки и техники в производство — существенный фактор развития материально-технической базы социализма 1327
Х. КАЗАКУ, М. ЧЕРНЯ, Г. КЕПЕШ, Вопросы метода в социологических исследованиях 1341
МАРЧЕЛ БРЯЗУ, Стиль и орнамент — эстетические категории повседневной жизни 1361
Т. ШАТТЕЛЕС, Познавательная функция математического метода в экономике 1383

СООБЩЕНИЯ

Ф. КОНСТАНТИНЕСКУ (Клуж), Причинное значение функциональных связей в физике 1403
П. С. ПОПОВ (СССР), Дедуцирование правила сложного перемещения у стоиков 1413
ПАВЕЛ АПОСТОЛ, Два материалистических сочинения, относящиеся к началу XX века 1419
ИОН ИЛИЕСКУ (Тимишоара), Вопросы эстетики в философии Василе Конты 1431

ДИСКУССИИ

ХОРИЯ БРАТУ, Общественно-политические взгляды Титу Майореску 1445
ПАУЛЬ ПОПОВИЧ, О содержании исторического материализма . . . 1471
И. ФЕЛЯ, Кто издавал газету «Romînia viitoare» в 1880 году . . . 1485
НИКУЛАЕ БЕЛЛУ, Проект тематики для курса по марксистской этике 1491

ФИЛОСОФСКАЯ МЫСЛЬ ЗА РУБЕЖОМ

Социологические исследования на месте (*М.К*) 1525

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Марксистская философия в Румынии (*Аугустин Деак*); Полезная работа для изучения марксистской этики (*Г. Бересқу*); Доктрина Гераклита Эфесского в свете марксизма (*Петре Вайда*); Сочинения Гераклита на румынском языке (*Н. Баран*); «Конкретная совокупность» и «экзистенциалисты-защитники» диалектики (*А. Флориан*); Введедение в этику (*Р. Михайлович*) 1533

ЗАМЕТКИ

По страницам печати 1565
Библиографические заметки 1572
Из содержания иностранных журналов 1577
Библиографический бюллетень 1581
Алфавитный указатель 1583

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

LA APARIȚIA *LOGICII* LUI HEGEL ÎN ROMÎNEȘTE

DE

RADU STOICHIȚĂ

Una dintre operele cele mai valoroase de filozofie, *Logica* lui Hegel, a apărut anul trecut în traducere romînă. Ea reprezintă partea întîi din *Enciclopedia științelor filozofice* și a apărut prima dată la Heidelberg în 1817. Adăugată în ediția din 1827 și revăzută de Hegel cu un an înainte de moarte (1830), *Logica mică*, cum mai este numită această operă, nu diferă principial, prin concepția filozofică, ci doar prin modul de expunere de cealaltă operă consacrată și ea logicii : *Știința logicii* sau *Logica mare*.

Apariția *Logicii* lui Hegel se încadrează în planul vast și meritoriu de traducere în limba romînă a operelor hegeliene, întocmit de Academia R.P.Romîne și care va fi îndeplinit în decursul mai multor ani. Evident, această acțiune de mare însemnătate culturală marchează un moment important în activitatea de transpunere în limba romînă a celor mai prețioase opere filozofice premarxiste. Ea va contribui, desigur, la intensificarea studierii critice a dialecticii hegeliene în țara noastră, în lumina poziției principiale, marxist-leniniste, la cunoașterea operei lui Hegel de către un cerc mai larg de oameni de cultură.

După cum se știe, filozofia clasică germană este unul dintre izvoarele teoretice ale marxismului, iar Hegel reprezintă una dintre cele mai strălucite figuri ale acestei filozofii, care a încercat să demonstreze structura dialectică a existenței și cunoașterii. Așa cum arăta Marx, „mistificarea pe care dialectica a suferit-o în mîinile lui Hegel n-a împiedicat cîtuși de puțin ca el să fi expus pentru prima oară în mod cuprinzător și conștient formele ei generale de mișcare" [1]. În contradicție cu orientarea sa conservatoare de ansamblu și cu toate că Hegel însuși a fost nu numai un admirator, ci și un slujitor docil al statului absolutist prusian, în filozofia hegeliană se conturează o viziune nouă, dialectică asupra dezvoltării, căci această filozofie cuprinde „marea idee fundamentală că lumea nu

[1] K. Marx, *Capitalul*, ed. a 4-a, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 54.

trebuie înțeleasă ca un complex de *lucruri* definitive, ci ca un complex de *procese* ... în neîntreruptă transformare..., transformare în cadrul căreia dezvoltarea progresivă își croiește pînă la urmă drum cu toată aparența de hazard și în ciuda regreselor momentane..." [1].

Datorită însemnătății istorice a dialecticii hegeliene, se impune cu necesitate și studierea ei de către marxiști-leniniști. „Sprijinindu-ne pe modul în care Marx a aplicat dialectica lui Hegel, interpretată din punct de vedere materialist — arăta Lenin în cunoscutul articol *Despre însemnătatea materialismului militant* —, putem și trebuie să analizăm această dialectică sub toate aspectele ..." [2].

Cunoașterea și răspîndirea studiilor și lucrărilor lui Hegel în Romînia înainte de 1944 au fost cu totul sporadice. Elementele autentic dialectice din concepția lui Nicolae Bălcescu, Vasile Conta sau a unor naturaliști s-au constituit, aproape în toate cazurile, fără influența directă a filozofiei hegeliene. Cît privește influența lui Hegel asupra filozofiei burgheze idealiste din țara noastră, ea s-a manifestat mai ales pe linia aspectelor sale conservatoare, fie direct (cum poate fi depistată, de pildă, la Șt. Zeletin), fie prin anumite filiere : prin intermediul lui P. J. Proudhon, cum este cazul la I. Eliade-Rădulescu, sau al lui F. Th. Vischer la T. Maiorescu și alții. În aceste condiții, cu puține excepții, în cultura burgheză din țara noastră au lipsit și preocupările referitoare la exegeza filozofiei hegeliene. Filozofii burgheziei reacționare din Romînia veche prezentau de obicei opera lui Hegel ca un impas al cugetării omenești, ca un sistem de gîndire artificios, lipsit de o bază obiectivă [3].

Interperatarea autentic științifică a operei lui Hegel este posibilă doar de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste, care permite discernerea cu luciditate a ceea ce este valoros în această operă și demascarea a ceea ce este conservator, reacționar, deci mort din punct de vedere istoric. Pe această linie se înscriu contribuțiile aduse în studiile despre dialectica hegeliană ale cercetătorilor marxiști-leniniști din țara noastră.

Pe aceeași linie se înscrie și traducerea pe care o prezentăm. Vrem să facem, în această privință, unele considerații succinte, bazate, evident, pe o analiză terminologică corespunzătoare lor. Traducătorii (D. D. Roșca, V. Bogdan, C. Floru și subsemnatul) s-au străduit să redea cît mai fidel în limba noastră logica hegeliană, păstrîndu-i integral caracterul. Ei n-au căutat în nici un fel să „îndulcească" prin traducere idealismul hegelian, căci el este congenital logicii lui Hegel. În acest sens traducătorii au redat termenul *das Sein* (secțiunea I a *Logicii*), care exprimă, după Hegel,

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 420.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 225.

[3] Cu totul caracteristică este în această privință atitudinea lui C. Rădulescu-Motru de respingere a dialecticii pentru consecințele revoluționare la care duce ea în cadrul marxismului, atitudine expusă în *Personalism energetic* și alte lucrări. „Orice ideal politic sau social — afirma acest filozof — se poate justifica prin metoda dialectică, deoarece orice ideal este un proiect de viitor și deci un proces ce se poate descompune în teze și antiteze, după voia fiecăruia. Metoda dialectică aparține logicii sentimentelor sau dorințelor, iar nu logicii pe baza căreia se urmărește progresul științei" (C. Rădulescu-Motru, *Materialismul și personalismul în filozofie*, București, 1947, p. 15).

tocmai funcția originară a gîndirii, germenul construcției speculativ-dialectice hegeliene, interpretate în mod ontic, prin termenul de „ființă". Astfel, după opinia la care s-a ajuns în colectivul nostru, principiul logicii hegeliene a fost, ne permitem a crede, marcat adecvat în versiunea românească prin acest termen.

Tendința permanentă a traducătorilor a constat în a evidenția cît mai limpede prin termenii utilizați dialecticitatea din analizele hegeliene. Astfel, termenul *die Erscheinung*, redat prin „fenomen", a fost explicitat în corpul traducerii ca manifestare obiectivă, ca exteriorizare a esenței, orice urmă de subiectivism în interpretarea dialecticii fiind înlăturată. Menționăm, cu acest prilej, și expresia *zu Grunde gehen*, care a fost redată prin „a se pierde în temeiul său", adică a-și regăsi, pe baza negației, în și prin procesul dialectic, legitatea sub forma esențialității; tot așa, termenul *die Sache* a fost tradus cu termenul „faptul", ceea ce scoate în evidență de asemenea mișcarea lăuntrică prin care abia, trecînd de la potențialitate la act, se înfăptuiește ceva și, ca atare, este numai întrucît e un fapt. În genere, în cartea despre esență (secțiunea a II-a a *Logicii*), dat fiind specificul ei, traducătorii s-au străduit în mod deosebit și au căutat stăruitor să exprime în limba noastră cît mai adecvat dinamismul, dialecticul, elementul prețios al logicii hegeliene.

O valoare deosebită are în logica hegeliană actul de concluzie, de sinteză a determinațiilor abstracte, act prin care abia se instituie veritabilul concret logic (secțiunea a III-a, „Logica subiectivă"). De aceea traducătorii au redat, după părerea lor, în sensul său autentic termenul *der Begriff*, utilizînd termenul de „concept" (vezi *be-greiffen* și *con-cipio*), și nu cel de noțiune, termen care consemnează numai o cunoștință dobîndită, fără a-i releva însă aspectul logic-genetic, *ergo* logic-dialectic. Urmărind același obiectiv, traducătorii s-au străduit să scoată cît mai bine în evidență sensul termenului *das Urtheil* (judecata), ca diviziune originară (adică dedublare a unului, adică a conceptului), prin accentuarea în terminologie a „particularizării", a „scindării", în sfîrșit prin redarea „particularității" ca „specificare", astfel încît particularitatea să se releve ca fiind un mod specific de realizare sau manifestare a universalității. Prin punerea în lumină puternică a laturii calitative, și nu a celei cantitative a categoriei de particularitate, apare, credem, din nou tendința constantă a traducătorilor de a reda fidel în limba română dialectica hegeliană — aici, în speță, dialectica Universalitate-Particularitate-Singularitate (concept-judecată-silogism), aspect caracteristic, latură fundamentală a logicii hegeliene. În strînsă legătură cu cele anterioare, întrebuințarea termenului de „Silogism" pentru *Schluss* marchează caracterul de ciclu al actului de raționare, dînd la iveală și ea tocmai structura dialectică a acestuia. Adevărul este redat în raționare ca fiind actul unitar al conceperii, ca totalitate care există doar împlinindu-se dialectic în sine, ceea ce constituie, în definitiv, o concluzie de ansamblu a logicii hegeliene.

În acest fel, adică utilizînd o atare terminologie, traducătorii socotesc că au putut, în genere, să redea prin ansamblul termenilor întrebuințați și prin corelația lor „sîmburele rațional" cuprins în logica hege-

liană, îndeplinind, în limita posibilului, sarcina dificilă a traducerii în limba romînă a *Logicii* lui Hegel.

★

1. În logica hegeliană cititorul descoperă prima formulare teoretică de ansamblu, e drept în formă idealistă, a dialecticii ca metodă generală de cunoaștere. Unde filozofii dinaintea sa văzuseră numai categorii fixe și de sine stătătoare, abstracții nemișcate una în fața alteia, Hegel descoperă mișcare, trecere; în analiza sa abstracțiile pierd caracterul unilateral, devin fluide, capabile astfel să exprime dialectica realității. Dacă înainte vreme filozofii căutau să alunge din gîndire tot ce ar putea genera contradicție, Hegel, dimpotrivă, descoperă tocmai în contradicție izvorul mișcării, al devenirii. Finit-infinit, fenomen-esență, necesitate-libertate, de pildă, nu își au înțelesul lor veritabil decît în unitatea lor contradictorie; iar devenirea însăși, concept de bază al dialecticii, este în esență unitatea contradictorie a ființei și neființei, trecerea lor una în alta.

O dată cu Hegel se pune deci problema dialecticii conceptelor, a categoriilor, problema dialecticii abstracțiilor. Mișcarea, transformarea, dezvoltarea e gîndită de el în necesitatea ei. Cunoașterea logică, rațională, este înțeleasă ca fiind ea însăși, în esența ei, dialectică; iar prin aceasta apare totodată posibilitatea recunoașterii și înțelegerii dialecticii ca fiind temeiul ordinii și al necesității, adică al legității realității obiective în esența ei. „Lucrul principal care trebuie reținut este ... că antinomii (contradicții de ordin dialectic — *R. S.*) se găsesc ... în *toate* obiectele de orice fel, în *toate* reprezentările, conceptele și ideile. A ști aceasta și a cunoaște obiectele în lumina acestei proprietăți a lor ține de esența considerației filozofice; această proprietate constituie ceea ce mai departe va fi precizat ca fiind momentul *dialectic* al logicului" [1]. Sau, mai departe: „Dialecticul constituie, de aceea, sufletul mișcării, în progresul științei și este *principiul* prin care, singur, se introduce în conținutul științei *conexiune imanentă și necesitate*" [2].

E tocmai ceea ce V. I. Lenin scoate în evidență în *Caiete filozofice*: necesitatea legăturii interne și generarea imanentă a deosebirilor ca fiind cele două cerințe fundamentale, de maximă importanță, pentru caracterizarea momentului dialectic al logicului [3]. Înțelegerea caracterului dialectic al logicului și realizarea lui prin expunerea dialecticii categoriilor, a dialecticii formelor logice, constituie, prin urmare, descoperirea posibilității de ordin logic a justificării esenței dialectice a tot ceea ce există.

Este deci meritul lui Hegel de a fi descoperit momentul dialectic al logicului și de a-l fi realizat în expunerea dialecticii categoriilor, deschizînd

---

[1] G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I *Logica*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 121.

[2] *Ibidem*, p. 161.

[3] Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, București, Edit. politică, 1959, p. 86.

astfel primul perspectiva posibilității de a întemeia în mod teoretic înțelegerea realității ca fiind dialectică în esența ei.

Apariția în romînește a *Logicii* lui Hegel oferă cititorilor noștri prilejul unui contact nemijlocit cu cartea în care au răsunat pentru prima oară marile idei ale dialecticii, așa cum au fost ele concepute de Hegel, cu profunzimea, prospețimea și noutatea lor, dar totodată și cu iremediabila lor viciere idealistă.

2. Dialectica gîndirii, susține Hegel, se recunoaște în dialectica naturii tot pe ea însăși, existînd doar sub altă formă. Dialectica lui Hegel este dialectica Ideii absolute: „A fost făcută mai sus ... observația că deosebirile specifice științelor filozofice particulare nu sînt decît determinări ale Ideii însăși și că ea însăși se înfățișează în aceste elemente deosebite. În natură ceea ce este cunoscut nu este altceva decît Ideea, dar ea se află în forma *înstrăinării de sine*, după cum în spirit aceeași Idee se află ca *ființînd pentru sine și devenind în și pentru sine*" [1]. Natura, realitatea obiectivă, nu reprezintă pentru Hegel decît altă formă de existență a ideii, care se manifestă prin propria ei dialectică sub formă de natură, pentru ca apoi să revină la sine din această înstrăinare a sa, recunoscîndu-se astfel, de data aceasta, tot pe sine, în mod definit sub forma spiritului absolut. Întreaga mișcare dialectică este astfel răsturnată; sensul ei logic este inversat: natura nu mai este pentru Hegel decît logică aplicată, formațiile naturii nefiind „decît moduri de expresie particulare ale formelor gîndirii pure" [2].

Astfel, datorită idealismului său, Hegel a descoperit dialectica drept metodă generală de cunoaștere numai ca dialectică a categoriilor logice ca atare, ca dialectică a abstracțiilor, prin urmare ca limitată exclusiv la aspectul ei logic-abstract. Dialectica lucrurilor el a intuit-o doar. „Hegel *a intuit* în mod genial dialectica lucrurilor (a fenomenelor, a lumii, *a naturii*) în dialectica conceptelor.... În schimbarea, în interdependența *tuturor* conceptelor, în *identitatea contrariilor lor*, în *trecerea* unui concept într-altul, în schimbarea veșnică, în mișcarea conceptelor, Hegel *a intuit* în mod genial **TOCMAI UN ASEMENEA RAPORT AL LUCRURILOR, AL NATURII. A INTUIT,** și numai atît" [3]. Pentru idealismul hegelian, singura dialectică veritabilă o reprezintă exclusiv mișcarea conceptelor, aceste entități abstracte fiind pentru el singura realitate în înțelesul plin al cuvîntului. De aceea, pentru Hegel, natura nu e decît altă formă a Ideii, un moment dialectic al dezvoltării ei, iar dialectica lui este în fond, ceea ce trebuie subliniat, o dialectică abstractă; firește nu în sensul că ar fi *o dialectică cu concepte*, deci cu abstracții—căci orice dialectică, ca metodă de cunoaștere, e o dialectică de concepte —, ci în sensul că este o dialectică ce socotește conceptul, abstracția ca atare, ca *unicul real* și caută să derive exclusiv din el, din natura lui cu totul abstractă, izolată și ruptă de realitatea obiectivă, întreaga realitate cu întreaga ei bogăție de determinări, aspecte, laturi concrete. În acest

---

[1] G. W. F. Hegel, *Logica*, p. 59.
[2] *Ibidem*, p. 78.
[3] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 190.

înțeles, dialectica lui Hegel este dialectică abstractă. Rezultă că a deduce concretul din abstract, particularul din universal și a reduce apoi din nou concretul la abstract, particularul la universal, are la Hegel însă o semnificație precisă : *a deduce din gîndire și apoi a reduce din nou la gîndire realitatea obiectivă.* Acesta este sensul mișcării dialectice la Hegel ; de aceea la el, prin însuși sensul ei, mișcarea dialectică este pătrunsă în ea însăși, adică dinăuntrul ei, de idealism, căci „misiunea cunoașterii este ... a reduce ceea ce e obiectiv la concept, care constituie sinele nostru cel mai interior" [1].

Dialectica hegeliană este deci viciată de idealism în ea însăși, în mecanismul ei dialectic : actul dialectic începe de la abstracție, de la Idee și se termină ajungînd tot la ea, la spiritul absolut ; el nu este decît mișcarea de la abstracție la abstracție, de la gîndire la gîndire, în ultimă analiză o rotire în cerc. Contradicția, sufletul viu al dialecticii, esența a ceea ce este real este îngrădită între două limite : între *abstracția nedeterminată* cu care începe dialectica hegeliană și *abstracția finală* în care, după cum vom vedea, contradicția și o dată cu ea realitatea este „depășită".

Sensul ultim al actului dialectic este, prin urmare, la Hegel, suprimarea contradicției în așa-numita sinteza finală. Astfel se revine la stadiul inițial, adică tot la gîndire, numai că înăuntrul abstracției finale, adică al sintezei, se află acum înlănțuită și complet „domesticită" contradicția, iar realitatea se află acum, după expresia lui Hegel, suprimată ca realitate propriu-zisă și conservată totodată doar ca moment ideal al gîndirii pure, ca idee a realității, ca un aspect, o formă a ideii însăși.

Dialectica lui Hegel se contrazice astfel pe ea însăși, și aici nu este vorba de o contradicție dialectică ; esența dialecticii, contradicția, este contrazisă de sensul idealist al dialecticii hegeliene ; iar realitatea este și ea, datorită aceluiași sens idealist, suprimată și înglobată în idealitate ca simplu moment al acesteia. Acesta este sensul contradicției dintre sistem și metodă în filozofia lui Hegel.

Ceea ce caracterizează mișcarea dialectică la Hegel este subordonarea contradicției — a luptei dintre contrarii — unității, coincidenței, identităților lor. Contradicția nu este decît antiteza față de teză, în vederea sintezei, momentul de trecere de la teză la sinteză, mijloc în realizarea acestui scop. Prinsă înăuntrul actului dialectic, în care sfîrșitul nu este decît o reeditare a începutului, contradicția dialectică așa cum este ea interpretată de Hegel își epuizează întreaga ei putere în încercarea zadarnică de a produce iluzia că generează noul. Contradicția dispare și totul, este din nou așa cum a fost dintru început, ceea ce este doar justificarea unui absolut conservatorism. Este aservirea totală a dialecticii față de interesele statului prusac. Dar forma dialecticului mai subzistă, însă ca o schemă abstractă din care a dispărut realitatea, conținutul viu, singurul din care izvorăște „acea negativitate care constituie *pulsația lăuntrică proprie automișcării și vieții*" [2]. Mișcării materiei, infinitei

[1] G. W. F. Hegel, *Logica*, p. 330.
[2] *Apud* V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 133 (subl. ns.).

și neîntreruptei sale puteri de creație, i se substituie reflexul ei palid, dialectica abstractă. Mișcarea de resorbire a concretului în abstract, de reunire a abstracției cu ea însăși în sinteza absolută, subjugă, în interpretarea hegeliană, dialectica veritabilă și îi impune propriul ei sens, ca sens al mișcării dialectice în genere. Dar tocmai acest sens ruinează, compromite în esență dialectica însăși. Dialectica la Hegel devine simplu mijloc de justificare a abstracției, pierzîndu-și astfel sursa ei — realitatea —, ca și posibilitatea de a se întoarce din abstracție la realitate, la izvorul perpetuei, neîntreruptei sale generări. Or, tocmai și numai datorită acestui moment, care la Hegel își pierde semnificația reală, dialectica are o existență veritabilă. Acesta este sfîrșitul ineluctabil al inversării idealiste a sensului actului dialectic, consecința de neînlăturat a interpretării idealiste a dialecticii. Idealismul pătruns înăuntrul actului dialectic viciază dialectica însăși; el se dovedește a fi germenul care atacă dinăuntru dialectica, provocîndu-i descompunerea lentă, dar iremediabilă. Procesul acesta de descompunere a dialecticii cuprins în natura dialecticii hegeliene constituie esența neohegelianismului și se desăvîrșește în întregul său discurs.

3. A. Dacă la epigonii lui Hegel idealismul împinge cu necesitate pînă la capăt procesul de anihilare a dialecticii, proces de altfel cuprins în însăși natura dialecticii hegeliene, la Hegel, totuși, dialectica își mai conservă vigoarea ei. Abstracția este înțeleasă de Hegel potrivit naturii sale dialectice. Dialectica concentrată în abstracție, în acest rezumat logic al dialecticii reale, este descifrată cu perspicacitate și descrisă cu amănunțime de Hegel. Sărăcia și unilateralitatea abstracției este astfel depășită în dialectica întregului proces de cunoaștere prin liberarea dialecticii ascunse în părelnica nemișcare a abstracției însăși. Desfășurarea dialecticii abstracției, surprinderea naturii ei veritabile, deschide însă drum logicii spre plenitudinea realului. Pe Hegel îl stăpînește tocmai de aceea simțul obiectivității gîndului, care, desfășurîndu-se din sine, cuprinde totul. „Gîndind, eu renunț la particularitatea mea subiectivă, mă adîncesc în lucru, las gîndirea să se miște liber; și gîndesc prost cînd adaug la aceasta ceva de la mine" [1].

Sub acest aspect, dialectica lui Hegel, încătușată înăuntrul dialecticii sale abstracte, este încă totuși concretă; căci ea prinde dialectica în rețeaua conceptuală. În ea răsună și izbucnește din această cauză, la tot pasul, ecoul puternic al dialecticii realității.

La Hegel, interesul pentru tot ce e dialectic predomină. Fie că urmărește problema calității sau a cantității, fie că atenția îi e prinsă de fenomenalizarea esenței sau de mișcarea de la cauză la efect, fie că disecă sensul judecății sau că reconstituie ciclul raționamentului în silogism, Hegel dezvăluie peste tot în domeniul formelor abstracte dialecticul: mișcarea, dezvoltarea, trecerea, contradicția. „Concluzia și rezumatul, ultimul cuvînt și esența logicii lui Hegel este *metoda dialectică* ... Și încă ceva: această operă, care este *cea mai idealistă* dintre scrierile lui Hegel, conține *în cea mai mică măsură* idealism și *în cea*

[1] G. W. F. Hegel, *Logica*, p. 77.

mai mare măsură materialism. Este «contradictoriu», dar asta-i realitatea!" [1].

Caracterul contradictoriu scos în evidență de Lenin constituie specificul logicii hegeliene. Pe de o parte, apare descoperirea în cadrul idealismului a dialecticii ca metodă de depășire a interpretării unilaterale metafizice a categoriilor, deci apare descoperirea posibilității de a exprima prin abstracții caracterul multilateral și contradictoriu al realității (de aceea opera lui Hegel conține în măsura cea mai mare materialism), iar pe de altă parte, se manifestă incompatibilitatea dialecticii descoperite în cadrul idealismului cu idealismul (de aceea, întrucît e dialectică, dialectica hegeliană conține în măsura cea mai mică idealismul). Dar din această incompatibilitate decurge imposibilitatea de a feri de corupție iremediabilă dialectica hegeliană ruptă de realitate, prinsă în lumea abstracțiilor, viciată în însuși sensul ei de idealism. Aceasta este situația contradictorie care caracterizează dialectica lui Hegel.

Dialectica procesului de cunoaștere, încătușată, înlănțuită și reținută înăuntrul abstracției rupte de realitate, își evidențiază natura sa dialectică, căci procesul de cunoaștere are caracter dialectic; dar, totodată înfăptuirea în atare condiții a dialecticii sale devine „dialectică" a suprimării propriei sale dialectici. Acesta este sensul idealist al dialecticii hegeliene: realizarea completă a actului dialectic este ea însăși — tocmai în și prin această realizare — anihilarea dialecticii sale. Conceptele fundamentale prin care se constituie însăși mișcarea dialectică — contradicție, depășire, devenire — sînt în ele însele, adică în mecanismul lor, în funcția lor dialectică, pătrunse de idealism, astfel încît la Hegel interpretarea mișcării dialectice însăși coincide și este contopită (în una) cu idealismul sistemului său. Ea — ca mișcare dialectică — reproduce idealismul prin propriul ei decurs; și, totodată, cu propria ei producere, generează prin idealismul infiltrat în însăși structura ei anihilarea ei. Mai mult: chiar și numai propria ei producere este prin ea însăși suprimarea ei; dialectica hegeliană este dialectică numai dacă se suprimă ca dialectică tocmai în și prin propriul ei mecanism dialectic. Aceasta este însăși condiția constituirii și realizării ei ca dialectică. De aceea valorii dialecticii lui Hegel îi este congenitală vicierea ei iremediabilă (ineluctabilă); ea e dialectică, dar dialectică pătrunsă în însăși natura ei dialectică de idealism. Dialectica lui Hegel este dialectică viciată, și nu o simplă viciere a dialecticii, exterioară ei.

Se poate observa că însăși dialectica veritabilă dă vigoare și susține în mișcarea ei dialectica mistificată a lui Hegel, pentru că înăuntrul fiecărui fragment al dialecticii hegeliene acționează dialectica veritabilă. Problema este însă de a descifra tocmai acest lucru, adică de a nu înlătura pur și simplu vicierea dialecticii hegeliene, căci ea nu-i este suprapusă exterior, ci de a înlătura dialectica viciată, adică însăși dialectica hegeliană, pentru a putea stabili sensul veritabil al dialecticii asimilat și, totodată sau în aceeași măsură, corupt chiar prin această asimilare a sa de către idealismul hegelian. Dar aceasta înseamnă, cum ne învață Lenin,

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 229.

a citi pe Hegel în mod materialist [1]. Numai în acest fel poate fi înțeles și reținut ce este valoros, sîmburele rațional, din *Logica* lui Hegel.

B. Depășirea — concept fundamental în logica hegeliană, amintit și mai înainte — ilustrează situația de mai sus. Supusă unei analize riguroase, „depășirea" — adică realizarea logică a contradicției prin înlăturarea izolării metafizice a laturilor ei — se dovedește a avea în logica hegeliană o dublă semnificație : pe de o parte, ea este unire a contrariilor ce-și pierd astfel unilateralitatea lor abstractă în realizarea concretă a totalității, iar pe de alta, ca sinteză, depășirea este înlăturare a sciziunii lăuntrice, a contradicției, resorbirea acesteia în unitatea finală, în identitatea restabilită, în împăcarea cu sine a Ideii. În primul sens, depășirea exprimă întrepătrunderea contrariilor, concretul ca totalitate a laturilor sale contradictorii. Ea redă deci dialecticul ; este forma logică adecvată de redare a acestuia. În al doilea sens însă depășirea este expresia cerințelor sistemului idealist hegelian. Ea redă depășirea contradicției, dispariția ei, reducerea ei la identitate, a naturii la spirit. Cele două sensuri sînt concrescute la Hegel în conceptul de depășire.

Semnificativă în acest sens este îndeosebi interpretarea conceptului de devenire. „Devenirea este expresia adevărată a rezultatului ființei și nimicului ca unitate a acestora ; ea nu este numai unitatea ființei și nimicului, ci este *neliniștea* în sine : unitatea care nu e numai lipsită de mișcare, ca simplă raportare la sine, ci, prin deosebirea dintre ființă și nimic care se află în ea, ea este, în ea, opusă ei însăși" [2]. Analiza logică a dialecticii categoriale își găsește expresie clasică în acest pasaj. Unilateralitatea ființei și a nimicului este *depășită* în unitatea ei contradictorie. Depășirea apare deci ca centru al mișcării logice a devenirii. „Devenirea este primul gînd concret și, prin aceasta, primul concept, pe cînd ființa și nimicul sînt abstracții goale" [3]. Astfel, în devenire, ființa este restabilită „potrivit adevărului ei" [4]. Ceea ce se înfăptuiește în mic în celula dezvoltării dialectice se desăvîrșește și se împlinește din ce în ce mai mult în decursul adîncirii dialecticii în ea însăși. Devenirea revine, mereu îmbogățită, în orice unitate dialectică ; de exemplu, și viața este devenire, apoi : „Într-o formă și mai înaltă întîlnim devenirea în *spirit* ..., însă mai intensivă, mai bogată decît devenirea pur logică. Momentele a căror unitate este Spiritul nu sînt simplele *abstracții* ale ființei și ale nimicului, ci sistemul Ideii logice și al Naturii" [5].

Din nou în centrul conceptului de devenire revine ideea de „depășire". Ideea logică prin depășirea Naturii își realizează existența ei veritabilă ca Spirit ; antiteza este depășită în sinteză, care o conține în sine, ca depășită : „ ... natura nu este, ca atare, ceva ferm și terminat în sine, care, așadar, ar putea să subziste și fără spirit, ci ea își atinge țelul și adevărul ei abia în spirit ; și, tot astfel, de partea sa, spiritul nu este doar

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 94.
[2] G. W. F. Hegel, *Logica*, p. 178.
[3] *Ibidem*, p. 179.
[4] *Ibidem*, p. 179.
[5] *Ibidem*, p. 180.

un «dincolo» abstract al naturii, ci el este veritabil și adeverit ca spirit numai întrucît conține în sine natura ca depășită"[1]. Tocmai cu acest prilej Hegel definește, în imediata continuare a textului citat, sensul cuvîntului „a depăși" (*aufheben*), ca a suprima și a păstra totodată. Și acest lucru nu este lipsit de semnificație. Cel de-al doilea sens al depășirii, sensul său idealist — depășirea realității în idee, a naturii în spirit — se dovedește, în ultimă instanță, a fi precumpănitor la Hegel, a epuiza esența dialecticii sale.

Analiza conceptului de devenire arată clar acest lucru. Devenirea e depășire a unilateralității abstracțiilor numai în măsura în care e restabilire a abstracției inițiale prin suprimarea celei de-a doua abstracții, care e conservată tocmai prin acest fapt și numai astfel. Procesul de suprimare, suprimarea unilateralității, este pentru Hegel deci una cu suprimarea realității celui de-al doilea termen al contradicției; procesului logic (= suprimarea unilateralității) i se suprapune și i se impune interpretarea idealist-obiectivă (= suprimarea realității celui de-al doilea termen, a obiectului și revenirea la subiect). Astfel, la Hegel, actul suprimării unilateralității e una cu trecerea de la realitate la idealitate, cu suprimarea, cu reducerea naturii la spirit. „Conceptul idealității constă tocmai în aceea că ea este *adevărul* realității; adică realitatea pusă *ca aceea ce* este în sine se arată ea însăși a fi idealitate"[2]. Cu aceasta însă elaborarea din punct de vedere logic a contradicției este totodată, sau mai bine zis prin propriul ei mecanism interpretat idealist, trecerea ei în idealitate: contradicția se încheagă abia prin aceea că își pierde realitatea; ea se constituie ca unitate a laturilor contradictorii, dar această unitate este prin excelență sinteză, adică depășire, *ergo*, suprimare a contradicției propriu-zise, conservarea doar ideală a ei: contradicția nu este decît moment, decît o fază necesară însă trecătoare în constituirea sintezei; nu există într-adevăr decît în și prin existența sintezei, de aceea, ca de sine stătătoare, contradicția nu are și nici nu poate avea realitate veritabilă în sistemul hegelian.

Astfel, dialectica hegeliană se suprimă ca dialectică: a) Prin sensul ei *ea contrazice sensul contradicției*, iar b) prin sinteză, ea se dovedește *a nu fi în stare să producă noul*. Deci dialectica hegeliană, suprimîndu-și propriul ei sens dialectic, se dovedește a fi, în ce privește interpretarea actului dialectic însuși, *o interpretare metafizică a acestuia*. Actul dialectic subzistă în dialectica hegeliană, dar numai în acest sens. De aici necesitatea de a izgoni metafizica, prin care idealismul se infiltrează în însăși natura actului dialectic; de a înlătura metafizica ce a pătruns în însuși mecanismul actului dialectic, pentru a salva dialectica, pentru a o putea constitui ca știință. Din nou apare evident faptul că numai materialismul consecvent, dus pînă la capăt, poate întemeia dialectica ca știință.

C. Înăuntrul sintezei la Hegel subzistă totuși contradicția. Sinteza este și depășire a unilateralității contrariilor; ca atare ea e conceptualizare

[1] G. W. F. Hegel, *Logica*, p. 190—191.
[2] *Ibidem*, p. 190.

a contradicției, exprimarea ei logică. A elabora însă din punct de vedere logic contradicția înseamnă a expune natura obiectului cercetat, dezvoltarea sa, în lumina esenței sale, a legii sale fundamentale.

Acest mod de abordare a cercetării științifice caracterizează metoda dialectică; a descoperi în formă logică cea mai simplă contradicție sub forma ei cea mai elementară e momentul esențial, principiul expunerii științifice. „Așa cum forma valoare simplă, ca act singular de schimb al unei mărfi oarecare pe alta, conține într-o formă nedezvoltată *toate* contradicțiile principale ale capitalismului, tot așa și cea mai simplă *generalizare*, prima și cea mai simplă formare de *concepte* (judecăți, silogime etc.), înseamnă cunoașterea din ce în ce mai profundă de către om a legăturii *obiective* a lumii. Aici trebuie căutat adevăratul sens, însemnătatea și rolul Logicii lui Hegel" [1]. A descoperi deci „celula" formelor logice și în ea embrionul tuturor contradicțiilor dialectice ale cunoașterii logice înseamnă a releva principiul deducției categoriale, în genere *al expunerii* științifice: legăturile necesare între diferitele categorii, conexiunea lor în procesul dezvoltării cunoașterii, „transformarea particularului în general, a întîmplătorului în necesar, trecerile, transfuziile, legătura reciprocă a contrariilor" [2]; toate acestea pot fi surprinse abia prin sesizarea contradicției la nivelul ei cel mai elementar de manifestare.

De aceea Hegel își începe *Logica* sa cu *Teoria Ființei*. El urmărește să prindă în forma ființei cea mai simplă abstracție, abstracție cu care poate să înceapă dialectica abstracțiilor, dialectica categorială. „Ființa pură constituie începutul, deoarece ea este deopotrivă atît gînd pur, cît și nemijlocitul nedeterminat și simplu; începutul prim însă nu poate fi ceva mijlocit și mai deosebit determinat" [3].

Astfel, Hegel desprinde ființa ca primă abstracție pentru a putea surprinde la acest nivel contradicția formelor logice în manifestarea ei cea mai elementară, ca trecere nemijlocită a ființei în nimic și a nimicului în ființă. Cu aceasta ajungem însă la conceptul de devenire; iar cu aceasta la viciul de esență a hegelianismului implicat în acest concept-central: contradicția își pierde realitatea și trece în idealitate, în și prin procesul ei de constituire însuși. Inexorabil, sistemul idealist pătruns înăuntrul metodei dialectice își impune cerința sa: reducerea concretului la abstract, a naturii la spirit.

Ceea ce se petrece, în fond, aici este un efect al interpretării idealist-obiective a logicului. Cunoașterea logică purcede în expunere (adică în înfățișarea ordinii necesare a ideilor) de la abstract la concret, de la general la particular. În consecință, pe planul expunerii, abstractul determină concretul, generalul particularul; căci a gîndi concretul sau particularul presupune a-l prinde în forma universalității. „Cînd spun: *singularul*, *acest* singular, aici, acum, toate acestea sînt universalități ... gîndul este pretutindeni prezent și, fiind categorie, pătrunde toate aceste determinații" [4]. Gîndirea, prin activitatea ei, elaborează deci în procesul

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 171—172.
[2] *Ibidem*, p. 366.
[3] G. W. F. Hegel, *Logica* p. 171.
[4] *Ibidem*, p. 68.

expunerii, sub formă de gînduri, diversele ei determinații, categoriile logice. „Totalitatea, așa cum apare în minte ca o totalitate gîndită, este un produs al minții care gîndește, care își însușește lumea în singurul mod care îi este propriu..."[1]. Prin urmare, pe baza naturii expunerii logice poate lua naștere iluzia producerii concretului din abstract, a particularului din general, a obiectului de către subiect, a plenitudinii naturii din abstracta idee absolută, atunci cînd idealismul își impune dominația, cînd gîndirea este socotită factor prim. Această iluzie a fost numită de Marx „iluzia speculativă". Supusă acesteia, dialectica devine, în esența ei, dialectică hegeliană. Adică, orice deducție dialectică a categoriilor care se află sub stăpînirea iluziei speculative nu poate fi decît de tip hegelian; ea nu poate fi decît dialectică a conceptului care generează realul, dialectică a ideii absolute. Trebuie deci analizat mecanismul de producere a iluziei speculative în genere și, în consecință, în constituirea dialecticii hegeliene, căci descifrarea ei este tot una cu înlăturarea radicală și definitivă a mistificatei dialectici a lui Hegel.

4. Cu ocazia analizei formei *echivalent*, Marx scoate în evidență faptul că exprimarea valorii unei mărfi se realizează în altă marfă, considerată ca întruchipare de muncă omenească abstractă; astfel, munca concretă prin care a fost produsă *marfa-echivalent* devine mod de apariție a muncii abstracte, simplu mod de manifestare a acesteia. Munca abstractă, în schimb, devine ceea ce e real prin excelență, ceea ce e determinant, adică prim, în raport cu munca concretă. „Înăuntrul raportului de valoare și a expresiei de valoare conținută în el, universalul abstract nu contează ca proprietate a concretului, a senzorial-realului, ci, invers, senzorialul real contează doar ca formă de apariție sau ca formă determinată de realizare a universalului abstract"[2]. Schimbarea de roluri dintre munca abstractă și cea concretă petrecută înăuntrul raportului de valoare e un exemplu tipic al unei situații în care se produce în mod real iluzia speculativă. Mai mult, această inversiune caracterizează însăși expresia valoare; ea este inevitabilă, căci ține de natura însăși a muncii de a fi creatoare de valoare numai în calitatea ei de muncă abstractă, nediferențiată și, în consecință, de a genera valoarea de întrebuințare numai întrucît generează valoare, o dată ce bunurile economice sînt mărfuri. Astfel ia naștere iluzia că valoarea de întrebuințare nu este decît mod de manifestare a valorii, iar munca concretă doar particularizare a muncii abstracte. Forma echivalent, banii, exprimă deci condensat, adică în formă pură, întregul mister al construcției speculative hegeliene, al producerii din și al reducerii la abstract a concretului.

Ceea ce se întîmplă la nivelul formei echivalent se întîmplă și la nivelul gîndirii în genere. În raportul dintre universal și particular, universalul are rol de echivalent; în lumina genului recunoaștem specia care, ca atare, abia în și prin gen își dobîndește existența sa logică. În consecință, înăuntrul raportului logic gen-specie gîndirea determină ca-

[1] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1960, p. 243.

[2] K. Marx, *Die Wertform*, în K. Marx și F. Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Berlin, Dietz Verlag, 1953, p. 77.

tegoria de specie numai pe baza categoriei de gen; adică, întrucît genul, ca atare, e însăși esența gîndirii, există în însăși esența gîndirii posibilitatea iluziei generării din gîndire și prin ea însăși a determinației, a particularității, prin urmare a realității, a concretului. „Dacă spun: Dreptul *ca atare*, această abstracție, *se întruchipează* în dreptul roman și în dreptul german, aceste drepturi concrete" — care sînt doar forme de manifestare ale Dreptului ca atare — , „atunci acest raport ia aspect mistic" [1]. Logica devine astfel „banul spiritului, speculativa valoare-gînd a omului și a naturii, esența naturii, devenită total indiferentă față de orice determinație reală, și tocmai de aceea esența ei ireală, gîndirea obiectivată, făcînd abstracție tocmai prin aceasta de natură și de omul real, gîndirea abstractă" [2].

Sigur, pare cu totul stranie însăși posibilitatea existenței unei iluzii a cărei dominare să provoace credința că din absoluta sărăcie a abstracției ar putea să izvorască plenitudinea inepuizabilă a concretului. Dar oricît de ciudat ar părea acest lucru, totuși în raportarea mărfurilor la echivalentul lor tocmai aceasta se întîmplă. „Dar atunci cînd producătorii hainei, cizmei etc. raportează aceste mărfuri la pînză — sau la aur și argint, ceea ce nu schimbă lucrurile cu nimic — ca echivalent general, raportul dintre muncile lor particulare și ansamblul muncii sociale le apare exact în această formă absurdă" [3].

Înlăturarea iluziei, a acestei forme sucite, impune prin urmare, în cazul analizei mărfii, relevarea dublului caracter al muncii și al dialecticii formei-valoare bazată pe el. Astfel, ceea ce este într-adevăr înlăturat nu este iluzia dinăuntrul raportului de valoare,căci fetișismul „este inseparabil de producția de mărfuri" [4], ci raportul însuși care generează fetișismul mărfii este arătat a fi trecător, deoarece este fundamentat istoric-obiectiv: scindarea produsului muncii în obiect util și obiect-valoare, a muncii în muncă abstractă și muncă concretă se produce în anumite condiții istorice obiective și dispare o dată cu apariția obiectivă a unor noi condiții istorice. „ ... Determinarea obiectelor de întrebuințare *ca valori* este un produs social *al oamenilor*, la fel ca și limba" [5]. Deci fetișismul mărfii nu este decît oglindirea subiectivă a unui raport *istoric obiectiv*, și nu o pură iluzie subiectivă, o ciudățenie a cărei posibilitate de existență să poată fi pusă sub semnul întrebării; iar baza întregii mistificări, a caracterului ei constrîngător, se dovedește a fi existența unui raport social real, care în mod obiectiv îi domină, îi aservește pe oamenii prinși în cadrul lui. *Exploatarea omului de către om e fundamentul obiectiv al fetișismului*; iar fenomenul de fetișizare, ca atare, nu este decît simplul său reflex subiectiv: existența socială determină conștiința socială. Cu aceasta este dezvăluită rădăcina iluziei speculative în genere. *Spiritul absolut hegelian nu este*

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, p. 271.

[2] K. Marx și F. Engels, *Die heilige Familie und andere philosophische Frühschriften* Berlin, Dietz Verlag, 1953, p. 77.

[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 113.

[4] *Ibidem*, p. 110. Este vorba aici de producția de mărfuri în condițiile proprietății private asupra mijloacelor de producție.

[5] *Ibidem*, p. 111.

decît abstracția fetișizată. Abstracția își impune caracterul aparent de dominație absolută, întrucît este reflexul unui proces obiectiv și real de aservire, de înrobire socială obiectivă.

Ca și fetișismul mărfii, fetișismul abstracției nu poate fi nici el înlăturat dinăuntrul său : înăuntrul raportului abstract-concret, dacă este supus iluziei speculative, abstractul e „valoarea-gînd" a concretului, iar concretul nu este decît mod de manifestare a abstractului. Conștiința acestui fel ciudat de comportare în activitatea gîndirii le rămîne însă, îndeobște, ascunsă celor prinși înăuntrul acestui raport. Ca și producătorii de mărfuri care procedează, schimbîndu-și produsele, conform fetișismului mărfii, fără însă a-și da seama de acest lucru, tot așa procedează și gîndirea neprevenită, dacă este supusă fetișismului abstracției, atunci cînd raportează specia la gen, fără a avea însă nici ea cea mai mică conștiință a acestui fapt. Abia o reflecție ulterioară aduce la lumina conștiinței acest fapt. Fetișismul, sub forma iluziei speculative, pune în acest moment stăpînire pe gîndirea teoretică, preschimbînd-o în *gîndire speculativă.* Acesta este momentul în care valoarea apare ca însușire materială a mărfii ca o proprietate naturală a lucrului și, la fel, abstracția în genere, ca avînd existență de sine stătătoare, ca fiind ea singură realul prin excelență ; e semnul momentului istoric obiectiv în care propriile sale raporturi sociale sînt de așa natură, încît îi apar omului sub forma unor forțe exterioare și străine care îl silesc la supunere. Și aceasta în mod necesar, în măsura în care aceste raporturi sînt raporturi reale, de aservire a omului, adică de exploatare a omului de către om. „Chiar și plăsmuirile nebuloase din creierul oamenilor (corespunzătoare acestor raporturi — *R.S.*) sînt produse necesare ale procesului lor de viață material, care poate fi constatat pe cale empirică și este legat de premise materiale" [1]. În condițiile sciziunii între munca fizică și cea intelectuală, între profit și muncă, consum și producție, abstracțiile corespunzătoare raporturilor sociale reale de aservire a omului dobîndesc deci aparența unei existențe autonome și provoacă iluzia dominației lor absolute asupra realității. Această iluzorie dominație a abstractului asupra concretului este reflexul ireal al unui real raport de dominație, însă — și de aceea — irealitatea abstracției dobîndește pentru conștiința ajunsă sub dominația ei caracter de realitate absolută.

Dialectica hegeliană e prototipul care realizează perfect această situație ; ea este forma desăvîrșită a iluziei speculative, iluzia speculativă dusă pînă la capăt fără șovăire, în deplină consecvență logică. Închisă complet în cercul abstracțiilor în care a „resorbit" și concretul — sub forma categoriei abstracte de concret — dialectica hegeliană prezintă spectacolul absolutei inversiuni dintre gîndire și realitate, care, totodată, se impune cu absolută necesitate celor prinși în relațiile sociale de aservire a omului, căci abstracția care generează din ea concretul este reflexul necesar, ecoul ideal ineluctabil al unor atare relații. „Dacă în întreaga ideologie oamenii și relațiile dintre ei apar cu capul în jos, ca într-o cameră obscură, acest fenomen decurge și el în aceeași măsură din procesul istoric al vieții lor, așa cum răsturnarea obiectelor pe retină decurge din procesul

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere,* ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, p. 27.

fizic nemijlocit al vieții lor"[1]. Aceasta este explicația materialistă, științifică a existenței idealismului : iluzia speculativă, fără a înceta a fi iluzie se impune în anumite condiții în mod obiectiv, deoarece iluzia speculativă *ca iluzie* reproduce nemijlocit, spontan, pe planul conștiinței, sub forma ideologiei, raporturile sociale, existînd obiectiv, independent de voința oamenilor în societatea împărțită în clase antagoniste ; iluzia speculativă, ca iluzie, este, prin urmare, forma specifică de existență a concepțiilor etice, juridice, politice și teoretice în condițiile existenței exploatării omului de către om, precum și însăși rațiunea de existență a concepțiilor religioase ; ea este expresia pe plan subiectiv a dominației efective, reale, de clasă, a claselor exploatatoare, reflexul subiectiv al interesului lor obiectiv. Rădăcinile de clasă își manifestă rolul lor determinant hotărîtor. Fetișizarea abstracției exprimă prin abstracția fetișizată raportul real de exploatare a omului de către om. Fetișizarea este reflexul subiectiv al exploatării obiectiv existente.

5. Evident, descifrarea misterului construcției speculative, a inversiunii de roluri între abstract și concret, presupunea completa elaborare a teoriei materialist-istorice despre societate. Numai înțelegerea faptului că existența socială determină conștiința socială, că relațiile de producție determină toate celelalte relații sociale poate oferi explicația științifică a existenței idealismului, existență istoric limitată, a aparenței de naturalețe pe care acesta o poate dobîndi în respectiva perioadă, în ciuda caracterului său cu totul nefiresc sau, ceea ce revine la același lucru, a evident falsei aparențe de nenaturaleță pe care o poate dobîndi în aceeași perioadă concepția spontan și naiv materialistă, cu tot caracterul ei absolut firesc, ori de cîte ori iluzia speculativă reușește să se impună. Mai mult : de îndată ce se pune problema naturii cunoașterii prin abstracții, adică a cunoașterii prin categorii, prin urmare problema funcției și valorii de cunoaștere a abstracției *ca abstracție*, a naturii și a principiului care întemeiază cunoașterea pe treapta logică, o rezolvare pe deplin materialistă apare imposibilă atît timp cît problema explicării materialiste a genezei abstracțiilor înșeși, adică a abstracției ca abstracție, rămîne încă în afara domeniului de investigație. Și ea nu poate să nu rămînă inaccesibilă investigației în condițiile în care își impune dominația ideologia claselor exploatatoare ; căci în aceste condiții fetișismul abstracției este în mod obiectiv inseparabil legat de însăși posibilitatea înțelegerii naturii abstracției. Abstract și concret, opoziția lor antagonică și îndeosebi inversiunea raportului abstract-concret se înfăptuiește în atare condiții în mod necesar, căci „această fixare a activității sociale, această consolidare a propriului nostru produs într-o forță materială care ne domină, care scapă controlului nostru, care contravine așteptărilor noastre și zădărnicește planurile noastre este unul dintre momentele principale ale dezvoltării istorice de pînă acum" [2]. În consecință, abstracția, care se constituie ca urmare a activității noastre reale practice dobîndește și ea o forță independentă de noi și care ne domină. Problema explicării materialiste a naturii abstracției,

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, p. 27.
[2] *Ibidem*, p. 33—34.

ca abstracție, nici nu se poate pune în atare condiții. Explicarea materialistă a naturii abstracției ca atare, adică a abstracției însăși, a rămas în afara domeniului de investigație al materialismului premarxist, care susține caracterul reflectoriu al cunoașterii prin abstracții, dar nu-și poate încă pune problema interpretării materialiste a naturii abstracției însăși, adică a abstracției ca abstracție. Posibilitatea de a pune această problemă presupune existența obiectivă a unei anumite forțe sociale, a unei anumite clase, proletariatul, a cărei menire istorică să fie desființarea prin *acțiunea practică, revoluționară* a exploatării omului de către om și a societății de clasă în genere, adică desființarea bazei obiective care generează spontan fetișismul abstracției o dată cu existența ei. Abia astfel poate fi înlăturată și „tirania" abstracțiilor și totodată înțeleasă adevărata natură a abstracției: „Ideile dominante nu sînt altceva decît expresia ideală a relațiilor materiale dominante..."[1].

Poate părea, cel puțin la prima vedere, ciudat ca un lucru atît de simplu și firesc să nu fie evident prin el însuși ca abia o dată cu apariția marxismului să se realizeze înțelegerea lui. Dar aici este vorba de înțelegerea științifică a caracterului reflectoriu al cunoașterii abstracte — nu a conținutului ei concret, ci al abstracției ca atare, adică, în primul rînd, de existența condițiilor obiective care determină înțelegerea materialistă a însăși capacității umane de reflectare prin abstracții a realității obiective; și numai acest lucru impune cu necesitate recunoașterea fetișismului abstracției și înlăturarea fetișismului infiltrat în însăși posibilitatea înțelegerii naturii ei. În acest fel se ridică problema înlăturării în esență și definitiv a dialecticii supuse iluziei speculative. De aceea descifrarea misterului construcției speculative nu a putut fi realizată complet decît o dată cu descifrarea de către Karl Marx a fetișismului mărfii. Numai la acest nivel poate fi observată nemijlocit, o dată cu apariția abstracției, și apariția cauzei fetișizării ei. Sau, altfel exprimat, aici poate fi nemijlocit observată fetișizarea manifestîndu-se în mecanismul însuși de apariție a abstracției, adică acționînd asupra acestui mecanism și realizîndu-se o dată cu realizarea lui: produsul muncii umane devine, sub forma mărfii, independent de om, iar relațiile sociale dintre oameni în procesul producției de mărfuri le apar acestora ca relații între lucruri, adică între mărfuri. „Egalitatea dintre muncile omenești ia forma concretă a unei valori (*Wertgegenständlichkeit*) egale a produselor muncii; măsura cheltuirii forței de muncă omenești — efectuată prin intermediul duratei în timp a acestei cheltuiri — ia forma mărimii valorii produselor muncii; în fine, relațiile dintre producători, în care se afirmă menționatele elemente determinante cu caracter social ale muncilor lor, iau forma unei relații sociale între produsele muncii"[2]. „Protoistoria" abstracției a fost scrisă și abstracția eliberată și ea de lanțurile robiei ei milenare. Caracterul aparent dominant și prim al valorii față de valoarea de întrebuințare este explicat și, în principiu, caracterul aparent dominant al abstractului față de concret, izvorul iluziei speculative este definitiv înlăturat.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. a 2-a, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, p. 47.
[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 109.

6. Cînd abstracția este supusă fetișizării, mecanismul ei real de producere dispare fără urmă în rezultatul ei, abstracția gata formată. Acțiunea fetișismului înăuntrul mecanismului de producere a abstracției, contopirea lui cu acest mecanism, constă tocmai și numai în acest fenomen : în abstracția constituită se pierde orice urmă a constituirii ei, a bazei ei reale, istorice, astfel abstracția dobîndește o existență antediluviană. Iar dialectica ei nu poate fi decît veșnica rotire în cerc a acestei abstracții, adică *vicierea metafizică a însuși mecanismului ei, dialectic în esența lui*, analizată anterior [1]. Hegel a descoperit dialectica abstracțiilor înăuntrul abstracției fetișizate. De aceea dialectica sa nu putea fi decît speculativă și abstractă, adică viciată în însăși natura ei. Condiția de existență a dialecticii ca știință impunea deci cu necesitate defetișizarea abstracției, căci numai astfel dialectica putea rupe rotirea în cerc, adică cercul de fier al metafizicii care o încătușa, și își putea dobîndi adevăratul ei sens, adică putea fi înțeleasă și explicată potrivit veritabilei ei naturi ; numai astfel putea fi definitiv înlăturată iluzia speculativă și, împreună cu ea, caracterul speculativ și abstract al dialecticii hegeliene, propriu-zis dialectica hegeliană ea însăși. E meritul istoric al lui Karl Marx de a fi descoperit caracterul abstracției fetișizate, care stă la baza viciatei dialectici hegeliene, de a-l fi explicat științific și de a-l fi înlăturat în acest fel definitiv, întemeind dialectica științifică, adică știința dialecticii, materialismul dialectic.

Hegel a intuit în dialectica categoriilor dialectica lucrurilor, dar nu mai mult. Dar pentru ca dialectica să poată ființa ca dialectică, vicierea ei idealistă înrădăcinată în fetișizarea abstracției trebuie anihilată ; însăși funcția dialectică a gîndirii se impunea a fi explicată materialist, pentru ca dialectica abstracțiilor, logica dialectică, să-și poată realiza propriul ei sens. De aceea defetișizarea abstracției, curățirea radicală și principială a dialecticii de idealism, este însuși actul de constituire a dialecticii ca știință, căci altfel însăși structura logică a dialecticii rămîne și trebuie să rămînă speculativă, abstractă. Dialectica intuită genial de Hegel și descrisă de el în forma dialecticii abstracțiilor mistificate însă, nu există încă în mod veritabil, potrivit propriei ei naturi, decît o dată cu suprimarea dialecticii hegeliene. Aceasta înseamnă a salva sîmburele rațional cuprins în dialectica expusă de Hegel și, totodată, a întemeia ca știință dialectica. Alchimia dialectică hegeliană trebuia să dispară cu totul pentru ca știința dialecticii, chimia ei, să fi putut lua ființă. „... Metoda mea de cercetare *nu* este cea folosită de Hegel, întrucît eu sînt materialist, iar Hegel idealist. Dialectica lui Hegel este forma de bază a oricărei dialectici, dar numai *după* lepădarea formei ei mistice, și tocmai aceasta caracterizează metoda mea" [2].

Dialectica interpretată științific, dialectica materialistă, își relevă astfel, și numai astfel, adevărata ei față. Ea exprimă forța infinită de creație a materiei. Numai materia are o astfel de forță, deoarece numai în ea dialectica poate exista ca adevărată dialectică. Contradicția, esența dia-

[1] Vezi pct. III (în special paragraful A și subpunctul (a) și (b) din paragraful B).
[2] K. Marx și F. Engels, *Scrisori despre „Capitalul"*, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 162.

lecticii, își păstrează propria ei natură și nu mai este „depășită" și „înlăturată" de nici un fel de „sinteză finală și absolută", ci își realizează sensul în dezvoltarea neîncetată și infinită a materiei. Dezvoltarea infinită pe baza contradicției lăuntrice a materiei își găsește acum în dialectica materialistă, și numai în ea, expresia completă și desăvîrșită, căci dialectica și contradicția dialectică nu este ceva exterior materiei, ci este propria natură a materiei pe care ea însăși și-o realizează *în* și *prin* — și numai *în* și *prin*, — acțiunea ei proprie. Filozofia materialist-dialectică este conștiința clară și definitivă a acestui fapt. De aceea, materialismul dialectic este realizarea veritabilă a filozofiei, adică filozofia în adevăratul ei înțeles, în înțelesul ei de știință, acum înfăptuită.

Numai în această lumină dialectica hegeliană este înțeleasă în ceea ce are valoros, în ceea ce a adus în patrimoniul cultural al umanității, adică metoda de a gîndi dialectic prin abstracții sau dialectica categoriilor. De aceea, încheind rîndurile asupra traducerii românești a *Logicii* lui G. W. F. Hegel, putem cere cititorilor acestei opere să aibă mereu în minte cuvintele lui V. I. Lenin, sfatul lui pentru toți cei care îl studiază pe Hegel : „În general mă străduiesc să-l citesc pe Hegel în mod materialist : Hegel este materialism pus cu capul în jos (după Engels), adică elimin în mare parte pe bunul Dumnezeu, absolutul, ideea pură etc." [1]. Acesta este unicul drum pentru a putea înțelege bogăția și valoarea monumentului filozofic nepieritor care este *Logica* lui Hegel.

ЛОГИКА ГЕГЕЛЯ НА РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Работа посвящена переводу на румынский язык *Логики*, первой части известного труда Гегеля «Энциклопедия философских наук», вышедшему в Издательстве Академии РНР.

Прежде всего подчеркивается значение гегелевской логики, излагающей — правда, в идеалистической форме — диалектику, то есть вопросы движения, изменения, развития. В то же время автор уделяет особое внимание извращению сущности гегелевской диалектики под влиянием идеализма. По этому случаю выявляется искажение механизма диалектического акта благодаря компрометированию, главным образом, идеи диалектического противоречия, полностью подчиненной идее синтеза, примирения и сглаживания противоречий. Таким образом, автор подчеркивает консервативный общественно-политический смысл гегелевской диалектики с ее явно выраженными реакционными последствиями.

В последней части работы автор стремится показать, что в основе гегелевской диалектики лежит фетишизированная абстракция и что,

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 94.

главным образом благодаря этому, у Гегеля речь идет просто-напросто об искаженной диалектике, а не о некотором искажении диалектики.

В заключительной части автор, руководствуясь указаниями К. Маркса и В. И. Ленина, показывает, что разоблачение товарного фетишизма, следовательно фетишизма вообще, означало в сущности отказ от гегелевской диалектики и разработку научной, материалистической диалектики как единой диалектики, в которой диалектическое противоречие может быть понято и представлено в соответствии с его истинной природой, что и является сущностью научного метода, настоящим его открытием.

LA PUBLICATION EN VERSION ROUMAINE DE LA *LOGIQUE* DE HEGEL

RÉSUMÉ

Sous les auspices de l'Académie de la République Populaire Roumaine vient de paraître la traduction roumaine de la *Logique* de Hegel, qui fait partie de l'*Encyclopédie des Sciences philosophiques*.

L'auteur montre à cette occasion l'importance de la logique hégélienne en tant qu'exposé — dans une forme idéaliste, il est vrai — de la dialectique, c'est-à-dire du mouvement, du changement, du développement. Il insiste particulièrement sur ce que l'idéalisme a vicié la dialectique hégélienne dans son essence et met en évidence la manière dont a été vicié le mécanisme de l'acte dialectique par le fait d'avoir compromis principalement l'idée de contradiction dialectique soumise et complètement asservie à l'idée de synthèse, de conciliation, d'affaiblissement des contraires. L'accent porte sur le sens social-politique conservateur, aux résultats nettement réactionnaires, de la dialectique hégélienne.

L'étude s'efforce de montrer ensuite que la dialectique hégélienne se fonde sur l'abstraction fétichisée et que, par ce fait surtout, il s'agit — dans le cas de Hegel — non pas purement et simplement d'un vice quelconque de la dialectique, mais bien d'une dialectique viciée.

Se guidant d'après les indications de Marx et de Lénine, l'auteur soutient dans la conclusion de son étude que la manière dont a été déchiffré le fétichisme de la marchandise, donc le fétichisme en général, signifie repousser la dialectique hégélienne dans son essence et élaborer la dialectique scientifique, la dialectique matérialiste qui est l'unique dialectique dans laquelle la contradiction dialectique est et peut être comprise et rendue suivant sa véritable nature, ce qui constitue l'essence de la méthode scientifique, la véritable découverte de celle-ci.

INTRODUCEREA ÎN PRODUCȚIE A CUCERIRILOR ȘTIINȚEI ȘI TEHNICII MODERNE — FACTOR ESENȚIAL AL DEZVOLTĂRII BAZEI TEHNICE-MATERIALE A SOCIALISMULUI

DE

GHEORGHE P. APOSTOL

Desăvîrșirea construcției socialismului a accelerat considerabil progresul social-economic al Republicii Populare Romîne. În 1959 producția industrială globală a țării noastre era de 4,33 ori mai mare decît în anul 1938, iar în 1963 — la sfîrșitul celui de-al patrulea an al șesenalului — ea este, în comparație cu același an, de aproximativ 7,4 ori mai mare. Deosebit de puternic s-au dezvoltat ramurile de bază ale industriei grele ; producția energiei electrice și termice, care în 1959 era de 9,33 ori mai mare decît în 1938, aproape s-a dublat în acești ani, fiind în 1963 de 18 ori mai mare decît în 1938 ; producția industriei constructoare de mașini, care întrecea în 1959 de 9,48 ori nivelul anului 1938, este acum de peste 23 de ori mai mare. Aceste succese bogate în semnificații și implicații, larg apreciate și pe plan internațional [1], sînt organic legate de victoria deplină a socialismului în patria noastră, sînt rezultatul politicii leniniste a Partidului Muncitoresc Romîn, care îndreaptă eforturile poporului spre ceea ce este principal și hotărîtor pentru desăvîrșirea construcției socialiste : dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului este o necesitate obiectivă, un proces complex, care se înfăptuiește conștient, prin eforturile unite ale întregului popor, sub conducerea partidului. Acest pro-

[1] „*Începînd cu anul 1950* — scrie în Buletinul economic pentru Europa al O.N.U. —, *Romînia se situează în rîndul economiilor celor mai dinamice din Europa*" („Bulletin économique pour l'Europe", „Nations Unies", vol. 13, nr. 2, Genève, 1961, *Le développement économique de la Roumanie*, p. 68). Ziarul „Yeni Sabah" din Istanbul, unul dintre cele mai mari ziare turcești, scrie că : „Romînia eminamente agricolă de altădată este astăzi o țară înfloritoare, cu o industrie puternică, fapt care o așază alături de țările înaintate din lume. Ea este o țară care a știut să îmbine armonios dezvoltarea tuturor sectoarelor economiei sale naționale" („Scînteia" nr. 6 003 din 2 septembrie 1963).

ces presupune creşterea şi perfecţionarea continuă a mijloacelor de producţie la nivelul tehnicii celei mai înaintate, aplicarea largă în producţie a cuceririlor ştiinţei moderne, realizarea unei înalte productivităţi a muncii, ridicarea calificării şi a nivelului cultural-tehnic al clasei muncitoare şi al tuturor oamenilor muncii. „Dotarea economiei naţionale cu tehnică nouă, înaintată, înzestrarea noilor întreprinderi şi reutilarea celor existente cu maşini, utilaje şi instalaţii la nivelul ultimelor cuceriri ale tehnicii mondiale, în vederea ridicării rapide a productivităţii muncii — arată tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej —, constituie o preocupare de prim ordin a partidului şi statului nostru, o premisă fundamentală a realizării şi depăşirii planului de 6 ani" [1].

I

Introducerea în producţie a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii moderne este o legitate obiectivă a societăţii socialiste. V. I. Lenin scria că „socialismul nu e de conceput fără tehnica marii industrii..., fără o tehnică bazată pe ultimul cuvînt al ştiinţei moderne..." [2].

Procesul de făurire a bazei tehnice-materiale a socialismului este într-atît de organic legat de introducerea în producţie a celor mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii, încît însăşi definiţia noţiunii de „bază tehnică-materială a socialismului" include ca element esenţial tehnica cea mai înaltă în toate ramurile economiei naţionale [3]. Aceasta deoarece introducerea în producţie a realizărilor ştiinţei şi tehnicii moderne constituie o condiţie *hotărîtoare* pentru progresul rapid al mijloacelor de producţie, pentru creşterea continuă a productivităţii muncii sociale şi pentru valorificarea superioară a resurselor naturale, aspecte fără de care nu este de conceput dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului.

Trebuie, de asemenea, să se ţină seama de condiţiile istorice în care are loc procesul creării şi dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului.

Creşterea rapidă şi neîntreruptă a producţiei materiale — sfera hotărîtoare a activităţii umane — în fiecare ţară socialistă, întărirea continuă a sistemului mondial socialist şi obţinerea victoriei în întrecerea economică paşnică a capitalismului reprezintă legităţi obiective ale epocii noastre. La realizarea acestor legităţi, introducera în producţie a ştiinţei şi tehnicii celei mai înaintate contribuie substanţial prin intermediul procesului de făurire a bazei tehnice-materiale a socialismului.

În etapa desăvîrşirii construcţiei socialismului se mai menţin deosebiri sensibile între nivelul economic al diferitelor ţări. Dezvoltarea bazei tehnice-materiale este menită să contribuie la realizarea procesului obiectiv, legic, al egalizării economice la nivelul celor mai înaintate ţări socia-

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1961—1962*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 386.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 334.

[3] „*Baza tehnică-materială a socialismului* o constituie marea producţie mecanizată, întemeiată pe tehnica cea mai înaltă în toate ramurile economiei naţionale" (*Dicţionar enciclopedic romîn*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 315).

liste. Or, nici această legitate nu poate fi realizată fără folosirea în producție a celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului constituie veriga principală a unei anumite etape istorice. Desăvîrșind construcția socialistă, societatea înaintează inevitabil și ireversibil spre construcția comunismului. Dezvoltînd baza tehnică-materială a socialismului, societatea trebuie deci să privească spre viitorul nu prea îndepărtat, cînd se vor pune cu acuitate problemele creării bazei tehnice-materiale a comunismului. Aceasta înseamnă că *singura cale rațională și practic folositoare — în prezent și în perspectivă — este de a dezvolta baza tehnică-materială a socialismului în pas cu progresul rapid al științei și tehnicii contemporane.*

Introducerea în producție a tehnicii și științei celei mai avansate reprezintă un factor esențial al creșterii accelerate a productivității muncii sociale. Se știe că productivitatea muncii reprezintă, în ultimă analiză, așa cum arată V. I. Lenin, factorul cel mai important, factorul hotărîtor al victoriei noii orînduiri. În zilele noastre, creșterea continuă și rapidă a productivității muncii nu poate fi izolată de revoluția tehnică-științifică contemporană și nu poate fi obținută decît prin transformarea tot mai accentuată a științei într-o forță de producție *nemijlocită.*

Progresul tehnic a devenit imposibil fără știință abia pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice, o dată cu nașterea marii industrii mașiniste. „Sub forma de mașină — scria K. Marx —, mijlocul de muncă dobîndește un mod de existență material care presupune înlocuirea forței omenești prin forțele naturii și a rutinei bazate pe experiență prin aplicarea conștientă a științei" [1]. De aceea Marx spunea că tehnica reprezintă „forța materializată a științei" [2]. Cu atît mai mult în epoca noastră — epoca celei mai grandioase revoluții tehnice din istoria omenirii — cresc rolul și importanța științei în producție. Revoluția tehnică științifică contemporană constituie, ca să spunem așa, fondul general pe care se desfășoară în prezent progresul forțelor de producție în țările socialiste. Ea nu este numai „punctul de plecare" în desfășurarea acestui proces, dar și un element principal al „mișcării" forțelor de producție pe tot parcursul evoluției lor.

Unii ideologi burghezi, credincioși „turnului de fildeș", încearcă să acrediteze ideea că știința și cercetarea științifică nu trebuie să se intereseze ce se întîmplă în practică cu adevărurile la care ajunge. De plidă, filozoful spaniol Ortega y Gasset pretinde că, „în adevăratul sens al cuvîntului, știința nu este altceva decît cercetarea ; a face știință înseamnă a-ți pune probleme, a lucra la rezolvarea lor, a găsi soluția. Odată ajuns aici înseamnă că s-a făcut tot, și ce se va face mai departe nu mai are nimic de-a face cu știința" [3]. În realitate, știința nu și-ar merita numele dacă nu ar ajuta omul în lupta pentru stăpînirea forțelor naturii, pentru progres, dacă s-ar mulțumi doar „să cerceteze". Știința este organic legată de practică și trebuie să servească practicii nu numai pentru că din practică, din viață a izvorît și își trage seva, nu numai în sensul că trebuie

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, ed. a 4-a, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 400.
[2] Cf. „Bolșevik", 1939, nr. 11—12, p. 63.
[3] Cf. *Gesammelte Werke*, vol. III, Stuttgart, 1956, p. 224.

să urmărească — direct sau indirect — un scop practic, dar și prin aceea că trebuie să se verifice în practică. De aceea știința nu poate fi privită ca o chestiune exclusivă a „oamenilor de știință". Știința și evoluția ei reprezintă, tot mai mult în vremea noastră, o problemă de interes general.

Socialismul creează pentru prima oară în istoria omenirii condiții pentru dezvoltarea nelimitată a științei. Relațiile de producție socialiste și concordanța acestora cu nivelul și caracterul forțelor de producție, faptul că știința devine o problemă de stat care se bucură de toată atenția și de tot sprijinul din partea partidului și guvernului, legătura sa strînsă cu masele de oameni ai muncii și cu practica, cu producția sînt tot atîtia factori care determină ritmul rapid de dezvoltare a științei. Asemenea considerente avea în vedere F. Engels cînd scria că o dată cu socialismul „va începe o nouă epocă istorică, în care oamenii înșiși și o dată cu ei toate ramurile activității lor, în special științele naturii, vor lua un avînt care va eclipsa tot ce s-a realizat pînă acum" [1].

Legătura strînsă cu practica reprezintă o forță motrice a dezvoltării științei în socialism. În epoca noastră, știința legată de producție se transformă într-o forță de producție nemijlocită. Acest proces reprezintă o dublă cotitură, atît în dezvoltarea științei, cît și a producției.

Pentru ca știința să se transforme într-o forță de producție nemijlocită a fost necesară o anumită evoluție a societății, un anumit nivel de dezvoltare atît a forțelor de producție, cît și — mai cu seamă — a relațiilor de producție. În capitalism, știința *începe* să fie folosită ca forță productivă a muncii sociale, dar acolo ea a rămas și astăzi *separată* de producătorul nemijlocit-muncitorul. Numai în socialism apar condițiile pentru înfăptuirea practică a acestui proces de unire a științei cu producătorii direcți, oamenii muncii, de transformare treptată a științei într-o forță de producție nemijlocită. Făurirea bazei economice și a bazei tehnice-materiale a socialismului simulează și realizează o însemnată creștere a ponderii elementului științific în viața spirituală a societății; producția nu numai că cere o dezvoltare corespunzătoare a științei, dar o și integrează ei; știința nu numai că servește producției, dar și pretinde — ca o condiție *sine qua non* a dezvoltării sale rodnice — stăpînirea și folosirea sa de către masele de oameni ai muncii.

Desigur, problema folosirii științei în producție nu se pune acum pentru prima oară. În procesul creării bazei tehnice-materiale a socialismului, partidul și guvernul nostru au avut în vedere în mod permanent importanța pe care o prezintă știința. Încă în 1950 tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a arătat că „socialismul se contopește în mod organic cu tehnica și știința.

Cuceririle tehnicii și științei sporesc forțele de producție ale țării și constituie o puternică pîrghie pentru întărirea puterii economice a Patriei noastre, un mijloc de ridicare a stării materiale și a culturii celor ce muncesc" [2].

---

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, Edit. politică, 1959, p. 18.
[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 330.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului cere și implică folosirea cuceririlor științei moderne în rezolvarea problemelor producției, îndeosebi în ramurile hotărîtoare de care depinde progresul continuu și rapid al tehnicii. La actualul nivel al cerințelor, în condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, progresul diferitelor ramuri ale producției materiale nu mai poate avea loc fără participarea nemijlocită a oamenilor de știință. Este vorba aici de folosirea eficientă a unei uriașe forțe productive, ținînd seama că „gradul de dezvoltare a științei și a aplicabilității sale tehnologice..." [1] influențează în mare măsură forța productivă a muncii.

„*Cercetarea științifică* — se arată în Directivele Congresului al III-lea al P.M.R. — este chemată să dea o contribuție importantă la introducerea tehnicii noi și la soluționarea problemelor tehnice-economice pe care le ridică dezvoltarea economiei naționale" [2]. Totodată, în Directive sînt stabilite principalele direcții ale cercetării științifice în strînsă legătură cu sarcinile dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului.

Legitatea procesului obiectiv de introducere în producție a celor mai înaintate cuceriri ale științei și tehnicii este condiționată în socialism de noile *relații de producție*, pe temeiul cărora apare un nou scop al producției sociale și acționează noi legi economice. Dezvoltarea bazei tehnice-materiale și avîntul forțelor de producție sînt *nemijlocit* și *în chip hotărîtor* legate de aceste noi condiții sociale. Socialismul face ca *întreaga* societate să fie interesată în introducerea în producție a științei și tehnicii moderne, deoarece numai în acest fel poate fi întărit potențialul economic al țării, poate fi apărată și consolidată suveranitatea și independența țării, poate să crească continuu bunăstarea poporului; *introducerea în producție a științei și tehnicii moderne este o cerință esențială a legii economice fundamentale a socialismului.*

Pentru prima oară în istoria omenirii, socialismul creează nu numai *necesitatea* și *posibilitatea* introducerii continue, nelimitate și în mod conștient, planificat a științei și tehnicii moderne în producție, dar și condițiile practice ale transformării acestei posibilități în realitate.

Unii economiști au încercat „să fundamenteze" teoretic teza că introducerea în producție a cuceririlor științei și tehnicii mondiale ar fi „neeconomicoasă", ar contraveni intereselor vitale ale țărilor cu forță de muncă abundentă și nu ar ajuta la întărirea sistemului mondial socialist, că ar fi deci „nerațională". Ei pretind că țările care nu sînt la nivelul celor mai înaintate țări socialiste ar trebui să meargă nu pe linia introducerii *celei mai înaintate* tehnici, ci a unei „*tehnici medii*" care necesită investiții mai mici și este în stare, după părerea lor, să absoarbă „surplusul de forță de muncă" ce apare inevitabil prin aplicarea cuceririlor științei și tehnicii mondiale.

În realitate, a nu introduce în producție cele mai înaintate cuceriri ale științei și tehnicii înseamnă a nu ține seama de factorul esențial al dez-

---

[1] K. Marx, *op. cit.*, p. 80.

[2] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1961, p. 680.

voltării bazei tehnice-materiale a socialismului, înseamnă a întîrzia sau a încetini progresul forțelor de producție, cu toate consecințele care decurg de aici. În epoca dezvoltării vertiginoase a științei, a adopta politica „tehnicii medii" echivalează cu a bate pasul pe loc sau, mai precis, cu a rămîne în urmă. Nu „tehnica medie", ci cel mai înalt nivel al tehnicii permite țărilor care au moștenit de la regimul burghezo-moșieresc o economie înapoiată, predominant agrară, să obțină acel ritm de dezvoltare care să ducă la egalizarea lor economică la nivelul celor mai înaintate țări socialiste. Nu „tehnica medie", ci cel mai înalt nivel al tehnicii contribuie la transformarea sistemului mondial socialist în factorul hotărîtor al dezvoltării societății omenești.

Este adevărat că tehnica medie necesită investiții mai mici decît introducerea tehnicii celei mai înalte; dar nici teoretic și nici practic nu poate fi susținută, pe acest motiv, politica „tehnicii medii". Tehnica medie nu permite ridicarea productivității muncii la nivelul cerințelor actuale, ceea ce creează greutăți pe plan intern, de pildă în politica de reducere a prețurilor, și pe plan internațional în schimburile dintre state; în afară de aceasta, tehnica medie este depășită chiar în momentul aplicării ei, și cu atît mai repede se învechește pe măsură ce trece timpul, ca urmare a progresului vertiginos al științei și tehnicii. Practica arată că o politică economică științifică, promovată cu consecvență, creează și posibilitățile de a investi la nivelul cerințelor tehnicii moderne. În R. P. Romînă, de pildă, volumul total al investițiilor din fondurile statului realizate în primii 3 ani și jumătate ai șesenalului reprezintă peste 96 de miliarde de lei, fiind aproape egal cu investițiile realizate în cei 7 ani anteriori.

Nici teza „necesității" absorbirii surplusului de forță de muncă prin introducerea „tehnicii medii" nu este fundamentată științific. În R.P. Romînă, în primii trei ani ai șesenalului — perioadă caracterizată prin introducerea largă în producție a științei și tehnicii moderne și prin continua mecanizare a agriculturii — numărul mediu scriptic al salariaților a crescut de la 3 058 356 în 1959 la 3 741 082 în 1962; piața noastră internă, largă și stabilă, uriașul volum al construcțiilor au făcut să crească necesitățile de cadre în diferite sectoare; în întreaga țară, numărul mediu scriptic al muncitorilor a crescut de la 2 138 314 în 1959 la 2 668 942 în 1962 [1]. În timp ce ponderea populației ocupate în sfera producției materiale înregistrează în agricultură o tendință de scădere (de la 69,1% în 1959 la 64,5% în 1962), în industrie, construcții, telecomunicații care deservesc producția etc. ea vădește o creștere (respectiv de la 13,8,3,5 și 0,1% din totalul populației ocupate în 1959 la 15,7,4,3 și 0,2% în 1962) [2].

Este necesar să se introducă în producție știința și tehnica modernă pentru ca sporirea producției și ridicarea continuă a nivelului de trai al maselor să se facă nu prin uzarea forței de muncă; omul este cel mai de preț capital și nici un efort nu trebuie socotit prea mare dacă contribuie la conservarea și la dezvoltarea acestei uriașe bogății. Directivele Congresului al III-lea al P.M.R. prevăd ca 70% din sporul producției indus-

[1] *Anuarul statistic al R.P.R. 1963*, p. 126—127.
[2] *Ibidem*, p. 121.

triale ce se va obține în anii șesenalului să fie realizat prin creșterea productivității muncii.

Practica desăvîrșirii construcției socialiste în R.P. Romînă infirmă tezele despre „avantajele tehnicii medii". Partidul și guvernul țării noastre, întregul popor militează hotărît pentru introducerea largă în producție, în procesul dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului, a celor mai înaintate realizări ale științei și tehnicii. În Directivele Congresului al III-lea al P.M.R. se subliniază : *„O condiție principală pentru îndeplinirea cu succes a planului economic pe anii 1960—1965 este introducerea tehnicii celei mai noi în toate ramurile economiei naționale. Se va acorda o deosebită atenție mecanizării și automatizării complexe a producției, proceselor tehnologice avansate, specializării și cooperării în industrie, introducerii în producție a realizărilor științei și tehnicii moderne"* [1]. Directivele formulează chiar expres atunci cînd precizează sarcinile institutelor de cercetări chimice, de pildă, cerința de a se porni nu de la o „tehnică medie", ci „de la *rezultatele tehnicii mondiale*" [2]. În expunerea făcută cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a R. P. Romîne, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a arătat încă o dată că „partidul nostru pune în centrul politicii economice înzestrarea industriei, agriculturii, construcțiilor, transporturilor cu utilaj tehnic *de cel mai înalt nivel...*" [3].

Încheierea procesului de făurire a relațiilor de producție socialiste în întreaga economie, victoria deplină a socialismului în țara noastră permit partidului și guvernului să se folosească într-o măsură și mai mare de avantajele socialismului, avantaje care se manifestă pregnant în introducerea în producție a realizărilor științei și tehnicii mondiale.

Epoca noastră cere imperios cel mai înalt nivel al tehnicii. Cu cît o țară reușește să-l înfăptuiască mai bine, cu atît mai repede ea capătă posibilitatea de a se înscrie în rîndul civilizațiilor înaintate [4]. Viața arată că o asemenea posibilitate există pe deplin și că ea se transformă în realitate numai acolo unde sînt dominante relațiile de producție socialiste.

II

Tehnica este pîrghia nemijlocită cu ajutorul căreia societatea pune stăpînire pe obiectele și forțele naturii. Cu cît este mai dezvoltată tehnica, cu atît sînt mai mari și posibilitățile omului de a stăpîni forțele naturii. Nivelul înalt al dezvoltării mijloacelor de muncă și, implicit, formele superioare de acțiune a omului asupra naturii creează posibilitatea transformării complexe a bogățiilor naturale și a obiectelor muncii, a creării de

---

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, p. 678.

[2] *Ibidem*, p. 680 (subl. ns.).

[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, p. 459 (subl. ns.).

[4] În scrisoarea către Danielson din 15 martie 1892, F. Engels scria : „S-a format convingerea că în zilele noastre nici o țară nu poate ocupa locul ce i se cuvine printre națiunile civilizate dacă nu are mașini industriale acționate de aburi și dacă nu-și satisface prin mijloace proprii, cel puțin în mare parte, nevoile proprii de produse fabricate" (K. Marx și F. Engels, *Scrisori despre „Capitalul"*, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 340). Acest adevăr este cu atît mai evident astăzi, cînd locul mașinilor acționate de aburi îl iau mașinile și instalațiile semiautomate și automate acționate de energie electrică și nucleară.

noi obiecte ale muncii şi mijloace de muncă şi extinderea pe această cale a dominaţiei omului asupra naturii înconjurătoare. Existenţa unor bogate resurse de materii prime contribuie totodată într-o măsură însemnată la dezvoltarea tehnicii, a formelor de însuşire a acestora de către om.

Transformarea posibilităţii în realitate depinde însă de relaţiile sociale de producţie istoriceşte determinate. Deşi ţara noastră poseda bogate zăcăminte, deşi exista forţa de muncă capabilă să mînuiască cele mai perfecţionate maşini şi să introducă în procesul de producţie cele mai avansate procedee tehnologice, clasele exploatatoare dominante din Romînia burghezo-moşierească, prin politica lor antinaţională şi antipopulară, n-au dezvoltat o economie complexă, n-au introdus tehnica nouă în producţie, urmărind obţinerea unor profituri cît mai mari cu investiţii cît mai mici.

Pe temelia trainică a relaţiilor de producţie socialiste, ţara noastră a făcut un uriaş salt calitativ în făurirea unei tehnici moderne, ceea ce a creat condiţiile unei intervenţii mai active în schimbul de substanţe dintre om şi natură, pentru folosirea mai deplină a resurselor naturale. În acest proces de interacţiune a omului cu natura înconjurătoare apar noi stimuli interni ai dezvoltării pe trepte mereu mai înalte a tehnicii, a bazei tehnice-materiale a socialismului, a forţelor de producţie în ansamblul lor. Dezvoltarea şi perfecţionarea necontenită a bazei tehnice-materiale a socialismului, în care un rol de cea mai mare importanţă îl are introducerea în producţie a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii moderne, dezvăluie rolul determinant al acesteia în rezolvarea contradicţiilor dintre societatea omenească şi natură, ceea ce permite omului să pună stăpînire în tot mai mare măsură pe forţele naturii.

Direcţiile principale ale introducerii pe un front larg al progresului tehnic în economia ţării noastre pe linia dezvoltării bazei tehnice-materiale în perioada planului de şase ani sînt : *extinderea mecanizării şi automatizării producţiei*, îndeosebi în ramurile în care se poate obţine cea mai mare eficacitate economică, concretizată prin ridicarea productivităţii muncii şi prin reducerea preţului de cost ; *aplicarea în producţie în măsură tot mai mare a proceselor tehnologice moderne* ; *introducerea maşinilor electronice de calcul şi a altor sisteme de programare electronică* prin automatizarea complexă a unor procese de producţie la rafinării, instalaţii ale industriei chimice, precum şi prin automatizarea unor lucrări de calcule economice şi statistice.

În dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului este necesar să se aibă în vedere că tehnica evoluează în ritm rapid. „Trebuie să ţinem mereu seama că tehnica nu stă pe loc — a spus tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej —, că noţiunea de « tehnică nouă » este o noţiune dinamică, în virtutea progresului necontenit al ştiinţei şi tehnicii mondiale” [1]. Ca atare, la alegerea soluţiilor tehnice-economice este necesar să se ţină seama nu numai de realizările actuale, ci şi de *tendinţele cele mai noi de dezvoltare a ştiinţei şi tehnicii*.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1959—1961*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 16.

În procesul dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului, elementele sau aspectele calitativ noi care marchează introducerea în producție a cuceririlor științei și tehnicii moderne sînt : *întărirea acțiunii de asimilare a instalațiilor tehnologice complexe* (linii de fabricație, complexe tehnologice de fabricație) ; *asimilarea de grupe de utilaje pe anumite ramuri* (ținînd totodată seama de avantajele și obligațiile economice care rezultă din colaborarea cu țările socialiste) ; *adoptarea în ritm rapid a tot ce este nou la nivelul tehnicii mondiale* și ridicarea permanentă a eficacității tehnico-economice a utilajelor și instalațiilor ; *crearea mijloacelor materiale care să servească la automatizare* ; *modernizarea parcului existent de mașini-unelte* [1].

Partidul și guvernul acordă o deosebită atenție utilării întreprinderilor cu cele mai moderne și mai perfecționate mașini și instalații, extinderii continue a mecanizării și automatizării producției. Astfel, în primii 3 ani și jumătate ai planului șesenal au fost date în funcțiune 64 de întreprinderi și 139 de secții noi cu mare capacitate de producție, iar un număr mare de întreprinderi au fost dezvoltate și reutilate cu mașini și utilaje moderne. Deosebit de importantă pentru introducerea în producție a științei și tehnicii moderne este creșterea simțitoare a ponderii investițiilor pentru utilaje și instrumente. Dacă în anii 1950—1959 ponderea investițiilor pentru utilaje și instrumente a fost, în medie, de 32,6%, în perioada 1960—1962 ea s-a ridicat la 38,4%. Dintre acestea, în anii 1950—1959 s-au realizat în țară 23,7%, iar în primii 3 ani ai șesenalului (1960—1962) 27,1% [2]. De aici rezultă că în economia țării noastre s-au produs schimbări structurale, de însemnătate majoră pentru progresul rapid și multilateral al bazei tehnice-materiale a socialismului.

În prezent există toate condițiile pentru îndeplinirea la timp și la un înalt nivel tehnic-economic a sarcinilor privind asimilarea de noi tipuri de mașini și modernizarea celor din fabricația curentă. În primii 3 ani ai șesenalului au fost omologate un mare număr de prototipuri de mașini și utilaje [3], iar 92% din tipurile ce se produceau în 1959 au fost înlocuite sau modernizate. Trebuie subliniat faptul că *trecerea la construcția de*

---

[1] Începînd din 1962, Ministerul Metalurgiei și Construcțiilor de Mașini a trecut în mod organizat la modernizarea unor mașini-unelte. Rezultatele obținute s-au concretizat în faptul că în 1962, în întreprinderile acestui minister, au fost modernizate 1487 de mașini-unelte și utilaje, dintre care 310 în mod centralizat și 1 177 prin posibilitățile interne ale întreprinderilor. Prin punerea în exploatare a acestor mașini și utilaje se realizează economii de 7 276 000 lei, în timp ce cheltuielile pentru modernizarea lor au fost de 8 860 000 de lei. Deci cheltuielile făcute pentru modernizări în 1962 se recuperează în circa 1 an și 2 luni. Trebuie subliniat însă că prin modernizarea mașinilor-unelte se obțin creșteri medii de productivitate, în funcție de modernizarea făcută, de 10—20%, iar în unele cazuri de 60—70%.

Pe baza experienței acumulate, în 1963 sînt prevăzute a fi modernizate 2 389 de mașini-unelte și utilaje, adică cu 64% mai mult decît s-a realizat în 1962 (vezi „Scînteia" nr. 5 824 din 7 martie 1963).

[2] Vezi *Anuarul statistic al R.P.R. 1963*, p. 323—325.

[3] În 1962, de exemplu, din gama produselor importante s-au realizat și omologat 63 de prototipuri de noi utilaje, dintre care 15 pentru mașini unelte.

instalații și linii tehnologice complete de nivel tehnic superior constituie o fază calitativ nouă în evoluția industriei constructoare de mașini din țara noastră, cu consecințe adînci asupra dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului și, în general, asupra înzestrării întreprinderilor cu utilaje moderne.

Infirmînd teoriile burghezo-moșierești despre „imposibilitatea" mecanizării agriculturii Romîniei [1], procesul dezvoltării bazei tehnice-materiale a agriculturii continuă pe aceeași linie de înzestrare a acestei ramuri cu tractoare și mașini agricole dintre cele mai complexe și mai perfecționate.

Directivele Congresului al III-lea al P.M.R. au stabilit ca obiectiv principal al progresului tehnic în agricultură *trecerea pe scară largă la mecanizarea complexă a producției agricole*, care cuprinde : definitivarea mecanizării lucrărilor la cultura cerealelor, precum și extinderea mecanizării lucrărilor în sectorul zootehnic, în viticultură, pomicultură, legumicultură și îmbunătățiri funciare.

Asimilarea realizărilor științei și tehnicii moderne în cadrul procesului de dezvoltare a bazei tehnice-materiale a agriculturii are loc prin : *lărgirea sortimentului, completarea sistemei de mașini pentru cereale* și îmbunătățirea indicilor tehnici-economici ai tractoarelor și mașinilor agricole ; *înlocuirea mașinilor agricole cu destinație specială prin mașini universale* care pot fi folosite, în condiții agrotehnice corespunzătoare, la un mare număr de culturi și în condiții pedoclimatice variate (în acest fel se restrînge considerabil necesarul de mașini pentru agricultură, ceea ce are drept consecință faptul că pe aceeași suprafață mecanizată sînt necesare investiții mai mici și un consum mai redus de metal) ; *extinderea mașinilor agricole purtate*, care asigură în exploatare indici tehnici-economici superiori în raport cu cele tractate [2] ; *perfecționarea mașinilor agricole* din sistema existentă în direcția creșterii puterii agregatelor și a gradului lor de perfecționare tehnică, asigurarea efectuării simultane a cîtorva operații la diferite lățimi de lucru. Numai în 1962 au fost fabricate 40 de noi tipuri de mașini agricole, unele dintre ele atingînd indici tehnici-economici comparabili cu cele mai bune realizări pe plan mondial. În agricultura țării noastre lucrează în prezent 66 000 de tractoare, peste 63 000 de semănători mecanice, 31 000 de combine pentru păioase, numeroase alte mașini și utilaje agricole, care asigură mecanizarea aproape completă a principalelor lucrări agricole.

---

[1] „Din punct de vedere tehnic — scria N. Cornățeanu — va trebui să rămînem, prin urmare, la întrebuințarea brațelor țărănești și la excluderea mașinismului, ce înlocuiește pur și simplu brațele... Romînia — afirmă el mai departe — posedă un parc de mașini bune, sănătoase și ieftine. Sînt milioanele de brațe țărănești... Valorificarea acestor brațe cît mai ieftine trebuie să formeze grija noastră de căpetenie" (N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea-treierătoarea în agricultura noastră*, Imprimeria națională, București, 1933, p. 56).

[2] Aceste mașini permit o utilizare mai deplină a puterii tractorului, o mai bună supraveghere în timpul lucrului, executarea unor lucrări de calitate și creșterea productivității muncii ; greutatea mașinilor de acest fel fiind mai mică, se asigură importante economii de metal (40—45%). De exemplu, plugul purtat cu trei brăzdare pentru arat la 30 cm adîncime este mai ușor cu 380 kg față de plugul tractat prevăzut cu același număr de brăzdare și aceeași adîncime de arătură (vezi „Lupta de clasă", 1962, nr. 2, p. 61).

Partidul nostru, ținînd seama de legitățile dezvoltării tehnicii, a subliniat că *realizarea progresului tehnic* este un proces *complex*. Direcțiile sale principale de dezvoltare sînt strîns legate între ele și se condiționează reciproc. Mecanizarea este o premisă a automatizării producției. Mecanizarea și automatizarea, electronica, radiotehnica, cibernetica se dezvoltă pe baza electrificării economiei, iar extinderea și generalizarea electrificării necesită înfăptuirea mecanizării și automatizării. La rîndul lor, aceste trei elemente condiționează — direct sau indirect — chimizarea producției. De aceea *înfăptuirea largă a progresului tehnic în procesul dezvoltării bazei tehnice-materiale trebuie privită în interdependența complexă a diferitelor sale elemente.*

Frontul larg al desfășurării progresului tehnic contemporan (cuprinzînd toate elementele și laturile producției: mașinile și utilajele, procesele tehnologice, organizarea muncii etc.) ridică pe un plan superior importanța industriei constructoare de mașini. De dezvoltarea acestei ramuri, de sortimentul și de nivelul tehnic al mașinilor depinde în mod *nemijlocit ritmul și proporțiile progresului tehnic* în întreaga economie națională. De aceea partidul și guvernul țării noastre acordă o atenție deosebită industriei constructoare de mașini, a cărei producție a reprezentat în 1962 cirea 27% din producția industrială globală a țării, iar la sfîrșitul anului 1963 este de 17 ori mai mare decît în 1938. În expunerea la a XV-a aniversare a R. P. Romîne, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a arătat că această ramură industrială „este în măsură să realizeze mașini, utilaje și instalații perfecționate, cu calități și performanțe corespunzătoare cerințelor tehnicii moderne" [1]. Dezvoltarea în continuare a producției de mașini și aparate electrice, care se prevede să fie în 1965 de peste 3 ori mai mare decît în 1962, accelerează ritmul de automatizare în industria siderurgică, chimică, a materialelor de construcție, în industria ușoară și alimentară.

Așadar, progresul multilateral al tehnicii în toate ramurile economiei naționale influențează în mod nemijlocit creșterea sortimentului și calității mărfurilor, ridicarea necontenită a bunăstării materiale și culturale a oamenilor muncii, scopul suprem al politicii partidului nostru.

III

Îmbinarea științei și producției, cerută cu necesitate de însăși natura industriei moderne, are în socialism un conținut calitativ superior nu numai prin *amploarea* procesului, dar mai ales prin implicațiile și consecințele sale *sociale*. Însuși *mecanismul* prin care se realizează integrarea în producție a datelor celor mai noi ale științei nu constituie doar o problemă tehnică de competența exclusivă a unor grupuri restrînse de specialiști, ci o *problemă socială de stat*, care ocupă un loc central în sistemul dezvoltării planificate a economiei socialiste. Tocmai pe terenul producției se vădește cu pregnanță maximă în ce măsură cauza dezvoltării științei a devenit cauza nemijlocită a muncitorilor în dubla lor calitate de producători direcți și stăpîni și organizatori ai producției.

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, p. 454.

Problema este, desigur, vastă și prezintă un interes sociologic de prim ordin. În cele ce urmează vom desprinde doar cîteva aspecte cu titlul de concluzii la tema tratată în prezentul articol.

1. Unirea științei și a producției ca factor al dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului este un proces viu, complex, prin intermediul căruia producția, în primul rînd marea producție industrială, devine treptat un teren al creației științifice, un cadru adecvat nu numai al aplicării și verificării adevărurilor științifice, dar și al dezvoltării activității științifice, iar știința, la rîndul său, devine o forță nemijlocită de producție și, totodată, o componentă spirituală tot mai importantă a vieții muncitorului. Sînt grăitoare în această privință *serviciile de concepție* din uzine, care, alături de *mișcarea de inovații și raționalizări*, precum și de alte forme obștești de promovare a tehnicii avansate, reprezintă, în grade diferite, adevărate laboratoare ale creației științifice de masă. Vorbind despre rostul unor asemenea servicii în industria constructoare de mașini, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a R. P. Romîne : „Cele mai calificate cadre de ingineri și proiectanți trebuie concentrate în servicii tehnice, constructoare și tehnologice ale întreprinderilor constructoare de mașini, pentru a asigura o concepție tehnică și economică avansată a noilor mașini și utilaje" [1].

Serviciile de concepție din uzine sînt menite a contribui la realizarea mașinilor, utilajelor și instalațiilor cu caracteristici constructive și funcționale la nivelul tehnicii avansate. Totodată, ele permit folosirea mai judicioasă a cadrelor, instalațiilor și materiilor prime, deci a capacității uzinelor, sporind eficacitatea investițiilor și făcînd să crească productivitatea muncii. Tocmai utilitatea lor a determinat un număr tot mai mare de uzine să treacă la întărirea muncii de concepție [2].

Realizarea unor legături *nemijlocite* între producătorii bunurilor materiale și știință, între știință și producție reprezintă o premisă hotă-

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, p. 460.

[2] La uzinele „23 August" din București, serviciile de concepție au avut posibilitatea să aplice soluții constructive mai bune, tehnologii de execuție mai dezvoltate, să conceapă proiecte de mașini, utilaje și de scule, dispozitive și verificatoare într-un număr corespunzător necesităților producției, ușurînd astfel munca secțiilor. De pildă, gradul de echipare cu S.D.V.-uri a crescut la motoarele diesel de la 1,9 în 1959 la 2,3 în 1962, iar la echipamentul de frînă de la 4,5 la 5,2. Numărul de repere care s-au executat în 1962 după planuri de operații au fost cu 50% mai mare decît în 1959. Aceasta contribuie simțitor la întărirea disciplinei tehnologice și la reducerea volumului de lucru în secții în ce privește detalierea tehnologilor. La uzinele „Semănătoarea" din București, în 1962 au fost introduse în fabricație de serie 5 produse noi sau modernizate ; pentru 4 din aceste produse proiectele au fost realizate în uzină. Cu sprijinul sectoarelor de concepție au fost introduse sau extinse numeroase procedee tehnologice noi. Călirea cu curenți de înaltă frecvență s-a extins simțitor, realizîndu-se peste 125 de tone de piese tratate prin acest procedeu, față de numai 30 de tone cîte s-au realizat în 1960. Prin folosirea călirii cu curenți de înaltă frecvență, productivitatea muncii a crescut de peste 3 ori, îmbunătățindu-se atît calitatea pieselor, cît și condițiile de muncă. În 1962, cu contribuția sectoarelor de concepție a fost pusă în funcțiune o instalație de îngreuiere automată a formelor de cele două convere de la turnătorie. În felul acesta, munca manuală și grea la această operație a fost complet eliminată, iar economiile se ridică la 200 000 de lei pe an ; la uzinele „Independența" din Sibiu, în 1962 serviciul de concepție a executat proiecte pentru 63,5% din totalul mașinilor, utilajelor și aparatelor executate în uzină.

rîtoare a îmbinării muncii fizice și intelectuale, iar în perspectiva desăvîrșirii socialismului și a trecerii treptate la comunism — a dispariției deosebirilor esențiale dintre ele.

2. Transformarea științei într-o forță nemijlocită de producție nu trebuie înțeleasă în chip simplist, în sensul contopirii totale a celor două forme de activitate omenească, a ștergerii specificului lor calitativ. Legătura științei cu producția nu este în toate compartimentele sale nemijlocită, imediată. Chiar în cadrul științelor naturii și a științelor tehnice și economice, alături de *cercetările aplicate*, legate de cerințele cele mai imediate ale dezvoltării economice, se dezvoltă *cercetări științifice fundamentale*, avînd o legătură mediată cu producția. Prin descifrarea viitorului în mlădițele prezentului, prin descoperirea și explorarea celor mai înaintate tendințe ale progresului multilateral care apar pe fondul unei economii echilibrate, în plin avînt, cercetările fundamentale sînt menite să descopere noi adevăruri, să deschidă noi drumuri cunoașterii și acțiunii constructorilor societății socialiste desăvîrșite, să pregătească și să anticipeze științific marile planuri de perspectivă elaborate de partid. V. I. Lenin considera *cercetările fundamentale o premisă obligatorie în dezvoltarea tehnicii și industriei.*

În condițiile revoluției tehnice-științifice contemporane, dezvoltarea cercetărilor fundamentale nu constituie o problemă pur teoretică, exclusiv de domeniul viitorului îndepărtat; necesitățile majore ale economiei — în principal ale dezvoltării bazei tehnice-materiale — în etapa desăvîrșirii construcției socialiste își pun amprenta asupra principalelor ei direcții, fără să împiedice cîtuși de puțin abordarea problemelor teoretice de largă perspectivă, a căror aplicare nu este totdeauna lesne de întrevăzut.

Cele două modalități ale cercetării științifice puse în slujba producției se îmbină și se sprijină reciproc: cercetările aplicate se sprijină teoretic pe tezaurul de cunoaștere acumulat în cursul cercetărilor fundamentale, iar acestea din urmă nu pot fi concepute, în finalitatea lor practic-constructivă, fără o permanentă confruntare și verificare a adevărurilor descoperite tocmai prin intermediul științei aplicate. Esențial în problema ce ne interesează este că, îndeosebi în lumina Directivelor Congresului al III-lea al P.M.R., întreaga orientare a cercetărilor științifice în țara noastră este subordonată cerințelor ce decurg din dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului [1]. Faptul că în prezent legăturile institutelor de cercetări științifice cu producția devin mai adînci și *multilaterale*, colaborarea lor constituind o verigă importantă în mecanismul promovării tehnicii înaintate, vădește tocmai maturizarea muncii de cercetare științifică în domeniile hotărîtoare, practice și teoretice, ceea ce contribuie substanțial la îndeplinirea sarcinilor dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului.

3. Îmbinarea științei și producției este un atribut esențial al economiei noastre complexe și echilibrate, care se bazează pe progresul multilateral,

[1] Vezi în această problemă acad. Șt.-M. Milcu, *Știința și progresul forțelor de producție ale societății*, în „Lupta de clasă", 1962, nr. 1. Pentru sarcinile actuale ale institutelor de cercetări științifice, vezi și articolul acad. I. Murgulescu, *Perspectivele cercetării științifice în țara noastră*, în „Lupta de clasă", 1963, nr. 8.

planic și armonios al industriei, și în primul rînd al industriei grele. Introducerea în producție a cuceririlor științei și tehnicii moderne este un efect și în același timp un factor stimulator al dezvoltării în ritmuri înalte a întregii economii (la nivelul maxim posibil pentru etapa respectivă), creînd condiții pentru deplina manifestare a noului, a celor mai viabile elemente de perspectivă, a resorturilor interne de cea mai înaltă potență. Se formează noi tradiții tehnice și științifice, precum și cadrele necesare dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului. Se creează astfel condiții pentru ca țara noastră să ajungă din urmă, într-un timp relativ scurt, țările socialiste mai înaintate, să se situeze în rîndul țărilor celor mai dezvoltate sub raport industrial.

Progresul multilateral al țării noastre în primii patru ani ai șesenalului confirmă încă o dată *caracterul profund științific al politicii Partidului Muncitoresc Romîn*, care în întreaga sa activitate unește fidelitatea nestrămutată față de teoria marxist-leninistă cu spiritul profund creator, realist.

Planul de stat pe anul 1964, examinat și aprobat de Plenara C.C. al P.M.R. din decembrie 1963, prevede în continuare sarcini importante în vederea dezvoltării bazei tehnice-materiale a socialismului, reflectă orientarea generală stabilită de cel de-al III-lea Congres al partidului, de *dezvoltarea echilibrată, armonioasă a întregii economii, de extindere necontenită a progresului tehnic și de creștere a eficienței economice în fiecare ramură.*

Pentru lărgirea bazei tehnice-materiale a socialismului și introducerea largă în producție a celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, volumul investițiilor din fondurile statului va fi în 1964 de 38,8 miliarde lei, cu 13% mai mare decît în 1963, ajungîndu-se astfel ca nivelul investițiilor în 1964 să depășească cu 1,8 miliarde lei prevederile pentru anul 1965. Fondurile sînt alocate cu pecădere spre marile șantiere, îndeosebi din industria siderurgică, chimică, energetică. Peste 57% din volumul total al ivestițiilor pe 1964 sînt destinate industriei, care primește astfel în 1960—1964 aproape 85 miliarde lei. În aceeași perioadă, pentru dezvoltarea agriculturii s-au alocat cca 21 miliarde lei; în 1964 se va investi în această ramură aproape 5 miliarde lei [1].

Importanța hotărîtoare pe care o au investițiile în dezvoltarea forțelor de producție și introducerea cuceririlor științei și tehnicii moderne, necesită o preocupare mai susținută din partea inginerilor, tehnicienilor și muncitorilor pentru eficiența economică, pentru folosirea cu spirit gospodăresc a fondurilor, pentru asimilarea de noi produse la cel mai înalt nivel tehnic și creșterea calității lor.

Creșterea continuă a rolului conducător al P.M.R. este chezășia victoriilor poporului nostru în toate domeniile vieții de stat, economice și social-culturale, a promovării consecvente a progresului tehnic și a continuării în ritm susținut a industrializării socialiste a țării.

---

[1] *Darea de seamă asupra îndeplinirii planului de stat pe anul 1963* și cu *privire la planul de stat pe 1964*, prezentată de tovarășul Ion Gheorghe Maurer („Scînteia" nr. 6119 din 27 decembrie 1963).

PROBLEME DE METODĂ ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

DE

H. CAZACU, M. CERNEA şi GH. CHEPEŞ

Geneza noii conştiinţe sociale a oamenilor muncii din ţara noastră este legată, sub raport obiectiv, de profundele prefaceri revoluţionare produse în structura economică a societăţii, în existenţa socială materială a celor ce muncesc, în practica muncii pe baza relaţiilor socialiste de producţie şi în formele de organizare social-politică a ţării; pe de altă parte, ea este indisolubil legată de vasta operă educativ-culturală desfăşurată cu intensitate de partid în rîndurile oamenilor muncii, de activitatea educativă a statului socialist, a organizaţiilor obşteşti, a şcolii, de înrîurirea opiniei publice socialiste, de procesele atotcuprinzătoare ale revoluţiei culturale.

Însemnătatea crescîndă pe care o dobîndeşte dezvoltarea conştiinţei socialiste în etapa desăvîrşirii socialismului este legată de sarcinile tot mai ample şi mai complexe ale construcţiei social-economice, de necesitatea obiectivă a atragerii tot mai largi a maselor la conducerea producţiei socialiste, la viaţa politică şi culturală, la rezolvarea treburilor obşteşti, pe linia lărgirii continue a democratismului socialist. Toate acestea cer intensificarea eforturilor pentru formarea omului nou, multilateral dezvoltat, cu un profil spiritual bogat, constructor conştient şi competent al noilor rînduieli.

Pe linia indicaţiilor Congresului al III-lea al P.M.R. cu privire la importanţa problemelor formării noii conştiinţe sociale, pe linia sarcinilor trasate de partid celor ce lucrează în domeniul ştiinţelor sociale, Institutul de filozofie al Academiei R.P.R. a inclus în planul său de cercetări elaborarea unei lucrări cu privire la dezvoltarea conştiinţei socialiste a clasei muncitoare din ţara noastră. Aceasta a reprezentat continuarea unor preocupări anterioare pe această linie, soldate cu apariţia volumului *Dezvoltarea conştiinţei socialiste în Republica Populară Romînă* (Edit. Acad. R.P.R., 1961) şi a altor studii.

În vederea pregătirii acestei noi lucrări, colectivul sectorului de materialism istoric a desfăşurat o cercetare de teren în uzine, pentru a studia modul în care se naşte, se dezvoltă şi se manifestă conştiinţa nouă a clasei muncitoare. Orientîndu-se spre investigarea sociologică de teren a acestui proces complex, colectivul de autori a plecat de la adevărul că numai o minuţioasă cunoaştere a *practicii*, a *realităţii* noastre socialiste în acele aspecte esenţiale ale ei care privesc fenomenele de conştiinţă poate permite efectuarea unei analize teoretice a problemei înscrise în studiu.

Rezultatele s-au concretizat în lucrarea *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism*, aflată în prezent sub tipar la Editura Academiei R.P.R. Între timp în revista „Cercetări filozofice" au fost publicate (în anii 1962—1963) 8 studii, reprezentînd materiale preliminare sau fragmente ale capitolelor acestei lucrări, din lectura cărora cititorul a putut lua cunoştinţă de unele rezultate parţiale şi concluzii ale studiului. Dar efectuarea cercetărilor sociologice de teren a ridicat şi o serie de probleme privind organizarea, programarea şi metodica cercetării. Asupra acestor aspecte se opreşte articolul de faţă, care într-o măsură constituie o parte a capitolului prim al lucrării amintite.

Desigur, nu ne propunem să facem o analiză multilaterală a ansamblului experienţei acestei cercetări — ceea ce nici nu este posibil în limitele unui singur articol —, dar considerăm că înfăţişarea modului în care a fost programată cercetarea şi a metodelor folosite, în raport cu specificul obiectului studiat şi cu ţelurile determinate pe care şi le-a propus această lucrare, poate avea o anumită utilitate actuală.

Alegerea obiectului de studiu al cercetării la care ne referim a ţinut seama de faptul că clasa muncitoare este clasa principală a societăţii noastre, clasa conducătoare în stat, căreia îi revine misiunea istorică de a organiza şi conduce lupta tuturor celor ce muncesc pentru socialism şi comunism.

Existenţa socială socialistă a clasei muncitoare, locul ei în viaţa politică şi economică a societăţii socialiste, practica îndeplinirii cotidiene a funcţiilor sociale noi dobîndite de clasa muncitoare oferă terenul obiectiv cel mai favorabil realizării depline a personalităţii muncitorului, valorificării şi amplificării potenţelor sale creatoare, îmbogăţirii profilului său spiritual cu determinări calitativ noi. Studierea acestui proces de dezvoltare şi reînnoire a omului muncii este o sarcină pasionantă şi cu atît mai necesară, cu cît cercetările asupra acestor probleme importante au fost la noi relativ reduse.

Creşterea rolului conducător al clasei muncitoare este legată nemijlocit de importanţa socială deosebită a muncii pe care o depune şi de locul ei în organizarea socială a producţiei pe scara întregii societăţi. Ponderea numerică a clasei muncitoare în totalul populaţiei creşte an de an, compoziţia ei profesională evoluează în sensul sporirii greutăţii specifice a detaşamentelor cu o calificare superioară. Călăuzită de partid, clasa muncitoare este chemată să participe tot mai activ la rezolvarea treburilor de stat, la elaborarea şi îndeplinirea planurilor de dezvoltare a economiei naţionale.

În acest cadru social trebuie să privim însemnătatea și semnificația îmbogățirii conștiinței socialiste a clasei muncitoare; iar acest cadru social îi sporește necontenit capacitatea de a-și exercita cu succes misiunea de clasă conducătoare în societate, pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste și al pregătirii premiselor trecerii la construirea societății comuniste.

Colectivul de autori care a desfășurat cercetarea și-a propus drept țel principal descoperirea și analiza științifică a unor fenomene *calitativ noi* care apar în sfera conștiinței sociale a clasei muncitoare în etapa actuală. Prin aceasta se au în vedere:

— sesizarea laturilor și elementelor cu care se *îmbogățește* conștiința socialistă a muncitorilor; dezvăluirea *noului, care se afirmă viguros* în profilul spiritual al maselor muncitorești;

— distingerea *tendințelor principale* de dezvoltare care se manifestă actualmente în evoluția fenomenelor de conștiință, pe scară de masă;

— determinarea *cauzelor* de ordin obiectiv, material, și de ordin subiectiv, spiritual, ale acestor fenomene noi de conștiință;

— stabilirea *rolului* noilor trăsături și elemente de conștiință în activitatea practică a oamenilor, ca forțe motrice de natură ideologic-spirituală;

— *analiza și explicarea teoretică a unor „mecanisme"* complexe ale genezei și maturizării noilor conținuturi ale conștiinței socialiste a clasei muncitoare, cu scopul de a contribui la reliefarea modalităților prin care aceste procese pot fi conștient accelerate;

— încercarea de a elabora unele propuneri a căror aplicare în practică să contribuie la sporirea eficienței procesului educativ-instructiv.

Din unghiul de vedere al acestor obiective, ca și pe baza a ceea ce au sugerat cercetările inițiale desfășurate pe teren în faza pregătitoare a muncii, a fost delimitată problematica monografiei.

Desigur, tema profilului spiritual al clasei muncitoare este foarte vastă și colectivul de autori s-a aflat, în consecință, în fața unei alegeri grele. Pentru a ne putea duce sarcina la bun sfîrșit cu forțele ce le-am avut, am fost nevoiți să renunțăm, printre altele, la cercetarea acelor aspecte ale dezvoltării conștiinței socialiste în care se reflectă prefacerile survenite în sfera unor relații ca cele privind familia muncitorului ș.a. Dar, fără a urmări să epuizăm în studiu întreaga bogăție a profilului spiritual al muncitorului în socialism, am căutat să alegem totuși o suită de laturi și aspecte ce ni se par esențiale, definitorii, dintre cele mai noi și mai importante, în lumina obiectivelor mai sus formulate. Aspectele alese sînt strîns legate între ele, se îmbină armonios și credem că sînt de natură să contureze o imagine de ansamblu unitară asupra fenomenului abordat.

Printre problemele înscrise în studiu, spre analiză, se numără în principal următoarele:

— însușirea tot mai largă de către clasa muncitoare a ideologiei marxist-leniniste și efectele profunde ale acestui proces asupra conștiinței sale sociale;

— formarea şi dezvoltarea unei gîndiri economice socialiste a clasei muncitoare, îmbogăţirea conştiinţei muncitorului de tip nou cu un conţinut de reprezentări, mentalităţi, idei şi concepţii economice socialiste;

— ridicarea calificării profesionale a muncitorilor prin creşterea ponderei cunoştinţelor tehnico-ştiinţifice;

— asimilarea valorilor literaturii, artei, ştiinţelor şi lărgirea corespunzătoare a orizontului cultural al muncitorilor;

— desfăşurarea luptei între nou şi vechi în procesul formării profilului moral al clasei muncitoare în socialism, eliminarea treptată a rămăşiţelor capitalismului din conştiinţa sa;

— modalitatea de formare a opiniei publice socialiste, raportul dintre opinia publică socialistă şi conştiinţa socialistă a clasei muncitoare.

După cum se vede, problemele propuse spre studiu se referă la cîteva aspecte majore, actuale şi calitativ noi sub raport istoric. Printre ele se numără unele încă de loc sau foarte puţin tratate în literatura de specialitate. În mod corespunzător, pentru analiza acestor probleme trebuiau găsite metode de cercetare adecvate specificului lor.

*

Elaborarea unei monografii pe o temă atît de complexă sub aspect teoretic cum este aceea a dezvoltării conştiinţei socialiste, a noului profil spiritual al clasei muncitoare din ţara noastră, a ridicat probleme metodice de a căror justă soluţionare depinde, într-o măsură hotărîtoare, posibilitatea de a examina fenomenul studiat în mod multilateral şi temeinic, în întreaga lui bogăţie de manifestări şi în ceea ce are el esenţial, de a înţelege şi explica mişcarea sa reală şi „mecanismul" acestei mişcări, în scopul degajării unor concluzii de natură să îmbogăţească cunoaşterea şi să contribuie nemijlocit la îmbunătăţirea activităţii practice îndreptate spre formarea omului nou. Cu alte cuvinte, o concepţie justă privind calea de desfăşurare a cercetărilor şi elaborarea unei tehnici de investigaţie adecvate constituie premise indispensabile pentru a asigura caracterul ştiinţific, veridicitatea, profunzimea şi deci eficacitatea analizei.

În cele ce urmează vom căuta să înfăţişăm pe scurt drumul urmat în cercetare, considerentele care ne-au călăuzit pe acest drum şi metoda folosită, examinîndu-i valoarea, eficienţa în lumina rezultatelor.

Punctul de plecare al cercetărilor întreprinse l-a constituit studierea documentelor de partid consacrate analizei acestor procese în ţara noastră, precum şi a altor materiale de sinteză. Roade ale generalizării ştiinţifice, marxist-leniniste a experienţei istorice acumulate în practica revoluţionară a partidului şi poporului nostru, documentele de partid au o înaltă valoare cognitivă şi metodologică. Aprecierile pe care le cuprind ne-au permis să avem de la bun început o viziune de ansamblu asupra prefacerilor survenite în condiţiile materiale de existenţă şi în nivelul de conştiinţă al maselor muncitoreşti, asupra stadiului şi tendinţelor dezvoltării clasei muncitoare, asupra caracteristicilor şi situaţiei ei actuale, a rolului şi locului ei în procesul înaintării ţării pe calea desăvîrşirii construirii socialismului. Conţinînd astfel jaloanele principiale şi principale ale cercetărilor pe care urma să le efectuăm, precum şi un model de analiză

ştiinţifică a fenomenelor şi proceselor vieţii, documentele de partid ne-au oferit un ghid de orientare teoretică şi metodică.

Izvoare preţioase de informare privind un aspect sau altul al temei abordate s-au dovedit a fi, de asemenea, o serie de materiale de analiză elaborate în cadrul Consiliului Central al Sindicatelor şi al altor organizaţii obşteşti, precum şi în cadrul unor organe de stat şi economice.

Paralel cu consultarea documentelor şi materialelor amintite, o atenţie mare s-a acordat studierii datelor statistice — pe scara întregii ţări sau a oraşului Bucureşti — referitoare la diversele elemente ale procesului analizat. Fără a le reproduce în întregime în lucrare, aceste date ne-au deschis o vedere largă asupra laturii cantitative a problemelor, constituind totodată un instrument de bază şi o premisă a concluziilor sociologice formulate.

În sfîrşit, pentru a cunoaşte mai profund situaţia şi problematica dezvoltării clasei muncitoare în ţara noastră, s-au studiat rezultatele cercetărilor cu caracter economic efectuate în ultimii ani privitoare la perfecţionarea relaţiilor de producţie socialiste în industrie, pe calea îmbunătăţirii organizării muncii, a folosirii mai eficace a stimulenţilor materiali etc., a cercetărilor referitoare la problemele progresului tehnic şi la alte aspecte legate de sarcinile actuale pe linia dezvoltării industriale a ţării.

Această fază a documentării, care, în mod firesc, a cuprins şi studiul literaturii filozofice şi sociologice din alte ţări privind problema profilului spiritual al clasei muncitoare, inclusiv literatura burgheză cu care polemizăm în paginile cărţii, s-a soldat cu elaborarea unor ipoteze de lucru, pe baza cărora colectivul a trecut la cercetări sociologice de teren.

Asupra importanţei şi rolului cercetării „pe viu" a realităţii nu este cazul să insistăm. Este ştiut că studierea aprofundată a vieţii, a practicii revoluţionare a maselor ocupă un loc central în metodologia materialismului istoric. Capodoperele sociologice ale clasicilor marxism-leninismului — de la cartea lui F. Engels, *Situaţia clasei muncitoare în Anglia*, prin *Capitalul* lui K. Marx şi pînă la lucrările lui V. I. Lenin — constituie fiecare un model veritabil de cercetare ştiinţifică a faptelor. Pentru a asigura o valoare reală raţionamentelor noastre, accentua V. I. Lenin, „trebuie să încercăm să stabilim o temelie de fapte exacte şi incontestabile pe care să ne putem sprijini..." [1]; este semnificativ că, la scurt timp după instaurarea Puterii sovietice, într-un material datat din 25 mai 1918, el cerea „să se considere drept una din sarcinile primordiale organizarea unei serii de cercetări sociale ..." [2].

În ţările socialiste cercetările sociologice concrete iau amploare tot mai mare. Partidul nostru a îndrumat întotdeauna pe lucrătorii din domeniul ştiinţelor sociale să studieze viaţa, experienţa creatoare a maselor. La Congresul al III-lea al P.M.R., tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej sublinia că contribuţia cadrelor ideologice la tratarea problemelor desăvîrşirii construcţiei socialismului în ţara noastră „va fi rod-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 272.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 388.

nică şi utilă dacă vor ţine seama de cerinţele obiective ale fiecărei etape, dacă la temelia lucrărilor lor va sta studierea atentă a politicii şi activităţii practice a partidului, a ceea ce este esenţial în experienţa maselor muncitoare" [1].

Pentru a aprofunda cercetarea procesului dezvoltării conştiinţei socialiste a clasei muncitoare, pentru a surprinde noul, tendinţele sale cele mai înaintate, ne-am concentrat asupra unuia din detaşamentele de frunte ale acestei clase — detaşamentul muncitorilor din ramura construcţiilor de maşini şi prelucrării metalelor. Problemele pe care ni le-am propus spre cercetare au fost studiate îndeaproape în trei mari întreprinderi din Bucureşti, reprezentative pentru această ramură, şi anume : uzinele „Semănătoarea", „Griviţa roşie" şi „23 August".

Principiile teoretice puse la baza muncii de cercetare pe teren şi de elaborare a lucrării decurg din teoria materialismului istoric despre conştiinţa socială şi raporturile ei cu existenţa socială. După cum se ştie, materialismul istoric demonstrează că existenţa socială a oamenilor determină conştiinţa lor socială, că existenţa socială este factorul prim, iar conştiinţa constituie reflectarea spirituală — sub formă de sentimente, stări de spirit, idei, concepţii, teorii etc.—, a existenţei sociale.

Această concepţie teoretică generală asupra problemei studiate este primul factor în funcţie de care s-a elaborat metodica cercetării. Considerăm că trebuie respinse categoric poziţiile teoretice şi metodologice de genul aceleia a lui J. L. Moreno, care a socotit că în elaborarea metodei sale experimentale — ca şi, în genere, în elaborarea şi precizarea oricărei metodici de cercetare — trebuie pornit *„de pe un loc gol ca şi cum nu s-ar cunoaşte nimic despre relaţiile umane şi sociale"* [2]. Această poziţie exprimă şi ea de fapt o concepţie, dar una greşită, falsă. Nu poţi ajunge la adevăr în ştiinţa despre societate făcînd abstracţie de conexiunile reale, de legile sociale obiective generale care guvernează „relaţiile umane şi sociale". Sociologia, aşa cum au demonstrat prin întreaga lor operă Marx, Engels şi Lenin, poate fi ştiinţă numai dacă porneşte de la aceste legi şi, sprijinindu-se pe cunoaşterea lor, îşi făureşte instrumente ştiinţifice proprii pentru cercetarea mişcării sociale.

Stabilirea unor procedee de investigaţie adecvate nu se poate face în mod arbitrar, ci se subordonează întotdeauna concepţiei generale, decurge din aceasta. În cazul lui Moreno, de pildă, ca şi în cazul altor sociologi din şcoala microsociologică, concepţia lor generală, conform căreia factorul psihic, relaţiile psihice dintre oameni constituie esenţa dezvoltării sociale, determină şi caracterul arbitrar, subiectiv al procedeelor lor tehnice de investigaţie.

Al doilea factor pe care l-am avut în vedere în elaborarea metodicii de cercetare a fost *natura specifică a obiectului cercetat.*

---

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 86.

[2] J. L. Moreno, *Sociometry, Experimental metod and the science of society*, Beacon, New York, 1951, p. 35.

Pentru cercetările sociologice concrete, fenomenele de conştiinţă constituie unul din obiectele de studiu cele mai dificile. Ele sînt, prin excelenţă, fenomene care nu apar într-o formă nudă, ca atare. Ele nu pot fi supuse direct şi exclusiv — fără riscul simplificării şi schematizării — unor măsurări cantitative; totodată nici acest gen de măsurare nu poate fi ignorat sau neglijat. Gradul de dezvoltare a conştiinţei poate fi stabilit numai pe baza unei îmbinări specifice a analizei calitative şi cantitative. Trebuie ţinut seama şi de faptul că cercetarea conştiinţei sociale are de-a face cu fenomene subiective, susceptibile de importante variaţii individuale de la caz la caz, ceea ce sporeşte de asemenea dificultatea observatorului de a formula sinteze generalizatoare.

Avînd în vedere toate acestea, s-a pornit de la considerentul că particularităţile *cunoaşterii* obiectului trebuie să derive din particularitatea *obiectului* cunoaşterii. Colectivul de cercetători a considerat că ar fi unilateral şi greşit să se cerceteze şi să se aprecieze fenomenele de conştiinţă numai pe baza anchetelor şi discuţiilor cu diferiţi subiecţi privind părerile lor, ideile lor, preferinţele şi concepţiile ai căror adepţi sînt. Aceasta ar fi însemnat căderea în prizonieratul subiectivismului. S-a considerat ca principiu fundamental că, pentru a studia *conştiinţa* oamenilor, trebuie să ne adresăm în primul rînd *activităţii lor practice*. Ideile, sentimentele, convingerile oamenilor se manifestă în comportarea lor, se obiectivează în activitatea lor socială practică. Bineînţeles, aceasta nu exclude, ci reclamă, ca metodă complementară, şi sondarea sistematică a părerilor oamenilor, pe care le-am studiat cu toată atenţia. Astfel, am urmărit să îmbinăm — chiar dacă nu în toate problemele abordate această îmbinare a reuşit în aceeaşi măsură — ceea ce am putea denumi *metode obiective şi subiective* de cercetare.

Stabilirea ariei de cercetare. Potrivit principiului enunţat mai sus, în faţa cercetătorilor s-a pus problema: care anume dintre multiplele activităţi practice trebuie alese spre a efectua asupra lor cercetările? Opţiunea trebuia făcută astfel încît să se cuprindă: a) activităţile esenţiale, definitorii pentru subiecţii supuşi cercetării; b) activităţile specifice, instructiv-educative desfăşurate sistematic în vederea dezvoltării pe scară de masă a unei noi conştiinţe sociale.

În lumina acestor cerinţe, alegerea s-a oprit asupra următoarelor domenii:

1. *Activitatea de producţie* a muncitorilor, munca lor în uzină, participarea lor nemijlocită la organizarea, controlul şi conducerea activităţii de producţie, la consfătuirile de producţie şi dezbaterea cifrelor de plan, întrucît activitatea de producţie constituie principala sferă a activităţii omeneşti. În această alegere s-a ţinut seama şi de specificul condiţiilor social-economice ale muncii în orînduirea socialistă, de faptul că, în urma lichidării relaţiilor capitaliste bazate pe exploatare, munca nu mai reprezintă o alienare a esenţei umane, fenomenul înstrăinării descoperit de Marx fiind acum lichidat. Munca în condiţiile socialismului şi comunismului permite exprimarea deplină a adevăratei esenţe umane, prin urmare ea este un teren central de manifestare în act şi un factor principal al genezei noii conştiinţe a oamenilor.

2. *Activitatea politică obştească*, participarea muncitorilor la activitatea organelor şi organizaţiilor de partid, a organizaţiilor sindicale, a altor organizaţii de masă. Ideile şi concepţiile clasei muncitoare se concretizează şi în această activitate; implicit, analiza acestei activităţi permite degajarea, măsurarea, caracterizarea unor importante fenomene de conştiinţă.

3. *Activitatea directă de instruire şi educaţie*, cuprinzînd procesele studierii şi însuşirii sistematice prin şcoli, cursuri şi diferite alte forme de învăţămînt a unei concepţii teoretice ştiinţifice despre lume şi societate, a valorilor culturii şi ştiinţei.

Acestea sînt domeniile *principale* care au alcătuit împreună aria cercetării, chiar dacă ea nu s-a rezumat exclusiv la ele (s-au cercetat de asemenea unele aspecte ale mişcării artistice de amatori şi altele). Îmbinate, aceste domenii principale reflectă cuprinzător — deşi, repetăm, nu epuizează — activitatea muncitorilor din societatea noastră.

Etapele cercetării concrete şi izvoarele de informare. Cercetarea sociologică de teren a fost eşalonată pe cîteva etape principale. Ea s-a desfăşurat pornind de la informarea asupra situaţiei generale a uzinelor studiate către o informare din ce în ce mai amănunţită asupra unor grupuri particulare şi a unor subiecţi luaţi individual.

Prima etapă a cercetării a constituit-o studierea *materialelor statistice şi a altor materiale documentare privind activitatea celor trei întreprinderi* în care s-au efectuat cercetările. Experienţa a confirmat utilitatea începerii muncii pe teren tocmai cu studierea acestor materiale, întrucît ele au permis formarea unei imagini de ansamblu asupra colectivelor respective, asupra evoluţiei lor pînă în prezent şi a perspectivelor de viitor, asupra problemelor de rezolvat, a succeselor principale dobîndite şi a dificultăţilor existente.

Ca izvor de informare, aceste materiale s-au dovedit a fi o sursă bogată. Avem în vedere materiale privind rezultatele principale ale activităţii economice, privind caracteristicile şi dinamica forţei de muncă, numărul salariaţilor pe categorii, fluctuaţia muncitorilor, componenţa după vîrstă, gradul de calificare şi structura profesională etc.

Un alt grup de asemenea materiale sînt cele care privesc activitatea organizaţiilor de partid din uzinele respective, a sindicatelor, a organizaţiei de tineret. Este vorba de dări de seamă şi referate asupra activităţii acestor organizaţii în diferite domenii, de procese verbale ale şedinţelor, dezbaterilor etc., de materiale statistice privind activitatea pe care ele o desfăşoară. Dată fiind ponderea mare pe care o ocupă munca educativă în activitatea de partid şi a organizaţiilor obşteşti, studierea materialelor respective este absolut necesară şi profund utilă în cercetarea problemelor conştiinţei sociale, ca de altfel şi a altor probleme privind colectivele respective. Supuse unei considerări critice, datele şi aprecierile concrete de reală valoare sociologică cuprinse în aceste materiale au relevat şi sugerat grupului de cercetători aspecte interesante ale problemei studiate, care numai prin forţe proprii ar fi fost mai greu sau chiar cu neputinţă de sesizat. Desigur, aceasta nu a scutit pe cercetători de obligaţia de a verifica

cît mai riguros aceste date. Un avantaj real însă este și faptul că multe din aceste materiale au fost, la timpul lor, supuse unor dezbateri publice în organizațiile de partid, în adunările sindicale etc. La aceste dezbateri au participat sute și mii de muncitori care și-au exprimat părerea personală asupra lor, au adus completări, precizări etc., așa încît aceste materiale exprimă adesea punctul de vedere al unor colective largi. Consultarea materialelor respective reprezintă astfel un mijloc indispensabil de cunoaștere a activității lor și a părerilor colectivelor din uzine.

Adăugăm la cele de mai sus că un izvor util l-a constituit de asemenea *ziarul de uzină*, scris în întregime de muncitorii, tehnicienii, inginerii și funcționarii din întreprinderi.

Într-o etapă următoare a cercetării s-au folosit pe larg metoda *observației directe* și metoda *interviului*.

Experiența noastră a indicat necesitatea trecerii la aplicarea acestor metode de investigație după o informare prealabilă privind activitatea la nivelul uzinei și secțiilor, pentru a putea raporta imediat și permanent individualul la condițiile și situația colectivității.

Observația directă asupra multiplelor activități practice cuprinse în aria de cercetare a oferit colectivului de autori o bogăție de date și fapte concrete, vii, privind ideile, sentimentele, convingerile oamenilor, așa cum se obiectivează și se exprimă ele în comportarea de zi cu zi a acestora: în producție și în activitatea economică a uzinei, pe tărîmul muncii obștești, la diferitele forme și manifestări instructiv-educative. Cercetătorii au urmărit îndeaproape felul cum muncitorii își desfășoară activitatea la locul de muncă și cooperează în cadrul întrecerii socialiste, au participat la adunări ale organizațiilor de partid, U.T.M. și sindicale, la consfătuirile de producție, la ședințele organizate cu prilejul dezbaterii cifrelor de plan etc., pentru a cunoaște nemijlocit gradul de activitate al oamenilor, problemele pe care le ridică, nivelul discuțiilor; au observat atitudinea oamenilor față de obligațiile ce și-au asumat pe linia muncii obștești, metodele folosite și rezultatele obținute, influențele pe care le exercită acest gen de activitate atît asupra celor care îl îndeplinesc, cît și asupra celorlalți, inclusiv asupra întregului colectiv. În sfera observației directe o pondere deosebită a avut cercetarea formelor și eficienței muncii de propagandă (începînd cu învățămîntul de partid și pînă la diferitele mijloace de răspîndire a cunoștințelor tehnice-științifice), a agitației vizuale și orale, a activității cultural-artistice, a altor mijloace educative. Toate acestea ne-au dus la constatări de natură să permită „măsurarea" maturității politice, poziției morale, nivelului de gîndire economică, gradului de pregătire cultural-tehnică a colectivului supus analizei ș.a.

Aceste constatări au fost confruntate și întregite cu altele obținute prin folosirea metodei interviului. În scopul de a cunoaște părerile oamenilor atît asupra propriei lor activități, cît și asupra muncii și problemelor colectivului din care fac parte, s-au purtat convorbiri cu o serie de muncitori, maiștri, ingineri și tehnicieni, cu activiști pe tărîm obștesc, cu lucrători din conducerea întreprinderilor.

Posibilitățile sondării opiniei prin metoda interviului sînt, desigur, limitate. De aceea, pentru a afla părerile unui grup mai numeros de mun-

citori în problemele ce ne interesau, am organizat o *anchetă de masă* în cadrul unor colectivităţi însumînd 3 500 de muncitori, selecţionîndu-se în acest scop un eşantion alcătuit din 700 de muncitori, cărora le-a fost dat un amplu chestionar.

Orientarea ştiinţifică justă a operaţiei de selecţionare a eşantionului anchetat are o deosebită însemnătate din punctul de vedere al gradului de reprezentativitate a răspunsurilor pentru întreaga colectivitate şi, implicit, din punctul de vedere al valorii cognitive. Principalul în operaţia de selecţionare pentru ancheta sociologică constă în stabilirea unor *criterii ştiinţifice* care să servească drept călăuză selecţiei. Stabilirea şi folosirea unor astfel de criterii este mijlocul de a înlătura în mare măsură accidentalul, de a reflecta prin eşantion întreaga colectivitate, aşa cum este ea, pentru a găsi apoi şi ceea ce este tipic în dezvoltarea ei.

Considerăm că practica de a lua — atunci cînd se cercetează probleme ale conştiinţei sociale — un grup de oameni cu totul la întîmplare, pe motivul că numai în felul acesta cercetătorul ar fi „imparţial", nu poate asigura reprezentativitatea şi, implicit, nu oferă o bază consecvent ştiinţifică anchetei sociologice.

După părerea noastră, principiul metodologic general marxist-leninist de la care trebuie pornit în stabilirea criteriilor de selecţionare a grupurilor pentru ancheta sociologică — indiferent de problema cercetată — este *modelarea acestor criterii după realitatea obiectivă, ţinînd seama de coordonatele definitorii ale acesteia, de relaţiile sociale existente*. Unul din criteriile de bază de care trebuie să ţinem seamă în alegerea grupurilor pentru ancheta sociologică în problemele conştiinţei sociale — ca şi multe alte probleme care fac obiectul diferitelor cercetări concrete — este *criteriul de clasă*, căci în ultima instanţă interesul social-economic, apartenenţa la o clasă socială sau la alta, la o anumită pătură socială, determină esenţa comportării oamenilor. Noi am asigurat respectarea acestui criteriu, a principiului omogenităţii sociale în selecţie, prin însuşi faptul că cercetările şi-au propus ca obiectiv studierea dezvoltării conştiinţei socialiste a unei clase, clasa muncitoare.

Dar clasa socială nu este o sumă de indivizi fără deosebiri între ei pe planul conştiinţei lor sociale (ca şi din alte puncte de vedere). Cauzele care determină aceste deosebiri sînt numeroase. Întrucît însă la gruparea selectivă nu pot fi folosite prea multe criterii (deoarece numărul mare le-ar face pur şi simplu inoperante), în stabilirea eşantionului necesar anchetei sociologice trebuie să pornim de la cîţiva factori de bază de care se leagă evoluţia specifică şi gradul de dezvoltare al conştiinţei oamenilor. Noi am ajuns la concluzia că, în problema studiată, criteriile principale de selecţie pentru asigurarea reprezentativităţii ar putea fi, după criteriul de clasă, cel puţin următoarele: vîrsta, nivelul de pregătire cultural-generală şi profesional-tehnică, meseria, apartenenţa politică.

Să ne oprim puţin la fiecare din aceste criterii în parte.

De ce am ales *vîrsta*, ca un criteriu al selecţiei noastre? Este bine cunoscut că, în general, o anumită vîrstă imprimă personalităţii omului anumite trăsături caracteristice, favorizează anumite activităţi, şi asupra acestui lucru nu insistăm. Problema se pune însă într-un mod

specific în societatea noastră, datorită faptului că o parte a clasei muncitoare s-a născut și a crescut în condițiile capitalismului, iar o altă parte în condițiile noi ale regimului democrat-popular, în diferitele sale etape. De aceea era necesar să asigurăm cuprinderea în eșantion a tuturor categoriilor de vîrstă, respectînd fidel ponderea lor reală în ansamblul colectivității muncitorești respective. Ținînd seama de toate acestea, am pornit de la următoarele categorii de vîrstă, folosite îndeobște în cercetările statistice : pînă la 20 de ani, de la 21 la 25 de ani, de la 26 la 30 de ani, de la 31 la 35 de ani, de la 36 la 40 de ani, de la 41 la 45 de ani, de la 46 la 50 de ani, peste 50 de ani.

În ce privește *pregătirea general-culturală și profesional-tehnică*, este știut că asupra conștiinței sociale a oamenilor nivelul acestei pregătiri exercită și el o influență considerabilă.

De aceea, avînd în vedere că societatea noastră socialistă a moștenit de la vechea orînduire o situație înapoiată, că revoluția culturală a trebuit să înceapă la unele categorii de muncitori chiar cu alfabetizarea, noi am căutat ca și prin prisma acestui criteriu să stabilim cîteva categorii : muncitori care au urmat pînă la 4 clase elementare, cu 5—7 clase elementare, cu școala profesională și cu școala medie de cultură generală.

În operația de selecționare am ținut seama, de asemenea, de *componența după meserii* a colectivității studiate (colectivitate aparținînd de altfel unui *anumit* detașament al clasei muncitoare, deci deja determinat din punct de vedere profesional, și anume detașamentul metalurgiștilor). Așa cum s-a evidențiat și prin rezultatele cercetărilor întreprinse, acest factor își pune amprenta asupra profilului spiritual al oamenilor, asupra dezvoltării unor importante fenomene de conștiință.

O însemnătate deosebită are în gruparea selectivă respectarea criteriului *apartenenței politice*. Întreaga practică revoluționară dovedește cu prisosință că muncitorii cu conștiința politică cea mai înaintată sînt comuniștii ; ei sînt cei care se află în fruntea luptei pentru progres, pentru promovarea noului. De aceea, am căutat ca numărul membrilor și candidaților de partid selecționați în eșantion să reflecte proporția acestora în totalul muncitorilor din secțiile în care am efectuat ancheta. Din motive asemănătoare am ținut seama și de ponderea celor care fac parte din organizația U.T.M. A fost de asemenea reprezentat proporțional și restul muncitorilor.

După stabilirea criteriilor amintite am procedat în felul următor : pentru secțiile cercetate — alese ca fiind reprezentative pentru *profilul de producție* al uzinelor respective și pentru principalele procese de muncă în ramura construcției de mașini (în total 5 secții) [1] — am întocmit tabele cuprinzînd pe *toți* muncitorii, grupați simultan după vîrstă, pregătirea culturală generală și profesională, meserie și apartenență politică ; apoi am extras pentru eșantion, din fiecare grupă, pe fiecare al cincilea

[1] Secțiile „Preparat" și „Mecanică" de la *Semănătoarea*, secția „Cazangerie" a uzinelor *Grivița roșie* și secțiile „Turnătoria de oțel" și „Motoare" din cadrul uzinelor *23 August*.

om. Prin urmare, după gruparea totalului muncitorilor în funcţie de criteriile amintite, extragerea pentru eşantion a fost făcută *mecanic*, în proporţie de 20% faţă de totalul de circa 3 500 de oameni.

Iată modelul unuia din tabelele folosite pentru gruparea muncitorilor conform criteriilor enunţate, în vederea extragerii eşantionului; (vezi tabelul de la p. 1353) acelaşi cap de tabel a fost folosit şi pentru celelalte meserii principale: sudori, turnători, montori etc.

Prin aplicarea criteriilor de mai sus s-a asigurat ca eşantionul să reflecte proporţiile reale existente în fiecare uzină în parte, atît din punctul de vedere al vîrstei, al pregătirii şcolare, cît şi al meseriei şi al apartenenţei politice. S-au creat astfel premise ca răspunsurile la chestionar să oglindească în mic situaţia *reală*, opinia *generală* din aceste uzine şi nu situaţia şi opinia unui număr sau altul de muncitori luaţi la întîmplare, şi de aceea mai puţin semnificative. Prin aceasta valoarea ştiinţifică a cercetării a avut de cîştigat.

În lumina experienţei dobîndite, considerăm că selecţia eşantionului ar fi fost şi mai precisă dacă s-ar fi luat în considerare şi asemenea elemente ca vechimea în producţia industrială şi mediul social iniţial sau de bază al celor selecţionaţi, dat fiind că aceste criterii au importanţă în formarea şi dezvoltarea conştiinţei socialiste a muncitorilor, cît şi datorită faptului că în uzinele cercetate lucrează un număr considerabil de muncitori proveniţi, mai mult sau mai puţin recent, îndeosebi din agricultură. Luarea în considerare a acestui factor ne-ar fi dat posibilitatea să reflectăm şi mai adecvat situaţia existentă în fiecare unitate, ne-ar fi dat un eşantion şi mai apropiat de realitate [1].

În orice caz, este evident că în stabilirea eşantionului întîmplarea nu este eliminată de-a întregul, deoarece gruparea operează cu un număr limitat de criterii, iar extragerea subiecţilor se face apoi la întîmplare, alegîndu-se din cinci în cinci (sau unul din zece, unul din douăzeci etc., în funcţie de procentajul pe care vrem să-l reprezinte eşantionul).

Din totalul de 700 de chestionare difuzate, au putut fi recuperate 666, din care au fost utilizabile (adică au avut completate răspunsuri la majoritatea întrebărilor puse) un număr de 645.

În urma operaţiei de selecţie, a rezultat un eşantion avînd următoarea compoziţie după vîrstă şi apartenenţă politică (vezi tabelul de la p. 1354).

Colectivul de cercetători a acordat o grijă deosebită elaborării cît mai judicioase a *chestionarului*. Proiectul întocmit iniţial, pe baza obiectivelor urmărite şi folosind experienţa unor cercetări similare din alte ţări, a fost definitivat abia după ce în prealabil am ajuns la un anumit grad de cunoaştere a problemelor cu ajutorul celorlalte procedee de investigaţie, pentru a orienta întrebările spre acele aspecte în care ancheta ne poate aduce un real spor de cunoaştere. Chestionarul a fost difuzat de aceea la sfîrşitul perioadei de cercetare. La îmbunătăţirea întrebărilor au contribuit experimentarea chestionarului, înainte de definitivare, cu

[1] Menţionăm că în funcţie de specificul ramurii, uzinei etc., la gruparea selectivă a muncitorilor în scopul studierii fenomenelor de conştiinţă, se pot impune pe prim plan şi alte criterii, cum este de pildă sexul şi altele.

Meseria	Vîrsta	Membri şi candidaţi ai P.M.R.				Membri ai U.T.M.				Nemembri de partid			
		Cu 1—4 clase	Cu 5—7 clase	Cu şcoli profesionale	Cu şcoală medie terminată sau în curs	Cu 1—4 clase	Cu 5—7 clase	Cu şcoli profesionale	Cu şcoală medie terminată sau în curs	Cu 1—4 clase	Cu 5—7 clase	Cu şcoli profesionale	Cu şcoală medie terminată sau în curs
Strungar	sub 20												
	21—25												
	26—30[1])	63[2]) **83**[3])	56,118 254,394 **407** 444	14, 22, 45, 62, **93**, 113, 121, 180, 264, **290**, 298, 304, 333, 408, **471**	15, 29, 51, 111, **151**, 203, 296, 361, 402, **439**		19, 21, 39, 149, **275**	33, 34, 72, 156, **211**, 215, 222, 256, 340, **416**, 450, 481, 492, 493, **499**	86, 101, 105, 204, **204**, 205, 299, 372, 401, **500**	35, 44, **54**	18, 28, 155, 250, **420** 508	17, 80, 359, 394, **405**, 413, 453, 482, **497**	43, 66, 88, 166, **319**
	31—35												
	36—40												
	41—45												
	46—50												
	peste 50												

[1] Pentru exemplificare, în tabelul de mai sus este completată, potrivit criteriilor folosite de noi în selecţie, numai rubrica cu grupa de vîrstă între 26 şi 30 de ani.

[2] Fiecare număr din această rubrică corespunde numărului de ordine al muncitorului de pe lista care cuprindea pe toţi muncitorii secţiei.

[3] Fiecare al cincilea muncitor apare în tabel cu numărul de ordine cules cu aldine. Cînd într-o rubrică figurau mai puţin de cinci subiecţi am extras totuşi un subiect.

un grup restrîns de muncitori care au fost invitaţi să-l completeze, consultarea unor activişti de partid din întreprinderi ş.a.

Vîrsta	Apartenenţa politică		
	Membri şi candidaţi de partid	Membri ai U.T.M.	Nemembri de partid
pînă la 20 de ani	1	37	1
de la 21 la 25 de ani	36	72	4
„ „ 26 „ 30 „ „	61	49	51
„ „ 31 „ 35 „ „	43		55
„ „ 36 „ 40 „ „	36		42
„ „ 41 „ 50 „ „	28		62
peste 50 de ani	31		36
Total	236	158	251

Verificarea chestionarului în practică ne-a întărit convingerea că este indicat — mai ales cînd el are o dimensiune mai mare — să se caute uşurarea completării prin formularea unor întrebări care să implice un răspuns fie prin cifre, fie prin „da" sau „nu", fie — mai rar — prin alegerea unuia (sau unora) din răspunsurile posibile indicate de text. Procedeul sugerării unor răspunsuri probabile este în anumite cazuri admisibil, dar el trebuie folosit, credem, numai la întrebările în cazul cărora *nu există pericolul influenţării opiniei persoanei anchetate*: întrebările referitoare la situaţia familiară, studii, apartenenţă politică etc.

Întrucît un scop principal al chestionarului a fost cunoaşterea părerii personale a oamenilor asupra unor probleme, au fost introduse şi o serie de întrebări puse astfel încît să dea liberă iniţiativă celor anchetaţi în *formularea* răspunsurilor, să-i solicite să dea răspunsuri mai extinse într-o formulare proprie, cît mai personală, netipizată prin indicarea unor răspunsuri „la alegere", folosite de multe ori în chestionarele sociologice. În şirul acestor întrebări — care, prin răspunsurile primite, şi-au dovedit deosebita utilitate şi rodnicie tocmai pentru că solicitau un răspuns gîndit, chibzuit — se înscriu şi cele menite să asigure înţelegerea, explicitarea, detalierea unor răspunsuri date înainte, şi, în consecinţă, verificarea exactităţii acestora. Astfel, de pildă, prin întrebarea suplimentară „De ce?", chestionarul a cerut explicarea răspunsurilor date în legătură cu intenţia exprimată de a urma sau nu vreo şcoală sau curs de învăţămînt, în legătură cu aprecierile asupra folosului concret al diferitelor forme de învăţămînt etc.; sau, de exemplu, pentru a afla măsura reală în care cel chestionat ia parte activă la întrecerea socialistă, la îmbunătăţirea activităţii colectivului de producţie din care face parte, în munca consfătuirilor de producţie etc., pe lîngă o întrebare principală în problema respectivă — care implica răspunsul „da" sau „nu" — i s-au pus acestuia şi anumite întrebări suplimentare, referitoare la propunerile concrete pe care le-a făcut, la aplicarea şi eficacitatea lor ş.a.m.d.

În total s-au formulat 41 de întrebări principale [1].

Chestionarul a avut o structură interioară corespunzătoare principalelor laturi ale fenomenului studiat de noi.

Printr-un grup numeros de întrebări s-a urmărit cunoaşterea profilului politic şi moral al muncitorilor din uzinele cercetate. Pentru a cunoaşte acest aspect în procesul dezvoltării sale şi în raport cu factorii principali care-i determină evoluţia, s-au pus o serie de întrebări referitoare la formele de învăţămînt de partid şi U.T.M. urmate de cel chestionat între anii 1955—1962, la influenţa acestor forme asupra dezvoltării caracterului şi comportării lui în muncă şi societate, la eventualele iniţiative personale concrete pe linia îmbunătăţirii muncii, precum şi la rezultatele acestor propuneri etc.

S-au formulat întrebări speciale privind eficacitatea cunoştinţelor economice dobîndite în cadrul învăţămîntului, atît pentru desfăşurarea muncii în producţie, pentru participarea la organizarea şi conducerea activităţii economice a întreprinderii, cît şi în genere pentru activitatea obştească. Am căutat să aflăm şi măsura în care cei chestionaţi cunosc sau nu principalele sarcini de producţie ale uzinei şi ale secţiei sau atelierului în care ei lucrează.

Pe aceeaşi linie a urmăririi evoluţiei politice şi morale a oamenilor se înscriu întrebările privind activităţile de folos obştesc desfăşurate în ultimii ani şi înrîurirea lor educativă.

Un număr de întrebări erau menite să ne dea posibilitatea de a cunoaşte mai profund efectele educative ale procesului de muncă, ale organizării socialiste a producţiei, influenţa colectivităţii şi a noilor relaţii socialiste care s-au statornicit între oameni.

În completare, pentru a surprinde şi studia maturitatea politică, spiritul de observaţie şi spiritul critic al muncitorilor, interesul pentru colectivitate şi atitudinea faţă de ceea ce este nou, li s-a cerut, de pildă, să răspundă la asemenea întrebări : Aţi observat elemente de formalism în desfăşurarea întrecerii socialiste? În ce constau ele? Ce trăsături pozitive şi negative se manifestă în brigada dv.? Ce ar trebui făcut pentru înlăturarea fenomenelor negative semnalate? Participaţi regulat la consfătuirile de producţie? Cum vă pregătiţi personal în acest scop? Aţi luat cuvîntul în adunările sindicale pentru dezbaterea cifrelor planului de producţie pe anul 1962? Care a fost problema principală pe care aţi pus-o într-una din aceste adunări? ş.a.

Un alt grup de întrebări — mai puţin extins, căci problema respectivă poate fi şi a fost studiată îndeosebi cu ajutorul statisticii de uzină şi pe ţară — viza dezvoltarea pregătirii profesional-tehnice şi de cultură generală a oamenilor : de pildă, ce şcoli şi cursuri de diferite tipuri au

[1] Menţionăm că oportunitatea difuzării unui chestionar atît de amplu — a cărui completare cere din partea celor anchetaţi un timp relativ îndelungat şi un efort de gîndire serios — trebuie judecată în fiecare caz în parte. Noi am optat în acest caz pentru o asemenea soluţie şi nu pentru mai multe chestionare cu proporţii reduse, deoarece am urmărit anchetarea *aceloraşi* oameni, în *acelaşi* moment, pentru întreaga problematică a cercetării, astfel încît concluziile obţinute din datele anchetei pentru diferitele aspecte studiate să fie pe deplin corelabile.

urmat fiind în producţie sau doresc să le frecventeze de acum înainte ş. a.

Pe linia urmăririi dezvoltării cultural-tehnice a muncitorilor, ei au fost chestionaţi totodată în privinţa lecturilor individuale (beletristică, literatura politică-ideologică, tehnică-ştiinţifică etc.), a domeniilor de artă care-i atrag mai mult, a spectacolelor vizionate în ultimul timp, a participării lor la activitatea artistică de amatori.

În sfîrşit, s-au pus cîteva întrebări pentru a cunoaşte opinia muncitorilor privind caracteristicile morale ale muncitorului de tip nou, multilateral dezvoltat, precum şi năzuinţele lui: Ce trăsături consideraţi că trebuie să aibă muncitorul care munceşte şi trăieşte în chip socialist? În ce constă după părerea dv. principala deosebire dintre muncitorul din societatea socialistă şi cel din societatea capitalistă? Dv. aveţi un scop personal principal în viaţă? În ce constă el? Ce aţi făcut pînă acum în vederea atingerii acestui scop? Socotiţi că vă veţi atinge acest scop? Pe ce se bazează convingerea dv.? Cum vă reprezentaţi viitorul dv. personal peste 10—15 ani?

Chestionarul a cuprins un tabel referitor la bugetul de timp al muncitorilor în săptămîna în care a avut loc ancheta, inclus mai mult în scop orientativ. Date fiind caracterul sumar şi insuficienta precizie a acestui tabel, nici datele pe care le-am primit în această problemă nu au fost semnificative, nu ne-au permis să ajungem la concluzii riguros controlate şi, ca atare, aceste date nu au putut fi folosite.

Ancheta noastră sociologică a fost primită şi privită cu interes de conducerile administrative şi organizaţiile obşteşti din întreprinderile şi secţiile cercetate.

Interesul larg al muncitorilor anchetaţi şi-a găsit expresia în participarea lor aproape totală la instructajele pe care le-am organizat pentru a explica scopul cercetării şi modul de completare a chestionarului, în numeroasele întrebări puse cercetătorilor care au efectuat ancheta; de asemenea, în faptul că a putut fi recuperat un procentaj ridicat de chestionare din cele distribuite.

★

În scopul prelucrării datelor obţinute s-au elaborat tabele principale de corelaţii, menite să raporteze răspunsurile la indicatorii care au stat la baza grupării selective, precum şi un număr de tabele în vederea corelării răspunsurilor primite la anumite întrebări.

Toate acestea au permis desprinderea unor concluzii, o cunoaştere mai aprofundată a fenomenelor şi proceselor cercetate.

Rodnică s-a dovedit a fi metoda comparării situaţiilor constatate în diverse unităţi; printr-o analiză concretă a deosebirilor observate şi prin desprinderea a ceea ce s-a constatat pretutindeni a fi comun, general, am putut înţelege mai temeinic mecanismul dezvoltării conştiinţei socialiste şi trăsăturile dominante ale acestei dezvoltări.

Pentru a putea formula concluzii generalizatoare cu o valabilitate cît mai largă, am căutat să confruntăm, pe măsura posibilităţilor, ten-

dinţele ce se desprindeau din datele furnizate de analiza concretă în întreprinderi cu concluziile ce se degajau din statistici şi alte materiale sintetice referitoare la situaţia pe scara capitalei sau a întregii ţări şi cu indicaţiile cuprinse în documentele de partid. De cele mai multe ori am constatat o coincidenţă sau cel puţin o asemănare considerabilă a stadiului şi dinamicii proceselor abordate, la nivel local şi la nivel general. În acest caz, valoarea cercetării sociologice concrete, contribuţia ei cognitivă a constat îndeosebi în posibilitatea pe care a oferit-o pe linia aprofundării factorilor, a mecanismului care determină sau condiţionează evoluţia specifică şi ritmul procesului studiat, pentru adîncirea înţelegerii lui teoretice şi stabilirea mai exactă, mai amănunţită a sarcinilor în vederea atingerii cît mai grabnice a obiectivelor ce ne stau în faţă.

Este evident că experienţa dobîndită la lucrarea *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism*, pe care am căutat s-o expunem în linii mari în acest articol, nu epuizează problematica vastă a metodicii de cercetare a fenomenelor de conştiinţă socială. Vor fi necesare încă multe cercetări concrete şi dezbateri în problemele de metodică, pentru a perfecţiona necontenit instrumentele noastre de investigaţie.

ВОПРОСЫ МЕТОДА В СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

РЕЗЮМЕ

Авторы излагают рабочий метод, который был использован в социологическом исследовании процессов, связанных с развитием общественного социалистического сознания, и анализируют применявшиеся рабочие средства.

Научно-исследовательская методика была разработана, исходя из общей социологической концепции, положенной в основу исследования — теории исторического материализма — и специфической природы исследуемого объекта. Учитывая принцип, что особенности познания объекта должны вытекать из особенностей объекта познания, авторы остановились на тех методах, которые, вместе взятые, позволяют уловить всю сложность явлений сознания. Поставив себе целью количественное и качественное «измерение» изменений в сознании, авторы стремились избежать как упрощения и схематизации, так и субъективистского подхода к исследованию данных процессов. В этом отношении они придерживались той точки зрения, что при изучении сознания людей внимание должно уделяться прежде всего — но не исключительно — практической деятельности, в которой это сознание объективируется.

В статье перечисляются критерии, на основе которых были установлены рамки данного социологического исследования, а именно: 1) производственная деятельность, включая участие рабочих в органи-

зации производства и руководстве им; 2) общественно-политическая деятельность; 3) непосредственная учебно-воспитательная деятельность.

Программирование исследования имело в виду разделение его на несколько этапов, которые последовательно охватили бы как можно большее число источников информации. Подобное программирование основывалось на следующем принципе: от информации, касающейся *общего* положения на исследуемых заводах, к *частному* положению, то есть к все более и более подробной информации относительно отдельных групп и субъектов.

Указав некоторые из использованных источников информации, авторы говорят далее об использовании в ходе исследований методов прямого наблюдения и интервью, разбирая их эффективность. Описывается опыт, заключавшийся в проведении *опросной анкеты* в коллективе, включавшем примерно 3 500 рабочих. Из этих рабочих была отобрана специальная группа в 700 человек, которым дали для заполнения обширный вопросник. Авторы разбирают вопрос научной ориентировки при отборе вышеупомянутой группы, критикуя ошибочные точки зрения по этому вопросу. Подробно излагаются критерии, использованные с целью обеспечить представительный характер группы по отношению к всему коллективу.

В заключение подчеркивается важность сопоставления частных данных, полученных в ходе конкретных социологических исследований, с общими статистическими данными, что необходимо для выработки теоретических заключений синтетического, обобщающего характера.

PROBLÈMES DE MÉTHODE DANS LA RECHERCHE SOCIOLOGIQUE

RÉSUMÉ

L'article présente la méthode de travail utilisée dans l'élaboration d'un ouvrage consacré à l'étude sociologique des processus reliés au développement de la conscience sociale socialiste, et soumet à une première analyse les instruments de travail.

Cette méthode a été élaborée en prenant comme point de départ la conception sociologique générale qui réside à la base de l'étude — la théorie du matérialisme historique — ainsi que la nature spécifique de l'objet étudié. En tenant compte du principe suivant lequel les particularités de la connaissance de l'objet doivent dériver des particularités de l'objet de la connaissance, les auteurs ont choisi les méthodes qui, conjuguées, puissent permettre de déceler toute la complexité des phénomènes de la conscience. Se proposant pour but de « mesurer », quantitativement et qualitativement, les changements qui interviennent dans la conscience ils se sont efforcés d'éviter le risque de simplifier et de schématiser les processus étudiés, ainsi que le danger du subjectivisme. En ce sens, ils ont considéré que pour étudier la conscience des hommes, la recherche doit

tenir compte, en premier lieu — mais non pas exclusivement —, de l'activité pratique dans laquelle cette conscience s'objective.

L'article met en lumière les critères qui ont permis d'établir la sphère de la recherche sociologique. Cette sphère inclut : 1) l'activité de production, comprenant la participation des travailleurs à l'organisation et à la direction de la production ; 2) l'activité politique et sociale ; 3) l'activité consacrée directement à l'instruction et à l'éducation.

Le programme de la recherche avait en vue d'échelonner celle-ci sur plusieurs étapes, qui devaient couvrir successivement une sphère de sources d'information aussi riche que possible. Le principe de ce programme a été de partir de l'information sur la situation *générale* des usines étudiées, pour se diriger ensuite vers les aspects *particuliers*, c'est-à-dire vers une information de plus en plus détaillée concernant des groupes particuliers ainsi que des sujets pris individuallement.

Après avoir indiqué quelques-unes des sources d'information utilisées, les auteurs insistent sur l'utilisation, au cours des recherches effectuées, des méthodes de l'observation directe et de l'interview, et discutent de l'efficacité de celles-ci. Ils relatent l'expérience qui consistait à organiser une *enquête* portant sur des collectivités comptant à peu près 3500 travailleurs, dont on a sélectionné un échantillon formé de 700 travailleurs, qui ont été priés de compléter un ample questionnaire. Les auteurs analysent le problème de l'orientation scientifique de la sélection de cet échantillon, combattent certains points de vue erronés concernant cette question, et exposent en détail les critères utilisés afin d'assurer fidèlement le caractère représentatif de l'échantillon, pour la collectivité tout entière.

La conclusion souligne l'importance d'une confrontation des données partielles obtenues par la recherche sociologique concrète, avec les chiffres statistiques généraux, afin d'élaborer des conclusions théoriques à caractère synthétique, généralisateur.

STIL ȘI ORNAMENT

— Categorii ale esteticii vieții cotidiene —

DE

MARCEL BREAZU

În actuala etapă a desăvîrșirii construcției socialismului în țara noastră, capătă o importanță din ce în ce mai mare problemele înfrumusețării continue a vieții noastre de fiecare zi, problemele esteticului cotidian. De la preocupările pentru estetica mașinilor, a utilajelor și a locului de muncă, trecînd prin estetica localităților în care trăim, a arhitecturii și urbanisticii, a interioarelor locuințelor noastre, a ținutei fizice și vestimentare, a ceremoniilor vieții sociale, pînă la estetica relațiilor umane în cadrul societății pe care o făurim, se pun din ce în ce mai amplu și mai adîncit numeroase probleme care nu-și puteau găsi locul, *pe scară de masă*, în orînduirile presocialiste.

Esteticianul marxist se vede azi în fața sarcinii mereu mai stringente de a aborda probleme care depășesc unilateralitatea preocupărilor estetice „tradiționale", interesul aproape exclusiv acordat creației literare și artistice, pentru a se ocupa *și* de acele întrebări ale *esteticului cotidian* pe care estetica premarxistă le socotea ca fiind probleme minore. În cadrul acestor preocupări, în studiul de față ne propunem să încercăm conturarea a două categorii estetice, fără analiza cărora abordarea teoretică a problemelor esteticului cotidian nu poate fi făcută: categoriile de „stil" și „ornament".

★

Termenul *stil*, atît de frecvent sub condeiul criticii și istoriei de artă, a fost folosit în accepții de planuri diferite, de „registre" diferite.

În cele ce urmează, ne propunem să examinăm conținutul obiectiv al categoriei de *stil*, ca o categorie în cadrul căreia intră determinarea *estetică* a tuturor obiectelor vieții cotidiene, de la edificiul arhitectonic pînă la cel mai mărunt obiect de uz curent.

Se pare că originea etimologică a termenului „stil" rezidă în antica denumire a instrumentului ascuțit cu care grecii și romanii scriau, zgîriind tabletele lor acoperite cu ceară. Prin extindere metaforică, *stilul* a devenit „instrumentul spiritual" prin intermediul căruia scriitorul își formulează ideile. Celebrul adagiu al lui Buffon : „Stilul este omul", exprimă tocmai această metaforă și presupune că modalitatea utilizării mijloacelor lingvistice folosite de un literat constituie trăsătura caracteristică a personalității lui artistice. De aici termenul și-a lărgit aria și a fost folosit pentru a exprima ansamblul de mijloace prin intermediul cărora artistul, din orice ramură a artei, își imprimă *specificul* capacității lui creatoare în realizarea operei sale. A avea „stil" înseamnă a dovedi personalitate, a se distinge din mulțimea informă a unor producții care nu ies cu nimic din comun. Nu această accepție a termenului ne interesează în analiza de față. Problema stilului artistic individual este deosebit de interesantă pentru determinarea specificității trăsăturilor diferitelor personalități creatoare, pentru precizarea originalității unui scriitor, pictor sau muzician. Este bine cunoscută poziția partidului nostru în ceea ce privește necesitatea varietății stilurilor în cadrul realismului socialist, ca manifestare a luptei împotriva uniformității și cenușiului în creația artistică. „Dușman al oricărei nivelări sau egalizări mecanice în materie de creație — se spune clar în raportul de activitate al C.C. al P.M.R. la Congresul al II-lea al partidului —, realismul socialist oferă creatorului cele mai largi posibilități de manifestare a personalității sale artistice, dînd frîu liber unei mari varietăți de stiluri și gusturi artistice" [1].

În legătură însă cu determinarea unor trăsături estetice comune obiectelor care constituie ambianța noastră cotidiană, în acest studiu ne ocupăm de o altă accepție a termenului de „stil". Cuvîntul „stil" urmat de o precizare istorică („stil *antic*", „stil *Ludovic XIV*", „stil *modern*") sau de una națională („stil *francez*", „stil *românesc*") a ajuns să califice un ansamblu de trăsături estetice caracteristice realizărilor epocii sau poporului respectiv.

Pe noi ne interesează aici *categoria estetică*, al cărei conținut obiectiv este determinat, în ultimă analiză, de viața materială a societății în condiții istorice determinate și la conturarea căreia contribuie ansamblul elementelor conștiinței sociale ale epocii istorice respective. Va trebui deci, în lumina metodologiei materialismului istoric, să ne ocupăm de determinantele care țin de baza tehnică-materială și de baza economică (fără a neglija condițiile geografice, climaterice, demografice), ca și de factorii activi ai suprastructurii diferitelor orînduiri și care contribuie laolaltă la ivirea unor elemente de expresie estetică care se regăsesc la grupe mari ale producțiilor artistice — și estetice în genere — din orînduirile respective. Vom vedea în felul acesta cum se constituie aceste elemente și care este legătura lor cu gusturile și cu idealul estetic al epocilor respective, în ce măsură își pun asupra lor amprenta *poziția de clasă* și *apartenența națională* a artiștilor respectivi.

---

[1] *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 158.

Această categorie estetică nu a putut fi ignorată nici de estetica premarxistă sau nemarxistă, deşi, trebuie să spunem, ea apare relativ recent în istoria esteticii, în ultimele două trei veacuri, pe măsură ce s-au multiplicat informaţiile istoricilor de artă — şi a oamenilor de cultură în genere — asupra unor trăsături comune care caracterizează producţii ale unor epoci sau popoare din ce în ce mai multilateral cunoscute. Atunci cînd Europa medievală a redescoperit arta antică, cînd călătorii în regiuni îndepărtate ale globului au adus cu ei producţii de cu totul altă factură decît cele cunoscute pînă atunci în jurul bazinului mediteranean, a început să se contureze în mintea acelora care se ocupau cu catalogarea şi clasificarea operelor descoperite sau importate conştiinţa că există, în cadrul diferitelor grupe de opere, trăsături care le deosebesc de alte grupe. La antici, de pildă la Aristotel, nu găsim ideea de stil şi, după cîte ştim, la gînditorii orientali care s-au ocupat de problemele creaţiei artistice. Ea apare sporadic în timpul Renaşterii, dar se conturează mai clar abia în estetica secolului al XIX-lea şi capătă o importanţă deosebită în veacul nostru, cînd cercetările istorice şi arheologice au o amploare necunoscută în trecut. Abia posibilitatea contemporană de a alcătui acel „muzeu imaginar" (Malraux) care să întrunească capodoperele epocilor istorice din cele mai îndepărtate timpuri şi ale popoarelor din toate regiunile geografice ale Pămîntului creează nevoia de a preciza categoria de „*stil*". Asta nu înseamnă însă că realitatea obiectivă a conţinutului acestei categorii estetice nu a existat, ci numai că abia în epoca noastră putem reflecta această realitate într-o categorie din ce în ce mai bine conturată.

Categoria de stil are la esteticienii nemarxişti un conţinut precar. Chiar marele Hegel îi acordă abia o jumătate de pagină în ultimul capitol al primei părţi a monumentalei sale estetici, şi asta cu referire la stilul *artistului* pe care încearcă să-l diferenţieze de „*manieră*" şi de „*originalitate*"[1]. În abordarea istorică a evoluţiei artei, el se referă *la forme* de artă (simbolică, clasică şi romantică) ca întruchipări materiale ale „Idealului", în neîncetată dezvoltare. Kant nici nu atinsese problema stilului, cum era şi firesc pentru un estetician, care s-a preocupat să găsească trăsăturile absolute ale Frumosului imuabil, care ar avea caracter de universalitate şi a cărui apreciere se exprimă în judecata de gust, întemeiată pe principii apriori fără legătură cu determinantele vieţii sociale.

Problema stilului, oricît ar părea de ciudat, nu apare nici în *Philosophie de l'art* al lui Hyppolite Taine, care a încercat totuşi o explicaţie istorică — din păcate pozitivistă — a trăsăturilor artei în diferite epoci în funcţie de „rasă", mediu şi moment. Într-un tratat de estetică a lui Véron, care încearcă o onestă prezentare a ştiinţei estetice pînă la epoca elaborării tratatului său, se acordă problemei stilului o atenţie susţinută, dar şi aici stilul este socotit numai a fi „problema însăşi a *personalităţii* în artă"[2].

În *Estetica* sa, Benedetto Croce abordează cu totul lăturalnic problema stilului, acordîndu-i termenului semnificaţii vagi şi de multe ori

[1] Cf. Hegel, *Ästhetik*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1955, p. 301.
[2] Eugène Véron, *L'Esthétique*, Paris, 1878, p. 164.

diferite una de alta. Estetica neokantiană, cum era şi firesc, neglijează problema stilului, deşi la sfîrşitul veacului trecut şi începutul veacului nostru problema capătă o importanţă din ce în ce mai mare.

Heinrich Wölfflin, în *Das Problem des Stils in der bildenden Kunst*, ca şi în *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, încearcă să stabilească contururile categoriei de *stil*, dar îi dă un înţeles esenţialmente idealist, în ciuda analizei istorice pe care o întreprinde. După Wölfflin, stilul este rezultatul unei anumite „intuiţii" artistice. El încearcă să demonstreze că, în ciuda unor epoci istorice distincte în care au apărut, stilurile au oscilat între „pictural" şi „liniar", ca „viziuni" artistice fundamentale, prezente atît în pictură şi arhitectură, cît şi în arta „artizanală". Wölfflin este atît de obsedat de existenţa acestor „optici" generale, încît ajunge chiar să sugereze o „istorie anonimă" a artei, întrucît personalitatea artistului s-ar dizolva în aceste două mari categorii ale *„gîndirii artistice"*. Pe drept cuvînt, Nedoşivin arată că o asemenea concepţie este o exacerbare a încercărilor de întemei re a formalismului [1], iar R. Bayer constată că modul de a pune problemele stilului îl apropie pe Wölfflin de Henri Focillon, una dintre „autorităţile" la care se referă totdeauna adepţii formalismului în artă [2].

Acad. Tudor Vianu acordă în *Estetica* sa o importanţă susţinută problemei stilului. Este vrednică de reţinut situarea dezbaterii acestei probleme în capitolul intitulat *Alte sinteze teoretice ale artei* şi în capitolul *Structura şi creaţia artistică*, deci nu numai ca manifestare a însuşirilor *personale* ale artistului, ci într-o accepţie mai largă. Acad. Vianu defineşte stilul ca „unitatea structurii artistice într-un grup de opere raportate la agentul lor, fie acesta artistul individual, naţiunea, epoca sau cercul de cultură" [3]. Se încearcă o explicaţie a trăsăturilor stilistice legate de condiţii istorice, cînd se afirmă că „adevăratul stil este acela în care se armonizează originalitatea individuală cu cea a timpului şi a societăţii" [4]. Dacă ducem mai departe această explicare, căutînd sursele sociale adînci ale stilului, ajungem, după părerea noastră, la adevăr. Într-o lucrare mai veche, publicată în 1924, *Filozofia stilului*, Lucian Blaga încearcă să pună bazele interpretării mistice, care capătă apoi amploare în lucrările lui de mai tîrziu. După Blaga, stilul reprezintă un *nissus formativus*, o năzuinţă formativă, care ţine de „esenţa *ideală* a diferitelor popoare" [5]. Deşi, cum se va vedea, noi ne situăm pe o poziţie cu totul opusă acelei profund idealiste a lui Blaga, socotim că merită să relevăm o idee care ne va ajuta să înţelegem cum putem valorifica astăzi opere aparţinînd unor stiluri depăşite. „Un stil străvechi — spune Blaga — nu poate fi gustat şi apropriat de noi prin mijlocirea esteticului, ci numai prin căutarea de corespondent în timpul său, prin demonstrarea intuitivă a necesităţii sale" [6]. Firește, nu putem subscrie la eliminarea esteticului din sfera istoriei, dar ni se pare

[1] G. Nedoşivin, *Studii de teoria artei*, Bucureşti, 1955, p. 212.
[2] Raymond Bayer, *Histoire de L'Esthétique*, Paris, 1931, p. 355.
[3] Tudor Vianu, *Estetica*, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 178.
[4] *Ibidem*, p. 179.
[5] Lucian Blaga, *Filozofia stilului*, Bucureşti, 1924; cf. şi idem, *Filozofia valorilor*, 1946.
[6] *Ibidem*, p. 80.

interesantă ideea că nu ne este accesibilă înţelegerea stilurilor altor epoci decît dacă le integrăm contextului complex al epocii respective.

Nu ne-am propus să întreprindem aici o prezentare amplă — cu atît mai puţin exhaustivă — a doctrinelor estetice nemarxiste asupra stilului. Am menţionat însă cele cîteva date istorice ca semnificative pentru poziţiile esteticii premarxiste şi nemarxiste. Faptul că estetica generală mai veche nu a acordat problemei stilului, în accepţia pe care o analizăm aici, importanţa cuvenită este ni se pare revelator şi pentru deprecierea pe care această estetică a avut-o faţă de „arta aplicată" acolo unde problema stilului capătă o importanţă deosebită. În acest domeniu, doar istoricii de artă (şi nu esteticienii) s-au străduit să facă analize mai laborioase [1]. Dar şi acestea, cînd n-au fost orientate de metodologia materialismului istoric, au rămas la suprafaţa problemei sau au denaturat-o. Binecunoscutul istoric de artă Emile Bayard, care a dat o serie de lucrări (mai mult sau mai puţin documentate, dar care vădeau o preocupare susţinută) asupra diferitelor stiluri, încearcă o apropiere a clasificării stilurilor de „sistematica" zoologică sau botanică [2]. „Teoria animală a lui Darwin — scrie el — se extinde într-o manieră tot atît de neprevăzută pe cît de raţională la viaţa ideală sau însufleţită, dacă se poate spune astfel, a stilurilor ... "[3]. Totuşi, analizînd diferitele stiluri de-a lungul istoriei, Bayard se străduieşte, în linii mari, să le integreze în contextul istoric şi să le deducă apariţia din necesităţile vremii respective, făcînd însă întreg acest efort într-un chip eclectic şi rămînînd îndeobşte la suprafaţa lucrurilor. Mai nuanţată este prezentarea categoriei de „*stil*" la Bernard Berenson, critic şi istoric de artă american, dar care şi-a petrecut o lungă parte a vieţii lui în Italia. El încearcă, în lucrarea lui *Esthétique et histoire des arts visuels*, să analizeze întrepătrunderea stilurilor istorice ca o consecinţă a multiplelor legături care leagă epocile şi popoarele unele de altele, arătînd totodată că „nimic nu este mai tiranic, mai exclusiv şi mai susceptibil de a nivela decît un stil solid implantat"[4]. Berenson subliniază astfel existenţa unor trăsături definite care influenţează, deasupra eforturilor de originalitate ale creatorilor, întreaga lor creaţie. Dar şi el rămîne la o simplă constatare, fără a încerca să pătrundă către cauzele reale ale acestei „tiranii".

O definiţie care beneficiază de influenţa concepţiei marxiste asupra dezvoltării artei o dă marea sculptoriţă sovietică Vera Muhina. „Stilul — spune ea — este sinteza concepţiilor individuale diverse, dar de aceeaşi inspiraţie. El nu poate deci să se repete niciodată şi se modifică în măsura în care evoluează concepţiile societăţii. El este *oglinda epocii*, rezumatul formelor sale" [5]. Vorbind despre *oglinda* epocii, Muhina îndreaptă atenţia asupra faptului că stilul reflectă o serie de elemente ale vieţii materiale care se modifică şi ele „o dată cu concepţiile societăţii".

---

[1] Vezi în această privinţă şi V. Vătăşianu, *Stilul romanic*, Bucureşti, 1961.

[2] De altfel şi esteticianul american Th. Munro afirmă că „un stil istoric nu este fără analogie cu o specie biologică, prin aceea că el constituie un ansamblu complex de trăsături care se regăsesc la unele specimene individuale" (*The arts and their interrelations*, p. 304).

[3] E. Bayard, *L'art de reconnaître les styles*, Paris, [f.a.], p. 2.

[4] B. Berenson, *Esthétique et histoire des arts visuels*, Paris, 1953, p. 173.

[5] Vera Muhina, *Gîndurile unui sculptor*, Moscova, [f.a.], p. 69.

Profesorul Alpatov, vorbind despre formarea stilurilor istorice, spune că „perioada în care se formează un stil nu este caracterizată numai printr-un avînt al activității artistice și prin succesele unor artiști. Hotărîtoare este unitatea creației artistice : în acest stadiu, arta nu satisface numai cerințele vieții de toate zilele și ale esteticii, ci este, dincolo de aceasta, pătrunsă de un ideal artistic unitar. Ea reflectă viața epocii respective și reprezintă în același timp un program de viață, înglobînd întregul mod de a gîndi al creatorilor ei, precum și sensibilitatea acestora" [1]. Firește, aici se vorbește despre faptul că stilul „reflectă viața epocii respective", ceea ce este perfect adevărat, dar accentul cade îndeosebi asupra „modului de a gîndi al creatorilor". Dacă am face precizarea cerută în asemenea probleme de Plehanov, și anume că „arta oricărui popor e determinată de psihicul său, psihicul său este modelat de situația sa, iar situația sa este condiționată, în ultimă instanță, de starea forțelor sale de producție și de relațiile de producție"[2], am ajunge la stabilirea riguroasă a poziției marxiste în această problemă.

Într-adevăr, analiza științifică a factorilor care determină apariția stilurilor trebuie să pornească, în primul rînd, de la elementele vieții materiale a societății, în epoci istorice determinate. Nu vom putea neglija în această privință condițiile geografice în legătură cu clima și cu bogățiile naturale, de care depind în bună măsură multe trăsături stilistice. Rigorile climatului impun, de pildă, o anumită înclinație a acoperișurilor, pentru a lăsa să se scurgă zăpada, sau o ținută vestimentară care să facă față frigului sau căldurii excesive. Amenințarea cutremurelor frecvente, ca de exemplu în Japonia, nu este fără urmări în ceea ce privește arhitectura respectivă. Pe de altă parte, bogățiile locale ale subsolului sau ale vegetației își au însemnătatea lor. Prezența marmurii, oferind un anumit material de construcție și de prelucrare, a dat Greciei antice sau Italiei renascentiste posibilitatea de a făuri, în funcție de materialul prețios, anumite trăsături stilistice ale artei lor. Esențele diferite de copaci au dus la o prelucrare anumită a lemnului pentru mobilă sau pentru construcții, după cum prezența viermilor de mătase a îndrumat vestimentația chinezilor într-o direcție stilistică distinctă.

Bisericile noastre din Maramureș au o puternică unitate stilistică și datorită faptului că sînt construite din lemn, care se găsește din abundență în această regiune.

Totuși, nu prezența anumitor materiale este determinantă. Marile pavilioane ale palatului imperial din Pekin — din „Cetatea interzisă" — sînt construite din lemn și se sprijină pe coloane de lemn, făcute din arbori care nu se găsesc în nordul Chinei și care au fost aduși, în timpul dinastiei Ming, cu mari greutăți din alte regiuni (după unii chiar din India), pentru că forța tradiției și-a spus cuvîntul. Țesătoriile franceze din Aubusson importau materiile lor prime (fibre și coloranți) care le-au permis o anumită ținută a stilului lor. Fără să neglijăm deci factorul climatic și al

[1] M. Alpatov, *Istoria artei*, vol. I, București, Edit. Meridiane, 1962, p. 23.
[2] G. V. Plehanov, *Scrisori fără adresă*, București, Edit. „Cartea rusă", 1957, p. 45.

bogăţiilor geografice, nu le putem acorda un rol determinant în apariţia şi dezvoltarea stilului.

Mai însemnat este factorul tehnic-constructiv, dezvoltarea cunoştinţelor şi procedeelor tehnologice legate de întreaga dezvoltare a bazei tehnice-materiale a societăţii în care apar anumite trăsături stilistice. Ne vom mărgini să exemplificăm cu două momente din istoria stilurilor : momentul gotic şi cel contemporan.

Descoperirea rolului constructiv pe care-l joacă ogiva şi arcul de susţinere exterior a făcut posibilă construirea monumentalelor edificii ale catedralelor gotice.

Posibilitatea de a înălţa edificiul, de a-i mări deschiderile a dus la acel raport între „plinuri" şi „goluri" şi la apariţia marilor vitralii, care au dat o nouă înfăţişare stilistică acestor catedrale. Contraforturile exterioare au creat, din necesitatea înlăturării impresiei dizgraţioase de „cîrje ale clădirii", virtuozitatea „dantelării" pietrei, împodobirea cu ornamente şi statui. Dar aşa au apărut acele trăsături de stil care s-au extins apoi la „enluminurile" manuscriselor şi la ornamentaţia mobilierului. „Osatura" fină, elongată a catedralei gotice a impus şi îmbrăcămintii de epocă o ţinută „longitudinală", în conformitate cu întreaga prezentare „pe verticală" a „obiectelor" produse în această epocă şi — vom vedea — ca expresie a idealului artistic care „tindea spre înălţimi". Bolta în ogivă, care „raportează toate împingerile către cele patru unghiuri — prezentînd avantajul... de a fi mai uşoară, mai lesne de construit, de echilibrat... şi care rezistă la deformări şi la uzura timpului"[1] —, a influenţat puternic toate trăsăturile unui stil, a cărui frumuseţe o putem gusta şi astăzi dacă o raportăm la ansamblul caracteristicilor epocii [2].

În aceşti coloşi, care prezintă privitorului „pe gol" „constructivitatea" lor, în care detaliile arhitectonice au un rol „funcţional" (înainte de a ajunge la exagerările „flamboyant"-ului), se pot aşeza ornamente abundente fără ca ele „să înece" structura edificiului, fără să devină încărcătură. Decorarea menită să încălzească severitatea constructivă şi-a putut permite detaliile, care nu înăbuşe întregul şi care au dus la realizările de înaltă ţinută stilistică ale vitraliilor de la Chartres, ale statuilor din catedralele din Bamberg sau Naumburg şi la nenumăratele bijuterii ale meşterilor pietrari anonimi care, *într-un asemenea ansamblu*, puteau să-şi dezlănţuie fantezia pînă şi în cizelarea delicată sau grotescă a „vărsătorilor" (cu rol „funcţional" : scurgerea apei de pe acoperiş). Arhitectura laică a epocii a împrumutat şi ea aceste caractere (vezi primăria din Bruxelles, turnul halelor din Bruges etc.). Structura funcţională a catedralei a furnizat motive ornamentale pînă şi broderiei, orfevrăriei şi emailurilor din secolele XII—XV. În această epocă, spunea Berenson, „publicul, ca şi artiştii, considerau că era dificil, dacă nu imposibil, de a

[1] Marcel Aubert, *Origine et formation de l'art gothique*, în *L'art et l'homme*, vol. II, p. 286.

[2] De altfel, René Huyghe, în lucrarea sa *L'art et l'âme* (Paris, 1960), apropie arhitectura contemporană, ca de pildă cea a lui Guillaume Gillet, autorul proiectului pavilionului francez la expoziţia de la Bruxelles din 1958, de arhitectura gotică, a cărei noutate ar rezida în aceea că „a substituit spiritul ingineresc spiritului arhitectural" (p. 73).

concepe o mobilă, un motiv decorativ, o particularitate ornamentală, fără să mai vorbim de edificii, care să nu aibă ca element esențial arcul ogival sau ceea ce deriva din el''[1]. Cînd către mijlocul secolului al XV-lea trăsăturile simple decurgînd din „sinceritatea'' constructivă se încarcă, cînd stilul arhitectural gotic evoluează către formele lui de decadență, aceste trăsături își fac loc și în costumul de epocă. Încărcătura lui derivă atunci „din aceeași estetică ca și arhitectura flamboiantă : regăsim aici căutarea efectului pitoresc în toate și chiar prin mijloace artificiale'' [2].

Dar explicația amplorii pe care a avut-o stilul gotic în epocă nu poate fi epuizată prin apariția descoperirilor „constructivității'' ogivale. Analiza cît de sumară a condițiilor sociale existente în Europa medievală în aceste prime secole ale mileniului nostru ne arată cît de puternică (și, în ultimă analiză, *determinantă*) este influența relațiilor sociale.

Ne aflăm în etapa de deplină maturizare a relațiilor de producție feudale și a apariției primelor elemente, în burgurile ce se dezvoltau, a unor relații de producție capitaliste. Contradicțiile din sînul unei societăți complexe sînt și ele departe de a avea un caracter liniar. Unei situații complexe contradictorii în bază îi corespunde o situație asemănătoare în suprastructură : *stilul epocii va reflecta această situație!*

Aristocrația feudală — cum știm — folosește acum cu deosebită sîrguință biserica în slujba intereselor ei. Prestigiul bisericii, forța ei de constrîngere morală sînt o armă eficientă împotriva nemulțumirii unor mase de oameni cărora luciditatea rațiunii nu le-a fost încă descătușată. În sprijinul prestigiului bisericii trebuie folosite toate mijloacele de care epoca dispune. Descoperirile constructive, despre care am pomenit mai înainte, dau posibilitatea edificării unor catedrale vaste, încăpătoare și monumentale, capabile să copleșească pe cel ce intră în interiorul lor și să le semnifice de la mari depărtări, prin înălțimea lor, forța divinității al cărui „lăcaș'' sînt presupuse a fi. Efortul constructorilor merge către deschiderea largă a navelor și către ridicarea cît mai spre înălțimi a turnurilor. Ferestrele imense, cu vitraliile colorate, filtrează o lumină menită să intensifice atmosfera mistică. „Prin aceste mărețe clădiri gotice — spune N. A. Sidorova — biserica se străduia să insufle maselor populare ideea că divinitatea se găsește la o înălțime inaccesibilă... și să le arate-nimicnicia omului [3]''. Dar totodată nu trebuie să uităm că aceste catedrale, menite să slujească clasei dominante feudale, apar în burgurile unde se dezvoltau atelierele meșteșugărești, unde breslele meseriașilor și ale comercianților încep să devină puternice, unde sărăcimea orașelor începe să-și manifeste prezența, nemulțumirile și năzuințele. Aici, în aceste burguri, se dezvoltă acum aglomerații mari de oameni. Parisul, de exemplu, atinge spre sfîrșitul secolului al XII-lea aproximativ 100 000 de locuitori.

În aceste condiții, catedrala nu rămîne numai un lăcaș de rugăciune. Fr. Funck-Brentano, membru al Institutului Franței, care este departe

[1] B. Berenson, *op. cit.*, p. 173.

[2] Camille Enhart, *Manuel du costume*, citat de Elie Lambert în *Le style gothique*, 1943, p. 97.

[3] *Istoria universală*, sub redacția lui E. M. Jukov, vol. III, București, Edit. științifică, 1962, p. 344.

de a fi un marxist, spune în lucrarea sa *Le moyen âge* : „... O mare biserică devine acum centrul unei vieți manufacturiere.... În afară de școlile diverse care îi sînt anexate, se fixează aici familii de muncitori. Lucrul necesitat de viața catedralei era multiplu, dar neîncetat" [1] Cu toate că se ridică împotriva tezei lui Viollet-le-Duc, după care catedralele gotice constituiau manifestarea unei arte laice, Brentano nu poate să nu recunoască faptul că, începînd din secolul al XII-lea, monumentele religioase servesc drept locuri de reuniune burghezilor; bolțile răsună de revendicările lor; se țin aici tîrguri, am spune azi că aceste catedrale serveau de „Burse de comerț"; se dădeau serbări...; se țineau chiar reuniuni militare la care burghezii (în înțelesul de locuitori ai burgurilor. — *M. B.*) discutau expedițiile militare unde erau chemați să ia parte"[2]. Şi cu toate că pledează pentru rolul hotărîtor pe care autoritatea bisericească l-a avut în concepția catedralelor, el e nevoit să recunoască faptul că, începînd din secolul al XI-lea, arhitecții călugări și clerici sînt frecvent înlocuiți de laici meșteri zidari, corporațiile de meșteșugari care lucrau la construcții sînt laice"[3]. În jurul catedralelor se construiesc *domunculae*, mici locuințe, unde sînt adăpostite femeile chemate să țeasă stofele pentru serviciul divin, meșteri care făuresc mobilierul și cupele, care dăltuiesc mereu piatra și repară vitrourile.

În felul acesta, catedrala gotică (care imprimă trăsăturile generale ale *stilului* epocii în toate celelalte domenii ale artei aplicate) devine expresia caracterului complex contradictoriu al relațiilor sociale din această etapă a orînduirii feudale în centrul și apusul Europei. Dincolo de trăsăturile ei constructive (dar pornind de la aceste trăsături), catedrala se populează cu o mulțime imensă de „obiecte", expresie a gustului popular, a preocupărilor și năzuințelor oamenilor care o făuresc în *detaliile* ei și care o frecventează. Aceste detalii se regăsesc apoi în întregul estetic cotidian al epocii. Catedralele devin, cum s-a spus, „Biblia săracilor". În vitrouri, în tapiserii, în decorația capitelurilor, în statui și picturi murale, aceștia găsesc un întreg univers, care în *ansamblul lui*, integrat în întreaga construcție, *exprimă și formează idealul estetic* el epocii respective. Aici se îmbină tradiția, legendele moștenite, influența ideologiei dominante, cu inventivitatea, fantezia, realismul și sarcasmul satiric popular al meșterilor constructori. „În arhitectura gotică — spunea I. L. Mața — un rol extrem de important l-a jucat sculptura decorativă și detaliile sculpturale, cum sînt, de pildă, fialele (mici fleșe situate pe contraforturi), gablurile (mici frontoane cioplite în piatră deasupra ferestrelor), crocheturile și fleuroanele de pe ele, precum și sculptura ornamentală în piatră" [4].

În aceste detalii a izbucnit întreaga ghidușie populară. Alături de oglindirea realistă a florei și a faunei cunoscute de meșterii populari, s-a făcut simțită aici, în asemenea măsură, observația lor satirică, usturătoare,

---

[1] Fr. Funck Brentano, *Le moyen âge*, Hachette, Paris, [f.a.], p. 207.
[2] *Ibidem*, p. 208.
[3] *Ibidem*.
[4] *Istoria generală a arhitecturii*, sub redacția lui B. P. Mihailov, vol. I, partea a II-a, București, Edit. tehnică, 1963, p. 289.

încît nu o dată ea a trezit reacția forțelor bisericești, care n-au putut stăvili însă imensul torent al creației populare, căreia catedrala gotică, prin întreaga ei conformație, îi dădea posibilitatea să se manifeste.

Iată, prin urmare, cum în apariția și dezvoltarea *stilului* epocii (care nu poate fi *înghețat* în tipare rigide) au o influență importantă o multitudine de factori, dar configurația lui generală este determinată, *în ultimă instanță*, de ansamblul relațiilor sociale din epoca respectivă, și în primul rînd de relațiile de producție, de baza economică a orînduirii respective. Firește, ca în toate manifestările suprastructurii, și în cazul *stilului* trebuie să ținem seama de *independența relativă* față de bază, rezultată tocmai din complexitatea factorilor care concurează la conturarea deplină a trăsăturilor unui stil.

O analiză detaliată a condițiilor care determină stilul epocii contemporane cere un studiu aparte, pe care spațiul acordat aici nu ni-l permite. Această analiză, pentru a fi făcută cu rigoarea științifică cuvenită, trebuie întreprinsă împreună cu specialiștii care activează în diferitele domenii ale esteticului cotidian și trebuie să pornească de la studiul minuțios al realizărilor contemporane pentru a putea ajunge la generalizări teoretice corespunzătoare. Ea va fi elaborată într-o altă lucrare. Dar putem spune de pe acum că și aici posibilitățile pe care le oferă baza tehnică-materială a societății noastre (pornind de la introducerea betonului armat pînă la materialele și tehnologia prefabricatelor construcției de astăzi), ca și rolul de prim ordin pe care-l joacă *programul* arhitectural și urbanistic determinat de baza economică a orînduirii noastre, au dus la apariția acelor trăsături ale stilului epocii contemporane, manifestate în linia dreaptă și în simplificarea extremă a formelor, în înlăturarea balastului decorativist, întîlnită în construcțiile orașelor noastre, trăsături care se pot urmări în toate „obiectele" noastre de uz cotidian care își caută însușirile estetice în primul rînd în determinantele lor constructive și funcționale, în finisajul și calitatea lor generală. Dar și aici trebuie să ținem seama de primejdia absolutizării acestor determinante, absolutizare care ar duce la uniformizare și la simplism.

Pentru a evita încărcătura superfluă și totodată pentru a evita nuditatea cenușie, mută esteticește, a fațadelor sau a vestimentației, pentru a înlătura indigența mobilierului simplist, *absolut* „funcțional", pentru a înviora aspectul interioarelor noastre, trebuie să acordăm o atenție deosebită funcției ornamentale pe care o joacă *culoarea* în cadrul stilului vremii noastre. Cu simțul cromatic caracteristic artei noastre populare, folosind cu pricepere ceea ce industria noastră chimică modernă ne poate pune la dispoziție, culoarea poate da sobrietate sau alegrețe, poate contribui la crearea variației care înlătură monotonia uniformității, poate exprima optimismul și totodată măsura, seriozitatea care caracterizează tonusul afectiv al omului socialist [1].

---

[1] În ultimii ani a avut loc în rîndurile esteticienilor marxiști o amplă discuție cu privire la stilul contemporan. Desigur că nu ne putem decît alătura acelora care fac distincția dintre *stilul literar și artistic* al operelor create de pe poziții sociale înaintate și stilul artiștilor conservatori și reacționari. Dar, în ceea ce privește stilul obiectelor esteticului cotidian, situația

Putem oare încerca, în lumina celor spuse pînă acum, o definiţie a stilului? Socotim că, dacă nu punem accente dogmatice asupra acestei definiţii, am putea-o formula în modul următor: *stilul* unei epoci istorice este ansamblul de trăsături estetice, specifice, pe care-l au produsele acelei epoci, ansamblu rezultat din influenţa complexă a factorului geografic, a bazei tehnice-materiale, dar mai ales a bazei economice (care, în ultimă instanţă, este *determinantă*), şi la care concurează influenţele însemnate ale tradiţiilor naţionale, ca şi ale întregii suprastructuri corespunzătoare care îşi pune amprenta ei. Stilul nu este deci numai un ansamblu de trăsături formale, care ţin de *structura* „obiectelor" respective, ci un ansamblu de trăsături în care structura formală organizează un conţinut mai adînc, care reflectă esenţa epocii respective. Dînd naştere unui „obiect pentru subiect", stilul contribuie totodată la formarea „subiectului pentru obiect", avînd un important rol educativ-estetic, fiind un element în care se exprimă şi se formează totodată idealul estetic al epocii respective. André Malraux spune în *Psychologie de l'art*[1] că deosebirea dintre omul care a trăit, dintre omul viu al secolelor XII—XIV, şi statuile gotice constă în faptul că avantajul primului, de a avea viaţă, este anihilat de faptul că el nu este „gotic". Credem că esteticianul francez pune problema de-a-ndoaselea. E adevărat că fiecare individ viu al veacurilor amintite nu este „gotic", dar *goticul* a apărut pentru că în ficare individ exista o parte din *generalitatea* de trăsături estetice ale epocii, în viaţa individuală a fiecăruia exista ceva care s-a manifestat ca generalitate *tipizantă* tocmai în *stilul* respectiv, ce o exprima într-o formă cristalizată.

Observaţia lui Malraux atrage însă atenţia asupra unei alte probleme, legată de categoria stilului: *„stilizarea"*. Termenul este foarte frecvent folosit, iar în intenţia unei anumite estetici el constituie un calificativ superlativ pentru rafinamentul estetic, în momentul în care prin stilizare se rupe totalmente cu oglindirea realităţii. După părerea noastră, *a stiliza* înseamnă a elimina din ansamblul de însuşiri al unui obiect de calitate estetică pe acelea care fac confuză apartenenţa lui la un anumit stil. Stilizarea motivelor decorative botanice ale covoarelor oltenești, de pildă, înseamnă *eliminarea balastului naturalist*, pentru ca desenul sau culoarea unei frunze din ţesătura covorului *să se armonizeze* cu ansamblul din care face parte, pentru a menţine unitatea stilistică atît de puternică a produselor artei noastre populare. În acest înţeles putem spune, parafrazînd pe Malraux, că frunza de fag este o realitate vie, dar ea nu are *stilul* căpătat de frunza covorului prin procedeul artistic al stilizării meşterului popular.

---

este mai puţin tranşantă, fără să eliminăm, firește, nici din acest domeniu problema celor „două culturi" din cadrul orînduirii capitaliste. Însă această problemă cere o tratare mai amplă, nuanţată, care depăşeşte sarcina ce ne-am pus-o în prezentul studiu. Pentru documentare cf.: N. Dmitrieva, *În legătură cu problema stilului contemporan în pictură* („Isskustvo", 1958, nr. 6); O. Larmin, *Ce este stilul* („Isskustvo", 1958, nr. 10); V. Prîtkov, *Metodă şi stil* („Tvorcestvo", 1958, nr. 12). Discuţia în legătură cu trăsăturile stilului contemporan („Tvorcestvo", 1958, nr. 10), la care au participat Cegodaev, Sokolov-Skalea, Brodski, Lebedev, Kîbrik, Dmitrieva etc. şi Todor Pavlov, *Unele probleme teoretice în legătură cu discuţia despre stil* („Tvorcestvo", 1959, nr. 10).

[1] André Malraux, *Psychologie de l'art*, Paris, 1956.

Dar acest meşter „stilizează" pornind de la realitatea vie, în funcţie de condiţiile concret-istorice în care el îşi făureşte creaţia.

★

O altă categorie estetică prea puţin cercetată pînă acum şi legată direct de categoria de stil este aceea a *ornamentului*. De la început precizăm că ornamentul este, prin „motivele" lui, un element al *ansamblului decorativ*, adică al acelei însuşiri ale „obiectelor" vieţii cotidiene care le adaugă acestora *ceva* în plus peste funcţia lor utilitară.

Ce „adaugă" oare „ornamentul" obiectelor de uz curent? De ce omul a simţit nevoia acestui adaos şi nu s-a declarat satisfăcut doar cu o unealtă perfect adaptată structural funcţiei utilitare pe care era menită s-o îndeplinească? De ce un mic ulcior în care romanii îşi ţineau uleiul de opaiţ avea toarta ornamentată cu o figură umană? De ce covorul menit să creeze moliciunea locului pe care se aşază persanul sau arabul nomad trebuia să fie ornamentat cu motive florale, avicole sau animale? De ce mobilierul nu satisfăcea cînd era construit numai în forme utile dormitului, dejunatului sau depozitării hainelor şi de ce s-a resimţit nevoia împodobirii lui cu culori şi desene, a poleirii sau a sculptării, care de la scaunele din Bihor şi „lada de zestre" moldovenească pînă la „dressoir"-ul gotic şi fotoliul Louis XVI s-a ornamentat mereu cu alte elemente faţă de cele existente anterior?

Ce este deci acest *ornament* care se supraadaugă necesităţilor strict utilitare şi *nu* este resimţit ca superfluu atunci cînd corespunde anumitor cerinţe de gust, unor anumite *nevoi* estetice care îi solicită apariţia şi răspîndirea? În ce constau aceste *nevoi estetice* care depăşesc utilitarul? Cînd şi de ce „adaosul" ornamentului devine strident pentru bunul gust al epocii şi este considerat „încărcătură"?

Răspunsuri serioase le poate da numai analiza faptelor, a obiectelor socotite adecvat ornamentate, a ornamentelor de bun gust pentru o epocă sau alta, pentru o naţiune sau alta, pentu o clasă socială sau alta.

De ce, de exemplu, apare în neolitic, pe vasele de lut, ornamentaţia spiralată, care este extinsă pe o mare suprafaţă a globului, sau pe obiectele de os ornamentaţia prin dîre paralele? Explicaţia pe care o avansează unii dintre cercetătorii artei epocilor respective are multe elemente care o fac convingătoare. Ornamentaţia de pe vasele de lut reprezintă urma cordagiilor fibroase cu care erau menţinute aceste vase ca să poată fi purtate, iar în ce priveşte striile paralele pe os, cum arată René Huyghe: „Omul din paleolitic reproduce pe osul din care va face o unealtă haşurările pe care le-a provocat la început accidental, smulgînd carnea. Însă... el le transformă din instinct. Dacă le imită, o face *organizîndu-le*. Spiritul intervine o dată cu mîna: într-adevăr, haşurile pierd caracterul dezordonat pe care-l aveau cînd se năşteau la întîmplare; ele ascultă acum de tendinţele spre regularitate, chiar spre simetrie. Se vede astfel schiţîndu-se ceea ce mai tîrziu va deveni geometria şi decorul"[1]. Explicaţia academicianului francez exprimă, în limbajul esteticii sale, ceea ce mai riguros am putea

[1] R. Huyghe, *Paleoliticul franco-cantabric*, în *L'art et l'homme*, vol. I, p. 22.

denumi încercarea primitivă de umanizare a obiectelor, fie şi numai prin „geometrizarea" pe care conştiinţa umană, *reflectînd o anumită ordine din realitate*, simte nevoia s-o imprime unor semne apărute întîmplător în cadrul acţiunii practice asupra obiectelor naturale. A. Daisay, în *Histoire de l'ornement*, formulează şi el explicit că, „la origine, decoratorii se inspirau din munca olarului, a ţesătorului, a împletitorului de coşuri, a căror tehnică producea prin ea singură combinaţii de linii şi de culori... Dar, ulterior, artistul mai abil nu se mai mulţumeşte să copieze; el inventează forme noi"[1]. În orice caz, această explicaţie este, se pare, mult mai aproape de adevăr decît încercarea de justificare a accidentalului în creaţia umană, pe care unii esteticieni burghezi contemporani încearcă s-o preconizeze pentru arta ornamentală (şi nu numai!) a zilelor noastre. Aşa, de pildă, Jean Paulhan, în placheta lui intitulată *Arta informală* [2], vorbeşte despre opera de artă, „care ne întoarce spatele", înlăturînd orice *referinţă* la realitate, şi care precedă semnificaţiei sale, apărînd la voia hazardului pur, întrucît artistul informal semnează azi un „ready made" (adică o reunire de linii şi culori „gata făcută", apărută la întîmplare, ca o pată de mucegai sau de rugină) sau ţîşnită în urma unor gesturi dezordonate, necontrolate de luciditatea raţională, eliminînd din principiu ideea oricărei *compoziţii*. Explicaţia lui René Huyghe vorbeşte însă de inexorabila necesitate umană de ordine (deci de *compoziţie* lucidă) chiar de la cele mai vechi ornamentaţii, apărute în zorii civilizaţiei umane.

Insistăm asupra acestei probleme pentru a pune în evidenţă adevărul că în aceste elemente ale *esteticului cotidian*, care sînt ornamentaţiile obiectului util, este evidentă esenţa aceasta *compoziţională* a spritului uman constructiv, esenţă pe care, chiar din stadiile rudimentare amintite, decoraţia prin ornament o împărtăşeşte cu întreaga dezvoltare a artei de mai tîrziu.

Dar problema apariţiei şi dezvoltării ornamentului este mai complexă şi reducerea ei la simpla necesitate de „ordonare" ar însemna o schematizare nepermisă. Ornamentele „geometrice" lasă treptat locul (sau uneori alternează) cu ornamente figurative, care încearcă *să reproducă* figuri de animale sau de oameni. Aşa, de pildă, în Egiptul predinastic sau protodinastic (ca, de pildă, pe mînerul de fildeş al celebrului cuţit găsit la Djebel-el-Arak), obiectele uzuale sînt ornamentate cu figuri de oameni sau de animale, reprezentate din ce în ce mai veridic. În arta precolombiană, ornamentaţia *figurativă* este deosebit de expresivă. Vasele peruviene îmbracă forme umane în întregul lor, iar în ceramica din regiunile mai sudice (Nazca) se găsesc reliefuri uşoare, figurînd oameni sau animale, reliefuri care capătă detalii prin adăugirea picturii pe vase [3]. Ornamentaţia figurativă poate fi urmărită pe admirabilele noastre farfurii din Horezu sau din Oboga, ca şi pe ceramica săsească sau pe cahlele ardeleneşti [4].

---

[1] Alexandre Daisay, *Histoire de l'ornement*, Paris, 1928, p. 10 (subl. ns.).

[2] Cf. Paulhan, *L'art informel*, N. R.F., 1962 (vezi „Chritique", nr. 141, aprilie 1963).

[3] Raoul d'Hakourt, *Civilisations précolombriens*, în *L'art et l'homme*, şi F. Anton, *Alt-Peru und seine Kunst*, Leipzig, 1952.

[4] Cf. *Arta populară în Romînia*, Bucureşti, ediţia I.R.R.C.S., 1955.

Eruditul istoric al artei Louis Hourticq remarcă pe drept cuvînt: „...Nimic nu este mai caracteristic pentru geniul unui popor decît vocabularul său ornamental. Originea motivelor pe care le-a ales, felul în care le-a folosit ne aduc revelații asupra concepției sale despre lucruri. Motivele ornamentale sînt izvorîte din două surse: natura și geometria. Cea mai mare parte țin de această dublă proveniență și se poate spune în general că stilurile decorative se clasează între aceste două extreme: imitația vieții și pura combinație liniară" [1]. Revine și aici, cum vedem, clasificarea ornamentului în ornament „de imitație" și în „ornament geometric", întîlnită la cei mai mulți dintre teoreticienii care s-au ocupat de această problemă.

Dar fie că reprezintă perpetuarea prin tradiție a unor semne liniare care au apărut pe obiectele făurite de om ca urmare a condițiilor „funcționale" inițiale (vasele din neolitic), fie că s-au adăugat ulterior (poate extinzînd asupra altor obiecte ale cotidianului ceea ce funcția unora impusese cu necesitate), întrebarea referitoare la cauza conservării ornamentării de-a lungul mileniilor și, mai mult, la amplificarea acesteia rămîne deschisă. André Lurçat, în amplul său tratat de arhitectură, acordă o importanță deosebită analizei acestei probleme. El încearcă să clasifice ornamentul de arhitectură stabilind patru tipuri: a) „ornamentul structură", ca cel al construcțiilor dorice; b) „ornamentul arhitectonic", ca cel al catedralelor gotice, unde ornamentul joacă rolul de „animator" al părților esențiale ale construcției arhitecturale; c) „ornamentul decorativ" ca, la construcțiile bizantine și renascentiste, unde el „consistă într-o animație locală supraadăugată unei materii sau unei forme", și d) „ornamentul tapiseriei", ca în arhitectura arabă sau aztecă, în care el „acoperă totalitatea suprafețelor și îi animă epiderma" [2]. Chiar din această clasificare se vede că Lurçat urmărește funcția ornamentului în diferite epoci, funcție pe care el o formulează explicit astfel: „...Rolul ornamentului este de a anima, de a modela, de a îmbogăți, de a atrage atenția asupra unui punct, de a provoca un accent, de a sublinia o formă, de a conține o semnificație simbolică" [3]. Credem că Lurçat are în bună parte dreptate. Dar el se oprește la jumătatea drumului în ceea ce privește explicația originii și a nevoii de ornamentație. De ce oare omul simte nevoia „să animeze" o anumită suprafață a edificiului arhitectonic sau, mai general, a unui „obiect" de uz cotidian?

Obiectele pe care le folosește și care îl înconjură pe om în ambianța cotidiană devin, de-a lungul istoriei societății, din ce în ce mai mult obiecte „umanizate". Fără îndoială că această umanizare le este conferită de ansamblul de însușiri care fac din aceste obiecte *bunuri umane*. Tehnica producerii lor, menită să le adapteze din ce în ce mai bine nevoilor practice, introduce aici ceva din „esența umană", ceva din ceea ce face ca omul să producă în așa fel încît să dea fiecărui lucru „măsura lui inerentă". Omul se regăsește în produsul său, și folosirea acestuia — în complexul de deprinderi sociale — îmbogățește mereu „esența umană". Dar tocmai această necesitate de încadrare a produsului în complexul social în care

[1] L. Hourticq, prefață la *Histoire de l'ornement* de A. Daissay, Paris, 1925.
[2] André Lurçat, *Formes, composition et lois d'harmonie*, vol. III, Paris, 1955, p. 161—174.
[3] *Ibidem*, p. 215.

omul trăieşte face să se ivească nevoia unor *multilaterale* legături între om şi obiectele ambianţei. Tocmai din cauza complexităţii crescînde a *sintezei determinărilor* care-l „*umanizează*" pe om, el resimte necesitatea de a încadra obiectele folosite în „sisteme de referinţe" din ce în ce mai ample. Ornamentarea obiectelor este, în bună măsură, un mijloc de a realiza această necesitate. Decoratorul atrage atenţia asupra unui punct sau subliniază „o semnificaţie simbolică" tocmai pentru că acolo simte el nevoia să pună ceva din „sistemele sale de referinţă". Ornamentul face ca şi obiectul ornamentat să vorbească despre această „referire" continuă, specific umană. Obiectul nu rămîne astfel izolat din contextul uman în mijlocul căruia se află, nu rămîne inert, mut, ci „se animă" într-adevăr, cum spune Lurçat, dar nu de o viaţă a lui singuratică, ci de viaţa întregului *univers uman* la care participă. Numai dacă vom înţelege astfel ornamentul, şi vom încerca în fiecare caz concret dat să înţelegem *semnificaţia* lui în funcţie de întreaga mentalitate a epocii şi a clasei date, vom putea sesiza adevărata lui funcţie. Istorici ai ornamentului ca Daisay exprimă parţial aceste adevăruri fără să ajungă la generalizări. Iată, de pildă, în legătură cu ornamentul roman el arată că, deoarece „marea grijă a romanilor era de a da operelor lor o impresie de durată, de putere, de dominaţie..., Roma va căuta să seducă şi să surprindă prin brio, prin efect, prin supraabundenţă. Ea va multiplica elementele, va încărca ornamentaţia, o va modela în chip excesiv ..."[1]. Prin intervenţia iconoclaştilor, arată el mai departe, „care timp de aproape două secole au parvenit să suprime reproducerea imaginilor sacre, se va păstra artei decorative o oarecare uscăciune schematică, o stilizare, un hieratism convenţional, îndepărtat de natură, caracteristici care au rămas tipice pentru decoraţia bizantină"[2]. În legătură cu ornamentul arab, el observă de asemenea, pe drept cuvînt, că arabii, fiind „triburi nomade, neavînd timp îndelungat drept casă şi mobilier decît ţesături şi covoare, au împodobit marile suprafeţe cu veritabile desene de stofe cu care au acoperit coloanele ei şi capitelurile, cu care au acoperit cupolele (edificiilor lor)..., a căror formă reprezintă ea însăşi o amintire a primului lor acoperiş : cortul"[3]. Explicaţii asemănătoare (multe foarte subtile) sînt date apoi pentru arta gotică, Renaştere şi chiar pentru arta modernă. Este vorba, prin urmare, de trăsături caracteristice pentru ornamentica diferitelor epoci şi popoare, legate de *stilul* lor general de viaţă, strîns împletite cu celelalte elemente, care constituie la un loc „*referirile*" umane la anumite criterii, definitorii pentru omul epocii, poporului sau clasei respective[4]. Ceea ce aduce ornamentul „obiectului" de uz cotidian este deci *încadrarea acestuia în contextul general de valori* în mijlocul căruia obiectul este făurit, începînd cu cele materiale (tehnică, material, economicitate), dar tinzînd puternic către semnificaţiile spiri-

[1] A. Daisay, *op. cit.*, p. 39.
[2] *Ibidem*, p. 47.
[3] *Ibidem*, p. 57.
[4] Propunerile de clasificare a ornamentului popular pe care le face N. Dunăre, în monografia recent apărută *(Arta populară din Valea Jiului*, Edit. Acad. R.P.R., 1963) socotim că reprezintă o bază de discuţie interesantă, care tinde să înlăture abordarea unilaterală, absolutizantă, a semnificaţiei ornamentului. Socotim de asemenea judicioase considerentele lui I. Frunzetti din aceeaşi monografie.

tuale, profund umane. Ornamentul este parte integrantă din *decorativitatea* epocii, adică din acel *ansamblu compoziţional* care prin elemente figurative sau geometrice este grăitor pentru preocupările fundamentale ale oamenilor, pentru izvorul necesităţilor şi tendinţa năzuinţelor lor, pentru ceea ce constituie la un loc sinteza determinărilor social-istorice dintr-o epocă şi dintr-o situaţie socială dată. Dacă nu putem face abstracţie aici, în nici un caz, de determinări indicate de materialul şi tehnica de fabricaţie a obiectelor respective, nu putem de asemenea neglija nici determinările spirituale legate de scara de valori a timpului în care acestea sînt fabricate [1]. Iată de ce apare cu totul unilaterală (în conformitate, de altfel, cu întreaga sa orientare pragmatistă) încercarea de explicaţie a caracterului estetic al obiectelor utilitare pe care o dă Dewey. „Producţiile artelor industriale — spune el — au forma care convine întrebuinţărilor lor particulare. Fie că e vorba de covoare, vase sau coşuri, această formă devine estetică cînd materia primă este dispusă sau modelată în aşa fel încît îmbogăţeşte nemediat experienţa celui care le priveşte atent"[2]. Este aici o pronunţată accentuare asupra *funcţionalismului* ca element exclusiv, care ar constitui esteticul obiectelor uzuale, absolutizare caracteristică multor esteticieni burghezi contemporani. Pe această poziţie s-a situat, în primele decenii ale veacului nostru, Le Corbusier. El preconiza eliminarea totală a ornamentului, pleda pentru suprafeţele nude. În stilul caracteristic manifestelor artistice „avangardiste" din deceniile al doilea şi al treilea al veacului, Le Corbusier clamează în lucrarea sa intitulată *L'art décoratif, d'aujourd'hui*: „Dacă vreun oarecare Solon ar impune efervescenţei noastre aceste două legi:

Legea Ripolin-ului
şi *legea Laptelui de var*,

am face un act moral"[3]. Prin întinderea unui strat de *Ripolin* pe toate suprafeţele libere, înlocuindu-se în felul acesta tapetele, desenele tapiseriilor, a mobilelor etc., totul fiind colorat în alb, orice „înşelătorie" ornamentală ar dispărea, totul ar deveni, după Le Corbusier, „loaial". Manifestul lui „purist" în materie de decoraţie mergea mînă în mînă cu absolutizările „constructivismului" în arhitectură, preconizîndu-se doar fabricarea, după chiar expresia celebrului arhitect, de „maşini de locuit". În ultimul deceniu el a revenit însă asupra acestor excese, cu care-şi propusese acum 30 de ani să sterilizeze încărcăturile decorative de prost gust ale începutului veacului al XX-lea. În pavilionul Philips de la expoziţia din 1958 din Bruxelles sau în biserica de la Rongchamp, excesele puriste fac loc unor exagerări mai degrabă baroce. De altfel, un artist ca el a sesizat că funcţionalismul mecanizat are nevoie de un corectiv care să-l *umanizeze* şi a încercat în acest sens să teoretizeze necesitatea în

[1] Este interesantă, în această privinţă, îmbogăţirea ornamenticii noastre populare, contemporane. În plaheta *Ornamentul în arta populară românească* (Bucureşti, 1963), T. Bănăţeanu şi M. Focşa arată că: „steaua, secera şi ciocanul, stema tării, folosite tot mai mult în ornamentarea obiectelor de uz şi podoabă, în ceramică, ţesături, lemn, piele, constituie o formă de expresie adecvată noului conţinut al vieţii poporului".

[2] T. Dewey, *Art as experience*, p. 116.

[3] Le Corbusier, *L'art décoratif d'aujourd'hui*, Paris, [f.a.], p. 191.

arhitectură a unei game de măsuri care să aibă drept criteriu *scara umană*, gamă pe care a denumit-o *Modulor*.

„Puristul" Paul Valéry îşi exprimă şi el dezaprobarea pentru ornament, înţeles de astă dată ca orice adaos faţă de constructiv, „ornament" fiind pentru poetul şi esteticianul francez chiar plastica monumentală care se înscrie în ansamblul edificiului arhitectonic. „Cîteodată — spune Valéry (şi acest „cîteodată" este semnificativ pentru poziţia lui estetică îndeobşte eclectică) — resimt ca barbar şi bizar faptul de a orna cu statui şi reprezentări de fiinţe vii o construcţie... Aş prefera ca ochiul să nu recunoască nimic în această grămadă (de reprezentări...), ci să vadă aici numai un obiect nou fără referinţă la *similitudini exterioare*..."[1]. Deşi afirmaţia are forma unui simplu aforism dintr-o culegere intitulată de Valéry *Estetul*, ea ni se pare plină de semnificaţii, tocmai dată fiind orientarea autorului şi titlul sub care o publică. Valéry pledează aici pentru formele „pure" „create de *ochi*", cum spune el mai departe, forme frumoase „în sine", fără „referirea" la uman. Accentul „puristului" cade aici tocmai pe *absolutizarea* constructivismului, care elimină „adaosul" uman, raportarea, referirea la om, a ceea ce este estetic în „obiectele" construite.

Eliminarea totală a ornamentului din obiectele vieţii cotidiene nu mai găseşte astăzi apărători îndîrjiţi nici în rîndurile esteticienilor burghezi de prestigiu, ca, de pildă, americanul Thomas Munro. Ridicîndu-se împotriva clasificării artelor în „minore" şi „majore", el spune : „S-a pretins adesea, cu argumente specioase, că artele minore nu pot avea un conţinut intelectual şi spiritual elevat ; însă această idee nu rezistă la examen... Arta vitraliilor în evul mediu, aceea a mozaicului în Bizanţ nu erau minore. Pentru un trib persan nomad arhitectura este minoră, ţesătura covoarelor este majoră"[2]. Şi în continuare el pledează pentru dreptul oamenilor de a-şi manifesta gusturile personale în alegerea veşmintelor, a mobilierului, a obiectelor lor de uz curent, *ornamentate* şi executate cu artă şi nu exclusiv în vederea satisfacerii unor nevoi utilitare stricte.

Problema locului *ornamentului* în esteticul cotidian nu poate fi rezolvată prin încercarea de eliminare totală, în numele bunului gust sau în numele „funcţionalismului", ca element care ar caracteriza în exclusivitate gustul epocii noastre mecanizate şi automatizate. Fără îndoială că această epocă în care trăim dă o *altă greutate specifică* ornamentului în ansamblul trăsăturilor estetice ale obiectelor fabricate în serie şi menite să ne creeze maximul de confort pe care-l permite tehnica modernă, în continuă perfecţionare. Dar nu putem uita că ornamentul, cînd nu este înzorzonare de prost gust, este menit să dea variaţie obiectelor, să răspundă necesităţii de încadrare a obiectelor în ansamblul nostru referenţial. Dacă este superfluu atunci cînd este total străin de funcţia şi de structura obiectului, nu putem uita că el poate *sublinia* tocmai această funcţie şi structură ca şi *calităţile materialului* respectiv. Problema aceasta nu poate fi privită simplist şi tratată prin sentinţe exclusiviste şi nici la modul gene-

[1] Paul Valéry, *Mélange*, Paris, 1941 (subl. ns.).
[2] Thomas Munro, *The arts and their interrelations*, p. 113—114.

ralităților atotvalabile. Numai în funcție de fiecare „obiect" al cotidianului, în legătură cu rolul său utilitar, primordial trebuie examinată și funcția decorativă a ornamentului, în *ansamblul compozițional* al unui interior, al unei fațade, al unui întreg vestimentar, al unui complex urbanistic. Ornamentul poate oferi, de la caz la caz, soluția estetică a prezentării *varietății în unitate* și a reflectării *„măsurii inerente"* a diferitelor elemente materiale ale vieții cotidiene [1]. Cercetîndu-i mai îndeaproape originea și ocupîndu-ne de funcția lui estetică în fiecare epocă istorică, vom putea descifra mai ușor liniile pe care se dezvoltă ornamentica epocii noastre, în condițiile dezvoltării bazei tehnice-materiale și a bazei economice socialiste, în legătură cu preluarea în spirit leninist a ceea ce constituie tradițiile noastre naționale în acest domeniu. Arhitecții și ebeniștii noștri, creatorii de obiecte utilitare și cei ce desenează modelele țesăturilor și croiala veșmintelor noastre au, credem, datoria de a face din ornamentica noastră contemporană un factor important pentru înfrumusețarea continuă a vieții noastre cotidiene.

Ca și în alte epoci istorice, cu atît mai mult astăzi, ornamentica este menită să se încadreze *stilului* general al decorației contemporane, concordant cu stilul artistic în ansamblul lui, parte integrantă a „sistemului nostru referențial". Dacă multe dintre obiectele de uz curent se pot lipsi de ornament, întrucît numai *forma* lor generală sugerează puternic funcția pe care o îndeplinesc și se armonizează cu „formele" caracteristice stilului general al epocii, altele vor cîștiga printr-o ornamentație adecvată, aducînd un accent sau strecurînd o sugestie acolo unde „forma" nudă poate fi săracă în încărcătură emoțională. Dacă supraabundența barocă este repudiată de gusturile noastre de oameni ai unei epoci îndrăgostite de „funcționalul "exprimat cu sinceritate ,direct, pentru că acest „funcțional" relevă creșterea puternică a capacității creatoare a omului contemporan, se impune, credem, să ne ferim și de o indigență a „artei aplicate",care se poate strecura, prin lipsă de fantezie, la adăpostul dorinței noastre de „sinceritate în artă", sub pretextul repudierii înzorzonării de prost gust.

★

Problema stilului epocii noastre (și a ornamenticii ca element al trăsăturilor stilistice specifice) este o problemă centrală a esteticului cotidian, întrucît toate „obiectele" care intră în sfera acestei noțiuni trebuie să facă dovada unor trăsături care să le *armonizeze* între ele. Arhitectura și urbanistica, plastica monumentală și horticultura, organizarea și deco-

[1] În această privință mi se pare întemeiată observația pe care o fac Paul Petrescu și Paul Henri Stahl în articolul *Decorul în arhitectura populară romînească*, publicat în „Studii și cercetări de istoria artei", 1960, nr. 1 : „Deosebita valoare artistică a crestăturilor care împodobesc casa se datorește faptului că sînt aplicate în mod exclusiv pe *elemente arhitectonice constructive* (subl. ns. — *M.B.*). Pe casele romînești, decorul nu apare la întîmplare și nu este destinat să înfrumusețeze gratuit orice suprafață liberă a construcției. Aplicat cu măsură și adesea chiar cu sobrietate, decorul este repartizat în așa fel încît se obține un maximum de efect artistic. Poate că nu este fără interes să facem analogia și cu costumul romînesc, caracterizat prin aceeași plasare determinată și limitată a ornamentului, pentru a înțelege că aceasta formează un aspect specific al simțului decorativ al poporului nostru, căruia nu-i place încărcarea și aglomerarea motivelor".

rarea interioarelor, obiectele de uz curent şi vestimentaţia noastră se vor încadra în sfera esteticului în măsura în care fiecare în parte şi toate laolaltă nu vor distona cu trăsăturile generale ale modului nostru de viaţă. Aceste elemente în mijlocul şi prin intermediul cărora se desfăşoară viaţa noastră de fiecare zi vor îndeplini exigenţele gusturilor noastre şi se vor integra idealului nostru estetic în măsura în care vor fi expresia (fiecare în măsura care-i este inerentă) condiţiilor noastre de viaţă, a bazei tehnice-materiale şi a bazei economice socialiste, a tradiţiilor noastre naţionale progresiste şi a interacţiunii celorlalte elemente ale conştiinţei sociale socialiste.

Cum ansamblul acestor condiţii este extrem de complex şi cum el nu numai că permite, dar presupune variaţia intensă a gusturilor personale (pe fondul unitar al idealului socialist), efortul creatorilor „obiectelor" vieţii cotidiene trebuie să meargă în direcţia exigenţelor acestei varietăţi. Pe de altă parte, cum nevoia umană de variaţie se poate observa manifestîndu-se nu numai de la individ la individ, dar şi în desfăşurarea (chiar pe perioade scurte) a vieţii aceluiaşi individ, cei ce se ocupă de problemele esteticului cotidian nu pot să nu ţină seama de fluctuaţiile care apar chiar în cadrul trăsăturilor generale ale *stilului* nostru contemporan. Problema *modei* (adică a fluctuaţiilor, cu rază temporală scurtă, ale gusturilor unei epoci) nu este numai o problemă a îmbrăcămintii, ci şi a altor elemente ale esteticului cotidian (a organizării „interioarelor", de pildă, sau a anumitor obiecte de uz curent). Ea intră în sarcina unor analize concrete ale specialiştilor diferitelor domenii amintite. Dar chiar aici trebuie accentuat faptul că aceste fluctuaţii rapide se petrec în interiorul unei unităţi stilistice generale, care nu poate fi eludată. Această problemă cere însă o tratare aparte, pe care *nu* ne-o propunem acum.

Menţionăm numai că în efortul de încadrare în stilul epocii noastre a produselor ce intră în sfera esteticului cotidian se ivesc primejdii care trebuie semnalate. Pe de o parte există primejdia ruperii totale de tradiţiile noastre naţionale. „Linia contemporană" a mobilierului, a vestimentaţiei, a plasticii mici de interior riscă să piardă imensa bogăţie pe care o poate moşteni de la arta noastră populară, de la tezaurul ornamentării din diferite regiuni ale ţării noastre, care în decursul mileniilor a acumulat o comoară inepuizabilă de forme şi de culori. Neglijarea acestei surse de îmbogăţire a esteticului cotidian duce la o simplificare extremă a „modernităţii" obiectelor de uz curent, la o uniformizare ternă cu ceea ce se află în produsele comercializate ale pieţei capitaliste [1].

Pe de altă parte există primejdia preluării *tale-quale* a motivelor ornamentale populare sau a reducerii simplificatoare a ornamentelor numai la ornamente „emblematice", sub pretextul valorificării tradiţiilor noastre

[1] Cu atît mai gravă este preluarea unor motive ornamentale foarte vechi, care aparţin tradiţiilor altor popoare, ca, de pildă, a motivelor artei persane în fabricarea pe scară industrială a covoarelor. Pe drept cuvînt arh. Florica Vasilescu semnala într-un articol din „Arta plastică" 1961, nr. 6, absurditatea „fabricării" unor covoare „persiene", cînd nici tehnologia fabricaţiei în actualele condiţii nu permite nici pe departe realizarea frumuseţilor cu care se putea mîndri tapiseria orientală.

naționale sau al „tematizării" artei aplicate. Asemenea practici vulgarizatoare trebuie combătute [1].

Stilul epocii socialiste se constituie astăzi pe baza condițiilor materiale ale orînduirii noastre, fiind puternic înrîurit de ansamblul dezvoltării vieții noastre spirituale. Trăsăturile lui generale, ca și caracteristicile elementelor de detaliu (regăsite și în ornamentică) se cer minuțios analizate într-o colaborare strînsă a esteticienilor cu toți cei ce contribuie la creația, proiectarea și producerea „obiectelor" vieții noastre cotidiene.

СТИЛЬ И ОРНАМЕНТ — ЭСТЕТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ

РЕЗЮМЕ

В рамках общей разработки эстетики повседневной жизни — в условиях, когда все больше и больше возрастает забота об эстетическом аспекте рабочего места, города, внутреннего убранства квартир, одежды — автор делает попытку проанализировать категории «стиль» и «орнамент».

С самого начала он уточняет, что эстетическая категория стиля будет рассматриваться им *не* как выражение оригинальности творческой личности, а как совокупность эстетических черт «предметов», составляющих окружающую среду (от домов до одежды). Далее автор подвергает последовательному критическому анализу то, каким образом исследовалась эта проблема в «традиционной» эстетике — Кантом, Гегелем, Тэном, Кроче, В. Г. Мунро и Мальро. Основываясь на подробном рассмотрении крайне сложных конкретных исторических условий появления и формирования готического стиля (взятого в качестве яркого примера), автор приходит к генетическому определению стиля, предупреждая в то же время об опасности, вытекающей из догматизации этого определения. Стиль исторической эпохи — говорится в статье — заключается в совокупности специфических эстетических черт, которыми обладают продукты той эпохи, совокупности, создающейся в результате сложного влияния географического фактора, материально-технической базы и, особенно, производственных отношений, к которому присоединяется сильное влияние национальных традиций, а также всей соответствующей надстройки, налагающей свою печать. Стиль, следовательно, представляет собой не только совокупность формальных черт, зависящих от *структуры* соответствующих «предметов», но и совокупность черт, в которых формальная структура организует более глубокое содержание, отражающее сущность соответствующей эпохи.

[1] Vezi în această privință poziția justă adoptată de Paul Petrescu în articolele publicate în „Arta plastică", 1961, nr. 1 și 4; 1962, nr. 5.

В таком же духе рассматривается категория «орнамента». Автор и здесь подвергает критическому анализу описательный метод, при помощи которого рассматривалась эта категория в работах некоторых эстетов и искусствоведов, и стремится выявить происхождение необходимости орнаментации «предметов». Предметы, — пишет автор, — используемые человеком или окружающие его в повседневной жизни, становятся на протяжении истории человечества все более и более «очеловеченными» предметами. Техника их производства, призванная все лучше приспосабливать их к практическим нуждам, функциям, вводит сюда нечто от «человеческой сущности», нечто, заставляющее человека производить таким образом, чтобы придать каждой вещи «присущую ей меру». Человек находит себя в произведенном продукте, и использование его — в определенных общественных условиях — постоянно обогащает человеческую сущность. Но именно эта необходимость включения продукта в общественный комплекс, в котором живет человек, ведет к возникновению потребности в *многосторонних* связях между человеком и окружающими предметами. Именно из-за растущей сложности *синтеза определений*, которые «очеловечивают» человека, он чувствует необходимость включить используемые предметы во все более широкие «системы отсчета». *Орнаментирование* предметов является, в значительной мере, средством реализовать эту потребность.

Автор намечает общие черты стиля нашей эпохи и выявляет роль орнамента в этом стиле. Он уточняет, однако, что этот вопрос должен послужить темой отдельного исследования, предпринятого в тесном сотрудничестве со специалистами по различным проблемам современной эстетики.

STYLE ET ORNEMENT – CATÉGORIES DE L'ESTHÉTIQUE DE LA VIE QUOTIDIENNE

RÉSUMÉ

Dans le cadre de l'élaboration d'une esthétique de la vie quotidienne et tenant compte des préoccupations toujours plus amples pour l'aspect esthétique du lieu de travail, des villes, de l'intérieur des habitations, de la tenue vestimentaire, l'auteur essaie d'analyser dans la présente étude les catégories de « style » et « ornement ».

En précisant dès le début qu'il se propose d'aborder la catégorie esthétique du style *non pas* comme une expression de l'originalité de la personnalité créatrice, mais comme l'ensemble des traits esthétiques des « objets » qui constituent l'ambiance quotidienne (de l'édifice architectonique aux pièces vestimentaires), il soumet à une analyse critique succincte la manière dont ce problème a été traité dans l'esthétique « traditionnelle », de Kant et Hegel, par Taine et Croce, jusqu'à Wölfflin, Th. Munro et Malraux. En se fondant sur l'examen détaillé des conditions historiques

concrètes, extrêmement complexes, de l'apparition et de la constitution du style gothique (pris comme exemple très expressif), l'auteur arrive à une définition génétique du style, en attirant préalablement l'attention sur le danger qu'il y aurait à dogmatiser une telle définition. Le style d'une époque historique — affirme l'auteur — est l'ensemble des traits esthétiques spécifiques que présentent les produits de cette époque, l'ensemble résultant de l'influence complexe du facteur géographique, de la base technique et matérielle et surtout des rapports de production, ensemble auquel concourent les influences importantes des traditions nationales ainsi que de toute la superstructure correspondante qui y met son empreinte. Le style n'est donc pas seulement un ensemble de traits formels qui tiennent de la *structure* des « objets » respectifs, mais un ensemble de traits dans lesquels la structure formelle organise un contenu plus profond, qui reflète l'essence de l'époque respective.

C'est dans le même esprit que l'auteur aborde la catégorie d'« ornement ». Il soumet ici aussi à l'analyse critique la manière descriptive dont a été traitée cette catégorie dans les travaux de certains esthéticiens et historiens de l'art et tâche de dépister l'origine de la nécessité d'ornementer les « objets ». Les objets — dit-il — que l'homme utilise et qui l'entourent dans l'ambiance quotidienne, deviennent au cours de l'histoire de la société de plus en plus des objets « humanisés ». La technique de leur production, destinée à les adapter de mieux en mieux aux besoins pratiques, à leur fonction, introduit ici une partie de l'« essence humaine », de ce qui fait que l'homme produit de telle manière qu'il arrive à donner à chaque chose « la mesure qui lui est inhérente ». L'homme se retrouve dans ce qu'il a produit et l'utilisation de ce produit — dans le complexe des déterminations sociales — enrichit sans cesse l'essence humaine. Mais c'est justement cette nécessité d'encadrer le produit dans le complexe social où l'homme vit, qui fait surgir le besoin de relations *multilatérales* entre l'homme et les objets de son ambiance. C'est justement à cause de la complexité croissante de la *synthèse des déterminations* qui « humanisent » l'homme, que celui-ci ressent la nécessité d'encadrer les objets utilisés en « systèmes de référence » de plus en plus amples. L'*ornementation* des objets est, pour une bonne part, un moyen de réaliser cette nécessité.

L'auteur essaie aussi d'esquisser les traits généraux du style de notre époque et du rôle de l'ornement dans ce style. Il précise cependant que ce problème devra faire l'objet d'une étude spéciale, entreprise en collaboration étroite avec les spécialistes qui travaillent dans les différents domaines de la création esthétique dans le quotidien.

FUNCȚIA DE CUNOAȘTERE A METODEI MATEMATICE ÎN ECONOMIE

DE

T. SCHATTELESZ

Nimeni (sau aproape nimeni) nu se mai îndoiește de importanța matematicii ca instrument al economistului teoretician și practician deopotrivă. „Recunoașterea publică" a matematicii ca un auxiliar al economistului se datorează îndeosebi rezultatelor evidente, practic utile, în prelucrarea cu un scop bine precizat a unor cantități mari de date economice cu ajutorul calculatoarelor electronice. Rezultatele practice actuale — încă mult mai puține decît cele posibile — sînt fără îndoială un argument convingător, dar nicidecum o bază suficientă pentru elucidarea esenței a ceea ce este desemnat de obicei ca „folosire a matematicilor în economie".

Opinia destul de larg (dar din fericire nu universal) răspîndită, după care matematica poate servi economistului numai în măsura în care-i furnizează instrumentarul necesar prelucrării cantităților mari de informații numerice, este fundamental eronată. Matematica, departe de a oferi numai metode standard de prelucrare a unor statistici, este un important *mijloc de cunoaștere* a fenomenelor economice, după cum reiese chiar din unele scrieri ale lui Marx (și să nu uităm că pe vremea lui Marx ideea mașinilor matematice de mare capacitate nu apărea, dacă apărea, decît cel mult în utopii!).

Este bine cunoscută scrisoarea către Engels din 31 mai 1873, în care Marx emite ipoteza posibilității de a „stabili matematic legile principale ale crizelor"[1]. Și această formulare explicită a lui Marx ne întărește în convingerea că întemeietorul socialismului științific a întrevăzut *și posibilitatea folosirii matematicii ca mijloc de cunoaștere*, și nu numai ca un auxiliar tehnic-operativ pentru economist. Aplicarea matematicilor în economie, în particular în studierea și planificarea economiei socialiste,

[1] K. Marx și F. Engels, *Scrisori despre „Capitalul"*, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 220—230.

are o literatură extraordinar de bogată, cuprinzînd atît lucrări teoretico-metodologice, cît şi prezentări de aplicaţii practice. Puţine sînt însă acele scrieri, reclamate din ce în ce mai imperios de înseşi progresele realizate, care, generalizînd rezultatele de pînă acum, să analizeze şi sub aspect gnoseologic natura contribuţiei pe care ştiinţa matematică o are sau o poate avea în munca de cercetare economică. Studiul de faţă îşi propune să contribuie tocmai la relevarea şi caracterizarea acestui fapt.

MATEMATICA—LIMBAJ ŞI MIJLOC DE CUNOAŞTERE

După o părere foarte răspîndită, matematica poate servi numai la studierea aspectului cantitativ al fenomenelor şi proceselor economice, care sînt definite „calitativ". Într-adevăr, de exemplu relaţiile de producţie care caracterizează un mod de producţie nu se pretează la o definire ştiinţifică prin formulări matematice; la definiţiile fundamentale ale economiei politice nu se poate ajunge nemijlocit pe cale matematică. Dar nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că în cadrul unor relaţii de producţie date acţionează un şir de legi economice care la un loc determină calitatea lor şi a modului de producţie căruia le corespund. Or, pentru înţelegerea aprofundată şi, în special, pentru *folosirea acţiunii* unora dintre aceste legi — mai jos vom da şi exemple —, matematica ne poate fi de un deosebit folos, cu atît mai mult cu cît matematica nu este *numai* o ştiinţă a cantităţilor cum a fost universal definită în secolul al XIX-lea.

Această definiţie nu mai poate fi acceptată decît condiţionat, căci obiectul matematicii depăşeşte, deşi cuprinde, „cantităţile". Dincolo de studierea raporturilor cantitative dintre obiecte, dar pornind de la acestea, matematica elaborează un aparat de gîndire formal, care serveşte la definiţii riguroase în diferitele ştiinţe de specialitate, definiţii care se referă *şi la calitatea obiectului studiat.* Acest lucru este valabil pentru orice ramură a matematicii „clasice", nemaivorbind de un şir de discipline matematice moderne. (Topologia constituie un exemplu de asemenea disciplină, care spre deosebire de geometria clasică nu se ocupă de dimensiunile corpurilor, ci de unele calităţi ale lor ca vecinătatea, contactul, aderenţa etc. dintre ele.)

Nu este în intenţia noastră să căutăm o definiţie corectă şi completă a matematicii, şi nici să analizăm definiţiile existente şi dezbătute de matematicieni. Am menţionat cele de mai sus pentru ca în continuare să putem scoate în evidenţă confuzia pur verbală care stă la baza părerii după care matematica, din moment ce este o ştiinţă a cantităţilor, poate servi cel mult la studierea aspectului cantitativ al fenomenelor economice.

Dar chiar dacă am concepe matematica — aşa cum s-a făcut în trecut — ca o ştiinţă a cantităţilor, din aceasta încă nu trebuie să rezulte cu necesitate că ceea ce pentru ea este de natură cantitativă într-un obiect de studiu, să fie în mod necesar de aceeaşi natură pentru ştiinţa căreia îi serveşte. Dacă am menţine matematica în domeniul propriului său obiect, adică al mărimilor abstracte, desigur şi concluziile obţinute prin raţionamentele sale s-ar referi la aceeaşi sferă. Dar dacă folosim matematica drept *instrument* al unei alte ştiinţe, atunci ceea ce în domeniul „pur

matematic" se referă la cantități poate constitui o definiție atît a aspectului cantitativ, cît și calitativ (în înțelesul pe care-l atribuie acestor noțiuni materialismul dialectic) al fenomenului cuprins în sfera obiectului științei respective.

În economia politică, ca și în disciplinele care-i sînt subordonate, există posibilitatea distingerii aspectului calitativ de cel cantitativ al proceselor obiective studiate, dar numai ca un moment al cercetării. Legile principale ale științei economice definesc în esență, inseparabil, aspectul cantitativ și cel calitativ al fenomenului la care se referă. Aceasta va fi evident oricui dacă-și va reaminti definițiile unor legi economice. Știm de exemplu că valoarea este *cantitatea* (măsurată în unități de timp) de muncă socialmente necesară pentru crearea unei mărfi; că un corolar al legii fundamentale a socialismului este legea care cere dezvoltarea planică *proporțională* a economiei; că în socialism *creșterea* necontenită a productivității muncii se impune ca o lege etc. etc. Legea fundamentală, ca și toate celelalte legi economice, determină *calitatea* unui mod de producție. Ele se definesc însă *și* sub aspectul cantitativ al proceselor la care se referă : cantitatea de muncă, proporția dintre ramuri, ritmul și măsura creșterii producției și productivității etc.

Prima problemă pe care ne-o punem este *dacă* o asemenea definiție poate fi expusă în formă matematică. Dacă răspunsul este afirmativ și dacă o definiție economică — *alta decît aceea care se referă la raporturi „pur" cantitative* — poate fi exprimată în forma matematică, atunci, evident, putem vorbi de o „traducere" a teoriilor economiei politice în limbaj matematic.

Acest lucru este posibil în numeroase cazuri și prezintă o deosebită importanță din punctul de vedere al cercetărilor și cunoașterii economice. *Este* posibilă definirea în termeni matematici a cantităților de muncă, a proporțiilor dintre ramuri, a raportului dintre acumulare și consum ș.a.m.d. Prin aceasta am rămas, ce-i drept, în domeniul „cantităților", dar, incluzînd definiția matematică în definiția economică generală, am adîncit-o pe aceasta din urmă. Mai mult, formulînd matematic o definiție economică (de exemplu definiția unei legi economice), construindu-i, așa-zicînd, scheletul matematic, vom reuși pe căi deductive să obținem rezultate fără de care definiția calitativă corectă nu poate fi completă și vom putea cîștiga de asemenea concepte și definiții economice noi.

Ne interesează deci în primul rînd, posibilitatea traducerii noțiunilor și definițiilor științei economice în limbajul matematic, măsura, limitele și utilitatea acestei traduceri. Vom vedea că formularea matematică a noțiunilor, ca și a problemelor controversate în economie este mai mult decît un simplu exercițiu intelectual, impunîndu-se ca un *mijloc de cunoaștere*. Traducerea definițiilor economice (a acelora care se pretează la aceasta !) în limbajul matematicii ne oferă posibilitatea *formulărilor necontradictorii*, riguroase, a tuturor implicațiilor lor. Pornind de la traducerea matematică a unor aspecte aparent pur cantitative, dar care în realitate nu se pot separa de definițiile calitative, obținem formularea riguroasă a unor categorii și legi economice, și astfel avem posibilitatea să

dezvăluim pe cale deductivă multe din acele laturi și manifestări ale lor care pînă acum au fost cel mult intuite.

Urmînd firul celor arătate mai sus, rezultă că aplicarea matematicilor în domeniul științelor economice are două căi principale. Prima, care duce la încorporarea metodelor matematice ca instrument în economia politică, în sensul observat și utilizat încă de Marx, astfel ca ele să servească la adîncirea definițiilor *calitative* ale științei economice. A doua, care duce spre folosirea tehnicii furnizate de diversele discipline ale matematicii în practica curentă de planificare, avînd bineînțeles un caracter cu precădere cantitativ [1]. Desigur, aceste două căi nu sînt nicidecum paralele, ci se întretaie în puncte diverse.

Cercetările matematice-economice pe scară mai mare sînt de dată relativ recentă și stimulentul lor principal a fost constituit de necesitățile practice ale muncii de planificare. Dar încă de pe acum s-au obținut rezultate remarcabile, care ilustrează posibilitatea îmbogățirii aparatului conceptual al științei economice, ca și a rezolvării unor probleme de mare importanță practică. Exemplul cel mai pregnant ne oferă problema *balanței* economiei socialiste, care la început s-a prezentat ca o problemă practică de calcul, a cărei rezolvare a deschis totuși căi noi pentru analiza economică, prin introducerea metodelor ecuațiilor de balanță în studierea interdependenței sectoarelor și ramurilor economiei socialiste, dezlănțuind o adevărată „reacție în lanț" de rezultate teoretice importante. Atît importanța acestei metode, cît și exemplul strălucit pe care ni-l oferă pentru ilustrarea modului fructuos în care poate fi folosit limbajul matematic în analiza economică, impune să ne ocupăm mai mult de ea.

Problema *balanței* dintre sectoarele și ramurile producției, dintre acumulare și consum, dintre fondurile fixe (capacități de producție) și volumul producției etc. etc. are aspecte variate și o literatură vastă. Multă vreme însă statisticienii și economiștii nu au depășit viziunea contabilă a problemei — simpla opunere dintre resurse și distribuire după cerințe —, astfel că întocmirea unei scheme complexe, consistente, a interdependenței ramurilor nu era posibilă. Ideea unei „balanțe șah" a apărut, ce-i drept, de mult, încă de prin 1920 în U.R.S.S., însă nu oferea în acea vreme o soluție teoretică și nici operativă riguroasă. Metoda recent adoptată a balanței legăturilor dintre ramuri rezolvă practic și teoretic un număr mare de probleme complicate.

Să ne imaginăm o economie, desigur mult simplificată, compusă din n ramuri: R_1, R_2, R_3, ..., R_n, care au toate livrări reciproce [2] și

[1] Nu trebuie să confundăm utilizarea matematicilor ca instrument al planificării, al practicii economice, cu „cercetările operaționale". „Cercetarea operațională" este o *summa* nu prea precis definită, de metode matematice (programare matematică, teoria jocurilor, teoria simulărilor etc.) care au aplicații felurite atît în economie, cît și în tehnică, în tehnica transporturilor, în operații militare etc. Astfel, sfera cercetărilor operaționale se întretaie, dar în nici un caz nu se suprapune cu aceea a folosirii matematicilor în economie. Nici „controlul statistic al calității produselor" nu se identifică cu aceasta din urmă, ba se exclude în mod categoric. Aplicarea matematicilor în economie nu se poate referi decît la probleme *economice*, adică la probleme abordate de una sau de alta dintre disciplinele economice și nicidecum la calitățile tehnice ale produselor, al căror control statistic este un auxiliar al controlului lor tehnologic.

[2] De exemplu cărbune pentru energie, energie pentru industria carboniferă; sau: agricultură pentru chimie, chimie pentru agricultură; sau: pentru energie avem nevoie de cărbune,

livrări externe [1]. Fluxul de produse dintre aceste ramuri poate fi văzut în schema de mai jos:

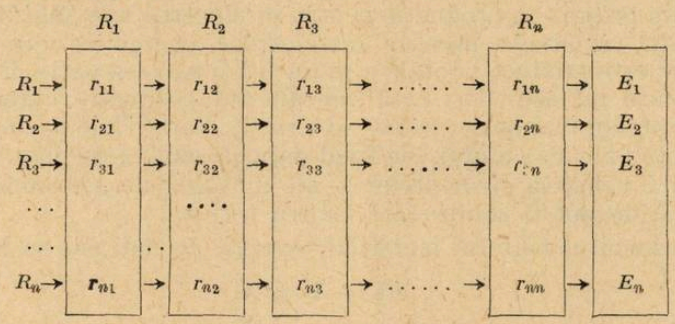

Aici vedem, de exemplu, că producția lui R_1 se îndreaptă spre R_2 (prin r_{12}), spre R_3 (prin r_{13})... spre R_n (prin r_{1n}) și spre consum (prin E_1). Un flux similar remarcăm și la celelalte ramuri. „Casetele" verticale ne arată în același timp proveniența produselor componente ale produselor fiecărei ramuri. De exemplu pentru ca R_3 să efectueze o anumită producție, absoarbe produse din R_1 (prin r_{13}), R_2 (prin r_{23}), ... R_n (prin r_{n3}). Aceasta înseamnă că pentru o livrare externă a lui R_1, ea va trebui să obțină produse via r_{11}, r_{21}, r_{31},..., r_{n1}. Dar pentru ca R_2 să poată livra către R_1 via r_{21}, va trebui să efectueze la rîndul ei o producție solicitînd livrări via r_{12}, r_{22}, r_{32},..., r_{n2} ș.a.m.d. Teoretic, cercul nu se închide niciodată și chiar o soluție practică cît de cît apropiată de soluția exactă cere un volum enorm de muncă. Or, în practică, folosindu-se procedee rudimentare, circuitul ar fi totdeauna oprit după cîteva „runde", soluția fiind destul de aproximativă. Procedeul aplicat pînă recent în practică ne sugerează analogia cunoscutului joc cu pătrățele numerotate care trebuie mutate într-o cutie atîta timp pînă cînd la orizontal și la vertical obținem sumele cerute de joc. Numai că în economia națională numărul „pătrățelelor" este extrem de mare și „pătrățelele", după cum reiese din exemplul de mai sus, pe lîngă numărul înscris pe ele la început trebuie să cuprindă o valoare în plus, determinată de legătura dintre ele. S-a cerut deci formularea matematică a acestei legături. Aceasta s-a realizat construind un sistem de ecuații pentru *toate* fluxurile de materiale între *toate* cele n ramuri:

$$
\begin{aligned}
&a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots\ldots\ldots\ldots + a_{1n}x_n + y_1 = x_1\\
&a_{21}x_1 + a_{23}x_2 + \ldots\ldots\ldots\ldots + a_{2n}x_n + y_2 = x_2\\
(1)\quad &\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\\
&\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\\
&a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 \ldots\ldots\ldots\ldots + a_{nn}x_n + y_n = x_n
\end{aligned}
$$

petrol, gaze etc., pentru acestea avem nevoie de dispozitive, piese, lubrefianți etc. care, la rîndul lor, reclamă oțel, energie, cărbune etc. etc., care iarăși cer energie etc. etc.

[1] Care, în cazul exemplului nostru, vor fi livrările pentru consumul neproductiv (de exemplu cărbunele pentru încălzit, țesături pentru consumul populației etc.).

unde a_{ij} („coeficient tehnic") este cantitatea de produs a ramurii i necesară pentru r alizarea unei unități de produs în ramura j; a_{ii} este necesarul ramurii i din propria sa producție pentru producerea unei unități de produs (de exemplu cărbunele necesar instalațiilor energetice din minele de cărbune); x_i este producția totală a ramurii i și y_i, acea parte din producția ramură i care nu este destinată consumului productiv curent (consum final sau, cum am mai spus „livrări externe"). Variabilele y_i sînt „variabile independente" ale sistemului, ele fiind date ca sarcină de plan. Dacă avem deci stabilită valoarea elementelor y_i ale mulțimii de „consumuri finale", atunci ecuațiile pot fi soluționate pentru toți x_i.

În termenii calculului matricial, ecuația de mai sus se formulează:

$$\mathbf{aX} + \mathbf{Y} = \mathbf{X}, \tag{2}$$

unde $\mathbf{a}$ = matricea coeficienților tehnici; $\mathbf{X}$ = vectorul producției totale și $\mathbf{Y}$ = vectorul consumului final. Soluția ecuației (2) este:

$$|\mathbf{E} - \mathbf{a}|^{-1}\mathbf{Y} = \mathbf{X}.$$

Aici $\mathbf{E}$ este matricea unitate iar $[\mathbf{E} - \mathbf{a}]^{-1}$ este matricea inversă a coeficienților tehnicii, care are o extraordinară semnificație teoretică.

Coeficienții A_{ij} care compun matricea inversă determină această semnificație specială de importanță deosebită. Dacă a_{ij} reprezintă necesarul de produs i pentru realizarea unei *producții totale* de 1 în ramura j, A_{ij} reprezintă necesarul de i al ramurii j pentru realizarea unei unități de *consum final* („livrări externe"). (Deci, de regulă, fiecare $a_{ij} < A_{ij}$ și $x_i > y_i$.)

Se pare că aici am avea de-a face numai și numai cu o simplă tehnică de calcul. În realitate este vorba de mai mult: admițînd anumite postulate [1], am formulat în mod *necontradictoriu* noțiunea *proporționalității planice* a legăturii dintre ramuri. Desigur, în forma aceasta raportul de proporționalitate se referă numai la fluxul de materiale, și nu și la fonduri fixe. Nimeni nu ne împiedică însă să completăm ecuația în acest sens. Exprimarea *felului* legăturii de *proporționalitate* și a determinării *planice* dintre ramuri nu numai că înlătură dificultățile „jocului cu pătrățelele" în practică, dar exprimă conceptul de „planic proporțional" cu rigurozitatea străină limbajului verbal. Desigur, acesta este și „secretul" utilității sale practice.

Din punct de vedere teoretic, ne este indiferent dacă legătura dintre ramuri se exprimă printr-un sistem liniar sau de altă formă. Trebuie determinat statistic dacă o formă sau alta corespunde funcțiilor de producție. (Măsurătorile de pînă acum pledează, între anumite limite, pentru forma liniară.) Sistemului de interdependență îi putem da matematic o formulare

[1] Este vorba în primul rînd de „postulatul liniarității" (sau, mai precis, de proporționalitate), care presupune că consumul specific de x_{ij} al ramurii j provenit din ramura i este o funcție liniară de x_j : $x_{ij} = a_{ij}\,x_j$. Asupra problemelor statistice implicate de verificarea postului, vezi T. Schatteles z, *Posibilitatea construirii unor balanțe ale legăturilor dintre ramuri din serii dinamice*, „Probleme economice", 1963, nr. 2.

cu mult mai generală decît cea liniară, și atunci vom vedea că sistemul ecuațiilor de balanță este reproducerea formală a legii proporționalității planice. Structura acestui sistem corespunde exclusiv modului de producție socialist; și cînd vorbim de *structură*, am depășit aspectul pur cantitativ al problemei. Analiza logică a ecuațiilor de balanță ne va arăta că ele reflectă interdependența factorilor prin care se impune legea proporționalității planice.

Aceasta reiese indirect și dintr-o confruntare cu metoda *input-output* a economistului american W. W. Leontieff [1], care a prezentat fluxul de produse din cadrul unei economii capitaliste (în speță economia S.U.A.) printr-un sistem de ecuații de aceeași formă pe care am cunoscut-o. S-ar putea spune că din punct de vedere cantitativ e vorba de același lucru, aspectul *material* al fluxului de produse nedeosebindu-se între socialism și capitalism. Dar în acest caz putem pune întrebarea : prin ce se determină în capitalism valorile de y_i, prin ce se definesc ele în sistem ? Nici Leontieff și nici altul nu a rezolvat această problemă, valorile y_i neputînd fi decît cel mult „pronosticate". Modelul ecuațiilor de balanță este de fapt un model al mecanismului planicității proporționale a economiei, în care y_i se definesc tocmai ca sarcini de plan (și nu pot fi altfel concepute), iar dispunerea lor în ansamblul sistemului, cu parametrii dați, exprimă caracterul proporționalității dintre ramuri. Astfel, fără să contestăm, ci dimpotrivă, subliniind rezultatele sale metodologice remarcabile, trebuie să arătăm că Leontieff a încercat să adapteze modelul său unei economii căreia nu i se potrivește de loc [2]. Este interesant că acest fapt a fost relevat și de unii economiști burghezi, între care profesorul canadian Mc Gregor întrevede chiar un „pericol" pentru capitalism în folosirea chiar și numai ca instrument de analiză a metodei lui Leontieff, care, sugerînd posibilitatea unei economii planificate, „nu este acceptabilă în America de Nord", iar „cercetările care contribuie la realizarea ei au o valoare socială negativă"[3].

Utilitatea schemei matematice a legăturilor dintre ramuri se dovedește pe mai multe planuri. Rostul său practic ca instrument de planificare cu ajutorul căruia obiectivele principale ale construcției socialiste sînt încadrate în mecanismul producției materiale este evident. (Obiectivele de plan, sarcinile principale, se încadrează aici totdeauna ca „Variabile independente" y_i.)

---

[1] Vezi T. Schattelesz, *Observații critice cu privire la un „tablou economic" al economiei capitaliste*, „Probleme economice", 1957, nr. 9. Lucrarea de bază a lui W. W. Leontieff, *The Structure of the American Economy*, a apărut pentru prima oară în 1945. La baza sa stă un studiu publicat de autor în 1934 în „The Review of Economics and Statistics" : *Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States.*

[2] Sistemul ecuațiilor de balanță reflectă în capitalism într-adevăr numai și numai aspectul cantitativ al schimbului de materie între sectoare și ramuri. În socialism însă el exprimă o lege a economiei care se impune cu necesitate. În capitalism, echilibrul și proporționalitatea pe care o implică modelul sînt în contradicție cu legile modului de producție, în timp ce în socialism ele exprimă tocmai cerințele uneia dintre cele mai importante legi care definesc din punct de vedere calitativ modul de producție.

[3] Din intervenția lui Mc Gregor, profesor la Universitatea din Toronto, la o discuție cuprinsă în volumul : *Input-Output Analysis an Appraisal*, editat de „Conference on Research in Income and Wealth", Princeton, 1955, p. 47.

Dar, pe lîngă utilitatea sa practică imediată, ea face posibilă deducerea unui şir întreg de definiţii matematice pentru categorii economice atît cantitative, cît şi calitative.

Pornind de la ecuaţiile de balanţă, au fost obţinute pe cale deductivă un şir de definiţii riguroase de importanţă teoretică şi practică. Au fost deschise căile pentru rezolvarea celei mai dificile probleme ridicate de legea valorii : stabilirea conţinutului de muncă al produselor. Mergînd mai departe, deductiv (practic calculele de un volum imens încă nu au fost efectuate), s-a ajuns la formule riguroase pentru productivitatea muncii şi a eficienţei economice a comerţului exterior.

Multă vreme economiştii marxişti s-au preocupat de problema *măsurării* muncii cuprinse într-un produs. Interesul deosebit este explicabil pentru oricine care cunoaşte locul important ocupat de teoria valorii în sistemul economiei politice marxiste a capitalismului şi chiar a socialismului. S-a exprimat adesea speranţa că prin crearea şi dezvoltarea unor calculatoare de mare capacitate problema va fi rezolvată, dar nu s-a răspuns multă vreme la întrebarea : ce să calculeze calculatoarele? Orice produs cuprinde „muncă vie" şi „muncă materializată". Evaluarea muncii vii pare să fie, teoretic, destul de uşoară ; o putem nota în ore de muncă sau în salarii orare standard (dacă facem abstracţie de gradul de complexitate al muncii !). Dar dificultatea principală provenea de la „munca materializată", or „matricea inversă" $[E - a]^{-1}$ ne dă tocmai „munca materializată" cu ajutorul cîtorva operaţii simple la stabilirea conţinutului de muncă. Acesta poate fi evaluat în ore de lucru convenţionale, sau, dacă vrem să ţinem seama şi de complexitatea muncii, în salarii orare convenţionale, care o reflectă şi pe aceasta. Astfel, notînd cu d_i valoarea (necunoscută) a unei unităţi de produs i, o vom afla rezolvînd ecuaţia :

$$\mathbf{d}^{+} \mid \mathbf{E} - \mathbf{a} \mid^{-1} = \mathbf{m}^{+}$$

unde d^{+} este vectorul linie al valorilor (compus din elemente d_i) şi m^{+} este vectorul ale cărui elemente m_i reprezintă cantităţile de muncă vie cuprinsă într-o unitate de produs a ramurii [1].

De aici putem face un şir întreg de noi deducţii (bazate în principal pe matricea $(E - a)^{-1}$), care ne vor da formule *complete* şi nu aproximative ale productivităţii muncii, ale raporturilor dintre preţuri şi munca cheltuită pentru produse, ale eficienţei economice a comerţului exterior etc. [2].

Avem aici un întreg lanţ de raţionamente deductive, matematice, care pornesc de la un singur sistem de ecuaţii şi definesc un număr mare

---

[1] Dacă $m_i = \frac{X_i}{M_i}$, unde M_i este cantitatea totală de muncă vie cheltuită pentru întreaga producţie X_i, atunci ecuaţia valorii unitare d_i a unui produs i este :

$$a_{1i}\, d_1 + a_{2i} d_2 + \ldots\ldots\ldots\ldots + a_{ni} d_n + m_i = d_i,$$

unde toate valorile d_i sînt necunoscute. Rezolvînd întregul sistem compus din asemenea ecuaţii, obţinem valorile produselor ca ordine de mărime şi exprimabile ca proporţii.

[2] Vezi în special *Cu privire la utilizarea balanţei legăturilor dintre ramuri*, „Revista de statistică", 1960, nr. 12.

de concepte economice. Din punct de vedere pur matematic (adică pentru matematician) nu există aici nimic deosebit de interesant. Este vorba doar în fiecare caz de rezolvarea unor obișnuite ecuații lineare. Atribuind însă componentelor sistemului de ecuații conținutul unor categorii economice, privind deci acestea într-un *raport de structură*, am reușit să le adîncim, să completăm riguros cunoștințele noastre asupra lor și, în practică, să perfecționăm metodele de planificare menite să folosească în construcția socialistă.

Legile economice ale socialismului au o acțiune tot mai complexă, tot mai cuprinzătoare. Extinderea sectorului socialist asupra întregii economii naționale (socialismul încetînd a mai fi „sector") ridică o imensitate de noi probleme. Din acest considerent au și fost întreprinse la noi în țară, ca și în alte țări socialiste, lucrări de întocmire a balanței legăturilor dintre ramuri, dintre care se vor extrage parametrii a_{ij} ai ecuațiilor de balanță, baza tuturor calculelor la care ne-am referit. Rezultatele teoretice de pînă acum vor avea astfel un cîmp larg de aplicare.

Referirile la ecuațiile legăturilor dintre ramuri nu epuizează șirul numeroaselor exemple pe care le-am putea aduce spre ilustrarea posibilităților utilizării matematicii ca instrument de cunoaștere pentru economist. Totuși, din punct de vedere teoretic, balanțele prezintă o importanță covîrșitoare. Dintre toate metodele cunoscute, au dat probabil cele mai însemnate rezultate teoretice, motiv pentru care am insistat mai mult asupra lor.

Pe lîngă funcția de instrument de definire riguroasă, necontradictorie a conceptelor economice, metodele matematice pot servi și la descoperirea contradicțiilor prezente în formularea verbală a unor probleme economice. Formulări simpliste, uneori chiar formulări „matematice" incorecte, își dezvăluie contradicțiile prin aplicarea metodică și consecventă a raționamentului matematic. Exemple de asemenea formulări abundă în teoria „clasică" a balanțelor. Aici ele sînt mai degrabă „implicite". În schimb, există formulări explicite folosite curent în *practica* statisticii economice, care se dovedesc a fi contradictorii în lumina definițiilor matematice.

Limbajul cotidian e plin de contradicții care s-au transplantat și în limbajul economic curent, care, deși nu au pătruns și în știința economică, dăunează abordării și rezolvării unui șir de probleme ce apar cotidian în activitatea economică. Nu o dată auzim vorbindu-se în întreprinderi despre „realizarea unui maxim de producție cu un minim de preț de cost" sau a unui „maxim de beneficiu cu un minim de resurse". Vorbirea obișnuită a tehnicianului și economistului abundă în asemenea formulări care nu pot fi considerate corecte.

Să examinăm prima din cele două formulări-exemple citate mai sus. Dacă facem abstracție de inconvenientele care apar pe parcursul procesului de producție (rebuturi, întreruperi în producție, defecțiuni etc.), dacă deci producția se desfășoară corect, conform normelor tehnologice și la productivitatea care corespunde tehnicii date, atunci prețul de cost pe unitate de produs poate să se prezinte diferit după diferitele niveluri de producție. Sînt cazuri în care prețul de cost pe unitate de produs e con-

stant la orice nivel al producției, de obicei însă scade pînă la un anumit punct și crește dincolo de acesta. Reiese că *prețul de cost e o funcție a volumului producției.* Dacă exprimăm în mod corect prețul de cost, ca o funcție a volumului producției, „maximul de producție cu minimul de preț de cost cu resursele date" nu poate fi decît unul dintre cazurile posibile [1]. Formularea generală trebuie să cuprindă astfel condiții suplimentare care să dea un sens mai precis obiectivului urmărit. (De exemplu maximul de producție fără ca prețul de cost să depășească o anumită limită. Această limită se va cere de asemenea riguros definită.)

În al doilea caz, întreprinderea urmărește „maximul de beneficiu cu minimul de resurse", la prima vedere un obiectiv ideal, dar absolut inconsistent formulat. „Minimul de resurse" înseamnă „0 resurse", deci „0 producție" și, ca atare, „0 beneficiu". Beneficiul este astfel, oricum, o funcție a utilizării resurselor și trebuie deci formulat ca atare. Este iarăși un caz particular acela în care funcția admite un maxim.

În felul acesta, formularea matematică a problemelor economice nu numai că impune prin natura sa formularea logică corectă, liberă de contradicții, dar implică și căile soluției exacte. În cazul exemplelor de mai sus, o soluție posibilă este căutarea extremei unei funcții sau a unei extreme condiționate de anumite restricții.

Folosirea limbajului matematic pentru corectarea formulărilor existente are o importanță care depășește aceea a unei simple corectări a limbajului verbal. Descoperind contradicțiile formulărilor neadecvate cu ajutorul metodei matematice, gîndirea are posibilitatea să pătrundă în anumite resorturi ale realității economice greu accesibile pe altă cale. Iată de ce poate fi considerată matematica ca un *instrument de cunoaștere* pentru economist, creînd *concepte, noțiuni noi* în analiza economică și în teoria planificării.

Ne-am mai referit, fără să definim ca atare, la o asemenea categorie nouă : ecuațiile de balanță, care-și găsesc expresia în *balanțe șah*, oglinzi pasive ale unei stări de fapt. Noțiunii de balanță interramuri îi sînt subordonate noțiunile de „matrice a coeficienților tehnici", care oferă instrumentul definirii complete a unor asemenea noțiuni ca „eficiențele comerțului exterior", „cantitatea de muncă socială cuprinsă în produs", „productivitatea muncii sociale" etc.

Prin „definirea completă" nu înțelegem o definire absolută și terminată în toate cazurile, ci o definire în cadrul stabilit de postulatele pe care se bazează categoriile economice enunțate. Un exemplu. Prin „eficiența economică a comerțului exterior" se înțelege de obicei un anumit raport între cheltuielile totale de muncă internă — exprimate în termeni de salariu — pentru crearea unor mărfuri de export și prețul realizat pentru aceste produse în termeni valutari. *Dacă*, și numai dacă admitem acest raport ca fiind criteriul eficienței economice a comerțului exterior, *atunci* raportul exact poate fi stabilit numai definindu-se chel-

[1] Dacă facem abstracție de îmbunătățiri tehnologice pe parcurs, considerînd condițiile tehnice ale producției invariabile.

tuielile totale de muncă internă în termenii matricei inverse a coeficienților tehnici din balanțe (cu ajutorul unei formule analoge cu acea folosită pentru calcularea conținutului de muncă al produselor).

Noțiunea de „elasticitate a cererii" este de asemenea o categorie economică creată cu ajutorul matematicii [1]. Un șir de noțiuni noi au fost introduse de programarea liniară, între care „prețurile reflectate" (sau „prețuri umbră") din „programul dual" sînt probabil de cea mai mare semnificație și constituie o bază pentru definirea eficienței economice a investițiilor.

Evident că aceste noi concepte *economice* depășesc prin natura lor aspectul cantitativ al fenomenelor economice la care se referă, din moment ce servesc la definirea categoriilor care le corespund sau chiar înlocuiesc unele concepte vechi, nesatisfăcătoare (de exemplu la balanțe).

Astfel, matematica, dacă e folosită ca *limbaj* al cercetării economice, se transformă într-un *mijloc de cunoaștere* printr-un proces în care distingem trei momente: 1) formularea necontradictorie (consistență) a problemelor și definițiilor economice; 2) dezvăluirea contradicțiilor în unele formulări și 3) dezvăluirea pe cale deductivă a unor corelații între fenomene și chiar crearea unor noi concepte. (Aceste trei *momente* nu sînt neapărat *etape cronologice ale procesului* și nu se pot distinge totdeauna cu exactitate.)

Din punctul de vedere al practicii planificării, importanța și semnificația folosirii matematicii ca limbaj și instrument de gîndire constă

[1] Prin elasticitatea cererii se înțelege modificarea procentuală a cererii pentru un anumit produs în raport cu modificarea fie a venitului, fie a prețului. Dacă, de exemplu, cererea y_i pentru produsul i este o funcție a venitului x al familiilor, adică

$$y_i = f(x),$$

atunci elasticitatea e a cererii va fi

$$e = \frac{dy}{dx} \cdot \frac{x}{y}$$

Cu cît mai mare este gradul de satisfacere cu un produs la un venit dat, cu atît e va fi mai mic (de regulă sub 1) și cu cît mai mic este gradul de satisfacere, cu atît mai mare va fi e. (Am simplificat desigur foarte mult prezentarea.) Astfel, pentru pîine vom avea un e mic, iar de exemplu pentru automobile un e mare. Unele calcule efectuate la noi în țară arată următoarele elasticități în raport cu venitul (1959):

Pîine	0,303	Îmbrăcăminte	0,918
Carne	1,013	Încălțăminte	0,686
Ulei vegetal	0,337	Mobile și art. casnice	1,994
Zahăr	0,731	Articole de cultură	2,500

(Vezi M. Dumitrescu, *Cu privire la elasticitatea cererii de mărfuri*, „Revista de statistică", februarie, 1961.) Dacă deci venitul crește cu 1%, atunci cererea de pîine va crește cu numai 0,303%, dar cea pentru mobilă cu 1,994%. Acesta este aspectul pur statistic al problemei. Dar noțiunea de elasticitate a cererii are o semnificație teoretică deosebită. Se știe că legile economice ale socialismului determină creșterea continuă a nivelului de trai ca rezultat al creșterii permanente a producției. La definirea matematică a acestei însușiri a modului de producție socialist, creșterea continuă a nivelului de trai, ne servim de conceptul de elasticitate a cererii. La baza unei asemnea definiții stă ideea că: creșterea nivelului de trai se asigură printr-o creștere diferențiată a producției bunurilor de consum după deosebirile dintre elasticitățile lor (*desigur dacă facem abstracție de alte limitări*). Astfel, creșterea producției de îmbrăcăminte va fi mai mare decît a aceleia de pîine; producția de articole de cultură (de exempu aparate de televiziune) va crește mai rapid decît aceea de ulei vegetal etc. etc. În felul acesta noțiunea de elasticitate a cererii adîncește, completează definiții importante în teoria economică.

în primul rînd în aceea că obligă la definirea exactă a criteriului de *optim* al activității economice. Planificarea socialistă este o *tehnică de gospodărire* cu resursele disponibile pentru a obține un rezultat optim în raport cu cerințele legilor modului de producție. Economia politică a socialismului formulează aceste legi, dar rămîne o sarcină a planificatorului să stabilească în cutare situație concretă criteriile respectării în condiții optime a cerințelor legilor economice. În diverse situații, pentru diferite etape, întreprinderi, regiuni, ramuri etc. aceste optime pot fi foarte diferite : maximum de produs, maximum de produs nou, maximum de beneficiu, minimum de preț de cost, maximum de randament la hectar, maximum de încasări în valută, minimum de timp de recuperare a fondurilor fixe investite etc. etc. Acestea sînt formulate de obicei ca obiective de politică economică, înfăptuirea lor fiind o problemă de planificare. Deci cînd realizează o întreprindere un beneficiu maxim ? Unde să fie amplasată o întreprindere cu costuri minime ? etc. etc. Iată întrebările la care nu poți răspunde decît prin definirea precisă a *factorilor* optimului, a raportului dintre acești factori. Dacă acești factori (și raportul dintre ei) sînt definiți matematic, atunci este deschisă calea și pentru obținerea corectă a cantităților care caracterizează optimul.

METODA MODELELOR

Pentru definirea matematică și cuantificarea fenomenelor economice, urmărind în ultimă instanță scopul practic de a le stăpîni, economistul folosește din ce în ce mai mult metoda științifică a modelelor. Prin această metodă, economistul împrumută de la matematică un instrument în multe privințe asemănător cu acela de care a fost privat prin forța lucrurilor : experimentul controlat, elaborat pe baza unui plan. Numai că în loc de obiectul propriu-zis al cercetării, economistul „experimentează" cu *modelul matematic* al acestuia, așa-zicînd „pe hîrtie".

Modelele matematice sînt o metodă de cercetare de mult răspîndită în fizică. Metoda modelelor matematice-economice a și împrumutat multe din experiența cîștigată de științele naturii.

Primul pas în acest experiment îl constituie *construcția modelului*, a unei analogii matematice pentru fenomenul studiat, adică exprimarea sa în funcții, ecuații, sisteme de ecuații.

În această privință distingem între modelele construite cu ajutorul aparatului matematic găsit de economist și modele pentru întocmirea cărora au fost create metode matematice noi, fapt determinat de însești problemele ridicate de practica economică.

În prima categorie se încadrează deci modelele care folosesc un aparat împrumutat direct din matematica deja existentă. Astfel, de exemplu, modelul ecuațiilor de balanță nu este nimic altceva decît un sistem de ecuații liniare. Remarcabil este faptul că aceeași analogie matematică poate servi ca model pentru probleme foarte diferite și, invers, unul și același fenomen poate fi „reprodus" prin analogii diferite. Astfel, de exemplu, un sistem de ecuații liniare de același tip ca ecuațiile interramuri poate servi ca model al fluxului intern de materiale într-o între-

prindere cu o producție complexă [1] sau ca un model al unui sistem de prețuri comparabile sau al cantităților de muncă necesare pentru producerea unor mărfuri. Au fost făcute chiar încercări de a reprezenta schimburile între un număr de state cu un asemenea model (lărgit însă cu elemente noi). Modele pentru stocul optim, lotul optim de fabricație, mărirea optimă a secției de fabricație sau a întreprinderii, tot atîtea probleme diferite, pot avea în numeroase cazuri aceeași formă matematică. În aceste cazuri modelul se reduce la o funcție a cărei extremă (maximă sau minimă) ne dă optimul căutat.

În a doua categorie se încadrează modelele întemeiate pe un aparat matematic anume creat pentru rezolvarea unor probleme de economie, cum ar fi modelele de programare liniară [2].

Este important de subliniat că la fel ca și ecuațiile de balanță, programarea liniară este mai mult decît o simplă metodă de calcul numeric. Programarea liniară în forma sa elementară are un cîmp destul de restrîns de aplicații [3]. În schimb, modelul ca atare servește ca instrument de

---

[1] Cazurile cele mai frecvente de asemenea aplicații se găsesc în mari întreprinderi chimice.

[2] Să luăm un exemplu. O întreprindere industrială își poate realiza sarcinile de producție prin diferite, să zicem n, procese tehnologice (adică pentru același produs există n „rețete" diferite de fabricație). Fiecare dintre aceste n procese are un preț de cost diferit și, ca atare, la prețul de vînzare constant alt beneficiu. Dacă notăm beneficiul procesului i cu b_i (o constantă) și volumul producției aceluiași proces cu x_i, atunci :

$$B = b_1x_1 + b_2x_2 + \ldots + b_nx_n$$

este *funcția beneficiului*, de fapt un model al beneficiului. În această formulare inițială, B poate crește la infinit, pe măsură ce unul, altul, sau toți x_i cresc nelimitat. Aceasta desigur e imposibil practic și a doua parte a modelului cuprinde tocmai *restricțiile* care stabilesc limitele pentru valorile x_i și deci și B. Aceste restricții sînt determinate de capacitatea de producție disponibilă, diferitele materii prime alocate, forța de muncă existentă etc. etc., adică un număr de m ($m \neq n$) *resurse* : $r_1, \ldots, r_2, 3_m$. Astfel, din resursa i (de exemplu o materie primă) disponibilă în cantitate de r_i, procesul 1 va consuma pentru o unitate de produs a_{i_1}, procesul 2, $a_{i_2}\ldots$ procesul n, a_{in}, și astfel inegalitatea :

$$a_{i_1}x_1 + a_ix_2 + \ldots + a_{in}x_n \leqslant r_i$$

va stabili limitele în cadrul cărora poate fi utilizată resursa i. Pentru celelalte resurse se întocmesc inegalități similare. Astfel deci un model de beneficiu de *programare liniară* poate fi formulat în felul următor :

$$B = \sum_{j=1}^{n} b_j x_j$$

în cadrul restricțiilor :

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} x_j \leqslant r_i \; ; \quad (i = 1,2,\ldots m).$$

Practic, desigur, problema constă în *maximizarea* lui B, ceea ce se realizează printr-unul din algoritmele elaborate pentru acest scop.

[3] După cum am văzut în programarea liniară, se cere aflarea extremei funcției $\sum_{j=1}^{n} b_jx_j$ ($i = 1, 2, \ldots n$) în cadrul unor inegalități $\sum_{j=1}^{n} a_{ij}x_j \gtreqless r_i$.

formulare riguroasă din punct de vedere teoretic a unor probleme economice fundamentale a planificării socialiste. (Subliniem încă o dată : chiar şi independent de evaluările numerice !) Planificarea socialistă presupune *gospădărirea* optimă a resurselor disponibile totdeauna în funcţie de un criteriu de optim stabilit de politica economică a statului. Aceasta e *totdeauna o problemă de optim în cadrul unor restricţii*, care-şi găseşte expresia formală tocmai într-un model de programare liniară, care astfel ne dă şi o anumită *disciplină de gîndire* în termeni economici, pentru probleme corespunzătoare. Astfel, *pe lîngă caracterul său de instrument de calcul, şi într-o măsură chiar mai generală, programarea liniară este un mijloc de exprimare formală adecvată a unor probleme economice care trebuie soluţionate în condiţiile unor restricţii.*

Valoarea cognitivă a unui model matematic este desigur limitată numai la unele aspecte ale procesului sau fenomenului studiat sau, mai precis, la procesul sau fenomenul „pur". În această privinţă, întocmirea unui model matematic pentru un proces sau fenomen economic se aseamănă cu pregătirea unui experiment controlat în care se studiază interdependenţa şi interacţiunea unui număr definit de factori, toţi ceilalţi factori prezenţi în „natură" la producerea fenomenului respectiv fiind eliminaţi artificial sau reduşi la o anumită stare de stabilitate. În cazul modelului matematic-economic, eliminarea se face prin postularea unor condiţii considerate invariabile. De exemplu, în cazul studierii *teoretice* a raportului dintre venitul familiei şi cheltuiala pentru un anumit produs se presupun preţurile constante la toate celelalte produse şi, ca atare, veniturile reale constante. În cazul studierii *teoretice* a legăturii dintre ramuri se presupun funcţii liniar-proporţionale ale consumurilor productive [1], productivitatea constantă, tehnologia invariabilă. Aceste condiţii, deşi constituie restricţii importante în raport cu fluxul de materiale interramuri din realitate, în care consumurile, productivitatea şi tehnologia nu sînt niciodată invariabile, ne învaţă să înţelegem totuşi trăsăturile *esenţiale* ale interdependenţei studiate. Menţionăm în legătură cu aceasta că, deşi în practică în procesele economice numai arareori întîlnim raporturi care să corespundă sau să se apropie de o funcţie liniară, „modelele liniare" sînt totuşi proprii pentru studierea prin analogie a unor fenomene. Deşi implică un mare grad de simplificare datorită caracterului lor matematic simplu, modelele liniare sînt de cele mai multe ori instrumentul de studiu cel mai convenabil, fiind mai puţin laborioase şi în orice caz mai accesibile. Astfel, munca de gîndire a economistului ar fi în mod inutil complicată dacă în studiul pur teoretic şi în primă aproximaţie a legăturilor dintre ramuri acesta ar recurge la alt model decît la unul liniar.

Sînt însă frecvente cazurile în care $b_j = f_j(x_j)$ sau $a_{ij} = f_i(x_j)$. În aceste cazuri se folosesc diferite modele şi metode de *programare neliniară*. Metode de *programare dinamică* se folosesc în cazul în care coeficienţii sau variabilele considerate sînt funcţii de timp. În toate cazurile de programare liniară, neliniară sau dinamică pot surveni condiţii de „nesiguranţă" probabilistică. În asemenea cazuri se aplică *programarea stohastică*.

[1] Adică $x_{ij} = a_{ij}\, x_j$, unde x_{ij} este consumul productiv al ramurii j (de exemplu oţel) din producţia ramură i (de exemplu cărbune) pentru realizarea unui volum de x_j în ramura j.

Dar totuși cercetarea nu se oprește la o primă aproximație foarte generală și înaintează treptat-treptat, construind modele mai complexe.

Complicarea sau, mai precis completarea modelelor se face pe două căi, care uneori se parcurg separat, dar în ultimă instanță se împletesc și duc spre modele mai cuprinzătoare și mai realiste, care, dincolo de a servi ca o analogie matematică, devin metodă directoare în planificare și programare. Prima cale este cea logică, iar a doua cea empirică-statistică, aceasta din urmă fiind chemată să verifice numeric raportul dintre model și realitate.

Completarea modelului se face eliminîndu-se rînd pe rînd sau alternativ postulatele și modificînd în mod corespunzător ecuațiile. Procedeul este asemănător cu cel folosit în științele naturii, despre care academicianul Vavilov scria în felul următor :

„Să presupunem că se știe din experiment, că fenomenul studiat depinde de mai multe mărimi variabile și constante (luate din reprezentări obișnuite « clasice »), legate între ele aproximativ printr-o ecuație. Modificînd destul de arbitrar această ecuație și generalizînd-o, putem găsi o altă relație între variabile. În aceasta constă ipoteza matematică sau extrapolarea" [1].

În general, procesul de întocmire a modelului parcurge următoarele etape :

1) Formularea ipotezei (care provine în ultimă instanță, direct sau indirect, din practica economică și din studierea materialului statistic brut).

2) Modelarea matematică a fenomenului pe baza ipotezei.

3) Modificări logice în model pentru elaborarea unor variante teoretic posibile.

4) Verificarea statistică a modelului.

5) Modificarea sau înlocuirea modelului.

Modificările logice ale modelelor primare, completarea și dezvoltarea lor teoretică încă înaintea verificării statistice ne dau aparatul matematic „prefabricat" pentru probleme practice care se pot ivi oricînd. Ar fi greșit să acuzăm de formalism pe matematicianul sau economistul care elaborează așa-zicînd „în cabinet" diverse modele neliniare sau dinamice pe bază pur deductivă. Afară de cîștigul pe care l-ar putea avea matematica pură din asemenea cercetări [2], modelele deductive întocmite pe baza unor premise ideale pot oricînd servi cercetării și practicii economice cînd asemenea situații se ivesc. Importanța modelelor deductive, dacă ele pornesc de la un model inițial bazat pe premise realiste, este însă și mai mare atunci cînd ele indică forma ideală (adică *de dorit*) a unui proces economic și devin astfel un instrument util de planificare. Deoarece modelele deductive pornesc toate de la o problemă a cărei formulare începe : „cum ar fi dacă... ?" sau „ce ar fi dacă... ?", ele pot constitui ipoteze de plan ce pot fi luate în considerare în cursul muncii de planificare. Exemplele

---

[1] Citat de I. V. Kuznețov : *Despre ipoteza matematică*, în „Probleme de filozofie" (ISRS), nr. 10/1962.

[2] Numeroase rezultate în teoria algoritmelor au o asemenea proveniență. „Teoria jocurilor" de asemenea.

mai sus citate de modele dinamice interramuri sînt edificatoare în această privință și ele pot fi completate și complicate în continuare pentru a răspunde la întrebări ca : „*Ce ar fi dacă* raportul dintre fondul de consum și fondul de acumulare, ca și elasticitățile cererii ar fi date?" ; „Ce ar fi dacă producția unei ramuri ar fi dată anticipat ca obiectiv major al unui plan de dezvoltare?" etc. Nici o acuzație de „formalism" nu ar rezista în fața rezultatelor teoretice astfel obținute.

Completarea multilaterală pe baza verificării statistice a modelelor este calea stabilirii legăturii dintre ipoteza matematică și practică, prin intermediul evaluării *numerice* a parametrilor și variabilelor. O dată cu aceasta apare problema *măsurării*, *cuantificării*, care impune considerarea legilor statistice în universul fenomenelor economice.

Orice măsurare presupune izolarea fenomenelor prin stabilirea unui număr restrîns de raporturi cauzale și eliminarea altora.Ceea ce am efectuat atunci cînd am elaborat un model-ipoteză trebuie acum făcut în cazul măsurătorilor. „Izolarea" unui fenomen se face cu ajutorul tehnicilor de calcul ale statisticii. Dacă vrem să stabilim raportul dintre cererea pentru țesături de bumbac și venitul familiilor, trebuie să eliminăm cu ajutorul metodei indicilor influența variației prețurilor. Dacă vrem să cunoaștem raportul dintre consumul de energie și producția industriei chimice, trebuie să găsim tehnica proprie pentru eliminarea influenței altor ramuri, ca și a factorilor accidentali, neesențiali. Studiul gradului de exactitate și al erorilor survenite la asemenea măsurători este de domeniul statisticii matematice. În general vorbind, rolul economistului teoretician constă aici în confruntarea rezultatului măsurărilor cu modelul-ipoteză, pentru ca acesta să poată fi folosit atît în practica de planificare, cît și în teorie.

Nu este aici locul să insistăm asupra problemelor de statistică sub aspect gnoseologic, aceasta depășind obiectul încercării noastre. Ceea ce am vrut între altele să scoatem în evidență este tocmai faptul că, în ciuda unor păreri destul de larg răspîndite, aplicarea matematicilor în economie nu numai că nu se rezumă la simpla evaluare statistică, eventual cu tehnici mai rafinate, a proceselor economice săvîrșite, dar înseamnă și introducerea metodei matematice de raționare în abordarea și soluționarea problemelor economice, statistica avînd aici rolul unui auxiliar, ce-i drept indispensabil.

Și pentru că introducerea unor noi metode și teorii în știință este mai totdeauna însoțită de neînțelegeri, una dintre sarcinile, poate cele mai grele, ale economistului teoretician constă în combaterea lor. Aceasta cu atît mai mult, cu cît asemenea „neînțelegeri" pot dăuna științei, stînd în calea dezvoltării sale.

Este bine cunoscută analogia lui Lenin cu privire la procesul „în spirală" al cunoașterii. Lenin arată că una dintre sursele marilor erori filozofice constă în absolutizarea unui mic segment dintr-o asemenea spirală.

Extinzînd această analogie extrem de sugestivă a lui Lenin, putem compara orice nouă dezvoltare în știință cu un asemenea proces în spirală ; cel care nu vede sau nu percepe decît un segment al ei, va înclina să-l identifice cu întregul proces. Așa se identifică de exemplu, uneori, folosirea calculatoarelor electronice cu aplicarea matematicii în economie, pentru că marele volum de operații de calcul numeric pe care le presupune rezolvarea unor probleme economice este efectuat cu ajutorul lor. Desigur, se scapă din vedere faptul că însuși calculul nu este decît o etapă a întregului proces (un segment al spiralei), nemaivorbind de faptul că acesta nu solicită totdeauna calculatoarele electronice. Mașinile moderne de mare capacitate servesc într-adevăr la soluționarea unor probleme economice formulate în termeni matematici ; dar problema principală este tocmai formularea matematică, o problemă teoretică absolut independentă de existența sau inexistența mașinilor de calcul. Acestea ridică „productivitatea muncii de calculare", și astfel stimulează în parte extinderea folosirii modelelor matematice. Totuși, introducerea matematicii în teoria, analiza și planificarea economică este determinată în mare măsură de permanenta căutare a unor soluții optime pentru probleme economice și de dezvoltarea tot mai complexă a economiei. Studierea matematică a fenomenelor economice este un produs necesar al dezvoltării economiei și științei economice, care poate fi stimulată, dar în nici un caz determinată de instalații care economisesc munca de calcul, dar nu și cea de concepție.

În încheiere, vrem să ne referim la încă o asemenea părere cronată, după care „aplicarea matematicii în economie" ar fi un fel de disciplină nouă. Într-o anumită măsură, aceasta e adevărat, mai precis este în curs de constituire un fel de „sumă" de metode matematice aplicate în economie, o disciplină care se ocupă de *problemele metodologice* de aplicare a matematicii în economie. Dar aceasta nu înseamnă a admite că *însăși aplicarea* unor asemenea metode de studiere a uneia sau alteia dintre fenomenele sau procesele economice le transferă pe acestea din vechiul lor domeniu într-unul nou. Nu înseamnă că dacă cineva exprimă verbal dezideratul de a echilibra nevoile producției cu resursele de materii prime se ocupă de teoria balanțelor, iar dacă formulează tema în termenii riguroși ai matematicii obiectul lui de studiu trebuie exilat într-o pretinsă disciplină care s-ar chema : „aplicarea matematicilor în economie". Problemele economice vechi și noi pot sau nu pot fi abordate în termeni matematici, dar nici în cazul din urmă ele nu se pot scoate din domeniul lor originar.

Studierea matematică a fenomenelor economice înseamnă astfel îmbogățirea metodologiei de cercetare și planificare existente și nicidecum o disciplină paralelă. Înțelegerea aprofundată a acestui fapt deschide larg posibilitățile de cunoaștere și înțelegere a fenomenelor mai noi, tot mai complexe.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЕТОДА В ЭКОНОМИКЕ

РЕЗЮМЕ

Математика, помимо того, что представляет действенные вычислительные методы для обработки экономических данных, является в то же время важным инструментом познания экономических явлений. Даже если мы будем рассматривать математику — в соответствии с ее более узким определением — как науку количеств, и тогда она может обслуживать, в качестве подсобной дисциплины, различные науки (в данном случае экономику) не только при определении количественных, но и качественных (в смысле, придаваемом диалектическим материализмом этим понятиям) аспектов исследуемого предмета. Формулируя математически экономическое определение, построив, так сказать, математический скелет, мы получим, путем дедукции, результаты, без которых качественное определение не может быть полным, а также новые экономические понятия и определения. Эти результаты могут быть получены благодаря тому, что выражение экономических вопросов и определений в математических терминах дает нам непротиворечивую строгую формулировку их различных импликаций. Так, например, введение в теорию балансов народного хозяйства терминов «балансовых уравнений» позволило дать не только теоретическое разрешение правильной статистики движения продуктов между отраслями, но и открыло возможность строгого определения и подсчета количества труда в продуктах, производительности труда, экономической эффективности внешней торговли и т.д.

Для математического определения и квантификации экономических явлений, преследуя, в конечном счете, практическую цель овладеть ими, экономисты используют все больше и больше метод моделирования. С этим методом экономисты заимствуют из математики инструмент во многих отношениях сходный с теми, которых они были лишены в силу естественного хода вещей: контролируемый, разработанный на основе единого плана эксперимент. Только вместо собственно объекта восприятия экономисты «экспериментируют» с его математической моделью. Познавательная ценность математической модели, разумеется, ограничивается только некоторыми аспектами исследуемого процесса или явления, вернее «чистого» процесса или явления. Процесс создания модели включает, как правило, следующие этапы: 1) формулирование гипотезы (которая, в конечном счете, вытекает, прямо или косвенно, из хозяйственной практики и изучения необработанного статистического материала); 2) математическое моделирование гипотезы; 3) логические модификации модели с целью разработки некоторых теоретически возможных вариантов; 4) статистическая проверка модели; 5) поправка или создание модели. Полученные таким образом результаты являются основой применения математики в экономике.

LA FONCTION DE CONNAISSANCE DE LA MÉTHODE MATHÉMATIQUE EN ÉCONOMIE

RÉSUMÉ

Les mathématiques, qui fournissent des méthodes efficaces de calcul permettant d'utiliser et d'interpréter les données économiques, constituent en outre un important instrument de connaissance des phénomènes économiques. Même si l'on considère les mathématiques — suivant une définition plus restreinte — comme étant une science des quantités, elles peuvent servir en leur qualité d'auxiliaire des différentes sciences (dans le cas présent de la science économique) à définir non seulement l'aspect quantitatif, mais aussi l'aspect qualitatif (au sens que le matérialisme dialectique attribue à ces notions) de l'objet étudié. En formulant mathématiquement une définition économique, en construisant pour ainsi dire le squelette mathématique, on réussira, par des voies déductives, à obtenir des résultats sans lesquels la définition qualitative ne peut être complète, et l'on pourra, de même, acquérir des définitions et des concepts économiques nouveaux. Ces résultats peuvent être obtenus grâce au fait que la traduction et l'expression des définitions et des problèmes économiques en termes mathématiques formule d'une manière non contradictoire, rigoureuse, les différentes implications de celles-ci. Ainsi, par exemple, en appliquant à la théorie des balances de l'économie nationale les termes d'« équations de balance », on a pu non seulement résoudre théoriquement la statistique correcte du flux de produits entre les différentes branches, mais aussi définir rigoureusement et calculer le contenu de travail des produits, la productivité du travail, l'efficacité économique du commerce extérieur, etc.

Pour définir mathématiquement et pour quantifier les phénomènes économiques en poursuivant finalement le but pratique de s'en rendre maître, l'économiste utilise de plus en plus la méthode des modèles. Grâce à cette méthode, l'économiste emprunte aux mathématiques un instrument qui ressemble à beaucoup d'égards à celui dont il a été privé par la force des choses : l'expérience contrôlée, élaborée sur la base d'un plan. A la seule différence qu'à la place de l'objet proprement dit de la perception, l'économiste « expérimente » sur le modèle mathématique de cet objet. La valeur cognitive d'un modèle mathématique est, certes, limitée à certains aspects seulement du processus ou du phénomène étudié, ou, plus exactement, au processus ou au phénomène « pur ». Lorsqu'il s'agit d'établir un modèle, on parcourt, en règle générale, les étapes suivantes : 1) Formuler l'hypothèse (qui provient, en dernière instance, directement ou indirectement, de la pratique économique et de l'étude du matériel statistique brut) ; 2) Modelage mathématique de l'hypothèse ; 3) Modifications logiques du modèle afin d'élaborer des variantes théoriquement possibles ; 4) Vérification statistique du modèle ; 5) Modification ou disposition définitive du modèle. Les résultats ainsi obtenus constituent la base de l'application des mathématiques à l'économie.

82

DESPRE INTERPRETAREA CAUZALĂ A RELAȚIILOR FUNCȚIONALE DIN FIZICĂ

DE

FLORIN CONSTANTINESCU (Cluj)

O categorie importantă de legi descoperite în procesul de cercetare științifică a realității obiective sînt cele care admit și o exprimare matematică, adică apar sub forma unei ecuații funcționale. În cazul în care o anumită lege se poate exprima printr-o relație funcțională înseamnă că ea cuprinde atît latura calitativă, cît și cea cantitativă a unui fenomen. Dacă însă nu este posibilă obținerea unei ecuații funcționale, legea nu exprimă determinarea cantitativă a fenomenului, ci se limitează la o descriere calitativă a lui.

Știința în care legile apar cel mai des sub formă funcțională este fizica, deoarece forma fizică de mișcare a materiei este destul de simplă, și astfel conține un număr redus de variabile care caracterizează cauzele și efectele din cadrul unui complex de fenomene fizice. Într-adevăr, spre exemplu în cazul așa-ziselor legi dinamice apar de obicei numai două variabile, dintre care una este cauza, iar cealaltă efectul. În legea lui Newton $F = ma$, una dintre variabile, F, este cauza, iar cealaltă, a, efectul. Situația pare a fi mult mai complicată în cazul legilor statistice. Putem să descriem din punctul de vedere al fizicii clasice macrostarea unui sistem de particule cunoscînd legile de mișcare ale fiecărei particule în parte. Întrucît comportarea unei particule își aduce contribuția sa în cadrul sistemului, se pare că orice mărime macroscopică depinde de un număr imens de cauze, care trebuie căutate în comportarea fiecărei particule în parte. Fizica nu utilizează însă astfel de relații care ar fi extrem de complicate și practic inaplicabile. Metoda matematică cu ajutorul căreia se determină mărimi macroscopice ale sistemului de particule este metoda teoriei probabilităților. În cadrul fizicii statistice nu mai apare importantă comportarea unei particule, ci numai distribuția numărului de particule după un anumit parametru fizic. În acest mod numărul variabilelor dintr-o relație statistică este de asemenea mic.

Dar nu toate legile fizicii care admit o scriere funcțională sînt în același timp și legi cauzale. Cu alte cuvinte, în fizică există legi exprimate matematic, în cadrul cărora nu apare o legătură între cauză și efect, variabilele relației funcționale putînd fi, spre exemplu, două efecte ale unei cauze care nici nu apare în ecuația respectivă.

În această comunicare vrem să facem un studiu comparativ al relațiilor cauzale și al relațiilor funcționale din cadrul fizicii. Anumite probleme ale cauzalității în relațiile funcționale din fizică au mai fost tratate într-o lucrare relativ recentă a lui S. T. Meliuhin [1]. Lucrarea lui Meliuhin se referă însă prea puțin la problema caracterului cauzal al relațiilor funcționale din domenii mai recente ale fizicii cuantice, cum ar fi, spre exemplu, metoda matricei S sau relațiile de dispersie din teoria cuantică a cîmpurilor. De asemenea în domeniul fizicii clasice Meliuhin folosește o definiție a relațiilor funcționale cauzale pe baza căreia sîntem nevoiți să excludem din cadrul legilor cauzale un mare număr de legi fizice care, după părerea noastră, sînt și ele cauzale. Dar, înainte de a trece la studiul comparativ al relațiilor cauzale și al relațiilor funcționale din fizică, ne vom referi separat la relațiile cauzale, respectiv la relațiile funcționale, fără a ne interesa deocamdată dacă anumite relații cauzale au o formulare matematică sau dacă relațiile funcționale au sau nu o interpretare cauzală. Adoptînd terminologia acad. Remus Răduleț [2], vom spune că în fizică acționează principiul cauzalității după care pentru orice mulțime de evenimente dintr-un sistem fizic există o cauză reprezentată de un complex format din una sau mai multe stări anterioare, care o determină în mod necesar, ca efect al său. O anumită lege fizică este o lege cauzală sau o relație cauzală, dacă în cadrul ei putem pune în evidență un complex de stări fizice — cauză care determină cu necesitate o mulțime de evenimente — efectul cauzei [3]. După cum se observă în definiția relației cauzale, nu ne-am referit nicăieri la posibilitatea de a o exprima printr-o formulă matematică. Un exemplu de relație cauzală neexprimată funcțional este legea lui Lentz din electricitate : prin variația fluxului magnetic ce străbate suprafața unui circuit electric apare un curent electric în circuit, al cărui sens este astfel încît fluxul inducției magnetice creat de acest curent prin suprafața limitată de circuit tinde să compenseze fluxul magnetic care îl provoacă. Cauza curentului electric este aici variația fluxului magnetic ; efectul acestei cauze este un curent electric de un sens bine precizat. Observăm că în această lege nu ne referim la mărimi, și că folosind numai această lege nu vom putea determina intensitatea curentului electric ce trece prin circuit. Acest exemplu vine să întărească ceea ce am spus mai sus, și anume că o lege cauzală neexprimată funcțional ne dă numai o descriere calitativă a fenomenului. Legea inducției electromagnetice

---

[1] S. T. Meliuhin, *Проблема причинности в современной физике*, Moscova, Izd. AN SSSR, 1960.

[2] Acad. Remus Răduleț, *Principiul cauzalității în fizică*, în *Dialectica cunoașterii științifice*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 58.

[3] În lucrarea citată, acad. R. Răduleț pune în evidență și alte aspecte, mai complexe, ale principiului cauzalității. Noi ne-am oprit aici la forma cea mai simplă.

poate fi exprimată însă şi funcţional sub formula legii lui Faraday: $E_i = -\frac{d\Phi}{dt}$, adică forţa electromotoare în circuit este egală cu derivata fluxului inducţiei magnetice ce străbate circuitul. Legea lui Faraday se exprimă printr-o relaţie funcţională, iar cauza şi efectul sînt aceleaşi ca şi în cazul legii lui Lentz. În legea lui Faraday este conţinută, după cum se poate arăta printr-un raţionament matematic simplu, legea lui Lentz, deci descrierea calitativă a efectului. Însă pe lîngă sensul forţei electromotoare, şi deci a curentului electric, legea lui Faraday ne dă şi intensitatea acestui curent, adică ne dă simultan o descriere calitativă şi cantitativă a efectului. Trebuie să arătăm însă că fizica modernă nu se limitează la utilizarea doar a acestui calcul „clasic". De aceea în cele ce urmează vom avea în vedere o noţiune mai generală de funcţie în care includem, alături de funcţiile propriu-zise, operatorii şi funcţionalele.

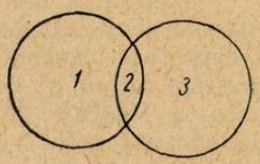

Fig. 1.

Am remarcat deja că nu putem confunda noţiunea de relaţie cauzală cu cea de relaţie funcţională. Utilizînd clasificarea lui Meliuhin vom observa că sferele acestor două noţiuni se întrepătrund. În domeniul 1, relaţiile funcţionale sînt necauzale, în domeniul 3 relaţiile cauzale nu se pot exprima funcţional, iar în 2 găsim relaţii funcţionale care în acelaşi timp sînt şi relaţii cauzale.

Să începem cu analiza relaţiilor funcţionale care nu sînt cauzale. Ca exemple ne pot servi funcţiile lui Dirichlet şi Hamel, care sînt nişte funcţii extrem de discontinue. Pentru aceste funcţii nu putem găsi un interval, oricît de mic ar fi el, pe care funcţia respectivă să fie continuă. Este greu să ne închipuim că sub această formă ele ar putea descrie un fenomen fizic, real. De obicei, în fizică, la o mică variaţie a cauzei îi corespunde o mică variaţie a efectului, ceea ce conduce la proprietatea de continuitate a relaţiei funcţionale care exprimă legătura cauză-efect. Totuşi, în fizica cuantică apar şi relaţii funcţionale discontinue. Spre exemplu frecvenţele de emisie ale atomului de hidrogen sînt cuantificate şi nu pot lua decît un şir discret de valori.

În afară de aceste funcţii matematice zise „patologice" din cauza proprietăţilor lor neobişnuite, există chiar relaţii funcţionale cu un sens fizic bine precizat şi care totuşi nu sînt cauzale. Astfel de relaţii sînt cele în cadrul cărora avem o legătură între două sau mai multe efecte ale căror cauze nu apar în relaţia respectivă. Spre exemplu structura unui corp solid determină diferite constante de material între care există relaţii necauzale. Cel mai simplu exemplu este legea lui Wiedemann şi Frantz: raportul între conductibilitatea termică şi conductibilitatea electrică a unui metal este proporţional cu puterea întîia a temperaturii absolute $\frac{\varkappa}{\rho} = aT$. Aici nici conductibilitatea termică nu este cauza conductibilităţii electrice şi nici conductibilitatea electrică nu este cauza conductibilităţii termice, amîndouă sînt determinate de structura electronică a

metalului. Un alt exemplu îl constituie legea lui Moseley din fizica atomică [1]: în cazul spectrelor de raze X se constată că în cadrul unei serii spectrale rădăcina pătrată a inversului lungimii de undă este legată de numărul atomic Z al elementului respectiv printr-o relație liniară $\sqrt{\frac{1}{\lambda}} = aZ + b$. Nu putem afirma însă că lungimea de undă λ ar fi cauza numărului atomic Z sau invers, prin urmare legea lui Moseley nu este cauzală.

Pentru a preciza mai bine deosebirea între relațiile funcționale cauzale și necauzale, Meliuhin dă următoarea definiție: o relație este în același timp cauzală și funcțională numai dacă ea exprimă un proces de creștere sau de apariție a unor calități noi, în funcție de date inițiale. Cu aceasta legătura funcțională între variabila independentă și variabila dependentă este neinversabilă. În acest mod apare și necesitatea succesiunii în timp a cauzei și a efectului. În legătură cu părerea lui Meliuhin, după care relațiile funcționale și cauzale descriu un proces de creștere, de dezvoltare, pot fi date exemple din ramuri actuale ale fizicii care o confirmă. Este destul să ne referim la diferite legi care acționează în biofizică sau astrofizică, științe în care ideea dezvoltării este pe primul plan. Totuși, dacă ne referim la domeniul propriu-zis al fizicii, atît clasice, cît și cuantice, în relațiile respective procesul de dezvoltare sau creștere nu este pus în evidență. Spre exemplu este greu de spus că ecuația lui Newton care este o relație cauzală și funcțională și se referă la simpla deplasare mecanică a corpurilor ar descrie un proces de dezvoltare, sau în cazul unei ciocniri cuantice nu putem spune că starea $\Psi(+\infty)$ ar fi mai evoluată decît starea $\psi(-\infty)$.

Acest lucru se reflectă și în faptul că ecuațiile de bază ale fizicii sînt invariante față de inversarea timpului, adică din aceste ecuații nu se poate preciza succesiunea în timp a cauzei și a efectului, ci numai ordonarea lor în timp. Să explicăm noțiunile de succesiune și ordonare în timp a două evenimente. Notăm cu *Ot* axa timpului. Evenimentele *A* și *B* se succed în timp, dacă ele pot fi așezate pe o singură semiaxă a timpului. Atunci putem spune că evenimentul *A* are loc înaintea evenimentului *B* sau că evenimentul *B* are loc după evenimentul *A*.

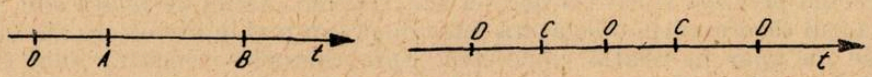

Fig. 2

Evenimentele *C* și *D* sînt ordonate în timp dacă ele pot avea loc pe ambele semiaxe ale timpului, însă la aceeași depărtare de origine. Succesiunea include ordonarea evenimentelor. Este clar că, deși majoritatea

[1] E. V. Spolski, *Fizica atomică*, vol. I, București, 1954, p. 119.

ecuațiilor funcționale cauzale ale fizicii sînt invariante față de inversarea timpului, ele conțin totuși ordonarea în timp a cauzei și a efectului.

Revenind acum la argumentele pe care le-am adus în sprijinul posibilității de a inversa variabilele într-o ecuație funcțională cauzală, am putea explica acest lucru prin faptul că formele de mișcare mecanică și fizică sînt prea simple pentru a putea căuta întotdeauna în cadrul lor un proces de dezvoltare, de trecere de la simplu la complex în cadrul unui interval de timp relativ mic și care este necesar unei experiențe fizice.

S. T. Meliuhin, consecvent definiției date, exclude din cadrul relațiilor cauzale o mulțime de relații fizice în care variabilele sînt inversabile, deci majoritatea relațiilor funcționale din fizică ! Din această cauză este declarată acauzală relația lui Boyle-Mariotte $pV = ct$, pe motiv că variabilele presiune p și volumul V sînt inversabile : $p = \frac{Ct}{V}$, $V = \frac{Ct}{p}$. Acest lucru se justifică prin faptul că presiunea nu poate fi cauza volumului și nici volumul nu poate fi cauza presiunii. Totuși relația lui Boyle-Mariotte poate fi interpretată ca o relație cauzală, cu singura condiție de a nu cere să găsim aici o evoluție (de la inferior spre superior), adică de a nu cere neinversabilitatea variabilelor p și V. Într-adevăr, această ecuație poate fi scrisă și sub formă diferențială : $pdV = Vdp = 0$[1].

Sub această formă putem spune că variația presiunii dp este cauza variației volumului dv. Acest lucru corespunde întocmai unui simplu procedeu experimental. De asemenea, relația diferențială a lui Boyle-Mariotte poate fi interpretată în sensul că variația volumului este cauza variației presiunii.

De fapt aici putem să ne referim la o problemă mai generală. Ecuația lui Boyle-Mariotte este un caz particular al ecuației de stare a gazelor perfecte $pV = RT$. Se știe că gazele reale prezintă abateri de la această lege, fiecare caz satisfăcînd o anumită ecuație de stare care se reprezintă sub forma unei dependențe funcționale a presiunii, volumului și temperaturii $f(p, V, T) = 0$. Sau chiar mai general astfel de relații între parametrii macroscopici ai unui corp apar cu regularitate în termodinamica fenomenologică. Întrebarea pe care ne-o punem este dacă aceste relații ale termodinamicii fenomenologice sînt sau nu cauzale. În interpretarea lui Meliuhin ele nu pot fi cauzale din simplul motiv că variabilele sînt inversabile. Este adevărat că, dacă ne referim la interpretarea microscopică a parametrilor de stare, cauzele unor anumite valori pentru acești parametri ar trebui căutate nu în relația respectivă, ci în distribuția microstărilor sistemului. Totuși, dacă ne menținem în cadrul unei teorii fenomenologice și renunțăm la condiția neinversabilității variabilelor, putem spune că variația unui parametru de stare este efectul variației celorlalți parametri. Spre exemplu, în cazul ecuației generale a gazelor perfecte $pdV + Vdp = RdT$, dacă presiunea variază cu dp, iar volumul

---

[1] Această idee mi-a fost sugerată de lector universitar. Ausländer, cu ocazia unor discuții din cadrul seminarului de învățămînt politic la Facultatea de fizică a Universității „Babeș-Bolyai".

cu dv, ca rezultat avem o variație a temperaturii sistemului cu dt. Totodată, aici avem și un exemplu de efect dT, care apare într-o ecuație funcțională ca urmare a două cauze independente dV și dp.

Problema examinată aici se încadrează foarte bine în analiza făcută recent de acad. R. Rădulet[1] cu privire la interpretarea cauzală a legilor de stare și a legilor de desfășurare. Legea $pV = ct$ este o lege de stare și, după cum rezultă din lucrarea citată, în cadrul ei putem găsi numai o determinare de stare. Determinarea cauzală o găsim însă în legea de desfășurare $pdV + Vdp = 0$.

Pînă acum ne-am referit numai la domeniul fizicii clasice, respectiv la relațiile funcționale în care apar numai funcții clasice. Să urmărim particularitățile relațiilor funcționale și cauzale în fizica cuantică. Principiul cauzalității acționează și în fizica cuantică. El are o importanță covîrșitoare în ramuri moderne ale fizicii, cum ar fi teoria relațiilor de dispersie.

În mecanica cuantică, cauzalitatea primește o notă specifică, fiind o cauzalitate statistică, deosebită de cauzalitatea statistică clasică. Pentru a discuta problema cauzalității în mecanica cuantică actuală este necesar să ne referim la ecuația ei de bază, ecuația lui Schrödinger. Aceasta poate fi o ecuație nestaționară sau o ecuație staționară. Ecuația staționară poate fi obținută din ecuația nestaționară atunci cînd ne referim la un fenomen cuantic care nu prezintă o variație în timp pînă cînd nu apar cauze exterioare fenomenului respectiv. Ecuațiile nestaționară și staționară au formele $-i\hbar \frac{\partial \psi(x,t)}{\partial t} = \frac{\hbar^2}{2m} \Delta \psi(x, t) + V(x, t)$, respectiv $-\frac{\hbar^2}{2m} \Delta\psi + (E - V)\ \psi(x) = 0$ sau $H\psi = E\psi$. După cum se observă, în aceste ecuații apar relații funcționale sub formă operatorială. Operatorii se aplică asupra funcției de undă care în cazul nestaționar depinde și de timp, iar în cazul staționar nu depinde de timp. Numai pătratul modulului funcției de undă are o semnificație fizică și reprezintă, prin înmulțire cu elementul de volum, probabilitatea de a găsi particula la un moment dat în acel element de volum. Dacă ne referim la ecuația nestaționară a lui Schrödinger, cauzalitatea trebuie înțeleasă în modul următor: starea sistemului cuantic la un moment dat este determinată de starea acestui sistem la un alt moment, precum și de condițiile fizice în care se găsește sistemul sau, dacă ne referim la pătratul modulului funcției de undă: distribuția densității de probabilitate a particulei la un moment dat este determinată de distribuția densității de probabilitate a particulei la un alt moment, precum și de condițiile fizice în care se găsește sistemul.

Problema este ceva mai complexă în cadrul ecuației staționare a lui Schrödinger. Cu ajutorul ecuației staționare se tratează cele două probleme fundamentale ale mecanicii cuantice: problema determinării nivelelor energetice ale unei stări staționare și problema ciocnirilor. Ob-

---

[1] Acad. R. Rădulet, *Noile progrese ale științelor fizico-chimice și categoria de lege*, în „Cercetări filozofice", 1963, nr. 1, p. 129—153.

servăm mai întîi că o mare importanță o are problema potențialului V. Într-adevăr, potențialul este singurul parametru variabil din ecuația lui Schrödinger. Prin urmare acest potențial, și deci cîmpul care îl creează, va juca un rol important în interpretarea cauzală a fenomenului descris de o ecuație Schrödinger staționară. Să ne referim la o particulă liberă care intră într-un cîmp potențial. În acest caz pot exista numai două posibilități: sau particula este captată de cîmp, sau suferă o modificare sub influența cîmpului și trece într-o altă stare, dar tot sub formă de particulă liberă. Dacă particula este captată de cîmpul potențial V, ea se stabilește la un anumit nivel energetic dat de o valoare proprie din ecuația lui Schrödinger $H\psi = E\psi$. Aceste valori proprii sînt perfect determinate de forma potențialului V. În acest mod, cauza trecerii particulei din starea liberă într-o stare cuantificată în cîmpul V — efectul, este interacțiunea particulei respective cu cîmpul V, adică, matematic, modul în care acționează operatorul H asupra funcției de undă ψ. Dacă însă energia cinetică a particulei incidente este mare, iar cîmpul e slab, particula suferă numai o influență din partea cîmpului, trecînd într-o altă stare tot sub formă de particulă liberă. Să notăm, după modelul electrodinamicii cuantice, cu $\psi(-\infty)$ starea inițială, iar cu $\psi(+\infty)$ starea finală a particulei. Ecuația lui Schrödinger ne determină pe $\psi(+\infty)$ în funcție de $\psi(-\infty)$, printr-un anumit calcul care se numește metoda lui Born. Aici se vede mai clar că starea $\psi(+\infty)$ este efectul interacțiunii

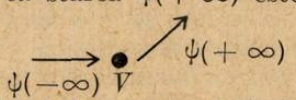

particulei aflate în starea $\psi(-\infty)$ cu cîmpul V. Acest tip de cauzalitate ne apare și mai profund atunci cînd ne referim nu numai la mecanica cuantică, ci și la discipline mai recente, ca electrodinamica cuantică și teoria cuantică a cîmpurilor [1]. Trecerea de la starea $\psi(-\infty)$ la starea $\psi(+\infty)$ se face aici cu ajutorul unui operator cunoscut sub denumirea de matrice S. Atunci $\psi(+\infty) = S\,\psi(-\infty)$, starea $\psi(+\infty)$ a unui sistem cuantic se obține din starea $\psi(-\infty)$ prin acțiunea operatorului S.

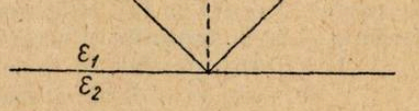

Fig. 3

În cazul simplificat al mecanicii cuantice, matricea S se poate exprima cu ajutorul potențialului V. În general, matricea S descrie interacțiunea sistemului cuantic reprezentat prin funcția $\psi(-\infty)$ cu cîmpul împrăștietor. Pentru a da un exemplu simplu din care să rezulte rolul important al matricei S să ne referim la cazul reflexiei unei unde luminoase la suprafața de separație a două medii cu constante dielectrice diferite. În acest caz, unda incidentă este reprezentată sub forma $\psi(-\infty)$, iar unda reflectată sub forma $\psi(+\infty)$. Unda reflectată este determinată cu necesitate atunci cînd unda incidentă cade pe suprafața de separație a

[1] N. I. Ahiezer, *Квантовая электродинамика*, Moscova, 1959.

mediilor 1 și 2, deci ea se obține din cea incidentă sub forma $\psi(+\infty) = S\,\psi(-\infty)$. Operatorul S trebuie astfel să exprime momentul reflexiei, adică, în termeni fizici, interacțiunea undei incidente cu suprafața de separație. Prin urmare, în acest exemplu efectul este raza reflectată $\psi(+\infty)$, iar cauza este interacțiunea razei incidente $\psi(-\infty)$ cu suprafața de separație a celor două medii. Aceasta este interpretarea cauzală a relației funcționale $\psi(-\infty) = S\,\psi(+\infty)$.

În ultimul timp, în fizică au apărut anumite relații funcționale numite relații de dispersie, în care principiul cauzalității joacă un rol important. Chiar pînă și forma relațiilor respective se deduce exclusiv prin aplicarea principiului cauzalității, adică avînd în vedere faptul că fenomenele fizice sînt cauzale. Relații de dispersie se pot scrie atît în domeniul fizicii clasice, cît și în domeniul fizicii cuantice. Cele din urmă au devenit o metodă excelentă pentru studiul interacțiunilor tari ale particulelor elementare.

Se poate demonstra că amplitudinea de împrăștiere a unor particule sub un anumit unghi poate fi determinată prin măsurători asupra unei mărimi fizice numite secțiune eficace a împrăștierii, dacă se folosesc fazele de împrăștiere. Între partea imaginară a amplitudinii de împrăștiere înainte $Imf(o)$ și secțiunea eficace totală σ_t există o relație care se poate obține simplu din condiția conservării probabilității în procesul de împrăștiere.

La fel ar trebui să putem scrie o relație între partea reală a amplitudinii de împrăștiere înainte și secțiunea eficace totală, și deci o relație între partea reală și partea imaginară a amplitudinii de împrăștiere. O astfel de relație se numește relație de dispersie (printr-o analogie cu relațiile de dispersie din optică) și decurge nemijlocit din principiul cauzalității.

În cadrul relațiilor de dispersie prin principiul cauzalității nu se înțelege numai forma simplă enunțată la începutul lucrării, după care într-un fenomen fizic există o mulțime de evenimente-cauză care determină cu necesitate o altă mulțime de evenimente-efect. Dacă ne referim la cartea recentă a lui Hilgevoord [1], pe lîngă acest enunț de bază mai trebuie să fie îndeplinite și următoarele condiții :

1. a) este posibil să localizăm cauza și efectul în spațiu-timp ;
   b) este posibil să distingem cauza de efect.
2. Cauza și efectul sînt în contact unul cu altul.

Condiția 1 implică posibilitatea ordonării în timp a cauzei și a efectului, iar condiția 2 arată că nu putem avea o interacțiune la distanță, ci o interacțiune locală, din aproape în aproape. Se accentuează faptul că nu este nevoie să avem o succesiune în timp a cauzei și a efectului, deci nu este nevoie să punem în evidență o direcție preferențială în timp, ci doar o ordonare în timp a cauzei și a efectului. Acest lucru este în acord cu ceea ce am mai spus anterior cu privire la inversabilitatea timpului în relațiile funcționale ale fizicii.

Un exemplu simplu, în care putem verifica valabilitatea condițiilor de cauzalitate 1 și 2 este tot fenomenul reflexiei unei unde luminoase.

[1] I. Hilgevoord, *Dispersion relations and causal description*, Amsterdam, 1960.

Condiția 1 a) este îndeplinită, întrucît raza incidentă și cea reflectată sînt localizate de o parte și de alta a normalei. În ceea ce privește condiția 1 b), putem folosi același argument în legătură cu localizarea de o parte și de alta a normalei sau ne putem referi la starea de polarizare a undei care se schimbă o dată cu fenomenul reflexiei și care este măsurabilă experimental. Condiția 2 exprimă tocmai fenomenul propriu-zis al reflexiei prin interacțiunea razei incidente cu suprafața de separație a celor două medii.

Din punct de vedere matematic, condițiile de cauzalitate se transcriu în modul următor. Fie $F(t)$ cauza, iar $G(t)$ efectul. Efectul $G(t)$ se obține din cauza $F(t)$ prin acțiunea unui operator denumit funcția lui Green.

$$G(t) = \int H(t - t') F(t') \, dt'$$

Sub această formă, condiția 2 este satisfăcută. Pentru a fi satisfăcută și condiția 1 trebuie să impunem condiția ca efectul să apară numai după apariția cauzei de $H(t) = 0$ pentru $t < 0$. Din aceste relații matematice rezultă nemijlocit o legătură între partea reală și partea imaginară a unei funcții, care este tocmai relația de dispersie. Această metodă a primit în ultima vreme o extindere valoroasă prin trecerea în planul complex al impulsului (Mandelstam), însă principiul fizic al acestei extinderi este constituit din același principiu general al cauzalității în relațiile de dispersie care a fost analizat mai sus.

În concluzia acestei lucrări, vrem să accentuăm că o mare parte dintre relațiile funcționale din fizică sînt în același timp cauzale, însă această cauzalitate nu trebuie căutată în mod simplist sub forma găsirii în relația respectivă a unei variabile cauză și a unei variabile efect. Dacă acest lucru este posibil în majoritatea relațiilor funcționale din fizica clasică, el devine inaplicabil în cazul fizicii cuantice. Relațiile de bază ale fizicii cuantice apar sub formă operatorială, cauza trebuind să fie căutată fizic în interacțiunea a două sisteme cuantice, iar matematic exprimată în modul în care acționează operatorii respectivi. În orice caz, indiferent de forma specifică sub care se prezintă, cauzalitatea exprimată sub forma sa generală este prezentă în fizică ori de cîte ori reușim să găsim o ecuație matematică care să conțină cauzele și efectele unui anumit fenomen fizic.

DEDUCEREA REGULII TRANSPOZIȚIEI COMPUSE LA STOICI

DE

P. S. POPOV (U.R.S.S.)

Studiul logicii stoicilor în secolele al XIX-lea și al XX-lea a parcurs trei etape. În 1855 a apărut primul volum al lucrării capitale a lui Carl Prantl *Istoria logicii în Occident*, în care erau cercetate lucrările de logică ale lui Zenon și Crisip. Din punctul de vedere al lui Prantl, stoicii, care au mers pe urmele lui Aristotel, au căutat să precizeze și să completeze logica Stagiritului, dar n-au făcut, în esență, decît să se cufunde în mărunțișuri. Ei nu au izbutit să îmbunătățească logica lui Aristotel, susține Prantl, și au alunecat spre scolastică. Pe aceeași linie în aprecierea logicii stoicilor se situează, în monumentala sa *Filozofie a grecilor*[1] și în manualul de istorie a filozofiei grecești[2], Eduard Zeller, pentru care, „în general, valoarea științifică a acestei logici este cu totul neglijabilă și, deși, bineînțeles, în detalii stoicii au cercetat cîte ceva cu mai multă precizie, formalismul pedant și pur exterior introdus în logică mai ales de Crisip nu a putut exercita o influență pozitivă asupra stării generale a științei".

Savanții francezi au adus o contribuție deosebită la studiul concepțiilor și teoriilor logice ale stoicilor, demonstrînd că sistemul de logică al stoicilor este un sistem de sine stătător, deosebit de concepția lui Aristotel; dacă logica lui Aristotel este o logică a termenilor, logica stoică este primul sistem de logică propozițională, și în aceasta stă meritul ei principal. Putem cita, în această privință, lucrarea lui Brochard *Despre logica stoicilor* („Archiv für Geschichte der Philosophie", vol. V, 1892). Brehier tratează în același spirit logica lui Crisip (*Chrysippe*, 1910). Mai putem aminti lucrările lui Lachelier și Hamelin (*La logique des stoïciens*, Année Philosophique, 1901).

A treia etapă în studiul logicii stoicilor este marcată de critica lui J. Lukasiewicz *Aristotele's sylogistic from the standpoint of modern formal*

[1] Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, 3 vol. 1844—1852.
[2] Ed. Zeller, *Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie*, ed. a 13-a, 1928.

logic, 1951 (ed. a 2-a în 1955). Această carte, care aruncă o nouă lumină asupra logicii lui Aristotel, dă multe elemente valoroase şi pentru caracterizarea concepţiilor logice ale urmaşilor săi şi, în general, ale învăţaţilor elini de mai tîrziu. Astfel, Lukasiewicz arată că Alexandru din Aphrodisia (secolul al II-lea e.n.) şi Philoponus (secolul al VI-lea) nu au fost simpli comentatori ai textelor lui Aristotel, ci logicieni care s-au dovedit capabili să dea o bază teoretică operaţiilor legate de sistemul logic al lui Aristotel şi pe care acesta le folosise pur intuitiv.

Deşi dată fiind natura cercetării sale, Lukasiewicz se ocupă numai în treacăt de stoici, el a reuşit să prezinte într-un nou chip rolul lor în dezvoltarea ideilor logice ale antichităţii. Creînd o logică proprie, stoicii au lărgit totodată şi orizontul logicii aristotelice, enunţînd teoretic consideraţiile lui Aristotel, formulate adesea pur intuitiv. Între altele, Lukasiewicz este cel dintîi care a arătat că în lucrările stoicilor a fost enunţată regula transpoziţiei, atît de importantă pentru consturirea sistemului modurilor.

După cum se ştie, Aristotel a anticipat şi el actuala teorie a antilogismelor şi a indicat calea pentru selecţionarea unor triade de moduri care să permită deducerea uniformă a tuturor modurilor silogismului categoric. Iată tabela corespunzătoare :

Barbara	Baroco	Bocardo
Celarent	Festino	Disamis
Darii	Camestres	Ferison
Ferio	Cesare	Datisi

Aceste patru triade sînt date, într-o formă sau alta, în capitolul 8 din partea a II-a a Analiticii prime[1], dar regula transpoziţiei este folosită de Aristotel mai ales pur intuitiv şi, în orice caz, se face doar aluzie la ea. Or, după cum remarcă just Lukasiewicz, stoicii au dat atît enunţul regulii, cît şi o indicaţie a căii pe care poate fi dedusă. Din nefericire, procedeul lor este explicat destul de confuz ; textul grecesc este citat, dar nu pînă la sfîrşit. Cît despre expunere, aceasta nu dă o deducere a regulii pe etape, ci le caracterizează cu totul sumar. Nu putem să-i facem din aceasta o acuzaţie lui Lukasiewicz, deoarece el s-a ocupat de Aristotel, şi nu de stoici. Este însă necesar să umplem această lacună. Într-adevăr, nu putem să nu recunoaştem că următoarele rînduri din cartea lui Lukasiewicz sînt neclare ; „... Ştim că primul silogism care nu necesită demonstraţie este *modus ponens*, iar al doilea *modus tollens* : «Dacă prima, atunci a doua ; dar a doua nu ; deci nici prima». Al treilea silogism care nu necesită demonstraţie începe cu negaţia unei conjuncţii şi spune : « Nu este adevărat că prima şi a doua ; dar prima ; deci nu a doua ». După Sextus Empiricus, analiza stoicilor se prezintă astfel : cu ajutorul celui de-al doilea silogism care nu necesită demonstraţie obţinem din implicaţie « dacă prima şi a doua, atunci a treia » şi din negaţia consecven-

[1] Aceasta infirmă părerea cu totul neîntemeiată că sistemul antilogismelor ar fi fost expus pentru prima dată de doamna Franklin, în 1880 (vezi Ralph M. Eaton, *General logic*, 1931, p. 132).

tului ei «a' treia nu » negația antecedentului «nu este adevărat că prima și a doua ». Din această propoziție care este conținută în fapt implicit în premise și din premisa «prima » pe baza celui de-al treilea silogism care nu necesită demonstrație, tragem concluzia «a doua nu ». Este una dintre cele mai exacte demonstrații pe care le datorăm stoicilor" (p. 58—59). Însă exactitatea demonstrațiilor rămîne neevidențiată, mai ales nu este clar cum „este conținută în premise" o propoziție corespunzînd modului *tollens*.

Să trecem la reproducerea și interpretarea exactă a textului lui Sextus Empiricus. În primul rînd vom enumera cele cinci moduri ale stoicilor, care nu necesită demonstrație :

I. $[(a \to b).a] \to b$ *modus ponens*

II. $[(a \to b).\bar{b}] \to \bar{a}$ *modus tollens*

III. $[\overline{(a.b.a)}] \to \bar{b}$ inferență din negarea conjuncției

IV. $[(a \dot{\vee} b).a] \to \bar{b}$ *modus ponendo tollens*

V. $[(a \dot{\vee} b).\bar{b}] \to a$ *modus tollendo ponens*

Utilizînd modurile axiomatice II și III, stoicii deduc regula transpoziției compuse.

Enunțul acestei reguli în logica modernă este următorul : $[(p.q) \to r] \to [(p.\bar{r}) \to \bar{q}]$ (vezi *Principia Mathematica*, vol. I, 1910, p. 118, teza*3.37). Lukasiewicz îl citează și el pe Russel (p. 56). Cu două pagini mai tîrziu, el scrie despre stoici : „Ei au înglobat teoria argumentelor ipotetice în sistemul logicii lor propoziționale, în care și-a găsit loc și legea transpoziției complexe" (p. 58). Aici Lukasiewicz comite o inexactitate. Stoicii nu au cunoscut formula aceasta, așa cum figurează ea la Russell. Formula lor este : $\{[(p.q) \to r].p.\bar{r}\} \to \bar{q}$. Cu ajutorul regulii exportației, formula stoicilor este reductibilă la formula lui Russell. Regula exportației constă în următoarele :

$[(A.B) \to C] \to [A \to (B \to C)]$. Vom avea $A = p.q \to r$, $B = p.\bar{r}$, $C = \bar{q}$. În acest caz, din $\{[(p.q) \to r].p.\bar{r}\} \to \bar{q}$, obținem $[(p.q) \to r] \to (\bar{r} \to \overline{p.q})$.

În cazul deducției celei mai simple a regulii transpoziției compuse, în forma ei actuală, se recurge la definiția implicației materiale, la operația de disjuncție și la dubla negație, la dubla aplicare a regulilor lui de Morgan și a legii comutativității.

Demonstrația se reduce la următoarele : $(p.q) \to r$ echiv. $\overline{p.q} \vee r$ echiv. $p \vee \bar{q} \vee r$ echiv. $\bar{p} \vee r \vee \bar{q}$ echiv. $\overline{p.r} \to \bar{q}$ echiv. $(p.\bar{r}) \to \bar{q}$.

Stoicii nu cunoșteau disjuncția slabă, nu dispuneau de regula lui de Morgan, dar ei au reușit să deducă regula transpoziției compuse după propria lor formulare (nu după Russell), printr-un procedeu care transformă partea a doua a implicației.

Desfășurarea demonstrației poate fi împărțită în cinci etape :
1) *modulus tollens*

$$\left\{\left[\underbrace{(p.q)}_{5} \rightarrow \underset{6}{r}\right].\underset{7}{\bar{r}}\right\} \rightarrow \underset{8}{\overline{p.q.}}$$

2) modul este transformat, complicîndu-l prin conjuncția cu p :

$$\left\{[(p.q) \rightarrow r]\underbrace{r.p}_{4}\right\} \rightarrow \underbrace{\overline{(p.q.p)}}_{10}$$

3) din termenul al doilea se trage concluzia în conformitate cu modul al treilea al stoicilor (din conjuncție) :

$$\rightarrow (\overline{p.q.p} \rightarrow \bar{q}) \text{ (inferență prin reducție).}$$

4) se elimină antecedentul modului al treilea, în conformitate cu regula silogismului ipotetic :

$$\left\{[(p.q.) \rightarrow r]\underbrace{p.\bar{r}}_{4}\right\} \rightarrow \bar{q}.$$

În formularea stoicilor regula este dedusă.

În afara disjuncției stricte, stoicii au cunoscut operațiile de implicație, negație, conjuncție.

Implicația poate fi descoperită în cuvîntul pe care stoicii îl foloseau ca „termen"[1].

Stoicii sînt cei dintîi care au introdus în logică noțiunea de implicație, corespunzătoare cu implicația materială în sens modern. Aceasta rezultă din următoarele rînduri ale lui Sextus Empiricus : „Judecata — spun ei[2] — este ceva exprimat (λεκτόν) și încheiat (αὐτοτελές), enunțat în sine" ; implicația corectă este cea ce nu începe cu adevăratul și se termină cu falsul. Căci implicația ori începe cu adevăratul și se termină cu adevăratul, ca de exemplu „dacă există ziua, atunci există lumina", ori începe cu falsul și se termină cu falsul, ca de exemplu „dacă pămîntul zboară, atunci el este înaripat"[3], ori începe cu adevăratul și se termină cu falsul, ca de exemplu „dacă există pămîntul, atunci el zboară", ori începe cu falsul și se termină cu adevăratul, ca de exemplu „dacă pămîntul zboară, atunci el există". De aici „ei (stoicii) consideră greșit numai cazul cînd implicația începe cu adevăratul și se termină cu falsul,

[1] În dicționarul elin-rus al lui Dvoreţki, apărut în 1959 (sub redacția lui S. I. Sobolevski), citim la cuvîntul συνάπτω (leg. unesc) συνημμένος συλλογισμός (Sextus), silogismul conjugat, adică ipotetic (II, p. 1553). În dicționarul clasic elin-german al lui Rahre, acest termen nu figurează.

[2] După Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta* II, 193.

[3] Trebuie avut în vedere că pentru stoici pămîntul era imobil. Capacitatea de a zbura este concepută ca inerentă păsărilor.

iar toate celelalte cazuri le recunosc corecte"[1]. Matricea corespunzătoare, conform textului citat, ar trebui scrisă astfel :

a	b	a → b
A	A	A
F	F	A
A	F	F
F	A	A

Lukasiewicz traduce cuvîntul συμπεπλεγμένον prin conjuncție, ceea ce este o îndrăzneală, însă în esență corect (ce e drept, συμπεπλεγμένον poate avea și o accepție mai largă).

Principiul stoicilor era următorul : e mai bine ca literele să fie înlocuite cu cifre, pentru ca să se vadă că este vorba despre o relație între fapte, nu între noțiuni[2]. De aceea am marcat cu cifre diversele formule de mai sus, pe care le vom folosi și în traducerea care urmează :

„Această regulă (pusă la îndoială de Enesidem) se reduce la argumentarea conform celui de-al doilea și celui de-al treilea mod, care nu necesită demonstrație, cum putem învăța din analiza mult mai evidentă pentru noi, dacă vom formula astfel teoria modului (regulii) : «Dacă prima și a doua, atunci a treia ; fie a treia negată, dar de asemenea (se ia) și prima $\bar{p}.\bar{r}$ — (4)[3], astfel se obține negația celei de a doua ($\bar{q}$) » ; căci atunci cînd avem o implicație în care antecedentul este conjuncția «prima și a doua » (5), iar consecventul «a treia » (6), în care caz avem și opusul consecventului (7) «nu a treia », se implică la noi de asemenea opusul antecedentului p.q — (8), adică nici prima, nici a doua, unde modul al doilea nu necesită demonstrație. Dar aceasta este conținut (9) potențial în regulă, deoarece premisele vor fi la noi conjugate în raționament (10), ceea ce va ieși la lumină dacă vom exprima. Dacă vom construi însă luînd premisa omisă (9), și anume prima propoziție, vom avea o concluzie compusă, deci «nu a doua » ($\bar{q}$), deoarece modul al treilea este considerat ca neavînd nevoie de demonstrație.

Așadar, (aici acționează) două moduri care nu necesită demonstrație : unul este « Dacă prima și a doua, atunci a treia, dar nu a treia, deci nici prima nici a doua ». Acesta este al doilea mod care nu necesită demonstrație ; celălalt este al treilea, care se reduce la următoarele : « Se neagă prima și a doua, dar totodată prima este, deci nu a doua » "[4].

Fragmentul are un sens închegat și arată că stoicii au dedus regula care ne interesează. Stoicii au fost departe de a formaliza tot, în lucrările

[1] *Trei cărți Pyrrhoniene*, II, 104—105.

[2] Cf. I. I. Lapșin, *Gnoseologhiceskie issledovaniia*, fasc. 1, Petrograd, 1917, p. 16. Acest lucru a fost remarcat și de Lukasiewicz, care indică laconic : „Stoicii au notat variabilele propoziționale cu numerele ordinale" (p. 58).

[3] În traducerea sa în l. latină, Fabricius interpretează acest loc în sensul că „prima" se neagă împreună cu „a treia" dar aceasta nu are nici un sens.

[4] Sextus Empiricus, *Opera graeca et latina*, Leipzig, 1841, p. 446—468 (în această ediție, figurează traducerea latină a textelor grecești după Fabricius).

lor nu sînt deduse numeroase reguli pe care le foloseau. Ar fi însă antiistoric să cerem din partea lor această punere în evidență; în comparație cu stoicii, Aristotel acționa mult mai intuitiv, adesea și fără a stabili axiomele. Concepțiile logice ale stoicilor se caracterizează prin coerența lor. Acest lucru nu a fost observat, din păcate, nici măcar de istorici atît de importanți ai logicii ca Prantl.

Pînă în prezent, istoricii logicii nu înțeleg de ce Zenon mai dă și modul III, pe lîngă modurile IV și V; nu este el oare echivalent cu IV?

În această privință este caracteristică părerea sceptică a lui Prantl, care scrie: „Ce e drept, aici nu există motive de a sublinia în mod deosebit infinita absurditate a distingerii modului IV și V (căci III este un mod care nu se împarte în două cazuri); în orice caz la Teofrast rămîne deosebirea pur formală dintre aceste două moduri, dar el avea pentru aceasta o bază rațională" [1].

„Dar tocmai oricine se mărginește să descrie rezultate străine este expus pericolului de a-și da în vileag propria prostie"[2].

Desconsiderarea stoicilor de către Prantl este cu atît mai uimitoare cu cît el însuși comite o eroare de neiertat, închipuindu-și că modul III poate fi descompus în două cazuri. Această descompunere este imposibilă, deoarece $(a.\overline{b}.b \rightarrow a)$ nu este o lege logică. Pot fi false atît a cît și b. Asimetria împărțirii modurilor în cinci cazuri (caracterul lor impar) este justificat la stoici în esență. În lumina deducerii regulii transpoziției compuse, devine de asemenea perfect clar de ce modurile $[(a \rightarrow b).\overline{b}] \rightarrow \overline{a}$ și $(a.\overline{b}.a) \rightarrow b$ figurează alături în textul pe care ni-l transmite Sextus Empiricus.

---

[1] La Teofrast deosebirea consta în aceea că III putea fi reprezentat ca polinom, pe cînd cazul IV este totdeauna un binom.

[2] Prantl, *Geschichte der Logik in Abendlande*, I, p. 474 și 475.

DOUĂ SCRIERI MATERIALISTE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

PAVEL APOSTOL

1. Istoriografia burgheză a filozofiei din Romînia se străduia de cele mai multe ori să înfăţişeze materialismul contist fie ca un fenomen izolat, o abatere de la linia autentică a filozofiei romîneşti[1], fie ca o concepţie nematerialistă[2].

Materialismul filozofic şi cel naturalist-istoric al oamenilor de ştiinţă, de la sfîrşitul secolului trecut, exprimă concluziile la care duceau cercetările ştiinţifice în concepţia despre lume a intelectualităţii înaintate, care, fără a se putea ridica la nivelul criticii radicale, ştiinţifice, proletare a orînduirii existente, s-a grupat, împotriva politicii reacţionare a coaliţiei burghezo-moşiereşti, într-o opoziţie democratică burgheză, apropiată de popor.

Începînd din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, forţele idealismului se regrupează în jurul lui Titu Maiorescu, împotriva materialismului aflat în plină afirmare.

În contraofensiva idealistă a emulilor lui Maiorescu (C. Leonardescu, Evolceanu, Antimireanu), la care se alătură apoi „discipolii" mai noi, C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu şi alţii, un rol de seamă revine folosirii şi denaturării datelor psihologiei experimentale, în sensul că ele ar justifica teza spiritualistă despre existenţa sufletului ca *substanţă imaterială*. Această teză fusese expusă ca „ultim cuvînt al ştiinţei" de către C. Rădulescu-Motru, în *Problemele psihologiei* (Bucureşti, 1899).

Această interpretare idealistă, avînd menirea de a juca rolul argumentului decisiv în disputa cu materialiştii, a fost demascată cu o viguroasă şi strălucită argumentare de Laurent Florantin, nu după mult timp de la apariţia lucrării lui C. Rădulescu-Motru.

---

[1] M. Ştefănescu, *Filozofia romînească*, Bucureşti, 1922.

[2] G. Scraba, *Vasile Conta*, Studiu filozofic [f.a.]; N. Petrescu, prefaţa la V. Conta, *Opere filozofice*, Bucureşti, 1922 etc.

2. Laurent Florantin este autorul a două scrieri care stau mărturie în privința continuității curentului materialist la începutul veacului al XX-lea și a combativității sale remarcabile. Scrierile lui L. Florantin au rămas aproape cu totul necercetate în istoriografia burgheză a filozofiei, ceea ce nu provoacă mirare dată fiind atitudinea negativă a acesteia față de linia materialistă în genere. În schimb, în anii puterii populare scrierile lui au format obiectul unor cercetări, între altele și în cadrul Institutului de filozofie. Rezultatele acestor cercetări nu au fost încă publicate[1].

I. *Ipotesele asupra sufletului cu arătarea erorilor făcute de dl. Constantin Rădulescu-Motru în studiul „Despre suflet"*, București, tipografia G. A. Lăzăreanu, 1901 (26 p., cota B.A.R.P.R. II. 107 216) și

II. *Natura et causa rerum, cu o prefață de dl. dr. C. I. Istrati, membru al Academiei Romîne*, București, Institutul de arte grafice „Eminescu" 1908 (X+ 83 p., cota B.A.R.P.R. II.10 757) sînt *menționate* în literatura istorică-filozofică anterioară numai în două locuri. Dan Bădărău amintește despre ele într-o notă de subsol din *O sută de ani de naturalism în Romînia*[2], iar scrierea polemică împotriva lui Motru este trecută de C. Georgiade în bibliografia operelor acestuia, *dar fără numele autorului*[3]. Numele și lucrările lui L. Florantin nu apar nici în suplimentul bibliografic la *Filosofia romînească* a lui Marin Ștefănescu[4] nici în alte monografii consacrate dezvoltării gîndirii filozofice de la noi sau în enciclopediile de pînă acum.

Persoana lui Laurent Florantin nu ne este cunoscută pînă în prezent. Singurele indicații, de altfel foarte vagi, le găsim în prefața doctorului Istrati la volumul *Natura et causa rerum*. Autorul prefeței îl prezintă pe Laurent Florantin drept un „tînăr", înzestrat cu alese însușiri intelectuale și avînd „vederi ... personale"[5]. Istrati remarcă, pe bună dreptate, că Florantin își expune concepția „în mod concis și precis, nelipsit de loc de oarecare lărgire de vederi"[6]. Istrati conchide apoi că „în literatura noastră această lucrare e un frumos oazis"[7]. Prin urmare, în afara aprecierilor privitoare la valoarea și ținuta lucrării, în prefața doctorului Istrati găsim doar o singură indicație, anume că în 1908 Florantin era tînăr. Cum în 1901 el mai publicase o lucrare, în care concepția de bază și bibliografia mînuită erau, *în linii mari*, aceleași[8] ..., se poate conchide că în 1901 autorul trebuia să fi avut în jurul 20—23 de ani, deci în 1908 putea avea între 27 și 30 de ani.

Presupunerea că autorul celor două scrieri n-ar fi existat și că numele de Laurent Florantin ar fi fictiv, în spatele lui ascunzîndu-se altcineva

---

[1] *Nota redactiei* : Texte reprezentative din scrierile lui L. Florantin, pregătite de colectivul de istorie a filozofiei de la Institutul de filozofie, sînt incluse în *Antologia gîndirii progresiste din Romînia*, în curs de apariție.

[2] D. Bădărău, *O sută de ani de naturalism în Romînia*, Iași, 1930, p. 109.

[3] Vezi bibliografia operelor lui C. R. Motru (poziția 389) în *Omagiu profesorului C. Rădulescu-Motru*, București, 1932.

[4] M. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 309 și urm.

[5] C. I. Istrati, în *Natura...*, p. III

[6] *Ibidem*, p. 10.

[7] *Ibidem*.

[8] Vezi *Natura...*, p. 14, și *Ipotesele...*, p. 19.

nu este probabilă. Istrati n-ar fi patronat o mistificare în jurul unui nume care face, pe un ton atît de violent, critica uneia dintre personalitățile culturale de vază ale vremii, C. Rădulescu-Motru.

Dată fiind raritatea numelui, s-a impus și o confruntare a scrierilor lui Laurent Florantin cu cele ale lui Ioan Pop Florantin (1843—1936). Operația nu putea fi evitată, mai ales că în *Natura et causa rerum*[1] găsim chiar o referire la acest autor.

La prima vedere găsim unele apropieri între cei doi autori : a) amîndoi preiau de la Conta ideea și expresia de „metamorfozare" eternă a materiei, respectiv a substanței ; b) la amîndoi există referiri aprobative la teoria contiană a „ondulațiunii universale". Trebuia luată în considerare presupunerea că, din motive de oportunitate, Ioan Pop Florantin să fi folosit într-o polemică îndreptată împotriva lui C. Rădulescu Motru un nume de împrumut. Ipoteza nu rezistă însă la examen critic. Pe lîngă faptul că numele lui Laurent *Florantin* nu oferea, sub acest raport, nici un avantaj, presupunerea trebuie părăsită din trei motive care ni se par hotărîtoare. Împotriva ei pledează, în primul rînd, prefața amintită a lui Istrati, care-l califică pe Laurent Florantin drept „tînăr". Or, în 1908, Ioan Pop Florantin avea 63 de ani. Așadar, presupunerea cade înainte de toate din cauza mărturiei lui Istrati, de care nu avem nici un temei să ne îndoim. Un al doilea argument împotriva ipotezei de mai sus ni-l furnizează confruntarea textelor. În problema psihicului, I. Pop Florantin adoptă o poziție pozitivistă (*Noțiuni de psihologie*, Galați, 1891, X+371 p.), dar nicidecum materialistă, cum face Laurent Florantin[2]. De altfel, nici bibliografia întrebuințată de cei doi autori nu prezintă puncte de contact, cu excepția operei lui V. Conta, pe care amîndoi au cunoscut-o și o citează. În sfîrșit, un argument stilistic se adaugă la cele de mai sus. I. Pop Florantin scrie într-un stil greoi, prolix, încărcat cu termeni improprii sau barbarisme și neoformații lipsite de gust („momentizm", „consecutism", „procedare sporadistă" etc. etc.), în timp ce lucrările lui Laurent Florantin se disting prin exprimare clară, concisă, uneori aproape aforistică.

Identificarea persoanei lui Laurent Florantin întîmpină deocamdată dificultăți serioase, pe care numai o cercetare de arhivă le-ar putea înlătura, eventual[3].

Cu toată lipsa regretabilă a datelor privitoare la persoana și activitatea lui Laurent Florantin, scrierile lui prezintă un interes istoric incontestabil.

În perioada ce se întinde de la moartea lui V. Conta (1882) pînă la primul război mondial, lucrările lui Laurent Florantin se disting prin efortul evident de a elabora o expunere sistematică a filozofiei materia-

[1] *Natura...*, p. 14.

[2] Chiar dacă îmbrățișează eclectic unele teze materialiste, Pop Florantin nu ajunge niciodată la o *concepție* material'stă ; vezi, *Consecutism universal*, București, 1905.

[3] Dan Bădărău și Constantin Georgiade (autorul bibliografiei lui C. Rădulescu-Motru, amintită în nota nr. 3 de la pag. 1420) singurii care-l citează, nu pot da nici o lămurire în această privință. I. Brucăr (convorbire din 14 iulie 1959) credea a-și aduce aminte că Laurent Florantin ar fi fost profesor secundar în Oltenia.

liste. Fără îndoială, Florantin nu depăşeşte, în lucrările amintite mai sus, faza de *pregătire* pentru sistem, însă liniile generale de orientare sînt formulate cu totul limpede. Prin aceasta, autorul acestor două scrieri merită să fie amintit cu precădere faţă de naturaliştii sau „liber cugetătorii" vremii, care, în majoritatea cazurilor, nu depăşesc nivelul teoretic al unui simplu comentar pe marginea teoriilor ştiinţifice contemporane.

3.1. Oferind puncte de sprijin în situarea operei, examinarea succintă a izvoarelor folosite de Laurent Florantin ajută şi la precizarea poziţiei sale filozofice. Înrîurirea filozofiei materialiste a lui V. Conta şi a concepţiilor naturalist-filozofice ale lui C. I. Istrati, dintre romîni, sau a lui E. Haeckel, dintre străini, este evidentă şi recunoscută de autorul nostru. L. Florantin este un materialist mecanicist, ca şi modelele sale teoretice, fără a cădea într-un materialism vulgar, plat.

În prima decadă a secolului al XX-lea, Laurent Florantin este unul dintre materialiştii mecanicişti care au adus o contribuţie valoroasă la combaterea idealismului şi la promovarea unei concepţii despre lume apropiate de cea ştiinţifică.

Scrierile lui îndeplinesc o funcţie socială în esenţă asemănătoare cu cea a materialismului „naturalist-istoric" de tip haeckelian. Faptul că ele apar într-o etapă în care frecvenţa publicaţiilor materialiste este comparativ scăzută în raport cu ultimul deceniu al veacului trecut nu poate decît să sublinieze valoarea lucrărilor lui Florantin.

Poziţia materlalistă a lui Florantin este ilustrată şi prin atitudinea sa critică faţă de izvoarele întrebuinţate.

Materialistului vulgar L. Büchner îi reproşează, probabil sub înrîurirea lui V. Conta, concesiile făcute apriorismului kantian prin admiterea tezei că ideea de spaţiu ar fi înnăscută conştiinţei umane[1]. „Monistului" E. de Roberty îi obiectează vulgarizarea conceptului de ereditate şi concesiile făcute idealismului în legătură cu aceasta. De Roberty încercase să justifice apriorismul, afirmînd că ideea de spaţiu se transmite prin echipamentul ereditar. Florantin respinge această nemaipomenită vulgarizare, arătînd că numai funcţiunile se moştenesc, nu şi conţinutul lor[2].

El respinge şi anumite formulări confuze întîlnite la E. Haeckel, socotind că acesta nu precizase îndeajuns de categoric primordialitatea materiei faţă de conştiinţă[3]. Critică părerea lui C. Maxwell cu privire la eternitatea moleculelor[4], apoi diferite teze ale naturaliştilor şi moniştilor contemporani (Royer, Secchi, Hannequin, Ochorowitz etc.) referitoare la raportul dintre proprietăţile atomului şi cele ale corpurilor[5].

Cu toate rezervele critice faţă de inconsecvenţele şi vulgarizările unor materialişti contemporani, Florantin nu depăşeşte limitele lor mecaniciste şi, prin urmare, nu se apropie de viziunea dialectică a unor na-

---

[1] L. Florantin, *Natura...*, p. 2.
[2] *Ibidem*, p. 3. Ideea provine, de fapt, de la Büchner.
[3] *Ibidem* p. 4.
[4] *Ibidem*, p. 8.
[5] *Ibidem*, p. 21, 59—60.

turaliști de orientare materialistă din vremea lui, cum a fost Victor Babeș, sau dintre predecesori, Ștefan Stîncă[1].

3.2. Prima scriere cunoscută a lui Laurent Florantin demască încercările de a folosi datele psihologiei experimentale în favoarea idealismului. Prin aceasta, ea abordează o problemă care se află în centrul luptei dintre materialism și idealism din epoca respectivă. S-a văzut mai înainte că, pe la sfîrșitul veacului trecut, interpretarea datelor psihologiei experimentale devenise forma concretă în care se punea problema fundamentală a filozofiei în dezbaterile ideologice de la noi.

În *Problemele psihologiei* (îndeosebi, în capitolul *Despre suflet*), C. Rădulescu-Motru susținea că spiritualismul a fost dovedit cu mijloace științifice, prin fapte experimentale și, în primul rînd, prin localizarea cerebrală a centrelor unor procese psihice. Existența sufletului ca substanță autonomă — declara Motru — reprezintă concluzia ce rezultă din aceste date ale științei.

Idealismul preferă să-și prezinte tezele ca expresie fidelă a științei. Cum observa ironic Florantin, de la această regulă nu face excepție nici C. Rădulescu-Motru : oricine respinge concepția lui idealistă este stigmatizat ca „recalcitrant" față de spiritul științei [2]. În fond, își începe critica Florantin, denaturarea științei servește la mascarea caracterului antiștiințific al idealismului[3]. Postulînd existența sufletului ca un „ce" ființînd în sine, idealismul, departe de a fi științific, se găsește „în contrazicere cu faptele reale stabilite de științele pozitive"[4]. Pe o astfel de temelie, psihologia nu se poate constitui ca știință, ci se degradează la rangul unui simplu joc al închipuirii[5], care ne împinge înapoi la reprezentări și prejudecăți depășite.

Interpretarea proceselor psihice ca manifestări ale pretinsei substanțe imateriale a „sufletului" constituie o probă neîndoielnică a neînțelegerii esenței autentice a fenomenelor de conștiință[6].

Florantin vede mecanismul logic al denaturării idealiste săvîrșite de C. Rădulescu-Motru în procedeul de a introduce **„supranaturalul acolo unde e ... totul natural"**, decretînd **„imposibilul drept cauză"** și ocolind arătarea cauzelor reale[7].

3.3. Florantin nu se mulțumește cu simpla afirmație că denaturarea idealistă e antiștiințifică. El consideră că pe lîngă confruntarea cu faptele empirice, neadevărul idealismului poate fi demonstrat *pe cale logică* întrucît *argumentarea idealistă este sofistică*. De aceea el se străduiește să pună în lumină viciile logice, „erorile capitale" ale expunerii lui Motru.

---

[1] Examinînd bibliografia lui L. Florantin, se constată că argumentarea se sprijină exclusiv pe datele fizicii clasice. Autorul nu cunoaște sau n-a sesizat problematica filozofică a științei ulterioare descoperirii fenomenului de radioactivitate. De altfel, lipsa informației fizico-chimice la zi ne oferă un indiciu sigur că Florantin nu putea fi naturalist. Dacă era așa, Istrati n-ar fi întîrziat să releve de altfel faptul.

[2] *Ipotesele...*, p. 26.

[3] *Ibidem*, p. 17.

[4] *Ibidem*, p. 3; vezi și p. 11.

[5] *Ibidem*, p. 10

[6] *Ibidem*, p. 20.

[7] *Ibidem*, p. 8.

Supunînd unei analize subtile argumentarea acestuia, Florantin constată erori incompatibile atît cu datele experienței, cît și cu cerințele logice ale determinării univoce a conceptelor în desfășurarea demonstrației.

Ce greșeli de neiertat îi reproșează Florantin lui Motru?

El dovedește că filozoful idealist se face vinovat de *două erori de fond*[1].

Prima constă în faptul că Motru atribuie „sufletului" calități care sînt proprii numai materiei și proprietăților ei. Conceptul de „materie" rezumă, pe plan logic, o serie de cunoștințe verificate pe calea experienței în timp ce conceptul „suflet" nu are o bază obiectivă în sensul existenței unei substanțe *autonome*, cum i se atribuie în mod abuziv. În această situație, a transpune caracteristicile conceptului de „materie" extras din experiență asupra unui concept („suflet"), constituit în contrazicere cu datele obiective, reprezintă o substituire inadmisibilă, conchide Florantin.

A doua eroare de bază a lui Motru rezidă, după el, în confundarea structurii fenomenului („modul de a fi sau de a exista") cu modul său de activitate, de manifestare („modul de prezentare"). Existența unui mod de activitate — activitatea psihică a substanței cerebrale —, activitate înțeleasă ca mișcare specifică a materiei[2], este desprinsă de Motru de substratul ei material și transformată într-un mod de existență autonomă.

Modalitatea de activitate psihică este ruptă de materie, de substanța a cărei modalitate de activitate este ea, iar această modalitate ipostaziată este considerată drept substanță de sine stătătoare, imaterială, sufletul.

Această analiză este remarcabilă. Însă atunci cînd Florantin trebuie să determine psihicul ca funcție a creierului, ca reflectare procesuală, „teoria mecanică-materială"[3], cum își definește singur concepția, se izbește de dificultăți insurmontabile pentru materialismul nedialectic.

„Existența absolută[4], cum ar fi existența spațiului și materiei" — arată — Florantin împotriva lui Motru — este o proprietate care „cu privire la suflet se rezolvă prin negațiunea : nu"[5]. Psihicul nu poate fi considerat substanță autonomă, suficientă sieși, deoarece observația și experiența științific controlată nu înregistrează nicăieri vreo activitate psihică neatîrnată de creier[6]. Pe temeiul acestei dovezi empirice, Florantin conchide că existența „sufletului" ca substanță autonomă nu poate fi gîndită fără a ajunge și la contradicții formale : „*Sufletul nu se poate concepe ca un ce*"[7], ca o entitate real-obiectivă, de sine stătătoare, fiindcă existența independentă de conștiința cunoscătoare, existența real-obiec-

---

[1] *Ipotesele* . . . p. 3, și urm.

[2] *Ibidem*, p. 24.

[3] *Ibidem*.

[4] În terminologia lui Florantin, „absolut" este echivalent cu „independent", „autonom" și uneori cu „obiectiv". *Ibidem*, p. 8, vezi și *Natura*..., p. 83, unde punctul de vedere științific se definește ca mod de a considera lucrurile „din punctul de vedere al realității absolute" (adică obiective).

[5] *Ipotesele*...p. 8.

[6] *Ibidem*, p. 14.

[7] *Ibidem*, p. 10.

tivă, este prin definiție o determinație *proprie numai materiei și proprietăților ei*[1].

Cum s-a văzut, în critica adusă de Florantin poziției retrograde a lui Motru un rol deosebit revine demascării *meçanismului logic cu ajutorul căruia idealismul încearcă să falsifice datele psihologiei* spre a susține existența sufletului ca substanță imaterială.

Florantin dezvăluie mecanismul logic al denaturării idealiste în problema dată, care constă în aceea că **„se cercetează moduri de activitate în scop de a se deduce ceva asupra modului de constituție"**[2]. Astfel, **„din activitatea** sufletească", — adică din ceva existînd doar ca o *proprietate* a materiei, se conchide la *„ceva asupra constituției sufletului ca un ce"*[3] adică ca *substanță independentă*. Aceasta reprezintă o „eroare neiertată" din punct de vedere logic, fiindcă din predicatul logic (care exprimă modul de existență sau proprietățile, relațiile subiectului) nu se pot trage concluzii cu privire la *realitatea* modului de existență a subiectului logic. Or, Motru procedează tocmai în acest fel: a) el substituie predicatul (modul de existență al subiectului) subiectului real care este materia (creierul) și b) îl transformă într-un subiect de sine stătător: sufletul. Așa-numita dezvoltare *a sufletului* la care se referă Motru nu este dezvoltarea unui subiect ontic autonom, ci dezvoltarea unei proprietăți dependente de substratul său ontic-material de creierul uman: „Nu se dezvoltă **sufletul**, *ci activitatea sufletească*, ori mai just, **activitatea cerebrală"**[4].

3.4. Chiar dacă Florantin nu găsește soluția în problema apariției și naturii conștiinței — atît din cauza necunoașterii teoriei reflectării, cît și, mai ales, din cauza neînțelegerii rolului muncii sociale în nașterea psihicului — el ajunge la constatări valoroase în explicarea raportului dintre existența materială și viața psihică. Împotriva tezei idealiste a lui Motru, el susține, continuînd într-un fel argumentarea contistă, că distincția dintre materie și psihicul uman este de ordinul distincției dintre materie și mișcarea materiei[5]. În acest sens el scrie: „Sufletul există, *cum există mișcarea*" (subl. ns.), anume ca un „mod de activitate particulară agregației de elemente matriale sub formă de substanță cerebrală"[6].

Florantin se apropie aici de *ideea* materialistă cu pronunțată nuanță *dialectică* de a concepe psihicul drept o mișcare specifică (= o formă de mișcare) a unei forme specifice a materiei („substanța cerebrală"). El nu reușește să sesizeze însă *dialectica* acestei relații și de aceea vede procesul psihic în sens mecanicist, ca simplă deosebire de grad „în modul de activitate reciprocă (= interacțiune) „a acelorași elemente materiale[7]. Activitatea cerebrală de care se leagă în chip indisolubil procesele psihice se

---

[1] În această lucrare teza este schițată (vezi p. 10 și urm., 20 și urm.). Ea va fi formulată mai larg abia în *Natura*...

[2] *Ipotesele*..., p. 12.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*, p. 14.

[5] *Ibidem*, p. 21.

[6] *Ibidem*, p. 24.

[7] *Ibidem*, p. 23.

reduce astfel la o specie a mişcării mecanice. „Sufletul", arată Florantin, este „numele dat unui anumit mod de grupare şi de activitate a elementelor" materiale[1].

Concluzia la care ajunge este că „se produc fenomene sufleteşti" ca proprietăţi ale materiei superior organizate care este creierul, dar „nu există suflet" ca substanţă imaterială autonomă. Această încheiere reprezintă o viguroasă afirmare a punctului de vedere materialist împotriva idealismului care denaturează datele psihologiei experimentale.

Critica făcută lui Motru în această scriere a lui Florantin se desfăşoară, în general, pe o platformă materialistă, este combativă şi se remarcă printr-o strînsă argumentare logică. Limitele ei constau în caracterul mecanicist al materialismului lui Florantin şi în unele confuzii sau şovăieli deiste în partea finală. Astfel, el nu neagă decît forma religioasă a divinităţii considerată de el „forţa legilor mecanice"[2].

În lucrarea următoare a lui Laurent Florantin nu se mai manifestă asemenea concesii deiste.

4.1. Cea de-a doua lucrare a lui Laurent Florantin, *Natura et causa rerum* (1908), reprezintă o încercare de a înfăţişa sintetic şi sistematic o concepţie materialistă asupra lumii. Scrierea se remarcă prin dubla tendinţă de a se sprijini pe datele ştiinţelor, pe de o parte, şi de a da expunerii caracterul unei demonstraţii riguroase, pe de altă parte.

Natura et causa rerum[3] expune teoria asupra existenţei. După un scurt capitol despre spaţiu (p. 1—5), Florantin cercetează la nivelul informaţiei sale ştiinţifice baza obiectivă a categoriei de materie (constituţia substanţei sau modul de a fi al atomilor, proprietăţile lor chimice, p. 7—61), apoi se ocupă cu problema mişcării (p. 63—76), pentru ca, după consideraţii sumare asupra vieţii (p. 77—83), să-şi formuleze concluziile (p. 83).

Poziţia materialistă a lui L. Florantin apare aici mai bine conturată, iar elementele deiste din lucrarea anterioară au fost înlăturate.

4.2. Deşi tratează despre categoriile existenţei, scrierea lui Florantin atinge şi unele chestiuni de teoria cunoaşterii. În acest domeniu, poziţia sa materialist-mecanicistă îl împiedică cel mai mult să ajungă la soluţionarea ştiinţifică a problemelor. De aici acele inconsecvenţe, îndeosebi unele concesii făcute agnosticismului, proprii concepţiei sale asupra cunoaşterii.

În *Natura et causa rerum*, aspectul mecanicist al materialismului său este mai accentuat. Acest lucru reflectă înrîurirea exercitată de literatura ştiinţifică a epocii, dominată de ideea reducerii tuturor fenomenelor la un model mecanic[4]. În spiritul acestei concepţii, Florantin credea că toate fenomenele „sînt reductibile la clasa unică de fenomene mecanice

---

[1] *Ipotesele...* p.

[2] *Ibidem*, p. 25. La p. 26 întîlnim şi unele formulări confuze în legătură cu spiritismul. Autorul nostru nu-l admite, dar nici nu găseşte argumente împotriva lui. Concesiile deiste se datoresc probabil influenţei monismului haeckelian.

[3] Titlul pare să fie inspirat din lucrarea Cl. Royer, *Natura rerum. La Constitution du Monde* (citată la p. 17 şi supusă criticii în p. următoare).

[4] Vezi A. Einstein şi L. Infeld, *Evoluţia fizicii*, Bucureşti, 1957, p. 49 şi urm.

a influențelor directe ale elementelor și grupărilor de elemente în mod reciproc"[1]. Perspectiva mecanicistă exercită o înrîurire cu totul nefavorabilă asupra vederilor gnoseologice ale lui Florantin. E drept că el afirmă categoric primordialitatea realității obiective față de cunoaștere[2] — respingînd atît aprioriSmul kantian, cît și, spre cinstea lui, concesiile făcute agnosticismului de către moniști ca Haeckel[3] sau de Roberty, din care se inspiră de altfel Florantin — , combate teza caracterului aprioric al unor categorii (spațiul, în speță), precizînd că, întrucît prin ereditate se transmit nu funcțiuni, ci „numai organele apte de a funcționa"[4], „e o greșeală a admite că sistemul nervos se naște avînd rezultatele funcțiunii sale, înainte de a fi început chiar a funcționa"[5]. Astfel, din sumarele lucrării de poziție în problema cunoașterii, Florantin se arată pe poziții materialiste, evitînd unele abateri aprioriste ale materialismului vulgar și mecanicist din vremea lui. El se „încurcă" însă în problema posibilității de cunoaștere, nereușind să sezizeze dialectica subtilă a relației dintre esență și fenomen. Din acest motiv el va postula în teoria cunoașterii incapacitatea de a pătrunde în „natura intimă" a fenomenelor, în esența lor. Baza acestei opoziții rigide și metafizice între fenomen și esență o constitue neînțelegerea interdependenței dialectice dintre „structură" și „funcțiune", dintre „mod de a fi" și „activitate"[6].

4. 3. În concluzia lucrării sale, Florantin își rezumă concepția astfel :

„În ultima analiză sînt două categorii de fapte :

1. — Faptul îndeplinit al existenței, neschimbător, fără început și fără sfîrșit ; existență a spațiului, complet ocupat de una singură materie în perpetuă mișcare ; fapt ce constituie unitatea universală".

2. — Fenomenele de prezentare, aparente, variabile, ca un rezultat al variațiunii modului de mișcare a elementelor materiei, cari fenomene, avînd un început și un sfîrșit, au fost, sînt și vor fi prezentate ... de un număr indefinit de ori în spațiu și timp "[7].

În această formulare sintetică apar limpede ideile conducătoare ale *materialistului* Florantin, împreună cu limitările și problemele insolubile la care-l condamnă concepția sa *mecanicistă*. Ca orice gînditor mecanicist-metafizic, Florantin rămîne străin de dialectica esență-fenomen, general-singular, finit-infinit etc. Din cauza neputinței de a ieși din cadrul concepției metafizice, el transformă relația de contradicție dialectică dintre categoriile filozofice într-o opoziție rigidă. De aceea absolutizează distincția dintre materie ca atare și modalitățile ei de existență. Datorită acestui punct de vedere metafizic, deși este ferm pe poziția materialistă a

---

[1] *Natura* ..., p. 13.

[2] *Ibidem*, p. 4.

[3] După cum se știe, E. Hacckel (*Die Welträthsel*, 1899, Volks Ausgabe, Bonn, 1903, p. 98) admite o variantă a aprioriSmului, considerînd că individul primește pe cale ereditară conceptele apriori de spațiu și timp pe care specia le dobîndise pe cale empirică.

[4] L. Florantin, *op. cit.*, p. 3.

[5] *Ibidem*, p. 4.

[6] *Ibidem*, p. 35 ; vezi și p. 60.

[7] *Ibidem*, p. 83.

obiectivității și realității spațiului, Florantin nu-și poate explica de ce spațiul — „lipsă de substanțialitate" absolută — „este realitate" [1]. Dificultățile pe care le întîmpină se datoresc neînțelegerii relației dialectice dintre materie și modalitățile, formele ei de existență. De aceea el nu poate evita concluzia paradoxală că spațiul, fiind „condiția esențială a posibilității de a exista ceva" [2], ar constitui „*expresiunea reală a neexistenței*" [3].

Este semnificativ pentru nivelul de gîndire al lui Florantin că aici el reface oarecum, fără să-și dea seama, drumul istoric al filozofiei. Căutînd soluții, în cadrul materialismului mecanicist de tipul celui din secolul al XVIII-lea, el ajunge pînă în pragul descoperirii dialecticii existenței și a nonexistenței, care, după cum se știe, constituie punctul de plecare al *Logicii* hegeliene. Florantin nu este conștient de faptul că definind spațiul ca expresie reală a nonexistenței deschide calea idealismului. Din cauza acestei contradicții dintre premise materialiste și concluzia care cuprinde în sine germenele idealismului, Florantin nu reușește să-și fundamenteze concepția despre spațiu, singurul element viabil al argumentării sale rămînînd afirmarea existenței real-obiective a spațiului.

Materia este definită în sens cartezian, numai prin determinația de spațialitate; materia este „tot ce ocupă loc în spațiu" [4]. Îndreptîndu-se împotriva idealismului, care afirmă existența „reală", dar aspațială a spiritului, Florantin demonstrează că existența real-obiectivă este legată indisolubil de spațialitate și tot ceea ce nu satisface această condiție nu poate avea „existență de fapt" : nimic alt decît materie nu există [5]. După Büchner, el susține că lipsa totală de materie ar fi imposibilă de conceput chiar și ca ipoteză.

Însă, în pofida limitărilor metafizice și a concepției sale despre indestructibilitatea atomului, în ceea ce privește veșnicia și caracterul necreat al materiei Florantin se apropie de o viziune dialectică. După el, materia este infinită și veșnică, numai modalitățile ei de existență sînt pieritoare. În această perspectivă, el explică *în ce sens* se poate vorbi despre indestructibilitatea atomilor. „Nu este drept ... că hidrogenul, oxigenul, carbonul etc. nu sînt destructibile, *deoarece și corpurile simple sunt numai o formă, un mod de prezentare al materiei*"[6], arată Florantin. Apoi adaugă : „... Substanța ultimelor elemente, substanța atomilor ce formează corpul numit carbon, de exemplu, este nedestructibilă, perpetuă; prezentarea lor sub forma unui corp cu proprietățile carbonului însă este schimbătoare, trecătoare " [7]. În această privință, Florantin dovedește o evidentă *tendință* de a aborda problemele în mod dialectic, fără a reuși însă să se ridice la acest nivel.

---

[1] L. Florantin, *op. cit.* p. 83.
[2] *Ibidem*, p. 5.
[3] *Ibidem*, p. 4.
[4] *Ibidem*, p. 7.
[5] *Ibidem*, p. 8.
[6] *Ibidem*, p. 9.
[7] *Ibidem*.

Categoria de materie este „*expresiunea reală a existenței*" [1]. Aceasta ascultă de legile determinismului universal și constituie cauza propriei sale existențe (*causa sui*). Analizînd structura și proprietățile materiei, Florantin identifică „modul de a fi" al materiei cu atomii, iar „modul de activitate al atomurilor" cu moleculele [2]. Primele ar fi veșnice, celelalte trecătoare.

Această dihotomie rigidă, care-și are izvorul în concepția lui metafizică asupra separației și opoziției absolute a determinațiilor contradictorii, îl duce apoi la teza că „proprietățile corpurilor nu sunt inerente atomilor ce formează acele corpuri" [3]. Aici, desigur, se cuprinde un sîmbure rațional, dar acesta se află în contrazicere cu principiul reductibilității tuturor fenomenelor la modele mecanice, pe care-l susține Florantin. Acel miez rațional constă în faptul că superiorul nu se poate reduce total la inferior. Însă acest sîmbure rațional este supus unei deformări în sens metafizic, opunînd structura și proprietățile materiei ca două laturi absolut indiferente una față de cealaltă: „... Orice proprietate ... variabilă la același corp, nu va fi în nici o legătură cu invariabilul mod de a fi al atomului, ci numai cu variabilul mod de agregație și de activitate ale elementelor" [4]. Astfel, el reduce diversitatea calitativă a formelor materiei la conceptul mecanicist al agregatului. „Din punctul de vedere al constituției, al modului de a fi al atomilor, materia este una, perpetuă și invariabilă" [5]. Se vede clar că speculațiile asupra opoziției dintre constituție și mod de existență urmăreau să găsească, în cadrul unei concepții mecaniciste, argumente pentru unitatea materială veșnică și indestructibilă a lumii.

4. 4. Valoroase sînt considerațiile lui Florantin asupra mișcării, în care inspirația contistă este de asemenea evidentă. El respinge orice încercare de separare a mișcării de materie și a materiei de mișcare. Repausul absolut „nu a putut avea realitate": „*mișcarea* ... intră în categoria faptelor de existență, *este legată de existența materiei*", fiind, ca și materia, *causa sui* [6]. Natura mișcării este „ondulatorie" [7], fenomenele fiind în sens contian „combinațiuni de mișcare variată în ondulațiuni" [8].

Prin mișcare se constituie, așadar, unitatea materială a lumii; orice fenomen „este rezultatul activității, mișcării absolute a întregii infinități" [9]. Această unitate realizată în mișcarea universală a materiei va fi, desigur, mecanică: „... Orice fenomen ce se petrece pe pămînt, ca și ori unde, ... neputînd fi altceva decît cumulări de ondulațiuni, ... sînt în fiecare moment și în fiecare loc rezultatul strict mecanic al stării precedente a Universului ..." [10]. Iată de ce, viața îi apare drept „un

[1] L. Florantin, *op. cit.* p. 10.
[2] *Ibidem*, p. 11.
[3] *Ibidem*, p. 15.
[4] *Ibidem*, p. 21, la fel și p. urm.
[5] *Ibidem*, p. 35, vezi și p. 60 și urm.
[6] *Ibidem*, p. 70.
[7] *Ibidem*, p. 13, 72.
[8] *Ibidem*, p. 75.
[9] *Ibidem*, p. 74.
[10] *Ibidem* p. 76.

fenomen mecanic, determinat de modul de influență mecanică reciprocă a elementelor în mișcare" [1].

Pe această linie mecanicistă căuta Florantin să argumenteze concepția sa ferm materialistă despre lume, care nu admite sub nici un motiv introducerea vreunui factor spiritual și mistic în explicarea lumii: „...Orice fenomen" — spune el —„...nu poate fi produs decît de materie în mișcare", fiindcă afară de aceasta „absolut nimic nu are realitate" [2] obiectivă.

În perspectiva acestei viziuni materialiste consecvente, Florantin consideră că treapta de dezvoltare atinsă de om nu reprezintă limita superioară a dezvoltării materiei, ci a fost — în alte locuri, poate — este și, în orice caz, va fi depășită cîndva [3]. El este convins că viața nu este un fenomen unic, accidental, pur pămîntesc, ci unul repetat „în număr indefinit de ori în spațiu și timp" [4].

5. 1. *Ipotesele asupra sufletului* ... și *Natura et causa rerum* reprezintă, la începutul secolului nostru, două încercări remarcabile de a combate argumentat idealismul, care căuta să se afirme cu ajutorul răstălmăcirii datelor psihologiei experimentale. Ele apără linia materialistă contistă împotriva presiunii ideologiei dominante, care se găsea într-o violentă contraofensivă idealistă și fideistă. Dacă, privit în mod abstract și exclusiv sub aspect teoretic, Florantin nu depășește nivelul materialismului nostru mecanicist de la sfîrșitul secolului trecut, văzut în mod concret, în contextul ideologic în care a activat și sub aspectul funcției sale sociale, concepția lui reprezintă o contribuție pozitivă prin afirmarea neșovăitoare a unei poziții materialiste și printr-o combativitate viguroasă, îndreptată împotriva idealismului.

Prin unele laturi ale sale (nivelul superior al argumentării, demascarea mecanismului logic al denaturării idealiste, tendința de a dezvolta un sistem materialist, încercarea de a înțelege caracterul infinit al materiei ca realizîndu-se prin seria infinită a formelor sale finite etc.), scrierile lui Florantin marchează un moment în istoria luptei dintre materialism și idealism în filozofia românească.

---

[1] L. Florantin, *op. cit.*, p. 77.
[2] *Ibidem*, p. 80.
[3] *Ibidem*, p. 81.
[4] *Ibidem*, p. 82.

PROBLEME DE ESTETICĂ ÎN FILOZOFIA LUI VASILE CONTA

DE

IOAN ILIESCU (Timişoara)

În ansamblul activităţii multilaterale a filozofului V. Conta, tezele şi opiniile sale referitoare la estetică nu au făcut obiectul unor preocupări deosebite. Biografii din trecut (Ana Conta, Octav Minar, Nicolae Petrescu), ca şi studiile mai noi consacrate analizei sistemului său filozofic [1], nu pun în discuţie acest valoros aspect al gîndirii sale. Lucrarea monografică *Filozofia lui Vasile Conta* [2], elaborată de N. Gogoneaţă pe baza unei temeinice documentări, semnalează şi rezumă doar într-un singur şi succint aliniat contribuţia estetică a filozofului romîn. Recent, criticul literar I. Vitner, cercetînd literatura din publicaţiile socialiste şi muncitoreşti ale perioadei 1870—1900, face un popas mai îndelungat, relevînd cîteva dintre ideile estetice ale filozofului V. Conta. Criticul subliniază adevărul că, pentru afirmaţiile sale referitoare la artă (capacitatea acesteia de a anticipa, teza contemporaneităţii ca izvor al artei, realismul operei de artă), V. Conta trebuie socotit ca unul dintre precursorii lui Dobrogeanu-Gherea pe tărîmul esteticii materialiste. Articolul lui I. Vitner *Arta şi realitatea* [3], meritoriu şi judicios, apreciază mai ales materialul publicat de V. G. Morţun în „Contemporanul" şi, din acesta, valorifică numai problemele conexe artei.

Varietatea şi importanţa ideilor estetice incluse în opera lui V. Conta cer însă o revenire mai stăruitoare asupra lor. Incontestabil că V. Conta nu

---

[1] Se pot consulta lucrările:
— M. Ralea, *V. Conta, filozof materialist*, în „Studii", IV, 1949.
— Studiile din „Cercetări filozofice" din 1955, nr. 4, şi 1956, nr. 4.
— Comunicarea publicată în „Analele Universităţii C. I. Parhon", 1957, nr. 8, (seria „Ştiinţe sociale").
— *Istoria filozofiei*, vol. II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959.
— *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. II.

[2] N. Gogoneaţă, *Filozofia lui Vasile Conta*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, p. 174.

[3] I. Vitner, *Arta şi realitatea, Precursori ai gîndirii estetice a lui C. D. Gherea*, în „Gazeta literară", an. 10, nr. 31 (490).

şi-a organizat părerile literar-artistice într-o lucrare de profil estetic. Ideile referitoare la artele frumoase, la ştiinţa esteticii au un caracter, evident, fragmentar şi ele au fost presărate în cuprinsul lucrărilor sale filozofice. Între izvoarele care conţin oarecum grupat vederile sale artistice, trebuie să amintim *Cugetări postume* şi *Însemnări diverse*. Demn de subliniat este faptul că deşi V. Conta n-a reuşit să elaboreze un sistem original de estetică, problemele acestei ştiinţe l-au solicitat îndelung. În *Notele explicative* la volumul de *Opere complete*, O. Minar apreciază că, în timp ce *Cugetări postume* aparţin perioadei de tinereţe, *Diverse însemnări* sînt „din ultimii ani ai vieţii sale" [1]. Aceste două lucrări, precum şi existenţa a numeroase aprecieri estetice în lucrările filozofice de bază, scot la lumină preocuparea sa continuă pentru problemele esteticii. Era firesc, de altfel, ca V. Conta, care a îndrăgit literatura (mărturiile atestă că este autorul unor traduceri [2] şi a unor versuri), care a participat activ la cercul *Convorbiri literare* (fără a se bucura de apreciere) şi care a avut prieteni pe M. Eminescu, I. Creangă etc., să fi fost frămîntat şi de problemele teoretice ale creaţiei artistice. În lucrarea sa fundamentală *Teoria ondulaţiei universale*, filozoful mărturiseşte că unele dintre ideile referitoare la „domeniul frumosului sau al frumoaselor arte" vor urma a fi lămurite, justificate, completate şi dezvoltate „într-un studiu *special*" [3] (subl. ns. — *I. I.*). Deci în intenţia filozofului a existat năzuinţa de a alcătui o asemenea lucrare. În pofida caracterului dispersat, opiniile sale estetice, prin originalitatea gîndirii, prin conţinutul lor materialist, opus esteticii oficiale, prin noutatea ideilor şi influenţa lor în cultura românească, au nu numai o valoare documentară, ci şi una de strictă actualitate.

Cele mai numeroase dintre aprecierile sale gravitează în jurul problemelor privitoare la artă. În elaborarea gnoseologiei sale materialiste s-au corelat importante teze despre artă. V. Conta consideră arta ca una dintre modalităţile de cunoaştere a realităţii. Chiar mai mult, el atribuie artelor un rol de pionierat în cunoaştere : „Orice necunoscut este cercetat *mai întîi de arte* (subl. ns. — *I. I.*), ca de nişte iscoade trimise înainte şi mai pe urmă de ştiinţe, care înfăţişează corpul de armată care pune stăpînire pe teren" [4]. Valoroasă prin prioritatea reflectării, cunoaşterea artistică rămîne însă în urma ştiinţei în ceea ce priveşte profunzimea pătrunderii adevărului, conchide V. Conta. Dintre principalele sectoare ale conştiinţei, cea care se referă la adevăr „este mai limpede din toate trei, apoi vine cea de bine şi, în sfîrşit, cea despre frumos" [5]. Acest punct de vedere nu minimalizează posibilităţile de cunoaştere pe care le poate oferi arta, şi V. Conta îşi exprimă pe deplin încrederea în adevărul artistic inclus în frumos. Filozoful postulează că „arta rămînînd de la început *în adevăr* nu duce totuşi niciodată, ori foarte cu greu la cunoaşterea *adevărului în întregime* (subl. ns. — *I. I.*), nu sfîrşeşte munca intelectuală

[1] V. Conta, *Opere complete*, ed. a 2-a, îngrijită de O. Minar, Bucureşti, [f.a.], p. 870 şi 937.
[2] *Ibidem*, p. 870.
[3] *Ibidem*, p. 513.
[4] *Ibidem*, p. 861.
[5] *Ibidem*, p. 852.

(a închipuirii) a celui ce este impresionat de un lucru de artă. Muzica și poezia, relativ vorbind, sînt necesare" [1].

În opera sa *Bazele metafizicii*, V. Conta, într-o terminologie neadecvată, abordează problema rolului social al artei și funcția sa educativă-estetică prin care se poate realiza modelarea sentimentelor celor mulți. „Iluziunile (imaginile. — *I. I.*) provocate prin artele frumoase sînt poate mai importante decît celelalte iluziuni, prin aceea că ele pot fi comunicate la o lume întreagă... și astfel ele pot servi la *educațiunea estetică a mulțimii* și la strîngerea legăturilor sociale prin unificarea sentimentelor indivizilor ce constituie societatea" [2]. Teza despre menirea socială a artei, justă în esență, este limitată în concepția filozofului prin lipsa de înțelegere a caracterului de clasă al artei în societatea scindată în clase antagoniste.

Deși solicitat de problemele multiple ale artei, V. Conta s-a oprit, cu precădere, asupra funcției cognitive a acesteia. Gîndirea materialistă i-a înlesnit posibilitatea de a rezolva cu justețe problema fundamentală a esteticii : arta oglindește într-o formă specifică realitatea contemporană artistului. Citățm : „... Realizarea adevărului ori a unui lucru ce seamănă a adevăr în artă (în pictură și sculptură) mulțumește sentimentul nostru pentru *drept* și lucrează asupra-ne cu atît mai tare, cu cît iluzia *se apropie de realitate, care singură pricinuiește exercițiu violent și adînc al organelor intelectuale*" [3]. Așadar, într-o formă proprie de gîndire, filozoful romîn semnalează funcțiile social-educativă și cognitiv-estetică ale artei.

Una dintre ideile centrale ale esteticii lui Conta o constituie afirmarea realismului. Teza că arta este legată de viață formează premisa fundamentală. Arta oglindește realitatea, dar nu se confundă cu ea, deoarece lucrul dorit poate să nu fie real. „Însă pentru ca lucrul dorit să facă iluziunea, trebuie ca o parte din el *să fie luată din lumea reală*". În spiritul materialismului său, autorul precizează care este structura și care sînt elementele ce alcătuiesc un produs artistic : „... Opera de artă trebuie să consiste din gruparea unor *elemente sensibile luate din lumea reală* și combinate în așa fel, încît senzațiunile ce ele vor produce în noi să deștepte din memorie *reprezentațiuni apropiate* și să se unească cu dînsele prin efectul deprinderii intelectuale, pentru a forma împreună *imaginea vie* a lucrului dorit" [4]. În concepția sa deci, arta are ca element constitutiv imaginea artistică ce se creează pe baza datelor realității. Dar pentru a înțelege vederile lui V. Conta despre artă, va trebui să precizăm cîteva noțiuni. V. Conta vorbește de două feluri de lucruri : reale și nereale. Între acestea distinge lucrurile iluzionare și „lucrul dorit". Acesta din urmă nu are existență în lumea reală, ci este un produs al minții, sub influența operei de artă. La rîndul ei, opera de artă are în componența sa lucrul dorit, care cuprinde în structura lui și o parte reală.

---

[1] V. Conta, *op. cit.* p. 860—861.

[2] *Ibidem*, p. 571.

[3] *Ibidem*, p. 860.

[4] *Ibidem*, p. 572.

Cu toată nebulozitatea părerilor, în ciuda terminologiei neadecvate, V. Conta, relevă cîteva lucruri demne de reținut. În opera de artă, realitatea apare transformată în funcție de posibilitățile creatoare ale artistului, însă veridicitatea reprezintă o condiție foarte importantă și necesară artei. În originala sa argumentare nu se pierde din vedere nici un moment contactul cu realitatea. Despre iluziune — respectiv despre imaginea artistică — se arată că aceasta va fi „cu atît mai completă, cu cît opera de artă va fi o copie exactă de pe natură, încît privește *acea parte* a lucrului dorit care este luată din lumea reală". Autorul mai adaugă că „va fi mai bine ca această parte să fie mai mică și mai exact copiată decît mai mare și mai neexact reprodusă" [1]. Vorbind despre reproducerea exactă a realității, V. Conta insistă asupra faptului că arta, reproducînd realitatea, va trebui să ofere cîmp liber și imaginației. El arăta, de pildă, că „mai multă iluziune va produce un desen bine făcut, cu o singură culoare și reprezentînd numai forma unui lucru, decît un tablou care pe lîngă această formă, chiar bine executată, va reproduce și culorile acelui lucru, *însă rău executate*" [2]. Nu amănuntele, ci expresivitatea și măiestria redării realității prezintă valoare pentru arta realistă. V. Conta explică și de ce în exemplul dat arta nu-și va atinge scopul. Răspunsul e simplu : atenția privitorului se va concentra nu asupra obiectului, ci va fi atrasă de „executarea rea a coloritului".

Căutînd să explice substanța „lucrului dorit" ca parte componentă a artei, V. Conta sesizează unele aspecte proprii operei de artă : „Lucrul dorit este o grupare sau o combinațiune oarecare simetrică de obiecte, ființe, de mișcări, de sunete, de forme etc. care *îndeamnă la lucrare* și totodată *repauzează* sufletul și inima prin absența oricărei contradicțiuni și contrarietăți și care satisface în cîtva tendința omului de a simetriza" [3]. Filozoful pledează pentru o artă care să mobilizeze imaginația, gîndirea și sentimentele și, totodată, să le și liniștească, oferindu-le o anumită desfătare. În spiritul acestei concepții se precizează și coordonatele realiste ale problemei : „...Lucrurile pe care le concepem ca nereale ne lasă cu totul indiferenți", iar „lucrurile care ne fac efectul realității ne mișcă mult și chiar pot să ne miște prea mult :" [4].

Un aspect cu totul meritoriu în această problemă îl constituie înțelegerea artei ca o modalitate dinamică de activizare a spectatorului. Creatorul operei de artă și cel căruia ea i se adresează trebuie, în proporții diferite, să conlucreze. De aici o sarcină esențială pentru creatorul operei de artă : „...Iluziunea provocată de opera de artă va inspira un interes cu atît mai mare spectatorului, cu cît opera de artă va lăsa *imaginațiunii acestuia* o mai mare latitudine pentru a *completa* imaginea lucrului cu elemente și detaliuri *adaptate* gustului și dorinței sale" [5]. Cointeresarea activă a celui care gustă opera de artă impune artistului această cerință de care

[1] V. Conta, *op. cit.* p. 572.
[2] *Ibidem*, p. 572.
[3] *Ibidem*, p. 481.
[4] *Ibidem*, p. 571.
[5] *Ibidem*, p. 573.

nu va trebui să facă abstracție. „Artistul chiar de ar putea, *nu va trebui* să reprezinte prin opera sa de artă *toate elementele imaginii* ce el va deștepta în mintea spectatorului, ci va trebui să zic așa *să așeze numai jaloanele*, să fixeze numai cadrul în care imaginațiunea spectatorului să se poată mișca în libertate *pentru a putea crea imaginea dorită după gusturile* și aplicările sale"[1]. Adeziunea necondiționată pentru realism, pledoaria pentru veridicitatea operei de artă, realizarea acesteia de așa manieră, încît să activizeze imaginația creatoare a spectatorului, să-l solicite, sînt idei de o incontestabilă valoare actuală.

Fără să canonizeze și fără pretenția de a rezolva definitiv problemele, V. Conta era convins că orice operă de artă, pentru a produce efecte artistice, trebuie să îndeplinească două condiții : a) „să deștepte în minte imaginea unui lucru care nu se găsește în lumea reală și care este cu toate acestea dorit într-un mod mai mult sau mai puțin conștient. Acest lucru trebuie să satisfacă o dorință *provocată* și nesatisfăcută de *lumea reală*" ; b) „Opera de artă trebuie să provoace nu numai *concepțiunea*, ci și *iluziunea lucrului dorit*"[2]. În termeni actuali am transpune afirmația de mai sus în sensul că în artă conținutul de idei se exprimă prin imaginea artistică. Putem conclude că, abstracție făcînd de tribulațiile empiriste și metafizice, cu tot caracterul speculativ, abstract al demonstrațiilor, exprimate într-un limbaj greoi, V. Conta rămîne ferm pe poziția materialismului : imaginea artistică a lucrului dorit „se construiește în mintea noastră sub influența lucrului de artă"[3].

În repertoriul problemelor referitoare la artă, realism etc., în cîteva fragmente din *Însemnări*, V. Conta abordează problema tipicului : „...O pictură, o sculptură trebuie să înfățișeze *tipuri* pentru a face să ni se pară că înaintea noastră se află corpuri reale, muzica trebuie să reproducă accente, strigări, jeluiri, zgomote, glasuri amestecate, ca și cum am auzi convorbirea ușoară, tristă, aprinsă ori furioasă a unui popor adunat"[4]. Categoria tipicului în aspectul genetic al construcției sale este înțeleasă ca o medie pe care o realizează imaginația și gîndirea creatoare. „Tipul ideal al femeii frumoase este ideea mijlociei închipuite. De pildă, una are nasul de mărimea ori forma 5, alta de 4,3,2 ori 1. Mijlocia, reprezentarea generală unificată prin nevoia de a unifica, tipul nasului este 3. Tot așa despre gură, despre picior, despre fața întreagă, despre cal, despre muște etc."[5]. Caracterul mecanicist și matematizant al modului de a realiza tipicul nu umbrește ideea că arta și artistul trebuie să facă o selecție, să generalizeze și să unifice într-o medie ceea ce este important. Se pare, de altfel, că avem în acest mod de a înțelege tipicul o idee horațiană. Lipsindu-i posibilitatea de a dezvolta într-o elaborare închegată această dificilă problemă, filozoful se mulțumește cu concluzia : „Tipul ori idealul... este *potrivitul*, proporționalul, mijlocia dimensiunilor"[6].

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 573.
[2] *Ibidem*, p. 571.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 858.
[5] *Ibidem*, p. 855.
[6] *Ibidem*, p. 855.

V. Conta a sesizat și reliefat ideea deosebit de importantă a contemporaneității ca *izvor* al operei de artă. Susținînd ca artistul să creeze opere potrivite epocii, V. Conta a criticat pe cei care, în spirit clasicist, se refugiau în trecut, luîndu-și drept model arta greco-romană. El observa că „cei mai mulți artiști din timpurile noastre, *mai cu seamă literatorii* și sculptorii, se mărginesc în a imita modelurile rămase de la greci și romani, *adică a face opere care ar fi potrivite* pentru starea de cultură a grecilor și romanilor, *dar nu pentru a noastră*". El mai adaugă că „rutinarii însă și imitatorii servili nu se pun la socoteală cînd e vorba de a constata și caracteriza *faza actuală* prin care trece inteligența generală" [1]. Aceste rînduri includ o anumită reacție, nu atît față de estetica clasicismului, cît mai ales față de teoria „artei pentru artă" și a izolării artistului de cultura și viața societății în care trăiește. Filozoful nu generalizează însă această situație, deoarece alături de „rutinari" există și „artiști originali, *care se inspiră de la epoca în care trăiesc* și creează opere în conformitate cu cultura generală a acestei epoci" [2]. Teza ancorării în realitatea contemporană, pe care o găsim în cugetările din tinerețe, teza că artele vor trebui „să aibă drept temelie de acum înainte *caracterele, tipurile și situațiile de astăzi*, că trebuie să păşească peste marginea celor cunoscute azi, fără a părăsi adevărul cunoscut care trebuie să fie temelia" [3], toate acestea au fost reluate într-o formulare asemănătoare în *Însemnări diverse* (cap. XXXIII „Viitorul artelor"). Deosebirea constă în faptul că, în însemnările de maturitate, filozoful, în două paranteze, face trimiteri la „pictură, sculptură teatru" sau la „poezie, muzică" [4]. Totodată, V. Conta îndeamnă pe artiști să fugă de ademenirile „strălucitoare și nedemne" ale oficialității vremii sale. De aici și adevărul aforistic : „Unui artist ca să parvie îi trebuie un singur protector : talentul" [5].

Problema reflectării în opera de artă nu se rezumă însă numai la oglindirea a ceea ce se petrece în prezent. Un principiu de mare valoare actuală elaborat de Conta este cel al reflectării anticipative. Această calitate a artei, arată el, este legată de creatorul ei, care, fiind mai impresionabil decît ceilalți oameni, reușește să vadă mai repede și mai departe decît ei. Darul acesta al creatorului de artă este numit de V. Conta „impresionabilitate comună, viitoare prin anticipație" [6]. În funcție de înzestrarea artistului, creația sa va putea fi trivială, capabilă de a deștepta doar o plăcere momentană sau o creație ideală, de o valoare intrinsecă. „Creațiunea ideală va fi cu atît mai adîncă, cu cît va anticipa mai mult" [7]. Concluzia firească este deci aceea că „artistul este *un anticipator* în privința gustului, după cum învățătorul de geniu este un anticipator în privința adevărului științei" [8]. Adiacentă acestei probleme este și aceea a înțelegerii operei de artă.

---

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 513.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 33—34.
[4] *Ibidem*, p. 861.
[5] *Ibidem*, p. 18.
[6] *Ibidem*, p. 851.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

Dacă artistul prin talentul său anticipează, s-ar putea ca opera lui să rămînă neînțeleasă. În cîteva rînduri din *Teoria ondulației universale* se arată corelația artei cu nivelul civilizației societății, cu gradul de cultură al poporului : „În domeniul frumosului sau al frumoaselor arte, domeniu prin excelență al imaginațiunii și al creațiunilor ei, vedem că cu cît omul *este mai civilizat*, cu atît *găsește frumuseți* mai în adîncul lucrurilor, fiind adică impresionat de părțile cele mai delicate, mai intime și mai puțin evidente ale acestora" [1]. Desprindem de aici ideea că atît creatorul, cît și spectatorul suferă influența civilizației, influență care se răsfrînge și asupra artei. „Cu cît omul *înaintează* pe calea civilizațiunii — arată V. Conta — , cu atît artele frumoase se înmulțesc prin diferențiere și cu atît fiecare artă specială *lărgește* sfera concepțiilor pe care ea are a le întrupa, a le sensibiliza, așa fel că sfera generală a *concepțiilor și a creațiilor artistice* se află mai largă în perioada materialismului decît totdeauna" [2]. Cîteva concluzii pe care cu evidență le impune acest consistent citat : a) V. Conta a intuit cu claritate faptul că artele suferă influența unor factori sociali importanți : civilizația și progresul cultural. Fără îndoială, este un pas înainte față de pozițiile net idealiste ale autonomiei artei, deși el n-a înțeles condiționarea materială a artelor, a idealului și gusturilor estetice ale creatorilor de frumos și ale publicului etc., factor pe care abia estetica marxistă îl va explica științific ; b) în rîndurile citate este relevată importanța concepției materialiste pentru opera de artă, subliniindu-se relația directă care există între sfera concepțiilor și cea a creațiilor artistice ; c) în sfîrșit, V. Conta socotește că sub influența civilizației are loc diferențierea artelor, înmulțirea lor și exprimarea de către fiecare artă cu mai multă forță a concepției despre lume.

În scrierile lui V. Conta este prezentă și preocuparea de a caracteriza fiecare ramură de artă. Fără pretenție de clasificare științifică, putem aminti faptul că V. Conta a împărțit artele după criterii ce nu sînt de loc lipsite de semnificații. În funcție de imaginea artistică, element de seamă în distincția artelor, de simțurile cu care este contemplată creația și ținînd seama totodată și de conținutul operei de artă, Conta precizează : „... Dintre artele care utilizează iluziunea senzorială, pictura ne prezentează *din lumea reală, din acele elemente care se văd cu ochii*, sculptura din cele ce se simt cu vederea și pipăitul, muzica din acelea simțite cu auzul, arta dramatică din acelea care le simțim cu vederea, pipăitul și auzul etc. Artele care utilizează iluziunea intelectuală, precum e poezia, deșteaptă mai întîi amintirea unor anume senzațiuni primite *în trecut de la lucruri reale* și apoi le dispune în așa fel, încît să intre în noua combinațiune" [3]. Cu alt prilej, el caracterizează artele din punctul de vedere al potențialității cu care ele anticipează. Astfel, despre pictură și sculptură, Conta precizează că ele „lasă privitorului puțin de creat", în timp ce despre muzică afirmă că ea poate pricinui „în același cap felurite imagini dacă o ascul-

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 512.
[2] *Ibidem*, p. 531.
[3] *Ibidem*, p. 572.

tăm în felurite timpuri" [1]. Reținem și aprecierea educativ-purificatoare a muzicii : „Muzica răscolește toate sentimentele și ca după o furtună sufletul liniștindu-se devine mai bun, mai îngăduitor, mai nobil" [2]. V. Conta susține apoi că la unele arte admirăm artistul (pictura, dans), în timp ce la altele (muzică) uităm de artistul executant și sîntem fermecați de fantezia pe care o poate declanșa această artă. Anii de actorie, experiența de autor dramatic și relațiile de sinceră prietenie cu unii actori i-au inspirat cuvinte de caldă apreciere pentru arta teatrală : „Scena nu e decît un anvon de pe înălțimile căruia s-a propovăduit în toate timpurile frumosul, adevărul, virtutea și libertatea" [3].

Interesante observații critice au fost făcute de V. Conta în legătură cu literatura și cu poezia, în primul rînd. Remarcăm aprecierea : „Poezia nouă, cu tot fastul și îmbrăcămintea ei luxoasă, ne încîntă auzul, ne miră, dar nu ne încălzește" [4]. Este cuprinsă aici una dintre cerințele lui Conta față de poezie. Acesteia îi alătură o alta. Filozoful n-a putut accepta niciodată absența ideilor în poezie : „Poeții moderni în lipsa ideilor au căutat forma" [5]. El se ridică împotriva versurilor scrise cu „dicționarul de rime" și reproșează că „poezia nu mai vorbește imaginației ca altădată, nu mai mîngîie sufletul nostru" [6]. Situația constatată avea drept cauză în primă instanță „mercantilismul vremii" și „materialismul brutal", condiții pe care le „ofereau" creatorilor societatea capitalistă. În contrast cu aceste observații critice, destul de severe, aprecierea poeziei populare este plină de înțelegere și afecțiune : „Poezia populară este diamantul găsit în stare de cărbune, pe care încă nu l-am transformat în cristal strălucitor... ea pornește din spiritul unei națiuni" [7]. Avînd ca model poezia populară, filozoful îndeamnă pe cei care vor să scrie „să nu sacrifice fondul vibrator și plin de pasiune pentru o formă adeseori rece și convențională" [8]. În fraza citată găsim un răspuns și la problema vitală a raportului dintre conținut și formă.

În elaborarea teoriei sale gnoseologice, V. Conta acordă atenție unei foarte importante facultăți reflectorii : imaginația. Definirea acestei categorii este legată de celelalte facultăți, fiind socotită un proces fără de care nu se poate concepe arta. De asemenea, Conta corelează indisolubil imaginația de talentul creatorului prin care acesta poate exterioriza expresiv și viu ideile personificate : „După cum se știe, în literatură și artele frumoase se numește imaginațiune facultatea de a inventa, de a concepe, *unită cu talentul* de a zugrăvi concepțiile sale foarte viu" [9]. Important este pentru această imaginație inventivă că ea „operează mai mult cu sentimentele" . Fără imaginație nu se poate realiza opera de artă, dar la rîndul

---

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 859.
[2] *Ibidem*, p. 27.
[3] *Ibidem*, p. 37.
[4] *Ibidem*, p. 25.
[5] *Ibidem*, p. 40.
[6] *Ibidem*, p. 25.
[7] *Ibidem*, p. 34.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, p. 118.

lor artele frumoase sînt capabile să trezească iluziunea în spectator. De aceea autorul conchide : „... Rămîn convins că iluziunea este pentru orice artă frumoasă un element constitutiv fără de care nu ar putea produce efecte estetice" [1].

Intervențiile sale în privința legăturii dintre artă și știință sînt de asemenea interesante. „Orice artist — arată Conta — , fie el pictor, muzician, literator etc., care este la înălțimea culturii generale din timpul în care trăiește dă *ca bază* lucrărilor sale artistice *datele științelor pozitive* din acel timp și numai deasupra acestei baze, adică numai pentru ceea ce trece dincolo de sfera științelor pozitive ale timpului, el clădește cu creațiuni proprii ale imaginațiunii sale" [2]. Am dori să insistăm asupra unei precizări care se impune : opoziția față de teza maioresciană a incompatibilității artei cu știința, morala, politica etc. Pentru Maiorescu, ideea exprimată în poezie poate să fie numai un simțămînt, o pasiune, niciodată însă o cugetare intelectuală „care ține de tărîmul științific", că tot ce „produsul reflecțiunii exclusive, politica, morala, teoriile științifice etc. nu intră în sfera poeziei" [3]. Opoziția lui Conta este cu atît mai de prețuit cu cît filozoful, făcînd parte din cercul „Convorbirilor literare" s-a opus gîndirii canonice a lui Maiorescu. Intuind sau cunoscînd relațiile dintre Maiorescu și Conta, Eminescu îi scria lui Slavici : „Trebuie să știi că Maiorescu are dușmani în Junimea ieșeană : Conta de pildă" [4]. În rîndurile citate din Conta descifrăm, pe lîngă unele afirmații relativ la anticipare, contemporaneitate, și teza corelării artei cu celelalte forme ale conștiinței sociale. Este o piatră de temelie pentru estetica materialistă principiul legăturii esteticului cu celelalte domenii, opus părerii „să ne îngrădim în sfera curat literară" [5] a lui Maiorescu.

Părerile estetice ale lui Conta, pe care am încercat să le grupăm în jurul celor mai importante probleme, sînt destul de variate. Cele mai multe au putut fi raportate la artă, cunoaștere, civilizație, la problema fundamentală a esteticii etc. V. Conta s-a pronunțt însă și în alte probleme. Așa de pildă, problema categoriilor estetice s-a bucurat de o susținută tratare. Frumosul, care reprezintă categoria centrală în estetică, constituie în mai toate lucrările gînditorului obiectul unor referiri interesante. V. Conta respinge dintru început pe partizanii ideilor înnăscute, care considerau ideea de frumos ca veșnică și apriorică, deoarece ar fi concepută de toți indivizii de pretutindeni, ba chiar și de copii. Riposta argumentativ-convingătoare o constituie caracterul obiectiv al frumosului. Filozoful arată că „plăcerea poate fi simțită la orice vîrstă din cauză că orice lucru *produce în noi o impresiune* mai mult sau mai puțin plăcută sau displăcută. Și tocmai această impresiune este baza ideilor de frumos și urît" [6]. V. Conta

---

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 571.
[2] *Ibidem*, p. 513.
[3] Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, 1892, p. 48 și 110.
[4] M. Eminescu, către I. Slavici, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. III, București, 1932, p. 127.
[5] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 211.
[6] V. Conta, *op. cit.*, p. 149.

rezolvă deci această dificilă problemă în spirit materialist. Unele rezerve față de alunecările în fiziologism sînt însă necesare. Sub influența teoriilor biologice, V. Conta explică geneza gustului pentru frumos în mod biologizant. Rolul factorului social nu este sesizat; tangențial doar, la un moment dat, în privința gustului pentru frumos se vorbește de „elementele comune unei societăți întregi de indivizi". Și de aici se deduce că „întruparea frumosului făcută de un individ poate plăcea celorlalți" [1]. V. Conta consideră de asemenea că sentimentul frumosului „trece prin mai multe prefaceri" și că este „un sentiment comun". El rămîne însă departe de pătrunderea adîncă a condiționării sociale a frumosului, a gustului și a trăirilor estetice cauzate de frumos. În ceea ce privește gustul pentru artă, accentul principal cade pe „instinctul de conservare" [2] căci, considera el, este vorba întotdeauna de o „îndestulare directă (dans, muzică), indirectă sau închipuită (povestire)". Deși frumosul acționează obiectiv asupra oamenilor, arată Conta, el produce totuși impresii diferite. Legat de acest aspect este abordată problema caracterului absolut și relativ al frumosului și al plăcerii produse de el: „...Dacă ideile estetice, morale sau metafizice ar fi înnăscute, ar trebui ca ele să fie concepute identic de toată lumea și să aibă o valoare absolută. Vedem însă, din contra, că ele variază cu indivizii, cu popoarele, cu lucrurile, cu timpurile etc." [3]. Varietatea factorilor ce acționează asupra noastră produce o diversitate de impresii fiziologice, care la rîndul lor se repercutează sub forma unei varietăți de idei. Clasificînd aceste idei, autorul distinge idei absolute și relative. Acestea din urmă se subîmpart în sfîrșite și nesfîrșite. Din categoria ideilor relative, dar nesfîrșite, face parte și ideea de frumos: „Cînd zic frumosul nesfîrșit (sau absolut, improprialmente zis), atunci, pe de o parte, îmi închipuiesc că aceasta întrece în grad sau în calitate toate frumusețile imaginabile lor, iar pe de altă parte, concep că fiecare *frumusețe sfîrșită din lume este un grad* sau o cantitate cuprinsă în frumusețea nesfîrșită. Va să zică și într-un caz și în altul e vorba de comparațiune, de gradațiune, de relativitate" [4]. Se pare că filozoful a înțeles și cercetat mai temeinic aspectul relativ decît cel absolut al frumosului. Făcînd legătura cu categoria opusă frumosului, urîtul, el a putut releva mai bine aspectul relativ al gustului: „...Multe lucruri care sînt pentru noi frumoase sînt grozav de urîte pentru popoarele din Africa, din Asia etc." [5]. Conta n-a putut rezolva problema corelațiilor dintre caracterul absolut și relativ al frumosului și al gustului pentru frumos. El nu neagă însă posibilitatea conceperii absolutului în frumos, „toți oamenii pot mai mult sau mai puțin concepe *un frumos absolut*, un bun absolut etc.", afirmînd totodată că ideea de frumos absolut și alte asemenea idei au ca „punct de plecare fapte esențial-relative". Menționăm de asemenea opiniile sale în legătură cu izvoa-

---

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 29.

[2] *Ibidem*, p. 846.

[3] *Ibidem*, p. 49—50.

[4] *Ibidem*, p. 87.

[5] *Ibidem*, p. 150.

rele esteticului, adică răspunsul său la întrebarea „ce atîță sentimentul frumosului?". Ordinea enumerării acestor cauze trebuie și ea reținută:

a) „Oamenii, caracterele, situațiile reale ce ne sînt plăcute ne fac plăcere și cînd sînt numai închipuite". Autorul precizează, în continuare, că simpatia noastră pentru lucrurile reale provine din faptul că ele „sînt priitoare conservării noastre, or chiar propășirii, ne plac prin instinct, prin simpatie" [1].

b) Al doilea stimulent al sentimentului de frumos îl constituie „simulacrul lucrurilor antipatice, al situațiilor nenorocite pentru altul, dar plăcerea nu-i desăvîrșită decît dacă nefericirea aceluia se preface în fericire, dacă morala triumfă" [2]. Filozoful militează pentru adevărul că izvor al sentimentelor estetice nu este numai frumosul, plăcutul, ci și opusul lor: antipaticul, precum și tragicul, cu condiția ca acestea să fie abordate astfel, încît să promoveze un ideal pozitiv-moral.

c) Un alt izvor al sentimentului de frumos este plăcerea pe care o oferă descoperirea adevărului. „Descoperirea unui lucru necunoscut face plăcere, îndestulează o curiozitate" [3]. Deci cunoașterea adevărului prin intermediul artei produce plăcere.

O altă categorie estetică care a stimulat de asemenea interesul său este *sublimul*. Atitudinea sa în această problemă rămîne însă contradictorie. În notițele de tinerețe, lectura și prelucrarea unor idei ale lui Schiller ș.a., pe care îi citează în legătură cu sublimul, este concludentă. Dacă la început V. Conta afirmă că n-ar putea defini mai bine „sublimul decît privind natura, cu toate fazele și mișcările ei, măreață și impunătoare, plină de extaz și înconjurată de o frumusețe mistică, care n-are nimic asemănător în vreo concepțiune omenească" [4], această părere se va contrazice cu o altă opinie a sa prin care neagă posibilitatea oamenilor de a se înălța pînă la această frumusețe. Deși admite că „sublimitatea înalță sufletul", sub influența unor lecturi parcurse necritic, V. Conta ajunge la părerea că „tot ce e sublim e neomenesc și tot ce-i omenesc are ca apogeu punctul de genialitate" [5]. În aprecierea concepțiilor sale estetice nu trebuie omis faptul că, așa cum lesne se poate observa, multe dintre tezele sale sînt ecouri ale concepției sale filozofice generale, deducții și nu elaborări sprijinite pe baza unor generalizări cuprinzătoare. Cu toate aceste limite și scăderi, nu putem nega prezența preocupărilor estetice, soluționarea în spiritul materialismului premarxist a numeroase probleme privind arta, frumosul etc.

În *Proiectul de lege asupra instrucțiunii publice și private*, V. Conta are grijă să acorde o însemnată atenție problemelor practice ale studierii artei și esteticii. În secțiunea a IV-a a proiectului se ocupă de „școalele de arte frumoase", expunînd argumentat rațiunea existenței lor. Printre cele mai importante obiecte care urmau să se studieze la conservator, V. Conta amintește: „...Istoria muzicii, a artei dramatice, a dansului, a

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 860.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, p. 20.
[5] *Ibidem*, p. 20.

costumelor, a ceremonialelor etc. și *estetica* cu aplicațiuni la toate aceste arte" [1]. Cursul de estetică „va fi urmat de toți elevii și elevele Conservatorului" [2] și prevederea se repeta cu aceeași insistență și pentru Școala de arte fumoase plastice. În pofida părerilor lui Maiorescu, care se plîngea că „s-au făcut școli prin sate"; „s-au deschis Gimnazii și Universități"; „conservatorul de muzică, școală de Bele-Arte" [3], cînd, cică, nu ar fi existat încă forțele intelectuale necesare, V. Conta lupta pentru crearea unor asemenea instituții atît de trebuitoare culturii noastre. Coaliția burghezo-moșierească respinge acest lucid proiect și, „dezamăgit, Conta își dă demisia în 1881" [4] (din guvernul liberal). Ca dovadă a înțelegerii pentru artiști și pentru problemele artei, aducem în sprijin un ultim argument. V. Conta este autorul unui *Regulament pentru expoziținea artelor frumoase plastice și încurajarea artiștilor în viață.* În legătură cu acest regulament citäm cîteva rînduri în spirit antimaiorescian pe care V. Conta le scria lui V. Pogor: „La noi arta este desconsiderată. Un artist este privit ca un pierdevară, unde nu are măcar dreptul să-și vadă opera lui expusă marelui public, singurul care poate să se pronunțe definitiv asupra talentului său". Și, în continuare, adaugă: „Pictură, sculptură, forme goale cari n-au nici o valoare pentru atențiunea unui ministru. Eu, după cum vezi, m-am apucat să schițez primul regulament pentru organizarea unei expoziținuni ofifiale" [5]. La expozițiile de artă care urmau să se organizeze, estetica avea de spus un cuvînt greu și aceasta pentru că director al expoziției era prin regulament „profesorul de estetică, de arte frumoase plastice din București" [6].

Parte componentă a filozofiei sale, cu limite și merite incontestabile, teoriile estetice ale lui V. Conta poartă amprenta sistemului său. Străduania noastră de a valorifica ceea ce este pozitiv nu a epuizat varietatea problemelor asupra cărora gînditorul s-a pronunțat. Interesante afirmații pot fi găsite și în legătură cu procesul de creație în artă, despre stil, despre idealul artistic, despre condiția de viață a creatorului în societatea bazată pe inegalitatea socială etc. Îndrăznim totuși să tragem cîteva concluzii care se desprind din expunerea noastră.

a) Prezența în opera sa a unor preocupări privind cele mai esențiale probleme ale esteticii, precum și a năzuinței de a le rezolva în spirit matetrialist, varietatea și numărul relativ mare al tezelor sale în acest domeniu, deși nestructurate într-o lucrare de specialitate, permit distingerea la V. Conta și a unei concepții estetice.

---

[1] V. Conta, *op. cit.*, p. 808. Prevederea specială care se face în privința esteticii este grăitoare, ținînd seama mai ales de faptul că în analizele sale teoretice, deductiviste uneori, Conta negase estetica ca știință („Un lucru ne place pentru că ne place și în afară de acest motiv altul nu cunoaștem încă. Iată pentru ce estetica poate și mai puțin decît morala fi tratată ca o știință" *op. cit.*, p. 588).

[2] *Ibidem*, p. 808.

[3] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 272.

[4] N. Gogoneață, *Filozofia lui Vasile Conta*, p. 40.

[5] V. Conta, *op. cit.*, p. 935.

[6] *Ibidem*, p. 831.

b) Originalitatea ideilor sale estetice reprezintă un alt element caracteristic. Nu trebuie să uităm faptul că aceste idei îi aparţin într-o mare măsură. Gînditorii şi filozofii care au avut o anumită înrîurire asupra concepţiei sale despre lume (materialismul vulgar : Büchner, Vogt ; reprezentanţii evoluţionismului : Haeckel, Lamark ; pozitivismul : A. Comte, H . Spencer etc.) nu s-au pronunţat în problemele esteticii, pentru ca să putem vorbi de o influenţă. Meritele lui Conta vizează şi argumentarea originală, aprecierile sale înaintate în probleme dificile, ideile fecunde elaborate în lupta cu estetica oficială idealistă şi formalistă etc.

c) Prin încercarea de a soluţiona de pe poziţiile materialismului problemele esteticii, V. Conta merită să fie apreciat ca un reprezentant de seamă al gîndirii estetice romîneşti şi ca un precursor al lui C. D. Gherea.

CONCEPȚIILE SOCIAL-POLITICE ALE LUI MAIORESCU

DE

HORIA BRATU

1. SPECIFICUL LEGĂTURII DINTRE CONCEPȚIILE POLITICE, ESTETICE ȘI FILOZOFICE ALE LUI TITU MAIORESCU

În jurul lui Titu Maiorescu s-a creat un adevărat mit al „eleatismului", al omului „scăpat de sub legile devenirii", al identității dintre stilul literar și stilul de viață. Sub eleganța unui asemenea portret, prin natura lui formal și abstract, nu se pot determina nici o evoluție, nici o variație. Adevărul este că mai toate studiile scrise între 1935 și 1945, cu cîteva excepții notabile, manifestă în fond un biografism excesiv, urmărind pînă în cele mai mici amănunte „preocuparea de personalitate", conceptul de armonie, operație facilitată mai ales de ideea analogiei și afinităților elective cu Goethe, sugerate chiar de Maiorescu în *Însemnările zilnice*. Toate acestea au dispensat adesea de cercetarea atentă a ansamblului activității și mai ales de aprecierea conținutului obiectiv al acestei activități ca un proces de desăvîrșire. Cine cercetează cu atenție lucrările lui Maiorescu ajunge, desigur, la concluzia că mentorului „Junimii" îi convine nu numai atributul „clasicismului", cum scrie Lovinescu [1] sau Pompiliu Constantinscu, ci mai ales al eclectismului, care rămîne o trăsătură de bază a personalității și operei maioresciene. Tocmai de aceea deosebirile de tonalitate, disparitatea dintre diferitele planuri ale activității lui, implicațiile specifice ale diferitelor sale activități (critic literar, mentor al „Junimii", om politic, profesor de filozofie) devin atît de evidente, în ciuda mult trîmbițatei unități. Nici una din aceste activități, nici *Discursurile*, nici *Însemnările*, nici *Criticile* nu sînt un simplu epifenomen. Cine limitează rădăcinile de clasă și gnoseologice ale operei lui Maiorescu numai la un singur domeniu de activitate, demonstrînd caracterul „derivat", reflectat al celorlalte forme de manifestare, ajunge în mod hotărît

[1] Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, vol. 2, 1940.

la concluzii parțiale, subiective, stabilește false relații de determinare între presupuse cauze și efecte.

Primul lucru care se impune în analiza activității lui Maiorescu este această disparitate de planuri. Pentru a o exprima în termenii cei mai simpli : „omul politic" care se opune votului universal și se interesează asiduu de dotarea domnitorului străin este mult mai reacționar decît „sociologul" care recunoaște că „ne aflăm în ajunul unor prefaceri sociale" [1]. „Sociologul", adept convins al evoluției „lente", „picătură cu picătură", este mai retrograd decît autorul de opuscule filozofice herbartinizante, care recunoaște că „este fals în teorie și timp pierdut în practică, de a discuta despre binele și răul ideilor generale și totul atîrnă de aplicarea concretă" [2].

La rîndul lor, filozofia „prototipurilor ideale" și estetica autonomismului, care considera arta *une noble inutilité*, sînt mai puțin însemnate (în perspectiva istorică) decît activitatea criticului literar, care sprijină concret creatorii timpului și se călăuzește în judecățile sale de multe ori după bunul-simț și de un realism spontan. Profesorul de logică, care inaugurează disciplina la noi, folosind ultimele contribuții moderne, la vremea lui, în această materie (John Stuart Mill), psihologul care vorbește de „valoarea" practică imediată a experienței se arată mult mai permeabil ideilor noi decît traducătorul „aforismelor" lui Schopenhauer. Este oare Maiorescu ideologul oficial al coaliției burghezo-moșierești ? Este oare teoria „formei fără fond" în versiunea maioresciană același lucru cu aceea ce înțelegea P. P. Carp (sau Theodor Rosetti, care a desfășurat o adevărată dialectică verbală pe aceeași temă)? Este Titu Maiorescu identic cu sine însuși în întreaga sa activitate, pe toată durata ei și pe diferitele ei planuri sau se poate vorbi de o disparitate de planuri sau chiar de o evoluție ? Care este raportul dintre esteticianul idealist și conservatorismul social al ideologiei junimiste, dintre tînărul absolvent al școlii de la Therezianum și președintele Consiliului de Miniștri care prezidează Conferința de pace de la București din 1913, dintre „Junimea" literară și „Junimea" politică, dintre „Convorbiri literare" și organul conservator „Era nouă". Se poate oare vorbi de o ideologie junimistă unitară ? La nici un alt autor mai mult decît la Titu Maiorescu, analiza parțială nu vine în contradicție cu o viziune globală, raportul dintre parte și întreg nu este mai depărtat de simpla sumă aritmetică. Un cercetător al lucrărilor filozofice din tinerețe vorbește de antropologismul feuerbachian, care rămîne, sub o formă sau alta, o „constantă" [3] ; pornind de la *Aforisme* și de la *Doctrina impersonalității*, Lovinescu vorbește de „concepția esențial schopenhaueriană". Un cercetător al începuturilor mișcării socialiste, intrînd în meandrele polemicii Maiorescu-Gherea, se lovește imediat de efectele negative ale „criticii judecătorești" ; în schimb, exegetul operei lui Caragiale constată, dimpotrivă, surprins, că Maiorescu este primul care combate eficace pe detractorii *Scrisorii pierdute*. Maiorescu, în articolele din revista „Der Gedanke", lasă să se înțeleagă că este hegelian și întreprinde o largă analiză estetică

[1] *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form*, p. IV.
[2] Titu Maiorescu, *Aforisme critice*, vol. II, p. 216.
[3] N. Gheorghiu, *Herbartianismul în Romînia* în *Izvoarele filozofiei*, vol. 2.

a tragediei, pune la bază triada hegeliană, relevînd unilateralitatea conceptelor estetice și a idealului estetic din trecut. Astfel, patosul shakespearean este considerat de el drept o sinteză a tragediei pe baza unei dialectici a categoriilor estetice. Muzica lui Beethoven, pe baza aceleiași dialectici categoriale, este văzută ca o sinteză între tragismul patetic absolutizat în wagnerism și vioiciunea armonioasă (Rossini) etc. Și totuși „hegelianul" Maiorescu se declară mai tîrziu partizan necondiționat al lui Schopenhauer, conducătorul reacțiunii antihegeliene în Germania de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Cel care în *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form* (Ceva filozofie în formă populară) și în analizele lucrărilor lui Trendelenburg face profeții de credință ateiste se arată în *Însemnări zilnice* peste măsură de grijuliu pentru respectarea uzanțelor religioase, ba chiar bigot.

Maiorescu nu poate fi nici „scuzat", nici „condamnat" pe baza analizei unui singur domeniu de activitate. În cazul articolului lui Liviu Rusu, demonstrația d-sale își păstrează caracterul complet numai în limita combaterii unor exagerări cu privire la pretinsul „cosmopolitism" sau la „depravarea morală" a lui Maiorescu. Citatele produse dezmint tezele despre așa-zisa încurajare a imitației și plagiatului, dar considerațiile autorului, valabile numai ca argumente în limita corectării exagerărilor amintite, devin insuficiente și deformante cînd încearcă caracterizarea ideologică a operei lui Maiorescu. Pe de altă parte, atitudinea lui Maiorescu față de pașoptism, dacă are o însemnătate fundamentală pentru determinarea convingerilor sale politice, nu l-a împiedicat să sprijine concret și eficace pleiada de mari scriitori din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care istoricește merg pe drumul deschis de „Dacia literară", nu l-a împiedicat să pună pe primul plan creația lui Victor Hugo și Alecsandri. Nu l-a împiedicat de asemenea să se ridice împotriva latiniștilor, pe linia criticii întreprinse de Alecu Russo sau Negruzzi, pledînd energic pentru principiul fonetismului în ortografie și primordialitatea poeziei populare, ca sursă de inspirație și valoare estetică, pe făgașul atît de productiv inițiat la 1848.

De la început trebuie să spunem că între aceste contradicții trebuie stabilită o ierarhie, trebuie stabilite raporturile reale de determinare; nu le putem situa pe același plan și nici nu putem reduce, în chip descriptiv, dificultățile problemei la o simplă „suprapunere". Primul lucru care interesează este de a vedea natura și cauzele obiective și subiective ale contradicțiilor din activitatea și gîndirea sa.

În primul rînd, contradicțiile lui Maiorescu nu prezintă „același caz și aceeași „însemnătate" ca cele ale lui Tolstoi, cum s-a sugerat în ultimul timp. Activitatea mentorului „Junimii" nu se subsumează tipului de valorificare pe care Lenin îl preconiza în legătură cu creația lui Tolstoi, nu reprezintă un caz tipic de contradicție dintre unele elemente reacționare în concepția despre lume și atitudinea generală critică, progresistă, nu-l smulge pe Maiorescu din rîndurile „celeilalte culturi", aducîndu-l pe aceeiași baricadă cu Gherea, de pildă. Contradicțiile lui Maiorescu provin: 1) din apartenența sa socială originară și din formația sa intelectuală; 2) dintr-o puternică adaptare la domeniul de activitate

în care este implicat (politică, literatură, universitate, logică, pedagogie), discernînd, cu spiritul său practic și cu remarcabilul său dar de a izola și a determina (pe plan cultural numai) necesitățile momentului, posibilitățile sale concrete de acțiune; 3) în sfîrșit, contradicțiile operei și activității lui Maiorescu provin din situația obiectivă a societății noastre, din raporturile de clasă și din paralelogramul de forțe al partidelor politice. Aceasta este, desigur, factorul cel mai important. Toate aceste trei elemente sînt însă legate între ele. Să le analizăm pe scurt.

a) În perioada de tinerețe, ideologia lui Maiorescu este în primul rînd reflexul ideologiei unei părți a intelectualității ardelene, cu trăsăturile pozitive, cît și negative caracteristice: aspirația spre unitate națională, cel puțin pe plan cultural, tendința către o activitate organizată productivă, lipsa de șovinism, explicabilă prin profilul și interesele economice specifice, repulsie față de demagogia și sterilitatea luptelor politice. În această privință este limpede că Maiorescu moștenește ceva din ideile tatălui său, profesorul Ion Maiorescu, luptător de la 1848 (care, emigrat dincoace de Carpați, desfășoară o valoroasă activitate unionistă politică și culturală), dar și din *dezamăgirea* acestuia față de neîmplinirea idealurilor revoluționare. Există în opera de tinerețe un optimism practicist propriu adolescenței, un „activism" filozofic cu numeroase elemente științifice care l-a dus, de pildă, la respingerea șovinismului sau, pe alt plan, al etimologismului, la inițiative culturale însemnate, la un deism raționalist, chiar dacă inconsecvent, la sprijinirea unor opere literare progresiste. Maiorescu se formează într-o epocă de „interregn filozofic" de la mijlocul secolului trecut, epocă în care „filozofia clasică germană și-a epuizat rolul, iar valul iraționalist nu a început să se manifeste cu toată vigoarea" [1]. Marile sisteme ale filozofiei clasice germane, încep a produce lăstari, care, fără a fi pur și simplu epigoni, manifestă o mare putere combinatorie, nu urmăresc să afirme puritatea sau fidelitatea exclusivă față de o anumită tradiție, ci mai degrabă să integreze într-o concepție consecventă din punct de vedere logic și filozofic diferitele trăsături ale marilor sisteme idealiste anterioare, ba chiar și elemente de filozofie empiristă pozitivă. Raționalismul herbartian și iraționalismul schopenhaurian sînt produse tipice al unei asemenea filozofii. Așa cum reiese și din *Însemnări zilnice*, filozofia este domeniul în care se manifestă cel mai timpuriu ideologia lui Maiorescu: „Filozofia e o știință divină. Orice alt studiu pe de lături l-am părăsit acum" [2]. Spirit pozitiv, Maiorescu este atras de timpuriu de logică: „Ea m-a adus să năzuiesc spre cea mai bună formulare a cugetării, spre o exprimare fără greșeli, scurtă, adevărată, spre o ferire de acele cuvinte umflate și goale pe care tinerii sînt așa de aplecați să le întrebuințeze, ea mi-a insuflat întîi într-adevăr iubirea pentru o direcție de gîndire de care niciodată nu mă voi despărți" [3]. Filozofia lui Herbart va constitui tema tezei de doctorat din 1859 (*De philosophia Herbarti*), dar mai ales a unei opere sistematice, care nu poate fi

[1] Franz Mehring, *Werke*, p. 136.
[2] *Însemnări zilnice*, I, decembrie 1857, p. 28.
[3] *Ibidem*, p. 86.

considerată doar ca o lucrare de strictă specialitate, ci ca o privire istorică asupra diferitelor probleme filozofice, *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*.

În același timp, încă din tinerețe, ideologia sa reflectă dezamăgirea de care am vorbit, ecou al deziluziei de care era cuprinsă intelectualitatea din Europa apuseană după 1848 și care a dus la neîncredere în mase, la scepticism în ceea ce privește perspectivele și capacitățile ei de a duce la bun sfîrșit sarcina de transformare a societății. Maiorescu prevede în *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form* „mari schimbări", „transformări" etc. Însă, prin însăși biografia și formația sa intelectuală, Maiorescu evoluează de la ipostaza unui gînditor profesionist, preocupat în primul rînd de diferitele forme ale activității intelectuale propriu-zise, și devine — pe măsura curgerii timpului și afirmării sale pe plan social — o personalitate de prim plan în mecanismul ierarhiei sociale, implicată în diferite activități publice și de stat. Tocmai acestea din urmă, în ultimele decenii, îi absorb aproape în întregime preocupările și timpul de muncă.

b) În cursul îndelungatei sale activități, Maiorescu dezvăluie o puternică adaptare la domeniul de activitate în care este implicat. El discerne cu spiritul său practic posibilitățile sale de acțiune : el intră în politică cu intenția precisă de a-și face o carieră (deși nu poate fi considerat un arivist în sensul curent al cuvîntului și mai ales în spiritul oamenilor politici ai timpului) și fiindcă consideră, de asemenea, că politica este un mijloc de influențare a destinelor țării [1]. Apreciind „deșteptarea conștiinței naționale" ca rezultat principal al revoluției din 1848 („voința — Principatelor-Romîne — de a se dezvolta în conexitate cu civilizația occidentală"), Maiorescu respinge programul politic și social al revoluției, considerîndu-l o „naivă așternere pe hîrtie a unui amalgam de idei nebuloase"[2]. Antirepublicanismul îl face un adept necondiționat al Hohenzollernilor, ceea ce-i facilitează enorm cariera, dar îi restrînge serios, pe plan politic, libertatea de mișcare. Pe plan cultural însă, Maiorescu nu contractează aceleași obligații față de clasa conducătoare sau față de domnitor. Și nu ar fi greșit să vedem aici preocuparea reală pentru stimularea artei, de care — își dădea bine seama — erau legate posibilitățile dezvoltării culturii naționale, în sfîrșit poate chiar acțiunea unui principiu de compensație, încercarea de a găsi în sprijinirea literaturii, în „comerțul" intelectual cu scriitorii, satisfacțiile care-i lipseau la început în cariera politică — cu tribulațiile și oportunismele ei inevitabile —, precum și, adesea, o formă de evazionism din vicisitudinile vieții personale.

Cine crede că literatura este pentru Maiorescu un *violon d'Ingres* greșește și-l nedreptățește. Există în critica literară a lui Maiorescu un proces de discriminare a valorilor, în care Maiorescu a depășit cu mult pozițiile sale de clasă din activitatea politică, din sociologie și chiar din filozofie. Dacă adăugăm rolul său în elaborarea unei logici moderne, inițierea unui început de psihologie științifică (cu rezervele pe care le

[1] *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 262.
[2] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a Romîniei (1866—1900)*, București, 1925, p. 11.

impune o concepție de bază idealistă) și mai ales o activitate culturală pozitivă, de amploare — pe linia cultivării limbii, a definitivării unei ortografii unitare, a unei lupte eficiente, pe mai multe fronturi, împotriva formalismului radical al lui A. Pumnul, a etimologismului ardelean și a cosmopolitismului neologizant —, rezultă clar că activitatea culturală a lui Maiorescu nu poate fi considerată ca un simplu epifenomen al reacționarismului lui politic, un reflex mai palid al antipașoptismului său programatic, cum susține, de pildă, Paul Cornea în articolul său [1]. Însă, în același timp, apartenența sa politică și evoluția sa filozofică, influența crescîndă a schopenhauerismului filozofic tipic subiectivist conferă o limită precisă platformei activității culturale a lui Maiorescu, mai ales din punct de vedere metodologic și estetic. Aceste limite se vădesc în concepția despre artă ca „repaus al inteligenței", în polemica sa împotriva artei cu tendință, care depășește cu mult delimitarea inițială față de tezism și face parte din întregul său program ideologic antisocialist. Elementele dialectice, raționaliste și idealiste din estetica lui Maiorescu, antiformalismul său estetic, acceptarea în cele din urmă a patriotismului ca sursă de insipirație intră astfel în conflict cu orientarea pe care, mai ales într-o fază ulterioară a activității sale (după 1880), Maiorescu a imprimat-o direcției literare a „Junimii" și vădește astfel — în conștiința estetică a lui Maiorescu — existența unei dualități; se poate vorbi de o coexistență în opera lui Maiorescu între elemente sumare ale unei estetici realiste și o estetică schopenhaueriană din ce în ce mai evidentă, concomitent cu alunecarea spre dreapta a concepțiilor sale politice. Ibrăileanu semnala aceste contradicții chiar în ultimele lucrări ale lui Maiorescu.

Într-o notă intitulată *Idealurile patriotice și sociale în poezie*, publicată în 1906 la rubrica „Miscelleaneea" a „Vieții romînești", Ibrăileanu subliniază „inconsecvențele" lui Maiorescu, arătînd că ele provin tocmai din necesitățile practice ale „Junimii" de a adjudeca noi aderenți literari. Ibrăileanu se referă nu numai la raportul către Academie cu privire la poeziile lui Goga, publicat în numărul jubiliar al „Convorbirilor", la aprecierile făcute de Maiorescu nuvelelor *Pană Trăsnea Sfîntul* și *În lumea dreptății*, dar și la o polemică mai veche din cadrul „seratelor" „Junimii" în legătură cu Satira a III-a a lui Eminescu : „Noi am spus-o totdeauna că esteticienii de felul d-lui Maiorescu neagă existența tendinței în artă, pentru că nu le convin anumite tendințe ... " [2]. Mai tîrziu, peste trei ani, în răspunsul său din 1909 la discursul lui Duiliu Zamfirescu, Maiorescu merge și mai departe; el reia atacurile sale violente împotriva „utilitarismului" în artă și deși apără o poezie prin excelență socială — folclorul —, se lansează într-o diatribă bruscă și violentă împotriva „artei cu tendință", exprimînd, poate în modul cel mai fățiș din întreaga sa carieră, ce înțelegea el prin „interesele zilnice" cu totul de neîngăduit în sfera artei : „De mult era cunoscută cererea unor socialiști-poporaniști,

[1] Articol în care însă Paul Cornea se ridică pe drept cuvînt împotriva încercărilor de semn contrar, adică de a escamota complet tendințele antipașoptiste ale lui Maiorescu (vezi „Viața Romînească", 1963, nr. 9, *Titu Maiorescu și pașoptismul*).

[2] „Viața romînească", 1907, nr. 3—4.

care se amestecaseră în ale esteticii și îndrumau pe scriitori să se ocupe exclusiv de mizeria claselor de jos și de vinovăția celor de sus. Dar, dacă toate tendințele și intențiile «utilitare» sînt dăunătoare în artă, cel puțin tendința învrăjbirii claselor a rămas cu desăvîrșire stearpă în producerea de opere frumoase". Dacă în 1885 asemenea teze erau îndreptate împotriva pașoptismului, dar și împotriva mișcării muncitorești (în perioada avîntului inițial al acesteia), acum, după 25 de ani, ele sînt îndreptate *în primul rînd* împotriva acesteia.

În rezumat : legăturile atît directe, cît și indirecte dintre concepțiile politice și estetice ale lui Maiorescu sînt ușor de stabilit și ele nu pot fi nicidecum negate sub pretextul contradicțiilor sau invocînd precedentul lui Tolstoi, cum s-a încercat. În analiza contradicțiilor lui Maiorescu trebuie să se țină întotdeauna seama de faptul că, în general, în conștiința socială raportul de determinare merge dinspre politic spre estetic; de aceea este atît de însemnată greutatea specifică a concepțiilor social-politice în profilarea ideologiei sale în complexul ei (deci și a părților componente). Dar, în același timp, nu trebuie uitat faptul că raportul dintre întreg și parte *nu este în ideologia lui Maiorescu un raport mecanic*; *partea* — cînd ne referim mai ales la activitatea în domeniul literaturii — se bucură de o anumită independență, de un anumit specific.

În cadrul gîndirii maioresciene, ideile estetice ocupă o poziție-cheie, un loc central, reprezintă aspectul cel mai închegat, mai matur, mai finalizat al filozofiei lui. În estetică, spre deosebire de celelalte idei filozofice, mai generale, Maiorescu a vrut să spună mai mult și mai desăvîrșit.

2. MAIORESCU ȘI JUNIMISMUL

În sfîrșit, o a treia sursă a contradicțiilor lui Maiorescu constă în condițiile obiective ale epocii. Aceste condiții obiective fac ca, concepțiile social-politice ale lui Maiorescu, junimismul politic și literar în formula Maiorescu (nu Carp) să nu fie în întregime expresia boierimii conservatoare, și cu atît mai puțin a „boierimii de dinainte de 1848", cum s-a afirmat în decursul recentei discuții. De ce? Aici trebuie să intrăm mai adînc în analiza raportului dintre junimism și partidul conservator pe de o parte și dintre partidul conservator și moșierime pe de altă parte.

Junimismul a reprezentat din punct de vedere social aripa „moșierimii îmburghezite" din partidul conservator, care încerca să imprime partidului conservator o orientare mai „pe potriva" noilor realități și căreia îi convenea modalitatea prusacă de evoluție *spre* făgașul capitalismului (nu reîntoarcerea la rînduielile din prima jumătate a veacului cum se spune uneori). Indiferent de participarea unor mari moșieri la această mișcare, „Junimea" îndeplinea oficiul de ligament în „monstruoasa coaliție", colaborînd activ cu conservatorii „ruginiți", cît și cu liberalii, încercînd să adapteze în bună măsură relațiile sociale la noile rînduieli capitaliste, urmărind să netezească asperitățile dintre moșierime și burghezie pe o bază reciproc avantajoasă. După cum observă pe bună dreptate

Z. Ornea în articolul său *Observații asupra ideologiei junimiste* [1], între ramura moșierească a liberalilor și aripa îmburghezită a moșierimii au existat nenumărate puncte de contact și nu în probleme de natură secundară. Dovadă chiar reforma agrară din 1864, legea învoielilor agricole din 1882, propusă spre legiferarea parlamentului de I. C. Brătianu, dezbaterile asupra modificării Constituției, sprijinirea protecționismului vamal liberal, destinat să stimuleze dezvoltarea industriei (lucru evident în stima deosebită pe care Maiorescu o arăta lui Dionisie Pop-Marțian, părintele protecționismului românesc). Faptele acestea au stîrnit adesea perplexitatea observatorilor politici care considerau junimismul drept ideologia oficială a conservatorismului românesc și pe acesta drept expresie unitară a moșierimii.

Adevărul este că nu se poate pretinde, în lumina celor de mai sus, o delimitare absolută între ideologia burgheză și cea a moșierimii, a poziției junimismului ca ideologie a conservatorismului de ideologia liberală. Nici atitudinea față de fenomenele interne și internaționale, nici concepțiile politice nu sînt atît de tranșant deosebite încît să se tragă concluzia că liberalii au fost partidul exclusiv al burgheziei, iar conservatorii partidul moșierilor. Mai corect este să se spună că orientarea fundamentală a acestor două partide politice corespunde intereselor comune ale celor două clase și că junimismul, ca atare, nu poate fi considerat nici ideologie oficială a conservatorismului românesc și nici a liberalilor. Evoluționismul spencerian reprezintă pe plan ideologic punctul de întîlnire dintre ideologia conservatoare de nuanță junimistă și ideologia liberală. Ideea dezvoltării „graduale" („calea blîndă și graduală") o regăsim pînă și la un legatar al idealurilor pașoptiste, la un fost conductor al „partidei naționale" ca Mihail Kogălniceanu, și ea este îndreptată inițial împotriva boierilor reacționari, împotriva „tombaterelor", împotriva diverselor formațiuni politice antipașoptiste. O regăsim însă, desigur în cu totul alt context — îndreptată de data aceasta fățiș împotriva socialismului —, și în polemica lui Maiorescu cu Gherea în 1892. Aici este implicată o deducție fundamentală pentru caracterizarea junimismului politic [2]. Evoluția „pas cu pas" este preconizată de junimiști, în speță de Maiorescu, atît pentru a demonstra necesitatea de a nu atinge marea proprietate agricolă (pe care mentorii „Junimii" — Carp, Maiorescu, Theodor Rosetti — o voiau transformată în sens capitalist, dar nu *divizată*), cît mai ales pentru a demonstra că în Romînia „socialismul este marfă de import". Maiorescu susține această teorie asupra progresului pe baza unei analogii pe care o face — în spiritul lui Spencer — între organismul uman și societate. După cum organismul nu poate păși dintr-o dată din copilărie la maturitate sau de la tinerețe la bătrînețe, spune Maiorescu, tot așa o societate care pînă de curînd trăia într-o „stare semibarbară" nu poate trece la forma socială înaintată, la egalitate socială. Spulberînd teza organicistă a lui Maiorescu, Gherea observa

[1] „Cercetări filozofice", 1963, nr. 4.

[2] Subliniem *politic*, fiindcă între „Junimea" *politică* și „Junimea" *literară* sînt o serie de distincții semnificative, asupra cărora vom reveni.

în 1892 că o colectivitate nu poate fi comparată cu un organism individual; ea nu poate reprezenta nici suma mecanică a tuturor indivizilor care o compun. Societatea este, din acest punct de vedere, un supraorganism [1]. Progresul omenesc, după Maiorescu, este o tendință spre mai bine, care depinde de mulțumirea internă a omului și nu de condițiile exterioare. Societatea, răspunde Gherea, progresează pe o cale contradictorie și acest progres, „departe de a putea fi identificat cu un spor de fericire și mulțumire interioară, a însemnat, dimpotrivă, un spor de suferință și luptă". Progresul s-a realizat prin „trecerea de la o suferință la altă suferință ... Adevărul crud, dar adevărat, că progresul omenirii s-a săvîrșit cu prețul unor imense suferințe ale marii majorități a omenirii nu ne face să fim contra progresului", scrie Gherea, combătînd concepția progresului „à l'eau de rose". „Și dacă, urmărind chiar raționamentul d-lui Maiorescu, vom admite că ținta progresului e mulțumirea sufletească, atunci nemulțumirea și revolta sufletească vor fi resortul care pune în mișcare întreg progresul". Pentru a argumenta așa-zisa lipsă de actualitate a socialismului în țara noastră, Maiorescu îmbrățișa ad-hoc teza inegalității dezvoltării sociale în diferitele țări europene; pe această bază el admitea, *in extremis*, oportunitatea mișcării socialiste în Apus [2]. Iată o aplicare „inedită" a tezei „formelor fără fond", de data aceasta nu la momentul 1890, ci în raport cu relațiile burgheziei cu proletariatul.

Ideea că „socialismul este o plantă exotică la noi" este relevată de Maiorescu într-o serie de conferințe, deopotrivă cu ideea insuficienței maturității economice a burgheziei. Concepția lui Maiorescu despre dezvoltarea „mai mult englezește evoluționar decît franțuzește revoluționar", doctrina proprie, cum se autocaracteriza el, „a unui membru din *thiers état*", a unui „burghez conservator" [3] își dovedește limitele mai ales în polemica împotriva lui S. Bărnuțiu. Aici apare limpede faptul că în problema țărănească, cu toate rezervele și declarațiile de simpatie pentru țărănime, Maiorescu rămîne în esență un apărător al marii proprietăți țărănești, deci în această privință un reprezentant al moșierimii. În 1867 Maiorescu s-a arătat îngrijorat de soarta țăranilor: „Singura clasă reală la noi este țăranul romîn și realitatea lui este suferința sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică se scot mijloacele materiale pentru susținerea edificiului fictiv ce-l numim cultura romînă..." [4]. Însă cînd se pune problema practică a „ușurării soartei țăranilor", soluțiile radicale (Bărnuțiu propune o reformă agrară urmată de un decret prin care țăranii să fie opriți de a înstrăina pămîntul obținut prin expropriere) i se par lui Maiorescu de-a dreptul periculoase. El califică propunerile lui Bărnuțiu drept o „teorie comunistă sui-generis" [5],

[1] T. Maiorescu, *Studii critice*, vol. 2, 1956, p. 361 și urm.

[2] Vezi și I. Petrovici, *Maiorescu și politica externă*, 1912, p. 6. Maiorescu spune textual: „Este posibil ca în Germania, în Franța, în Anglia un partid al socialiștilor să-și găsească justificarea. La noi, o asemenea mișcare este o construcție hibridă" (citat după articolul lui Gherea *Domnul Maiorescu*, în „Munca", București, 1892, anul 2).

[3] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. II, București, 1897. p. 162.

[4] *În contra direcției de astăzi în cultura romînă*, în *Critice*, vol. I, p. 160—161.

[5] T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, București, 1897, p. 78, discurs rostit la 27 Iunie 1871.

o incitare „de a deștepta într-o țară unde sînt așa de puțini locuitori în comparare cu teritoriul, unde proletariatul nu există,... luptele celor ce n-au nimic împotriva celor care au ceva și a prejudeca într-un mod nefericit soarta viitorului, care poate niciodată sau abia peste 200 de ani ne-ar duce acolo"[1]. Cu alte cuvinte, Maiorescu amîna la nesfîrșit posibilitatea unei reforme agrare, iar singurul remediu practic propus era producerea de lucrări literare care să-l înalțe pe țăran deasupra „mizeriei de toate zilele"[2].

În articolul *În contra școalei Bărnuțiu*, Maiorescu recurge la obișnuita sa manevră polemică : aceea de a escamota fondul chestiunii și a transporta polemica pe un teren formal. Astfel, Maiorescu nu discută de fapt decît în treacăt propunerile lui Bărnuțiu, adică ceea ce Maiorescu însuși numise „însemnătatea practică a teoriei" profesorului ardelean, ci în ce măsură încercarea acestuia de a pune la baza revendicărilor agrare dreptul roman corespunde adevărului istoric. Însă problema nu era de natură juridică. Nu interesa pe ce temelie juridică își fundamenta Bărnuțiu cererile sale, nici măcar în ce măsură această invocare a dreptului roman reprezenta încă o dovadă a „exceselor latiniste". Problema principală sta în faptul că Maiorescu se dovedea încă o dată adversar al fărîmițării marii proprietăți moșierești, acceptînd ameliorarea stării țăranilor numai în măsura în care era necesară prevenirea nemulțumirilor sau, mai exact, pentru a asigura „minimul de productivitate". În această privință, atitudinea lui Maiorescu a rămas inflexibilă, mergînd pînă la consecințe extreme. Adversar al oricărei modificări a „echilibrului din agricultură", permanent opozant în parlament a oricăror proiecte de știrbire a „principiului marii proprietăți agricole", considerînd că orice „știrbire sau diviziune a moșiilor" ar putea determina „regresul imediat al producției noastre agricole", Maiorescu nu putea, firește, admite valoarea artistică a unor poeme care puteau sugera necesitatea modificării condiției țăranului romîn. Așa se explică de ce în raportul citat la Academia Romînă, în 1906, asupra poeziei lui Goga, el nu amintește cele mai vestite poeme ale poetului ardelean, cum sînt *Plugarii*, *Clăcașii*, *Rugăciunea*. După cum remarca și Ibrăileanu, „impersonalitatea" criticului dispărea în fața unor precise interese de clasă.

3. ÎNCEPUTURILE CARIEREI POLITICE. TEORIA FORMELOR FĂRĂ FOND

Începutul carierei politice a lui Titu Maiorescu poate fi fixat în 1871, în momentul în care, urmînd indicația principelui Carol și a amicilor săi politici, ministrul Costaforu se adresează „Junimii" în vederea unei acțiuni politice comune. Într-o întrevedere cu Titu Maiorescu, Costaforu îi propune direct, în numele partidului conservator, intrarea în Cameră și „în politica militantă". Argumentul fundamental al trimisului conservator se rezuma în cuvintele : „ ... La ce folos literatura dacă prin pasivitatea

[1] *Idem.*
[2] *În contra direcției ...*, în *Critice*, vol. I, p. 161.

oamenilor de ordine se periclitează tronul și prin urmare țeara" [1]. Astfel, în Camera conservatoare din 1871, junimiștii devin deputați guvernamentali și, după cum recunoaște însuși Titu Maiorescu, „principala rațiune de a fi a guvernului de atunci era menținerea domnitorului Carol" [2].

În deceniul al optulea, junimismul este considerat ca suprastructură teoretică a partidului conservator, curentul care concentrează pe intelectualii partidului. Printr-un acord tacit, conducerea partidului conservator, în frunte cu Lascăr Catargiu, acordă în guvernele conservatoare junimiștilor portofoliile cultelor (pe atunci reprezentînd ministerul educației), uneori al justiției, și diferite misiuni diplomatice, în special în Germania și Austria, ei fiind considerați „experți" în relațiile romîno-austriace și romîno-prusiene. Maiorescu, Theodor Rosetti, P. P. Carp aderă în 1871 la așa-zisa *Petiție de la Iași*, un document programatic, conceput de beizadea Grigore Sturdza, conducătorul local al partidului conservator, care nu este altceva decît o propunere de modificare a Constituției din 1866, considerată prea radicală, păstrînd încă prea multe vestigii din Proclamația de la Islaz sau din Constituția proiectată la 15 iunie 1848 pe „Cîmpul Libertății" de la Filaret. Partidul conservator, în speță un grup de oameni politici moldoveni făcînd parte din el, considera că unele din prevederile Constituției din 1866 nu contribuiau suficient la întărirea autorității domnitorului străin. În acest scop, ei propuneau modificarea echilibrului „dintre tron și Adunare" și mai mult în favoarea Hohenzollernilor, reducerea greutății specifice a opiniei publice, reducerea dreptului de vot prin întărirea censului pe averea imobilă (în special agrară) și reducerea cotei proporționale cuvenite colegiilor III, IV, V. În același timp, *Petiția de la Iași* propunea o restrîngere a caracterului reprezentativ al consiliilor comunale și numirea primarilor de-a dreptul de domnitor, urmînd astfel ca primarul să fie, de fapt, reprezentantul direct al guvernului. Censul propus de semnatarii *Petiției* era foarte ridicat, favorizînd pe moșieri și profesiunile intelectuale și concretizînd în mod direct teoria antidemocratică a „elitei". *Petiția de la Iași* se ridică în mod direct împotriva idealurilor revoluției din 1848, a lozincilor revoluției franceze. Ea era inspirată direct de teama celor mai reacționare vîrfuri conservatoare în fața avîntului mișcărilor populare, care, în 1870—1871, reprezenta o amenințare pentru monarhia străină. Chiar parlamentul, cu toată posibilitatea restrînsă de exprimare a divergențelor de opinii (în sînul coaliției burghezo-moșierești), chiar presa, sînt considerate ca instrumente ale anarhiei. Propunerile *Petiției* sînt urmărite de spectrul Comunei din Paris... „Dacă nu urma dizolvarea (Camerei, — *H. B.*) și depărtarea acelui minister, se făcea în țara noastră o răsturnare, a cărei consecință ar fi fost în București copierea Comunei din Paris, iar în Iași separatismul" [3].

---

[1] Relatarea lui Maiorescu din *Istoria contemporană a Romîniei*, (p. 10—31) constituie sursa cea mai sigură pentru a urmări tratativele legate de aderarea „Junimii" la partidul conservator.

[2] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a Romîniei*, p. 30.

[3] *Petiția de la Iași*, în *Istoria contemporană a Romîniei*, de Titu Maiorescu, Edit. „Socec", 1923.

Prin conținutul său, *Petiția de la Iași* reprezintă unul din documentele cele mai reacționare ale istoriei politice din țara noastră; conținutul ei ne duce direct la platforma politică a „vechiului regim" din Franța (expusă sub forma unui document politic și respinsă chiar de „Camera pairilor" a lui Ludovic Filip) și la programul partidului monarhic pomeranian. Într-adevăr, din punct de vedere istoric, aristocrația, care în epoca de ascensiune a burgheziei se împotrivea puterii centralizate reprezentate de monarhie, în numele vechilor drepturi și proprietăți feudale, își alege în decursul veacurilor al XIX-lea ca steag de luptă tocmai ideea regalității, în care vede posibilitatea frînării procesului istoric, a transformărilor burghezo-democratice.

Aprobarea *Petiției de la Iași* reprezintă de fapt documentul care consfințește alipirea „Junimii" *politice* la partidul conservator. Se poate presupune că adeziunea lui Maiorescu și a grupului său nu este atît o opțiune ideologică, un act de încredere într-un program feudal, cît o adeziune formală. Lucrul acesta, pe care l-au lăsat să se întrevadă Negruzzi și Pogor, nu anulează totuși semnificația faptelor, cu atît mai mult cu cît Maiorescu simte nevoia, mai tîrziu, retrospectiv, în *Istoria contemporană a Romîniei*, să confere actului valoarea unei luări de atitudine. *Petiția de la Iași* este considerată de Maiorescu drept o operă „strîns legată în idei, curajoasă în exprimarea lor", constituind în plus o dovadă de „marea capacitate a acestei caracteristice figuri politice" care este beizadea Grigore Sturdza. Maiorescu își reafirmă adeziunea față de principiile ei în 1900. Combătînd retorismul găunos al oamenilor politici liberali, manifestările ridicole ale unui N. Ionescu, N. Blaremberg, Vernescu, Grădișteanu etc., Maiorescu nu scapă prilejul de a lovi în ideile democratice. Așa cum, discutînd raporturile dintre artă și politică, Maiorescu identifică întotdeauna tendenționismul cu tezismul, patosul cetățenesc cu declamația seacă, punînd constant cititorii în fața unei false alternative (ori înfățișarea „intereselor lumii zilnice", ori „refugiul în lumea ficțiunii ideale"), tot așa, poate încă într-o măsură și mai mare, Maiorescu identifică democrația cu demagogia, legalitatea cu anarhia și concepe libertatea ca o libertate a elitelor. Doctrina sa politică se întemeiază pe ideea că conținutul trebuie să preceadă formei, că formele ajung să discrediteze și să întîrzie fondul. „Acest fond neatîrnat de ele (de formele inadecvate — H. B.) s-ar putea produce în viitor atunci, însă s-ar sfii să se îmbrace în vestmîntul lor disprețuit".

Aici descoperim conținutul de clasă fundamental al „teoriei formelor fără fond", așa cum apare în activitatea politică a lui Maiorescu și care nu este identic, dar nici cu totul străin de platforma cu iz feudal a *Petiției de la Iași*. Aspectul social-politic al teoriei maioresciene nu poate fi identificat cu principiile expuse în acea *Petiție* [1], dar nici nu poate fi considerat, cu totul aparte, ca ceva cu totul deosebit. Însă teoria formelor fără fond nu trebuie înțeleasă numai ca un instrument politic, ca o platformă-program a unui partid politic. Ea trebuie analizată la diferite „ni-

[1] N. Tertulian, „Viața romînească", 1956, nr. 2. Vezi și P. Cornea, art. cit.

vele" în raport cu conținutul concret-istoric pe care l-a avut în diferite domenii de activitate și pe diferite planuri.

În cazul învățămîntului și justiției, este clar că teoria lui Maiorescu, dacă ar fi fost aplicată, ar fi avut un caracter direct dăunător. Nu se poate, desigur, spune că aceasta înseamnă că activitatea practică a lui Maiorescu în domeniul instrucțiunii a fost negativă; că, în calitate de ministru al cultelor, ar fi întîrziat dezvoltarea învățămîntului romînesc. Dimpotrivă, abia sosit la Iași, în afară de obișnuitele „prelecțiuni populare" pornise o activitate practică din cele mai modeste, în disproporție cu valoarea și cultura lui reală: cursurile elementare de limba romînă la Școala preparandală sau chiar la Școala centrală de fete, cursuri de altfel gratuite și întreprinse numai din dorința de răspîndire a instrucțiunii. Ca ministru sau ca doctrinar, nu se va feri de nici o trudă pentru întărirea școlii primare, pentru elaborarea de cărți didactice serioase, pentru îndrumarea spre învățămîntul real. Dar tezele sale în legătură cu învățămîntul superior, ideea că școlile superioare nu corespundeau unor necesități vitale, intențiile oblice sau directe de a desființa conservatoarele, școlile de bele-arte, unele facultăți, Academia Romînă porneau de la o eroare fundamentală. Așa cum arăta chiar și Eugen Lovinescu, fără a crea școli nu poți avea țărani instruiți și fără țărani instruiți nu există democrație.

Maiorescu, în demonstrațiile sale, dezvăluie un adevărat cerc vicios împiedicînd lărgirea votului din pricina lipsei de instrucțiune și împiedicînd lărgirea instrucției prin vetoul opus construirii școlilor. Cazul citat este semnificativ pentru ilustrarea limitării istorice a formulei „formei fără fond". Într-adevăr, așa cum a demonstrat din plin dezvoltarea ulterioară a învățămîntului în Romînia, problema cea mai însemnată a instrucțiunii nu a constituit-o lipsa de cadre didactice „competente", ci mai degrabă absența școlilor în care să poată funcționa. O continuă supraproducție de licențiați în litere și filozofie, un surplus de profesori și învățători în contrast cu insuficiența localurilor de învățămînt, a posturilor universitare etc., aceasta este o caracteristică constantă a învățămîntului încă de la sfîrșitul secolului trecut [1]. Singurul proiect de lege pe care l-a formulat Maiorescu, proiectul de lege al învățămîntului, a concretizat acea stare de spirit, acea sumă de principii teoretice care a dus, în fond, la starea jalnică a învățămîntului romînesc. Maiorescu a omis adesea faptul că uneori instituția trebuie să preceadă conținutul. Așa cum arată Lovinescu, „însuși Maiorescu a recunoscut mai tîrziu că formele trebuie întărite și nu distruse".

Judecată numai pe acest plan, nu se vede totuși de ce formula „formei fără fond" a trezit un ecou atît de larg în epocă.

În studiul său despre Titu Maiorescu din *Istoria literaturii*, Tudor Vianu oferă o analiză interesantă bazelor istorice ale punctului de vedere maiorescian asupra perspectivelor Romîniei moderne. Analizînd concepția istorică a lui Maiorescu, T. Vianu subliniază că gîndirea lui Maiorescu apare ca un moment al gîndirii postrevoluționare în toate „țările de cul-

[1] Vezi V. Conea, *Spiru Haret și opera lui*, București, Minerva, p. 38.

tură" ale Europei. Ideea că, prin marea surpare de teren produsă de revoluția franceză, societățile democratice moderne ajung la forme artificiale de viață apare la mai mulți gînditori europeni în epoca dominată de reacțiune față de revoluție și apoi de restaurarea monarhiei în Franța. Filozofia Restaurației, începînd cu Joseph de Maistre, Louis de Bonald, Ed. Burke și Buckle (ultimul recunoscut chiar de Maiorescu, în introducerea *Discursurilor parlamentare*, vol. I, p. 44, ca un izvor al cugetării sale) este prespectiva fundamentală din care Maiorescu judecă procesul revoluționar căruia i se datorește ivirea Romîniei moderne. Filozofia Restaurației este în fond critica feudală a societății burgheze și o regăsim chiar în opera lui Taine (*Origines de la France contemporaine*). Dintr-un asemenea punct de vedere sînt criticate uneori în chip realist dezechilibrul societății burgheze, lipsa de convingeri stabile, improvizațiile legislative, chiar demagogice. În marile sinteze ale lui Auguste Comte, Herbert Spencer, chiar Xenopol, deci în variantele evoluționismului organicist, apar de asemenea elemente de gîndire antirevoluționară; evoluționismul organicist susține astfel că instituțiile politice, legislația, dreptul, limba sînt creații „organice" rezultate din dezvoltarea istorică, care nu pot fi modificate prin inițiativele doctrinare ale statului burghez, prin raționamentele filozofiei iluministe, care încearcă programatic să schimbe în cîteva decenii temelii și forme de viață create de-a lungul cîtorva secole. Mai ales gînditorii francezi burghezi (cum a fost Taine), speriați de mișcările populare din prima jumătate a secolului, deziluzionați de succesiunea sterilă și vertiginoasă a combinațiilor ministeriale și a celor trei „monarhii" (Ludovic al XVIII-lea, Ludovic-Filip, Napoleon), inaugurează împotriva tendințelor istoriografiei de specialitate o filozofie a istoriei bazată pe „stabilitatea istorică" a Franței prerevoluționare. Pentru Maiorescu, revoluția din 1848 este simpla faptă a unor ideologi și nu o realitate ancorată în cauzalitatea istorică a vremii. Aceasta este perspectiva istorică a lui Maiorescu. El privește „schimbarea stărilor noastre" ca efectul unor contagiuni pur ideologice. Maiorescu judecă evenimentele nu după criteriul imanent al istoriei, ci, așa cum subliniază Tudor Vianu, „în numele criteriilor transcendente și anistorice ale valorilor absolute" [1]; în 1868 îl lansează formula „formelor fără fond"; ideea discordanței dintre contagiunile ideologice exterioare și factorul intern pornește nu de la o analiză istorică, ci de la principiul adevărului formulat în sine, ca entitate supraistorică. „Viținl radical în toată direcția de astăzi a culturii noastre este *neadevărul*, pentru a nu întrebuința un cuvînt mai colorat, neadevăr în aspirări, neadevăr în politică, neadevăr în poezie, neadevăr pînă la gramatică, neadevăr în toate fenomenele de manifestarea spiritului public"[2]. O asemenea formulare era destinată, prin seriozitatea și prin prestigiul diagnosticianului, să aibă un ecou răsunător în epocă. L-a și avut. Maiorescu nu întreprinde nicăieri o analiză istorică a dezvoltării societății omenești, ci subliniază mereu inadvertența ei logică și psihologică. Stagnarea și nepregătirea intelectuală sînt considerate ca produsul

[1] Tudor Vianu, *Istoria literaturii romîne moderne*, capitolul „Titu Maiorescu", p. 271.
[2] *Critice*, vol. I, „Minerva", 1915, p. 155.

„rătăcirii totale a judecății". Un factor care duce, după Maiorescu, la introducerea „formelor goale" este astfel vanitatea: „Vanitatea de a arăta popoarelor străine, cu orice preț, chiar cu disprețul adevărului, că le sîntem egali în nivelul civilizațiunii"[1]. Alt factor, de astădată de natură intelectuală, este nepregătirea, neasimilarea „fenomenelor măreție ale culturii moderne". Organicismul lui Maiorescu este astfel, într-o măsură chiar mai accentuată decît la Comte, Spencer sau Buckle, de natură strict intelectuală și psihologică. Autorii citați, influențați în special de St.-Simon, spre deosebire de Maiorescu, mai admiteau la baza dezvoltării și factori materiali, ca, de pildă, industria, tipul de utilizare a pămîntului etc. Singurul loc în care Maiorescu admite un aspect material al procesului istoric este aluzia vagă la „fundamentele istorice mai adînci", care au generat formele civilizației apusene, „au produs cu necesitate acele forme și fără a căror preexistență ele nici nu ar fi putut exista"[2]. Însă în ce constă aceste „fundamente istorice mai adînci", care sînt ele în țara noastră etc. Maiorescu nu a spus-o niciodată.

Elementul cel mai surprinzător în critica maioresciană a „formelor fără fond" îl constituie tocmai faptul că Maiorescu nu definește nicăieri fondul, nu-i precizează elementele constitutive, nu întreprinde o analiză istorică. Mai mult încă, nu există în prima fază a activității lui Maiorescu, cea corespunzătoare formulării teoriei „formelor goale", nici măcar o indicație vagă a „formelor necesare".

Tocmai caracterul vag al criticismului maiorescian în prima perioadă explică în mare măsură puterea sa de atracție, aderențele diverse, ecoul larg al curentului junimist în perioada 1867—1880. Criticismul junimist în versiunea maioresciană devine un cadru propice pentru cele mai variate expresii ale neconformismului și neaderenței față de societatea vremii. El devine astfel un cadru ideal pentru „critica feudală" a societății burgheze, pentru antibonjurismul programatic, pentru ideologia conservatoare de cea mai reacționară speță. Însă, în același timp, respingerea „formelor fără fond" poate cîștiga adeziunea unor urmași ai tradiției pașoptiste, care găsesc aici un instrument polemic pentru demascarea coaliției burghezo-moșierești, a compromisului de clasă, a trădării idealurilor revoluției din 1848 și a degenerării lor în demagogia liberal-burgheză. În bună parte, acesta este cazul lui Caragiale, poate chiar al lui Gheorghe Panu etc.

Chiar unii reprezentanți ai ideologiei socialiste reiau ideea și o dezvoltă polemic: nu numai Gherea în articolele închinate teatrului lui Caragiale, în unele studii publicate în „Mișcarea literară și științifică", ci și Anton Bacalbașa, Constantin Mille, apoi chiar unii colaboratori de la „Viața socială".

Aici trebuie făcute însă cîteva precizări esențiale pentru a da *cadrul exact*, strict al teoriei „formei fără fond", mai ales fiindcă în actuala discuție s-au ivit puncte de vedere radical deosebite în interpretarea ei. Un punct de vedere complet greșit constă în primul rînd în tratarea complet anistorică a problemei: conceptul *formei fără fond* maiorescian este con-

[1] *Critice*, vol. I, „Minerva", 1915, p. 155.
[2] *Ibidem*, p. 156.

siderat sută la sută progresist sau identificat în conținutul său concret cu ceea ce Caragiale sau chiar socialiștii înțelegeau prin acest concept. La o asemenea interpretare, Gherea a dat un răspuns încă din *Ce vor socialiștii romîni* : „Formula formei fără fond — critica formelor societății de acum" — este făcută fiindcă „revoluționarii vor să o vadă realizînd o formă mai înaintată". Independent de nebulozitatea expresiei care sugerează ruptura dintre fond și formă, folosind acest concept Gherea se delimitează limpede de Maiorescu, și acuzația adusă acum cîțiva ani lui Gherea de unii cercetători, printre care și subsemnatul, că în această problemă, și în speță în aprecierea comediilor lui Caragiale, poziția lui Maiorescu și a lui Gherea se identifică este neîntemeiată. Gherea folosește expresia pentru valoarea ei exclusiv polemică, fără a ajunge însă la o opoziție metafizică dintre fond și formă[1].

Este atunci „forma fără fond, în accepția ei maioresciană o formulă în întregime reacționară, o expresie a faptului că „toată gîndirea lui Maiorescu se alimentează din surse idealiste și contrarevoluționare"[2] ; reprezintă oare *criticismul* lui Maiorescu numai „acel stadiu de disoluție a conceptelor universale și de returnare a cercului propriului eu, ... neputința de a găsi o soluție impasului moral și politic ?" [3]. Nici o asemenea interpretare nu este, după părerea noastră, pe de-a-ntregul justificată. Aici trebuie făcută deosebire între „conservatorii ruginiți" și junimiști, iar în interiorul „Junimii" delimitată poziția lui Maiorescu. În articolul-program în care expune teoria „formei fără fond", Maiorescu, alături de tezele cunoscute, mai afirmă următoarele : „Ca să mai trăim în modul acesta este cu neputință. Plîngerea poporului de jos și ridicolul plebei de sus au ajuns la culme. ...Mai este oare timp de scăpare ? Mai este oare cu putință ca o energică reacțiune să se producă în capetele tinerimii romîne și, o dată cu disprețul neadevărului de pînă acum, să deștepte voința de a pune fundamentul adevărat, acolo unde se află astăzi numai pretenții iluzorii ? Poate soarta ne va acorda timp pentru această regenerare a spiritului public, și, înainte de a lăsa să se strecoare în inimă nepăsarea de moarte este încă de datoria fiecărei inteligențe ce vede pericolul de a se lupta pînă în ultimul moment în contra lui"[4] Forma fără fond, zice Maiorescu,

---

[1] În această privință este de remarcat efortul pe care în articolul citat, *Observații asupra ideologiei junimiste*, Z. Ornea îl face pentru a se delimita de un punct de vedere simplist, schematic în analiza conceptului „formei fără fond". Analiza sociologică a raporturilor de clasă duce în mod necesar la respingerea valabilității conceptului (și deci a tezei implicate în articolul lui Liviu Rusu). Z. Ornea ajunge la concluzia că este vorba de „împrumutul falsei teze junimiste", și mai ales vede aici unul din ecourile directe ale reformismului lui Gherea. Există în polemica mentorului „Contemporanului" cu Maiorescu confuzii și erori, mai ales în privința evoluționismului, asupra perspectivelor socialismului la noi, unde Gherea îi contrapune teoria socialismului în țările înapoiate. Gherea a făcut multe greșeli în înțelegerea materialismului dialectic și istoric, a fost puternic influențat de ideologia reformistă, de menșevism, însă teza unității dintre conținut și formă o cunoștea și o aplica. El nu vorbește niciodată de „*forme goale*", ci de „*forme sociale*", „*formele relațiilor*" etc. Chiar în *Ce vor socialiștii romîni*, prin „forme sociale" este mai mult decît evident că înțelege „societatea" (Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii romîni*, Iași, 1886, p. 101).

[2] P. Cornea, „Viața romînească", 1963, nr. 9, p. 112.

[3] *Ibidem*, p. 116.

[4] T. Maiorescu, *Critice*, vol. II, p. 153.

„nimicește un mijloc important de cultură". Pornind de aici, el propune cele două remedii care deobicei sînt discutate în legătură cu poziția sa generală politică și nu în legătură cu tezele menționate : „...Mediocrităţile trebuiesc descurajate de la viața publică a unui popor, și cu cît este poporul mai incult, cu atît mai mult, fiindcă tocmai atunci sînt primejdioase... Este mai bine să nu facem o școală de loc decît să facem o școală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă de loc decît să o facem lipsită de arta frumoasă" [1].

Însă nici o platformă a libertății general-democratice, oricît de timidă și de modestă ar fi, nu este posibilă pe baza principiilor formulate de Maiorescu. Spirit pragmatic, lui Maiorescu îi repugnă utopismul în oricare din formele sale și descoperă imediat degenerarea utopismului în demagogie. El se declară în nenumărate rînduri adeptul „progresului pas cu pas", al „evoluționismului englez" și nu al revoluționarismului francez[2]. Dar fără revoluție nu există evoluție, fără soluții de continuitate nu există dezvoltare „pas cu pas". Aceste principii politice le-au înțeles la noi un Nicolae Bălcescu, un Mihail Kogălniceanu, care le-a și expus în mai multe rînduri, la aceeași tribună parlamentară de unde a vorbit Maiorescu.

Critica soluțiilor maioresciene ale „răului din societatea romînească" este deosebit de însemnată pentru a aprecia valoarea diagnosticului. De obicei, cînd se discută teoria formei fără fond se discută *numai* un aspect al problemei, care este desigur *fundamental*, căci reprezintă singura *soluție practică* pe care o dă Maiorescu, însă nu epuizează întreg conținutul teoriei maioresciene. Teoria formei fără fond nu a funcționat în epocă numai ca soluție sau numai ca diagnostic ; ea a exprimat în același timp *o critică*, *o stare de fapt* și *o stare de spirit*, de profundă *nemulțumire*. În dezvăluirea conținutului ideologic al formulei maioresciene trebuie să ținem seama și de aceste aspecte. Este important să examinăm *evoluția istorică*, conținutul concret al conceptului, *răsunetul în epocă* etc. Adică este important de a face o critică nuanțată. În articolul publicat în „Viața romînească", Paul Cornea, combătînd în mod îndreptățit tendințele antipașoptiste explicite și mai ales implicite la Maiorescu, „găsește numai în asemenea manifestări" cheia activității și operei lui Titu Maiorescu, precum și criteriile de apreciere ale atitudinii lui Maiorescu față de marii creatori. După Paul Cornea, cazul lui Titu Maiorescu nu se pretează la o tratare multilaterală, nuanțată, la o critică „internă" a operei. Paul Cornea ridiculizează încercările de a găsi *distinguo*-uri genul „scriitorul X" ; n-a fost chiar atît de... că el a spus ce-i drept că..., dar de fapt a crezut că... ș.a.m.d. În măsura în care se referă la demonstrațiile gen Liviu Rusu, o asemenea critică „nuanțată" poate duce la falsificarea adevărului, adică poate fi pretextul unei aprecieri lipsite de obiectivitate Precedentul articolului lui Liviu Rusu nu trebuie însă să ne descurajeze Reversul exagerărilor nu este schematismul, sistematica la exces, tratarea anistorică, trecerea la extrema contrară. Din teoria „formei fără fond" nu poate fi dedus... formalismul lui Maiorescu, iar din faptul că găsea

[1] *Ibidem*, p. 154.

[2] Expresia este a lui Maiorescu, în *Critice*, vol. I, p. 262, precum și în *Istoria contemporană a Romîniei*.

„calități artistice la Bodnărescu sau Șerbănescu, că putea așeza pe un oarecare Cerchez în aceeași enumerare alături de Caragiale nu rezultă neapărat că, „sub masca olimpianismului și a impersonalității, Maiorescu ascundea o imensă vanitate, un spirit de senior căruia îi place clientela și un exclusivism de simpatie, incompatibil cu exercițiul criticii"[1].

Evoluția istorică și semnificația politică a conceptului „formă fără fond" este în bună măsură asemănătoare cu destinul formulei „artă pentru artă". Din punct de vedere marxist, aici ne găsim în fața unor concepte care, în condiții concret-istorice deosebite, pot avea semnificații deosebite și chiar contradictorii.

Dezvoltarea istoriei literaturii noastre în a doua jumătate a secolului trecut demonstrează cu prisosință că, dacă teza autonomiei artei, preconizată într-o formulă schopenhaueriană de Titu Maiorescu, nu a avut un ecou larg în rîndul creatorilor și, prin urmare, nu a exercitat atunci o acțiune apreciabilă pozitivă sau negativă, în schimb teoria formei fără fond a avut un destin schimbător. Mai ales la început, în limite bine determinate, a constituit în literatură un instrument pozitiv, un stimulent în critica socială (Caragiale, Eminescu, Xenopol), iar alteori, mai ales în filozofie și sociologie, ca slogan politic și diversiune ideologică a contribuit, în parte, la formularea unor aspecte ale ideologiei conservatoare.

În aprecierea istorică a junimismului trebuie pornit de la faptul că în prima sa fază, criticismul junimist a fost în bună măsură și o stare de spirit, nu numai o ideologie constituită, un fenomen care exprimă protestul unor intelectuali nemulțumiți și nu numai o teorie sistematică, aflată la remorca partidului conservator. Primul care a observat acest lucru a fost Ibrăileanu, care spunea că „junimismul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decît o teorie bine definită". Afirmația lui Ibrăileanu trebuie corectată în sensul că junimismul este *nu numai* o teorie bine definită (în mintea lui Carp, Maiorescu, Pogor, Negruzzi), *dar și o stare de nemulțumire* (la Eminescu, Caragiale, Creangă etc.). Însăși obscuritatea termenilor de referință a făcut, așa cum a arătat încă în 1948 Barbu Cîmpina, ca „fiecare să împrumute...ideilor propriile sale nemulțumiri cotidiene"[2]. Acesta este de fapt sensul folosirii conceptelor junimiste într-o mare parte a publicisticii lui Eminescu la „Timpul", acesta este sensul pe care-l capătă termenul în *Corespondența* lui Caragiale. Și nu se poate spune că, interpretînd comediile lui Caragiale pe baza unui asemenea concept, Maiorescu a urmărit neapărat „să golească critica lui Caragiale de orice conținut".

În preambulul articolului său despre *Comediile lui Caragiale*, oricît ar părea de ciudat, Maiorescu subliniază valoarea *socială* a teatrului lui Caragiale. Împotriva detractorilor lui Caragiale care-l acuză pe dramaturg de imoralitate, lansînd ideea „trivialității" personajelor etc., Maiorescu combate aceste acuzații cu trei argumente principale, dintre care unul ține de esența estetică a realismului, iar două descind direct din estetica schopenhaueriană. Argumentul realist îl regăsim nu în partea care demon-

[1] „Viața romînească", 1963, nr. 9, p. 119.
[2] Barbu Cîmpina, *Critica lui 48*, în „Viața romînească", 1948, nr. 2, p. 223.

strează valoarea estetică a dramaturgiei lui Caragiale, ci în introducerea descriptivă, dar el nu este mai puțin semnificativ : „Comediile sale pun pe scenă cîteva tipuri din viața noastră socială de astăzi și le dezvoltă cu sumele lor caracteristice, cu deprinderile lor, cu expresiile lor, cu tot aparatul înfățișării lor în situațiile anume alese de autor"[1]. În această parte a articolului, noțiunea de „tip" este folosită în spirit realist : „Există aceste tipuri în lumea noastră ? Sînt adevărate aceste situații ? Dacă sînt, atunci de la autorul dramatic trebuie să cerem numai ca să ni le prezinte în mod artistic"[2]. Cu alte cuvinte, teoria formelor fără fond nu-l împiedică pe Maiorescu să aprecieze valoarea socială a comediilor lui Caragiale. Limita teoriei formelor fără fond se găsește în însăși activitatea politică a lui Maiorescu. Problema a fost tratată în paginile revistei „Cercetări filozofice" de Z. Ornea. O parte din argumentele sale au fost folosite înainte de Lovinescu, care, analizînd teoria lui Maiorescu, sublinia că de fapt junimiștii nu opuneau nimic stărilor denunțate de ei ca străine și dăunătoare. Încă înainte de Lovinescu însă, soluțiile maiorescene sînt combătute chiar de junimistul G. Panu, ale cărui merite depășesc cu mult *Amintirile de la Junimea*, pentru care este îndeobște cunoscut. Într-adevăr, în 1884, sub presiunea lui C. A. Rosetti, liberal, care, după cum spune Lovinescu, „ punea procesul de democratizare a statului prin legiferare înaintea orgănizării lui în chip evolutiv"[1], parlamentul ia în discuție chestiunea revizuirii Constituției pentru a extinde dreptul de vot. Liberalii doreau să extindă dreptul la vot pentru a transforma definitiv pe conservatori într-un partid al minorității. Cea mai importantă chestiune într-un stat modern, spune într-un discurs Maiorescu, opunîndu-se, este lățirea culturii în masele de jos ; Constituția a prescris învățămîntul public obștesc și obligatoriu, dar în curs de 17 ani nu s-a făcut nimic în acest sens. În 1866 existau 4 000 de comune rurale și numai 2 000 de școli ; în 1883 nu erau decît 1 950 de școli, plus 82 în Dobrogea. Analfabetismul reprezintă un procent de 97 % ; ce valoare mai poate avea atunci votul și ce neatîrnare ? — exclamă Maiorescu.

G. Panu, apărut atunci întîiași dată în politică ca partizan al lui Rosetti, îi va răspunde lui Maiorescu peste cîteva luni. „Dreptul de vot — declara el în discursul de la 2 aprilie — este un agent de educație : el dă omului conștiința demnității sale și dorința de a se lumina asupra tuturor chestiunilor sociale ; a-l exercita este a se instrui..."[4].

Într-adevăr, așa cum am arătat, Maiorescu, în demonstrațiile sale dezvăluie în forme sibilice un adevărat cerc vicios, împiedecînd atît lărgirea votului, din pricina lipsei de instrucție, cît și lărgirea instrucției, prin vetoul opus construirii școlilor. Mai tîrziu, chiar Maiorescu va recunoaște că „formele trebuiesc păstrate și nu distruse".

Ce rezultă din toate acestea ? Criticismul teoriei junimiste a formelor fără fond nu a reprezentat o ideologie unitară. Criticismul maiorescian

[1] *Critice*, vol. III, p. 44.
[2] *Ibidem*, p. 45.
[3] Lovinescu, *T. Maiorescu*, vol. II, p. 163.
[4] *Răspuns la mesajul Tronului în 1909*, vezi *Dezbateri parlamentare*, în „Universul", 16 ianuarie, 1909.

a constituit în bună măsură o stare de spirit înainte de a deveni o ideologie constituită. Cu trecerea timpului criticismul vag, inițial lasă din ce în ce mai mult loc unor formulări doctrinare, unei argumentări mai ample, sociologice, unei activități politice. P. P. Carp, Theodor Rosetti, ba chiar Marghiloman, folosesc capitalul polemic al formulei junimiste, valorificîndu-l pe planul ideologiei conservatoare tipice, pe un plan reacționar. Revista „Era nouă" de la Iași (1872 — 1882), care devine platforma principală a junimismului politic, reprezintă instrumentul cu ajutorul căruia are loc această transformare. Formula „formei fără fond" capătă un înțeles din ce în ce mai reacționar, devenind o armă polemică nu numai împotriva burgheziei liberale, ci în primul rînd împotriva proletariatului revoluționar, și nu numai în mîna ideologilor conservatori.

O dată cu apariția pe arena publică a unor tendințe și opinii socialiste, legate de clasa muncitoare, apare posibilitatea unor influențe ale ideologiei clasei muncitoare în cultură și artă. Rolul conceptelor maioresciene devine, în această perioadă, în general reacționar; autonomismul concepției estetice și criticismul junimist maiorescian nu mai puteau fi în nici un caz considerate forme valabile de expresie a „protestului antiburghez" sau, mai tîrziu, a „neaderenței față de fascism" în perioada dintre cele două războaie mondiale. S-a afirmat adeseori că „posteritatea lui Maiorescu", tradiția maioresciană în literatura romînă, s-a concretizat în estetismul dintre cele două războaie și că, la rîndul său, estetismul a fost o formă de protest împotriva dictaturii fasciste. Aici trebuie făcut un important *distingou*: istoricește, extrema dreaptă romînească, în ansamblul ei, nu l-a agreat pe Maiorescu, în ciuda unor aspecte ale ideologiei acestuia compatibile cu tezele naționaliste. Pricina fundamentală rămîne aici, fără îndoială, raționalismul maiorescian, incompatibil cu misticismul obscurantist, cu ideologia bîtei și cu terorismul fascist. Ideologii dreptei l-au atacat în nenumărate rînduri pe Maiorescu. Cu toate acestea, în perioada dintre cele două războaie mondiale a existat și o încercare vizibilă a acestora de a și-l apropia pe Maiorescu. O asemenea încercare coincide în special cu orientarea spre dreapta a „Convorbirilor literare", încăputâ pe mîna unor elemente reacționare (Al. Tzigara-Samurcaș, S. Mehedinți); semnificativ în această privință este faptul că Maiorescu era considerat de către unii ideologi fasciști ca precursor în ceea ce privește ideologia lor socială și filozofică. Cu prilejul a 70 de ani de la înființarea „Convorbirilor literare", A. C. Cuza încearcă o interpretare „de la dreapta" a lui Maiorescu și a „Junimii" în stilul vulgar caracteristic, însă nu mai puțin semnificativ. „Căci, dacă Junimea nu ar fi fost naționalistă, cum aș fi putut eu să afirm — în „Junimea" — naționalismul meu, așa precum l-am afirmat și acolo, constant, zece ani de pe la 1885 la 1895"[1]. A. C. Cuza, care vede în același timp în principiile lui Bărnuțiu, adversar ideologic a lui Maiorescu, „expresiunea teoretică a întregii mișcări către naționalism"[2], nu se lasă încurcat de contrazicere, încercînd chiar să demon-

[1] A. C. Cuza, *Amintiri de la Junimea din Iași*, în „Convorbiri literare", LXX, 1—5, p. 40.

[2] *Ibidem*, p. 37.

streze că naționalismul lui Bărnuțiu este o formă de „junimism". Dincolo de sofismul și de echilibristica unui panglicar naționalist, care „încercase să-și facă capital politic pînă și din pașoptism"[1], se poate observa totuși că junimismul, în posteritatea sa literară și filozofică, a fost pus la contribuție pînă și de ideologia de extremă dreaptă. Nu întîmplător articolul lui A. C. Cuza este publicat la loc de frunte în numărul jubiliar al „Convorbirilor literare"[2]. În 1935, cu prilejul apariției revistei „Rînduiala", care poate fi considerată un „organ teoretic" al mișcării legionare, unul din conducătorii revistei pune dezvoltarea filozofiei românești sub semnul lui Maiorescu, lansînd lozinca „înapoi la Maiorescu"[3]. „Adevărata linie, linia firească a dezvoltării noastre filozofice, nu mi se pare a fi : Conta-Xenopol-D. Drăghicescu, ci Maiorescu-Iorga-Nae Ionescu (C. Rădulescu-Motru și Lucian Blaga se găsesc pe amîndouă ramurile)"[4]. Desigur, aici este vorba de o adjudecare abuzivă (care cuprinde deopotrivă pe Eminescu, Iorga și Maiorescu), însă accentul, după cum se vede din ciclul de articole ale lui D. C. Amzăr, se pune asupra lui Maiorescu. În cartea sa *Rostul și destinul burgheziei românești*, Mihail Manoilescu îl citează în mai multe rînduri admirativ pe Maiorescu, iar criticul fascizant D. Caracostea i-a închinat lui Maiorescu un număr de articole apologetice. Cum se explică acest destin echivoc al posterității maioresciene? Ni se pare că explicația constă în primul rînd în antisocialismul lui Maiorescu, care, fără a fi ultramilitant, a trezit un ecou nu numai în epocă, dar și în continuare. În articolul lui Liviu Rusu nu se spune nimic despre ostilitatea constantă a lui Maiorescu față de ideea socialismului, ostilitate vizibilă încă din tinerețe în conferința *Socialism și comunism*, iar apoi în activitatea sa ca ministru al cultelor. Această ostilitate este recunoscută de toți exegeții lui Maiorescu inclusiv Lovinescu. Interpelat în ședința Senatului de la 14 ianuarie 1889 asupra agitațiilor profesorilor socialiști și trecînd peste divergențele „teoretice" cu liberalii, Maiorescu se prevalează de o sentință a juriului Universității din Iași, compus din liberali, și promite solemn să îndepărteze din învățămînt un profesor suplinitor pentru propagandă socialistă între elevi[5]. De altfel, Maiorescu, în calitate de ministru al cultelor, îi propune anterior lui Ion Nădejde, pe atunci încă presupus socialist, de a-și renega credința și de a se înscrie în cercul „Junimea" pentru a fi reintegrat în învățămînt[6]. În timpul răscoalelor din 1888, Maiorescu, ca ministru de culte, găsește de cuviință să destituie doi învățători, Căpiță și Lupașcu, pentru propagandă socialistă, deși dînșii aveau „acte de la procuror că n-au luat parte la răscoale"[7]. În 1889 ministrul Maiorescu destituie pe profesorul Bacă D. Teodoru, socialist, colaborator al „Contemporanului", pe motiv că

---

[1] *Generația de la '48 și „Era nouă"*, în „Convorbiri literare" 1889, LXX, 1—5.
[2] Număr jubiliar ianuarie—mai 1937.
[3] „Rînduiala", ianuarie—martie 1935, nr. 1.
[4] Stenograma dezbaterilor (12 mai 1888), *Interpelările lui Ion Nădejde și răspunsurile lui Marghiloman*, în „Monitorul oficial".
[5] *Ibidem*.
[6] Vezi I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă*, vol. I, p. 70.
[7] E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, vol. II, 1940, p. 198.

„aduce în fiecare duminică un număr însemnat de țărani sub pretext de a le face petițiuni către minister sau către administrațiunea din Bacău", dar în realitate pentru că făcea lectură publică din ziarele „Muncitorul" și „Drepturile omului"[1]. Maiorescu care se opusese cererii de invalidare a doi deputați socialiști, fiindcă „*este de necontestat că asemenea idei* (socialiste *H. B.*) *susținute de ei, au găsit o expresie sub forma alegerilor*", același Maiorescu care se mîndrise cu un an înainte în chip public cu „toleranța (junimiștilor. – *H.B.*) pentru libertatea de opinii", se raliază primului ministru, junimistul Theodor Rosetti, care „amenință cu măsuri severe împotriva tulburătorilor ordinei"[2].

4. MAIORESCU ȘI PARTIDUL CONSERVATOR. „GUVERNĂRILE LUI MAIORESCU"

Maiorescu a încercat să apere partidul conservator chiar atunci cînd nu se afla în fruntea lui. *Istoria contemporană a Romîniei* (1866—1900) este, în bună parte, o încercare de apărare a politicii conservatoare în a doua jumătate a secolului trecut. Mentorul „Convorbirilor literare" a teoretizat pretinsa distincție dintre partidul conservator și boierime, negînd caracterul de clasă al grupării politice din care făcea parte. În această direcție el a mers uneori destul de departe :„ . . . Principiile conservatoare în statul nostru constituțional nu au absolut nimic a face cu deosebirea socială între boier și burghez ; . . . în ochii multor oameni partidul conservator se confundă cu vechea boierime, și adversarii săi, unii din neștiință, alții ca manoperă de luptă, caută să întreție această confuzie". Pentru justificarea acestor teze, el recurge la argumente care par extrase din arsenalul unor adevărați ideologi ai aristrocrației, un Joseph de Maistre sau un de Bonald :„ . . . Judecata celor mai mulți e stăpînită numai de simțămintele de clasă socială și ura (poate fi invidie) democratică în contra vechei boierimi este încă o grea rămășiță a trecutului"[3].

De ce Maiorescu nu a devenit, în ciuda lungii sale cariere politice, purtătorul de cuvînt oficial al partidului conservator? Apologeții operei maioresciene au încercat să explice relativa izolare a lui Maiorescu în raport cu „spiritul de echipă" de care dădeau dovadă un Lascăr Catargiu, Al. Lahovari, N. Filipescu numai prin inaderența sa la moravurile politice ale timpului. Lovinescu vede în Maiorescu un personaj „lipsit de ambiție și de voință, de putere" ; Ion Petrovici găsește explicația în „olimpianismul său". Un alt comentator subliniază „personalitatea tranșantă", înălțimea poziției intelectuale, urbanitatea superioară. Lovinescu mai adaugă incapacitatea fundamentală a lui Maiorescu de a deveni tribun al plebei : „ . . . Prin calitatea sa academică, lipsită de elementul esențial al pasiunii, discursurile lui au convins fără să miște. O astfel de elocvență poate trezi emoția intelectuală a unui public restrîns, dar rămîne ineficace în cadrul discuțiilor agitate de patimi politice". Elementele semnalate

[1] I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă*, vol. I, p. 192.
[2] *Ibidem*, p. 199.
[3] *Introducere la Istoria contemporană a Romîniei*, p. 38.

sînt adevărate, însă insuficiente pentru a explica destinul politic al lui Maiorescu. Nu lipsa de ambiție reprezintă trăsătura fundamentală a conducătorului junimist. Dimpotrivă, contemporanii săi au fost uneori izbiți de veleitățile ministeriale ale profesorului de logică. „Prea e mulțumit Maiorescu să fie președinte de consiliu"[1], afirmă Marghiloman; Carp nu-i va ierta niciodată elasticitatea din ultimii ani, cînd Maiorescu, cel mai apropiat colaborator al său, încalcă consemnul și, rupînd solidaritatea cu dînsul, preia succesiunea ministerială în alianță cu tachiștii. P. P. Carp rupe complet relațiile cu Maiorescu, lansînd lozinca sa politică din ultimii ani: „Niciodată nimic cu Maiorescu". Chiar în împrejurările cele mai grele, în condițiile ocupației germane, Carp refuză avansurile lui Maiorescu („cît voi trăi, cu Maiorescu n-o să mai am vreo conversație politică"), refuzînd în urmă să participe și la înmormîntarea fostului său prieten. În timpul ocupației germane, Titu Maiorescu rămîne în 1917 în București și refuză să devină agentul lui Mackensen, însă nu dezaprobă întru totul inițiativele acestuia. Maiorescu ventilează posibilitatea, în cazul continuării războiului, de a se obține un nou monarh din Germania, care „să reconstituiască o armată și, în caz de prelungirea războiului, să reia vechea ei politică"[2]. Mai mult încă, îi revine în minte ca soluție posibilă soluția propusă de tatăl său, includerea într-un Gross-Oesterreich: „O Romînie avînd ca rege, ca și Ungaria, pe împăratul Austriei"[3]

Maiorescu este unul din arhitecții principali ai alianței Romîniei cu Puterile centrale. Toți istoriografii burghezi îl considerau teoreticianul acestei alianțe. Într-adevăr, cunoscutul său articol publicat în 1881 în organul de politică externă al ministerului de externe german, „Deutsche Revue", a fost semnalul campaniei pentru apropierea de Germania și Austro-Ungaria. Maiorescu este considerat întodeauna *persona grata* la Wilhelmstrasse și un garant împotriva agitației revizioniste care cerea retrocedarea Ardealului. „Totul — scria Lovinescu — îndruma pe Maiorescu spre această politică: influența părintească, la fel cu ambianța germană, în care își formase tinerețea, dar mai presus de toate, în aceste momente, însuși simțul oportunității politice". Realitatea este că tocmai „simțul oportunității politice", mai precis interpretarea eronată a conjuncturii politice, ca fiind favorabilă imperialismului german, a jucat în trei momente fundamentale ale carierii sale un rol dezastruos în activitatea politică a lui Maiorescu: în 1877, 1913 și 1917. Încercarea sa de a duce carul guvernamental pe linia politicii filo-germane i-a atras impopularitatea.

Însă nici lipsa de flexibilitate politică, nici absența unei intuiții reale, nici incapacitatea de a discerne „semnele timpului" nu explică întrutotul rolul pe care Maiorescu l-a avut în politica Romîniei din a doua jumătate a secolului trecut. Maiorescu rămîne în istoria domniei lui Carol I cel mai consecvent partizan al regimului monarhic. Aceasta este ideea dominantă a activității sale politice: „Înrădăcinarea simțămîntului dinastic în toate păturile poporului"[4]. Respectiv, Maiorescu considera

[1] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. II, p. 367 și 383.
[2] *Ibidem*, p. 470.
[3] *Ibidem*.
[4] Titu Maiorescu, *Introducere la Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 45.

că „junimiștii au fost, de la intrarea lor în acțiunea politică, monarhici și dinastici fără șovăire... Ei au fost și sînt credincioși acestui principiu și nu s-au abătut niciodată de la el nici în fapte, nici în vorbe, nici la guvern, nici în opoziție. Îndeosebi în opoziție au susținut orice act menit a întări monarhia ereditară..."[1]. Găsim în aceste rînduri o chintesență a activității politice a lui Maiorescu. Urmările apar în toate domeniile. Maiorescu joacă obiectiv în istoria politică guvernamentală a Romîniei rolul unui instrument personal al monarhului, la care acesta recurge de cîte ori are nevoie pentru a înduplecа opoziția adversarilor politici, de a contracara încercările de șantaj ale celor două partide politice guvernamentale sau de a solicita un guvern de tranziție care să-i îngăduie consolidarea poziției sale. El nu a fost un *mediator* între partidele politice, un moderator al tendințelor contrare, cît un om politic cunoscut prin monarhismul său intransigent, care trecea dincolo de alianțele politice. Lucrul acesta nu întîrzie să-l facă suspect în ochii diferiților oameni politici, liberali și conservatori, care doreau să facă din monarhie un instrument al propriului lor joc parlamentar și nu de a se transforma ei înșiși în rolul unui instrument. După cum afirmă Nicolaie Iorga, C. A. Rosetti, un ideolog și teoretician al liberalismului romînesc, cu toate inconsecvențele sale, obișnuia să spună că „Maiorescu joacă întotdeauna pe cel mai sigur cal politic din țara romînească" (monarhia). „Romînul", organul lui C.A. Rosetti, îl ataca de altfel constant pe Titu Maiorescu pe această temă. Oportunismul *liberal* îi obliga pe aceștia uneori să speculeze agitațiile antidinastice; deși Brătienii, în fond, au fost și ei monarhiști, rolul lui Maiorescu îi irita. Pe de altă parte, mulți conservatori erau exasperați de carantina forțată în care regele îi ținuse în mai multe rînduri (mai ales pe timpul guvernării de 14 ani a „vizirului" Brătianu). Într-adevăr, Carol I suspecta „nobilimea ereditară" de tendința de a pune un domn pămîntean. De o asemenea „carantină" Maiorescu era în general exceptat ca „slujitor fidel".

Monarhismul intransigent îl determină pe Maiorescu la acte de oportunism politic. Paradoxul acesta semnificativ determină întreaga sa carieră politică. Fără a culege roadele principale ale coaliției burghezo-moșierești, Maiorescu, în zelul său dinastic, se transformă din ce în ce mai mult într-un teoretician al „monstruoasei coaliții" și al caracterului „relativ" al contrazicerilor dintre conservatori și liberali. Încă din 1871, junimiștii pledează în parlament pentru moderarea luptelor politice, subliniind adesea identitatea fundamentală de interese dintre conservatori și liberali. Mai tîrziu, aderența entuziastă a liberalilor la proclamarea regatului șterge definitiv vechile conflicte; după 1881 colaborarea dintre junimiști și liberali, alegerea primilor în cartel guvernamental, devine un fapt curent în viața politică. Fostul semnatar al *Petiției de la Iași* ajunge nu numai un „spărgător de grevă" în frontul oamenilor politici, cu prilejul așa-zisei conspirații de Mazar-pașa (o încercare a opoziției unite liberal-conservatoare de a exercita presiuni asupra regelui prin boicotarea parlamentului), dar și un „om de legătură" între liberali și conservatori. În conversațiile sale particulare, Carp îl considera chiar unul din groparii partidului.

[1] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a Romîniei*, Edit. „Socec", 1925, p. 46.

Dincolo însă de vicisitudinile unei cariere politice, ceea ce merită subliniat și analizat este rolul specific al lui Maiorescu în cadrul coaliției burghezo-moșierești, evoluția activității și gîndirii sale politice.

CONCLUZIE: PROFILUL IDEOLOGIC-SINTETIC

În lucrările lui Lenin există trei feluri de sensuri fundamentale ale noțiunii de „reacționar", fiecare delimitînd o nuanță deosebită a acestei noțiuni: un reacționarism conștient, de substanță, „extremist", corespunzător în general ideologiei de extremă dreaptă. Lenin subliniază, de asemenea, existența unei ideologii „obiectiv reacționare", independent de intențiile exponenților ei, așa cum rămîne, de pildă, ideologia unor reprezentanți ai burgheziei și micii burghezii în epoca de dezvoltare a mișcării muncitorești. În al treilea rînd, noțiunea de reacționar definește nu întreaga activitate a reprezentanților unui anumit curent de gîndire, ci un moment caracteristic al evoluției lor, o perioadă delimitată, un anumit plan al acestei activități.

Maiorescu nu poate fi considerat din primul moment un ideolog al coaliției burghezo-moșierești. Tinerețea lui Maiorescu se caracterizează nu prin ideologie conservatoare, prin reacțiune „feudală", ci mai degrabă printr-o concepție liberală, fără a ajunge însă la nivelul unei concepții burghezo-democratice. Maiorescu a trecut în mod cert printr-o perioadă de gîndire liberală. În jurul anilor 1870 el vorbește despre triumful „principiilor democratice ale revoluției franceze", despre „dreptul legitim al claselor de jos" de a obține o cotă mai însemnată din totalitatea avuțiilor sociale, despre „perimarea nobilimii". Însă, așa cum remarcă Lovinescu și Tudor Vianu, o asemenea fază este trecătoare în concepția politică a lui Maiorescu. Liberalismul său, pigmentat cu profesiuni de credință antisocialiste încă din 1864, este în concordanță cu umanismul antropologic și cu pragmatismul naționalist al convingerilor sale filozofice și estetice.

Acum este epoca marilor campanii practice pozitive ale „Junimii" în primul rînd: formularea principalelor considerații metodologice și propuneri practice care au guvernat decenii de-a rîndul studierea științifică și cultivarea limbii.

Totodată Maiorescu considera în fond, că, o dată cu realizarea unirii, programul izvorît din mișcarea din 1848 se epuizase. Apreciind „deșteptarea contiinței naționale" ca rezultat principal al revoluției din 1848, Maiorescu respinge programul politic-social al revoluției, considerîndu-l utopic și irealizabil atît pe linia organizării țării (alegerea unui domn pe timp de cinci ani), cît și pe linia emancipării sociale a maselor populare. Cu unele oscilații care-și au semnificația lor, evoluția politică a lui Maiorescu merge din ce în ce mai spre dreapta, pînă la renegarea anticlericalismului din tinerețe și modificarea poziției sale de liber-cugetător, pînă la promovarea colaborării bisericii cu școala și împotrivirea față de căsătoria civilă introdusă în Codul civil. Între 1861 și 1881, între venirea în țară și formarea primului guvern junimist, are loc o evoluție vizibilă în discursurile sale parlamentare și în actele sale administrative ca ministru, precum și în îndepărtarea de unii junimiști. (Pe plan filozofic fenomenul este pregnant,

așa cum am văzut, prin influența crescîndă a schopenhauerismului asupra concepțiilor sale). Evoluția spre dreapta a lui Maiorescu nu se concretizează numai prin adoptarea unor poziții conservatoare tipice, ci, în mod firesc, datorită evoluției însăși a conservatorismului european, printr-un evoluționism organicist, care îl duce în conflict cu unele idei ale vechii ideologii conservatoare oficiale și-l apropie de liberalism. Fenomenul nu este excepțional. Împletirea specifică dintre elementele ideologice conservatoare și liberale apare și în doctrina conservatoare din Anglia (Herbert Spencer), Germania, Italia. Maiorescu asimilează astfel în această perioadă elemente ale unei ideologii caracteristice unui reprezentant tipic al păturii conducătoare, al acelei părți al castei conducătoare legate cel mai strîns de monarhie și de interesele imperialismului german. Estetica sa literară, activitatea sa critică devin astfel treptat produsul unei duble ideologii, în care regăsim elemente ale formației sale[1] liberal-burgheze și trăsături dobîndite prin apartenența sa la înalta birocrație filomonarhică. Pe plan filozofic, raționalismul idealist este reflexul filozofic al unei asemenea poziții, iar pe plan sociologic conservatorismul moderat. Pe măsura apariției și creșterii mișcării socialiste, ideologia lui Maiorescu, care se delimitează destul de limpede de elementele iraționaliste ontologice și gnoseologice, joacă un rol obiectiv din ce în ce mai reacționar ; astfel se explică de ce prin „Contemporanul" ideologia clasei muncitoare intră într-un conflict tot mai deschis tocmai cu ideologia maioresciană. Chiar dacă Gherea nu a observat oscilarea lui Maiorescu între raționalismul metafizic și pragmatismul experimentalist și psihologic, este în afara oricărei îndoieli că în polemica Gherea-Maiorescu dreptatea istorică este a celui dintîi. Polemica Maiorescu-Gherea nu este, ca în atîtea cazuri ale polemicii timpului, o polemică personală, ci ea are o însemnătate principială în viața ideologică a Romîniei din a doua jumătate a secolului trecut. Aici de fapt, regăsim linia de delimitare majoră a pozițiilor de clasă în bătălia ideologică a epocii, și aici apare deosebirea specifică în raport cu celelalte fronturi de luptă ale lui Maiorescu, în cadrul cărora mentorul „Junimii" combătea platitudinea și demagogia de pe platforma principială a teoriei „formei fără fond". Polemica purtată de „Contemporanul" și de C. Dobrogeanu-Gherea împotriva „Junimii", cu toate lipsurile și exagerările ei, reprezintă o polemică a ideologiei socialiste (este adevărat, nu încă în stadiul socialismului științific) împotriva ideologiei burgheze, pe cînd polemicile lui Maiorescu în jurul formulei „formei fără fond" reflectă diferite contradicții în sînul ideologiei burgheze. Primul tip de polemică reflectă în mod direct lupta dintre cele două culturi, al doilea tip reflectă pozițiile cîștigate de ideea de progres în sînul ideologiei burgheze. Ele reflectă aspecte ale moștenirii noastre cultural pozitive, cu rezerva însă că nu aparțin integral tradiție progresite a culturii, așa cum se întîmplă cu ideologia lui Nicolaie Bălcescu, cu concepțiile filozofice și sociologice ale lui Mihail Kogălniceanu.

[1] Împotriva unei păreri curente, intrarea sa la Institutul aristocratic Theressianum nu este efectul unui privilegiu de clasă, al unor favoruri deosebite, ci al unui concurs de împrejurări în care un rol însemnat îl joacă politica demagogică de „sprijinire a naționalităților" a Curții habsburgice, care urmărea să-și redreseze acțiunile în rîndurile intelectualității ardelene prin atragerea tinerilor în instituții de învățămînt de prim rang, pe bază de concursuri și întreceri școlare.

DESPRE CONȚINUTUL MATERIALISMULUI ISTORIC

DE

PAUL POPOVICI

Materialismul istoric, ca parte constitutivă a filozofiei marxiste, se ocupă în mod special de problemele fundamentale ale oamenilor, ale maselor în calitatea lor de *făuritori ai propriei lor istorii.* Lenin a spus că întemeietorul materialismului istoric, Marx, a deschis drumul către studiul științific al istoriei, atrăgînd atenția asupra unui grup de probleme cruciale, dintre care se pot cita următoarele [1]:

— de vreme ce oamenii sînt făuritorii istoriei, ce anume determină motivele oamenilor, în special ale maselor de oameni? ce anume provoacă ciocnirile dintre ideile și tendințele contradictorii, observate, înregistrate în istorie? ce anume reprezintă totalitatea acestor conflicte din sînul tuturor societăților omenești (presocialiste)?

— de vreme ce viața materială alcătuiește baza întregii activități istorice a oamenilor, care sînt condițiile obiective ale producției materiale? care este legea dezvoltării acestor condiții?

Aceste indicații de principiu ne ajută să definim conținutul materialismului istoric, principalele sale direcții de cercetare a vieții sociale, problematica generală a sociologiei marxiste.

SISTEMUL ȘTIINȚELOR SOCIALE

Întrucît diferitele științe sociale reflectă viața socială a oamenilor, fiind — după cum le-a caracterizat V. I. Lenin — cunoaștere socială, se ridică întrebarea: prin ce se deosebesc ele unele de altele, prin ce se delimitează materialismul istoric de restul științelor sociale?

Cercetarea fundamentelor diferitelor științe sociale duce la concluzia că ele au elemente comune, puncte de contact, ca și elemente deose-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 43.

bitoare în special în următoarele privințe : al obiectului de studiu, al metodei de cercetare, al sistemului de principii, categorii și legi.

În ansamblul acestora, rolul hotărîtor îl are *obiectul cercetării*. El este primordial, independent și în afara conștiinței, a procesului cunoașterii. Particularitățile lui determină în mod corespunzător particularitățile metodei și ale abstracțiilor științifice (noțiuni, categorii) prin care și în care se reflectă proprietățile obiectului.

Societatea, socialul, fenomenele sociale alcătuiesc obiectul preocupărilor tuturor științelor sociale. Acesta este fondul obiectiv al unității lor, al punctelor lor de contact. Totodată, el este și sursa deosebirilor, a granițelor care delimitează o știință socială de alta și le conferă un contur propriu, o anumită independență.

Felurite științe, ca de pildă, biologia, anatomia, histologia, fiziologia, ecologia, paleontologia etc., studiind fiecare fenomene aparținînd aceleiași forme fundamentale de mișcare a materiei — biologică —, se deosebesc între ele și totodată se întrepătrund. Într-un mod asemănător se prezintă și dialectica raportului dintre unitate și deosebire în ansamblul științelor sociale, fiecare studiind fenomene aparținînd aceleași forme — sociale — de mișcare a materiei.

Deși au un profil distinct, științele sociale se întrepătrund, interacționează, granițele lor nu sînt rigide, ci mobile, reflectînd însăși conexiunea obiectivă a fenomenelor sociale. Un exemplu tipic îl prezintă în această privință știința marxist-leninistă. Fiecare dintre părțile sale constitutive (filozofia, economia politică, socialismul științific) este reprezentată printr-o știință aparte. În același timp, condiționarea și întrepătrunderea lor generează unitatea, coerența riguroasă a marxism-leninismului în ansamblu.

Pentru a defini obiectul materiasmului istoric este necesar să-l delimităm a) de materialismul dialectic, b) de științele sociale particulare.

Materialismul dialectic este concepția științifică despre lume. Obiectul studiului său este realitatea considerată în unitatea și infinitatea ei, în eternitatea dinamicii, a automișcării sale. Materialismul dialectic analizează, abstrage cele mai generale însușiri, relații, procese, comune tuturor formelor de mișcare a materiei și reflectării lor în conștiință. Acestea sînt exprimate în categorii și legi cu valabilitate *universală* (pentru natură, societate și cunoaștere).

Sistemul categorial al materialismului dialectic nu cuprinde noțiuni *necomune* tuturor științelor, gîndirii științifice în genere. Noțiunile de structură atomică, structură celulară, structură economică nu aparțin materialismului dialectic, ci unor științe particulare, speciale, dar fiecare știință operează cu noțiunea filozofică de materie. Materialismului dialectic nu-i revine sarcina de a studia conținutul complex și variat al vieții sociale, de a dezvălui structura acesteia și a urmări acțiunea legilor ce sînt proprii numai istoriei umane. Aceasta este îndatorirea științelor al căror obiect exclusiv de studiu sînt fenomenele sociale.

Categoriile și legile materialismului dialectic sînt implicate în cele ale materialismului istoric, ca și în ale tuturor celorlalte științe, fără să le epuizeze însă conținutul. Așa se explică legătura necesară și deosebirea

dintre materialismul dialectic și celelalte științe. Recunoaștem unitatea și lupta contrariilor în acțiunea legii luptei de clasă; aceasta din urmă prezintă însă un ansamblu de determinări specifice, al căror studiu depășește sarcinile materialismului dialectic.

Deoarece categoriile și legile de maximă generalitate reprezintă *liniile de contact* între materialismul dialectic și celelate științe, revine ca sarcină *comună* tuturor oamenilor de știință de a coopera la elucidarea și la aprofundarea problemelor filozofice pe care le ridică teoriile fundamentale ale fiecărei discipline. Rezolvarea corectă a acestor probleme servește cunoașterii științifice în ansamblu, fără să absolve vreo știință, filozofică sau particulară, de îndeplinirea sarcinilor sale specifice.

Dacă sistemul categorial al materialismului istoric ar coincide cu cel al materialismului dialectic, atunci ar apărea pericolul ca teoria generală a dezvoltării sociale să se transforme într-un fel de „filozofie a istoriei". Ea ar deveni fie o ocupație formal-deductivistă, care s-ar limita să ilustreze principiile materialismului dialectic, fie o „știință a științelor" sociale, care s-ar substitui activității disciplinelor sociale particulare.

Științele sociale particulare — istoria, economia politică, geografia economică, etnografia, teoria statului, lingvistica etc. —, potrivit obiectului lor, studiază fie istoria reală pe epoci și țări fie, o latură a vieții sociale (de exemplu organizarea politică, statul), sau o latură socială în diferite epoci istorice (de exemplu economia politică). Sarcina lor constă în redarea principalelor trăsături specifice și legități interne proprii grupului de fenomene sociale cercetate. Fiecare știință socială particulară este un domeniu specializat al cunoașterii sociale. Științele juridice analizează în detaliu fenomenul dreptului, sintetizînd rezultatul cercetării în noțiuni ca : norma juridică, raportul juridic, legitatea, structura sau sistemul de drept etc.

Deci materialismul dialectic privește societatea sub raportul însușirilor comune cu restul fenomenelor (naturale și de conștiință). Științele sociale particulare cercetează realitatea socială parțial, anumite laturi constitutive, grupe de fenomene, epoci etc. și dialectica dezvoltării lor.

Aceste moduri sau direcții de abordare a obiectului social, nu epuizează însă studiul societății, al istoriei umane.

SOCIETATEA CA OBIECT DE STUDIU AL MATERIALISMULUI ISTORIC

Societatea se caracterizează printr-o diversitate de laturi, care se deosebesc calitativ unele de altele. Astfel putem distinge și studia separat : latura materială și cea spirituală, economia și politica, tehnica și știința, relațiile de familie și cele naționale. Istoria, de asemenea, este o succesiune de epoci care, la rîndul lor, pot fi cercetate fiecare în parte. Clasificarea fenomenelor sociale este un moment necesar în înțelegerea științifică a societății, a istoriei. Ea ne ajută să pătrundem în esența vieții sociale, să redăm bogăția conținutului său, să urmărim dialectica relațiilor sociale și a dezvoltării istoriei.

Nu putem atinge însă aceste obiective dacă ne oprim la o imagine analitică (anatomică) a societății. Reprezentarea societății ca o însumare mecanică a laturilor sale constitutive este falsă sub raport teoretic și ineficientă sub raport metodologic, practic. Această reflectare deformată este proprie îndeobște sociologiei burgheze contemporane, concepută de unii autori ca o însumare aritmetică a unor sociologii „de ramură" (religioasă, morală, juridică, tehnologică etc.). Concepția metafizică, de reducere a realității la fragmente izolate, nu poate surprinde esența vieții sociale, dialectica dezvoltării conținutului său.

Sensul fiecăreia dintre laturile sociale se dezvăluie numai prin raportarea la întregul social, la ansamblul realității sociale. Conținutul și rolul statului burghez contemporan, spre exemplu pot fi înțelese numai prin raportare la economia capitalistă, la clasa burgheză, la orînduirea socială capitalistă. Fenomenele și laturile sociale interacționează, se condiționează reciproc, se întrepătrund, și această conexiune generală generează o rezultantă, o sinteză, o realitate distinctă.

Aceasta este societatea în integralitatea ei, în unitatea laturilor sale constitutive. Ea nu poate fi redusă la una sau la mai multe componente ale sale, deoarece societatea, ca formă distinctă de mișcare a materiei, le însumează și totodată le depășește dialectic într-o *calitate nouă*. Acest fapt obiectiv a fost caracterizat de clasicii marxism-leninismului, folosind metaforic un termen împrumutat din științele biologice, drept un „organism viu", un „organism social".

Înseamnă că societatea trebuie concepută ca un *sistem*, ca un ansamblu de componente dependente între ele și formînd un tot organizat. În același timp ea este un sistem *dinamic*, deoarece se transformă, se dezvoltă potrivit unor legi obiective specifice. În acest sens, Lenin spunea că dezvoltarea socială, istoria umană, trebuie privită „ca un proces unitar, guvernat de legi necesare în toată uriașa lui varietate de aspecte și contradicții"[1].

Societatea ca unitate concretă și dinamică a laturilor sale constitutive, societatea în ansamblu, privită în dezvoltarea sa, ca proces unitar și legic, nu coincide pe deplin cu obiectul nici unei alte științe. *Ea constituie obiectul de studiu specific al materialismului istoric.*

Concluziile științelor sociale particulare sînt esențiale și bogate în conținut concret. Potrivit obiectului lor, ele cuprind însă imagini izolate și nu oferă o reprezentare sintetică a întregului social, a unității procesului istoric.

Materialismul dialectic reflectă esența cea mai profundă a lumii reale în ansamblu, dar adevărurile sale sînt relativ sărace în determinări concrete. De aceea materialismul dialectic nu se poate substitui celorlalte științe, însă constituie în chip necesar îndreptarul lor filozofic, teoretic-metodologic.

În cadrul diviziunii muncii teoretice de cunoaștere socială, sarcina de a oglindi varietatea relațiilor și proceselor sociale în unitatea lor dialectică, precum și legile dezvoltării istoriei umane, revine materialismului istoric. Avînd un obiect de cercetare deosebit de al celorlalte științe sociale,

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 43.

este explicabil de ce a fost întemeiat și a continuat să se dezvolte ca o știință distinctă, cu un profil și sarcini proprii, caracteristice.

Într-o primă aproximație, materialismul istoric poate fi definit ca *teoria generală a societății, concepută și studiată în unitatea concretă și interdependența necesară a laturilor sale constitutive*; *teoria generală a estoriei, concepută ca un proces unitar, guvernat de legi.*

Principalul scop al materialismului istoric, ca al oricărei științe, este să explice cauzal grupul de fenomene pe care le cercetează și să prevadă concret căile și formele dezvoltării sale ulterioare. Ca orice știință, materialismul istoric îndeplinește funcția de *explicație* și de *predicție.*

În opoziție cu interpretările neopozitiviste, subiectiviste și agnostice, dominante în filozofia și sociologia burgheză contemporană, materialismul istoric pornește de la adevărul verificat că noțiunile și teoriile sale au valoare reflectorie, cognitivă. Pătrunzînd din exterior în interior, dezvăluind însușirile și conexiunile esențiale, analiza materialistă este capabilă să descopere și să studieze acțiunea legilor obiective și, pe această bază, să explice procesul social-istoric, să prevadă evoluția sa.

Pentru a-și îndeplini funcția lor principală de explicație și previziune, experiența istoriei dezvoltării științelor arată că ele trebuie să-și îndrepte cercetările în cîteva direcții centrale. Ele au de rezolvat anumite probleme hotărîtoare, cum sînt:

— descoperirea și studiul *însușirilor fundamentale* ale obiectului,ale fenomenelor cercetate;

— analiza constituirii interne, a conexiunilor, a *structurii* obiectului;

— studierea *legilor* sale, a legilor mișcării, dezvoltării sale.

Aceste cerințe, în unitatea lor, indică și direcțiile cercetării materialismului istoric, sarcinile sale ca teorie generală a procesului social.

Pe baza înțelegerii materialiste a esenței societății, el examinează conținutul, laturile și legăturile principale ale vieții sociale, studiază legile generale care generează schimbarea, transformarea, dezvoltarea istoriei umane. Din analiza complexă a acestor variate planuri care se întretaie rezultă cunoașterea socială specifică materialismului istoric, reflectarea concretului social-real (unitate dinamică a multiplelor determinări) în principiile, categoriile și legile acestei științe, valoarea sa teoretică și metodologică.

Interpretarea materialistă a fenomenelor sociale, dezvăluirea dialecticii structurii societății, studiul acțiunii legilor progresului istoriei umane, conturează problematica complexă a materialismului istoric, oferă o perspectivă clară a direcțiilor de cercetare proprii acestei discipline. Ele precizează, de asemenea, specificul materialismului istoric față de celelalte științe sociale, atît sub raport *cantitativ*, al sferei fenomenelor cercetate, cît și sub raport *calitativ*, al problematicii, al sarcinilor de îndeplinit în cunoașterea obiectului.

PROBLEMA FUNDAMENTALĂ A MATERIALISMULUI ISTORIC

Caracterizînd materialismul istoric, Lenin scria că el reprezintă „c secventa aplicare și extindere a materialismului asupra domeniului fe menelor sociale..." [1]. Această răsturnare revoluționară realizată în is ria gîndirii științifice a făcut posibilă dezvăluirea însușirilor fundame tale și specifice ale societății, natura acesteia, *esența sa*.

Gîndirea socială premarxistă, ca și sociologia burgheză de mai tîrziu, n-a izbutit să definească raportul dintre societate și natură, specificul vieții sociale. Absolutizînd cînd unitatea, cînd deosebirea, ea pendula între două extreme, greșite în egală măsură : fie că fenomenele sociale erau asimilate celor naturale, fie că se crea artificial o barieră de netrecut între societate și natură, ceea ce excludea orice posibilitate de contact între aceste domenii ale realității.

Elaborînd categoria filozofică de „materie", „material", „materialitate", în forma cea mai generală și abstractă, întemeietorii marxismului au reușit să integreze societatea în ansamblul lumii materiale și totodată să evidențieze însușirile profunde care diferențiază societatea de natură.

Filozofia marxistă a demonstrat că problema fundamentală a filozofiei nu se limitează numai la raportul dintre natură și conștiința umană în genere. În sfera ei de cuprindere se include în mod necesar și istoria umană, relațiile sociale. Problema fundamentală a filozofiei este și problema fundamentală a studiului științific al societății (ceea ce conferă materialismului istoric caracterul de știință filozofică).

Această coincidență nu este rezultatul unor raționamente speculative. Ea își are cauza în însuși specificul realității sociale, pe care l-au pus în lumină întemeietorii învățăturii marxiste.

În societatea umană întîlnim o varietate infinită de fapte, relații, procese individuale. Oamenii muncesc, produc și schimbă bunuri materiale, își întemeiază familii, învață, creează valori spirituale, activează în partide politice, luptă pentru libertate și pace. În această complexitate de fenomene diverse, analiza poate distinge, totuși, o anumită ordine.

În societate, ca și în natură, nu este numai diversitate de aspecte individuale, ci și unitate de esență. Studiul multilateral al societății l-a condus pe Marx la concluzia că faptele sociale se grupează, potrivit însușirilor celor mai profunde, potrivit *esenței lor*, în fenomene materiale, determinante și fenomene spirituale, derivate. Societatea este, în ultimă analiză, unitatea a două laturi fundamentale, a existenței sociale și a conștiinței sociale, în care latura materială are rolul determinant.

Înseamnă că problema fundamentală a științei sociale și rezolvarea ei materialistă oglindesc însușiri și relații definitorii ale societății. Raportul esențial și necesar dintre latura materială și cea spirituală, dintre existența socială și conștiința socială, constituie *legea* de maximă generalitate și profunzime ce acționează în societate, în istorie. Ea reprezintă *principiul fundamental al științei sociale și totodată principala direcție de cercetare specifică materialismului istoric.*

---

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 42.

Este explicabil de ce gîndirea burgheză contemporană exclude arbitrar problema fundamentală din cîmpul vizual al sociologiei. Adepții neopozitivismului pretind că afirmațiile cu privire la raportul existență-conștiință sînt „judecăți fără sens" și îndreaptă cercetările sociologice pe o linie empiristă și superficială, care denaturează, de fapt, esența vieții sociale, ca și perspectiva de viitor a istoriei. Problema esenței este premisa necesară a întregii gîndiri științifice despre societate, iar eludarea sau rezolvarea ei greșită (determinată de interese reacționare de clasă) explică fondul neștiințific al sociologiei burgheze, imposibilitatea întemeierii ei ca știință.

Înțelegerea materialistă a societății este temelia analizei și cercetărilor sociologice, a interpretării corecte a oricărui fenomen social, este îndreptarul teoretic și metodologic pentru toate științele sociale și pentru practica revoluționară.

Studiul raportului dintre viața socială materială și cea spirituală este specific materialismului istoric și-l deosebește calitativ de științele sociale particulare, care se sprijină pe o anumită rezolvare a problemei sociologice fundamentale, fără ca aceasta să constituie obiectul lor specific de cercetare. Cercetările materialismului istoric în domeniul problemei fundamentale sînt complexe și se exprimă în numeroase categorii, ca existență socială-conștiință socială, obiectiv și subiectiv în dezvoltarea socială, spontan și conștient, necesitate și libertate, practică și teorie ș.a.

Aceste categorii, care reflectă esența cea mai profundă a societății (laturile ei fundamentale și corelația lor), nu epuizează însă problematica materialismului istoric. Ele sînt completate prin grupul categoriilor care reflectă construcția interioară a vieții sociale, structura ei.

MATERIALISMUL ISTORIC CA ȘTIINȚĂ A STRUCTURII SOCIALE

Materialismul istoric nu se poate limita numai la studiul raportului dintre existența și conștiința socială. În primul rînd, pentru că există fenomene sociale care exercită o influență puternică, deși nu determinantă, asupra vieții sociale, cum sînt instituțiile (statul etc.) care nu aparțin nici existenței, nici conștiinței sociale. În al doilea rînd, pentru că la nivelul general-abstract al acestor laturi nu ni se dezvăluie încă forțele motrice determinante ale dezvoltării societății, mecanismul lor.

Operînd numai cu noțiunile de existență și conștiință socială, materialismul istoric, ca teorie generală a procesului istoric, nu și-ar putea îndeplini sarcina de a explica și prevedea procesul istoric. Fără considerarea contradicțiilor interne ale modului de producție, a însemnătății luptei de clasă, a rolului statului etc. nu s-ar putea explica trecerea de la o orînduire socială la alta, nici nu s-ar sezisa tendințele dezvoltării. Sociologia marxistă nu și-ar putea îndeplini funcția de teorie generală a procesului istoric, de metodologie generală a științelor sociale particulare.

Societatea este o unitate concretă, sinteza a numeroase determinări reale, fiecare formațiune social-economică fiind un anumit tip de *organizare* a relațiilor sociale, determinat de un anumit stadiu al dezvoltării

practicii productive a maselor. Fără a ține seama de întregul ansamblu de laturi și conexiuni legice generale, este imposibilă înțelegerea vieții societății, a dialecticii istoriei. De aceea, pornind de la relația existență socială-conștiință socială, materialismul istoric studiază conținutul complex al realității sociale, analizează elementele și relațiile constitutive ale existenței și conștiinței sociale, elaborînd un grup specific de categorii care privesc structura societății și a procesului istoric.

Indicația cu privire la sarcina materialismului istoric de a studia *structura* societății, construcția sa internă, conținutul său principal (ceea ce îi conferă caracterul de *sociologie*, ca știință distinctă în cadrul filozofiei marxist-leniniste) este înscrisă în numeroase lucrări ale clasicilor marxism-leninismului. În *Ideologia germană* (1845—1846), materialismul istoric este prezentat astfel : „Această concepție despre istorie constă, așadar, în a examina procesul real de producție, luînd ca punct de plecare producția materială a vieții nemijlocite și în a concepe forma de relații legată de acest mod de producție și generată de el, adică societatea civilă în diferitele ei stadii, ca bază a întregii istorii ; ea constă, de asemenea, în a prezenta activitatea societății civile în sfera vieții de stat și a explica prin ea totalitatea diferitelor produse teoretice și forme de conștiință, ca religie, filozofie, morală etc. etc., precum și în a urmări procesul nașterii lor pe această bază, putîndu-se astfel prezenta procesul în ansamblul lui (deci și interacțiunea diferitelor sale laturi)" [1].

Reiese cu evidență din acest text ideea formulată ulterior, într-o formă desăvîrșită în *Prefața la contribuții la critica economiei politice* (1859) și reluată mai tîrziu de F. Engels [2], că materialismul istoric privește societatea în interacțiunea laturilor sale principale ca o unitate dinamică, procesuală. Numai considerarea tuturor laturilor principale este capabilă să redea procesul social-istoric în ansamblul său, în integralitatea sa. Sînt, indicate, în lucrările citate, principalele laturi comune oricărei societăți, este definită natura relațiilor dintre ele, și, operîndu-se parcă o secțiune longitudinală în „edificiul social", vedem cum se suprapun, într-o succesiune riguros determinată, producția materială nemijlocită, baza economică, suprastructura și conștiința socială. Pe temelia producției materiale, celelalte laturi se etajează parcă într-o ordine cauzală, oferind o imagine fidelă a *structurii* procesului social real.

Numeroase curente sociologice burgheze pretind că se ocupă cu studiul structurii sociale, că descoperă adevăruri cu privire la constituirea și la dinamica internă a societății. Aceste declarații au un caracter iluzoriu și diversionist. Ele fac considerații despre structura socială fără ca în prealabil să fi formulat un răspuns explicit la problema sociologică fundamentală sau îi dau o rezolvare falsă, idealistă. Lipsa bazei teoretice și metodologice necesare pentru înțelegerea justă a pincipalelor laturi ale vieții sociale și a naturii interacțiunii lor duce inevitabil la denaturarea structurii sociale.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1962, p. 38.

[2] Vezi *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 105—106.

Curentul „microsociologic" reduce în chip fantezist societatea la „macrostructură" (relații vizibile, spațiale) și la „microstructură" (relații imperceptibile, de natură spirituală, bazate pe simpatie și antipatie, stabilite în interiorul unor grupări întîmplătoare de oameni — o clasă de elevi etc.). Relațiile spațiale („macrostructura") sînt recunoscute de înșiși adepții „microsociologiei" ca fiind nesemnificative, iar aspectul psihologic al unor grupări întîmplătoare nu poate prevala asupra substratului economic al împărțirii societății în clase sociale.

Structura socială reală, studiată de materialismul istoric, generează numeroase și complexe probleme care sînt rezolvate în lumina soluționării materialiste a problemei fundamentale. Raportul dintre existența socială și conștiința socială este *pivotul* întregii problematici a materialismului istoric, dar nu este *unica* problemă a acestei științe. Ea cuprinde deopotrivă categorii care reflectă structura societății și a progresului istoriei. Printre ele se află : formațiunea social-economică, procesul muncii, modul de producție, baza și suprastructura, mase populare și clase sociale, lupta de clasă și revoluția, familia, națiunea, statul și alte instituții, formele conștiinței sociale, opinia publică etc., ca și relațiile pe care le implică toate aceste elemente ale constituirii interne a societății.

Studierea ansamblului categorial al materialismului istoric ne familiarizează cu problemele teoretice principale ale științei sociale, ne ajută la înțelegerea esenței, a locului și a rolului ce dețin diferite laturi, relații și procese în viața societății, în dezvoltarea sa ascendentă. Pentru înțelegerea deplină a dialecticii obiective a procesului social-istoric în vederea explicării aprofundate și a previziunii certe, capabile să direcționeze practica revoluționară, este necesară cunoașterea legilor dezvoltării sociale.

MATERIALISMUL ISTORIC CA ȘTIINȚĂ A LEGILOR GENERALE ALE DEZVOLTĂRII SOCIALE

Orice știință este cunoaștere, reflectarea în conștiință a realității obiective. Cunoașterea științifică se deosebește însă de cunoașterea obișnuită prin aceea că, pe baza unei activități metodice, sistematice de cercetare, ea oglindește în sistemul său de principii, categorii, legi, esența obiectului, conexiunile generale obiective, legitățile interne ale domeniului studiat. Principalul scop al oricărei științe este descoperirea și studierea legilor interne ale grupului de fenomene care constituie obiectul său specific de cercetare.

Teoria despre realitatea social-istorică a fost transformată într-o știință veritabilă, deoarece întemeietorii concepției despre lume a clasei muncitoare au înțeles esența și structura specifică a societății și au formulat legile dezvoltării istoriei umane. *Conținutul principal al materialismului istoric sînt legile generale ale dezvoltării sociale.*

Particularitățile legilor studiate de diferite științe constituie și criteriul în ultimă instanță definitoriu al deosebirilor dintre ele, iar interacțiunea diferitelor grupe de legi explică legătura dintre științe, mobilitatea granițelor dintre ele.

Unitatea și legătura științelor este determinată de unitatea materială a lumii, de universalitatea legilor obiective studiate de dialectica materialistă. Particularitățile legilor nu se referă la natura lor, căci ele reflectă esența realității obiective, sînt forme ale universalității și esențialității. Între ele, arată B. M. Kedrov, sînt diferențe : a) cantitative, după sfera acțiunii lor în spațiu și timp ; b) calitative, după profunzimea cu care exprimă conexiunile necesare ale fenomenelor.

Specificul legilor care acționează în societate justifică și diferențierea științelor sociale. În genere, putem distinge cîteva grupe mari de legi : a) legile dialectice universale, care pot fi recunoscute și urmărite în toate procesele vieții sociale (ca și în ale naturii și cunoașterii), b) legile specifice, care acționează în anumite sectoare ale societății și în anumite orînduiri sociale (de exemplu legile economice) și c) legile generale ale vieții sociale, ale dezvoltării istoriei umane.

Studiul primului grup de legi este un obiectiv comun al materialismului dialectic și al materialismului istoric. Cercetarea celui de-al doilea grup de legi constituie sarcina științelor sociale particulare. Al treilea grup de legi alcătuiește obiectul specific de cercetare a materialismului istoric. Ca știință teoretică generală, acesta studiază societatea și istoria, concepute ca un proces unitar, îmbrățișînd totalitatea laturilor și a tendințelor contradictorii. Acțiunea legilor generale ale societății determină prin excelență, unitatea „organismului social", integrarea coerentă a fenomenelor sociale într-un *sistem* general, într-o orînduire socială istoricește determinată, precum și unitatea procesului istoric în ansamblu.

A delimita obiectul unei științe înseamnă în primul rînd a defini legile pe care le studiază. Legile dialectice nu sînt specifice societății, ci existenței în genere. Legile științelor sociale speciale sînt caracteristice unor grupe de relații, fenomene sociale, nu însă vieții sociale, concepută în integralitatea sa (aceste grupe de legi deosebesc științele sociale speciale de materialismul dialectic). Iar legile *generale* ale interacțiunii laturilor sociale, ale trecerii de la o formațiune social-economică la alta, superioară, delimitează materialismul istoric ca știință, evidențiază specificul său față de materialismul dialectic, ca și față de științele sociale particulare.

De aceea materialismul istoric este definit, într-o formulare concluzivă, sintetică, drept *„știința legilor generale ale dezvoltării societății, ale progesului social"*.

Printre legile caracteristice materialismului istoric se pot enumera : legea rolului determinant al existenței sociale față de conștiința socială, al bazei față de suprastructură, legile raportului dintre laturile modului de producție (de pildă legea concordanței realațiilor de producție cu forțele de producție), legea rolului hotărîtor al maselor în istorie, legea luptei de clasă și a revoluției sociale, legea dezvoltării ascendente a istoriei, legea creșterii rolului factorului subiectiv în istorie ș.a. (Se poate face mențiunea că legea rolului determinant al existenței sociale față de conștiința socială este, totodată, și legea cea mai generală a structurii vieții sociale, a organizării sale interne. Această coincidență obiectivă explică de ce materialismul istoric a fost întemeiat și se dezvoltă în continuare ca *știință filozofică și sociologie științifică.*)

Ca să-și îndeplinească funcția cognitivă de explicație și prevedere, materialismul istoric are sarcina să analizeze particularitățile legilor sale, să studieze acțiunea lor în variatele și complexele condiții istoricește determinate de specificul etapelor dezvoltării sociale, să descopere aspecte noi care să îmbogățească mereu imaginea noastră despre concretul social, aflat în permanentă devenire.

Pentru aceasta, materialismul istoric trebuie să urmărească acțiunea legilor sociologice nu în mod izolat, ci în întrepătrunderea și intercondiționarea lor cu ansamblul complex de conexiuni sociale necesare. Numai astfel se poate evita tratarea abstractă, schematică, neistorică a legilor sociale, numai pe această cale se poate asigura un examen creator al acțiunii legilor generale și se pot formula adevăruri concrete. Marx a reușit să prevadă științific inevitabilitatea pieirii capitalismului și a victoriei orînduirii socialiste în urma analizei multilaterale a corelației legilor generale ale progresului social cu acțiunea legilor specifice orînduirii burgheze.

În consecință, materialismul istoric studiază legile sociale generale în legătura lor obiectivă internă și necesară cu a) legile dialectice universale, b) cu legile sociale speciale[1].

În primul caz, se deschide drumul spre înțelegerea esenței și semnificației celei mai adînci, universale a legilor sociale și a dialecticii obiective a procesului istoric (baza și suprastructura ca unitate dialectică a conținutului și a formei, revoluția ca salt la o calitate nouă, superioară etc.). În al doilea caz, se asigură cerința metodologică fundamentală a tratării concret-istorice a fenomenelor, singura cale pentru explicarea fenomenelor și sesizarea tendințelor nemijlocite ale dezvoltării (numai considerarea antagonismului dintre forțele de producție și relațiile de producție nu poate explica victoria insurecției de la 23 August fără examinarea situației revoluționare, a condițiilor obiective și subiective care au dus la transformarea unei posibilități generale într-o realitate vie, începutul primei etape a revoluției populare în țara noastră).

Legile și categoriile dialectice universale ne apar astfel ca o bază a legilor structurale ale științei, ca cel mai profund conținut al lor, iar legile sociale speciale se înfățișează drept condiții ce influențează acțiunea legilor sociale generale, imprimîndu-le anumite particularități.

Ca știință a legilor generale ale dezvoltării societății, concepută în unitatea dialectică a laturilor, relațiilor, proceselor sale constitutive, materialismul istoric trebuie să-și studieze obiectul în mod concret istoric, dezvăluind permanent unitatea generalului și a particularului, specificitatea întrepătrunderii și influențării lor reciproce în diferitele etape ale istoriei, ale practicii sociale a maselor.

---

[1] Se ajunge astfel la formularea unor legi obiective care exprimă corelația necesară dintre două sau mai multe legi, dintre mai multe grupe de conexiuni necesare, cum este, de pildă, legea creșterii rolului activității conștiente a oamenilor în cursul dezvoltării progresive a istoriei.

MATERIALISMUL ISTORIC ȘI EPOCA CONTEMPORANĂ

Orice știință izvorăște din cerințele practicii social-istorice a maselor și, odată constituită, servește prin concluziile sale teoretice practica umană. Filozofia nu face excepție de la această regulă. Este cunoscută aprecierea lui Marx că sarcina filozofiei autentice, științifice nu este *numai* să interpreteze lumea, ci, pe temeiul unei interpretări juste, ea trebuie să-și aducă o contribuție crescîndă la *transformarea* lumii. Filozofia marxist-leninistă trebuie să slujească prin adevărurile ei cerința istorică obiectivă a transformării comuniste a societății, a înfăptuirii misiunii revoluționare a clasei muncitoare : înlăturarea exploatării, construirea societății comuniste.

Materialismul istoric poate îndeplini această funcție socială prin corectitudinea generalizărilor sale teoretice, prin folosirea principiilor, legilor și categoriilor sale în analiza societății în ansamblu, a fenomenelor sociale istorice te determinate. De aceea studiul modalității acțiunii legilor generale în fiecare orînduire socială, a specificului legității trecerii de la o formație socială la alta, a particularităților progresului social pe diferite trepte ale istoriei este o sarcină firească a materialismului istoric[1]

Această sarcină se realizează prin excelență în studiul *prezentului istoric.*

Fără a neglija cercetarea istoriei umane în ansamblu, care i-a condus la elaborarea concepției științifice despre societate, Marx și Engels s-au oprit cu precădere asupra orînduirii capitaliste, dezvăluindu-i legile apariției, funcționării și pieirii ei inevitabile, sesizînd tendințele de viitor, perspectiva necesară a trecerii omenirii la comunism. Lenin a analizat cu prioritate specificul acțiunii legilor istorice generale în condițiile etapei monopoliste a capitalismului, a victoriei revoluției proletare și a construirii socialismului într-o singură țară, U.R.S.S.

În zilele noastre, materialismului istoric îi revine îndatorirea de a acorda întîietate studierii particularităților acțiunii legilor istorice generale în condițiile epocii trecerii omenirii de la capitalism la comunism, ale etapei noi în care se află întrecerea dintre sistemul mondial socialist și cel capitalist, a trecerii sistemului mondial socialist într-o nouă fază a dezvoltării sale. Numai studiul teoretic al epocii contemporane poate realiza noi generalizări în domeniul științei sociale, poate crea premisele necesare pentru ca aceasta să servească cerințelor practicii social-istorice ale luptei pentru comunism. Un exemplu tipic în această privință îl reprezintă Declarația elaborată și adoptată la Consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești care a avut loc la Moscova, în noiembrie 1960. Ea a dovedit încă o dată „puterea de analiză și de previziune științifică, caracteristică învățăturii marxist-leniniste, cum poate avea numai o teorie indisolubil legată de realitate, o teorie care pornește de la viață, străină oricărei dogme, capabilă, așa cum cerea Lenin, să sintetizeze trăsăturile fun-

[1] Asemenea sarcini nu se suprapun peste cele proprii *socialismului științific*, conceput ca știința politicii clasei muncitoare, a partidului său revoluționar (vezi „Cercetări filozofice", 1962, nr. 3, p. 676–683).

damentale ale momentului respectiv, să analizeze just modificările ce apar în cursul evoluției istorice și să tragă pe această bază concluzii teoretice și practice corespunzătoare" [1].

Ca teorie generală a procesului istoric, știința socială marxist-leninistă nu explică numai trecutul, ci analizează deopotrivă prezentul ca un moment necesar al dezvoltării și, studiind dialectica prezentului, deduce adevărul despre viitorul inevitabil al istoriei despre direcția, formele și căile dezvoltării ulterioare.

Materialismul istoric nu se poate limita la formularea și exprimarea tezelor sale fundamentale, ci, ca orice știință, el folosește aceste concluzii ca îndreptar pentru propriile sale cercetări, solicitate de nevoile dezvoltării practicii revoluționare. Asemenea cercetări privesc probleme ca acestea : conținutul și dezvoltarea contradicției fundamentale a istoriei contemporane (dintre sistemul mondial socialist și cel capitalist), dialectica raportului dintre forțele și relațiile de producție, dintre bază și suprastructură, dintre obiectiv și subiectiv în țările imperialiste și în țările socialiste, revoluția tehnico-științifică actuală și dezvoltarea socială, particularitățile activității maselor în epoca noastră, dinamica structurii de clasă în țările imperialiste, evoluția structurii de clasă și a statului după victoria socialismului, raportul dintre forțele motrice materiale și cele politico-ideologice în etapa desăvîrșirii construcției socialismului, problemele conștiinței sociale, ale culturii spirituale socialiste și ale revoluției culturale, ca și numeroase alte probleme cu caracter ontologic și metodologic. Aceste direcții de cercetare constituie premise rodnice pentru dezvoltarea perspectivei filozofice asupra procesului social-istoric și îmbogățirea continuă a categoriilor materialismului istoric. Ele sînt totodată un sprijin eficient în activitatea de demascare documentată a teoriilor sociale susținute de ideologii contemporani ai reacțiunii.

Cerința studiului concret-istoric al legilor și categoriilor materialismului istoric, a îmbogățirii sale cu noi categorii și legi apare clar dacă ținem seama de însești trăsăturile esențiale ale comunismului, care se va statornici pe întregul glob pămîntesc încă în epoca noastră. Transformarea comunistă a societății aduce cu sine transformări profunde în sistemul conexiunilor sociale, vor dispărea chiar unele laturi, relații, procese, legi obiective reflectate în categoriile și legile materialismului istoric, cum sînt : clase sociale și lupta de clasă, stat și drept, revoluția social-politică, război și pace. Studiul lor va avea numai o însemnătate istorică așa cum astăzi, are, de exemplu studiul unor fenomene importante din trecut pe care istoria reală din zilele noastre nu le mai înregistrează.

În același timp, apar sau capătă o greutate considerabilă procese tipice pentru comunism cum sînt : schimbări în caracterul și organizarea muncii, ca și în organizarea socială în genere, variate manifestări ale activității conștiente (planificare, forțe motrice politico-ideologice, opinia publică comunistă). Revoluția tehnică științifică și pătrunderea omului în cosmos, transformarea calitativă a forțelor de producție în condițiile

---

[1] Ion Gheorghe Maurer, *Temelia de neclintit a unității mișcării comuniste internaționale*, în „Scînteia", nr. 6066 din 4 noiembrie, 1963.

relațiilor economice comuniste vor ridica noi probleme ale dezvoltării sociale.

Fără cercetarea istorică-concretă, (prin generalizarea practicii social-istorice, a concluziilor științelor sociale speciale, ca și a propriilor cercetări sociologice concrete) aparatul noțional al materialismului istoric ar orienta inevitabil studiul spre trecut, i-ar frîna îndeplinirea sarcinii sale de călăuză teoretică a practicii sociale înnoitoare. Științele naturii se dezvoltă pe măsura creșterii capacității materiale și spirituale a oamenilor de a stăpîni și cunoaște realitatea obiectivă. Materialismul istoric, științele sociale în genere, progresează în primul rînd pe măsură ce drumul ascendent al istoriei, al construcției comuniste determină apariția unor noi calități și a reflectării lor în conștiința științifică.

Cu deplin temei științific se subliniază în documentele de partid, că în condițiile trecerii de la capitalism la socialism și de la prima la a doua fază a comunismului, teoria trebuie să lumineze mereu drumul practicii, să ajute la dezvăluirea și biruirea greutăților și contradicțiilor care ar putea stînjeni construcția. De aceea, partidul orientează cercetarea socială spre dezvoltarea continuă a teoriei, pe baza studierii și generalizării noilor fenomene din viața societății, prin îmbinarea creatoare a teoriei cu practica luptei pentru comunism.

De aceea, indicația cuprinsă în documentele Congresului al III-lea al P.M.R., că munca în domeniul ideologiei este rodnică și utilă dacă se ține seama de cerințele obiective ale fiecărei etape, dacă la temelia lucrărilor stă studierea atentă a politicii și activității practice a partidului, a ceea ce este esențial în experiența maselor muncitoare [1] — are valoare de principiu metodologic.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al P.M.R.*, Edit. politică, 1960, p. 99.

CINE A EDITAT „ROMÎNIA VIITOARE" DIN 1880?

DE

I. FELEA

În revista „Cercetări filozofice" nr. 3 din 1963 a apărut articolul *Ideologia cercurilor socialiste din Romînia între anii 1875 și 1883*, semnat de Petru Lucaciu, care a trezit interes prin încercarea de a clarifica unele probleme ale începuturilor mișcării socialiste din țara noastră, autorul reușind să atragă atenția asupra anumitor aspecte încă neîndeajuns studiate.

Există totodată motive întemeiate de a se pune din nou în discuție soluția dată de autor în legătură cu editarea publicației „Romînia viitoare". Astfel, la întrebarea : „Cine a editat «Romînia viitoare» din 1880?", P. Lucaciu afirmă în mod categoric : „...Nu *C. Dobrogeanu-Gherea, ci Zamfir Arbore-Ralli este redactorul revistei* «Romînia viitoare» *din 1880*[1]. Pentru a susține această teză, autorul se sprijină însă exclusiv pe următoarele rînduri detașate dintr-o misivă adresată de doctorul Russel lui Zamfir Arbore : „Scumpe Zamfirache, iată o săptămînă de cînd a venit nr. 1 al «Romîniei viitoare» și eu nu ți-am răspuns nimica la scrisoarea d-tale. Noi am așteptat, să-ți spun adevărul, mai mult de la numărul acesta și dumneata ești de vină *de ce* noi am așteptat mai mult. D-ta ai scris atîta că aveți *mult* material și material *bun*..." [2].

Fără îndoială că Zamfir Arbore *a participat la editarea* primului număr al revistei „Romînia viitoare". Aceasta reiese clar din citatul de mai sus. Mai există și un alt document, care confirmă același fapt. Astfel, într-o scrisoare datată 2 iunie 1880 — prin urmare înainte de apariția „Romîniei viitoare" — N.D. Saphir îi scria lui Arbore : „Nu este destul numai a ne aduna... și a ne mărgini în discuțiuni și conversații. Să eșim la luptă! Să căutăm a ne cunoaște prin încercări... unii pe alții mai bine, să scoatem jurnale, să tipărim cărți cu scrieri noi, bine cugetate, bine îngrijite". Apoi, la sfîrșit, N. Demetrescu-Saphir se referea în mod concret la publi-

[1] „Cercetări filozofice", anul X, 1963, nr. 3, p. 761.
[2] *Ibidem.*

cația care trebuia să apară în anul acela, adică la „Romînia viitoare" : „Eu aștept apariținea jurnalului... Scrieți cu o mare băgare se seamă să nu compromitem cauza. Trimiteți și mie un număr. Péna mea este gata ..."[1].

Prin urmare și în această scrisoare e vorba de Zamfir Arbore și de „Romînia viitoare". Dar atît din textul acestei scrisori, cît și din scrisoarea lui Russel nu reiese că Arbore ar fi fost singurul sau principalul redactor al „Romîniei viitoare".

Din cele arătate pînă acum reiese că apariția unor publicații socialiste nu se datora activității exclusive a uneia sau alteia dintre aceste persoane, ci cercurilor socialiste în întregul lor. Vom încerca, în continuare, să argumentăm acest punct de vedere prin cîteva documente semnificative.

Într-o scrisoare adresată lui „John" (doctorul Russel) și iscălită „Costică" (Gherea), datată Ploiești (Aprilie, 1880) [2], autorul vorbește de apariția unei publicații : „Revista va apare, după toate probabilitățile, în preajma lui 15 iunie. Pregătește articole. Vrem să avem material pentru cel puțin 5—6 numere, chiar înainte de apariția primului număr. Despre aceasta de altfel îți voi scrie o scrisoare mai amănunțită. Corespondența oficială trimite-o pe adresa secretarului nostru Manicea-doctorandul Manicea, str. Romană 83, București".

Este vorba de „Romînia viitoare". Ce ne îndrituiește să afirmăm aceasta ? În primul rînd faptul că scrisoarea a fost trimisă în aprilie 1880, iar în anul acela cercurile revoluționare din care făceau parte Gherea și doctorul Russel nu au editat altă publicație decît „Romînia viitoare". Afirmația noastră este confirmată apoi de cealaltă scrisoare „mai amănunțită", făgăduită de „Costică".

Adresîndu-se, de data aceasta, „amicilor" din Iași și nu numai lui „John", Gherea arăta în scrisoarea „mai amănunțită" că de patru zile venise la București. Aici a avut loc o *întrunire* unde s-au lămurit neînțelegerile care existau între socialiștii din București și cei din Iași. „Rezultatul a fost că s-a ales alt secretar, C. Bacalbașa. Asemenea s-a hotărît ca « Romînia viitoare » să se dea la tipar, dar totuși mai înainte de două săptămîni n-are să iasă" [3]. Prin urmare, Gherea se ocupa în mod efectiv atît de editarea noii publicații, cît și de redactarea ei. Fostul secretar, doctorandul Manicea, a fost înlocuit cu alt secretar, C. Bacalbașa.

Din această scrisoare reiese, în primul rînd, că Gherea se adresa amicilor din Iași, deci *unui grup, membrilor cercului revoluționar*. Mai reiese că la București a fost *o adunare a amicilor din București*, deci *a membrilor cercului revoluționar din București*, în cadrul căreia s-au lămurit unele neînțelegeri cu cei din Iași. *În cadrul acelei adunări* s-a hotărît ca „Romînia viitoare" să se dea la tipar. De altminteri și din cealaltă scrisoare, din aprilie, reiese că Gherea vorbea în numele unui grup („*vrem* să avem material" ; „secretarul *nostru*").

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, partea I, p. 828.
[2] *Ibidem*, p. 650.
[3] *Ibidem*, p. 669.

Prin urmare, concluzia lui P. Lucaciu la citatul din scrisoarea doctorului Russel către Zamfir Arbore se dovedește neconcludentă : „Rezultă deci că va trebui să facem cuvenita rectificare în toate cazurile cînd istoriografia noastră a atribuit paternitatea spirituală a acestei reviste lui C. Dobrogeanu-Gherea, cînd ea a fost editată de fapt de Zamfir Arbore" [1]. Documentele epocii resping această concluzie. Din scrisoarea citată de P. Lucaciu nu reiese că lui Zamfir Arbore îi aparține „paternitatea spirituală" a revistei „România viitoare". Din scrisorile citate reiese însă adevărul istoric că cercul socialist revoluționar din București, cu concursul celui din Iași, a editat „România viitoare" [2]. Faptul istoric că publicația a fost editată de cele două cercuri revoluționare rezultă și din această afirmație din scrisoarea lui Gherea : „Despre jurnal s-a aranjat astfel : jurnalul are să fie lunar de 500 exemplare. O jumătate din cantitatea asta, adică 250 de exemplare, se vor expedia vouă la Iași, pentru care, după cum am vorbit, veți da o jumătate din cheltuială. Veți avea prin urmare o jumătate din ediție la dispoziția voastră și veți purta o jumătate din cheltuială. Jurnalul are să aibă 4 coli și are să coste 200 franci" [3]. Din acest pasaj al scrisorii trimise de Gherea „amicilor" din Iași reiese, în același timp, că el se ocupa îndeaproape de *amănuntele organizatorice* ale apariției „Românei viitoare". Gherea se ocupa și de tipografie : „Jurnalul se va tipări la tipografia lui Grecescu. Tipografia lui Scorțeanu e prea mică" [4]. Și, într-adevăr, „România viitoare" s-a tipărit la tipografia lui Grecescu.

Mai mult, Gherea, pe baza hotărîrii cercurilor revoluționare din București și Iași, a conturat linia ideologică a revistei. În scrisoarea către „amicii" din Iași, Gherea spunea : „Jurnalul va fi redactat, după cum am vorbit eu cu Russel, adică va fi mai mult jurnal de dezvoltarea ideilor teoretice, decît jurnal agitator" [5].

Ideea aceasta, ca „România viitoare" să fie o publicație mai mult teoretică, o găsim și în editorialul primului număr al revistei, intitulat *Către cetitorii noștri* și iscălit „Redacția". Și aici se spune în mod clar : „*Grupul care este editorul revistei «România viitoare»* are de scop de a atrage atențiunea poporului romîn asupra unei serii de idei noi..." și asupra unei teorii „care poartă numele de socialism" [6]. Prin urmare, nici un echivoc în privința editorului și redactorului revistei : grupul, adică *cercul revoluționar*. Mai reiese că Gherea *lucra efectiv, concret* la elaborarea și tipărirea revistei. Editorialul primului număr al „Românei viitoare" se termină astfel : „Încă o dată repetăm că, creînd revista «România viitoare»,

---

[1] „Cercetări filozofice", 1963, nr. 3, p. 761.

[2] Că apariția „Românei viitoare" era o preocupare a membrilor cercurilor revoluționare și că se întîmpinau greutăți în editarea ei reiese și din scrisoarea adresată de Eugen Lupu, la 16 iulie 1880, unui prieten, în care scria că a fost la Iași, unde a stat de vorbă cu dr. Russel. Scrisoarea spune: „I-am descris toată situațiunea noastră din București și el a opinat că jurnalul, chiar de eșia, nu era de vreo importanță mare și că, din contră, broșurile ar fi de cel mai mare folos". *Jurnalul* (adică „România viitoare") a ieșit totuși la sfîrșitul acelui an, 1880.

[3] *Documente privind istoria României*, vol. I, partea I, p. 669.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

[6] „România viitoare", nr. 1, București, decembrie, 1880 (subl. ns.).

n-avem de scop a agita poporul romîn [1], ci numai a propaga niște idei noi, care sînt rezultanta concepțiunilor curat științifice și, prin urmare, în studiile noastre, în polemica noastră vom înlătura pe cît se va putea pasiunile și cestiunile personale" [2].

Dacă comparăm părerea exprimată de Gherea în scrisoarea sa către „amicii" din Iași în legătură cu linia ideologică a „Românîei viitoare" cu trasarea acestei linii prin editorialul primului număr al publicației, se poate lesne observa că același om a redactat ambele documente : Gherea. El se ocupa și de secretariat : „Pînă Bacalbașa va scrie vouă (este vorba de noul secretar ales de adunarea „amicilor" din București. — *I. F.*), puteți să trimiteți scrisorile mie" [3].

Gherea era în 1880 foarte prudent. Suferințele îndurate în celulele Petropavlovskului și în ghețurile Siberiei, de unde abia scăpase de cîteva luni, erau încă vii. Totodată, între el și doctorul Russel, ca și între el și Zamfir Arbore existau deosebiri esențiale. Gherea era calm și prudent, Russel agitat, îndrăzneț, chiar aventurist. Gherea ținea seama de faptul că era expulzabil, mai ales în acel an în care se săvîrșise un atentat împotriva lui Ion Brătianu, iar poliția lui Radu Mihai căuta să folosească orice prilej pentru a lovi în mișcarea socialistă care începea să cuprindă și pe unii muncitori. În organizarea și desfășurarea propagandei socialiste, Gherea ținea seama de aceste condiții. Deși încă narodnic, el începea în acei ani să se apropie de marxism. Deosebiri esențiale existau, totodată și între Gherea și Zamfir Arbore. Prudent era și Arbore. El a rămas însă narodnic. Mai mult, spre deosebire de Gherea, Arbore se apropia de liberali [4]. În urma sondărilor pe care le-a făcut Gherea prin Arbore în cercurile liberale, el a putut să-și anunțe „amicii" din Iași că „cercurile mai competinte unde se află acum Arbore n-au nimic contra ieșirei jurnalului, să fie numai mai moderat, adică nu anarhist, revoluționar" [5]. S-a mai păstrat și un alt document, din care reiese apropierea de liberali a lui Zamfir Arbore [6].

Aceasta nu înseamnă însă că Zamfir Arbore nu mai făcea parte din cercurile revoluționare și că nu participase la *editarea* revistei „Românîa viitoare". Prezența în capul revistei, la primul număr, a listei de colaboratori (cei mai mulți democrați burghezi și anarhiști) se datorește legăturilor cu străinătatea ale lui Zamfir Arbore. Un exemplu îl constituie răspunsul unuia dintre colaboratorii inserați pe coperta primului număr al

---

[1] Vezi citatul de mai sus din scrisoarea lui Gherea.

[2] *Ibidem* (subl. ns.).

[3] *Documente privind istoria Românîei*, vol. I, partea I, p. 669.

[4] „Zamfir Arbore ocupa acum un post de redactor la ziarul «Telegraful», care apărea încă din 1871, avînd ca redactor-șef pe Ioan C. Fundescu, de apartenență liberală" (Savin Bratu și Zoe Dumitrescu, *„Contemporanul" și vremea lui*, București, E.S.P.L.A., p. 28.

[5] *Documente privind istoria Românîei*, vol. I, partea I, p. 670.

[6] Această apropiere reiese și dintr-o scrisoare pe care a trimis-o Emil Costinescu, fruntaș liberal brătienist lui Zamfir Arbore, în care, amintindu-i de oferta pe care i-a făcut-o și a acceptat-o de a intra în redacția ziarului „Românul", îi scria „... Te rog să vii cît mai imediat a intra în funcțiune. Pe statul de personal al redacțiunii comptezi de astăzi 1 fevruariu" (*op. cit.*, p. 685).

publicației „Romînia viitoare", L. Xavier de Ricard [1], într-o scrisoare adresată lui Arbore : „Scumpe cetățene. Vă mulțumesc mult de a conta pe colaborarea mea la « Romînia viitoare » și mă consider a fi față de noul vostru ziar ca și față de cel vechi" [2]. Toate acestea dovedesc că, pe vremea aceea, Zamfir Arbore mai juca încă pe două fronturi. Ulterior, pe cînd Gherea devenea ideologul reformismului, autorul nefastei teorii neoiobăgiste, Arbore se îndrepta definitiv spre naționalism...

Scrisoarea doctorului Russel către Zamfir Arbore are valoare istorică nu atît prin citatul din care P. Lucaciu a dedus un fapt care, după părerea noastră, nu este indicat ca atare și nici nu poate fi considerat ca implicat, cît prin referirile directe din partea a doua a scrisorii cu privire la *conținutul* primului număr al publicației respective. Doctorul Russel arăta în scrisoare că revista ar fi putut să fie „mai puțin socialistă după formă și reclamă" și „mai socialistă după conținut". El arăta, cu drept cuvînt, că materialul publicat în primul număr „era uscat". Și se poate sublinia remarca lui Russel că, întrucît revista se adresa tineretului, „chiar dacă el e aproape de partid... argumentarea uscată și slabă din punct de vedere științific face mai puțină impresie decît un apel fierbinte la instinctele umane cele mai bune". Această scrisoare semnalează, mult mai important, o lipsă esențială a revistei „Romînia viitoare", remarcată de doctorul Russel, că în cuprinsul ei „nu găsești nici un cuvînt despre Romînia însăși într-o revistă intitulată « Romînia » și îndeosebi în primul număr" [3].

În cele precizate mai sus am ținut să subliniez faptul că din documentele cunoscute pînă acum reiese cu claritate adevărul istoric că nu unul sau altul dintre revoluționarii acelei vremi de început al mișcării socialiste de la noi a editat vreuna dintre scrierile socialiste, ci *întreaga activitate de propagandă și agitație, prin scris sau viu grai, era organizată de cercurile revoluționare prin hotărîri luate în adunări.* Printre aceste acțiuni ale cercurilor revoluționare se înscrie și editarea „Romîniei viitoare" în 1880.

Din documente mai reiese faptul că Gherea a redactat editorialul primului număr al revistei « Romînia viitoare », că el s-a ocupat în mod efectiv de apariția publicației.

---

[1] Pe coperta primului număr al „Romîniei viitoare", acest colaborator este prezentat astfel : „Xavier de Ricard (redactor al ziarelor « Le petit Languedocien », « La Commune libre », « L'alliance Latine » ; autorul cărților : « La fédération », « Les Nationalités » etc.)".

[2] *Arhiva centrală a C.C. al P.M.R.*, fond. nr. 60, dos. nr. 6 079/29.

[3] *Ibidem* 6 077/4.

PROIECT DE TEMATICĂ PENTRU CURSUL DE ETICĂ MARXISTĂ *

(2 semestre)

DE

NICULAE BELLU

Tema I:	*Etica marxistă ca știință — Obiectul eticii marxiste*	*2 ore*
„ *II:*	*Elemente de istorie critică a dezvoltării concepțiilor (sistemelor) etice premarxiste. Lupta dintre materialism și idealism în domeniul eticii.*	*14* „
„ *III:*	*Elaborarea eticii marxist-leniniste. Caracterul reflectoriu, istoric și de clasă al moralei. Rezolvarea marxistă a corelației libertate-necesitate și însemnătatea ei teoretică fundamentală pentru dezvoltarea continuă a disciplinei etice. Dezvoltarea de către Lenin a teoriei etice marxiste (Eticul și politicul)*	*6* „
„ *IV:*	*Progresul moral ca lege a dezvoltării societății*	*2* „
„ *V:*	*Clasa muncitoare — purtătoarea contemporană a progresului moral*	*4* „
„ *VI:*	*Categoriile eticii*	*6* „
„ *VII:*	*Principiile moralei socialiste și comuniste*	*6* „
„ *VIII:*	*Morala socialistă și viața de familie*	*2* „
„ *IX:*	*Eticul și dreptul*	*2* „
„ *X:*	*Eticul și esteticul*	*2* „

* La București, Cluj și Iași se predau de mai mulți ani cursuri de etică marxistă pentru studenții de la facultățile de filozofie și pedagogie. În scopul stimulării unor dezbateri asupra orientării tematice și a tezelor cursului de etică marxistă, publicăm alăturatul proiect tematic.

Tema XI:	*Opoziția ireductibilă dintre umanismul moralei socialiste și antiumanismul moralei religioase*	*2 ore*
„ *XII:*	*Critica principalelor sisteme sau concepții filozofico-etice burgheze contemporane*	*6* „
„ *XIII:*	*Curente reacționare-obscurantiste în etica burgheză din Romînia, rolul lor apologetic și diversionist. Însemnătatea luptei desfășurate de P. C. R. pentru răspîndirea concepției etice marxiste și educarea morală umanistă, revoluționară a maselor*	*2* „
„ *XIV:*	*Probleme actuale ale dezvoltării moralei socialiste în R. P. R.*	*2* „
„ *XV:*	*Tipul valorilor etice socialiste*	*2* „
	Total	*60 ore*

Tema I: Etica marxistă ca știință. Obiectul eticii marxiste
(2 ore)

1. Etica marxistă — știința despre esența socială, caracterul reflectoriu, istoric și de clasă al moralei; despre legile constituirii moralei ca formă distinctă a conștiinței sociale în general, și ale dezvoltării ei progresive ca morală comunistă general-umană în epoca contemporană.

2. Elaborarea bazelor teoretice ale eticii marxiste de către Marx și Engels — parte integrantă a revoluției din domeniul filozofiei. Concepția materialist-dialectică asupra istoriei, cheia pentru studierea a) originii și esenței sociale a moralei, b) rolului ei în dezvoltarea istorică a societății, c) legilor ei proprii de dezvoltare în condițiile socialismului și comunismului, d) genezei categoriilor și principiilor morale și a progresului lor contradictoriu în orînduirile bazate pe exploatare, a modificării lor calitative, îmbogățirii și cristalizării lor ca modalități de comportare general-umană. Dezvoltarea teoriei etice marxiste și elaborarea principiilor fundamentale ale moralei socialiste și comuniste în opera lui Lenin.

3. Desprinderea și constituirea eticii marxiste ca disciplină științifică particulară — produs al epocii socialismului și comunismului. Cauzele obiective și subiective care au împiedicat desprinderea și constituirea eticii *ca știință* a) pe o altă bază teoretică decît marxism-leninismul și b) înaintea apariției istorice a orînduirii socialiste.*

4. Morala (spre deosebire de etică — teorie asupra moralei) — *ansamblu* de deprinderi, sentimente și convingeri de comportare în raporturile reciproce individuale dintre oameni, în raporturile dintre individ și colectivitate (familie, clasă, societate ș.a.), formate ca o reflectare a condițiilor existenței materiale a diferitelor clase sociale în cursul practicii, sub înrîurirea suprastructurii fiecărei orînduiri social-economice, a vieții spirituale și a tradițiilor moștenite. În relațiile practice dintre oameni, morala se manifestă cu precădere în fapte, atitudini, mod de comportare.

* Gîndirea umană a năzuit și a căutat, din timpuri străvechi, să cunoască procesele care regizează formarea deprinderilor și convingerilor morale necesare diferitelor epoci și orînduiri social-economice; ca rezultat al acestor căutări au apărut — alături de explicații mistice și false, cu caracter apologetic, profund reacționar și împotriva acestora — unele concluzii, jude-

5. Interferența obiectivului și subiectivului, a spontanului și conștientului în comportarea morală; deprinderea morală, sentimentul moral și convingerea morală, trepte ale procesului moral.

6. Morala — văzută în istoria ei — nu numai ca o succesiune a modalităților diferite de comportare, în funcție de natura orînduirilor social-economice și a relațiilor sociale corespunzătoare, dar și: a) ca trecere de la forma sincretică a conștiinței (singura formă primară a conștiinței) la *una* din formele conștiinței sociale și — o dată cu această delimitare (îngustare) a domeniului moralei în raport cu ansamblul conștiinței sociale — b) ca o îmbogățire a conținutului social-istoric al sferei morale ca atare, pe măsură ce societatea se dezvoltă, iar relațiile sociale devin mai complexe, mai multilaterale și nuanțate.

7. Utilitatea socială a științei etice marxiste. Definindu-se ca știință prin studiul sistematic asupra moralei, obiectul ei, etica marxistă tinde să dezvăluie mecanismul complex și articulațiile proprii dezvoltării și maturizării treptate a moralei socialiste și comuniste, năzuind să contribuie, pe această cale, la îmbunătățirea permanentă a activității moral-educative pe care o desfășoară un număr tot mai mare de activiști de partid, de stat și ai organizațiilor de masă.

Tema II: Elemente de istorie critică a dezvoltării concepțiilor (sistemelor) etice premarxiste*. Lupta dintre materialism și idealism în domeniul eticii
(14 ore)

Prima lecție

1. Concepțiile etice materialiste naive asupra opoziției dintre morală și religie; legătura lor cu năzuințele, revendicările și lupta maselor. Descompunerea relațiilor gentilice și împărțirea societății în clase antagoniste (apariția relațiilor sclavagiste) implică diferențierea moralei după criteriul de clasă și totodată geneza luptei dintre diferitele concepții asupra moralei. Concepțiile etice se dezvoltă pe terenul acestei lupte și ca una dintre expresiile ei.

2. Inegalitatea relațiilor dintre oameni în cadrul noii orînduiri, exploatarea și asuprirea, justificate și apărate de ideologia dominantă (politică, drept, religie și concepțiile etice corespunzătoare), își găsesc replica în concepții etice umaniste cu tendințe raționaliste și conținînd uneori elemente materialiste.

---

căți asupra proceselor etice, teorii, exprimînd fie numai rudimente de gîndire științifică, fie elaborînd chiar soluții teoretice parțiale cu caracter științific. În schimb, atît condițiile social-istorice, cît și lipsa unei baze teoretice științifice generale în domeniul societății, n-au făcut posibilă elaborarea unei teorii etice consecvent științifice (chiar și tezele adecvate fiind subordonate unui ansamblu fals, neadecvat), nici — ca urmare — constituirea eticii ca știință socială particulară. Totodată societatea însăși nu cerea și nu pusese la ordinea de zi, ca o comandă socială absolut necesară și de neocolit, elaborarea multilaterală a științei etice. Se confirmă că abia acea orînduire care, lichidînd clasele exploatatoare și exploatarea însăși (izvor obiectiv al învrăjbirii și degradării umane), atribuie cu necesitate o funcție socială eficientă mereu mai mare principiilor morale, care extinde — ca o lege a sa proprie — sfera de acțiune a factorului moral, a cărei ideologie dominantă este știința marxist-leninistă și care se dezvoltă sub conducerea conștientă a unui partid marxist-leninist, este în măsură să determine și să asigure elaborarea consecventă a acestei științe sociale particulare. „Teoria se realizează la un popor numai în măsura în care ea este realizarea nevoilor lui... Nu este de ajuns ca gîndirea să tindă spre realizare; trebuie ca realitatea să tindă ea însăși spre gîndire" (Marx).

* Însemnătatea acestei teme și numărul de ore relativ mare propus pentru expunerea ei sînt determinate: 1) de nevoia de ordin științific de a se asigura un minim de cunoaștere critică a acumulărilor de ordin teoretic obținute de-a lungul dezvoltării concepțiilor etice premarxiste; 2) de natura implicit militantă a eticii marxiste, respectiv de împrejurarea că ea se dezvoltă în luptă directă cu doctrinele etice ale burgheziei contemporane refugiate mereu mai

3. Doctrina Locayata în India, expresie a liniei materialiste din filozofia Indiei antice (sec. IV—II î.e.n.) neagă morala religioasă, se opune brahmanismului. Nu unitatea cu Dumnezeu, ci *plăcerea* constituie menirea cea mai înaltă a omului. *Principiul fundamental* al moralei este considerat fericirea pămîntească a omului, problema necesității satisfacerii trebuințelor sale naturale.

4. Confucius, cel mai însemnat gînditor al Chinei antice (551—479 î.e.n.), elaborează o doctrină etică și politică umanistă. Conceptul fundamental al eticii sale este *jen* (omenia); caracterul contradictoriu al acestui concept în condițiile împărțirii societății în clase antagoniste și ale exploatării. Evoluția istorică a eticii lui Confucius.

5. Concepțiile etice materialist-spontane, senzualiste ale lui Lao-țzî și Ian-Ciju (China, sec. VI—IV î.e.n.); orientarea lor anticonfucianistă.

În cartea Dao-de-țzin (atribuită lui Ian-Ciju, dar conținînd ideile lui Lao-țzî), eticul și politicul au bază ontologică, iar cercetarea ontologicului este văzută din unghiul finalității etice-politice. Societatea fiind o parte a cosmosului, omul își descoperă sensul vieții sale în funcție de legile universului și în spiritul acestora. Virtutea umană (*De*) este comportarea conformă cu natura, respectiv calitatea individuală a omului care a cunoscut cerința fundamentală a lumii (Dao) și i se conformează. La Lao-țzî eticul și politicul sînt inseparabile.

Ian-Ciju consideră — în spiritul lui Lao-țzî — că principiul eticii este dobîndirea fericirii, satisfacerea rațională a necesităților corporale (materiale) și spirituale ale omului. Principiul: „fiecare pentru sine" ca fiind *opus* — în acea epocă — *subordonării* individului față de stăpîn. Individualismul în etica lui Ciju, ca o reacție împotriva exploatării și a disprețului față de omul muncii.

6. Momentul socratic în dezvoltarea doctrinelor etice antice. Caracterul idealist-religios, reacționar al eticii socratice, exprimat în teza că morala izvorăște din voința individuală, prin forța acestei voințe conștiente de sine, ca principiu spiritual interior al omului (sufletul). Convingerea interioară pură, ca fiind singurul și absolutul criteriu al comportării, constituie teza fundamentală a subiectivismului și arbitrarului, în morală. Totodată, la Socrate apar deosebit de reliefat asemenea criterii ca răspunderea individuală, necesitatea perfecționării morale, a autocunoașterii („cunoaște-te pe tine însuți"), valoroase pentru dezvoltarea istorică a moralei și a doctrinelor etice, pentru înțelegerea ponderii pe care momentul subiectivității și al individualității tinde să-l ocupe în sfera moralei *.

---

mult în misticism și irațional, negînd caracterul social al moralei, care — dimpotrivă — este adeseori bine reliefat în concepțiile etice anterioare, ceea ce întărește arsenalul de idei apt să fie folosit în această luptă și contribuie la înțelegerea mai aprofundată a fundamentului științific propriu eticii marxiste; 3) de posibilitatea pe care o oferă de a surprinde a) permanența luptei dintre materialism și idealism pe planul eticii și inevitabilitatea ei în societatea bazată pe antagonisme de clasă; b) natura și valoarea istorică a diferitelor categorii etice; c) rolul maselor și al curentelor politice progresiste în elaborarea unor noi deprinderi, sentimente, convingeri morale și pe această bază a unor noi principii morale umane. Rămîne de subliniat, totodată, că tocmai o asemenea considerare critică a doctrinelor etice premarxiste formează aptitudinea teoretică a studenților de a-și însuși treptat problematica proprie disciplinei etice și-i pregătește pentru înțelegerea teoretică a problemelor morale ale epocii și orînduirii socialiste, cu atît mai dificile cu cît par, dimpotrivă, ușoare, ca fiind implicate în practica de fiecare zi, dezbătute și aparent epuizate la nivelul practicii. Se înțelege de la sine că eficiența acestei teme este în funcție de orientarea lecțiilor în spiritul unor asemenea obiective.

* Școala cinică se plasează pe poziția radical negativă a *renunțării*, considerînd drept conținut al binelui (și libertății) suprema neatîrnare față de natură, dar implicit și față de societate, individul retrăgîndu-se și izolîndu-se spiritual în subiectivitatea sa, refuzînd autoritatea preceptelor morale curente și manifestîndu-se în opoziție cu ele. Este o formă a protestului ascetic, sectant, steril, care își va dezvălui caracterul în esență antiuman și filistin în concepția stoică.

7. Etica lui Platon, una dintre principalele laturi ale ideologiei aristocrației sclavagiste, elaborează tezele fundamentale ale eticii idealiste, se constituie ca o premisă ideologică a eticii creștine de mai tîrziu * și, mai larg încă — deși uneori mai puțin evident, — conține teze care vor fi încorporate, sub o formă sau alta, în toate doctrinele etice idealiste pînă în zilele noastre (neotomism, personalism, existențialismul catolic și în parte chiar la cel ateu etc.).

8. La Platon categoriile morale sînt *esențe în sine* (binele în sine, datoria în sine) pe care sufletul, care este nemuritor și renaște în alte întruchipări, le aduce cu sine **. Aceste esențe în sine, neschimbătoare, direcționează cursul moralității sub controlul rațiunii și împotriva înclinărilor potrivnice izvorîte din pasiune ***.

9. Platon neagă existența determinată a *răului*, plecînd de la postulatul că orice om tinde cu necesitate spre cea mai mare fericire, că deci fiecare din acțiunile sale nefiind decît un mijloc pentru atingerea acestui scop, oricine face rău este numai un ignorant care se înșală în alegerea mijloacelor. „Nimeni nu este rău în mod voit". Întrucît tendința vieții morale, a virtuții, este de a scăpa de „păcatele condiției omenești" (Fedon), omul trebuie să evite extremele, să caute linia de mijloc, armonia și întrucît virtutea se află *în sine*, direcționată de rațiune, cercetarea virtuții ca și atingerea ei impune și se obține prin cunoașterea de sine și grija exclusivă de sine ****.

10. Etica lui Platon — reacție aristocratică împotriva concepțiilor etice ale lui Democrit și ale sofiștilor — considera că demosului îi este proprie o moralitate negativă (morala supunerii, virtutea cumpătării) și atribuia numai celor aleși virtuțile înțelepciunii și curajului.

11. Ca metodă de cercetare etică, Platon cultivă principiul pur logic al noncontradicției formale *****, neadmiterea contradicției dialectice.

A doua lecție

1. În opoziție cu Platon și criticînd teoria categoriilor etice ca esențe *în sine*, Aristotel dă expresie curentului democratic-sclavagist, elaborînd o etică netranscendentă a omului social ******.

---

* Binele se realizează dincolo de viață, ceea ce revine nu numai în morala sfinților bisericii, dar și la Kant, morala acceptării suferinței pămîntești, întrucît viața sensibilă este inevitabil rea, răul este atributul sensibilului.

** Astfel dar, este o necesitate să recunoaștem că avem dobîndite ca realități existente dinaintea nașterii toate conceptele acestor lucruri (Faidon). Kant, într-o altă accepție, le va considera ca *a priori*.

*** Această ultimă teză reapare cu sensuri apropiate sau modificate la Kant, parțial la Spinoza ș.a. Etica lui Platon, în ciuda idealismului său obiectiv, conține de asemenea soluții care au alimentat subiectivismul etic de mai tîrziu ; astfel „dreptatea nu-i altceva decît împlinirea datoriei proprii ...asigurarea stăpînirii libere a ceea ce este al său și împlinirea chemării proprii" (*Republica*), idei care nu sînt cu totul străine de conceptul existențialist al „proiectului" (omul este propriul său proiect).

**** Primul precept și-a găsit un teren larg de dezvoltare în etica creștină și laică burgheză al doilea în practica morală a tuturor orînduirilor împărțite în clase antagoniste, cu forma sa cea mai dezvoltată : individualismul burghez.

***** Adoptat, dezvoltat și aplicat de neopozitiviștii contemporani în gnoseologie, logică etică ș.a.

****** Partizan și reprezentant al sclavagismului, deși într-o formă mai democratică, el menține excluderea sclavilor din rîndul oamenilor (al cetățenilor), consideră sclavul ca o expresie a dominației spiritului de către corp (în timp ce la omul liber spiritul ar avea facultatea să domine corpul) și manifestă un vădit dispreț pentru munca fizică (inclusiv pentru meșteșugari, agricultori).

2. Exprimînd tendințele progresiste ale epocii, sintetizează, cristalizează și dezvoltă rezultatele obținute pe planul gîndirii etice pînă la el, dă sens și conținut realist unui număr de categorii etice, intuiește unele legități specifice formei morale a conștiinței sociale.

3. Aristotel abordează problema libertății omului în raport cu necesitatea, cu relațiile pe care le are omul nu numai pe planul său interior, ci înainte de toate cu mediul social. Nu există nici libertate absolută, nici servitute absolută.

4. Dreptatea și binele sînt cercetate aici în strînsă legătură cu viața socială și îndeosebi cu politica. Virtutea și fericirea sînt inseparabile de condițiile materiale ale realizării lor *.

5. Aristotel, care observă că esența vieții morale constă în acțiune și activitate sufletească rațională, că suprema datorie a cetățeanului este de a se integra în stat, de a avea preocupări și activitate politică — altfel neputîndu-se realiza virtutea, — reduce totuși *activitatea* la preocupările de ordin spiritual și exclude munca din rîndul ocupațiilor care duc la virtute, considerînd-o incompatibilă cu aceasta.

6. Deși inconsecvent, Aristotel, enunță că „oamenii modelează noțiunea fericirii și a binelui în concordanță cu viața pe care o duc" ; neagă înzestrarea de la natură a oamenilor cu virtuțile etice ; virtutea există ca posibilitate, ea se realizează în proces, prin actele omului ; eliberează etica de subiectivism și arbitrar, raportînd categoriilor etice și judecățile de valoare morală la interesele statului, ale colectivității (în sens sclavagist), deci la un termen exterior individului, propunînd astfel un criteriu obiectiv pentru moralitate.

7. Cu toată critica esențelor *în sine* ale lui Platon și a elaborărilor raționale pozitive în domeniul eticii, Aristotel rămîne prizonierul ideologiei sclavagiste dominante, preia de la Platon și fundamentează teza virtuții ca medie între extreme, nu vede dezvoltarea nici pe planul existenței, nici pe cel al moralității și, deși sesizează rolul director al politicii față de morală, nu vede în spatele acestei corelații cauzele materiale și forța motrice a dezvoltării sociale și morale. Nu s-a eliberat decît parțial de teologia platonică a binelui, întrucît găsește cu cale să împace realismul său cu ideea de Dumnezeu, „formă a tuturor formelor", cauza eficientă și cauza finală a întregii dezvoltări, pe care de altfel o îngrădește în limitele statului sclavagist.

8. *Cu Epicur și Lucrețiu* se accentuează conținutul democratic și antireligios al concepțiilor etice, care devin mai apropiate de viața poporului ; școala epicureană respinge excluderea sclavilor și a femeilor din conceptul de uman, reflectînd începutul de descompunere a relațiilor sclavagiste ; reabilitează — împotriva lui Platon și parțial a lui Aristotel — *năzuința spre plăcere*, ca fiind proprie tuturor ființelor, în sensul satisfacerii rezonabile a nevoilor materiale și spirituale ale omului, fără de care fericirea este iluzorie.

9. Principalul merit al lui Epicur este de a fi umanizat etica, încercînd — în spiritul lui Aristotel, dar cu o viziune mai populară — să plece de la datele vieții reale, nedogmatizate. Omul trebuie eliberat de mituri, de reli-

* Concluzia în spirit de clasă a lui Aristotel, că numai cel care posedă bogății poate fi virtuos și fericit, nu anulează sîmburele rațional al acestei idei, confirmat de lupta maselor de-a lungul istoriei și cu atît mai mult de epoca socialismului victorios, dar dă totodată măsura mărginirii istorice și de clasă a eticii aristotelice, care limita la posesorii de bogății posibilitatea și practicarea virtuții într-o epocă în care tocmai posedarea bogățiilor, întrucît izvorau din exploatare și asuprire, constituia terenul cel mai prielnic pentru o morală inumană (individualism, abuz de putere, discriminare după avere, aroganță aristocratică față de popor, parazitism și dispreț față de muncă ș.a.).

gie, care după Epicur constituiau una dintre cauzele principale ale suferințelor omenești *.

10. În lupta împotriva epicureismului și pentru a-l compromite, creștinismul a folosit falsificarea acestuia, la modă în cercurile privilegiate ale societății romane, prezentîndu-l ca morală a desfrîului **.

11. Etica lui Epicur se caracterizează totuși, în esență, prin contemplație și individualism. Năzuința spre plăcere este corelată cu *evitarea suferințelor*, pe care cade accentul principal. Conștiința de sine liniștită (ataraxia), fericirea realizată cere închiderea în cercul prietenilor (prietenia, sfera individualului, fiind lucrul cel mai important pentru obținerea fericirii) și renunțarea la activitatea politică, la treburile obștești. În raport cu Aristotel, Epicur face aici un pas înapoi, punînd pe primul plan problemele sufletești ale individului izolat, liniștea sa interioară, dezvăluind — pe planul teoriei etice — caracterul decadent al elenismului și totodată incapacitatea generalizată a societății respective de a soluționa tocmai problemele reale, materiale și spirituale ale individului, nevoit să se refugieze în introspecție ***.

A treia lecție

1. Descompunerea relațiilor sclavagiste și lipsa de perspectivă socială reflectate în recrudescența idealismului etic (neoplatonism). Stoicismul ca doctrină etică mistică și fatalistă, corespunzînd interesului claselor exploatatoare (Seneca), dar reflectînd în același timp schimbările adînci care aveau loc în relațiile de producție și care impuneau o nouă concepție față de activitatea productivă și, implicit, față de omul muncii (Epictet). Școala sceptică (Sextus Empiricus) împotriva idealului moral, a prejudecăților și a principiilor morale. Neoplatonismul mistic (Plotin) afirmă natura vicioasă a omului, condamnarea sa la păcat, anunțînd epoca de dominație a doctrinelor etice mistice-religioase, sumbre, pesimiste.

2. Dominația religiei în epoca feudală și continuitatea umanismului în etică sub forma luptei împotriva scolasticii, a studiului naturii, a criticii sociale și a doctrinelor eretice. Prezența ascetismului (fățarnic), a doctrinei renunțării și a disprețului pentru nevoile trupului în etica religioasă dominantă în Orient ca și în Occident, în budism ca și la Sf. Augustin (neoplatonism mistic) sau Toma d'Aquino. Etica ereziilor și a schismelor religioase. Morala țărănească și morala reformelor religioase. Scepticismul umanist, antiscolastic al lui Montaigne.

3. Etica primilor socialiști utopici. Însemnătatea și actualitatea studierii concepțiilor etice utopice din sec. XVI—XVII ****. Concepțiile etice ale lui Th. Morus. Umanis-

---

* Marx sublinia sensul acestei idei, spunînd că „lumea trebuie *dezamăgită*, adică eliberată de teama de zei, deoarece ea (lumea — *N.B.*) este *prietena mea*" (a omului — *N.B.*).

** În ciuda termenilor deosebit de expliciți în care a formulat Epicur teoria sa asupra *năzuinței spre plăcere* (scrisoarea către Menekeus), condamnînd abuzul „de plăceri" ca opus realizării și fericirii umane, dar respingînd totodată soluția ascetismului pentru popor, predicat de reacțiunea laică și religioasă.

*** Acest pas reflectă, în același timp și într-o anumită măsură, o formă ascunsă și spontană a luptei dintre clase, chiar dacă sub înfățișarea pasivității. Se poate astfel observa cum, în anumite condiții istorice (ca și la Ian-Ciju), apar elemente ale moralei individualiste în păturile poporului, ca replică împotriva stăpînilor de sclavi și a clasei dominante care reclamau, dimpotrivă, atragerea poporului la o activitate economică și uneori politică subordonată interesului lor propriu și exclusiv de clasă, dar fiind înfățișată ca reprezentînd, dimpotrivă, nevoile generale ale comunității, ale statului.

**** „Ne bucurăm de germenii de idei și de ideile geniale care apar pretutindeni de sub învelișul fantastic..." (Engels).

mul, îndemnul de a se ține seama de înclinațiile umane ale oamenilor din popor (așa cum s-au format ele de-a lungul istoriei societății) dezvăluie un conținut general realist, o vădită opoziție față de concepțiile mistice dominante ale epocii. Principiile egalității sociale și ale comunității bunurilor. Th. Morus ca reprezentant al maselor, al țărănimii, meșteșugărimii orășenești și al intelectualității umaniste. Tommaso Campanella, reprezentant al aspirațiilor păturilor exploatate și asuprite ale societății (plebeimea orașelor, țărănimea, intelectualitatea săracă, clerul de jos), elaborează concepții morale izvorîte din experiența istorică a maselor și bazate pe ipoteza (încă utopică atunci) unei societăți în care proprietatea privată este abolită, iar relațiile morale dintre oameni exprimă morala colectivistă a întrajutorării, pasiune pentru munca productivă, primatul interesului social față de cel individual.

4. Influențe materialiste în etica burgheziei în ascensiune. Hobbes se pronunță pentru *etică naturalistă*, neagă baza religioasă a moralei, pe care o înlocuiește cu interesul personal, socotindu-l fundamental *. Hobbes include „natura omului" între stările naturii; implicit asemenea categorii morale ca justiția, gratitudinea, modestia, echitatea, clemența ș.a. sînt considerate legi ale naturii, explicînd astfel moralitatea omului fără a recurge la supranatural și la religie.

5. Raportînd *„moralitatea naturală"* a omului la *stat* (nu la o judecată divină sau bisericească), în sarcina căruia cade delimitarea virtuților de vicii (acțiunea împotriva „înclinării naturale a omului spre discordie"), Hobbes își dezvoltă concepția sa despre morală în corelație cu statul, cu societatea **.

6. Hobbes promovează ideea metafizică a moralității *naturale*, deci nu istorică-socială, care duce în ultimă instanță la ideea impulsului inițial, divin.

7. Spinoza este tributar interpretării filozofului englez despre corelația dintre stat și moralitate, dar, spre deosebire de Hobbes, intervenția statului în sfera moralității nu mai ocupă decît un loc secundar ***.

8. Spinoza caută *causa sui*, propria cauză a moralității, legea interioară a obiectului, cum va spune Hegel, necesitatea lui internă ****, fără să dezvolte însă într-un mod original ideea sa în sensul istorismului și reluînd ideea (pozitivă) devenită tradițională asupra rolului statului în moralitate, „căci rațiunea nu poate înfrîna afectele" (*Etica*, p. 247—248).

9. Spinoza dezvoltă cu precădere și îmbogățește substanțial teoria despre puterea rațiunii asupra pasiunilor (prezentă încă în antichitate, dar neținută în seamă de Hobbes), își fundamentează întreaga sa etică pe *unitatea dintre cunoaștere și moralitate*. Acordînd rațiunii locul central în etica sa (și fără să sesizeze cîtuși de puțin rolul existenței sociale

---

* „Filozofia moralei nu este nimic altceva decît știința a ceea ce este bine și a ceea ce este rău în raporturile sociale ale oamenilor", dar afirmă totodată că „știința legilor naturii este adevărata și singura filozofie morală", în sensul că numai în *starea de natură* dorințele personale ale individului constituie măsura binelui și a răului.

** Statul, creat — după Hobbes — prin înțelegerea reciprocă a oamenilor (contract), ar avea tocmai menirea de a constrînge și educa oamenii în spiritul convietuirii, al unei moralități sociale, idee care se află, nedezvoltată, încă în *Republica* lui Platon (în formă răsturnată : ca dezvoltare a **binelui în sine** potențial).

*** Spinoza afirmă că „dreptul și nedreptul, păcatul și meritul sînt noțiuni extrinsece, nu atribute care exprimă natura sufletului" (*Etica*, p. 248), urmărind pe această cale să distingă sfera eticului de aceea a dreptului (a statului, a societății, a politicii), să depășească sărăcia soluțiilor oferite de Hobbes, care reduseseră bogăția multilaterală a planului moralității la simpla *stare naturală* și statul claselor exploatatoare la rolul de arbitru și disciplinator al ei.

**** Acest mod dialectic de a aborda problema, nou și deosebit de profund, întrucît introduce principiul istorismului în cercetarea etică, va împinge însă toată problema în direcția idealismului din cauza autonomizării, izolării și suspendării moralei în sfera exclusivă a spiritului. Această direcție își va afla încununarea în automișcarea moralității din opera lui Hegel.

în formarea și dezvoltarea moralității), considerînd rațiunea însăși într-un mod neistoric Spinoza rămîne la nivelul unei soluții unilaterale, pur raționalistă, idealistă și metafizică, deși în progres față de predecesori.

10. Contribuții importante au fost aduse de Spinoza în conturarea categoriilor etice : bine, rău etc. ; în formularea dialectică a raportului dintre interesul individual și cel general, necesitate și libertate ; a contribuit la eliberarea moralei de religie, corelînd-o, dimpotrivă, cu știința, cu rațiunea.

11. Etica lui Spinoza nu depășește cadrul individualismului burghez : morala este cercetată ca aparținînd individului și nu societății sau clasei, rațiunea este a individului și nu a colectivității, a epocii, iar statul însuși nu contribuie la producerea moralei, ci numai la frînarea din exterior a pasiunilor, cînd rațiunea singură apare ca insuficientă.

A patra lecție

1. Etica iluminismului francez din sec. XVIII : Voltaire. Pe planul preocupărilor etice, Voltaire se manifestă ca un epicurian *. Pozitivă în epicureismul său este poziția antireligioasă, critica ascuțită împotriva moralei feudale de curte și a prelaților bisericii, care a contribuit la cultivarea spiritului revoluționar, al nesupunerii față de ordinea și morala dominantă.

2. Pe plan teoretic, Voltaire intuiește — fără să formuleze explicit și dîndu-i o rezolvare cu totul greșită — existența unei continuități în formarea moralei umane, faptul că morala se constituie ca un rezultat al experienței umane, fiind un instrument al intereselor sociale **. Argumentația lui Voltaire nu depășește aici observația empirică, este total tributară metafizicii, ajungînd să afirme că există o singură morală, așa cum există o singură geometrie. Cu toate acestea, rămîne fapt că a intuit și a pus problema necesității unei judecăți mai multilaterale și profunde asupra moralității umane, căreia abia etica marxistă îi va da soluția științifică.

3. Elaborarea unor criterii științifice în etica umanistă a lui Helvétius și contradicțiile (inconsecvențele) izvorîte din concepția sa idealistă asupra societății. Ca și Spinoza, Helvétius considera că morala trebuie să fie opera științei, a rațiunei și nu a religiei. Dar, spre deosebire de Spinoza, care opunea rațiunea pasiunilor, Helvétius vedea expresia moralității în omul activ, stimulat de interesul personal și de pasiunile sale, fără de care nu există activitate și creație. Interesul personal stă astfel la baza eticii sale. În concepția sa acest interes personal trebuie să fie real, adică just înțeles și îmbinat cu interesele altora. Interesul personal este baza acțiunilor omenești, dar el nu este însăși virtutea, care apare abia din momentul în care *interesul individual coincide cu cel social*.

4. Helvétius cerea egalizarea izvorului material al fericirii. El dezvoltă vederile

* Gîndirea sa etică a reflectat starea de spirit a burgheziei avute, care vedea în satisfacerea plăcerilor izvorul dezvoltării comerțului și a industriei, dar și înclinațiile spre evitarea suferințelor și contemplare ale aristocrației feudale în declin ; de aceea epicureismul său este contradictoriu și mai apropiat de sensul denaturat care s-a dat acestei concepții decît de conținutul real al eticii lui Epicur.

** Omul individual, considerat în afara societății și în afara experienței acesteia, care este singura purtătoare a moralității, nu poate fi nici moral, nici imoral. Această idee, vag și neclar conturată, îl determină să polemizeze cu Locke în problema inexistenței ideilor înnăscute, principiu acceptat de Voltaire, dar căruia considera necesar să-i impună un corectiv cu privire la morală. Sensul criticii adresate lui Locke este că inexistența ideilor înnăscute, inclusiv a moralei înnăscute, nu trebuie să însemne totodată și faptul că omul este lipsit de însușirea, proprie lui, de a fi moral, respectiv de a trăi în societate, de a se comporta în conformitate cu cerințele societății.

predecesorilor săi, creînd o etică *utilitaristă*, pătrunsă de spiritul luptei de eliberare a omului de toate formele constrîngerii feudale. Gîndirea sa etică rămîne însă tributară atît concepției metafizice despre „natura umană", cît și idealismului care, explicînd moralitatea prin legislație și guvernămînt, nu observă cauzele materiale ale legislației și guvernămîntului, nici așadar, înrîurirea determinantă a existenței materiale asupra moralei. Helvétius își depășește totuși cu mult înaintașii prin faptul că observă rolul politicii și al dreptului asupra moralei, influența inversă a moralei asupra politicii, conferind astfel un caracter revoluționar militant democratismului și umanismului eticii sale *.

5. Cei trei socialiști utopici ai secolului al XIX-lea a căror trăsătură comună este că „ei nu apar ca reprezentanți ai intereselor proletariatului, istoricește născut între timp" (Engels) :

a) Saint-Simon ** propune înlocuirea principiului moral : nu face altuia ceea ce nu ai vrea să ți se facă, pe care îl consideră negativ, în sensul că nu este obligatoriu decît indirect, cu principiul : *omul trebuie să muncească*. Militează pentru înlocuirea moralei cerești cu o morală pămîntească, cu o morală laică și științifică, dar atribuie moralei rolul de a fi generatoarea politicii.

b) Ch. Fourier, critic ascuțit al mizeriei materiale și morale din societatea capitalistă, a dezvăluit caracterul profund duplicitar al moralei burgheze ***. Combate morala resemnării, afirmă necesitatea liberei dezvoltări a pasiunilor care într-un regim „societar" al viitorului își găsesc în instituții contraponderea necesară ; diferențiază pasiunile de vicii. Formulează teza emulației și a entuziamsului socialist în muncă, profundă, în ciuda naivităților pe care le conține. Demască cu ascuțime ipocrita cerință burgheză : iubiți munca.

c) R. Owen, în principala sa operă *Noua lume morală*, consideră că răul se află în forma burgheză a societății, a cărei înlăturare nu poate fi decît produsul schimbării ideilor și moravurilor, în care scop trebuie schimbate însești condițiile de viață ale societății. Fără să depășească pe plan teoretic limitele raționalismului secolului al XVIII-lea, potrivit căruia educației îi revine rolul principal în îmbunătățirea moravurilor, Owen a încercat, cu unele rezultate pozitive, să demonstreze că, în condiții schimbate de muncă și raporturi sociale, moravurile înregistrează modificări corespunzătoare ****.

A cincea lecție

1. *Im. Kant.* Ruptura formală dintre legalitate și moralitate, în opoziție cu materialiștii secolului al XVIII-lea și ca o replică la neputința practică a societății germane contemporane lui Kant (respectiv : a burgheziei) de a genera idealuri morale înălțătoare

* J. Bentham și J. Stuart Mill interpretează și dezvoltă utilitarismul lui Helvétius într-o direcție burgheză apologetică, creînd o etică a „justificării geanei burgheze după profit". Egoismul rațional devine egoismul cinic, individualismul exacerbat caracteristic ideologiei și practicii dominante în orînduirea capitalistă.

** „La care, alături de orientarea proletară, și-a păstrat încă o oarecare însemnătate orientarea burgheză" (Engels).

*** Pătrunzător analist al situației femeii în condițiile relațiilor burgheze, „primul care a spus că gradul de emancipare a femeii într-o societate dată este măsura firească a emancipării generale" (Engels).

**** Utopică și inevitabil condamnată la eșec din punct de vedere social-politic, experiența întreprinsă în colonia de la New Lamark a pus totuși în lumină marea înrîurire pe care o au condițiile materiale de existență ale oamenilor asupra comportării lor morale. Owen remarca profundele schimbări care au avut loc sub ochii lui, apreciindu-le ca peste așteptări, în raport cu condițiile materiale nesatisfăcătoare care au putut fi asigurate și de timpul deosebit de scurt în care s-au desfășurat.

și mobilizatoare. Teza fundamentală a eticii kantiene : o acțiune poate fi apreciată ca morală numai în cazul în care ea a fost săvîrșită independent de orice înclinație naturală, de orice interes și de orice ideal sau chiar în pofida acestora, numai din respect pentru cerințele legii morale.

2. Formalismul și apriorismul conceptului kantian de lege morală (imperativul categoric). Caracterul ascetic opus naturii sensibile a omului. Respingerea oricărei interferențe dintre legea morală și conținutul acțiunii morale. Legea morală se bazează, la Kant, pe independența totală a voinței, nu cere nici o confirmare, nici practică, nici ideală *.

3. Două direcții opuse în etica lui Kant (idealismul ascetic și umanismul), expresie a contradicției dintre formalismul aprioric al concepției sale filozofice și năzuința de a pune omul și demnitatea sa (deși abstractă) în centrul teoriei etice ; tendința de a da o caracterizare pozitivă acțiunii morale în ideea despre individ ca scop în sine : totul în afară de om are însemnătate numai *ca mijloc* ; singur omul este *scop* în sine însuși.

4. În același timp mărginirea metafizică a tezei kantiene despre necoincidența dintre aspirația spre fericire și comportarea morală. După Kant, lumea sensibilă a fenomenelor nu cunoaște concordanță între caracterul moral al individului și realizarea năzuinței sale spre fericire. Această concordanță aparține lumii suprasensibile, inteligibile a lucrului în sine, unde apare : libertatea, nemurirea, Dumnezeu. Omul empiric nu e liber. Fericirea rămîne o himeră pentru viața pămîntească, dar omul *trebuie* să aspire la ea ca o compensație pentru vulgaritatea vieții empirice : înapoi la religie. Totuși Kant acceptă că, teoretic, libertatea trebuie admisă, întrucît fără ea dispare răspunderea personală a omului pentru faptele sale.

5. Însemnătatea și actualitatea studierii eticii lui Kant, îndeosebi pentru critica caracterului profund neștiințific, mistic, subiectivist și reacționar al diferitelor concepții etice burgheze contemporane, a liniei revizioniste neokantiene, cristalizată în formula „socialismului etic" și al altor variante moderne (catolice, existențialiste), care reproduc epigonic și actualizează direcția reacționară-mistică a eticii kantiene.

A șasea lecție

1. *G.W.F. Hegel.* Critica hegeliană a eticii lui Kant. Hegel surprinde opoziția dintre viața reală, cu aspecte infinit de variate, contradictorii, și caracterul rigid, dogmatic și formalist al conceptului moral kantian despre datorie. Hegel exprimă, împotriva lui Kant, tendința spre dezvoltarea multilaterală a facultăților umane pe planul etic, frînge cadrele rigide care opun între ele (la Kant) rațiunea și natura, datoria și bucuria de viață, omul rațional și omul real **.

2. La Hegel domeniul etic nu poate fi abordat fără ca să implice cu necesitate politica și dreptul (legislația), statul, sistemul instituțional, colectivitatea, poporul, familia, relațiile sociale ***. Hegel reflectă tendința

* Forța moralității se măsoară prin forța înclinațiilor naturale înfrînte. Neputința practică și proclamarea virtuților stoice. Conceperea personalității ca liberă și independentă de mecanismul social și natural, supusă numai unor legi proprii, specifice, date de rațiunea proprie.

** Hegel tinde, în special în lucrările de tinerețe, cu tendințe iluministe, spre imaginarea unui *om total*, care depășește contradicțiile, mărginirile impuse de condițiile vieții sociale ale epocii. Simțul istoric al lui Hegel respinge ca fals conceptul kantian despre *eternitatea* opoziției dintre datorie și înclinație, spirit și simțuri, înlăturînd formalismul etic kantian, ca lipsit de conținut viu, social. „Moralitatea este... unirea cu legea vieții...".

*** „Etica sau doctrina despre morală a lui Hegel este filozofia dreptului și cuprinde : 1) dreptul abstract ; 2) moralitatea ; 3) morala, care cuprinde la rîndul ei : familia, societatea civilă, statul. Pe cît de idealistă este forma, pe atît de realist este aici conținutul" (Engels).

182

înaintată a epocii spre o *etică socială*. Pe plan etic, poporul în interesele lui are prioritate asupra individului izolat. Rolul subordonat al moralității subiective față de etosul colectiv. Morala individului este justă numai în măsura în care se manifestă în spiritul celei generale, ca la Aristot, Helvétius ș.a., dar într-o viziune istorică.

3. Hegel se opune reducerii eticii la problemele vieții interioare, la „idolatrie interioară"; morala ca o formă a relației individ—familie și colectivitate generală, popor. Dialectica individ — colectivitate. Caracterul individualist, asocial al moralei religioase („conștiința nefericită"). Critica hedonismului ca subiectivism. Bucuria morală a creației.

4. Idealismul eticii hegeliene: teza moralității obiective ca moralitate în sine, moment al automișcării Ideii; dedublarea moralității obiective și autoreflectarea ei în moralitatea subiectivă. Sîmburele rațional al acestei teze mistificatoare.

5. Revenirea la soluția religioasă. Idealul etic se înfățișează și la Hegel ca o compensare a neputinței de realizare umană pe planul realului. Critica tezei (religioase) despre viața spirituală ca o compensare; despre moralitate, ca un domeniu al spovedaniei, despre normele etice ca „esențe atemporale" (înapoi la Kant), „făpturi cerești neprihănite", care nu trebuie să se justifice în fața gîndirii *.

6. Consecințele deductivismului, ale metodei idealiste speculative, asupra rigurozității și consecvenței teoretice în etica hegeliană. Trecerea lui Hegel pe poziția acceptării în sens subiectivist a moralității („conștiința se împacă cu ideea că a făcut ceva"), revenind spre pozițiile combătute. Aicí Hegel a îmbătrînit și s-a învechit cel mai mult (Lenin).

A șaptea lecție

1. Cernîșevski, ca și Helvétius, își fundamentează concepția etică pe *egoismul rațional*. Interesul individual este doar motivul comportării morale și nu criteriul ei, întrucît, deși baza binelui este interesul personal, abia coincidența acestuia cu un interes general omenesc și subordonarea față de el, față de idealurile de eliberare și de bunăstare ale poporului corespunde cerințelor unei înalte moralități.

2. Cernîșevski se apropie de poziția materialistă în problema caracterului derivat al moralei, observînd dependența ei nu numai de politică, legislație și educație, dar și de condițiile de viață. Cu toate acestea, și deși subliniază substratul social, de clasă al moralei, efectele dezumanizante ale exploatării și necesitatea înlăturării ei, Cernîșevski atribuie totuși formelor de guvernămînt și legislației rolul hotărîtor asupra moralei, fără ca prin aceasta să-l elibereze pe individ de propria sa răspundere morală.

3. Împrejurările îl formează pe om, dar ele nu exclud manifestarea liberă a voinței lui, deoarece în viață apare mereu ceva *nou*, spre care năzuiește clasa care luptă pentru eliberarea sa. Este astfel posibilă alegerea între vechi și nou, libertatea. Se afirmă obligativitatea (datoria) morală a individului de a alege și a opta în această alternativă și, totodată, existența unui criteriu obiectiv de apreciere asupra comportării morale.

4. Specific eticii lui Cernîșevski este legătura dintre trăsăturile morale ale omului și lupta sa pol că împotriva absolutismului, pentru progres și socialism, nu „autodesăvîrșire morală".

5. *N. Bălcescu*. Nu a elaborat o teorie etică, dar, ca democrat-revoluționar consecvent, conducător revoluționar și om de știință,

* „Sentimentul moral constă tocmai în a o respecta neclintit ceea ce-i just și în abținerea de la orice mișcare, clătinare, sau explicare a lui" (Hegel).

și-a expus concepțiile sale despre morală, aducîndu-și contribuția la conturarea înțelegerii ei științifice. Astfel, principala *datorie morală* este lupta pentru realizarea idealurilor colectivității. *Binele* obștesc trebuie să stea la baza tuturor acțiunilor omului și constituie criteriul fundamental de apreciere.

6. Esența moralității umane este, după Bălcescu, aceea ca fiecare să acționeze, să fie *om de acțiune* în slujba intereselor poporului și patriei, preocupările sociale fiind considerate ca stînd mai presus de cele personale *.

7. Etica lui Bălcescu este profund *optimistă*, reflectînd încrederea în mase, faptul că cel care lucrează în interesul lor nu are motive să fie șovăielnic și pesimist, condamnînd morala supunerii ca nedemnă.

8. Fără să formuleze explicit caracterul de clasă al moralei, Bălcescu observă existența simultană a două morale : morala maselor de oameni ai muncii, care iubesc munca, dau dovadă de patriotism și eroism în luptă pentru interesele generale ; morala nepăsării față de binele obștesc, egoism, trîndăvie, lăcomie, servilism și trădare, caracteristică asupritorilor.

Bălcescu reliefează, ca o trăsătură a domeniului moral, lupta dintre cerințele morale înaintate ale unei epoci (valorile morale) care cer adeziunea individului și tendința acestuia de a se închide în izolarea unor interese private și imediate **.

Tema III : Elaborarea eticii marxist-leniniste. Caracterul reflectoriu istoric și de clasă al moralei. Rezolvarea marxistă a corelației libertate — necesitate și însemnătatea ei teoretică fundamentală pentru dezvoltarea continuă a disciplinei etice. Dezvoltarea de către Lenin a teoriei etice marxiste (Eticul și politicul) (6 ore).

Prima lecție (2 ore)

1. Condițiile social-istorice și premisele teoretice ale genezei teoriei marxiste despre morală. Materialismul istoric — cheia pentru rezolvarea științifică a problemei despre originea, esența socială și caracterul reflectoriu al moralei. Raportul dintre caracterul relațiilor de producție și natura moralei dominante a fiecărei orînduiri social-economice. Dependența și independența relativă a moralei de economie ***.

2. Morala — înțeleasă ca un produs social-istoric. Critica științifică a conceptului de *morală în general*, în sensul abordării ei istorice-concrete.

3. Rolul practicii — ca activitate istorică umană în măsură să revoluționeze nu numai obiectul, dar și subiectul istoriei, nu numai însușirile sale fizice, dar și pe cele spirituale, nu numai rațiunea, dar și conștiința, nu numai convingerile, dar și deprinderile de comportare

4. Munca și conștiința de sine morală a omului. Fundamentarea materialist-dialectică a raportului obiectiv—subiectiv pe planul comportării morale, caracterul determinat a subiectivității și totodată relativa ei independență, automișcare. „Natura omului" ca natura sa social-istorică.

---

* „Nenorociți sînt cei care concentrează toată puterea lor de a iubi într-o dragoste intimă asupra unui obiect rar de găsit, iute pieritor și trecător cînd îl găsim. Pentru ce să nu întoarcem dragostea noastră toată asupra unui obiect mare și nepieritor ? Și ce e mai mare pentru om decît țara sa ?".

** „Aceste idei se luptă cu interesele noastre și adesea le biruie — ne povățuiesc jertfa acolo unde instinctul ne-ar povățui egoismul ; ele ne împing înainte, acolo unde dragostea de sine ne zice să ne tragem înapoi".

*** „Opoziția dintre economia politică și morală nu este... decît o *aparență* ; este o opoziție, nefiind în același timp o opoziție. Economia politică exprimă în felul ei legile morale" (Marx).

5. Caracterul de clasă al moralei ca determinare esențială a naturii eticului în orînduirile social-economice bazate pe exploatare. Lupta dintre morala claselor exploatatoare dominante și morala maselor, dintre tendința moralei dominante de a se infiltra în rîndurile oamenilor muncii și tendința moralei claselor revoluționare de a stăvili această înrîurire, opunîndu-i o morală proprie, umană, revoluționară și mobilizatoare.

6. Analiza procesului social-istoric a înstrăinării umane, a dispariției omului în spatele lucrului în condițiile proprietății private și ale exploatării, a înlocuirii calităților umane istorice constituite prin calitățile lucrului, teren prielnic pentru fenomenele de dezumanizare și amoralism.

7. Individualismul antiumanist al moralei claselor exploatatoare, produs al exploatării, al dominației de clasă și al parazitismului social.

Diferențieri istorice în morala maselor, de la morala dominant pasivă, a apărării pe plan social a relațiilor de comportare în muncă și în familie, la morala activă, consecvent revoluționară, a clasei muncitoare.

A doua lecție

1. Libertate—necesitate, problemă a interacțiunii omului (și umanității) cu forțele lumii obiective, în procesul activității practice *. De pe poziții consecvent științifice și revoluționare, marxismul înlătură nu numai indeterminismul și fatalismul, dar și limitele caracterului contemplativ în rezolvarea raportului dialectic dintre libertate și necesitate : libertatea este cunoașterea necesității, dublată de acțiunea practică, în cunoștință de cauză, în vederea înfăptuirii cerințelor ei.

2. Libertatea morală este morala acestei practici revoluționare, conformă cu necesitatea. Libertatea morală ca eliberarea moralei de dogme și prejudecăți, de rutina a ceea ce este depășit în procesul istoric al dezvoltării, ca facultate de a înfrunta oprobiul vechilor concepții morale, anacronice și reacționare, în numele a ceea ce este înaintat, progresiv, necesar, și de a elabora noi principii morale în funcție de criteriile obiective născute pe terenul unei noi existențe sociale **.

3. Raportul dialectic dintre libertate și tradiții pe planul moralei. Rolul determinant al necesității și libertatea ca expresie conștientă și activă a acesteia ; conturul istoric al libertății morale ; integrarea în chiar corpul moralei celei mai înaintate a valorilor umane pozitive (necesare) elaborate în perioadele istorice anterioare.

4. Libertatea ca determinare interioară și *implicit definitorie pentru sfera moralității* întrucît morala este tocmai modalitatea de reglementare social-istorică a libertății comportamentului individual și colectiv în cadrul social. Corolar : sugrumarea libertății (îngustează sfera de acțiune a moralei, limitarea rolului ei social, prin intermediul reacțiuni politice sau religioase, al jugului economic) a fost întotdeauna însoțită de stagnare și regres pe planul moralei, decădere spirituală și amoralism, ipocrizie, jezuitism (contramorală-Fourier).

---

* Soluțiile premarxiste, care defineau libertatea prin cunoașterea necesității (Spinoza, Hegel), se limitau la latura gnoseologică a corelației, rămîneau pur contemplative, nu sesizau și excludeau rolul acțiunii, al practicii revoluționare.

** La Hegel, libertatea ca cunoaștere contemplativă a necesității a sucombat inevitabil într-o *morală a acceptării*. În marxism libertatea morală exprimă aptitudinea de a alege și a acționa într-un spirit prin excelență revoluționar, respectiv de a cunoaște necesitatea în dialectica ei, noul care se naște și se dezvoltă, de a se posta necondiționat pe poziția militantă a promovării lui.

5. Relația dintre caracterul uman al scopului în activitatea concretă a omului (societății) și libertatea morală. Unitatea dintre științific și etic în politica partidelor marxiste.

6. Corelația dintre libertatea morală și celelalte libertăți sociale (economică, politică, juridică și în domeniul dezvoltării culturale).

7. Combaterea semnificației burgheze a conceptului de libertate morală.

A treia lecție

1. Dezvoltarea de către Lenin a eticii marxiste ca un sistem unitar de principii morale fundamentale, în strînsă legătură cu practica revoluționară a clasei muncitoare, subordonat acestei practici, valorificînd pe plan teoretic experiența obținută de clasa însăși în cursul existenței sale.

2. Abordînd problematica etică într-o nouă epocă, a revoluției proletare, Lenin a dezvăluit ceea ce era esențial pentru înțelegerea mecanismului interior al procesului de formare și dezvoltare a moralei socialiste și comuniste, legile acestui proces, făcînd din etică un instrument științific apt să contribuie la dezvoltarea și la maturizarea moralei muncitorești și, pe această bază, la apariția moralei general umane comuniste.

3. Morala, ca formă a conștiinței sociale, este determinată în ultimă instanță de condițiile de existență materială ale unei clase sau societăți. Dar condițiile existenței materiale nu acționează numai nemijlocit, și nu în primul rînd nemijlocit, asupra formării moralei, ci prin mijlocirea unor angrenaje variate, existente în complexitatea vieții sociale : formele de organizare a muncii, activitatea clasei și îndeosebi politica ei, învățămîntul, educația, familia și relațiile dinăuntrul ei, presa, biserica etc.

4. Ținînd seama de caracteristicile epocii istorice în care clasa muncitoare se pregătea pentru asaltul împotriva dominației capitaliste, Lenin a relieiat *rolul director al politicii* revoluționare de clasă asupra întregului proces de dezvoltare și maturizare a moralei celei mai noi și, în consecință, rolul partidului marxist și al membrilor săi în elaborarea sistematică a principiilor noii morale, în practicarea și propagarea lor *.

5. După cucerirea puterii, condițiile noi ale existenței sociale și cerințele complexe ale construirii socialismului determină elaborarea moralei socialiste de masă a oamenilor muncii în procesul luptelor politice și al muncii constructive ; în socialism clasa dominantă în stat este totodată și principala clasă producătoare, iar axul activității politice devine construcția economică socialistă, munca productivă spre binele societății, dezvoltarea culturii și a organizării sociale în condițiile dezvoltării democrației și ale creșterii rolului conducător al maselor în toate domeniile vieții publice.

6. Pe baza noilor relații de producție partidul îndrumă organizarea socialistă, științifică a muncii sociale, educă masa producătorilor să participe mereu mai eficient la organizarea și conducerea producției, asigură aplicarea consecventă a principiului socialist de repartiție după cantitatea și calitatea muncii. Munca însăși este considerată de societate ca cea mai valoroasă activitate umană.

7. Se formează și maturizează în acest proces o nouă morală a umanității, ale cărei principii fundamentale sînt devotamentul față de cauza socialismului, noua atitudine (socialistă) față de muncă, colectivismul, formulate încă de Lenin și dezvoltate în mod sistematic de către partidele comuniste și muncitorești.

---

* Numai o politică revoluționară, științific elaborată și consecventă, este în măsură să ridice la activitate creatoare clasa muncitoare și să cultive tocmai acele trăsături morale înaintate născute în sînul clasei, fără de care politica revoluționară însăși este lipsită de energie și dinamism. În același timp, conținutul moral al politicii revoluționare se îmbogățește, capătă determinări noi, izvorîte din caracterul și scopurile luptei politice.

Tema IV : Progresul moral ca lege a dezvoltării societății (2 ore)

1. Fundamentarea științifică a eticii marxiste și a conținutului uman general exprimat de morala socialistă și comunistă implică analiza procesului istoric de acumulare a ansamblului de valori morale, pe temeiul cărora are loc în epoca contemporană și pe baza materială a relațiilor socialiste geneza originală și înnoitoare a moralei socialiste și comuniste general umane.

2. Geneza moralei socialiste, determinată de noile condiții ale existenței sociale socialiste, a devenit istoricește posibilă numai datorită elaborării — de-a lungul întregii istorii — a unui fond de însușiri morale umane cristalizate în sentimente, deprinderi și convingeri de comportare, care și-au aflat expresia lor în categorii, principii și norme morale *.

3. Caracterul obiectiv necesar și profund contradictoriu al producerii și acumulării unui asemenea fond. Legitățile care au guvernat geneza istorică contradictorie a moralității, cînd fiecare *progres* era însoțit de un *regres relativ* (Engels) și totodată ascendentă, progresivă a întregului proces **.

4. Analiza acestei mișcări contradictorii și ascunse dezvăluie : natura proprie a progresului moral ca proces necesar, istoric-natural ; dependența sa absolută și independența sa relativă de relațiile economice ; interferența continuității în discontinuitatea diferitelor morale de clasă respectiv a) transferul de valori de la o orînduire la alta, de la o clasă la alta, în cursul unui proces de negare dialectică a lor, de revizuire critică și reelaborare pozitivă, pe măsura noilor relații de producție, a noilor raporturi umane care se dezvoltau pe baza lor, a noilor idealuri ; b) geneza unor noi valori morale, nu numai în funcție nemijlocită de relațiile de producție noi, ci ca opoziție față de natura antiumană a unor precepte morale impuse de clasele dominante, valori a căror dezvoltare și cristalizare istorică

---

* Progresul moral derivă din linia generală, ascendent-progresivă, în care are loc dezvoltarea societății, a diferitelor formațiuni social-economice, în sensul că fiecare se dezvoltă pe baza realizărilor anterioare. Totodată progresul moral nu constituie și nu poate fi conceput ca o simplă dezvoltare de la amoralitate la moralitate, de la rău la bun etc., ci este și poate fi conceput ca o expresie a dezvoltării istorice a modalităților de existență materială și spirituală a umanității, în cursul căreia s-au produs *relațiile umane specifice* sintetizate în conceptele *uman* și *umanism*. Relațiile umane specifice care sînt exprimate în raportul om—natură, cu creșterea progresivă a puterii de dominare de către om a naturii, și în raporturile dintre oamenii înșiși, *sînt proprii și specifice fiecărei formațiuni social-economice* ; dar, în același timp, fiecare nouă orînduire, născută pe terenul celei anterioare și ca o necesitate izvorîtă din aceasta, constituie nu numai o negare, ci și o continuare pe un plan superior a realizărilor anterior obținute. Pe această cale s-a născut posibilitatea obiectivă a unor *relații morale* care să depășească limitele istorice ale unei anumite orînduiri social-economice, ceea ce permite în mod obiectiv și riguros recunoașterea faptului că s-a format de-a lungul istoriei o năzuință general-umană a maselor, un general uman care își găsește terenul real în condițiile socialismului și ale comunismului și a cărui expresie pe plan moral este morala general-umană a comunismului.

** Deși fiecare acumulare pe linia îmbogățirii fondului de moralitate umană și a lărgirii (a multiplicării și diversificării) sferei sale de aplicabilitate este, în ultimă instanță, o reflectare a progresului social general, efectul mijlocit și nemijlocit al acestui progres, diagrama evoluției acestor două linii se distinge prin lipsă de uniformitate și caracter contradictoriu în întreaga eră istorică bazată pe exploatare. În această îndelungată perioadă istorică fiecare progres în domeniul luptei pentru dominarea naturii de către om și al organizării propriei sale existențe sociale era însoțit simultan a) de apariția unor noi tipuri de relații umane, care necesitau un comportament moral (diviziunea muncii, cooperarea în producție, formarea orașelor, familia, națiunea, activitatea culturală, educația, arta etc.), deci extinderea și multiplicarea formei morale a relațiilor dintre indivizi și colectivități umane (**progres**) și b) de o alterare a prestigiului criteriilor morale cu conținut umanist (**regres**), pe măsura accentuării caracterului dezumanizant al exploatării și al înstrăinării de sine a omului în procesul muncii și al vieții sociale.

va fi determinată în ultimă instanță de o nouă bază economică.

5. Rolul continuu al maselor în elaborarea și asigurarea progresului moral în opoziție cu aportul discontinuu și contradictoriu al claselor exploatatoare. Incompatibilitatea dintre natura umanistă a moralei și antiumanismul natural al exploatării. Perioadele de avînt în istoria claselor exploatatoare, coincidența propriilor lor interese materiale și spirituale cu cele ale oamenilor muncii au constituit totodată momente de elaborare intensă și de dezvoltare a moralei, de promovare a unor noi criterii pentru aprecierile morale de valoare, care au fost, în schimb, cu regularitate înlăturate sau mistificate îndată după cucerirea și consolidarea dominației lor. Tot ce a fost cucerit însă în acest interval pe planul convingerilor și deprinderilor morale umane se constituie în mod obiectiv ca o nouă acumulare, pe care noi clase, în noi condiții istorice, o pot pune în valoare, dacă ea corespunde cerințelor obiective și subiective ale progresului.

6. Morala umanist-colectivistă a comunismului, produs al unei noi orînduiri social-economice, integrează și ridică pe o treaptă nouă întregul fond umanist al moralei istorice constituite, o îmbogățește cu determinări proprii caracteristice, lărgește treptat și pe calea luptei între nou și vechi sfera ei de acțiune și însemnătatea ei socială practică, reprezintă momentul realizat al unei întregi acumulări cantitative și calitative anterioare, punctul de plecare pentru o nouă dezvoltare istorică a omului și a moralității sale.

7. Progresul moral ca lege a dezvoltării societății este practic confirmat de existența reală a acelui ansamblu de însușiri morale ale oamenilor muncii care îi fac *apți* să elaboreze și să dezvolte (în lupta pentru răsturnarea capitalismului, în cursul revoluției și al construcției socialiste) noua morală comunistă a omenirii, ale cărei mari exigențe, deși noi, nu apar inabordabile, ci devin, dimpotrivă, cerințe obișnuite și intransigente ale maselor de oameni, ale propriei lor naturi umane.

8. Rolul dinamic accelerator al ideologiei științifice marxist-leniniste în asigurarea progresului moral contemporan.

Tema V. Clasa muncitoare — purtătoarea contemporană a progresului moral
(4 ore)

1. Prin originea și istoria ei, morala clasei muncitoare este definită de umanismul și de caracterul ei revoluționar. Condițiile de existență ale clasei muncitoare au îndreptat-o, din primele timpuri, pe calea rezistenței, apoi a protestului, a luptei spontane, iar mai tîrziu conștiente și organizate împotriva asupririi și exploatării capitaliste, vizînd cu necesitate — ca singura ei cale reală de eliberare — lichidarea oricărei asupriri și exploatări.

2. Morala clasei muncitoare (morala proletară), ca morală a luptei pentru interesele maselor, a neînfricării față de autoritatea și puterea claselor dominante, a urii împotriva exploatării omului de către om, morală a solidarității celor ce muncesc, opusă ipocriziei, superficialității, aventurismului, o morală a răspunderii și a respectului față de omul care muncește, a sobrietății și tenacității. Disprețul pentru parazitism capătă în morala clasei muncitoare o nouă valoare morală. În întregul ei această nouă morală se caracterizează printr-o tendință de afirmare netă a unității dintre vorbe și fapte și de opoziție intransigentă față de compromisuri morale.

3. Caracterul ascendent al drumului istoric de dezvoltare a moralei clasei muncitoare, spre deosebire și în opoziție față de orice altă morală de clasă cunoscută în istorie. Această linie este determinată :

a) De drumul istoric al clasei muncitoare, care luptă pentru lichidarea exploatării și asu-

priri, cucerește în acest scop puterea politică și economică, devenind clasă conducătoare în stat, folosește această putere pentru lichidarea claselor exploatatoare și construirea orînduirii comuniste, fără a înceta să fie *principala clasă producătoare a societății*;

b) De-a lungul întregii sale existențe clasa muncitoare, devenită treptat conștientă de misiunea sa istorică, se caracterizează prin tendința de a se organiza ca clasă, de a folosi această organizare în vederea propriei sale pregătiri multilaterale, inclusiv morale, opunîndu-se organizat influenței dăunătoare a moralei burgheze și religioase, cultivîndu-și și dezvoltîndu-și în aceste condiții propria sa morală;

c) Luptînd împotriva individualismului și a tuturor principiilor moralei burgheze, împotriva vechiului, pentru promovarea noului, morala clasei muncitoare, socialistă și comunistă în cursul dezvoltării, devine totodată morala la care aderă treptat țărănimea (care se dezvoltă ca o clasă colectivistă) și intelectualitatea, conturîndu-se astfel ca o morală unică a întregului popor.

4. Prin caracterul, conținutul ei general uman și prin funcția ei, morala clasei muncitoare încheie istoria caracterului de clasă al moralei, își neagă și depășește natura de clasă, integrînd aportul pozitiv al țărănimii și intelectualității, dovedindu-se aptă de continuă dezvoltare ca morală comunistă general umană, al cărei avînt este determinat de dezvoltarea ascendentă a relațiilor socialiste și comuniste și este făcut posibil de existența întregului tezaur de sentimente, deprinderi și principii profund umane elaborate de masele de oameni ai muncii de-a lungul istoriei.

5. Rolul partidului și al ideologiei marxist-leniniste în procesul maturizării moralei socialiste și comuniste. Conducînd întreaga construcție economică și cultural-educativă, partidul abordează în mod științific problema formării și consolidării moralei socialiste a maselor, făcînd să convergă în această direcție:

a) efectele moral-educative ale organizării socialiste a producției sociale;

b) activitatea statului și a tuturor organizațiilor obștești;

c) întreaga muncă de propagandă, culturală și moral-educativă nemijlocită.

6. Profunda înrîurire moral-educativă exercitată de principiile morale ale partidului, cuprinse în statut, de comportarea membrilor de partid în muncă, în viața obștească și de familie.

7. Politica clasei muncitoare, a partidelor comuniste și muncitorești, a sistemului socialist mondial și contribuția sa la dezvoltarea moralei general umane contemporane pe baza modelului moralei socialiste și comuniste. Îmbogățirea și multiplicarea criteriilor de apreciere morală general umană, ca urmare a luptei consecvente pentru *pace*, pentru *lichidarea colonialismului*, egalitate de fapt între popoarele mari și mici, sprijinirea economiei țărilor slab dezvoltate, împotriva rasismului, a inegalității dintre bărbat și femeie ș.a.

Tema VI: Categoriile etice
(6 ore)

Prima lecție

1. Natura reflectorie a categoriilor etice și geneza lor istorică în procesul practicii ca abstracții a) ale unor însușiri umane pe planul comportării; b) ale unor judecăți apreciative și c) normative cu privire la această comportare *.

* Sensul de *însușire umană* al **binelui**, devenit în procesul dezvoltării categoria etică apreciativă fundamentală, derivă din împrejurarea că primele și cele mai necesare însușiri ale oamenilor primitivi erau cu necesitate forța, curajul, fără de care nu-și puteau asigura

2. Caracterul stabil, aparent nemișcat al categoriilor etice ca fiind determinat de ceea ce este cu totul general și comun omenirii în dezvoltarea ei istorică : necesitatea satisfacerii nevoilor materiale și spirituale, asigurarea unor modalități elementare de securitate și conviețuire în societate, în limitele, cu restricțiile și încălcările caracteristice diferitelor orînduiri social-economice.

3. Caracterul instabil, modificat și adesea contradictoriu al *conținutului* categoriilor etice, determinat :

a) de împărțirea societății în clase antagoniste, cînd ceea ce este bine și se impune ca o *datorie* pentru o clasă apare, simultan, ca *rău* și ca *opusul datoriei* pentru altă clasă ;

b) de discontinuitatea orînduirilor social-economice, cînd noi relații materiale (de producție) impun modificări corespunzătoare în comportarea morală și, implicit, în judecățile apreciative sau în preceptele normative ;

c) de continuitatea orînduirilor social-economice, de progresul care se obține de-a lungul întregii istorii a societății și pe planul moralității, cînd datorită dezvoltării vieții sociale, a amplificării și multiplicării relațiilor umane, apar cerințe noi și obligații morale corespunzătoare, noi valori morale care se integrează în conținutul categoriilor etice *.

4. Rezolvarea contradicției dintre caracterul extrem de abstract al categoriilor etice și necesitatea determinării concret-istorice a conținutului lor implică corelarea lor cu principii morale ale fiecărei clase și epoci istorice, ca un raport dialectic de formă-conținut.

5. Contradicția și lupta dintre interpretarea raționalistă (conținînd uneori rudimente materialiste) și irațională, laică și mistică-religioasă a categoriilor etice în doctrinele premarxiste (Platon-Aristotel-Democrit-Epicur ; Spinoza - Helvétius - Kant - Hegel) și contribuția acestei lupte la elaborarea lor.

A doua lecție

1. Corelația reciprocă a categoriilor etice. *Binele*, *datoria* și contrariile lor, categorii fundamentale ale moralei. Interferența dintre *bine* și *datorie*, în cursul căreia binele (răul) deține rolul precumpănitor în judecățile etice de valoare, avînd o *funcție indicativă de apreciere*, iar *datoria* exprimă caracterul *normativ* al moralei și are, implicit, o funcție *imperativă*.

2. Bine-rău. Caracterul absolut și totodată relativ al antagonismului polar între bine și rău. Critica conceptului de bine-în-sine. Corelația istorică dintre bine și uman. Criteriul binelui individual și colectiv : activitatea creatoare, progresul. Necesitatea abordării dialectice a categoriei etice de *bine* și a combaterii interpretării ei conservatoare mic-burgheze **.

---

bunurile materiale necesare vieții și se dovedeau neputincioși, inapți pentru viață. Astfel încît : „Cuvintele care, în limba latină și greacă, servesc pentru bunuri materiale și pentru Bine, au fost la origine calificative ale ființei umane" (Paul Lafargue). Prin extensiune, ele devin categorii etice, se identifică cu virtutea. *Agathos* (puternic, curajos, generos, virtuos etc.) devine *ta agatha* (bunuri, bogății) și *to agathon* (Binele). *Bonus* (puternic, curajos) — *Bona* (bunuri), *Bonum* (-Binele). La primii romani, *virtus* exprima forța fizică și curajul, dar implica și calitățile morale necesare ducerii războiului, rezistenței în fața inamicului (lucr. și loc. cit.).

* Succesiunea schimbărilor care au avut loc în conținutul categoriilor de bine-rău, datorie, conștiința răspunderii, demnitate, fericire nu este o simplă mișcare de trecere a fiecăreia în contrariul ei, ci se dezvăluie a fi totodată efectul unor noi acumulări, determinate de schimbările survenite în existența materială a societății, dar, *pe această bază*, și de modificarea corespunzătoare a subiectivității umane. Conceptul de bine (datorie, conștiință morală, fericire) a integrat în procesul dezvoltării contradictorii a omenirii determinări noi, inexistente în epoci anterioare. Astfel, *binele*, *datoria*, *conștiința*, *demnitatea*, *fericirea* în morala socialistă nu se caracterizează numai ca opuse acelorași categorii din morala burgheză, dar și prin cuprinderea unor determinări necunoscute, neglijate sau chiar disprețuite de practica și de morala burgheză.

** Lupta dintre nou și vechi, reflectarea ei pe plan moral ca luptă între bine și rău și posibilitatea mistificării în spirit conservator a acestei opoziții, cînd apare tendința ca binele să fie conceput ca exprimînd o situație devenită obișnuită și comodă, iar spiritul revoluționar-înnoitor apare ca rău.

3. Datoria și analiza critică a antagonismului istoric dintre datorie și dorință, datorie și înclinație. Funcția imperativă, de constrîngere a datoriei și caracterul antiuman, dezumanizant al exercitării ei în condițiile societății bazate pe exploatare, fie că apărea sub forma prescripțiilor juridice ale claselor dominante (drept), fie sub aceea a moralei corespunzătoare, religioase sau laice.

4. Înrîurirea educativ-constructivă exercitată de funcția imperativă, de constrîngere a datoriei în procesul dezvoltării societății umane și al realizării progresului moral. Datoria morală ca expresie a subordonării interesului privat și imediat celui general și de perspectivă. Critica conceptului de datorie-în-sine și necesitatea unui criteriu obiectiv, pentru determinarea conținutului ei.

5. Coincidența posibilă între datorie-imperativ al constrîngerii exterioare — și dorința, înclinația, dăruirea, devotamentul, ca imperative subiective (constrîngere interioară). De la opoziția antagonică dintre datorie — dorință în condițiile exploatării și asupririi omului de către om la opoziția ireductibilă *datorie — non-datorie* și tendința de identitate datorie — dorință (datorie — înclinație) în condițiile socialismului și comunismului.

6. Datoria și libertatea ca necesitate înțeleasă, asimilată și transformată în cauza proprie a omului epocii socialismului și comunismului. Contradicția posibilă între datoria (socială) și înclinația (dorința) individuală, caracterul ei dialectic și limitele ei.

A treia lecție

1. Conștiința morală, reflectare a domeniului răspunderilor (individuale și colective), exprimă — pe fiecare treaptă de dezvoltare a societății — gradul de umanizare a omului *.

2. Conștiința morală ca *for interior* și raportul ei cu *forul exterior*. Critica absolutizării caracterului subiectiv al conștiinței morale (implicit al comportamentului moral). Dezvăluirea modului de constituire și dezvoltare a forului interior sub efectul educativ (formativ) al practicii sociale, al înrîuririi spirituale exercitate de mediul social, familie, școală, opinie publică și totodată a greutății specifice mari pe care o capătă acest for în determinarea nemijlocită a comportării morale individuale.

3. Caracterul obiectiv și subiectiv al moralei. Conștiința morală (răspunderea morală) se definește prin negarea și depășirea individualismului, prin plasarea individului pe un plan de relativă generalitate. Divergența individualismului și a conștiinței (răspunderii) morale. Conștiința morală și convergența dorinței cu datoria ' *.

4. Conștiința morală și categoriile etice care i se subsumează : cinstea, puritatea morală, modestia, sinceritatea, omenia — teren nemijlocit al luptei dintre nou și vechi pe planul moralei, incompatibilitatea lor cu societatea capitalistă și morala burgheză.

5. Fericirea ca expresie a bucuriei umane de a crea și a năzuinței omului de a se realiza pe sine (a-și satisface nevoia de manifestare a individualității sale) prin contribuția adusă la progresul colectivității umane căreia îi aparține. Antiumanismul teoriilor mistice-religioase (inclusiv etica lui Kant și epigonii ei contemporani) despre ascetism ca modalitate a fericirii.

6. Caracterul reflectoriu al categoriilor etice și, pe acest temei, valoarea lor de cunoa-

---

* Spinoza numea această categorie a eticii *tărie de suflet*, pentru a exprima ideea că e vorba de puterea pe care „sufletul", îndrumat de rațiune, o are asupra pasiunilor.

** „Ideile care pun stăpînire pe mintea noastră, care cuceresc convingerile noastre, ideile de care rațiunea a ferecat conștiința noastră sînt lanțuri pe care nu le poți sfărîma fără a-ți sfîșia inima" (Marx).

ștere și adevăr *. Adevărul moral ca expresie a concordanței ansamblului de sentimente, deprinderi și convingeri morale cu nevoile reale ale societății (aflată pe o anumită treaptă de dezvoltare) pe planul comportării umane. Esența comună a adevărului moral și științific în opoziție cu tezele opuse, aparținînd lui Kant și pozitiviștilor contemporani.

Tema VII: Principiile moralei socialiste și comuniste
(6 ore)

Prima lecție

1. Principiile moralei cristalizează trăsăturile fundamentale ale moralei unei clase sau orînduiri social-economice, indică *orientarea* ei în aprecierea valorilor morale ale epocii, tipul de valori pe care tinde să le cultive o anumită morală și funcția ei normativă.

2. Critica apriorismului și imanenței în problema principiului moral. Principiul moral —generalizare extrasă pe cale logică din datele experienței.

3. În raport cu categoriile etice, principiile morale constituie latura mobilă, în continuă mișcare a moralei. Totodată, prin intermediul principiilor, realitatea socială acționează asupra tabloului categoriilor etice, determinînd cristalizarea unor noi categorii, cum sînt *colectivismul*, *autocritica*, *spiritul creator*, *pasiunea pentru nou*, sau atribuind un loc central unor categorii etice în trecut periferice : sinceritate, responsabilitate (individuală și colectivă), întrajutorare, stimul moral, sancțiune morală ș.a.

4. Devotamentul față de socialism, principiul fundamental al moralei socialiste. Etapele genezei istorice a principiului devotamentul față de socialism ; forma sa nedezvoltată în condițiile luptei proletariatului împotriva exploatării și dominației capitaliste ; îmbogățirea conținutului său în condițiile victoriei socialismului, maturizarea sa. De la caracterul de clasă al principiului *devotamentul față de socialism* la transformarea lui în **criteriul fundamental**, de cea mai profundă esențialitate al judecăților morale de valoare pentru masele cele mai largi**.

5. Ca formă de manifestare practică generală, principiul devotamentului față de socialism se exprimă sub forma patriotismului socialist și a internaționalismului proletar, care reflectă, în unitatea lor, conținutul principal al devotamentului față de socialism. Geneza și evoluția istorică a patriotismului, caracterul său contradictoriu în condițiile împărțirii societății în clase antagoniste și îmbogățirea conținutului său în orînduirea socialistă. Patriotismul socialist ca identificare cu soarta și perspectivele întregului popor, ca slujire activă și devotată a poporului. Identitatea dintre patriotismul consecvent și spiritul revoluționar, înnoitor al luptei maselor împotriva exploatării și asupririi, pentru libertate și demnitate umană. Dezvăluirea carac-

---

* Complexitatea extremă a universului moral și dificultatea reală a cunoașterii lui nu anulează faptul real că, în cursul practicii sociale și al dezvoltării gîndirii teoretice (stimulată de practică), omenirea i-a descoperit treptat un număr de determinări proprii caracteristice, cristalizate în categorii, cu o reală valoare de cunoaștere, deci cu valoare de adevăr. Caracterul general de apreciere și normativitate al categoriilor etice exprimă particularitatea specifică a moralei ca formă a conștiinței sociale, dar tocmai **eficiența reală**, verificată în întreaga istorie a acestor funcții, finalitatea practică a înrîuririi exercitate de morală pe terenul atît de concret al vieții sociale-nemijlocite, confirmă adevărul conținut în categoriile și legitățile ei.

** Devotamentul față de socialism nu are un cîmp propriu, delimitat, fiind prezent în toate modurile de manifestare ale moralei socialiste. Reflectă un raport de ansamblu, o atitudine față de orînduirea socialistă în general și se exprimă tocmai de aceea în fiecare relație dintre individ și societate : în muncă, în poziția adoptată față de interesele obștești, în intransigența față de dușmanii socialismului, în comportarea față de ceilalți membri ai societății, față de familie, în educația copiilor.

terului antiumanist opus patriotismului al naționalismului burghez.

6. Interacțiunea patriotismului socialist și a internaționalismului în formarea profilului moral al omului în societatea socialistă. Internaționalismul ca solidaritate a maselor, a popoarelor din întreaga lume împotriva exploatării capitaliste, a dominației imperialiste și a provocatorilor unui al treilea război mondial. Internaționalismul — mobil al dezvoltării active a patriotismului socialist.

A doua lecție

1. Atitudinea socialistă față de muncă — principiu al moralei socialiste. Acest principiu izvorăște din natura noilor relații de producție bazate pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție și se constituie ca *manifestare nemijlocit-practică a devotamentului față de socialism* *.

2. Analiza opoziției fundamentale dintre *munca exploatată* (înstrăinarea muncii și efectele ei dezumanizante) și conținutul muncii în condițiile socialismului, funcția ei generică în procesul formării și dezvoltării noului tip de personalitate umană, produs caracteristic al socialismului și comunismului.

3. Rolul istoric al clasei muncitoare, clasă de oameni ai muncii, în geneza contemporană a unor noi sentimente, deprinderi și concepții despre muncă, în elaborarea principiului moral al atitudinii socialiste față de muncă.

4. Corelația dintre *organizarea socialistă a muncii* și criteriile științifice ale educației în spiritul moralei socialiste. Sistemul organizării socialiste a muncii și mecanismul intern al ridicării cerințelor izvorîte din practica de producție socialistă la nivelul deprinderilor și convingerilor moralei socialiste.

5. Convergența produselor de ordin moral generate de practica muncii (pe baza organizării socialiste a producției) cu înrîurirea educativă exercitată de vasta activitate instructivă, propagandistică și agitatorică desfășurată de partid, instituțiile statului socialist și organizațiile obștești.

6. Stimulii materiali și morali, întrepătrunderea lor în procesul muncii; funcția morală a stimulilor materiali în condițiile practicii socialiste și creșterea valorii sociale a stimulilor morali.

7. Atitudinea nouă față de muncă și dialectica dezvoltării moralei socialiste. Etica marxistă dezvăluie pluralitatea rezultatelor de ordin moral care apar pe terenul muncii, interferența deprinderilor de comportare morală generate de practica socialistă de producție și, decurgînd de aici, valoarea reală, mereu reprodusă de viață a principiilor moralei socialiste.

A treia lecție

1. Colectivismul, întrajutorarea (sprijin reciproc) și respectul omului față de om. Critica individualismului burghez contemporan, expresie a decadenței morale umane generată de societatea capitalistă în descompunere. Incompatibilitatea individualismului burghez contemporan cu umanismul și spiritul său militant. Morala umanismului con-

* În condițiile socialismului munca productivă în folosul societății devine cu necesitate *factorul comun* al tuturor preocupărilor care privesc atît interesele generale, cît și pe cele particulare. Noua eră a dezvoltării societății omenești pune la ordinea de zi problema muncii creatoare care devine 1) *îndatorirea socială* fundamentală a fiecărui individ ; 2) *izvorul unic* al asigurării nevoilor materiale și spirituale ale societății și membrilor săi ; 3) *criteriul practic*-nemijlocit al aprecierii morale.

temporan implică cu necesitate principiul colectivismului, al întrajutorării.

2. Disocierile *individualismului* burghez, ca esență a moralei, pe terenul relațiilor capitaliste, de conceptul *individualității*, ca personalitate umană distinctă, ale cărei posibilități creatoare originale sînt anulate sub domnia capitalismului și individualismului burghez, și dimpotrivă — sînt potențate și cultivate pe terenul socialismului și al moralei corespunzătoare, colectiviste.

3. Geneza originală a principiului moral al colectivismului în procesul dezvoltării relațiilor de producție socialiste, al schimbului socialist de activități, care nasc cu necesitate cerința întrajutorării, înainte de toate în muncă (în activitatea de producție) *.

4. Analiza principalelor determinări interioare ale colectivismului. Întrajutorarea ca manifestare față de celălalt, ca respect uman reciproc. Sinceritatea și cinstea ca momente ale comportării morale în spiritul colectivismului, generate de colectivism (întrajutorare) și implicite colectivismului. Incompatibilitatea de fapt dintre individualism și sinceritate sau cinste („conștiința cinstită" și filistinismul burghez).

5. Răspunderea individuală față de colectiv și răspunderea colectivului față de individ. Simplitatea și modestia, momente întericare ale tipului de comportare morală colectivistă și opoziția lor de fapt cu practica individualismului.

6. Profilul moral al comunistului — model de fidelitate față de principiile moralei socialiste. Însemnătatea participării active la treburile obștești pentru formarea sentimentelor și deprinderilor morale socialiste. Eroismul cotidian.

7. Principiile morale ale statutului P.M.R. și ale codului moral al comunistului, ca expresie înaintată a noii morale umane pe care socialismul și comunismul o aduc omenirii. Unitatea de esență a moralei comunistului cu morala maselor, deosebirile în această relație și tendința necesară de dezvoltare a moralei socialiste a maselor în direcția modelului comunist.

Tema VIII: Morala socialistă și viața de familie
(2 ore)

1. Familia — categorie sociologică și geneza istorică a unui conținut moral pe terenul relațiilor de familie, pe baza familiei monogame. Trecerea de la relația pur biologică și apoi social-economică între sexe la relații implicit morale sub forma *dragostei indivi-*

* Întrajutorarea în muncă, în organizarea producției, în creație și în viața obștească produce deprinderea colectivismului și — treptat — convingerea asupra *valorii esențial umane* a acestui criteriu moral, cu aceeași necesitate cu care concurența produce individualism, respectiv izolarea practică și spirituală a indivizilor, însingurarea, închiderea în sine, implicit lupta împotriva celorlalți potrivit concepției că omul nu poate fi decît lup între oameni. Forța și invincibilitatea principiului colectivismului în condițiile socialismului rezidă astfel nu numai (și desigur nu în primul rînd) în idealul înalt umanist pe care îl conține și exprimă, ci înainte de toate în faptul că practica socială socialistă manifestă cerința întrajutorării (colectivismului) în fiecare zi și în proporție de masă, dîndu-i pe această cale un caracter nemijlocit-real, ceea ce îi conferă o autoritate practică corespunzătoare pe care acest înalt ideal umanist n-a putut-o atinge niciodată în trecut. Socialismul transformă azi posibilul în real, năzuința utopică a maselor și a celor mai cutezătoare personalități umaniste în practică socială cotidiană. Și tocmai pentru că abia acum posibilul trece în real, tocmai pentru că viața însăși cere și impune la ordinea de zi această comportare morală, vasta activitate educativă desfășurată de partid, stat și organizațiile de masă în vederea propagării și reliefării noblețiii socialiste a comportării morale colectiviste găsește în mase un ecou mereu mai larg și profund, iar masele înseși, printr-o gamă mereu mai bogată de inițiative, devin la rîndul lor purtătoarele acestui ideal și exemplul practicării comandamentelor sale.

duale între sexe, expresie a dezvoltării istorice a naturii umane și a progresului moral *.

2. Degradarea familiei monogame în condițiile capitalismului, reducerea ei în esență la un contract de interese economice, care devine baza și cauza stabilității ei (relative) și pe acest teren degradarea dragostei individuale între sexe, care a putut deveni regula „numai la clasele asuprite, adică astăzi la proletariat" **. Familia proletară, primul tip de familie monogamă ale cărei mobiluri de constituire și consolidare sînt precumpănitor extraeconomice, morale și totodată contradicțiile care apar în existența ei pe terenul capitalismului.

3. Noua geneză a familiei monogame în condițiile socialismului și comunismului, cînd încetează să mai fie o celulă economică, o expresie a proprietății private și a relațiilor corespunzătoare. Ca urmare a faptului că a) noua bază a familiei devine în mod dominant de *natură morală* și că b) socialismul înlătură efectele nocive ale capitalismului asupra familiei, orice alt criteriu pentru constituirea ei în afara dragostei individuale între sexe devine moralmente reprobabil și este recuzat de opinia publică socialistă.

4. Funcțiile sociale ale familiei socialiste și rolul ei în formarea *noului tip de personalitate umană*, produs al muncii socialiste, al activității obștești și al vieții de familie, și căruia toate aceste momente îi sînt vitale (esențiale) pentru propria sa realizare umană, pentru propria sa fericire.

5. Analiza conținutului moral al tipului de familie socialistă. Aprecierea reciprocă a soților (stima, respectul) și *fidelitatea conjugală* ca determinări ale acestor relații. Convergența interesului individual și obștesc în relațiile dintre părinți și copii, umanismul dragostei părintești și al dragostei filiale; incompatibilitatea dintre morala socialistă și indiferența față de familie, față de soarta copiilor sau a bătrînilor.

6. Problema morală a vieții de familie ca problemă de interes general în condițiile socialismului, caracterul ei complex și lupta dintre nou și vechi care se dă cu necesitate pe acest teren. Răspunderea soților (a membrilor familiei) față de colectivitate atît în educare copiilor, cît și în stimularea unei comportări responsabile în societate a celor adulți. Marea răspundere a colectivității pentru viața de familie a membrilor săi ***.

---

* Familia este o categorie sociologică a cărei evoluție de-a lungul diferitelor orînduiri social-economice dezvăluie: 1) geneza ei în același timp biologică și social-economică; 2) maturizarea ei ca *familie monogamă* sub impulsul apariției proprietății private cînd devine *celula economică* a societății și expresia particulară a relațiilor de exploatare și subordonare a omului de către om (subordonarea femeii față de bărbat, a copiilor față de „capul familiei" etc.), dar creînd în același timp „posibilitatea dezvoltării din monogamie a celui mai mare progres moral pe care i-l datorăm: dragostea individuală modernă între sexe, pe care lumea dinainte nu o cunoscuse" (Engels).

** „Dar aici au fost înlăturate și toate bazele monogamiei clasice. Aici lipsește orice fel de proprietate, pentru a cărei păstrare și moștenire s-a creat monogamia și dominația bărbaților" (Engels).

*** Terenul muncii și al activității obștești în condițiile socialismului creează, în ansamblu, un cadru cu caracter organizat, care acționează tenace asupra formării deprinderilor și convingerilor morale socialiste ale membrilor societății. Eficacitatea acestei înrîuriri este asigurată 1) de înrîurirea educativă a practicii sociale noi care se desfășoară conform directivelor științifice elaborate de partid; 2) de faptul că în aceste sfere activitatea indivizilor se află, prin chiar natura ei, sub privirea și judecata opiniei publice și a colectivelor respective; 3) de activitatea moral-educativă sistematică desfășurată de organizațiile de partid și obștești; 4) de caracterul în general *stabil* al diferitelor tipuri de colective care se nasc pe terenul socialismului (în muncă, în activitatea obștească, cultural-educativă, sportivă), ceea ce îngăduie cunoașterea și apropierea reciprocă, crearea unui climat în același timp exigent și stimulativ, continuitate în lupta pentru înlăturarea manifestărilor morale necorespunzătoare. Terenul muncii și al activității

7. Funcția etică a dreptului socialist în sfera vieții personale și de familie, în geneza și dezvoltarea tipului de familie socialistă. Codul familiei.

8. Rolul organizațiilor și al grupelor de partid, al organizațiilor U.T.M. și obștești în vederea generalizării comportării morale socialiste în viața de familie.

Tema IX: Eticul și dreptul
(2 ore)

1. Coincidența și necoincidența domeniului etic cu cel al dreptului

a) din unghiul de vedere al sferei de probleme (norme ale comportării între oameni) și

b) al modului caracteristic de reglementare a acestei comportări *.

2. Analiza istorică a interferenței dintre domeniul eticului și cel al dreptului în condițiile împărțirii societății în clase antagoniste și, implicit, a caracterului de clasă al dreptului și *moralei*. *Morala clasei dominante* și rolul dreptului în direcția amplificării puterii ei de pătrundere în conștiința maselor, a creșterii capacității ei de înrîurire în spiritul intereselor de clasă ale dominatorilor. Caracterul contradictoriu al *funcției etice a dreptului* în aceste condiții, nocivitatea acestei funcții, duplicitatea ei și totodată latura sa pozitivă.

---

obștești devine astfel, în linii generale, o sferă care — fără să excludă accidentalul, întîmplătorul — se caracterizează printr-o existență dominată de necesitatea înțeleasă, în cuprinsul căreia *interesele* generale și individuale, *stimulii* materiali și morali, scopurile sociale și aspirațiile individuale converg, eliberîndu-l pe individ de nesiguranță, neliniște, cultivînd, dimpotrivă încrederea omului în forțele proprii, optimismul, bucuria de a trăi. Acest climat exercită o puternică înrîurire morală asupra comportării individuale nu numai în relațiile sociale (muncă, activitate obștească), dar și în viața sa privată și de familie.

Cu toate acestea, sfera vieții private și de familie este, prin natura ei, mult mai puțin susceptibilă unei înrîuriri nemijlocite din partea societății; fiind *particulară* prin natura ei, înregistrează o sensibilitate mult mai mare acțiunea factorilor întîmplători (situații individuale, accidentale etc.), a căror înrîurire adeseori negativă asupra deprinderilor și convingerilor morale trebuie avută în vedere.

În același timp, sfera vieții personale și de familie, prin natura ei, nu intră cu aceeași intensitate — ca cea de muncă și obștească — sub privirea și judecata opiniei publice, încît comportările înapoiate rămîn aici mai multă vreme neobservate, nesupuse judecății, ceea ce ușurează persistența lor mai îndelungată și explică de ce tocmai aici individualismul este mai rezistent (cu toată gama manifestărilor sale). Se observă așadar, apariția unei gradualități în procesul de formare și maturizare a moralei socialiste de masă, caracterizată prin dezvoltarea mai accelerată a comportării moralei socialiste în sfera vieții sociale și printr-o relativă rămînere în urmă a comportării morale în sfera vieții personale și de familie. Această inegalitate a dezvoltării morale, observabilă chiar la unul și același individ, reflectă dinamica proprie a dezvoltării moralei socialiste, *rolul director* pe care îl dețin trăsăturile morale formate de muncă și viața obștească pentru dezvoltarea de ansamblu a moralei socialiste, cum și cerința obiectivă ca societatea să-și mărească gradul ei de înrîurire asupra comportărilor morale în viața personală și de familie, atît prin intermediul dreptului. cît și prin acela al opiniei publice socialiste.

* Dreptul apare în istorie ca instrument politic al clasei dominante. El ridică la rangul de lege juridică voința clasei dominante, principiile fundamentale ale moralei acestei clase (alături de care include un număr de norme morale elementare ale convietuirii în societate) și un întreg ansamblu de reglementări ale relațiilor sociale extramorale, în conformitate cu interesele și modul ei de viață, pe care le apără și le impune prin forța de constrîngere a instituțiilor suprastructurii corespunzătoare. Dreptul integrează astfel, în chiar conținutul său, un număr de determinări morale fundamentale ridicate la rangul de lege, care nu-și pierd natura lor morală prin asimilarea lor în drept, dar a căror impunere este reglementată, asigurată de astă dată pe calea constrîngerii juridice. Apare astfel o subsferă a moralei la a cărei reglementare concurează atît opinia publică (sau o parte a acesteia în condițiile împărțirii societății în clase antagoniste) prin mijloacele sale specifice, precum și dreptul prin lege și sancțiuni.

3. Morala maselor, rolul ei creator inovator și consecvent umanist în opoziție și luptă cu conservatorismul și duplicitatea conținutului moral al dreptului în societățile bazate pe exploatare. Asimilarea în conținutul dreptului a unor noi determinări morale cu caracter umanist — rezultat al progresului social, al unor noi condiții de existență materială a societății și al luptelor revoluționare de masă care au impus recunoașterea și legiferarea lor.

4. Critica concepției unilaterale care neagă trecerile reciproce între morală și drept; de asemenea care leagă morala exclusiv de opinia publică și dreptul exclusiv de modalitățile legii (constrîngerea juridică), trecînd cu vederea a) rolul opiniei publice în transmiterea și susținerea cerințelor dreptului (o parte a lor) și b) rolul dreptului în transmiterea și susținerea unor precepte morale. Despre cele două tipuri de constrîngeri: a statului și a opiniei publice, deosebirile și particularitățile în condițiile societății socialiste.

5. Schimbarea calitativă a ponderii pe care o ocupă funcția etică a dreptului în condițiile orînduirii socialiste, ca urmare a lichidării exploatării și a claselor exploatatoare în trecut dominante, a sfărîmării revoluționare a statului exploatator și a înlăturării dreptului corespunzător. Dreptul socialist ca expresie a voinței maselor asimilează treptat, în determinările sale principii fundamentale ale moralei socialiste.

6. Convergența și unitatea dreptului și eticului în cultivarea principiilor umaniste și colectiviste ale moralei socialiste, în opoziție cu înrîurirea profund nocivă, dezumanizantă a dreptului burghez.

7. Interactiunea dintre etic și drept în orînduirea socialistă: a) rolul activ-diriguitor care revine dreptului socialist în cultivarea și stimularea deprinderilor și convingerilor morale socialiste de comportare, ca urmare a faptului că el urmează în dezvoltarea sa cerințele cele mai noi și înaintate ale politicii clasei muncitoare și ale partidului ei marxist-leninist, că se îmbogățește permanent în funcție de cerințele practicii socialiste și ținînd seama de inițiativa maselor în acest domeniu, că se perfecționează continuu pe temeiul criteriilor științifice ale ideologiei dominante marxist-leniniste; b) rolul activ-constructiv al moralei socialiste asupra dezvoltării continue a dreptului socialist, ca expresie a inițiativei creatoare a maselor pe planul moralității și a asimilării rezultatelor ei principale la nivelul dreptului.

Tema: X Eticul și esteticul (2 ore)

1. Geneza relativ comună și interferența eticului cu esteticul:

a) existența unui *conținut comun* de interese, nevoi, sentimente, obiceiuri și aspirații umane născute în procesul practicii sociale, din care se constituie — pe plan spiritual — atît concepția despre bine a diferitelor epoci istorice și clase sociale, cît și aceea despre frumos;

b) interpătrunderea determinărilor etice și estetice în geneza *comportării morale* și a *sensibilității artistice*, domenii distincte ale conștiinței sociale, dar constituite din integrarea *produselor spirituale ale vieții sociale*, care poartă — fiecare — atît însușiri etice, cît și estetice *.

2. Funcția etică a manifestării artistice, a cîntului și dansului, a imaginii evocatoare,

* Eticul exprimă universul comportării umane, așa cum s-a dezvoltat în funcție de cerințele obiective ale relațiilor de producție, dar prin adaptarea și mularea la aceste cerințe a deprinderilor (obiceiurilor), convingerilor și înclinărilor tradiționale, inclusiv a gustului și năzuințelor estetice, formate în etape anterioare. Iar gustul și năzuințele estetice se constituie, la rîndul lor, nu pur și simplu din exercițiu, din obișnuința de a recepționa *armonia* alcătuirii elementelor înconjurătoare *ca frumoase*, ci această armonie *devine* frumoasă, *capătă atributul esteticului prin seria de mijlociri* care rezultă din faptul că — într-un sens sau altul, într-o măsură mai mare

a frumosului. Stimularea — pe această cale — a formării sau dezvoltării unor *sensibilități comune* la membrii colectivității umane ; prin cultivarea cîntecului și dansului, a poeziei ca și a dramei *oamenii supun rațiunii* laturi, aspecte, elemente ale propriei lor vieți, a) umanizîndu-le, b) devenind și pe această cale mereu mai conștienți de propriile lor însușiri umane caracteristice, c) învățînd să le apere și promoveze.

3. Geneza esteticului, ca și dezvoltarea sa în istoria multimilenară a societății, implică domeniul etic, derivă în parte din el, iar eticul se integrează în estetic ca una din determinările lui. Frumosul apare sărăcit sau pur și simplu anihilat cînd nu este încărcat cu virtute *.

4. Frumosul ca produs al năzuinței umane de a ipostazia în ideal ceea ce dorește să aibă, sau să realizeze. Binele trece în frumos. Frumosul este bine năzuit, binele în perfecțiunea lui ideală.

5. Conturarea eticului și esteticului ca determinări intrinsece ale genezei istorice a omului, care își făurește idealuri succesive și tinde mereu să le atingă. Binele și frumosul se contopesc în conceptul de *fericire umană*, unde cei doi termeni par a fi sinonimi, dar nu fac în realitate decît să reflecte faptul simplu că binele se încarcă de frumusețe în procesul realizării sale, iar frumosul îl încununează pentru că integrează binele în chiar substanța sa.

6. Contradicțiile pe care le generează pe planul convergenței binelui cu frumosul : a) relațiile de exploatare, b) caracterul duplicitar al moralei clasei exploatatoare și c) golirea artei de conținutul ei umanist.

7. Socialismul și comunismul — terenul optim pentru convergența și propulsarea reciprocă a eticului și esteticului în conștiința umană. Marea forță moral-educativă a artei socialiste și a frumosului în viața cotidiană, funcția esteticului în conturarea noului tip de personalitate umană, a omului societății socialiste caracterizat prin activitate creatoare. Îmbogățirea esteticului cu toate cuceririle umaniste ale epocii socialismului, pe baza creșterii rolului moralei și a sferei sale de cuprindere în viața societății.

8. Funcția cognitivă a artei de investigare a realității în permanentă mișcare, de dezvăluire a ceea ce este nou și înaintat în domeniul comportării morale socialiste, surprinzînd totodată modalitățile și originalitatea formelor de luptă dintre nou și vechi în fiecare etapă a dezvoltării.

9. Fără să se identifice, eticul și esteticul se întrepătrund în sfera umanului și se propulsează reciproc vădind tendința de a reflecta mereu mai adecvat realitatea socialistă și de a contribui — prin acțiunea lor inversă asupra realității — la accelerarea ritmului ascendent al dezvoltării.

---

sau mai mică — armonia elementelor înconjurătoare (sau elementele înconjurătoare orînduite în mod armonios) reprezintă (sau sugerează) *ceva important pentru existența umană*, fiind astfel încărcată cu o valoare etică. În conținutul etic al valorilor estetice stă, astfel, marea lor forță educativă, sesizată în mod empiric din timpuri imemoriale și formulată expresis verbis încă de Platon.

* Universul estetic nu se reduce la a fi un mijloc apt să pună în circulație și să înscrie în conștiință comandamentele sociale, morale și politice ale unei epoci sau clase sociale. Totodată domeniul frumosului nu este *exterior* moralei, nu se reduce la însușirea de a atribui, prin adeziune, însușiri estetice unui conținut moral care nu constituie în același timp o determinare proprie a sa. Nemuritoarea frumusețe a femeii realizată de Phidias conține înalta demnitate umană a femeii ca o determinare integrată în aprecierea estetică. „Numai atunci cînd, în elementul sensibil al sunetelor și al diverselor lor moduri și combinări sînt exprimate sentimente și gînduri adevărate, muzica se ridică la rangul de artă veritabilă" (Hegel).

Tema XI: Opoziția ireductibilă dintre umanismul moralei socialiste și antiumanismul religiei
(2 ore)

1. Explicarea științifică a prezenței elementelor morale (laice) în doctrina religioasă și procesul alterării caracterului lor umanist. Apologia „neputinței" umane ca atotputernicie a lui Dumnezeu și ipostazierea religiei (negare a omului) ca umanism absolut în dogma salvării (Dumnezeu își trimite fiul să răscumpere păcatele oamenilor). Funcția compensatoare a credinței religioase, alternativă a lipsei de încredere în om. Opoziția dintre bine și libertate în morala religioasă.

2. Duplicitatea preceptelor morale religioase conținută în chiar *sensul antiuman al renunțării, ascetismului și împăcării cu suferința*, cosubstanțiale religiei.

3. Incompatibilitatea moralei umaniste cu tranzacția ipocrită a răscumpărării păcatelor prin „misterul spovedaniei", danii, milostenii etc. — respectiv pe calea comerțului cu „indulgențele", care rămîn dovada amoralismului funciar al moralei religioase, dovada nocivității religiei pe cîmpul relațiilor morale *.

4. Analiza critică a dogmei „iubirii aproapelui", dezvăluirea conținutului ei în același timp ipocrit și antisocial, antimilitant (demobilizator); opoziția ireductibilă dintre dogma „iubirii aproapelui" și respectul uman reciproc caracteristic moralei socialiste (colectivism, întrajutorare).

5. Rolul mistificator și apologetic al dogmei „păcatului originar" care definește ființa umană ca păcătoasă și deci stigmatizată încă de la nașterea ei; justificarea — pe această cale — a inevitabilității suferinței, exploatării, inegalității și condamnarea nesupunerii față de nedreptate, a spiritului revoluționar — înnoitor.

6. Conceperea fericirii ca împăcare în suferință, ca renunțare la demnitate și originalitate personală.

7. Opoziția ireductibilă dintre *valoarea de cunoaștere* a moralei socialiste și *funcția agnostică*, irațională, a moralei religioase; între funcția spirituală eliberatoare a moralei socialiste și funcția spirituală înrobitoare a moralei religioase.

Tema XII: Critica principalelor sisteme sau concepții filozofice-etice burgheze contemporane
(6 ore)

Prima lecție

1. *Etica neopozitivistă*, deși neunitară, se caracterizează prin negarea sensului reflectoriu, rațional și științific al judecăților morale, absolutizează rolul simțurilor în comportarea morală, de unde și denumirea de „etică emotivă" a principalului curent etic neopozitivist.

2. Negarea funcției sociale eficiente a moralei de către etica neopozitivistă, care consideră că judecățile morale *nu adaugă nimic* la faptele în legătură cu care sînt enunțate. Considerarea categoriilor morale — bine, rău etc. — ca fiind *simple convenții*, după cum noțiunea de galben, de pildă, nu reprezintă

* „Nimic nu este mai dezavantajos pentru morala omenească — scria Holbach — decît îmbinarea ei cu morala dumnezeiască. Legînd morala rațională, bazată pe rațiune și experiență, de o morală mistică, potrivnică rațiunii, bazată pe închipuire și autoritatea religiei, nu facem decît să producem confuzie în privința celei dintîi slăbind-o și chiar distrugînd-o". De aceea Marx spunea: „Critica religiei se încheie cu învățătura că omul este ființa supremă pentru om"...

decît semnul convențional pentru denumirea unei anumite culori *.

3. Reducerea categoriei etice și a judecății etice la valoarea unor „semne emoționale" și excluderea — pe acest temei — a aprecierilor morale de valoare (se reiau, în acest punct, ideile pozitivismului etic al lui Durkheim și Lévy-Brühl).

4. Considerarea de pe poziția unui subiectivism și iraționalism extrem că judecățile morale sînt lipsite de orice bază obiectivă, că nu pot fi deci fundamentate cu ajutorul rațiunii. Etica neopozitivistă rupe sentimentele, emoțiile și deprinderile morale de sfera rațiunii, a concepțiilor și convingerilor, ca și de sfera practicii sociale. De aici relativismul și scepticismul, arbitrarul eticii neopozitiviste, care dă expresie teoretică haosului moral caracteristic pentru societatea capitalistă contemporană, lipsei de principii, obiectivismului burghez și contradicțiilor dintre vorbe și fapte în practica vieții burgheze.

5. *Etica pragmatismului* se înrudește strîns cu cea neopozitivistă prin funcția ei socială, relativismul și arbitrarul pe care îl propagă, deși, spre deosebire de neopozitivism, își concentrează atenția asupra formulării tezelor practice privind comportarea morală burgheză **. În mod corespunzător, categoriile principale sînt : scopul, profitul, succesul, rentabilitatea, solvabilitatea, folosul, situația ș.a.

6. Elaborarea de către Dewey a eticii „pluraliste" (pragmatice), respectiv adaptarea normelor și criteriilor morale *după situații*; negarea posibilității unui criteriu obiectiv pentru aprecierea a ceea ce e bine ; teza individualistă extremă a unui *bine plural*, un bine al fiecărui individ. Binele este ceea ce își dorește individul. Noțiunea de bine capătă astfel un conținut absolut subiectiv.

7. *Binele* ca rezultat al unei alegeri fericite, al unei reușite speculații de bursă, al unei investiții judicios calculate, de unde criteriul binelui constă și se confirmă în eficacitatea planului individual ales. O etică a „acțiunii", specifică individualismului burghez, luptei pentru profit și distrugerii concurentului, o etică a dominației întîmplătorului, a justificării oricărui mijloc, caracteristică disprețului pentru om, antiumanistă, pe măsura relațiilor capitaliste pe care le reflectă pe plan moral.

A doua lecție

1. *Etica existențialistă.* Existențialismul — în ciuda deosebirilor de nuanțe ale diferitelor sale curente, de la profascismul lui Heidegger și catolicismul lui Gabriel Marcel pînă la antifascismul și ateismul lui Sartre — construiește o etică eclectică, care ia de la fenomenologia lui Husserl categoria *intenționalității*, o transformă în ceea ce Sartre va numi *proiect*, iar omul însuși, viața și comportarea sa morală sînt reduse la a fi expresia acestui *proiect subiectiv*, potrivit definiției că fiecare individ în parte nu este *decît* ceea ce el însuși își propune să fie.

2. Reducerea libertății morale, a posibilității de alegere și a răspunderii la declararea individului ca fiind singurul în măsură să determine sensul și scopul acțiunilor sale : existența fiecăruia apare ca o alegere liberă a sa ; omul este propriul său proiect (Sartre) ; în măsura în care aleg, exist (Jaspers) ; existența este autoproiectarea de sine a fiecăruia în viitor, liber de legități, liber de mediu (Heidegger).

3. Respingerea *de plano* a *normei morale*, considerată ca o imixtiune brutală în sfera individualității, o încălcare a libertății. Abia

* Existența unui simbol etic într-o propoziție, spune Ayer, nu adaugă nimic la conținutul ei real.

** James : „Obligația noastră este de a face ceea ce rentează". Dewey : „Adevărat este ceea ce-i folositor".

prin *încălcarea* normei omul se manifestă în calitatea sa de creator de valori, se justifică pe sine ca om (Jaspers).

4. Întrucît izvorul valorii morale se află în subiect, și anume în subiectul individualizat, etica existențialistă concepe — la rîndul ei — fiecare soluție morală ca aparținînd de fiecare dată unei „situații unice". Singur cu sine, individul are de ales exclusiv în funcție de proiectul său (teză comună cu etica pragmatică).

5. Ipostazierea categoriei *sincerității* ca fiind fundamentală pentru domeniul etic (în opoziție de astă dată cu pragmatismul american). Analiza acestei orientări, tipică pentru individualismul în formă existențialistă, oferită de teoria burgheză nu omului de afaceri, ci intelectualului cu tendințe de însingurare și introspecție.

6. Critica concepției despre caracterul pur *introspectiv* al vieții morale, ca exclusivă cunoaștere de sine și exclusivă *fidelitate a omului față de sine*, față de propriul său proiect, față de convingerile sale lăuntrice, în totală ruptură cu orice ar putea veni din exterior. Etica existențialistă neagă existența datoriei sociale, răspunderea față de colectivitate. Datoria și răspunderea exclusivă față de proiectul propriu și inițial al individului este singurul criteriu posibil și real al comportării morale. Orice comportare devine morală dacă este în conformitate cu proiectul subiectiv.

7. Negarea criteriului obiectiv în morală, exacerbarea individualismului, întronarea subiectivismului absolut, justificarea oricărei comportări morale imaginabile prin argumentul „sincerității" dau măsura nihilismului moral exprimat de etica existențialistă și explică totodată conținutul noțiunii de *angoasă existențială* (deznădejde, frică, neliniște) care regizează întreaga viață a individului condamnat în concepția existențialistă la libertate, respectiv la însingurare.

8. Etica existențialistă ca reflectare a descompunerii morale pe care o produce inevitabil dominația capitalismului monopolist în lumea oscilantă a burgheziei de rînd (intelectuali îndeosebi, mica burghezie în general) atașată relațiilor capitaliste, dar dezorientată de efectele lui; o morală a individualismului împins la extrem, dar considerat a fi însăși *esența naturii umane*, a incertitudinii și disperării în prezent, a spaimei față de viitor, a întîmplării care decide, a neputinței transformate în virtute, a eșecului, lașității și capitulării prezentate în haina demnității; o etică a diversiunii *.

A treia lecție

1. *Etica neotomistă* — expresie a străduinței Vaticanului și a „părinților bisericii" de a moderniza preceptele clasice ale moralei religioase, de a le face mai accesibile spiritului contemporan al maselor și urmărind în spiritul teoriilor apologetice burgheze cultivarea *armoniei de clasă* în societatea capitalistă contemporană, pe baza preceptului biblic „toți oamenii sînt frați".

2. Teza fundamentală a eticii neotomiste rămîne identică cu dogma religioasă a dobîndirii *binelui suprem* pe calea umilinței (Maritain: „Viața intelectualului se străduiește să obțină *revelația* umilă").

3. Pretinzînd că urmărește să-i ajute pe oameni în tendința lor spre fericire și abordînd *tema fericirii umane* (în opoziție cu existențialismul, pe care-l critică pentru recunoașterea *stării de spaimă*), neotomismul reînvie *dogma dedublării omului în trup și suflet*, primul aparținînd lumii senzoriale, *secundare*, inapte să realizeze fericirea, al doilea aparținînd princi-

* Întrucît filozofia și îndeosebi etica existențialistă și-a găsit o largă răspîndire pe calea literaturii și dramaturgiei, este indicată analiza critică a unor asemenea opere, făcîndu-se astfel mai accesibilă înțelegerea conținutului profund duplicitar și, în esență, antiumanist al eticii existențialiste.

piului activ-creator, necorporal și nemuritor cu ajutorul căruia omul poate dobîndi fericirea prin respectarea legii morale supreme, a cărei esență constă în preceptul : fă întotdeauna binele și nu săvîrși răul.

4. *Binele* ca fiind ceea ce prescrie Dumnezeu. De aceea *acest* bine aduce oamenilor fericire și delectare morală. („Numai în comuniune cu Dumnezeu omul poate dobîndi desfătarea și bucuria pămîntească".).

5. Demascarea sensului diversionist, demagogic și obscurantist al tezei eticii neotomiste, potrivit căreia morala comunismului s-ar înrudi cu cea creștină (dar fiind o interpretare eretică a acesteia, pentru că neagă existența lui Dumnezeu și creația divină a omului).

6. *Etica personalistă.* În conformitate cu concepția generală a filozofiei personaliste, care construiește o teorie a *persoanei* ca formă unică și supremă a realității (dar a persoanei concepută ca o entitate pur spirituală, după chipul și asemănarea *persoanei supreme* — Dumnezeu), etica personalistă se bazează pe rolul exclusiv al „vieții interioare" : criteriul de apreciere morală a omului nu trebuie să fie *acțiunile sale*, faptele, ci *viața sa interioară*, sustrasă la rîndul ei de sub influența raporturilor sociale.

7. Transformarea problematicii etice în „drama etică", și anume opoziția dintre om și societate, a cărei singură soluție ar fi — în etica personalistă — retragerea și închiderea individului în sfera propriei sale interiorități.

8. Izvorînd din religie și cultivînd-o, etica personalistă este corolarul *subiectivizat* al eticii neotomiste ; ea se sprijină în acest sens pe considerațiile fundamentale ale existențialismului, neopozitivismului și reformismului eticizant. Etica personalistă neagă prin conținutul tezelor pe care le afirmă sensul uman al denumirii sale, constituind nu o etică a promovării umanului (a persoanei), ci, dimpotrivă, negarea în spirit religios a dreptului uman de a aspira la fericirea personală și de a și-o realiza.

★

Concluzii asupra funcției sociale nocive a curentelor etice burgheze contemporane. Cu argumente deosebite sau similare, principalele școli ale eticii burgheze contemporane se întîlnesc în *autonomizarea individului* (persoanei), în afirmarea dreptului la arbitrar al „persoanei puternice" (personalistul Hocking, pragmatistul James) sau al individului pur și simplu (existențialismul). Comună este de asemenea negarea de către personalism, neopozitivism, pragmatism și existențialism a conținutului obiectiv al categoriilor etice și al principiilor morale. Rolul iraționalismului etic în antrenarea maselor la aventură politică și război. Marasmul etic al vieții burgheze contemporane și efectele nocive ale realităților burgheze asupra unor pături mai largi, sub forma degradării relațiilor de familie, a dezorientării tineretului, a creșterii criminalității, a spiritului de aventură, a prostituției și sinuciderilor etc.

Tema XIII : Curente reacționare-obscurantiste în etica burgheză din Romînia. Caracterul contradictoriu și inconsecvența umanismului burghez în etica lui D. Gusti și P. Andrei. Însemnătatea luptei desfășurate de P.C.R. pentru răspîndirea concepției etice marxiste și educarea morală, umanistă și revoluționară a maselor (2 ore)

1. Evoluția curentelor etice burgheze de la împăcarea utilitarismului moral cu preceptele religiei la iraționalism și misticism fățiș.

2. Etica personalismului energetic (C. Rădulescu-Motru) consideră domeniul afectivității și al deprinderilor morale umane ca fiind de ordinul forțelor naturii, imuabile, de ordinul biologicului, negînd caracterul lor social-istoric, reflectoriu, deci natura lor specific umană și, implicit, istoricitatea umanismului în funcție de condițiile materiale ale existenței sociale. „Omul este una cu pămîntul".

3. *Ursita* (sau *destinul*), ipostaziată ca fiind categoria fundamentală a eticii, într-o corelație de ordinul mișcărilor cosmice, în care neputința umană este absolut covîrșitoare, iar popoarele („poporul ca totalitate

biologică") nu au de ales decît să-și urmeze rigorile sorții (C. Rădulescu-Motru).

4. Categoria *destinului* apare ca fundamentală în etica mistică a lui Lucian Blaga („Romînul nu-și organizează destinul, prin firea sa el se așază într-un raport de vasalitate plină de încredere față de destin"). Implicația sferelor cosmice în ordinea morală se schimbă, la Blaga, în rolul esențial care este atribuit spațiului („spațiul mioritic").

5. Analiza critică a acestor linii directoare corespunzînd unei etici a adaptării și resemnării, care, eludînd formal problematica socială, o reintegrează prin formula *acceptării* stărilor existente și prin idealizarea neputinței umane, transformată în virtute.

6. *Înrudirea apologiei obscurantismului* patriarhal cu etica trăiristă și fascistă. Convergența „purității" morale în spiritul dogmelor bisericii și cultul instinctelor în morala practică a fascismului. Antiumanismul teoriei etice a persoanei puternice ca erou singular, ieșit din comun și dotat cu virtuți de sorginte divină.

7. Înrîurirea personalismului asupra eticii individualiste-voluntariste a lui Gusti. Trecînd peste contradicțiile profunde ale vieții sociale în condițiile capitalismului și manifestînd o poziție de negare a rolului maselor în crearea valorilor spirituale, Gusti pune în centrul eticii sale conceptul personalității, *unitatea armonică a iubirii de sine, a simpatiei și religiozității.*

Analiza conținutului aristocratic al conceptului de personalitate la Gusti și, implicit, a orientării sale — pe plan politic — spre o aristocratizare a democrației.

8. Prezența elementelor de gîndire istorică asupra moralei în etica lui Petre Andrei* și — incidental — recunoașterea parțială a caracterului de clasă al moralei**. P. Andrei atacă etica naționalistă de pe poziții democratice-umanitariste, afirmînd că este „conservatoare și nu arareori chiar reacționară și aristocratică", avînd un „caracter xenofob și exclusivist". Îi opune o „moralitate internațională". Totodată, de pe pozițiile unui idealism filozofic eclectic, consideră însăși „structura vieții sociale" ca fiind de natură ideală, explică astfel ideile prin idei, reduce raportul între obiectiv și subiectiv la un raport între instituții („instituții obiective") și conștiința individuală, atribuie în sfîrșit religiei primatul asupra moralei.

9. Etica marxistă, eficiența practică a muncii educative de masă desfășurată de P.C.R. în perioada hotărîtoare a luptei maselor pentru puterea democrat-populară și falimentul teoriilor etice burgheze***. Ecoul în mase al principiilor moralei elaborate de mișcarea muncitorească și rolul lor în pregătirea îndelungată a maselor în vederea răsturnării revoluționare a regimului burghezo-moșieresc.

Tema XIV: Probleme actuale ale dezvoltării moralei socialiste în R.P.R.
(2 ore)

1. Documentele Congresului III al P.M.R. cu privire la dezvoltarea moralei socialiste; cu privire la funcția moral-educativă a opiniei publice socialiste în condițiile dezvoltării democratismului și creșterii rolului conducător al maselor în viața materială și spirituală a societății.

2. Îmbinarea funcției moral-educative a statului cu înrîurirea exercitată nemijlocit de opinia publică, constituită pe baza colectivelor de muncă și obștești, care unesc pe comuniști și pe oamenii muncii fără de partid. Colectivele de oameni ai muncii ca purtători

* „De aceea nu poate fi vorba de principii morale absolut valabile pentru orice timp și loc, ci toate normele morale sînt legate de structura vieții sociale". „...Aspectul moralei se schimbă după evoluția diferitelor tipuri sociale".

** „Ba chiar uneori a variat morala și după clase, căci alta a fost morala sclavului, alta a comerciantului și alta a conducătorilor".

*** Combaterea teoriei „autonomiei" (îndeosebi în cercurile de intelectuali), care interzice înrîurirea (constrîngerea „din afară") în sfera moralei individuale. *Noul* și cerințele sale pe planul comportării morale apare întotdeauna „în afară", respectiv în existența materială, economică și politică a societății, în timp ce *vechiul* persistă încă în sfera subiectivului, ca deprinderi și convingeri morale, formate și înrădăcinate încă într-o etapă anterioară, depășită de regulă în procesul dezvoltării. Teza interzicerii înrîuririi „din afară" corespunde conservatorismului în morală: negarea mișcării.

ai cerințelor morale înaintate ale societății socialiste.

3. Caracterul profund uman al normelor vieții sociale în condițiile socialismului și incompatibilitatea rămășițelor burgheze din conștiința morală, a manifestărilor nesănătoase ale unor elemente înapoiate ale societății cu cerințele opiniei publice socialiste. Necesitatea întăririi permanente a opiniei de masă active împotriva elementelor corupte. Combaterea individualismului manifestat sub forma dezinteresului, nepăsării, rutinei, pasivității, împăcării cu mediocritatea. Creșterea răspunderii individuale și colective a membrilor societății pe planul moralei. Documentele Congresului al III-lea al P.M.R. asupra rolului membrilor de partid în lupta pentru dezvoltarea continuă a moralei socialiste.

4. Corelația general-individual în lupta dintre nou și vechi pe planul comportării morale; rolul colectivității în elaborarea *criteriilor obiective* pentru judecățile morale și în formarea impulsurilor morale subiective, individuale.

5. Tendința de lărgire a sferei de influență morală exercitată de opinia publică socialistă ca urmare a victoriei socialismului în întreaga economie. Rolul conducător al clasei muncitoare și înrîurirea ei asupra țărănimii și intelectualității în acest proces.

6. Despre creșterea rolului istoric al aprecierii morale *pozitive* în viața societății sub forma exemplului înaintat în practică și al eroului pozitiv în artă și literatură.

7. Morala socialistă ca operă conștientă a maselor conduse de partid.

Tema XV: Tipul valorilor etice socialiste
(2 ore)

1. Esența antiumanistă a tuturor moralelor dominante în orînduirile sociale bazate pe exploatare constă în proiectarea purității morale ca find corolarul ascetismului, al renunțării. Fericirea era posibilă numai prin încălcarea ei. Față de morală, omul trebuia să se rușineze (Kant).

2. Esența umanistă a moralei socialiste și comuniste stă în posibilitatea în sfîrșit reală de a depăși contradicția dintre *puritatea morală* și *viața trăită în bucurie*, respectiv realizarea fericirii pe baza convergenței dintre realul posibil de atins în viața individuală și idealul epocii ca năzuință morală.

3. În opoziție radicală cu afirmațiile criticilor burghezi și revizioniști ai eticii marxiste, care-i impută o așa-numită neglijare a universului interior al umanului, etica marxistă are în vedere tocmai convergența scopului social cu cel individual, identitatea de natură între *umanismul* scopului și *umanismul* mijloacelor eficiente pentru atingerea lui.

4. Convergența necesară dintre individual și general în condițiile socialismului și comunismului, cînd ceea ce privește problematica social-economică se dezvăluie în același timp ca fiind și de domeniul individualului (preocupare pentru problemele generale, simț al răspunderii, participare activă voluntară, entuziasm), iar ceea ce privește viața omului individual devine o problemă de răspundere pentru societate. Realizarea umană a individului (fericirea sa) devine scopul societății, iar individul se realizează în slujba colectivității care a făcut din fericirea sa scopul ei esențial.

5. Prin ridicarea scopurilor subiective ale individului la nivelul generalului, socialismul nu se rezumă să realizeze numai năzuința umană, în trecut utopică, spre fericirea personală, dar *îmbogățește în același timp sfera năzuințelor umane*, creează noi scopuri, idealuri noi, *mărește izvoarele bucuriei umane*.

6. Activitatea creatoare în muncă și munca însăși; preocuparea de învățătură, de perfecționare continuă, pe care o stimulează munca organizată în condițiile socialismului; îmbinarea și *întregirea* reușitelor personale cu cele colective; însușirea culturii și dezvoltarea gustului pentru frumos, pentru creația artistică; integrarea vieții individuale și de familie în problemele majore ale societății,

de la probleme de ordin material pînă la cele spirituale ; conștiința individuală asupra *utilității sociale* a propriei sale munci, a realizărilor sale și, pînă la urmă, a propriei sale existențe. Toate acestea indică măsura în care socialismul solicită și stimulează ridicarea individului la creația istorică conștientă și multilaterală, îi îmbogățește universul spiritual, descoperindu-i pe această cale *valoarea de bucurie* a vieții dedicată unui scop uman înalt, care își pune amprenta asupra întregii morale socialiste.

7. Morala socialistă, *prin intermediul principiilor ei*, îl cheamă pe om la viața activă, la autorealizare personală, la bucurie și fericire, ceea ce dă noului tip de personalitate umană atributul substanțial al încrederii în oameni și în sine însăși, în prezent și în viitor, atributul optimismului și al creației cutezătoare.

CERCETĂRI SOCIOLOGICE DE TEREN

Studierea transformărilor profunde pe care construcţia socialismului le determină în toate sferele vieţii sociale — în condiţiile de trai ale oamenilor, în relaţiile sociale materiale şi spirituale, în dezvoltarea oraşului şi a satului, în conştiinţa maselor, în viaţa de familie etc. — aduce tot mai insistent în discuţie problema metodelor de cercetare a acestor fenomene, astfel încît noul din viaţă să poată fi dezvăluit cît mai deplin, atît în mecanismul genezei sale, cît şi în conţinutul său social propriu-zis. Cercetările sociologice de teren urmăresc, în acest sens, tocmai sesizarea şi îmbrăţişarea bogăţiei de aspecte ale concretului, acumularea materialului faptic de viaţă pe temelia căruia să poată fi elaborate cu autoritate concluziile sintetizatoare, generalizatoare corespunzătoare.

Ca instrument de lucru, investigaţiile sociologice de teren sînt utilizate în măsură crescîndă în ultimii ani de către cercetătorii din domeniul sociologiei, eticii şi din domeniul altor ştiinţe sociale, în ţara noastră ca şi în alte ţări socialiste. Se publică studii şi lucrări care folosesc rezultatele acestor cercetări [1], au loc dezbateri asupra metodicii şi tehnicii organizării şi efectuării lor, sînt analizate experienţa pozitivă acumulată şi lipsurile metodelor utilizate. Ne vom opri mai jos asupra cîtorva aspecte ale cercetărilor sociologice de teren efectuate de sociologii din R.P. Polonă, care desfăşoară o bogată activitate în acest domeniu, aşa cum rezultă ele dintr-o serie de articole apărute în ultima vreme în presa de specialitate [2].

Problematica cercetărilor sociologice de teren desfăşurate în ultimii ani în Polonia acoperă o gamă de aspecte relativ variată. Alături de lucrări cu caracter teoretic mai general au fost publicate studii pe baza unor cercetări sociologice de teren, efectuate în oraşe şi la sate, asupra problemelor structurii sociale, asupra muncii industriale, asupra culturii şi difuzării ei, asupra familiei, asupra trecerii treptate a unor părţi ale populaţie sătești în centrele urbane, asupra activităţii femeilor în producţie, asupra condiţiilor de trai ş.a.

Dintre aceste teme, o pondere însemnată o au în special cercetările sociologice cu privire la *clasa muncitoare* şi la *procesele muncii industriale*. Ele sînt desfăşurate îndeosebi, deşi nu exclusiv, de lucrătorii ştiinţifici grupaţi la Institutul de filozofie şi sociologie al Academiei polone de ştiinţe, la Facultatea de sociologie industrială a Universităţii din Lodz şi la

[1] În ţara noastră, o serie de asemenea studii au apărut în cursul anilor 1962—1963 în revista „Cercetări filozofice", în paginile căreia se desfăşoară şi o discuţie cu privire la raportul dintre materialismul istoric şi sociologie.

[2] Vezi Jerzy J. Wiatr, *La sociologie contemporaine en Pologne*, în „Social Sciences Information", vol. II, 1963; Ianusz Ziolkowski, *Aspects sociologiques de l'urbanisation*, ibidem; Adam Schaff, *Despre dezvoltarea sociologiei poloneze şi despre anchetomanie*, în „Politika" din 21. IV. 1963; Andrzej Sicinski, *Public Opinion Surveys in Poland*, în „International Social Science Journal", 1963, nr. 1; V.V. Vodzinskaia şi V.A. Iadov, *U polskih soţiologov*, în „Filosofskie nauki", 1963 nr. 3; A. G. Harcev, *Soţiologhiceskie isledovaniia v Polşe*, în „Voprosî filosofii", 1963, nr. 6, ş.a.

Institutul central pentru protecţia muncii. Astfel, sub conducerea prof. Jan Szeczepanski, în aceste probleme s-au efectuat numeroase cercetări sociologice concrete, ale căror rezultate, prelucrate şi sintetizate, au fost publicate în colecţia de *Studii asupra clasei muncitoare şi intelectualităţii* . Au apărut lucrări ca *Sociologia locului de muncă* de A. Matejko (1961), *Elemente de sociologie industrială* de A. Sarapata (1962), *Muncitorii de la fabrica de motociclete din Varşovia* de J. Malanovski (1962), *Condiţiile psihologice ale muncii în industrie* de S. Kowalewska (1962) şi altele. Pentru dezvoltarea cercetărilor în acest domeniu, la începutul anului 1963 Institutul de filozofie şi sociologie şi catedra de filozofie a Şcolii superioare de ştiinţe sociale de pe lîngă C.C. al P.M.U.P. au organizat o conferinţă teoretică a sociologilor cu tema *Clasa muncitoare azi* [1]. Conferinţa a analizat direcţiile în care s-au desfăşurat pînă acum şi cele pe care trebuie să le urmeze în viitor cercetările concrete asupra structurii clasei muncitoare, asupra transformării ei, asupra condiţiilor de viaţă ale muncitorilor şi asupra procesului de muncă în condiţiile socialismului.

În legătură cu studiile efectuate în acest domeniu s-a ridicat problema importantă, reală, a delimitării *obiectului specific* al cercetărilor *sociologice* asupra activităţii de producţie, întrucît, desigur, abordarea sociologică a problemei indicate trebuie să se diferenţieze de studiul psihologic, fiziologic sau economic al procesului de muncă [2]. Sociologul, consideră prof. J. Szeczepanski, trebuie să studieze munca în calitatea ei de proces social, să analizeze influenţa relaţiilor sociale asupra motivelor, intensităţii şi rezultatelor muncii, precum şi consecinţele activităţii de producţie asupra structurii sociale, funcţionării şi dezvoltării societăţii. Definind într-un articol [3] problematica cercetărilor **sociologice** asupra muncii, autorul amintit considera că ea constă în : determinarea conţinutului şi caracterului muncii, clasificarea formelor ei multiple ; studiul organizării ştiinţifice a muncii, cu o preocupare specială pentru factorii sociali generali care o determină ; analiza urmărilor sociale ale muncii, a influenţei lor asupra structurii sociale şi asupra relaţiilor reciproce din colectivele de muncă. Tot aici se raportează şi cercetarea urmărilor progresului tehnic asupra muncii, a corelaţiei intereselor personale şi generale în activitatea de producţie, a factorilor sociali care determină alegerea profesiunii. Din această problematică, precizează pe bună dreptate acelaşi autor, face parte şi studierea rolului colectivului de muncă în formarea unei comunităţi de preocupări şi ţeluri în muncă, a cultivării eticii muncii colective, studierea influenţei muncii asupra formării personalităţii, studierea formelor organizării raţionale a muncii etc.

Alţi autori, printre care A. Matejko, A. Sarapata, K. Doktòr, referindu-se la aceeaşi problemă, insistă asupra faptului că sociologul marxist trebuie să se ocupe în primul rînd de natura socială a muncii, de caracterul ei colectiv, de schimbul de activităţi în procesul muncii şi de formarea noilor relaţii morale în muncă în condiţiile socialismului.

După cum se vede din caracterizările de mai sus, este vorba de fapt de o multiplicitate de aspecte cuprinzînd cauzele, condiţionarea obiectivă, desfăşurarea şi urmările procesului de muncă, privite prin prisma ideii că activitatea de producţie este sfera fundamentală a activităţii omului şi factorul principal care determină configuraţia personalităţii sale sociale. Ar fi de adăugat însă, după părerea noastră, încă o direcţie esenţială pentru cercetarea sociologică a muncii în condiţiile socialismului : avem în vedere necesitatea de a

[1] „Polonia azi", 1963/nr. 2, p. 21.

[2] Aceeaşi problemă a specificului, dar pe planul *ansamblului* cercetărilor sociologice, a ridicat-o filozoful sovietic M. T. Iovciuk, combătînd tendinţele de a transforma sociologia într-o disciplină „care să resoarbă toate celelalte ştiinţe sociale" şi arătînd necesitatea de a menţine „specificul cercetărilor sociologice desfăşurate de filozofi, spre deosebire de cercetările economice, etnografice etc." (vezi, „Voprosî filosofii", 1963, nr. 5, p. 155).

[3] Publicat în culegerea *Jak pracuje czlowek*, Varşovia, 1961.

analiza multilateral faptul că activitatea de producție a muncitorului nu se mai reduce în socialism numai la simpla „muncă individuală la mașină", ci că ea include în plus un domeniu principial nou : activitatea de producție ca *organizare și conducere* a procesului de producție. Raportul reciproc dintre aceste două laturi esențiale ale conținutului îmbogățit al muncii, toate implicațiile sale, consecințele lui profunde asupra activității cotidiene și asupra evoluției personalității muncitorului, asupra conștiinței sale trebuie să constituie, credem, unul dintre obiectivele majore ale cercetării sociologice marxiste a muncii, desfășurată în contextul relațiilor socialiste de producție.

Un alt domeniu în care s-au dezvoltat cercetările de teren ale sociologilor polonezi în ultimii ani este satul, transformările sociale din agricultură. Cercetările în această direcție sînt efectuate îndeosebi de sectorul de sociologie rurală al Institutului de filozofie și sociologie al Academiei polone de științe și de Institutul de economie agrară. Aceste două institute științifice efectuează împreună în prezent o cercetare sociologică care cuprinde 100 de sate, urmărindu-se analiza dezvoltării lor în ultimii 15 ani. Printre lucrările apărute pînă acum se numără *Transformările sociale în zona rurală a regiunii Opole* de S. Nowakowski (1960), *Structura socială a regiunilor rurale* de B. Galeski (1962) și altele. Prof. S. Nowakowski a studiat problema deplasării populației de la sat la oraș, cauzele care o determină și condițiile integrării acestei populații la viața în mediul urban [1]. În acest scop, el a întreprins, printre altele, o anchetă în cadrul căminelor muncitorești din Varșovia, spre a studia problemele pe care le ridică procesul de adaptare a foștilor țărani, transformați de industrializarea socialistă în muncitori industriali, la noile lor condiții de trai și de muncă [2]. Problema motivelor trecerii unui număr însemnat de oameni, îndeosebi tineri, de la sat la oraș, acolo unde această trecere a luat proporții prea mari, a fost studiată și de un colectiv condus de Z. Bauman, care a propus, pe baza investigațiilor întreprinse, măsuri practice pentru corectarea fenomenelor negative constatate.

O serie de cercetări au fost întreprinse sau sînt în curs de desfășurare în legătură cu problemele familiei (de către A. Kloskowska și J. Lutinski la Lodz, Pawel Rybicki la Cracovia) și ale căsătoriilor și divorțurilor (prof. Nasz la Wrocław, J. Malanowski la Varșovia). Ultimul dintre acești autori, pentru a obține date cît mai precise în problema complicată și delicată a cauzelor divorțurilor, a întocmit un chestionar foarte amănunțit care să permită confruntarea și verificarea reciprocă a răspunsurilor, ținînd seama că de multe ori motivele declarate public ale divorțurilor nu coincid cu cauzele lor reale. Chestionarul cuprinde trei părți : date obiective despre soții divorțați (30 de întrebări), date privind pretențiile emise de cel ce a inițiat divorțul față de soț sau de soție (29 de întrebări) și date privind pretențiile celeilalte părți (28 de întrebări).

Numeroase investigații sociologice sînt întreprinse și în alte probleme. Au fost efectuate unele cercetări asupra formării conștiinței sociale (cercetările desfășurate în anii 1958 și 1961 cu privire la concepția despre lume a studenților), cercetări sociologice în armată etc. Lucrarea *Armata și societatea* de Jerzy Wiatr, apărută în 1960, cuprinde rezultatele cercetărilor întreprinse de sectorul de sociologie din cadrul Colegiului militar de științe

---

[1] Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în revista „Przegląd Socjologiczny", 1958, vol. XII.

[2] O cercetare asemănătoare au întreprins sociologii din R.P. Ungară, urmărind să cunoască procesul prin care muncitorii veniți de la sate au devenit muncitori calificați, cum s-au schimbat condițiile lor de trai, viața lor de familie, structura utilizării timpului lor liber în noile condiții, modul cum se răsfrîng toate aceste schimbări profunde asupra dezvoltării conștiinței muncitorilor, spre a degaja din studiul acestor aspecte concluzii privind măsurile de aplicat pentru favorizarea proceselor menționate. Experiența interesantă a acestei cercetări sociologice este expusă în articolul lui Szanto Miklos (*Metodica unei cercetări experimentale*) publicat în revista „Magyar filozofiai szemle", 1962.

politice cu privire la subunitatea militară ca grup social, la rolul tradiției în educația ostașilor și în viața armatei, la motivele intrării tinerilor în școlile militare, la legătura dintre armată și popor etc. Sînt desfășurate și cercetări cu o problematică mai îngustă, cu caracter aplicat, de utilitate practică imediată, întreprinse la cererea unor întreprinderi, instituții de stat etc. : este vorba de cercetări privind cauzele fluctuației cadrelor în întreprinderile industriale, studiul formelor celor mai raționale de calificare a cadrelor, probleme privind îmbunătățirea disciplinei muncii, condițiile de trai ale familiilor în noile cartiere de locuințe, situației pensionarilor și altele. Pe aceeași linie se înscriu și cercetările în vederea găsirii celor mai raționale variante de amenajare și construire a apartamentelor, a cinematografelor, stabilirii celor mai avantajoase trasee pentru transportul urban.

În efectuarea acestor cercetări, sociologii polonezi folosesc o gamă întinsă de metode și tehnici adecvate problemelor studiate. Sînt larg utilizate metodele analizei statistice a datelor obiective, studiul documentației existente în problema dată, interviul, anchetele, studiul autobiografiilor, studiul fișelor personale de cadre ș.a. Folosirea autobiografiilor ca izvor de informare în cercetarea sociologică are în Polonia o tradiție îndelungată : încă în perioada dintre cele două războaie mondiale, Institutul de științe economice și sociale din Varșovia, care s-a ocupat cu cercetarea condițiilor de viață al oamenilor muncii — muncitori, țărani, șomeri —, a editat o bogată culegere de autobiografii aparținînd unor țărani și muncitori, care cuprinde un vast material documentar asupra condițiilor de existență ale maselor muncitoare în condițiile Poloniei burghezo-moșierești.

De altfel, una dintre problemele de ordin metodic care preocupă în prezent pe cercetătorii în domeniul sociologiei este de a îmbina permanent analiza concretă a stării *actuale* a fenomenului studiat cu analiza evoluției sale *istorice*, de a analiza raportul dintre aspectul istoric și cel actual al cercetării. În acest scop sînt folosite pe cît este posibil, ca punct de referință și termen de comparație, tocmai unele dintre datele culese prin cercetările sociologice anterioare : materialele documentare autobiografice adunate, sau — în cazul cercetării amintite mai sus a celor 100 de sate — monografiile sociologice asupra diferitelor sate și cătune[1], efectuate în trecut de Fr. Bujak și de alți sociologi în Polonia antebelică ; uneori, în cercetările asupra familiei de pildă, se apelează și la memoria celor chestionați, în limitele posibile. Este, desigur, evident că aprofundarea fenomenului social contemporan are mult de cîștigat din analiza evoluției și a schimbărilor produse în raport cu trecutul.

O concluzie metodică interesantă rezultată din unele cercetări privește modalitatea *alegerii momentului* în care să se facă investigația. Cercetătorii problemei muncii profesionale a femeilor au pus în evidență faptul că investigarea motivelor care determină activitatea în producție a acestora trebuie efectuată cu deosebire în momentele cînd se ivește o „situație ascuțită", cînd subiectul cercetării trebuie să soluționeze această situație și însești împrejurările îl determină să-și clarifice mai exact (pentru sine, ca și pentru sociolog) motivele comportării sale. O asemenea situație survine, de pildă, după nașterea unui copil, cînd se pune cu ascuțime problema dacă munca în producție să fie continuată sau întreruptă. Datele obiective au arătat că 80% din femeile care au născut s-au întors

[1] Un procedeu asemănător s-a folosit și în țara noastră, dar la scara unui singur sat, în studiul lui I. Mitran, *Într-un sat din Bărăgan. Pe urmele unei monografii din anul 1938*, publicat în „Lupta de clasă", 1962/nr.4. Autorul a studiat transformările petrecute în satul Perieți, raionul Slobozia, în anii regimului democrat-popular, raportîndu-le la datele cuprinse în monografia sociologică a aceluiași sat întreprinsă de echipele Institutului social din Romînia în 1938. Cercetarea a reușit astfel să pună mult mai elocvent în evidență fenomenele sociale studiate. Din păcate însă, bogatul material documentar cuprins în numeroasele monografii sătești efectuate în țara noastră înainte de război nu este încă folosit pentru cercetări sociologice actuale.

inițial la muncă; ancheta asupra motivelor unei atare soluționări, efectuată tocmai în perioada cînd problema s-a pus cu ascuțime subiecților respectivi, a permis elucidarea mai precisă decît în alte condiții a acestor motive, identificarea unor motive deosebite la diferite categorii și grupuri profesionale din rîndurile femeilor cercetate (de pildă deosebiri între femeile ocupate cu munca intelectuală și cele ocupate cu munca fizică).

Experiența folosirii pe scară largă a anchetelor-chestionar în cercetările de teren ntreprinse a permis sociologilor polonezi să-și dea seama atît de avantajele, cît și de lipsurile și de limitele acestei metode curente a investigației sociologice. În această privință a avut loc și o amplă dezbatere în revistele de specialitate, deschisă în 1962 printr-un articol al prof. Adam Schaff, care critica exagerările în folosirea acestei metode, dezbatere care a dezvăluit unele aspecte negative ale folosirii chestionarelor și a sintetizat cîteva prețioase învățăminte cu caracter metodologic.

Ancheta prin chestionar constituie pentru cercetarea sociologică o metodă utilă, necesară și importantă, dar nu ferită de riscuri. Subliniind realizările serioase obținute pe linia acestor cercetări, cercetări legate de practică și care s-au dovedit utile construcției socialiste, prof. A. Schaff semnala și analiza în articolul menționat și unele deformări metodologice apărute în cursul cercetărilor. Este vorba în primul rînd de o extindere nejustificată a valabilității metodei anchetelor la domenii în care ea nu poate da rezultatele așteptate, de o supraapreciere și absolutizare a ei. Unele cercetări sociologice au fost desfășurate exclusiv prin anchete, renunțîndu-se la alte metode. Articolul critica și tendințele de matematizare excesivă a cercetării, concepția greșită că metodele matematice ar fi singurele fructuoase, că ele ar fi unicul mijloc de asigurare a exactității și rigorii investigațiilor sociologice. În realitate, nu toate fenomenele sociale pot fi supuse cvantificării fără a le schematiza. De altfel, concepția greșită asupra metodei anchetelor a împins și spre o sărăcire a tematicii cercetărilor, spre probleme înguste și uneori banale, printre altele și pentru că problemele mai complexe nu puteau fi supuse anchetelor și calculului matematic. În ultimă instanță, anchetomania împingea și spre o deformare a înțelegerii obiectului sociologiei ca știință despre procesele sociale obiective, în cadrul cărora acționează oameni înzestrați cu conștiință, prezentînd-o ca o sondare exclusivă a manifestărilor subiective ale acestei conștiințe.

Fenomenele sociale, sublinia A. Schaff, trebuie interpretate în dinamica lor, în legătura lor concretă cu o situație socială mai largă; ele trebuie cercetate și situate în contextul ansamblului structurii sociale date, trebuie deci strînse date care să se refere la toți factorii procesului, iar fenomenele de conștiință trebuie corelate cu indici obiectivi. În acest sens, metoda anchetei trebuie privită ca avînd un rol ajutător real în cercetare, putîndu-se dovedi foarte utilă, uneori indispensabilă, dar neputînd să satisfacă prin sine însăși dezideratele cercetării și interpretării generalizatoare a proceselor sociale.

În cursul dezbaterii amintite s-a arătat, de asemenea, că anchetele tentează pe unii sociologi îndeosebi prin faptul că, pe o cale relativ ușoară și într-un termen mai mult sau mai puțin scurt, îngăduie adunarea unui material faptic bogat, susceptibil de prelucrare statistică. Dar ele prezintă și riscul introducerii în materialul de lucru al sociologului a unui volum de „fapte" și de răspunsuri viciate de optica subiectivă a celor anchetați, ceea ce va vicia inevitabil și concluziile. Însești întrebările anchetei-chestionar pot fi înțelese uneori în alt sens decît cel avut în vedere de anchetator, iar materialul furnizat de ea nu este întotdeauna controlabil. De aceea dezbaterea a ajuns la concluzia necesității de a interpreta cu mult mai multă prudență materialul dobîndit prin intermediul chestionarelor. S-a degajat drept o cerință obligatorie concluzia că chiar ancheta cea mai perfecționată sub raport tehnic și metodic trebuie supusă unui control riguros cu ajutorul datelor obiective.

Folosirea anchetelor în cercetările sociologice marxiste trebuie să se deosebească principial de utilizarea lor de către sociologii burghezi, în primul rînd prin elaborarea chestionarului și apoi prin desfășurarea anchetei, în acord strict cu cerințele metodologiei marxist-leniniste; aceasta are în vedere definirea sarcinilor și a orientării generale a cercetării, aplicarea unor criterii științifice, statistic fundamentate de alegere a celor anchetați, rigoarea prelucrării materialului obținut și a formulării concluziilor, pe baza teoretică a principiilor concepției materialiste asupra istoriei. În lumina experienței acumulate, sociologii polonezi subliniază faptul că prelucrarea statistică și matematică a datelor furnizate de anchete, ca și a oricărui alt material sociologic obținut din alte izvoare și prin alte metode, nu garantează automat prin sine însăși obiectivitatea concluziilor. Sociologul care, dispunînd de un material faptic bogat, întrebuințează în studiile lui un aparat matematic, este pîndit fără voie (și trebuie avertizat în consecință) de ceea ce s-ar putea numi primejdia „iluziei matematice", care apare tocmai datorită posibilității reale de a stabili cu deplină exactitate matematică diferitele corelații sau abateri de la ele. Problema este însă *înainte de toate* de *a avea siguranța deplină, absolută* în veracitatea materialului sociologic *primar* adunat în procesul cercetării; fără aceasta nu poate exista siguranța deplină a obiectivității concluziilor trase, chiar dacă ele au fost obținute pe baza celor mai exacte calcule și prelucrări matematice. Iar exactitatea materialului primar depinde de metodele *adunării*, nu ale prelucrării lui, ceea ce obligă la cea mai mare exigență și rigoare în alegerea și aplicarea acestor metode, în aprecierea critică a rezultatelor obținute.

În acest sens, foarte eficace pentru asigurarea exactității materialului sociologic adunat este folosirea *simultană* și *îmbinarea* complexă a diferitelor metode ale cercetării sociologice, evitarea limitării cercetătorului exclusiv la interviuri, la anchetă sau la altă metodă luată izolat. Îmbinarea diferitelor metode permite și confruntarea, verificarea reciprocă a rezultatelor. Sociologii polonezi utilizează în cercetările de teren ceea ce ei numesc „combina sociologică", adică un complex de metode constînd din îmbinarea unei anchete amănunțite și temeinic elaborate cu un „interviu adîncit", în scopul controlării și completării unor răspunsuri ale anchetei, precum și cu observația directă. Rezultatul este că, pe lîngă un material concret mai precis adunat astfel, cercetătorul și-a putut forma și o impresie personală despre cei anchetați, descoperind uneori piste noi de urmărire și de analiză a fenomenului studiat.

O experiență metodică și organizatorică interesantă a fost acumulată și în domeniul cercetării opiniei publice. De această problemă se ocupă îndeosebi „Centrul de studiu al opiniei publice" (OBOP), condus de Dr. A. Pawelczynska și Dr. A. Sicinski, centru constituit în 1958 pe lîngă radioul și televiziunea poloneză și la anchetele căruia (circa 20 — 25 pe an) participă, pe lîngă personalul științific permanent, circa 1 500 de anchetatori voluntari.

În cadrul acestui centru au fost studiate probleme ca eficacitatea informației economice difuzate prin radio și presă, folosirea timpului liber de către oamenii muncii (cercetare întreprinsă potrivit solicitării Comisiei naționale de planificare), structura alimentației populației (cercetare întreprinsă la cererea Ministerului Alimentației Publice), organizarea rațională a rețelei de servicii pentru populație în funcție de necesități (cercetare efectuată la cererea Sfatului popular orășenesc din Varșovia), s-au făcut anchete de opinie privind atitudinea tineretului față de muncă și față de învățătură, asupra unor probleme internaționale, au fost întreprinse studii privind activitatea brigăzilor de producție, calificarea cadrelor și altele.

De regulă, cercetarea începe de fiecare dată prin elaborarea, analiza și dezbaterea programului și tehnicii ei, prin pregătirea statistică, pe baza datelor statisticii de stat, a grupului ce va fi studiat și prin anchete-pilot, uneori repetate de 2—3 ori. Abia apoi

se trece la ancheta de masă în rîndurile populației. Rezultatele obținute pe baza prelucrării materialului și concluziile trase sînt publicate în presă și în revistele de specialitate, în lucrări științifice. Informări operative sînt comunicate încă pe parcursul cercetării organelor de partid și de stat, organizațiilor obștești. Pentru îndrumarea și informarea anchetatorilor voluntari este editat un buletin periodic.

O sursă valoroasă pentru cercetarea opiniei publice s-a dovedit a fi corespondența primită din partea ascultătorilor posturilor de radio. Astfel, de pildă, în legătură cu un ciclu de emisiuni literare despre viața unei familii imaginare, emisiuni ce au dezbătut o serie de probleme ale traiului și ale muncii, ale vieții în familie ș.a. de larg interes, s-au primit numeroase scrisori care exprimau părerile ascultătorilor în problemele abordate. Pe lîngă folosirea directă a unora dintre aceste scrisori a fost întreprinsă și o cercetare specială, făcută de un grup de sociologi, care analizează, sistematizează și generalizează materialul bogat al scrisorilor, completîndu-l cu o serie de cercetări suplimentare de teren menite să verifice și să îmbogățească datele scrisorilor.

Printre formele noi de desfășurare a cercetărilor sociologice se numără înființarea într-o serie de întreprinderi industriale din Polonia a unor laboratoare sociologice care funcționează cu bune rezultate. La laboratorul sociologic al uzinei „Ursus", de pildă, lucrează un sociolog și un psiholog. Ei efectuează studii științifice cu rezultate utile pentru activitatea uzinei, iar cercetările de sociologie și de psihologie a muncii întreprinse aici (de pildă studiul cauzelor fluctuației forței de muncă) au adus o contribuție la rezolvarea unora dintre problemele cărora avea să le facă față întreprinderea, o contribuție la îmbunătățirea indicilor producției uzinei.

Pe un plan mai larg interesul pentru problemele psihologiei sociale și pentru îndrumarea și sporirea valorii practice a cercetărilor aplicate în acest domeniu este marcat și de crearea unui sector de psihologie socială la Institutul de filozofie și sociologie al Academiei polone de științe.

Cercetările sociologice de teren desfășurate de sociologii polonezi se vădesc a fi, în ansamblul lor, unul dintre mijloacele puternice de cunoaștere a realității sociale. Analiza atentă a realizărilor și insuficiențelor acestor cercetări, a formelor lor, a experienței metodice acumulate în cursul lor poate contribui la mai buna cunoaștere a posibilităților acestui instrument al sociologiei științifice marxist-leniniste, a căilor folosirii sale în vederea apropierii cercetării științifice de practică, în vederea adunării unui bogat material de viață și a analizării lui riguroase.

M. C.

Filozofia marxistă în Romînia

Oricine abordează o temă ca cea a pătrunderii şi răspîndirii marxismului în Romînia îşi impune o sarcină complexă. Complexitatea problemei derivă atît din aria ei largă, cît şi din exigenţa pe care o pretinde tratarea problemei la un nivel ştiinţific corespunzător. Binevenită în literatura de specialitate din ţara noastră, lucrarea lui Radu Pantazi[1] îşi extinde sfera de investigare asupra perioadelor de început ale marxismului în Romînia : sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Analiza condiţiilor pătrunderii marxismului în Romînia (situaţia economică şi social-politică din anii 1880—1900) prilejuieşte autorului cercetarea îndeaproape a raporturilor de clasă, evidenţierea procesului de afirmare şi dezvoltare a proletariatului industrial din Romînia, a procesului de organizare a muncitorimii în lupta împotriva exploatării capitaliste o dată cu formarea şi creşterea conştiinţei solidarităţii sale de clasă ; este adîncit cercetat procesul apariţiei dezvoltării mişcării socialiste etc.

Pornind de la aceste premise, autorul dezbate problema *localizării* în timp a *începutului perioadei marxiste în istoria filozofiei din Romînia*. Metoda de investigare folosită este, ca de altfel în întreaga lucrare, analiza documentelor vremii, a ideilor şi faptelor consemnate în acestea în lumina materialismului istoric.

Considerînd, pe bună dreptate, ca insuficiente şi neştiinţifice argumentele care pledează pentru delimitarea începutului perioadei marxiste în istoria filozofiei noastre la anii 1875—1880 (prezenţa unor idei marxiste în scrieri socialiste în ansamblul lor eclectice, lectura unor lucrări marxiste originale sau de popularizare, autoaprecieri ale socialiştilor vremii etc.), Radu Pantazi subliniază caracterul de *proces* al *pătrunderii marxismului* în ţara noastră, proces în cadrul căruia clarificarea ideologică a membrilor cercurilor socialiste se îmbină cu exprimarea deschisă, scrisă a adeziunii la marxism în primii ani ai deceniului al 9-lea al secolului trecut. „Prin urmare—precizează autorul—*perioada marxistă în istoria filozofiei din Romînia începe în 1883—1884*" (p. 33).

În anii următori, marxismul se răspîndeşte tot mai mult în ţara noastră, deşi nu întotdeauna consecvent şi nu fără confuzii sau imixtiuni cu idei nemarxiste, oportuniste, liberale. Mişcarea socialistă de la noi se remarcă printr-o activitate ideologică destul de bogată : traduceri din lucrările întemeietorilor marxismului şi ale unor socialişti de frunte (Lafargue, Mehring şi alţii), conferinţe organizate sistematic la cluburi, periodice socialiste şi muncitoreşti cu un bogat conţinut ideologic, dezbateri teoretice asupra unor

[1] Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în Romînia*, Bucureşti, Edit. politică, 1963.

probleme interesante, polemici virulente cu ideologii burghezi, răspîndirea teoriilor ştiinţifice, a ateismului, combaterea obscurantismului etc. În mişcarea socialistă pătrunseseră însă şi numeroase elemente burghezo-liberale, care au susţinut şi propagat o linie oportunistă. Împotriva acestora au luptat cu vigoare elemente muncitoreşti înaintate, ca Al. Ionescu, I. C. Frimu, şi alţii. Ca răspînditori asidui, deşi nu consecvenţi, ai marxismului, sînt citaţi Dobrogeanu-Gherea, doctorul Ştefan Stîncă, Raicu Ionescu-Rion şi alţii.

Un spaţiu important se acordă în lucrare lămuririi problemei legitimităţii socialismului în Romînia, sarcină de seamă a socialiştilor perioadei de început a pătrunderii marxismului la noi. Combătîndu-se teza falsă, reacţionară că socialismul în Romînia ar fi o plantă exotică, arătîndu-se posibilitatea şi necesitatea socialismului la noi, se apăra, pe de o parte, dreptul la existenţă al mişcării socialiste (generat de condiţiile interne social-economice şi politice ale Romîniei) şi se evidenţia, pe de altă parte, şubrezenia teoretică şi funcţia socială nocivă a tezelor vînturate de reprezentanţii ideologiei oficiale a statului burghezo-moşieresc.

Autorul scoate în evidenţă, în continuare, principalele aspecte ale procesului de delimitare a mişcării socialiste de la noi, faţă de diferite alte curente de coloratură socialistă, cu oarecare răspîndire în acei ani.

Autorul analizează îndeosebi atitudinea mişcării socialiste de la noi faţă de anarhism, în condiţiile cînd pe plan internaţional anarhismul suferise o înfrîngere zdrobitoare. Evidenţiind mai ales meritele lui Gherea şi Raicu Ionescu-Rion în combaterea teoriilor anarhismului, în lucrare se subliniază cu justeţe : „Dacă dezvăluirea pericolului anarhismului este meritorie, soluţiile pe care socialiştii romîni le opun anarhiştilor sînt pătrunse de spirit reformist, oportunist" (p. 63). Este relevată, de asemenea, delimitarea mişcării socialiste din ţara noastră de influenţele proudhoniste şi lassalleiene.

Capitolul al III-lea al lucrării este consacrat problemelor răspîndirii tezelor de bază ale marxismului (problemele economiei politice marxiste, ale materialismului dialectic şi ale materialismului istoric).

Întreaga activitate ideologică de răspîndire a marxismului este situată de autor în ambianţa luptei ideologice a epocii, desfăşurată pe plan ideologic între reprezentanţii claselor exploatatoare şi linia materialistă susţinută de oamenii de ştiinţă înaintaţi ai epocii şi de socialişti. Sublinierea caracterului dialectic şi materialist al concepţiei marxiste în interpretarea fenomenelor sociale, precizează autorul, analiza în lumina acestei concepţii a unei serii de probleme de ordin economic, social, politic şi cultural conferă poziţiei socialiştilor romîni locul cel mai avansat în lupta ideologică a timpului. „Este, aşadar, un merit al socialiştilor romîni acela de a fi reliefat cu foarte multă insistenţă marea valoare a marxismului ca *prima* şi *singura* concepţie despre lume care a introdus materialismul în analiza şi explicarea fenomenelor sociale" (p. 76).

Afirmarea acestei teze a implicat, desigur, şi delimitarea continuă a materialismului istoric îndeosebi, sublinierea superiorităţii sale în raport cu filozofia şi sociologia burgheză.

Adîncind în continuare analiza problemelor materialismului istoric aflate în sfera de preocupări ale socialiştilor romîni, Radu Pantazi le grupează pe cîteva direcţii principale, şi anume : critica proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, propagarea ideilor marxiste privitoare la stat, răspîndirea ideilor marxiste cu privire la patrie şi patriotism şi la lupta împotriva asupririi naţionale, probleme de ştiinţă şi cultură. Punctul de vedere înaintat era apărat de socialiştii romîni de regulă de pe poziţii ştiinţifice, dobîndite ca urmare a cunoaşterii şi însuşirii tezelor materialismului istoric. Nu lipsesc, desigur, limitele, unele interpretări greşite, chiar nemarxiste.

Autorul dezvăluie limitele gîndirii lui Gherea în problema proprietăţii private, sursa unei serii de concluzii greşite. Teza despre caracterul ineluctabil al transformărilor sociale, de exemplu, va căpăta la Gherea

sensul oportunist, reformist al unui anumit „automatism" al dezvoltării, al trecerii de la orînduirea capitalistă la cea socialistă în mod „fatal". Prin aceasta Gherea ignora rolul factorilor interni obiectiv şi subiectiv şi acorda un rol hotărîtor influenţei relaţiilor internaţionale, condiţionînd dezvoltarea mişcării socialiste în ţările mici şi înapoiate de mersul socialismului în ţările avansate. Aceste teze greşite, oportuniste, au dăunat mult mişcării muncitoreşti.

Prin mijlocirea traducerilor din Marx şi Engels s-au făcut cunoscute în mişcarea socialistă romînească şi tezele marxiste privind statul şi revoluţia. „Statul este un instrument al claselor asupritoare pentru înăbuşirea luptei claselor asuprite şi exploatate" — este o teză des întîlnită în paginile presei socialiste a vremii. Pornind de la un asemenea punct de vedere just, marxist, socialiştii romîni nu ajungeau totuşi la concluzia firească ce ar fi trebuit să se desprindă, şi anume necesitatea înlocuirii statului burghez exploatator cu un stat al oamenilor muncii. Elementele oportuniste preconizau exclusiv calea legală a luptei pentru obţinerea de drepturi democratice elementare, între care votul universal şi ziua de muncă de 8 ore figurau pe primul plan. Dar se făceau auzite şi glasuri care se ridicau în favoarea ideii revoluţiei. „Revista socială" de pildă, combătînd puncte de vedere susţinute de „Drepturile omului", scria : „Schimbarea relaţiilor reale va aduce, prin urmare şi schimbarea legilor, nu însă şi viceversa ... Noi nu înţelegem revoluţia decît în sens ştiinţific. Dacă va fi revoluţia socială aspră ori pacinică, nu atîrnă de la noi atîta cît de clasele cîrmuitoare" (p. 96).

În presa socialistă s-a luat de asemenea atitudine pentru apărarea ideilor republicane şi s-au scris multe rînduri incisive împotriva monarhiei şi a abuzurilor lui Carol I.

Socialiştii romîni s-au situat pe poziţii înaintate, ce merită a fi subliniate, şi în problemele de ştiinţă şi cultură. În lucrarea lui R. Pantazi sînt menţionate contribuţia d-rului Şt. Stîncă în domeniul ştiinţei, a lui Dobrogeanu-Gherea în problemele de estetică ş.a.

Presa socialistă a adus un aport preţios la răspîndirea darvinismului, precum şi la denunţarea caracterului reacţionar al teoriei darvinismului social şi al malthusianismului.

Se remarcă de asemenea ateismul militant al socialiştilor romîni. „Realmente, articolele cu temă ateistă abundă în presa socialistă" (p. 111). Presa socialistă polemiza neobosit cu presa teologică, şi îndeosebi cu „Revista teologică". Deosebit de valoros apare faptul, subliniat de autor, că în presa socialistă, bunăoară în „Contemporanul", lupta împotriva religiei, rezolvarea diferitelor probleme ale conştiinţei sociale erau legate de rezolvarea chestiunilor economice-sociale fundamentale.

Totodată, un merit de seamă al presei socialiste din această periodă este atenţia acordată sublinierii valorii şi însemnătăţii ideilor şi activităţii gînditorilor progresişti din trecut (îndeosebi a ideologiei revoluţiei din 1848 şi a filozofiei lui Vasile Conta). Implicit era denunţată ca falsă teza ideologilor burghezi potrivit căreia burghezia reacţionară din Romînia ar fi continuatoarea acestor tradiţii. Socialiştii arătau pe bună dreptate că sînt singurii urmaşi de drept ai revoluţionarilor din 1848 : „Luptătorilor de sub steagul roşu de astăzi le cade datoria de a aduce la îndeplinire reformele făgăduite de idealiştii de odinioară" (p. 120).

A doua parte a lucrării este consacrată răspîndirii marxismului în perioada 1900—1917. După o schiţare a cadrului economic şi social-politic, autorul insistă asupra procesului refacerii şi apoi al dezvoltării mişcării muncitoreşti din această perioadă (cu toată persistenţa unor poziţii oportuniste), ceea ce a determinat o adîncire a procesului de răspîndire a marxismului, care se impune tot mai mult în ansamblul vieţii ideologice de la noi, exercitînd o mereu mai profundă influenţă asupra conştiinţei politice a proletariatului, precum şi asupra intelectualilor progresişti. Totodată, în acei ani, în ideologia burgheză din ţara noastră are loc o accentuată

recrudescenţă a idealismului, îndeosebi sub forma manifestă a misticismului, a teoriilor reacţionare retrograde preocupate mai mult de calomnierea marxismului.

În pofida atacurilor susţinute din partea ideologilor regimului burghezo-moşieresc, filozofia marxistă se afirmă tot mai pregnant ca principalul reprezentant al liniei materialiste în filozofie. Elementul nou, specific acestei perioade în procesul de răspîndire a concepţiei revoluţionare despre lume a proletariatului, îl constituie începutul pătrunderii leninismului în ţara noastră.

Principala cale de răspîndire a marxismului, arată R. Pantazi, continuă să fie presa socialistă, precum şi o serie de traduceri din operele lui Marx, Engels, Lenin, care au continuat să facă cunoscute în ţara noastră tezele de bază ale economiei politice marxiste, ale materialismului istoric, ale socialismului ştiinţific.

Pe măsura maturizării politice şi teoretice a mişcării socialiste, arată R. Pantazi, problemele teoretice, cum sînt cele despre progresul social, despre raportul dintre morală şi societate, încep să capete o interpretare clară, în spirit marxist, combătîndu-se totodată, de pe poziţii de clasă ferme, cu argumente ştiinţifice şi competenţă diferitele concepţii burgheze răspîndite cu sîrg de propaganda oficială, care încercau să justifice nedreptăţile sociale, crimele sociale puse la cale de clasele dominante exploatatoare. Este urmărită de asemenea, în mod nuanţat, dezvoltarea după 1907 a ateismului militant şi a luptei duse de diverşii săi reprezentanţi împotriva ideologiei religioase.

Totodată importante probleme din domeniul ştiinţei sînt abordate şi tratate în spirit marxist. În carte sînt relevate contribuţiile unor savanţi patrioţi, ca Victor Babeş, Gh. Marinescu, Paul Bujor şi alţii, care au denunţat starea de mizerie a maselor populare.

Ultimul capitol al lucrării analizează lupta dintre marxism şi ideologia burgheză şi reformistă în problemele dezvoltării economice-sociale în Romînia.

Dezbaterea este grupată în jurul unor teme centrale, cum sînt : ideea necesităţii revoluţiei socialiste şi a cuceririi puterii politice, rolul proletariatului în lupta împotriva exploatării şi asupririi, necesitatea partidului politic al proletariatului, problema viabilităţii socialismului în Romînia, problema naţională, problema războiului şi păcii.

În analiza stadiului de dezvoltare social-economică a Romîniei, accentul este pus pe critica ideilor dăunătoare şi greşite ale neoiobăgismului gherist, care condamna, în ultimă instanţă, clasa muncitoare la pasivitate, ignora rezervele de energie revoluţionară ale ţărănimii şi nega posibilitatea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, situînd proletariatul la remorca burgheziei.

Deşi, după cum arată R. Pantazi, în perioada considerată nu se cunosc luări de poziţie critice directe la adresa concepţiilor greşite ale lui Gherea, în presa socialistă se manifestă însă şi puncte de vedere juste, în opoziţie cu concepţiile menţionate. Asemenea puncte de vedere au fost dezvoltate, de pildă, în paginile revistei „Viitorul social" în ce priveşte înţelegerea esenţei capitaliste a relaţiilor de producţie din Romînia şi a afirmării rolului conducător al proletariatului din ţara noastră în transformările sociale necesare în Romînia ş.a. : „Dezvoltarea economică a ţării şi în particular cea industrială — se arăta în „Viitorul social" — este o condiţie *sine qua non* ; dar, la ce grad ea trebuie să fi ajuns ca să fie posibilă introducerea regimului socialist, aceasta este o altă chestiune. Revoluţia socială, ca şi orice transformare politică, nu e un act automatic a nu ştiu cărei dezvoltări obiective, ci un act subiectiv şi conştient. Nu un rezultat al calculelor economiştilor sau al meteorologilor din istorie, ci manifestări ale voinţei şi forţei proletariatului" (p. 180).

Asemenea luări de poziţie sînt mărturia creşterii curentului revoluţionar în mişcarea muncitorească din Romînia şi a afirmării tot mai hotărîte a elementelor ei înaintate, în opoziţie cu punctele de vedere apărate de P.S.D., în conducerea căruia dominau elementele oportuniste. Sub influenţa poziţiei

conducătorilor oportunişti şi a reformismului Internaţionalei a II-a, în programele P.S.D. era absolutizată tactica „căii legale", prin care se încerca zăgăzuirea luptei revoluţionare a maselor. Cu atît mai valoroase apar în paginile „Viitorului social" referirile concrete la necesitatea preluării puterii politice de către proletariat, la dictatura proletariatului la evidenţierea rolului istoric al proletariatului ultima clasă exploatată; se sublinia că proletariatul se va putea elibera datorită organizării sale şi creşterii conştiinţei sale politice şi că el va conduce şi ţărănimea exploatată pe calea eliberării.

În legătură cu evidenţierea necesităţii factorului conştient pentru făurirea revoluţiei socialiste, elementele înaintate din mişcarea muncitorească au pus în discuţie necesitatea obiectivă a unui partid politic revoluţionar, corespunzător intereselor fundamentale ale clasei muncitoare. Pentru a putea face faţă unei asemenea misiuni, „doctrina şi teoria socialistă trebuie să treacă ca un fir roşu, prin statutul partidului" (p. 188). Se accentua, de asemenea, că partidul clasei muncitoare „este un partid de revoluţiune, nu de reformă, adică el urmăreşte socializarea mijloacelor de producţie, transformarea societăţii capitaliste într-o societate socialistă" (p. 189).

Autorul reliefează, de asemenea, ca un merit al socialiştilor romîni, al elementelor înaintate din mişcare, atitudinea lor combativă faţă de atacurile unite ale ideologilor burghezi şi ale trădătorilor mişcării muncitoreşti, care prin argumente calomnioase şi inconsistente încercau să dovedească lipsa de viabilitate şi să nege necesitatea obiectivă a socialismului în Romînia.

★

Meritele lucrării lui Radu Pantazi sînt legate, după părerea noastră, în primul rînd de străduinţa autorului spre analiza adîncită a unora dintre aspectele pătrunderii şi răspîndirii marxismului în Romînia, analiză întreprinsă de pe poziţiile învăţăturii marxist-leniniste.

Lucrarea prezintă însă şi unele lacune şi deficienţe.

Astfel, după părerea noastră, se remarcă o referire insuficientă la practica mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră în perioada cercetată. În general, autorul insistă asupra analizei teoretice a problemelor dezbătute în presa socialistă a vremii. Dar, pe bună dreptate, cititorul se întreabă, pe parcursul lecturii, cum anume s-au reflectat convingerile teoretice ale socialiştilor în activitatea lor practică, şi în special în acţiunile concrete ale mişcării muncitoreşti din perioada tratată? Răspunsul dat în lucrare este insuficient, iar exemplificările sînt sporadice. Radu Pantazi subliniază în mod just că „Marx arăta că filozofia trebuie să pună problema schimbării lumii, nu numai a interpretării ei" (p. 40). Consecinţa firească ar fi fost deci ca investigarea teoriilor, a luărilor de poziţie ale socialiştilor, şi îndeosebi ale elementelor înaintate, revoluţionare, să fie urmată de exemplificări şi analize corespunzătoare ale practicii mişcării socialiste şi muncitoreşti din ţara noastră. Or, repetăm, cele cîteva referiri la greve şi alte acţiuni apar cu totul insuficiente şi acordarea unui spaţiu mai mare practicii mişcării muncitoreşti şi socialiste ar fi întregit valoarea lucrării.

Totodată, tratarea insuficientă a laturii practice a activităţii mişcării socialiste din ţara noastră a determinat şi o oarecare neglijare a analizei activităţii P.S.D.M.R. şi a P.S.D. Atît aspectele pozitive, cît şi cele negative, de esenţă reformistă şi oportunistă, ale activităţii acestor partide — ne referim la activitatea practică ca reflectare a concepţiilor teoretice — ar fi trebuit să găsească, după părerea noastră, mai mult loc în lucrare.

O a doua obiecţie se cere formulată în legătură cu aria materialului documentar analizat. Majoritatea materialului folosit în lucrare provine din cîteva publicaţii socialiste importante ale vremii („Emanciparea", „Revista socială", „Contemporanul", „Democraţia socială", „Critica socială", „Munca", „Lumea nouă", „Drepturile omului", „Romînia muncitoare", „Viitorul social"), precum

şi din unele lucrări ale lui Dobrogeanu-Gherea, Ştefan Stîncă şi alţii. De asemenea, este citat „Calendarul Muncii". Dar aceste publicaţii nu epuizează nici presa socialistă a vremii, nici, mai ales, broşurile socialiste apărute în perioada analizată. Credem că folosirea periodicelor ca „Lucrătorul romîn", „Lampa", „Dezrobirea", „Muncitorul", „Frăţia", „Dalta", „Fier şi metal", „Foaia ţăranului", „Facla", „Glasul poporului", „Muncitorul căilor ferate", „Votul poporului" etc., precum şi a literaturii socialiste de alt gen, îndeosebi a broşurilor, ar fi oferit un important material suplimentar spre investigare şi analiză.

În legătură cu aceasta mai trebuie amintit că, geografic, lucrarea se rezumă la oraşele Bucureşti şi Iaşi, neglijîndu-se alte centre importante unde de asemenea au existat o activitate publicistică, precum şi alte forme de activitate a socialiştilor, oferind material bogat de analiză. Ne referim îndeosebi la Galaţi, Craiova, Brăila, Ploieşti etc.

În sfîrşit, fiind vorba de filozofia marxistă în Romînia, autorul neglijează aproape complet tratarea problemei răspîndirii marxismului în Transilvania. Cele cîteva referiri la Transilvania se rezumă doar la înşirarea unor titluri de periodice şi ziare socialiste şi la semnalarea unor evenimente de mică importanţă. Practic se poate afirma că analiza fenomenului marxist în Transilvania lipseşte din lucrare şi această lipsă nu este justificată. Se ştie că mişcarea socialistă şi muncitorească s-a dezvoltat intens şi în Transilvania în ultimele decenii ale secolului trecut şi la începutul acestui secol, iar material documentar pentru cercetare se găseşte din abundenţă. Totodată, despre metodele şi mijloacele de răspîndire a învăţăturii marxiste în masa muncitorilor nu se aminteşte. Se putea analiza, cu rezultate rodnice, după părerea noastră, activitatea cercurilor de studii, conferinţele care se ţineau în cluburile muncitorilor etc. etc.

În ce priveşte structura lucrării, atrage atenţia spaţiul redus acordat analizei problemelor de gîndire economică marxistă. Or, după cum se ştie, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, socialiştii s-au arătat preocupaţi cu precădere de teoria economică marxistă, necesară pentru fundamentarea caracterului obiectiv al dezvoltării mişcării muncitoreşti, aflată atunci la începuturile sale. Din aceste motive, considerarea lor mai largă şi în lucrare ar fi întregit şi adîncit înţelegerea problemelor epocii.

În ansamblul ei, lucrarea lui R. Pantazi reprezintă o contribuţie adusă la cercetarea şi analiza pătrunderii şi răspîndirii marxismului în Romînia şi, ca atare, se impune atenţiei lucrătorilor în domeniul filozofiei şi istoriei, atenţiei unor cercuri mai largi de cititori în general.

Augustin Deac

O lucrare utilă pentru studiul eticii marxiste [1]

Procesul vast, în plină desfăşurare, al formării profilului spiritual al omului nou reliefează necesitatea şi actualitatea analizei modului în care, pe baza relaţiilor socialiste şi sub înrîurirea muncii cultural-educative, se formează noi concepţii şi principii morale, noi atitudini şi deprinderi. Legităţile acestui proces de formare a moralei socialiste şi modalitatea de îmbogăţire a profilului omului nou cu valori şi trăsături înaintate constituie una din problemele teoretice de cea mai mare importanţă pentru etica marxistă, pusă la ordinea de zi de practica activităţii educative.

Cunoaşterea şi înţelegerea trăsăturilor moralei caracteristice realităţii socialiste necesită dezvoltarea determinărilor interne ale relaţiilor morale, categoriilor, normelor, principiilor, idealurilor şi sentimentelor morale,

---

A. F. Şişkin, *Bazele eticii marxiste*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 499 p. Trimiterile la acest volum vor fi făcute în text.

cu care se îmbogăţeşte conştiinţa socialistă a oamenilor muncii.

Unei atare problematici îi este consacrată lucrarea lui A. F. Şişkin, *Bazele eticii marxiste*, apărută în anul 1963 în traducere romînească, ea constituind o ediţie nouă şi mult îmbunătăţită a volumului *Bazele moralei comuniste* editat în traducere romînească în 1956.

În lucrarea pe care o recenzăm, autorul s-a preocupat îndeosebi de analiza trăsăturilor morale ale constructorilor comunismului îmbrăţişînd totodată o serie de alte probleme generale ale eticii marxiste.

În primele trei capitole se analizează obiectul eticii marxiste (cap. I), tipurile istorice ale moralei (cap. II) şi raportul dintre morală şi celelalte elemente ale suprastructurii sociale (cap. III). În încercarea de delimitare a obiectului eticii, autorul se sprijină pe contribuţia gîndirii materialiste premarxiste şi marchează saltul calitativ în dezvoltarea eticii realizat o dată cu apariţia marxismului. Obiectul eticii marxiste este privit totodată în strînsă legătură cu metodele de cercetare din domeniul eticii. Pentru circumscrierea obiectului eticii, un paragraf este dedicat analizei raportului dintre etica marxistă şi celelalte ştiinţe, precum şi, pe alt plan, raportului dintre morală şi alte forme ale conştiinţei sociale : politică, drept, artă, ştiinţă, religie.

Analiza dezvoltării teoriei etice scoate în relief marea importanţă a legăturii dintre această teorie şi tipurile istorice ale moralei, permiţînd totodată desprinderea unor legităţi ale progresului moral (deşi această problemă, asupra căreia vom mai reveni, nu-şi găseşte, după părerea noastră, o rezolvare satisfăcătoare în lucrarea la care ne referim).

A. F. Şişkin reia şi dezvoltă problema libertăţii şi necesităţii (cap. IV), aducînd elemente noi, importante, în problema idealului moral, a unităţii dintre scopul moral şi mijloacele de realizare a lui în morala comunistă, în problema răspunderii morale şi a rolului moralei în dezvoltarea societăţii. Totodată, legat de problematica codului moral al constructorului comunismului, autorul tratează problema principiilor morale şi o serie de categorii de bază ale codului moral comunist, cum ar fi : devotamentul faţă de comunism, atitudinea faţă de muncă şi faţă de avutul obştesc, colectivismul, problema îmbinării intereselor personale cu cele obşteşti, întrajutorarea tovărăşească (cap. V), precum şi disciplina, conştiinţa răspunderii pentru cauza comună, sinceritatea şi cinstea, simplitatea şi modestia. Un capitol este consacrat analizei problemelor patriotismului şi internaţionalismului ca principii şi sentimente morale. În contextul codului moral, autorul analizează umanismul comunist, respectarea demnităţii omului, grija faţă de om, prietenia, intransigenţa faţă de duşmanii comunismului, ai păcii şi libertăţii popoarelor, atitudinea combativă faţă de lipsuri (cap. VI, VII, VIII).

În capitolul al IX-lea consacrat bazelor morale ale căsătoriei şi familiei, autorul analizează problema legăturii dintre societate şi viaţa personală, problema dragostei, căsătoriei şi familiei.

Capitolele următoare îmbogăţesc problematica cărţii prin analiza noţiunilor de datorie, onoare, conştiinţă a răspunderii morale, fericire, precum şi a legilor simple ale moralei, problemelor comportării civilizate, calităţilor morale şi trăsăturilor de caracter ale luptătorului pentru comunism. Un capitol special este consacrat analizei mijloacelor şi metodelor de educare în spiritul moralei comuniste. Aici sînt tratate probleme cum ar fi critica sistemelor idealiste de educaţie, factorii obiectivi şi subiectivi în formarea moralei comuniste, munca — baza materială a educaţiei, opinia publică — factor educativ, rolul educativ al colectivului şi al individului, rolul partidului comunist în educarea maselor.

Îmbogăţită cu teze noi faţă de ediţia din 1956 apare şi problema idealului moral, legătura dintre idealul social, estetic şi moral, comunismul ca ideal al omenirii şi criteriu al moralei (p. 167—184). Autorul face o critică convingătoare a idealului moral religios (p. 144—158), a idealului moral burghez şi a tezelor exprimate în diferite variante filozofice pozitiviste şi

existenţialiste (p. 138—142—177), precum şi o critică a idealului filistin (p. 395 şi urm.) etc.

Din ansamblul acestei problematici generale ne vom referi, în recenzia de faţă, la unele chestiuni în legătură cu relaţiile morale, obiectul eticii, precum şi la diferitele categorii legate de codul moral al constructorului comunismului.

★

Problema corelaţiei dintre relaţiile morale şi concepţiile, principiile şi normele morale suscită un interes deosebit în cartea lui A. F. Şişkin. Deprinderile şi relaţiile morale apar în orice colectivitate omenească, iar normele morale se manifestă în fapte, în relaţii, în morala practică, în moravuri, obiceiuri etc. (vezi şi p. 7, 12, 19). Relaţiile morale se dezvoltă sub influenţa directă, dar mai ales mediată, a dezvoltării economice. În logica demonstraţiei lui A. F. Şişkin, normele de comportare constituie nucleul moralităţii — — acestea fiind privite în strînsă legătură cu relaţiile morale, în care de altfel se exprimă împreună cu principiile morale. Delimitînd sfera conştiinţei morale de celelalte forme ale conştiinţei sociale, A. F. Şişkin reliefează faptul că dezvoltarea economiei se reflectă în sfera normelor şi obiceiurilor morale . . . prin intermediul psihologiei sociale şi a diferitelor forme de ideologie (p. 12). Din analiza moralei în societatea împărţită în clase antagoniste, autorul scoate în evidenţă rolul direcţional al ideologiei, punînd însă un accent deosebit pe psihologia socială.

Urmărind interese proprii, orice clasă socială îşi va întemeia relaţiile morale şi va cultiva acele norme care corespund cel mai bine intereselor sale de clasă. Firește că acest lucru se produce în bună măsură în mod spontan, în practică, dar principiile şi concepţiile, ca expresie a relaţiilor moralei practice, influenţează conţinutul acestora. În acelaşi timp, tot ca expresie a independenţei relative, morala cuprinde şi cerinţe, concepţii, norme care nu exprimă numai ceea ce există sau a existat, ci şi pe acelea care trebuie să existe, pentru care luptă o clasă socială, în conformitate cu interesele şi idealurile sale, avînd un rol orientativ.

★

Prin delimitarea principiilor şi normelor morale de relaţiile sociale şi prin analiza rolului lor activ în formarea relaţiilor morale, autorul ajunge la definirea obiectului eticii ca ştiinţa despre „esenţa socială şi legităţile dezvoltării morale ca o formă specială a conştiinţei sociale, despre legităţile progresului moral, al cărui rezultat l-a constituit morala comunistă—treapta cea mai înaltă a dezvoltării morale a societăţii şi individului —, despre legităţile dezvoltării moralei comuniste, despre principiile şi normele ei, despre rolul ei în lupta pentru comunism" (p. 44).

Pentru demonstrarea caracterului ştiinţific al eticii marxiste ar fi fost deosebit de importantă analiza mai sistematică a legilor progresului moral, deoarece aşa cum sînt acestea prezentate în paragraful 7 din capitolul al II-lea, nu oferă cititorului posibilitatea de a înţelege specificul progresului moral. Deşi în alte capitole sînt cuprinse implicit unele legităţi (ca de ex. legile formării idealului moral etc.), ele nu sînt reliefate ca legităţi, ci sînt tratate laolaltă în mod nediferenţiat. Or, ar fi fost deosebit de util, mai ales într-o lucrare destinată a fi manual[1], ca să fie reliefate sistematic legităţile dezvoltării moralei umane, precum şi specificul acţiunii unor legi generale ale progresului în domeniul eticii, cum sînt, de pildă, lupta dintre nou şi vechi, unitatea dintre teorie şi practică etc. Nici în paragraful „Legile simple ale moralei" (p. 401—410), deşi se subliniază însemnătatea normelor general-umane,

[1] În legătură cu o serie de calităţi, dar şi cu dificultăţile pe care le ridică lucrarea lui F. A. Şişkin ca *manual* pentru învăţămîntul superior şi mediu, vezi observaţiile lui A. F. Sadîkov, *O nouă lucrare ştiinţifică de etică*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1963, nr. 2.

continuitatea și conținutul specific al normelor general—umane în socialism, autorul nu marchează diferența dintre aceste legi și legile juridice. Legile simple ale moralei au început să se formeze o dată cu apariția societății, dar ele se îmbogățesc continuu prin noi determinări. Ar fi fost interesant de analizat modalitatea în care legile simple ale moralei acționează la scara întregii societăți, factorii care concurează la afirmarea caracterului lor atotcuprinzător.

O problemă importantă în care A. F. Șișkin aduce completări față de lucrarea *Bazele moralei comuniste* (1956) o constituie analiza critică demascatoare a eticii burgheze contemporane. Condițiile din societatea burgheză contemporană degradează personalitatea morală a omului. Reflexul acestui declin se traduce în teoriile eticii burgheze prin încercarea de justificare a individualismului și a celorlalte racile morale generate de capitalism. Critica diferitelor curente din societatea burgheză care proslăvesc individualismul și relativismul demonstrează convingător impasul ideologiei burgheze, care încearcă să rupă etica de știință și să „dovedească" imposibilitatea unei etici științifice. Autorul dă o ripostă încercărilor existențialiștilor, neotomiștilor etc. de a fundamenta o etică antiumanistă.

În carte se demonstrează convingător, pe baza unei analize științifice, superioritatea eticii marxiste și a moralei comuniste. În sprijinul demonstrației, autorul valorifică cu competență tezele clasicilor marxism-leninismului și ale documentelor P.C.U.S., îndeosebi prin analiza codului moral al constructorilor comunismului, cuprins în *Programul P.C.U.S.*, și a unor fapte din societatea socialistă. Pe baza acestora se scoate în evidență elementul nou care apare și se generalizează în relațiile morale ale constructorului comunismului. Deși autorul nu-și propune să înfățișeze moravurile oamenilor noi, ci numai să expună teoria moralei comuniste, el scoate totuși în evidență bogăția lumii spirituale a constructorilor comunismului, o serie de factori de seamă care arată cît de sus înalță socialismul personalitatea omului, creîndu-i depline posibilități de a asimila ceea ce a avut omenirea mai valoros și pe plan moral și de a dezvolta pe o treaptă calitativ superioară și în proporții de masă noi trăsături, noi valori morale radical opuse moralei burgheze, care e bazată pe individualism. Trăsăturile comune moralei individualiste sînt „cultul interesului personal, privat, al fericirii personale, independent de fericirea altora, cultul libertății individuale, al unei libertăți aparente, întrucît lăudata libertate din societatea burgheză reprezintă în realitate dependența față de capital". Prin trăsăturile sale esențiale, individualismul este ostil intereselor obștești, ostil unei adevărate libertăți și dezvoltări a personalității umane.

Raportul dintre individ și societate vizează o serie de aspecte principale ale moralei. A. F. Șișkin se referă la modalitatea în care se formează atitudinea individului față de societate, la modul în care se îmbină în socialism interesul personal cu cel social și la formarea conștiinței datoriei obștești.

În societatea bazată pe proprietatea obștească, noțiunea de interes personal și interes obștesc capătă un conținut nou, fiind lichidată contradicția antagonică dintre ele, specifică societăților bazate pe proprietatea privată.

Semnificația morală a conștiinței datoriei obștești este îmbogățită în socialism de faptul că interesele personale coincid în mod obiectiv și subiectiv cu cele obștești. „Dacă individul acționează pornind în primul rînd de la interesul său personal sau de la interesul obștesc, aceasta depinde de condițiile istorice, de gradul de dezvoltare a contradicțiilor sociale, a conștiinței de clasă etc." (p. 227).

În etica comunistă, în societatea socialistă, recunoașterea intereselor obștești ca principalele interese ale individului nu înseamnă renunțarea la interesele personale, la personalitatea proprie, cum afirmă în mod calomnios dușmanii marxismului, ci înseamnă doar îmbogățirea interesului personal cu un conținut superior.

Pe baza unității dintre interesul obștesc și cel personal ia naștere conștiința datoriei obștești. Ea va fi cu atît mai dezvoltată,

cu cît concepţiile sociale, principiile morale ale individului devin trăsături de caracter, norme morale, organice, „intrate în sînge".

În general, problema principiilor şi normelor morale care se axează pe problema raportului dintre interesul personal şi obştesc, după ce este analizată într-un paragraf special, revine sub diferite forme şi în alte capitole, dar ea nu este legată indisolubil, aşa cum impune analiza, de criteriul suprem al moralei comuniste — este moral ceea ce contribuie la progresul societăţii, la victoria socialismului şi comunismului. În felul acesta credem că ar fi căpătat o argumentare mai susţinută critica moralei burgheze.

În opoziţie cu individualismul şi antiumanismul moralei burgheze, A. F. Şişkin analizează principiile fundamentale ale moralei comuniste : devotamentul faţă de comunism, atitudinea nouă faţă de muncă şi de bunul obştesc. Aceste probleme fac obiectul capitolelor V şi VII, dar ele sînt analizate şi în alte capitole, ca de ex. în capitolele VI, XII şi XIII. Autorul arată că devotamentul faţă de comunism este baza colaborării şi a colectivismului şi totodată principiul suprem al moralei comuniste, care oglindeşte solidaritatea de luptă a oamenilor muncii, unitatea lor de interese, de voinţă în activitatea practică conştientă pentru edificarea noii societăţi. Devotamentul faţă de comunism este izvorul care generează noile trăsături morale ale patriotismului socialist, ale atitudinii noi faţă de muncă, ale unei noi discipline, ale grijii faţă de bunul obştesc, ale conştiinţei datoriei obşteşti, ale sentimentului solidarităţii internaţionaliste a oamenilor muncii. Legătura dintre devotamentul faţă de comunism şi celelalte principii morale, politice şi interesele oamenilor muncii arată unitatea de esenţă a principiilor moralei socialiste, generată de noile relaţii sociale.

Autorul scoate în evidenţă baza obiectivă a principiilor întrajutorării, dar nu acordă atenţia cuvenită analizei factorilor care determină noua atitudine faţă de muncă. Despre relaţiile de producţie socialiste, care generează interesul pentru muncă, eroismul în muncă, despre participarea oamenilor muncii la organizarea şi conducerea producţiei, se aminteşte pe scurt şi nu se reliefează semnificaţia acestor factori în determinarea noii atitudini faţă de muncă. În ce priveşte problema respectării disciplinei în muncă, autorul evidenţiază drept criterii ale disciplinei în primul rînd neadmiterea încălcărilor normelor şi regulilor de comportare în procesul muncii, stabilite de întreprinderea sau instituţia respectivă, lupta împotriva celor care le încalcă. Desigur că aceste cerinţe ale disciplinei au o mare importanţă şi ele sînt legate de cerinţa fundamentală a îndeplinirii planului de muncă la care se referă şi autorul. Însă comportarea în spiritul cerinţelor disciplinei socialiste presupune în primul rînd, după părerea noastră, o contribuţie activă, creatoare la realizarea noilor sarcini ale activităţii de producţie, respectarea conştientă a relaţiilor colaborării şi întrajutorării în muncă, contribuţia activă la îmbunătăţirea organizării muncii, la aplicarea strictă a principiilor socialiste de repartiţie. Aceste cerinţe decurg în mod obiectiv din însăşi esenţa relaţiilor de producţie socialiste şi, evident, ele se exprimă şi într-o serie de măsuri şi norme stabilite în întreprinderi, în legislaţie etc. Normele morale, atitudinea faţă de muncă şi cerinţele disciplinei se îmbogăţesc o dată cu dezvoltarea relaţiilor sociale ale societăţii socialiste şi comuniste, cu cerinţele ce se degajă de aici în raport cu noile forme de organizare ale muncii în condiţiile introducerii tehnicii noi etc. Mai ales în legătură cu aceste laturi putem surprinde şi exprima noile cerinţe ale disciplinei, modalitatea transformării lor în atitudini conştiente, active, expresie a unităţii de interese şi de voinţă a oamenilor muncii liberi, care acţionează conform cu necesitatea istorică, cu imperativele vitale ale epocii în procesul rezolvării cerinţelor de bază ale progresului.

O altă problemă analizată în lucrarea *Bazele eticii marxiste* în legătură cu codul moral al constructorilor comunismului priveşte calităţile morale şi trăsăturile de caracter ale luptătorului pentru comunism. În această chestiune nu se face, după părerea noastră, o

ruptură între calităţile morale şi principiile morale, aşa cum afirmă A. F. Sadîkov[1]. Sînt tratate aici probleme deosebit de importante, cum ar fi corelaţia diferitelor categorii şi norme morale, modul în care principiile şi relaţiile morale contribuie la formarea profilului moral al luptătorului pentru comunism, legătura intimă dintre psihologia socială şi ideologie în cadrul moralei. De aceea, capitolul menţionat îşi găseşte justificarea în lucrare, după părerea noastră, deoarece sînt analizate, în corelaţie cu noţiunile datoriei, demnităţii etc., asemenea calităţi ca voinţa, curajul, eroismul, făcîndu-se o interesantă legătură între principiile morale, regulile simple ale moralei şi sentimentele morale.

Analiza acestei probleme reliefează importanţa diferiţilor factori ai educaţiei, problemă pe care A. F. Şişkin o tratează şi într-un paragraf special, şi în legătură cu diferite probleme incluse în carte. Autorul pune la baza acestor mijloace munca şi reuşeşte să dea o imagine asupra celor mai mulţi factori educativi. El valorifică cu competenţă ideea lui A. S. Makarenko, care cerea aplicarea întregului sistem al mijloacelor de educaţie şi nu folosirea izolată a unei singure metode. Analizînd superioritatea mijloacelor de educaţie morală, A. F. Şişkin combate convingător platitudinea şi moralismul rigid caracteristice pentru sistemele educative ale societăţilor exploatatoare, care vădesc lipsă de încredere şi de respect faţă de om, pe care îl socotesc fie viciat în mod structural, fie purtător al păcatului originar, fie needucabil. În opoziţie cu acestea, A. F. Şişkin evidenţiază faptul că principiile de bază ale educaţiei comuniste se întemeiază pe dragostea şi respectul faţă de om, care implică exigenţă şi încredere în capacităţile omului de a se dezvolta, pe încrederea în ceea ce are el mai valoros şi pe faptul că trebuie sprijinit şi educat, creînd condiţii în acest sens.

Munca în condiţiile socialismului, subliniază autorul, este baza materială a educaţiei, prin esenţa relaţiilor ce se stabilesc între cei ce muncesc — întrecerea brigăzilor muncii comuniste, relaţiile noi de colaborare şi întrajutorare —, prin participarea colectivă la realizarea sarcinilor etc., proces în care omul se călește şi se înnobilează. Autorul reliefează ca o condiţie a eficienţei educative a muncii faptul că aceasta trebuie să fie bine organizată, să stimuleze iniţiativa, să îmbine educaţia politică, învăţătura cu eforturile în producţie, astfel ca trăsăturile pozitive să influenteze întreaga comportare a individului, să devină deprinderi.

În legătură cu analiza opiniei publice ca factor educativ apar o serie de obiecţii. Acest factor educativ este tratat, după părerea noastră, în mod nejustificat de către autor într-un paragraf separat de paragraful rolului educativ al colectivului, deşi tocmai colectivul de muncă constituie elementul de bază al opiniei publice, nucleul ei educativ cel mai important. Evident că presa, literatura şi arta, formele obşteşti de condamnare a încălcării normelor morale constituie elemente importante ale opiniei publice, care exercită o înrîurire morală. Dar cel mai direct opinia publică îşi exercită rolul educativ în colectivul de muncă şi prin colectivul de muncă, în întrecerea socialistă, în consfătuirile de producţie, în adunările din diferitele locuri de muncă, prin mijloacele propagandistice şi de agitaţie legate de activitatea colectivului de muncă, a colectivului social. De altfel, însăşi fixarea trăsăturilor colectivului social, făcută de autor în paragraful 5 al capitolului al XIII-lea, arată că acesta (colectivul de muncă) poate să-şi exercite (folosind presa, literatura, dar mai ales forţa opiniei propriu-zise) rolul hotărîtor în influenţarea morală.

★

În ansamblu, lucrarea lui A. F. Şişkin este de un real folos celor ce studiază problemele eticii marxiste şi desfăşoară munca de educaţie comunistă.

Cartea îl ajută pe cititor să înţeleagă în mod ştiinţific probleme de bază ale eticii marxiste. Ea dezvăluie în mod convingător

[1] *Loc. cit.*

noblețea şi umanismul profund al trăsăturilor morale ale omului nou şi cerințele noi care se pun în fața acestuia în procesul dezvoltării multilaterale a personalității umane.

Lupta pe baza idealului înaintat, comunist constituie sensul fericirii ca sentiment moral.

Idealul moral comunist, bazat pe cunoaşterea cerințelor dezvoltării sociale, pe realitatea noilor relații, duce la ridicarea comportării morale la un nivel superior, la aspirații înalte şi la relații morale corespunzătoare.

Gh. Berescu

Doctrina lui Heraclit din Efes în lumina istorismului marxist

Necesitatea de a evidenția, în opoziție cu interpreții idealişti ai gîndirii lui Heraclit, conținutul dialectic şi materialist al acesteia, elementele prin care el apare ca un precursor genial al dialecticii materialiste moderne, a făcut ca istoricii marxişti ai filozofiei să acorde pînă în ultimii ani mai puțină atenție formei istorice specifice în care apare acest conținut şi, în particular, aspectelor primitive, arhaice ale concepției heraclitice, „indistincțiilor" care îi sînt proprii în virtutea apartenenței ei la o etapă foarte timpurie a dezvoltării filozofiei. Lucrările marxiste consacrate lui Heraclit apărute în ultimii ani — ca, de exemplu, lucrările cercetătorului sovietic F. H. Kessidi, lucrările dezbătute în cadrul colocviului asupra lui Heraclit care a avut loc în octombrie 1961 la Leipzig, studiul lui A. Lazos din nr. 97/1961 al revistei „La Pensée", iar la noi lucrările acad. Ath. Joja şi ale lui T. Papadopol — marchează o tendință de adîncire a analizei specificului istoric al doctrinei filozofului grec.

O aprofundare a aplicării istorismului marxist la cercetarea filozofiei lui Heraclit este în prezent cu atît mai necesară, cu cît apare şi ca un imperativ al luptei ideologice. Într-adevăr, istoricii burghezi, abordînd problema într-un spirit antiistorist, ignorînd specificul istoric al raportului dintre materialism şi idealism în epoca căreia îi aparține Heraclit, se folosesc tocmai de limitele istorice inevitabile ale concepțiilor acestuia, de „indistincțiile" specifice unei etape timpurii a dezvoltării filozofiei, pentru a deduce pretinsul caracter idealist, teologic, mistic, iraționalist etc. al filozofiei efesianului. Combaterea eficientă a unor asemenea interpretări nu este posibilă ignorînd aceste limite şi „indistincții", ci numai dîndu-le o explicație şi apreciere ştiințifică în lumina istorismului marxist. Tocmai acest mod de a aborda problema constituie unul dintre principalele merite ale monografiei recente a lui I. Banu [1], cele mai multe din elementele noi aduse de ea circumscriindu-se în jurul acestei probleme. Năzuința de a da o interpretare consecvent istoristă a doctrinei heraclitice constituie firul conducător al lucrării. În realizarea acestui scop, autorul s-a călăuzit după indicațiile clasicilor marxism-leninismului, enunțările acestora privitoare la Heraclit fiind adunate laolaltă şi publicate şi aparte, la sfîrşitul volumului. Pornind de la o analiză atentă a fragmentelor heraclitene, autorul s-a sprijinit totodată pe folosirea critică a unei vaste literaturi.

Micul capitol introductiv cu caracter metodologic intitulat „Imperative ale interpretării materialist-istorice" este centrat tocmai pe problema istorismului şi a unității dintre istoric şi logic. Acest capitol marchează totodată nemijlocit legătura dintre preocupările mai vechi ale autorului privind metodologia istoriei filozofiei (al căror rod au fost cartea *Introducere în istoria filozofiei* şi o serie de studii publicate în reviste şi în lucrări colective) şi prezenta monografie. Spunem

[1] Ion Banu, *Heraclit din Efes*, Bucureşti, Edit. ştiințifică, 1963 (trimiterile ulterioare la lucrarea recenzată le vom da în text, indicînd numai pagina).

„nemijlocit", deoarece întreaga carte reflectă aceste preocupări, în ea fiind puse și rezolvate cu prilejul analizei concepțiilor heraclitene o serie de probleme principiale de ordin metodologic : problema raportării definiției materialismului și idealismului la diferitele faze ale istoriei filozofiei, problema etapelor istorice ale dezvoltării categoriilor, a etapelor istorice ale ateismului etc.

Problema istorismului îmbracă o formă deosebit de complexă atunci cînd este vorba de un filozof ca Heraclit. Filozofii moderni, ca un Spinoza sau un Kant, aflîndu-se la o treaptă înaltă de dezvoltare a gîndirii teoretice și a limbajului filozofic, definesc ei înșiși cu precizie sensul termenilor folosiți de ei ; operele lor ni s-au păstrat integral și este suficient să încadrăm tezele în conexiunea sistematică a ansamblului pentru a înțelege sensul cutărei sau cutărei teze a unuia sau a celuilalt. La Heraclit, date fiind depărtarea lui mare în timp de noi, caracterul fragmentar al operei păstrate, caracterul neelaborat al abstracțiilor filozofice și utilizarea unui limbaj figurat, ba încă adeseori voit oracolar, enigmatic, încadrarea operei în contextul ei istoric nu constituie numai o condiție a aprecierii științifice a semnificației ei istorice, ci și o condiție a stabilirii corecte a însuși sensului termenilor și tezelor filozofului. Dificultățile inerente obiectului, au favorizat, în condițiile absenței unei metode științifice, înflorirea acelei „diversități interpretative din istoria filozofiei burgheze" pe care o trece în revistă în mod critic I. Banu în capitolul întîi al cărții. Aceste dificultăți pot fi învinse numai cu ajutorul instrumentelor teoretice ale istoriografiei marxiste a filozofiei care, „înainte de a defini ce a spus Heraclit în mod efectiv, delimitează cadrul *istoric și logic a ceea ce ar fi putut spune*" (p. 13).

Situîndu-ne pe punctul de vedere al istorismului, ne apare limpede, arată autorul în capitolul consacrat ontologiei lui Heraclit la analiza căreia trecem acum, inconsistența interpretărilor idealiste potrivit cărora punctul de plecare al naturii la filozoful din Efes ar fi fost un principiu abstract, ideal, pur logic (Hegel, Jeannière ș.a.), fie și pentru faptul că în epoca lui Heraclit o realitate incorporală, imaterială este de neconceput. Autorul demonstrează esența materialistă a concepției lui Heraclit asupra „focului" și arată că hilozoismul efesianului, concepția sa asupra focului „viu", însuflețit, nu constituie în condițiile istorice date o trăsătură idealistă, ci un mod materialist primitiv, naiv de a exprima automișcarea materiei, lucru remarcat încă de Gomperz, și totodată, adaugă autorul, de a smulge viața, fenomenul vital, din sfera supranaturalului, a miticului și de a-l integra naturalului.

„Nu avem dreptul să deducem anteriorul din ulterior — formula plastic autorul în capitolul introductiv cu caracter metodologic —, dar este obligatoriu să apreciem valoarea anteriorului prin prisma ulteriorului" (p. 15). Ambele fațete ale metodei istoriste marxiste se reflectă și în atenția specială acordată de autor situării și aprecierii diferitelor momente ale concepției heraclitene din punctul de vedere al istoriei categoriilor filozofice. Problema este urmărită în mod sistematic (după cîte știm, pentru prima oară în literatura marxistă consacrată lui Heraclit), analiza cuprinzînd categorii ca materia, mișcarea, devenirea, legea și legitatea, generalul și individualul esența și fenomenul etc.

Autorul propune distingerea mai multor faze istorice în elaborarea categoriilor filozofice : 1) faza intuitivă, care este anterioară constituirii filozofiei ca formă a conștiinței sociale ; 2) faza precategorială, în care categoria respectivă nu este încă definită, ci elementele ei sînt date doar „în formă mai mult sau mai puțin implicată" (p. 34) ; 3) faza categorială, care ne pune în fața definiției. Gîndirea lui Heraclit, arată autorul, se mișcă în general în limitele fazei precategoriale. În această fază se află, de pildă, la Heraclit categoriile mișcării și devenirii, căci el nu ne dă nicăieri vreun concept al mișcării, deși afirmă dinamismul lumii, necontenita mișcare a materiei - foc ; la el se degajă elementele ca-

tegoriei devenirii, dar el nu dă o definiţie a devenirii[1].

Din analiza locului pe care îl ocupă conceptul heraclitean al materiei-foc în istoria categoriei de materie, reţinem ideile referitoare la reunirea în însuşi conceptul de „foc" a materiei şi mişcării, la intuirea, sub forma unei imagini poetice, a unităţii dintre general şi individual (fr. 67)[2], la depăşirea de către Heraclit a noţiunii primitive de „început" (apariţie a cosmosului la un moment dat din materia primordială), proprie încă milesienilor. Sînt însă şi unele păreri ale autorului în legătură cu conceptul de „foc", cu care nu putem fi întru totul de acord. Autorul consideră că eleaţii au ajuns să nege mişcarea şi transformarea calitativă, iar Empedocle şi Anaxagora să o nege pe aceasta din urmă din cauză că elementele concrete sub forma cărora şi-au reprezentat milesienii materia — apa, *apeiron*, aerul — erau „în esenţa lor stabile" şi în consecinţă nu se mai putea înţelege mişcarea, respectiv transformarea lor calitativă (p.31). Heraclit, fără să rezolve din punct de vedere teoretic problema, a „ocolit-o" oarecum prin teza materiei - foc (în măsura în care focul nu poate fi conceput decît în mişcare şi, pe de altă parte, el nu poate fi imaginat decît ca „mănunchi de flăcări deosebite între ele"), încluzînd astfel mişcarea în materie şi diversitatea în unitate prin însăşi imaginea focului (p.31—32).

După cum se ştie însă, problema mişcării şi transformării (altfel spus, problema devenirii) a apărut în faţa eleaţilor din cauză că ei şi-au dat seama că mişcarea şi transformarea, gîndite consecvent, implică contradicţia ceea ce li se părea incompatibil cu gîndirea logică. Deci problema mişcării şi schimbării se leagă de natura contradictorie a acestora ca atare ; această problemă ar putea fi legată de faptul că elementul primordial era conceput ca „fiind în esenţa lui stabil", numai în sensul că el nu ar fi putut fi conceput ca fiind *în esenţa lui nestabil*, adică ca posedînd automişcare, decît dacă ar fi fost conceput ca fiind lăuntric contradictoriu, ceea ce, am văzut, era inacceptabil pentru eleaţi. Din acest punct de vedere însă nu se poate spune, după părerea noastră, că Heraclit a „ocolit" problema ; el a răspuns la problema posibilităţii mişcării şi devenirii (de fapt, chiar înainte ca să fi fost pusă ca atare de eleaţi) prin însuşi faptul că, dezvăluind implicaţiile devenirii, a afirmat realitatea obiectivă a contradicţiei. Răspunsul la problema posibilităţii mişcării îl constituie însăşi dialectica heracliteană, doctrina sa asupra unităţii şi opoziţiei contrariilor ; de aceea ni se pare că această problemă nu poate fi analizată numai în cadrul conceptului de „foc" ca atare, separat de această doctrină.

În legătură cu caracterizarea concepţiei lui Heraclit asupra psihicului, a „sufletului", autorul ridică problema de importanţă principială a raportării materialismului lui Heraclit la specificul opoziţiei dintre materialism şi idealism în epoca preclasică a filozofiei greceşti. Sub aspectul ei general, problema este reluată în capitolul al IX-lea al cărţii şi vom reveni asupra ei la locul cuvenit. Autorul arată că materialismul concepţiei heraclitene asupra *psyché*-ului nu trebuie dedus numai din ideea corporalităţii acestuia, întrucît în epoca dată toţi gînditorii, inclusiv cei idealişti, consideră sufletul ca fiind corporal. În consecinţă, mai semnificativ pentru materialismul lui Heraclit este faptul că la el sufletul este, în opoziţie cu concepţiile mitice, laicizat, că, în opoziţie cu concepţiile pitagoreice asupra sufletului nemuritor, sufletul are un caracter secund, derivat, în raport cu materia-foc şi este muritor (p. 43).

Paginile consacrate *logos*-ului heraclitean sînt printre cele mai substanţiale din carte. Ele sînt centrate pe dezvăluirea specificului istoric al acestei noţiuni, „cea mai complexă, cea mai personală, mai estompat conturată şi, ca atare, cea mai controversată dintre noţiunile heraclitice" (p. 45).

---

[1] Ba chiar termenul devenire (*genesis*) nu apare ca substantiv, după cum remarcă acad. Ath. Joja, în fragmentele heraclitene (*Studii de logică*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 210).

[2] Dăm fragmentele după numerotarea din : Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*.

Una dintre trăsăturile caracteristice ale materialismului primitiv al lui Heraclit, analizată multilateral de autor în diverse capitole ale cărţii, o constituie faptul că la Heraclit distincţia dintre material şi ideal, dintre fizic şi psihic, dintre subiectivitate şi obiectivitate nu are încă forma netă sau deplin dezvoltată proprie unor etape mai evoluate ale filozofiei. La Heraclit, factorul material şi cel spiritual se „contaminează" reciproc: materia ni se prezintă ca însufleţită (hilozoism), iar „sufletul" ca avînd caracter corporal (p. 39). Pe planul conceptului de *logos*, această „indistincţie teoretică cu caracter primitiv" (p. 39) îmbracă forma *continuităţii* dintre ordinea obiectivă a cosmosului şi raţiunea umană, care apar ca două laturi, cea obiectivă şi cea subiectivă, ale aceluiaşi *logos* propriu „focului". În măsura în care Heraclit nu poate să înţeleagă deosebirea calitativă dintre subiectiv şi obiectiv, dintre raţiunea umană şi ordinea sau raţionalitatea obiectivă a lumii, *logos*-ul universal „capătă o vagă notă de conştiinţă" (p. 52).

Relevînd această „indistincţie", autorul demonstrează inconsistenţa şi caracterul anistorist al interpretărilor idealiste care văd în *logos*-ul heraclitean o inteligenţă autonomă de ordin divin (Capelle, Robin ş.a.). *Logos*-ul, arată el pe baza unei analize pătrunzătoare a fr. 64, 72 şi a altor fragmente, este un atribut al materiei-foc şi deci ceva derivat în raport cu aceasta, iar pe de altă parte nota de inteligenţă atribuită materiei nu este un caracter atribuit ei în mod deliberat, ci unul care a rămas implicat în materia reprezentată arhaic (p. 53).

Specificul istoric al noţiunii de *logos* este dezvăluit de autor şi pe planul raportului dintre această noţiune şi cele moderne de lege şi legitate, al căror „strămoş" îndepărtat este, lucru remarcat de numeroşi cercetători. Pentru noi, arată el, legitatea este un caracter dedus din existenţa unor legi concrete determinate, din necesitatea, universalitatea şi esenţialitatea raporturilor concrete exprimate în acestea. Heraclit nu cunoaşte legi ştiinţifice concrete şi, în consecinţă, *logos*-ul ca legitate apare ca un universal abstract care îşi ataşează nemijlocit atributele necesităţii, universalităţii, esenţialităţii; el apare ca aparţinînd global naturii. Este interesantă ideea autorului că tocmai datorită acestui caracter abstract, lipsei de întemeiere faptică concretă, *logos*-ul rămîne încărcat cu reminiscenţe mitologice, păstrează „fatalismul *moirei* mitologice" (p. 57). Tot de caracterul primitiv al noţiunii de *logos* ţine şi coloratura ei etică-juridică, exprimată prin folosirea termenului de *dike*, „dreptate", pentru a desemna ordinea cosmică (de exemplu fr. 94) şi izvorîtă din modul indistinct în care filozoful preclasic priveşte natura şi societatea.

În subcapitolul următor, autorul trece, la analiza nucleului dialecticii lui Heraclit, la concepţia acestuia despre unitatea şi opoziţia contrariilor. După ce subliniază universalitatea contradicţiei la Heraclit, autorul relevă, în opoziţie cu interpretările metafizice, importanţa ideii dedublării unitarului în cadrul gîndirii dialectice a filozofului grec. Deşi în formă implicită, Heraclit a abordat principiul dedublării unitarului ca un proces, ca principiu al dinamicii lucrurilor, întrucît dedublarea unitarului se manifestă, în concepţia lui, în procesul schimbării calitative, al trecerii lucrului în contrariul său, fiind totodată motorul şi modul de săvîrşire al schimbării (p. 64). În continuare, autorul analizează ideea opoziţiei (luptei) contrariilor la Heraclit şi face o serie de observaţii judicioase asupra progresului înregistrat în concepţia asupra contradicţiei de la milesieni la Heraclit.

Interpretarea dată de I. Banu la p. 67 fragmentului 59, în care vede „preludiile" îndepărtate ale dialecticii negării negaţiei, ni se pare însă discutabilă. Ar fi mai firesc să vedem în acest fragment unul dintre exemplele prin care Heraclit ilustrează unitatea sau identitatea contrariilor: anume el spune că, în anumite condiţii, „calea dreaptă şi răsucită", mişcarea circulară şi cea rectilinie, „este una şi aceeaşi", de exemplu la „şurubul de la piuă". Fragmentul pare a fi analog, de

pildă, cu fr. 103, în care Heraclit scrie că „totuna este începutul şi sfîrşitul unei circumferinţe", sau cu fr. 58, în care arată că în anumite condiţii „binele şi răul sînt unul şi acelaşi lucru".

Autorul dezbate pe larg, în cadrul paginilor consacrate dialecticii heraclitene problema noţiunii de „armonie" la Heraclit şi a raportului ei cu contradicţia. Această problemă centrală în interpretarea dialecticii gînditorului din Efes a fost nu mai puţin discutată în literatură decît aceea a *logos*-ului heraclitean. Fiind de acord asupra faptului că prin „armonia" heracliteană trebuie să înţelegem într-un fel sau altul ceea ce astăzi denumim „unitatea contrariilor", istoricii marxişti diverg totuşi în modul concret de a interpreta noţiunea „armoniei". În monografia sa publicată în 1929, M. A. Dînnik considera, sprijinindu-se mai ales pe celebrul fr. 51 şi pe traducerea expresiei *palintropos harmonia* din acest fragment prin „armonie care se reîntoarce", că lupta şi armonia desemnează momentele succesive şi alternative ale dezvoltării după schema : armonie-luptă-armonie care se reîntoarce ; armonia reprezintă astfel, de fiecare dată, o depăşire a contradicţiei, într-o sinteză superioară [1]. Manualul sovietic de *Istoria filozofiei*, editat în 1940, se mulţumeşte să constate că doctrina heraclitean ă a armoniei reprezintă o formă naivă a ideii unităţii contrariilor, a căror luptă condiţionează mişcarea [2]. Kessidi considera în 1953, într-un studiu publicat în nr. 5 al revistei „Probleme de filozofie" că noţiunea armoniei exprimă o limitare metafizică a doctrinei heraclitene, iar într-o lucrare recentă [3] accentua caracterul estetic al acestei noţiuni, atribuindu-i un loc important în percepere[a] artistică sau estetică a lumii care îl caracterizează, după părerea lui, pe Heraclit. Alături de ceilalţi cercetători marxişti, I. Banu constată conţinutul dialectic şi materialist al conceptului de armonie, în măsura în care aceasta „include ideile de existenţă materială şi de unitate a contrariilor aflate în luptă" (p. 68), dar totodată remarcă „lipsa de maturitate" în modul cum este înfăţişat acest conţinut, în măsura în care „armonia" păstrează ceva din „arhaica armonie mitologică" (p.69) şi din atributele etice şi estetice pe care le implică aceasta. Autorul combate interpretările metafizicizante pentru care armonia heraclitică înseamnă anularea contradicţiei, confundarea reciprocă a contrariilor [4], şi subliniază, sprijinindu-se între altele pe mărturiile neechivoce ale lui Platon în *Symposion* şi *Sofistul*, că miezul ideii heraclitice este tocmai faptul că armonia se întemeiază pe opoziţia contrariilor, pe o „discordanţă actuală" ; armonia este inseparabilă de contradicţie. Totodată, autorul consideră că limitele istorice şi de clasă nu i-au permis lui Heraclit să conceapă armonia altfel decît implicînd „conservarea contradicţiilor *existente*" (p. 73).

El lasă însă întrucîtva neclară problema : cum se împacă în acest caz conceptul de armonie cu acela de devenire ? Este probabil că armonia lui Heraclit nu caracterizează numai fiecare cuplu dat de contrarii, ci este o caracteristică globală a cosmosului [5], a întregului sistem al contrariilor ce se cuprind în el. Numai în acest sens ar putea „conservarea contradicţiilor existente" să nu anuleze devenirea, căci conservarea unei contradicţii date

---

[1] M. A. Dînnik, *Диалектика Гераклита Эфесского*, Moscova, 1929, p. 67 şi urm.

[2] *История философии*, sub red. lui G. F. Alexandrov şi colab., vol. I, Moscova, 1940, p. 58.

[3] F. H. Kessidi, *Философские и эстетические взгляды Гераклита Эфесского*, Moscova, 1963. Această lucrare nu a mai putut fi consultată de I. Banu, deoarece a apărut după predarea cărţii d-sale la tipar.

[4] *În acest sens*, autorul are dreptate cînd consideră că nu trebuie să vorbim la Heraclit de *identitatea* contrariilor, ci de *unitatea* lor (p. 70). Pe de altă parte însă, în dialectica marxistă termenul de identitate a contrariilor este folosit în mod curent ca echivalent cu acela de unitate sau de întrepătrundere a contrariilor şi în acest sens putem vorbi atît de unitatea, cît şi de identitatea contrariilor la Heraclit.

[5] Aşa cum presupune, printre alţii, Kessidi în cartea citată, *passim*.

nseamnă conservarea *lucrului* dat, anularea devenirii. Şi în acest caz însă armonia limitează devenirea, căci numai un sistem finit de stări succesive ale cosmosului poate constitui un tot sau o ordine „armonioasă" şi de aceea trebuie, probabil, să acceptăm vederea acelor comentatori[1] care consideră că mişcarea la Heraclit are caracter ciclic, închis. Formularea de la p. 37 a cărţii recenzate: „Heraclit se gîndea la ritmice întreruperi ale mişcării înainte, pe care, *periodic*, le săvîrşeşte focul" nu ne-a permis să ne dăm seama limpede dacă autorul acceptă sau nu punctul de vedere menţionat.

Este interesantă ipoteza autorului, formulată, între altele, pe baza unei interpretări noi a fr. 64—65—66 că la Heraclit ar exista un dublu nivel al contradicţiei şi al armoniei, unul corespunzînd oarecum nivelului fenomenal, celălalt nivelului esenţei, observîndu-se totodată că distincţia dintre fenomen şi esenţa este încă într-un stadiu incipient la Heraclit.

Abordarea istoristă a atitudinii lui Heraclit faţă de religie presupune raportarea ei la faza istorică dată a evoluţiei ateismului. Pornind de la acest punct de vedere, autorul propune deosebirea în cadrul istoriei ateismului antic a ateismului propriu-zis, care presupune negarea formală a existenţei zeilor, de *antiteism*, care constă în esenţă în negarea nu a zeilor, ci a atribuţiilor conferite lor de către mitologia tradiţională (p. 96—97). Heraclit aparţine, alături de toţi materialiştii din epoca preclasică, momentului antiteist. Autorul demonstrează în mod convingător că terminologia religioasă (theos, Zeus, daimon, Hades, Erynii etc.) capătă la Heraclit un sens simbolic, fiind dezgolită de conţinutul ei tradiţional (de exemplu *Zeus* simbolizează „focul" şi ordinea cosmică). Considerăm însă discutabilă presupunerea autorului ca termenul „divinitate, zeu" (de exemplu *daimon* în fr. 79 şi *theos* în fr. 102) ar simboliza la Heraclit şi „omul care a atins cea mai înaltă raţionalitate" (p. 97, cf. şi p. 88, 295, 297), pentru că această teză nu se sprijină pe textele heraclitene şi pare chiar contrazisă de fr. 83.

Analiza ideilor despre cunoaştere ale lui Heraclit, care nu constituie încă, propriu-zis, o gnoseologie, ci „o schiţă sumar creionată" (p. 114), trebuie să aibă în vedere, subliniază autorul, modul primitiv în care Heraclit înţelege raportul dintre subiect şi obiect, „cvasiindistincţia" deja menţionată între acestea. Heraclit nu poate avea încă noţiunea reflectării; cognoscibilitatea lumii, conformitatea dintre cunoştinţele noastre şi realitatea obiectivă este explicată de el prin continuitatea obiect-subiect, prin continuitatea dintre *logos*-ul obiectiv şi cel subiectiv. Autorul relevă însemnătatea pozitivă a raţionalismului lui Heraclit, desemnînd prin acest termen încrederea efesianului în puterea raţiunii umane. El combate totodată în mod argumentat interpretările unor autori burghezi potrivit cărora Heraclit ar fi negat valoarea cognitivă a simţurilor. Subliniind, în opoziţie cu opiniile interpreţilor idealişti, esenţa materialistă a gnoseologiei lui Heraclit, autorul consideră totuşi că ea ar conţine şi o notă idealistă prin faptul că atribuie raţiunii un fel de „capacitate creatoare", independentă de simţuri şi de lumea exterioară. Această concluzie care se sprijină în fond numai pe fragmentul 115, şi acesta divers interpretabil, nu ni se pare suficient de întemeiată.

Analizînd raţionalismul materialist al lui Heraclit, autorul interpretează mult discutatele fragmente 1 şi 2, precum şi fr. 17, 114, 116, în sensul unei distincţii pe care Heraclit o face între două feluri sau trepte ale raţiunii: raţiunea superioară, numită de Heraclit „raţiunea comună" (*lògos xynós*), continuare în subiect a *logos*-ului obiectiv universal şi, ca atare, avînd valoare universală, şi raţiunea inferioară, „personală", lipsită de necesitate şi diferind de la individ la individ. Raţiunea superioară este prin conţinutul său o raţiune dialectică: autorul se raliază aici tezei acad. Ath. Joja, conform căreia la Heraclit există o prefigurare a logicii dialectice, şi argumentează această idee printr-o serie de

[1] Ca, de exemplu, Losev în articolul *Heraclit* din *Enciclopedia filozofică* sovietică.

observații pătrunzătoare. El arată că ironizarea de către Heraclit a „cugetării sănătoase de toate zilele" (Marx), ca de pildă în fr. 56, însuși stilul paradoxal al fragmentelor heraclitice, care apar ca un fel de „exerciții de gîndire dialectică pentru neinițiați" (p.127), dovedesc că Heraclit a intuit existența celor două niveluri logice, pe care azi le numim logică elementară și dialectică.

Așa cum a procedat și în cazul ontologiei, gnoseologiei, al ideilor despre religie, autorul situează ideile sociale ale lui Heraclit în cadrul lor istoric specific. Ca și ceilalți gînditori din perioada timpurie a filozofiei, arată el (și anume nu numai cei greci, ci și cei chinezi, indieni etc.), Heraclit consideră natura și societatea ca un tot indistinct și totodată privește acest tot cosmic-social prin prisma socialului. Așa se explică faptul că Heraclit folosește pentru a desemna atribute sau caracteristici ale întregului cosmos termeni de proveniență social-politică: *dike* („dreptate"), *pólemos* („război"), *éris* („luptă"), cărora le atribuie alături de sensul lor propriu și un sens metaforic. Totodată, autorul observă că la Heraclit indistincția cosmic-social începe să se risipească, dar că acesta nu ajunge la ideea unui specific *calitativ* al faptelor sociale.

Probleme interesante, noi, sînt puse și în cele două capitole, al VIII-lea și al IX-lea, consacrate definirii locului lui Heraclit în istoria filozofiei. Primul din aceste capitole pune problema locului lui Heraclit în istoria cunoașterii filozofice, considerat sub raportul „maturizării gîndirii teoretice", al mijloacelor logice folosite de Heraclit. Problema aceasta a fost puțin cercetată pînă acum în literatura marxistă. Autorul arată că neavînd încă la dispoziție limbajul abstracțiilor filozofice, Heraclit ca și ceilalți filozofi din perioada preclasică a filozofiei grecești, a recurs la limbajul poetic, la metafore, simboluri, alegorii. Utilizarea limbajului poetic, exprimarea noțiunilor filozofice cu ajutorul unor termeni împrumutați din alte domenii ale științei sociale, absența tehnicii de elaborare a noțiunilor abstracte au făcut ca noțiunile heraclitice să capete un contur imprecis, să se suprapună parțial unele peste altele, dînd naștere la omonimii și sinonimii parțiale.

De necesitatea unei abordări istoriste a filozofiei lui Heraclit se leagă și problema unei analize concret-istorice a însăși poziției filozofice a lui Heraclit, a locului pe care îl ocupă în cadrul opoziției dintre materialism și idealism. Autorul arată pe drept cuvînt în capitolul al IX-lea al cărții, intitulat *Caracterizarea treptei heraclitice în istoria dezvoltării contradictorii a materialismului și dialecticii*, că raportul dintre materialism și idealism trebuie considerat și el în evoluția sa istorică, că definiția materialismului și idealismului, avînd la bază un element *esențial constant* (modul de rezolvare a relației dintre gîndire și existență), trebuie să fie nuanțată de la o epocă la alta în funcție de această evoluție istorică; caracterizarea fiecărui filozof ca materialist sau idealist trebuie să țină seama de specificul pe care îl are în epoca dată opoziția materialism-idealism.

Astfel, în perioada timpurie, preclasică, a filozofiei grecești, căreia îi aparține și Heraclit, nu există noțiunea spiritualului sau imaterialului cu sensul de incorporalitate. Atît materialiștii, cît și idealiștii consideră „tot ce e real ca fiind corporal" (p.41), inclusiv zeii, sufletul, gîndirea. De vreme ce noțiunea spiritualului în sensul pe care îl are în formele mai evoluate ale filozofiei nu există, trebuie să vedem ce formă specifică îmbracă opoziția spirit-materie, cu alte cuvinte care este criteriul deosebirii dintre materialism și idealism în această epocă. Un asemenea criteriu trebuie să fie socotit, după părerea autorului, opoziția dintre punctul de vedere al primordialității fizicului, a lumii obiective și acela al primordialității „unui factor conștient-intențional" (p.170) (zeii, psihicul, rațiunea, inteligența etc.), respectiv al independenței acestui factor față de fizic (de exemplu sufletul nemuritor la pitagoreici). Cei pentru care „un factor socotit conștient este supraordonat naturii" trebuie considerați idealiști, chiar dacă acest factor este considerat corporal.

Problema ridicată de I. Banu ni se pare de importanță principială, iar ignorarea ei,

în special în ceea ce priveşte filozofia greacă timpurie, o eroare [1].

Noi am merge însă mai departe pe calea deschisă de autor, pînă la recunoaşterea faptului că însăşi *opoziţia* dintre materialism şi idealism, scindarea filozofiei în materialistă şi idealistă, se constituie şi se dezvoltă istoriceşte. Autorul consideră că opoziţia dintre materialism şi idealism are de la început, încă în epoca timpurie, „un caracter polar" (p. 170, cf. şi p. 168). Nouă ni se pare însă că din cele spuse de autor rezultă că ea este *in statu nascendi*, încă necristalizată pe deplin. Însăşi absenţa noţiunii de „incorporal" arată că opoziţia materie-spirit nu se poate constitui pe toată, ca să zicem aşa, lărgimea ei, şi deci nici opoziţia materialism-idealism; la aceeaşi concluzie ne duce considerarea faptului că în perioada preclasică nu se face o distincţie clară între subiectivitate şi obiectivitate, lucru remarcat în repetate rînduri de autor, precum şi a faptului că filozofii greci materialişti din această perioadă nu aveau *conştiinţa* problemei opoziţiei dintre gîndire şi existenţă, că nu puneau în mod expres problema raportului dintre gîndire şi existenţă [2] (tocnai în aceasta constă caracterul spontan, adică neconştient filozoficeşte, al materialismului lor). După părerea noastră, idealismul pitagoricilor care considerau existentele ca corporale nu poate fi considerat decît ca incipient, nedezvoltat [3].

De această problemă se leagă şi aceea a „inconsecvenţelor" materialismului lui Heraclit. Considerînd că „esenţa gîndirii lui Heraclit este materialistă, net materialistă" (p. 171), autorul consideră că în concepţia materialistă a acestuia există „inconsecvenţe, care lasă să pătrundă în sistemul său elemente de idealism" (ibidem). Aceste elemente idealiste ar fi următoarele : atribuirea unei note de inteligenţă materiei-foc, aceea a autoamplificării logosului subiectiv, compromisurile în atitudinea antireligioasă, manifestate în special prin utilizarea terminologiei religioase (în ciuda faptului că această terminologie este golită de conţinutul ei tradiţional) (p.99), caracterul fatal al necesităţii care „lasă să se audă rezonanţe mitologice" (p.172), coloratura etică-juridică a ordinii cosmice legată de reziduurile arhaice din conceptul de armonie. Totodată, autorul distinge inconsecvenţele materialismului lui Heraclit de limitele istorice ale acestuia : „primele îl pun în inferioritate faţă de alţi materialişti ai timpului, în timp ce ultimele constau în trăsături istorice generale, ale întregii gîndiri a timpului, fiind indiferente faţă de opoziţia dintre materialism şi idealism" (p. 171).

Luînd ca punct de plecare această distincţie, nouă ni se pare că cele mai multe — poate chiar toate — trăsăturile enumerate mai sus se încadrează, în lumina însăşi a consideraţiilor expuse de autor anterior, mai de grabă în categoria limitelor decît în aceea a inconsecvenţelor sau a notelor idealiste. Nu a arătat autorul că atribuirea unei cvasiinteligenţe materiei decurge din incapacitatea, istoriceşte inevitabilă, a lui Heraclit de a face o distincţie clară între fizic şi psihic, între obiect şi subiect (cf. p. 39, 51—53 etc.)? Nu este inevitabilă istoriceşte coloratura fatalistă şi mitologică a necesităţii naturale într-un moment cînd această noţiune se degajează pentru prima oară? Nu rezultă oare chiar din cele spuse de autor că coloratura etică-juridică a ordinii cosmice este inevitabilă într-un moment cînd toţi gînditorii consideră într-un mod indistinct natura şi societatea şi extrapolează conceptele de origine socială asupra naturii?

---

[1] Această eroare o comite şi M. A. Dînnik, în *Istoria filozofiei*, vol. I, în paginile consacrate filozofiei greceşti timpurii. Spre deosebire de el, V. F. Asmus, în articolul *Filozofia greacă antică* din *Enciclopedia filozofică* sovietică, dezvăluie evoluţia istorică a opoziţiei materialism-idealism, considerînd că cele două linii fundamentale în filozofie nu se constituie ca atare decît în perioada clasică.

[2] Lucrul este remarcat de A. Lazos cu referire la Heraclit, autorul fiind de acord cu el (p. 171 şi 52).

[3] Fapt contestat, se pare, de autor, care respinge afirmaţia lui M. V. Motroşilova că ideea de corporalitate moderează idealismul pitagoreic (p. 40, nota 64).

Cartea se încheie cu un capitol intitulat *Determinantele şi funcţia socială a sistemului filozofic al lui Heraclit*, (în care autorul, pe baza întregii analize anterioare, se raliază părerii lui Kessidi că Heraclit a fost un ideolog al „aristocraţiei moderate") şi cu un capitol consacrat soartei istorice a ideilor lui Heraclit din Efes.

Prin numeroasele elemente noi pe care le aduce, prin problemele noi pe care le ridică şi, în cea mai mare parte, prin soluţiile date, monografia lui I. Banu aduce, după părerea noastră, o contribuţie valoroasă la formarea unei imagini cît mai nuanţate şi multilaterale, consecvent istoriste a marelui gînditor antic.

Monografia este însoţită, în anexe, de textul grec al fragmentelor lui Heraclit şi al mărturiilor doxografice privitoare la el (fotocopii după Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*), de o nouă traducre romînească a fragmentelor efectuată de A. Piatkovski în colaborare cu I. Banu, urmată de note interpretative ale autorului monografiei, concepute în spiritul ideilor dezvoltate în ea, de o culegere de texte doxografice, cuprinzînd atît texte care figurează în ediţia Diels-Kranz, cît şi texte care nu figurează în această ediţie, de epistolele apocrife atribuite lui Heraclit, de o culegere de texte antice întocmite sub influenţa directă a lui Heraclit, toate în traducerea lui A. Piatkovski. Traducerea fragmentelor şi doxografiei constituie obiectul unei alte recenzii publicate în numărul de faţă al revistei. De aceea noi ne mulţumim să salutăm iniţiativa autorilor de a publica o nouă traducere a materialelor referitoare la Heraclit şi de a întocmi o culegere mai completă a acestor materiale decît cea publicată în 1950. Se pune astfel la îndemîna studenţilor şi a tuturor celor ce doresc să studieze gîndirea lui Heraclit un instrument de lucru deosebit de preţios.

P. Vaida

Textele lui Heraclit în limba romînă[1]

Ampla monografie asupra gîndirii efesianului Heraclit, elaborată de prof. I. Banu, repune în drepturi una dintre modalităţile cele mai rodnice de prezentare a unui gînditor aparţinînd culturii clasice greco-romane, şi anume sub cele patru aspecte de bază: biografia, expunerea interpretativă a gîndirii, textul operei în original şi traducerea integrală.

Prezentarea fragmentelor heracliteene merită toată atenţia, traducătorul A. Piatkowski, în colaborare cu autorul monografiei, Ion Banu, străduindu-se să le tălmăcească cît mai aproape de text. Meritul autorilor este cu atît mai mare, cu cît ei au satisfăcut în egală măsură atît cerinţele maselor de cititori, cît şi exigenţele specialiştilor, care vor putea astfel să se documenteze, folosind direct textul original. Este o realizare meritorie, care ar trebui continuată, după părerea noastră, şi cu alţi filozofi şi scriitori antici. Textele originale nu pot fi la îndemîna oricui. Unele se găsesc în biblioteci, altele nu; apoi biblioteci de specialitate nu există în toate localităţile din ţară, în care se află însă destui cititori setoşi de cultură clasică greco-romană.

Subliniem iniţiativa autorilor de a grupa fragmentele, în traducere, după teme, aceasta înlesnind cititorului o orientare mai precisă şi rapidă în gîndirea lui Heraclit. Aceste teme (focul; mişcarea, devenirea, identitatea; psihicul; Logos-ul; opoziţia şi unitatea contrariilor, armonia; zeii şi religia; problemele cunoaşterii; idei social-politice), selectate din din şirul fragmentelor, prezintă cititorilor ideile fundamentale ale gînditorului grec în desfăşurarea lor logică.

[1] Monografie întocmită de Ion Banu, iar traducerea fragmentelor heracleene de A. Piatkowski în colaborare cu I. Banu, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 382 p.

Traducerea fragmentelor este făcută cu multă grijă. S-au folosit şi traduceri din alte limbi. Traducătorii s-au străduit să redea textul grec pe cît posibil mai adecvat sensului, chiar dacă pe alocuri l-au transpus ceva mai liber. În general este o traducere bună, corectă şi la înălţimea aşteptărilor.

Vom analiza cîteva fragmente ce ni s-au părut concludente în privinţa greutăţilor pe care le ridică topica textului grec şi nuanţarea traducerii potrivit spiritului limbii noastre. Astfel, *fragmentul 30* (p. 221 şi 227) tratează problema „focului veşnic viu" : Κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἁπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα. Originalul începe cu : Κόσμον τόνδε, iar traducerea cu : „Această lume...". Era bine să se păstreze topica : „Lumea aceasta...", căci τόνδε este un adjectiv demonstrativ care arată insistenţa (sufixul δε), lumea înconjurătoare ce-o vedem, care se pune în legătură imediată cu ceea ce urmează : „...aceeaşi pentru toţi...".

N-a fost scos în evidenţă nici sensul adversativ al ideii impus în text de conjuncţia adversativă ἀλλά = *sed* „ci, dar". În acest fragment, Heraclit a insistat asupra caracterului adversativ al celor două soluţii filozofice fundamentale : 1) că lumea a fost creată de zei (concepţie idealistă) şi 2) că lumea a fost, este şi va fi un foc veşnic viu, adică focul este materia, substanţa primordială, principiul tuturor schimbărilor, care uneşte tot ce există în univers (concepţie materialistă). Traducătorul, după prima parte a cugetării („Această lume, aceeaşi pentru toţi, n-a făurit-o nici vreunul din zei, nici vreunul din oameni"), pune punct şi începe o altă frază şi o altă idee cu : „Ea [adică lumea] a fost întotdeauna, este şi va fi un foc veşnic viu...". Unde este opoziţia subliniată de Heraclit între cele două concepţii ? Textul latin (ediţia Firmin-Didot, p. 318) redă exact nuanţa textului grec : „Mundum eundem omnium neque deorum neque hominum procreavit, *sed* fuit semper atque est et erit ignis immortalis, accensus mensura et exstinctus".

În *fragmentul 91*, partea întîi, Heraclit expune cunoscuta sa teză asupra mişcării şi transformării materiei : πάντα ῥεῖ (omnia fluunt), explicată pe baza unui exemplu luat din viaţă, uşor verificabil. Vezi explicaţia de la p. 288, unde se vorbeşte de „metafora rîului" : ποταμῷ γάρ οὐτι ἔστι ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ (p. 235, 251).

Nu e corectă, după părerea noastră, traducerea verbului ἐμβαίνω, fr. *marcher dans, entrer dans, se jeter dans*, lat. *descendere* „a cobori, a pătrunde, a se scufunda" (sens reflexiv), prin „a scufunda" (sens activ), care sugerează cu totul altă nuanţă ideii. Opinăm pentru traducerea prin „a scălda" (aşa cum îl tălmăceşte H. Mihăescu în traducerea : „Heraclit din Efes", Iaşi, 1943, p. 81), deoarece Heraclit a dat acestui verb un sens metaforic, luat din sfera : „La scăldat". Aşa am moştenit şi de la înaintaşi acest aforism heraclitean : „Nu ne putem scălda de două ori în apa aceluiaşi rîu" = in idem flumen bis non descendimus (ediţia Firmin-Didot în eundem fluvium bis descendere non licet). Acelaşi sens al verbului ἐμβαίνω îl întîlnim şi în fragmentul 49. Restul fragmentului tradus conform cu originalul.

În *fragmentul 28* : δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσκει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη καταλήψεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας (p. 221, 279), Heraclit demonstrează una dintre ideile sale social-politice, explicată astfel, în notele interpretative, de I. Banu : „omul care nu s-a ridicat dincolo de sfera părerilor sale personale (τά δοκέοντα) poate fi un om de treabă, dar, prin aceasta, nu mai puţin departe de adevăr", dar dreptatea „exprimată în norme scrise (Δίκη) învinge arbitrarul, minciuna..." (p. 302). Textul original este foarte scurt (15 cuvinte), însă atît de concentrat, încît numai o traducere foarte corectă şi exactă salvează obscuritatea. În monografie este prezentată următoarea traducere : „Ceea ce constată şi apără omul cel mai vrednic de crezare nu-i decît părere personală, şi totuşi Dreptatea va pune mîna pe plăsmuitorii de minciuni şi pe martorii lor". O transpunere mai fidelă originalului şi ide

heracliteene ni s-ar părea însă următoarea : „Într-adevăr, omul cel mai vrednic de crezare recunoaşte şi apără părerea sa personală ; şi totuşi Dreptatea va pune mîna pe plăsmuitorii de minciuni şi pe martorii lor". Am înlocuit, aşadar, o negaţie şi o expresie : „Ceea ce constată....". care nu există în original, dar este inclusă în cele două traduceri romîneşti (Piatkowski şi Mihăescu). De asemenea am eliminat adverbul de comparaţie „decît", inexistent de asemenea în greceşte. Şi astfel am redat fragmentul sub formă afirmativă, ca în original.

Fragmentele 63, 64 şi 65 sînt bine traduse, însă cînd se redă finalul ideii (*fragmentul 65*) : *„Căci pe toate*, afirmă el, *focul, la venirea sa*, le va judeca *şi le va mistui"*, autorii fac o traducere care îngustează ideea :.. Πάντα γάρ, φησί, τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρίνεῖ καὶ καταλήψεται „Căci pe toate, afirmă el. focul, *cînd va veni* (traducerea noastră), el va judeca şi le va mistui".

Îngustarea ideii provine din faptul că traducătorul n-a scos în evidenţă valoarea sintactică a verbului ἐπέρχομαι „venir auprès, s'approcher de ; parcourir jusqu'au bout, achever, accomplir", care, fiind la participiul aorist 2 = ἐπελθόν, redă o acţiune de succedanţă, ce se va îndeplini în viitor ; se pune accent pe factorul timp. Iată de ce opinăm pentru traducerea lui ἐπελθόν (acordat în gen, număr şi caz cu τό πῦρ, substantiv de genul neutru) prin : *„cînd va veni, cînd se va împlini timpul..."*, dînd acţiunii focului o desfăşurare mai largă şi mai îndelungată în timp.

Heraclit concepe prin acestă idee că focul este acela ce dă naştere tuturor lucrurilor, dar tot el le va distruge. I. Banu argumentează foarte bine teza lui Heraclit cu privire la acţiunea nimicitoare, *finală* a focului = ἐκπύρωσις, arătînd că, „în măsura... în care sugerează o sancţiune unică, destinată a încheia existenţa lumii. ea nu se potriveşte cu dinamismul infinit admis de Heraclit" (p. 26).

Dacă pătrundem în esenţa gîndirii filozofice a lui Heraclit observăm că schimbările survenite în materie se datoresc anumitor legi obiective, „unor legi riguroase". În mintea lui, această lege universală poartă denumirea de *Logos*. Şi de aceea focul (numit adesea de către Heraclit şi „soare" ἥλιος) nu poate să încalce ordinea (măsura) statornicită de Logos (vezi p. 58 şi 59, unde Ion Banu analizează această problemă). Măsura, proporţia la care se referă de nenumărate ori Heraclit nu reprezintă altceva decît legile concrete, reale din cosmos.

Heraclit pune această idee în *fragmentul 94* : "Ηλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν „Soarele nu-şi va depăşi măsura ; altfel Erinniile, ajutoarele Dreptăţii, *l-ar descoperi* (p. 236 şi 255). Ediţia Firmin-Didot redă pe latineşte : „Sol *enim*, inquit Heraclitus, fines suos non transgredietur : si peccaverit, Furiae eum Justitiae adiutores invenient".

Din traducerea pe care o analizăm s-a omis γάρ, conjuncţie postopozitivă, cu mare putere sugestivă, deoarece ea indica o acţiune : „pour démontrer que ce qui vient d'être dit est naturel ou possible" (după dicţionarul lui M. A. Bailly). Exact ca în textul nostru : concretizarea unui fapt natural : soarele, adică focul, nu-şi va depăşi hotarele sale (marginile = *fines suos*, μέτρα „măsura"), pentru că există o lege obiectivă, naturală care nu trebuie depăşită. Or, γάρ „car, en effet, enim, căci, însă..." tocmai acest fapt îl concretizează.

Se ştie că grecii sînt mînuitori neîntrecuţi ai conjuncţiilor. Locul pe care-l ocupă în propoziţie determină în mare măsură sensul ideii. Conjuncţiile nu trebuie omise niciodată într-o traducere, ci să „pedalăm" pe ele, ca pianistul ; numai aşa vom scoate la iveală „acordurile" subtile ale ideilor.

Legat de această semnificaţie a expunerii „naturalului sau posibilului", este şi traducerea verbului ἐξευρήσουσιν (de la verbul ἐξευρίσκω „découvrir"), care se găseşte la indicativul viitor, marcînd o acţiune sigură, reală, naturală. Ne surprinde faptul că în monografie acest verb este tălmăcit prin optativ-condiţional, dînd astfel un sens potenţial sau ireal (nu se poate preciza inten-

ţia lor), în loc să-l traducă cu indicativul, modul siguranţei. al acţiunilor reale. Heraclit expune aici fapte ce se vor petrece cu adevărat în natură. Ediţia Firmin-Didot redă exact originalul grec prin modul indicativ, timpul viitor I = *invenient*, şi nicidecum prin modul conjunctiv, timpul prezent = *invenient* (sens potenţial) sau prin imperfect = *invenirent* (sens ireal). Iată, prin urmare, de ce noi opinăm pentru traducerea : „... *îl vor descoperi*", mult mai apropiată de original şi de ideea lui Heraclit.

Lupta contrariilor în concepţia filozofului din Efes ocupă un loc primordial, fiind principiul regenerator : lumea este alcătuită din contrarii, care se luptă între ele ; şi această luptă constituie izvorul dezvoltării, izvorul schimbărilor, deci al pluralităţii lumii, deoarece contrariile se transformă unul într-altul, de unde rezultă că prezenţa unui contrariu condiţionează existenţa altuia. Or, despre această condiţionare a unui fenomen de către altul, antecedent lui, se vorbeşte în *fragmentul 111* : νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδύ καὶ ἀγαθόν, λιμός κόρον, κάμοτος ἀνέπαυσιν = Morbus sanitatem rem iucundam et bonem efficit, fames satietatem, labor quietem (Ediţia Firmin-Didot, p. 321, col. I). Traducerea prezentată de autori, deşi urmează îndeaproape textul grec şi cel latin, nu ni se pare la fel de limpede, spiritul limbii romîne impunînd o altă traducere, prin repetarea de patru ori a verbului : ἐποίησεν = *efficit, face*, pentru a scoate cît mai clar în lumină condiţionarea fenomenelor între ele. A interpune o prepoziţie completivă dreaptă (care de altfel nici nu există în textul grec şi nici în cel latin), *ca să fie*, nu ni se pare o idee potrivită : diluează sensul, contrariile nu apar atît de evidente. Iată două traduceri ale aceluiaşi text : „Boala face *ca* sănătatea *să fie* dulce şi plăcută, foamea (face aşijderea) săturarea, iar osteneala, odihna" (Piatkowski — Banu) ; „Boala face plăcută sănătatea, răul face plăcut binele, foamea face plăcută săturarea, iar oboseala face plăcută odihna" (H. Mihăiescu). Preferăm traducerea lui H. Mihăiescu, mai apropiată, după părerea noastră, de spiritul limbii noastre.

Bineînţeles. nu ne putem opri asupra fiecărui fragment în parte. Observaţiile făcute nu diminuează însă valoarea traducerii. Ea poate constitui un exemplu de urmat, ţinînd seama mai ales de faptul că traducerile mai vechi din clasicii greco-latini lasă mult de dorit în privinţa fidelităţii, a topicii originalului, precum şi a folosirii limbii romîne.

Suscită obiecţii cele două numerotări ale fragmentelor : *una ştiinţifică*, consacrată, a lui H. Diels-W. Kranz, intrată deja în uzul cercetării ştiinţifice, şi alta *propusă de autor* arbitrară, fără temei ştiinţific. Se puteau foarte uşor grupa fragmentele pe teme, utilizîndu-se numai o singură numerotare, şi anume cea consacrată. Opinăm pentru renunţarea pe viitor la o astfel de numerotare. Pentru clarificarea cititorilor, autorul s-a simţit nevoit să facă un tabel, la p. 285, intitulat destul de sugestiv : „...al corespondenţei dintre numerotarea Diels-Kranz şi cea din ediţia romînească". Amintim însă că însuşi autorul foloseşte numerotarea lui Diels-Kranz şi nu pe cea romînească. De ce ?

Menţionăm, de asemenea, prezenţa unor formulări neadecvate ţinutei ştiinţifice a monografiei, cum sînt : „reptilismul fideist" (p. 8), „reptilismul religios" (p. 96), „deşănţatului cult" (p. 85), „cioburi de caleidoscop" (p.9), „să-i calcheze intuiţiilor" (p. 162) etc., care puteau fi uşor evitate fără a dăuna nuanţării ideilor.

În sfîrşit, o remarcă critică la adresa Editurii ştiinţifice, privind prezentarea grafică a volumului : dacă textele în limba romînă sînt citeţ culese, cu un corp de literă potrivit, textele în alte limbi (textul grecesc, mai ales critica de text, textul german şi cuvintele latineşti) sînt greu lizibile, culese cu litere mici, şterse, îngrămădite, ceea ce îngreuiază, mult folosirea lor.

Dincolo de aceste observaţii de amănunt, monografia consacrată marelui gînditor din Efes, Heraclit, răspunde cerinţelor mereu

crescînde ale dezvoltării culturii noastre noi. Ea pune în adevărata sa valoare gîndirea lui Heraclit, a acestui dialectician laic, în esenţă materialist, denaturările interpreţilor săi idealişti, metafizicieni, şi ne ajută să înţelegem mai profund concepţia materialist-dialectică despre lume şi societate.

Neculai V. Baran

„Totalitatea concretă" şi „apărătorii" existenţialişti ai dialecticii

Marxismul şi existenţialismul apar astăzi, din ce în ce mai mult, ca doi poli ai gîndirii moderne. Evidentă în acest sens este şi controversa dintre reprezentanţii concepţiei ştiinţifice marxiste, Roger Garaudy şi Jean-Pierre Vigier, şi cei ai existenţialismului francez, Jean-Paul Sartre şi Jean Hyppolite, pe tema : „Dialectica este numai o lege a istoriei sau ea este şi o lege a naturii?".

Tema aleasă răspunde, aşa cum subliniază în cuvîntul introductiv la dezbateri J. Orcel, necesităţii de a rezolva o problemă atît filozofică, cît şi ştiinţifică, ridicată de dezvoltarea impetuoasă a ştiinţei şi tehnicii contemporane : problema raportului dintre obiect şi subiect, dintre existenţă şi conştiinţă şi, implicit, problema metodei cercetării ştiinţifice.

Scopul discuţiei, iniţiată de Centrul de studii şi cercetări marxiste, este acela de a demonstra, cu argumente furnizate de ştiinţele contemporane, valabilitatea universală a materialismului dialectic, singura concepţie despre lume şi singura metodă cu caracter consecvent ştiinţific, adecvată cerinţelor mereu crescînde ale progresului cunoaşterii naturii şi societăţii. Prin aceasta, controversa se încadrează în lupta filozofilor şi oamenilor de ştiinţă marxişti din Franţa împotriva concepţiilor idealist-metafizice sau pretins dialectice, dusă prin intermediul discuţiilor în dezbateri publice, congrese, dialoguri între reprezentanţii marxismului şi curentele filozofice burgheze (menţionăm, ca exemplu, „dialogul" dintre autorii marxişti şi cei catolici asupra problemelor fundamentale de morală, publicat în *Morale chrétienne et morale marxiste*, Paris, Genève, La Palatine, 1960; întîlnirea internaţională a filozofilor şi a oamenilor de ştiinţă de la Royaumont, 17—20 mai 1961).

Abordînd tema controversei [1], atît Sartre cît şi Hyppolite, respingînd dialectica în natură şi o admit, într-o variantă existenţialistă, în societate. Punctul de plecare al argumentaţiei lui Sartre, aşa cum remarcă Roger Garaudy (p. 28), este definirea dialecticii ca „un tip de inteligibilitate a tuturor organizărilor". În cadrul acestei inteligibilităţi, ideea de bază este aceea de totalitate, şi în acest sens activitatea individului este considerată o totalitate. Individul, în concepţia existenţialistă, nu-şi poate concepe acţiunile şi nici raportul său cu natura dacă nu sînt interpretate totalităţile parţiale, în fiecare caz, ca părţi ale totalităţii de ansamblu, iar relaţiile lor interne ca părţi ale relaţiilor lor în curs de unificare. În interiorul unei totalităţi globale, fiecare totalitate parţială se raportează la prima şi o conţine ca pe sensul ei fundamental. „Practic, aceasta înseamnă că fiecare parte le determină pe toate celelalte în raportul lor cu *totul*, cu alte cuvinte în existenţa lor singulară : la acest nivel apare tipul de inteligibilitate propriu-zis dialectică..." [2].

Existenţialiştii afirmă că totalitatea este categoria fundamentală a dialecticii şi orice lege sau categorie are valoare numai în cadrul unei totalităţi. Legea negării negaţiei, de exemplu, nu duce la afirmaţie — după ei — decît „în interiorul unei totalităţi". De asemenea, opoziţia contrariilor n-ar avea semni-

[1] *Marxisme et existentialisme. Controverse sur la dialectique*, Paris, Plon, 1962.

[2] Vezi J. P. Sartre, *Critique de la raison dialectique*, Paris, Gallimard, 1960, p. 175.

ficaţie decît ca opoziţie a părţilor la tot, a totului la parte, a părţilor la parte şi a totului la el însuşi în cursul unei totalităţi. Într-o asemenea viziune, dialectica îşi pierde determinările sale interne, elementele constituente ce-i dau viaţă — cu specificitatea lor —, sînt topite în ceva confuz, lipsit de contururi precise, care este denumit totalitate. Sartre afirmă chiar că, „la drept vorbind, nu există nici trei nici zece legi..., există dialectica, care se determină pe sine însăşi" (p. 6).

Totalitatea există însă, după Sartre, numai în societate, nu şi în natură, fiind categoria fundamentală a existenţei istorice şi a gîndirii acestei existenţe. Pentru Sartre, problema înţelegerii dialecticii se reduce la recunoaşterea specificului său uman, a faptului că ea este „legată de această fiinţă materială şi organică : omul". Deoarece, afirmă el, totalitatea nu poate fi întîlnită în natură, nu se poate vorbi nici de o dialectică a naturii.

Hipertrofierea metafizică a conceptului de totalitate este evidentă, de pildă, în izolarea, sustragerea sa din procesualitatea infinită a fenomenelor naturale, pe temeiul căreia „totalitatea concretă" este negată în natură. Materia este infinită, chiar „infinit infinită", iar infinitatea ar exclude totalitatea şi deci natura este lipsită de o structură dialectică.

Sartre respinge dialectica finitului şi infinitului. Chiar atunci cînd vorbeşte despre nivele ale naturii, le reduce la o cantitate în serie infinită. Plecînd de aici, Sartre afirmă că, dacă considerăm „natura infinit infinită" — după cum efectiv se prezintă — şi dacă considerăm legile dialectice plecînd de la această infinitate, ele sînt dispersate prin însăşi infinitatea seriilor şi a încrucişării lor şi a surprinde infinitatea fără a o totaliza înseamnă a stabili dezordinea (p. 17).

Înţelegerea infinitului într-o formă mecanicistă „pură", numai ca serie a unităţilor abstracte, şi neputinţa de a-şi imagina *unitatea dialectică a infinitului şi finitului* stau la baza pulverizării materiei în concepţia lui Sartre şi Hyppolite şi a negării, în consecinţă, a dialecticii în natură.

Clasicii marxism-leninismului nu o dată au subliniat faptul că ştiinţele moderne au ajuns la înţelegerea proceselor dialectice ale naturii şi societăţii şi că pe baza desprinderii legităţii lor interne s-a putut stabili universalitatea dialectică. Nu se poate tăgădui, arată Engels, că încă Hegel a cercetat această problemă şi, „în ciuda nenumăratelor construcţii arbitrare şi fantasmagorii pe care le întîlnim aici, în ciuda formei idealiste, răsturnate cu capul în jos, a rezultatului ei — unitatea dintre gîndire şi existenţă, — nu se poate tăgădui că această filozofie a demonstrat, pe baza a nenumărate cazuri din cele mai diferite domenii, analogia dintre procesele gîndirii şi cele din natură şi istorie, şi invers, precum şi valabilitatea aceloraşi legi, pentru toate aceste procese" [1].

Progresul considerabil al ştiinţelor moderne ale naturii a stabilit aceste analogii şi a dat peste cap vechile îngrădiri şi formulări metafizice ; încă Engels sublinia că nu mai poate fi contestată universalitatea dialecticii. El scria că „dialectica este concepută ca ştiinţa legilor celor mai generale ale *oricărei* mişcări. Aceasta înseamnă că legile ei trebuie să fie valabile atît pentru mişcarea din natură şi istoria omenirii, cît şi pentru cea a gîndirii. O astfel de lege poate fi recunoscută în două din aceste trei sfere, sau chiar în toate trei, fără ca metafizicianul rutinar să-şi dea seama că are de-a face cu una şi aceeaşi lege" [2].

Metafizica existenţialistă se situează însă pe poziţii de mult depăşite de dezvoltarea ştiinţei, atunci cînd neagă dialectica în natură şi o falsifică atunci cînd, admiţînd-o în societate, o înţelege în spiritul misticii totalităţii.

Legea negării negaţiei, de exemplu, este lipsită în interpretarea „originală" a lui Sartre tocmai de ceea ce constituie conţinutul său principal : unitatea dialectică dintre continuu şi discontinuu, dintre momentul negativ şi pozitiv al dezvoltării. În concepţia lui Sartre, negarea negaţiei are un rezultat nedeterminat.

---

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 248—249.

[2] F. Engels, *op. cit.*, p. 249.

În dezvoltarea unui sistem, un anumit moment e considerat ca negativ, iar un alt proces, provenind din altă parte, ca distrugînd negaţia în acelaşi timp cu sistemul : această negare a negaţiei nu aduce cu sine nimic pozitiv, ea este simplă distrugere.

Întrucît „infinitatea infinită" a naturii respinge totalitatea concretă, Sartre formulează teza agnostică după care „nu ştim dacă există o dialectică" în natură, ci mai degrabă există o „limitare a cunoaşterii şi a certitudinii pe măsură ce ne depărtăm de terenul societăţii omeneşti". Nu ne putem aştepta să întîlnim în natură dialectica, afirmă Sartre, considerînd teoria marxistă cu privire la dialectica în natură ca o extindere abuzivă a dialecticii structurii sociale, asupra altor structuri, o extrapolare nepermisă.

În acelaşi sens neagă şi Hyppolite caracterul dialectic al naturii. „Singura problemă — afirmă el — este de a şti dacă noi avem dreptul . . . să punem un infinit în acţiune, cu alte cuvinte un infinit care constituie o totalitate de la care plecînd se constituie totalităţile particulare ale naturii". Hyppolite respinge un răspuns afirmativ la această „singură problemă" (Hyppolite, J, p. 86).

Şi pentru Jean Hyppolite „totalitatea concretă" este o „totalitate istorică", deci inaplicabilă la natură. El încearcă să facă o diferenţă între o „schemă dialectică exprimabilă matematic" şi o „dialectică a istoriei". Dar metodele utilizabile şi exprimate matematic nu sînt, după părerea lui, enunţuri dialectice decît prin analogie.

Argumentele gîndirii existenţialiste se învîrtesc, aşa cum am văzut, în jurul „totalităţii", de existenţa sau de inexistenţa căreia ei leagă dialectica. Dar „totalitatea", arată marxiştii francezi, avînd în accepţia sa existenţialistă o semnificaţie teologică şi dogmatică, nu poate servi ca argument pentru negarea dialecticii în natură şi denaturarea ei în societate. Totalitatea nu numai că nu este suficientă pentru a defini dialectica în istorie, remarcă Garaudy, dar în formularea ei existenţialistă este confuză şi neştiinţifică.

Abordarea ştiinţifică a categoriei de totalitate nu implică cîtuşi de puţin sensul vechii filozofii sau al teologiei, subliniază Vigier. Natura este realmente infinită, inepuizabilă, nelimitată atît în acest moment, cît şi în perspectiva viitorului. Noţiunea de totalitate trebuie înţeleasă ca un ansamblu organizat, ca un tot cu o structură dialectică, şi din acest punct de vedere avem forme diferite de manifestare şi de mişcare a materiei la diferite nivele de structură a materiei. Fiecărui nivel îi corespunde o formă specifică a dialecticii, remarcă Vigier. Categoria de totalitate este prezentă în această semnificaţie pretutindeni în natura înconjurătoare (Vigier, J.P., p. 64).

Caracterul specific al dialecticii la diferite nivele nu infirmă, ci atestă univesalitatea dialecticii şi caracterul infinit şi inepuizabil al materiei. De asemenea, pentru gîndirea marxistă, universalitatea dialecticii şi unitatea cunoaşterii nu exclud cîtuşi de puţin legitatea specifică a nivelelor. La fiecare nivel avem forme diferite ale mişcării şi dialectica îmbracă forme specifice.

Dialectica naturii nu este o proiectare antropomorfică a schemelor omeneşti la cele preumane ; ea este preistoria dialecticii umane care, afirmă Garaudy, apare la un nivel calitativ nou.

Legile şi categoriile dialecticii au caracter specific în istoria omenirii, dar acest lucru nu diminuează aplicabilitatea lor la natură. Dimpotrivă, ele pot fi pe deplin înţelese şi apreciate la întreaga lor valoare numai în cadrul dialecticii naturii, numai ca forme specifice de manifestare ale universalităţii dialecticii (vezi Vigier J. P., p. 63).

Gîndirea ştiinţifică marxist-leninistă afirmă caracterul dialectic al naturii, infinitatea şi diversitatea formelor ei de mişcare, existenţa unor sisteme materiale organizate, considerate ca *totalităţi* în interacţiune, şi respinge semnificaţia şi abordarea teologică şi dogmatică a unităţii ei, adoptată în referirile la natură şi în totalitatea „concretă" a existenţialiştilor francezi. Este neîndoielnic că Sartre şi Hyppolite cunosc tezele lui Engels şi descoperirile ştiinţelor contemporane cu privire la

structura dialectică a naturii. Încercarea lor de „a completa" şi „a depăşi" marxismul de pe poziţiile întoarcerii la o etapă ştiinţifică depăşită şi la argumente filozofice de mult spulberate de dezvoltarea ştiinţei este făcută cu scopul „complementării", în mod paradoxal, a celei mai înaintate etape ale gîndirii cu elemente de metafizică dogmatică.

Combătînd concepţia existenţialistă asupra dialecticii, Garaudy arată că abordarea dialecticii naturii nu implică nici un fel de extrapolare arbitrară şi nici identificarea planurilor diferite. Dialectica nu este impusă naturii de gîndire. Numai în teologie sau în gîndirea hegeliană legile sînt impuse naturii de un spirit absolut.

A afirma că există o dialectică a naturii, arată Garaudy şi Vigier, înseamnă a demonstra că structura şi mişcarea realităţii infinite, inepuizabile sînt obiectiv dialectice, fapt demonstrat de ştiinţele naturii. Teoria nivelelor, elaborată de Vigier, respinge ca false speculaţiile existenţialiste privind dialectica totalităţii şi lipsa de dezvoltare istorică în natură. Sartre însuşi, deşi nu este de acord cu utilizarea şi aplicarea ideii „numărului transfinit" la natură şi cu teoria nivelelor, recunoaşte totuşi meritele acestei teorii tocmai pe linia argumentării existenţei dialecticii naturii. Criticînd „dialectica" existenţialistă, Vigier insistă de asemenea asupra ideii după care reflectarea dialecticii obiective comportă un aspect *activ* esenţial: ipoteza, practica, experienţa, verificarea, şi în acest sens este neştiinţifică încercarea existenţialistă de a separa dialectica naturii de mişcare şi de progresul ştiinţific [1].

Ce înţelege existenţialismul prin „dialectica istorică" a totalităţii, prin „totalitatea concretă" în istorie?

Sartre afirmă că „legea dialectică este totalizarea societăţii prin noi înşine şi a noastră prin mişcarea socială. Pe scurt, dialectica nu este altceva decît praxis. În acelaşi timp în care ea este totul, producîndu-se şi menţinîndu-se, poate fi numită de asemenea o logică a acţiunii".

Oricare ar fi tema tratată de dialectică, afirmă Sartre reluînd o idee a lui Lukacs György, ea se învîrteşte mereu în jurul aceleiaşi probleme: cunoaşterea totalităţii fenomenului istoric. Totalitatea societăţii implică — la Sartre în primul rînd — „integrităţi" individuale de un tip deosebit; el încearcă, prin denaturarea dialecticii marxiste, să fundamenteze dialectica totalităţii individului. „Cheia dialecticii istorice — scrie Sartre — este dată de foarte cunoscuta frază a lui Marx din *Mizeria filozofiei*: relaţiile de producţie formează un întreg. Aceasta înseamnă: oricare ar fi faptul pe care îl consideraţi, raportaţi-l la acest tot istoric care este raportul de producţie... şi acest tot se bazează pe faptul că însuşi omul, individul biologic, este un tot: de trebuinţe, muncă, plăceri în condiţii istorice date. Şi tocmai la nivelul acestei materialităţi practice trebuie căutată totalitatea elementului economic sau de producţie, care se bazează tocmai pe această totalitate a fiecărui individ".

Şi aici avem o „completare" a marxismului în maniera arătată deja a existenţialismului. Din faptul că relaţiile de producţie formează un întreg nu rezultă decît — în condiţiile încălcării logicii elementare — că istoria este o *totalitate* în care elementul fundamental îl formează *indivizii* ca totalităţi abstracte.

Încercarea lui Sartre de a surprinde „cheia dialecticii istorice" în sfera relaţiilor de producţie, a practicii materiale ar fi fost rodnică în consecinţe teoretice — în consens cu mişcarea istorică reală — dacă, citîndu-l pe Marx, ar fi înţeles adevăratul conţinut al concepţiei marxiste în această problemă. El operează abuziv cu conceptul de totalitate pe care clădeşte întregul eşafodaj al „dialecticii" sale. Totalitatea (sau totalitatea concretă, cum o mai numeşte Sartre) se dovedeşte a fi, de fapt, un concept metafizic al unei filozofii individualiste. La Marx, cheia dialecticii se află într-adevăr în sfera raporturilor materiale de producţie, dar omul — ca subiect conştient al acestor raporturi — nu este „individul bio-

[1] Vigier, J. P., p. 71.
[2] Sartre, J. P., p. 16.

logic", ci individul social, a cărui esenţă constă în totalitatea relaţiilor sociale.

Marx arată că relaţiile de producţie formează un tot organic, că ele stau la temelia societăţii, dar şi a separării, a distingerii etapelor diferite în dezvoltarea ei, şi nu sînt determinate de un praxis individual. Dimpotrivă, activitatea indivizilor este, în ultimă instanţă, determinată de structura societăţii şi nu invers.

Ideea de totalitate (fie şi concretă) a procesului istoric este lipsită de valoare cognitivă atunci cînd centrul său de referinţă devine individul abstract şi nu ansamblu relaţiilor sociale în interiorul cărora acţionează legile determinismului materialist istoric.

Sartre, aşa cum remarcă Garaudy, „respinge idealismul în istorie", dar face acest lucru de pe poziţiile „practico-inerţiei", dezvoltînd unele aspecte ale „conceptiei fenomenologice iniţiale". Această concepţie nu poate să excludă însă idealismul, observă Garaudy, deoarece ea însăşi reprezintă o interpretare idealistă a istoriei. După Sartre, monismul materialist ar însemna o suprimare a dualităţii gîndire-materie în favoarea „existenţei totale". Structura interioară a istoriei umane în concepţia existenţialistă este alta decît adevărata istorie, iar materialitatea în cadrul acestei structuri este „o limită, o exterioritate, o negare a actelor umane, o ameninţare, o negaţie a invenţiei, o rezistenţă" etc.

La baza dialecticii istorice existenţialiste nu stau forţele reale, nici modul de producţie şi nici producătorii de bunuri materiale, ci suma indivizilor abstracţi, care, în fapt, au toate caracteristicile individualismului burghez. Omul „concret", „sincretic", „integral", despre care vorbesc existenţialiştii, constituie o abstracţie subordonată dizolvării dialecticii istorice şi nu fundamentării ei. Dezvoltarea istorică este redusă la o evoluţie mecanicistă în care entităţile individuale sînt determinante.

Dacă infinitul naturii este redus la falsul infinit al seriilor cantitativiste care pulverizează materia, în societate avem aceeaşi pulverizare a deosebirilor radicale dintre etapele diferite ale dezvoltării societăţii, dintre orînduirile sociale, dintre clase şi lupta de clasă. În concepţia existenţialiştilor, temelia societăţii este individul abstract, mai mult biologic decît social, care îsi condiţionează relaţiile după reguli impuse de un „praxis" individual şi obscur.

Cultul „omului abstract" este departe de a fi o afirmare a marxismului şi o combatere a denaturării lui „dogmatice" cum pretinde Sartre. Marxismul, prin natura sa, este opus atît dogmatismului, cît şi teoriilor speculative, şi nu sînt necesare nici un fel de „completări" pentru a-i asigura victoria în lupta împotriva lor. Cît de „marxist" este cultul omului abstract, al individului deasupra epocilor şi cui foloseşte argumentarea lui existenţialistă ne arată foarte clar încă Marx. „Pentru o societate de producători de mărfuri, a căror relaţie de producţie socială generală constă în aceea că ei consideră produsele lor ca *mărfuri*, deci ca *valori*, şi că în această formă *materializată* ei raportează muncile lor particulare una la alta ca *munca omenească identică*, *creştinismul*, cu cultul omului abstract care îl caracterizează, este, în special în varietatea sa burgheză, în protestantism, în deism etc., *forma de religie* cea mai corespunzătoare".[1]

Tocmai aceasta este şi sensul pe care-l are cultul „totalităţii concrete" existenţialiste. Căutînd izvorul integrităţii individuale în unitatea abstractă a conştiinţei de sine, atît Sartre, cît şi Hyppolite lasă în umbră conţinutul social al acestei probleme. Dar, pornind de la acest individ abstract „nedezmembrat" ce se oferă intuiţiei, nu putem înţelege nici societatea şi nici „indivizii".

Gîndirea pleacă de la concretul obiectiv şi se înaintează spre cunoaşterea lui şi nu rămîne nicidecum la aspectul nemijlocit al acestuia : fenomenul, întîmplarea, individualul etc. Aspectul nemijlocit — concretul ca sumă a indivizilor — nu este altceva decît latura de suprafaţă a fenomenelor. Latura esenţială, determinată este unitatea diversităţii în structura internă, în însăşi esenţa lucrurilor, a fenomenelor, şi spre desprinderea ei se îndreaptă ştiinţa. „Totalitatea concretă" exis-

[1] K. Marx *Capitalul*, ed. a 4-a. Vol I. Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 115.

tenţialistă speculează greutăţile gîndirii abstracte, de mult depăşite, neputinţa acesteia de a rezolva problemele, de a depăşi laturile externe ale concretului, şi neagă dialectica, neputînd-o găsi acolo unde nu este.

Concretul obiectiv spre care se îndreaptă gîndirea ştiinţifică nu este „totalitatea concretă" existenţialistă, concretul imediat, diversitatea abstractă a indivizilor.

În istoria ştiinţei despre societate, problema „concretului obiectiv" a fost pusă ca problemă a analizei diversităţii societăţii, a legităţii generale şi specifice întregului organizat, a legilor dinamicii sociale şi a manifestării lor istorice, a claselor şi luptei de clasă etc. şi de aici s-a ajuns istoriceşte la dialectică în ştiinţele sociale.

În diversitatea întregului societăţii s-a descoperit ierarhia diversităţii raporturilor şi legile care le guvernează, şi numai în acest sens se poate vorbi despre înţelegerea „totalităţii concrete", adică a „concretului obiectiv". Numai în această conexiune dialectică a diversităţii este evidentă şi corelaţia individ-societate, subliniază Garaudy în critica „totalităţii" existenţialiste.

Pseudodialectica „totalităţii" existenţialiste este încă o dovadă a neputinţei gîndirii burgheze în faţa dialecticii ştiinţifice marxist-leniniste.

Apărarea existenţialistă a dialecticii istoriei nu este prima variantă a filozofiei burgheze prin care se respinge legitatea naturii. Nu este nouă nici încercarea de a prezenta această variantă ca o etapă superioară în dezvoltarea marxismului. Argumentele, abilitatea şi maniera adeseori subtilă în care este „apărat" marxismul de către existenţialişti ridică însă în faţa gînditorilor marxişti o serie de probleme de o deosebită importanţă în combaterea gîndirii filozofice burgheze şi în argumentarea şi adîncirea creatoare a teoriei marxist-leniniste.

Ilustrativă în acest sens este şi controversa de faţă asupra dialecticii.

Alexandru Florian

Introducere în problemele eticii

Necesităţile crescînde ale practicii socialiste, ale educaţiei maselor în spiritul moralei noi, comuniste, cer o analiză cît mai profundă a fenomenelor de conştiinţă, analiză care să nu rămînă la nivelul didacticismului sau al practicismului îngust, ci să se ridice la un înalt nivel teoretic.

Una dintre lucrările recente de teorie a moralei, scrisă de pe poziţii marxiste, este cartea eticianului iugoslav V.Pavicevici *Introducere în etică* [1].

Punînd la baza cercetării sale legităţile dezvoltării sociale, autorul cărţii corelează valorile moralei cu practica socială, relevă *istorismul* principiilor şi normelor de comportare morală, abordînd astfel probleme teoretice fundamentale ale eticii.

V. Pavicevici procedează logic în construcţia arhitecturală a lucrării sale. Astfel el a considerat necesar să facă mai întîi o analiză logică-istorică a principalelor noţiuni şi probleme ale eticii, iar în partea a doua să examineze în mod detaliat diversele doctrine şi orientări ideologice din domeniul eticii, să releve lupta care s-a dus între concepţia materialistă şi cea idealistă, să sublinieze superioritatea concepţiei marxiste despre morală.

Teza fundamentală a filozofiei marxist-leniniste privind morala — aprecierea moralei ca o formă a conştiinţei sociale — constituie osatura întregii cărţi (p. 15 ş. a.). Autorul propune o definiţie generală a moralei, pe care o analizează pe diferite planuri; astfel V. Pavicevici consideră morala ca fiind „o formă a practicii umane, o formă a atitudinii active, practice a omu-

1 Vanko Pavicevici, *Uvod u etiku*, „Kultura", Belgrad, 1962.

lui faţă de lume şi faţă de alţi oameni, precum şi faţă de sine însuşi. Ea se exprimă în aprecierea valorică a faptelor şi a voinţelor omeneşti ca pozitive sau negative, primele fiind aprobate, dorite, recomandate, impuse etc., iar celelalte dezaprobate, criticate, condamnate, interzise" (p. 11). Mai departe se arată că „în orînduirile împărţite în clase antagoniste, fiecare clasă are propriile sale valori morale, care se manifestă pentru membrii societăţii respective în calitate de norme (cu toate că există şi unele elemente ale moralei generale, comune)" (p. 17). Autorul consideră morala ca fiind o calitate (proprietate) a omului, care caută să schimbe, să modifice natura existentă independent de el şi în el. Omul nu este pur şi simplu prezent spune V.Pavicevici, el nu este pur şi simplu legat de lume şi de alţi oameni, ci el se află *în el* şi *printre* ceilalţi oameni, fiind *angajat* într-o anumită acţiune. Într-adevăr, particularitatea angajării, a legăturii intrinseci a oamenilor, constă în aceea că omul nu poate fi prezent dacă nu este o forţă activă, deci dacă nu acţionează asupra lumii şi altor oameni ca şi asupra propriei sale persoane, modificînd tot ce este dat de la natură, după anumite scopuri şi criterii specifice omeneşti. Feluritelor acţiuni ale omului ceva li se opune, rezistă, iar ceva li se supune. În consecinţă, omul apreciază valoric lucrurile din lume, precum şi propriile sale fapte şi dorinţe, drept bune sau rele, comode sau incomode, utile sau inutile. În cursul dezvoltării societăţii omeneşti, în procesul convieţuirii sociale, oamenii au adunat şi au transmis mereu experienţa lor de producţie, acumulînd şi anumite valori morale, dintre care unele au căpătat o însemnătate general-umană, devenind aşa-numitele adevăruri morale permanente. Clasicii marxism-leninismului au făcut numeroase referiri la anumite „principii simple", reguli elementare ale convieţuirii elaborate de oameni, necesare vieţii lor comune (fără îndoială că aceasta nu are nimic de-a face cu încercările filozofilor idealişti de a trata morala şi conceptele ei în afara claselor şi a istoriei).

V. Pavicevici consideră că binele şi răul sînt predicatele generice cele mai generale ale judecăţii morale. De aceea, pentru a se căpăta o cunoaştere concretă şi plină de conţinut a moralei, este necesară o cercetare mai minuţioasă a acestor două predicate specifice ale judecăţii morale. Aceasta este însăşi sarcina eticii ca ştiinţă, sarcină care-şi găseşte realizarea în analiza obiectului eticii, în cercetarea originii, a funcţiei sale etc. Menţionînd importanţa predicatelor de bine şi rău pentru demonstrarea caracterului specific al judecăţii morale, lucrarea acordă o deosebită atenţie acestor categorii, abordîndu-le sub prisma multiplei lor valori şi subliniind rolul hotărîtor al intereselor de clasă în utilizarea şi formularea anumitor aprecieri şi judecăţi morale.

Merită a fi reţinut punctul de vedere al lui V.Pavicevici după care, dacă definim morala ca o formă a conştiinţei sociale, aceasta nu înseamnă că abordarea sociologică a moralei este singura posibilă şi că sarcina integrală a teoriei eticii ar consta în determinarea funcţiei sociale a moralităţii. Dimpotriva, luînd în considerare complexitatea fenomenului moral, sînt necesare şi abordări sub alte unghiuri de vedere, de pildă dintr-un unghi de vedere filozofic sau psihologic. Şi, într-adevăr, autorul a căutat să efectueze, în lucrarea la care ne referim, examinarea moralei sub diversele sale laturi, obiective şi subiective Normele şi imperativele morale determinate de o anumită bază economică, asigurînd anumite condiţii şi scopuri generale, rămîn întru totul valabile, nu-şi pierd semnificaţia chiar dacă indivizii nu le acceptă şi nu le realizează întotdeauna. În orînduirile bazate pe clase antagoniste, fiecare clasă dispune de propriile ei valori, care se prezintă pentru cei ce aparţin claselor respective drept norme generale şi obligatorii.

Totodată, arată V. Pavicevici, aceste norme trebuie să aibe un anumit sprijin în conştiinţa individuală, în voinţa individuală, sprijin care nu se manifestă în acelaşi mod şi în aceeaşi măsură la toţi indivizii, în toate timpurile şi orînduirile. Individul manifestă faţă de ele sentimentul servitudinii, le consideră drept obligaţii impuse, pentru respectarea lor trebuind să se supună, să se aco-

modeze sau să sacrifice anumite dorinţe şi interese personale. Aceste sentimente pot fi, fără îndoială, de diferite feluri şi să se manifeste în diferite grade. În condiţiile socialismului, actul moral este raţional, obligaţiile, îndatoririle sînt executate conştient pe baza înţelegerii şi convingerii personale. Conştiinţa şi sentimentul datoriei sînt mai dezvoltate, deşi nu se manifestă în acelaşi fel la toţi membrii societăţii.

V. Pavicevici analizează principiile metodologice esenţiale ale eticii în capitolul intitulat „Sarcinile şi diviziunea eticii". Pornind de la faptul că în afară de actul moral, de experienţă morală mai există şi experienţa material-productivă, juridică, estetică etc., de la faptul că fiinţa umană este unica fiinţă universală (în sensul că în ea acţionează toate legităţile naturii fizice, biologice, psihologice ş.a. şi că este singura fiinţă care e conştientă de acţiunea acestor legi, adică are calitatea de a fi subiect şi obiect), autorul ajunge la concluzia că „etica, teorie a faptului moral, determină obiectul său prin aceea că arată în ce constă caracterul specific al acestuia faţă de alte forme ale experienţei şi valorii umane" (p. 19). Totodată etica este obligată, arată mai departe autorul, să se ocupe şi de originea normelor morale, precum şi de problemele conştiinţei noastre cu ajutorul căreia simţim, trăim şi ne convingem de obligaţia pe care o avem de a ne conforma, de a respecta normele morale. În analiza pe care o face eticii ca ştiinţă şi în dezvăluirea originii normelor morale, subliniem stăruinţa autorului de a evidenţia superioritatea materialismului asupra variatelor curente antiştiinţifice : teonomia, teorii autonome, empiriste şi „evoluţioniste", raţionaliste şi emoţionaliste.

Sînt de asemenea interesante reflecţiile lui V. Pavicevici privind sfera problemelor eticii şi încercarea sa de a distinge anumite părţi speciale ale eticii. În primul rînd, autorul distinge *etica teoretică*, care studiază morala în mod funcţional şi cauzal, cu alte cuvinte în dependenţă de forţele psihologice ale omului şi de caracterul relaţiilor sociale, dînd răspunsuri la problemele generale privind originea şi evoluţia moralei. Problematica „eticii teoretice" este aceea de a diseca, descrie şi explica fenomenul moral în legătură cu celelalte laturi ale activităţii omului. În cadrul eticii teoretice, ramura ei distinctă este *etica generală*, care se ocupă de problema valabilităţii valorilor şi a normelor morale ; ea analizează problema dacă acestea din urmă sînt relative, condiţionale, temporale sau dacă unele dintre ele au un caracter absolut. Înăuntrul eticii generale se disting teoriile relativist-sceptice, absolutiste, şi concepţia materialist-dialectică, care depăşeşte prin conţinutul ei profund ştiinţific limitele primelor două. Spre deosebire de etica teoretică, *etica normativă*, la rîndul său, pune problema justificării, a justeţei preceptelor, a comportărilor şi faptelor morale, formulează *criteriile* judecării şi ale comportării drepte, morale.

Există mai multe cauze care determină necesitatea eticii normative, spune autorul. Astfel este necesară o examinare critică a problemelor morale şi cercetarea, determinarea şi fundamentarea criteriului, măsuri i unei adevarate comportări morale. Dezvoltarea continuă a societăţii umane, trecerea de la orînduirile perimate la cele progresiste, formarea noilor relaţii sociale cer în mod imperios reexaminarea vechilor criterii şi fundamentarea unor noi criterii morale.

Ideea lui V. Pavicevici cu privire la necesitatea „eticii normative" este sprijinită de o serie de argumente care nu pot să nu fie luate în seamă. Astfel, pentru a putea demonstra justeţea sau injustetea morală a părerilor privind modurile de comportare existente, spune V. Pavicevici, eticianul trebuie să formuleze criteriile pe care le va aplica în aprecierea acestor păreri. Aceste criterii sînt, de fapt, anumite valori pe care eticianul le consideră de netăgăduit. Bunăoară, un etician marxist va spune că practica discriminării rasiale şi a exploatării este nedreaptă din punct de vedere moral, întrucît este în opoziţie cu egalitatea, cu necesitatea apropierii popoarelor şi raselor pentru ca omenirea să se unească într-o comunitate lipsită de orice fel de exploatare şi de războaie.

Mai departe, eticianul marxist va spune, combătînd orice fel de practici care sînt în dezacord cu asemenea criterii, că acestea din urmă nu sînt o expresie a dorinţelor şi considerentelor sale subiective privitoare la modul cum ar trebui reglementate relaţiile umane, ci ele sînt luate din însăşi realitatea social-istorică, în care se manifestă sub formă de tendinţe, cu toată rezistenţa pe care o opun forţele retrograde, reacţionare. Aşadar, el va căuta să sustragă criteriile etice-valorice din realitatea însăşi, mai precis din tendinţele ei progresiste, se va sprijini pe forţele şi pe factorii care promovează dezvoltarea progresistă. De „etica normativă" trebuie deosebită *etica practică*, care formulează criteriile de comportare în diferite situaţii şi raporturi concrete în care intră omul ca membru al unor comunităţi deosebite. În toate aceste raporturi, omul are anumite obligaţii, trebuie să se comporte într-un anumit mod. De aceea „etica practică" are drept sarcină formularea şi fundamentarea variatelor obligaţii, datorii, concrete ale omului.

Totuşi, în legătură cu această problemă nu ni se pare suficient de convingător argumentată necesitatea împărţirii eticii în mai multe ramuri : teoretică, generală, normativă, practică. Însuşi autorul arată că în formarea părerii despre normele şi valorile umane social-morale un rol covîrşitor îl joacă momentul de clasă, aprecierea morală fiind determinată de poziţia de clasă, astfel că cercetarea sociologică sau psihologică nu poate constitui singura bază pentru normarea etică. Aprecierea morală este legată deci de anumite vederi filozofic-etice despre om, despre viitorul omenirii şi despre sensul existenţei omeneşti. De aceea, după părerea noastră, în împărţirea eticii autorul ar fi trebuit să ţină seama şi şi de aceste probleme, dînd mai multă importanţă poziţiei de clasă de pe care este elaborată o anumită parte a eticii.

Menţionăm ca interesantă şi bine argumentată partea care se ocupă cu combaterea unor sociologi şi eticieni burghezi (Pv. Jodl, L. Levy-Brühl, P. Bigo etc.), care consideră etica normativă ca limitată în preocupări sau lipsită de orice importanţă.

În prima parte a lucrării sînt analizate şi o serie de alte probleme, menite să-i dea cititorului o imagine relativ integrală a problematicii moralei : locul moralei în lume, critica apriorismului etic idealist şi a panteismului, principalele premise subiective ale moralei, morala şi religia, morala în comuna primitivă, obiceiuri, morală, drept şi relaţiile dintre ele, problema valabilităţii valorilor şi a normelor morale ş.a. Se pare că aici s-ar putea realiza o mai bună sistematizare a materialului, şi aşa extrem de bogat, prin informaţii şi referiri ştiinţifice, completată cu o analiză a principalelor categorii morale (din care, e drept, unele şi-au găsit o expunere mai largă însă fragmentară), şi redarea mai clară a tipurilor moralei.

Partea a doua a lucrării, „Unele curente ale eticii filozofice-normative", este consacrată analizei evoluţiei şi conţinutului unor concepţii concrete despre morală. În această parte se expun principalele izvoare ale eticii teoretice din antichitate pînă astăzi, arătîndu-se principiile lor fundamentale, luîndu-se în acelaşi timp o poziţie hotărîtă împotriva variatelor curente idealist-pesimiste, naturalist-evoluţioniste, apriorist-intuiţioniste. Capitolul dedicat eticii marxiste, dacă lăsăm la o parte atenţia exagerată — după părerea noastră — care se acordă problemei înstrăinării la Marx, izbuteşte să prezinte cititorului esenţa învăţăturii marxiste, saltul revoluţionar realizat de ea în domeniul eticii. Cu toate laturile pozitive ale acestui capitol, considerăm că omiterea etapei leniniste în dezvoltarea eticii ştiinţifice constituie o lacună care aduce lucrării neajunsuri serioase. Această omisiune este de neînţeles, cu atît mai mult cu cît în decursul întregii cărţi autorul s-a folosit pe larg de argumentările leniniste, de citate etc.

Luată în ansamblu, cartea *Introducere în etică* prilejuieşte prin conţinutul bogat şi larga documentare ştiinţifică o plăcută şi interesantă lectură.

R. Mihailovici

NOTE DE LECTURĂ

Personalitatea muncitorului și progresul tehnic

Latura umană a furtunosului progres tehnic contemporan, consecințele sociale ale revoluției tehnice-științifice ridică în fața gîndirii sociologice numeroase probleme și semne de întrebare. Dacă Descartes a pus în evidență unele elemente ale asemănării organismului animalului cu mașina, iar la Mettrie a împins mai departe comparația, forțînd însă mecanicist analogia, cunoașterea contemporană are de meditat asupra unor cu totul diferite aspecte ale sistemului „om-mașină": cum se răsfrîng asupra omului și muncii sale cotidiene progresele uriașe ale mașinilor cu care lucrează? Cum trebuie adaptată mașina, tehnica la om, și invers, cum trebuie „să se adapteze" omul la progresul tehnicii în sensul folosirii ei cît mai raționale și depline?

Abordînd într-un articol dens și interesant [1] problema în prezent viu dezbătută a raportului dintre progresul tehnic și dezvoltarea multilaterală a personalității muncitorului, filozoful sovietic L. N. Kogan consideră că multiplele aspecte sociale, psihologice, fiziologice și chiar moral-estetice pe care le ridică analiza sistemului „om-mașină" pot fi grupate în jurul următoarelor două mari probleme sociologice:

— În ce fel se reflectă progresul tehnic-științific asupra gradului de ocupare a muncitorilor (de folosire a forței de muncă)? Oare nu devalorizează el brusc munca umană?

— în ce fel se reflectă progresul tehnic-științific asupra caracterului muncii lucrătorului; duce el către transformarea muncitorului în comandant al producției sau, dimpotrivă, îl face un auxiliar al mașinii, subordonîndu-l integral sau parțial acesteia?

Depășind sfera tehnicii, ca și a economicului în sens restrîns, aceste aspecte ale relației om-mașină situează analiza în plin cîmp sociologic: este vorba de statutul omului în procesul producției, ca și de atitudinea sa subiectiv-psihologică față de progresul tehnic.

Subliniind rolul determinant al relațiilor de producție, al orînduirii sociale în evoluția și configurația relației om-mașină, autorul articolului citat introduce în discuție datele unor cercetări sociologice de teren care și-au propus să învedereze unele aspecte ale deosebirilor dintre capitalism și socialism în această privință.

Ca termen de comparație pentru analiza atitudinii muncitorilor față de tehnică, autorul a luat datele unei anchete întreprinse acum

---

[1] L. N. Kogan, *Научно технический прогрес в СССР и всесторонное развитие личности рабочего* (Progresul tehnic-științific în U.R.S.S. și dezvoltarea multilaterală a personalității muncitorului), în „Философские науки", 1963, nr. 4.

cîțiva ani de un grup de sociologi francezi [1] la o uzină siderurgică (156 de chestionați), anchetă care cerea răspuns la următoarea întrebare : „Cum considerați că se va răsfrînge progresul tehnic asupra situației muncitorilor peste 50 de ani ?". O anchetă cu aceeași întrebare a întreprins, sub conducerea lui L. N. Kogan, un grup de sociologi sovietici, în decembrie 1962, la două uzine : uzina „Uralmașzavod" din Sverdlovsk (197 de muncitori chestionați) și Uzina de construcții de mașini nr. 9 „Kuibîșev" din Irkutsk (170 de chestionați). Din punctul de vedere al caracterului răspunsurilor primite, rezultatele au fost următoarele : răspunsuri „optimiste" : în uzina franceză — 33,3 % ; în uzinele sovietice — 89,3 % și, respectiv, 92,3 %. Răspunsuri „pesimiste" : în uzina franceză — 34,6 % ; în uzinele sovietice 1 % și respectiv, 2,9 %. Un număr de muncitori au considerat că „nu se vor produce schimbări" : 18 % în uzina franceză, 6,1 % în uzina din Sverdlovsk, nici unul în uzina din Irkutsk. N-au putut răspunde 14,1 % din cei anchetați în uzina franceză și, respectiv, 3,6 % și 4,8 % în celelalte două uzine.

Cifrele totalizatoare, prin sine însele grăitoare, sînt urmate de comentarea mai amănunțită a unora dintre răspunsuri, îndeosebi a celor „pesimiste". Din păcate însă, articolul nu furnizează suficient material pentru a aprecia precizia și profunzimea anchetei sociologice întreprinse și nici nu analizează *de ce* majoritatea covîrșitoare a muncitorilor chestionați privesc cu optimism progresul tehnic, adică nu analizează *motivarea* răspunsurilor ca indice pentru gradul de profunzime al *înțelegerii* politice și economice de către muncitori a condiționării progresului tehnic în socialism și, implicit, ca indice al dezvoltării spirituale a personalității lor. De altfel, considerăm că, deși procedeul comparării anchetelor este în sine interesant, în cazul de față preluarea întrebării din chestionarul francez nu a fost soluția cea mai fericită : formularea dată întrebării este mult prea largă, mizează exagerat pe imaginație, nu determină cu precizie condițiile sociale ale procesului asupra căruia subiecții chestionarului sînt solicitați să emită o judecată de valoare.

Ridicîndu-se pe un plan de analiză mai general L. N. Kogan încearcă, în continuarea studiului său, să sintetizeze și să diferențieze direcțiile principale ale influenței pe care o exercită tehnica nouă asupra personalității muncitorului.

În linii mari, autorul are în vedere cinci asemenea direcții :

1. Tehnica nouă, perfecționată în condițiile socialismului, lichidează munca grea mecanizată, deschide posibilități largi pentru îmbinarea muncii fizice cu cea intelectuală, pentru „încărcarea" muncii fizice cu activitatea intelectuală.

2. Progresul tehnic-științific contemporan duce în mod necesar la apropierea tot mai mare a producției de știință, știința devine tot mai mult o forță de producție nemijlocită și însăși producția este construită pe o bază științifică. Aceasta îndeamnă pe muncitor la creație tehnică-științifică, la ridicarea nivelului instruirii sale generale și de specialitate, deschide un cîmp larg dezvoltării sale intelectuale.

3. Introducerea tehnicii noi în condițiile socialismului deschide posibilități noi pentru schimbarea genului de activitate în procesul de producție, ceea ce, după cum se știe, constituie una dintre premisele necesare ale dezvoltării multilaterale armonioase a personalității.

4. Progresul tehnic-științific contribuie la însănătoșirea condițiilor de muncă, înlătură procesele dăunătoare organismului uman. Aceasta constituie o condiție necesară a dezvoltării fizice normale a omului.

5. În sfîrșit, tehnica nouă duce la schimbări esențiale în psihologia omului, schimbă reprezentările sale despre viteză, timp, distanță, cere muncitorului pricepere de a soluționa independent probleme tehnice, să mani-

[1] J. Dofny, C. Durand, J. Reynand, et A. Touraine, *Attitudes des ouvriers de la sidérurgie a l'egard des changements tehniques*, Paris, 1957.

feste spirit inovator şi să se orienteze în situaţiile neprevăzute care apar în procesul de producţie.

Introducerea maşinilor moderne schimbă, într-o măsură mai mare sau mai mică, însuşi conţinutul muncii ; ea duce chiar la dispariţia completă a multor profesii şi la naşterea altora. În legătură cu aceasta, autorul consideră necesar, pe drept cuvînt, ca analiza modului în care tehnica nouă *solicită* şi simultan *îmbogăţeşte* personalitatea muncitorului să se facă diferenţiat, ţinîndu-se seama de etapa şi de gradul înzestrării tehnice : altfel în cazul mecanizării simple decît în cel al mecanizării complexe, altfel în cazul automatizării unor procese izolate decît în cazul automatizarii complexe.

Aceste observaţii, ca şi distincţia rezumată mai sus a principalelor aspecte ale influenţei progresului tehnic, sînt susceptibile, desigur, de completări şi observaţii. Dar ele au meritul de a atrage atenţia asupra unor deosebiri reale înăuntrul unor procese globale complexe, prezentînd utilitate şi pentru nuanţarea şi diferenţierea cercetărilor de teren asupra aspectelor multiple ale raportului „om-maşină".

M. C.

Religie şi realitatea social-politică

În cadrul concepţiei religioase despre lume, un loc aparte şi, totdată, intim legat cu specificul viziunii mistice generale îl ocupă concepţiile sociale ale diferitelor religii, culte şi secte religioase.

Ele reflectă atitudinea acestora în problemele „laice", atitudine propovăduită şi recomandată, bineînţeles, cu insistenţă şi credincioşilor aparţinînd respectivelor comunităţi religioase.

Punerea în lumină a atitudinilor şi soluţiilor preconizate de reprezentanţii ideologiei religioase în problemele cardinale ale contemporaneităţii, completată cu dezvăluirea legăturii logice, necesare dintre aceste concepţii şi fondul general de idei al religiei, sînt de un real folos în lupta pentru eliberarea conştiinţei oamenilor de vechile concepţii şi prejudecăţi religioase. Totodată, prin aceasta devin mai evidente şi punctele nodale ale preocupărilor „pămînteşti" ale reprezentanţilor „cerului", punţile de legătură între concepţiile lor sociale, precum şi specificitatea fiecărei poziţii.

Din lecturile mai recente pe această temă ni s-au impus atenţiei două studii apărute în revista „Философские науки", 1963, nr. 2, axate pe analiza critică a concepţiilor sociale ale *adventismului* şi ale adepţilor contemporani ai *„vechiului rit"*.

a) *Concepţiile sociale ale adventismului*

Fixînd locul adventismului în cadrul creştinismului contemporan, O. A. Antonova, în studiul *Социальная концепция адвентизма*, înfăţişează cititorilor principalele trăsături ale acestei doctrine religioase, atît cele *comune* cu ideologia creştină în general, cît şi cele care îi conferă profilul *specific*. Pe această bază dezvoltă autoarea în continuare întreaga critică a concepţiilor sociale proprii adventismului.

Într-adevăr, doctrina escatologică (învăţătura mistică despre sfîrşitul lumii) constituie focarul adventismului, ea determinînd nu numai raporturile credincioşilor cu „cerul", dar şi modul de abordare şi soluţiile propuse problemelor celor mai lipsite aparent de tangente cu sferele religiei.

Afirmarea dogmei creştine a sfintei treimi devine în cadrul dogmaticii adventiste recunoaşterea locului central ocupat de Dumnezeutatăl , denumit de ei Iehova şi definit ca fiinţă *spirituală* şi, totodată, *personalizată*, izvor creator al întregii existenţe.

Perspectiva mistică asupra destinului creaturilor—perspectivă detaliată în cadrul escatologiei — îşi imprimă pecetea şi asupra concepţiilor sociale promovate de adventism.

Pornind de la fantasticul mistic al profeţiilor lui Daniil şi ale Apocalipsului asupra sfîrşitului iminent al lumii, dogmatica adventistă afirmă venirea apropiată, personală şi vizibilă, a lui Hristos pe pămînt, pentru ca împreună cu toţi credincioşii adventişti — vii şi morţi — să se înalţe la cer, unde va domni

asupra lor. Între timp pămîntul se va răci şi va deveni un pustiu, cei de altă credinţă vor pieri, iar „în ceruri" Hristos şi cu adventiştii săi vor avea de stabilit gradele de vinovăţie ale celor sortiţi pieirii pe pămînt. Va urma o nouă recoborîre pe pămînt, cînd păcătoşii vor fi înviaţi şi ei, şi supuşi judecăţii supreme, apoi unii dintre ei vor fi complet nimiciţi, iar pămîntul reînnoit se va purifica de urmările păcatelor omeneşti.

Doctrina socială a adventismului, mulată pe această viziune mistică, consideră întreaga istorie a societăţii ca realizare a planului divin de „salvare" a omului de păcat şi de pregătire a lui pentru judecata de apoi. Spiritul nesupunerii, al răscoalei faţă de ordinea socială existentă este înfierat ca manifestare a influenţei Satanei, care, nereuşind să distrugă divinul, îşi îndreaptă zelul asupra creaturilor.

Întregul proces istoric este explicat astfel prin prisma unei lupte mistice între forţe supranaturale adverse, pentru sau împotriva planului divin de salvare a lumii. Lupta de clasă din ţările capitaliste este considerată, în doctrina socială adventistă, ca fenomen întîmplător şi deci întru totul evitabil, datorat îndepărtării oamenilor de preceptele divine cu privire la împărţirea bunurilor. Racilele capitalismului, a căror prezenţă în viaţa socială nu poate fi trecută cu vederea nici de reprezentanţii adventismului fără pericolul pierderii credincioşilor, sînt explicate strict prin abuzurile pe care continuă să le înfăptuiască cei păcătoşi. Ceea ce trebuie schimbat radical, după doctrina adventistă, nu sînt, bineînţeles, relaţiile capitaliste, societatea capitalistă, ci experienţa subiectivă de viaţă a oamenilor, în care locul central este rezervat conştiinţei păcatului şi luptei împotriva lui. Lupta de clasă este numită spirit de vrajbă, iar credincioşilor li se interzice orice participare la viaţa politică. Omul social este, astfel, negat şi i se opune omul izolat, lumea lăuntrică a omului terorizat de iminenţa sfîrşitului groznic al lumii. Cine îl judecă pe altul se substituie lui Dumnezeu, afirmă dogmele adventiste; iar precepte de felul : „Noi nu ne vom judeca unii pe alţii !", sînt locuri comune în textele lor.

Dragostea faţă de aproapele, principiu comun şi faţadă proprie întregului creştinism, este înţeles de adventism în primul rînd sub aspectul misioneratului, al prozelitismului deosebit de dezvoltat al acestei secte. O. A. Antonova subliniază rolul important pe care îl au misionarii adventişti în sprijinirea şi pregătirea pătrunderii politice a neocolonialismului contemporan.

În problemele războiului şi ale păcii, adventismul se situează pe aceleaşi poziţii escatologice opuse progresului social şi umanitarismului. Războiul este înfăţişat ca un fenomen fatal, ca un semn al venirii apropiate a lui Hristos. În această problemă, autoarea studiului remarcă apropierea dintre adventism şi o altă sectă reacţionară, „martorii lui Iehova", care propăvăduiesc aşteptarea lui Armagheddon (a războiului sfînt), cu ajutorul căruia Dumnezeu urmează să-şi întemeieze împărăţia pe pămînt.

Autoarea analizează, cu interesante referiri, avatarurile poziţiei conducătorilor adventismului (de la contrarevoluţionarismul făţiş la „revoluţionarismul" actual) faţă de succesele construcţiei socialiste şi comuniste în Uniunea Sovietică.

Fatalismul escatologic adventist — care permite, după cum am văzut, justificarea oricăror nedreptăţi sociale şi umbreşte izvorul lor real, îndemnînd totodată nu la luptă, ci la supunere în faţa vitregiilor sociale — influenţează în sens negativ şi atitudinea faţă de muncă a credincioşilor. Dacă azi, în ţările socialiste, munca nu mai poate fi definită nici chiar de teologi, în spiritul vechii dogmatici mistice, ca fiind „blestem ceresc", în schimb cultivarea indiferenţei escatologice faţă de problemele de viaţă (corectată doar de teama de păcat) îşi pune amprenta şi asupra atitudinii faţă de problemele locului de muncă.

Orientat spre frînarea procesului de dezvoltare a societăţii şi a omului, adventismul contemporan — conchide O. A. Antonova — este una dintre formele de manifestare a clericalismului, care capătă o tot mai mare importanţă în arsenalul politic şi ideologic al capitalismului contemporan.

b) *Esența reacționară a ideologiei adepților contemporani ai vechiului rit.*

În aceeași revistă întîlnim și studiul *Реакционная сущность идеологии современного старообрядчества* de A. E. Katunski, consacrat analizei critice a unei secte religioase de mare varietate în orientări. Această varietate constituie, de altfel, și una dintre principalele sale particularități. Ea se întrevede, arată autorul, încă din varietatea modului lor de organizare. Spre deosebire de celelalte secte religioase, multe dintre sectele de rit vechi au o organizare, o ierarhie bisericească asemănătoare cu ierarhia bisericii ortodoxe, menținînd aproape neschimbate riturile și tainele creștine ortodoxe. Acest cler se împarte însă într-o serie de curente de sine stătătoare. Totodată s-au desprins cîteva curente care nu recunosc nici un fel de cler, organizate pe comunități de rit vechi, care își aleg din sînul lor conducătorii. Între aceste din urmă curente, un grup distinct îl formează cele care resping nu numai orice ierarhie religioasă, dar și orice alt gen de organizare religioasă, celula lor religioasă constituind-o exclusiv familia.

Potrivit dogmelor lor religioase, societatea contemporană este considerată de ei ca împărăție a lui Antihrist, sortită pieirii. Așteptînd apropiatul sfîrșit al lumii, ei trăiesc în comunități restrînse, unii numai în cadrul familiilor lor, izolați de restul societății; unii își părăsesc chiar familiile și rudele pentru a se retrage în locuri pustii, departe de centrele populate, rupți de orice muncă de utilitate socială.

Diferitelor ramuri ale sectei adepților vechiului rit le este proprie o aparentă indiferență totală față de răspîndirea credinței lor printre alți oameni, o desconsiderare a prozelitismului religios. Chiar cei care prin relații de căsătorie intră în familiile acestor sectanți, rămîn pe mai departe izolați de viața religioasă a familiei, nefiind decît cu greu acceptați. Această pasivitate, subliniază autorul, nu este însă decît aparentă. Ea ascunde convingerea în necesitatea unei temeinice și perseverente acțiuni de atragere, care nu poate fi rezolvată, după ei, prin cîteva convorbiri. Acțiunile lor de prozelitism se îndreaptă de aceea cu precădere asupra copiilor, și în primul rînd asupra propriilor lor copii, care sînt crescuți într-o atmosferă de misticism extrem, insuflîndu-le de mici teama în fața unor închipuite forțe cerești supranaturale și necesitatea de a-și orienta întreaga viață spre a binemerita în ceasul morții „salvarea" sufletului.

O altă trăsătură caracteristică a acestei secte este *adaptabilitatea* ei la diferite epoci și medii sociale, aceasta datorită în primul rînd ambiguității noțiunii de credință veche, care nu a avut niciînd un conținut precis, unic. De pildă, în Rusia secolului al XIX-lea, cînd în fruntea unor organizații religioase de rit vechi se aflau elemente ale chiaburimii și negustorimii, aceste organizații erau devotate autocrației țariste. Mai înainte însă, la limita secolelor XVII—XVIII, comunitățile de rit vechi se opuneau țarismului și reflectau, într-o oarecare măsură, protestul maselor populare. Niciodată însă, arată autorul, aceste comunități religioase nu s-au situat în fruntea luptei maselor. Considerînd regimul țarist și biserica oficială ca instrumente ale lui Antihrist, privirile adepților vechiului rit erau îndreptate spre trecut, unde căutau exemple pentru purificarea spirituală în vederea sfîrșitului apropiat al lumii.

La baza moralei promovate de comunitățile de rit vechi se află cunoscutele porunci creștine, dublate, după cum precizează autorul, de o fățărnicie fățiș manifestată proclamată drept un precept deosebit al înțelepciunii supreme. Comportamentul lor social pornește de la falsa idee despre situația excepțională pe pămînt a membrilor comunităților de rit vechi. De aici disprețul lor total, fățarnic mascat, față de tot ce nu este legat de comuni-

tatea lor, față de toți oamenii care nu aparțin sectei lor. Acest dispreț canonizat le interzice, de pildă, ca, constituind tot atîtea păcate, să mănînce și să bea la o masă comună din aceleași vase din care se servesc cei ce nu aparțin comunității de rit vechi.

În prezent, arată A. E. Katunski, numeroase comunități de rit vechi se destramă, majoritatea credincioșilor părăsindu-le. Cei mai mulți membri ai comunităților sînt astăzi de vîrstă înaintată și numărul lor este în scădere.

În încheierea studiului său, autorul își exprimă dezacordul față de unele aprecieri formulate în cunoscuta lucrare *Călăuza ateistului*, potrivit cărora credincioșii de rit vechi nu s-ar ocupa de propagarea activă a învățăturii lor. Citînd fapte semnificative autorul dezvăluie intensificarea eforturilor de organizare în prezent a comunităților de rit vechi fără preoți, sub egida unui consiliu superior al ritului vechi. Totodată, el subliniază insuficienta atenție acordată de propaganda ateistă analizei critice și combaterii credințelor și practicilor religioase de rit vechi.

O. C.

O lucrare despre scop în dezvoltarea socială

O problemă încă puțin dezbătută în publicistica filozofică din țările socialiste este aceea a *scopului* în activitatea oamenilor și a legilor obiective care guvernează formarea și realizarea lui. Problema prezintă o deosebită importanță teoretică și practică, fapt pentru care ea a devenit obiectul denaturărilor de tot felul în sociologia burgheză contemporană.

Apărută sub auspiciile Academiei de științe sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., lucrarea filozofului sovietic A. V. Borzenko *Problema scopului în dezvoltarea socială*, realizează o analiză științifică meritorie a acestei probleme. Structurată pe 3 capitole : 1) *Scopurile activității umane și legile dezvoltării sociale*, 2) *Unitatea dintre scopurile imediate și de perspectivă și mijloacele realizării lor în procesul construirii comunismului* și 3) *Importanța clarității scopurilor și a activității îndreaptate spre un anumit scop în lupta pentru comunism*, lucrarea abordează aspectele fundamentale ale problemei scopului în activitatea socială de producție a oamenilor.

Ce este scopul privit din punctul de vedere al filozofiei marxist-leniniste? care este natura lui? cum apare și cum se manifestă scopul? cîte feluri de scopuri există? care este raportul dintre scop și mijloacele prin care el se realizează? — iată problemele cele mai importante puse în lucrarea pe care o prezentăm.

Călăuzindu-se după tezele clasicilor marxism-leninismului cu privire la dezvoltarea socială și luînd în considerare experiența istorică, autorul demonstrează că stabilirea adevăratului rol al activității omului îndreptate spre un anumit scop a fost posibilă numai o dată cu elaborarea de către Marx a concepției materialiste a istoriei. Scopul este un fapt de conștiință ce se caracterizează în primul rînd prin aceea că reprezintă anticiparea viitorului, este „viitorul în prezent".

Autorul respinge pozițiile unor „critici" burghezi ai marxismului care, referindu-se la determinismul materialist al gîndurilor și acțiunilor oamenilor, susțin ideea falsă că în filozofia marxistă libertatea apare ca o ficțiune. Din păcate, autorul nu aprofundează critica acestei probleme, ci se limitează doar la enunțarea sa.

În continuare este analizat conținutul specific al scopurilor oamenilor, autorul considerînd că nu orice anticipare a viitorului poate exista ca scop. Anumite fenomene naturale și sociale pot fi prevăzute, de exemplu eclipsele de soare, crizele economice de supraproducție, dar oamenii nu-și pot stabili asemenea scopuri în activitatea lor. De unde rezultă că scopul include în sine anticiparea unui viitor dorit, care se constituie ca rezultat al activității oamenilor și nu ca ceva independent de ea.

Întrucît problema raportului dintre scop și lumea exterioară, obiectivă constituie axa

principală a lucrării, ne vom opri mai pe larg asupra părerilor autorului în această problemă. Oamenii își pot stabili numai scopuri care se formează pe baza cunoașterii cerințelor legilor obiective. Această dependență prezintă două aspecte principale : pe de o parte, necesitatea obiectivă este reflectată de conținutul scopului nu în mod automat, mecanic, deoarece chiar și cel mai simplu scop necesită o elaborare spirituală complexă ; pe de altă parte, constituind o reflectare a necesității, scopul implică real zarea sa, transformarea sa în ceva real, material, obiectiv. Această aparentă contradicție, așa cum în mod just subliniază autorul, creează falsa impresie că scopul ar fi exterior lumii obiective, independent de ea, constituind una dintre manifestările „libertății" individului. Aparența este însă repede spulberată de practica socială, chiar și de cea individuală a oamenilor, care arată că pot fi realizate numai acele scopuri care sînt produsul material al cunoașterii necesității, precum și al condițiilor obiective care permit realizarea sa. Numai astfel poate fi înțeles sensul dialectic contradictoriu al noțiunii de libertate.

Cauzele care determină nerealizarea anumitor scopuri sînt două : a) există scopuri false în esența lor și b) scopuri care nu își găsesc mijloace suficiente pentru realizarea lor. Dar chiar și scopurile autentice, reale, necesare prin esența lor pot fi realizate numai în prezența posibilităților, a mijloacelor corespunzătoare pentru aceasta.

Autorul distinge — în cadrul scopurilor autentice — *scopurile imediate* și de *perspectivă*, distincție care decurge din însăși dinamica posibilităților de realizare a lor. Distincția are o deosebită importanță practică în adoptarea unei atitudini critice față de aventuriști și oportuniști, care exagerează una sau alta din laturile condițiilor și posibilităților de realizare a scopurilor.

Teza lui Marx după care omenirea își pune numai sarcini pe care le poate rezolva, pentru înfăptuirea cărora există deci condițiile trebuitoare, l-a condus pe autor la concluzia că scopul se manifestă întotdeauna ca o sarcină ce-și așteaptă rezolvarea. Iar atunci cînd s-au maturizat condițiile istorice care exprimă necesitatea istorică, rezolvarea sarcinilor devine *datorie*, iar *voința* care ține seama de această necesitate devine *liberă*. A. V. Borzenko arată că statornicia proprietății sociale asupra mijloacelor de producție a dus la schimbarea radicală a conținutului, caracterului și însemnătății scopurilor, atît în dezvoltarea socială, cît și în viața fiecărui om în parte. În socialism, participarea maselor la făurirea condițiilor materiale ale existenței lor se ridică pe o treaptă calitativ nouă. Ideile și reprezentările maselor, născute din necesitățile obiective ale dezvoltării socialiste și sub influența politică-ideologică diriguitoare a partidului, se materializează, între altele, în conținutul planurilor economice. Planul este definit ca fiind expresia ideală a procesului care duce spre realizarea scopului. Pivotul fundamental al planului este scopul său final, căruia îi sînt subordonate toate elementele sale ; fiecare moment al planului, privit în raport cu scopul final, devine mijlocul lui de realizare, dar în același timp, într-o anumită perioadă, el este un scop particular, imediat.

Raportul scop-posibilitate are o mare însemnătate practică pentru că de justa lui rezolvare depinde realizarea scopului final, precum și justa îmbinare a scopurilor imediate cu cele de perspectivă, Dinamica posibilităților determină și dinamica scopurilor imediate și de perspectivă : pe măsură ce posibilitatea se maturizează, scopurile de perspectivă se transformă în scopuri imediate, apropiind în acest fel scopul final, făcîndu-l mai concret, mai bogat, mai real.

Problema îndeplinirii scopului (de perspectivă sau imediat) de către fiecare cetățean în parte, prezintă și o latură morală, prin obligativitatea pe care o implică de a lupta pentru realizarea lui.

În condițiile socialismului și comunismului se creează pentru prima dată necesitatea și posibilitatea unirii armonioase dintre scopuri și mijloace, deoarece întreaga viață socială se organizează în mod conștient, științific. Neînțelegerea acestei dia-

lectici de către dușmanii socialismului duce la denaturări grosolane, între altele la afirmația calomnioasă că în socialism și comunism dezvoltarea industriei este un scop în sine care implică jertfirea intereselor oamenilor; practica socială din țările socialiste a confirmat însă adevărul că în socialism orice mijloc este folosit în vederea ridicării nivelului de trai al oamenilor.

Ultima parte a lucrării se ocupă de problema clarității scopului și a efortului constant în lupta pentru comunism. Cu cît este mai adîncă transformarea socială care se înfăptuiește, cu atît este mai necesară cunoașterea amănunțită, clară a acestei transformări de către mase.

În concluzie, se poate spune că autorul a reușit să aducă un spor de lumină într-o problemă socială și științifică importantă pentru procesul construcției socialismului și comunismului.

El. F.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Lucrări despre metodica predării și studierii filozofiei marxist-leniniste

Extinderea predării materialismului dialectic și istoric într-un număr tot mai mare de facultăți și institute de învățămînt superior, precum și extinderea studierii filozofiei în cadrul învățămîntului de partid și al altor forme de studiu, accentuează considerabil importanța elaborării și dezbaterii problemelor privind *metodica* predării lecțiilor de filozofie, a seminariilor filozofice, precum și a metodelor de studiere individuală a operelor filozofice. În acest sens prezintă interes o serie de lucrări apărute în ultima vreme, consacrate problemelor amintite mai sus. Abordînd din felurite unghiuri de vedere aspectele predării diferitelor părți ale filozofiei marxist-leniniste, cuprinzînd sfaturi cu caracter metodic, concretizări etc., aceste lucrări demonstrează convingător că perfecționarea metodicii de predare a filozofiei ridică însuși nivelul teoretic al acestei predări, sporește eficiența ei, favorizează însușirea rațională a tezelor filozofiei marxist-leniniste de către auditori. Ne vom referi mai jos la cîteva dintre aceste lucrări.

Вопросы методики преподавания марксистско-ленинской философии в вузах (*Probleme ale metodicii de predare a filozofiei marxist-leniniste în institutele de învățămînt superior*. Edit. M.G.U., 1963, 187) p.).

Lucrarea a apărut sub egida Universității din Moscova și a Institutului de perfecționare a calificării cadrelor didactice care predau științe sociale, sub redacția unui colegiu alcătuit din I. A. Krasin, A. K. Kurîliov, S. A. Petruşevski și G. M. Ştraks. Ea cuprinde mai multe studii semnate de cadre didactice de la diferite facultăți și institute, care înfățișează propria lor experiență în predarea folozofiei marxiste și dezbat totodată unele probleme generale ale metodicii predării. Faptul că autorii predau filozofia în facultăți cu profil științific diferit (științe ale naturii, pedagogie, medicină ș.a.) sporește interesul lucrării, întrucît pune în discuție și o serie de aspecte specifice ale predării filozofiei în legătură cu științele particulare respective, corespunzător cu preocupările de specialitate ale studenților.

Primul studiu al volumului *Despre unele probleme ale metodicii predării materialismului*

dialectic și istoric în institutele de învățămînt superior de I.A.Krasin și G. M., Știaks, abordează aspectele generale ale problemei. Autorii observă că „metodica predării filosofiei este una dintre cele mai complexe părți ale artei pedagogice" și se ocupă îndeosebi de cîteva metode menite să pună mai bine în relief în fața studenților caracterul dialectic al proceselor lumii materiale și ale gîndirii. Ei insistă asupra însemnătății *argumentării* convingătoare a tezelor și, pe baza unor exemple concrete, arată cum poate fi explicată mai bine relația între necesitate și întîmplare, între materie, mișcare, spațiu și timp ș.a. Studiul ridică și problema raportului între lecție și seminar, astfel încît materialul seminarului să nu dubleze lecția, ca o simplă repetare, problema atragerii studenților la o participare activă la seminarii, problema mult dezbătută a folosirii sau nefolosirii unui text scris în cursul predării, problema includerii sau neincluderii în lecții a acelor teze care sînt în prezent în curs de dezbatere între filozofi.

Alte studii ale volumului se referă la metodica predării și studierii unor lucrări ale clasicilor filozofiei marxiste sau la metodica predării diferitelor lecții mai importante ale cursului de filozofie. Citățm: L. S. Merzon, *Metodica lecției introductive și a seminariilor la opera lui Engels „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane"*; E. M. Ciudinov, *Metodica prezentării lecției „Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii"* I.V. Malișev, *Recomandări metodice pentru lecția „Masele populare — forța hotărîtoare a dezvoltării sociale. Rolul personalității în istorie"*; E. V. Davidovici, *Contribuții la problema metodicii prezentării lecției „Societatea și personalitatea. Comunismul și dezvoltarea multilaterală a personalității"* N. G. Stulov, *Unele probleme ale metodicii predării temei „Conștiința socială și rolul ei în viața societății"*.

Grupul următor de studii ale volumului se referă la alte aspecte ale muncii didactice: seminarii filozofice, consultații, studiu individual, desfășurarea examenelor de filozofie. Citățm: A. A. Aznaurov, *Problemele metodicii organizării muncii individuale independente a studenților*; *B.* A. Erunov, *Discuțiile la seminariile de materialism istoric*; S.P. Dudel, *Despre lucrările scrise de control la cursul de filozofie marxist-leninistă în învățămîntul superior fără frecvență*; S.S. Batenin, *Despre metodica desfășurării consultațiilor și a examenelor la cursul de materialism dialectic și istoric.*

Вопросы методики преподавания и изучения книги В. И. Ленина „Материализм и эмпириокритицизм" (*Probleme ale metodicii predării și studierii cărții lui Lenin „Materialism și empiriocriticism"*, Moscova. Edit. Vîșaia școla, 1962, 213 p.)

Opera fundamentală a lui Lenin *Materialism și empiriocriticism* este utilizată în tot cursul predării filozofiei marxist-leniniste. Metodica muncii de explicare a uriașului conținut de idei al acestei opere fundamentale prezintă un interes deosebit. Volumul la care ne referim, apărut sub redacția docentului A. I. Ciugaev, este alcătuit pe baza comunicărilor prezentate de cadrele didactice de la catedra de filozofie a Facultăților de științe sociale de la Universitatea din Moscova. Volumul cuprinde următoarele materiale: M. P. Lebedev, *Experiența studierii problemelor filozofice ale științelor naturii pe baza cărții lui Lenin „Materialism și empiriocriticism"*; E. A. Lehner, *Însemnătatea ideilor leniniste despre corelația materiei și mișcării pentru științele naturii contemporane*; I.G. Petrov, *Cu privire la critica teoriilor idealiste empiriste ale cunoașterii (înțelegerea materialistă și idealistă a experienței)*; V. J. Kelle, *Problemele dialecticii în lucrarea lui Lenin „Materialism și empiriocriticism"*; E. H. Stepanov, *Studiul cărții lui Lenin „Materialism și empiriocriticism" și lupta împotriva revizionismului filozofic contemporan*; V. I. Midțev, *Machismul și social-democrația contemporană*; D.F. Kozlov, *Studierea problemelor materialismului istoric în lumina lucrării lui Lenin*

„Materialism și empiriocriticism"; G. G. Adreev, *Unele aspecte ale studierii problemelor materialismului-dialectic elaborate de Lenin în lucrarea „Materialism și empiriocriticism" în legătură cu profilul facultăților de științe umaniste.*

Ultimul studiu al volumului abordează într-un mod deosebit tema generală căreia îi este consacrată lucrarea; autorul, V. I. Sișkina, se ocupă de *Orientarea educativă a lecțiilor și seminariilor consacrate lucrării lui Lenin „Materialism și empiriocriticism"*. Studiul accentuează asupra necesității dezvoltării fermității și combativității ideologice a studenților față de manifestările felurite ale filozofiei idealiste, ale ideologiei burgheze în general, cuprinde sugestii interesante asupra orientării studiului lucrării leniniste, în așa fel încît el să contribuie și la educarea politică comunistă a studenților.

Исторический материализм (Materialismul istoric) Edit. *Universității din Moscova*, 1963, 144 p.

Spre deosebire de lucrările prezentate mai sus, cartea *Materialismul istoric* nu se referă numai la unele teme ale cursului, ci acoperă întreaga programă de predare a cursului de materialism istoric, bineînțeles însă din același unghi de vedere: metodica studiului. Lucrarea, apărută sub redacția lui M. I. Kovalzon și D. I. Koșelevski, se adresează cu precădere celor care urmează cursurile fără frecvență ale diferitelor institute de învățămînt superior, dar este în același timp direct utilă și cadrelor care predau materialismul istoric.

Fiecare dintre capitolele lucrării se referă la altă lecție a cursului de materialism istoric: problemele fundamentale ale respectivei lecții sînt rezumate, se face o scurtă prezentare a acelor opere ale clasicilor marxism-leninismului care tratează tema respectivă și sînt date indicații privitoare la studierea ei.

Capitolele lucrării sînt: *Materialismul istoric ca știință filozofică* (de A. E. Furman); *Producția materială — baza dezvoltării sociale* (de A. I. Kuroedova); *Formațiunea social-economică* (de E. E. Dileţki); *Baza și suprastructura* (de G. L. Furmanov); *Statul și revoluția* (de G. Z. Kasavina) și *Lucrarea lui Lenin „Statul și revoluția"* (de A. A. Ivanov); *Formele istorice de comunități umane* (de P. E. Sivokon); *Căsătoria și familia ca fenomene sociale* (de A. E. Furman); *Formele conștiinței sociale* (de M. I. Kovalzon); *Masele populare — forța hotărîtoare a dezvoltării sociale. Rolul personalității în istorie* (de D. I. Koșelevski); *Personalitatea și societatea* (de V. I. Nikolaeva); *Critica sociologiei burgheze contemporane* (de G. Z. Kasavina).

Un element interesant al acestei lucrări metodice constă în faptul că fiecare capitol este urmat de un plan de întrebări de control. Acestea sînt menite să rezume conținutul principal al tezei respective, concentrînd atenția asupra ideilor esențiale, ajutînd în acest fel atît pe cel ce studiază tema, cît și, eventual, pe cei care conduc seminarii la aceste teme în elaborarea diferitelor întrebări principale sau ajutătoare.

Iată, de exemplu, cîteva dintre întrebările de control propuse de autori la tema *Căsătoria și familia ca fenomene* sociale: De ce nu au dreptate sociologii burghezi care încep studiul societății de la familia monogamă? Care sînt cauzele principale ale formării relațiilor matrimonial-familiale exogame? Care sînt particularitățile căsătoriei-pereche și familiei-pereche? Care au fost cauzele apariției familiei monogame? Particularitățile relațiilor matrimonial-familiale în societatea burgheză. Familia proletară ca germene a noii forme a familiei monogame. Lichidarea proprietății private și schimbarea relațiilor în familie. Măsurile statului socialist îndreptate spre întărirea familiei socialiste. Care sînt principalele sarcini ale educației în familie? Care sînt perspectivele dezvoltării familiei în comunism?

În mod asemănător, dar adecvat conținutului diferitelor teme, sînt formulate

întrebările propuse la fiecare capitol al lucrării; întrebările sînt într-un număr mai mare sau mai mic, corespunzător cu volumul lecției respective. Prin modul cum sînt formulate întrebările, se urmărește nu numai simpla formulare a tezelor lecției respective, ci și o asemenea uniune care să favorizeze cultivarea gîndirii independente a celor ce studiază filozofia, formarea obișnuinței lor de a gîndi dialectic, de a mînui practic cunoștințele însușite.

B. И. РАЗИН, *Как проводить занятия по философии* (V. I. Razin, *Cum trebuie desfășurat învățămîntul filozofic*, Moscova, Gospolitizdat 1963, 45 p.

Broșura lui I. Razin, apărută în seria „Sfaturi metodice în domeniul filozofiei", urmărește să dea cîteva îndrumări metodice în special pentru desfășurarea lecțiilor și seminariilor filozofice cu cei care abordează pentru prima oară studiul materialismului dialectic și istoric.

Primul capitol este consacrat însemnătății unor probleme generale de metodică pentru desfășurarea învățămîntului filozofic: problema cunoștinței lectorului cu ascultătorii, problema conducerii seminariilor astfel încît ele să fie vii, interesante, active etc. În legătură cu această ultimă problemă autorul face cîteva observații demne de relevat: el remarcă faptul că majoritatea celor lipsiți de experiența conducerii seminariilor fac greșeala de a vorbi mai mult ei înșiși în seminar, copleșindu-i pe participanți cu cunoștințele lor, ceea ce îndepărtează și inhibă pe membrii seminarului. De asemenea se întîmplă adesea ca unii conducători de seminar să întrerupă des vorbitorii, să completeze pe loc răspunsurile, nedînd posibilitate participanților la seminar să exprime problemele într-un mod personal și fragmentînd discuția vie dintre aceștia. În scopul realizării unor discuții interesante, autorul propune ca unele întrebări să fie puse în așa fel, încît să suscite răspunsuri contradictorii și discuții care să învioreze seminarul.

Autorul indică și cîteva metode care permit realizarea unor seminarii în care toți cursanții, chiar și cei mai slabi, să fie activi și să ia cuvîntul. În acest scop este recomandabil ca toate întrebările, inclusiv cele ajutătoare, să fie în prealabil clar formulate și bine cîntărite de conducătorul seminarului. Metoda seminariilor cu referat trebuie aplicată în mod diferențiat, în raport cu nivelul general al participanților.

În al doilea capitol, I. A. Razin concretizează considerațiile metodice generale expuse în prima parte referindu-se la modul în care trebuie explicate trei dintre problemele principale ale cursului de filozofie: problema fundamentală a filozofiei, raportul între subiectiv și obiectiv în dezvoltarea fenomenelor sociale și problema rolului poporului ca făuritor al istoriei.

Autorul este preocupat, de asemenea, de metodele ce trebuie folosite pentru a spori eficacitatea învățămîntului filozofic, indicînd și în această privință unele metode juste, prețioase, care pot fi aplicate de la caz la caz de către conducătorii de cursuri și seminarii filozofice pentru a stabili în ce măsură se dezvoltă activitatea profesională și obștească a cursanților, în ce măsură crește nivelul lor politic-ideologic etc.

IINDRICH ZELENY, *O logiché structure marxova Kapitálu*, (*Despre structura logică a Capitalului lui Marx*, Praga, Nakladetelstvi Ceskoslovenské Akademie ved, 1962, 238 p.)

Cartea reprezintă una dintre puținele cercetări ample în literatura filozofică marxistă, care își propune ca scop să analizeze multilateral structura logică propriu-zisă (și nu regăsirea unor categorii ale dialecticii marxiste) a *Capitalului*.

Analiza problematicii propriu-zise a *Capitalului* este întregită de referiri la economia

politică clasică engleză, la *Fenomenologia spiritului* şi *Ştiinţa logicii* ale lui Hegel, pe de o parte, la sistemele deductive şi la logica simbolică, pe de altă parte.

Cartea cuprinde trei secţiuni :

I. *Punerea problemei* (3 capitole). Remarcăm capitolul 1, *Necesitatea clasificării metodelor de cercetare a fundamentelor logice ale marxismului contemporan.*

II. *Despre analiza structural-genetică, materialist-dialectică* (10 capitole). Menţionăm capitolul 2, *Depăşirea cantitativismului universal*, şi 8, *Despre rolul deducerii matematice şi despre logica formală axiomatizabilă în analiza lui Marx. Atitudinea lui Hegel şi Marx faţă de matematism.*

III. *Despre tipul logic materialist-leninist al gîndirii ştiinţifice* (3 capitole).

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

Revista „Magyar Filozofiai Szemle", 1963, nr. 5

Numărul 5/1963 al revistei *Magyar filozofiai Szemle* cuprinde următoarele studii și articole :

1. *Procesul de transformare a științei în forță de producție de* PIRIYI OTTÓ.

Autorul arată că atît științele naturii, cît și cele economice devin într-o măsură din ce în ce mai mare părți integrante ale procesului de producție. Aceste științe dobîndesc tot mai mult trăsături identice cu cele ale muncii și ale forțelor de producție. Munca de cercetare prealabilă are ca rezultat creșterea productivității muncii în cazul aplicării rezultatului cercetării științifice, poate determina investiții, ridicarea calității produselor etc. Eficiența muncii științifice, care rezidă în primul rînd în aplicabilitatea rezultatelor ei, constituie în același timp criteriul obiectiv al conținutului de adevăr inerent descoperirilor. Astfel, în epoca noastră se realizează într-o măsură din ce în ce mai mare unitatea reală a teoriei și a practicii, iar problema de bază a gnoseologiei devine și ea o problemă a practicii.

2. *Caracterul finalist al activității umane. Noțiunea de practică* de RÁZSAHEGYI EDIT. Autoarea subliniază că practica umană nu este lipsită niciodată de scop, acesta din urmă nefiind o categorie „neutră", care leagă pur și simplu în mod pasiv cunoașterea cu realitatea. Scopul este inerent activității practice și concură la transformarea subiectivului în obiectiv. Raportul dintre practică și cunoaștere este conceput în studiul de față ca o formă specifică de manifestare a opoziției materie-conștiință la nivelul activității umane. Activitatea practică este întotdeuna, privind rezultatele ei, de natură obiectivă, tocmai de aceea poate să fie temeiul și criteriul cunoașterii.

3. *Raportul dintre filozofia materialistă și cea idealistă în perioada Upanișadelor* de LENKEI LASZLO. Studiul începe cu prezentarea diferitelor interpretări date Upanișadelor și constată că în vreme ce Hegel este adeptul unei interpretări europocentrice, Deussen, Radhakrishnan și Ruben au încercat să revizuiască această concepție, în special prin analiza lor filozofică imanentă.

Autorul studiului, spre deosebire de cele două orientări amintite mai sus, întemeiază analiza sa filozofică-istorică pe studiul istoriei societății indiene, precizînd că perioada Upanișadelor a coincis cu perioada destrămării comunei primitive, cu formarea statului și cu apariția proprietății private.

Studiul analizează lupta dintre materialism și idealism în Upanișade. După părerea autorului, filozofia indiană antică se află pe o treaptă de dezvoltare mult inferioară față de filozofia antică greacă, dar prioritatea revine Indiei.

4. *Cu privire la unele probleme filozofice ale ciberneticii* de SZÉKELY SÁNDOR. Studiul trece în revistă cîteva definiții ale cibernetícii, acordînd o importanță deosebită definiției lui Kalmár, în lumina căreia discută caracterul specific al legilor ciberneticii și raportul acestora față de legile științelor speciale și față de filozofie.

Autorul analizează de asemenea și problema raportului dintre mașină și gîndire din punctul de vedere al teoriei cunoașterii a materialismului dialectic.

5. *Problema raportului dintre drept și morală în societatea noastră de azi* de KULCSÁR KÁLMAN. După ce subliniază că normele de drept și cele morale exercită deopotrivă o influență asupra atitudinii și a vieții spirituale a omului, autorul trece la analiza influenței normelor de drept asupra formării normelor morale, înfățișînd trăsăturile acelor norme morale, care sînt sprijinite de practica dreptului. Bazîndu-se pe practica judecătorească din Ungaria, autorul constată că dreptul sprijină, pe de o parte, acele norme morale care corespund interesului societății ridicat la rangul de lege juridică, pe de altă parte, pe acelea care se manifestă cu o sferă suficient de largă în atitudinea societății.

6. *Creșterea timpului liber în perioada revoluției tehnice-științifice* de SZÁNTÓ MIKLÓS Studiul dezbate unele probleme teoretice ale timpului liber, de exemplu noțiunea și funcția timpului liber, încercările de tipizare a activităților care au loc în timpul liber, factorii care determină alegerea diferitelor activități etc., trecînd apoi la analiza felului în care revoluția tehnică-științifică a zilelor noastre contribuie la transformarea modului de viață, la creșterea nivelului cultural.

7. *Despre atitudinea morală față de muncă* de GERÉB ANDORNÉ. Autoarea caracterizează atitudinea față de muncă în condițiile societății capitaliste, arătînd că morala muncii maselor exploatate este determinată de înstrăinarea muncii, de faptul că activitatea cea mai umană apare drept forță străină omului. Cu toate acestea, în morala muncii proletariatului apare și elementul apreciativ creator al muncii, propriu muncii și în capitalism. În condițiile socialismului, caracterul nemijlocit social al muncii, concordanța dintre interesul social și personal, disciplina liber-consimțită, colaborarea și ajutorul reciproc exercită o influență pozitivă asupra personalității oamenilor muncii și, prin urmare, și asupra atitudinii lor morale față de muncă. O formă superioară a moralei muncii se va realiza în condițiile comunismului, cînd munca nu va fi numai o necesitate vitală, ci o datorie morală cerută și stimulată de societate.

Revista de filozofie din Cehoslovacia, *„FILOSOFICKÝ ČASOPIS"* numerele 1—3/1963.

Numerele 1—3/1963 ale revistei de filozofie din Cehoslovacia „Filosoficky Časopis" cuprind, printre altele, următoarele articole:

I. *Materialism istoric*

1. *Despre obiectul statisticii ca știință socială și despre caracterul partinic al statisticii* (1963) de B. ZOSINA. În urma unei referiri la discuțiile purtate în Uniunea Sovietică (între 1948 și 1954) cu privire la raportul dintre statistică și materialismul istoric, care, după cum remarcă autorul, n-a definit precis obiectul statisticii, se precizează că obiectul acestei științe constă în cercetarea laturilor cantitative ale tuturor fenomenelor sociale, ceea ce nu exclude, ci presupune caracterul partinic al acestei științe.

2. *Metoda de comparare a dezvoltării în cercetarea sociologică* (1963 nr. 2) de D. SLEJSKA. Metodele particulare de cercetare ale sociologiei marxiste subordonate materialismului istoric sînt necesare și justificate,

arată autorul, în cercetarea faptelor şi relaţiilor sociale concrete. O asemenea metodă este şi cea a comparării stadiului de dezvoltare. Această metodă are o însemnătate deosebită, pentru că asigură cunoaşterea liniei de dezvoltare a fenomenelor sociale analizate.

3. *Cu privire la problema obiectului eticii* (1963, nr. 3) de K. HLAVON. Studiul critică atît unilateralitatea conceperii „normativiste" a eticii (poziţia lui F. Popelova), cît şi tendinţa de a cuprinde în sfera eticii excesiv de multe domenii (obiceiuri, păreri). După concepţia autorului, etica ar fi ştiinţa condiţiilor şi cauzelor acţiunilor dorite şi acceptate de societate, precum şi a celor nedorite de societate. O asemenea concepţie asupra eticii ar corespunde pe deplin, conclude autorul, nevoii societăţii de a cunoaşte mai profund factorii care determină activitatea socială a omului.

II. *Materialism dialectic*

1. *Cu privire la problematica conţinutului şi funcţiei concepţiei despre lume* (1963, nr. 1) de I. KOLAR. Analiza marxistă a noţiunii de „concepţie despre lume", arată autorul, trebuie să se ocupe, dată fiind sarcina propagării concepţiei marxist-leniniste în rîndurile maselor, între altele, şi de problema raportului dintre concepţia despre lume şi aşa-numita „ conştiinţă de toate zilele". Concepţia despre lume posedă tocmai calitatea de a influenţa asupra conştiinţei maselor, în special în etapele critice ale dezvoltării istorice.

Procesul de depăşire a conştiinţei obişnuite începe, după părerea autorului, în procesul de producţie, domeniu în care oamenii, lucrînd cu unelte moderne de producţie, sînt stimulaţi să-şi lărgească orizontul lor tehnic-ştiinţific.

Trăsătura cea mai importantă a concepţiei despre lume este caracterul ei de clasă.

Calitatea concepţiei despre lume, consideră autorul, importanţa şi influenţa ei sînt diminuate însă dacă ea nu reprezintă o sinteză, o generalizare a unor cunoştinţe ştiinţifice temeinice şi a experienţei politice proprii fiecărui om.

2. *Despre unele probleme ale categoriilor întregului şi părţii* (1963 nr. 2) de M. Rýdl Actualitatea acestui cuplu de categorii rezidă, între altele, în rolul important pe care îl joacă în studiul sistemelor atît din punct de vedere ontologic, cît şi gnoseologic. Autorul combate conceperea „morfologică" exclusiv structurală şi, prin urmare, nedinamică a categoriilor de întreg şi parte, precum şi cercetarea lor în mod izolat, fără a ţine seama de legătura lor cu celelalte cupluri categoriale şi cu legile dialecticii materialiste.

Pentru a depăşi aceste lipsuri în analiza categoriilor de mai sus, este necesară, arată autorul, o abordare dialectică a lor; este necesar ca aceste categorii să fie privite în unitatea lor dialectică, pe de o parte, şi în conexiune cu alte categorii, pe de altă parte. Interpretările structuraliste şi funcţionaliste ale raportului dintre întreg şi parte sînt acele viziuni metafizice a căror depăşire dialectică pe calea negării negaţiei este necesară în vederea elaborării ştiinţifice, materialist-dialectice a categoriilor de întreg şi parte.

3. *Specificul formelor biologice de mişcare a materiei* (1963, nr. 3) de I. DROBNIK. Autorul subliniază că viaţa presupune metabolismul şi autoreproducerea, cu cele două laturi, una conservatoare şi una de selectare a însuşirilor noi, în curs de dobîndire. Viaţa a apărut deci atunci cînd în cadrul formei chimice de mişcare, în urma perfecţionării acesteia, au apărut sisteme deschise, care au putut asigura, alături de procesul metabolismului, şi pe cel al autoreproducerii. Autorul arată că baza biologică a autoreproducerii o formează albuminele şi acizii nucleici. Aceştia din urmă reprezintă tocmai acea substanţă specializată la nivelul moleculelor, care primeşte şi transmite informaţiile sistemului. Aceste noi cuceriri ale ştiinţei sînt în concor-

danță, arată autorul, atît cu materialismul, cît și cu dialectica, deoarece explică forma biologică de mișcare pe baza acțiunii unor factori interni și externi asupra sistemului viu.

III. *Critica filozofiei și sociologiei burgheze*

1. *Cu privire la caracteristica unei concepții revanșarde* (1963, nr. 2) de I. SUS Unul dintre reprezentanții principali ai revanșismului vestgerman, care schimbă tactica revendicărilor naționaliste prin naționalismul mascat al lozincilor „europene", este Eugen Lemberg. Autorul combate caracterul fals al unor teze susținute sofistic de acest „filozof", cum ar fi „integrarea umanistă", „democrația pură", situarea cîmpului de luptă dintre „vest" și „orientul propriu-zis" etc.

Cu privire la problema caracterului și izvoarelor învățăturii lui Comte (1963, nr. 3) de I. DUBSKA. Marcuse și M. Zigo sînt acei autori occidentali a căror poziție unilaterală privind locul și rolul filozofiei lui A. Comte este combătură de autor. În vreme ce Marcuse absolutizează discontinuitatea dintre filozofia lui Comte și gîndirea burgheză precedentă și nu o distinge de ideologia restaurației, M. Zigo susține că sociologia lui Comte ar fi o sinteză a empirismului științific și a avîntului raționalist al iluminismului.

Autorul arată că sociologia lui Comte este, fără îndoială un produs al restaurației, o teorie a burgheziei postrevoluționare în perioada în care proletariatul începe să se manifeste ca o clasă de sine stătătoare. De aceea filozofia lui Comte reprezintă o ruptură atît cu tradițiile progresiste ale iluminismului, cît și cu gîndirea clasică burgheză în genere. Învățătura lui Comte însă, susține autorul, tocmai prin această ruptură cu metodele și teoriile iluministe deschide totuși o cale nouă, deși limitată, parțială și deci deformată a cunoașterii *fenomenului* (nu a esenței) relațiilor sociale date (deci capitaliste) de pe pozițiile burgheziei.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. BOREV, *Sistemul categoriilor estetice*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 615 p.

GH. CHIŞ, I. TUDORAN, A. TACHE, *Povestea calendarului*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 57 p.

R. I. GRUBER, *Istoria muzicii universale*, vol. I, partea I, Bucureşti, Edit. muzicală a Uniunii compozitorilor din R.P.R., 1963, 430 p.

G. W. F. HEGEL, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 660 p.

N. N. JAKOVLEV, *Istoria contemporană a S.U.A.*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 718 p.

I. MATEI, *Reproducţia socialistă*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 52 p.

N. MIHĂESCU, *Limba noastră*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1963, 127 p.

R. E. PEIERLS, *Legile naturii*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 320 p.

* * * *Practica — criteriul adevărului în ştiinţă*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 398 p.

* * * *Probleme teoretice ale cibernetícii*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 343 p.

* * * *Revoluţia industrială*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 263 p.

* * * *Studii clasice*, vol. V, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 474 p.

A. TACHE, *Adevărul despre „cărţile sfinte"*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 86 p.

P. C. TACITUS, *Opere*, vol. II, *Istorii*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 392 p.

* * * *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 526 p.

K. M. ZAVADSKI, *Teoria speciei*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1963, 317 p.

Л. М. АРХАНГЕЛЬСКИЙ, *Категории марксистской этики*, Соцэкгиз., Москва, 1963, 270, стр. (L. M. Arhanghelski, categoriile eticii marxiste, Soţecghiz, Moscova, 1963, 270 p.).

Г. Г. ГАБРИЭЛЯН, *Марксистская логика как диалектика и теория познания*, Армянское государственное издательство, Ереван, 1963, 436 стр. (G. G. Gabrielian, Logica marxistă ca dialectică şi teorie a cunoaşterii. Edit. de stat din Armenia, Erevan, 1963, 436 p.).

ГОЛЬБАХ, *Избранные произведения*, том 2. Изд. социально-эконом. литер. Москва, 1963, 563 стр. (D'Holbach, Opere alese, vol. 2, Edit. pentru literatura social-economică, Moscova, 1963, 563 p.).

А. В. ГУЛЫГА, *Гердер*, Соцэкгиз. Москва, 1963, 198 стр. (A. V. Guliga, Herder, Soţecghiz, Moscova, 1963, 198 p.).

Е. А. ИВАНОВ, *О соотношении законов формальной и диалектической логики в процессе оперирования понятиями*, Государственное издательство « Высшая Школа», Москва, 1963, 98 стр. (E. A. Ivanov, Despre corelația legilor logicii formale și logicii dialectice în procesul operării cu noțiuni, Edit. de stat „Scoala superioară", Moscova, 1963, 98 p.).

* * * *Критика современной буржуазной философии и социологии*, Изд. ВПШ и АОН при ЦК КПСС, Москва, 1963, 214 стр. (Critica filozofiei și sociologiei burgheze contemporane, Edit. Școlii superioare de partid și a Academiei de științe sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1963, 214 p.).

* * * *Проблемы логики*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1963, 150 стр. (Probleme de logică, Edit. Academiei de științe a U.R.S.S., Moscova, 1963, 150 p.).

Г. С. УКРАИНЦЕВ, А. С. КОВАЛЬЧУК, В. П. ЧЕРТКОВ, *Диалектика перерастания социализма в коммунизм*, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1963, 328 стр. (G. S. Ucrainţev, A. S. Kovalciuc, V. P. Certcov, Dialectica transformării socialismului în comunism, Edit. Academiei de științe a U.R.S.S., Moscova, 1963, 328 p.).

A. ШАФФ, *Введение в семантику*, Издательство иностранной литературы, Москва, 1963, 375 стр. (A. Schaff, Introducere în semantică, Edit. pentru literatură străină, Moscova, 1963, 375 p.).

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X 1963

INDEX ALFABETIC

EDITORIALE Nr. Pag.

* * * — 30 de ani de la eroicele lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933 . . . . . 1 9

MATERIALISM ISTORIC

APOSTOL, GH. P. — Introducerea cuceririlor ştiinţei şi tehnicii moderne în producţie, factor esenţial al dezvoltării bazei tehnice materiale a socialismului 6 1327
ACHIM, MIHU (Cluj) — Modificări ale conştiinţei ţărănimii colectiviste oglindite în activitatea brigăzilor ştiinţifice 5 1075
BERCU, I. — Ideologia burgheză şi problema coexistenţei paşnice. 2 369
BRATEŞ, TEODOR — Valoarea umanistă a muncii în socialism şi comunism. 1 43
CAZACU, HONORINA — Activitatea obştească şi influenţa ei asupra conştiinţei sociale a muncitorilor 5 1057
CAZACU, HONORINA — Despre rolul ideologiei în formarea conştiinţei sociale a muncitorului contemporan 3 569
CAZACU, H., CHEPEŞ, GH. şi CERNEA, M. — Metoda unei cercetări sociologice asupra dezvoltării conştiinţei clasei muncitoare. 6 1341
CERNEA, MIHAIL — Practica producţiei socialiste şi dezvoltarea gîndirii economice a clasei muncitoare 1 85
CHEŢAN, OCT. — Aspecte ale dezvăluirii esenţei religiei. 2 281
PETRE, CONSTANTIN — Victoria definitivă a socialismului în ţara noastră şi ridicarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă superioară. 1 61
LUPAN, MAX — O optică falsă cu substrat de clasă: „Analiza grupală a politicii" 3 611
TAMAŞ, SERGIU — Unitatea moral-politică a întregului popor, o puternică forţă motrice a progresului societăţii 2 267
TĂNASE, AL. — Cultură şi conştiinţă 4 855
VLAD, C. şi PETRE, C. — Un moment de importanţă istorică în dezvoltarea Romîniei pe calea socialismului 3 559
VLAD, C. şi CARACIUC, T. — Unele probleme privind formarea şi dezvoltarea statului nostru democrat-popular 4 821
VRŢELI, P. şi HOFFMAN, O. — Aspecte ale aplicării cointeresării materiale în etapa desăvîrşirii construcţiei socialiste 1 27
WALD, H. — Denaturarea categorială a ideii de progres în filozofia burgheză contemporană 1 107

Comunicări

BORGEANU, C. — Dialectica conţinutului şi formei în progresul istoric. . . . 4 913
ENE, H. şi FLOREA, ELENA — Unele constatări privind instruirea teoretică-ştiinţifică în şcoala profesională şi aportul ei la formarea muncitorului înaintat 3 705

Discuții	Nr.	Pag.
ACHIM, MIHU (Cluj) — Materialismul istoric, socialismul științific și sociologia	2	445
FLOREA, ION — Cu privire la obiectul materialismului istoric și al comunismului științific și la raportul dintre ele	3	733
FLORIAN, ALEX. — Caracterul logic-concret al sociologiei marxist-leniniste	3	743
MĂRGINEANU, NINA — Considerații asupra psihologiei sociale	5	1193
NATANSOHN, I. și DUMITRESCU, P. (Iași) — Cu privire la raportul dintre materialismul istoric și sociologia marxistă	1	185
POPOVICI, PAUL — Despre conținutul materialismului istoric	6	1471
USCHERSOHN, H. — În legătură cu obiectul socialismului științific	4	971

ETICĂ

BELLU, NICULAE — Conceptul de opinie publică și critica teoriilor tradiționale (I)	3	591
BELLU, NICULAE — Cu privire la definirea conceptului de opinie publică (II)	4	833

Discuții

BELLU, NICULAE — Proiect de tematică pentru cursul de etică marxistă	6	1491

ESTETICĂ

BREAZU, MARCEL — Stil și ornament—categorii ale esteticii cotidiene	6	1361
IOSIFESCU, SILVIAN — Implicațiile unei dezbateri estetice	5	1095

Discuții

ILIESCU, I. și BOCIORT, IGNAT (Timișoara) — Pe marginea proiectului de programă pentru disciplina „Bazele esteticii marxist-leniniste"	5	1203

MATERIALISMUL DIALECTIC ȘI PROBLEMELE FILOZOFICE ALE ȘTIINȚELOR NATURII

CONSTANTINESCU, FLORIN — Semnificația cauzală a relațiilor funcționale în fizică	6	1403
LUNGU, AL. — Probleme filozofice ale bioritmurilor	3	633
MARE, CĂLINA (Cluj) — Cu privire la corelația dintre cauzalitate și lege	2	307
POLIKAROV, ASARI (R. P. Bulgaria) — Cu privire la legea cauzalității în fizică	5	1103
POPESCU, STELIAN — Ridicarea de la abstract la concret în fizică	2	323
RĂDULEȚ, REMUS — Noile progrese ale științelor fizico-chimice și categoria de lege	1	129
SĂHLEANU, VICTOR — Probleme filozofice ale biofizicii	4	881
SCHATTELESZ, T. — Funcția de cunoaștere a metodei matematice în economie	6	1383

Comunicări

CONSTANTINESCU, C. — Semnificația rezultatelor lui Gödel pentru teoria sistemelor formale	2	419
COTĂESCU, I. (Timișoara) — Dialectica interrelațiilor intracelulare	4	933
FLOREA, MIHAI — Concepția materialist-dialectică despre determinism	4	921
GORO, F. ESTERA și DIACONESCU, NICOLAE (Timișoara) — Cu privire la dialectica conținutului și a formei în natura vie	4	947
MARCUS, SOLOMON — Critica materialist-dialectică a intuiționismului matematic	2	433
MĂRCULESCU, ILEANA — Aspecte filozofice în genetica moleculară	5	1163
RAICU, PETRE — Unele aspecte teoretice ale problemei bazei materiale a eredității	5	1177

LOGICĂ	Nr.	Pag.
ALEKSEEV, M. N. (U.R.S.S.) — Probleme ale logicii dialectice	2	335
ENESCU, GH. — Paradoxurile logicii matematice	3	653
STOICHIȚĂ, R., OFFENBERGER, G. și BIELTZ, P. — Cu privire la unele proprietăți ale operatorilor logici în calculul propozițional	2	349
STOICHIȚĂ, RADU — Cu prilejul apariției *Logicii* lui Hegel în românește	6	1307
VIERU, SORIN — Trăsături generale ale raționamentului deductiv	5	1133
Comunicări		
POPOV, P. S. (U.R.S.S.) — Deducerea regulii transpoziției compuse la stoici	6	1413
Discuții		
WALD, HENRI — Obsesia deducției în explicarea inducției	5	1211
ISTORIA FILOZOFIEI		
FIRU, SULEA, I. — Despre caracterul de clasă reacționar al principalelor curente pedagogice oficiale din România între cele două războaie mondiale (perioada 1929—1940)	5	1147
GHIȚĂ, S. — Concepția materialistă a lui Gheorghe Marinescu	2	409
GULIAN, C. I. — Despre gîndirea popoarelor africane. Împotriva interpretării scolastice și reacționare a gîndirii primitive	3	677
LUNGU, I. (Cluj) — Gheorghe Șincai, învățat și gînditor iluminist (I)	2	389
LUNGU, I. (Cluj) — Gheorghe Șincai, învățat și gînditor iluminist (II)	4	895
Comunicări		
APOSTOL, PAVEL — Două scrieri materialiste de la începutul secolului al XX-lea	6	1419
BRĂTESCU, G. — Un reprezentant al materialismului naturalist, doctorul C. A. Polichronie	4	957
FIRU, S.I. — Despre caracterul de clasă reacționar al principalelor curente pedagogice oficiale din România între cele două războaie mondiale (perioada 1918—1928)	1	155
GĂLĂȚEANU, A. și GOGONEAȚĂ, N., — Activitatea și concepția social-politică a lui Panait Mușoiu	3	719
ILIESCU, I. (Timișoara) — Probleme de estetică în filozofia lui V. Conta	6	1431
LUCACIU, PETRU — Ideologia cercurilor socialiste din România între anii 1875 și 1883	3	755
ORNEA, Z. — Privire critică asupra concepției sociologice și estetice a lui H. Sanielevici	1	169
Discuții		
BĂDINA, OVIDIU — Ideologia mișcării socialiste premarxiste din România (1875—1883/1884)	5	1225
BRATU, H. — Concepțiile social-politice ale lui Titu Maiorescu	6	1445
FELEA, I. — Cine a editat „România viitoare" din 1880?	6	1485
ORNEA, Z. — Observații asupra ideologiei junimiste	4	979
ACTIVITATEA PRACTICĂ ȘI UNELE PROBLEME ALE FORMĂRII CONȘTIINȚEI SOCIALISTE		
BUZDUGAN, C., și ROȘCA, AL., Lupta pentru calitate cere o muncă politică de calitate	2	453
GRIGORESCU, CICERONE — Contribuția gazetei „Viața uzinei" în cultivarea noii atitudini față de muncă	1	191

LECȚII	Nr.	Pag.
KALLOS, N. și ROTH, A. (Cluj) — Societatea și individul	5	1241

CONSULTAȚII

APOSTOL, GH. P. — Baza tehnică-materială și baza economică a societății	2	465
DROB, EM. — Situația revoluționară	5	1259
PERIANU, I. și GEORGESCU, FLORIN — Despre legea negării negației	2	477
WEISZMANN, ANDREI (Cluj) — Substanța și cîmpul în lumina succeselor fizicii contemporane	4	995

DIN VIAȚA CATEDRELOR

* * * O discuție despre psihologia socială (I.F.)	3	771

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Materialism istoric

CERNEA, M. — Dialectica istoriei și particularitățile ei în dezvoltarea societății socialiste	2	493
CERNEA, STELA — O carte despre modul de producție socialist	3	775
MICU, MARIA — Discuții asupra raportului dintre materialismul istoric și sociologia marxistă	5	1277

Etică

BERESCU, GH. — O lucrare utilă pentru studiul eticii marxiste	6	1538
MIHAILOVICI, R. — Introducere în problemele eticii	6	1561
POPESCU, V. — O lucrare interesantă despre familia sovietică	2	507

Estetică

PASCADI, ION — Despre frumos	1	218
PASCADI, ION — Estetică și teorie literară	5	1271

Materialism dialectic

DAN, CLARA — Problemele ciberneticii în revista „Korunk"	3	780
DAN, CLARA — Psihogeneza conceptelor geometrice	4	1012
MĂRCULESCU, ILEANA — Experiment în teoria cunoașterii	3	789
SĂHLEANU, VICTOR — Matematica, raționamentele plauzibile și raționamentul demonstrativ	3	783

Istoria filozofiei

BANU, ION, NEAGOE, FLORICA și CHEȚAN, OCTAVIAN — Filozofia lui Vasile Conta	1	203
BARAN, N. — Textele lui Heraclit în limba romînă	6	1552
CAZAN, GH. — O monografie despre formarea filozofiei marxiste	2	500
CHEȚAN, OCTAVIAN — George Bariț — scrieri social-politice	4	1017
DEAC, AUGUST — Filozofia marxistă în Romînia	6	1533
ORNEA, Z. — O monografie despre opera și activitatea lui Mihail Kogălniceanu	5	1281
VAIDA, P. — Doctrina lui Heraclit din Efes în lumina marxismului	6	1544

Logică	Nr.	Pag.
VIERU, SORIN — Obiectul şi metoda logicii formale moderne	1	213

Critica filozofiei burgheze contemporane

BOBOC, AL. — O contribuţie la critica filozofiei burgheze contemporane	1	222
FLORIAN, Al. — „Totalitatea concretă" şi „apărătorii" existenţialişti ai dialecticii	6	1556
GULIAN, EDITH — Apologia freudismului în S.U.A.	2	518
PAPADOPOL, T. — O lucrare de analiză a individualismului burghez	4	1025
TUDOSESCU, I. şi TRANDAFIR, GH. — Sociologia burgheză contemporană şi problema claselor	4	1007
WALD, HENRI — Bertrand Russell şi interdicţiile pozitivismului logic	2	514

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Despre lucrările simpozionului „Dialectica marxistă şi ştiinţele particulare" (Tomin, Uroş)	4	1027
Dezbaterea machetei „Istoria gîndirii sociale şi filozofice din Romînia"	1	229
Note de lectură	1	237
„ „ „	2	523
„ „ „	3	797
„ „ „	4	1033
„ „ „	5	1287
„ „ „	6	1565
Note bibliografice	1	243
„ „	2	533
„ „	3	800
„ „	4	1041
„ „	6	1572
Din sumarele revistelor străine	1	251
„ „ „ „	2	543
„ „ „ „	3	807
„ „ „ „	4	1045
„ „ „ „	5	1287
„ „ „ „	6	1577
Buletin bibliografic	1	257
„ „	2	549
„ „	3	813
„ „	4	1049
„ „	6	1581

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X 1963

АЛФАВИТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ

	№	Стр.
ПЕРЕДОВЫЕ		
* * * Тридцатилетие героической борьбы железнодорожников и нефтяников (январь-февраль 1933 года)	1	9
ИСТОРИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ		
АКИМ МИХУ (Клуж), Изменения в сознании крестьянства, охваченного коллективизацией, отраженные в деятельности научных бригад	5	1075
АПОСТОЛ Г. П., Внедрение достижений науки и техники в производство — существенный фактор развития материально-технической базы социализма	6	1327
БЕРКУ И., Буржуазная идеология и вопрос мирного сосуществования	2	369
БРАТЕШ ТЕОДОР, Гуманистическое значение труда при социализме и коммунизме	1	43
ВАЛЬД ГЕНРИ, Искажение категории прогресса в современной буржуазной философии	1	107
ВЛАД К. и ПЕТРЕ К., Момент исторического значения в развитии Румынии по пути социализма	3	559
ВЛАД К. и КАРАЧУК Т., Некоторые вопросы образования и развития румынского народно-демократического государства	4	821
ВРЦЕЛИ П. и ХОФМАН О., О применении принципа материальной заинтересованности на этапе завершения социалистического строительства	1	27
КАЗАКУ ХОНОРИНА, Общественная деятельность и ее влияние на общественное сознание рабочих	5	1057
КАЗАКУ ХОНОРИНА, Роль идеологии в формировании общественного сознания рабочего	3	569
КАЗАКУ Х., КЕПЕШ Г. и ЧЕРНЯ М., Вопросы метода в социологических исследованиях	6	1341
КЕЦАН ОКТАВИАН, Аспекты выявления сущности религии	2	281
ЛУПАН М., Фальшивая оптика с классовой подоплекой. «Групповой анализ политики»	3	611
ПЕТРЕ КОНСТАНТИН, Окончательная победа социализма в Румынской Народной Республике и поднятие на высшую ступень союза рабочих и крестьян		61
ТАМАШ СЕРЖУ, Морально-политическое единство всего народа — мощная движущая сила общественного прогресса	2	267
ТЭНАСЕ АЛ., Культура и сознание	4	855
ЧЕРНЯ МИХАИЛ, Практика социалистического производства и развитие экономического мышления рабочего класса	1	85

Сообщения	№	Стр.
БОРДЖАНУ К., Диалектика содержания и формы в историческом прогрессе	4	913
ЭНЕ Х. и ФЛОРЯ ЕЛЕНА, О структуре научно-теоретического обучения в профессиональных школах и его вкладе в дело подготовки передового рабочего	3	705
Дискуссии		
АКИМ МИХУ (Клуж), Исторический материализм, научный социализм и социология	2	445
МЭРДЖИНЯНУ НИНА, Соображения в связи с социальной психологией	5	1193
НАТАНСОН И. и ДУМИТРЕСКУ П. (Яссы), О связи исторического материализма с марксистской социологией	1	185
ПОПОВИЧ ПАУЛЬ, О содержании исторического материализма	6	1471
УШЕРЗОН Х., К вопросу о предмете научного социализма	4	971
ФЛОРЯ ИОН, О предмете исторического материализма и научного коммунизма и о связи между ними	3	733
ФЛОРИАН АЛЕКС., Конкретный характер марксистско-ленинской социологии	3	743
ЭТИКА		
БЕЛЛУ НИКОЛАЕ, Понятие общественного мнения и критика традиционных теорий (I)	3	591
БЕЛЛУ НИКОЛАЕ, Об определении понятия общественного мнения (II)	4	833
Дискуссии		
БЕЛЛУ НИКОЛАЕ, Проект тематики для курса по марксистской этике	6	1491
ЭСТЕТИКА		
БРЯЗУ МАРЧЕЛ, Стиль и орнамент — эстетические категории повседневной жизни	6	1361
ИОСИФЕСКУ СИЛЬВИЯН, Противоречия одной дискуссии по эстетике	5	1095
Дискуссии		
ИЛИЕСКУ ИОН и БОЧОРТ ИГНАТ (Тимишоара), К вопросу о проекте программы по дисциплине Основы марксистско-ленинской эстетики	5	1023
ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ И ФИЛОСОФСКИЕ ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ		
КОНСТАНТИНЕСКУ Ф., Причинное значение функциональных связей в физике	6	1403
ЛУНГУ АЛ., Философские вопросы биоритмов	3	633
МАРЕ КЭЛИНА (Клуж), О соотношении причинности и закона	2	307
ПОЛИКАРОВ АСАРИЙ (Народная Республика Болгария), О законе причинности в физике	5	1103
ПОПЕСКУ СТЕЛИАН, Переход от абстрактного к конкретному в физике	2	323
РЭДУЛЕЦ РЕМУС, Новые достижения в области физикохимических наук и категория закона	1	129
СЭХЛЯНУ В., Некоторые философские вопросы биофизики	4	881
ШАТТЕЛЕС Т., Познавательная функция математического метода в экономике	6	1383

Сообщения	№	Стр.
ГОРО ЭСТЕРА и ДЬЯКОНЕСКУ НИКОЛАЕ (Тимишоара), Отношение содержание-форма в живой природе	4	947
КОНСТАНТИНЕСКУ К., Результаты Геделя и их значение для теории формальных систем	2	419
КОТЭЕСКУ ИОН (Тимишоара), Диалектика межклеточных взаимосвязей	4	933
МАРКУС СОЛОМОН, Диалектико-материалистическая критика математического интуиционизма	2	433
МЭРКУЛЕСКУ ИЛЬЯНА, Философские аспекты молекулярной генетики	5	1163
РАЙКУ ПЕТРЕ, Некоторые теоретические аспекты материальной базы наследственности	5	1177
ФЛЮРЯ МИХАЙ, Диалектико-математическое понимание детерминизма	4	921

ЛОГИКА

АЛЕКСЕЕВ М. Н. (СССР), Вопросы диалектической логики	2	335
ВИЕРУ СОРИН, Общие черты дедуктивного умозаключения	5	1133
СТОЙКИЦЭ Р., ОФФЕНБЕРГЕР Г. и БИЛЬЦ П., О некоторых свойствах логических операторов в исчислении высказываний	2	349
СТОЙКИЦЭ РАДУ, *Логика* Гегеля на румынском языке	6	1307
ЭНЕСКУ ГЕОРГЕ, Парадоксы математической логики	3	653

Сообщения

ПОПОВ П. С. (СССР), Дедуцирование правила сложного перемещения у стоиков	6	1413

Дискуссии

ВАЛЬД ГЕНРИ, Навязчивая идея дедукции в объяснении индукции	5	1211

ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

ГИЦЭ С., Материалистическое воззрение Георге Маринеску	2	409
ГУЛИАН К. И., О мышлении африканских народов. Против схоластического и реакционного толкования первобытного мышления	3	677
ЛУНГУ ИОН (Клуж), Георге Шинкай, мыслитель и ученый просветитель (I)	2	389
ЛУНГУ ИОН (Клуж), Георге Шинкай, ученый мыслитель и просветитель (II)	4	895
ФИРУ СУЛЯ И., О реакционном классовом характере главных официальных течений в румынской педагогике между двумя мировыми войнами (1929—1940гг.)	5	1143

Сообщения

АПОСТОЛ ПАВЕЛ, Два материалистических сочинения, относящиеся к началу XX века	6	1419
БРЭТЕСКУ Г., Представитель натуралистического материализма — доктор К. А. Полихроние	4	957
ГЭЛЭЦЯНУ А. и ГОГОНЯЦЭ Н., Общественно-политическая деятельность и мировоззрение Панаита Мушойю	2	719
ИЛИЕСКУ ИОН (Тимишоара), Вопросы эстетики в философии Василе Конты	6	1431
ЛУКАЧИУ ПЕТРЕ, Идеология социалистических кружков в Румынии в 1875—1883 гг	3	755

	№	Стр.
ОРНЯ З., Критические замечания по поводу социологических и эстетических концепций Х. Саниелевича	1	169
ФИРУ И. С., О классовом реакционном характере основных официальных педагогических течений в Румынии в между первой и второй мировыми войнами (период 1918—1928 гг.)	1	155

Дискуссии

БРАТУ ХОРИЯ, *Общественно-политические взгляды Титу Майореску*	6	1445
БЭДИНА ОВИДИУ, Идеология домарксистского социалистического движения в Румынии (1875—1883)1884)	5	1225
ОРНЯ З., Замечания относительно идеологии литературного общества «Жунимя»	4	979
ФЕЛЯ И., Кто издавал газету «Romînia viitoare» в 1880 году	6	1485

ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

БУЗДУГАН КОСТАЛ и РОШКА АЛ., Борьба за качество требует высококачественной политической работы	2	453
ГРИГОРЕСКУ ЧИЧЕРОНЕ, Вклад газеты «Viața uzinei» (Заводская жизнь) в дело воспитания нового отношения к труду	1	191

ЛЕКЦИИ

КАЛЛОС Н. и РОТ А. (Клуж), Общество и личность	5	1241

КОНСУЛЬТАЦИИ

АПОСТОЛ Г. П., Материально-техническая база и экономическая база общества	2	465
ВАЙСМАН АНДРЕЙ (Клуж), Материя и поле в свете достижений современной физики	4	995
ДРОБ ЭМ., Революционная ситуация	5	1259
ПЕРИАНУ И. и ДЖЕОРДЖЕСКУ ФЛОРИН, О законе отрицания отрицания	2	477

ИЗ ЖИЗНИ КАФЕДР

Плодотворная дискуссия об общественной психологии (И. Ф.)	3	771

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

МИКУ МАРИЯ, Дискуссии о соотношении между историческим материализмом и марксистской социологией	5	1577
ЧЕРНЯ МИХАИЛ, Диалектика истории и ее особенности в развитии социалистического общества	2	493
ЧЕРНЯ СТЕЛА, Книга о социалистическом способе производства	3	775

Этика

БЕРЕСКУ Г., Полезная работа для изучения марксистской этики	6	1538
МИХАЙЛОВИЧ Р., Введение в вопросы этики	6	1561
ПОПЕСКУ В., Интересная работа о советской семье	2	507

	№	Стр.
Эстетика		
ПАСКАДИ ИОН, О прекрасном	1	218
ПАСКАДИ ИОН, Эстетика и теория литературы	5	1271
Диалектический материализм		
ДАН КЛАРА, Вопросы кибернетики в журнале «Корунк»	3	780
ДАН КЛАРА, Психогенез геометрических понятий	4	1012
МЭРКУЛЕСКУ ИЛЯНА, Эксперимент в теории познания	3	789
СЭХЛЯНУ ВИКТОР, Математика, правдоподобные суждения и доказательное суждение	3	783
История философии		
БАНУ ИОН, НЯГОЕ ФЛОРИКА и КЕЦАН ОКТАВИАН, Философия Василе Конта	1	203
БАРАН Н., Сочинения Гераклита на румынском языке	6	1552
ВАЙДА ПЕТРЕ, Доктрина Гераклита Эфесского в свете марксизма	6	1544
ДЕАК АУГУСТИН, Марксистская философия в Румынии	6	1533
КАЗАН Г., Монография о формировании марксистской философии	2	500
КЕЦАН ОКТАВИАН, Об (ественно-политические сочинения Джорджа Барица	4	1017
ОРНЯ З., Монография о творчестве и деятельности Когэльничану	5	1281
Логика		
ВИЕРУ СОРИН, Предмет и метод современной формальной логики	1	213
Критика современной буржуазной философии		
БОБОК АЛ., Вклад в критику современной буржуазной философии	1	222
ВАЛЬД ГЕНРИ, Бертран Рассел и интердикции логического позитивизма	2	514
ГУЛИАН ЭДИТ, Апология фрейдизма в США	2	518
ПАПАДОПОЛ Т., Работа, посвященная анализу буржуазного индивидуализма	3	1025
ТУДОСЕСКУ ИОН и ТРАНДАФИР ГЕОРГЕ, Современная буржуазная социология и классовый вопрос	4	1007
ФЛОРИАН А., «Конкретная совокупность» и «экзистенциалисты-защитники» диалектики	6	1556
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ		
Обсуждение макета учебника «История общественного и философского мышления в Румынии»	1	229
Работа симпозиума «Марксистская диалектика и частные науки» (Томин Урош)	4	1027
По страницам печати	1	237
,, ,, ,,	2	523
,, ,, ,,	3	797
,, ,,	4	1033
,, ,, ,,	5	1287
,, ,, ,,	6	1565

	№	Стр.
Библиографические заметки	1	243
,, ,,	2	533
,, ,,	3	800
,, ,,	4	1041
,, ,,	5	1538
,, ,,	6	1572
Из содержания иностранных журналов	1	251
,,	2	543
,,	3	807
,,	4	1045
,,	5	1287
,,	6	1577
Библиографический бюллетень	1	257
,, ,,	2	549
,, ,,	3	813
,, ,,	4	1049
,, ,,	6	1581

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

X^e année 1963

INDEX ALPHABÉTIQUE

ÉDITORIAL

	N°	Page
* * * 30 ans depuis les luttes héroïques des travailleurs des chemins de fer et du pétrole (janvier—février 1933)	1	9

MATÉRIALISME HISTORIQUE

APOSTOL, GH. P., L'application à la production des conquêtes de la science et de la technique moderne — facteur essentiel du développement de la base technique et matérielle du socialisme	6	1327
ACHIM, MIHU (Cluj), Modifications de la conscience des paysans collectivistes, reflétées dans l'activité des brigades scientifiques	5	1075
BERCU, I., L'idéologie bourgeoise et le problème de la coexistence pacifique	2	369
BRATEŞ, TEODOR, La valeur humaniste du travail en socialisme et en communisme	1	43
CAZACU, HONORINA, L'activité sociale et son influence sur la conscience sociale des travailleurs	5	1057
CAZACU, HONORINA, Le rôle de l'idéologie dans la formation de la conscience sociale du travailleur contemporain	3	569
CAZACU, H., CHEPEŞ, GH. et CERNEA, M., Problèmes de méthode dans la recherche sociologique	6	1341
CERNEA, MIHAIL, La pratique de la production socialiste et le développement de la pensée économique de la classe ouvrière	1	85
CHEŢAN, OCTAVIAN, Quelques aspects de l'essence de la religion	2	281
PETRE, CONSTANTIN, La victoire définitive du socialisme en Roumanie. L'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie élevée à un stade supérieur	1	61
LUPAN, MAX, Une optique fausse, à substrat de classe : « L'analyse groupale de la politique »	3	611
TAMAŞ, SERGIU, L'unité morale-politique du peuple tout entier — puissant levier du progrès de la société	2	267
TĂNASE, AL., Culture et conscience	4	855
VLAD, C. et PETRE, C., Un moment d'importance historique dans le développement de la Roumanie sur la voie du socialisme	3	559
VLAD, C. et CARACIUC, T., Certains problèmes concernant la formation et le développement de l'Etat roumain démocratique populaire	4	821
VRŢELI, P. et HOFFMAN, O., De l'application du principe de l'intéressement matériel des travailleurs à l'étape de parachèvement de la construction socialiste	1	27
WALD, HENRI, Dénaturation de la catégorie du progrès dans la philosophie bourgeoise contemporaine	1	107

Communications

BORGEANU, C., La dialectique du contenu et de la forme au cours du progrès de l'histoire	4	913

	N°	Page
ENE, H. et FLOREA, ELENA, Remarques concernant la structure de l'instruction théorique scientifique de l'école professionnelle et son apport à la formation de l'ouvrier avancé	3	705

Discussions

ACHIM, MIHU (Cluj), Le matérialisme historique, le socialisme scientifique et la sociologie	2	445
FLOREA, ION, A propos de l'objet du matérialisme historique et du communisme scientifique et de leur rapport	3	733
FLORIAN, ALEX., Le caractère logique concret de la sociologie marxiste-léniniste	3	743
MĂRGINEANU, NINA, Considérations sur la psychologie sociale	5	1193
NATANSOHN, I. et DUMITRESCU, P. (Jassy), Sur les rapports existant entre le matérialisme historique et la sociologie marxiste	1	185
POPOVICI, PAUL, Sur le contenu du matérialisme historique	6	1471
USCHERSOHN, H., A propos de l'objet du socialisme scientifique	4	971

ÉTHIQUE

BELLU, NICULAE, Le concept d'opinion publique et la critique des théories traditionnelles (I)	3	591
BELLU, NICULAE, A propos de la définition du concept d'opinion publique (II)	4	833

Discussions

BELLU, NICULAE, Plan de thèmes pour le cours d'éthique marxiste	6	1491

ESTHÉTIQUE

BREAZU, MARCEL, Style et ornement — catégories de l'esthétique de la vie quotidienne	6	1361
IOSIFESCU, SILVIAN, Les implications d'un débat esthétique	5	1095

Discussions

ILIESCU, I. et BOCIORT, IGNAT (Timişoara), En marge du projet de programme pour la discipline « Les bases de l'esthétique marxiste-léniniste »	5	1203

LE MATÉRIALISME DIALECTIQUE ET LES PROBLÈMES PHILOSOPHIQUES DES SCIENCES NATURELLES

CONSTANTINESCU, FLORIN, La signification causale des relations fonctionnelles en physique	6	1403
LUNGU, AL., Problèmes philosophiques des biorythmes	3	633
MARE, CĂLINA (Cluj), A propos de la corrélation entre la causalité et la loi	2	307
POLIKAROV, ASARI (R.P. de Bulgarie), Sur la loi de la causalité en physique	5	1103
POPESCU, STELIAN, Le passage de l'abstrait au concret en physique	2	323
RĂDULEŢ, REMUS, Les nouveaux progrès des sciences physico-chimiques et la catégorie de loi	1	129
SĂHLEANU, VICTOR, Problèmes philosophiques de la bio-physique	4	881
SCHATTELESZ, T., La fonction de connaissance de la méthode mathématique en économie	6	1383

Communications

CONSTANTINESCU, C., Les résultats de Gödel et leur signification pour la théorie des systèmes formels	2	419

	N°	Page
COTĂESCU, I. (Timişoara), La dialectique des interrelations intracellulaires	4	933
FLOREA, MIHAI, La conception matérialiste-dialectique au sujet du déterminisme	4	921
GORO, F. ESTERA et DIACONESCU, NICOLAE (Timişoara), Le rapport contenu-forme dans la nature vivante	4	947
MARCUS, SOLOMON, La critique matérialiste-dialectique de l'intuitionnisme mathématique	2	433
MĂRCULESCU, ILEANA, Aspects philosophiques de la génétique moléculaire	5	1163
RAICU, PETRE, Quelques aspects théoriques du problème de la base matérielle de l'hérédité	5	1177

LOGIQUE

ALEKSÉEV, M. N. (U.R.S.S.), Problèmes de la logique dialectique	2	335
ENESCU, GH., Les paradoxes de la logique mathématique	3	653
STOICHIŢĂ, R., ÖFFENBERGER, G. et BIELTZ, P., A propos de certaines propriétés des opérateurs logiques dans le calcul propositionnel	2	349
STOICHIŢĂ, RADU, La publication en version roumaine de la « Logique » de Hegel	6	1307
VIERU, SORIN, Les caractéristiques générales du raisonnement déductif	5	1133

Communications

POPOV, P. S. (U.R.S.S.), La déduction de la règle de la transposition composée chez les stoïciens	6	1413

Discussions

WALD, HENRI, L'obsession de la déduction dans l'explication de l'induction	5	1211

HISTOIRE DE LA PHILOSOPHIE

SULEA-FIRU, I., Sur le caractère réactionnaire de classe des principaux courants pédagogiques officiels de Roumanie entre les deux guerres mondiales (période 1929—1940)	5	1147
GHIŢĂ, S., La conception matérialiste de G. Marinesco	2	409
GULIAN, C. I., A propos de la pensée des peuples africains. Contre l'interprétation scolastique et réactionnaire de la pensée primitive	3	677
LUNGU, I. (Cluj), Gheorghe Şincai, savant et penseur illuministe (I)	2	389
LUNGU, I. (Cluj), Gheorghe Şincai, savant et penseur illuministe (Les idées linguistiques et historiques-sociales) (II)	4	895

Communications

APOSTOL, PAVEL, Deux écrits matérialistes au commencement du XXe siècle	6	1419
BRĂTESCU, G., Un représentant du matérialisme naturaliste, le docteur C. A. Polichronie	4	957
FIRU, S. I., A propos du caractère de classe réactionnaire des principaux courants pédagogiques officiels de Roumanie, entre les deux guerres mondiales (la période 1918—1928)	1	155
GĂLĂŢEANU, A. et GOGONEAŢĂ, N., L'activité et la conception sociale-politique de Panait Mușoiu	3	719
ILIESCU, ION (Timişoara), Problèmes d'esthétique dans la philosophie de Vasile Conta	6	1431
LUCACIU, PETRU, L'idéologie des cercles socialistes de Roumanie entre 1875 et 1883	3	755
ORNEA, Z., Aperçu critique sur les conceptions sociologiques et esthétiques de H. Sanielevici	1	169

Discussions	N°	Page
BĂDINA, OVIDIU, L'idéologie du mouvement socialiste prémarxiste de Roumanie (1875—1883/1884)	5	1225
BRATU, H., Les conceptions sociales-politiques de Titu Maiorescu	6	1445
FELEA, I., Par qui fut édité le journal « Romînia viitoare » de 1880?	6	1485
ORNEA, Z., Observations au sujet de l'idéologie du cercle « Junimea »	4	979
LA PRATIQUE ET CERTAINS PROBLÈMES DU DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE SOCIALISTE		
BUZDUGAN, COSTEL et ROȘCA, AL., La lutte pour la qualité exige un travail politique de qualité	2	453
GRIGORESCU, CICERONE, La contribution du journal « Viața Uzinei » à la formation de la nouvelle attitude à l'égard du travail	1	191
LEÇONS		
KALLOS, N. et ROTH, A. (Cluj), La société et l'individu	5	1241
CONSULTATIONS		
APOSTOL, GH. P., La base technique et matérielle et la base économique de la société	2	465
DROB, EM., La situation révolutionnaire	5	1259
PERIANU, I. et GEORGESCU, FLORIN, De la loi de la négation de la négation	2	477
WEISZMANN, ANDREI (Cluj), La substance et le champ à la lumière des succès de la physique contemporaine	4	995
L'ACTIVITÉ DES CHAIRES UNIVERSITAIRES		
Une discussion fructueuse sur la psychologie sociale (*I.F.*)	3	771
CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE		
Matérialisme historique		
CERNEA, M., La dialectique de l'histoire et ses particularités dans le développement de la société socialiste	2	493
CERNEA, STELA, Un livre sur le mode de production socialiste	3	775
MICU, MARIA, Discussions sur le rapport entre le matérialisme historique et la sociologie marxiste	5	1277
Ethique		
BERESCU, GH., Un ouvrage utile pour l'étude de l'éthique marxiste	6	1538
MIHAILOVICI, R., Introduction à l'éthique	6	1561
POPESCU, V., Un ouvrage intéressant sur la famille soviétique	2	507
Esthétique		
PASCADI, ION, A propos du beau	1	218
PASCADI, ION, Esthétique et théorie littéraire	5	1271
Matérialisme dialectique		
DAN, CLARA, Les problèmes de la cybernétique dans la revue « Korunk »	3	780
DAN, CLARA, La psychogenèse des concepts géométriques	4	1012

	N°	Page
MĂRCULESCU, ILEANA, L'expérience dans la théorie de la connaissance	3	789
SĂHLEANU, VICTOR, Les mathématiques, les raisonnements plausibles et le raisonnement démonstratif	3	783

Histoire de la philosophie

BANU, ION, NEAGOE, FLORICA et CHEŢAN, OCTAVIAN, La philosophie de Vasile Conta	1	203
BARAN, N., Les textes d'Héraclite en roumain	6	1552
CAZAN, GH., Une monographie sur la formation de la philosophie marxiste	2	500
CHEŢAN, OCTAVIAN, George Barit — Ecrits socio-politiques	4	1017
DEAC, AUGUSTIN, La philosophie marxiste en Roumanie	6	1533
ORNEA, Z., Une monographie sur l'œuvre et l'activité de Mihail Kogălniceanu	5	1281
VAIDA, PETRE, La doctrine d'Héraclite d'Ephèse à la lumière du marxisme	6	1544

Logique

VIERU, SORIN, Objet et méthode de la logique formelle moderne	1	213

CRITIQUE DE LA PHILOSOPHIE BOURGEOISE CONTEMPORAINE

BOBOC, AL., Une contribution à la critique de la philosophie bourgeoise contemporaine	1	222
FLORIAN, AL., « La totalité concrète » et « les défenseurs existentialistes de la dialectique »	6	1556
GULIAN, EDITH, L'apologie du freudisme aux Etats-Unis	2	518
PAPADOPOL, T., Un ouvrage d'analyse de l'individualisme bourgeois	4	1025
TUDOSESCU, I. et TRANDAFIR, GH., La sociologie bourgeoise contemporaine et le problème des classes	4	1007
WALD, HENRI, Bertrand Russell et les interdictions du positivisme logique	2	514

LA VIE SCIENTIFIQUE

Les travaux du symposion « La dialectique marxiste et les sciences » (*Tomin Uroş*)	4	1027
Débats autour de la maquette « Istoria gîndirii sociale şi filozofice în Romînia » (Histoire de la pensée sociale et philosophique en Roumanie)	1	229
Notes de lecture	1	237
Notes de lecture	2	523
Notes de lecture	3	797
Notes de lecture	4	1033
Notes de lecture	5	1287
Notes de lecture	6	1565
Notes bibliographiques	1	243
Notes bibliographiques	2	533
Notes bibliographiques	3	800
Notes bibliographiques	4	1041
Notes bibliographiques	6	1572

	Nº	Page
Extraits des sommaires des revues étrangères	1	251
Extraits des sommaires des revues étrangères	2	543
Extraits des sommaires des revues étrangères	3	807
Extraits des sommaires des revues étrangères	4	1045
Extraits des sommaires des revues étrangères	5	1287
Extraits des sommaires des revues étrangères	6	1577
Bulletin bibliographique	1	257
Bulletin bibliographique	2	549
Bulletin bibliographique	3	813
Bulletin bibliographique	4	1049
Bulletin bibliographique	6	1581

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

ATH. JOJA, *Studii de logică*, vol. I, 392 p., 26,20 lei.
* * * *Dialectica cunoașterii științifice*, 336 p., 10,90 lei.
* * * *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Română. Contribuții la cercetarea problemei*, 15,40 lei.
* * * *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, 311 p., 23,10 lei.
* * * *The Rumanian Journal of Sociology*, 279 p., 22,10 lei.
* * * *L'homme et la société contemporaine*, 393 p., 24,50 lei.
GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. I. Traducere de D. D. Roșca, 664 p., 29 lei.
G. W. F. HEGEL, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I. Logica.* Traducere de D. D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, 375 p., 19,30 lei.
DIOGENES LAERTIOS, *Despre viețile și doctrinele filozofilor.* Traducere din limba greacă de C. I. Balmuș. Studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, 856 p., 42 lei.

ECONOMIE

* * * *Studii de economie socialistă*, 331 p., 13,10 lei.
* * * *Studii privind istoria economică a Romîniei*, vol. I, 341 p., 12,70 lei.
* * * *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, 528 p., 34 lei.
DAVID RICARDO, *Opere alese*, vol. II. Traducere de Ștefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.
ADAM SMITH, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I. Traducere de Al. Halunga, VIII + 344 p. + 1 pl., 25,90 lei.

PSIHOLOGIE

TATIANA SLAMA-CAZACU, *Dialogul la copii*, 168 p., 5,65 lei.
Sub redacția prof. univ. AL. ROȘCA, *Tratat de psihologie experimentală*, 652 p., 25,40 lei.
E. FISCHBEIN, *Conceptele figurale. Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză*, 476 p., 16,30 lei.
P. POPESCU-NEVEANU, *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, 447 p. + 3 pl., 22,80 lei.
* * * *Culegere de studii de psihologie*, vol. IV, 363 p. + 3 pl., 17,30 lei.

ȘTIINȚE JURIDICE

NICOLAE DAȘCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, AL. BOLINTINEANU, *O.N.U. — organizare și funcționare*, 507 p., 25,60 lei.
TRAIAN IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria și practica litigiilor precontractuale*, 412 p., 18,80 lei.
TRAIAN IONAȘCU, E. BARASCH, *Teoria generală a contractelor economice*, 431 p.
V. DONGOROZ, S. KAHANE, I. OANCEA, I. FODOR, S. PETROVICI, *Infracțiuni contra avutului obștesc*, 481 p., 17 lei.
VINTILĂ DONGOROZ și colab., *Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală din actele normative din 1956—1960*, 600 p., 23,50 lei.
ANITA NASCHITZ și INNA FODOR, *Rolul practicii judiciare în formarea și perfecționarea normelor dreptului socialist*, 303 p., 11,20 lei.
* * * *Îndreptarea legii 1652*, „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris VII", 1051, p. 4,50 lei.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

ERATĂ

Pag.	rîndul :	în loc de	se va citi :	din vina
1312	14 de jos	identitățile	identității	editurii
1363	13 de sus	la gînditorii	nici la gînditorii	,,
1439	15 ,, ,,	că tot ce	că tot ce este	,,
1442	20-21 ,, ,,	ofifiale	oficiale	,,
1453	30-31 ,, ,,	marii proprietăți țărănești	marii proprietăți agricole	autorului
1463	4 ,, ,,	sumele	semnele	editurii

„Cercetări filozofice", nr. 6/1963

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ
„INFORMAȚIA"
BUCUREȘTI
c. 5121

41 002

Lei 6.—